dc_588_12

DEÁK ÁGNES

ÁLLAMRENDŐRSÉG MAGYARORSZÁGON,

1849–1867

Akadémiai doktori értekezés

Budapest

2013

dc_588_12

dc_588_12

TARTALOM

Bevezetés 5
Államrendőrség Ausztriában 1849 előtt 15
Állami rendfenntartó szervezetek és működésük keretfeltételei 30
Forradalmárok nyomában – államrendőrségi tevékenység Bach belügyminiszter felügyelete alatt 118
„Egység és egyöntetűség” – államrendőrségi működés Kempen báró irányításával 195
A szorongatottság hónapjai – államrendőrségi adatgyűjtés 1860–1861-ben 295
A provizórium árnyékában – államrendőrség megváltozott politikai viszonyok között, 1861–1867 316
Konfidensek – árnyképek különféle fénytörésben 348
Néhány portré a rendőr konfidensek világából 393
A titkos postai páholyok hálózata 460
Az államrendőrségi információszerzés finanszírozása 503
A rendezett visszavonulás – az államrendőrségi hálózat felszámolása 1867-ben 530
„Zsandáros és policzájos idők” – társadalmi védekező mechanizmusok 541
Összegzés 562
Táblázatok 572
Függelék 596
Bibliográfia 612

dc_588_12

dc_588_12

Bevezetés

A neoabszolutizmus (1849–1859) időszakára tekintve gyakran beleütközünk abba a megállapításba, hogy a kormányzati rendszer – az 1848 előtti tradíciókat továbbfejlesztve – az álló katonaságra, az ülő hivatalnokokra, a térdeplő papságra és a csúszó-mászó rendőrbesúgókra támaszkodott. A forradalom utáni Bécs szemléletes megörökítője, Moriz Edler von Angeli visszaemlékezésében külön alfejezetet szentelt a csendőrségnek és rendőrségnek: „Rendőrügynökök valóságos özöne, úgynevezett «bizalmiak» tartották megfigyelés alatt és lesték minden egyes ember személyes viselkedését, rendi állástól vagy nemtől függetlenül, nem számítva a számtalan önkéntest, aki a mindenható rendőrség szolgálatába állt."[1] Az e korból ránk maradt naplók, visszaemlékezések és magánlevelek hada megerősíti ezt a képet. A kortársak úgy érezték, az államhatalom árgus szemekkel figyelte és figyeltette állampolgárait, a köztereket a birodalom minden tartományában rendőr hivatalnokok és titkos „bizalmi férfiai"-nak serege lepte el. Idézhetünk példaként egy magyarországi visszaemlékezőt, Orbán Balázst is: „A cselédeket megvesztegetve, kémekké tették, a gyanusitást és árulkodást jutalmazták, s igy egy kémrendszer iszonyatos hálózatát boriták az országra. Alaptalan vádaskodás, személyes haragból eredő feljelentések nyomán, vagy néha csak azért is, mert valakinek arcza nem tetszett, vagy mert valaki ezen honfosztókat elég alázatosan nem süvegelte, börtönbe hurczolták, kinozták, gyötörték a honpolgárokat…"[2] Igen magasra becsülték a kortársak a rendőrségi besúgók számát. Noszlopy Gáspár például (akit nem sokkal később mint felségárulót elítéltek és kivégeztek) 1851-ben úgy vélte, Magyarországon húszezer besúgó működik. Az őt idéző Hentaller Lajos még 1894-ben is úgy nyilatkozott, hogy Pest lakosságának egynegyede állt a titkosrendőrség szolgálatában az 1850-es években.[3]

Az osztrák történeti szakirodalom átvette a kortársak képét, igen kemény szavakkal ítélte el a titkosrendőrség tevékenységét: „..Bécsben egyfajta rendőruralom virágzott ki, amely Sedlnitzky-féle 1848 előttit is messze túlhaladta. A színházakban,

[1] Angeli: Wien nach 1848 7-16., idézet: 13.
[2] Orbán véleményét idézi: Illéssy: Biró Mihály sajtópöre 7.
[3] Hentaller: A balavásári szüret 60., 30.

fogadókban és a kávéházakban hemzsegtek a «bizalmiak» és a besúgók, akik minden gyanús szóra felfigyeltek. ... Minden házmester vagy portás, minden cseléd a rendőrség zsoldjában állt, így a spionkodás az otthonok és családok legbelsejébe is behatolt."[4] Kevés kivétel akadt azonban, például Karl Hugelmann, aki azt állította, ha más országokkal, például Franciaországgal, illetve más korszakokkal, például az 1848 előtti időszakkal összevetjük az 1850-es éveket, egyáltalán nem tűnik annyira sajátos jellemzőnek a rendőrbesúgó rendszer ekkori működése.[5] Az elmúlt két évtizedben határozottan érzékelhető Ausztriában és részben Németországban is a törekvés a neoabszolutizmus, majd a rá következő, Anton Schmerling lovag nevével fémjelezhető alkotmányos centralizáció (1861–1865) felülvizsgálatának igénye. Tanulmányok sora elemzi a közigazgatás és igazságszolgáltatás, az oktatás ambiciózus és modern reformjait, fejtegeti e kormányzatok „janus-arcúságát".[6] Az államrendőrség működését illetően is születtek új eredmények, elsősorban Wolfram Siemann kutatásainak köszönhetően, aki azonban elsősorban a nagy német államok viszonyainak összehasonlítására, illetve együttműködésük részletes feltárására törekedett, így az ausztriai viszonyokat csak egyes, bár lényeges pontokon vizsgálta.[7]

A cseh vagy a szlovák történeti irodalom is igen sötét színekkel emlékezett meg erről az időszakról, s általában véve elmondható, hogy a rendőruralom toposza az egykori Habsburg Birodalom utódállamai történetírásait egyformán jellemzi, bár például Christoph Stölzl arra is felhívta a figyelmet, hogy a 20. századi tapasztalatok után óvatosan kell bánnunk erre a korszakra vonatkozóan a „rendőrterror" és „elnyomás" fogalmakkal, hiszen a 20. századi európai állam olyan hatalmi mechanizmusokat alakított ki és működtetett állampolgárai ellenőrzése céljából, amelyekre egy évszázaddal korábban az államhatalmak birtokosai még csak gondolni sem gondolhattak.[8] A korszak

[4] Rogge, Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart I. 95-96.
[5] Hugelmann: Österreich von 1848 bis 1860 150-151.
[6] Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus; Mazohl–Wallnig: Österreichischer Verwaltungsstaat und Administrative Eliten im Königreich Lombardo-Venetien; Thomas Kletečka, Waltraud Heindl, és Stefan Malfèr bevezetői az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveit kiadó sorozat különböző köteteiben; Berger Waldenegg: Mit vereinten Kräften!; Seiderer: Liberalismus und Neoabsolutismus egy részletét lásd magyarul:
Liberalizmus és neoabszolutizmus; Lengyel: Österreichischer Neoabsolutismus in Ungarn; uő.: Neoabsolutismus-Probleme; uő.: Neoabsolutismus oder Willkürherrschaft?; uő.: Az országképviselet problémája
[7] Az ausztriai rendőrséggel foglalkozó korábbi munkák közül a legfontosabbak: Benna: Die Polizeihofstelle; uő.: Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle; .Bibl: Die Wiener Polizei; Oberhummer: Die Wiener Polizei; az új eredményekre lásd: Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung"; uő.: Der „Polizeiverein" deutscher Staaten; uő.: Kémek a szabadságharc ellen
[8] Stölzl: Die Ära Bach 12.

egészének új szempontok szerinti vizsgálata persze itt is felmerült,[9] de a rendőrségtörténeti kutatások terén – tudomásunk szerint – alapvetően új összefoglaló jellegű kutatási eredmények nem születtek.

A magyar történeti irodalom a katonai erővel elfojtott magyar szabadságharc árnyékában természetesen még sötétebb színekkel festette (és festi) meg az 1849 nyarát követő majd két évtized képét.[10] Ez a periódus napjainkig mint a 19. századi magyar történelem mélypontja él a magyar történeti köztudatban, mint olyan közjáték, amely a polgári átalakulást megalapozó reformkor, az azt véghezvivő 1848–1849-es forradalom és függetlenségi küzdelem után, az I. Ferenc József osztrák császárral–magyar királlyal kötött 1867-es államjogi kompromisszum nyomán meginduló gazdaság–társadalmi fejlődést megelőzően kényszerű várakozópályára terelte a magyar társadalmat és a politikai elitet egyaránt. A nemzeti elnyomatás, önkényuralom, stagnálás fogalmai kapcsolódnak hagyományosan ehhez az időszakhoz. A reformkorban megálmodott polgári átalakulás kezdeteit az ostromállapot katonai–rendőri intézkedéseinek közepette, az uralkodói abszolutizmus Magyarországon évtizedek óta ismeretlen intézményeinek politikai nyomása alatt, a magyar alkotmányos–politikai hagyományok kényszerű felfüggesztésének viszonyai között kellett átélnie a magyarországi társadalomnak. A polgári átalakulás sémáit, ütemét és kereteit a bécsi birodalmi központ politikusai kívánták meghatározni, ami a nemzeti ellenállás reakcióit hívta életre. Az elmúlt néhány évtizedben azonban Magyarországon is sok tekintetben átformálódott a történettudomány véleménye. Sashegyi Oszkár indította el e korszak újraértékelését, ami számos részkérdésben új eredményekre vezetett.[11] Ezek a kutatások érintették a kormányzati rendszer egyik kétségtelen alappillérét, az 1849 után Magyarországon új intézményként megszervezett állami rendőri hatóságok működését s azon belül az államrendőrségi tevékenységet is,[12] mégis átfogó összefoglalásra eddig nem került sor.

---

[9] Vö. Kováč: Die Habsburgermonarchie kötet tanulmányait

[10] Beksics: I. Ferencz József és kora; Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon; Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka; Tábori: Titkosrendőrség és kamarilla; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak; uő.: Magyar politikai emigráció

[11] Sashegyi: Abszolutizmus kori levéltár; uő.: Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach; Németh (szerk.): Forradalom után -- kiegyezés előtt című kötet tanulmányai; Deák: Nemzeti egyenjogúsítás; Benedek: A bürokratizáció történetéhez; Pap: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig; valamint Szatmári Judit egyháztörténeti, Zibolen Endre oktatástörténeti, Buzinkay Géza sajtótörténeti tanulmányai; Manhercz Orsolya Ph. D. disszertációja (ELTE, 2012) Ferenc József utazásairól Magyarországon az 1850-es években; Tamás Ágnes disszertációja az 1860-as és 1890-es évekbeli humoros lapok nemzetiségi sztereotípiáiról (SZTE, 2012).

[12] A fővárosi rendőrség története (1914-ig) című kötet; Nyárády: Júdáspénzért a bajtársakat; Farkas: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések; a Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából c. kötet tanulmányai

Magyarországon a ’rendőr’ szó nyelvújítási alkotás. Márton József Német–magyar–deák szótára (1823) a ’Polizei’ fordításaként még ’közbátorságot’ közöl, míg Fogarasi János 1833-ban megjelent szótára már ismeri a „rend-őr” összetételt. A Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett nagy szótár 1870-ben megjelent követete a „rendőrség” címszó alatt már a következő meghatározást közli: „A közigazgatási hatalom egyik ága, melynek rendeltetése az ország belsejében közbiztonság, és általános rend fentartására ügyelni, s az e czélra szolgáló eszközökről gondoskodni.”[13]

A rendőrség mint önálló szakigazgatási ág a 18. század folyamán kezdett a Habsburg Birodalomban emancipálódni, funkcionálisan és szervezetileg különválni a közigazgatástól. A jogtudós Johann Heinrich Gottlob.von Justi még a század közepe táján a „belső igazgatás” valamennyi teendőét a „rendőr-tudomány” (*Grundsätze der Policey-Wissenschaft,* 1756) fogalma alá sorolta be, például az egészségügyet vagy vallásügyet sem kivéve. Megkülönböztetett ugyan szélesebb és szűkebb értelemben vett rendőrséget, de elméletében élesen nem választotta azokat külön. Joseph Sonnenfels báró (*Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanz,* 1765–1767) a maga definíciójában ezzel szemben már szűkítette a fogalmat („Minden, ami a belső biztonságot növelheti, a rendőrséghez tartozik”), de következetes elhatárolást ő sem tett. A fogalom változását elemző történész, Friedrich Walter nem egy teoretikus, hanem az alsó-ausztriai tartomány élén áló közigazgatási vezető, Johann Anton Perger gróf egyik előterjesztésében találja meg a „rendőrség” modern fogalmának első meghatározását 1782-ben: „Az uralkodóknak, azok szolgáinak és alattvalóinak összességben és egyénenként élvezett biztonsága mind személyüket, mind tulajdonukat tekintve alkotja a tulajdonképpeni rendőrséget, mely nélkül az állam maga sem lehet biztonságban.” Ennek jegyében Pergen előterjesztése már megkülönböztette a „nyilvános biztonságot”, azaz a közbiztonságot, melynek feladata az egyének személy- és vagyonbiztonságának garantálása; másrészt pedig a „titkos szolgálatot”, melynek célja az állam védelme minden veszély ellen, amelyek akár saját alattvalói, akár idegen személyek részéről fenyegethetik.[14] Ez a definíció nem változott lényegesen a következő évszázadban sem. Illusztrálhatjuk ezt történetünk egyik

[13] Márton: Német–magyar–deák szótár. II. 312-313.; Fogarasi: Diákmagyar Müszókönyv 33.; Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára V. 499.; vö. Tisza: Magyarország rendőrségének története 17.

[14] „innere Verwaltung”, „Was immer die innere Sicherheit vergrößern könne, gehöre in den Umfang der Polizey,”, „Die Sicherheit des Landesfürsten und aller seiner Diener und Unterthanen insgesamt und einzeln genommen, sowohl für ihre Personen als ihre Habschaften, ist eigenlich diejenige Polizey, ohne welcher der Staat selbst keine Sicherheit erhalten kann”, „die öffentliche Sicherheitsanstalten”, „der geheime Dienst” Justi, Sonnenfeld és Pergen nézeteit összefoglalja, illetve idézi: Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 23-28., idézet: 24., 26.

főszereplője, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy rendőri hatósága egyik hivatalnokának 1858-ban papírra vetett meghatározásával: „…a rendőrség az az állami tevékenység, amely elsősorban gondoskodni tartozik arról, hogy a közbiztonság, nyugalom és rend fenntartassék, és az általános jóllét elősegíttessék". Funkciói: a törvények betartása feletti felügyelet; az állam, az egyes személyek és a tulajdon biztonságát biztosítani jogtalan akarat vagy emberi mulasztás ellenében; gondoskodni az állampolgárok fizikai személyiségéről, azaz életükről, egészségükről és legszükségesebb életfeltételeik kielégítéséről; ügyelni az állampolgárok szellemi egyéniségére, szellemi, erkölcsi és vallási képzésük előmozdításával; a vagyonvédelem és jóllét erősítése, a tulajdon biztosítása természeti csapások ellen, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és kommunikáció felügyelete; intézkedéseket tenni az állam java és a közérdek érdekében ott, ahol az állami tevékenység más ágai nem elég hatékonyak, vagy rendeltetésüknél fogva nem hivatottak intézkedni.[15] Ez a felfogás még továbbra is a rendőrséghez rendelt olyan feladatokat is (például mezőgazdaság, ipar, egészségügy felügyelete), amelyek később további önállósuló államigazgatási ágak felügyelete alá kerültek. Ennek a felfogásnak a jegyében különböztettek meg „állam-, biztonság- és jóléti rendőrség"-et (*Staats-, Sicherheits- und Wohlfahrtes-Polizei*). A mi kutatásaink az államrendőrségre összpontosulnak, bár általános keretként szükségesnek tartottuk az állami rendőri hatóságok intézményrendszere történetének a felvázolását. Az ún. „adminisztratív rendőrség" a „biztonság- és jóléti rendőrség" összefoglaló megnevezése volt, feladatai: közrend, vagyonbiztonság fenntartása, erkölcsi és közegészségügyi felügyelet, útlevélügyek, bejelentési kötelezettségek, vendéglők felügyelete, cselédek, napszámosok, legényegyletek feletti ellenőrzés. A „magasabb" vagy „államrendőrség" teendőihez tartozott ezzel szemben az egyesületek, a sajtó, a színházak, az idegenek ellenőrzése, a politikailag kompromittáltak nyilvántartása, a gyanús személyek megfigyelés alatt tartása, a közhangulatról jelentések készítése, a politikai szervezkedések felderítése. A vizsgált korszakban a „magasabb rendőrség" (*höhere Polizei*), államrendőrség (*Staatspolizei)* és titkosrendőrség (*Geheimpolizei*) fogalmakat lényegében szinonimaként használták.[16]

[15] „…die Polizei diejenige staatliche Thätigkeit sei, welcher vorzugsweise die Sorge anheim fällt, die öffentliche Sicherheit, Ruhe und Ordnung aufrecht zu erhalten, so wie die allgemeine Wohlfahrt zu fördern", „Welche sind die Bedingungen einer gedeihlichen Wirksamkeit der Staats-Sicherheits- und Wohlfahrts-Polizei?" címmel feljegyzés aláírás, dátum nélkül. „Polizei-Verwaltung", HHStA IB BM 1407/1858. Vö. Karvasy: A politicai tudományok I. 87-163.

[16] Karvasy munkájában az államrendőrségi funkciókat „A köz állomány bátorságárol" cím alatt foglalta össze. Karvasy: A politicai tudományok I. 112-119.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy államrendőrségi jellegű tevékenység öt különböző szervezeten keresztül folyt a birodalom területén belül a tárgyalt időszakban: a legfontosabb szerepet természetesen az állami rendőri hatóságok játszották; emellett a csendőrséget kell kiemelni, amely a nagyvárosokon kívüli vidéken felelt a közbiztonságért – nem mellékesen azonban, mint látni fogjuk, államrendőrségi adatgyűjtést is végzett; nem szabad elfeledkeznünk a hadsereg szerepéről sem, hiszen a birodalom egyes tartományaiban, így Magyarországon és Erdélyben is 1853-ig fennállt ostromállapot viszonyai között a hadsereg szerepe a civil szférában mindvégig meghatározó maradt; feltétlenül meg kell említenünk továbbá a titkos postai páholyokat, amelyek természetesen fontos funkciót töltöttek be; ezen kívül a közigazgatási hatóságok is szerepet játszottak, a rendszeresen összeállított hangulatjelentésekhez új és új információkra volt szükségük. Ebből az öt információs hálózatból különböző, mint látni fogjuk, egymással is rivalizáló birodalmi vezető szervhez futottak be az értesülések: a belügyminisztériumba, Legfelső Rendőri Hatósághoz, a külügyminisztériumhoz. Az információs szálak azután az uralkodó első hadsegédének irodájában s azon keresztül végső soron az uralkodó íróasztalán fonódtak össze.

Munkánkban arra vállalkozunk, hogy felvázoljuk a Magyarországon felállított állami rendőrségi szervezetet, működési mechanizmusait, az azon belül folyó államrendőrségi adatgyűjtés jellemzőit az 1849 és 1867 közötti években, s amennyire lehetséges, fényt derítsünk informátorainak kilétére is. Egyszerre irányítjuk figyelmünket magára a szervezetre, melyet a magyarországi államrendőrségi adatgyűjtés beindításában 1849 tavaszán–nyarán fontos szerepet játszó Rudolf von Felsenthal rendőrtanácsos „a törvény bosszuló karja”-ként jellemzett,[17] s bizalmasait. Az államrendőrségi adatgyűjtés kulcsfontosságú eszköze volt ugyanis az ügynökök foglalkoztatása. Felsenthal például munkájában kifejtette, hogy az államrendőrségi teendők sikeres gyakorlásához a rendőrhivatalnoknak feltétlenül szüksége van ügynökökre, anélkül olyan festőhöz hasonlítana, aki színek nélkül lenne kénytelen dolgozni, mivel az ügynökök jelentéseiből, kiegészítve azokat saját megfigyeléseivel és kombinációival, tudja „a teljes képet – a teljes igazságot” megfesteni.[18] Felsenthal nyomán kívánunk tehát plasztikus és „színes” képet festeni az államrendőrség tevékenységéről. A „teljes igazság” feltárását illetően azonban nem lehetnek illúzióink. Az ügynökök megnevezésére igen sok kifejezés élt a

[17] „der rächende Arm des Gesetzes”, Felsenthal: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten XXX.

[18] „das volle Bild – die ganze Wahrheit”, Felsenthal: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten XXXIX.

19. századi német és magyar nyelvben egyaránt (ahogy feltehetőleg a többi nyelvben is). A rendőri hivatalok a *Konfident, Vertraute, Agent* elnevezéseket használták a leggyakrabban (ritkán: *Vigilant*, bizalmi levelezők esetén: *Korrespondent*). Magyarul ennek a 'konfidens', 'bizalmi', 'ügynök' ('levelező') felelt meg. (Mivel azonban a rendőri hatóságok megalakulásuktól kezdve egészen 1867. tavaszi feloszlatásukig hivatali nyelvként Magyarországon is a német nyelvet használták, kevésbé beszélhetünk magyar nyelvű hivatalos terminológiáról.) A köznyelv persze ennél sokszínűbb és nem annyira leíró, mint inkább erős érzelmi töltettel rendelkező fogalmakat aggatott az ügynökökre: *Spitzel, Naderer, Denunziante, Spion, Spürhunde*; magyarul: spicli, spion, konfidens, szaglászó (az 1860-as évek magyar vicclapjai különösen találékonyak voltak: szaglonc, fülelő, szaglász[19] – de nem tudjuk, ezek a megnevezések mennyire váltak a mindennapokban is használt fogalmakká) – a „piócá"-val viszont nem találkoztunk, s a „denunciáns"-sal is meglehetősen ritkán (miközben a „denunciál", azaz „feljelent" már korántsem fordult elő oly gyéren áttanulmányozott forrásainkban).

Ugyanakkor miközben a fő figyelmet az állami rendőri hatóságok tevékenységére fordítottuk, természetesen jelezzük a kapcsolódási pontokat a többi információs hálózattal is, amennyire ezt az általunk áttanulmányozott és rendelkezésre álló források lehetővé teszik (a csendőrség iratanyaga jórészt megsemmisült; a titkos postai páholyokra vonatkozó iratok is csak hiányosan állnak rendelkezésre); részletesebben azonban csak a titkos levélvizsgáló páholyok tevékenységére térünk ki.

Kutatásaink súlypontja a Magyarországon folyó államrendőrségi tevékenységre esett – természetesen némileg kitekintve a birodalom egész területére vonatkozó koncepciók, gyakorlatok és rendelkezések ismertetésére is, hiszen az 1849–1860 közötti évtizedben, majd egy rövid kitérő után 1861–1865 között újra érvényesülő összbirodalmi centralizáció célkitűzésének köszönhetően a rendőrség működése egységes elvek jegyében folyt, még ha a napi gyakorlatban alkalmazkodniuk is kellett a rendőri hatóságoknak a helyi sajátosságokhoz és a politikai környezethez. Ugyanakkor a külföldön élő magyar politikai emigráció megfigyelésével, a külföldön folyó államrendőrségi adatgyűjtéssel csak vázlatosan foglalkozom, leginkább azért, hogy a bel- és külföldi hálózatok kapcsolódási pontjaira rámutathassak. A vizsgált közigazgatási egységet a magyar korona országai képezik, de a forrásadottságok következtében a legrészletesebben a szűkebb értelemben vett Magyarország (korabeli szóhasználattal:

[19] Néhány példa: Egy "spitzli", a ki "két kulacsos." Üstökös, 18. köt. 35. sz. 1867. aug. 31. 278.; A Bach-korszak adomákban. 166.; Tigriskörmök. Ludas Matyi, 1. évf. 5. sz. 1867. máj. 5. 35.

Magyar Királyság) viszonyait tudom feltárni, s ahol a rendelkezésre álló adatok lehetségessé teszik, kitekintek a Magyarországtól különválasztott Erdélyi Nagyfejedelemségre, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságra, valamint Horvát-Szlavónországra is.

Kutatásainkat elsősorban a bécsi központi rendőrségi irányító hatóságok (belügyminisztérium, Legfelső Rendőrhatóság, rendőrminisztérium) iratanyagának tanulmányozására alapoztuk.[20] Az Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) részlege őrzi a legfontosabb irategyüttest: 1872-ben ugyanis a belföldi rendőri és a külföldi diplomáciai jellegű titkos információszerző tevékenység irányítását egyesítették a külügyminisztériumon belül, létrehozták az ún. Információs Irodát (*Informationsbüro*),[21] s a megelőző két évtized központi államrendőrségi iratait is itt helyezték el két sorozatban. Az „A Akten" jelölésű sorozat aktái elsősorban külföldi államrendőrségi adatgyűjtést érinti az 1849–1852 közepe közötti időszakra vonatkozóan, valamint a belügyminisztérium rendőri szekciója iratanyagának legfontosabb darabjait tartalmazzák folyamatos számozással. A második sorozat („BM Akten") a Legfelső Rendőrhatóság (1852) vezetője, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy által *brevi manu* megjelöléssel ellátott iratokat foglalja magában (évenként újrakezdődő számozással). Ezek az iratok a rendőrminisztérium feloszlatása (1867) után kerültek a külügyminisztériumba. Szintén a HHStA-ban található jelenleg az ún. „Gendarmeriedepartement" sorozat, amely tulajdonképpen a csendőrség főfelügyelőjének (szintén Kempen altábornagy) az uralkodó számára készített előterjesztéseit és az ezzel kapcsolatos levelezést tartalmazza, sajnos nagyon hiányosan. Az itt őrzött dokumentumok eredetileg az uralkodó katonai irodáját vezető főhadsegédek iratanyagaiból maradtak fenn.[22] Meg kell említenünk továbbá a külföldön működő ausztriai diplomáciai kirendeltségek államrendőrségi jellegű tevékenységével kapcsolatos iratok gyűjteményeként az „Actes de haute Police" állagot.

Emellett az osztrák állami levéltár másik részlegében, az Allgemeines Verwaltungsarchivban található a belügyminisztérium, a Legfelső Rendőrhatóság és a rendőrminisztérium általános iratanyaga, mely azonban – korábban az Igazságügyi Palotában lévén deponálva – 1927. július 15-én, az épület leégésekor nagy mértékben

[20] Az iratanyag sorsáról, tagoltságáról az 1920-as évekbeli állapotnak megfelelően részletesen ír: Kazbunda: Organisace 37-44.,48-50.
[21] Vö. Ress: A kormányzati hírszolgálat átalakulása
[22] Vö. Brettner-Messler: Probleme der Edition. In: Ministerratsprotokolle VI/1. XXXI-LXXII.; Kazbunda: Organisace 39.; Szekfű: A házi, udvari és állami levéltár 47-51.; Miskolczy: A házi, udvari és állami levéltár 61.

sérült, ám – ahogy erre Pajkossy Gábor már rámutatott az 1848 előtti rendőri hatóság, az Oberste Polizei- und Zensurhofstelle iratanyaga kapcsán, a magyar szakirodalomban olvasható korábbi vélekedésekkel ellentétben nem semmisült meg.[23] A reformkori irategyüttesnél ráadásul szerencsésebb a helyzet az 1849 utáni iratanyag vonatkozásában. Elsősorban a Legfelső Rendőrhatóság elnöki iratok első sorozata az, amely az államrendőrség működésére vonatkozóan további hasznos információkat tartalmaz. Az elnöki iratok második sorozata elsősorban a területi rendőri hatóságok szervezetét, belső ügymenetüket illetően használható forrás. Az egyes osztályok iratanyaga azonban már az 1920-as években, a nagy tűzvész előtt is igen hiányosan állt rendelkezésre, s a tűzben gyakorlatilag szinte teljesen megsemmisült.

Budapesten alapvetően két intézményben folytattam levéltári kutatásokat. Egyrészt a Hadtörténelmi Levéltárban találhatók a Magyarországot megszálló III. hadsereg parancsnoksága rendőri ügyosztályának iratai, ha meglehetősen töredékesen is. Egyes, eredetileg idetartozó iratok azonban (például egy ügynöki jelentésgyűjtemény az 1849. ősz–1850. szeptember közötti időszakból), valamint az iratok eredeti iktatókönyvei a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár részlegében kerültek utóbb elhelyezésre. Az iktatókönyveket azonban – nem tudjuk, mikor – gondosan átvizsgálták, s a kompromittálónak tekintett bejegyzéseket fekete tussal olvashatatlanná tették, sőt akár egész lapokat kimetszettek a kötetekből. Ugyancsak a Hadtörténelmi Levéltárban kutathatók az 1849 utáni években működött hadbíróságok hiányosan fennmaradt aktái, melyekben szintén hasznosítható információk rejtőznek.

Az Országos Levéltárban elsősorban a vezető politikai, illetve közigazgatási szervek iratanyagát tanulmányoztam: Karl Geringer báró, a polgári ügyek császári biztosának, majd ideiglenes helytartónak az iratait, az 1851-ben létrejött katonai és polgári kormányzóság rendőri ügyosztályának aktáit s azok iktatókönyveit (kivéve az 1859-es iktatókönyvet, amely rejtélyes módon a Hadtörténelmi Levéltárba került[24]). Sajnos ezekről az iktatókönyvekről is elmondható, hogy (itt azonosítani tudjuk az időpontot: az 1860. októberi diploma kibocsátása utáni hetekben) sietve, de alaposan átvizsgálták azokat, lefestették a kényesnek minősített bejegyzéseket, alkalmanként teljes oldalakat kivágva. A kormányzóság általános iratai között bukkantunk rá a titkos rendőri alap kifizetéseiről negyedévenként készült, Bécsbe küldött elszámolásokra, szerencsére

[23] Pajkossy: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai 53-54.; uő.: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 339.
[24] Geheim Präsidial Protocoll. HL Absz. kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 113. r. sz.

szinte hiánytalanul. Rendelkezésre állnak továbbá Benedek Lajos kormányzó iratai, illetve az 1860. október végén helyreállított magyar kancellária és helytartótanács aktái, ezek közül a helytartótanács elnöki iratainak idevágó kútfői a legnagyobb fontosságúak. Ezen kívül felhasználtuk a Szerb- Vajdaság és Temesi Bánság kormányzósága elnöki irataiból készült, az Országos Levéltárban mikrofilmen elérhető válogatást, valamint az erdélyi kormányzóság elnöki iratainak idevágó darabjait is. Emellett, ahogy azt a forrásjegyzékben feltűntettük, még számos kisebb levéltári fondot hasznosítottunk.

Sajnos sem itt, sem Bécsben nem maradtak fenn a magyarországi rendőrigazgatóságok iratai, mivel azokat 1860 végén, illetve 1867 tavaszán Bécsbe szállították, s bizonyára még akkor megsemmisítették.[25] Így a rendőrigazgatóságok tevékenységéről a rendőrigazgatók által Bécsbe küldött és az Informationbüro állagban fennmaradt jelentésekre tudtam alapozni.

A kéziratos forrásokból származó magyar nyelvű idézeteket minden alkalommal modernizált helyesírással, a német nyelvű idézeteket pedig saját fordításomban közlöm. Ez utóbbi esetben jegyzetben idézem az eredeti német nyelvű szöveget is. A nyomtatott magyar nyelvű forrásokat az eredeti helyesírás megtartásával idézem. A német nyelvű forrásokban előforduló személynevek esetében, amennyiben a név hangalakja egyértelműen magyar nemzetiségű személyre vall, illetve más források erre engednek következtetni, a név magyaros alakját használom. Amennyiben ismert személyről van szó, nevének ma általánosan elfogadott, standard írásmódját alkalmaztam. Minden más esetben azonban megtartottam a forrásban előforduló németes névalakot.

Kutatásaimat néhány szervezet pénzügyi támogatása tette lehetővé: a Fonds zur Förderung wissenschaftliher Forschungen (Bécs) Lisa Meitner ösztöndíja, az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA T 26354) támogatása (1998–2000), az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány két ízben is támogatta a programot, a Magyar Ösztöndíjtanács egy alkalommal (2001) tette lehetővé, hogy a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként kutassak Bécsben, továbbá a Habsburg kori Kutatások Intézete is ösztöndíjban részesített (2004). Köszönettel tartozom ezen kívül még az általam látogatott levéltárak és könyvtárak, elsősorban a Magyar Országos Levéltár levéltárosainak és dolgozóinak.

[25] Úgy tűnik, ez magyarországi adottság, a prágai rendőrigazgatóság iratanyaga például a kutatók rendelkezésére áll Prágában. Vö.: Kuděla: Duvěrníci, agenti a konfidenti před 150 lety.

Államrendőrség Ausztriában 1849 előtt

A rendőrség kiválása a közigazgatásból Mária Terézia uralkodásának idején indult meg. Bécsben 1754-ben jött létre az első rendőrbiztosság, majd rendőrigazgatóság, de a szervezés egészen az 1770-es évekig elhúzódott, s a rendőrség működési köre a birodalmi fővárosra és Alsó-Ausztriára korlátozódott.[1] A tétován s a hatáskörüket féltő tartományi közigazgatási hatóságok és vezetők ellenállása nyomán lassan előrehaladó folyamatban fordulópontot jelentett, amikor immáron II. József ambiciózus reformtörekvései jegyében 1782-ben a már idézett Johann Anton Pergen gróf vette át az alsó-ausztriai közigazgatás vezetését, aki az egész tartományi (rendies típusú) irányítás átalakítását levezényelte az uralkodói befolyás erősítése érdekében. Ennek keretében került sor újra Pergen előterjesztése nyomán 1782 áprilisában egy külön bécsi rendőrigazgató kinevezésére, aki közvetlenül a tartományfőnök alá tartozott, a közigazgatási teendőket ellátó városparancsnoktól teljesen függetlenül működött, s elsősorban államrendőrségi tennivalókat látott el. Pergen ezt kiindulópontnak tekintette, mivel úgy vélte, a rendőri hatóságoknak lassan mind a közbiztonsági, mind az államrendőrségi ügyek intézését ellenőrzésük alá kell vonniuk. Az uralkodó engedélyezte, hogy szükséges esetben a tartományi vezető a bécsi rendőrigazgató jelentéseit az udvari kancellária kikapcsolásával, közvetlenül továbbíthassa hozzá, sőt Pergen bármikor megjelenést kérhetett az uralkodó előtt.[2]

1784 nyarán Pergen javasolta a Bécsben bevált rendőrségi rendszer kiterjesztését: Bécsben alaposan kiképzett rendőrbiztosokat küldjenek ki a birodalom fontosabb városaiba a tartományi vezetők mellé, akik az utóbbiaknak alárendelten koordinálnák a rendőri ügyeket, miközben – főképp a titkos államrendőrségi ügyekben – közvetlen kapcsolatot tartanának a bécsi rendőrigazgatósággal. Tevékenységükhöz segítségként megkapnák az adott városra és környékére vonatkozóan az átutazókról és az oda bejelentkezettekről összeállított kimutatásokat, listákat a gyanús személyekről. II. József ezzel szemben különválasztani kívánta a közbiztonságért felelős helyi rendfenntartó hivatalokat és az államrendőrségi funkciókat gyakorló hatóságokat: a közbiztonságot a

[1] Benna: Organisierung 197-201.
[2] Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 32.; Fournier: Kaiser Josef II. 1-2., 7-16.

tartományi közigazgatási vezetőkön keresztül az udvari kancellária felügyeletére bízta továbbra is, s csak az államrendőrséget illetően engedélyezte a Pergen által szorgalmazott közvetlen felügyeletet. Végül 1785-ben csak Prágában és Brünnben járult hozzá rendőrigazgatóság felállításához, de az állambiztonsági ügyek kivételével ott is csak szigorúan alárendelve a tartományi vezetésnek. A következő években ugyan más településeken, jórészt tartományi fővárosokban (például Graz, Linz, Milánó, Innsbruck, Troppau, Pozsony, Buda, Nagyszeben) sor került rendőrigazgatóság felállítására, ám a tartományi vezetők bizalmatlansága érezhető volt, korábbi jogkörüket csorbító intézményként nem támogatták lelkesen az új hatóságokat. 1786 szeptemberében azután az uralkodó Pergen ellenkezése dacára határozottan megerősítette a közbiztonsági és államrendőrségi funkciók szétválasztását: az előbbieket a városi, községi közigazgatási testületek feladataihoz sorolta, a különálló rendőri hatóságok kizárólag államrendőrségi ügyekben működhettek önállóan, de a tartományi vezetők egyszemélyi felügyelete alatt.[3]

Hogy mit soroltak ekkor az államrendőrségi tevékenység feladataihoz, tömören összefoglalta Pergennek a tartományi vezetőkhöz eljuttatott titkos utasítása: a hivatalnokok tevékenységének szemmel tartását, a hadsereg tagjainak megfigyelését (kiszűrni a külföldi országokkal esetlegesen kapcsolatban állókat – különösen a mérnöki és tüzéregységekben szolgáló külföldiekre és a fiatalokra figyelni), a klérus tagjainak figyelését, kitudakolni, mit beszél a publikum az uralkodóról és kormányáról, figyelni a törvények és rendeletek érvényesítését, szemmel tartani a külföldről esetleg beszivárgó gyanús elemeket, értékpapír hamisítókat, stb.[4] Míg tehát a megfigyeltek köre elsősorban a hivatali–egyházi–világi elitre koncentrálódott, Pergen maga is kitért arra utasításában, hogy a lakosság minden rétegéből igyekezni kell személyeket a rendőrséghez vonzani, akár bérszolgákat, kocsisokat, sőt „bizonyos szükséges elővigyázattal még zsidókat is”.[5] Az uralkodó maga mindazonáltal elsősorban nem az állampolgárok nézeteinek fürkészése, hanem az „állam szolgái” tevékenységének ellenőrzése céljából vélte fontosnak az államrendőrségi adatgyűjtést.[6]

---

[3] Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 30-36.; Benna: Organisierung 202-210., magyarul: Lábán: Kortörténeti titkos jelentések 309-310.; Wellmann: A Habsburg-Birodalom titkosrendőrségének kiépülése 55-57.

[4] Pergen utasítását részletesen idézi: Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 46-50.; Fournier: Kaiser Josef II. 7-16.

[5] „…ja selbst gewissen nöthigen Vorsichten die Judenleisten oft gute Dienste”. Idézi: Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 49.

[6] Fournier: Kaiser Josef II. 4.

1789-ben azután Pergen újra kérte az 1786. szeptemberi döntés felülvizsgálatát, s ennek eredményeképpen a fent említett feladatok mellett a rendőri hatóságok illetékességi köréhez kapcsolták a bejelentési ügyeket, a nyilvános intézmények nyitvatartásának szabályozását és ellenőrzését, az útlevelek kiállítását, a szerencsejátékok és a nyilvános rendezvények felügyeletét, az ünnepnapok tiszteletben tartásának szemmel tartását, stb. A helyi magisztrátusok a továbbiakban, ahol működött rendőri hatóság, a továbbiakban csak a személy- és vagyonbiztonság teendőit intézhették és felügyelhették. Ezt követően Pergen 1790. február elején jelentette az uralkodónak a rendőri szervezet kiépülését a birodalom egész területén.[7] II. József évente 10 000 forintot bocsátott Pergen rendelkezésére az államrendőrség céljaira (de esetenként ez nem volt elegendő), az elszámolást Pergen közvetlenül az uralkodónak terjesztette elő.[8]

II. Lipót trónra lépése új helyzetet teremtett. Pergen 1790. március 2-án részletes előterjesztést készített az új uralkodó számára az államrendőrségi feladatokról, közölve saját 1786-os titkos utasítását. II. Lipót előtt is közvetlen megjelenési joga volt, de kettejük személyes viszonya már jóval hidegebb.[9] Az örökös tartományokban nem változott a kiépült rendőrigazgatósági hálózat, Magyarországon azonban 1790 márciusában feloszlatták a rendőrigazgatóságokat, s megszűnt a közvetlen levelezés is Pergen és a magyarországi és erdélyi tartományi vezetés között. Pergen javasolta a nyugati tartományokban vidéken lovas csendőrség felállítását, de az végül nem valósult meg. 1791-ben Pergen egészségügyi okokból felmentését kérte, s távozásával átmenetileg megszűnt az általa kiépített rendszer is – a rendőri ügyek vezetését mindenhol, beleértve az alsó-ausztriai központot is, újra egyesítették a tartományi közigazgatási kormányzattal.[10]

1792. március 1-jén azonban ismét új császár, I. Ferenc lépett trónra, aki szeptemberben felvette a kapcsolatot Pergennel, s 1793-ban kinevezte „az örökös tartományok rendőrminiszterévé" (*Polizeiminister in allen Erbländern*), elrendelve, hogy a rendőrséget a II. József uralkodása alatt meghatározott elvek szerint újjá kell szervezni. Így jött létre központi vezető hatóságként az *Oberste Polizeihofstelle* Pergen vezetésével (1793–1803), amelyhez 1801-ben hozzácsatolták a cenzúrahatóságot is; a Legfelső Cenzúra- és Rendőri Hatóság (*Oberste Censur- und Polizeihofstelle*) egészen 1848 tavaszáig fennállt, 1817-től

[7] Az 1789. októberi utasítást részletesen ismerteti: Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 41-42.
[8] Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 50.; Fournier: Kaiser Josef II. 2.
[9] Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 51-52.; Fournier: Kaiser Josef II. 5-6.
[10] Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei 52.; Benna: Organisierung 213-226.

Joseph Sedlnitzky gróf vezetésével.[11] A korabeli visszaemlékezők mint a leggyűlöltebb vezetőről szólnak róla, akinek másfelől csak Metternich kancellár engedelmes kiszolgálójának szerepe jutott a politikai döntéshozatalban – a tudós orientalista Joseph Hammer-Purgstall bárót idézve, csak „egy porszem volt Metternich herceg cipőtalpán”.[12] Gondosan megszervezték emellett a postai titkos levélbontogató szolgálatot is a tartományi főpostahivatalok mellett.[13] A nagyobb városokban felállított rendőrhatóságok (rendőrigazgatóságok vagy rendőrbiztosságok ellátták a helyi közbiztonsági teendőket és az államrendőrségi feladatokat egyaránt. A többi településen viszont a közbiztonság az illetékes közigazgatási vezetők hatáskörében maradt. Az 1848 előtti Ausztriában megjelent röpiratok, ahogy a később született emlékiratok is az állampolgárokat árgus szemekkel figyelő rendőrséget, főképp Bécsben, a mindennapok jellemző jelenségének tartották már az 1820-as évek második felétől, s nem csak a társadalmi elit vonatkozásában[14] – s védelmezői csak kevesen akadtak.[15] A történeti irodalom szerint inkább csak a nagyobb városokban sikerült kiépíteni az államrendőrségi információs hálózatot.[16] A közérzületet azonban a korban ismert bonmot (Szívesen laknék Párizsban, ha nem lenne ott oly sok párizsi.”) átiratával jellemezte egy röplapíró 1848-ban: „Szívesen laknék Bécsben, ha nem lenne ott oly sok besúgó.”[17]

A német egységmozgalmak és a napóleoni háborúkat követő évtizedek európai forradalmi hullámai nyomán az 1830-as években felmerült az igény arra, hogy a „forradalmi felforgatással” szemben a Német Szövetségbe tömörült államok legjelentősebbjei közös államrendőrségi információs hálózatot építsenek ki. A végül Mainzban működő *Mainzer Zentralpolizei* vagy *Mainzer Informationsbüro* létrehozását Metternich kezdeményezte 1833 elején Ausztria, Poroszország, Bajorország és Württemberg rendőri szerveinek közreműködésével. A bécsi rendőrfőigazgatóság főbiztosát, Karl Noët küldték oda (Nordberg néven élt ott) vezetőnek 1833 májusában, 1841-től az irányítást a korábbi beosztott hivatalnok, Josef Clannern von Engelshofen

[11] Életrajzát lásd: Benna: Organisierung 235.; a Polizeihofstelle felépítéséről, működéséről lásd: Pajkossy: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai 50-51., 64-65.
[12] Idézi: Erinnerungen von Ludwig August Frankl 249.
[13] Fournier: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress
[14] Vö. [Sealsfield]: Austria as it is 84-87. (1828); Anastasius Grün: Spaziergänge eines Wiener Poeten c. versfüzérének egyik darabja: „Naderer da!”, közli: Rommel (Hrsg.): Der österreichische Vormärz 41-43. (1830–1831); [Schirnding]: Oesterreich I. 171-176. (1840); [Tuvora]: Briefe aus Wien II. 145-148., 256-257. (1844); Austriaca II. 15-17. (1845); Groß-Hoffinger: Fürst Metternich I. 120-143. (1846); [Moering]: Sibyllinische Bücher I. 212-215. (1848); Kalchberg: Mein politisches Glaubensbekenntniß 149-153.
[15] Sporschil: Oesterreich 71-78. (1847)
[16] Beidtel: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung II. 118.
[17] „Ich möchte gerne in Paris leben, wären dort nich so viele Parisier”, „Ich möchte gerne in Wien leben, wären dort nicht so viele Vertraute.” Schmitz: Die Vertrauten 1.

vette át.[18] Az iroda 1848 tavaszáig állt fenn, a forradalmi hullám nyomán beszüntették működését.

A külföldi információs központ megteremtésével párhuzamosan felmerült az igény a bécsi vezető politikusok körében a belföldi államrendőrségi információk centralizált kezelésére és kiértékelésére. 1834-től ennek jegyében az Államkancellária (*Staatskanzlei*) felügyeletében működött egy Metternichnek alárendelt kormányszékközi bizottság Központi Információs Bizottság (*Zentralinformationskomité*) néven, mely az itáliai, a németalföldi és 1846-ig a galíciai tárgyú hírekkel foglalkozott. Megalakulásakor naponta, majd hetente 2-3-szor ülésezett, az ülésekről készült feljegyzéseket az uralkodóhoz (legalábbis I. Ferenc igényt tartott erre), Metternichhez, Sedlnitzkyhez, Rainer főherceghez (mint Lombardia alkirályához), valamint az Államtanács tagjaihoz juttatták el.[19] 1837-ben megszervezték annak magyar–erdélyi osztályát (*Ungarisch–Siebenbürgische Sektion*), melynek elnöke a *Zentralinformationskomité*t is elnöklő Alphons de Ponts báró lett, tagjai pedig Leopold Valentin Ferstl von Ferstenau és Cseremiszky Miklós. Ferstl 1804-től állt a rendőrség szolgálatában, Brünnben, majd Triesztben hivatalnokoskodott, s 1819-ben került a bécsi rendőrigazgatósághoz. 1830-ban cs. és kir. tanácsossá, 1846-ban pedig udvari tanácsossá nevezte ki az uralkodó. Sedlnitzky hivatalában ő volt a magyarországi ügyek első számú ismerője.[20] Az Államkancellárián belül a magyar ügyek számára nem létezett külön egység vagy kifejezetten ezekkel megbízott hivatalnok. Ehelyett az igazgatás más ágában tevékenykedő egy-egy bizalmas látta el a magyar ügyekben a referálást, leginkább az országgyűlések időtartama alatt. Cseremiszky Miklós több megye tiszteletbeli táblabírája volt, a Gazdasági Egyesület tagja, a Theresianum egykori magyar jog tanára. 1832–1836 között ő referált naponta az Államkonferencia (*Staatskonferenz*) számára a magyar országgyűlésről. Az országgyűlés után pedig azzal bízták meg, hogy készítsen összefoglaló értékelést arról, annak fő személyiségeiről. 1837-ben szám feletti fogalmazónak nevezték ki, így lett a Központi Információs Bizottság magyar–erdélyi szekciójának jegyzőkönyvvezetője. 1845-ben állandó státuszba helyezték, de a hivatalos Staatshandbuchban nem szerepelt. Hozzá tartoztak a magyar nyomtatványok cenzori

[18] Reinöhl: Die österreichischen Informationsbüros; Bettelheim: Literarische Kundschafter Metternichs
[19] Reinöhl: Die österreichischen Informationsbüros 269-276..; Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 338.
[20] Wertheimer Ede kutatásaira hivatkozva közli: Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. Függelék 260.; Benna: Organisierung 236.

ügyei is.[21] A magyar–erdélyi szekció hetente kétszer ülésezett az Államkancellária épületében. A készült protokollba betekintést kapott a magyar kancellár, s megjegyzéseivel elláthatta. Észrevételeiről az Államkonferencia irodájának igazgatója, Gervay Frigyes báró udvari tanácsos tudósította Metternichet. A szekció működése azonban a rendelkezésre álló információforrások szűkössége miatt nem volt sikeres. Metternich kezdeményezte ezért az alosztály önálló bizottsággá szervezését 1845-ben a magyar kancellária képviselőjének bevonásával Magyarországi és Erdélyi Központi Információs Bizottság (*Zentralinformationskomité für Ungarn und Siebenbürgen*) néven, immáron Sedlnitzky hatóságának felügyelete alatt, ami megnyitotta a bizottság tagjai előtt a „rendőrminisztérium" értesüléseinek tárházát is. E testületben szintén részt vett Ferstl, valamint a magyar kancellária képviseletében Wirkner Lajos udvari titkár, Ludwig von Rosenfeld, az udvari kamara kormánytanácsosa és Balthasar Spitko fogalmazó. Alkalmanként meghívták az erdélyi kancellária képviseletében Friedrich May von Korosvar udvari titkárt is. Hetente üléseztek, az ülésekről készült protokoll összegezte a befutott információkat. Mind a *Zentralinformationsbüro*, mind pedig a *Zentralinformationskomité für Ungarn und Siebenbürgen* 1848 tavaszán szüntette be tevékenységét.[22]

Pajkossy Gábor úttörő kutatásaiból tudjuk, hogy a tizenkilencedik század első felében Magyarországon több olyan hálózat is létezett, melynek funkciója az volt, hogy bizalmas információkkal lássa el a bécsi politikai döntéshozókat. Meghatározó tényező volt az, hogy a magyar korona országaiban nem működtek állami rendőri hatóságok – bár a bécsi kormányzaton belül fel-felmerült a gondolat, hogy újra kísérletet kellene tenni azok felállítására,[23] s a *Polizeihofstelle* hatásköre elvileg nem terjedt ki ezekre a tartományokra. Magyarországon ráadásul a nemesi politikai elit igyekezett a maga eszközeivel védekezni a modern államrendőrségi információs hálózat veszélyei ellen. 1805-ben törvénycikk is született a feljelentők ellen,[24] s az 1825–1827-es országgyűlésen is sérelemként került napirendre „az anonymus delatorok" ügye,[25] az 1843–1844-es országgyűlésen pedig a felsőtáblán merült fel titkos levélbontogatás elleni tiltakozás

[21] Mayr: Geschichte der Österreichischen Staatskanzlei 51-52.
[22] Reinöhl: Die österreichischen Informationsbüros 276-280.; Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 339.; vö.: Wirkner: Élményeim 66-69.
[23] Vö. például: Wertheimer: Zwei Denkschriften Erzherzog Rainers 374-375.
[24] Az 1805:5. tc. „A rosszlelkü árulkodások megakadályozásáról" címmel a névtelen feljelentések ellen született, rendelkezve a hamis vádaskodók megbüntetéséről. Magyar törvénytár 1740–1835 326-327.
[25] Viszota: Censurai különösségek 62-63.

gondolata.[26] A bécsi rendőri vezetésnek ilyen speciális intézményi és politikai feltételek mellett kellett bizalmas információs csatornáit kiépíteni. A legfontosabb információs hálózatok a következők voltak: Egyes kancellárok, mint például Reviczky Ádám gróf és Pálffy Fidél gróf saját bizalmasokkal rendelkeztek, akik a megyékből jelentettek; a kamarai ügyészek munkaköri kötelességévé tették 1830-tól, hogy jelentéseket tegyenek a vármegyék gyűlésein történtekről; ritkábban az udvari haditanácson, illetve a hadparancsnokságon keresztül is kaptak jelentéseket. A Polizeihofstelle titkos bizalmiak hálózatát építette ki, jobbára közvetlenül Sedlnitzkynek, illetve Ferstlnek alárendelve. „Kirendeltségek", azaz helyi központok az 1840-es évek közepére is legfeljebb Pest–Budán és Pozsonyban létesülhettek (de erről nemigen állnak rendelkezésre adatok). Két különböző kategória létezett a bizalmas „munkatársak" tekintetében: Sedlnitzky személyes bizalmasait „bizalmasok"-nak (*Vertraute*), a Ferstl-nek jelentőket pedig „levelezők"-nek (*Korrespondent*) nevezték. Mindemellett létezett az ún. országgyűlési titkos szolgálat Pozsonyban az országgyűlések időtartama alatt.[27] Mindezt egészítette ki a titkos postai páholyok működése. A legnagyobb jelentőséggel természetesen a bizalmasok–levelezők hálózata és az országgyűlési titkos szolgálat bírt.

Pajkossy Gábor kutatásainak köszönhetően már meglehetősen sokat tudunk az 1820-as évek végétől kezdve a bizalmi–levelezői állományról. Sedlnitzky előde, Franz Hager von Allentsteig báró 1811-ben összesen 28 titkos levelezővel rendelkezett.[28] 1827-ben Sedlnitzky már 40 bizalmast nevezett meg egy az uralkodó számára készült előterjesztésében, 1830-ban pedig 50 főt szólított fel már korábbi szolgálataikra hivatkozva rendszeres jelentéstételre. Ferstl levelezőivel együtt ekkor a Polizeihofstelle összesen 60 önkéntes, pénzbeli honorálásban nem részesülő informátorral rendelkezett. Körülbelül egynegyedük királyi, illetve kamarai tisztviselő volt, megközelítőleg szintén egynegyed résznyit tettek ki a szabad királyi városi vezető elit tagjai, egyhatoduk volt katolikus pap, kisebb részben vármegyei tisztviselők, nemes földbirtokosok, különféle értelmiségiek. Túlnyomó többség a nyilvános politikai színpadon is a kormányzat támogatóiként lépett fel. Földrajzi tekintetben megjegyzendő, hogy az informátorok

[26] Vö.: Takáts Sándor: A posta a kémrendszer szolgálatában 65.
[27] Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 338-339.; uő: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe" 335.; lásd még: Takáts: A halálfejes gyűrűk; Lábán: Egy „Hazafias dal"; uő.: Kortörténeti titkos jelentések 314-316.; Mályuszné Császár Edit: Schedius Lajos; Wellmann: A Habsburg-Birodalom titkosrendőrségének kiépülése 76-82.
[28] Pajkossy: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe" 343-344.; lásd még: Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 341-342.; József nádor megfigyeléséről a század első évtizedében lásd: Soós: József főherceg-nádor titkos rendőri megfigyelése

többsége ekkor még a Dunántúlról, illetve városokból jelentett.[29] A következő tizenöt évben némileg átrajzolódott a kép: 1844–1846 között évente körülbelül 80-an kaptak rendszeres fizetést, túlnyomó részük levelezők. Emellett „tucatra vagy több tucatra" tehető azon személyek száma, akiknek mint személyes bizalmasainak véleményét Sedlnitzky alkalmilag vagy rendszeresen kikérte, de honoráriumot ezért nem kaptak. Őket is beleszámítva az informátorok összlétszáma 1848 előtt 100-150 között mozoghatott, de mindenképpen 250 alatt maradt (még a postai küldemények titkos bontogatóinak, a bizalmas információkat csepegtető pincéreknek, szobalányoknak, vendéglősöknek, stb. beszámításával is). Lényeges változás viszont a földrajzi lefedettség növekedése, gyakorlatilag az egész ország területén sikerült ekkorra kiépíteni a bizalmas információs csatornákat.[30]

Magyarországon a megfigyelés célkeresztjében ekkoriban is egyértelműen a politikai elit állt, az alsóbb néposztályok megfigyelés alatt tartására a speciális intézményi feltételek között nem nyílt lehetőség. Továbbra is jellemző a bizalmasok–levelezők kilétét illetően, hogy azok alapvetően a nyilvánosság előtt is vállalt kormánypárti érzületűek közül kerültek ki, bár néhány kivételt ismerünk, említhetjük például Toldy (Schedel) Ferencet.[31] A töredékesen rendelkezésre álló adatok szerint akadtak közöttük, akiket feltehetőleg hivatali főnökük ajánlott Sedlnitzky figyelmébe, de olyanok is, akik önként ajánlkoztak. Pajkossy általános értékelésként még megállapítja, hogy Sedlnitzky magyarországi bizalmasait II. Lipót titkos munkatársaival szemben „titkos politikai akciókba" nem vonták be. [32]

A levelezői hálózat költségeiről is némi fogalmat alkothatunk. 1834-ben havonta 1500 ezüst forintot (konvenciós forint) igényelt ez;[33] 1846-ban a személyi és dologi kiadások a bécsi törzs fizetésével együtt összesen körülbelül 26 000 forintot. Ezzel egybecsengnek az 1848 elejéről fennmaradt elszámolások adatai, melyek szerint 1848 januárjában 2104 forintot, februárban pedig 1954 forintot fizettek ki a bizalmi levelezők számára (ebben azonban az országgyűlési szolgálat költségei természetesen nem

[29] A dokumentumokat és a névsorokat közli és elemzi: Pajkossy: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe" 336-357.; lásd még: Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 341-342.
[30] Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 341-342.
[31] Pajkossy: Toldy Ferenc pályaképéhez
[32] Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 344.; uő.: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe" 344-345.
[33] Pajkossy: Kölcsey – ahogy az országgyűlési titkosszolgálat 1836-ban látta 458-459.

szerepeltek).[34] Meghatározó azonban az a tényező, hogy – ahogy azt már hangsúlyoztuk – a bizalmasok nagyobb része nem pénzbeli honoráriumot kapott (feltehetőleg hivatali előmenetelük elősegítése volt az ellenszolgáltatás), legfeljebb alkalmi költségtérítésben részesülhetett.

Az országgyűlési titkosszolgálatot először 1825-ben szervezték meg, vezetője szintén Ferstl volt. A munkatársak egyik része az országgyűlés két táblájának üléseiről készített összefoglalókat, a másik az ellenzéki követek, az országgyűlési ifjúság, a pozsonyi közterek megfigyelését kapta feladatul. Körülbelül 30-40 főt foglalkoztattak országgyűlésenként teljes vagy részmunkaidőben, részben a követek közül is verbuválva a bizalmasokat, a költségek például 1844-ben havi 2500 forintot tettek ki.[35]

Erdélyben a titkosrendőrség szervezése csak az 1830-as évek közepén indult meg, bár bizalmiakkal természetesen korábban is rendelkezett a rendőrminiszter itt is. A jelenleg rendelkezésre álló adatok sajnos nagyon szegényesek, de az megállapítható, hogy itt igen nagy volt a katonai hatóságok szerepe az 1840-es évek elejéig.[36]

Az 1848-as forradalmak Bécsben, Pesten és a birodalom több városában is a kormányzati rendszer gyűlölt szimbólumának is tekintett rendőrséget természetesen alapjaiban rázta meg. 1848. március 13-i bécsi forradalom után a közhangulat egyik céltáblájává azonnal a rendőrség (s azzal együtt a titkos postai megfigyelés) vált. Röpiratok jelentek meg, amelyek a „denunciáló és kémkedő rendszer” és a „rendőr önkény” megszüntetését követelték vagy már üdvözölték. „Szabad a szó, szabad a gondolat, és nem áll mögöttünk alávaló besúgó, hogy egy igaz kimondott szóért évekig tartó rabságot hozzon nekünk” – írta diadalmasan az egyik szerző.[37] 1848. március közepére Ferstl is veszélyesnek találta Pozsonyban maradni (megjelent például ott Josef Faccea postai alkalmazott tollából egy „Der hinkende Vampyr” [A sánta vámpír] című

[34] Ferstl két elszámolása a titkos kifizetésekről: „Bezeichnung, mit Ende Jänner 1848 an nachbenannte Individuen a conto Februar zu leistenden Zahlungen”, Bécs, 1848. jan. 27., „Bezeichnung mit Ende Februar 1848 an nachbenannte Individuen Conto März zu leistenden Zahlungen”, Pozsony, 1848. febr. 25. AVA Polizei Hofstelle 1247/1848.

[35] Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 343.; lásd még: Mályuszné Császár Edit: Bevezetés. In: Megbíráltak és bírálók 15-18.

[36] Pajkossy: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt 338.

[37] „Denunziations- und Spionirsystem”, „Polizei Willkühr”, Arnstein: Ein Wiener 2.; „Frei ist das Wort, frei der Gedanke, und kein schuftiger Naderer steht hinter uns, um uns für ein wahrgesprochenes Wort eine jahrelange Gefangenschaft zu verschaffen”; lásd még: E. S.: Die Geheimnisse von Wien; Schmitz: Die Vertrauten; Naske: Das Todtenlied für die Polizei-Spione; Enthüllte Geheimnisse der Wiener Polizei; „W. B.”: Bericht des Spitzl’s Peter Such in Ansehung staatsgefährlicher politischer Umtriebe. Wiener Katzen-Musik (Charivari) No. 22. 1848. júl. 13.; F. Sauter „Geheime Polizei” c. költeménye, közli: Becher: Album 81.

röpirat Ferstl ellen[38]), de egy ideig még ott maradtak a fizetett bizalmiak, köztük postai alkalmazottak is, akik jelentéseit március 13. után az 1848. március 13-án kinevezett belügyminiszter, Franz Pillersdorff báró belügyminiszter terjesztette az Államtanács elé.[39]

Pillersdorff március 20-án kezdeményezte a Polizeihofstelle feloszlatását, a rendőri funkcióknak a belügyminisztériumhoz való rendelését. Előterjesztésében a forradalom kirobbanását is részben a rendőri ügyek nem megfelelő kezelésének, a rendőrség önkényes működésének tulajdonította.[40] Kifejtette, át kell gondolni a rendőri szervek működésének alapelveit, s állást foglalt amellett, hogy az alkotmányos viszonyokkal nem egyeztethető össze egy különálló rendőrminisztérium léte. Továbbá leszögezte, alkotmányos viszonyok között nem szerepelhet a rendőrség feladatai között az egyes állampolgárok rutin megfigyelése: „A rendőrségnek alkotmányos államban kevésbé az egyes állampolgárok érintkezését kell figyelnie, sokkal inkább a közvélemény irányát, a különböző osztályok és rendek eljárását és vélekedését, törekvéseiket és vállalkozásaikat, azt, hogy a kormányzati intézkedések milyen hatást gyakorolnak rájuk, s hogy a közszellem milyen hatással van másfelől a kormány erejére és biztonságára. E tevékenységnek a közigazgatással kéz a kézben kell folynia, csak így lehet egy jól irányított rendőrség egyúttal a nyilvános igazgatás … és tükre, hasznos intézmény az állam számára, s a kormány erejének és erősségének hathatós eleme.” V. Ferdinánd március 23-án jóváhagyta a javaslatot, a konkrét szervezésre vonatkozóan további előterjesztést várt, felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a feloszlatott Polizeihofstelle hivatalnokai közül válogathasson, kit vesz át minisztériumába.[41] Április elején azután a belügyminiszter újabb előterjesztésére az uralkodó engedélyezte, hogy további intézkedésig – míg a rendőri ügyekről alaposabban tájékozódni tud – Pillersdorff a

[38] Vö. HHStA, Informationsbüro, BM 876/1853.

[39] Ferstl jelentése Weingarten báró udvari kancellárhoz, Bécs, 1848. ápr. 4. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge, 162/1848.; vö.: Sedlnitzky előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1848. márc. 17. (gépiratos másolat) MOL N 119 84. d. fasc. 76.; Takáts: Politikai konventikulumok és titkos konferenciák az országgyűlésen. In: Uő.: Kémvilág Magyarországon 226-228.; Károlyi: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek 4.

[40] Cseremiszky Miklós is feljegyzi naplójában, hogy Sedlnitzkynek már március 15-én tudtára adták, hogy az Államkonferencián nem kívánatos személy, mivel azzal vádolták, hogy Metternich és az udvar előtt eltitkolta az igazságot. („Man beschuldigte ihn allgemeine, daß er … dem Fürsten u. dem Hofe nie die Wahrheit gesagt habe.”) Cseremiszky Miklós naplója, 1848. márc. 16-i bejegyzés

[41] „Die Polizei hat in einem constitutionellen Staate weniger das Verkehren der einzelnen Individuen, als die Richtung der öffentlichen Meinung, den Gang und die Gesinnungen der verschiedenen Klassen und Stände, ihr streben und ihre Unternehmungen, den Einfluß der Regierungsmaßregeln auf dieselben, und die Rückwirkung des öffentlihen Geistes auf die Kraft und Sicherheit der Regierung zu beobachten. Diese Thätigkeit muß Hand in Hand mit der administrativen Wirksamkeit fortschreiten; nur so wird eine gut geleitete Polizei zugleich Beuchte [?] und Spiegel der öffentlichen Verwaltung, ein wohlthätiges Institut für den Staat, und ein wirksames Element der Kraft und Stärke der Regierung.” Pillersdorff előterjesztése a V. Ferdinánd részére, Bécs, 1848. márc. 20. HHStA, Kollowrat Akten 754/1848.; ismerteti: Kazbunda: Organisace 15-16.; vö.: Handschriftlicher Nachlaß des Freiherrn von Pillersdorff 89.

Polizeihofstelle három osztályfőnökét kérje fel az ügyek további vitelére (a cenzúra ügyekkel foglalkozó negyedik osztály feladatai a sajtószabadság deklarálásával megszűntek), s a hatóság hivatalnoki, segédszemélyzeti állománya is egyszerűen átkerült a belügyminisztériumhoz.[42] A belügyminisztérium 4 szekcióra és 17 osztályra tagozódott, a politikai rendőrség feladatait a 4. szekció három osztályához (15. osztály: *Organe der öffentlichen Meinung*, 16. osztály: *Höhere Staats-Polizei*, 17. osztály: *Fremde, Paßwesen, Theater, Volksversammlungen*) tartozott – jellemző, hogy az államrendőrség nem az elnöki iroda teendőit szaporította, ez is a rendőrség alkotmányos felfogását tükrözte.[43]

1848. március 22-én feloszlatták a mainzi *Informationsbüro* működését is, a két munkatársat hazarendelték Bécsbe.[44]

A március 23-i uralkodói döntéssel egyidejűleg a belügyminiszter utasította a területi rendőrigazgatóságokat, hogy működésüket – az új viszonyokhoz alkalmazkodva – egyelőre folytassák, amíg a helyi közigazgatás újjászervezése után rendezik majd véglegesen a hatásköri megosztást. Az illetékes tartományi vezető politikai hatóságokat pedig kötelezte, hogy a politikai jellegű információkat azonnal továbbítsák a belügyminisztérium mellett a területükön levő rendőri hatóságokhoz is. A belügyminiszter biztosította az uralkodót, hogy „minden lényeges és rendkívüli eseményt" az uralkodó tudomására hoz, ahogy a többi minisztérium vezetőit is tájékoztatni fogja a számukra hasznosítható rendőrségi információkról.[45] Március 19-én megtörtént az első hivatalos kezdeményezés a titkos postai páholyszolgálat rendszerének megszüntetésére.[46] Bécsben a rendőri funkciókat április végétől a városi tanács vette át a miniszterek egyetértésével, akik remélték, az intézkedés csökkenti majd a rendőrséggel szemben a lakosság körében tapasztalt negatív érzelmeket.[47]

1848 márciusának politikai fordulata után természetesen Magyarországon is intenzíven foglalkoztatta a közvéleményt a császári rendőrség korábbi törvénytelen működése, s bár nem ismerünk ebből az időből olyan röplapokat, amelyek kizárólag ezzel foglalkoztak volna, említhetjük például a Charivari című, 1848. június–szeptember között

[42] Pillersdorff előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1848. márc. 28. HHStA Minister Kollowrat Acten, 880/1848. Az uralkodó április 3-án hagyta jóvá.
[43] Siemann: Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung 305.
[44] Reinöhl: Die österreichischen Informationsbüros 268.
[45] „jedes erhebliche und außerordentliche Ereigniß", Pillersdorff előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1848. márc. 28. HHStA Minister Kollowrat Acten, 880/1848.
[46] Az udvari kamara elnökségének előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1848. márc. 19. HHStA Kabinettsarchiv, Staatskonferenzakten 364/1848.
[47] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1848. ápr. 20. Ministerratsprotokolle I. 93-94.

megjelenő humoros lapot, melyben a téma több alkalommal is felbukkant.[48] Mindenekelőtt a fővárosban tűnt sürgető feladatnak a forradalmi hevület napjai után a rendfenntartás érdekében a rendőri ügyek szabályozása. A Miniszteri Bizottmány április 17-én Rottenbiller Lipót pesti helyettes polgármestert megbízta egy új Rendreügyelő Választmány szervezésével. Annak tagja volt Perczel Mór is, akit április 26-án kineveztek a belügyminisztérium rendőri osztálya igazgatójának. Hatáskörébe azonban lényegében csak a főváros biztonsága tartozott. A júniusban felállított Országos Rendőri Hivatal élén is ő állt, ennek az új szervnek a feladata volt „felügyelni, hogy mindenféle politikai zavarok, bűnös irányzatú csoportozások és titkos gyülekezetek megelőztessenek és eloszlattassanak; azok fő indokai s részesei az illető hatalom tudomására juttassanak s kezeibe szolgáltassanak"; azaz feladatköre államrendőrségi jellegű volt.[49] A közrend fenntartása továbbra is a helyi közigazgatási hatóságok kezében maradt – az újonnan szervezett nemzetőrség közreműködésével. Perczel azonban – mivel nem értett egyet a minisztérium habozó politikájával az itáliai kérdésben – július 20-án lemondott posztjáról, a hivatalt ezután Hajnik Pál vezette tovább, hivatalosan azonban csak szeptember elején nevezték ki. Közben már nyáron – elsősorban a radikálisok körében – felmerült egy központi rendőrminisztérium felállításának gondolata az egész országra kiterjedő hatáskörrel. Ennek ellenére már csak az Országos Honvédelmi Bizottmányon belül került napirendre ez a kérdés októberben. November 28-án kérte fel Kossuth Madarász Lászlót a bizottmányon belül a rendőrségi és a postai ügyek vezetésére a belügyminisztériumtól leválasztott rendőri osztály és a Földművelési- és Kereskedelmi Minisztériumból kiszakított postaosztály egyesítésével (a belügy irányítása Nyáry Pálra maradt.), az Országos Rendőri Hivatal elnevezés azonban nem változott. A hivatal legfontosabb feladatai közé az idegenek nyilvántartása, a külföldre szóló útlevelek kibocsátása, a „gyanúsak" ellenőrzése, rémhírterjesztők figyelése, Ferenc József trónra lépése után a hűségnyilatkozatot alá nem írt katonatisztek ellenőrzése, sajtótermékek és levelek ellenőrzése tartozott. Az ország különböző részeire kiküldött rendőrbiztosok révén igyekezett Madarász hatóságának működési körét valóban kiterjeszteni az ország teljes területére.[50] 1848. decemberre elkészült az „Utasítások a postai levél és hirlap vizsgáló tisztviselők részére": A beérkezett leveleket, akár kül-, akár belföldről érkeztek,

[48] „Spion". Charivari, 8. sz. 1848. júl. 26.; „Mik kivántatnak egy tökélletes spionban?" Uo. 10. sz. 1848. aug. 2.
[49] Idézi: Urbán: Perczel Mór, a rendőrfőnök 645.; Fábiánné Kiss: Az országos rendőrség ügye; F. Kiss: Az 1848–49-es magyar minisztériumok 242-256.; Hermann: A „polgári" hírszerzés 1848-49-ben 44-45.
[50] Hermann: A „polgári" hírszerzés 1848–49-ben 46-61.

átvizsgálták kiosztásuk előtt, a feladott leveleket viszont csak akkor, ha valami okból gyanúsnak tűntek. Azokat a leveleket, melyeket katonai szervekhez vagy egyénekhez akár belföldről, akár külföldről feladtak, kivétel nélkül fel kellett bontani. Az utasítás szerint a felbontott levelek tartalma szigorúan titkosnak minősült.[51] A levélforgalom szigorú ellenőrzését természetesen elsősorban az egyre fokozódó politikai feszültség a birodalmi centrum és a magyarországi politikai elit, majd a szabadságharc viszonyai indokolták. 1849. április 17-én Madarász az ún. Zichy-gyémántok ügyében neki szegezett vádak következtében lemondani kényszerült, s távozott a rendőri ügyek irányításából.[52] 1849. április végén Kossuth Irányi Dánielt bízta meg a pesti rendőri ügyek vitelével, majd május elején Szemere Hajnik Pált nevezte ki országos rendőrigazgatónak.[53] A hadmozdulatok megindulásával a katonai hírszerzés feladatai is napirendre kerültek, s a honvédhadsereg, ahogy a Magyarország térdre kényszerítésére érkezett császári haderő katonai parancsnokai is igyekeztek hírszerző bizalmiak révén megbízható információkhoz jutni.[54] Ez azonban alkalmi és spontán jellegű hírszerző tevékenység volt.

A Polizeihofstelle feloszlatásával természetesen a korábbi bizalmiak rendszere is teljesen szétzilálódott a birodalom centrumában és nyugati tartományaiban éppúgy, mint Magyarországon. Néhány hónapon belül azonban a miniszterek nek már foglalkozniuk kellett a korábbi konfidensek helyzetével. 1848. szeptember elején a minisztertanács ülésén Anton Doblhoff-Dier báró belügyminiszter hozta szóba, hogy a Polizeihofstelle és a bécsi rendőrigazgatóság elbocsátott bécsi konfidensei milyen nyomorban élnek elvesztve megélhetési forrásukat, és 27 fő részére azonnali segélyt javasolt, amivel egyetértettek a miniszterek.[55] Az 1848 novemberében alakult új kormány belügyminisztere, Franz Stadion gróf is szükségesnek látta bizonyos fokig gondoskodni a tavasszal elbocsátott ügynökökről. Intézkedett, hogy mérsékelt (Kempen 1855-ben úgy nyilatkozik, hogy ez félévi honoráriumuknak felelt meg[56]) végkielégítést mindenki számára folyósítsanak, s 1849 januárjában tett két előterjesztést öt idős korábbi ügynök, illetve három özvegy számára kegydíj adományozására. Ferenc József 1849 márciusában Olmützben engedélyezte ennek nyomán összesen tizenhat megbízható, hosszú ideig szolgált egykori konfidens, illetve özvegyeik részére havi 8-25 forintnyi kegydíj

[51] Az utasítást ismerteti: Urbán: A rendőrség országos megszervezése 1848-ban 521.; vö. uő.: Postaellenőrzés 1848-ban
[52] Vö. Hermann: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok
[53] F. Kiss: Az 1848–49-es magyar minisztériumok 253.
[54] Pilch: A hírszerzés és kémkedés története I. 209-247.; Hermann: A „polgári" hírszerzés 1848–49-ben
[55] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1848. szept. 2. Ministerratsprotokolle I. 614.
[56] Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. máj. 18. HHStA IB BM 1664/1855.

folyósítását 1848. júniusától, szeptemberétől vagy novemberétől kezdve életük végéig. Ők feltehetőleg mind Bécsben alkalmazott ügynökök voltak korábban. Stadion szerint a különleges eljárást egyrészt humanitárius megfontolások indokolták, másrészt annak figyelembe vétele, hogy „a konfidensek kapcsolata a korábbi kormányzattal nagyon szoros volt, és azt a hallgatólagos biztosítást is magában foglalta, hogy megfelelő szolgálat esetén életük végéig gondoskodnak róluk”.[57] Kegydíj megítélésére azonban majd évekkel később is sor kerülhetett (igaz, jórészt olyanok esetében, akik 1849-től néhány évig még ismét ügynökként szolgálták a császári kormányzatot).[58] Alkalmanként sor kerülhetett a kegydíj összegének felemelésére is.[59]

Mindezzel együtt is a miniszterek, mindenekelőtt a belügyeket 1848 novemberétől irányító Franz Stadion gróf, úgy vélték, a megváltozott viszonyok között sokkal kevésbé lesz szükség a rendőrügynöki intézményre, mint 1848 márciusa előtt. Stadion például 1849 elején nem engedélyezte egy Franz Schlick gróf altábornagy által már 1846-tól alkalmazott bizalmi személy jövőbeli állandó alkalmazását, részben a megváltozott körülményekre, részben pedig az államkincstár kímélésének szükségességére hivatkozva. Egyik beosztott hivatalnoka így összegezte a hivatal álláspontját: „A most engedélyezett szólás-, sajtó- és cselekvési szabadság magától napvilágra hoz olyan dolgokat, melyeket korábban csak fáradsággal lehetett kikutatni – speciális esetekre pedig olyan szervek, melyek éppen mint legillendőbbek adódnak, és jól szolgálják a célt anélkül, hogy maguk azzal tisztában lennének, szerintem sokkal használhatóbbak, mint egy minden eshetőségre

[57] Stadion két előterjesztése, Bécs, 1849. jan. 16., jan. 17., pénzügyminisztériumi feljegyzés a 16 személy listájával, aláírás nélkül, Bécs, 1849. máj. 29. AVA, Finanzministerium, Präsidial 1264, 1598/1849.; (Egyetlen személy, Joseph Daminger kapott kiugróan magas, havi 50 forintos kegydíjat. A névsor a következő: Franz Stiebel, Johann Deyerl, Karl Bormann, Karl Bellotti, Franz Torresani, Adolph Wolfersdorf báró, Joseph Daminger, Theresia Seywald, Walburga Untersteiner, N. Weiß, Julianna Hober, Anna von Than, Anna Walzer, Maria Roll, Maria Scherner, Barbara Kern) Uo. 6202/1849. Az idézet Stadion első előterjesztésében olvasható: „…der Verband der Konfidenten mit der früheren Regierung, ein sehr enger war und die stillschweigende Zusicherung, lebenslänglicher Versorgung, für den Fall entsprechender Dienstleistung, in sich faßte”.

[58] Dominik Mayer például, aki 1855-ben már harminckét éve állt szolgálatban (például az 1825–1827., 1830., 1832–1836-os magyar országgyűlés idején is), többek között az állam vezetőinek biztonsága tartózott feladatai közé, több konfidenst is (egyik beadványában hét főt nevez meg) ő irányított, évi 1200 forintos fizetésének kétharmadát, 800 forintot kapott (igaz, aktív korában ehhez még évi 300 forintnyi lakhatási költség, 200 forintnyi íróeszköz hozzájárulás, s alkalmanként költségtérítés is illette). A megítélt kegydíj összege nem volt kevés, hiszen a hivatalnokok nyugdíjszabályzata szerint csakis negyvenévi szolgálat után járt a hivatalnoknak utolsó aktív fizetésének kétharmada, harminckét év után csak a fele. A pótlékokat a hivatalnokok nyugdíja esetén sem vették figyelembe. Vö. Meyer beadványa Kempenhez, 1852. máj. 31. HHStA IB BM 21/1853.; Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. máj. 18. Uo. 1664/1855.

[59] Franz Torresani számára például, aki 1848-ben már 69 éves volt s 1816 óta végzett ügynöki szolgálatokat, s évi 264 forint kegydíjat élvezett, 1852-ben saját kérésére Kempen támogatása nyomán az uralkodó engedélyezte az összeg 360 forintra való felemelését. Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. nov. 11. HHStA Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1852. 2. Teil

készen álló ügynök." Jellemző ugyanakkor, hogy a szóban forgó egyént közben a galíciai katonai parancsnokok folyamatosan foglalkoztatták ügynökként. Fiát pedig, aki korábban Párizsban tanult, s ott az osztrák rendőrségnek bizalmi szolgálatokat végzett, Stadion utódja, Alexander Bach belügyminiszter támogatásával helyezték el hivatalnoknak a krakkói városparancsnokságon 1850 elején.[60] 1849 tavaszától kezdve – ahogy majd látni fogjuk – a birodalom vezető politikusai már feladatuknak tekintik az államrendőrségi információs hálózat újra szövését a birodalom egész területén, s ennek jegyében természetesen egyre kevésbé zárkóznak el a bizalmiak–levelezők–ügynökök hálózatának kiépítésének gondolatától.

[60] „Die nun gestattete freiere Bewegung in Reden, Schriften und Handlungen bringt so Manches – von selbst aus Tageslicht, was früher nur mühsam erforscht werden konnte – und für spezielle Fälle, sind jene Organe, die sich eben als die schichlichsten darbiethen – und die dem Zwecken dienen – ohne wohl selbst sich dessen bewußt zu seyn – nach meiner Ansicht viel brauchbarer, als ein für alle Eventualitäten bestellter Agent." A szóban forgó személy: Josef Rapeport galíciai konfidens; Stadion irata, Bécs, 1849. jan. 10., jelentés Stadionhoz, Krakkó, 1849. jan. 3.; levélfogalmazvány Neusser krakkói rendőrigazgatónak, Bécs, 1850. febr. 7. HHStA, IB A Akten Nr. 1014.

Állami rendfenntartó szervezetek és működésük keretfeltételei

1848–1849 viharos hónapjaiban a hadsereg volt az a szervezet, amely a belső rendfenntartást a települések saját e célra szolgáló alakulatai – s az állampolgárok polgárőrsége – mellett az egész birodalom területén feladatának tekintette. Ennek egyes elemei 1848 előtt is kimutathatók az állami intézményrendszerben, s a politikai vagy katonai „rendteremtés" ezeket az elemeket újra életbe léptette, sőt megerősítette.[1] A hatalmi pozícióit újra megszilárdító bécsi kormányzat egyik első feladata volt 1849 tavaszától kezdve, hogy kiépítse, illetve újjászervezze a belső rendfenntartás funkcióit gyakorló két szakszolgálatot: a csendőrséget és a rendőrséget. Magyarországon, a császári hadsereg által megszállt területeken ezekben a hónapokban még a katonai vezetők gyakorolták a rendőrségi funkciókat – főként az államrendőrségi funkciók tekintetében –, a rendőri szervezet kiépülése valamivel később indulhatott csak meg. Ebben kulcsszerepet a rendőri ügyeket felügyelő belügyminisztérium élén Alexander Bach játszotta.

Döntés a csendőrség felállításáról

Csendőri szervezet létrehozása Ausztriában már sokkal korábban és több alkalommal is felmerült a birodalom vezető köreiben, ám 1848 előtt csak Lombardiában és Tirolban létezett hasonló, katonai szervezettségű elit belső rendfenntartó alakulat.[2] Nem csoda, hogy már 1848 nyarán újra napirendre került a kérdés, mivel Bach, akkor még igazságügy-miniszterként, augusztus 23-án már szóba hozta ezt a bécsi minisztertanács ülésén, de úgy tűnik, tényleges előkészületek ekkor még nem történtek.[3] 1849 tavaszán azután két szálon is elindult a szervezés.

[1] Csehországban például 1850 tavaszán helyreállították az 1848-ig fennállt rendszert, amely szerint a leglátogatottabb fürdőhelyeken (Teplitz, Marienbad, Karlsbad) külön fürdőfelelős katonatisztet neveztek ki. A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. máj. 3. Ministerratsprotokolle II/3. 8.
[2] Vö.: Mayr: Einleitung. In: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 22.
[3] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1848. aug. 23. Ministerratsprotokolle I. 594.

Magyarországon a császári csapatok előrenyomulásának hátországában a katonai főparancsnok, Ludwig Welden báró táborszernagy, aki elégedetlen volt a minisztérium által a katonai vezetők mellé kinevezett királyi biztosok tevékenységével, májusban saját kezdeményezésre egy bizottságot tervezett felállítani a „nyugalom, biztonság, rend és jog" fenntartása céljából, s a bizottság teendői közé sorolta a „rendőri megfigyelést". A minisztertanács, mivel a kezdeményezés mögött azt sejtette, hogy Welden saját hatáskörében kíván dönteni a magyarországi civil vezetésről, hatáskörének csorbítását látta abban. Ennek ellenére május 27-én Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, akkori pozsonyi katonai kerületi parancsnok elnökletével Pozsonyban megalakult a szervezőbizottság egy magyarországi „bátorsági őrsereg" megalakítására. Ennek nyomán Bach június 5-én javasolta az uralkodónak Magyarországon csendőrség felállítását állami irányítás alatt, amit az uralkodó jóváhagyott június 10-én a többi tartományban is érvényesülő feltételekkel.[4]

Mindeközben ugyanis a birodalom egészére vonatkozóan is folytak az előkészületek. Bach a minisztertanács 1849. május 27-i ülésén ismertette elképzeléseit: hozzanak létre katonai elvek szerint felépülő csendőrséget, 13 ezreddel, először a határtartományokban, majd a többi tartományban is. A miniszterek 1849. június 3-án – immáron az uralkodó jelenlétében – visszatértek a javaslatra, s az uralkodó 1849. június 8-án döntött a felállításról.[5] Ezután alakult egy előkészítő bizottság Josef von Pipitz belügyminisztériumi államtitkár-helyettes elnökletével. Bach 1850. január 5-én terjesztette elő a felállítási tervet az uralkodónak, aki január 18-án jóváhagyta azt. A részletes szolgálati instrukciók elfogadására fél évvel később, 1850. július 27-én került sor. Eszerint katonai elvek alapján működő elitalakulatokat állítottak fel, kiemelt díjazással. Az intézmény vezetője csendőr főfelügyelőként a szervezésbe már 1849 nyarán bekapcsolódó Kempen altábornagy lett, aki 1851 júniusában azután Weldentől átvette Bécs katonai kormányzójának posztját is.[6]

---

[4] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyvei, 1849. máj. 17., máj. 22., jún. 5. Ministerratsprotokolle II/1. 305., 322-323., 367.; Bach előterjesztése az uralkodó számára, 1849. jún. 5. HHStA, Kab. Kanzlei, Vorträge, MRZ 1839/1849. Vö. Tagebuch des Polizeiministers Kempen 136., 137. és Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. Függelék 204-205., Andics: Bevezetés. In: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1. köt. 99. Az ügyet mint a birodalmi csendőrség megszervezésének előzményét tárgyalja: Kazbunda: Organisace 21.; vö.: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 27.

[5] Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1849. máj. 30. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MRZ 1727/1849.

[6] A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei, 1849. máj. 27., jún. 3., szept. 18., 1850. jan. 4. Ministerratsprotokolle II/1. 343-344., 357-358. 688., 965; Bach előterjesztései az uralkodó számára, 1850. jan. 5. és máj. 30. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MRZ, 48/1850., 2997/1850. A 1849. máj. 30-i

Kempen altábornagy (az uralkodó majd 1854-ben bárói címet adományozott számára) 1793-ban született Csehországban, apja nemesített katonatiszt volt. 1809-ben végzett a Wiener Neustadt-i katonai akadémián, részt vett a napoleoni háborúkban. 1836-ban ezredes, nyolc éven keresztül a morvaországi Iglauban parancsnok, majd a katonai határőrvidékre helyezték át, Petrinjába. 1848 szeptemberében Josip Jelačić gróf vezérőrnagy horvát bán hadtestében szolgált, részt vett a Magyarország elleni hadjáratban, majd október végén a forradalmi Bécs elleni ostromban is. 1848 decemberében altábornaggyá és a pozsonyi katonai kerület parancsnokává nevezték ki. A magyarországi főparancsnokságot Weldentől 1849. május 30-án átvett Julius von Haynau báró táborszernagy kifejezetten kegyelte, s egyengette karrierjét, 1849 júliusában a budai katonai kerület parancsnokává nevezte ki, majd szeptemberben javasolta a csendőrség főfelügyelői tisztségére – a minisztertanács tagjai, a belügy- és a hadügyminisztert is belevéve, szóvá is teszik, hogy erre velük való egyeztetés nélkül került sor. Kempen november elején valóban szolgálatba is lépett ilyen minőségében.[7]

Az 1850. január 18-án jóváhagyott szervezeti elvek szerint a csendőrség a hadsereg részét alkotta, ugyanakkor a csendőregységek joghatósága kiterjedt katonai és civil személyekre egyaránt. Katonai (utazási dokumentumok ellenőrzése, dezertőrök letartóztatása) és civil feladatokat (kávéházak és vendéglők felügyelete, utcai rendfenntartás, letartóztatottak szállítása, stb.) egyaránt ellátták. A sérthetetlenség különlegesen erős garanciáival ruházták fel a csendőri egységek tagjait. A csendőri egységeket utasítani a területileg illetékes közigazgatási vezető szervek illetékességi körébe tartozott. Bach láthatólag a csendőrséget a területi közigazgatási szerveknek alárendelt segédtestületnek szánta. A csendőrség felügyelője minden katonai vonatkozásban a hadügyminiszternek, minden civil vonatkozásban viszont a belügyminiszternek alárendelve működött. A csendőri egységek jelentéseiből köteles volt például kivonatokat a belügyminiszter rendelkezésére bocsátani. 1850 elején az uralkodó 16 ezred megszervezését rendelte el (az évtized végére ez 19 ezredre növekedett).[8] A csendőrség a nagyvárosokon kívül fekvő területeken a belső rendfenntartás legfontosabb szervévé vált. Kempen igen energikusan látott neki a feladatnak, a katonai szervezési

---

előterjesztést, illetve az 1850. évi csendőrségi pátens egyes részleteit közli: Neubauer: Das Gendarmerie in Österreich 539-543., 547-566.;. a csendőrség létrejöttének történetét röviden lásd: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung. III/1. 573-574. és Neubauer: Das Gendarmerie in Österreich 36-37.

[7] Mayr: Einleitung 16-78.; Ehersberg: Ein Neustädter von 1809 3-18.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. szept. 18. Ministerratsprotokolle II/1. 688.

[8] „Dienst-Instruction für die Landes-Gensd'armerie". Bach előterjesztése az uralkodó számára, 1850. jan. 5. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MRZ 48/1850. Vö.: Wagner: Die k. (u.) k. Armee 237-240.

elveknek megfelelően szigorúan centralizált szervezetet alakított ki, centralizált információs rendszerrel, a csendőregységek napijelentésekben számoltak be a területükön történtekről. Az előírások ellenére Kempen gyakorlatilag a kezdettől fogva függetlenítette a csendőri szervezetet a területi közigazgatási hatóságoktól.

Az állami rendőrség újjászervezése

1848. december közepén Franz Stadion gróf belügyminiszter a külföldön tanuló ausztriai diákok megfigyeltetésének kapcsán jelezte, hogy megkezdte a tárgyalásokat az ebben az ügyben igen járatos Noë von Nordberg kormánytanácsossal a „magasabb rendőrség" megteremtése érdekében.[9] A kormánytanácsos, mint láttuk, 1833–1841 között a mainzi Informationsbüro vezetője volt, majd rendőrhivatalnok Innsbruckban és Linzben, 1849-ben került a bécsi rendőri ügyek élére. A rendőri szervek hatékonyabb működésének kérdései ezután többször is felkerültek a minisztertanács napirendjére 1849 tavaszán.[10] Bécs közvetlen környékén május elején hat ideiglenes rendőrbiztosságot állítottak fel a városparancsnokság alá rendelve, szigorították a városban tartózkodó idegenek bejelentési kötelezettségére vonatkozó szabályokon.[11]

Bach, akkor már belügyminiszterként a minisztertanács 1849. június 3-i ülésén már szóba hozta, hogy szükség van egy jobban szervezett rendőrségre, ezt követően azonban csak 1850. június 24-én terjesztette elő a terveket minisztertársainak. Alapelve az volt, hogy a belső rendfenntartás a politikai közigazgatás egyik ágaként a politikai hatóságok feladata, ennek jegyében a belügyminisztérium hivatott a rendőrségi tevékenység koordinálására, s nem szabad visszatérni az 1848 előtti modellhez. A tartományi helytartósági központokban városparancsnokságokat (*Stadthauptmannschaft*), a területi közigazgatási központokban rendőrbiztosságokat (*Polizei-Kommissariat*) tervezett a belügyminiszter, illetve a tartományi közigazgatási vezetők fennhatósága alatt. Amint kifejtette, az addigi városparancsnokságok elszigetelten működtek és alárendelt

[9] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1848. dec. 15. Ministerratsprotokolle II/1. 21-22.
[10] Már ekkoriban feltűnnek azok a személyek, akik az elkövetkezendő években a rendőrigazgatói posztokon az új rendszer kulcsemberei lesznek. 1849 májusában helyezik át például az addigi gratzi rendőrigazgatót, Anton Päumann bárót Krakkóba, helyébe pedig Leopold Ritter von Sacher-Masochot készülnek kinevezni. Vö. A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. máj. 16. Ministerratsprotokolle II/1. 302. Később mindketten (Sacher 1849-1854 között, Päumann 1854-1860 között) prágai rendőrigazgatóként tevékenykedtek.
[11] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. máj. 1. Ministerratsprotokolle II/1. 266.

jelentőségűek voltak, ezért nem felelhettek meg feladatuknak. Bécs vonatkozásában az átszervezési javaslat 28 kerületi biztosság felállítását tartalmazta, melyek naponta kétszer tettek jelentést a városparancsnokságnak.[12] Öt nappal később terjesztette elő a tervet az uralkodónak. Iratában megerősítette, hogy nem a közigazgatástól elkülönült igazgatási ágként képzeli el a rendőrséget. Bizonyos szinteken azonban (nagyobb városokban, határtelepüléseken, nagyobb üdülő és fürdővárosokban) – érvelt – célszerű elkülönült szerveket létrehozni a rendőri funkciók gyakorlására. A városparancsnok („vagy rendőrigazgató" – fogalmaz az irat) a helytartóságok központjában a helytartónak alárendelten, 1. vagy 2. osztályú helytartótanácsosi rangban és fizetésben, a rendőrbiztosságok pedig közvetlenül a területileg illetékes közigazgatási vezetőnek (járási-megyei vagy kerületi vezető) alárendelve működnek. Javasolja emellett katonai rendőri őrségek (*Militär-Polizey-Wache,* a korabeli magyar nyelvű hirdetményekben: „katonai rendőrtest") szervezését végrehajtó alakulatként egy–egy városparancsnokság mellett, ahogy civil őralakulatok (*Civil-Wache*) felállítását is detektív funkciókra, melyek feladata a megfigyelés és jelentés, de közbeavatkozásra csak sürgős esetben voltak felhatalmazva. Javasolja továbbá egy Rendőri Újság (*Polizey-Zeitung*) létrehozását. A javaslat külön kitért a bécsi szervezetre, a fővárosi rendőri szerv fennhatósága kiterjedt Bécsre, a környező 34 településre, összesen 28 kerületi biztosságra tagolva.[13]

Az uralkodó 1850. július 10-én jóváhagyta Bach előterjesztését. 1850. december 10-i dátummal született meg Bach rendelete a rendőri hatóságok szervezetének alapelveiről. Ez rögzíti, hogy az állam- és a helyi rendőrség teendőit a közigazgatási-politikai hatóságoknak (illetve bizonyos mértékig a települési közigazgatási vezető szerveknek) kell ellátniuk, de a nagyobb városokban saját rendőri szerveket hoznak létre: a városparancsnokságokat („vagy rendőrigazgatóságokat" – a magyarországi szóhasználat szerint városkapitányságokat), illetve a rendőrbiztosságokat (a korabeli szóhasználat szerint „rendőrbizottmányokat"). A városparancsnokok közvetlenül a helytartónak alárendelten működtek, naponta kétszer jelentést tettek neki, ezzel egyidejűleg naponta kellett beszámolniuk a belügyminiszternek is. A városparancsnokokat és helyetteseiket az uralkodó nevezte ki, a belügyminiszter döntött a helytartó javaslatára a többi vezető

[12] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. jún. 3. Ministerratsprotokolle II/1. 357.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. jún. 24. Ministerratsprotokolle II/3. 101.; Bach előterjesztését ismerteti: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III/1. 575.

[13] Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1850. jún. 29. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge, MRZ 2626/1850, kihagyásokkal közli: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III/2. 194-197. Augusztus 10-én jóváhagyta az uralkodó a katonai őrségek egyenruháját. Bach előterjesztése az uralkodó számára, 1850. júl. 24. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge, MRZ 8/1850., 3022/1850.

hivatalnok kinevezéséről, míg a beosztott hivatalnokok alkalmazása a helytartó, a kisegítő személyzeté pedig a városparancsnok döntési körébe került. A rendőrbiztosságok valamely városparancsnoknak is alárendeltek voltak, naponta kétszer jelentettek főnöküknek, reggel és este, fontos eseményekről persze ezen kívül is azonnal tudósítási kötelezettség terhelte őket. A szabályzat külön előírta, hogy a rendőrbiztosok kötelesek egymást segíteni, s indokolt esetben más körzetében is intézkedhettek (a rendőrigazgatók esetében ezt nem tartalmazta a szabályzat!). A rendőrbiztosok végrehajtó ügyekben az illetékes megyei, kerületi közigazgatási vezetőnek is alá voltak rendelve. Azok viszont kötelesek voltak a rendőri szempontból fontos információkat a városparancsnokon keresztül eljuttatni a helytartóhoz, aki hozzáfűzhette megjegyzéseit ahhoz.[14]

Ugyanekkor készült el a rendőri szervek hatásköri leírása is. Eszerint három fő feladatkörük volt:

Egyrészt a *közbiztonság és a belső béke fenntartása* (a közhangulat figyelése, a „jogosult kívánságok és panaszok" közvetítése, sajtófelügyelet, politikai egyletek és gyűlések iránti felügyelet, titkos szervezkedések leleplezése, közbiztonság megzavarásának megelőzése, illetve elfojtása, szükség esetén a csendőrség vagy a katonaság részvételével) – azaz az *államrendőrségi funkciók* gyakorlása.

Másrészt a *személy- és vagyonbiztonság feletti őrködés* (a közterek állandó felügyelete, nyilvános rendezvények felügyelete, vasútfelügyelet, természeti katasztrófák elhárítása, fegyvertartási engedélyek, csavargók, koldusok, „veszélyes személyek" felügyelete stb.).

Harmadsorban pedig a *közrend fenntartása* (színházi felügyelet, a vendéglátó intézmények, a nyilvános zenei és más művészeti rendezvények, bálak felügyelete, a vasár- és ünnepnapok megtartására vonatkozó előírások betartásának ellenőrzése, prostitúció felügyelete, cselédrendtartás, stb.).

Mindemellett tevékenységük nemcsak adminisztratív jellegű (megfigyelő, megelőző, védő) volt, hanem az igazságszolgáltatásban való közreműködés is jellemezte (az elkövetett jogsértések és sérelmek esetén a törvények áthágóinak felkutatása, s szükség szerint azok átadása az arra hivatott büntető szerveknek).

Azokon a településeken, ahol rendőri hatóság működött, az látta el a helyi rendfenntartó feladatokat is (tisztaságrendészet, egészségrendészet, utcarendészet,

[14] „Grundzüge für die Organisation der Polizei-Behörden" Bach rendelete, Bécs, 1850. dec. 10. AVA OPB Präs. I. H 12/1855. Melléklet. Lombardia–Velencében az ostromállapot alatt a rendőri ügyek felügyelete nem a két tartományi helytartó, hanem a Radetzky irányítása alatt álló főkormányzóság hatáskörébe tartozott.

tűzrendészet, építésügyi rendészet, piacfelügyelet, szegényrendészet, erkölcsrendészet, cselédrendészet, mezei rendőrség, a személy- és vagyonbiztonság feletti felügyelet, a belső rend fenntartása – a pest-budai rendőrigazgatóság tevékenységi területének leírása az évtized végén összesen 38 (!) tevékenységi területet sorolt fel az államrendőrségi ügyeket is belevéve), az addig létezett, a városi tanácsok felügyelete alá tartozó városi rendfenntartó egységek ezzel egy időben azokon a településeken megszűntek, de szükség esetén a rendőri szerveknek együtt kellett működni a helyi közigazgatási hatósággal. Ezeknek a városoknak viszont hozzá kellett járulniuk a rendőri hatóság fenntartásának költségeihez. A többi településen ezek a funkciók a település tanácsának hatáskörébe tartoztak az illetékes közigazgatási felügyeleti szerv és az illetékes csendőregység segítségével. A hatásköri leírás nem különböztetett meg városparancsnokságokat és rendőrbiztosságokat, egységesen szólt a rendőri szervekről.[15] A rendőrbiztosságok között azonban különbséget tettek aszerint, hogy azokat csak bizonyos feladatokra (*Expositur* – kirendeltség) hozták létre, vagy felruházták a rendőri hatóságok funkcióinak egészével.

Mint láttuk, Bach 1850. júniusi előterjesztése már tartalmazta a bécsi rendőrség szervezeti elveit. Egy hónappal később került sor a prágai, a horvátország-szlavóniai, a morvaországi rendőri szervek felállítására.[16] Ezt követően 1851 májusáig lezajlott a birodalom minden tartományában a szervezés, a klagenfurti rendőrbiztosság kapcsán jelentette be Bach annak befejeződését.[17] A legtöbb tartományban csak a tartományi székhelyen szerveződött egy városparancsnokság/rendőrigazgatóság, rendőrbiztosságok létrehozására – kevés kivétellel – főként a magyar korona országaiban és a két észak-itáliai tartományban került sor.[18]

Ez a rendszer – mint láttuk – a területi rendőri szerveket kettős függésbe helyezte: a napi közvetlen vezetés a tartományi helytartók, illetve kormányzók feladatkörébe tartozott, ahogy az általános felügyelet is, a pénzügyi elszámolások jóváhagyása, stb. A belügyminisztérium rendőri osztálya viszont nemcsak a tartományi vezetőkön keresztül, hanem közvetlenül is instruálhatta a területi szerveket. Mint látni fogjuk, ez a kettős

[15] „Wirkungskreis der kaiserlich-königlichen Polizei-Behörden. Bach rendelete, Bécs, 1850. dec. 10. AVA OPB Präs. I. H 12/1855. Melléklet, lásd még: MOL D 185 1860:309. Melléklet; Worafka pest–budai rendőrigazgató jelentése a magyar helytartótanácshoz, Buda, 1861. febr. 25. MOL D 189 9217.VII.c.1861.

[16] Vö. a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1850. júl. 1., júl. 17., szept. 2.. Ministerratsprotokolle II/3. 115., 156., 238.

[17] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1851. máj. 28. Ministerratsprotokolle II/4. 510.

[18] Lombardia tartományban 8, Velence tartományban 7 biztosságot szerveztek. Alsó-Ausztriában Badenben, Morvaországban Brnoban, Sziléziában Bielitzben, a krakkói kerületben Podgorzéban, Tirol-Voralbergben Trientben, Dalmáciában pedig Cattaroban állítottak fel rendőrbiztosságot. Ezenkívül még határkirendeltségek működtek a birodalom számos pontján.

alárendeltség – az egyes funkciókat betöltő személyektől függetlenül – rendszerszerű konfliktusforrásnak bizonyul végig a tárgyalt két évtized folyamán.

Az átszervezés természetesen számottevő személyi változásokat is hozott magával a rendőri szervezet vezető posztjain. 1850 novemberében Bach javasolta az addigi bécsi városparancsnok, a már említett Karl Noë Edel von Nordberg felmentését, s helyette az államrendőrségi tevékenység terén korábban már Lembergben, Krakkóban és Erdélyben érdemeket szerzett Theodor Weiß von Starkenfels báró (az 1848-as években bírósági hivatalnok, majd 1848-1850 között a belügyminisztérium munkatársa) kinevezését, aki szerinte „kitűnő speciális rendőri tehetséggel" rendelkezett.[19] Weiß lett ezzel a Bach irányítása alatt álló rendőrségi szervezet első számú embere.

A területi rendőri szervek felállítása azonban nem ment konfliktusok nélkül, mivel az érzékeny mértékben korlátozta a katonai vezetők hatáskörét és befolyását az ostromállapot viszonyai között. Külön problémát jelentett a katonai határőrvidék, mivel a hadügyminiszter már 1850 nyarán aggodalmának adott hangot a lehetséges jövőbeli hatásköri viták miatt a Zimonyban, Pancsován és Mehádiában tervezett rendőri szervek felállításának tervéről értesülve. Korábban a csendőrség létrehozása kapcsán is hasonló aggodalmak merültek fel. Bachnak ennek ellenére sikerült meggyőznie az uralkodót, hogy szükség van ezeken a területeken is a specializált rendfenntartó szervekre.[20]

A rendőri szervek felállításával Bach a birodalom számos pontján kihirdetett ostromállapot jövőbeli megszüntetését és a hadseregnek a civil életre gyakorolt befolyásának visszaszorítását, korlátozását is igyekezett elérni: bizonyítani kívánta, hogy a civil hatóságok képesek a rendfenntartásra. Ennek jegyében került sor mindezzel párhuzamosan például a sajtópátens, a színházi felügyeletről is rendelkező színházi pátens előkészítésére.[21]

---

[19] A minisztertanács ülésén Anton Schmerling lovag igazságügy-miniszter felszólalt Weiß kinevezése ellen, azzal érvelve, hogy Weiß túlkapásai ellen panaszok merültek fel korábban, s Erdélyből is panasz érkezett ellene. Bach nem tagadta, hogy a múltban Weiß vehemens viselkedésével esetenként helytelenül járt, de szerinte most már higgadtabb és tapasztaltabb vezető. A többi miniszter is úgy látta, hogy a lelkiismeretes, buzgó hivatalnok egyébként is könnyen lesz népszerűtlen, s ez nem lehet kinevezésének akadálya. Végül az erdélyi panaszok kivizsgálása után Schmerling kénytelen volt minisztertársainak azt jelenteni, hogy a vizsgálat ez alkalommal nem talált Weißra nézve terhelő elemet. A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1850. nov. 30., dec. 4. Ministerratsprotokolle II/4. 107-108., 118-119.; Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1850. dec. 4. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MKZ 4869/1850.; a két rendőrigazgató életrajzát lásd: Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 11-12.

[20] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. júl. 8. Ministerratsprotokolle II/3. 134., XX.; a csendőrséget illetően Josip Jelačić báró horvát bán és Kempen ellentétéről lásd: Kempen naplója, 1850. máj. 9., jún. 3. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 177., 179.

[21] Vö. a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1850. aug. 7., szept. 9., szept. 11. Ministerratsprotokolle II/3. 198., 258., 263.

A csendőrség és rendőrség magyarországi szervezése, 1849-1851

Az Alfred zu Windisch-Grätz herceg tábornagy vezetésével Magyarországra érkező császári haderő hátországában megszervezett ideiglenes közigazgatás alapvető intézményes reformokat természetesen nem indíthatott el, a rendfenntartást továbbra is a helyi rendfenntartó szervek (városi kapitányságok) végezték, a főparancsnok által kinevezett királyi biztosok általában járásonként ún. közbátorsági biztosokat neveztek ki a rendfenntartás felelőseiként. A biztosok azonban jogosultak voltak a „veszélyes egyének" elfogatására, akiket a katonai parancsnokságoknak kellett átadniuk. Megérkezett Pestre 1849 tavaszán Rudolf Köpp von Felsenthal bécsi rendőrfőbiztos (a mainzi Informationsbüro egykori alkalmazottja), a főparancsnok életre hívta a hadseregfőparancsnokságán belül a katonai és polgári központi bizottmány politikai osztályát, amely a felelősségre vonások mellett egyúttal politikai rendőrségi feladatokat is ellátott.[22] A hadseregen belül emellett külön „üzletág" volt az ellenséges haderőt feltérképező kémek tevékenysége. A császári hatóságok működését azonban megszakította a főváros honvéd hadsereg általi visszafoglalása.

Ezt követően a városba majd 1849. július 12-én vonultak be a cári hadsereg előőrsei, s egy héttel később érkezett meg Haynau, aki feloszlatta Buda, Pest, Óbuda képviselőtestületeit, a rendfenntartó egységeket saját hatáskörébe vonta. A magyarországi cs. kir. hadsereg hadseregparancsnokságán belül külön rendőri ügyosztály létezett, ennek élén Felsenthal utódja, Eduard Podolsky (1839-től rendőrhivatalnok, 1845-től a bécsi rendőrigazgatóság biztosa) állt 1849 júniusától kezdve. Az államrendőrségi tevékenység itt összpontosult. Podolsky az elkövetkező néhány évben meghatározó szerepet töltött be a magyarországi rendőrség szervezésében és működésében (láthatólag elégedettek voltak vele Bécsben, Bach szóba hozta 1849 júniusában a császári tanácsosi cím megadását „kiemelkedő szolgálataiért", de pozitív döntésre nem került sor).[23] 1850 július elején az uralkodó leváltotta Haynaut, s utódjának, Karl Wallmoden-Gimborn gróf altábornagynak a hatáskörét nem sokkal később a katonai ügyekre korlátozta (ez érvényes volt az 1850

[22] Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai. 2. köt. Függelék 167.; Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 54.; Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmuskori levéltár 24-25.; Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 132.; vö.: Felsenthal: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten; Böhm: A Hadtörténelmi Levéltár őrizetében levő cs. kir. eredetű fondok 266-267.

[23] Podolskyra lásd: Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 25.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. jún. 10. Ministerratsprotokolle II/1. 387.

novemberében őt váltó Christian Appel báró lovassági tábornok esetén is), de a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya révén a politikai rendőrségi ügyekre a főparancsnokok továbbra is befolyást gyakoroltak.

A hadseregfőparancsnokság „rendteremtő" erőfeszítéseivel párhuzamosan a bécsi minisztérium is kiküldte megbízottjait. A három város császári főbiztosává Szentiványi Vincét, a helytartótanács korábbi hivatalnokát nevezte ki az uralkodó, aki július 23-án érkezett meg állomáshelyére. Július 29-én megérkezett főnöke, a polgári ügyek császári biztosává Haynau mellé az uralkodó által még június elején kinevezett Karl Geringer báró. 1852 áprilisáig Geringer irányította a civil igazgatást a szűkebb értelemben vett Magyarországon (Magyarországról leválasztották az Erdélyi Nagyfejedelemséget, Horvát- és Szlavónországot, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot).[24] A közigazgatási rendszert öt kerületre tagolták, azokon belül az illetékes katonai kerületi parancsnok és a kerületi főispán látta el az irányító funkciókat.

Megkezdődött a csendőri egységek szerveződése 1849. június végétől kezdve. Haynau e tekintetben az 1817. évi észak-itáliai csendőri alapszabályt tekintette irányadónak, mely szerint az állományt 24-36 év közötti, 5 láb 5 hüvelyk magas, kitűnő szolgálati múlttal rendelkező, büntetlen előítéletű katonákból kell felállítani. Ugyanakkor megengedhetőnek tartotta az írni-olvasni tudás követelményétől való eltérést, illetve megkövetelte valamely országos nyelv (magyar, „szláv", német) ismeretét. A szervezés központja Pozsony maradt.[25] A magyar korona országaiban összesen hat csendőrezred került elhelyezésre: egy-egy Horvát-Szlavonországban, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban és Erdélyben, három pedig Magyarországon Kassa, Pest–Buda és Nagyvárad központtal. Felmerült Haynau részéről az a javaslat 1849 júliusában, hogy a magyarországi csendőri egységek egyenruháját magyaros zsinóros díszítéssel lássák el, de a minisztertanács, majd az uralkodó is elutasította ezt.[26] Amikor Bach 1850 augusztusában jelentést kért a csendőrség magyarországi működéséről, a magyarországi

[24] Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmuskori levéltár 30.; Wildner: Buda és Pest közigazgatásának története 16-19.; Budapest története IV. 121-124.; Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 132-133.

[25] Haynau rendelete a pozsonyi katonai kerület parancsnokságához, 1849. jún. 24. (másolat) Kriegsarchiv, Kriegsministerium, Präs. 4897/1849.

[26] Neubauer: Das Gendarmerie in Österreich 39.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. júl. 8. Ministerratsprotokolle II/1. 474-475.; az 5. csendőrezred állomáshelyei: Pest, Ipolyság, Rimaszombat és Nagyszombat, Szentmiklós és Trencsén, Balassagyarmat és Alsókubin, Kalocsa, Kecskemét és Lőcse, Székesfehérvár, Szekszárd, Kaposvár; a 6. csendőrezred állomáshelyei: Veszprém és Székesfehérvár, Mosonmagyaróvár, Győr és Pest–Buda, Komárom és Nagykőrös, Kalocsa és Sümeg, Szombathely. Wallmoden jelentése Bachhoz, Pest, 1850. aug. MOL D 37 14. doboz 12. tétel, 1850:9284. Vö. Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon I. 170-171.

főparancsnok úgy nyilatkozott, hogy az új intézmény messzemenőkig megfelel hivatásának, s népszerű is, amit szerinte az ellenszegülések nagyon kis száma bizonyított. Számadatokat is közöl az 5. és 6. ezred által az 1850. március–július 23. közötti időszakban foganatosított letartóztatásokról: összesen 1092 főt tartóztatottak le (eközben 55 főt tartóztattak le civil hatóságok, nyilvánvalóan ez is az effektivitást volt hivatva bizonyítani).[27] 1852 elejéig a megyei pandúrok egy része még szolgálatban maradt, ekkor azonban negyed évnyi végkielégítéssel valamennyiüket elbocsátották.[28]

A legsürgetőbbnak a rendőrségi szolgálat újjászervezése, a szükségesnek látszó személyi változtatások levezénylése a fővárosban látszott. A katonai hatóságok által gyorsan kinevezett, rendőrségi feladatokkal foglalkozó hivatalnokok működésével a bécsi vezetők elégedetlenek voltak. A minisztertanács 1849. augusztus eleji egyik ülésén például a Philipp Krauß báró pénzügyminiszter megjegyezte, hogy megbízható forrásokból úgy tudja, hogy a rendőri ügyek vitele Pesten nagyon sok kívánnivalót hagy maga után.[29] Szentiványi szeptember végén–október elején elrendelte, hogy mind Budán, mind Pesten a városkapitányságokhoz alkapitányságok tartozzanak külvárosok szerint. (Óbudát rendőri szempontból 1851. januártól Budával összevonták.) Az alkapitányságok feladatköre kiterjedt az idegenrendészetre, útleveles beszállásolások kezelésére és a közrend fenntartására, azaz rendfenntartói és államrendőrségi teendőkkel egyaránt felruházott szervekről volt szó.[30] A megbízhatóság szerint gondosan átrostálták a személyzetet, az állomány azonban zömmel budai és pesti polgárcsaládok tagjaiból került ki, legtöbbjük 1848 előtt is viselt már városi tisztséget.[31] 1849 szeptemberétől az idegen- és útlevélügy kezelésére külön alkapitányságí rangú hivatalt hozott létre a kerületi főispán, egyes nagyforgalmú pontokon Szentiványi rendőr őrszemek posztolását rendelte el. A városkapitányságok ellenőrzése már nem a városi tanács hatásköréhez tartozott, hanem az illetékes kerületi főispánéba. Ugyanakkor – mint látni fogjuk – Geringer is igyekezett államrendőrségi információgyűjtést is végezni. Két rendőri központ működött tehát párhuzamosan a fővárosban: egy Podolsky és a hadseregparancsnokság vezetésével, egy pedig Szentiványi és Geringer irányítása alatt.

---

[27] Wallmoden jelentése Bachhoz, Pest, 1850. aug. MOL D 37 14. doboz 12. tétel: Rendőri és csendőri szervezet működése 1850:9284.

[28] Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. febr. 6. HHStA, Kab. Kanzlei, Vorträge, MRZ 396/1852.

[29] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. aug. 1. Ministerratsprotokolle II/1. 544.

[30] Az alkapitányságokból jöttek létre hamarosan a rendőrkerületi biztosságok, Pesten már csak három: Belés Lipótváros, Terézváros, József- és Ferencváros számára. Flaxmayer: Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig 144.; Wildner: Buda és Pest közigazgatásának története 69.

[31] A legfontosabb posztokat elfoglalók névsorát lásd: Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 135.

1849 őszén Geringer javaslatot dolgozott ki Haynauval egyetértésben egy „hadsereg- és országos rendőrség” megszervezésére: a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának mintájára javasolta a katonai kerületi parancsnokságokon is hasonló osztályok létrehozását, a városokban és más fontosabb településeken pedig városkapitányságok felállítását, illetve közbiztonsági biztosok kiküldését. A hadseregparancsnokságon belül a rendőri ügyeket egy magasrangú katonára bízta volna (láthatóan ez Podolsky ellen irányult), ő felügyelte volna az országban működő valamennyi rendőri és csendőri szervet. A kerületi katonai parancsnokságok rendőri osztályainak vezetésével viszont civil hivatalnokokat bízott volna meg, ők közvetlenül a kerületi katonai parancsnok alá tartoztak volna.[32] November végén terjesztette a tervet Bach elé, a miniszter azonban ellenezte a rendőri szervezet oly szoros kötését a katonai szervezethez, s a különálló civil, állami városparancsnokságok felállítását támogatta, ahogy a birodalom többi pontján is. Másrészt hangsúlyozta, hogy a rendőri ügyek vezetését országos szinten centralizálni kell, emellett költségesnek is minősítette Geringer eredeti javaslatát. Lehetséges mintaként elküldte számára az erdélyi kormányzóság által a nagyszebeni, kolozsvári, brassói és marosvásárhelyi városparancsnokságok működési körére vonatkozóan kibocsátott instrukcióit.[33]

Ezután Geringernek újabb javaslatot kellett kidolgoznia. Ehhez alapanyagként Joseph Protmanntól kért segítséget, aki már 1850. február 15-én összefoglalta javaslatait.[34] Protmann Stájerországban született 1808-ban, 1829-ben fejezte be Grazban a jogi-politikai tanulmányokat, ügyvédi tevékenység után lépett a rendőrség kötelékébe 1830-ban. Grazban, Bécsben és Innsbruckban, majd 1849 nyarától ismét Bécsben szolgált. Felesége, Marie von Balogh (Vas megye) a gróf Sigray családból származott. Protmannt még 1849 őszén felszólította Geringer, hogy nyilatkozzon, elvállalná-e a pest–budai városparancsnoki posztot. Ő késznek nyilvánította magát, ekkoriban állítása szerint a francia és az olasz nyelv után a magyar nyelvet készült elsajátítani. Geringer ezek után utasította Szentiványit Protmann alkalmazására.[35] A pesti polgárok egy csoportja (89 fő) ugyan 1850 elején petícióval fordult Haynauhoz, melyben kérték, hogy a rendőri ügyek

[32] „Entwurf der Grundzüge zur Organisirung der Polizeibehörden in Kronlande Ungarn”. Geringer levele Haynauhoz, Pest, 1849. okt. 29. MOL D 37 14. doboz 12. tétel: Rendőri és csendőri szervezet működése 1849:2478.; vö. Sashegyi: Ungarns politische Verwaltung 42-45.
[33] Bach irata Geringerhez, Bécs, 1850. jan. 23. MOL D 55 1850:1522.
[34] Protmann jelentése Geringerhez, Pest, 1850. febr. 15. MOL D 55 1850:2833.
[35] Protmann beadványa Geringerhez, Bécs, 1849. okt. 22. és Protmann levele Szentiványi Vincéhez, Pest, 1849. nov. 10. MOL D 77 1850:2098.; Geringer jelentése Bachhoz, Pest, 1850. aug. 23. (fogalmazvány) MOL D 51 1850:1863.

vezetését a városban Podolskyra bízzák, de a beadvány egyszerűen ad acta az irattárba került. Ekkor már eldőlt Bécsben, hogy Protmann kerül erre a helyre, s Geringer kérte Bachot, hogy Protmann minél előbb foglalja el állomáshelyét.[36] Protmann így azután már 1850. február elejétől Pesten tartózkodott, Geringer megbízásából részt vett a Bachnak teendő, már említett újabb javaslat kidolgozásában. Protmann javasolta a városkapitányságok egyesítésére egy központi rendőri szervben, függetlenítve azokat a városi hatóságoktól. Ezáltal biztosítani kívánta az egységes hivatali eljárást, jegyzőkönyvezetést, a hivatalnoki fegyelem megszilárdítását. A kerületi rendőrbiztosságokat közvetlenül a központi rendőri szervnek javasolta alárendelni, szintén a városi igazgatás teljes kizárásával. Néhány nappal később konkrét tervet is előkészített a központi rendőri szerv felépítésére, hivatalnoki állományára vonatkozóan. A javaslatot Geringer és Haynau is támogatta, a részletek kidolgozása után felterjesztették Bachhoz a javaslatot áprilisban.[37] Erre építette azután Geringer újabb előterjesztését Bach részére. Eszerint valamennyi városkapitányság (azaz a birodalom más tartományaiban használt terminológia szerint valamennyi városparancsnokság) a helytartóság, illetve az ostromállapot viszonyai között egyben az országos hadseregparancsnokság alá is tartozott, saját rendőri őrszemélyzettel (Haynau a rendőri őrszemélyzetet ezzel szemben központi, országos parancsnokság alá kívánta volna helyezni a csendőrség mintájára). Ezek az alapelvek nagy vonalakban már megfeleltek Bach elképzeléseinek.[38] Bach előterjesztése az uralkodó számára augusztusban szintén ezt vette alapul.a fővárosi rendőrségi szervezetet illetően. Protmann tevékenységével a felettesei láthatólag kezdettől fogva nagyon elégedettek voltak, a főváros lakossága annál kevésbé.[39]

Mindezzel párhuzamosan folyt a vidéki rendőri szervek felállítására vonatkozó javaslat kidolgozása, ebben is fontos szerep jutott Protmann számára, aki Geringer megbízásából véleményezte a katonai parancsnokságok beérkezett javaslatait. Itt is az egységesítés fontosságát hangsúlyozta, s hogy a birodalom nyugati tartományaiban

---

[36] Haynau levele Geringerhez, Pest, 1850. jan. 10. MOL D 51 1850:52., melléklet: 89 fő beadványa Haynauhoz, dátum nélkül; Geringer levélfogalmazványa Bachhoz, Pest, 1850. jan. 16. Uo.. 1850:67.

[37] Protmann előterjesztése Geringerhez, Pest, 1850. febr. 10., febr. 23. MOL D 51 1850:184., 1850:439.; Geringer levele Haynauhoz, Pest, 1850. márc. 15. (fogalmazvány) Uo. 1850:391., Geringer jelentése Bachhoz, Pest, 1850. ápr.. 18. Uo. 1850:439.; Protmann javaslatát ismerteti: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 52-53. és Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 143-144.

[38] Geringer jelentése Bachhoz, Pest, 1850. márc. 23. (fogalmazvány) D 51 1850:358-359,; Haynau véleményét összefoglalja Geringer jelentése Bachhoz, Pest, 1850. márc. 23. MOL D 51 1850:446.; ismerteti: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 52-53.

[39] Persze nemigen ismerünk egyetlen városparancsnokot/rendőrigazgatót sem ebből az időszakból, akiről egyértelműen pozitív kép élt volna a közvéleményben. A prágai rendőrigazgatókról lásd például: Stöltzl: Die Ära Bach 21-22.

érvényesülő szervezési alapelvek szerint kell majd eljárni. A kerületi központokban látta szükségesnek rendőri hatóságot, más városokban csak annak alárendelt rendőrbiztosságokat.[40]

Bach 1850. július végén ismertette javaslatait a pest–budai rendőri szervek felállítására a minisztertanácsban, majd augusztus elején nyújtotta be előterjesztését az uralkodóhoz, ezt követte december elején a többi magyarországi rendőri szervre vonatkozó előterjesztése. A fővárosban hat kerületi rendőrbiztosságot hoztak létre (3-at Pesten, 3-at Budán és Óbudán). Ez alkalommal már kifejezetten a „rendőrigazgatóság" elnevezést javasolta Bach, mondván, ne hasonlítson az az addigi „városkapitányság" elnevezéshez. Intézkedett a katonai rendőri őrcsapat felállításáról 7 tiszttel, 438 főnyi gyalog- és 24 lovas főnyi legénységgel. Emellett egy felügyelő és 50 civil rendőr (detektív) részvételével felállították a civil őrséget is. A felállítás költségét Bach körülbelül 170 000, az éves fenntartás költségeit pedig körülbelül évi 143 000 ezüst forintra becsülte, miközben a három várostól mindehhez évente 70 000 forintnyi hozzájárulást kívánt beszedni. Meghatározták a pest–budai rendőrigazgatóság állományát is: az egy rendőrigazgató, három rendőrtanácsos, hat rendőrfőbiztos, tizenhat biztos, tizenhat fogalmazó és harminchat főnyi segédszemélyzet évi fizetését 47 005 forint 45 krajcárban határozta meg. Ferenc József augusztus 6-án jóváhagyta a javaslatot.[41]

Bach a négy további kerületi központban is rendőrigazgatóságokat javasolt felállítani, a pozsonyi kerületen belül Selmecen egy állandó, Tepliczben pedig a fürdőszezon idején működő biztosságot, a soproni kerületben Nagykanizsán állandó, Balatonfüreden pedig ismét csak szezonális biztosságot, a kassai kerületben Bártfán és Késmárkon, a nagyváradi kerületben pedig Aradon állandó biztosságot létrehozni. A pest–budai kerületben létrehozandó biztosságokról később ígért előterjesztést, ilyet azonban a fennmaradt iratok között nem találtunk. A korábban lefektetett általános szervezési elvekben bizonyos változás történt, mivel a rendőrbiztosságokat nem a területileg illetékes közigazgatási vezetőnek rendelték alá, hanem kizárólag a területileg illetékes rendőrigazgatóságnak. A vidéki rendőrigazgatóságok személyzete már jóval kisebb volt, mint a fővárosban, 13-18 fő között mozgott, a rendőri katonai őrsereg létszáma Pozsony kivételével (itt 236 főre tervezték), 41 fős volt. A vidéki rendőri

[40] Protmann két előterjesztése Geringer számára, Pest, 1850. febr. 24., márc. 8. és a kapcsolódó iratok: MOL D 51 1850:358-359.

[41] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. júl. 31. Ministerratsprotokolle II/3. XVIII., 181-182.; Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1850. aug. 1. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge, MRZ 3145/1850.; a szervezéssel kapcsolatos iratokat 1862-ben kiemelték eredeti helyükről, jelenleg lásd: MOL D 216 11. tétel 1862:66 979.; vö. Vörös: Pest-Budától Budapestig 130.

szervek felállításának költségeit körülbelül 86 ezer, a fenntartási költségeket pedig évi 77 ezer ezüst forintra becsülte a miniszter. Bach javaslatait a minisztertanács november végén tárgyalta, a miniszterterek egyetértése után hivatalosan is az uralkodó elé terjesztette, s az december 6-án jóváhagyta. Ezután december 10-én bocsátotta ki Bach rendeletét a magyarországi rendőri szervezetről, ugyanezen a napon értesítette erről Geringert.[42]

1851 elején megalakultak a rendőri szervek,[43] a városkapitányságok hatásköre ezt követően csak a községi rendészeti tevékenységre (vásárfelügyelőség, közegészségügy, városvilágítás, tűz- és vízrendészet, építésügy) szorítkozott. A kinevezett rendőrigazgatók letették a hivatali esküt, abban az uralkodóhoz való hűség mellett vállalták, hogy a felügyelő miniszter és más elöljáróik parancsait pontosan követik, s titoktartási fogadalmat is tettek.[44] A rendőrigazgatóságokat a területileg illetékes kerületi főispán felügyelte; az országos szintű vezetés a helytartó kezében volt. Minden rendőrigazgatóság rendelkezésére állt saját katonai rendőri őrség, a rendőrbiztosságok nem rendelkeztek saját végrehajtó erővel, szükség esetén a csendőrség karhatalmi közreműködését vehették igénybe. Azokon a településeken, ahol nem működött rendőri hivatal, a rendészet a területi közigazgatási-politikai hatóságok, illetve a községi szervek feladata volt.

Pesten már januárban átvette a városi kapitányságtól a rendőrigazgatóság a teendőket, majd 1851 májusában teljesen megszűnt a városkapitányság, s a városi tanács egy bizottságot állított fel a községi rendészeti ügyek intézésére, élén a városi tanács egy tagjával, Alkér Antallal. Budán is egy tanácsnokot bíztak meg ezzel a teendővel.[45]

Protmannt (1853-ban kapta meg hivatali teljesítménye elismeréseként a „Ritter von Ostenegg" címet) Bach előterjesztésére az uralkodó 1850. november 7-én nevezte ki pest–budai városparancsnoknak.[46]

---

[42] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. nov. 30. Ministerratsprotokolle II/4. 109.; Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1850. dec. 1. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge, MRZ 4843/1850.; Bach levele Geringerhez, Bécs, 1850. dec. 10. MOL D 55 1850:24 807.; 1851 tavaszán felmerült a javaslat, hogy Komáromban rendőrbiztosságot hozzanak létre, de Geringer nem támogatta. Geringer átirata a harmadik hadseregparancsnoksághoz, Buda, 1851. ápr. 29. HL Absz. kori iratok III. Armee-Commando, Polizei Section, 1851:2132.

[43] A pest–budai hat rendőri kerület székhelyét és személyzetét lásd: Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 145-146.; vö.: Flaxmayer: Budapest közigazgatási szervezete 144-145.; a szervezési elveket Schwarzenberg herceg erdélyi katonai és polgári kormányzó kérésére összefoglalja Geringer, Buda, 1851. okt. 26-i irata. MOL D 51 1851:2433.; a magyarországi rendőrségi szervezetről lásd: Sashegyi: Ungarns Verwaltung 42-45.

[44] A rendőrigazgatók által leteendő hivatali eskü szövege, dátum nélkül: MOL D 55 Ad 1850: 24 807.

[45] Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 151.

[46] Vö. Ministerratsprotokolle II/3. 182. 3. jegyzet; Bach előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1850. okt. 19. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge MRZ 4148/1850. Az uralkodó november 7-én hagyta jóvá; nyilvánvaló

A négy vidéki kerületi központ rendőrigazgatóságának élére is meg kellett találni a megfelelő személyeket, ajánlkozó bőven akadt. Egy kimutatás szerint a soproni igazgatói posztra 13, a pozsonyira 14-en, a kassaira 9-en, a nagyváradira 6-an aspiráltak.[47] A soproni rendőrigazgató személyére Geringer 1851 márciusában tett javaslatot, az akkor már egy éve a rendőri ügyeket ott intéző Franz Ritter von Cihlarz (szül. 1814) személyében, aki 1848-ban a bécsi városparancsnokság rendőrhivatalnok tollnoki beosztásban, s még Felsenthallal küldték Magyarországra 1848. december végén. Geringer addigi teljesítményével láthatóan elégedett volt.[48] A Nagyváradra kerülő Johann Michael Maschek 1845-től szintén a bécsi rendőrigazgatóság tollnoka, s ő is a 3. hadseregparancsnokság állományával érkezett Magyarországra. 1851 májusában foglalta el új állomáshelyét.[49] Pozsonyban viszont hivatalban maradt Vecsera Bernát pozsonyi városkapitány, immáron városparancsnokként, aki már az 1840-es években is a városi rendfenntartás vezetője volt, (s nem mellékesen szerepelt a Legfőbb Udvari Cenzúra- és Rendőrhatóság bizalmas levelezői között 1848 elején).[50] A kassai rendőrigazgatóság élére került Ignaz Kankoffer császári tanácsosra Johann Bordolo von Boreo altábornagy hívta fel Geringer figyelmét 1850 nyarán, de Kapy Ede császári biztos is alkalmazásra javasolta (ha nem is a rendőri igazgatás területén, hanem tanfelügyelőként), s Kankoffert a város díszpolgárának is választotta az év őszén.[51]

A magyarországi rendőri hatóságok hivatali helyeit meghirdették a birodalom egyes nagyobb városaiban működő kormányzati szervek hivatalnokai között (Bécs, Prága, Brünn, Lemberg), mivel igyekeztek a helyi lakosságtól elkülönülő, csak

---

tévedés az, hogy Protmannt nyilvános pályázat alapján nevezték volna ki. Vö. Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 144.

[47] A kimutatásokat lásd: MOL D 55 1851:1546.

[48] Geringer előterjesztése Bachhoz, Pest, 1851. márc. 1., Bach értesítése Cihlarz kinevezéséről Geringer számára, Bécs, 1851. márc. 13. MOL D 51 1851:501., 1851:609.; Cihlarzról lásd: Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 32.

[49] Maschek jelentése Geringerhez, Pest, 1851. máj. 25. MOL D 51 1851:1069.; Maschekről lásd: Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 25.

[50] 1844 őszén például fellépett az ellen, hogy a Védegylet aláírási íveit a városban terjesszék. Erre Batthyány Kázmér gróf és Teleki László gróf felelősségre vonta és megfenyegette, ami ellen hivatalosan panaszt tett. Vö. Horváth: Teleki László II. 120-121.; Takáts: Jurátus-csaták Pozsonyban 1844-ben. In: Uő.: Hangok a múltból 334-351.; „Bezeichnung, mit Ende Jänner 1848 an nachbenannte Individuen a conto Februar zu leistenden Zahlungen", Wien, 1848. jan. 27. AVA Polizei Hofstelle 1247/1848.

[51] Ignaz Kankoffer 1848 előtt alsóausztriai helytartósági titkár volt, a bécsi cenzúrafőhivatalban működött, 1849 nyarán ideiglenesen nyugállományba helyezték, majd 1849 végén újra aktiválták. Belcredi előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1866. márc. 14. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge KZ 924/1866.; Bordolo és Kapy iratairól, továbbá Kankoffer leveléről Geringerhez, melyben értesíti a díszpolgárrá választásáról lásd: MOL D 51 1850:873., 1562., 1731., 1879. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. jún. 13., okt. 10., okt. 26., nov. 13.

feletteseiktől függő alkalmazottakkal feltölteni az állományt.[52] Emellett Geringer előszeretettel helyezett át hivatalnokokat más államigazgatási ágból, akár akaratuk ellenére is a rendőri igazgatásba.[53] Mindenesetre ajánlkozó volt bőven a rendőrigazgatók kapcsán már említett kimutatások tanúbizonysága szerint, mivel azonban a táblázat az aspiráns nevén kívül más személyes adatot nem közöl, nem tudjuk, hányan pályáztak a birodalom más tartományaiból.

Mindeközben a magyarországi közigazgatás vezető szervei is létrejöttek: 1851. április 10-én kezdte meg működését a helytartóság, vezetője 1852 márciusáig Geringer maradt ideiglenes helytartói minőségben. 1851. október 10-én kinevezte Ferenc József az uralkodó család tekintélyes katona tagját, Albrecht főherceget magyarországi katonai és polgári kormányzóvá, de a főherceg csak 1852. áprilisban vette át hivatalát. A kormányzói hivatallal a hadseregfőparancsnoki és helytartói tisztség összevonásra került, a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya a kormányzóság központi rendőri ügyosztályává alakult át, de az élén néhány hónapig továbbra is Podolsky állt. Ezzel a rendőri ügyek eddig két országos központral rendelkező modelljét az Albrecht főherceg kezében centralizálódó egyközpontú vezetés váltotta fel.[54]

A horvátországi rendőri szervezetről 1850 nyarán döntött az uralkodó, Zágrábban, Fiumében és Eszéken hagyta jóvá városparancsnokság felállítását.[55]

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság közigazgatásáról és igazságszolgáltatásáról a minisztertanács 1851. május 7-én tárgyalt, ennek keretében Temesváron rendőrigazgatóság, Újvidéken, Zimonyban, Orsován és Pancsován pedig rendőrbiztosság felállítását indítványozta Bach, s a miniszterek egyetértettek, az uralkodó jóváhagyta.[56]

Erdélyben Nagyszebenben, Kolozsváron, Brassóban és Marosvásárhelyen jött létre városparancsnokság a nagyszebeni kormányzóság felügyelete alatt.

---

[52] Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 54.; Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 149.
[53] Kübeck emlékirata az uralkodó számára, Bécs, 1852. szept. 14. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 273/1852.
[54] Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 42.
[55] Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1850. júl. 18. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MRZ 2926/1850.
[56] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1851. máj. 7. Ministerratsprotokolle II/4. 457.

A rendőri legfelső vezetés átalakítása Bécsben, 1852

A csendőri szervezet hatékonyságáról a birodalom vezető köreiben egyöntetűen kedvező vélemény uralkodott. Bach például 1851 elején nagyon elégedetten számolt be minisztertársainak és az uralkodónak a csendőrség tevékenységéről: a csendőrség 1849. október 1. és 1850. december között összesen 52 024 ügyben járt el, s 48 689 letartóztatást foganatosított.[57] A rendőrség vonatkozásában már megoszlottak a vélemények. Johann Josef Radetzky von Radetz gróf tábornagy, Lombardia-Velence tartományok főkormányzója például Bachnak írt levelében 1852. február 10-én kifejtette, hogy sürgősen szükség van az alsóbbfokú közigazgatási szervek, köztük a rendőri szervek megerősítésére, mert ennek hiányában a tartományi politikai vezető szervek is csak „bénultak".[58] Véleményét a tartományi vezetők közül többen is osztották. A birodalmi centrumban azonban a rendőrségi vezetés elveinek alapvető felülvizsgálatát nem a tartományokból érkező hangok, hanem a legfelső politikai vezetés körein belül az eltérő irányzatok között folyó hatalmi vetélkedés inspirálta. Ugyanis a főhadsegéd Grünne gróf, Kempen és Karl Friedrich Kübeck báró, a birodalmi tanács elnöke képviselte irányzat a neoabszolút kormányzati rendszer fő támogatóiként egyre inkább háttérbe szorították a nyomokban a liberális elvekkel is rokonszenvező reformpártiak befolyását.[59]

Az 1849. március 4-én kibocsátott alkotmány felfüggesztése 1851 augusztusában s a felülvizsgálatára Karl Friedrich Kübeck báró vezetésével alakult bizottság tevékenysége, valamint az az igény, hogy az addigi deklaráltan provizorikusnak tekintett államszervezetet végleges, „definitív" szervezettel váltsák fel, magától értetődően napirendre tűzte az alig egy évvel korábban felállított rendőri szervezet esetleges átalakítását (míg a csendőrség szervezete változatlan maradt). 1852 áprilisában Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök hirtelen halála érezhetően átalakította a birodalom vezető köreiben az erőviszonyokat, a miniszterekkel szemben egyre inkább megerősítette a birodalmi tanács, illetve a különböző irányzatok között az 1848 előtti viszonyokhoz való részleges visszatérés híveit.

---

[57] Bach előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1851. febr. 22. MRZ 588/1851., ismerteti: Mayr: Einleitung, 24.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1851. jan. 24. Ministerratsprotokolle II/4. 216.

[58] Radetzky levele Bachhoz, Verona, 1852. febr. 10. AVA Nachlass Bach, ismerteti: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III/1. 576.

[59] Heindl: Probleme der Edition. In: Ministerratsprotokolle III/1. XXVIII-XLI.; uő.: Einleitung. Ministerratsprotokolle III/5. IX-XLIII.; Rumpler: Eine Chance für Mitteleuropa 358.; Berger Waldenegg: Mit vereinten Kräften! 126-137..

Kempen naplójából nyomon követhető, hogy az a terv, hogy 1848 előtti minta szerint a rendőri ügyek vezetését önálló, közvetlenül az uralkodónak alárendelt szervre kell bízni, már jóideje érlelődött. Karl Grünne gróf, a császár első hadsegéde például már 1850 végén lelkesen egyetért Kempen felvetésével, mely szerint irodájában egy rendőrségi szekciót kellene létrehozni, s 1851 tavaszán a birodalmi tanácson belül is megfogalmazódott a javaslat egy külön rendőrminisztérium szervezéséről. Kempen és Grünne láthatóan a kitartó és elszánt kezdeményezők szerepét játszották a színfalak mögött. Kempen számára vonzó volt az orosz példa. 1851 májusában a cár kíséretében Olmützbe látogató Alekszej Fjodorovics Orlov gróf, aki egyszemélyben volt a cár első hadsegéde, a csendőrség irányítója és a titkosrendőrség vezetője, egyfajta modellt jelentett számára. S terveiben Grünne is támogatta, Kempen naplója szerint már 1851 augusztusában kijelentette Kempen előtt, hogy nem nyugszik, míg a csendőrség és a rendőri szervek vezetését nem látja egy kézben összpontosulni.[60] Hivatalosan azonban a kezdeményezés Kübeck bárótól indult el: 1851. november 1-jei, az uralkodó számára készült emlékiratában kifejtette, hogy véleménye szerint helytelen a közigazgatás és a rendőrség vezetésének egyesítése a belügyminiszter kezében (így nem derülhet fény a közigazgatás hiányosságaira), ehelyett elkülönült, kizárólag az uralkodónak alárendelt vezető rendőri szervet kell felállítani, csak ez biztosíthatja, hogy az uralkodó reális képet alkothasson a birodalom viszonyairól.[61] Kübeck bárót ezután az uralkodó szóban felhatalmazta, hogy részletesen fejtse ki álláspontját. Így született újabb, 1852. január 27-i előterjesztése, melyben megismétli, hogy az 1848 előtti rendőri szervezet felépítése megfelelő volt, a hasznosítható elemeket át kell emelni. A széttagoltság helyett centralizációra van szükség e területen, és szakítani a forradalom azon hagyományával, amely igyekezett kerülni a ’rendőrség’ megnevezést. A felállítandó rendőri vezető szerv felépítését is felvázolta. Hét ügyosztályt javasolt: 1. külső államrendőrség, 2. belső államrendőrség, 3. magyarországi, horvátországi, erdélyi államrendőrség, 4. helyi,

[60] Kempen naplója, 1850. dec. 20., 1851. febr. 13., 21., 27., márc. 3., máj. 26., 28., 30., aug. 18., nov. 14. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen, 195., 214-216., 223., 232., 242-243.; a napló alapján összefoglalja az eseményeket: Mayr: Einleitung 33-34. Grünne (1808-1884) 1828-tól katonatiszt, 1847-1848-ban István főherceg főudvarmestere, majd 1848 nyarán saját kérésére Ferenc József mellé rendelték. Annak uralkodóvá koronázásától kezdve első főhadsegéd. Grünnéről lásd: Szapáry: Carl Graf Grünne, Heindl: Aktenkundliche Studien zur regierungspraxis des Neoabsolutismus. In: Ministerratsprotokolle III/1.LVI.

[61] Kübeck emlékirata, Bécs, 1851. nov. 1. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 121/1852., ismerteti: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III./1. 573. és uő.: Beiträge zu einer Biographie Eduard Bachs 328.; 1851 tavaszán Kübeck rosszallóan jegyezte fel naplójába a birodalmi tanács felállításáról folytatott viták kapcsán, hogy szerinte Bach „rendőrségének eszközeit” is felhasználja, hogy Schwarzenberg miniszterelnökre befolyást gyakoroljon. Idézi: Kletečka: Einleitung. In: Ministerratsprotokolle II/4. XXX.

tulajdonképpen közbiztonsági és rendészeti rendőrség, 5. sajtóosztály, 6. csendőrség és minden rendőri őregység felügyelete, 7. jogi osztály. Lehetséges megnevezésként négy változatot is megjelölt: Legfelső Rendőrhatóság (*Oberste Polizeibehörde*), rendőrminisztérium (*Polizey-Ministerium*), Általános Rendőrhatóság (*General-Polizeybehörde*), Legfelső Rendőrigazgatóság (*Oberste Polizey-Direction*). Kübeck javaslata még nem tartalmazta a csendőrség és rendőrség irányításának teljes összevonását, s az általa javasolt intézmény élére civil vezetőt szánt.[62]

Kempen véleményét is kikérte az uralkodó. Ő is a rendőrség azonnali centralizációját jelölte meg célként, fő vonalaiban egyet értett Kübeck javaslatával, de a különálló államrendőrségi osztályt a magyar korona országai számára feleslegesnek minősítette, a 6. és 7. osztály vezetésére azonnal csendőr-, illetve katonatisztet javasolt kinevezni. Hangsúlyozta, hogy a belügyminisztériumtól minden idevágó aktát meg kell kapniuk. Láthatóan – talán az uralkodó szóbeli közlése nyomán – már azzal számolt, hogy ő fogja az új intézményt vezetni.[63] Az előkészítő iratokból már világosan érezhető az a feszültség, hogy Kempen hangsúlyozza katonatisztek részvételének szükségességét az új hivatal vezető posztjain, míg a birodalmi vezetés civil tagjai igyekeznének ezt óvatosan ellensúlyozni – sikertelenül.

Az erőskezű miniszterelnök halála április 5-én, aki egyébként féltve saját vezető szerepét a külföldön folyó államrendőrségi tevékenység területén, inkább belügyminiszterét támogatta a hatalmi harcban,[64] láthatóan ugrásszerűen felgyorsított az eseményeket, bár Grünne már januárban „legmélyebb titokként" közölte Kempennel, hogy az uralkodó a csendőri és rendőri vezetés összevonására készül, s február–márciusban a jólértesültek tudták, hogy az új posztra Kempen a kiszemelt jelölt. Grünne áprilisban is úgy nyilatkozott, hogy csak véletlen tényező a herceg halálának és az uralkodó döntése megszületésének egybeesése.[65] Az uralkodó mindenesetre április 6-án közölte Kempennel döntését.[66] Kübeck egy nappal később az államrendőrségi működés folyamatosságának biztosítása érdekében újabb iratban nem javasolta a tervezett

[62] Kübeck emlékirata, Bécs, 1852. jan. 27. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 120/1852., ismerteti: Walter: Die österreichische Zentralverwltung III/1. 575-576.
[63] Kempen emlékirata, Bécs, 1852. febr. 14. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 120/R.P.1852., ismerteti: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III/1. 576.
[64] Vö. Kempen naplója, 1851. dec. 27., 1852. jan. 26. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 238., 241.; Mayr: Einleitung 34. Vö. Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung" 316-317.
[65] Kempen naplója, 1852. jan. 16., 26., febr. 28., márc. 19., ápr. 1., ápr. 6. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 240-241., 244-248.
[66] Kempen naplója, 1852. ápr. 6. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 247-248.

intézkedések azonnali nyilvánosságra hozatalát.[67] Április 11-én értesítette az uralkodó Bachot: a belügyminiszter érdemei elismerése mellett felállítani rendelte a Legfelső Rendőrhatóságot, s felszólította a rendőri ügyek átadására. Ezzel egyidejűleg kinevezte Kempent az új hivatal élére (az átszervezés idejére a nyilvánosság kizárását rendelte el).[68] Kempen számára nem volt ismeretlen terep a rendőrség, hiszen amikor 1851 júniusában Bécs katonai kormányzója lett (1855 végéig látta el ezt a posztot), az 1853 szeptemberéig fennálló ostromállapot rendelkezései szerint a birodalmi főváros rendőri ügyeinek közvetlen felügyelete is ő hatáskörébe tartozott.

Bach és Kempen közös előterjesztést dolgoztak ki a szükséges szervezeti változásokról, ezt 1852. április 17-én véleményezte Kübeck. Legfontosabb észrevételként hangsúlyozta, hogy bár „Őfelségének kétségkívül fontos oka volt a rendőri ügyek legfelső vezetésére egy tábornokot felkérni", de rajta és a csendőrséggel, illetve a katonai rendőri egységekkel foglalkozó osztályfőnökön kívül a többi vezető posztra civilt kellene helyezni (ellentétben az eredeti javaslattal, amely a jogi osztály élére – Kempen elképzeléseinek megfelelően – egy hadbírót kívánt volna helyezni.) Emellett hangsúlyozta, hogy ne „miniszteri tanácsosok", hanem „udvari tanácsosok" álljanak az osztályok élén, hangsúlyozva ezzel is, hogy nem minisztériumi intézményről van szó. Ezt követően az uralkodó Kübeck észrevételeivel kiegészítve jóváhagyja a javaslatot április 25-én.[69]

Május 8-án jelentette be Bach minisztertársainak (az időközben „minisztertanács" helyett „miniszteri konferenciá"-nak átnevezett testületben) az uralkodó döntését, majd 1852. május 15-én ismertette a Kempennel együtt kidolgozott javaslatot a Legfelső Rendőri Hatóság hatásköréréről, melynek június 1-jei határidővel kellett megkezdenie működését.[70]

Az elkészült hatásköri leírás a Legfelső Rendőrhatóság illetékességi körét „az állam- és biztonságrendészet"-ben határozta meg, mindazon ügyeket hozzárendelték, amelyek az egykori Legfőbb Udvari Cenzúra és Rendőri Hatósághoz tartoztak. Az

[67] HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat, Präs. 120/1852., említi: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III/1. 577. A nyilvánosságra hozatalra május 7-én ad engedélyt az uralkodó. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat, Präs. 150/1852.

[68] Ferenc József irata Bachhoz, 1852. ápr. 11. Közli: Friedjung: Österreich von 1848 bis 1860. II/1. 561-562.

[69] Kübeck emlékirata, Bécs, 1852. ápr. 17. , uralkodói döntés, Bécs, 1852. ápr. 25. (másolat) HHStA Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 137/1852.; Bach és Kempen előterjesztése, Bécs, 1852. ápr. 17. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1283/1852.

[70] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1852. máj. 8., máj. 15. HHStA, Kab. Kanzl., Ministerratsprotokolle MRZ 1465/1852., 1553/1852.

„adminisztratív rendőrség” többi hatásköre viszont a belügyminisztérium illetékességi körén belül maradt (az 1848 előtt az udvari kancelláriák hatáskörében volt).[71] A hivatal büntető jogkörrel nem rendelkezett, a katonai rendőri őrségeket szólíthatta fel letartóztatásra, stb. Az új hivatal a minisztériumokkal egy szinten állt, s közvetlenül az uralkodónak alárendelten működött.

Bach és Kempen jó néhány fontos kérdésben eltérő álláspontot vallott, erről világosan vall a miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve. Bach és minisztertársai sikeresen megakadályozták, hogy az új hivatal a kompetenciájába eső ügyekben a jogalkotás terén is függetleníthesse magát a miniszteri konferenciától. Az eredeti javaslatban az szerepelt, hogy jogalkotási és szervezeti kérdésekben az új hivatal „minden esetben” („*jederzeit*”) köteles legyen az illetékes minisztériumokkal egyetértésben eljárni. Ezt Kempen „rendszerint”-re („*in der Regel*”) szerette volna módosítani, arra hivatkozva, hogy nagyon sürgető esetben szükséges lehet saját hatáskörben önállóan eljárni, amit valamennyi miniszter visszautasított, mondván, a jogalkotás terén nemigen képzelhető el ilyen sürgető eset. Végül azonban jellemző kompromisszumként a miniszterek kijelentették, hogy nem ellenzik, hogy a „minden esetben” kifejezést egyszerűen kihagyják a hatásköri leírásból, ami kölcsönös lehetőséget teremtett a feleknek saját értelmezésük jövőbeli újra kifejtésére, de egyúttal későbbi hatásköri viták előtt hagyta nyitva a kaput. Másfelől a miniszterek igyekeztek volna az új hivatalt felügyeleti és preventív karakterrel ellátni, s hangsúlyozni, hogy a törvények betartásának felügyelete ezzel szemben alapvetően a közigazgatási, stb. állami szervek feladata, s a rendőrségnek nem helyes döntési jogkört biztosítani például a sajtótermékek engedélyeztetése, nyomdák működési engedélyének kiadása esetén (mind a vallás- és oktatásügyi, mind a kereskedelemügyi miniszter ebben saját hatáskörének csorbítását látta). Kempen azonban – Kübeck hathatós támogatásával – sikerrel visszaverte ezt a támadást, hiába javasolta Bach előterjesztésére azt a konferencia, hogy vegyék be a hatásköri leírásba, hogy az újságkiadási engedélyek kiadása és visszavonása esetén az új hivatal csak a belügyminisztériummal egyetértésben dönthessen, s véleménykülönbség esetén az uralkodó döntsön. Ugyanilyen egyetértési jogot igényeltek volna a miniszterek a külföldi lapok behozatali ügyeiben a külügyminisztérium számára is. Mindebből a végleges hatásköri leírás semmit sem tartalmazott. Ahogy azt is hiába fejtegették a miniszterek, hogy a könyvkereskedői és nyomdai engedélyek kiadásának joga a kereskedelemügyi

[71] „Wirkungskreis der Obersten Polizei-Behörde”. AVA, OPB Präs I. Kt. 1. szám nélkül), közli: Kazbunda: Organisace 44-47.

minisztériumot kell hogy megillesse, s ebben az új rendőri hivatal csak egyetértési jogot kapjon.[72]

Az új hatóság megalakulásával természetesen a hatásköri viták nem szűntek meg Kempen és a miniszterek, elsősorban Bach között. 1855-ben például a színházi engedélyek és egyes darabok engedélyezése ügyében kellett az uralkodónak igazságot tennie: a Legfelső Rendőrhatósághoz utalta a kérdést, de kötelező konzultációt írt elő a belügyminisztériummal, s nézeteltérés esetén saját magának tartotta fenn a döntés jogát.[73] Kübeck szükségesnek látta, hogy Kempen legalább alkalmanként részt vegyen a miniszteri konferencia ülésein, s a birodalmi tanáccsal szemben is ugyanazon jogokat és kötelezettségeket kívánt Kempen számára biztosítani, mint a miniszterek számára.[74] Kempen viszont – különállásának és kizárólag az uralkodónak való alárendeltség hangsúlyozásának érdekében – kerülte a látszatát is, hogy a miniszteri konferencia tagja lenne, nehogy el kelljen ismernie, hogy a konferencia tagjainak bármilyen beleszólása lehetne a vezetése alatt álló hivatal működésébe, sőt 1853 februárjában még azt is kijelentette, hogy ha a minisztérium tagjai közé besorolják, lemond. Az uralkodó majd csak 1855 végén rendeli el, hogy Kempen rendszeresen látogassa a konferencia üléseit.[75] Ráadásul Kempen függetleníthette végre magát csendőri ügyekben is a hadügyminisztertől és a belügyminisztertől. Nem véletlen, hogy Anton Csorich von Monte-Creto báró hadügyminiszter 1852 nyarán arra hívja fel a figyelmet, hogy miután a csendőrség teljesen kikerült a belügyminisztérium felügyelete alól, külön rendelkezni kell arról, hogy a csendőrségi pénzügyi elszámolásokat milyen szerv ellenőrizze majd a jövőben.[76]

---

[72] Miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1852. máj. 8., 15., HHStA, Kab. Kanzl., Ministerratsprotokolle MCZ 1465/1852., 1553/1852., kiadva: Ministerratsprotokolle III/1. 56., 67-69.; Bach előterjesztése az uralkodóhoz, 1852. máj. 17. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1552/1852, ismerteti a vitákat: Kazbunda: Organisace 18-19.

[73] Bach előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1855. júl. 14., az uralkodó döntése, Laxenburg, 1855. aug. 9. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 2209/1855.; 1854-ben ugyanakkor Bach és Krauß igazságügy-miniszter együttesen elérték, hogy a rendőri hatóságok által kiszabható kihágási büntetések ügyében a feljebbviteli fórum ne Kempen hivatala, hanem a belügyminisztérium legyen. 1855-ben azonban újra napirendre került a kérdés, az uralkodó ez alkalommal úgy döntött, a belügyminiszter döntését Kempennel egyetértésben hozhatja meg. Nézeteltérés esetén az uralkodó elé kellett terjeszteni az ügy aktáit. Bach előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1854. ápr. 6. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1152-1153/1854.; Ferenc József döntése Bach, 1855. jan. 9-i előterjesztéséről, HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge Protokoll 108/1855.

[74] Feljegyzés a Reichsrat 1852. április 18- üléséről, HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 214/1852.

[75] Kempen naplója, 1852. máj. 22., 24., 1853. febr. 13., dec. 24., 1855. febr. 27., dec. 29. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 253-254., 278., 313., 357., 383. Kazbunda tévesen azt állította, hogy a miniszterek igyekeztek Kempent távoltartani a miniszteri konferenciától. Kazbunda: Organisace 17.

[76] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1852. jún. 1. Ministerratsprotokolle III/1. 91.

Mindennek nyomán Kempen báró több, mint hét évre a rendőri és csendőri ügyek szinte korlátlan hatalmú vezetőjévé vált, az uralkodónak, illetve annak főhadsegédjének közvetlenül alárendelve, kitüntetett pozíciót mondhatott magáénak. Mindennap reggel megjelent Grünne grófnál, aki egyben a katonai-központi-kancellária vezetője is volt, s átnyújtotta neki jelentését a megelőző napon történtekről. Grünne a rendőri–csendőri ügyek gyakorlására informálisan nagy hatást gyakorolt, egyes értékelések szerint az uralkodó szinte „korlátlan" befolyást engedett informálisan számára.[77] A grófot Kempen még Petrinjából ismerte, közelebbi ismeretségben álltak.[78] Grünnét egy kortárs jellemzése szerint „határtalan becsvággyal párosult természetes ítélőképesség és rendkívüli munkabírás" jellemezte, leváltásakor az uralkodó érezhetően őszintén megrendülten öntötte szavakba „mélyenfakadó és olthatatlan köszönetét" az 1848 nyara óta oldalán álló, legközelebbi beosztottjának.[79]

Az átszervezés azonban mindenekelőtt az uralkodó közvetlen irányító szerepét erősítette meg a rendőrség területén az addigi közvetettebb irányítás helyett. Talán némileg túlzás Ferenc Józsefet egyszerűen „rendőrcsászár"-nak nevezni,[80] de kétségtelen, hogy az uralkodói abszolutizmus deklarálása után (1851. december 31.) a hatalomkoncentráció e területen is látványos volt, s Ferenc József – ahogy azt látni fogjuk – igényt tartott arra, hogy az államrendőrségi működés legkülönfélébb szálai az ő kezében fussanak össze. A napijelentéseken túl például Kempen havonta és negyedévente állított össze jelentést a közhangulatról az uralkodó számára, az uralkodó gyakran széljegyzetekkel, rövid kommentárokkal látta el a jelentéseket, láthatóan nagy figyelmet fordított azokra.[81]

Kempen személyiségének megítélése a kortársak körében igen változatos volt, Josef Kalchegger von Kalchberg báró, sziléziai helytartó szerint „lelkiismeretes, talán egy kicsit túl pedáns tisztviselő" volt, mások korának „leggyűlöltebb személyisége"-ként festették le, aki „mindenbe beavatkozott, még akkor is, ha a dologról semmi fogalma sem volt".[82] Az osztrák történetírásban sem kevésbé szélsőséges értékelésekkel

---

[77] Lásd például: Redlich: Kaiser Franz Josef 57.; egy kortárs „Ausztria legnagyobb hatalommal rendelkező emberé"-nek nevezte („der mächtigste Mann Oesterreichs"). [Wattmann]: 53 Jahre 3.
[78] Mayr: Einleitung, 19.
[79] Obermayer–Weckbecker: Von Maria Theresia zu Franz Joseph 183.; az uralkodó sorait („ein Zeichen meines tiefgefühlten, unauslöschlichen Dankes") idézi: Szapáry: Carl Graf Grünne f. 126.
[80] Vö.: „Igen, ez a császár a kulcslyukon keresztül kukkolók, a piócák és a női talpbotozás császára is volt. S még több is. Bizonyos mértékig a rendőrcsászár…" Ernst: Franz Joseph I. in seinen Briefen 102.
[81] Kazbunda: Organisace 37-39.
[82] Kalchberg: Mein politisches Glaubensbekenntniß 286.; [Wattmann]: 53 Jahre aus einem bewegten Leben 10.

találkozhatunk. A liberális elkötelezettségű Heinrich Friedjung például „igazi rendőrkarakter”-ként ábrázolta, akit igazi „őreb”-ként a magasabb műveltség skrupusai nem korlátoztak. Karl Hugelmann ugyanakkor ezt a negatív képet nem találta kellően megalapozottnak, s Kempen hivatali teljesítményének objektívebb értékelése mellett érvelt. Kempen naplójának kiadója, Josef Karl Mayr kiegyensúlyozott képet igyekezett festeni róla: szervezőkészségét, humánus, érzékeny lelkialkatát ugyanúgy bemutatta, mint katonai fegyelmét és elfogulatlanságra törekvő szigorát, de hajlamát is saját hatáskörének kiterjesztésére.[83] Az azonban vitathatatlan, hogy nagy elhivatottsággal és energiával tartotta kezében az elkövetkező években a rendőri ügyek irányítását.

A Legfelső Rendőrhatóság két elnöki ügyosztályt s hat ügyosztályt foglalt magában. Az elnöki iroda kezelte mindazokat az ügyeket, melyekben Kempen magának tartotta fenn a döntéshozás jogát.

Az *első ügyosztály*hoz tartozott a külföldi államrendőrség, a titkos szolgálat, a politikai menekültek, a postai páholyok, az internálási ügyek (vezetője Josef R. Clannern von Engelshofen osztálytanácsos – ő Bach minisztériumából került át Kempen irányítása alá, egykor a mainzi Informationsbüro hivatalnoka volt, s 1849-től az államrendőrség terén a birodalom „legfontosabb hivatalnoka” volt, korábban – mint említettük –a mainzi Informationsbüro alkalmazottja, majd vezetője[84]). 1854-ben az osztályon belül egy külön egység alakult a postai levélellenőrzés teendőinek ellátására.

A *második ügyosztály* kezelte a belföldi államrendőrség teendőit: a politikailag gyanúsak felügyeletét, az útlevél- és bejelentési ügyeket, ide tartoztak a rendőri pénzügyek is, itt őrizték az 1848–1849-ben kiadott sajtókiadványok gyűjteményét, illetve az egykori Legfőbb Udvari Cenzúra és Rendőri Hatóság nyilvános és titkos jelentéseit; itt tartották számon a különösen lojális állampolgárokat, illetve a politikailag gyanús személyeket (vezetője: Karl Ludwig Maltz von Maltenau udvari tanácsos, 1821-től volt rendőrhivatalnok, 1840-től az Legfőbb Udvari Cenzúra és Rendőri Hatósághoz került, 1848-ban a belügyminisztériumhoz, s Bach felügyelete alatt ott vezette a rendőri ügyosztályt).

A *harmadik ügyosztály*hoz tartoztak a civil rendőri őregységek, a rendőri szervek belső szervezeti és személyi ügyei, valamint a helyi rendőri adminisztráció ügyei.

---

[83] Friedjung: Österreich von 1848 bis 1860. II/1. 193.; Hugelmann: Österreich von 1848 bis 1860, 148-151.; Mayr: Einleitung, 16-78.
[84] Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit, Ordnung” 309.; Reinöhl: Die österreichischen Informationsbüros 264.

A *negyedik ügyosztály* felügyelte a sajtóügyeket (az 1852. május 27-én kiadott sajtópátens már ennek jegyében rendelkezett; az osztály vezetője: Karl Lewinsky udvari tanácsos).

Az *ötödik ügyosztály*on intézték a rendőri katonai őralakulatok és a csendőrség ügyeit.

A *hatodik ügyosztály* felügyelte a rendőrség jogi funkciónak gyakorlását, például az egyesületek nyilvántartását, politikai emigránsok hazatérési kérelmeinek intézését, stb.

1858-tól majd létrejön a *hetedik ügyosztály* a fürdővárosok felügyeletének irányítására.

A két elnöki osztály között a feladatmegoszlás úgy nézett ki, hogy az első elnöki osztály közvetlenül Kempen vezetésével intézte az államrendőrséggel kapcsolatos ügyeket, az uralkodó számára készült előterjesztések itt születtek, míg a második elnöki osztály Kempen általános helyettesének, Georg Hartmann csendőr altábornagy a vezetésével a belső szervezeti ügyeket felügyelte, itt folyt a hangulatjelentések kiértékelése, az uralkodó számára készült napijelentéseket is itt állították össze.

Mindemellett a hivatalban működött még a Központi Rendőri Lap (*Zentral Polizeiblatt*) szerkesztősége az 5. ügyosztály keretében, valamint a hatóság saját külön könyvtára is. A Központi Rendőri Lap alapítása Kempen nevéhez fűződött, aki a centralizáció jegyében szükségesnek látta a korábbi helyi, tartományi jellegű hasonló kiadványok helyett a körözések, rendőrségi közlemények, stb. közlése céljából a szigorúan csak bizalmas körben, közvetlenül a rendőri ügyek intézésében résztvevő hivatalnokok között terjesztett kiadvány elindítását. Az információkat a városparancsnokok és rendőrbiztosok, valamint a csendőrparancsnokok voltak kötelesek szolgáltatni, mégpedig haladéktalanul és közvetlenül a kiadóhivatal bécsi címére küldve. Nyilvánvalóan ez is hozzájárult ahhoz, hogy a területi rendőri hatóságok hivatalnokai a későbbiekben rendszeres kapcsolatot tartsanak fenn a tartományi vezető szervek kikerülésével bécsi hivatali főnökeikkel.[85]

Az új szerv vezetőjét, helyettesét, az udvari tanácsosokat, kormánytanácsosokat, az udvari titkárokat az uralkodó nevezte ki, a többieket Kempen. Az új hivatal ideiglenes jelleggel átvette a belügyminisztériumtól az addig a rendőri ügyekkel foglalkozó hivatalnokokat, de az uralkodó jóváhagyásával „kíméletlen tisztogatást” is szükségesnek

[85] Összefoglaló a birodalom rendőri szervezetéről, aláírás, dátum nélkül [1858. április], „Polizei-Verwaltung” címmel gyűjtőakta. HHStA, IB BM 1407/1858.; Programm für das zu gründende Central-Polizei-Blatt”, Bécs, 1853. szept. 16. (nyomtatvány) MOL D 45 1853-11/11., a szervezetet röviden összefoglalja: Kazbunda: Organisace 23-27.

tartott Kempen. Végül november 7-én tett javaslatot a végleges személyi állományra, mely lényeges bővítést igényelt (43 fő helyett 64 fő). Kübeck véleményezte a javaslatot, egy lényeges megjegyzése volt, mégpedig az, hogy Kempen helyettese majd civil legyen – mint írta, az emellett szóló érveket inkább szóban szeretné az uralkodó előtt kifejteni. (Nem tudjuk, hogyan szóltak az érvek, Kempen helyettese viszont, amint láttuk, katona lett.)[86]

Az átszervezés után megváltozott a területi rendőri szervek elnevezése. Mindeddig – ahogy láttuk, a „városparancsnokság", illetve a „rendőrigazgatóság" egyaránt szerepelt a hivatalos iratokban. Kempen azonban azzal érvelt, az előbbi alapvetően az 1848–1849-es időszakhoz kötődik, éppen a forradalmi időszak előtti császári rendőri szervekkel szembeni megkülönböztetésre használták, jobbára a városi magisztrátusok felügyelete tartozó rendfenntartó szerv megnevezéseként. Ezért az egységes 'rendőrigazgatóság' elnevezést javasolta, amit az uralkodó 1852 nyarán jóváhagyott.[87]

Az átszervezés ugyanakkor nem érintette a tartományokon belül a rendőri szervek kettős függőségi viszonyait: azok továbbra is egyszerre voltak alárendelve a bécsi felettes szervnek és a tartományi irányító testületnek, illetve az azok élén álló helytartóknak/kormányzóknak.[88] Bach ugyan eredetileg azt javasolta, hogy Kempen kizárólag a tartományi vezetőkön keresztül érintkezhessen a rendőri szervekkel, de ezt Kübeck nagyon határozottan ellenezte, azt az érvet is bevetve, hogy a közvetlen kapcsolat arra is megfelelő lehet, hogy magukat a helytartókat is ellenőrizhessék.[89] A Kempen által kapott hivatali utasítás igyekezett pontosan meghatározni az új hatóság és a tartományi vezetők közötti hivatali viszonyt: „A Legfelső Rendőrhatóság a működési körébe tartozó ügyekben kibocsátja a szükséges hivatali utasításokat a rendőri igazgatás felsőbb vezetésével az egyes tartományokban megbízott helytartók, kormányzók és tartományfőnökök számára. Ez utóbbiak kötelesek a kapott utasításoknak gyorsan és

[86] Kempen naplója, 1852. szept. 8. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 260.; Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. nov. 7. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1852. 1. Teil. No. 342. G. D.; Kübeck véleménye, Bécs, 1852. okt. 26. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 292/1852.

[87] Grünne átirata Kübecknek, Buda, 1852. júl. 4. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat, Präs. 201/1852; az uralkodó jóváhagyása, Nagyszeben, 1852. júl. 24. Uo. 215/1852.; a milánói és velencei rendőri hatóság elnevezése ugyanakkor „Praefetture dell'ordine publico", magyar nyelvű változatban „rendőri elöljáróság" lett. Vö. Az erdélyi kormányzó hirdetménye, 1852. aug. 14. Erdély Nagyfejedelemséget illető Országos törvény- és kormánylap, 1852. 155. sz. 428.

[88] A kettős függés fenntartását javasolta Kübeck 1852. eleji emlékirata. Kübeck emlékirata, Bécs, 1852. jan. 27. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 120/1852.

[89] Feljegyzés a Reichsrat 1852. április 18-i üléséről, HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 214/1852.; Kempen naplójának tanúbizonysága szerint Kübeck tavasszal már felvetette azt a lehetőséget is, hogy a rendőri szervek a tartományi vezetők kikapcsolásával közvetlenül Kempen hivatalának legyenek alárendelve. Kempen naplója, 1852. máj. 22. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 253.

pontosan megfelelni és az utasításokat a nekik alárendelt rendőri szervekkel vagy a közbiztonság és rend fenntartásáért felelős más hatóságokkal és szervekkel végrehajtatni. A Legfelső Rendőrhatóság vezetőjének egyébként szabadságában áll, a körülmények szerint és a szolgálat szükségleteinek megfelelően, a városparancsnokságok és rendőrigazgatóságok elöljáróival közvetlen kapcsolatba lépni, amely esetben, amennyiben végrehajtó funkciókat érint az, megfelelő tekintetbe kell vennie a tartományi vezető állását és hatékony működését."[90]

Kempen – ahogy az az uralkodóhoz benyújtott korábbi állásfoglalásaiban is szerepelt – a birodalmi szintű centralizáció jegyében fogott hozzá a rendőri ügyek irányításához. Ahogy azt a későbbiekben részletesen bemutatjuk, azonnal igyekezett az államrendőrségi információszerzés, a rendőrségi informátorok rendszerét közvetlen felügyelete alá vonni. 1852 augusztusában a kül- és belföldi sajtótermékek ellenőrzése céljából elrendelte, hogy a rendőrigazgatóságok mellett könyvvizsgálati bizottságok (*Bücherrevisionskommission*), illetve sajtóirodák (*Pressekanzlei*) jöjjenek létre, körülbelül harminc a birodalom egész területén. Később igyekezett ezek számát Bécsre, Prágára, Pest-Budára, Milánóra és Velencére korlátozni, egyúttal azokat közvetlenül a Legfelső Rendőrhatóság 4. ügyosztálya alá rendelni (A pesti rendőrigazgatóságon a *Bücherrevisionscommission* 1854-ig állt fenn külföldi könyvek átvizsgálására. 1854. november 13-án a belügyminiszter, az igazságügy-miniszter és a Legfelső Rendőrhatóság együttes rendelete megszüntette, s funkcióit a bécsi *Bücherrevisionscentralcommission*ra ruházta át).[91] 1853 áprilisában – néhány hónappal az uralkodó ellen Libényi János által elkövetett sikertelen merénylet után – Kempen felhívta a rendőrigazgatókat a forradalmi felforgató tevékenység elleni fellépés fokozott szükségességére, s hogy minden politikailag gyanús személynél tartott házkutatás eredményéről azonnali közvetlen jelentést kér tőlük.[92]

Így azután amikor majd 1860-ban áttekintő kimutatás készült arról, hogy milyen szervek és milyen rendszerességgel voltak kötelesek különböző ügyekben jelenteni a Legfelső Rendőrhatóságnak, a lista igencsak hosszúra nyúlt, a megjelölt jelentések túlnyomó részét Kempen már 1852 nyarán elrendelte. Eszerint a tartományi vezető szervek (helytartóságok/kormányzóságok) kéthetente jelentették a kiállított külföldi

[90] „Wirkungskreis der Obersten Polizei-Behörde". AVA, OPB Präs. 1. Kt. 1. Közli: Kazbunda: Organisace 44-47.
[91] Kazbunda: Organisace 26.; Worafka pesti rendőrigazgató jelentése Benedek Lajoshoz, Pest, 1860. aug. 22. MOL D 161 2625.IV.1860.
[92] Kempen körirata a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1853. ápr. 16. (fogalmazvány) HHStA, IB BM 436/1853.

útleveleket, ugyancsak ilyen gyakran küldtek jelentést a fürdővendégekről és a fürdővárosi hírektől. Havonta kellett jelenteniük a pénzügyi kiadásokról, szükségekről, ahogy a nyomtatványokról benyújtott próbanyomatokról, illetve a kiutasított külföldiekről. Negyedévenként kellett továbbítaniuk az információkat a politikailag kompromittáltakról és általában a rendőri felügyelet alatt állókról, félévente a kiadott fegyverengedélyekről. Szintén félévenként kellett jelentést tenni a betiltott sajtótermékekről, illetve az összes ilyen ügyben született beadványról, listát kellett összeállítaniuk a sajtótermékekkel kapcsolatos összes intézményről (könyvtárak, olvasókabinettek, zenerendezvények, litográfiákat előállító nyomdák, könyv-, zene- és művészeti árukat árusító kereskedések, könyvnyomdák). Félévente kellett jellemezniük a megjelent újságokat. Emellett negyedévente küldték hangulatjelentéseiket is. Negyedévenként kellett küldeniük az uralkodóhoz hű és a politikailag veszélyesnek minősített személyek listáját. Félévente kellett beküldeniük az egyesületek listáját, s jelezni az eltelt idő alatt abban bekövetkezett változásokat.[93]

Ezt azután kiegészítették a rendőri, illetve csendőri szervektől érkező jelentések. Az előbbiek félévente jelentették személyi állományukat, a hivatalnokok közötti munkamegosztás és az ügymenet mikéntjét, valamint az egész személyi állományról pontos jellemzést közöltek. 1854-ben Kempen – nyilván a csendőrségben már meghonosodott mintára – elrendelte napijelentések készítését is (akkor is kötelező volt ez, ha „nem történt semmi”), két havonta saját hangulatjelentéseket állítottak össze. Emellett a rendőri katonai őregységek havonta jelentették állományukat, a hatáskörükben előfordult büntető ügyeket, negyedévente a toborzási kimutatást (*Rekrutirungs-Standes-Ausweis*), félévente futott be a bécsi hatósághoz az itt szolgáló tisztekről és őrmesterekről a hivatali jellemzés. A csendőrezredek havonta küldtek jelentést az országos csendőrfelügyelethez, negyedévenként jelentették a csendőrséggel szembeni ellenszegülés eseteit, a csendőrség által elkövetett túlkapásokat, illetve az egyes egységek elhelyezési beosztási jegyzékeit (*Dislocations-Eintheilung-Listen*).[94] Láthatjuk, Kempen tényleg valódi információs központtá alakította hivatalát. A rendőrigazgatóságok tulajdonképpen két példányban készítették jelentéseiket, egyiket közvetlenül Bécsbe

[93] „Repertorium ueber alle, von den, der Obersten Polizei-Behörde untergeordneten Stellen und Branchen an dieselbe einzusendenden periodischen Eingaben”. AVA, OPB Departement-Registratur, Q/1. Kt. 99. 3637/1860.

[94] „Repertorium ueber alle, von den, der Obersten Polizei-Behörde untergeordneten Stellen und Branchen an dieselbe einzusendenden periodischen Eingaben”. AVA OPB Departement-Registratur, Q/1. Kt. 99. Politische Behörden-Agenten, 3637/1860.; Kempen körlevele a rendőrigazgatóságokhoz, Bécs, 1854. febr. 27. AVA OPB Präs. II. 988/1854.

küldték, a másikat pedig a tartományi vezető szervhez. Rendkívüli alkalmakkor persze más típusú jelentések is befutottak. Az uralkodó Bad-Ischlben tartózkodása idején például közvetlenül Kempen kötelessége volt a biztonságáról gondoskodni, külön megbízott a hivatalából valakit, hogy oda utazzon, mintegy egyszerű fürdővendégként viselkedjen, Grünnétől kapja a közvetlen megbízásokat, hogy pontosan mikor és hol figyelje az uralkodót, a megbízott azonban napi jelentéseket küld dupla borítékban különböző bécsi post restant címekre (miközben természetesen a helyi rendőrbiztos is jelent), amelyben percről percre pontosan beszámol Kempennek az uralkodó programjáról.[95]

Igyekezett Kempen szigorúan szabályozni azt is, hogy mely jelentéseket pontosan milyen formában kell továbbítani. 1856 elején külön szabályozta, hogy hogyan kell a hivatali jelentéseket lezárni – a különösen bizalmas és fontos jelentésekre e tekintetben más szabályok vonatkoztak –, hogy el lehessen kerülni, hogy a rendőri szerveken belül a hivatali ranglétrán lejjebb állók, esetleg a segédszemélyzet „kíváncsiságból" vagy éppen „büntetendő szándékból" kitudakolja a bécsi központból érkező utasítások tartalmát.[96] E módon igyekezett a rendőri hatóságokon belül is korlátozni, hogy ki milyen információkhoz juthasson.

Nem csoda, ha a Legfelső Rendőrhatóság mintegy ontotta a hivatali aktákat. Míg 1852-ben összesen 15 676 ügyirat született itt, addig ez a szám 1854-ben elérte az 56 267-et, igaz, 1857-re ez 34 056 ügyiratra mérséklődött.[97]

A főnökváltás a legfelső vezetésben természetesen nem hagyta érintetlenül a rendőrség személyi állományát sem, az uralkodó kinevezésével egyidejűleg szabad kezet adott Kempen számára a nem megfelelő rendőrtisztviselők eltávolítására.[98] 1852 második felében sor került a rendőrségi alkalmazottak szigorú felülvizsgálatára. Kempen minden hivatalnok szolgálati minősítését bekérte, s az illetékes csendőri egységektől is kért bizalmas információkat a rendőrhivatalnokokról. Kübeck 1852. szeptember közepén fejtette ki véleményét az uralkodónak Kempen elképzeléseiről. Eszerint körülbelül harminc főt találtak a különböző tartományokban alkalmatlannak a további rendőrségi szolgálatra. A legnagyobb gondot a Magyarországon, Horvát-Szlavónországban definitív szolgálatra alkalmazott tisztviselők jelentették (Erdélyben, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban még csak ideiglenes alkalmazásban álltak a rendőri szervek hivatalnokai és a

[95] Kempen levélfogalmazványa Karl Jaschikhoz, a bécsi rendőrigazgatóság hivatalnokához, Bécs, 1854. júl. 23. AVA OPB Präs. II. 4729/1854.; vö. uo. Präs. I. 3109, 3260., 3117-3118., 3138-3139., 3154/1854.; Kempen utasítása ugyanannak, Bécs, 1856. szept. 16. Uo. Präs. II. 6091/1856.
[96] Feljegyzés Schmidt alezredes aláírással, Bécs, 1856. febr. 16. AVA, OPB Präs. I. H 67/1856.
[97] Kazbunda: Organisace 43.
[98] Kempen naplója, 1852. ápr. 20. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 249-250.

kisegítő személyzet tagjai). Kempen az alkalmatlanok azonnali eltávolítását követelte, Kübeck azt javasolta, a tíz évnél hosszabb szolgálati idővel rendelkezőket helyezzék nyugállományba, akik ennél kevesebbel rendelkeznek, de nem róható fel nekik semmi, kapjanak egy évi fizetésüknek megfelelő végkielégítést. Azokat viszont, akik ellen konkrét vádak merültek fel, bocsássák el haladéktalanul.[99] A tartományok élén álló vezetők esetenkénti ellenkezése ellenére is kinevezte Kempen saját jelöltjeit egy-egy rendőri posztra ekkor és később is.[100] Nem véletlen, hogy sor került a kifejezetten Bach bizalmasának számító Weiß eltávolítására is a bécsi rendőrigazgató posztjáról 1853-ban, Kempen legfőbb kifogása az volt, hogy Weiß „szeparatisztikus" állásra tör, nem ismeri el a „magasabb irányítás alatti, minden egyoldalú önállóságot kizáró együttműködés elengedhetetlenségét", azaz vonakodott minden ügyben feltétlenül alárendelni magát Kempen akaratának.[101] Az új igazgató a már említett Maltz von Maltenau lett. 1856 májusában újabb személycserére került sor, s a korábbi bécsi polgármester Ignaz Czapka von Winstetten báró került a birodalom legfontosabb területi rendőri szervének élére.[102]

A területi rendőrségi szervek hálózatában ugyanakkor lényeges változás nem történt. 1857-ből pontos összeírással rendelkezünk a birodalom területén működő rendőri szervekről (lásd 1. sz. táblázatunkat). A már említett rendőrigazgatóságok és –biztosságok mellett a legfontosabb határátkelőhelyeken működtek még az idegenrendészettel és útlevélellenőrzéssel foglalkozó határrendőrségi biztosságok, a kisebb pontokon határvámhivatalok, fürdőhelyeken pedig saját fürdőfelügyelőségek, ezek is elláttak bizonyos rendőrségi funkciókat.

---

[99] Kübeck emlékirata az uralkodó számára, Bécs, 1852. szept. 14. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 273/1852.

[100] 1860 végén például Agenor Gołuchowski gróf akkori államminiszter, korábbi galíciai helytartó hozta szóba, hogy öt évvel korábban az ő kifejezett ellenzése dacára került kinevezésre a lembergi rendőrigazgató (Joachim Chomiński), akit azután 1860-ban a tömegtiltakozások nyomán nyugállományba kellett helyezni. A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. nov. 19. Ministerratsprotokolle IV/3. 72.

[101] Kempen előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1853. márc. 17. AVA OPB Präs. I. 425/1853. Kempen már Bécs katonai kormányzójaként úgy ítélte meg, hogy Weiß „ignorálta" őt, és intrikált a kormányzóság rendőri ügyekért felelős hivatalnokai ellen. Vö. Kempen naplója, 1851. okt. 29., 1852. máj. 8. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 230., 251. Weiß egyes kortárs vélemények szerint magas színvonalon látta el munkáját, s bukását 1853-ban pusztán Kempennek a Bach-emberével szembeni ellenszenve és bizalmatlansága okozta (Kempen már bécsi katonai parancsnok minőségében is számos alkalommal konfliktusba került vele). Vö. Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer I. 348. Mások viszont eszközeiben nem válogató, gátlástalan és kíméletlen gazemberként festik le, aki ráadásul alkalmatlan is volt posztjára, s bukását méltán okozta a Libényi János által az uralkodó személye ellen megkísérelt merénylet alkalmával nyilvánvalóvá lett rendőrségi tehetetlenség és informálatlanság. Ezt a véleményt lásd például: Rogge: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart I. 97-98. Bach nagyon elégedett volt a munkájával, 1852 áprilisában a Ferenc József-rend középkeresztjére javasolta. Bach előterjesztése az uralkodó számára, 1852. ápr. 18. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1476/1852.

[102] Kempen előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1856. ápr. 20. AVA, OPB Präs. I. 1856:H 9; Maltz von Maltenau és Czapka életrajzát lásd: Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 12.

Kempen centralizáló törekvései szinte természetszerűleg arra is irányultak, hogy intenzívebb közvetlen kapcsolatot építsen ki a rendőrigazgatókkal (ahogy azt a csendőrség főfelügyelőjeként könnyebben megtehette a csendőrezredek parancsnokaival), ne csak a helytartók/kormányzók közvetítésével irányíthassa őket. 1852. június közepén – a morvaországi helytartó egy konkrét kérdése kapcsán – arról értesítette a tartományok vezetőit, hogy olyan esetekben, amikor olyan ügyről értesíti őket, aminek következtében csendőri közreműködés válik szükségessé, Kempen már eleve értesíti arról az illetékes csendőrparancsnokot az ügymenet gyorsítása érdekében. Augusztusban kénytelen volt megnyugtatni a tartományi vezetőket, hogy ez a rendelkezés egyedül csak a különlegesen sürgős esetekre korlátozódik, s nincs szándékában az általános ügymenetből kizárni a tartomány élén állókat.[103] Nem valószínű azonban, hogy megnyugodtak volna, a következő hónapokban egyébként is újabb és újabb konfliktusok körvonalazódtak.

1853. január végén például Kempen elrendelte, hogy a rendőri szervek nem adhatnak ki hivatalnokokról információkat az alárendelt közigazgatási szerveknek, csakis a tartományi helytartósági elnökségeknek – ezzel a helytartók/kormányzók feltehetően egyet érthettek, hiszen ez saját központi szerepüket erősítette a tartományon belül –, de Kempen egyúttal felhatalmazta a rendőri vezetőket, hogy ha fenntartásaik vannak bármelyik érintett hivatalnokkal szemben, azt közvetlenül neki jelezzék. Nem véletlen, hogy Johann Coronini-Cronberg gróf altábornagy, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzója úgy értelmezte ezt, hogy Kempen felhatalmazta a rendőri vezetőket arra, hogy adott esetben megtagadják „a feltétlen engedelmességet” a helytartóknak.[104] Várható volt, hogy a tartományi vezetők nem nézik jó szemmel a rendőri ügyekben háttérbe szorulásukat és a központi vezetés mértéktelenül megnövekedett befolyását a napi közvetlen ügyvitelre. De persze a rendőrigazgatók is úgy érezhették egy-egy ügy kapcsán, hogy két tűz közé szorultak. 1854 elején a prágai rendőrigazgató kért Kempentől pontos utasítást, hogy a Bécsből közvetlenül kapott információkat milyen esetben oszthatja meg a helytartóval. Kempen viszont kitért az elől, hogy írásos utasítást adjon erről, mondván, természetesen a helytartóknak/kormányzóknak jogukban áll informálódni minden ügyben, de azt is hozzátette, hogy kivételt képeznek azok a szigorúan „titkos ügyek”, amelyek kizárnak minden közlést. Nem csoda, hogy a rendőrigazgató néhány hónap múlva újra próbálkozott, kérve, a nem szigorúan titkos ügyekben Kempen inkább

[103] Kempen körlevelei a tartományi kormányzókhoz/helytartókhoz/tartományi főnökökhöz, Bécs., 1852. jún. 15., 1852. aug. 21. (másolat) HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1853. 1. Teil.

[104] Coronini irata Grünne grófhoz, Temesvár, 1853. máj.15. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1853. 1. Teil szám nélkül

eleve a helytartón keresztül küldje rendelkezéseit, s engedélyezze, hogy a rendőrigazgató is azon az úton küldje hozzá jelentéseit, de Kempen ezúttal is elzárkózott kártyáinak nyílt felfedése elől.[105]

Nem véletlen, hogy az uralkodó család tagjaként, a császári sereg magas rangú tisztjeként is a legnagyobb tekintéllyel rendelkező tartományi vezető, Albrecht főherceg emelte fel először szavát 1853 elején.[106] Már ezt megelőzően is mutatkoztak feszültségek. Amikor például 1852 nyarán – ahogy majd látni fogjuk – Kempen a magyarországi hivatalnokokról, köztük rendőrhivatalnokokról kívánt információkat, Anton de la Motte gróf helyettes helytartóhoz fordult, s nem a főherceghez. De la Motte viszont úgy érezte, mindez a főherceg háta mögött zajlik, s hogy ez kényelmetlen helyzetbe hozza. Egy bizalmasa előtt tett erre vonatkozó megjegyzése azonban Protmann s rajta keresztül Kempen tudomására jutott. Ez után viszont de la Motte fülébe jutott, hogy őt Bécsben „kétértelmű karakter”-nek minősítették, s erre az egész ügyről beszámolt Albrecht főhercegnek.[107]

A főherceg – az uralkodóház tagjaként – egyedi pozíciót foglalt el a tartományi vezetők között ebben az időben (később már több főherceg is került hasonló posztra), erre Kempennek is tekintettel kellett lennie. Igen beszédes az, ahogy köriratait háron különböző nyelvi változatot használ minden esetben: egyet Albrecht főherceg számára („Engedje meg, hogy alázatosan értesítsem erről, s magas személyét arra kérjem, kegyesen adjon ki rendelkezést, hogy az említett lista összeállíttassék és nekem a lehető leghamarabb beküldessék.”), egyet a többi helytartó/kormányzó számára („Van szerencsém Önt erről azzal a kéréssel értesíteni, hogy a listát összeállíttatni és nekem beküldetni szíveskedjék.”), egyet pedig a rendőrigazgatók részére írt levelekben („Felszólítom ezen lista azonnali összeállítására és nekem való elküldésére.”). A nyelvi eltérések pontosan jelezték a fölé-, mellé- és alárendeltség bonyolult kapcsolatrendszereit.[108]

---

[105] Sacher-Masoch prágai rendőrigazgató és Kempen két levélváltása, 1854. febr—aug. HHStA, IB BM 4674/1854.

[106] A Tirol élén álló Karl Ludwig főherceg 1857-ben kérte az uralkodótól, hogy a tartományi csendőri és rendőri hatóságok kizárólag rajta keresztül kaphassanak Kempen hivatalától utasításokat. Kempen szerint Grünne ezt így kommentálta: „Látja, ez a főhercegwirtschaft!” Kempen naplója, 1857. júl. 13. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 437.; 1858 tavaszán Kempen arról panaszkodott, hogy a milánói rendőrigazgató hozzá címzett küldeményeit avatatlan kezek – azt gyanította, hogy a főkormányzói tisztet betöltő Miksa főherceg utasítására – felbontották. A főherceg ezt az uralkodó előtt tagadta. Kempen naplója, 1858. máj. 5., aug. 19. Uo. 474., 482.

[107] Protmann két jelentése Kempenhez, Pest, 1852. jún. 29., júl. 5. HHStA, IB BM 87/1852.

[108] „Ich erlaube mir, Eu. Unterthänigst hievon in die Kenntniss zu setzen, und Höchstdieselben zu bitten, gnädigst die Anordnung treffen zu wollen, damit die erwähnte Liste angefertiget, mir ehemöglichst

A kötelező udvarias stílus azonban természetesen nem símíthatta el azonban a konfliktusokat. A főherceg panaszaival 1853 januárjában közvetlenül az uralkodóhoz fordult, aki – bár kijelentette, határozott akarata, hogy Albrecht főherceg hatásköre a rendőri ügyek felügyeletében zavartalanul érvényesülhessen a továbbiakban is – Kempenhez utasította. Ezután a főherceg február végén részletesen kifejtette Kempennek sérelmeit. Nehezményezte, hogy a kormányzóság rendőri ügyosztályát Kempen egyfajta „közvetítő" szervnek szánta a kormányzóság és saját hivatala között. Albrecht főherceg felfogása szerint az ügyosztály csakis az ő egyszemélyi vezetése alatt álló kormányzóság alkotórésze lehet, s annak vezetője (ekkor már 1852 novemberétől Eduard Rottée alezredes) az ő „feltétlen" alárendeltje. Ezért kifogásolta Kempen igényét a kettős kapcsolattartásra. Kempen, írja, természetesen „magánlevelezést" folytathat a rendőrigazgatókkal és a rendőri ügyek más megbízottjaival, de ez nem lehet rendszeresített, és nem lehet szolgálati jellegű.[109] Sajnos nem tudjuk követni Albrecht főherceg iratának további sorsát, nem ismerjük Kempen válaszát, de a mindennapi gyakorlatban ezt követően sem változott az irányvonal. (Meg kell azonban jegyezni, hogy Albrecht főherceg nemcsak a rendőri működés területén szerette volna elérni, hogy a magyarországi állami hatóságok kizárólag csak rajta keresztül érintkezhessenek a megfelelő bécsi minisztériummal.)

Minden bizonnyal az sem véletlen, hogy Albrecht főherceget leszámítva is a katonák voltak azok a tartományi vezetők közül, akik leginkább úgy érezték, hivatali méltóságukon esik csorba, ha a katonai hierarchiában alattuk állók vagy civil rendőrigazgatók megkerülhetik őket.[110] Coronini gróf altábornagy 1853 májusában fordult Grünnéhez, mint katona a katonához – tegyük hozzá, az altábornagy az altábornagyhoz (de persze Kempen is ezt a rangot töltötte be) – baráti hangvételű, tegeződő magánlevél kíséretében, s panaszt emelt Kempen ellen, aki az illetékes csendőrezred parancsnokát arra utasította, hogy Bécsben valamilyen csatornán keresztül politikai szempontból megbízhatatlansággal vádolt temesvári városi hivatalnokokról küldjön neki információkat, a bécsi értesüléseket hozza aztán Coronini tudomására, majd

---

eingesendet werde"; „ich beehre mich, Eu. hievon mit dem Ersuchen in Kenntniss zu setzen, diese Liste gefälligst anfertigen, und mir übersenden lassen zu wollen"; „ich fordere Eu. demnach auf, diese Liste sogleich anzufertigen und mir einzusenden." Kempen levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, a helytartókhoz/kormányzókhoz és a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1853. ápr. 30. HHStA, IB BM 436/1853.

[109] Ferenc József irata Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. febr. 17. és Albrecht főherceg emlékirata Kempenhez, Buda, 1853. febr. 24. (fogalmazvány) MOL D 41 5. cs. 6. tétel 1853:1987.

[110] Jelačić báró táborszernagy horvát bán kissé ingerült levélváltását Karl Fischer őrnagy zágrábi rendőrigazgatóval 1854 elején lásd: Dietrich: Die Wiener Polizeiakten 89-91.

tegyen jelentést Kempennek arról, hogy Coronini milyen intézkedéseket tett. A parancsnok, Jablonski báró ezredes – ahelyett, hogy a Bécsből kapott ez utóbbi utasítást megtartotta volna magának –, közölte mindezt Coroninivel, aki érthetően úgy érezte, hogy Kempen egy beosztottjával kívánja felügyelet alá helyezni őt, ami ellen hevesen tiltakozott, ahogy azzal sem értett egyet, hogy a kért információkat Kempen nem rajta keresztül kívánta beszerezni. Ezen felül a temesvári rendőrigazgató, Anton Fischer őrnagy magatartását is kifogásolta Coronini (akit egyébként alkalmatlannak minősített erre a posztra), mondván, bizonyára titkos utasítás van a birtokában, mert különben nem merészelné feltűnően figyelmen kívül hagyni Coroninit, hiszen nem jelent neki, nem tájékoztatja őt folyamatosan, miközben – feltételezi Coronini – állandó kapcsolatban áll bécsi főnökével.[111] Ráadásul Fischer állítólag mások előtt úgy nyilatkozott, hogy a kormányzótól függetlenül tevékenykedhet. Nem rejtette véka alá Coronini azt sem, hogy a személyét ért inzultuson túl általában véve sem ért egyet azzal, hogy egyfajta „rendőrkormányzat" maga alá gyűrje a közigazgatást, s károsnak minősítette a rendőri eszközök „mértéktelen alkalmazását", de hozzátette, nem érzi hivatottnak magát e tekintetben kifejteni véleményét. Arra viszont rámutat, hogy a katonai sarzsival meg nem támogatott helytartók nyilvánvalóan még kevésbé fogják merni szóvá tenni fenntartásaikat, pedig – ahogy fogalmaz – a rendőri és csendőri szervek a Legfelső Rendőrhatóság megszervezése óta számukra „többé már nem eszközök a cél elérésére, hanem bénító kontroll"-t jelentenek. Úgy ítélte meg, hogy bár Kempen már említett, 1852. júniusi utasításának formális visszavonása megtörtént, de Kempen irányítási stílusa továbbra is változatlan maradt. Azt is jelezte, hogy szóban még további információkat kíván Grünne tudomására hozni. (Hogy erre sor került-e, sajnos nem tudjuk.) Grünne Kempent felszólította, hogy nyilatkozzon, aki persze visszautasította, hogy szándékában állt volna a kormányzó jogkörét és tekintélyét megrendíteni, bizonygatta, hogy Fischer rendőrigazgató (akit egy év eleji iratában, idézi Kempen, még Coronini is alkalmasnak ítélt hivatalára) a hivatal szervezésével elfoglalva Bécsbe sem jelentett az adott időszakban, stb. Konkrét intézkedésként viszont láthatóan egyedül a csendőrparancsnokot rótta meg indiszkréciója miatt, viszont egy oldalvágással azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy a gyanús városi hivatalnokokat Coronini meghagyta hivatalukban. Azt pedig magától értetődőnek minősítette, hogy jogában áll közvetlenül kapcsolatba lépni a

[111] Coronini 1853 februárjában felhívta már Fischer figyelmét arra, hogy a rendőrigazgatóság nem önálló intézmény, hanem az országos kormányzat egy ága, s ha kivételesen közvetlenül jelentést küld a felettes rendőrhatósághoz, arról haladéktalanul értesítenie kell Coroninit. Coronini irata Fischerhez, Temesvár, 1853. febr. 20. MOL X 12 1853:528.

rendőri, illetve csendőri hatóságokkal, amikor azt szükségesnek ítéli, s a panaszokat kizárólag a rendőrséggel szembeni „megalapozatlan érzékenység”-nek tulajdonította.[112] Nem tudjuk, ez után Grünne, illetve az uralkodó tett-e bármilyen lépést, de a tartományi vezetők továbbra is úgy érezték, hogy a területi rendőri és csendőri szervek őket is ellenőrzés alatt kívánják tartani a formális alárendeltségi viszony ellenére.[113]

Nem enyhültek a Kempen és Bach közötti feszültségek sem. Bach 1853 elején például határozottan jelezte, hogy bár nem akarja megkérdőjelezni a beérkező rendőrségi feljelentések szavahihetőségét, de a más állami hivatalok ellen tett, a későbbi hivatalos vizsgálatok eredménye szerint megalapozatlan feljelentések csak arra alkalmasak, hogy a hivatalok és a rendőri szervek között féltékenységet és ellenségeskedést, még gyakrabban gyanakvást szítsanak.[114]

A hivatalnokok elleni feljelentések jelentős része ugyanakkor nem rendőrségi körökből, hanem a csendőri egységektől érkezett. Ahogy a kortársak fogalmaztak, a hivatalnokok úgy érezték, egy katonai szervezetet ültettek a nyakukba, melynek tagjai mindenbe beleütik az orrukat, s még a hadsereg körében is megfogalmazódott az a vélemény, hogy a csendőrség „állam az államban” szerepet vindikál magának.[115] A csendőrség ráadásul Kempen 1853. novemberi rendelkezése szerint az összegyűjtött információkat nem bocsáthatta a területileg illetékes közigazgatási vezetők tudomására – pedig alkalmanként, például egy-egy belső fegyelmi vizsgálat esetén igényt tartottak volna arra.[116] Szinte természetes volt továbbá a rivalizálás a rendfenntartásért felelős két szervezet között, s ennek jegyében esetenként a csendőrségtől egyes rendőri vezetőkre is

---

[112] Coronini levele Grünnéhez, Temesvár, 1853. máj. 26., Coronini irata Grünnéhez, Temesvár, 1853. máj. 15. és Kempen irata Grünnéhez, Bécs, 1853. máj. 31. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil; vö. Kempen naplója, 1853. máj. 31., jún. 18. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 291-292.

[113] Coronini és Fischer konfliktusa egészen biztosan folytatódott. Coronini 1854 decemberében felrótta, hogy Fischer az ő engedélye nélkül tett vidéki ellenőrző körutat. Kempen helytelenítését nyilvánította ez alkalomból. Átirat Coronini nevében Kempenhez, Temesvár, 1854. dec. 12. és Kempen levélfogalmazványa a vajdasági helytartóság elnökségéhez, Bécs, 1854. dec. 18. HHStA, IB BM 5738/1854. 1856-ban azután Coronini nem javasolta Fischer megbízatásának meghosszabbítását, kettejük konfliktusa mellett azzal érvel, hogy a beosztottaival durva, s ügynökeinek megválasztásában nem járt sok sikerrel. Fischer helyett inkább civil rendőrigazgató kinevezését támogatta. Kempen is Fischer felmentését javasolta az uralkodónak. Coronini levele Kempenhez, Temesvár, 1856. jan. 20., és Kempen előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1856. febr. 15. AVA, OPB Präs. I. 429/1856.

[114] Bach átirata Kempenhez, Bécs, 1853. dec. 18. AVA, OPB Präs. II. 5805/1853.

[115] Kalchberg: Mein politisches Glaubensbekenntniß 286. Vö. Oberhummer: Die Wiener Polizei I. 249-250.; alkalmanként Kempen a csendőrezred parancsnokot arra utasította, hogy állítsák össze a kerületükben működő, „kiemelkedő tulajdonságokkal” rendelkező „magasabb” politikai és rendőrhivatalnokok listáját. Vö. Csendőrezred parancsnok jelentése a Legfelső Rendőrhatósághoz, Laibach, 1854. jan. 3. AVA OPB Präs. I. H 215/1854.

[116] Bach átirata a Legfelső Rendőrhatósághoz, Bécs, 1855. nov. 2. és válaszlevél fogalmazvány Bachhoz, Bécs, 1855. nov. 27. AVA OPB Pras. II. 8848/1855.

terhelő denunciációk érkeztek.[117] Mindez azonban – ahogy láttuk – nem állt messze Kempen felfogásától, aki maga is előszeretettel fordult valamelyik csendőrparancsnokhoz rendőrhivatalnokok ellenőrzése céljából. Nem csoda, hogy szinte állandóak voltak a panaszok a csendőrség ellen, melyek szerint az egységek túl sok rendőrségi szimatolást végeznek ahelyett, hogy a közrend fenntartásával foglalkoznának.[118] Ezt a véleményt a történeti szakirodalom is megerősítette, Stefan Malfèr egyenesen úgy fogalmaz, hogy Kempen és Grünne alatt a csendőrség „politikai rendőrséggé" alakult át.[119] Ezzel szemben megfogalmazódtak olyan javaslatok – s visszhangra találtak a miniszterek körében is –, hogy az eredeti hatásköri leírás szerint valóban a területileg illetékes közigazgatási civil hatóságoknak kellene alárendelni a csendőri egységeket, ahelyett, hogy a csendőri szervek vonják befolyásuk alá a közigazgatási szerveket. Állítólag az uralkodó is osztotta némileg a fenntartásokat, amennyiben a csendőrséget önálló, tisztán katonai szervezetként látta volna szívesen, az információszerző és titkosrendőrségi funkcióktól megtisztítva, s szemrehányásokat tett Grünnének, amiért az annak idején a rendőrség és csendőrség vezetésének összevonását támogatta.[120] Ha ez valóban így is volt – az általunk áttanulmányozott források ezt nem erősítik meg –, egyelőre következményekkel nem járt.

A rendőrség és csendőrség befolyásáról folytatott vita persze nem választható el a birodalom vezető szintjein az ifjú uralkodó feletti befolyásért egyébként is folyó politikai küzdelemtől. „Az udvar konzervatív tanácsadói", köztük Kempen is – fogalmaz Waltraud Heindl – a minisztériumot „forradalmi grémiumnak" tartották, s a politikai döntéshozók közötti kölcsönös intrikák behálózták a mindennapokat. 1857 elején Grünne, majd márciusban Kempen is a miniszteri konferencia tagja lett, ami csökkentette a miniszterek súlyát, majd amikor Kübeck halála után Rainer főherceg személyében az uralkodó család

---

[117] Thierry rendőrminiszter például 1860 nyarán úgy nyilatkozott, hogy Strobach volt laibachi rendőrigazgatóval kapcsolatban korábban „megbízhatatlan csendőrségi denunciálások" terjesztettek gyanakvást. A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1860. júl. 14. Ministerratsprotokolle IV/2. 334.; a két szervezet közötti rivalizálásról lásd: Berger Waldenegg: Mit vereinten Kräften! 198-204.

[118] János főherceg és Albrecht főherceg véleményét említi Kempen naplója, 1853. márc. 11., 1854. nov. 22. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 282., 344-345. Eszerint Albrecht főherceg Grünnének is szemrehányást tett, hogy támogatta annak idején a két szervezet vezetésének összevonását. Ugyancsak Kempen naplójából tudjuk azonban, hogy Albrecht főherceg magyarországi kormányzói kinevezése előtt még maga is úgy vélte, a csendőrségnek ellenőriznie kellene a közigazgatást, így a csendőrség főfelügyelőjének egyfajta rendőrminiszternek is kellene lennie. Kempen naplója, 1850. márc. 22. Uo.170. A csendőrséget és Kempent mindig is támogató Grünne gróf is sokallta 1857 őszén – legalábbis egy megjegyzés erejéig – a csendőrség államrendőrségi célú felhasználását. Kempen naplója, 1857. nov. 1. Uo. 445.

[119] Malfèr: Einleitung. Ministerratsprotokolle IV/1. LXIX.; a korábbi értékelésekre lásd például: Friedjung: Österreich von 1848 bis 1860 II/1. 194-195.

[120] A panaszokról és Ferenc József véleményéről (ez utóbbiról a források megnevezése nélkül) lásd: Mayr: Einleitung 26-27.

egy tagja került a birodalmi tanács élére, az szimbolikusan tovább felértékelte a birodalmi tanácsot az intézmények hierarchiájában.[121] Az évtized derekán Kempen pozíciója megrendíthetetlennek tűnt, s a panaszok ellenére egy ideig még ő volt offenzívában hatásköre szélesítése érdekében.

1855-ben például támadást indított a rendőri hatóságok hatáskörének bővítése érdekében. Érvelését részletesen ismerjük egy a hivatalában készült előterjesztésből, mely a berlini rendőrelnökség és a bécsi rendőrigazgatóság hatáskörét hasonlította össze, azt bizonygatva, hogy a bécsi hivatal egyáltalán nem rendelkezik túlságosan széles felhatalmazással és jogkörrel. Szükségesnek minősítette az irat az 1850 végén jóváhagyott rendőri alapszabályzat felülvizsgálatát arra hivatkozva, hogy a súrlódásokat túlnyomórészt az okozza, hogy 1852-ben elmaradt annak az új intézményi viszonyoknak megfelelő átdolgozása. Kifejezetten az alkotmányos időszak jellemzőjeként bélyegezte meg az előterjesztés azt a koncepciót, mely szerint a helyi rendfenntartás a helyi közigazgatási szervek feladata lenne, s az állami rendőrség tevékenységét a „nyilvános szellem" megfigyelésére kellene korlátozni, s kijelentette, ennek az elvnek az alkotmányossággal való szakítás után már semmiféle relevanciája nem lehet. Másrészt általában véve is kijelenti az irat, hogy ez a modell csakis kis, homogén lakossággal rendelkező államokban lehet működőképes, de az Osztrák Császárságban semmiféleképpen. A konkrét javaslatok sorában leginkább vitatott pont, melyben Kempen a saját értelmezését ez alkalommal érvényesíteni kívánta, a rendőrségi alapszabályzat 32.§-a volt, mely előírta, hogy a közigazgatási hatóságoknak az előforduló, államrendőrségi szempontból jelentős eseményekről a városparancsnokon (azaz a rendőrigazgatókon) keresztül kell tájékoztatniuk a tartományi vezetőt. 1855-ben viszont összesen három tartományban volt valóban ez a gyakorlat, nyolc tartományban rendszertelenül, a többiben pedig egyáltalán nem érvényesült ez, s a közigazgatás csatornáin keresztül húzódó információláncból kikapcsolták a rendőri vezetőket.[122] Tudjuk, hogy Kempen már 1852. június végén felhívta Bach figyelmét ezen paragrafus érvényesítésének szükségességére, Bach azonban akkor egyszerűen nem reagált. Kempen 1854 tavaszán újra próbálkozott a belügyminiszternél, újra siker nélkül, sőt Kempen szerint Bach kifejezetten azt adta utasításba hivatalnokainak, hogy az idevágó információkat először a helytartóknak/kormányzóknak küldjék, s majd az eldönti, eljuttatja-e a rendőri vezetőknek, sőt nem rejtette véka alá, hogy szerinte egyszerűen el

[121] Heindl: Einleitung. In: Ministerratsprotokolle III/5. X-XI.
[122] Feljegyzés aláírás és dátum nélkül (sérült irat, 1855.) AVA, OPB Präs. I. 1855:H 12

kellene törölni ezt a paragrafust. Ezt követően fordult Kempen immáron közvetlenül az uralkodóhoz panaszával 1855. február 14-én, Kübeck természetesen határozottan támogatta ebben, s az egész rendőrségi alapszabály felülvizsgálatát javasolta Kempen szempontjainak megfelelően.[123] (Nyilván nem véletlen, hogy Kempen e vita közepette igyekezett a maga részéről demonstrálni a fennálló rendelkezések betartását: áprilisban megrótta például hivatalnokait, mivel néhány utasítás az alsó-ausztriai helytartó kikerülésével közvetlenül került a bécsi rendőrigazgatóhoz.[124]) Az uralkodó márciusban mind Kempent, mind Bachot előterjesztés-készítésre utasította. Kempen 1855. augusztus 7-én tett ennek eleget, kifejezetten kötelezte volna arra a közigazgatási hatóságokat, hogy az államrendőrségi tartalmú jelentéseiket csak a rendőrigazgatókon keresztül juttathassák el a helytartókhoz/kormányzókhoz. Bach viszont úgy nyilatkozott, hogy a 32. § rendelkezései már elavultak, részben vagy teljesen gyakorlaton kívül kerültek, vagy kifejezetten hatálytalanították azokat. Még ellentámadásra is futotta erejéből, amennyiben előállt azzal az igénnyel, hogy a bécsi rendőrigazgató a napijelentéseit ne csak Kempennek, hanem neki is terjessze elő. Kübeck augusztus 22-én Bach igényeit feleslegesnek minősítette, viszont tett egy közvetítő javaslatot, miszerint a közigazgatási hivatalnokok a szóban forgó információkat egyidejűleg küldjék el a rendőrigazgatóknak és a helytartóknak/kormányzóknak. Az uralkodó végül döntés nélkül hagyta az előterjesztést azzal, hogy majd az új községi törvény megszületése után válik aktuálissá a rendőrségi szabályzat felülvizsgálata.[125] Így tehát a kiszorítósdi keretében a huzakodó feleknek végül sikerült paralizálniuk egymás törekvéseit, s egyelőre maradt minden a régiben.

Az évtized második felében azonban az uralkodó lépései azt mutatják, hogy maga is szükségesnek tartotta az intézményesített kontrollt Kempen hivatala felett. Az egyre erősödő motívumot azonban erre mindenekelőtt az államháztartás egyre növekvő makacs gondjai jelentették, melyek a szigorú takarékosságot tanácsolták az uralkodónak és tanácsadóinak. Bruck pénzügyminiszter és minisztertársai mindenekelőtt a katonai és a

[123] Kempen előterjesztése az uralkodónak, 1855. febr. 14. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 51/1855.; az uralkodó írásbeli nyilatkozatot kér Bachtól, uo. 52/1855.; Kübeck irata az uralkodóhoz, Bécs, 1855. febr. 27. Uo. 64/1855.; a vitát ismerteti: Berger Waldenegg: Mit vereinten Kräften! 204-214.

[124] Kempen körirata a Legfelső Rendőrhatóság osztályaihoz, Bécs, 1855. ápr. 15. AVA, OPB Präs. II. 2572/1855.

[125] Feljegyzés aláírás és dátum nélkül (sérült irat, 1855.) AVA, OPB Präs. I. 1855:H 12.; Bach előterjesztése az uralkodóhoz, 1855. febr. 22. HHStA, Kab. Kanzl., MCZ 528/1855.; összefoglaló Bach és Kempen nézetkülönbségeiről, Bécs, 1858. ápr. 6. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 91/1858.; Kübeck előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. aug. 22. Uo. 101/1858.; Kempen naplója, 1855. júl. 12. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 370.; vö. Stölzl: Die Ära Bach in Böhmen 14.

rendőri (csendőrségi) kiadásokat sokallták.[126] 1858 márciusában az uralkodó azzal a feladattal bízta meg a Kübeck báró 1855 szeptemberében bekövetkezett halála után a testület vezetését átvevő Rainer főherceget, hogy a birodalmi tanács készítsen javaslatot arról, hogyan lehetne a központi szervek létszámállományát csökkenteni. A szakvélemény összeállításával megbízott Franz Leodegar Wildschgo lovag birodalmi tanácstag (korábban a pénzügyminisztérium hivatalnoka[127]) jelentésében részletesen kitért a Legfelső Rendőrhatóságra is. A magas költségeket rosszallva rámutatott arra, hogy a Legfelső Rendőrhatóság 1852-ben még 64 főnyi stábbal alakult meg, de állománya gyorsan nőtt, s 1858-ra Kempen már 97 fővel számolt (miközben, jegyzi meg igen célzatosan Wildschgo, 1847-ben ennél sokkal kisebb volt a Legfőbb Udvari Cenzúra és Rendőri Hatóság állománya). Bírálata nem korlátozódott pusztán pénzügyi kérdésekre. Wildschgo sokallta a katonák számát a hivatal vezetésében, csak a csendőrségi ügyekben minősítette megengedhetőnek alkalmazásukat, hangsúlyozva, hogy az állomány tekintetében a többi központi szervre vonatkozó általános alapelveknek kell érvényesülniük. A véleményezésre felkért másik birodalmi tanácstag, Karl Ferdinand Buol-Schauenstein gróf teljes egyetértését nyilvánította Wildschgo véleményével. Rainer főherceg viszont Kempen pártját fogta, hangsúlyozva, hogy a rendőrségnek „kizárólag és közvetlenül az uralkodó orgánumá”-nak kell lenni, mindenféle más szerv befolyásától függetlenül. Ennek jegyében ő egyáltalán nem sokallta a költségeket, sőt szerinte, ha szükséges, még akár többet is lehetett volna arra költeni.[128]

A költségvetési felülvizsgálat lökést adott a függőben levő szervezeti szabályzatbeli vita eldöntéséhez. Rainer főherceg 1858. április 6-án felmelegítette Kübeck 1855. augusztusi közvetítő, kompromisszumos javaslatát.[129] Az uralkodó utasítására Kempen pedig részletes kimutatást készített hivatala személyi állományáról.[130]

---

[126] 1857 nyarán már ennek jegyében rendelte el az uralkodó, hogy vizsgálják meg, célszerű-e a rendőrigazgatóságok mellett a rendőri katonai őrségek fenntartása, de intézkedésre akkor végül nem került sor. Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1857. nov. 25. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1857-1858. Nr. 860. II.; Kempen naplója, 1857. jún. 27., nov. 3., 15., 20., 22. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 436., 446., 448-450.

[127] Wildschgot Szőgyény László, a birodalmi tanács tagja szenvedélyes, keményszívű és hajthatatlan osztrák bürokrataként ábrázolja. Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai II. 39-40.

[128] Wildschgo referátuma, Bécs, 1858. márc. 28., Rainer főherceg előterjesztése, Bécs, 1858. ápr. 11., HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 99/1858;. Purckhardt tanácsos véleménye, Bécs, 1859. ápr. 1. Uo. 119/1858. Ismerteti a kifogásokat: Kazbunda: Organisace 28-29. Kazbunda összehasonlításként közli, hogy a Polizeihofstelle 1847-ben 25 főnyi hivatalnoki személyzettel működött. Uo. 28.

[129] Rainer főherceg előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1858. ápr. 6. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 102/1858.; vö. Kempen naplója, 1858. márc. 15., 20. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 467.

[130] 1858 áprilisában az uralkodó a belügy-, a pénz-, igazságügy-, vallás- és oktatásügyi minisztériumot hasonló kimutatás összeállítására szólította fel. Az uralkodó döntése, Bécs, 1858. ápr. 12. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge Protokoll 798/1858.

Természetesen ez alkalommal sem nézte ölbe tett kézzel a támadásokat, hanem igyekezett visszavágni. Kifejtette, hogy általános tendencia az, hogy a politikai közigazgatás szervei igyekeznek a tőlük különvált rendőri szerveket önálló tevékenységi körükben korlátozni, alaptalan vádakkal illetni. A vádaskodók, fogalmaz, „a rendőrség lényegéről és feladatairól való elegendő mélyebb ismeret nélkül, s talán olyan motívumoktól vezetve, melyek fejtegetésére itt nincs alkalom, a hatalmat azzal az akarattal kötik össze, hogy azon forrásokat, melyekből a rendőrség szükségszerűen az erejét meríti a virágzó tevékenység érdekében, zavarossá tegyék vagy eldugaszolják". Az irat a csendőrséget nevezi meg példaként arra, milyen hatékonyan működhet egy szervezet más államigazgatási szervek zavaró hatása nélkül. Emellett a leghevesebben az ellen védekezik, hogy lehetne kizárólag csak államrendőrségi funkciókra korlátozott rendőrséget működtetni, s a többi, addig a rendőri szervek által végzett funkciót pedig átadni a közigazgatási hatóságoknak. Világos ellentámadásként az irat inkább további centralizációt sürget: javasolja, hogy minden rendőri funkciók ellátásával megbízott hivatalnokot (akár rendőri hivatal alkalmazottja, akár más közigazgatási szervé) a rendőri ügyek tekintetében rendeljék a Legfelső Rendőrhatóság alá (ahogy az ún. vegyes szolgabíróságok hivatalnokai is a közigazgatási teendők tekintetében a belügy-, az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó teendők körében viszont az igazságügy-miniszternek vannak alárendelve, szól az érvelés). Határozottan védelmébe vette az irat, hogy a tartományi rendőri szervek kettős alárendeltségben maradjanak: enélkül, mint írják, hiányozna a szilárd talaj a rendőri szervek működése alól, másrészt nem érvényesülhetne a rendőri ügyekben a szükséges egyöntetűség, megszűnne a rendőri hivatalnokok között a testületi szellem, ami viszont elbátortalanítaná, ha egyenesen nem demoralizálná őket. Ha mégis elkerülhetetlennek ítélné az uralkodó a változtatást, s lazítani kívánná a területi rendőri szervek közvetlen függését a Legfelső Rendőrhatóságtól, akkor a kormányzó/helytartó mellé külön rendőrreferenst nevezzenek ki, javasolja Kempen, akinek a személyére ő tenne javaslatot, hogy legalább tartományi szinten egy kézben fussanak össze a szálak. Végeredményben Kempen a költségeknek a meglevő szervezeti keretek között való visszafogása mellett foglalt állást.[131]

[131] „…ohne genügende, tiefere Kenntniß von dem Wesen und der Aufgabe der Polizei, und vielleicht durch Motive geleitet, die hier unerörtert bleiben sollen, die Macht mit dem Willen verbinden, ihr die Quellen zu trüben, oder zu verstopfen, aus denen sie die Kraft zu ihrer gedeihlichen Wirksamkeit nothwendiger Weise schöpfen muß", „Welche sind die Bedingungen einer gedeihlichen Wirksamkeit der Staats-Sicherheits- und Wohlfahrts-Polizei?" címmel feljegyzés aláírás, keltezés nélkül [1858. április].„Polizei-Verwaltung" címmel gyűjtőakta. HHStA, IB BM 1407/1858. Feltehetőleg ez azon irat előmunkálata, amelyet Kempen

Mindezek után született az uralkodó rendelete a rendőrségről 1858. április 13-i dátummal, amely a legtöbb vonatkozásban megerősítette az 1850-ben lefektetett alapelveket, de a megelőző viták fényében az ismétlésnek is fontos szerepe lehetett. Megerősítette, hogy a rendőrség irányítása államrendőrségi és közbiztonsági rendőrségi ügyekben a Legfelső Rendőrhatóságot, helyi rendészeti ügyekben viszont a belügyminisztert illeti. A rendőrhivatalnokok felett a munkáltatói jogokat továbbra is Kempen hivatala gyakorolta. Megerősítette, hogy a tartományokban a rendőri ügyek irányítása a tartomány élén álló közigazgatási vezető kezében összpontosul, s a normál ügymenetben mind Kempen, mind Bach rajta keresztül érintkezhet a tartományi rendőri szervekkel. (Magyarországon azonban az egyes kerületi helytartósági osztályok élén álló hivatalnokok – a kerületek önállósága növelésének koncepciójával összhangban – ugyanezzel a joggal rendelkeztek kerületükön belül, s itt az időközben főkormányzósággá átkeresztelt kormányzóság Albrecht főherceg irányításával csak az általános felügyeletet gyakorolta.) Ez az uralkodói rendelet is tartalmazta, hogy az államrendőrségi és közbiztonsági rendőri feladatokat a különálló rendőri szervek, ahol ilyenek nem voltak, a politikai–közigazgatási hatóságok látják el. A helyi rendészeti feladatokat viszont (egyes, a rendőrhatóságokhoz utalt speciális feladatoktól eltekintve) egyértelműen a politikai hatóságok és a községi elöljáróságok hatáskörébe utalta továbbra is. A nem a tartományi székhelyen működő rendőri szervek minden hatáskörükbe tartozó információt kötelesek voltak a területileg illetékes közigazgatási vezető tudomására hozni. Ugyanakkor, bár Bach igyekezett elkerülni, az uralkodó mégis Rainer főherceg közvetítő javaslata alapján elrendelte, hogy sürgető esetben a megyefőnökök, járási szolgabírák is kötelesek legyenek jelentéseiket közigazgatási elöljárójuk mellett egyidejűleg az illetékes rendőrigazgatóknak is elküldeni. Igaz viszont, hogy nem rendelte el, hogy rendőri ügyekben ők is Kempen alárendeltjei legyenek. Az uralkodói utasítás már „rendőri területi egységekről" (*polizeiliche Rayon*) beszélt, ami előrevetítette azt az igényt, hogy a rendőri szervek működési körét az adott településen túlra igyekezzenek kiterjeszteni.[132] Néhány hónappal később egy újabb uralkodói rendelet folytán 1858. szeptember 1-jei határidővel bővült a rendőrigazgatóságok jogköre, mivel bizonyos kihágások

az uralkodó megbízásából készített, s melyet azután Grünne Rainer főherceghez juttatott el április végén. Vö. Grünne irata Rainer főherceghez, Bécs, 1858. ápr. 27. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 119/1858.

[132] „Allerhöchste Anordnungen über die allgemeine Einrichtung und Bestimmung der Polizei-Verwaltung", Bécs, 1858. ápr. 13. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 102/1858. Lásd még: MOL D 185 1860:309. Melléklet, tartalmát ismerteti: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 64.

kivizsgálását és büntetését a bíróságoktól átvették a politikai és rendőri hatóságok.[133] Összességében tehát az uralkodó továbbra is igyekezett vetélkedő két miniszterét egyensúlyban tartani, mindkettőt a másik hatalmának korlátozására felhasználni, alapvetően azonban nem kívánta megbontani azt a saját személyes befolyását a rendőri ügyekben leginkább biztosító szervezetet, amely 1852-ben létrejött. S ez egyelőre még Kempennek kedvezett.

Továbbra is függőben voltak ugyanakkor a Legfelső Rendőrhatóság hivatalnokairól és költségvetéséről elkezdett tárgyalások. 1858 áprilisában a Preußische Correspondez című berlini lap egy összehasonlítást közölt a berlini, londoni és párizsi fővárosi rendőrségek fenntartási költségeiről,[134] ami nyilvánvalóan újabb impulzust jelentett a költségvetési vitához. Kempen utasítására hivatalos kimutatás készült, mely szerint Bécsben az évi kiadások 779 ezer ezüstforintra rúgtak, Berlinben 803 ezer forintra, Párizsban mindenféle részletezés nélkül (azaz nyilván pusztán becsült adat lehetett) 4 millió forintra, a londoni pedig 4,44 millióra! (Feltételezhetően ez utóbbi összeg az egész angliai országos rendőri szervezet költségeit tartalmazta.) Az összehasonlító adatok mindenesetre azt sugallták, hogy a bécsi rendőri szervezet fenntartása a legtakarékosabb rendszer.[135] Láthatóan Kempennek ismét csak sikerült meggyőznie Ferenc Józsefet, az uralkodó utasítására „ad acta" tették az ügyet.[136]

A győzelemnek azonban nem sokáig örülhetett Kempen, az egyre inkább szorító pénzügyi nehézségek hamarosan újra nyomás alá helyezték a központi igazgatás vezetőit, s főképp – mint később látni fogjuk – a csendőrség fenntartásának szembeszökően nagy költségei folytán a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjét is. Az uralkodó 1859 tavaszán szánta el magát újra a kérdés felmelegítésére, ez alkalommal Norbert von Purkhart birodalmi tanácsos készített egy újabb összefoglalót a vitatott pontokról, támogatta a felülvizsgálatot. Támadta a csendőrség államrendőrségi célú felhasználását, ahogy

[133] Uralkodói rendelet, 1858. jún. 20. Landes-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn, 1858. Nr. 91. 372-377., 438.; vö.: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 66.

[134] „Berlin, den 7. April 1858. Der Kostenaufwand für die Polizeiverwaltung in Berlin, London und Paris". Preußische Correspondenz, 1858. No. 79. HHStA, IB BM 1407/1858. „Polizei-Verwaltung" címmel gyűjtőakta

[135] „Vergleichende Übersicht der Kosten für der Polizeiverwaltung in Wien, Berlin, London, Paris" címmel táblázatos kimutatás, Mohl aláírással, 1858. április 10-i dátummal. „Polizei-Verwaltung" címmel gyűjtőakta. HHStA, IB BM 1407/1858. A táblázat szerint az egy lakosra jutó rendőrségi alkalmazottak száma Bécsben 343, Berlinben 340, Londonban 362, Párizsban 650 volt (de ebbe nyilván beleszámolták a titkosügynökök igen magasra becsült létszámát is); az egy lakosra jutó rendőri kiadások nagysága pedig Bécsben 1 ezüst forint 19 krajcár, Berlinben 1 forint 47 krajcár, Londonban 2 forint 1 krajcár, Párizsban pedig 3 forint 4 krajcár.

[136] Uralkodói utasítás, 1858. ápr. 13. 28. §. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 119/1858.

csendőrhivatalnokok alkalmazását is a Legfelső Rendőrhatóságon belül.[137] Április közepén a birodalmi tanács elnökének előterjesztésére az uralkodó elrendelte a Legfelső Rendőrhatóság belső szervezetének felülvizsgálatát, mondván, kételyek merültek fel a működés hatékonyságát illetően. Újra egy, immáron a rendőri tevékenység minden területére kiterjedő, átfogó jelentés összeállítására utasította Kempent, s hogy tegyen javaslatot a hatóság átszervezésére a jobb ügymenet és a lehető gyorsaság biztosítása céljából (miközben alapelvként eleve leszögezte, hogy az államrendőrségi teendőket mindenesetre célszerű különálló osztályra bízni), egyidejűleg a költségvetés lehető legnagyobb kímélése mellett a hatóság hivatalnoki állományának pontos jellemzésére is ki kellett térnie.[138] Kempen helyettesét, Hartmannt bízta meg a javaslat kidolgozásával, aki felszólította az osztályfőnököket véleményük kifejtésére.

1859 tavaszának–nyarának háborús viszonyai között azonban a belpolitikai feszült helyzet folytán természetszerűleg újra megerősödött a rendőrség pozíciója. A szervezeti változások ügye néhány hónapra ismét lekerült a napirendről, s már csak Kempennek (és tegyük hozzá: a fő riválisnak, Bachnak) 1859 augusztusában bekövetkezett menesztése után vált újra aktuálissá.

A magyarországi rendőri szervezet 1852–1859 között

A rendőri hatóságok személyzetének átvilágítása Kempen hivatalba lépése után a magyarországi állományt is érintette. Kempen 1852. június közepén tájékoztatást kért Albrecht főhercegtől a rendőrigazgatókról, majd augusztus elején a további rendőrhivatalnokokról igényelt részletes jellemzést, miután áttanulmányozta a hivatalnoki állományról készült korábbi hivatalos kimutatásokat (13 főt külön is megjelölt). A jellemzések a magánéletre, hivatali teljesítményre egyaránt kiterjedtek.[139] A rendőrigazgatók közül láthatóan Ignaz Kankofferrel volt leginkább elégedetlen, a kerületi főispánhoz hasonlóan, az ő további sorsáról már korábban, tavasszal megkezdődött a

[137] Purckhardt előterjesztése, Bécs, 1859. ápr. 1. HHstA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 119/1858.
[138] Uralkodói irat Kempenhez az uralkodó kézjegyével, Bécs, 1859. ápr. 14. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1859-1860. 1. Teil Ad Nr. 119/R.P.1858.
[139] MOL D 51 1852:1136., 1476. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1852. jún. 18., aug. 1.; Kempen levele de la Motte grófhoz, a helytartóság helyettes elnökéhez, Bécs, 1852. jún. 13., és de la Motte levélfogalmazványa Kempenhez, Buda, 1852. jún. 20.MOL D 52 1852:1152; Kempen levelei de la Motte grófhoz, Bécs, 1852. júl. 27., aug. 18., a rendőrigazgatók jelentései de la Mottehoz, 1852. augusztus-szeptember, illetve de la Motte levélfogalmazványa Kempenhez, Buda, 1852. okt. 7. Uo. 1852:2163.

konzultáció, még Bachhal. Ezenkívül a pozsonyi rendőrigazgatósággal kapcsolatban merültek fel kifogások, s Vecserát is alkalmatlannak minősítette. A pest–budai rendőrigazgatóság tevékenységével sem volt maradéktalanul elégedett, de ezt inkább a nem megfelelő számú személyzetnek tulajdonította.[140] Az alkalmatlannak minősített hivatalnokok többségét az államigazgatás más ágaiba helyezték át vagy ha rendelkeztek a szükséges szolgálati idővel, nyugdíjazták.

Podolskyval Albrecht főherceg elégedett volt (de la Motte szerint azonban bizonyos kényelemszeretet jellemezte), 1852 októberében azonban Kempen kifejezett kívánsága volt, hogy posztját Eduard Rottée csendőr alezredes (tehát katona a civil Podolsky helyett) vegye át, így Podolsky rendelkezési állományba került, s szolgálattételre egyelőre a bécsi rendőrigazgatósághoz rendelték. Albrecht főherceg azonban nem feledkezett meg róla, 1853 áprilisában Ferenc József rend adományozását javasolta Podolsky részére, s hogy a definitív szervezés folyamán újra megfelelő álláshoz kell őt juttatni. Nem meglepő ezek után, hogy 1853 júniusában Podolsky kinevezést nyert a pozsonyi rendőrigazgatói posztra, amelyet azután 1867-ig töltött be.[141]

A definitív szervezés során a kassai rendőrigazgatóság élére Kempen Wilhelm Marxot nevezte ki 1852 decemberében,[142] Protmann pest–budai rendőrigazgató, ahogy nagyváradi és soproni igazgatótársai is, megőrzi pozícióját. Ezzel valamennyi rendőrigazgatói posztra a birodalom örökös tartományaiban született, s rendőr hivatalnoki pályáját ott kezdett személy került. Mindezideig nem készült kimutatás a rendőri szervek hivatali állományáról e tekintetben, de gyaníthatóan a beosztott hivatalnokok között is magas volt a nem magyarországi születésűek aránya.[143] Ugyanakkor – a kormányzóság

[140] Kübeck emlékirata az uralkodó számára, Bécs, 1852. szept. 14. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 273/1852. Vecserát pedig 1849 végén még kitüntetésre javasolták Geringernek. MOL D 51 1849:215. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1849. dec. 5.; Kankofferrről lásd Forgách Antal gróf kerületi főispán jelentés fogalmazványát a helytartósághoz, Kassa, 1852. jan. 20. MOL 113 1852:32.

[141] „Vorliebe für Bequemlickeit". de la Motte gróf jelentésfogalmazványa Kempenhez, Buda, 1852- jún. 20. MOL D 52 1852:1152.; Kempen levele Albrecht főherceghez, Bécs, 1852. okt. 22. MOL D 44 1852:3355.; Albrecht főherceg előterjesztése az uralkodóhoz, Buda, 1853. ápr. 13. (fogalmazvány) MOL D 41 5. cs. 6. t. 1853:7063. Vö. Kempen naplója, 1852. aug. 22.: Grünne már ekkor úgy nyilatkozik, hogy Albrecht főhercegnek el kellene távolítania Podolskyt. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 259.

[142] Kankoffert a vallás- és oktatásügyi minisztériumba rendelték hivatali szolgálatra az uralkodó 1852. okt. 1-jei döntése alapján, az ügyeket ideiglenesen Johann Prenninger rendőrbiztosnak adt át november elején. A vallás- és oktatásügyi minisztérium átirata a magyarországi helytartósághoz, Bécs, 1852. nov. 13. (másolat) MOL D 113 1852:1297. Marxról 1815-ben született Morvaországban, rendőrhivatalnoki pályafutását 1838-ban kezdte. Vö. AVA, Adelsarchiv Marx 1881. IX. 13.

[143] Kivételes példaként ugyanakkor említhetjük Josef Kirchner nagyszebeni rendőrigazgatót, akit a nagyszebeni városparancsnokságról emeltek ki 1849-ben a bécsi rendőrigazgatóságra, majd onnan helyeztek vissza rendőrigazgatói posztra. Kirchnerre lásd: Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 37.

rendőri ügyosztálya kivételével – a területi rendőri hatóságok élén megmaradtak a civil rendőri vezetők.

A személyi változásokkal egyidejűleg történtek bizonyos szervezeti változások is, de csak a rendőrbiztosságokat illetően. A már említett 1857-es kimutatás (1. sz. táblázat) a birodalom rendőri hatóságairól áttekintést ad a magyar korona országaiban működő szervekről is: a tartományi központokban, illetve a kerületi székhelyeken működő rendőrigazgatóságok (Pest, Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Temesvár, Nagyszeben, Zágráb) mellett Magyarországon 7, Erdélyben 2, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területén 2, Horvátországban pedig egy rendőrbiztosság működött.

1852 őszén felállításra került a pest–budai kerületben a szegedi biztosság,[144] hasonló intézmény működött még Székesfehérvárott, de már 1854-ben szóba került ez utóbbi fokozatos leépítése. 1857 nyarán azután Kempen javasolta a székesfehérvári rendőrbiztosság megszüntetését, a szegedi kirendeltség állományának növelését, a főváros közelében, Újpesten pedig egy új biztosság létrehozását. A birodalmi tanács támogató véleménye nyomán az uralkodó jóváhagyta ezt.[145] Ekkoriban a pozsonyi kerületben a selmecbányai mellett már újabb biztosság működött Komáromban, ahogy a nagyváradi kerületben az aradi mellett Debrecenben is létezett hasonló intézmény. A kassai kerületben csak Eperjesen működött biztosság, a késmárki biztosság megszüntetését ugyanis 1855 végén kezdeményezte Kempen.[146]

A politikai viszonyok átmeneti stabilizálódásával jónéhány rendőrbiztosság további fenntartása feleslegesnek tűnt néhány éven belül. Ezért majd 1859-ben napirendre kerül a selmeci, nagykanizsai, komáromi és eperjesi rendőrbiztosság megszüntetése, de azután a háborús viszonyokra s a kormányzattal elégedetlen közvélemény hangjának felerősödésére való tekintettel a magyarországi főkormányzóság, azaz inkább személyesen Albrecht főherceg kifejezett kérésére elnapolták ezt.[147]

---

[144] de la Motte átirata a pest–budai kerületi hatósághoz, Buda, 1852. okt. 28. MOL D 96 1852:1571., ezzel kapcsolatos iratokat lásd még: MOL D 55 1852:24 792.

[145] Kempen előterjesztése az uralkodó számára, 1854. jún. 24. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1854. Nr. 584.; Kempen két előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1857. jún. 17., nov 25. Uo. Gendarmeriedepartement 1857-1858. Nr. 414., 860.; Rainer főherceg előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1857. jún. 17. HHStA, Reichsrat, Allgemeine Akten 870/1857.

[146] Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1855. nov. 10. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1855-1856. Nr. 1021.; a késmárki biztosság megszüntetéséről lásd: MOL D 46 16 484.VI.a.1855., 2898.VI.a.1856., az újpesti és a székesfehérvári biztosságról lásd: Uo. 13 209.VI.a.1856. Az Alsó-Nyitra megyei hatóságok felvetették egy rendőrbiztosság felállítását Nyitrán, de ezt a felettes közigazgatási és rendőri hatóságok sem támogatták. Uo. 5061.VI.a.1856., 658.VI.a.1858.

[147] Vö. A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. jún. 1. Ministerratsprotokolle IV/2. 225.

Az 1853. május 1-jével bevezetésre került közigazgatási definitív szervezet növelte a kerületek önállóságát, megszűnt az országos helytartóság, s kerületi helytartósági osztályok jöttek létre. Albrecht főherceg főkormányzó mellett csupán egy kis létszámú főkormányzóság maradt. Feloszlott a kormányzóság külön rendőri ügyosztálya, s az elnöki iroda második osztálya intézte ezentúl a rendőri (s a szintén feloszlatott egykori jogi-igazságszolgáltatási osztály) funkcióit, lényegében a titkosnak minősített államrendőrségi ügyeket kívánták ide koncentrálni. Bach szerencsésebbnek vélte volna meghagyni a külön rendőri ügyosztályt, s elkerülni külön elnöki iroda szervezését, de minisztertársai nem támogatták. Az elnöki iroda tagjait Albrecht főherceg javaslatára az uralkodó nevezte ki. A területi rendőri szervek irányításában ez lényeges változást nem jelentett. Albrecht felügyelte a rendőri hatóságok működését, az alacsonyabb beosztású hivatalnoki helyeket a főkormányzóság tölthette be (a rendőrigazgatóságok napi vezetése azonban – ahogy arról már szó esett – a kerületi helytartósági osztályok vezetőinek hatáskörébe tartozott). Az országban állomásozó öt csendőrezred és a katonai rendőrségi őrségek viszont közvetlenül a főkormányzóság alá rendelten működtek. A rendőri hatóságokkal azonban Kempen – ahogy a birodalom minden tartományában – továbbra is közvetlenül érintkezésbe léphetett (erre vonatkozó igényét már 1852. július elején bejelentette Albrecht főhercegnek[148]), a kettős függés tehát itt sem változott, sőt az, hogy az országos szint jelentősége csökkent a kerületekkel szemben a politikai közigazgatás egészét illetően, s a bécsi minisztériumok ezentúl közvetlenül érintkezhettek a kerületi szervekkel, megerősítette Kempen jogosítványait is a közvetlen kapcsolattartásban. Azok a rendőrhatóságok, melyek nem a helytartósági osztályok székhelyén működtek, a közigazgatási rendőrség feladatait tekintve a megyefőnökkel álltak szolgálati viszonyban, államrendőrségi és biztonsági rendőri ügyekben az információkat nekik kellett továbbítaniuk, fegyelmi hatalmat azonban a megyefőnökök nem gyakorolhattak a rendőrhivatalnokok fölött.[149]

Szervezeti változások még Erdélyben történtek. Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg kormányzó már Kempen hivatalának létrehozása előtt felállított a kormányzóságon belül egy elnöki osztályt, amelynek feladatai közé tartozott a bizalmas államrendőrségi információk gyűjtése is. 1855-ben azután kezdeményezte, hogy a

[148] MOL D 51 1852:1258. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. júl. 8.

[149] „Entwurf einer Vorschrift über den Wirkungskreis des Generalgouvernements für Ungarn” és „Entwurf eines Ah. Handschreiben an Erzherzog Albrecht”, miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1856. máj. 10., 13., 15., 17. Ministerratsprotokolle III/5.14-41.; vö.: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 64-66.

tartományon belül teljesen az ő kezében összpontosítsák az államrendőrségi tevékenységet, majd 1856 elején tett erre vonatkozóan hivatalos előterjesztést: a kolozsvári és brassói rendőri hatóságot teljes egészében oszlassák fel, a nagyszebeni rendőrigazgatóságot minősítsék át rendőrbiztossággá a kormányzó központi irodájának alárendelve. A rendőri feladatokat a közigazgatási hatóságoknak kívánta volna átadni. Kempen ellenállt, a szükséges birodalmi egyöntetűségre hivatkozott a rendőri szervezetben, s csak ahhoz adta jóváhagyását, hogy a kolozsvári és a brassói rendőrigazgatóságot minősítsék át biztossággá, azaz csak az államrendőrségi tevékenységet tartsák ott meg. Kempen álláspontját támogatta a birodalmi tanács is, ennek nyomán 1857. június 24-én hagyta jóvá az átalakítást az uralkodó. Ezt az alkalmat Kempen felhasználta az első számú rendőri vezetők leváltására, hiszen mindhárom korábbi rendőrigazgatót rendelkezési állományba helyezték, s új nagyszebeni rendőrigazgatót neveztek ki. Ezt követően egyértelműen a nagyszebeni rendőrigazgató vált e tartományban a legfontosabb rendőri vezetővé.[150]

Az állandó rendőri szervek mellett a fürdőidényben itt is sor került még fürdőfelügyeletek (*Bade-Inspektion*) felállítására is.[151]

A rendőrségi és csendőrségi szervezet részleges átalakulása, 1859. augusztus–1867. április

1859 augusztusában Kempen és Bach menesztésével, illetve a korábbi külügyminiszter, Buol-Schauenstein gróf tavaszi távozásával megnyílt az út a birodalmat vezető politikusi gárda részleges megújulása és az óvatos politikai irányváltás előtt. A külügyminiszteri posztot még tavasszal átvevő, majd miniszterelnökként a miniszteri konferencia vezetését augusztusban formálisan is ellátó Johann Bernhard Rechberg und Rothenlöwen gróf szervezeti reformokat is tervezett, még ha az első hónapokban a fő motívumot nem is a politikai megújulás, hanem az égető pénzügyi helyzet jelentette. Mindazonáltal, ha

[150] Kempen naplója, 1855. jan. 1. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 350.; Schwarzenberg herceg kormányzó előterjesztése az uralkodóhoz, Nagyszeben, 1856. jan. 25. AVA, OPB Präs. II. 1691/1856.; Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1856. márc. 11. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1855-1856; a három leváltott rendőrigazgató: Friedrich Schelker (Nagyszeben), Ignatz Ditz (Brassó), Samuel Leister (Kolozsvár), az új nagyszebeni rendőrigazgató: Josef Kirchner. HHStA, Reichsrat, Allgemeine, 670/1857.

[151] 1854-ben például Borszéken, Előpatakon, Kovásznán, Kászonjakabfalván, Korondon, Zajzonon, Báznán és Újradnán. Bordolo jelentése a Legfelső Rendőrhatósághoz, Nagyszeben, 1854. márc. 30. AVA OPB Präs. II. 1908/1854.

nagyon óvatosan, hezitálva és némileg bizonytalanul, de megindult a korlátlan uralkodói abszolutizmus modelljétől való eltávolodás: ennek legnyilvánvalóbb jele az 1860. március 5-én életre hívott ún. megerősített birodalmi tanács volt, melynek jogköre immáron kiterjedt az éves költségvetés és zárszámadás elfogadására, azaz a testület kiléphetett korábbi puszta tanácsadói köréből. Mindeközben természetesen a belső rendfenntartásért felelős szervezeteket sem kerülhette el a reformigény, mind a legfelső vezetést, mind a területi szerveket érintette ez.

Kempent az uralkodó 1859. augusztus 21-én mentette fel posztjáról, leváltásának oka a birodalmi tanácsnak a Legfelső Rendőrhatóság működéséről kifejtett lesújtó véleménye volt. A régi és új miniszterek sem akartak tovább együttdolgozni vele, a háborús vereséget részben az ő nyakába varrták, mondván, az 1856-ban kidolgozott és lazább útlevélrendelkezések hozzájárultak külföldi agitátorok beszivárgásához.[152] Az uralkodó elbocsátotta korábbi kegyeltjét, akivel pedig valójában még ekkor is elégedett volt, s az elbocsátó irat Rechberg által javasolt eredetileg igen csak rideg szövegébe beszúrta a „saját kérésére” s a „jól megérdemelt” nyugállományba kifejezéseket. Kempen augusztus elejétől újra és újra kifejtette véleményét arról, hogy a csendőrségi és rendőrségi vezetést továbbra is egy kézben kell tartani; leváltását tudomásul véve igyekezett volna az általa megalkotott intézményrendszert átmenteni, ám sikertelenül. Augusztus 31-én adta át a rendőri irányítást, szeptember közepén pedig a csendőri vezetést is utódjainak. Szeptemberben az uralkodó kinevezte táborszernaggyá.[153]

Rechberg gróf elképzelései között szerepelt többek között a miniszteri konferencia kompetenciájának újraszabályozása, a belügyminisztérium, a rendőrség, a sajtóügy, a hadsereg helyzetének újrarendezése, ezen belül a csendőrségi és a rendőrségi állomány belügyminisztérium alá rendelése.[154] A már júliusban–augusztusban folyó tárgyalások eredményeképpen 1859 augusztusában megszűnt a Legfelső Rendőrhatóság, ehelyett rendőrminisztérium felállítását határozták el, amely azután 1867 tavaszáig fennállt. Rechberg indítványára az uralkodó a csendőrséget a belügyminisztérium alá rendelte (a katonai rendőrségi őrségek felügyelete megmaradt a rendőrminisztérium hatáskörében), a

[152] Kazbunda: Organisace 30.; Kempen naplója szerint az útlevélszabályozást Bach meglepetésszerűen tűzte a miniszteri konferencia napirendjére, s ő ellenezte a birodalmon belüli belső útlevélkényszer eltörlését. Kempen naplója, 1856. nov. 16. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 414.

[153] Rechberg előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1859. aug. 17. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge 2964/1859.; Kempen naplója, 1859. aug. 2., 8., 22., 24., szept. 15. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 525., 527-529.

[154] A miniszteri program eredeti és végleges változatát közli: Ministerratsprotokolle IV/1. 507-511., 513-515.

sajtóügyek vezetése viszont a hivatalos lap, a Wiener Zeitung kiadásával együtt teljes egészében a rendőrminisztériumhoz került.[155] Az uralkodó utasítására a Legfelső Rendőrhatóság iratanyagából kiemelték a csendőrséggel kapcsolatos iratokat, illetve a titkos ügyekkel foglalkozó első elnöki osztály iratait, s azokat Grünne katonai irodájának adták át. Hiába kérte majd a titkos iratok visszaszolgáltatását Kempen utódja.[156] Ezzel győzött a miniszterek már korábban is hangoztatott álláspontja, hogy a rendőrség irányításában meg kell szüntetni a katonatisztek dominanciáját, civil hivatalnokokra kell azt bízni, ugyanakkor a különálló rendőrminisztérium léte továbbra is garantálta, hogy a közigazgatás és a rendőri igazgatás egymástól elkülönült szervezettel rendelkezzen, ha a tartományi vezetők kompetenciáját a fennhatóságuk alatt álló területeken folyó rendőri tevékenység közvetlen felügyeletére vonatkozóan továbbra is elismerték, sőt megerősítették. Az átszervezés eredményeként a miniszteri konferencia befolyást nyert a rendőri ügyekre is.[157]

Rendőrminiszterré az uralkodó először 1859. augusztus 24-én Alexander Hübner bárót (1811-1892, korábbi párizsi követ, majd a pápai államban az osztrák követ) nevezte ki, azonban a magyar konzervatívokkal ápolt politikai kapcsolatai miatt már október 21-én a rendőri ügyek irányítását új személyre, Adolf Thierry báróra (1803-1867, korábban a külügyminisztérium udvari tanácsosa, a német ügyek előadója) bízta.

1860 nyarán a megerősített birodalmi tanács úgynevezett huszonegyes bizottsága részéről (melynek feladata az új költségvetési javaslat tárgyalásának előkészítése volt) Thierryt folyamatos támadások érték, hibáztatva őt a nem megfelelő közbiztonságért és a sajtóirányítás nem megfelelő elvei miatt. Az uralkodó kiállt minisztere mellett, leszögezve, hogy az, hogy a birodalmi tanács részéről valamely minisztert támadások érik, nem ok arra, hogy megváljon, akár saját kérésére is, az adott személytől.[158] Ennek ellenére amikor Thierry az 1860. októberi diploma kibocsátásakor újra kérte felmentését, az uralkodó immáron elfogadta lemondását. Ezután Karl Mecséry von Tsoór (Mecséry Károly) báró (1804–1885) került a rendőri ügyek élére, aki 1848 előtt a csehországi közigazgatásban hivatalnokoskodott, majd 1848-ban Leo Thun gróf helyetteseként a tartomány helytartóságának elnökhelyettese, 1849-1860-ig Csehország kormányzója volt,

[155] Rechberg előterjesztése az uralkodó számára, 1859. aug. 17., vö. Kazbunda: Organisace 30-31.
[156] Kazbunda: Organisace 39.; vö.: Kempen naplója, 1859. szept. 30. Közli: Mayr: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen. September bis Dezember 1859 81-82.
[157] Kempen egyik utódja, Thierry báró Kempennek arra panaszkodott 1859 őszén, hogy a minisztertársak egyetértése nélkül még egy rendőrigazgatót sem nevezhet ki. Kempen naplója, 1859. okt. 30. Mayr: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen. September bis Dezember 1859, 87.
[158] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. aug. 9. Ministerratsprotokolle IV/2. 367.

egy magyar nemesi katonatiszti família gyermeke. 1865. július végéig töltötte be a rendőrminiszteri posztot, azt követően 1869-ig Stájerország kormányzója lett. Leváltása már az Anton Schmerling lovag államminiszter menesztése fémjelezte politikai kurzusváltásba illeszkedett.

De nemcsak a rendőrség közvetlen irányítói posztján történt változás 1859 nyarán–őszén, október 20-án ugyanis felmentette az uralkodó Grünne grófot is, s első főhadsegédévé ugyanezen a napon Franz Folliot de Crenneville gróf altábornagyot (1815–1888 nevezte ki, aki 1867-ig töltötte be ezt a tisztet.[159]

A rendőrminisztérium szervezetének kialakításakor a Hartmann által még 1859 májusában véleményezésre felkért Maltz von Maltenau május 20-i javaslatát vették alapul, aki egyébként is Thierry jobbkezének számított a szervezésben (Hartmann mint katona már nem szerepelt a minisztérium állományában). Alapelvként a belügyminisztériummal való súrlódások kiküszöbölését, általában véve a többi minisztérium irányában is a nyílt együttműködési készséget, a tisztán civil jelleget és a takarékosságot nevezte meg Maltz. Szervezeti javaslatai alapján összevonták a korábbi két elnöki ügyosztályt, itt készültek az uralkodó számára az előterjesztések, itt koncentrálódott a titkos szolgálati tevékenység. Az elnöki osztály vezetője August von Martinez lovag, a korábbi trieszti rendőrigazgató lett. Két nagy szekciót különítettek el: az államrendőrségi ügyeket egyfelől, illetve az adminisztratív rendőrségi funkciókat másfelől, összesen hat ügyosztály jött létre.[160] Az államrendőrségi szekción belül 1865-ig három osztály létezett: az első a külföldön végzett államrendőrségi tevékenységet koordinálta (vezetője Engelshofen 1860 februárjában bekövetkezett halála után korábbi helyettese, Karl Ritter von Hiersch osztálytanácsos), a második az ügynöki titkos tevékenységet és a postai páholyokat (vezetője: Josef Franz osztálytanácsos, aki Magyarországról érkezett oda), e két egységet azután 1865-ben összevonták, a harmadik osztály a belföldi államrendőrségi tevékenységért volt felelős: vezette a gyanúsakról, a külföldön tartózkodó osztrák állampolgárokról vezetett nyilvántartást, az útlevél- és idegenrendészet ide tartozott, a megfigyelési, az internálási, az egyesületi felügyeleti ügyek (de ez utóbbiban a felügyeletet a belügyminisztériummal együtt gyakorolta) tartoztak ide (vezetője Dr. Ignaz Kraus osztálytanácsos). Az adminisztratív szekció egyik

[159] Vö. Koch: Generaladjutant Graf Crenneville

[160] Thierry előterjesztés-fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1860. máj. 5., melléklet: Maltz javaslata, Bécs, 1859. máj. 17. AVA, Polizeiministerium Präs. 2326/1860., az előterjesztést lásd még: HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1860. 2. Teil. A javaslatot az uralkodó 1860. június 22-én hagyta jóvá; Maltz javaslatát ismerteti: Kazbunda: Organisace 32-33.

ügyosztályához sorolták a sajtóügyeket, a színházfelügyeletet, az irodalom, művészetek felügyeletét, a másik kettő a rendőrségi személyzeti ügyekkel, stb. foglalkozott.

A minisztérium 62 hivatalnokkal és 19 főnyi segédszemélyzettel kezdte meg működését, ami a korábbiakhoz képest szerény megtakarítást jelentett.[161] Az uralkodó engedélyezte, hogy Hübner majd csak később tegyen formális előterjesztést a rendőrminisztérium szervezetére, állományára vonatkozóan, amire Thierry irányításával 1860 áprilisában került sor.[162] 1859 őszén az uralkodó takarékossági bizottság felállítását rendelte el a minisztériumok képviselőiből (a rendőrminisztériumot itt Maltz miniszteri tanácsos képviselte[163]), a bizottság működése nyomán Thierryre a minisztertársak részéről nyomás nehezedett, hogy személyi állományát a Legfelső Rendőrhatóság 1852-es megalakulásának szintjére redukálja, aminek azonban – mindenekelőtt arra hivatkozva, hogy az akkor Bach és Kempen tárgyalásai nyomán meghatározott alacsony hivatalnoki szám már akkor sem volt tartható – Thierry igyekezett ellenállni.[164] Végül a Thierry által 1860. május 5-én benyújtott javaslat mellékleteként összeállított költségkimutatás a rendőrminisztérium személyi költségeként 127 728 forintot irányzott elő (a Legfelső Rendőrhatóság évi 155 908 forintos személyi költségvetésével szemben).[165]

A statisztikai adatok azt mutatják, némileg mérséklődött a központi szerv lázas aktivitása a megelőző évekhez képest, 1860-ban már csak 16 116 ügyirat született itt, ami 1865-re 11 008-ra tovább mérséklődött.[166] (1861 tavaszán például egyszerűsítették a rendőri hatóságoktól várt napijelentések formáját, hogy „kerüljék a szükségtelen írdogálásokat”.[167]) Igaz, láttuk, a hivatal hatásköre is szűkült a megelőzőekhez képest. 1859 szeptemberében felvetődött a Központi Rendőri Lap megszüntetése is, de az igazságügy- és a rendőrminiszter egységes fellépésére a pénzügyminiszter elállt a megszüntetés tervétől.[168] 1860 nyarán az 1861. évi költségvetés vitája során a költségmegtakarítás jegyében a pénzügyminisztérium kezdeményezte az önálló

[161] A megtakarítás nagyságát Thierry 1860 májusában 28 180 Ft-ra tette. Thierry előterjesztése az uralkodó számára, 1860. máj. 5. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1860. 2. Teil Nr. 376. G. D.; „Ministerial-Erinnerung”, „Geschäfts-Vertheilung”, Bécs, 1860. aug. 6. HHStA, IB Annexe, Kt. 25.; vö. Kazbunda: Organisace, 32-34.

[162] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1859. szept. 7., 1860. ápr. 14. Ministerratsprotokolle IV/1. 116-117., IV/2. 116.

[163] Vö. Ministerratsprotokolle IV/1. 183. 8. jegyzet

[164] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. dec. 27. Ministerratsprotokolle IV/1. 339.

[165] Igaz, a megtakarítás egy része a külön rendőrségi pénztár felszámolásából származott. Thierry előterjesztés-fogalmazványa az uralkodó számára, 1860. máj. 5. AVA Polizeiministerium Präs. 2326/1860.

[166] Kazbunda: Organisace 43.

[167] „zur Vermeidung unnöthiger Schreibereien”. A rendőrminisztérium utasítása minden rendőrigazgatósághoz, Bécs, 1861. máj. 27. (litografált) MOL D 296 3. doboz, paginálás nélkül

[168] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. szept. 3. Ministerratsprotokolle IV/1. 104.

rendőrségi pénztár megszüntetését, funkcióit a Központi Állampénztár (*Universalkameralzahlamt*) vette át, kivéve a titkos rendőri alap kezelését, ami a külügyminisztérium pénztárához került 1860. szeptember végével.[169] További hatáskör módosulást hozott magával az 1860. októberi diploma kiadása, amennyiben a sajtófelügyeletet 1861 májusától a diploma után megalakult államminisztériummal közösen gyakorolta a minisztérium. Az 1862. december 17-én életbe lépő sajtótörvény minden a sajtót, könyvkiadást, kölcsönkönyvtárakat érintő ügyekben szintén az államminisztériummal való közös eljárásra kötelezte a rendőrminisztériumot. Az 1862. március 5-i községi törvény a rendőri teendők egy részét kifejezetten a községi hatóságokra ruházta át. Az ezt követő években a tartományi képviseleti szervek sorban megerősítették, hogy területükön a helyi rendőrségi teendőket mindenütt a városi, községi hatóságok veszik át. Mecséry rendőrminiszter 1864 novemberében a minisztertanács ülésén ezzel kapcsolatban elvi egyetnemértésének adott hangot,[170] ennek ellenére az állami rendőri hatóságok tevékenysége fokozatosan a klasszikus államrendőrségi, politikai rendőrségi teendőkre szorult vissza.

A takarékossági szempontok nyomán már az 1850-es évtized utolsó éveiben felmerült a területi rendőri szervek számának csökkentése is – meg is szűntek rendőrbiztosságok –, ez a folyamat felerősödött 1859 végén, annál is inkább, hiszen a közigazgatási szervezetben is történtek változások: megszűnt az öt magyarországi kerület 1860 nyarán; Bukovina tartományt Galíciához csatolták, Galíciában a korábbi két igazgatási kerületet Lemberg székhellyel összevonták; megszűntették a kerületi tagolódást Tirolban is; összevonták Stájerországot és Karinthiát Graz központtal, valamint Krajnát és a Tengermelléket Trieszt központtal. Az uralkodó maga 1859. november végén úgy nyilatkozott, hogy a tartományi rendőri szervek, illetve rendőri őregységek költségvetésében még nagy megtakarításokat lehetne elérni.[171] De nem volt könnyű megegyezni abban, mely szerveket lehetne feloszlatni. Amikor például Agenor Gołuchowski gróf belügyminiszter (korábban galíciai helytartó) a három Oroszországhoz közel fekvő rendőri szerv, a czernoviczi rendőrigazgatóság, illetve a brody-i és a suceavai rendőrbiztosságokat nélkülözhetőnek vélte, Thierry azonnal tiltakozott.[172] 1860 nyarán aztán újra szóba hozta ezt a belügyminiszter a következő évi költségvetés vitájában,

[169] Thierry átirata a rendőri főpénztárhoz, Bécs, 1860. aug. 31. HHStA, IB Annexe, Kt. 20b; a miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. jún. 1. Ministerratsprotokolle IV/2. 224.
[170] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1864. nov. 20. Ministerratsprotokolle V/8. 287-288.
[171] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. nov. 24. Ministerratsprotokolle IV/1. 260.
[172] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. dec. 22. Ministerratsprotokolle IV/1. 326-327.

kiegészítve azzal, hogy Salzburgban, Pozsonyban, Sopronban is elképzelhető lenne a feloszlatás. Ekkor Thierry csak Salzburgban érvelt a rendőrigazgatóság fenntartása mellett, de konkrét lépésekre nem került sor, bár az általános elvet Ignaz Plener pénzügyminiszter világosan megfogalmazta: további megtakarításokat lehet elérni, ha azokban a helységekben, ahol megszűntek a közigazgatási vezető szervek (kivéve Salzburgot és Krakkót), megszűnnének a rendőri hatóságok is.[173]

Természetesen a szervezeti változásokkal együtt személycserék is történtek a területi rendőri szervekben is. (Bécsben például Czapka már 1859 decemberében kérte felmentését.[174])

1859 őszén még úgy nézett ki, hogy a csendőrség szervezetében akár mélyreható változásokra is sor kerülhet. A Rechberg vezette kormány reformterveiben ugyanis szerepelt a csendőrség átszervezése. Gołuchowski többször is hangot adott annak a véleményének, hogy a csendőrség nem alkalmas feladatai ellátására, s csak felesleges kiadásokat ró az államháztartásra, ellenfelei kifejezetten a csendőrség nagy ellenségeként tartották számon.[175] Kezdeményezte a 18 000 főnyi állomány 6000 főre való csökkentését, s bár a szervezet javaslata szerint megmaradt volna a hadsereg kötelékében, a járási székhelyen található csendőrőrsöket (3-4 fővel) az illetékes területi közigazgatási szervnek, a csendőrség főfelügyelőjét pedig a szigorúan katonai vonatkozásokon túl a belügyminisztériumnak rendelte volna alá. A csendőrőrsök naponta jelentést tettek volna az illetékes közigazgatási vezetőnek. Azokra a városokra pedig, ahol rendőrigazgatóság mellett működő katonai őrsereg is állomásozott, a csendőrség hatásköre nem terjedt volna ki.[176] A viták során a magyarországi instabil politikai helyzet szolgáltatta az egyik leghatásosabb érvet a csendőrség katonai jellegének fenntartását támogatók számára. Az uralkodó nem foglalt határozottan állást, de az átszervezés elvei között rögzítette, hogy a csendőri egységeknek a közigazgatási hatóságok rendelkezésére kell állniuk, a tekintetben azonban, hogy mely tartományokban bizonyulhat feleslegesnek a csendőrség, s hogy ott mivel kellene helyettesíteni, a tartományi vezetőkkel való konzultációt írt elő, s

[173] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. jún. 1. Ministerratsprotokolle IV/2. 225.
[174] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. dec. 10. Ministerratsprotokolle IV/1. 289.
[175] Crennewille gróf például így jellemezte őt Kempennek. Kempen naplója, 1859. nov. 12. Mayr: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen. September bis Dezember 1859 92.
[176] „Hauptgrundsätze zur Reorganisirung der Gensd'armerie" címmel melléklet, a miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. szept. 20. HHStA, Kab. Kanzl., Ministerratsprotokolle MRZ 225/1859.

elhalasztatta a csendőrségnek november elsejére tervezett alárendelését a belügyminisztériumnak.[177] Módosították ugyanakkor a csendőrség egyenruháját.

A hadsereg vezetése természetesen igyekezett minden befolyását latba vetni az uralkodónál annak érdekében, hogy a csendőrség szervezeti felépítésének alapelvei ne változzanak. 1860 tavaszára befutottak a vélemények a tartományi vezetőktől: Albrecht főherceg, ahogy az öt magyarországi kerület vezetője is a csendőrség fenntartása mellett foglalt állást (az öt magyarországi országos főtörvényszéki elnök közül három szintén), tízen (köztük a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság élén álló Joseph Šokčević báró altábornagy is) a teljes feloszlatás mellett tették le voksukat, kilencen redukált létszámmal és a civil hatóságoknak alárendelten megőrizték volna a csendőrséget. Ez alapján Goluchowski azt javasolta, hogy a német-szláv tartományokban, ahol a lakosság „civilizáltabb vagy nyugodtabb és irányíthatóbb", teljesen oszlassák fel a csendőrséget, s civil rendfenntartó alakulattal pótolják, Velence tartományban és a magyar korona országaiban pedig, ahol a lakosság „tüzesebb, kihágásokra és kicsapongásokra inkább hajlamos", csökkentett létszámban és a belügyminisztérium alá rendelve maradjon fenn. Minisztertársai között azonban akadtak a csendőrség fenntartásának lelkes szószólói is, például Nádasdy Ferenc gróf igazságügy-miniszter, illetve Thierry rendőrminiszter is, s a miniszterek többsége az intézmény fenntartása mellett voksolt. Azt legalább sikerült elérnie Gołuchowskinak, hogy az uralkodó számára készítendő javaslat kidolgozására alakuló, minisztériumok közötti bizottság az ő, s ne a hadparancsnokság vagy a rendőrminisztérium felügyelete alatt működhessék. 1860. június 27-én, majd november 1-jén azután az uralkodó úgy döntött, hogy marad a katonailag szervezett csendőrség, de csökkentett létszámmal és a közigazgatási hatóságoknak (is) alárendelve. Csak azokban a városokban került sor csendőrőrs felszámolására, ahol saját városi rendfenntartó alakulat létezett. Az irányelvek leszögezték, hogy a csendőregységek helyi rendőrségi ügyekbe közvetlenül nem avatkoznak; másrészt szigorúan tiltották a csendőrség államrendőrségi célú felhasználását. Azt azonban már hiába kérte Gołuchowski, hogy a belügyminiszter a csendőrség főfelügyelőjével a hadseregparancsnokság kikapcsolásával, közvetlenül is levelezhessen, az uralkodó ezt csak kivételes esetekre szorítva engedélyezte. Így a csendőrség alárendelése a belügyminisztériumnak csak korlátozott maradt, azt azonban

[177] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1859. okt. 13., 15., 20., okt. 30-31. Ministerratsprotokolle IV/1. 151-152., 155-157., 166-169., 207. Az uralkodó által elfogadott átszervezési alapelveket közli: Neubauer: Die Gendarmerie in Österreich 1849-1924 567-569.; a csendőrség szervezetéről lezajlott vitákat 1859 őszén–1860 tavaszán összefoglalja: Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus II. 839-841.

jóváhagyta az uralkodó, hogy a területi csendőri egységek az illetékes közigazgatási hatóságok felügyelete alá kerüljenek.[178]

A csendőrség állományát jelentősen csökkentették (a tisztek számát 555-ről 200-ra, az állományét 18 000-ről 6000-re), a 19 ezred helyett 10 maradt csak fenn.[179] Az intézményt 1859–1865 között Karl von Steininger báró, majd Adolph Schönberger báró vezette főfelügyelőként. 1865–1866 fordulóján napirendre kerültek kisebb átalakítások a csendőri szervezeten belül, de ekkor is elmaradt az uralkodói döntés,[180] s újabb szervezeti reformra majd csak a kiegyezés után került sor Ausztriában.

Az évtizedforduló táján lezajló szervezeti változások mellett a rendőrségi szervezet működésének alapelveiben lényeges változás nem történt, de úgy tűnik, a lakosságra nehezedő állandó rendőrségi megfigyelés némileg enyhülhetett. Kempen közvetlen utódjaként Hübner báró például egy alkalommal a miniszteri konferencia ülésén egy konkrét eset kapcsán szóba hozta, hogy elődjének előírásai egyes állampolgárok szigorú megfigyeléséről véleménye szerint messze túlléptek a szükséges határokon.[181] Ugyanakkor ezekben a hónapokban a már korábban engedélyezett tömeges internálás intézménye inkább fokozta a nyomást a lakosságra. Az 1861 tavaszán a februári pátens nyomán felállított, immáron törvényhozói jogkörrel felruházott birodalmi tanács viszont igyekezett törvényi biztosítékokat szerezni a rendőrség működése feletti kontrollhoz. Törvényjavaslat került beadásra például a személyi szabadságról és a házitűzhely védelméről, mindkettőt 1862 nyarán fogadták el a képviselők, az uralkodó pedig októberben szentesítette. (Felfüggesztésükre egy alkalommal Dél-Tirolban került sor 1867 elején az olasz forradalmi felforgató tevékenységre hivatkozva.) Tárgyaltak a képviselők a levéltitok védelméről is, de – ahogy arról még szó esik – e kérdésben nem került törvény alkotására. 1862. december 17-én a birodalom nyugati tartományaira vonatkozóan új sajtótörvény került bevezetésre, amely enyhített a korábbi szigorú sajtóellenőrzési gyakorlaton. 1862-ben a birodalmi tanács új községi törvényt is elfogadott, amely a helyi rendfenntartás feladatait a községi, városi közigazgatási testületekhez rendelte. Mindeközben nem enyhültek az államháztartás gondjai, ami újra napirendre tűzte a rendőrségi szervezet egyszerűsítésével elérhető esetleges

[178] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1860. márc. 15., 18., 20., 24. Ministerratsprotokolle IV/2. 24., 57-67.
[179] Neubauer: Die Gendarmerie in Österreich 55.
[180] Belcredi előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1865. dec. 18. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 3822/1865.
[181] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. okt. 1. Ministerratsprotokolle IV/1. 133.

megtakarítások ügyét. A döntő lépésre azonban már csak az újabb kormányzati irányváltás, Anton Schmerling államminiszter leváltása után került sor.

1865. július 27-én az uralkodó kinevezte Richard Belcredi grófot (1823-1902, 1864-től Csehország helytartója) miniszterelnökké és államminiszterré. Belcredi indítványozta, hogy a rendőrminiszteri poszt egyelőre maradjon üresen, a rendőri ügyek vezetését az államminisztériumban egy osztály lássa el. Ennek jegyében egészen 1867. március elejéig Belcredi lett a rendőri ügyek irányítója. Előirányozta a rendőri szervezet egyszerűsítését a tartományokban, ugyanakkor a csendőrségi állományban bizonyos területeken, például Cseh- és Morvaországokban létszámemelést látott szükségesnek a közbiztonság rossz állapota miatt.[182] Az elsődleges lökést a változtatásokra ez alkalommal is a pénzügyi nehézségek jelentették. Július végén ugyanis az uralkodó felszólította a minisztereket 2 millió forint megtakarítására, s Belcredi már ez alkalommal jelezte, hogy mind az államminisztérium, mind a rendőrminisztérium felügyelete alá tartozó területen jelentékeny megtakarításokra lát lehetőséget.[183] Másrészt egyre sürgetőbbé vált, hogy az 1862. évi községi törvény előírásainak is érvényt szerezzenek azokon a településeken is, ahol működött rendőri hatóság.

Belcredi némileg átalakította a rendőrminisztérium felépítését: egyetlen elnöki iroda működött, s három ügyosztály. Az elsőbe tartoztak a külföldi és belföldi államrendőrségi ügyek (vezetője Hiersch miniszteri tanácsos). A második osztály a rendőri hatóságok személyzeti ügyeivel, a civil és katonai őrségek ügyeivel foglalkozott, valamint a megmaradt rendőri pénztár teendőket is itt végezték. A harmadik osztály volt illetékes az útlevél- és bejelentési kötelezettség, az egyletek ügyeiben (az 1. osztállyal együttműködve), a vasúti és gőzhajózási felügyelettel, a közbiztonság ügyeivel, a helyi rendőri szervek irányításával is foglalkoztak, s szerkesztették a Központi Rendőri Lapot.[184]

Belcredi nagy erővel fogott hozzá a tartományi rendőri szervezet leépítéséhez is. Alapelve az volt, hogy csak a kiemelt fontosságú településeken maradjanak önálló rendőri hatóságok: Bécsben, Pest-Budán, Prágában, Brnoban, Lembergben, Krakkóban, Velencében és Triesztben rendőrigazgatóság, illetve Trientben rendőrbiztosság. A többi rendőrhatóságot (rendőrigazgatóságok: Linz, Salzburg, Graz, Innsbruck, Laibach, Zara, Pozsony, Sopron, Kassa, Nagyvárad, Temesvár, Zágráb, Nagyszeben; rendőrbiztosságok:

[182] Rechberg előterjesztése elpusztult, tartalmát ismerteti: Kazbunda: Organisace 35.
[183] A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1865. júl.30.. Ministerratsprotokolle VI/1. 5-6.
[184] „Organisation des Polizeiministerium” címmel feljegyzés, aláírás, dátum nélkül. HHStA, IB BM 1313/1866.

Troppau, Klagenfurt és Czernovicz) megszüntetni tervezte, s a rendőri funkciókat a közigazgatási hatóságokra átruházni. A megmaradó rendőrigazgatóság/biztosságok jogkörét is kizárólag csak államrendőrségi teendőkre kívánta korlátozni. Mindettől évi 400 000 forint megtakarítást remélt. Elképzeléseit a minisztertanács 1866. január 13-án tárgyalta s támogatta.[185] A reform azonban elmaradt, 1866 tavaszának egyre éleződő külpolitikai helyzetében az uralkodó felfüggesztette a végrehajtást.

A rendőri szervezetről hozott 1866. eleji döntés után Belcredi a csendőrség szervezetében tervezett karcsúsításokat is a minisztertanács elé tárta. Úgy nyilatkozott, hogy az 1860 elején elrendelt leépítés túlzott méretű volt, s szükség van az állomány számának növelésére például Erdélyben és Horvátországban (miközben a tiszti állomány csökkentését, illetve a tisztek javadalmazását az általános katonatiszti javadalmazáshoz szabni indítványozta, azaz megszüntetni kiváltságaikat). Kérte, hogy kerüljön hatályon kívül az az uralkodói rendelkezés, hogy az államminisztérium kizárólag csak a hadügyminisztérium közvetítésével léphet kapcsoltba a csendőrfőfelügyelőséggel. Az uralkodó részkérdésekben még további előterjesztést kért, de az alapelveket jóváhagyta.[186]

Az átszervezés azután – részben módosított elvek szerint – már a magyar országgyűléssel kötött államjogi megállapodás biztos tudatában zajlott le 1867 tavaszán. Friedrich Ferdinand Beust báró báró külügyminiszter–miniszterelnök február 7-én átvette Belcreditől a rendőri ügyek irányítását is, sőt az uralkodó felhatalmazása alapján a sajtófelügyelet is hozzá került az államminisztériumtól. Beust március 1-jei, az uralkodó által már másnap jóváhagyott előterjesztése pedig előirányozta, hogy a rendőrminisztérium helyébe a minisztertanács elnökségén belül egy rendőri osztály lép a miniszterelnök felügyelete alatt az államrendőrségi teendőkre ellátására, ezzel egyidejűleg feloszlatva az államminisztériumot, s felállítva egy belügy- és egy vallás- és oktatásügyi minisztériumot. Beust javasolta, hogy a tartományi rendőri hatóságokat az illető politikai–közigazgtási hatóságoknak rendeljék alá a minisztertanács elnökségének felügyelete alatt (nem zárta ki a javaslat a közvetlen érintkezést, de arról minden esetben egyidejűleg értesíteni kellett a tartományi vezetőt). Beust újabb előterjesztése nyomán végül május 11-én Budán döntött az uralkodó véglegesen a rendőrminisztérium

[185] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1866. jan. 13. Ministerratsprotokolle VI/1. 265-267; az uralkodó 1866. január 19-én hagyta jóvá a linzi, a salzburgi, grazi, innsbrucki, laibachi és a zarai rendőrigazgatóság feloszlatását április 1-jei határidővel; vö. Kazbunda: Organisace 35.

[186] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1866. jan. 26. Ministerratsprotokolle VI/1. 281-282.; Belcredi előterjesztése az uralkodó számára, 1865. dec. 5. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge KZ 3822/1865.

megszűnéséről.[187] Az új első osztály, azaz az államrendőrségi ügyek vezetője a rendőrminisztérium volt osztályfőnöke, Schäfer Pál lovag lett. Beust birodalmi kancellári címet kapott, a kancelláriai iroda tulajdonképpen a külügyminisztérium egy osztálya volt. Beust indítványára a titkos rendőrség, a sajtócélú rendelkezési alap kezelése a kancelláriai irodához került, a többi államrendőrségi funkciót pedig a sajtófelügyelettel együtt a továbbiakban a belügyminisztérium látta el. 1870. február 15-én a *Ministerium für Landesverteidigung und öffentliche Sicherheit* átalakult *Landwehrministerium*má, s a rendőri funkciók teljes egészében a belügyminisztériumhoz kerültek.[188]

Rendőrség és csendőrség a magyar korona országaiban 1860–1867 között

A rendőrség irányításában történt bécsi változások néhány hónapig nemigen éreztették hatásukat a magyarországi rendőri szervek működésében. Az enyhülés helyett a lakosság inkább a rendőrségi nyomás erősödését tapasztalhatta. Ez leginkább Albrecht főhercegnek volt köszönhető, akinek a véleménye az volt, hogy a politikai elégedetlenség egyre nyilvánvalóbb megnyilvánulásait, többek között a Protestáns Pátens kibocsátása után kibontakozó tiltakozási hullámot erőskezű politikával kell elfojtani. A főherceget az uralkodó 1860 januárjában hatalmazta fel rendkívüli intézkedések megtételére, 1860 márciusában a magyarországi főkormányzó közel száz személy csehországi internálására készült, de feltehetőleg ennél jóval kevesebb személyt érintett azután ez – erről a következő fejezetekben még részletesebben szólunk.

Ferenc József azonban március 30-án felmentette Albrecht főherceget főkormányzói állásából, utódja Benedek Lajos táborszernagy lett. Ezzel a keménykezű rendteremtés helyett az óvatos irányvonalváltás hívei kerekedtek felül Magyarországon is. Az uralkodó 1860. április 19-én döntött a magyarországi közigazgatási kerületek megszüntetéséről s az ország közigazgatási egységének helyreállításáról. Benedek 1860 áprilisában javaslatot tett az állami rendőri szervek hatáskörének két részre bontására. Egyrészt szükségesnek látta elkülöníteni a helyi rendőrségi ügyeket (a közrend, vagyonbiztonság fenntartása, a rendőri kihágások és vétségek feletti bíráskodás, az erkölcsi és közegészségügyi rendőri felügyelet, útlevélügy, idegennyilvántartás, a

[187] Beust átirata Wenkcheim Bélához, Bécs, 1867. máj. 16. MOL K 150 1867-III/R -11-3916.
[188] Beust előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1867. márc. 1. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge KZ 940/1867; ismerteti: Kazbunda: Organisace 36-37.

vendéglők, kocsmák felügyelete, a cselédek, napszámosok, legényegyletek feletti ellenőrzés), melyeket a továbbiakban a helyi közigazgatási szervekhez rendelt volna. A másik csoportot „a magasabb vagy államrendőrség” feladatai képezték, melyek továbbra is az állami rendőri hatóságok hatáskörébe tartoztak volna. Ez utóbbiak közé sorolta az egyletek, a sajtó, a színházi szabályrendeletek ellenőrzését, a nyilvános előadások engedélyezését, a fegyvertartási engedélyek kiadását, a politikailag kompromittált személyek nyilvántartását és „a közhangulat s az erre különös befolyást gyakorló események észlelését”. Június–július folyamán Thierry rendőrminiszter felszólítására álláspontját több alkalommal is kifejtette. 1860. július 1-jével helyreállt az ország közigazgatási egysége, a korábbi kerületi helytartósági osztályok helyett az „összpontosított helytartóság” megkezdte tevékenységét. Erre hivatkozva Benedek azt is kezdeményezte, hogy a pest–budai kivételével a többi négy rendőrigazgatóságot minősítsék vissza rendőrbiztossággá, s szükségesnek látta volna, hogy az erről szóló uralkodó döntés még július 1-je előtt megszülessék. 1860. július végén kelt újabb javaslatában a rendőrbiztosságokat adminisztratív tekintetben az illetékes megyei hatóságok alá kívánta volna rendelni, sőt azokba be kívánta volna olvasztani. [189]

A rendőrminisztérium is dolgozott már bizonyos szervezeti változtatásokon 1860 elejétől kezdve, erre az államháztartási hiány nyomán az uralkodó által elrendelt szigorú takarékosság szorította rá. Másrészt megmutatkoztak a szigorú centralizált rendszer hátrányai, hiszen az egyes rendőrigazgatók – bár formailag Albrecht főherceg magyarországi katonai és polgári főkormányzó felügyelete alatt álltak – közvetlenül Bécsből kapták és várták utasításaikat. Egy alkalommal például Protmann pest–budai rendőrigazgató ahhoz, hogy egy konkrét akcióban együttműködhessék Maschek nagyváradi rendőrigazgatóval, előbb Bécsből várt utasítást, ami a gyorsaságot és hatékonyságot igencsak rontotta.[190] Thierry rendőrminiszter már január elején

[189] „Die Organisierung der Polizeibehörden in Ungarn” címmel feljegyzés, keltezés nélkül. HHStA, IB Annexe, Kt. 37.; a helytartótanács előterjesztése Károlyi László aláírásával az uralkodóhoz, Buda, 1861. febr. 8. MOL D 189 3496.VII..1861.; Benedek levélfogalmazványa Thierryhez, Buda, 1860. jún. 14. MOL D 46 446. d. Organisierungsakten, 4693. alapszám; Benedek levélfogalmazványa Thierry rendőrminiszterhez és Gołuchowski belügyminiszterhez, Buda, 1860. júl. 30. MOL D 161 747.IV.1860.; Benedek javaslatait ismerteti: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 71-72.

[190] Az 1858. április 13-i uralkodói irat – mint láttuk – tartalmazta, hogy az egyes rendőrségi körzetek nem tekinthetők zárt egységnek, fontos és sürgős esetben egy rendőrbiztosság eljárhat egy másik biztosság hatáskörébe tartozó területen is, de erről azonnal értesítenie kell ez utóbbit együttműködését kérve. De a rendőrigazgatóságokat ugyanerre ez az irat nem hatalmazta fel. Thierry rendőrminiszter hangsúlyozta, hogy „a szigorú centralizáció" mellett az államrendőrségi ügyekben fontos a gyorsaság, ami lehetetlen, ha minden rendőrigazgató kizárólag a saját kerületében érzi hivatottnak magát egy adott ügy kezelésére. Albrecht főherceg egyetértett ezzel, s válasza szerint nem volt érvényben semmiféle konkrét tiltó utasítás a közvetlen kapcsolatfelvételre, ahogy a gyakorlat sem ez volt – tette hozzá. Thierry levélfogalmazványa

foglalkozott azzal, hogy a szegedi, nagykanizsai, komáromi rendőrbiztosságot megszüntessék, s – mint a belügyminisztert értesítő átiratában írta – fontolgatták a selmecbányai és az eperjesi biztosság felszámolását is, de azután végül az eperjesi meghagyása mellett döntöttek. Tervezték ezentúl a fürdőhelyeken fenntartott rendőri szolgálat „karcsúsítását" oly módon, hogy egy-egy megbízható helyi emberre bízzák a bizalmas megfigyelési feladatokat.[191] 1860 nyarán úgy tűnt egy ideig, Benedek javaslata a vidéki rendőri hatóságok átminősítésére Bécsben is támogatásra talál. Június végén legalábbis arról értesítette a belügyminisztérium (!) Benedeket, hogy a pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradi rendőrigazgatóságot biztossággá alakítják át, s alárendelik őket a pest–budai rendőrigazgatóságnak a korábban is fennállt eperjesi, aradi és debreceni biztossághoz hasonlóan. Szegeden, Nagykanizsán, Komáromban és Selmecbányán pedig megszüntetik a biztosságokat.[192] Mindeközben vitatott maradt a bécsi vezetők között, hogy az idegenrendészetet és az egyletek feletti felügyeletet (mivel ezek a lakossággal való állandó kapcsolattartást lehetővé teszik, s ezáltal megkönnyítik az államrendőrségi tevékenységet is) célszerű-e elválasztani az államrendőrségi funkciók gyakorlásától, Gołuchowski belügyminiszter nem támogatta, hogy az új biztosságok csak az államrendőrségi feladatokat ellátó puszta kirendeltségek legyenek, e tekintetben láthatóan a Benedek által javasolt átszervezésben nem látott megfelelő biztosítékot a további hatékony működésre nézve.[193] Végül a politikai helyzet bizonytalansága, majd az 1860 őszén bekövetkező politikai fordulat következtében a terv egészének megvalósítását elnapolták bizonytalan időre.

Benedek Lajos már a minisztertanács 1860. augusztus 9-i ülésén jelezte, hogy szükségesnek ítéli a változást a pest–budai rendőrigazgató posztján.[194] Protmannt szeptemberben menesztette végül (Protmann augusztus közepén hat heti szabadságot kért megrendült egészségére hivatkozva, azután az uralkodó hivatalosan október 15-én

---

Albrecht főherceghez, Bécs, 1860. jan. 21. és Albrecht főherceg válaszlevele, Buda, 1860. jan. 24. HHStA, IB BM 305/1860.

[191] Thierry rendőrminiszter átiratai a belügyminisztériumhoz, Bécs, 1860. jan. 31., febr. 11., 1860. július. AVA Ministerium des Innern, Präs., Sicherheit 1848-1861., 20. Kt. 715. 268/1860., 375/1860., 1868/1860.

[192] A rendőrminisztérium átirata a belügyminisztériumhoz, Bécs, 1860. jún. 27. és levélfogalmazvány Benedek Lajoshoz, Bécs, 1860. jún. 30. AVA, Ministerium des Innern, Präs., Sicherheit 1848-1861, 20. Kt. 715. 2076/1860.

[193] A rendőrminisztérium átirata a belügyminisztériumhoz, Bécs, 1860. jún. 27. és levélfogalmazvány Benedek Lajoshoz, Bécs, 1860. jún. 30. AVA, Ministerium des Innern, Präs., Sicherheit 1848-1861, 20. Kt. 715. 2076/1860.; Thierry levele Benedekhez, Bécs, 1860. jún. 27. MOL D 46 446. d. Organisierungsakten, 4693. alapszám; Gołuchowski átirata Benedekhez, Bécs, 1860. jún. 30. MOL D 161 747.IV.1860.

[194] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. aug. 9. Ministerratsprotokolle IV/2. 372.; Protmann már 1859 elején azt jelentette, hogy névtelen fenyegető levelet kapott. HL Absz. kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyve, 113. r. sz. 1859:117. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1859. jan. 26.

mentette fel posztjáról[195]), a rendőrigazgatóság egyik beosztottja, Joseph Worafka (1844–1848 között a Polizeihofstelle hivatalnoka[196]) váltotta fel (valójában már augusztus 15-én átvette az ügyek vitelét). Protmann októberben az innsbrucki rendőrigazgató székébe ülhetett, mint olyan buzgó hivatalnok, aki – Thierry megítélése szerint – „kitűnő" és saját hibáján kívül, sőt éppen „rendíthetetlen" szolgálatai folytán került leváltásra.[197] Nem szűnt meg azonban Protmann ezzel befolyást gyakorolni a magyarországi rendőrségi ügyekre, mivel hamarosan a rendőrminisztériumba került, az államrendőrségi ügyekre befolyással volt, sőt 1867 után Beust külügyminiszter irányítása alatt a rendőri ügyek vitelével megbízott elnöki irodán miniszteri tanácsos rangban ő vezette az államrendőrségi ügyeket.

A csendőrséget illetően a pest–budai kerületi helytartósági osztály már 1859 decemberében hivatalosan indítványozta a csendőrség magyarországi megszüntetését s „a népet és nyelvet ismerő s a vidék minden zugaiban jártas pandúrok" visszaállítását,[198] egyelőre azonban nem történt semmi.

Az 1860. október 20-án kiadott októberi diploma alapvetően átformálta a magyarországi állami intézményrendszert. A diplomához fűzött, Magyarországot érintő kabineti iratok visszaállították Magyarországon az 1848. április 11-ét megelőzően fennállt kormányszékeket: a magyar királyi udvari kancelláriát Bécsben a főkancellár vezetésével és a helytartótanácsot a tárnokmester vezetésével Budán. Fennmaradt ugyanakkor a rendőri és pénzügyigazgatási szervek elkülönült, a bécsi központi szervek irányítása alatt álló hálózata. Nem jelentette ez azonban azt, hogy a rendőrségi szervezet működésében ne történtek volna lényeges változások.

Az októberi diploma kiadása után egy ideig bizonytalanság uralkodott a rendőri hatóságok pontos jogkörét illetően, Majláth György főtárnokmester 1860. december 8-án úgy rendelkezett, hogy azok a pontos szabályozásig változatlanul működnek tovább.[199] Az 1860 decembere–1861 januárja között megszerveződő új, immáron újra választott

---

[195] Protmann levele Benedekhez, Pest, 1860. aug. 14. MOL D 161 2507.IV.1860.; Thierry levele Benedekhez, Bécs, 1860. okt. 19. Uo. 5670.IV.1860.

[196] Benna: Organisierung 239.

[197] Thierry előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1860. okt. 15. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1860. 2. Teil Nr. 636. Protmann a külügyminisztérium elnöki irodájának udvari tanácsosaként 1871. nyári nyugdíjaztatásáig volt a rendőri ügyek egyik első számú vezetőj. Vö. Oberhummer: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion 42-43.; Worafka 1844-1848 között a Legfőbb Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság hivatalnoka volt. Vö. Benna: Ordanisierung 239.

[198] A helytartótanács előterjesztése Majláth György és Havas József aláírásával az uralkodó számára, Buda, 1861. máj. 22. MOL D 189 7351.VII.c.1861.

[199] „Die Organisierung der Polizeibehörden in Ungarn" címmel feljegyzés, keltezés nélkül. HHStA IB Annexe, Kt. 37.; Pálffy jelentésfogalmazványa Forgách Antal gróf magyar kancellárnak, Buda, 1862. jan. 10. MOL D 191 794.IV.1862.

városi és megyei hatóságok az 1848-as áprilisi törvényeket és az akkor érvényesülő gyakorlatot alapul véve szervezték magukat, s a rendőri funkciók gyakorlásának egészét maguknak követelték, s tettleg át is vették a Benedek javaslata által egyébként is hozzájuk rendelt jogköröket. A fővárosban, Pesten 1861 januárjában szervezték meg a városi tanács irányítása alatt álló új városi „rendőrkatonaságot", illetve állították fel a városkapitányságot.[200] Így aztán – ahogy azt egy év múltán visszatekintve Pálffy Mór gróf helytartó megjegyezte – a városi kapitányságok „...a fennállott cs.k. rendőrigazgatóságokat mint tettleg működő hatóságokat megszünteknek tekintve, azoknak hatáskörükben ideiglenesen meghagyott teendőit lassanként magukhoz vonták, s így azokat még mielőtt sorsukról a rendes úton végintézkedés történt volna, tökéletesen nélkülözhetőkké s feleslegesekké tenni kívánták". Az érintett városok sorra kérték a területükön működő rendőrigazgatóság, illetve rendőrbiztosság teljes felszámolását.[201] Az állandó hatásköri súrlódások leggyakrabban a sajtó, az idegenrendészet és a színházi ügyek területén történtek.[202] A közhangulatot nagyon jól jellemzi Sopron város tanácsának 1862. tavaszi beadványa a helytartótanácshoz: Az elmúlt évben „a rendőri ügyek kezelése e város kapitánysága által átvétetvén a volt absolut rendszer alatti császári–királyi rendőrigazgatóság, habár tiszti s egyéb személyzete folytonosan és változatlanul itt tartózkodott, nem csak – legalább észrevehetőleg – semmi rendőri ügyekbe nem avatkozott, hanem éppen a fönnebb említett épületről [a volt harmincadhivatal, a rendőrigazgatóság épülete] cégjét is levéteté." A tanács 1862. április 23-án kérte az 1848:XXIII. tc. 1., 2. paragrafusára hivatkozva, hogy hivatalosan is megkapja a rendőri felügyelet teljes körét, mivel „a magyar törvények állam és községi rendfelügyeletet különválva nem ismernek", „ezen cs.kir. rendőrség nálunk teljesen népszerűtlen s béke s rendszerető polgárainkat csak elkeserítő intézmény".[203]

Az újjászervezett városi tanácsok megkezdték saját rendfenntartó szerveik kiépítését. Pesten 1860 decemberében közzétették az ún. békebiztosi intézmény létrejöttét, amely a pesti polgárok között kezdett spontán szerveződést továbbfejlesztve tekintélyes polgárokat nyert meg az angol konstábleri intézmény egy változata alapján a közrend fenntartásában való közreműködésnek. A békebiztosnak folyamatosan szemmel

[200] Vö. Horváth: A fővárosi rendőrség az 1860-1873. közötti időszakban 157-170.
[201] Nagyvárad, Arad, Pozsony kérvényét lásd: MOL D 189 9217.VII.c.1861. 10 791.VII.c.1861., Pestre vonatkozóan lásd: Horváth: A fővárosi rendőrség az 1860-1873. közötti időszakban 167.
[202] Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchnak, Buda, 1862. jan. 10. MOL D 191 794.IV.1862. Vö. Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon IV. 35-36.
[203] Sopron város tanácsának beadványa a helytartótanács elnökségéhez, Sopron, 1862. máj. 19. MOL D 191 16 995.IV.1862.

kellett tartania kerületét, s jelentenie a „közerkölcsiség, közegészség, közbiztonság" hiányosságait, letartóztatást is kezdeményezhetett, de a tényleges bevezetésre nem került sor.[204] A rendfenntartás az 1861. január 4-én megalakult a városkapitányság (Thaisz Elek vezetésével) kezébe került. Bár meglehetősen hűvösnek tűnt az új hatóság és a pest–budai rendőrigazgatóság viszonya, Worafka bécsi feletteseihez küldött jelentései arról tanúskodnak, hogy a színfalak mögött mind Thaisz, mind pedig Rottenbiller Lipót polgármester rendszeresen igénybe vette Worafka „szakértelmét" a rendőri hatóságok szervezését illetően, s becsületszavukkal kötelezték magukat arra, hogy a konfliktusokat hárman egyetértésben igyekeznek majd elsimítani. Mecséry rendőrminiszter nem győzte dicsérni Worafka simulékonyságát a feszült szituációban.[205] Amikor azonban 1861 áprilisában a nemzetőri intézmény újra felállításáról tárgyalt a Pest városi választmány, a miniszterek Bécsben azonnal tiltakoztak s Vay Miklós báró kancellár megnyugtatta őket, hogy ezt semmiféleképpen nem engedélyezik majd.[206]

Természetesen mind a bécsi kormányzat, mind pedig a magyarországi kormányzati pozícióba került magyar konzervatívok tisztában voltak azzal, hogy az állami intézményrendszer nagy mértékű változása – nem is beszélve a rendőrséget a megbukott abszolutizmus gyűlölt szimbólumaként is elsöpörni kívánó közvéleményről – messzebb ható változásokat igényelne a rendőri szervezetben is, de nagyon különbözően képzelték el azokat.[207]

Mecséry rendőrminiszter november közepén informálta Vay kancellárt az év elején tervbe vett szervezeti változásokról, beleértve a vidéki rendőrigazgatóságok átminősítését is rendőrbiztosságokká. Kifejtette, hogy a rendőrbiztosságoknak a fennálló rendelkezések szerint a megyei hatóságoknak alárendelten kell működniük, kötelesek azokat minden állam- és biztonságrendészeti információról értesíteni, egyébként is kizárólag csak az államrendőrségi funkcióikat és az idegenrendészetet tartanák meg, minden mást átadnának a városi, illetve megyei hatóságoknak. A pest–budai rendőrigazgatóság – folytatta – az 1858. áprilisi uralkodói rendeletnek megfelelően

[204] Rottenbiller Lipót polgármester rendelete a békebiztosi intézmény életbeléptetéséről, Pest, 1860. dec. 13. Pesti Napló, 11. évf. 292-3257. sz. 1860. dec. 18. A rendelet kerületenként, azon belül utcánként nevezi meg az illetékes békebiztosokat. Királyi Pál közleménye a békebiztosok feladatairól. Uo. 12. évf. 18-3284. sz. 1861. jan. 22. Vö. Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon III. 147.; Horváth: A fővárosi rendőrség az 1860-1873. közötti időszakban 160-161.

[205] Worafka jelentése Mecsérynek, Pest, 1861. jan. 15. és Mecséry levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1861. jan. 18. MOL D 296 3. doboz, paginálás nélkül

[206] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1861. máj. 1. Ministerratsprotokolle V/2. 7.

[207] Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 84-89; Deák: Államrendőrség és besúgóhálózat Magyarországon egy rendszerváltás fordulatos hónapjaiban 1551-1558.

folytatná működését (csak az igazságszolgáltató funkciói kerülnének újra bíróságokhoz). A rendőri szerveket a helytartótanács irányítja, de azok egyúttal közvetlenül alárendeltek a rendőrminisztériumnak is, mely utóbbival a magyar kancellária ugyanolyan viszonyban és kölcsönhatásban áll, mint az korábban a rendőrminisztérium és a belügyminisztérium között állt fenn.[208]

Vay 1860. november 18-án írt levelében közölte Majláth Györggyel a tervezetet, véleményét kérve. Ezzel egy közel fél évig tartó politikai küzdelem vette kezdetét, amelyben a magyar konzervatívok igyekeztek elérni a magyarországi rendőri szervezet teljes felszámolását.[209]

Majláth a felkérésre válaszolva részletesen kifejtette álláspontját:[210] Az októberi diploma szerint a kancellária és a helytartótanács visszakapta 1848. március előtti törvényes hatáskörét, ennélfogva „az államrendőri és közbiztonsági ügyek ellátására főleg ezen kormányszékek, úgy az előbbi jogaikba visszahelyezett helyhatóságok leendnek hivatva, annyival inkább, minthogy 1848 előtt államrendőrség Magyarországban nem létezett”, s annak fennállása az autonóm helyhatóságokkal „csak bizonyos mértékig egyeztethető össze”. Az államrendőrségnek alkotmányos viszonyok között „szigorúan korlátolt határok közt”, senki elismert jogait nem csorbítva kell működnie, ezzel kerülheti csak el a „közönség bizalmatlanságát”. Szükséges azonban első lépésként a megyék és városok szerveinek pontos hatáskörét megállapítani, utána lehet csak eldönteni, hogy milyen vonatkozásokban van szükség továbbra is arra. Elválasztotta azonban Majláth a látható rendőrségi működést a nem láthatótól. Szerinte a rendőrség „látható” működésének a „köznyugalom és biztonság állapotával szorosan egybefüggő sajtó- és az ezzel összeköttetésben álló iparüzletek feletti őrködésre” kell kiterjednie. A rendőrségnek még meghagyott jogkörök közül mind az egyletek feletti felügyeletet, mind a színházi rendtartás kezelését, az idegenrendészeti ügykezelést a helyhatóságoknak kell átadni. A konkrét javaslatokkal kapcsolatban megjegyezte, nem látja indokoltnak Eperjesen fenntartani a biztosságot, a rendőrigazgatóság fennmaradását pedig Pest és Buda városa „tekintélye meg nem érdemlett csorbításának tekintené”. A biztosságok a megyék vagy a városi hatóságok „segélyközlegeit” kellene, hogy képezzék, kizárt, hogy „saját igazgatási hatáskörrel bírjanak”, s aki „a megyei élet némi ismeretével bír”, átlátja, hogy a

[208] Mecséry átirata Vayhoz, Bécs, 1860. nov. 14., válaszlevél fogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1860. nov. 29. MOL D 185 1860:309.
[209] A rendőrségi szervezet átszervezéséről Mecséry és Vay, illetve Majláth levélváltását összefoglalja: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 84-89.
[210] Majláth jelentésfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1860. nov. 26. MOL D 191 794.IV.1862. Ismerteti Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 85-86.

biztosságok alkalmazottai „kínos helyzetöket 14. napig sem tarthatnák ki”. Javasolta, hogy a szegedi, nagykanizsai, komáromi, selmecbányai és eperjesi biztosságokat szűntessék meg, Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon a rendőrigazgatóságokat oszlassák fel, s egy-egy rendőrbiztost nevezzenek ki, ők közvetlenül a helytartótanácstól kapnának utasításokat „az átalakulási korszakra nézve”. Feladatuk az államrendőrség „magasabb céljainak szemmeltartása”, a közrend és nyugalom biztosítása legyen a helyi hatóságok közreműködésével. E posztokra pedig olyan személyek kellenek, kik „a nyelvek szabatos tudása, úgy a szokások és közélet ismerete által” arra alkalmasak. Szerinte a rendőri szervezetben történő változásokat a nyilvánosság mellőzésével kellene végrehajtani, „különösen kerülendő volna a sajtó útjáni kihirdetés”. A helytartótanács – folytatja – semmilyen vonatkozásban nem lehet közvetlenül alárendelve a rendőrminisztériumnak, a magasabb rendőri ügyeket a rendőrminisztériumnak és a magyar udvari kancelláriának „egyetértőleg”, közösen kellene irányítania, szükséges esetben azonban a miniszter „elnöki úton” továbbra is közvetlenül kapcsolatba léphet a helytartótanács elnökségével. A magyarországi rendőri szervek azonban kizárólag a helytartótanácstól vagy annak elnökségétől kaphatnak utasítást.[211] Majláth véleményét november végén Vay eljuttatta Mecséryhez.[212]

Mindeközben 1861 februárjában Worafkát is felszólították, hogy tegyen javaslatot a rendőri hatóságok hatásköréről Worafka kifejtette, hogy az államrendőrségi tevékenység mellett mindent meg kell tartaniuk a rendőri hatóságoknak, ami nélkül hatékonyan nem tudják az államrendőrségi feladatokat ellátni. Eszerint a klasszikusan államrendőrségi ügyeknek tekintett területek (idegenrendészet, sajtófelügyelet, egyesületek felügyelete, színházi felügyelet, politikailag gyanúsak megfigyelése, stb.) mellett ő feltétlenül megtartandónak minősítette az útlevélügyet, vasúti felügyeletet, a bejelentési nyivántartást, fegyvertartási ügyeket, a gőzmozdonyok ellenőrzésében való közreműködést, a papír- és ércpénz-hamisítási ügyekben az előnyomozás jogát. Továbbá kifejtette, fenn kell tartani a saját végrehajtó erőt, azaz a rendőri katonai őrségeket is.[213] Ez egyáltalában nem vágott egybe a magyar konzervatív vezetők elképzeléseivel.

---

[211] Visszatérő konfliktusforrás volt a rendőrminisztérium azon igénye, hogy a rendőri ügyekben mintegy alárendeltjeként kezelje a helytartótanácsot. 1860. december elején például Mecséry átiratban fordult Majláthhoz azzal, hogy az országban előforduló zavargásokról naponta este 11 óráig táviratilag értesítse őt. Majláth viszont azt válaszolta, efféle jelentést amúgy is küld a magyar kancelláriára. Ezután Vay adta Mecséry tudtára, hogy a kért információk Vayon keresztül fognak csak eljutni hozzá. Majláth levele Vayhoz, Buda, 1860. dec. 7. és Vay nevében levélfogalmazvány Mecséryhez, Bécs, 1860. december. MOL D 185 1860:426.

[212] Vay levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1860. nov. 29. MOL D 185 1860:372.

[213] Worafka jelentése a helytartótanácshoz, Pest, 1861. febr. 25. MOL D 189 9217.VII.c.1861.

A helytartótanács március elején indítványozta, hogy a vidéki rendőri hatóságokat szüntessék meg, a vidéki rendőri szervek teendőit a városi, illetve a megyei hatóságokra ruházzák át, a pest–budai rendőrigazgatóság pedig kizárólag csak államrendőrségi hatáskörrel maradjon meg a helytartótanács felügyelete alatt, mintegy annak egyik ügyosztályaként az 1848 tavasza előtti könyvvizsgálati osztály mintájára. Három alosztályt javasolnak a következő feladatmegosztással: 1/ államrendőrségi, egyleti és útlevélügyek; 2/ sajtófelügyelet, színházak, nyilvános előadások felügyelete; c/ a többi rendőri ügy, országos rendőri „hirdetőújság" szerkesztése. Az idegenrendészetet, a vasúti felügyeletet, a mozdonyok és gőzkatlanok ellenőrzését viszont a városi tanácshoz utalták volna. Az osztály évi költségvetését 80 000 forintra tervezték, nem felejtve el megemlíteni az elérhető tetemes megtakarítást. Hangsúlyozzák, hogy az osztály vezetője államrendőri ügyekben is kizárólag a helytartótanács elnökségével állna kapcsolatban, azaz a bécsi rendőrminisztériummal nem. Egyúttal a rendőri katonai őrsereg azonnali feloszlatását javasolták.[214]

A kancellária a javaslatot eljuttatta a rendőrminisztériumba, majd április 1-jén sürgette a rendőrminiszter válaszát. Mecséry másnap teljes elutasítással felelt, mondván, a rendőri szervezet megszüntetésére Magyarországon nem alkalmas a helyzet. Azt az érvet is elutasította, hogy a rendőri szervek nem ismerik a nép nyelvét és szokásait, mivel szerinte a rendőrigazgatóságok székhelyén a lakosság jelentős hányada német nyelvű, s a rendőrségi hivatalnokok közül jónéhányan megtanultak magyarul. A szervezet jelentős átalakítását mindenképp egy későbbi időpontra kívánta halasztani, s majd akkor megfontolni, hogy megszűnjenek-e a rendőrigazgatóságok, s helyettük a helytartótanács működtessen-e rendőri osztályt. A kancellária javaslatából viszont, szögezte le Mecséry, nem világos, mi lenne a viszony a helytartótanács és a rendőrminisztérium között, ez utóbbi milyen módon gyakorolna befolyást a magyarországi rendőri ügyekre.[215]

Vay 1861. április 3-án még tett egy utolsó kísérletet, s kérte Majláthot, hogy egy német nyelvű memorandumot küldjön számára a rendőrség szervezése tárgyában, hogy azt a rendőrminiszter elé terjeszthesse, mielőtt még az ügyet „a még kétesebb eredményű minister conferenciabeli tanácskozás alá vinni kénteleníttetném". Láthatóan szeretett volna a magyar országgyűlés tanácskozásainak április eleji kezdete előtt döntést

[214] A helytartótanács előterjesztése az uralkodóhoz Károlyi László aláírásával, Buda, 1861. márc. 8. MOL D 189 3496.VII.c.1861.; Vay feljegyzése a rendőrminisztérium elnökségéhez, Bécs, 1861. márc. 15. MOL D 296 3. doboz, paginálás nélkül

[215] Vay levélfogalmazványa Mecsérynek, Bécs, 1861. ápr. 1. MOL D 185 1861:372.; Mecséry átirata Vayhoz, Bécs, 1861. ápr. 2. Uo. 1861:378.

kicsikarni. Azt is közölte ez alkalommal, szerinte melyek lehetnének a legsúlyosabb érvek a miniszter kapacitálásában: a mindennapi gyakorlatban felmerült nehézségek az elmúlt hónapok során, „az országgyűlés felszólalása következtében félthető bonyodalmak", valamint a fennálló rendőri hatóságok „hatálytalansága", azaz eredménytelensége.[216]

Majláth erre április 10-én küldi el német nyelvű memorandum-tervezetét.[217] Részletesen kifejti immáron, mi nehezíti a fennálló szervek tevékenységét, s hogyan is képzeli el egy hatékony államrendőrség működését: A jelenlegi hivatalnokok nagyrészt nem magyarok, a magyar nyelvet nem beszélik, a szokásokat, „az ország szellemét" nem ismerik, ahogy az alkotmányos viszonyok is idegenek számukra. Csaknem minden társaságból ki vannak itt zárva, ezért arra vannak utalva, hogy információkat az utcákon, kávéházakban, kocsmákban gyűjtsenek. „Az egyének, akiket alkalmaznak, a lakosság alacsonyabb rétegeiből valók, rosszul fizetettek, semmiféle kapcsolatban nem állnak a jobb társasággal, és harmad-, negyedkézből származó, nagyon is kevés, sok tekintetben torzított feljegyzéseket adnak arról, ami az országban történik, illetve terveztetik." Így aztán a rendőri hatóságok nagyrészt olyan dolgokat jelentenek, ami egyébként is köztudott, vagy bizonytalan híreket, akár alaptalan rosszindulatú híreszteléseket is. Csak ritkán szolgáltatnak fontos információkat. Helytartótanácsbeli elnöksége alatt született jelentésekből – írja – jó csokorra valót összegyűjthetne olyan jelentésekből, amelyek a korábban már az újságokban olvasható híreket ismételte meg. De akár a rendőrminiszter is megerősítheti, milyen csekély eredményességgel jár a rendőrigazgatóságokat egy-egy egyén felkutatására és megfigyelésére felszólítani. A rendőrigazgatóságok tehát nagyon kevéssé tudnak megfelelni feladatuknak, ráadásul hatalmas költségbe kerül fenntartásuk, ezért azok teljes és azonnali feloszlatását indítványozza. Ezt követően Vay utasításának megfelelően arra is kitért, hogy ha feloszlatásukkal továbbra is haboznak, az országgyűlésen „nem kívánatos fejtegetésekre" kerülhet sor, ami az államjogi kérdések békés megoldására is kedvezőtlenül hathat majd. „Néhány, jól kiválasztott és jól megfizetett ügynök alkalmazása a rendőrigazgatóságokra rótt államrendőrségi követelményeknek sokkal jobban megfelelne, s mindenképpen sokkal kisebb költséggel járna." Nem érzi viszont hivatva magát arra – folytatja –, hogy tanácsokat adjon a miniszternek arra nézve, hogyan kellene felépíteni egy ilyen ügynökhálózatot, hogyan

[216] Vay leirata Majláthhoz, Bécs, 1861. ápr. 3. MOL D 191 794.IV.1862.
[217] Majláth jelentése Vayhoz, Buda, 1861. ápr. 10. MOL D 185 1861:397. és MOL D 191 794.IV.1862., de maga a memorandum fogalmazványa csak ez utóbbihoz csatoltan található az iratok között, ismerteti, részben idézi: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 86-87.

tartsák azok a kapcsolatot a helytartótanáccsal, illetve a rendőrminisztériummal. Azt azonban megerősíti, hogy szerinte a helytartótanács nem függhet rendőri ügyekben sem a rendőrminisztériumtól.[218] Vay egyetértőleg küldte tovább Majláth iratát Mecséryhez április 12-én, biztosítva azonban őt arról, hogy „minden magasabb államrendőrségi ügyben" közvetlen hivatali érintkezésbe léphet egymással a rendőrminiszter és a magyarországi igazgatás feje.[219] Június 1-jén a helytartótanács újra fogalmaz egy beadványt az uralkodónak az esetleges megszüntetésről, de legalább a sajtóellenőrzésnek a helytartótanácsra való ruházását indítványozzák – mindhiába.[220] Mecséry 1861. június 26-án újabb jegyzékben zárkózik el a javaslatok támogatásától.[221]

De nemcsak az általános koncepciók terén, hanem a gyakorlati kérdésekben is megnyilvánult a minisztérium és a magyar konzervatívok közötti kötélhúzás.

1860. november 16-án az uralkodó döntött a korábban már kijelölt négy rendőrbiztosság megszűntetéséről.[222] Mecséry hozzájárult ahhoz, hogy Pest–Budán a városi biztosságokat megszüntessék, s a városi hatóságok vegyék át a felügyeletet április 7-től, csak a vasúti biztosság maradt fenn.[223] A Buda–Kanizsa vasútvonal megnyitása kapcsán 1861 februárjában felmerült a rendőrminisztériumban az az igény, hogy a budai indóházban rendőrségi felügyelőséget hozzanak létre, Majláth azonban ellenezte ezt, s időlegesen sikerült is meghiúsítani a tervet.[224] Egy másik vitakérdés volt az, hogy a központi rendőri újság Magyarországra hogyan jusson el. Majláth azt az álláspontot képviselte, hogy annak hatóköre nem terjedhet ki Magyarországra, mivel „a hazai

---

[218] „Geist des Landes", „die Individuen, welche sie verwenden, sind aus der unteren Schichte der Bevölkerung genommen, schlecht gezahlt, in keinem Verkehr mit der besseren Gesellschaft, und gelangen gleichfalls nur aus durch dritte, vierte Hand zu sehr spärlichen, vielfach entstellten Notizen über das was im Lande vorgeht oder beabsichtigt wird", „unliebsame Erörterungen", „die Aufstellung einiger gut gewählten u. gut besoldeten Agenten dürfte den Anforderungen, welche in staatspolizeilicher Beziehung an Polizei-Direkzionen gestellt werden weit mehr entsprechen und jedenfalls einen weit geringeren Aufwand erfordern", Majláth jelentése Vayhoz, Buda, 1861. ápr. 10. MOL D 185 1861:397. és MOL D 191 794.IV.1862.

[219] Vay levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1861. ápr. 12. MOL D 185 1861:397.

[220] A helytartótanács előterjesztése az uralkodónak, Buda, 1861. máj. 1. MOL D 189 6141.VII.c.1861.

[221] Mecséry átirata Vayhoz, Bécs, 1861. jún. 26. MOL D 189 9217.VII.c.1861.; Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 88.

[222] A rendőrminisztérium átirata a belügyminisztériumhoz, Bécs, 1860. jún. 27. AVA, Min. des Innern, Präs., Sicherheit 1848-1861, 20. Kt. 715.; Mecséry átirata Vayhoz Bécs, 1860. nov. 24. MOL D 185 1860:363.; Mecséry átirata a helytartótanács elnökségéhez, Bécs, 1861. nov. 24. MOL D 161 6769.IV.1860. ; Mecséry előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1860. nov. 14. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement 1860. 2. Teil Nr. 716.

[223] Mecséry távirata Majláthnak, 1861. ápr. 3., Majláth levélfogalmazványa a pesti rendőrigazgató helyetteséhez, Buda, 1861. ápr. 4., Majláth levélfogalmazványa Pest polgármesteréhez, Buda, 1861. ápr. 4., Worafka jelentése Majláthnak, Pest, 1861. ápr. 4., ápr. 7. MOL D 191 3744.IV.1861.

[224] Mecséry és Vay levelezését (1861. febr. 27-máj.30.) lásd: MOL D 185 1861:257., 1861:492. A magyarországi választott helyhatósági testületek felfüggesztése után Mecséry azonnal felszólítja Pálffy Mórt 1861 novemberében a kirendeltség létrehozására, amire 1861. december 1-jén sor is kerül. Vö. „Rendőri felügyelőség a budai vaspálya főnél". MOL D 191 5331.IV.1861.

törvényhatóságokat a törvényes kormányszékeken kívül bármiféle más hivatalos közlegektől rendeletek, értesítések és hivatalos közlemények elfogadására törvényszerűen kötelezni nem lehet".[225] Végül június közepén a rendőrminiszter beleegyezett a helytartótanács elnökségének azon javaslatába, hogy a jövőben külön magyarországi Rendőrségi Híradót adjanak ki, s a két lap cserélje ki információit.[226]

A rendőrigazgatók közül Maschek eltávolítására került sor. Maschek ügyében Haller Sándor gróf Bihar megyei főispán 1860. november végén tette meg az első lépést, kérte Vaytól, hogy Mascheket rendelje a főispáni hivatal alá addig is, míg a rendőri szervezet végleg megszűnik.[227] Vay igyekszik is elérni Mecsérynél Maschek elmozdítását és a nagyváradi rendőrigazgatóság teljes felszámolását. December 11-én Mecséry végül Mascheket, akinek hivatali erényeit nem felejti el dicsérni, négy hetes szabadságra küldi, majd január elején fizetése megtartásával áthelyezi a troppaui rendőrbiztosság élére.[228] A beosztott rendőrtisztviselők közül is jó néhány áthelyezésre került a birodalom valamely másik tartományába, s csökkent a polgári rendőri őrség létszáma is.

A csendőrséget még alapvetőbben érintették az 1860. októberi politikai fordulat nyomán megindult folyamatok, hiszen az újjászervezett megyék átvették a közbiztonság felügyeletét, megszervezték a maguk csendbiztosi, illetve pandúri állományát. Ezzel a közbiztonság területén a csendőrség elvesztette teendőit. A magyar konzervatívoknak a csendőrséggel kapcsolatban is az volt az álláspontjuk, hogy az „célszerűtlen" intézmény, amely a köztörvényes bűntettek megakadályozásában és megtorlásában nagyon kis hatásfokkal dolgozik.[229] Láthatólag alulról jövő nyomásgyakorlással, a megyéken keresztül szerették volna elérni a csendőralakulatok kivonását az országból. A megyék

[225] Majláth jelentése Vayhoz, Buda, 1861. június 15. MOL D 185 1861:511. A helyi tisztviselők is jelezték esetenként kifogásukat a központi rendőrségi lap használata ellen. Ung megye alispánja például kérte, hogy a központi rendőrlap német példányai „a létező hangulatnál fogva a megyei tisztviselőkkel többet ne közöltessenek". Vay levélfogalmazványa Mailáth Györgyhöz, Bécs, 1861. márc. 13. MOL D 185 1861:303.
[226] Mecséry átirata Vayhoz, Bécs, 1861. jún. 18. MOL D 185 1861:556.
[227] Mint írta, nemcsak Maschek hivatala, de személye is igen gyűlölt, vádpontként szerepelt például, hogy amikor 1856-ban a nagyváradi kaszinó elnökének megválasztották, megbízottjai házról-házra járva igyekeztek a kaszinó részvényeinek megvásárlását kierőszakolni. „Nagyvárad város számos lakói" aláírással magyar nyelvű levél Kempen rendőrminiszterhez, Nagyvárad, 1856. dec. 6. AVA, OPB Präs. II. 33/1857. Maschek maga a minisztérium elnökségéhez intézett iratában azzal indokolta a választás elfogadását, hogy megbízható elemeket kívánt bevinni a kaszinóba. Maschek jelentése a minisztérium elnökségéhez, Nagyvárad, 1856. dec. 27. Uo. Három évvel később erkölcstelen életvitellel, prostituáltakkal való kapcsolattal vádolták őt. Vö. MOL D 46 548.VI.a.1859.
[228] Haller Sándor gróf Bihar megyei főispán jelentése Vayhoz, Nagyvárad, 1860. nov. 29., dec. 10., Vay levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1860. dec. 3., Mecséry átirata Szőgyény László alkancellárhoz, Bécs, 1860. dec. 11., 1861. jan. 6. MOL D 185 1860:392. Haller és Maschek konfliktusáról lásd: *Sashegyi*: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 88. Maschek 1861 decemberében elhunyt. Vö. Geringer előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1862. aug. 7. HHStA, Jüngere Staatsrat, Allgemeine, 648/1862.
[229] Vö. Szőgyény László emlékirata Rechberghez, 1859. ősz, közli: Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai II. 338.

élére állított főispánok részére készült hivatali instrukciók között eredetileg szerepelt az is, hogy azok indítványozhassák a megye területéről a csendőrség kivonását. A miniszteri konferencia ülésén azonban Mecséry ezt kifogásolta, s az uralkodó ezen pont kivétele mellett döntött.[230]

Ennek ellenére egyes megyei bizottmányok hivatalosan kezdeményezték a csendőrség kivonását megyéjük területéről.[231] 1861 tavaszán az uralkodó viszont elrendelte, hogy a csendőrőrsöket meg kell szüntetni, az állományt a szakaszállomáson kell összevonni s csendőrlaktanyákba koncentrálni. Ott kellett készenlétben állniuk, a főispán rendelkezhetett velük.[232] E rendelet után a csendőrség tulajdonképpen normál katonai egységként funkcionált Magyarországon.[233] Ezután a megyei hatóságok, azon települések, amelyeken csendőrőrs működött, azonnal kérték a területükről a „korlátlan hatalom legköltségesebb, de egyszersmind az alkotmányos szabadság legveszedelmesebb ellenei”-ként a csendőrség kivonását. Alkalmanként konkrét konfliktusra is sor került az új helyi közigazgatási hatóságok és az adott csendőri egység között.[234] A helytartótanács is láthatólag bíztatta a településeket arra számítva, hogy sor kerülhet a csendőrség kivonásáról az egész ország területéről. Április végén viszont a hadügyminisztérium (az állam- és a rendőrminisztérium egyetértésével) kinyilvánította, hogy szükségesnek tartja a csendőrezredek Magyarországon maradását, azok hivatása itt „a kormány tekintélyét sikerrel védeni”. A kancellária tanácsülésében Rohonczy Ignác udvari tanácsos úgy vélte, ne hagyják ezt annyiban, hanem kérjék fel a helytartótanácsot véleményadásra, s terjesszenek javaslatot az uralkodó elé a kivonásról. Ezután május 10-i dátummal elkészül a helytartótanács előterjesztése, melyben kijelentik, hogy a csendőrség „honi intézményeinkben egészen ismeretlen, nemzetellenes és azért itt soha gyökeret nem verhetett, sőt kezdettől fogva mindég és mindenütt az ország átalános ellenszenvétől

[230] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. nov. 24. Ministerratsprotokolle IV/3. 101.

[231] Vö. Haller Sándor jelentése Majláth-hoz, Nagyvárad, 1860. dec. 18. MOL D 191 127.IV.a.1860.; Pálffy József gróf Pozsony megyei főispáni helyettes jelentése Majláth-hoz, Pozsony, 1861. jan. 19. Uo. 1084.IV.a.1861.; Radvánszky Antal Zólyom megyei főispán jelentése Majláth-hoz, Besztercebánya, 1861. jan. 23. Uo. 1104.IV.a.1861.; Tarnóczy Kázmér Bars megyei főispán jelentése Majláth-hoz, Laszkár, 1861. febr. 2. Uo. 1669.IV.a.1861.;

[232] Erdélyre vonatkozóan ugyanezt az uralkodó 1861. április 9-án rendelte el.

[233] A pénzügyminisztérium figyelmét nem kerülte el, hogy a magyarországi egységek funkciója megváltozott, s tulajdonképpen közbiztonsági feladatokat közvetlenül nem látnak el, kísérletet is tesznek, hogy a speciális csendőrségi kiemelt juttatásokat megvonják az itt szolgálóktól, de nem tudjuk, milyen eredménnyel. A pénzügyminisztérium átirata a magyar kancelláriához, Bécs, 1861. nov. 13. MOL D 189 17 096.VII.c.1861.

[234] A kassai járás főbírája által a megyei tisztviselők „és urak” elleni lázítással vádolt Zachar József vasúti őr például a városi csendőrlaktanyába menekült, s a csendőrök megtagadták kiadatását. MOL D 189 5711.VII.c.1861; a városi, megyei beadványokra példaként lásd: 5711.VII.c.1861., 8502.VII.c.1861., 8645.VII.c.1861.

kísért idegen ültetvénynek tekintetett", ezért nem is tudott megfelelni funkciójának, emellett elsősorban az intézmény fenntartásának horribilis költségeire hivatkoznak. Az irat eljutott a kancelláriához, de láthatólag ott meg is akadt ekkor.[235] Magyarországon ekkoriban már négy csendőrezred állomásozott Kassa, Pest–Buda, Pozsony és Sopron központtal (5-8. ezred), a 9. ezred Erdélyben, valamint az 1860 decemberében megszüntetett Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság egykori területén, a 10. ezred pedig Horvát-Szlavónország, Krajna, a Tengermellék, Dalmácia és Trieszt területét felügyelte.[236]

1861 nyarán–őszén a megelőző fordulatos, helyenként viharos hónapok után a magyar országgyűlés feloszlatásával újabb politikai kurzusváltás történt. Július 18-án a leköszönő Vay Miklós bárótól Forgách Antal gróf vette át a magyar udvari kancellári posztot, majd november 5-én az uralkodó kinevezte Pálffy Mór gróf altábornagyot (az ő parancsnoksága alatt szerveződött meg 1849 nyarán az első magyarországi csendőrezred) helytartó minőségben a magyar helytartótanács élére. Az uralkodó által kibocsátott november 5-i rendelkezések a politikai perek, a sajtóperek, egyes büntető jogi ügyek esetében újra bevezette a hadbírósági rendszert, feloszlatta az alig egy éve alakult választott megyei és városi bizottmányokat, valamint a választott tisztviselői karok működését. Nem hagyta mindez érintetlenül a rendőri hatóságok pozícióját sem.

A helytartó számára készült kiegészítő titkos utasítás a kivételes állapot tartamára különleges államrendőri funkciókat is ruházott Pálffyra. Az államrendőrségi feladatokat a helytartótanácsnak és az annak alárendelt közigazgatási és rendőri hatóságoknak együtt kellett ellátniuk. A helytartónak azonban szoros kapcsolatot kellett tartania az országos katonai főparancsnokság vezetőivel, azaz a budai, illetve a temesvári cs. kir. hadifőparancsnokkal.[237]

Újra alkalmasnak látszott a pillanat arra, hogy a rendőri hatóságok helyzetét a kinevezett városi, megyei hivatalnoki testületekkel szemben megszilárdítsák. Az első lépések már október elején megtörténtek, ekkor az országos hadparancsnokság ugyanis arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a törvényhatóságok által gyakorolt felügyeleti jogot a színházak és a színi előadások fölött, „ha nem is felfüggesztik, de a katonai

[235] A hadügyminisztérium központi irodájának átirata a kancelláriához, Bécs, 1861. ápr. 30., a kancellária levélfogalmazványa a helytartótanácshoz, Bécs, 1861. máj. 10., a helytartótanács előterjesztése Majláth György és Havas József aláírásával az uralkodó számára, Buda, 1861. máj. 22. MOL D 189 7351.VII.c.1861.
[236] Neubauer: Die Gendarmerie in Österreich 55.
[237] Pálffy titkos utasítását közli: Ministerratsprotokolle V/2. 488-490., ismerteti: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 93-94.

hatalom alá görbesztik, vagy egészen elmellőzik", s hogy a katonai hatóságok uralkodói felhatalmazás alapján közvetlenül jogosultak a sértő előadások betiltására, akár egy színház bezárására is. A helytartótanács tiltakozott ugyan, de eredmény nélkül.[238]

Pálffy Mór 1861. november 23-án kérte Forgáchtól, hogy Mecséryvel való konzultáció után bocsásson ki „határozottan körvonalazott utasítást" a rendőri szervek és a városi kapitányságok közötti hatásköri megoszlásról. Forgách azonban kifejtette, hogy a városi kapitányságok az elmúlt évben tettleg már amúgy is átvették azon teendőket, melyek „alkotmányos állásuknál fogva őket illetik", ebben nem történik változás az önkormányzati testületek feloszlatását követően sem, ezért nincs szükség külön szabályozásra. De – teszi hozzá – Pálffy, ha akar, készítsen tervezetet. Mindazonáltal nem rejtette véka alá, hogy saját véleménye a rendőri szervek magyarországi feloszlatását kívánó magyar konzervatív politikusok álláspontjához áll közel: „...a rendőri igazgatóságok és biztosságok működési körük tetemesen megcsonkítva s teendőjük kevesbítve lévén, azok mindinkább feleslegeseknek lenni látszattak, miért is feloszlattatásuk kérdése már rég megpendíttetett."[239] Pálffy távlatokban szintén indokoltnak látta a különálló állami rendőri szervezet felszámolását Magyarországon, de kizárólag csak a jövőbeli államjogi rendezés után.[240]

Pálffy a rendőrigazgatóktól kérte, hogy tegyenek javaslatot a feladatmegoszlásra a rendőri és a közigazgatási szervek között. A rendőrigazgatók persze saját hatáskörüket kívánták újra kiterjeszteni, bár igényeik Worafka már említett 1861. februári elképzeléseihez képest jóval szerényebbek voltak. Worafka, Johann Prenninger nagyváradi rendőrbiztos, Cihlarz, valamint Samuel Leiser temesvári rendőrigazgató javasolta, hogy az egyesületek és a színházak felügyelete újra teljes egészében a rendőri hatóságokat illesse. Marx a színházügyekben késznek nyilatkozott elfogadni a hatásköri megosztást. Podolsky azt is jelezte, hogy az idegenek bejelentési kötelezettségét is igen hanyagul felügyelik a városi hatóságok, ennek visszavétele is kívánatos lenne. Emellett többen is hangsúlyozták, hogy szükséges lenne, hogy a rendőrigazgatóságok hatásköre ne

[238] A helytartótanács irata az uralkodóhoz (Károlyi László, Havas József és Rácz Mihály aláírásával), Buda, 1861. okt. 9. MOL D 189 15 672.VII.c.1861.
[239] Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchnak, Buda, 1861. nov. 23., Forgách válasza, Bécs, 1861. nov. 28. MOL D 191 794.IV.1862.
[240] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. febr. 11., melléklet: „Promemoria. Anfangs Jänner 1862". MOL D 186 1862:6.

korlátozódjon az adott városra, hanem meghatározott rendőri kerületet rendeljenek hozzá az egyes rendőrigazgatóságokhoz, ezzel lefedve az ország egész területét.[241]

A rendőrigazgatók véleményével szemben Pálffy 1862. január 10-én azt indítványozta, hogy az egyletek és a színház feletti ellenőrzést a városi hatóságok intézzék, azonban az egyes színdarabok engedélyezése mint sajtóügy továbbra is a rendőri hatóságokat illesse. Gyors döntést sürgetett ez alkalommal is. Röviden reagált Forgách odavetett megjegyzésére is a rendőri szervezet teljes feloszlatásával kapcsolatosan. Kifejtette, ő csak abban az esetben értene egyet ezzel, ha „a jelenlegi kétséges viszonyok biztos alapon elintézve lennének, és a törvényhatóságok részéről túlcsapongásoktól tartani nem lehetne", ami azonban most nem biztosítható, tette hozzá gyorsan. S rendőrségre akkor is szükség lenne, legfeljebb „magyar rendőrségre". Ennek bizonyítékaként elküldte Majláth 1861. április 9-i, Vayhoz intézett előterjesztésének másolatát is Forgách számára.[242] 1862 folyamán aztán Pálffy több alkalommal sürgette a kancellárnál az általános szabályozást valamely rendőrigazgató konkrét panasza kapcsán, de érdemi választ nem kapott, mivel Forgách is mindhiába sürgette a rendőrminisztériumot.[243]

Az újra és újra jelentkező panaszok nyomán aztán 1863 tavaszán Pálffy önálló lépésre szánta el magát: miközben elvben fenntartotta az előző év januári előterjesztésében foglaltakat a színházak felügyeletéről, a végleges rendezésig érvényesíteni kívánta az 1850-es színházi törvény rendelkezéseit, azaz ott is vissza kívánta szerezni a rendőri hatóságok befolyását, ahol tettleg az elmúlt években a felügyelet már teljes egészében a városi kapitányságokhoz került. Erről kikérte előzetesen Forgách véleményét, aki viszont Mecséry miniszterhez fordult. Mecséry kifejtette, hogy szerinte az októberi diploma nem hatálytalanította az 1850. évi színházi rendszabályt, ezért ehhez kellene tartani magukat, s egyáltalán nem mutatott készséget a színházi ügy kiengedésére a rendőri szervek hatásköréből. Érthető módon támogatta viszont Pálffy

[241] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. dec. 19., Prenninger jelentése ugyanahhoz, Nagyvárad, 1861. dec. 7., Leiser jelentése ugyanahhoz, Temesvár, 1861. dec. 12., Podolsky jelentése ugyanahhoz, Pozsony, 1862. febr. 24., Cihlarz jelentése ugyanahhoz, Sopron, 1861. dec. 15., Marx jelentése ugyanahhoz, Kassa, 1861. dec. 13. MOL D 191 1805.IV.1867.

[242] Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchnak, Buda, 1862. jan. 10. MOL D 191 794.IV.1962.

[243] Pálffy 1862. február 27-én jelenti Forgáchnak, hogy a pozsonyi rendőrigazgató kéri, hogy az idegenek nyilvántartását újra a rendőrigazgatóságra ruházzák. Március 26-án arról jelent, hogy a pesti rendőrigazgató sürgeti, hogy a színházi felügyeletben végleges utasítás szülessen. Április 11-én beszámol arról, hogy a soproni rendőrigazgató is sürgeti a rendezést. Itt az 1861-ben eltávolított császári sast a „k.k. Polizei Direktion" kiírással együtt visszahelyezték az épületre, ami ellen tiltakozott a városi hatóság. Decemberben ismét a soproni igazgatóság bajait jelezte a színházi felügyeletet illetően. E kérdésekben az ügyeket mind ad acta tették, várván a kancellár (és a rendőrminiszter) döntését. MOL D 191 794.IV.1862.; Sopron város tanácsának beadványa a helytartótanács elnökségéhez, Sopron, 1862. máj. 19. Uo. 16 995.IV.1862.

javaslatait az ideiglenes szabályozásra, ami valójában a fennálló viszonyokhoz képest a rendőrségi ellenőrzés megerősítését vetítette elő. Forgách végül megállapodott Mecséryvel, s ennek nyomán Pálffy 1863. március 23-án rendeletet adott ki, mely szerint a helytartótanács elnöksége adja ki az engedélyt új színdarabok bemutatására, de előtte a rendőri hatóságok véleményét meghallgatják; a rendőri szervek az előadások felett is felügyeletet gyakorolnak, hogy „az engedélyezett színdarabok előadása, a hatósági engedéllyel megegyezőleg eszközöltetvén, a színbehozatal- és öltözetre nézve megütközésre okot ne szolgáltasson", ahogy hozzájuk tartozott „az ez utóbbi tekintetekben tapasztalt rögtönzésbeli túlcsapongások vagy a színdarabok helybenhagyott szövegének szántszándékos mellőzése miatti büntetések meghatározása" is. Forgách továbbra is hangsúlyozta azonban, hogy a végleges rendezésnél a Pálffy 1862. januári előterjesztésében foglaltakat fogja ő maga is támogatni.[244]

Időközben Worafka 1862. március elején újra felvetette, hogy az idegenek nyilvántartását a rendőri hatóságok vegyék újra kézbe, mivel ezt a fővárosi hatóságok teljesen elhanyagolják, a magánlakcímek változásáról egyáltalán nem vezetnek kimutatást. Pálffy azonban elégnek látta felszólítani a polgármestereket, hogy „azon magasabb rangú tisztviselőkről és tekintélyesebb magánzók"-ról, akik a főváros szállodáiba és vendéglőibe érkeznek, naponként küldjenek névsort hozzá.[245] Az utasítás végrehajtását azonban nemigen tudta kikényszeríteni.

Az egyesületek felügyeleti jogát illetően is vita folyt, de ebben a rendőrminisztérium, az államminisztérium és a két magyarországi kormányszerv között. A magyar vezetők álláspontja az volt, hogy a rendőrségi felügyelet csak az egyesületek működésére terjedhet ki államrendőrségi szempontok szerint, de az egyesületek megalakulásának engedélyezése, az alapszabályok jóváhagyása a helytartótanács jogköre legyen. A bécsi vezetők viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyesületi ügyekben a magyar szervek csakis a rendőrminisztériummal való konzultáció után dönthessenek, s az uralkodó ezt Schmerling előterjesztésére 1863 nyarán kifejezetten elrendelte. Már a kiegyezési tárgyalások előszelében, 1865 októberében igyekeznek az immáron újra vezető pozíciókba került magyar konzervatívok az uralkodóval felülvizsgáltatni ezt a

[244] Pálffy jelentése Forgáchnak, Buda, 1863. jan. 2. MOL D 185 1863:22.; Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. jan. 25. MOL D 185 1863:104.; Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 16. és Pálffy rendelete Sopron, Pozsony, Abaúj, Sáros, Bihar, Temes, Arad megye kormányzóihoz, Pest és Buda polgármestereihez, Buda, 1863. márc. 23. „Rendőrigazgatóságok feloszlatása" MOL D 191 786.IV.1866.
[245] Worafka jelentése Pálffyhoz, Pest, 1862. márc. 3. és Pálffy levélfogalmazványa Buda és Pest polgármestereihez, Buda, 1862. márc. 5. MOL D 191 5248.IV.a.1862.

rendelkezést, de az uralkodó tanácsadó testülete, az Államtanács határozott ellenállása mellett a miniszterek többsége is ellenük foglal állást.[246]

Közben Pálffynak a rendőrigazgatókkal meg kellett vívnia a maga mérkőzését, amennyiben érvényesíteni kívánta azon jogkörét, hogy a magyarországi rendőri szervezet vezetése az ő kezében összpontosuljon. 1860-1861-ben a kényesnek ítélt ügyekben a rendőrigazgatók igyekeztek a magyar kancellária és helytartótanács kikapcsolásával közvetlenül a rendőrminisztériumhoz fordulni. Ezt – a magyar konzervatívokkal szembeni bizalmatlanságból származó – gyakorlatot kellett (volna) most felszámolni. November 19-én Pálffy arról tudósítja Worafkát, hogy bécsi tartózkodása alatt megállapodott Mecséryvel, hogy minden fontosabb rendőrségi intézkedésről és rendszabályról Worafka fogja Pálffyt értesíteni szóban vagy írásban.[247] Azonban Pálffyra is némi gyanakvással tekintett a rendőri vezetés. Egy a rendőrminisztériumban 1865 végén–1866 elején készült feljegyzés a magyarországi rendőri ügyekben történt változásokról úgy nyilatkozott, hogy Pálffy maga sem látszott a rendőrség barátjának lenni, bár támadásait az egyes rendőrhivatalnokok s nem maga az intézmény ellen intézte.[248] Pálffy 1862 elején kérte, hogy egy tapasztalt rendőrhivatalnokot bocsássanak a rendelkezésére, hogy az államrendőrségi ügyeket vihesse a helytartótanácson belül, ezt azonban Mecséry visszautasította.[249]

Pálffy valóban úgy vélte, jelentős személyi változásokra volna szükség a rendőrség hatékony működéséhez, mivel a hivatalnokok a hiányzó nyelvtudás és helyismeret folytán nem tudnak megfelelni feladataiknak. Mindenekelőtt a sajtótermékek ellenőrzésénél bizonyult alapvető hiányosságnak a hiányzó vagy nem kellő nyelvtudás.[250]

---

[246] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1865. okt. 26. Ministerratsprotokolle VI/1. 137-141.; Schmerling előterjesztése az uralkodónak, 1863. jún. 26. HHStA, Kab. Kanzl., KZ 2180/1863.; az 1863-as uralkodói döntés előzményeire lásd: Deák: Az egyesületek és a Schmerling-provizórium kormányzata

[247] Pálffy utasításfogalmazványa Worafkához, Buda, 1861. nov. 19. MOL D 191 11 474.IV.1861.

[248] „Die Organisirung der Polizeibehörden in Ungarn" címmel feljegyzés, dátum nélkül. HHStA IB Annexe, Kt. 37.

[249] Uo.

[250] 1862 februárjában Pálffy és Forgách is felvetette például Franz Bolzano aradi rendőrbiztos esetleges áthelyezését – a fennhatósága alatt megjelent „Üstökös" és „Alföld" című lapok „féktelenségei"-re hivatkozva –, de Mecséry elutasította ezt, mondván, Bolzano a legkitűnőbb fiatalabb magyarországi rendőrhivatalnokokhoz tartozik, s csak annyit engedett meg, hogy a dologra majd kedvező alkalommal visszatérhetnek. Végül aztán Prenninger főbiztost, a nagyváradi rendőrigazgatóság ideiglenes vezetőjét bízták meg az aradi biztosi teendőkkel is, míg őt eközben állandó állomáshelyén, Kassán Bolzano helyettesítette. Mecséry átirata Fogáchhoz, Bécs, 1862. jan. 27., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 11. MOL D 185 1862:76.; Prenninger jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1863. febr. 19. MOL D 191 1876.IV.1863. De a fővárosban is történt néhány igen kellemetlen botlás. A Kerti Gazdaság című folyóirat 1861. júliusi számát például a pesti rendőrigazgatóság sajtófelügyelettel megbízott felelőse nyilvánvalóan felületesen nézte csak át, így nem vette észre, hogy a rövid hírek között Garibaldi alakja is megjelent. Ráadásul a helytartótanács a lap ezen számát ingyen osztogatta „arra érdemes

Bécsben azonban nem terveztek személyi változásokat. Worafkát épp 1862 elején nevezte ki az uralkodó véglegesen a pest–budai rendőrigazgató posztjára, ennek előkészületei során, 1861 novemberében még Pálffy is támogatta, bár már ekkor jelezte, hogy szerinte Worafka nem rendelkezik a kívánatos „rutinnal és energiával", ami ehhez a poszthoz kellene.[251] Néhány hónappal később viszont már úgy nyilatkozott, hogy Worafka, Marx és Johann Kordin, a debreceni biztosság vezetőjének leváltása adandó alkalommal kívánatos lenne. A többiekről, mint írta, nem volt saját tapasztalata, de a nagyváradi helyettest mint „talpraesett, energikus férfit" jellemezték előtte. Azt is jelezte, hogy hatáskörébe tartozónak érzi, hogy az alacsonyabb rendőrségi beosztásokba saját maga igyekezzen felkutatni alkalmas személyeket. Mecséry válasza ridegen elutasító volt: áthelyezésre most nincs lehetőség, s egyébként sem ért azzal egyet, hogy „a rendőri tevékenységben járatos erőket, akiknek odaadásában és helyes felfogásában nincs oka kételkedni, eltávolítsák és olyan személyekkel pótolják őket, akiknek eddig még nem volt alkalmuk az ilyen ügyletekben szükséges rutin megszerzésére." A Marxot és Worafkát érintő megállapításra pedig egyáltalán nem is reagált.[252] Ennek ellenére a beosztott személyzet körében folyt egyfajta lassú áthelyezési politika, de a vezetők a helyükön maradtak. Marx egyébként már 1860 decemberében kérte, hogy a rendőrminisztériumba helyezzék át miniszteri titkári posztra, de helyhiányra hivatkozva elutasították beadványát. Jóval később, 1865-ben, az újabb politikai fordulat után újra kérte áthelyezését, amit persze a helytartótanács akkori vezetője, Sennyey Pál báró főtárnokmester maga is támogatott, annak azonban Bécsben akkor sem adtak helyt.[253]

A rendőri hatóságok állományában összességében meglehetősen nagyfokú volt a folyamatosság a megelőző évtizedhez viszonyítva. Amikor például 1863-ban kimutatás készült a magyarországi rendőri szervek állományáról, a pest–budai rendőrigazgatóságon két kivétellel valamennyi hivatalnok (a segédszemélyzettel együtt) az akkori

---

iskolai tanároknak", illetve egyházi vezetőknek. A felelős rendőrhivatalnokot elmozdították posztjáról, de szigorú megrovásban részerült Danielik János címzetes püspök, helytartanácsos is. Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. nov. 2. MOL D 185 1862:1002., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 14. Uo. 1863:16.

[251] Mecséry nagyon elégedett volt Worafkával. Az sem ártott Worafkának, hogy 1861 szeptemberében névtelen feljelentőlevél érkezett Mecséryhez, melyben Worafkát erélytelen, engedékeny vezetőként ábrázolták. Mecséry viszont úgy látta, hogy a korábbi hónapok nehéz viszonyai között éppen Worafka símulékonyságára, „különleges tapintatára" volt szükség. Névtelen levél Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 4., Mecséry levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1861. nov. 17. és Pálffy levele Mecséryhez, Buda, 1861. dec. 12. MOL D 296 3. doboz, paginálás nélkül

[252] Pálffy előterjesztése Mecsérynek, Buda, 1862. márc. 4., Mecséry válasza, Bécs, 1862. márc. 10. MOL D 191 4956.IV.1862.

[253] Mecséry átirata Majláth-hoz, Bécs, 1860. dec. 10. MOL D 161 7535.IV.1860.; Marx beadványa Sennyey Pálhoz, Kassa, 1865. okt. 30. és Sennyey levélfogalmazványa a rendőrminisztérium elnökségéhez, Buda, 1865. nov. 3. MOL D 191 5839.IV.1865.

beosztásában már a megelőző évtizedben is szolgált (a két kivétel: Pusztay Sándor főbiztos, Johann Ferdinand Kreutzer főbiztos – de az előbbi is a rendőri igazgatásban dolgozott korábban, csak a kormányzóság rendőri ügyosztályának hivatalnokaként), ugyanez volt a helyzet a vidéki szerveknél is.[254]

A magyarországi rendőri szervezet első embere egyértelműen Worafka volt. A kortársi véleményt így összegezte róla az 1848 című lap 1867 tavaszán: „Ő nem volt oly durva, mint Prottman; nyájas, udvarias férfiu volt, ki mindig mosolyogva dörzsölte kezét és nagy páthoszszal tudta elmondani, hogy hisz ő nem oka semminek, hanem a felsőbb hatóságok és a többi. Néha, igaz, hogy nagyon néha történt, de miután mégis megesett, hálás szivvel jegyezzük fel, néha tehát mégis lehetett egyen-másban 'capacitálni'; de a legnagyobb örömmel természetesen csak arra gondolhatunk, hogy most már nincs velünk semmi dolga…"[255]

A sajtóellenőrzés terén Pálffy tett egy kezdeményezést arra, hogy a rendőri hatóságok kezéből, melyek „politikailag és intellektuálisan képzett, magasabb rangú egyének" híján szerinte képtelenek ellátni megfelelően a sajtófelügyeletet, saját kezébe vegye az irányítást. 1862 februárjában felvázolta tervét egy saját sajtóiroda felállítására, egy az irodalom terén jártas személyt kívánt alkalmazni elnöki irodájában. Forgách is egyetértett azzal, hogy a rendőri hatóságok nem megfelelő munkát végeznek e téren, de jelezte, a pénzügyminisztérium biztosan nem járulna hozzá egy külön sajtóiroda felállításához, s javasolja, a titoknoki állások terhére alkalmazzanak valakit e célokra. Mecséry aztán visszadobta az egész javaslatot azzal, hogy a fő baj nem a rendőri szervek személyi állományával van, hanem azzal, hogy nem tudják, pontosan milyen szabályokhoz kell tartani magukat. Ha az ausztriai 1862. május 23-i sajtótörvényen túlmenő utasításokat kíván részükre Pálffy adni, kéri, értesítsék majd erről őt is. Ezután a sajtóiroda terve lekerült a napirendről.[256]

1862. január 17-én közben Mecséry rendeletben szabályozta a magyarországi rendőrigazgatóságok (Pest–Buda, Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Temesvár) és rendőrbiztosságok (Eperjes, Arad, Debrecen) működését. Az uralkodó által 1861.

---

[254] A táblázatos kimutatásokat lásd: MOL D 191 1876.IV.1863.

[255] A pesti rendőrigazgatóság. 1848, 1. évf. 10. sz. 1867. márc. 14. Persze elszórva napvilágra került más vélemény is. A konzervatív Török János lapja, a Pesti Hírnök például 1867 tavaszán Worafka elmozdítása, illetve kitüntetése kapcsán így ír: „Worafka kormánytanácsos, ki magatartása által köztiszteletet vivott ki, nyugdijt nyervén, nem akar többé hazánkból távozni, s Budán telepedik le." Pesti Hírnök, 8. évf. 94. sz. 1867. ápr. 24.

[256] Pálffy „Promemoria wegen Errichtung eines Preszbureau's bei dem Präsidium der königlich ungarischen Statthalterei" c. irata, Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, 1862. jan. 24., Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. márc. 9. MOL D 185 1862:103.

november 5-én meghatározott katonai kerületekkel megegyező földrajzi területeket rendeltek hozzá mindegyikhez („államrendőrségi egység”, *staatspolizeiliche Rayon*), amelyiken belül azok a „felveendő bizalmikon” (*VertrauensOrgane*) keresztül ellátták az államrendőrségi felügyeletet. Erről értesítették a helytartót is.[257] Sor került új kirendeltség létrehozására is: 1861 tavaszán – ahogy erről szó esett – huzavona folyt a rendőrminisztérium, illetve a helytartótanács és a kancellária akkori vezetői között, hogy a budai indóházban létrehozzanak-e egy új rendőrfelügyelőséget a Buda–Kanizsa vasútvonal megnyitása után. 1861 decemberben végül sor került felállítására.[258] 1864 tavaszán, a Beniczky Lajos–Nedezky István vezette szervezkedés rendőrségi felgöngyölítése időszakában – Pálffy aktív támogatásával – a Zala megyei főispáni helytartó felvetette, hogy szükség lenne a nagykanizsai biztosság újrafelállítására, az uralkodó 1864. június 24-én engedélyezte az ideiglenes visszaállítását.[259] Felmerült az újvidéki rendőrbiztosság helyreállításának javaslata is, elsősorban a sajtóellenőrzés hatékonyabbá tételének céljával, de azután ez nem valósult meg.[260]

1862. április 16-án Forgách Antal a rendőrminisztériumhoz eljuttatott jegyzékében újra felvetette a magyarországi rendőri szervezet átalakításának szükségességét. Javaslata két lényeges elemet tartalmazott: egyrészt az egyesületek és a színházi előadások felügyeletét (kivéve a játszott darabok hatósági engedélyezését) javasolta a városkapitányságoknak átadni, másrészt indítványozta a pest–budai kivételével az összes rendőrigazgatóság teljes feloszlatását vagy kis személyzettel működő rendőrbiztosságokká alakításukat, ezzel biztosítható lenne – tette hozzá – a pesti igazgatóság személyi állományának feljavítása is.[261] Indítványára azonban nem érkezett válasz a rendőrminisztériumból, bár Forgách azt több ízben is sürgette az év folyamán,

---

[257] „Die Organisirung der Polizeibehörden in Ungarn” címmel feljegyzés, dátum nélkül. HHStA, IB, Annexe, Kt. 37.; Mecséry levélfogalmazványa a magyarországi rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1862. jan. 17. HHStA, IB, BM 292/1862.

[258] „Rendőri felügyelőség a budai vaspálya főnél”. MOL D 191 5331.IV.1861.

[259] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1864. márc. 26. MOL D 185 1864:431. Forgách ismerteti a tervet Mecséryvel. Uo.; vö. Pálffy nevében Péchy Ferenc jelentése Zichy Hermannnak, Buda, 1864. máj. 4. MOL D 185 1864:657.; Zichy Hermann kancellár levélfogalmazványa Pálffy Mórhoz, Bécs, 1864. júl. 7. MOL D 185 1864:926.

[260] Péchy Ferenc jelentése (Pálffy távollétében) Zichy Hermannhoz, Buda, 1864. jún. 3. MOL D 185 1864:797.; Martinez átirata (Mecséry nevében) Zichy Hermannhoz, Bécs, 1864. júl. 12. Uo. 1864:983.

[261] „...miután azon okok, melyek az országfejedelmi rendőri hatóságoknak Magyarországban felállítására vezettek, a változott viszonyoknál fogva megszűntek, ezen hatóságok végleges megszüntetése akadályra nem találna, vagy amennyiben ily intézkedés elfogadandónak nem találtatnék, legalább eme hatóságoknak, tekintve a reájok bízandó teendők csekély terjedelmét – a pestinek kivételével – egyszerű rendőri biztosságokká átalakítása minden körülmények között nehézség nélkül megtörténhetnék.” Forgách előterjesztését másolatban lásd: MOL D 191 1805.IV.1867, idézi még Károlyi László alkancellár leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 7. MOL D 191 1805.IV. 1865.

ahogy 1863 márciusában is. A rendőrminisztériumban ugyanis hozzákezdtek egy alternatív javaslat kidolgozásához. Eszerint fenn kívánták tartani a helytartótanács elnökségének közvetlen felügyelete alatt a rendőrigazgatóságokat, s „átmenetileg" a rendőrbiztosságokat is (mindhármat a kassai rendőrigazgatónak alárendelve), de személyzetük fokozatos csökkentését elképzelhetőnek tartották. A hatáskört illetően lényegében elfogadhatónak vélték Forgách javaslatát, azonban biztosítani kívánták, hogy a rendőri szervek befolyást gyakorolhassanak az októberi diploma után már a helyi közigazgatási hatóságok kezelésébe átkerült fegyverengedélyek, valamint útlevélengedélyek kibocsátására. Ezenkívül utasítani kívánták a helyi hatóságokat, hogy a szükséges információkat (például az idegenek bejelentését) a rendőri szervek rendelkezésére bocsássák a kompromittáltak és az idegenek felügyeletének céljából. A javaslat kidolgozása azonban félbeszakadt, anélkül, hogy Forgách bármiféle hivatalos választ kapott volna, egyelőre „elaludt" az ügy. A következő években a megüresedő hivatalnoki helyeket azonban nem töltötték be, így ha lassan is, de fokozatosan valóban csökkent a rendőri szervek személyzete.[262]

Forgách a csendőrség ügyében is kísérletet tett a magyarországi megszüntetésre. Pálffy Mór még 1861 decemberében javasolta, hogy Bécsben erősítsék meg, hogy a csendőri egységek szükség esetén a megyei kormányzók rendelkezésére állnak, amennyiben a megyei csendbiztosok és pandúrok ereje nem látszik elegendőnek.[263] Forgách viszont 1862 márciusában elővette a helytartótanács idevágó, már említett 1861. májusi beadványát, s véleményezésre szólította fel Pálffyt, Forgách érezhetően egyetértett az 1861. májusi érvekkel.[264] Erőfeszítései azonban leperegtek a bécsi központi adminisztráció prominenseiről. 1863 februárjában vegyes bizottmány alakult Pálffy helytartó elnökletével a hadsereg, a helytartótanács és egyes megyei, illetve városi tisztviselők részvételével a csendőrség ügyének tárgyalására, lényeges változásról azonban nem tudunk.[265]

A rendőrigazgatóságok időközben – éves összefoglaló jelentéseik tanúbizonysága szerint – igen megfeszített munkát végeztek. A pest–budai rendőrigazgatóság például 1864-ben összesen 13 379 ügyiratot „gyártott" (ebből elnökségi 3852, bizalmas elnökségi rezervált: 777). Összesen 131 könyv és 76 sajtótermék ellenőrzését látták el, 102 külföldi

[262] „Die Organisirung der Polizeibehörden in Ungarn," HHStA, IB Annexe Kt. 37.
[263] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 13. MOL D 189 18 544.VII.c.1861.; Forgách levélfogalmazványa a Csendőrségi Általános Felügyelőséghez, Bécs, 1862. márc. 9. Uo. 7351.VII.c.1861.
[264] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. márc. 9. MOL D 189 7351.VII.1861.
[265] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. febr. 3. MOL D 185 1863:154.

sajtóterméket vizsgáltak (abból 25-öt betiltottak), 3595 bála külföldről érkezett könyvet (2825 vámmázsa súlyúak) vizsgáltak át. A pesti vasúti pályaudvarokon körülbelül 500 ezer, a budai pályaudvarokon körülbelül 150 ezer főt tartottak számon.[266] Ehhez képest a rendőrigazgatóság személyzete (nem számítva a segédszemélyzethez tartozókat) 28 fő volt 1863-ban.[267]

Eközben a rendőri vezetők állandóan arról panaszkodtak, hogy nemcsak hogy a lakosság tekint nem palástolt ellenszenvvel a császári pénzügyi és rendőri hatóságokra, de a provizórium közigazgatási hivatalnokai részéről is ellenszenvet és hátrányos megkülönböztetést kell tapaszalniuk.[268]

A rendőri szervezet átalakítására végül „felülről", a rendőrminisztérium részéről indult el az újabb kezdeményezés, de már a nagypolitikai irányváltás jegyében: 1864 decemberében Augusz Antal báró és Deák Ferenc megbeszéléseivel megindultak a kiegyezési puhatolózások. Az uralkodó lassan hozzászokott a gondolathoz, hogy Magyarországon politikai konszolidációt csakis a liberális politikusokkal való megegyezéssel remélhet. 1865 tavaszán megindult a jól látható politikai enyhülés: megjelent Deák Ferenc húsvéti cikke áprilisban, ezt követte az uralkodó pest–budai látogatása júniusban, sor került a Forgáchot a kancellári székben 1864 áprilisában felváltó Zichy Hermann gróf, majd júliusban Pálffy helytartó felmentésére, s a konzervatívok újabb, de már mindenki által ideiglenesnek tekintett alkalmazása következett. Június végén Anton Schmerling államminiszter is lemondásra kényszerült. Nem véletlenül hirtelen ekkor ébredt fel csipkerózsika álmából a magyarországi rendőri szervezet átszervezésének ügye.

1865 júniusában a rendőrminisztériumból felszólították Worafkát, tegye meg erre vonatkozóan saját javaslatait. Worafka kezdeményezte a soproni, pozsonyi, kassai, nagyváradi és temesvári rendőrigazgatóság biztossággá átszervezését erősen csökkentett személyzettel, egy-egy főbiztossal az élen, közvetlenül a pest–budai

[266] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 4. MOL D 191 203.IV.1865.
[267] Magyarország tiszti névtára 1863, 348.
[268] Cihlarz soproni igazgató például 1863 augusztusában panaszolja Mecséry rendőrminiszternek, hogy a Sopron megyei főispáni helyettes a múlt évhez hasonlóan az évben sem hívta meg őt az uralkodó születésnapja alkalmával rendezett hivatalos ünnepségre, ami sérti a rendőri hivatal méltóságát. Ez után Pálffy bizalmas levélben felszólítja a rendőrigazgatóság székhelyeit magukban foglaló megyék vezetőit, hogy legyenek tekintettel arra, hogy „a különféle ágazati kormányközegeknek, kivált a jelen viszonyok között, egymás erányában figyelmes és összhangzatos magatartását sürgetőleg kívánatossá teszik" a körülmények. S hogy „ezen érveket mind hivatalos, mind társadalmi téren, ildomosan ténylegesíteni" el ne mulasszák. Mecséry leirata Pálffyhoz, Bécs, 1863. aug. 25., Pálffy levélfogalmazványa Temes, Abaúj, Bihar, Sopron és Pozsony megyék főispáni helytartóinak (saját kezűleg) Buda, 1863. szeptember. MOL D 191 12 327.IV.1863.

rendőrigazgatóságnak és személy szerint neki alárendelve.[269] Eközben felmerült a nagykanizsai rendőrbiztosság újrarendszeresítése is Worafka felügyelete alatt.[270] Amikor július végén Richard Belcredi gróf miniszterelnök – ahogy arról már szó esett – átvette a rendőri ügyek irányítását, ez újra mozgásba hozta az eseményeket. Belcredi októberben maga fordult Majláth György magyar kancellárhoz, s javasolta az 1862-ben félbeszakadt tárgyalások felújítását és lehető leggyorsabb lezárásukat. Kéri, hogy csatolják számára az 1862. április 16-i javaslatot, s közöljék vele a magyarországi rendőri szervek személyi állományát és fizetési listáit. Ezután Károlyi László alkancellár Sennyey Pál báró főtárnokmesterhez, a helytartótanács elnökéhez továbbította az ügyet.[271] Belcredi november 3-án, majd december 22-én újra sürgette az állásfoglalást a kancellária részéről, amely viszont a sürgetést továbbította Sennyeyhez.[272]

Ahogy arról már szó esett, a takarékosság jegyében a többi tartományban is sor került hasonló döntésre 1866 januárjában. Ebbe a sorba illeszkedett az uralkodó 1866. január 19-i határozata, amely a fenn nevezett öt rendőrigazgatóság és a három rendőrbiztosság feloszlatásáról, a pesti rendőrigazgató felügyelete alatt rendőrbiztosságok felállításáról, valamint az egész magyarországi rendőri szervezetnek a királyi helytartó, illetve a főtárnokmester felügyelete alá való helyezéséről szólt 1866. április 1-jei határidővel. Intézkedett az uralkodó arról is, hogy a feloszlatott hivatalok hivatalnokai és irodaszolgái további rendelkezésig folyamatosan kapják juttatásaikat. A megszűnő hivatalok „bizalmas természetű irományait, jegyzőkönyveit és előjegyzéseit" Worafkának kellett átadni. Worafka meghallgatása után Sennyey feladata volt javaslatot tenni az új szervezeti rendre.[273] Feloszlatták Pest–Budán a két pályaudvar felügyeletét ellátó „rendőrcsapatot" is, mivel ez a feladat átkerült a városi főkapitányok hatáskörébe.[274]

Ez alkalommal Worafka némileg módosított javaslatot vetett papírra: az egyes nemzetiségek koncentrációját és a határos tartományok viszonyait jelölte meg a kívánatos rendőrségi szervezet fő meghatározó szempontjaiként, s eszerint mindenféle rendőri hatóságot feleslegesnek minősített Pozsonyban, Sopronban és Nagyváradon, míg Kassán (Galícia közelsége) és Temesvárott (vasúti csomópont) rendőrbiztosságot javasolt

[269] „Die Organisirung der Polizeibehörde in Ungarn." HHStA, IB, Annexe, Kt. 37.
[270] Privitzer István levele Pálffyhoz, Bécs, 1865. júl. 17. MOL D 191 3222.IV.1865.
[271] Belcredi átirata a magyar kancellária elnökségéhez, Bécs, 1865. okt. 4., Károlyi László leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 7. MOL D 191 1805.IV.1865.
[272] Belcredi átirata a magyar kancelláriához, Bécs, 1865. dec. 22. és Károlyi László leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. dec. 25. „Rendőrigazgatóságok feloszlatása". MOL D 191 786.IV.1866.
[273] Majláth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1866. jan. 31. MOL D 191 786.IV.1866.
[274] Gyűjtóakta, 1866-1867. MOL D 191 278.IV.1866.

szervezni. Meghagyta volna a biztosságot a „magyar elem” központjaiban, Aradon és Debrecenben (Eperjesen viszont nem), s új rendőrbiztosságok szervezését javasolta Besztercebányán (szlovák agitáció), Újvidéken (szerb mozgalmak, Szerbia közelsége) és Nagykanizsán (vasúti csomópont). Hangsúlyozta továbbá, hogy a rendőri szervek illetékességi köre továbbra is ne csak a székvárosukra terjedjen ki, hanem annak környékére is. Hatáskörükben nem tervezett változást, fenntartotta volna a fennálló állapotokat: idegenek megfigyelése, egyesületi ügyek, sajtóügyek, színházi darabok, koncertek szövegeinek cenzúrája, a színházi előadások felügyelete az 1863. március 23-i rendeletnek megfelelően. Egyedül a Rendőri Híradó szerkesztését engedte volna ki a pest–budai rendőrigazgatóság kezéből. Ezenkívül hangsúlyozta, hogy mivel egyúttal feloszlatásra kerülnek a rendőri saját rendfenntartó alakulatok, fel kell szólítani a katonai és a civil közigazgatási hatóságokat a rendőri szerveknek nyújtandó asszisztenciára. Worafka javaslatait Sennyey is támogatta, két szempontot azonban hozzátett Worafka javaslataihoz: egyrészt hangsúlyozta, hogy a tisztviselők kiválasztásában „lehetőleg országbeli származásúakra kiváló figyelem fordíttassék”, hogy a „tájbeli nyelveket” jól ismerjék; másrészt pedig kikötötte, hogy az átszervezést nem kell „közhírré tenni”, mivel „egyrészről ezen szervezés tisztán belkérdésként kezelendő, másrészről pedig ezen rendőrhatóságok felállításának közhírré tétele a jelen viszonyok közt az országban kedvezőtlen hangulatot volna képes előidézni”.[275]

Belcredi azonban nem értett mindenben egyet a javaslattal. Egyrészt kifejtette, „talán” még tovább lehetne csökkenteni a rendőrbiztosságok számát, de ehhez nem feltétlenül ragaszkodott. A személyi állománnyal kapcsolatban pedig egy ellenvetést tett: Worafka hangsúlyozta, hogy a rendőri hivatalnokokat szolgálati lakással kell ellátni, míg ezt Bécsben csak a kirendeltséget vezető biztos és a hivatali szolga esetében látták indokoltnak. A hatáskört illetően is tett Belcredi néhány megjegyzést: az egyesületekről még folyamatban vannak a tárgyalások, a színházi előadások rutin ellenőrzése inkább a városi hatóságokhoz kerüljön, a rendőri hatóságok csak rendbontás esetén legyenek illetékesek. Nem tartotta célszerűnek a Rendőri Híradó átadását a városi hatóságoknak, az volt a véleménye, akkor inkább szűnjön az meg. Viszont jelezte, a fegyverviselési engedélyek kérdésében kívánatos lenne a rendőri szerveknek újra befolyást biztosítani valamilyen formában. Respektálta ugyanakkor Sennyey azon óhaját, hogy az új szabályozást ne hozzák nyilvánosságra. Károlyi László a kancellária részéről március 26-

[275] Worafka előterjesztése Sennnyeyhez, Pest, 1866. febr. 18. és Sennyey jelentése Majláthhoz, Buda, 1866. február MOL D 191 786.IV.1866.

án a rendőrbiztosságok számát illetően lezártnak minősítette a kérdést Worafka eredeti javaslatát indokoltnak tartva. A többi vitatott kérdésről Sennyeytől állásfoglalást kért, egyúttal utasította Sennyeyt, hogy biztosítsa, hogy Kassán, Debrecenben, Aradon és Temesvárott folyamatos legyen a működés.[276]

A döntés tehát az újjászervezés elveiről késett, ezért Sennyey március 26-án táviratilag értesítette valamennyi rendőrigazgatót, hogy ideiglenesen függesszék fel az ügyek átadását az illető városi kapitányságnak, s folytassák tevékenységüket. Persze ezt is – ahogy a feloszlatásról szóló döntést is – igyekezett volna lehetőség szerint feltűnés nélkül bonyolítani, de a bécsi sajtóban Temesvárról érkezett hírként már beszámoltak arról.[277] Végül aztán csak annyi történt, hogy a megszűnt rendőrigazgatóságok helyett rendőrbiztosságok jöttek létre, míg a korábbi rendőrbiztosságok egyszerűen folytatták működésüket, immáron mind közvetlenül Worafka felügyelete alatt. Új rendőrbiztosságok szervezésére nem került sor. 1866 késő tavaszának–nyarának háborús viszonyai közepette érthető módon a folyamatosság jelentőségét hangsúlyozták a politikusok és a rendőrhivatalnokok egyaránt, s nem látszott aktuálisnak egy nagyobb szervezeti átalakítás levezénylése. Lényeges személyi változások sem történtek, a volt rendőrigazgatók közül egyedül Cihlarz soproni rendőrigazgatót helyezték át a bécsi rendőrigazgatósághoz érdemeinek és több évi fáradozásainak elismerése mellett.[278]

Hasonló folyamat zajlott le Horvátországban és Erdélyben is. Ugyancsak január 19-én döntött az uralkodó a zágrábi és a nagyszebeni rendőrigazgatóság, a brassói és kolozsvári rendőrbiztosság (valamint a fiumei rendőri bíróság) feloszlatásáról. A zágrábi helytartóságon, illetve az erdélyi helytartóságon belül hoztak létre egy-egy rendőri ügyosztályt az államrendőrségi teendők ellátására.[279]

Lényegi változás így azután nem is történt egészen az 1867 tavaszán bekövetkező megszűnésig.

1867 januárjában már intenzív tárgyalások folytak Bécsben, melyek közvetlenül előkészítették az Andrássy Gyula gróf vezette magyar kormány kinevezését február 17-én és annak nyomán a politikai intézményrendszer teljes átalakítását, mai szóval a politikai

[276] Belcredi átirata a magyar kancelláriához, Bécs, 1866. márc. 9. és Károlyi leirata Sennyeyhez, Bécs, 1866. márc. 26. MOL D 191 786.IV.1866.
[277] Távirat fogalmazvány a pozsonyi, kassai, soproni, nagyváradi és temesvári rendőrigazgatókhoz, Buda, 1866. márc. 26., Sennyey levélfogalmazványa Leiser temesvári rendőrigazgatóhoz, Buda, 1866. ápr. 2., Leiser jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Temesvár, 1866. ápr. 4. MOL D 191 786.IV.1866.
[278] Belcredi leirata a helytartótanács elnökségéhez, Bécs, 1866. jún. 15. MOL D 191 3149.IV.1866. Cihlarz 1880-ig szolgált rendőrtisztviselőként különböző pozíciókban.
[279] Vö. Ferenc József leirata a magyar kancelláriához, Bécs, 1866. ápr. 21. (másolat) MOL D 191 2456.IV.1866.

rendszervált(oz)ást. A rendőri szervezet azonban már csak tehetetlenségi nyomatéka folytán is a régi mederben folytatta működését. Február 22-én Andrássy és a belügyminisztérium vezetője, Wenckheim Béla báró szóban arra utasította Worafkát, hogy további utasításig folytassa hivatali működését, ezen felbátorodva az gyorsan betiltotta a Frankenburg Adolf szerkesztésében megjelentetni szánt „1848" című újság előfizetési felhívását, Wenckheim azonban közbelépett.[280]

A bécsi kormányzat igyekezett gondoskodni a használhatónak ítélt magyarországi rendőrhivatalnokok jövőjéről. Március 8-án Beust báró Andrássyhoz intézett iratában kifejtette: a magyarországi rendőri szerveket utasította, hogy amúgy is csak az államrendőrségi ügyekre korlátozódó tevékenységüket a jelenlegi tényállás „tapintatos figyelembevétele mellett" Andrássy későbbi rendelkezéséig folytassák. Emellett Andrássy jóindulatába ajánlotta a nehéz helyzetbe került rendőrségi hivatalnokokat, hivatkozva arra, hogy a közel 80 fő közül 35-en magyarországi születésűek, bírják a magyar nyelvet, praktikus ismeretekkel rendelkeznek, így alkalmasak lennének arra, hogy a megalakuló magyar rendőri–közigazgatási szervek alkalmazzák őket.[281]

Március 9-én a magyar minisztertanács ülésén Wenckheim belügyminiszter be is jelentette, hogy Worafkát Bécsből utasították, hogy a magyar kormány rendelkezéseit várja, aminek folytán Worafka a belügyminiszter „rendelkezése alá helyezte" magát. A minisztertanács ekkor arról határozott, hogy egyelőre valamennyi rendőri szerv folytassa tevékenységét.[282] A külső szimbólumokban azonban már észrevehető volt a rendszerváltásra való előkészület: a pesti rendőrigazgatóság házáról levették a sasos császári címert, a kapu előtt már nem állt őr, megszűnt az időszaki sajtó rendőri ellenőrzése is.[283]

Március 17-én az uralkodó elnökletével újabb ülést tartott a magyar kormány, melyen határoztak a belügyminisztériumon belül egy rendőri ügyosztály létrehozásáról. A határozat szerint a rendőri szervek közül néhányat feloszlatnak, máshol viszont új kirendeltségeket hoznak létre, főképp a határokhoz közel, például Újvidéken és Brassóban, a használható hivatalnokokat tovább alkalmazzák. Hogy a részleteket kidolgozzák, az uralkodó kilátásba helyezte, hogy Pest–Budára érkezik hamarosan Schäfer Pál lovag, hogy tanácskozzék a szervezeti kérdésekről. Ugyanezen az ülésen

[280] Worafka jelentése a rendőrminisztériumhoz, Pest, 1867. márc. 10. HHStA, IB BM 1572/1867.
[281] Beust átirata Andrássyhoz, Bécs, 1867. márc. 8. MOL K 148 1867-IV-523.
[282] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1867. márc. 9. MOL K 27.
[283] A pesti rendőrigazgatóság. 1848 1867. márc. 14. 4.

határozat született a magyarországi csendőri szervezet teljes feloszlatásáról.[284] Március 22-én Andrássy megtette hivatalos előterjesztését a csendőrség ügyében, s az uralkodó a következő nap azt jóváhagyta.[285]

A minisztertanács április 3-i ülésén fogadta el a belügyminiszteri előterjesztést a rendőri ügyosztály szervezetéről.[286] Ezt követően nyújtotta be Wenckheim részletes előterjesztését az uralkodó számára április 4-én.[287] Ebben beszámol arról, hogy Schäfer valóban megérkezett Pestre, hogy „engemet a kívánt felvilágosításokkal lásson el és tanácsával támogasson". A vele kötött megállapodás szerint a belügyminisztérium rendőri ügyosztálya alá tartozik majd a „magasabb államrendőrség kezelése" s mindazon ügyek, melyeket korábban a helytartótanács elnöki irodájában intéztek. Schäfer javasolta, hogy az ügyosztály négy egységre tagozódjon, élén egy osztályfőnökkel. Ezzel Wenckheim is egyetértett. Az előterjesztés szerint az első alosztály az államrendőrségi ügyekkel foglalkozott, a másodikhoz tartoztak a belső személyi ügyek: a tisztviselők alkalmazása, nyugdíjaztatása, szabadságolása, az özvegyek és árvák ügyei, a nyilvános kiadások adminisztrációja, a belső ügyiratkezelés. A harmadik ügyosztály legfontosabb teendői: útlevélügyek, bejelentési kötelezettség, az egyesületek és a vasutak felügyelete, a belső rendfenntartás, az alárendelt szervek felügyelete az államrendőrségi ügyek kivételével, a Rendőri Híradó kiadása. A negyedik alosztály feladatköréhez tartozott a sajtórendészet (összekötő szerep a miniszterelnöki sajtóirodával) és a színházrendészet. A javaslat tartalmazza a fennálló rendőri szervek feloszlatását, s helyettük különösen a határszéleken az osztálynak közvetlenül alárendelt ún. kirendeltségek (expositurak) létrehozását (például Újvidéken és Brassóban – erősítette meg az előterjesztés). A javaslat még tartalmazta, hogy a feloszlatott szervek hivatalnokai közül „némelyeket" alkalmaznának a belügyminisztériumban, másokat viszont nyugállományba kellene helyezni, illetve a birodalom valamely más pontján alkalmazni. Továbbá kérte Wenckheim az uralkodót, hogy határozzák meg az 1867-re szóló költségvetést a magyarországi államrendőrség

[284] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1867. márc. 17. MOL K 27. V.ö.: Botos: A Magyar királyi Belügyminisztérium a dualizmus korában 6. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek meglehetősen szűkszavúan foglalkoznak csak a rendőrség szervezésének kérdéseivel. Az egyik résztvevő, Lónyay Menyhért pénzügyminiszter naplójából azonban tudjuk, hogy általános gyakorlat volt az, hogy a kényesebbnek ítélt témákról csak szűkszavúan vagy egyáltalán nem emlékeztek meg a hivatalos jegyzőkönyvben: „A magyar minisztertanácsnál behozott szokás, hogy a legfontosabb kérdések rendesen jegyzőkönyv nélkül tárgyaltatnak, és így a tanácskozás kezdetén magunk voltunk, s annak eredménye jegyzőkönyvbe nem is vétetett fel." 1869. márc. 25-i bejegyzés. MOL mikrofilmtár 37 155. tekercs

[285] „Csendőrség feloszlatásáról" címmel gyűjtőakta, MOL K 148 1867.IX.471.

[286] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1867. ápr. 3. MOL K 27. Az előterjesztést Szlávy József belügyminisztériumi államtitkár dolgozta ki. Vö. Botos: A Magyar királyi Belügyminisztérium a dualizmus korában 8.

[287] Az előterjesztés magyar nyelvű változatát lásd: MOL K 148 1867-IV-813.

számára. A rendőri ügyosztály tervezett felépítése gyakorlatilag lemásolja a bécsi rendőrminisztérium felépítését és munkamegosztási sémáit. A különbség csupán annyi, hogy a rendőrminisztériumnak csak három ügyosztálya volt, s a színházi és a sajtóügyek irányítása a miniszter elnöki irodájának feladatkörébe tartozott. Tulajdonképpen az előterjesztéshez csatolt német nyelvű hatásköri leírás pusztán a bécsi rendőrminisztérium hatásköri leírásának egy-egy ponton kis mértékben módosított szövegvariánsa.[288] Az uralkodó négy nappal később, április 8-án jóváhagyta az előterjesztést. Úgy tűnik azonban, hogy végül nem jött létre a négy alosztályra való tagozódás. 1867 első felében egyetlen „rendőri osztály" létezett, 1867. augusztus 26-án az kettévált „államrendőri osztály"-ra és „közrendészeti osztály"-ra.[289]

Beust április közepe táján kérte a rendőri szervek feloszlatása pontos időpontjának közlését, újra a magyar kormány jóindulatába ajánlotta a magyarországi születésű rendőrhivatalnokokat.[290] Néhány nappal Beust később értesíti Wenckheimet, hogy az államrendőrségi alapból 1867 fennmaradó hónapjaira a magyar kormány rendelkezésére összesen 41 800 Ft-ot tud rendelkezésre bocsátani, havi részletekben (Erdély és Horvátország kiadásait is ebből kellett finanszírozni).[291]

Wenckheim a császári rendőri szervek feloszlatását 1867. április végi határidővel rendelte el. Április 30-án a minisztertanács ülésén előterjesztette személyi javaslatait a belügyminisztérium állományára.[292] A pest–budai rendőrigazgatóság személyi állományából Wenckheim eredetileg három főt kívánt alkalmazni: Pulcz Károlyt, aki a sajtóügyekkel foglalkozott, Klemens Hillert, aki például az ügynök ügyekben is Worafka jobbkeze volt, valamint Bizenti Frigyest, aki a Schmerling provizórium idején Pest város főkapitányi tisztét töltötte be. Hillert azonban áprilisban kinevezték a bécsi rendőrminisztérium főbiztosává, Pulcz és Bizenti alkalmazása ellen pedig heves sajtókampány indult,[293] végül Beusttal való előzetes konzultáció után július 19-én

[288] „Organisation des Polizeiministeriums". HHStA, IB BM 1313/1866.
[289] Vö. Botos: A Magyar királyi Belügyminisztérium a dualizmus korában 9.; A Központi Államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában 2. rész
[290] Beust átirata Wenckheimhez, Bécs, 1867. ápr. 17. MOL K 148 1867-IV-813.
[291] Beust átirata Wenckheimhez, Bécs, 1867. ápr. 19. MOL K 148 1867-IV-813.
[292] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1867. ápr. 30. MOL K 27
[293] Először a konzervatív Pesti Hírnök jelentette a hírt, s egyedüliként nyilatkozott pozitívan Pulcz és Bizenti „hazánkfiai" alkalmazásáról. Pesti Hírnök 1867. ápr. 24. 3.; Magyar Ujság 1867. ápr. 24. 85.: „Hihetetlen hirt olvasunk a napokban, s ez nem más, mint hogy Pulcz úr a Bach és provisorius korszak egyik cenzora a magyar miniszteriumban nyerne alkalmazást – Az az mégsem hihetetlen hir biz az."; A sajtó. 1848. 1867. máj. 3. 4.: „[Pulcz és Bizenti urak]…neve öszsze van forrva azon sanyaru korszakkal, melyben sajtónk lenyügözve porkolábjai önkényétől függött." A lap egy korábbi számában nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a „hazánkfiai" közül Pulcz csak töri a magyar nyelvet. A „Hirnök" ömlengései. Uo.

Wenckheim jelezte Pulcznak, hogy nem tart igényt továbbra „időleges szolgálatá”-ra.[294] Pulczot ezt követően az uralkodó szeptemberben rendőrfőbiztossá nevezte ki, de alkalmazásáról nem tudunk.[295] A minisztériumon belül az államrendőrségi ügyek kezelése Ráday Gedeon gróf osztálytanácsos kezébe került.[296]

Közben a tavaszi hónapokban sorra távoztak az országból a korábbi rendőri vezetők. Az uralkodó még 1866. január 19-én kiadott intézkedése folytán a feloszlatott rendőri hivatalok tisztviselői további rendelkezésig tovább kapták juttatásaikat.[297] Worafkát nyugállományba helyezték, az újságok is hírül adták, hogy Pesten kíván letelepedni. Az uralkodó ráadásul februárban harmadosztályú vaskorona renddel tüntette ki, amit persze a magyar sajtó nem mulasztott el csípős hangon kommentálni: „…a legnagyobb örömmel természetesen csak arra gondolhatunk, hogy most már nincs velünk semmi dolga, s nem történik az, hogy oly férfiu, ki egy kukkot sem tud magyarul, biráskodik első sorban a magyar könyvek és lapok felett…”[298] Marx kassai rendőrigazgatót végre még február elején áthelyezték, majd március közepén kinevezték a prágai rendőrigazgatóságra. 1871-től prágai, 1872-től pedig bécsi rendőrigazgató lett.[299] Eduard Podolsky pozsonyi rendőrigazgatót nyugdíjazták, s szintén megkapta a Vaskorona Rend III. osztályi jelvényét.[300] Samuel Leiser temesvári rendőrigazgató is nyugállományba került, ő a Ferenc József érdemrend lovagi keresztjét kapta meg.[301] Ugyancsak nyugdíjaztatás várt Josef Kirchner egykori nagyszebeni rendőrigazgatóra is.[302]

1867. ápr. 26. 4. Vö.: A miniszteriális sajtóhivatal. 1848 1867. ápr. 30. 4.: „Nem hihetjük, hogy [Pulcz] végleges alkalmazást nyert, de provisorius müködése is méltán szemet szúr.”

[294] Wenckheim levélfogalmazványa Pulcz Károlyhoz, Buda, 1867. júl. 19. és Beust átirata Wenckheimhez, Bécs, 1867. júl. 6. MOL K 150 1867-III/R.-11-2154.

[295] Beust nevében átirat Andrássyhoz, Bécs, 1867. szept. 3. MOL K 150 1867-III/R.-11-4236.

[296] A minisztérium alkalmazottjairól lásd: A Központi Államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában, 31-81.; Rádayról vö. Csapó: A szegedi királyi biztosság 73-90.

[297] V.ö. Beust átirata Wenckheimhez, Bécs, 1867. júl. 6. MOL K 150 1867-III/R.-11-2154.

[298] A kitüntetésről lásd: Ujdonságok c. rovat Sürgöny 1867. febr. 28. Az idézetet lásd: A pesti rendőrigazgatóság. 1848 1867. márc. 14. 4. Worafka ugyanazon a napon írt jelentésében fel is hívta bécsi főnökei figyelmét az őt támadó újságcikkre: HHStA, IB, BM 1572/1867.

[299] Beust nevében (Schäfer aláírásával) leirat Sennyeyhez, Bécs, 1867. febr. 12. MOL D 191 522.IV.1867; a rendőrminisztérium átirata a helytartótanács elnökségéhez, Bécs, 1867. márc. 16. MOL K 148 1867-IV-380. 1881-ben „Wilhelm Ritter Marx von Marxberg” címmel főnemesi címmel tüntette ki az uralkodó. AVA, Adelsarchiv Marx 1881. IX. 13.

[300] Levélfogalmazvány Pozsony sz. kir. város közönségének, Buda, 1867. ápr. 18. MOL K 150 1867-III/R-11-297.

[301] Beust nevében átirat Andrássy Gyulához, Bécs, 1867. szept. 3. (német nyelvű) MOL K 150 1867-III/R-11-4280.

[302] Beust nevében átirat Wenckheimhez, Bécs, 1867. máj. 18. MOL K 150 1867-III/R-11-4384.

Forradalmárok nyomában – államrendőrségi tevékenység Bach belügyminiszter felügyelete alatt

1848. március végén – ahogy arról már szó esett – feloszlatták a Polizeihofstellét, az informátorokat kéthónapos fizetésüknek megfelelő végkielégítéssel elbocsátották. Ezt követően teljes dezorganizáció következett, az egyes katonai egységek vezetői alkalmaztak kémeket Magyarországon és Lombardia-Velence tartományokban az ellenséges hadmozgások kikémlelésére. 1849 tavaszától kezdve tehát új alapokon kellett felépíteni az államrendőrségi információszerzést kül- és belföldön egyaránt. Bach előterjesztése a belügyminisztérium szervezetéről, az azon belüli feladatmegoszlásról 1849 szeptemberében az elnöki iroda, azaz Bach személyes felügyelete alá rendelte „a bizalmas levelezést, a magasabb (állam)rendőrségi ügyeket és a politikai egyesületeket, a sajtó ügyeit, a színházi ügyeket”.[1] Mindebben Bach jobbkeze a belügyminisztériumon belül a már említett Josef R. Clannern von Engelshofen osztálytanácsos volt, aki számára – ahogy erre már utaltunk – nem volt ismeretlen ez a terület. Engelshofent már az év elején felszólította Welden báró táborszernagy Bécs katonai kormányzójaként Schwarzenberg miniszterelnökkel egyetértésben, hogy a birodalom határain kívüli államrendőrségi információs hálózatot újraszője.[2]

Forradalmár emigránsok nyomában – államrendőrségi tevékenység külföldön

1848 tavaszán három külföldön működő hírszerző agentúrát tartottak számon: Párizsban, Frankfurtban és Lipcsében, s évente körülbelül 50 000 forintot vett igénybe az informátori hálózat működtetése. 1848 tavaszának európai forradalmai természetesen szétzilálták a külföldön tevékenykedő osztrák ügynökszervezetet. Az ügynököket – a birodalom határain belül tevékenykedőkhöz hasonlóan – elbocsátották. 1849 áprilisában láttak hozzá Schwarzenberg miniszterelnök–külügyminiszter irányításával az

[1] Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1849. szept. 7. Közli: Walter: Die österreichische Zentralverwaltung III/2. Nr. 21. 115-117., vö. Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung” 309.
[2] Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung” 307.

újjászervezésnek, ebbe kapcsolódott bele Bach a belügyi tárca átvétele után. Schwarzenberg a maga hivatalán belül rendelkezett egy saját politikai-rendőri szekcióval, amely a külföldön folyó tevékenységet illetően döntő súllyal rendelkezett, s azt az első években szilárdan meg is őrizte.[3]

A belügyminisztériumon belül a külföldi rendőri tevékenységet Engelshofen koordinálta. Ahogy Bach 1851-ben nyilatkozott, a régi ügynökök nagy része „nyomtalanul" eltűnt, már nem volt mozgósítható, újra fel kellett építeni az információs rendszert. 1849 augusztusában – a magyar politikai vezetők Törökországba távozása nyomán – a hálózatot ráadásul területileg ki kellett szélesíteni.[4] Bach már a minisztertanács 1849. augusztus 27-i ülésén jelezte, hogy szükséges a török–ausztriai határt szigorú felügyelet alatt tartani, a tökéletlen török rendőrség tevékenységének kiegészítése végett az ország belsejében is ügynökségeket kell létrehozni.[5] A külföldön folytatott államrendőrségi tevékenység fő feladata a tárgyalt időszak során végig a magyar, olasz és lengyel demokrata emigráció szemmel tartása volt, kiegészülve a nemzetközi munkásszerveződések megfigyelésével. 1851 elején a belügyminiszter a szemmel tartandó legfontosab városokként Párizst, Londont, Belgrádot, Konstantinápolyt, Aleppót, Kütahyát és New Yorkot jelölte meg.[6] Az 1850-től egyre intenzívebbé váló politikai támadások össztüzében Bach számára különösen fontos volt a titkosszolgálat, hogy a jól értesült „szakember" szerepét játszhatja, elsősorban a társadalmi mozgalmak visszaszorításának terén, gyakran dicsekedett azzal, hogy jobban értesült az európai „társadalmi–forradalmi" mozgalmakról, mint az osztrák külképviseletek.[7] A minisztertanács ülésein gyakran beszámolt a Kossuthról és a magyar szabadságharc emigráns vezetőiről beérkezett hírekről, hetenként összefoglalót terjesztett a császár elé.[8] 1850-ben több mint négyezer jelentés futott be külföldről Bach hivatalába.[9]

Szervezetileg elkülönítettek „főügynökségeket", azaz „páholyokat" (*Hauptagentur*), ahol egy-egy kipróbált és tapasztalt ügynök maga irányította más,

---

[3] A minisztériumban létező két szekció közül az első feladatköréhez tartozott a „magasabb rendőrség" (*höhere Polizei*). Matsch: Geschichte des auswärtigen Dienstes von Österreich(–Ungarn) 99.

[4] Clannern von Engelshofen jelentései Bachhoz, Bécs, 1851. jan. 19., 1851. júl. 27. és Bach előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1851. febr. 4. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26: Polizei: Staatspolizei

[5] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. aug. 27. Die Ministerratsprotokolle II/1. 636.; vö. Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 712.

[6] Bach előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1851. febr. 4. AVA, Nachlass Bach Kt. 26.

[7] Stölzl: Die Ära Bach in Böhmen 260., 262.

[8] Példaként lásd: a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1849. dec. 17., 1850. ápr. 18., 23. Ministerratsprotokolle II/1.908-909., II/2. 312-313., 322.; vö. Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 328.

[9] Bach előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1851. febr. 4. AVA, Nachlass Bach Kt. 26., közli: Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 462.

kapcsolódó területeken működő konfidensek tevékenységét. Bach 1851 elején nyolc főügynökséget jelölt meg: Zürich (Észak-Svájc), Genf (Nyugat-Svájc), Strasbourg (Svájc, Elzász), Frankfurt, Lipcse, Berlin (egy filiáléval Hamburgban), Belgrád és Korfu. Keleten speciális volt a helyzet, amennyiben Konstantinápolyból (a belgrádi konzul koordinálásával) további központokat (*Agentur*) fogtak össze, melyek Athénben, Aleppoban, Szmirnában, Kütahyában, Sumlában, Bukarestben és „Dulcá"-ban működtek.[10] A keleti információszerzést nem közvetlenül Bécsből irányították. A kulcsszemély tehát a konstantinápolyi főkonzul, Anton von Mihanovich volt (de Theodor Teja Radosavljević alezredes belgrádi főkonzul is fontos szerepet játszott), aki Bach felkérésére szállította neki a bizalmas információkat, s bizonyos mértékig koordinálta az ügynöki tevékenységet. A konstantinápolyi osztrák követség fordítóként alkalmazta Gabriel Jasmagyot, aki a keleti hálózat közvetlen irányítója volt Konstantinápolyban. Vele érkezett 1849 nyarán Törökországba Kovács (Schmidt) Pál királyi fiskális, aki 1850 nyaráig Jasmagy jobbkeze volt, ezután hazatért Magyarországra.[11]

A páholyvezetők irányítása alatt állókon kívül tevékenykedtek még független levelezők, akikkel Bécsből tartották a kapcsolatot, Bach az uralkodónak szánt jelentésében Augsburgot, Brüsselt, Baselt, Bernt, Braunschweigot, Breslaut, Kölnt és Drezdát nevezte meg helyszínekként, de más forrásokból tudjuk, hogy természetesen a nagy európai emigráns központokban, Párizsban vagy Londonban szintén működtek fizetett konfidensek. A földrajzi lefedettséget illetően gyenge pontként Bach Itáliát jelölte meg, ahol ekkoriban csak Torinoban és Genovában állt rendelkezésre konfidens. Ahogy azután a magyar politikai emigráció prominens vezetői elhagyhatták Törökországot, lehetővé vált a keleti hálózat karcsúsítása, ezzel párhuzamosan a nyugat-európai háló sűrűbbé szövése, miközben új helyszínként valóban megjelent a tengerentúlon New York.[12] A külföldi államrendőrségi adatgyűjtés természetesen nem korlátozódott az emigránsok által lakott területekre és a német államokra. Elsősorban a határmenti

[10] Bach előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1851. febr. 4. AVA, Nachlass Bach Kt. 26.; „Dulca" feltehetően a Montenegro területén fekvő Duklja település.

[11] Jasmagy tolmácsként történő alkalmazására lásd: Schwarzenberg miniszterelnök előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1850. jún. 16. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge MRZ 2419/1850.; Kovácsot Bach jutalmul kinevezte járási biztosnak és a temesvári „biztonsági szolgálat központi irodája" (*Zentral-Sektion für den Sicherheitsdienst*) vezetőjének. Bach levélfogalmazványa Mayerhofer vajdasági kormányzóhoz, Bécs, 1850. jún. 10. HHStA, IB A Akten Nr. 2233.; vö. Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban 334-348.; Deák: A száműzött Kossuth 119.

[12] Bach előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1851. febr. 4. AVA Nachlass Bach Kt. 26.

területek, a dunai román fejedelemségek és Bosznia jelentettek még célpontot,[13] de ezen területek jelentősége alárendelt jelentőségű maradt a tárgyalt időszakban.

Egy – feltehetőleg Clannern által papírra vetett – összefoglalás a külföldön folyó államrendőrségi tevékenységről három ügynöktípust különített el: egyrészt azokat a személyeket, akik fizetett ügynökként a császári kormányzat szolgálatában álltak; olyan bizalmi levelezőket, akik tevékenységét időről időre honorálják; harmadrészt pedig olyan „elvtársak"-at (*Gesinnungsgenossen*), akik meggyőződésből és odaadásból támogatják a kormányzatot. Az első kategóriába a Londonban, Párizsban, Zürichben, Lipcsében és Konstantinápolyban működő „főügynökség" vezetőit sorolta, másrészt pedig összesen 15 személyt, akik önállóan tevékenykedtek.[14]

A költségek az 1848 előtti költségek közel duplájára emelkedtek, ezt alapvetően két tényezőre vetették vissza: egyrészt a megnövekedett feladatokra, másrészt pedig a változott valutaviszonyokra.[15] Bach előterjesztése 1851 februárban a nyugat-európai hálózat költségeit havi 4500, a keleti költségeit havi 3300 forintban, azaz évi több mint 90 000 forintban határozta meg.[16] Az 1852-es kimutatás szerint míg 1851 nyaráig a keleti ügynökök havi honoráriuma 3000, a nyugatiaké 5600 váltóforintot tett ki, addig ez az összeg 1852 áprilisra Keleten 700, Nyugaton 3655 váltóforintra változott,[17] azaz itt már körülbelül évi 52 000 forinttal számoltak.

Bach igyekezett volna saját kezébe és saját minisztériumába centralizálni a külföldön folyó államrendőrségi adatgyűjtést. E téren azonban igen befolyásos konkurensekkel kellett számolnia. Egyrészt a külügyminiszteri posztot is kezében tartó Schwarzenberg miniszterelnökkel, akinek szerepét a bel- és külföldi államrendőrségi tevékenység irányításában nem becsülhetjük alá, ha pontosan nem is tudjuk felvázolni. Másrészt az egyes tartományi helytartók/kormányzók is alkalmanként külföldre, leginkább a tartományukkal határos területekre küldtek egy-egy saját bizalmast konkrét megbízással. Bach igyekezett a tartományi közigazgatási vezetőket rászorítani, hogy

[13] Paul Tvertković boszniai születésű ortodox pap például (mint írta, 1848-1849-ben részt vett a harcokban a magyarok ellen Stevan Petrović Kničanin segédcsapatában, s Újvidéken élő családjának anyagi támogatását kérte szolgálataiért cserébe) maga ajánlkozott boszniai kapcsolatain keresztül információszerzésre, s Bach elfogadta ajánlkozását, 1852 tavaszán még egészen biztosan fennállt a kapcsolat. Tvertkovićra vonatkozóan lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 3495., BM 182/1852.

[14] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1852. ápr. 19. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26.

[15] Clannern von Engelshofen jelentése Bach számára, Bécs, 1851. júl. 27. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26.

[16] Bach előterjesztés fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1851. febr. 4. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26., ismerteti: Frank: Egy emigráns alakváltásai 46.

[17] „Uibersicht sämmtlicher mit dem Dienste der staatspolizeilichen Agenturen in In- und Auslande verbundenen Auslagen" címmel kimutatás, Bécs, 1852. ápr. 19. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26.

külföldre ügynököt csakis az ő előzetes engedélyével meneszthessenek,[18] de nem tudjuk, ezt milyen hatásfokkal volt képes érvényesíteni. Amire azonban még kísérletet sem tehetett, az a legkülönfélébb katonai hatóságok által, elsősorban katonai hírszerzés céljából kiküldött, de alkalmanként politikai megbízásokkal is ellátott ügynökök ellenőrzése volt. Mint még a későbbiekben látni fogjuk, elsősorban a két észak-itáliai tartomány legkülönbözőbb katonai parancsnokai tartottak fenn efféle élénk kapcsolatokat, s itt a rendőrigazgatóságok gyakorlatában sem volt ez ritka. (Volt olyan ügynök, aki egyszerre próbált a bécsi központi rendőri szerv s valamelyik területi rendőri vagy katonai szerv külföldi ágense is lenni – feltehetőleg dupla honorálásért. A korábban pozsonyi újságíró, majd komáromi kapituláns Bangya János például – amellett, hogy a belügyminisztérium külföldi ügynöke volt – 1851 őszén pozsonyi újságíró ismerősein keresztül ajánlkozott Vecsera pozsonyi rendőrigazgatónál, hogy a magyar koronaékszerek ügyében szívesen nyomozna. Vecsera a kerületi katonai parancsnokhoz, az pedig a magyarországi kormányzósághoz továbbította az ajánlkozást, de az ügy kimeneteléről nem volt tudomása – ahogy nekünk sem.[19]) Végül, de nem utolsó sorban csendőrfőfelügyelőként Kempen altábornagy is folyamodott alkalmanként ehhez az eszközhöz.[20] Ennek persze Bach minisztériumára nézve kedvező hatása is volt hiszen, ez némileg kiegyensúlyozhatta például a minisztérium itáliai ügynökállományának foghíjasságát, viszont nem volt biztosított az, hogy a katonai hatóságok által szerzett információk maradéktalanul és haladéktalanul eljutnak a civil hatóságokhoz.

A forradalmi mozgalmak vezetői iránti európai (majd tengerentúli) hajszában azonban más tekintetben sem volt magára hagyatva a bécsi belügyminiszter. 1851 tavaszán ugyanis létrejött a szervezett együttműködés Ausztria, Poroszország, Szászország és Hannover között az államrendőségi tevékenység terén az ún „Polizeiverein” keretében. Az első lépéseket Friedrich Eberhardt, a szászországi belügyminisztérium rendőri ügyekért felelős tanácsosa tette még 1850 tavaszán, amikor a drezdai osztrák követ közvetítésével Schwarzenberg miniszterelnöknek jelezte a kapcsolatfelvételi szándékot. Ezt követően Bach Noé von Nordberg bécsi rendőrigazgatót

[18] Vö. Bach és Mecséry csehországi helytartó levélváltását, 1849. aug- szept. HHStA, IB A Akten Nr. 542.
[19] Kempen is csak 1852 augusztusában értesült erről, s igyekezett Vecserától információkat kapni. Kempen levélfogalmazványa Vecserához, Bécs, 1852. aug. 17. és Vecsera jelentése Kempenhez, Pozsony, 1852. szept. 6. HHStA, IB BM 354/1852.
[20] A Hamburg környéki Altonából például 1851 őszén jelentik Bachnak, hogy Kempen Franz Pollak ügynököt odaküldte. Ernst aláírással jelentés, Altona, 1851. szept. 8. HHStA IB A Akten Nr. 8318.

utasította a kapcsolatfelvételre.[21] A kétoldalú együttműködés kiszélesítésére egy évvel később került sor, amikor is Karl Ludwig von Hinckeldey, a berlini rendőrelnökség vezetője kezdeményezett – szintén a diplomáciai testület útján – bizalmas találkozót a berlini, bécsi, drezdai és a hannoveri rendőrigazgató között, hogy egész Németország szemmel tartásának feladatát feloszthassák egymás között.[22] A találkozó színhelyéül Prágát javasolta, mint ahol a háttérbe húzódhatnak, de az osztrák fél inkább Drezdát választotta. Április 8-án, a Drezda–Prága vasútvonal ünnepélyes megnyitása alkalmából tartott rendezvények fedezékében létrejött a négy rendőri vezető találkozója. Az Osztrák Császárságot a bécsi rendőrigazgató, Weiß von Starkenfels képviselte.[23] A kiinduló javaslatot Hinckeldey vetette papírra, alapelveit elfogadták: a négy állam fővárosának rendőrigazgatóságán az államrendőrségi tevékenység központját hozzák létre a szükséges centralizáció érdekében (egyúttal igyekezve elkerülni a kormányok kompromittálódását); ezek a rendőrigazgatóságok állandó kapcsolatban állnak egymással, s az államrendőrségi szempontból kül- és belföldi fontos információkat, ha kell, távirati úton, kevésbé sürgős esetben heti jelentéscsere útján egymás rendelkezésére bocsátják; évente kétszer személyesen is találkoznak a felelős vezetők a tapasztalatcsere és a jövőbeli feladatok koordinálása céljából. Hinckeldey javaslata tartalmazta azt is, hogy osszák fel egymás között a német államokat, és saját országukon kívüli területekre is terjesszék ki tevékenységüket. Eszerint a bécsi rendőrigazgatóságnak Bajorország megfigyelése jutott volna feladatként. Weiß – ahogy ezt Bachnak kifejtette – úgy látta azonban, hogy a saját területükön kívüli információgyűjtés „összeütközésekhez" vezethet az adott állam vezetésével, ezért inkább kezdeményezték Bajorország bevonását is az együttműködésbe, ami 1851 nyarán sikerrel járt.[24] Mint látjuk, a koordináció nemcsak a külföldi információszerzést érintette, hanem a belföldi információk cseréjét is. Az a terv is felmerült, hogy a Német Szövetség egy közös központi rendőri hivatalt hozzon létre, de

[21] Schwarzenberg levele Bachhoz, Bécs, 1850. márc. 27. és Bach levélfogalmazványa Noé von Nordberghez, Bécs, 1850. márc. 30. HHStA IB BM 1387/1852.

[22] Anton von Prokesch-Osten gróf drezdai osztrák követ jelentése, Berlin, 1851. március 24. Ismerteti: Siemann: Der „Polizeiverein" deutscher Staaten 3-4. Vö.: „Centralisation der polit. Untersuchungen. Versammlung deutscher Polizei-chiefs", Polizei: Conferenz" címmel akta, HHStA, IB BM 142/1852., lásd még: Stölzl: Die Ära Bach 262.

[23] Hinckeldey levele Eberhardtnak, Berlin, 1851. április 3. Közli: Siemann: Der „Polizeiverein" deutscher Staaten 21-22.; Bach Schwarzenberghez intézett 1851. március 31-i levelét lásd: uo. 23-24.

[24] Weiß von Starkenfels jelentése Bachhoz, Bécs, 1851. ápr. 20., Schwarzenberg miniszterelnök átirata Bachhoz, Bécs, 1851. jún. 15. HHStA, IB A Akten Nr. 5536.; az áprilisban elfogadott alapelveket közli a rendőri ügyekért felelős bajor vezető összefoglalója: A. L. Reigersberg gróf előterjesztése a bajor uralkodóhoz, München, 1851. július 31. Közli: Siemann: Der „Polizeiverein" deutscher Staaten 24-27.

ez láthatólag gyorsan lekerült a napirendről, arról Kempen 1852 nyarán már mint meg nem valósult tervről beszélt.[25]

Az 1852 áprilisában a feltehetőleg Engelshofen által készített összegző áttekintés elégedetten szólt a külföldön folyó államrendőrségi tevékenységről. Eszerint a Keleten működő ügynökség bár kisszámú volt, de a teendőiket „kitartással és ügyességgel" végző ügynökök megfeleltek feladatuknak. Általában véve megállapította, hogy az ügynökök nemcsak információkat tudnak szolgáltatni, hanem olyan pozícióban vannak, hogy befolyásolni is tudják a forradalmi „komiték" működését.[26]

A magyar történetírás az 1849-ben külföldre kényszerült magyar politikai emigráció történetének részeként már alapos vizsgálatokat folytatott e kérdésben, többen felvázolták, Bach milyen módszerekkel igyekezett „álmenekültekkel" és részben – Hajnal István szavaival élve – „a hontalanság alatt hitükben megrendült"[27] menekültek beszervezésével kezdettől megfigyelés alatt tartani a magyar emigrációt. Az ügynökök jórészének kilétét is felfedték már a kutatók, hiszen ahogy 1919 után megnyílt az udvari levéltár a kutatók előtt, az egyik fő kutatási irány az emigráció történetének feldolgozása volt, mindenekelőtt a bécsi belföldre és külföldre vonatkozó államrendőrségi iratok, illetve az ún. Gendarmeriedepartement iratanyagának tanulmányozására támaszkodva.[28] Mi – ahogy a bevezetőben jeleztük – nem vállalkozunk a külföldön folyó államrendőrségi

[25] Schwarzenberg átirata Bachhoz, Bécs, 1851. jún. 29., Kempen levélfogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1852. júl. 13. „Centralisation der polit. Untersuchungen. Versammlung deutscher Polizei-Chefs. Polizei- Conferenz" címmel akta. HHStA, IB BM 142/1852.

[26] „…erscheint dieser Zweig des Dienstes durch eine kleine, aber seine Aufgabe mit Ausdauer und Geschick verfolgende Zahl Männer vertreten, die vortheilhaft vertheilt, und da es meist Parteigänger von Bedeutung sind, durch den eigenen Anfang unterstützt, wohl in der Lage sind, sich nicht nur über das revolut. Umtriebswesen verläßliche Kenntniß zu verschaffen, sondern dasselbe von ihrem günstigen Standpunkte an der Quelle (in den Comités selbst) mit Erfolg zu bekämpfen." Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1852. ápr. 19. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26. Hogy a „befolyásolás" milyen eszközökkel mehetett végbe, Frank Tibor kutatásaiból ismerjük, ő ugyanis rámutat arra, hogy Zerffy is igyekezett nemcsak egyszerű hírközlő, hanem az emigráció aktív bomlasztója is lenni, s másik példaként említi Egressy Gábor Kossuthhoz írott levelét, melyben Egressy Kossuth belgrádi megbízottját, az olasz Giuseppe Carossinit igyekezett befeketíteni Kossuth előtt. Frank: Egy emigráns alakváltásai 63., 69-70.

[27] Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 328.

[28] Tábori Kornél részletesen szólt Berndorff Alajosról (Tábori: Titkosrendőrség és kamarilla 154-157.), Hajnal István kutatásai nyomán ismerjük Bangya János, Gelich Richárd, Philipp és Leopold Mandl, Gabriel Jasmagy, Kovács (Schmidt) Pál, Ullmann Frigyes, Szöllősy Nagy Ferenc, Pollák Móric, Batthyány István gróf nevét. (Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 159., 329-338.. 407.). Jánossy Dénes ezt a listát tovább bővítette: Egressy Gábor, Hrabovszky-Rosty százados, Waagner őrnagy (Viddin), Deésy őrnagy, Pápaffy Miklós főhadnagy (Belgrád), Lórody, Házmán (Kütahya), Csernátony Lajos, Lederer Ede, és az „Alphons Dubois" és „Kiamil" álnéven jelentők (Párizs), a nem magyarok közül: Emil Elias Lattes, velencei forradalmár, Adolf Thunes – mindketten Londonban, Englander Zsigmond, Chaisés, alias Kaitzes Adolf bécsi irodalmárok (Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 67., 462-465.). Frank Tibor Zerffi Gusztávot azonosította és Egressy Gáborról szolgáltatott bizonyítékokat. (Frank: Egy emigráns alakváltásai, Egressyre vonatkozóan lásd: 69-70. 238-240. 143-244., 247-248.); vö. Deák: A száműzött Kossuth 120., 356-357.; Nagy: Dr. Mandl Lajos a francia diplomácia szolgálatában; Somlyói Tóth: Diplomácia és emigráció „Kossuthiana" 105-124.

adatgyűjtés részletes vizsgálatára és elemzésére, még a magyar politikai emigráció megfigyelésének vonatkozásában sem. Ezért főképp egy újabb forráscsoport, a Bach belügyminiszter hagyatékában fennmaradt, idevágó iratok áttekintésével (melyeket egyébként már Frank Tibor is vizsgált és idézett Zerffy Gusztávról írott könyvében) kívánunk rövid összefoglalót nyújtani, jelezve a kapcsolódási pontokat a magyarországi és általában véve a birodalom egészén belül kiépített államrendőrségi információs hálózattal. Bach hagyatékának hasznosítására azért van szükség, mert az államrendőrségi iratok között érdekes módon egyetlen kimutatás sem maradt fenn a külföldön tevékenykedő informátorokról, pedig készültek effajta kimutatások az uralkodó, illetve Bach számára a belügyminisztériumban. Bach ezeknek az első munkálatait, illetve néhány neki címzett jelentés eredeti példányát is magával vitte a rendőri ügyek átadásakor.

Összesen öt időpontból állnak rendelkezésre táblázatos kimutatások, illetve jelentések, amelyek lehetővé teszik, hogy áttekintő képet kapjunk a külföldi államrendőrségi információs hálózat kiterjedtségéről, illetve konfidenseiről:

1. Az első jelentést 1850 áprilisából ismerjük, de az csak a Törökországban alkalmazásban álló ágensekről szól, összesen 7 főt említ.[29]

2. 1850. június elején készült az első olyan kimutatás, amely valamennyi külföldi ügynökre kiterjedt: Nyugat-Európában 18 ügynököt, Törökországban pedig 16 ágenst tartott nyilván, mind fedőnevükön.[30]

3. 1851. január elejéről ránk maradt Bach irata a külföldi konfidensekről, 20 személy adataival és rövid jellemzésükkel, esetenként valódi nevük említésével.[31]

4. Az egyetlen kimutatás, amely fedőneveket és valódi neveket egyaránt tartalmaz (ha nem is minden ügynök esetében), 1851 nyaráról származik. Ebben Keleten 14 közvetlenül és 4 közvetetten alkalmazott ügynök szerepel, Nyugaton pedig 17 közvetlenül és 2 közvetetten foglalkoztatott (2 páholyközponttal). Felbecsülhetetlen értéke ennek az összeírásnak, hogy társul a táblázathoz egy részletes összegzés, ügynökjellemzésekkel is.[32]

---

[29] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1850. ápr. 16. HHStA IB A Akten Nr. 1936.

[30] „Nach erfolgter Organisirung des a. o. Dienstes im Oriente, ergeben sich (zu Anfang Juni 1850) folgende Agenturen" címmel kimutatás. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26.. Vö. Frank: Egy emigráns alakváltásai 45.

[31] Bach feljegyzése, Bécs, 1851. jan. 2. AVA Nachlass Bach Kt. 26.

[32] Engelshofen jelentése Bachnak, Bécs, 1851. júl. 27., melléklet: „Liste sämmtlicher im a. o. Dienste verwendeter Organe", Bécs, 1851. júl. 26. AVA, Nachlass Bach Kt. 26 (a két irat néhány ponton tartalmaz kisebb eltéréseket).; vö. Frank: Egy emigráns alakváltásai 72.

5. Rendelkezésre áll ezen kívül egy újabb táblázatos kimutatás 1852. április 19-i dátummal – azaz már azután, hogy Bachtól elvette az uralkodó a rendőri ügyek irányítását –, amely azonban kizárólag csak fedőneveket tartalmaz, igaz, fontos információként feljegyzi, hogy melyik ügynököt mióta foglalkoztatták, amiről a többi forrás hallgat. Ebben a kimutatásban összesen 19 fő adatai szerepelnek, de ebben benne vannak a már Bécsben alkalmazott „mobil" ügynökök is. Ezt is kiegészíti egy szöveges összefoglalás.[33]

Az utóbbi négy forrásban foglalt adatokat egy összefoglaló táblázatban egyesítettük. (Lásd a 2. sz. táblázatot – a bizonytalan olvasatot zárójelbe tett kérdőjellel jeleztük, a bizonytalan feloldást zárójel nélküli kérdőjellel.) Milyen általánosítható megállapításokat tehetünk, anélkül, hogy a kimutatásokból hasznosítható részinformációkra kitérnénk?[34]

Mindenekelőtt szembeötlő, hogy nyolc személy is szerepel (főként német államok beli állomáshelyeken), akiknek az alkalmazása az 1848 tavasza előtti időszakra nyúlik vissza. Úgy látszik, Bach kijelentése ellenére néhány fontos, kipróbált konfidenssel sikerült újra kiépíteni a kapcsolatokat.[35] A legnagyobb számban magyar emigránsok szerepelnek az ügynöknévsorokban, a pontos létszámot azonban az ő esetükben is nehéz megállapítani, mivel egy fő esetleg szerepelhet kétszer is a táblázatban: egyrészt valamelyik fel nem fedett törökországi konfidens fedőneve alatt, utána pedig ismét más fedőnév alatt nyugat-európai ügynökként. Ezt valószínűsíti az is, hogy jónéhány emigráns azok közül, akiknek ügynöki tevékenységét a magyar szakirodalom már korábban azonosította (Pollák Móric, Deéssy Ernő, Lórody Ede, Házmán Ferenc, stb.) nem szerepelnek név szerint a táblázatban, illetve Lórody már csak new yorki konfidensként

[33] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1852. ápr. 19., melléklet: „Uibersicht sämmtlicher mit dem Dienste der staatspolizeilichen Agenturen im In- und Auslande verbundenen Auslagen" címmel kimutatás, Bécs, 1852. ápr. 19. AVA, NAchlass Bach Kt. 26.

[34] A táblázatban szereplő személyek azonosításával természetesen bővíthetővé válhatnak ismereteink a magyar emigráció soraiban működő konfidensekről, de részletes vizsgálatot e téren nem végeztünk. „Nemegey" feltehetőleg azonosítható Nemegyei Bódog honvéd őrnaggyal (Bona: Tábornokok és törzstisztek 540-541.; Kertbeny: Alfabetische Namensliste 42.), Kohn talán azonos Dr. Emanuel Kohn orvossal, aki kérte, hogy bár családostul Belgrádba telepedett, de megtarthassa osztrák állampolgárságát, s a belgrádi konzulátus melegen támogatta ezt, Kohn bizonyított lojalitására és korábbi titkos szolgálataira hivatkozva. HHStA IB BM 3547/1855., vö. Csorba: Az 1848–1849-es törökországi magyar emigráció 379.; a törökországi emigránsok 1849. őszi listáján két „Virág" található: Virág Gusztáv honvéd százados és Virág Sándor hadnagy, ugyanott szerepel Francisci Kazimir főhadnagy, „Nagy" vezetéknévvel pedig összesen tizenegy fő. A biztos azonosításhoz azonban jelenleg nem áll rendelkezésre elegendő információ. Vö. „Létszáma a menekült magyar hadseregnek, ugy az azokkal létező polgári rendűeknek. Névsorozata" In: 1849-1866. Adalékok 9-13.; az egyik konfidenslistán, így a 2. táblázatban is kétszer is szereplő „Kolmar" egyike feltehetőleg Kollmann (Kohlman) József. Vö. Kertbeny: Alfabetische Namensliste 30. és Csorba: Az 1848–1849-es törökországi magyar emigráció 379.

[35] A mainzi Informationsbüro munkatársai voltak: Wilhelm Binder, Bernhard Lizius, Wilhelm Fischer, Dr. Hermann Ebner. Vö. Antonius: Zum Konfidentenwesen des Vormärz 81-88.

tűnik fel. Továbbá az a lehetőség is fennáll, hogy ugyanazt a fedőnevet eltérő időpontokban használhatta két eltérő személy is, ami tovább nehezíti a történész dolgát.

Ráadásul egészen biztosan nem szerepel minden ügynök ezekben a kimutatásokban, ennek két fő oka van. Egyrészt ezek a források elsősorban költségkimutatás céljából készültek, ezért azokban csak azokat említették, akik több-kevésbé rendszeres pénzügyi juttatást kaptak. Azaz az Engelshofen által második és harmadik kategóriába tartozó személyek ezekben a kimutatásokban nem jelennek meg. Nem találkozunk például a Mandl fivérek nevével, akiket pedig a történeti szakirodalom már régóta mint a legeredményesebb ügynökök példáit tartja számon, őket Bach feltehetőleg személyes bizalmasainak tekintette, nem rendszeresített ügynököknek.[36] Másrészt a kimutatások nem tartalmazzák (ezért összefoglaló táblázatunk sem) az egyes ügynökök „alügynökeit", illetve bizalmas levelezőit. Egy szintén Bach hagyatékában szereplő akta 1851 januárjában például megemlíti, hogy a londoni „B." ügynök, feltehetőleg az 1850-es kimutatásban „Dr. Beer" néven szereplő eredetileg magyarországi konfidens, a saját maga által kapott havi 25 font mellett még felvett 15 fontot három személy: „Csernátony", „Winkler" és „Tiva" (?) részére.[37] De olyan is előfordulhatott, hogy egy „alügynök" egyáltalán nem került megnevezésre a belügyminiszter elé kerülő iratokban. Amikor például 1850 őszén a színész Egressy Gábor, akit – ahogy ezt Frank Tibor bizonyította – Zerffi Gusztáv szervezett be, hazatért Törökországból Magyarországra, Bachnak láthatólag nem volt tudomása arról, hogy ő is bizalmi ember volt.[38] De említhetjük a „Sturm" fedőnéven működő Bangya János levelezőit is. Bangyát 1851-ben egyértelműen a legértékesebb információkkal szolgáló ügynökként tartották számon Bécsben (bár, mint írták, megbízhatóságát illetően időről időre kétségek merültek fel), s kiterjedt levelező hálózatot épített ki Párizsban (majd Londonban), levelezői között

[36] A Mandl fivéreknek az ausztriai rendőrséghez fűződő kapcsolatairól lásd: Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 330-331.

[37] Bach feljegyzése, Bécs, 1851. jan. 2. AVA, Bach Nachlass, Kt. 26. Csernátony Lajosról az emigráció sejtette ezt, újságíró tevékenysége a Magyar Hírlapban, a magyar emigráció köreiről való tudósításai belső ügyeket is kiteregettek, s ezt rossz néven vették tőle, 1850 októberében a párizsi magyar emigráció vezetői Teleki László elnökletével kérdőre vonták, s kizárták körükből. Jánossy már rámutatott, hogy ennél többről volt szó, Bangyának küldte, Jánossy szavaival élve, „albérleti" jelentéseit. Vö. Angyal: A magyar hírlapirodalom 68., Halász: Egy letűnt nemzedék 436., Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 67.; Winkler Lajos később Türr mellett az itáliai magyar légió szervezésében vett részt. Vö. Lukács: Garibaldi magyar önkéntesei 36-38.

[38] Bach levélfogalmazványa Geringernek, Bécs, 1850. okt. 2. : Egressynek nem ígértek büntetlenséget, aláveti magát a hadbírósági eljárásnak, s „meines Wissens besondere Rücksichten nicht verhanden sind…" (ellentétben Ullmann Frigyessel, akiről Bach közli, hogy fontos szolgálatokat tett a konstantinápolyi osztrák konzulnak). HHStA IB A Akten Nr. 3322.

megnevezik az iratok a következőket: Schimmelpfennig[39] és Gögg[40] (London), Szabó[41] (?) és Winkler (Piemont és Tessin), Türr (Nyugat-Svájc), Csernátony. Nem világosak azonban a források a tekintetben, hogy az itt felsorolt személyek mind beszervezett bizalmi levelezők voltak-e, vagy csupán azért került megjelölésre a nevük, mert velük kapcsolatban állt az ügynök, s remélni lehetett ezért információkat. Az 1851. júliusi táblázatos kimutatás inkább az utóbbit valószínűsíti, ám a szöveges kiegészítés „levelezőkként" (*Correspondent*) jelöli meg ugyanezen személyeket, ahogy az 1852. áprilisi táblázat is „alügynökökről" (*Unter-Agenten*) szól Genovában, Torinóban és Svájcban.[42] Igen elővigyázatosnak kell tehát lennünk – mindenekelőtt Türr István személyét illetően tűnik szükségesnek a további vizsgálatok utáni tisztázás, hiszen vele kapcsolatban eddig nem merült fel az ügynöki tevékenységnek még csak gyanúja sem.

De Keletről is említhetünk hasonló példát, bár kevésbé bizonytalan esetre: Egy 1850. áprilisi akta a Törökországban működő ágensekként öt főről tesz név szerint említést,[43] majd így folytatja: „Beavatott még … Perczel Mór Kossuth legközelebbi környezetében".[44] Ráadásul Perczel öccse, Miklós (Lórody Ede és a lengyel Paul Czendrovicz társaságában mint New Yorkban tevékenykedő ügynökök – „*Agent*") Clannern von Engelshofen osztálytanácsos egy másik ügynöklistáján is szerepel.[45] Ismert Perczelről, hogy igen feszült volt a viszonya Kossuthtal már a szabadságharc záró hónapjaiban, majd a törökországi tartózkodás idején is. Sumlában a pasa őt bízta meg az emigráció parancsnokságával, miközben az emigráció választmánya, mellyel Perczel az együttműködést vállalta, Kossuthot választotta főnöknek.[46] Frank Tibor könyvében szintén utalt Zerffy egy kijelentésére, amely szerint „ő már velünk amugyis közvetett összeköttetésben áll"[47], s ismert, hogy Zerffy 1849 októberétől rendszeresen ellátta

[39] Vö. Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában II/1. 249.
[40] Armand Goegg volt badeni pénzügyminiszter, londoni emigráns. Vö. Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 65.
[41] Pusztán a „Szabó" vezetéknév alapján nem lehet teljes biztonsággal azonosítani a személyt.
[42] „Uibersicht sämmtlicher mit dem Dienste der staatspolizeilichen Agenturen im In- und Auslande verbundenen Auslagen", Bécs, 1852. ápr. 19. AVA Nachlass Bach Kt. 26.
[43] Ullmann Frigyesről Sumlában (ő 1850 késő nyarán hazatért, a későbbi kimutatásokban ezért már nem szerepelhetett), Pollák Móricról Konstantinápolyban, Noisser Richárdról Szmirnában, egy Hassnien nevű ügynökről Brussában, Recassy nevű mobil ügynökről (akkor épp Konstantinápolyban).
[44] „Im Vertrauen stehen ferner Recassy der sich in Constantinopel befindet und Moritz Perczel in der nächsten Umgebung Kossuth's." Feljegyzés, Bécs, 1850. ápr. 16-i dátummal, HHStA, IB A Akten Nr. 1936.
[45] Clannern von Engelshofen jelentése Bachnak, Bécs, 1851. júl. 27. AVA, Nachlass Bach Kt. 26. Engelshofen jelentésében csak „Perczel"-t említi, de Perczel Mór nem, csak öccse tartózkodott Amerikában, egy évig New Yorkban. Vö. Farkas: Perczel Mór az emigrációban 64.
[46] Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 269-270.; Farkas: Perczel Mór az emigrációban 41., 45-50., 56-57.
[47] Frank: Egy emigráns alakváltásai 65.

európai hírekkel Belgrádból Perczelt. Farkas Katalin viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a két Perczel testvér legalább 1851 őszén gyanakodni kezdett Zerffyre mint bécsi rendőrügynökre,[48] ez inkább azt valószínűsítené, hogy Zerffy „misztifikációja" volt csupán Mór beszervezése, amivel bécsi alkalmazói előtt saját fontosságát igyekezett bizonyítani, miközben gyanútlan információforrásként felhasználta Perczelt. Ugyanakkor az a tény, hogy „Perczel" [Miklós] szerepel Engelshofen 1851. nyári listáján, mutatja, hogy Zerffy közvetítő szerepén kívül is fennállt közvetlen kapcsolat az ifjabb Perczel testvér és a rendőri ügyek bécsi vezetői között.[49]

Mindeme bizonytalanságok mellett is látható, hogy 1852 tavaszára csökkent az ügynökök száma – elsősorban természetesen Keleten, de a német államok területén is tehermentesíthette a bécsi rendőrséget a nagy német államok rendőri szerveinek szerveződő együttműködése. Az ügynökök közül csak azokra kívánunk röviden kitérni, akik az emigrációban kezdték ugyan ügynöki pályafutásukat, de Magyarországra hazatértek, s valamilyen módon találkozunk velük a magyarországi államrendőrségi adatgyűjtéssel kapcsolatban is. Személyi állományát tekintve ugyanis nem különült el szigorúan a két terület egymástól.

A számba jöhető személyek közül az egyik legfontosabb kétségtelenül Berndorff Alajos „irodalmár" (*Literat*), aki 1851-ben tűnt fel a kimutatásokban sikeres londoni ügynökként „L. Bern" fedőnévvel, 1851. nyarán havi fizetése 20 font volt. Az ő alkalmazásának körülményeit más források alapján alaposan ismerjük: Berndorff 1849 szeptemberében ajánlkozott a harmadik hadseregparancsnokságon Pest–Budán az emigráció tagjai utáni szimatolásra Diósy Mártonnal (1848–1849-ben Kossuth titkára) és Szarvady Frigyessel (Teleki László titkára) való ismeretségére hivatkozva, miközben pesti információkat is szolgáltatott Podolskinak.[50] Podolsky továbbította őt Bécsbe. Nem tudjuk, pontosan mikor érkezett Nyugat-Európába, útlevelét Noë Edler von Nordberg városparancsnoktól kapott. Egy időben Párizsban tartózkodott, s Telekire Lászlóról is szállított információkat, majd tartósan Londonban telepedett le. Mint látni fogjuk, az ő

[48] Farkas: Perczel Mór az emigrációban 47-48., idézi Perczel Miklós naplóját: Naplóm az emigrációból II. 25-26.

[49] Perczel Miklós naplójában található néhány, a kiadott változatban nem szereplő, bejegyzés, ami bizonyítja, hogy Jasmagy Törökországban igyekezett őt is megkörnyékezni, megfelelő nyilatkozat letétele után hazatérhet; másfelől viszont indignált bejegyzések találhatók osztrák „kém"-ként azonosított személyekkel, például Szöllősy Nagy Ferenccel kapcsolatban. Naplóm az emigratióból 1. köt. ff. 272-273., 296., 306.

[50] Podolsky jelentése Noë Edler von Nordberg bécsi városparancsnokhoz, Pest, 1849. szept. 9. és Berndorff beadványa Bachhoz, Bécs, 1849. szept. 13. HHStA, IB A Akten Nr. 615.; Berndorff jelentése a hadseregparancsnoksághoz, Pest, 1849. szept. 7. HL Absz. kori iratok III. Armee-Commando, Polizei Section 1849:1001.

esetében nagyon sikeres és hosszan tartó informátori karrierről beszélhetünk. Bár nagyon fellengősen hangzik Tábori Kornél kijelentése, mely szerint Berndorff „az osztrák kémek királya”,[51] de sok tekintetben indokolt. Ahogy Hajnal István jellemzi, „szerényen, de ügyesen csinálhatta dolgát, mert mindenütt ott van és Pulszkyék nem titkolódznak előtte”.[52] Az emigráció történetével foglalkozó munkák más tekintetben egyáltalán nem említik a nevét, s hazatérése utáni életéről sem tudunk semmit, nagyon jól rejtőzködött, miközben helytálló és pontos információkat közölt megrendelőivel. Méltán elégedettek voltak vele, a következő jellemzés készült róla 1851 júliusában: „Mindig jól értesült, igazságszerető, és pontos ismeretei vannak a magyar és német frakció kebelén belül történt minden eseményről, s általában véve mindarról, ami azoknak az épp Londonban tartózkodó osztrák állampolgárokhoz fűződő kapcsolatait illeti”.[53] Berndorff szabott havi appanázsa mellett időnként pótlólagos honoráriumot is kapott a levelezői számára: Szarvady Frigyes[54] Párizsból és Lichtenstein Ferenc Lajos[55] Poroszországból tudósította. Ismerjük Berndorff külföldi alkalmazásának végpontját is: 1852 nyarán ugyanis Berndorff hazatért, láthatólag semmit sem tudva a rendőri ügyek legfőbb vezetésében időközben bekövetkezett változásokról. A bodenbachi határrendőrség letartóztatta, mivel két éve lejárt útlevelét gyanúsnak találták, s bárhogy is kérte Berndorff, láthatólag nem mertek Bachhal kapcsolatba lépni, ehelyett rendőrségi kísérettel Kempenhez utasították Bécsbe.[56]

A másik fontos személy – aki esetében viszont az odahaza végzett tevékenység feltehetőleg sokkal nagyobb súllyal esik a latba, mint az emigrációban vállalt ügynöki szerep – Gelich (Gélics) Richárd honvédőrnagy. A bécsújhelyi katonai akadémián végzett, cs. kir. hadnagy volt a forradalom kitörésekor, 1848 októberében átlépett a

[51] Tábori: Titkosrendőrség és kamarilla 154.

[52] Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 331.; Teleki Lászlóra vonatkozó jelentéseit ismerteti: Óváry-Avary: Gr. Teleki László III. ff. 25-26., 37.; jelentéseket közöl még tőle magyar fordításban: Buchinger: Titkos akták 16-17., 35-37., 44.; lásd még: Deák: A száműzött Kossuth 68.

[53] „Er ist stets gut unterrichtet, wahrheitliebend, und namentlich in genauer Kenntniß aller Vorkommnisse im Schoße der magyarischen und deutshen Faktionen in London, wie Alles dessen, was auf ihre Verbindungen mit den eben in London anwesenden kk. Staatsangehörigen Bezug hat.” Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1851. júl. 26. AVA Nachlass Bach Kt. 26.

[54] Szarvady Teleki titkáraként került ki Párizsba, de az emigráns lét pénzszűkében igen méltánytalanul magára hagyta Telekit. Teleki egyébként is gyanakodott rá, „osztrák kém”-et gyanúnított benne. Vö. Teleki levelét erről Kossuthhoz ismerteti: Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 330.

[55] Lichtenstein nevével találkozunk majd a bécsi rendőrminisztérium magyarországi bizalmas levelezőinek listáján. Tanárky naplója szerint az angliai magyar emigráció köreiben 1860 elején már beszélték, hogy Lichtenstein „osztrák spion” Pesten. Nem tudjuk azonban, mikor tért haza, ahogy azt sem, hogy külföldi és belföldi alkalmazása folyamatos volt-e a két évtized során. Tanárky Gyula naplója, 122.; vö.: Lichtenstein: Emlékeimből; életrajzát lásd: Berényi: Budapest és a szabadkőművesség 219.

[56] Sacher-Nasoch prágai rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Prága, 1852. jún. 25. HHStA, IB BM 63/1852.

honvéd hadseregbe, s a magyar hadügyminisztérium táborkari osztályán dolgozott.[57] Őt a brüsszeli rendőrfőnök nyerte meg az osztrák rendőrség számára 1851-ben, s ő – Hajnal István szavaival élve – „nyomorában hosszú vonakodás után" vállalkozott információk közlésére azzal a kéréssel, hogy cserébe hazatérési engedélyt kapjon.[58] Hazatérését azonban Bécsben nem látták szívesen, ügynöki alkalmazását viszont külföldön a külügyi apparátus s mindenekelőtt Schwarzenberg miniszterelnök-külügyminiszter támogatta, Bach viszont ellenezte nagyfokú kompromittáltságára tekintettel. Az elutasító válasz megérkezése előtt azonban a brüsszeli osztrák követ Gelichet Londonba küldte. Elutazása előtt még Gelich információkat szolgáltatott a magyar emigrációról, például az akkoriban hazatért Bittó Istvánról, akit októberben majd ennek alapján fogták itthon vallatóra. Amikor azután 1851 végén úgy ítélte meg Bach is, hogy Gelichnek sikerült Londonban Kossuth bizalmába férkőzni, feladta korábbi ellenkezését, s közvetlenül is kapcsolatba léptek vele.[59] Gelich ezután folyamatosan a londoni emigrációról információkat szolgáltató ügynökként tevékenykedett, az emigráció belküzdelmeiben is részt vett, alkalmanként Kossuth előtt is igyekezett egy-egy emigránst befeketíteni.[60] Gelich maga legnagyobb ügynöki eredményének azt tekintette, hogy Kossuth kinevezte őt maga mellett a katonai ügyek felelősének, ennek megfelelően a Törökországgal tervezett katonai együttműködés részleteinek kidolgozása az ő feladata volt, s a tervet, hogy Omer pasa és Gál Sándor Székelyföldre szökjenek be, s ott előkészítsenek egy felkelést, ő Bécsbe továbbította.[61] Kempen sem szakította meg alkalmazását, bár eleinte nem volt maradéktalanul elégedett jelentéseivel, 1854 októberében – ahogy erről a későbbiekben még kitérünk – kioktatta őt arra, pontosan mit is várnak tőle. Úgy tűnik, Gelich megszívlelte a figyelmeztetést, mivel alkalmazása 1856-ig fennmaradt.[62] Ennek ellenére egy másik főhősünk, a szintén a bécsi rendőrség nagyon sikeres ügynökeihez tartozó Wargha István Eszter nevű leányának londoni naplójából jól tudjuk, hogy Gelich időről

[57] „Világosi fegyverletételnél a magyar tisztek Névjegyzéke". HL 1848-49-es gyűjtemény 51/17.; Gelichre lásd: Bona: Tábornokok és törzstisztek 353.; Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 16., 40-41.; Hajnal: Bevezetés. In: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 329.

[58] Hajnal: Bevezetés. In: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 329.; brüsszeli nyomoráról lásd: Albert: Lidérc minden 131-132.; hazatérési engedélykéréséről lásd: a külügyminisztérium államtitkár-helyettesének átirata Bachhoz, Bécs, 1851. aug. 10. HHStA IB A Akten Nr. 7567.

[59] Schwarzenberg, illetve a külügyminisztérium és Bach levelezését (1851. aug. 10–dec. 8.) lásd: HHStA IB A Akten Nr. 7567., 7850., 7946.; Bach levele Schwarzenberg miniszterelnöknek, Bécs, 1851. okt. 26. Feljegyzés „1851. Interna I. Interna II." címmel. Hajnal István hagyaték. MTAKKt Ms 5405/12.

[60] Vö. Gelich levele Kossuthhoz, London, 1852. ápr. 8. MOL R 90 I. 1763.

[61] Gelich memoranduma a hadbíróság számára, Olmütz, 1858. okt. 23. HHStA IB BM 739/1858.

[62] Kempen levélfogalmazványa Gelichhoz, Bécs, 1854. okt. 24. HHStA IB BM 5864/1854.

időre Wargha pénzügyi segítségét is igénybe vette.[63] 1856 februárjában azután, ahogy egyik későbbi beadványában írja – „katona szíve nyomásának” engedve az angol hadsereg angol–német légiójába lépett be, azt azonban a krími háború befejeztével feloszlatták, s újra megélhetési forrás nélkül maradt. Már ekkor kérte Kempent a londoni osztrák nagykövetségen keresztül, hogy korábbi ígéretének megfelelően eszközölje ki számára és családjának a büntetlen hazatérést. Ekkor Kempen minden ígéret nélkül a hivatalos út követésére, azaz az uralkodóhoz intézendő kegyelmi irat benyújtására utasítja.[64] Végül 1858-ban kapta meg Gelich az uralkodótól a hazatérési engedélyt, s nyilván nem véletlen, hogy nem Magyarországon, hanem Olmützben állították hadbíróság elé, majd Kempen közbenjárása nyomán kegyelemben részesítette az uralkodó. Hazatérésekor részletes memorandumban számolt be az emigráció ügyeiről. A kikérdezésére Olmützbe küldött, Gelichcsel egy titkos missziója során Londonban már személyes ismeretséget kötött Schima főhadnagy számára összeállított instrukciók között szerepelt az, hogy áttételesen, de nem nyíltan utalnia kell arra, hogy szívesen vennék, ha hazatérése után folytatná ügynöki tevékenységét Pesten.[65] Arról, hogy erre valóban huzamos ideig sor került, már Hajnal Istvánnak is voltak információi,[66] minderről részletesen szót ejtünk a későbbiekben.

S hogy nem véletlen példáról van szó csupán, hanem az államrendőrségi ügyek bécsi vezetői tudatosan mérlegelték azt a lehetőséget, hogy egy-egy feleslegessé vagy legalábbis nélkülözhetővé vált külföldi ügynököt hazatérést követően reaktiválni lehet belföldön is, mutatja Noisser Richárd, Pollák Móric vagy Deéssy Ernő példája.

Noisser, a Preßburger Zeitung, majd az Ungar című újság egykori szerkesztője, honvéd hadnagy 1850 tavaszán jelentkezett Mihanovich konzulnál, és Szmirnában és Athénben végzett számára ügynöki munkát jó eredménnyel. Már az év őszén hazatérési kérelemmel fordult Noisser Geringerhez, s Mihanovich Geringer figyelmébe ajánlotta őt mint használható konfidenst (jellemző ugyanakkor a különböző szervek közötti információáramlás zökkenőire, illetve rendszerszerű hiányaira, hogy körülbelül

[63] Eszter az apját „eleget bosszantó” „kullancs”-ként emlékezik meg Gelichről. Wargha Eszter angliai naplója, 1856. febr. 2. II. köt. 29. OSZK Kt Fond 273

[64] Gelich levele Kempenhez, Camp Colchester, 1856. okt. 24. és Kempen levélfogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1856. dec. 4. HHStA IB BM 2846/1856. Vö. még: Uo. 424/1857. (Egy évvel korábban hivatalosan elutasították Gelich feleségének hazatérési kérelmét. Uo. 2999/1855.)

[65] Krauß és Kempen beadványa az uralkodó katonai kancelláriájához, Bécs, 1858. júl. 31. AVA OPB Präs. I. 2138/1858.; a hadbírósági eljárás részleteiről lásd: HHStA IB BM 739/1858.; vö. Jánossy: Die ungarische Emigration 97.; Noisser 1848–1849-ben anyjához intézett leveleiből néhányat lásd: W. Waldapfel: A forradalom és szabadságharc levelestára II. 183-188., III. 311-312., 352., 370-374., IV. 89-91., 109-111., 133-134., 168-172., 181-182., 308-309., 319-320.

[66] Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban I. 329.

ugyanekkor a magyarországi katonai hatóságok a titkos postai páholyok tevékenységének köszönhetően elfogták Noissernek anyjához írt egyik levelét, amelyben utazásairól igen, de azok céljáról nem számol be, s Wallmoden főparancsnok azonnal elrendelte levelezésének megfigyelését), s bár az engedélyt Noisser megkapta, az év végén Mihanovich inkább Albániába és Boszniába küldte.[67] 1851 elején Bach úgy nyilatkozott, hogy Noissert otthonában, Győrben vagy mint magyarországi utazóügynököt lehetne használni. Ekkor Bach úgy tudta, Noisser meg is fogadta a „jótanácsot", s hamarosan hazatér. Ennek ellenére az 1851-ben született ügynökkimutatásokban mint Rómában, illetve Lausanne-ban tartózkodó konfidens szerepelt.[68] Az 1852-es összeírás viszont Genovában és Torinóban említette a nevét, bár újra megemlítették, hogy ha nem lesz sikeres a tevékenysége, inkább otthon alkalmazzák tovább. Nem tudjuk azután, pontosan mikor tért haza. 1853 áprilisában már arról értesülünk, hogy Noisser – feltehetőleg Kempen megbízásából – Szegeden, Nagyszeben és Brassó környékén tartózkodott. Mivel azonban az erről az útról befutott jelentések igencsak kedvezőtlen színben tűntették fel Noissert, feltehetőleg nem folytatódott a kapcsolat, de erről biztos információnk nincsen.[69]

Pollák Móric 1852. augusztus végén adott be hivatalos hazatérési kérvényt, s Kempen úgy rendelkezett, hazatérőben ejtse útba az európai török területeken fekvő emigrációs központokat, s addig is kapja addigi honoráriumát. Pollák azután „Aali", illetve „P. T." szignóval Óbecséről a területileg illetékes csendőrparancsnoknak küldözgetett jelentéseket.[70] Hasonló eset Deésy Ernő mérnöké is, aki egykori honvéd főhadnagyként Radosavljević ajánlásával tért haza 1851 nyarán, mint akit odahaza is valószínűleg sikerrel lehetne alkalmazni. Ez azután Schwarzenberg miniszterelnökön, majd Bachon keresztül jut el Karl zu Schwarzenberg herceg erdélyi kormányzóhoz, aki,

---

[67] Mihanovich levele Geringerhez, Konstantinápoly, 1850. okt. 8., Geringer két levele Bachhoz, Bécs, 1850. okt. 7., okt. 30., Wallmoden levele Bachhoz, Pest, 1850. okt. 25. HHStA IB A Akten Nr. 3368. Vö. Bona: Hadnagyok és főhadnagyok II. 582.

[68] Bach feljegyzése, Bécs, 1851. jan. 2., feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1851. júl. 26. AVA, Bach Nachlass Kt. 26.

[69] Szegedről azt jelentették, hogy feltűnő viselkedése folytán a lakosság titkosügynököt sejt benne, s ráadásul fiatal iszákos verekedők társaságán kívül senki mással nem érintkezik; a nagyszebeni rendőrigazgató szerint viszont ott teljesen visszavonultan élt, csak írással foglalkozott. Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1853., ápr. 11., Schelker nagyszebeni rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1853. jún. 2. HHStA IB BM 12/1853.; Győrből azután 1855-ben azt jelentették, hogy Noisser nyíltan beszél titkos ügynöki megbízásáról. Komlósy József jelentése, Bécs, 1855. aug. 13. Uo. 3256/1855.

[70] Mihanovich–Kempen–Buol-Schauenstein külügyminiszter levelezését Pollák hazatéréséről lásd: HHStA IB BM 443/1852.; Johann Schima ezredes jelentése Kempennek, Temesvár, 1854. szept. 20. HHStA, IB BM 5738/1854. Az ezredes úgy nyilatkozott, hogy az ügynök konstantinápolyi alkalmazása nem maradt titokban; a szerbek mint ultramagyart ítélik el, a magyarok pedig mint visszatért menekültben nem bíznak.

mint látjuk majd, igénybe is vette ügynöki szolgálatait.[71] De említhetünk más személyeket is, akik hazatérve sem szakítják meg a rendőrséghez fűződő szálakat. Ha formális ügynöki tevékenységről nem is beszélhetünk, eseti formában is fennmaradhatott a kapcsolat az ügynök és egykori közvetlen alkalmazója között. Egressy Gáborról például tudjuk, hogy Törökországból való hazatérése előtt Jasmagyot felkereste, s kifejezte készségét, hogy hazatérése után is segíti a hatóságokat. Hazatérése után pedig egy évvel újra kapcsolatba lépett vele, Magyarországra hívta azzal, hogy bizalmas információkat akar közölni vele, s megmutatni akarja naplóját, amit hazatérése után gondosan vezetett. Ezenkívül szólt egy nála lévő memorandumról (feltehetőleg saját tollából) a magyar emigráció üzelmeiről. Jasmagy el is jött Magyarországra, de sajnos az út eredményéről már nincsenek információink. Azt azonban szintén tudjuk, hogy ez alkalommal találkozni készült másik egykori bizalmasával, az Egressyvel együtt hazaérkezett Ulmann Frigyessel is.[72]

A külföldi államrendőrségi tevékenység sikereivel párhuzamosan Bach belügyminiszternek természetesen meg kellett szerveznie az információs hálózatot az Osztrák Császárság tartományaiban is.

Állampolgári öntevékenység és ügynökhálózat – az államrendőrségi információszerzés elvei a birodalom határain belül

A külföldön folyó államrendőrségi tevékenység kapcsán már láttuk, hogy bár a közvetlen irányítás formailag a belügyminiszter kezében volt, Schwarzenberg miniszterelnök, mindenekelőtt pedig az uralkodó és első hadsegéde, Grünne gróf alapvető szerepet játszott annak irányításában. Nem volt ez másképp a belföldön folyó államrendőrségi információszerzést illetően sem. Az ostromállapot viszonyai között döntő pozíciót birtokló katonai vezetők, például Magyarországon is a III. hadsereg élén álló parancsnokok közvetlenül Schwarzenberg miniszterelnöknek jelentettek!

A belföldi államrendőrségi információszerzés Bach számára egy ideig másodlagos fontosságú maradt. Annak alapelvei természetesen a rendőri funkciók ellátására

[71] Radosavljević jelentése Schwarzenberg miniszterelnökhöz, Belgrád, 1851. jún. 23. és Bach levélfogalmazványa Schwarzenberg kormányzóhoz, Bécs, 1851. júl. 4. HHStA IB A Akten Nr. 8224. Vö. Bona: Hadnagyok és főhadnagyok I. 300.

[72] Jasmagy feljegyzése, dátum nélkül, HHStA IB A Akten Nr. 3550.; Hiersch tanácsos feljegyzése, Bécs, 1851. okt. 24. HHStA IB BM 1609/1851.

vonatkozó általános elvekkel összhangban formálódtak a belügyminiszter fejében. Mindenekelőtt azt vallotta, hogy az információgyűjtés és értékelés e téren is a közigazgatási hatóságok, illetve az azoknak alárendelt rendőri hatóságok feladata. A rendőri hatóságok hálózatának kiépítése azonban 1851 májusáig elhúzódott, s csak ezután voltak adottak az intézményes alapfeltételek ahhoz, hogy a Bach által preferált államrendőrségi információszerzés hálózata a birodalom teljes területén kiépüljön. A rendelkezésére álló idő 1852 nyaráig azonban erre nem volt elegendő.

Az államrendőrségi tevékenységet illetően egyfajta „demokratizálódás”-ról is beszélhetnénk, ha e fogalom nem állna diametrikus ellentétben az egész kormányzat politikai célkitűzéseivel. 1848–1849 politikai mozgalmai a kormányzó férfiakat és a császárt magát is a „tömegek” politikai mozgalmakban játszott időnként fontos szerepére figyelmeztette, ennek következtében pedig az államrendőrségi tevékenység fókuszába az értelmiség és a politikai elit, illetve a helyi elitek mellett a korábbiaknál hangsúlyosabban bekerültek az alsóbb néprétegek, az általános „politikai közhangulat” is.

A Bach által „a belső politikai rendőrség” ügyében megfogalmazott 1849. júniusi előterjesztés szerint a minden tartományi fővárosban létrehozandó rendőrigazgatóság/városparancsnokság vezetőinek feladata „az önkéntes jelentések” és feljelentések feldolgozása, s alkalomadtán ügynökök alkalmazása. Emellett hangsúlyozta, hogy szoros kapcsolat szükséges a külföld felé irányuló államrendőrségi tevékenységgel.[73] Ez a koncepció tehát egyrészt nagy mértékben épített az állampolgárok „öntevékeny” információközlésére, másrészt pedig a területi közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalta annak megítélését, hogy az államrendőrségi jellegű információkat (is) hogyan, milyen csatornákon keresztül szerzik be. Az állampolgárok közvetlen részvételével számoló koncepció a rendőri hatóságok felállításával háttérbe szorul majd, a decentralizált jelleg azonban végig jellemezte a Bach irányítása alatti periódust. A rendőrbiztosságok/igazgatóságok, de a tartományi helytartóságok/kormányzóságok is a belügyminisztériumtól és egymástól is teljesen függetlenül kiépíthettek saját konfidenshálózatot. A tartományi szervek jelentéseikben továbbadták a felettes hatóságnak, azaz a belügyminisztériumnak a konfidensektől kapott értesüléseket, de a hírforrás megjelölése nélkül. Az informátort mindig csak „a levelezőm” vagy „a bizalmim” megjelöléssel látták el. A rendőrigazgatók az informátoraikhoz fűződő kapcsolatot leginkább személyes bizalmi viszonynak tekintették, s még utódjukkal sem

[73] Bach előterjesztésfogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1849. június 16. AVA Bach Nachlass Kt. 26: Polizei: Staatspolizei

igen közölték informátoraik kilétét. Különösen ez volt a helyzet azoknak a bizalmasoknak az esetében, akik nem részesültek pénzbeli honorálásban, hanem egyfajta „elhivatottságból” vagy az adott hivatalnokhoz fűződő, meglévő kapcsolat részeként szolgáltattak információkat. A Bach-adminisztráció kísérletet sem tett arra, hogy bármilyen egyesített listát készíttessen az ügynökökről. Bach csak 1850 novemberétől igyekezett negyedévenkénti rendszeres jelentést begyűjteni a tartományi közigazgatási vezetőktől a rendőri titkos pénzalapból kifizetett összegekről, s így az ún. „bizalmi pénzek” nyilvántartásán keresztül némileg képet alkotni az információs hálózatról. Nem osztjuk azt a véleményt, mely szerint Bach „minden spiclirendszer ellen küzdött és visszautasította azt, feljelentések és gyanúsítgatások nála nem találtak jó talajra”,[74] de kétségkívül nem a mindent behálózó ügynökrendszerben vélte megtalálni az állambiztonság legfontosabb biztosítékát.

1851 elejétől igyekezett Bach szabályozni a megszerzett információk továbbítási útjait. Május közepén elrendelte, hogy a rendőrigazgatók hetijelentéseket küldjenek számára (ahogy Bach utasításából kiderül, Magyarországon például Protmann pest–budai rendőrigazgató ezt már „egy idő óta” amúgy is megtette), mellékelt egy segédletet is a szerkezetről és a szempontokról. (Lásd a 1. sz. mellékletet) Meghatározta a pontos ütemezést is: Magyarországról például Pestről és Pozsonyból a vasárnapi vonattal, Nagyváradról, Kassáról és Sopronból pedig a vasárnapi postával kellett a jelentéseket személyesen Bachnak küldeni (azaz „saját kezébe” megjelöléssel). Emellett havonta egyszer külön jelentést kért a közhangulatról, ebből egy másolatot küldeniük kellett Geringer báró számára is. Emellett Bach Geringertől is várt minden hónap végén összefoglaló hangulatjelentést. Sajtószabadság és a politikai képviseleti szervek hiányában a kormányzat a lakosság hangulatáról leginkább a különféle állami szervek hangulatjelentésein keresztül tudott tájékozódni. Továbbá elrendelte Bach, hogy a rendőrigazgatók naponta küldjenek Geringernek jelentést (szintén a küldött formanyomtatvány felhasználásával). Ha pedig valami nagyon sürgős jelentenivaló adódna – rendelkezett –, a pest–budai, a soproni és a pozsonyi hivatalvezető távirati úton is tud közvetlenül Bachnak jelenteni (egyidejűleg értesítve Geringert is).[75] Bach a hangulatjelentéseknek két alapvető feladatát különítette el: összefoglalni a lakosság kívánságait, véleményét, másrészt pedig beszámolni a ténylegesen fennálló

[74] „…[er] jedes Naderertum bekämpft und eine Bespitzelung abgelehnt. Angebereien und Verleumndungen fielen bei ihm auf keinen guten Boden.” Loew: Alexander Freiherr von Bach 119.
[75] Bach utasítása Geringerhez, Bécs, 1851. máj. 16. MOL D 51 1851:1069.

viszonyokról.[76] Nem tudunk arról, hogy Magyarországon – illetve a birodalomban egységesen – létezett volna ennél konkrétabb utasítás arra vonatkozóan, pontosan milyen jellegű információkat kell felvenni a hangulatjelentésekbe.[77] Geringer Bach utasításának kézhezvétele után arra kérte a csendőrség főfelügyelőjeként Kempent, hogy a csendőri egységek által kéthetente Bécsbe küldött hangulatjelentéseket azok egyúttal küldjék meg az illetékes katonai kerületi parancsnokoknak is, hogy azok is felhasználhassák azokat saját hangulatjelentéseik összeállításánál. Ezt jóváhagyta Kempen, Bach azonban kifogást emelt, mondván, épp az az értelme annak, hogy különböző állami szervek (közigazgatási—rendőri hatóságok, katonai parancsnokságok, csendőrparancsnokok) egyidejűleg hangulatjelentéseket készítenek, hogy a legfelső szinten össze tudják hasonlítani azokat. Ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a kerületi hatóságok a csendőrségi jelentésektől függetlenül készítsék el saját jelentéseiket.[78]

Ezt követően Bach 1852 elején kért először átfogó jelentést a rendőri szervek előző évi működéséről mind a rendőrigazgatóktól, mind pedig a felügyelő helytartóságoktól/kormányzóságoktól.[79]

1850 őszétől kezdve tehát a belügyminiszter hozzálátott – a rendőri hatóságok felállításával párhuzamosan – az államrendőrségi információszerzés központi irányításának az intenzívebbé tételéhez. Ez mindenekelőtt az információáramlás és – hasznosítás csatornáinak a pontos kijelölését jelentette, másrészt pedig az államrendőrségi információszerzésre fordított pénzeszközök felhasználása feletti kontrollt. Mindemellett továbbra is azt vallotta a belügyminiszter, hogy az információszerzés útjainak–módjainak meghatározását a helyi közigazgatási és rendőri hivatalnokokra kell bízni. A spontán kialakult decentralizált rendszer elméleti megalapozást is nyert azzal a gondolattal, miszerint a decentralizáció gyorsabb és hatékonyabb, továbbá megakadályozza egy mesterségesen felduzzasztott, csak a saját érdekeit szolgáló, élősködő rendőrinformátori rendszer újra kialakulását. Ráadásul a decentralizáció jobban védte az informátort is a

[76] Bach véleményét idézi: Stölzl: Die Ära Bach in Böhmen 14.

[77] A prágai rendőrigazgató, Sacher-Masoch 1851 júniusában Bachnak küldött jelentésében közölte az általa összeállított sémát: 1. a lakosság hangulata „rendek” szerint (általános panaszok és kívánságok; a közvélemény a közigazgatásról; a közvélemény a törvényekről és rendelkezésekről; külpolitikai eseményekről szóló vélekedések és benyomások); 2. hírek a környező országokban uralkodó hangulatról; 3. az állami hivatalnokok, a klérus és a katonaság viselkedése; 4. a „rendek” egymáshoz való kölcsönös viszonya; 5. a települési önkormányzatok állapota; 6. az oktatásügy állapota; 7. a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem állapota, valamint ezeken belül a munkások magatartása. Ismerteti: Stölzl: Die Ära Bach in Böhmen 14.

[78] Bach levele Geringerhez, Bécs, 1851. aug. 7. HL III. Armee-Commando, Polizei Sektion, 1851:3371.

[79] Vö. Bach levele de la Motte grófhoz, a magyarországi helytartóság alelnökéhez, Bécs, 1852. jan. 24. MOL D 55 1852:5330.

lelepleződéstől. Mindemellett azonban e rendszerben meglehetősen nehéz volt átfogó képet alkotni az ügynökállományról, s ami még fontosabb volt: nehéz volt a kapott információkat hatékonyan és megbízhatóan ellenőrizni (hiszen azok forrását nem ismerték a belügyminisztérium illetékes hivatalnokai). A centralizáció hiányában ráadásul – amint arra később fény derült, elsősorban Lombardia–Velence tartományokban, ahol a polgári és a katonai adminisztráció igen bonyolult rendszere jött létre, de Magyarországon sem volt ez másképp – előfordulhatott, hogy ugyanazon személyek több állami szerv ügynökeként is működtek, ugyanazokat az információkat adták el több hatóságnak is, s azokért persze dupla vagy még több honoráriumot húztak. A különböző csatornákon befutó információk egybecsengése tehát nem feltétlenül garantálta azok megbízhatóságát.

Miközben a külföldön létrehozott államrendőrségi információs hálózat működésével – ahogy erről már szó esett – elégedettek voltak a bécsi vezetők, a belföldet illetően inkább az elégedetlenség tükröződik a jelentésekben. „Nagyon is itt az idő, hogy a szolgálat ezen ága (a belföldi) jobban szervezetté váljon és a célnak inkább megfelelő formát nyerjen" – fogalmazott feltehetőleg Clanner von Engelshofen 1851 nyarán.[80] Bach például kiemelt fontosságúnak tartotta az egyetemek szemmel tartását, de a jelentés szerint ezt a célkitűzést megfelelő ügynökök hiányában még nem tudták megvalósítani.[81]

„A politikai bizalmiak intézménye – olvashatjuk egy Bachhoz intézett, feltehetőleg szintén Engelshofentől származó jelentésben 1852 áprilisában, immáron a Legfelső Rendőrhatóság felállításáról intézkedő uralkodói döntés születése után – csak csekély mértékben épült ki a császári államon belül, bár tehetséges és készséges erők nem hiányoznak ehhez, de a legtöbb tartományban fennálló ostromállapot az államrendőrségi célú tevékenységet itteni szempontból nézve kölcsönös akadályoztatás nélkül nehézzé, ha nem egyenesen lehetetlenné teszi. Az eddigi erőfeszítések csak előkészületnek tekintendők arra az időre, amikor majd az ostromállapot feloldása után a központi igazgatás az államrendőrségi tevékenysége mindenhol kezébe veszi, hogy akkor azonnal a célnak megfelelő működésbe kezdhessen a részben már a leglényegesebb pontokon, azaz Magyarországon, Horvátországban, a Szerb Vajdaságban és Galíciában is

[80] „Es ist hoch an der Zeit, daß dieser Zweig des Dienstes (für das Innere) besser organisirt würde, und eine dem Zwecke entsprehendere Umformung erhielte." Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1851. júl. 26. AVA Nachlass Bach Kt. 26.

[81] „…bisher den hohen Befehlen, in den wichtigsten Kronländern Gewährsmänner aufzustellen, und namentlich sämmtliche Universitäten mit tüchtigen Organen zu besetzen, aus Mangel an geeigneten Männern nicht gehörig entsprochen werden konnte." Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1851. júl. 26. AVA, Nachlass Bach Kt. 26.

rendelkezésre álló erőkkel."[82] Az utóbbi megjegyzés már világosan jelzi: a Bach-féle koncepció érvényesítésének egyik legnagyobb akadályát a katonai hatóságoknak az ostromállapot viszonyai között a civil ügyekre gyakorolt közvetlen befolyása jelentette. Ahogy látni fogjuk Magyarország példáján, éppen azokban a tartományokban (Lombardia–Velence, Bécs, Erdélyi Nagyfejedelemség, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Magyar Koronaország, Horvát-Szlavónország), melyekben a legnagyobb szükség volt hatékony államrendőrségi információszerzésre, a hadsereg igényt tartott az irányító szerepre e területen is. A fenti jelentés – ahogy láttuk – azzal a megjegyzéssel zárul, hogy az addigi belföldi államrendőrségi tevékenység tulajdonképpen csak előkészület volt arra az időre, amikor az ostromállapot feloldása után a központi vezetés az államrendőrség irányítását ténylegesen a maga kezébe veheti. Az uralkodó döntés, hogy a rendőri ügyek élére Kempen altábornagyot állítja, éppen ezt húzta keresztül, s tartósította, ha nem is hadsereg, de a hadsereg tisztjeinek befolyását az államrendőrségi tevékenységre.

A központilag foglalkoztatott konfidenseknek két kategóriája volt: olyan ügynök, akit konkrét feladatokkal látott el a hivatal vagy maga a miniszter, s kiküldte a birodalom valamely pontjára; a másik a bizalmi levelező, aki jórészt önállóan tevékenykedett: megfigyeléseit rendszeresen megosztotta megbízóival valamely bécsi post restante címen keresztül, de persze alkalmanként a levelezőt is meg lehetett bízni konkrét feladattal is. Az 1851 nyarán született, a külföldön tevékenykedő ügynökök kapcsán már említett táblázatos és szöveges ügynökkimutatás a birodalom egész területén összesen négy közvetlenül alkalmazott ügynököt tüntetett fel, de csakis fedőnevüket megadva, igaz, közülük a „Pold" fedőnevű maga is hat „alügynököt" (*Subagent*) alkalmazott. Valamennyien Bécsben működtek, a négy ügynökről tudjuk, hogy valamennyien a birodalmon kívül, német államokban születtek, azaz a jelentésekben megjelölt börze mellett nyilvánvalóan a Bécsben tartózkodó külföldiek megfigyelésére is alkalmazhatták őket. Ezt egészítette ki hét közvetetten alkalmazott személy, jórészt levelező: egy Zágrábból, kettő Bécsből (őket mobil ügynökként alkalmazták különböző

[82] „Nur eine geringe Ausdehnung hat das Institut der politischen Vertrauensmänner im Bereiche der kais. Staaten selbst, obgleiche es an fähigen und willigen Organen dazu nicht fehlt, weil der in den meisten Kronländern bestehende Ausnahmszustand eine Thätigkeit zu staatspolizeilichem Zwecke vom hiesigen Standpunkte ohne gegenseitige Beirrung schwer, wenn nicht geradezu unmöglich macht, und es sind die dießfälligen Versuche eben nur als Vorbereitungen anzusehen, um in Folge der Zeit, wenn die Centralverwaltung nach Entfernung des Kriegszustandes das Staatspolizeiwesen allenthalben in ihre Hand nehmen wird, sogleich die dem Zwecke entsprechende Wirksamkeit, durch Benützung der theilweise bereits auf den wichtigsten Punkten, namentlich in Ungarn, Croatien, in der Woiwodina und in Galizien zur Verfügung stehenden Kräfte beginnen zu können." Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1852. április 19. AVA, Nachlass Bach Kt. 26.

koronatartományok beutazására), egy Prágából, egy Lembergből, egy Pestről és egy Pozsonyból. Nyilvánvaló, hogy a lebukás veszélyét elkerülendő a táblázatnak ez a része sokkal hiányosabban kitöltött volt, mint a külföldi ügynökök esetén, s valódi neveket csak két személynél közölt a kimutatás összeállítója.[83] Az 1852 áprilisában született kimutatás szerint a bécsi két „mobil" ügynök egyike, az egy évvel korábban is szereplő kereskedő „Pold" fedőnév alatt (1850 tavasza óta alkalmazásban) négy alügynököt alkalmazott, köztük Belgrád és Konstantinápoly mellett egyet-egyet Pesten és Zágrábban is. A szöveges jellemzés a bécsi ágensek között „L. M." érdemeit ecseteli, feltehetően ő azonos „Pold"-dal, de kilétét nem tudjuk felfedni.[84] A táblázathoz fűzött szöveges magyarázat Pesten „Dr. Sch."-ot jelöli meg mint bizalmas munkatársat, de mivel többet nem árul el róla, azonosítani őt sem tudjuk.

A belügyminisztériumon belül a levelezőkkel a közvetlen kapcsolatot Joseph Nilius rendőrtanácsos tartotta. 1850 őszén–végén igyekeztek az állományt átrostálni, s akivel nem voltak elégedettek, elbocsátani.

Az ellenőrzés céljából Bach saját bizalmiakat alkalmazott, akik részletes utazási beszámolókat küldtek számára a közhangulatról, egyes személyiségekről, és így tovább, láthatóan így próbálta ellenőrizni a területi hatóságoktól érkező információkat. Ezek között a személyek között szerepelhettek beosztott hivatalnokok is (1851 decemberében például Engelshofen tanácsost küldte Bach Magyarországra, s kérte a kormányzóságot, hogy „nyílt rendelet" (*offene ordre*) útján egyengessék útját, mivel ezen irat felmutatása után a civil, rendőri és csendőri hatóságok is kötelesek voltak segítségére lenni, Bach iratából azonban jellemző módon nem derült ki a tanácsos pontos feladata[85]), másrészt feltehetően voltak Bachnak olyan bizalmi emberei is, akiket magánemberként egy-egy utazásra kért fel benyomásaik rögzítése céljából, másrészt pedig igénybe vette állandó bizalmi levelezők tevékenységét is a helyi közhangulat térképezésére.

A decentralizált elvnek megfelelően az egyes tartományokban nagyon különböző volt a helyzet. Alapvetően kétféle információszerzési modell volt gyakorlatban. A tartományi közigazgatási vezetők – függetlenül attól, hogy katonák vagy civilek voltak – elsősorban a beosztott szervek jelentéseiből, különböző társadalmi státusú egyénekkel

[83] Kimutatás és aláírás nélküli feljegyzés az ágensekről, Bécs, 1851. júl. 26. AVA, Nachlass Bach Kt. 26. „Pold." ügynöktől azonban fennmaradt egy olyan jelentés 1849 őszéről, amelyben erdélyi látogatásáról számol be, például Bethlen Farkas gróffal való találkozásáról. Elképzelhető, hogy ő Bécsben élő magyar volt. „Pold." jelentése, Bécs, 1849. nov. 15. HHStA IB A Akten Nr. 984.

[84] „Uibersicht sämmtlicher mit dem Dienste der staatspolizeilichen Agenturen in In- und Auslande verbundenen Auslagen" címmel kimutatás, Bécs, 1852. ápr. 19. AVA, Nachlass Bach Kt. 26.

[85] MOL D 51 1851:3182. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. dec. 6.

való érintkezés útján, személyes kapcsolatok révén igyekeztek információkat szerezni, leginkább saját zsebből fizetett kisebb ajándékokkal, megvendégelésekkel, szívességekkel honorálva az információkat és ápolva az efféle kapcsolatokat. Kevéssé bíztak fizetett ágensekben, ilyeneket jobbára csak köztörvényes bűntettek felderítésére és megelőzésére láttak szükségesnek. Amennyiben „lojális" tartományról volt szó, arra is hivatkoztak, hogy nincs szükség az államrendőrség terén fizetett ügynökökre; illetve – politikailag megbízhatatlannak tekintett tartomány esetén – azt hangsúlyozták, hogy a műveltebb és magasabb társadalmi státusú lakosság körében nemigen találni vagy csak nagy nehézségekkel és főleg nagy kiadásokkal járva lehetne fizetett ügynökre lelni a császári hatóságokkal alapvetően ellenséges vagy legalábbis bizalmatlan légkörben. (Magyarországon alkalmanként elhangzott az az érv is, hogy a magyar parasztokból hiányzik a titkos ügynökséghez szükséges ügyesség és az arra való hajlam is.[86]) Az alkalmi önkéntes – nevesített vagy anoním – feljelentések is csak kiegészítő szerepet játszottak e modell szerint. Figyelemre méltó Karl zu Schwarzenberg herceg erdélyi kormányzó megjegyzése, mely szerint a több nemzetiség által lakott területen a nemzeti csoportok közötti ellenséges légkör elősegítette, hogy a riválisnak tekintett nemzetiségi csoport tagjairól efféle információkat szolgáltassanak egyes lakosok, s ez némileg enyhítette a használható s megbízható „hivatásos" ügynökök szerzésében tapasztalt nehézségeket.[87]

A másik modellt inkább a rendőrigazgatók/biztosok követték, akik igyekeztek fizetett ügynököket alkalmazni. Akadályozta azonban törekvéseiket, hogy 1848–1849 eseményei szétzilálták a korábbi informátori hálózatot, még a bécsi rendőrigazgató is úgy nyilatkozik 1853-ban, hogy csak nagyon kevés ügynököt sikerült újra aktiválni a nagy politikai földindulás után. (Az ügynökökről fennmaradt személyi adatlapok azonban jó néhány esetben jelezték, hogy legalábbis 1848–1849-ben már az illető valamelyik katonai parancsnoknak hasonló bizalmi szolgálatokat végzett!) Az ügynöki tevékenységre vállalkozók nagy része a városi társadalom alsó rétegeiből került ki, akik államrendőrségi információszerzésre – a közterek figyelésén kívül – csak korlátozottan vagy egyáltalán sehogy sem volt alkalmas. Aki pedig a magasabb osztályokból megnyerhetőnek látszott, mérhetetlenül nagy anyagi követelésekkel állt elő. A hiányosságokat – ismét csak a bécsi rendőrigazgató véleménye szerint – az ostromállapot viszonyai és a nagyszámban érkező

[86] Lásd például: Leurs ezredes jelentése a Legfelső Rendőrhatósághoz, Szeged, 1853. febr. 24. AVA OPB Präs. I. 320/1853.
[87] Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.

spontán feljelentések az első években még ellensúlyozhatták.[88] De a rendőrigazgatók között is nagy különbségek figyelhetők meg, Weiß von Starkenfels bécsi rendőrigazgató például – egykori beosztottjának későbbi jelentése szerint – kifejezetten „üldözte" a rendőrügynököket, legalábbis a közbiztonság területén működőket, ha tehette, kitiltotta Bécsből őket, szerinte inkább a rendőrhivatalnokoknak kellett az effajta információszerzést is végezniük.[89]

1852 nyarán, amikor Kempen első alkalommal utasította a rendőrigazgatókat és a helytartóságokat/kormányzóságokat, hogy állítsanak össze pontos listát az általuk foglalkoztatott ügynökökről, az illető hatóságok a következőt jelentették: Egyáltalán nem alkalmazott fizetett besúgót Dalmácia, Stájerország, Tirol, Szilézia, Felső-Ausztria, Bukovina, Krajna, Salzburg helytartósága, Klagenfurt, Innsbruck és Triest rendőrigazgatója. De a többi helytartóság, kormányzóság, illetve rendőrhatóság sem alkalmazott különösebben sok ügynököt, legtöbben maximum 20 embert. Csak Bécs (117 fő, de közülük csak 3 fő kapott rendszeres honoráriumot), a milánói (31 fő) és a velencei (47 fő) katonai parancsnokság körzete jelentett kivételt.[90] (Lásd a 3-4. sz. táblázatot.)

Ugyancsak sokszínű képet tár elénk az a kimutatás, amelyet Kempen 1853-ban készíttetett az előző évben a titkos rendőri alapból felhasznált összegekről tartományonkénti bontásban. (Lásd a 5. sz. táblázatot.[91]) Az osztrák-német örökös tartományok helytartói szinte egyáltalán nem vették azt igénybe, ami kevés fogyott ezekben a tartományokban, azt is jobbára a rendőrigazgató használta fel. A kivételt mindenekelőtt Alsó-Ausztria jelentette, de itt is a felhasznált teljes összeget Bécs katonai kormányzója és a bécsi rendőrigazgató költötte el. (Tekintettel Bécs kiemelt szerepére a bécsi rendőrigazgató egyébként is a bizalmi pénzeket a helytartó teljes kikapcsolásával közvetlenül kapta kézhez.[92]) A galíciai és bukovinai helytartó is tartózkodott efféle módszerektől, a Galíciára jutó összegből csupán 35 konvenciós forintot tett ki a helytartó „fogyasztása", Bukovinában pedig egyáltalán nem került sor ilyen összeg felhasználására. Csehországban és Morvaországban már más volt a helyzet: bár az összeg tekintélyes részét a tartományi központ (Prága és Brünn) rendőrigazgatója használta fel, a helytartó súlya jelentős volt. Láthatóan azonban a katonai vezetők jártak élen, a katonai és polgári

[88] Maltz von Maltenau jelentése Kempenhez, Bécs, 1853. máj. 22. HHStA, IB BM 436/1853.
[89] Felsenthal jelentése meg nem nevezett személyhez, Bécs, 1859. dec. 13. HHStA IB BM 28/1866.
[90] „Confidenten" címmel akta, 1852. nyár, HHStA, IB BM 21/1852.
[91] A táblázat adatait (de a Magyarországra vonatkozó adatot hibásan!) szintén közli: Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 32.
[92] Dr. Joseph Eminger báró alsó-ausztriai helytartó jelentése Kempenhez, Bécs, 1852. jún. 27. HHStA IB BM 21/1852.

kormányzók (akik mindig magas rangú katonatisztek is voltak egyben – Dalmácia, Tengermellék, Magyar Koronaország, Erdélyi Nagyfejedelemség, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Lombardia–Velence) viszonylag tekintélyes összeget igényeltek – igaz, ez minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy a birodalomnak a politikai helyzet szempontjából kényesebb pontjain került sor az ostromállapot viszonyainak megfelelően a civil és katonai irányítás összevonására. A táblázat jól mutatja a tartományok egyenetlen részesedését. Lombardia–Velence tartományokban használták fel az összeg több, mint 50%-át (de itt a két tartományt összefogó általános főkormányzó, Radetzky hatósága mellett mindkét tartományi katonai kormányzó és civil helytartó s valamennyi katonai parancsnokság igénybe vett jelentős összegeket. Összesen harminchat szervezet részesült a bizalmi pénzekből!!!). A lakosság szinte egyöntetű ellenszenve mellett az államrendőrségi feladatokkal megbízottak, az első években elsősorban katonák, még a rendőrhivatalnokokat sem tekintették elég megbízhatónak, s lakossági közreműködés hiányában kezdettől fizetett ügynökökre építették tevékenységüket.[93] Magyarország részesedése 13,2%, a birodalmi fővárosé pedig 11% volt. Másrészt szembeötlő a tartományi katonai vezetés döntő súlya épp ezekben a tartományokban. Horvátországban viszont a bán egyáltalán nem költött ebből a keretből.

Az informátorok viszonylag alacsony számra és a közvélemény azon érzete között, hogy állandó megfigyelő szemek kísérik az állampolgárok lépéseit és szavait, első látásra is jól érzékelhető ellentmondás húzódik. A legkézenfekvőbb áthidalási lehetőség az önkéntes alkalmi feljelentők szerepének hangsúlyozása lehet. Számítottak erre – legalábbis kiegészítésként mindenképpen – a rendőri vezetők is. Felsenthal például 1853-ban megjelent könyvében így ír: csak akkor válik hatékonnyá az angliai civil detektívek világszerte ismert működése, „ha minden állampolgár a törvény nevében önként rendőrügynökké válik”, s a felsőbb társadalmi körök büszkén kötelességüknek érzik, hogy bizalmas információikkal segítsék a rendőrség munkáját.[94] A közbiztonságrendészet területén ugyanakkor a névtelen feljelentésekről már egyáltalán nem nyilatkozik ilyen kedvezően egy hivatali feljebbvalóinak szánt jelentésében, eszerint ezek a jelentések gyakran a „leghamisabbak és legmegbízhatatlanabbak”, amelyekre nemcsak humanitárius, hanem szolgálati megfontolásokból is csak az azokat megillető figyelmet

[93] Vö. Gyulay Ferenc gróf altábornagy jelentése Radetzkyhez, Milánó, 1853. márc. 22. HHStA, IB BM 124/1853.
[94] „jeder Bürger freiwillig im Namen des Gesetzes Agent der Polizei ist…” Felsenthal: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten I. XL.

kell fordítani.[95] Gondolhattak bármit is a rendőrhivatalnokok a feljelentések értékéről vagy a feljelentők személyéről, maga az információs rendszer magába integrálta ezt a csatornát is, ha az első években a nagyszámú feljelentés kezelése gondot is okozott az illetékes rendőri hatóságoknak. Idézhetjük Maltz, az 1853 tavaszán frissen kinevezett bécsi rendőrigazgató jelentését, aki az elődje által kialakított ügynökhálózattal láthatólag nem volt megelégedve. Mint írta: az 1848 előtti hálózat teljesen szétzilálódott; nem könnyű új kialakítása, mivel az ideális ügynök művelt, képzett személy lenne rendezett anyagi viszonyokkal (hiszen csak ez nyújthatna biztosítékot arra, hogy nem pusztán pénzkereseti forrásnak tekinti a megbízatást), ilyenek azonban csak ritkán állnak rendelkezésre, s ha igen, akkor is mértéktelen pénzbeli követeléseket támasztanak. Szerencsére a hadiállapot gyengítette a hajlandóságot a szervezkedésre, másrészt pedig nagyszámú feljelentés érkezett, s elődje alapvetően ezekre alapozott.[96] Látni fogjuk, nem elhanyagolható szerepet játszott ez a magyar korona országaiban is.

Államrendőrségi információs hálózat a magyar korona országaiban

Az államrendőrségi információszerzésnek az 1850-es évtized első éveiben több központja is kialakult Magyarországon, jórészt a fővárosra koncentrálva. Itt három információs centrum is működött: a hadseregparancsnokság, Geringer császári biztos hivatala, valamint a pest–budai városparancsnokság/rendőrigazgatóság, amit kiegészített a csendőri szervezet információs hálózata. 1849–1850-ben a legfontosabb ezek között egyértelműen a harmadik hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya volt.

1. A III. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya

Az ügyosztály a már említett Felsenthal, majd 1849 júniusától 1852 őszéig Eduard Podolsky irányítása és Haynau (majd utódai: Karl Wallmoden-Gimborn gróf altábornagy, illetve 1850. október 31-től Christian Appel báró lovassági tábornok) felügyelete alatt működött, iktatókönyve 1851. december végéig összesen 4524 bejegyzést tartalmaz. Az államrendőrségi ügyekben – ahogy 1850. december vége előtt minden más ügyben is – a

[95] „…gerade diese anonymen und pseudonymen Denunzianten die faulsten und unverläßlichen sind, und es ist daher Pflicht, nicht allein aus Humanitäts-, sondern auch aus Dienstes-Rücksichten derlei Anzeigen, die verdiente Würdigung zug eben." Felsenthal jelentése meg nem nevezett személyhez, Bécs, 1859. dec. 13. HHStA, IB BM 28/1866.

[96] Maltz von Maltenau jelentése Kempenhez, Bécs, 1853. máj. 22. HHStA, IB BM 436/1850.

hadseregparancsnokság jelentéseit egyenesen Schwarzenberg miniszterelnöknek címezte.[97]

Podolsky két közvetlen segítője államrendőrségi ügyekben egyrészt Johann Michael Maschek volt (1851 májusától 1861 januárjáig nagyváradi rendőrigazgató) és Adolf Karl Naske, 1848 előtt a bécsi *General-Rechnungs-Directorium* könyvelője és irodalmár, akit 1850 májusától Podolsky az irodalom, színházi darabok cenzúrája, a titkos ügynökjelentések feldolgozása, hangulatjelentések összeállítása céljából alkalmazott.

Nem tudjuk, hogyan került Naske Podolsky látókörébe (feltehetőleg Magyarországra érkezése előtt, még Bécsben, hiszen Naske 1848. március végén már érezhetően hivatalos megbízásból röpiratban népszerűsítette Pillersdorff belügyminiszter lépéseit a rendőrigazgatás terén[98]), mindenesetre a harmadik hadseregparancsnokságon dolgozott fogalmazóként. Egyik kollégája később Naskét „felettébb szenvedélyes, bosszúálló, intrikus, jellemtelen és mindenekfelett kíváncsi és fecsegő emberként" jellemezte. Állítólag nem titkolta, hogy arra készül, majd valamikor a rendőrséget is irodalmi működése tárgyává tegye, s hogy gyűjti ehhez az anyagot. Később felmerült a gyanú, hogy hivatali iratokat, esetleg a császári hatóságok kezébe került Kossuth-iratok egyes darabjait is, legalábbis másolatban, magánál tartotta. A rendőrségi tevékenység mellett színikritikákat írt „Karl Müller" néven. Jó viszonyt ápolt a pesti német színház akkori igazgatójával, Emil Kalisszal s annak színésznő szeretőjével (Podolskyról majd ugyanezt jelentik), s egy színiigazgatói posztra pályázó másik jelöltet tudatosan akadályozott rendőrségi befolyásával visszaélve. Podolsky ugyanekkor úgy nyilatkozott, hogy Naske csak alacsony beosztásban dolgozott, fontos titkok birtokába nem juthatott.[99] Azt biztosan tudjuk, hogy Naske 1850 októberében kérte felmentését, bizonyítványt alkalmazásáról és útiköltséget,[100] de nem tudjuk pontosan, hova távozott, feltehetőleg a pénzügyigazgatásba tért vissza Bécsbe. Alkalmanként azonban ezt követően is igénybe vették szolgálatait. 1854-ben Bécsben például Nilius rendőrtanácsos kérte segítségét a Pándorfaluban (Parndorf) tartózkodó bizonyos Bodnár Lajos ügyében. Naske ezt arra

[97] 1851 végén Schwarzenberg utasítása szerint a „tisztán politikai vagy magasabb rendőrségi ügyekben" a jelentéseket közvetlenül személyesen hozzá kellett intézni, míg az adminisztratív jellegű ügyekben a külügyminisztérium lett a címzett. Werner külügyminisztériumi államtitkár-helyettes leirata a harmadik hadseregparancsnoksághoz, Bécs, 1850. dec. 29. HL, Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, Normalien, Nr. 142.

[98] Naske: Das Todtenlied für die Polizei-Spione

[99] „höchst leidenschaftlicher, rachsüchtiger, intriguanter, characterloser und überaus neugieriger und geschwätziger Mensch", Beranek rendőrbiztos jelentése Rottée-hez, Buda, 1855. jan. 17., Podolsky jelentése Rottée-hez, Pozsony, 1855. júl. 6. HHStA, IB BM 204/1855.

[100] MOL D 36 1850:831. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. okt. 13.

használta fel, hogy Bodnártól kis összegű „kölcsönöket” csikarjon ki előnyös jellemzés céljából. Arra is fény derült, hogy magát mint a Legfelső Rendőrhatóság ügynökét mutatta be máshol is.[101]

A rendőri ügyosztály továbbá rendszeres kapcsolatban állt Alkér Antallal, aki 1850. március 26-tól Pest főkapitánya volt. Amikor felállt a pest–budai rendőrigazgatóság 1851 elején, a város a közrendészet feladataira felállított egy bizottságot február 13-tól, melyet szintén Alkér vezetett, immáron mint a községi rendőri tárgyakkal foglalkozó tanácsnok. (Külön hivatala volt, a fegyveres őrsége 80 poroszlóból és 8 toronyőrből állt).[102] A ránk maradt forrásokból azonban nem két önálló szerv együttműködése rajzolódik ki, Alkér mintegy Podolsky beosztottjaként jelenik meg az iratokban, rendszeres jelentéseket tett a városi közhangulatról, esetenként őt is konkrét feladatokkal látták el: 1850 augusztusában például megbízásra számolt be a városban terjengő hírekről, Ferenc József születésnapjának megünnepléséről, a városi közhangulatról (öt jelentése maradt fenn, mind 1850. július–augusztusból), de esetenként konkrét személyekre is

[101] Maltz von Maltenau bécsi rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Bécs, 1854. máj. 14. HHStA, IB BM 1390/1856. 1854-ben könyvet jelentetett meg Ferenc József esküvője kapcsán: Gedenkbuch über die Vermählungs-Feierlichkeiten seiner k.k. apostolischen Majestät Franz Joseph I., Kaisers von Oesterreich, mit Elisabeth, Herzogin in Baiern. L. W. Seidel, Wien, 1854. Bécsből 1855-ben rosszindulatú rágalmazásért s különösen elítélendő újságírói tevékenysége miatt Lembergbe helyezték át, ott azonban mindezt folytatta, s rágalmazásért indult vizsgálat után nyugdíjazták. Ezután Bécsújhelyen, Sopronban, Pozsonyban élt. 1858-ban azonban Pozsonyban bonyolódott ismét csak színi kritikái folytán konfliktusokba, s Kempen szigorú rendőrségi felügyeletét rendelte el, a pozsonyi helytartósági osztály pedig kezdeményezte Nagyváradra való kiutasítását. Kempen jóváhagyta, de közben szükségesnek ítélte megélhetési forrásról gondoskodni számára, s a Legfelső Számvevőszéknél puhatolózott Naske könyvelőként történő esetleges reaktiválásáról, de határozott elutasításba ütközött. Ezt követően a nagyváradi helytartóságon kívánták alkalmaztatni, s a kormányzóság Bach állásfoglalását kérte. Naske azonban 1859 elején kérte Kempentől, hogy Nagyvárad helyett inkább Grazba vagy Linzbe internálják, közben februárban Bach egyértelműen elutasító véleménye is befutott a magyarországi kormányzósághoz. Márciusban Kempen engedélyezte, hogy Naske valamelyik osztrák-német tartományi városba települjön át, feltehetőleg úgy ítélte meg, a rendőri szervezet számára is kedvezőbb, ha Naskét eltávolítják Magyarországról. Naske a kapcsolatfelvételt Kempen hivatalával arra használta fel, hogy mindeközben denunciáljon, közléseit azonban Maschek nagyváradi rendőrigazgató cáfolta. Végül a Legfelső Rendőrhatóság 1859 júliusában Linzbe rendelte Naskét, augusztus végén elhagyta Nagyváradot. A nagyváradi rendőrigazgatóság 60 forintot átutalt még a számára Linzbe, mintegy áttelepülési segélyként. 1860-ban Naske kérte az internálás feloldását, hivatali helyet a pénzügyigazgatásban valahol Magyarországon és Morvaországon kívül. Ezután engedélyezték számára, hogy Grazba települjön át. Ezután szem elől vesztettük Naske nyomát. MOL D 44 1858:642., 647., 716., 785., 869., 891., 899., 902., 956., 1078., 1110., 1195., 1859:15., 250., 253., 347., 465., 596., 725.,1259., 1627., 1722. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1858. máj. 18., máj. 22., jún. 10., jún. 26., júl. 13., júl. 21., júl. 28., aug. 10., szept. 22., szept. 29., okt. 21., 1859. jan. 6., febr. 22., febr. 22., márc. 10., ápr. 9., máj. 4., máj. 20., júl. 15., szept. 2., szept. 16.; HL, Absz. kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek. 113. r. sz. Geheim Präsidial Protocoll, 1859. 1859:15., 250., 253., 347., 465., 498., 596., 725., 1259., 1627., 1722. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1859. jan. 4., febr. 16., febr. 19., márc. 10., ápr. 9., ápr. 16., máj. 3., máj. 20., júl. 13., aug. 31., szept. 13.; Naske beadványa a rendőrminisztériumhoz, Linz, 1860. okt. 3. és levélfogalmazvány a rendőrminisztériumtól a bécsi rendőrigazgatóságra, Bécs, 1862. ápr. 30. HHStA, KB BM 5697/1860.; Pressburger Zeitung, Nr. 129. 1858. jún. 9.

[102] Czaga Viktória: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 151.; vö. Tábori: Árulók a pesti városházán

felhívta Podolsky figyelmét.[103] Buzgalmát némiképp az is motiválhatta, hogy szeretett volna magának Sopronban vagy Pozsonyban 1850 elejétől rendőrigazgatói posztot szerezni, de végül ez nem sikerült.[104]

A rendőri ügyosztály alapvetően kétféle feladatot látott el 1849 folyamán. Egyrészt az osztályra hárult 1849 szeptemberétől az ún. Kossuth-archívum, azaz a menekülő magyar kormányzat különböző tagjai, közöttük Kossuth által hátrahagyott hivatali és magániratok feldolgozása. 1849 szeptemberében ugyanis feljelentés érkezett a hadseregparancsnoksághoz, hogy az ún. Döring házban, amely a Szegedre való menekülés előtt Kossuth lakhelye volt, bizonyos iratokat hagyott hátra Kossuth a lakáshoz tartozó pincében. Ezenkívül az 1848-as kormány aktái is Haynau hadműveleti irodájába kerültek, míg a Szemere Bertalan egykori szállásán talált aktákat a rendőri ügyosztály Geringer irodájának adta át. [105] Az iratokat a pesti városparancsnokság egyik hivatalnoka, Wohlfarth Gyula kezelte, ő készítette a hadbírósági eljáráshoz szükséges fordításokat.[106] Német nyelvű kivonatok készítésével megbízta még Podolsky „Farkas kamarai ügyvéd”-et (talán Farkas Józsefet, aki az 1847-es tiszti címtárban bányakamarai ügyvédként, zólyomi és dobronyivai uradalmi ügyvédként szerepel[107]), majd 1849 karácsonya után – Geringer császári biztos javaslatára – Wass Imre grófot. Wass császári királyi kamarás mint egykori erdélyi megyei adminisztrátor, majd a nagyváradi egyházkerület papja szerepel az iratokban. 1851 elejéig állt Podolsky szolgálatában, akkor létszámcsökkentés címén elbocsátották. Wass kérte, hogy Protmann felügyelete alatt tovább alkalmazzák, s Geringer közben is járt érdekében a pesti rendőrigazgatónál. Wass azt is felvetette alternatívaként, hogy nevezzék ki a pesti nemzeti színház vezetésére.[108] Ez utóbbi kérése egészen biztosan nem maradt titokban, mivel a hónap végén a Hölgyfutár – Wass megnevezése nélkül – már kommentálta a szállongó híreket: „…isten mentsen meg azon uj igazgatóktól, kiknek nevei eddig némelly körökben forogtak”. Protmann az újságközleményt már mint kifejezetten Wass igazgatóvá való kinevezésének lehetőségével foglalkozó írásként terjeszette Geringer elé.[109] Igazgatóvá nem nevezték ki, azt csak valószínűsíthetjük, hogy Protmann végül tovább foglalkoztatta.

---

[103] HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando Polizei Section 1850:326., 340., 374. Alkér az évtized folyamán folyamatosan városi magisztrátus tag volt.
[104] Táblázatos kimutatások a vidéki rendőri hatóságok hivatali helyeire aspirálókról, MOL D 55 1851:1546.
[105] Heinrich Schill jelentése Bachnak, 1850. febr. 7. Idézi: Tábori Kornél: Titkosrendőrség és kamarilla 97.
[106] Wohlfart 1859-ben újpesti rendőrbiztos volt. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 69.
[107] Magyarország Tiszti Névtára 1847 169.
[108] Geringer levélfogalmazványa Protmannhoz, illetve Wasshoz, Buda, 1851. jan. 8. MOL D 51 1851:27.
[109] Protmann jelentése Geringerhez, Pest, 1851. jan. 31., melléklet: Hölgyfutár, 2. év. 24. sz. 1851. jan. 30. MOL D 51 1851:278.

Haynau megbízásából – Geringer császári biztos kívánságára – 1850 májusától hozzáfért még az iratokhoz Tordai Zákos Elek is, jórészt azonban a készített mutató alapján a kivonatokat használhatta, főképp az általa ismert erdélyieket illetően. Az aktákat 1851 nyarán szállították Bach utasítására Bécsbe.[110] Zákos Eleket – akinek rendőrségi karrierjét a későbbiekben még bővebben tárgyaljuk – Kübeck báró ajánlotta Haynau figyelmébe. Az 1830-1840-es években ugyanis Zákos már a kamarai igazgatásban pénzügyi visszaéléseket leplezett le és jelentett be, „bizalmi férfiú”-i minőségét ez alapozta meg. Zákos 1850 elején beadványban kérte Geringertől, hogy kormánybiztosként vagy városparancsnokként nyerjen alkalmazást, a császári biztos Podolskyhoz továbbította a kérést. Ennek nyomán január közepe táján már Haynau értesítette a császári biztost arról, hogy a főparancsnokságon alkalmazzák Zákost.[111]

A rendőri ügyosztály másik feladata az államrendőrségi információszerzés volt: bújkáló kompromittáltak, politikusok és honvéd tisztek felkutatása, a közterek (utcák, kávéházak, vendéglők, színházak stb.) ellenőrzése, civil hivatalnokokról információszerzés, a városban terjedő hírek és rémhírek jelentése, a közhangulat jellemzése. A Magyarország megszállására érkező III. hadseregparancsnokság számára készített instrukciókban 1848 decemberében már szerepelt, hogy a magyar főváros elfoglalása után haladéktalanul megbízható ügynököket kell odaküldeni.[112] Az idő előrehaladtával egyre inkább a helybeli ügynökhálózat kialakítása került előtérbe. Az ügynöki tevékenység beindítását már Felsenthal elkezdte, később született könyvében úgy nyilatkozik, a jól szervezett ügynökszervezet a rendőrség számára olyannyira nélkülözhetetlen, mint festőnek a színek.[113] Semmiféle korabeli nyilvántartás nem maradt fenn – nem tudjuk, létezett-e egyáltalán írásba foglalt, hivatalos nyilvántartás – arról, kikre támaszkodott Podolsky e téren.

Ugyanakkor valamely véletlen folytán fennmaradt egy gyűjtemény német nyelvű informátori jelentésekből az 1849. október – 1850. szeptember közötti időszakból.[114] Ez

---

[110] Podolsky jelentése Kempenhez, Bécs, 1853. ápr. 18. HHStA, IB BM 8055/1860.; MOL D 36 1850:97. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. máj. 11.; MOL D 36 1851:3178., 3220. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1851. júl. 29., aug. 3. Az aktákat azután átmenetileg a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrizték, majd a külügyminisztériummal való egyezkedés után a Legfelső Rendőrhatóság megszerezte a felügyeleti jogot az akták felett. Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának jelentéséről, aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.

[111] MOL D 51 1850:32., 69. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. jan. 8., 16.

[112] „Entwurf der Instruktion für die Armee-Polizei” címmel feljegyzés, keltezés nélkül [1848. dec.] HL, Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, Normalien Nr. 1.

[113] Felsenthal: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten I. XXXI.

[114] Ehhez hasonló konfidensjelentés-gyűjtemény egyetlen további időszakból sem maradt ránk. A jelentéseket lásd: MOL D 36 5. cs., a rendőri osztály informátoraira vonatkozóan, amennyiben más forrást

az abban az időszakban született jelentéseknek csak a töredékét foglalja magában, ez kiderül a jelentések számozásából (az informátorok ugyanis igen gyakran maguk beszámozták jelentéseiket), de a körülbelül 250 darab jelentés arra elegendő, hogy bizonyos következtetéseket levonjunk. A jelentések ugyan fedőnévvel vagy szignóval ellátottak, ezért az azok mögött rejtőző személyek egyértelmű azonosítása nehéz, az esetek bizonyos részében feltehetően megoldhatatlan feladat, de néhány személy kilétét mégis – részben más jelentésekből ismert személyek kézírásával való egyezés megállapításával, a rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvei, illetve később született akták információinak felhasználásával – kideríthetjük. Az iktatókönyvek jónéhány bejegyzését – ahogy a bevezetőben már említettük – utóbb fekete tussal olvashatatlanná tették, illetve egész lapokat kitéptek, így korántsem ismerjük az államrendőrségi szempontból fontos valamennyi eredeti bejegyzést, mégis, mivel 1850 nyaráig gyakran – utána már ritkábban – az ügynökjelentéseket az ügynök megnevezésével (mégpedig, úgy tűnik, saját nevével, nem fedőnévvel) iktatták, az iktatókönyvek segítségünkre lehetnek az informátori kör feltérképezésében. Ráadásul fennmaradt az iktatókönyvekből egy kivonatos változat is, ami tartalmaz olyan információkat, ami az eredeti iktatókönyvben már nem rekonstruálható. Mindezt kiegészíti egy az iktatókönyvhöz készült névmutató kötet, ami további támpontokat kínálhat.[115]

A fennmaradt jelentésgyűjtemény körülbelül húsz informátor működésére utal, közülük négy vidéki levelező szerepel, a többiek mind Pest–Budáról jelentkeztek. Az iktatókönyvben az egy-egy bejegyzés erejéig szereplő alkalmi feljelentőket nem számítva, illetve a névmutatóban feltételezett ügynökként azonosíthatóan 16 fő szerepel.[116]

Az ügynököket láthatóan kifejezetten politikai jellegű megbízásokkal látták el: járták a köztereket, piacokat, vendéglőket, nyilvános házakat, színházat és így tovább, jelentették az ott látottakat és hallottakat, a felróható kijelentéseket tevők pontos megnevezésével, közelebbi–távolabbi ismerőseik kijelentéseiről jelentettek. Időnként

---

nem jelzünk, erre a forrásra támaszkodunk. Ugyanezektől a személyektől egy-egy jelentés fennmaradt még a Hadtörténelmi Levéltárban is: HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, 1850:397., 628., 636., 1851:1470., 1851:1497; egy jelentés a „Schedl" nevű ügynöktől, 1849. okt. 28. Uo. pesti hadbíróság iratai, 1852-7/81.

[115] MOL D 36 K.k. III. Armee-Commando, Polizei Section, Protokollen, 1-3. köt., 4. köt: névmutató; HL Absz. kori iratok, K.k. III. Armee-Commando, 68. köt.: Auszug aus dem Index der k.k. Armee-Polizeysection in Ungarn von 1849-1850.

[116] Alth József (tanulmányi alapnál tollnok), Blaha Márton, Czernak Ferenc, Ernyei Károly, Kriszmar, Látkóczy Károly, Mahr (Georg Már, nyugalmazott hadnagy), Anton Mayer, Peter Mayerhofer, Theodore Pfeffer, Dr. Rein (a névmutatóban: Dr. Reiner), Ruhdorfer Lipót, Schedl (Jakob Szalyay irodai kézbesítő), Dr. Josef Schönbauer (orvos), Stern, Tognio Lajos. Maschek egyik jelentése még szól egy „Rupprecht" nevű ügynökről, de nem tudjuk, ez nem fedőnév-e. MOL D 36 5. cs. f. 279.

pontos utasításokat is kaptak, hogy hova menjenek, de gyakran jelentik, hogy ott nem történt semmi. Láthatólag az informátoroknak is megvoltak egy-egy vendéglőben, stb. a maguk bizalmijai, akiktől egy-egy konkrét megbízás esetén érdeklődhettek. Konkrét feladat hiányában jelentik a forradalomban magukat kompromittált személyeket, bujkáló honvédtiszteket, megnevezik a császárhűeket. A Pesten élő Kossuth-család (Kossuth anyja és nővérei) megfigyelése természetesen többször is felbukkan a jelentésekben: több személyt is igyekeztek alkalmanként odaküldeni valami ürüggyel, vagy csak éppen megfigyelni a házukat. Bécsbe már külföldről is érkeztek 1850 tavaszán olyan hírek, amelyek arra mutattak, hogy a Kossuth-család körül egy „komité" működik, s a minisztertanács értesíti Haynaut, hogy tartsák rendőri megfigyelés alatt a családot.[117] Emellett a konfidensek rendszeresen jelentettek civil hivatalnokokról, akár Geringer báróról, a Geringer és Haynau közötti állítólagos feszült viszonyról. Az „Adolf fia" néven jelentő informátor például egy alkalommal felkeresi Gál Eduárd császári biztost, s igyekszik kihúzni belőle, mit is gondol Geringer és Bach működéséről.[118] Van közöttük olyan, aki azt állítja, nem is kell semmi különöset csinálnia, a kompromittált személyek minden társalgás során negyedórán belül amúgy is elkezdenek politizálni, csak figyelni kell.[119] De nem „Adolf fia" az egyetlen, aki provokál. A „Schedl" néven jelentő személy például egy alkalommal egy nyilvánosházban jelentkezik az Újépületből, a börtönként is használt kaszárnyaépületből éppen elbocsátott volt honvéd tisztnek kiadva magát, hogy azután feljelentse a tulajdonost a mellékszobában őrzött Kossuth, Bem, Aulich, „Gijon" és „Botgyány" képekért. Tervezte néhány nap múlva visszamenni, hátha még a kormányt is szidja majd a kuplerájtulajdonos nő.[120] Ugyanő egy alkalommal saját bizalmasairól ír, azaz neki is voltak állandó hírforrásai.[121]

Az informátorok között akadt, aki naponta kétszer is jelentést tett, vagy naponta, esetleg csak hetente egyszer-kétszer. („P. T." ügynök például 1850 szeptemberében már a 98. sorszámú jelentését fogalmazta megbízóinak.[122]) Volt, aki időnként szóban is jelentett

[117] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. ápr. 18. Ministerratsprotokolle II/2. 312-313.
[118] „Adolf fia" megjelöléssel jelentés, nr. 81. Pest, 1850. jún. 21. MOL D 36 5. cs. f. 106.
[119] „A." szignóval jelentés, 1850. aug. 6. MOL D 36 5. cs. f. 292.
[120] „Höflichste Meldung" címmel „Schedl" aláírással jelentés, dátum nélkül, MOL D 36 5. cs. f. 139.
[121] „Schedl" szignóval jelentés, dátum nélkül, MOL D 36 5. cs. f. 411.
[122] „P.T." szignóval két jelentés, dátum nélkül [1850. szept.] HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, 1850:636. Amikor „Dr. Zeichner" (azaz Jasmagy) értesítette Thierry rendőrminisztert 1860 tavaszán, hogy a jól értesült „P.T." volt az, aki figyelmeztette őt néhány nappal az 1860. március 15-re Pesten tervezett demonstráció előtt, s most azt jelentette, hogy Párizsból üzenet érkezett a pesti Központi Bizottsághoz, hogy a felkelésre való felkészülést fel kell gyorsítani, vagy a már említett Pollák Móricról, vagy erről a konfidensről esett szó. „Dr. Zeichner" aláírással jelentés Thierryhez, dátum nélkül. HHStA IB

az írásos beszámolókon kívül. Az is előfordulhatott, hogy az informátorok egymásról is jelentettek, a „Schedl” nevű informátor például egy alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy az egyik kávéházban egy bizonyos Popovics kártyázás közben azzal dicsekedett, hogy a rendőri osztály alkalmazásában áll évi 700 forint fizetéssel.[123]

Politikai szempontból a legtöbb fontosabbnak minősíthető információt az első évben a „ ” jel mögött rejtőzködő informátor szolgáltatta, aki nagyon szorgalmas jelentő volt (1850. máj. 21. – szept. 5. között 81 jelentése maradt fenn, s láthatólag emellett időnként szóban is jelentett,). Korábbi írásainkban személyét Zákos Elekkel azonosítottuk a jelentések írásképe alapján, de a tüzetesebb vizsgálatok után ebben már nem vagyunk bizonyosak. Az informátor mindenesetre személyesen ismertette Nagy Józsefet, aki a Kossuth-család körül csoportosuló szervezkedők között fontos szerepet játszott, időnként tőle szerzett információkat, de más ismerősein keresztül is betekintést nyerhetett a Kossuth-nővérek köreibe. Sőt egy jelentése szerint korábban az is felmerült, hogy Kossuth gyermekeit esetleg ő kísérhetné ki az országból. 1850 nyarán megerősíti, hogy egy „központi bizottmány” működik Pesten, de még nem tud bizonyítékokkal szolgálni, hogy az köthető a Kossuth-családhoz.[124] (A kétségtelen bizonyítékokat több, mint egy évvel később nem ő, hanem Wargha István fogja szolgáltatni Podolsky számára.) Igen találékony konfidenssel van dolgunk, Asbóth Edével[125], aki láthatólag rendszeres kapcsolatban állt Meszlényiné Kossuth Zsuzsannával, például megegyezik, hogy Asbóth időről időre információkat szállít majd számára, hogy azokat az informátor egy külföldi meg nem nevezett lap tudósítójaként továbbítsa, azután Podolskyt kéri, hogy adjanak legalább 20 konvenciós forintot Asbóthnak.[126] Az ügynök időnként azt is megengedte magának, hogy egyes kormányzati lépéseket bíráló óvatos megjegyzéseket tegyen. 1850. június 8-án például beszámolt arról, hogy a főpostahivatalban a feliratokat kicserélték német feliratokra, ami felzúdulást keltett, s mint írja, „a magyarok panaszai nem teljesen

---

BM 16/1860. Személyét sajnos nem tudjuk azonosítani, jelentéseinek végén az irat jobb alsó sarkában „M.” szignóval jelölte magát.

[123] „Schedl” jelentése, dátum nélkül, MOL D 36 5. cs. f. 426. Nem tudjuk azonban, Popovics valóban konfidens volt-e.

[124] Jelentések „ ” szignóval, Pest, 1850. aug. 10., júl. 13., aug. 20. MOL D 36 5. cs. ff. 290-291, 231., 394. Nagy József posztókereskedő az Iparegyesület igazgató választmányának is tagja, s valóban a Jubál Károly vezette szervezkedés fontos alakja volt, a sajtó és a pénzügyek kezelője, állítólag a külföldről érkező rejtjeles levelek megoldókulcsa is nála volt. Szontagh Pál levele Tóth Bélához, Horpács, 1895. nov. 19. OSZK Kt, Levelestár; vö.: Poros: A pesti iparos- és kiskereskedőpolgárság részvétele 102-103.; Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 423.; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 78-79.

[125] Asbóth Ede kilépett cs. kir. hadnagy, mérnök, 1848 szeptemberétől főhadnagy a honvéd seregben, 1849. márciustól százados. Az aradi hadbíróság nyolc év várfogságra ítéli, majd kegyelmet kap. Bona: Kossuth Lajos kapitányai 79-80.

[126] Jelentés „ ” szignóval, Pest, 1850. aug. 30. MOL D 36 5. cs. ff. 398-399.

megalapozatlanok”.[127] Ő láthatólag öntudatos informátor volt, aki úgy gondolta, megengedheti ezt magának. Alkalmanként javaslatokat is tett: szükség lenne a köznép felvilágosítására „oktató, eredeti” munkákra, hogy megteremtsék a kormánypolitika támogató bázisát.[128] Megjelent röpiratokra hívta fel a figyelmet (Großschmid Gábor anoním megjelent „Oesterreich Ungarn und die Woiwodina von einem Saxo-Magyaren” című röpiratáról, Somssich Pál röpiratáról: Magyarországnak és királyának törvényes joga [Das legitime Recht Ungarns und seines Königs]). Alkalmanként ő is hivatkozott saját informátorokra: egy alkalommal, amikor a Pilvax kávéház megfigyelésére utasították, amint írja, négy volt honvédtisztet, ottani törzsvendégeket és még egy személyt „mozgósított”.[129]

Amint arról már szó esett, az egyetemek megfigyelésének az államrendőrségi tevékenység terén Bach megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított. Nem volt ez másképp a katonai szervek esetében sem. Az egyetemet két informátor figyelte. Ezek egyike Tognio Lajos, az orvostudományi kar ekkori ideiglenes dékánja (1854-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a posztot), 1848 nyarán nyugalmazott professzora volt. Tognio 1824-től volt a pesti egyetemen az általános kór- és gyógyszertan rendes tanára.[130] Hat jelentése maradt ránk 1850 július–augusztusából. Egyetemi hírekről számolt be, felhívta a figyelmet politikailag megbízhatatlan személyekre (például Korányi Frigyesre), tájékoztatta alkalmazóit az egyetemi vezetés egy-egy tervéről (hogy például Virozsil Antal megbízott rektor el akarja érni, hogy az Akadémia tagjai habilitálás nélkül is tarthassanak órákat az egyetemen, amit Tognio határozottan ellenzett). Amikor 1850 júniusában Toldy Ferenc engedélyt kért, hogy a történeti krónikaszövegekből, mindenekelőtt a Képes Krónikából készülő válogatását az uralkodónak ajánlhassa, a rendőri ügyosztály Togniot kérte fel véleményezésre. (Ennek köszönhetően tudjuk azonosítani a kilétét, mivel kézírása meglehetősen jellegzetes.) Tognio elutasítást javasolt, s Toldyt fanatikus magyar szellemiségűként festette le.[131] 1851 augusztusában kérte, hogy a „rendőrségi ágban teljesített szolgálatairól” állítsanak ki számára igazolást (nem volt ez egyedi az ügynökök világában).[132]

---

[127] „…scheint im vorliegenden Falle die Beschwerde der Ungarn doch nicht ganz ungegründet [zu sein]”, Jelentés „ ” szignóval, Pest, 1850. jún. 8. MOL D 36 5. cs. f. 69.
[128] Jelentés, „ ” Szignóval, Pest, 1850. júl. 3. MOL D 36 5. cs. f. 134-135.
[129] „in Bewegung gesetzt”, jelentés „ ” szignóval, Pest, 1850. szept. 14. MOL D 36 5. cs. f. 429.
[130] Életrajzát és portréját lásd: Hőgyész: Emlékkönyv 160.
[131] Tognio levele „Euer Hochwohlgeboren” megszólítással, Pest, 1850. jún. 18. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Setion 1850:247. Az ügy pikantériáját az adja, hogy Toldy körülbelül egy évtizeddel korábban maga is bizalmi feladatokra vállalkozott. Vö. Pajkossy: Toldy Ferenc pályaképéhez
[132] MOL D 36 1851:3482. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. aug. 14.

A másik informátor láthatóan egy pesti post restant címre („Tekintetes Nemes és Vitézlő Hadaly Ferencz Urnak, poste restante, Pesten”) küldte tudósításait, azaz igen elővigyázatosan kerülte, hogy rendőrségi kapcsolatai gyaníthatók legyenek. Első fennmaradt jelentései már 1849 októberéből valók, igen szorgalmas levelező volt, alkalmanként akár naponta is jelentett (saját számozása szerint 1850. július 19-ig 90 jelentést készített) „Adolf fia” fedőnéven. Előadásokat tartott az egyetemen, inkább bölcsész ismeretségi köre volt, de egy-egy orvos kari hírről is beszámolt. Beszélt angolul és olaszul, több alkalommal is meglátogatta Kossuth anyját, Rottenbiller Lipóttal is személyes érintkezésben állt. Beszámolt egyes személyek 1848–1849-es tevékenységéről. Természetesen ő is közvetített egyetemi híreket, Balassa János esetleges egyetemen maradását például a forradalmi párt győzelmeként aposztrofálta (mint kissé rosszmájúan írja: Balassa „az itteni nővilág kisistene” [Abgott]). Egy Kossuth anyjánál tett látogatás alkalmával ott volt „Gyulay” nevű barátja is. Ő is beszámolt a városban hallott hírekről, egy idő után naponta kétszer ellátogatott e célból a Pilvax kávéházba. De alkalmanként feladatot is kapott, igaz, nem konkrét megfigyelést, hanem a pesti vámhivatal hivatalnokait jellemzi politikai előélet szempontjából. Értelmiségi öntudatával nem átallt alkalmanként Haynaura nézve kedvezőtlen közvélekedéseket is lejegyezni (szerinte a tisztek körében Haynau nem népszerű, mert csak igen ritkán ad dicséretet; s alkalmanként kiderült, nem volt tájékozott az ítéletükre váró kompromittált személyekről, miközben sorsukról döntött; egy általa adott vacsorára több súlyosan kompromittált személyt is meghívott, s kitüntetően melegen bánt velük, például Andrássy Gyula gróf Aladár nevű testvérével, majd leváltása kapcsán egy viccet is közöl.[133] Személyét sajnos – bár igen sok információt elárul magáról jelentéseiben – nem tudjuk kétséget kizáróan azonosítani.

Értelmiségiként még két „Dr.” tűnt fel az informátorok között: a már említett „Dr. A.” (akinek kilétét nem ismerjük) és „Dr. Rein”, akit annak köszönhetően tudunk azonosítani, hogy később a magyarországi kormányzóság rendőri ügyosztályának alkalmazásában állt, így az 1852-ben elrendelt első ügynökösszeírásban, ahogy 1853-ban

[133] „Adolf fia” jelentései, MOL D 36 5. cs. Nr. 44., 72., 54., 75. Pest, 1850. jan. 21., máj. 22., márc. 12., máj. 29. ff. 20, 30-31, 52-53; „Man fragt sich: Ist Geringer Haynau? Oder ist Haynau Geringer? Antwort: Haynau ist geringer.”, Nr. 87. Pest, 1850. júl. 13. Uo. f. 188-189. Balassát a hadbírósági igazolási eljárás határozata alapján 1850. április 15-én eltávolították az egyetemről. Vö. HL Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1850-1/330. Jelentéseiről részletesen lásd: Deák: Pest–Buda utcáin

is, szerepeltek az adatai. Ezek szerint ő a komáromi születésű, pesti lakos Dr. Rein József leszerelt katonafőorvos volt.[134]

Természetesen a rendőri ügyosztály két nagy feladatköre nem határolódott el teljesen egymástól. Tudjuk, hogy Wass Imre gróf részt vett az információgyűjtő tevékenységben is,[135] de nem tudjuk azonosítani a jelentéseket papírra vetők között. Csak sejtjük, hogy Zákos Elek esetében hasonló volt a helyzet.

Meg kell még említenünk Ernyey Károly ügyvédet (korábban Pozsony megyében útbiztos), aki egy 1853. februári beadványában úgy nyilatkozott, hogy a világosi fegyverletételtől kezdve folyamatosan végzett bizalmi feladatokat a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya számára Kalocsán, Gyöngyösön, Egerben és Miskolcon, miközben ingatlanügynöki tevékenységét végezte. Konkrétan meg is nevezi, kiket jelentett fel tiltott tevékenységért.[136] A rendőri ügyosztály iktatókönyvében 1850 márciusában található az első említés róla, amikor is Kossuth anyjánál járt emisszáriusokról jelentett, ezt követően rendszeresen szerepel.[137] A fennmaradt jelentésgyűjteményben egy, saját nevén jegyzett jelentése maradt fenn Pestről 1850 júliusából, de más jelentéseit is ismertjük.[138] 1853-ig, mint állította később, rendszeres honorálás nélkül dolgozott, alkalmanként kapott 50 forintot, ezt szerette volna havi 50-60 forintnyi rendszeres honoráriummal felcserélni. Mellékelte Podolsky 1850. decemberi igazolását arról, hogy fontos szolgálatokat végzett számára,[139] pedig az nem egészen egy évvel korábban még arról jelentett Geringernek, hogy Ernyey, a kolozsvári rögtönítélő bíróság egykori jegyzője, aki ellen végül nem indult hadbírósági eljárás, „inkorrekt" magatartást folytat.[140] Nem tudjuk, de elképzelhetjük, milyen tényezők befolyásolták a következő hónapokban véleményének gyors változását.

---

[134] Jacob von Parrot altábornagy, Albrecht főherceg ad latusa jelentése Kempennek, Buda, 1852. júl. 31. HHStA IB BM 21/1852.; Parrot jelentése (Albrecht főherceg nevében) Kempennek, Buda, 1853. júl. 18. Uo. 436/1853.

[135] Maschek egy alkalommal ugyanis azt jelentette (feltehetőleg Podolskynak), hogy Wass előző este több helyen is járt, hogy a közhangulatot megtudja, s jelentésében Wass információit közli. Maschek dátum nélküli jelentése, MOL D 36 5. cs. f. 177.

[136] Ernyey Károly két beadványa Albrecht főherceghez, Pest. 1853. febr. 7. és mellékletei. MOL D 41 5. cs. 6. t. 1853:6100.

[137] MOL D 36 1850:21. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. márc. 13.

[138] Vö. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Comando, Polizei Section, 1850:628.

[139] Emellett mellékelt még egy igazolást 1852 októberéből, többek között Szekrényessy Endre helytartósági tanácsos, a pesti országos törvényszék elnökének aláírásával – aki, mint látni fogjuk, Geringer egyik jobbkeze volt 1850-1851-ben az információszerzésben – arról, hogy több éve Pesten lakik, mind jogi, politikai és kereskedelmi tekintetben fontos szolgálatokat tett a pest–budai császári hatóságoknak, energikus, erkölcsi tekintetben feddhetetlen, helyismerettel rendelkezik. Ernyey Károly két beadványa Albrecht főherceghez, Pest. 1853. febr. 7. és mellékletei. MOL D 41 5. cs. 6. t. 1853:6100.

[140] MOL D 51 1850:440., 579. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. márc. 21., ápr. 14.

A megnevezetteken túl még Leopold Robelt tudjuk azonosítani, ő galíciai születésű leszerelt katona, aki a dohányigazgatásban dolgozott Galíciában, majd Debrecenben. A szabadságharc vége felé azonban a császári csapatokat várva Debrecenből Pestre menekült, s a hadseregparancsnokság írnokként alkalmazta. Őt is annak köszönhetően azonosíthatjuk, hogy Maschek nagyváradi rendőrigazgatóként 1853-ban jelenti egykori pesti ügynökének debreceni levelezői minőségében való alkalmazását.[141]

A német nyelven született jelentések stílusa, helyesírása és írásképe arról tanúskodik, hogy az informátorok többsége az alsóbb városi néposztályokhoz tartozhatott. Szerepel közöttük olyan, aki úgy nyilatkozik, nem érti tökéletesen a magyar nyelvű társalgást (P. T. – talán azonosítható az iktatókönyvben felbukkanó Theodore Pfefferrel); mások viszont tört németséggel, darabos írással igyekeznek jelentéseiket papírra vetni (legjobb példa erre a már említett „Schedl" fedőnevű informátor, a segédkönyvek szerint Szalyay Jakab, irodai kézbesítő). Feltehetőleg önként ajánlkoztak (de ahogy a következő példa is mutatja, alkalmanként egy-egy letartóztatás után kerülhetett sor az alkalmazásra, s ez esetben az „önkéntesség" meglehetősen relatív fogalommá válik), s nem meglepő, hogy voltak közöttük, akiknek igen hamarosan meggyűlt a bajuk az igazságszolgáltatással, mivel informátor voltukat saját gyarapodásukra igyekeztek felhasználni.

A legkalandosabb történet Chorin (Alias Kurin) Gusztáv Ádámé, aki egy Aradon élő izraelita család fia volt (bevallása szerint ő maga 1849 májusa körül kikeresztelkedett), 1850-ben tizenkilenc évesnek mondta magát. Jogi tanulmányai befejezése után 1848-ban Bécsbe ment, s ott bekapcsolódott a forradalmi mozgalmakba, 1849 májusában a magyarokkal fenntartott tiltott kapcsolat vádjával letartóztatták. Ekkor maga ajánlkozott fel a rendőrségnek, s a harmadik hadseregparancsnokság ügynökeként tért vissza Magyarországra. 1849 szeptemberében csongrádi rokonlátogatás alkalmával korábban meggyilkolt ulánusok ügyében kezdett nyomozásba saját szakállára, hadbírónak adva ki magát. A helyi közigazgatási vezetők nem kértek tőle hivatalos igazolást, nyomozott, letartóztatott, két letartóztatott rokonaitól pénzt fogadott el az eljárás „meggyorsításáért". Két embert elítélt, az egyiket egy évi könnyű vasban töltendő sáncmunkára, a másikat nyilvános megszégyenítésre, amit a városi hivatalnokokkal végre is hajtatott. 1849 novemberében mindezért eljárás indult ellene, de a pest–budai katonai

[141] Maschek jelentése Kempenhez, Nagyvárad, 1853. máj. 28. HHStA IB BM 436/1853.

kerületi parancsnokság utasítására szabadon engedték, sőt fenntartották ügynöki alkalmazását. 1850 márciusában egyik barátjához, a kompromittáltnak számító Szentiványi Jenőhöz (Ödönhöz)[142] Liptóba utazott, e célból saját részére útlevelet szerzett, melyben rendőrhivatalnokként szerepelt, Szentiványi részére pedig maga hamisított útlevelet Podolsky aláírásával s hivatali pecséttel. Itt mint egész Liptóra érvényes meghatalmazással rendelkező rendőrbiztos és Haynau unokaöccse mutatkozott be. Kérvényeket és denunciációkat fogadott, gyanúsítottakat hallgatott ki és tartóztatott le. Az egyik helybeli fakereskedővel közölte, hogy a forradalomban való részvétel gyanúja miatt a pozsonyi hadbíróság 500 ezüst forint büntetésre kötelezte, amit át is vett tőle. Egy helybeli nemest pedig botütésre ítélt, mert az állítólag szidalmazta az egyik hivatalnokot. Amikor mindennek a híre eljutott a fővárosba, külföldre akart menekülni katonatiszti egyenruhában, Orosházán azonban letartóztatták. 1850 nyarán négy évi könnyű vasban letöltendő sáncmunkára ítélte a hadbíróság, amit Wallmoden altábornagy fiatal korára való tekintettel két évre enyhített.[143]

De említhetünk egy másik informátort is, aki vélhetően letartóztatását követően állt az ügyosztály zsoldjába. Peter Mayerhofer (1850-ben Klosterneuburgban született, huszonhét éves özvegynek vallotta magát) bécsi lakos letartóztatását 1850 januárjában a pozsonyi hadbíróság kezdeményezte a Lamberg Ferenc gróf altábornagy 1848. szeptember végi meggyilkolásában való részvétel gyanújával, de azután elbocsátották. Ezt követően tűnt fel neve időről időre az ügyosztály iratainak iktatókönyveiben.[144]

Podolsky az alkalmazásban lévő, többé-kevésbé rendszeresen fizetett ügynökök mellett igyekezett más információs csatornákat is kiépíteni. Dr. Schwarz Móricot mint a Fremdenblatt című bécsi lap pesti levelezőjét mutatták be neki, s az azután testvérével (Dr. Schwarz Lajos) együtt hetente kétszer-háromszor felkereste őt, beszámolt magyarországi eseményekről. Őket azonban Podolsky nem tekintette ügynökeinek.[145]

---

[142] Szentiványi Jenő 1847-től Liptó megye első alispánja, több alkalommal országgyűlési követe, 1849-ben a megye főispánja. Nagy: Magyarország nemesi családai X. 637.

[143] HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1850-8/39.

[144] HL Absz. kori iratok, K.k. III. Armee-Commando, 70. köt. 758. sz. bejegyzés, 1850. jan. 12.; MOL D 36 1. iktatókönyv: 1850:55., 57. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. márc. 30. 1853-ban azután újra találkozunk vele. Mint megtudjuk, korábban kétszer is eljárás indult ellene, házasság nélküli élettársi kapcsolatai és rendezetlen pénzügyei miatt nem állt jó hírben. Kempen ennek ellenére közli a kormányzósággal, hogy a bécsi hadbíróság ajánlására a magyarul nem tudó Mayerhofert alkalmazzák fogsága idején Pesten „feltűnésmentes" vizsgálódásokra. Mayerhofer azonban arra hivatkozva, hogy rendőrbiztos (!) volt itt korábban, ezért nem tudna megbízható információkkal szolgálni, inkább hivatalnoki helyet kérne magának. Ettől azonban mind Kempen, mind Albrecht főherceg elzárkózott. Rottée és Kempen többszöri levélváltása, 1853. január. HHStA, IB BM 111/1853.

[145] Kempen Bécs katonai kormányzójaként kért házkutatást a Schwarz családnál, mivel egy bécsi egyetemistánál politikailag veszélyes tartalmú leveleket találtak Schwarz Móriczól. Hadbírósági eljárás is

Amint már említettük, az informátorok között négy vidéki levelező is szerepelt, ők egészen más társadalmi közegből származtak, közülük hárman megtalálhatók a bizalmi levelezők 1840-es évekbeli listáján is, láthatóan mind a jobb körökhöz tartoznak: egykori katonatisztként, közigazgatási vagy erdészeti hivatalnokként).[146] A levelezői státushoz persze önmagában nagyobb fokú önállóságra volt szükség, hiszen itt nem jöhetett szóba a „kézivezérlés", az állandó pontos utasításokkal való irányítás. A bizalmi levelezői feladatokra ezért általában a műveltebb és a társadalmi hierarchiában magasabb polcon álló konfidensek voltak alkalmasak. Haynau vagy közvetlenül Podolsky minden bizonnyal Bécsből kaphatott információkat valamilyen csatornán keresztül arról, hogy kiket lenne érdemes levelezőként alkalmazni, de persze az sem kizárt, hogy a levelezők önként jelentkeztek, s ők kezdeményezték a kapcsolatfelvételt.

Franz Aichelburg gróf (1794-1851) főhadnagy 1843-tól indigena, a Konzervatív Párt alakuló ülésén jelenlevők listáján is találkozhatunk nevével. Tolnából küldött jelentéseket (úgy nyilatkozik 1850 júniusában, hogy közel húsz éves gyakorlata van e téren), s ez alkalommal is az 1848 előtt használt fedőnevet („Burkus") használta. Bizalmi embernek, s nem besúgónak tekintette magát, büszkén vallotta: a bécsi kormányzat egykori és jelenlegi bizalmasa, jótanácsokkal is igyekezett ellátni Podolskyt. Kifejtette, az 1848 előtti államrendőrségi működés gyengéje az volt, hogy nagyon sok levelezőt alkalmaztak, de minőségi követelmények nélkül, ezért gyakran háttérbe szorult az államérdek a magánérdekek és egyéni érzelmek mögött. A levelezők mindenféle felsőbb utasítás nélkül működtek. Szerinte az egykori megyei főispánok tudnának valóban megbízható levelezőket ajánlani, inkább kevesebb kellene, de pontos instrukciókkal ellátni őket. Más alkalommal maga is ajánlott levelezőt: Baranya megyéből Perczel Imrét, akiről azt állítja, hogy „korábbról a szekció követelményeivel pontosan megismerkedett", azaz azt sejteti, hogy Perczel is bizalmi levelező volt 1848 előtt.[147] (Nincs információnk arról, hogy Perczellel kezdeményeztek-e kapcsolatfelvételt, s ha igen, milyen

---

indult a két testvér ellen, de azután bizonyítékok hiányában felmentették őket. Kempen levelei a III. hadseregparancsnoksághoz, Bécs, 1852. jan. 23., márc. 16., Podolsky jelentése a hadseregparancsnoksághoz, Pest, 1852. jan. 28. MOL D 44 1852:203. Schwarz Lajos orvosdoktor volt. Vö. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái XII. 770.

[146] Köszönöm Pajkossy Gábornak, hogy anyaggyűjtésem idején rendelkezésemre bocsátotta kutatásainak eredményeit az 1840-es évek második felében aktív rendőrségi informátorokról. Vö. Pajkossy: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén

[147] 1846-ben Aichelburg félévente 200 forint honoráriumot kapott levelezői szolgálataiért. Vö. „Spezification der mit Ende Jänner 1846 an nachbenannte Individuen a conto Februar 1846 zu leistenden Zahlungen" címmel feljegyzés. AVA Polizei Hofstelle 897/1846. Az 1848. elejéről fennmaradt hasonló listákon viszont nem találkozunk a nevével. Bonyhádi Perczel Imre Baranya megyében főszolgabíró 1844-ben, majd alispán 1848-ban, 1851 márciusától 1858-ig Szolnok megyében megyefőnök. Nagy: Magyarország nemesi családai IX. 219.

eredménnyel.) Azt is kifejti, hogy a jelenlegi rendkívüli helyzetben nem elég a célzott megfigyelés, bár szerinte a hivatalnokok megfigyelése fontosabb, mint valaha, de a felizgatott hangulat miatt minden apróságra figyelni kell, egyetért tehát a rendőrségi megfigyeltek körének nagymértékű kiterjesztésével. S mivel bizalminak tekinti magát, időnként bíráló, értékelő megjegyzéseket is tesz: például azt a rendelkezést, hogy a kormánybiztosok kizárólag német nyelven levelezzenek, célszerűtlen és felesleges ellenreakciókat kiváltó rendelkezésnek nevezi.[148]

A másik korábbi bizalmi levelező, Drescher Frigyes pozsonyi cenzor volt, aki láthatólag saját levelezői „alhálózat”-ot működtetett, 1850 júliusában legalábbis az iránt érdeklődött, hogy „a levelezők” a bélyegköltségek megtérítésére számíthatnak-e. „Munkatársairól” azonban semmi közelebbit sem tudunk.[149]

A harmadik, kassai levelező feltehetőleg Friedrich Langgal azonosítható (ő is szerepel 1847-ben a bizalmi levelezők között), mivel azzal kezdi 1850 júliusában a levelezést, hogy újra felveszi a két éve megszakadt „régi levelezés” fonalát.[150]

Rajtuk kívül olvashatunk még öt Besztercebányáról keltezett, grafikus szignóval jelölt jelentést, melyek szerzője nem tesz említést 1848 előtti szolgálatokról, jelentéseit 1850. május–júliusban írta, s első jelentéséből sejthető, hogy ő kezdeményezte a kapcsolatfelvételt. A selmecbányai akadémián erdészeti tanulmányokat folytatott, s erdőgondnokként működött már 1848 előtt is, de pályázott 1850-ben az ottani erdőmesteri posztra, s ehhez kért támogatást. Elárulja, hogy 1848-ban közvetlen főnökével, Rombauer Emillel konfliktusba keveredett, s ez alapján azonosítani tudjuk kilétét: Huszár János, az 1847. évi tiszti címtár szerint a Besztercei Királyi Bányakamara besztercei erdőgondnoka lehetett az informátor.[151]

A fővároson kívüli vidék megfigyelését a hadseregparancsnokság informátorainak utaztatásával próbálta részben megoldani. Többükről is tudjuk, hogy utazásaik

---

[148] Aichelburg jelentései, 1850. máj. 15., máj. 23., jún. 8., júl. 28., jún. 30., aug. 29. MOL D 36 5. cs. ff. 60-61., 184-187., 190-191., 264-265., 3240-341., 436.; „Specification der mit Ende Jänner 1846 an nachbenannte Individuen a conto Februar 1846 zu leistenden Zahlungen”. AVA, Polizei Hofstelle 897/1846.

[149] Jelentés „F. Dr.” szignóval, Pozsony, 1850. júl. 14. [a hátoldalra ceruzával rávezetve: Drescher] MOL D 36 5. cs. f. 221. Ugyanitt található további három jelentés tőle még Pestről keltezve, 1849. szept. 10., dec. 11., 22. dátummal. Uo. ff. 327., 356., 360. 1850 márciusában (márc. 18-19-i dátummal) már Besztercebányáról jelentett Uo. ff. 368-372. Drescher már szerepelt a magyarországi levelezők 1829-es listáján is. Pajkossy: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe” 340., 354.

[150] Két jelentés „F. L.” szignóval, Kassa, 1850. júl. 15., 26. MOL D 36 5. cs. ff. 238,, 331-332.

[151] Öt jelentés „ ” szignóval, Besztercebánya, 1850. máj. 9., máj. 16., jún. 9., júl. 10., júl., 30. MOL D 36 5. cs. ff. 66-67., 142-143., 219-220., 269-270., 348-349. Magyarország Tiszti Névtára 1847. 235.; 1869-ben már a Besztercebányai bánya-, erdő- és javadalmi igazgatóságon belől „ellenőri erdész és számtartó”. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 122..

tapasztaltait jelentették. Ernyey Károly 1850 szeptemberében Kalocsáról, egy „F. D.” szignójú ügynök márciusban Besztercebányáról keltezte jelentéseit.[152] Más informátorok nem utaztak, hanem vidéki ismerőseiktől igyekeztek – levelezés útján – információkat szerezni, s azokat is jelentik megbízóiknak. Emellett azonban a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya már 1849 tavaszán – akkor még Felsenthal vezetése alatt – igyekezett a vidéki városokban is információs hálózatot kialakítani a megbízhatónak tekintett városparancsnokokon keresztül. 1849 márciusában például Vecsera pozsonyi városkapitány részére engedélyezett Windisch-Grätz havi 200 ezüst forintot ilyen célokra, ami jelentős összeg volt.[153] Arról is tudomásunk van, hogy a hadseregparancsnokság 1850. július 22-én felszólította a katonai kerületi parancsnokokat, hogy amennyiben szükségesnek látszik, alkalmazzanak megbízható konfidenseket a forradalmi propaganda felderítésére. Ezután a pozsonyi és a kassai katonai kerületi parancsnok egészen biztosan igényelt pénzt ügynökök alkalmazására.[154] Nem tudjuk, egyedül álltak-e ezzel, de feltehetőleg, ha nem is a Vecsera által élvezett nagyságú összeggel, de hasonló rendeltetésű kerettel rendelkeztek a rendőri ügyek vezetői is rendelkeztek a többi kerületi központban.

Mivel ez a jelentésgyűjtemény az egyetlen, amely a tárgyalt időszakból rendelkezésre áll, indokolt feltenni a kérdést ezen a ponton: Mennyire voltak helytállóak a jelentések? Teljes egészében megítélni nem tudjuk, nagyon jellemző, ahogy az egyik informátor, aki „Dr. Fr. A.” szignóval jelent, egyik jelentésének a „Igaz és hamis dolgok Budáról, azaz valódi események és hírek és híresztelések”, más alkalommal „Hírek és híresztelések Budáról” címet adja jelentésének.[155] Egy másik alkalommal gúnyosan „Ungarische Gasconnaden” címmel látja el a valótlan hírek koszorúját.[156] „Adolf fia” többször is kijelenti, hogy a városban szállingózó hírek az őrültséggel határosak, inkább le se írja őket, mivel azt hinnék megbízói, ő találta ki azokat, de azért időnként ad ízelítőt: Metternich újra Bécsben van, ezért Schwarzenberg és Bach kilépett a kormányból, Ferdinándot 1850-ben majd újra megkoronázzák, a magyarok visszakapják március előtti

[152] Ernyey Károly jelentése, Kalocsa, 1850. szept. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 628/1850.; „F. D.” jelentései, Besztercebánya, 1850. márc. 18., 19. MOL D 36 5. cs. ff. 368-372.
[153] Windisch-Grätz levele Felsenthalhoz, Buda, 1849. márc. 10. HL, Absz. kori iratok, III. Armee-Kommando, Polizei Section, Normalien, 115. cs. No. 6.
[154] A pozsonyi katonai kerületi parancsnokság jelentése a hadseregparancsnoksághoz, Pozsony, 1850. júl. 26. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 1850:331.; MOL D 36 1850:353. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. aug. 5.
[155] „Wahres und Falsches aus Ofen, nämlich wirkliche Ereignisse und Gerüchte und Sagen”, „Gerüchte und Sagen in Ofen”, „Dr. Fr. A.” szignóval két jelentés, 1850. júl. 16., 24. MOL D 36 5. cs. ff. 215, 260-261.
[156] Jelentés „ ” grafikai szignóval, Pest, 1850. jún. 19. MOL D 36 5. cs. f. 92.

alkotmányukat, Kossuthot Horváth Mihály Londonban megkoronázta, az angol királynő pedig angol–török katonai segítséget ígért Magyarország elfoglalására.[157] Más ügynökök jelentésében is fel-feltűnik egy-egy hamis hír persze, például, hogy Petőfi is Londonba érkezett Párizsból 1850. nyár végén.[158] Tisztában voltak tehát maguk is azzal, hogy jelentéseikben a saját maguk által tapasztaltak, a másoktól hallott helytálló információk, a városban terjedő hírekkel és rémhírekkel keverednek, mindenesetre láthatólag igyekeztek információkkal elhalmozni megbízóikat – azokra bízva azután az átrostálást.

Az 1850. szeptember után Podolsky alkalmazásában állókról sokkal kevesebbet tudunk. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a legeredményesebb informátora 1851 nyarától Wargha István volt.[159] Róla a későbbiekben még részletesen szólunk, e helyütt csak az általánosítható elemekre hívjuk fel a figyelmet. Wargha, aki 1847 nyaráig Kossuth legközelebbi munkatársai közé tartozott – szorongatott állapotában, a Pestről való kiutasítás küszöbén –, 1851 nyarán ajánlotta fel szolgálatait Podolskynak, s hamarosan fontos információkkal látta el. Podolsky azonban felettesének, Albrecht főhercegnek csak 1851 novemberében jelentette állandó ügynökként való felvételét.[160] Wargha természetesen szoros kapcsolatban állt a Kossuth-családdal, s a földalatti szervezkedés élén álló Jubál Károllyal. Jubál Warghától várta a mozgalom szervezeti kereteinek megteremtését, neki szánta a belső kémelhárítás és felderítés feladatát. Igazi bizalmi poszt volt ez, a szervezkedés csúcsvezetésébe került be ezzel. Wargha azonban a forradalmi mozgalom aktív munkásaként azonnal annak árulója is lett. Nevéhez fűződik Jubál és Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna (1851. november–december), Gasparich Márk (1852. február) és Noszlopy Gáspár (1852. november) feladása is. 1853 tavaszáig maradt Podolsky, majd annak utódja alkalmazásában nagyon magas, havi 100 ezüst forint fizetéssel. (Hogy Podolsky mennyit fizetett többi konfidensének, nem tudjuk.)

A hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya mellett az egyes katonai kerületi parancsnokságok is folytattak információgyűjtést. Erről azonban csak két apró adat áll rendelkezésünkre, átfogó képet arról nem tudunk felvázolni.[161]

---

[157] „Adolf fia" három jelentése, Nr. 51., Nr. 31.-32. Pest, 1850. febr. 22., 1849. dec. 12., dec. 17. MOL D 36 5. cs. ff. 26-27, 379-380., 383.384.

[158] „P.T." szignóval jelentés, Nr. 74. Pest, 1850. aug. 13. MOL D 36 5. cs. f. 362.

[159] Warghára nézve lásd: Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. XIV. 1427.; Deák: „A koronás Wargha"; pesti rendőrségi működéséről lásd: Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 78., 85-86., 106., 113., 120-121.

[160] Podolsky jelentése Parrothoz, Pest, 1851. november 4. (másolat) és Podolsky jelentése Albrecht főherceghez, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA, IB BM 5239/1854.

[161] Valló Mártonról (Alttura, Nyitra megye) tudjuk, hogy a területileg illetékes katonai kerületi parancsnok és a csendőrezred parancsnok számára végzett „katonai ügyekben" titkos megbízásokat hat hónapon

2. Geringer császári biztos bizalmas munkatársai

Az államrendőrségi információszerzés második centrumát a fővárosban a közigazgatás felelős vezetőjének, Karl Geringer bárónak, a polgári ügyek császári biztosának (1851 őszétől ideiglenes helytartónak) irodája jelentette, melynek jelentősége azonban majd csak 1850 végétől nő meg. Geringer a magyarországi polgári ügyek élén Bach választottja volt, feladata e téren is Bach elképzeléseinek érvényesítését célozta.

Geringer kísérletet is tett a Bach által is javasolt, az állampolgárok öntevékenységére (is) építő szervezet kiépítésére bécsi minták alapján. Bécsben ugyanis 1849 tavaszán a városparancsnokság életre hívott egy „hivatalos" „megbízotti" rendszert (talán az 1950-es évekbeli házmesterekhez hasonlíthatnánk), körülbelül 800 főt bíztak meg a hozzájuk tartozó házak és utcarész szemmel tartásával.[162] Welden báró a város katonai kormányzójaként évekkel később is büszkén emlékezett meg erről az intézményről: az éber állampolgárokról, akik szükség esetén közvetlenül neki jelenthettek.[163]

A császári csapatok pest–budai bevonulása után Szentiványi Vince pest–budai kerületi polgári biztos 1849. július 24-én elrendeli Koller Ferenc, Pest város ideiglenes polgármestere számára, hogy „a város minden részében és kerületeiben oly polgári egyéneket, kiket mind jó szellemük, mind pedig vagyonbeli állapotuk a jó rend fenntartásában való részesülésre és felügyelésre az általános közbizodalomnál fogva ösztönszerűleg is kötelez, s kik e szent és üdvös cél elérésében részükről is közremunkálni magukat szívesen felajánlani hajlandók, mint bizalmi férfiakat minél nagyobb számban kijelelni s az ily polgári egyéneknek elkészült névjegyzékét – azon

---

keresztül, s annak díjazásaként a hadügyminisztériumtól kapott egy összegű honorálást. Valló Márton beadványa Bachhoz, dátum nélkül [1851. máj.] HHStA, IB A Akten Nr. 5820.; Keller Ferdinánd máramarosi hivatalnok (Sáros megyei szolgálat után 1820-1845 között állami hivatalnok, utoljára 1840-1845 között a máramarosi kamarai adminisztráció járulnoka) 1843-1848 között bizalmi levelezői tevékenység után 1850-1855 között a kassai kerületi katonai parancsnokság részére küldözgetett jelentéseket. Keller 1852-ben rendőrbiztosi alkalmazást kért a maga számára – eredménytelenül. A kassai pénzügyigazgatóságra került segédhivatalnokként, s bár a kormányzóság állandó hivatalnoki helyre ajánlotta az országos pénzügyigazgatóságnak, az ajánlást figyelmen kívül hagyták. Albrecht főherceg ad latusa 1854 őszén újra felhívta az országos pénzügyigazgatóság helyettes igazgatójának figyelmét, hogy a kormányzó kifejezett óhaja, hogy Keller kedvezőbb hivatali beosztást kapjon. MOL D 41 1852:8943., 1852:16 809., HHStA, IB BM 21/1852. Nem véletlen ez, mivel Keller az 1853-as ügynökkimutatásban mint a kassai rendőrigazgató máramarosszigeti levelezője szerepelt, aki díjazás nélkül „pusztán patrióta felfogásból" („blos aus patriotscher Gesinnung") küldött jelentéseket. Marx jelentése Kempenhez, Kassa, 1853. máj. 27. HHStA IB BM 436/1853.

[162] „Verzeichnis der Vertrauensmänner". Kriegsarchiv, Militärgouvernement Wien, Bd. 92. A vaskos könyv városrészenkénti bontásban tartja nyilván a „bizalmi férfiakat", házszámonként elrendezve, 1-10 házszámonként nevez meg egy bizalmi férfit, foglalkozásmegjelöléssel és lakcímmel.

[163] Welden: Episoden aus meinem Leben 50.

külön jegyzéssel, kik és hányon leendenek a város külön s mely kerületeiben mint a belbéke s törvényesen [!] rend fenntartására ügyelendő bizalmi férfiúk (*Vertrauensmänner*) alkalmazandók – nékem mielőbb felterjessze."[164] Koller augusztus 27-én készít részletes előterjesztést, melyben javaslatot tesz a városkapitányságnak alárendelt alkapitányságok létrehozására, mellékeli a bizalmiak javasolt névsorát, valamint az azok számára készített, német nyelvű utasítás tervezetét. Az iratokat tartalmazó aktában megtalálható ezenkívül a Buda városába javasolt bizalmiak listáját is: „Jegyzék azon Buda főváros polgárainak, kik Ő Méltósága Szent-Iványi Vincze kir. biztos úr által mint csendbiztosok kineveztettek", azaz e bizalmiakra a „csendbiztos" volt a korabeli hivatalos elnevezés. Az utasítástervezet értelmében a bizalmiak a rájuk bízott utca területén belül a hatalom bizalmasaiként felügyeltek a rendre és biztonságra. A lakosságra igyekeztek hatni annak érdekében, hogy belássák a lázadás hátrányait, a helyreállított rend és „törvényes hatalom" előnyeit, el kellett magyarázniuk az 1849 márciusában oktrojált birodalmi alkotmány áldásait. Meg kellett értetniük, hogy a város ostromállapot alatt áll, melynek tartama csak attól függ, hogy a lakosság milyen magatartást tanúsít. A törvénytelen plakátokat kötelesek voltak eltávolítani, a rémhírek terjedését megakadályozni, azok terjesztőit meggyőzni helytelen viselkedésükről. Különösen éberen szemmel kellett tartaniuk a kávéházakat és vendéglőket. Szükséges esetben a katonai városparancsnokság közreműködésével közre kellett működniük a rendet és nyugalmat megzavarók letartóztatásában, ennek érdekében meghatalmazotti igazolással (*Vollmachtskarte*) látták el őket. A bizalmiak tehát egyszerre voltak az új politikai kurzus propagátorai és hirdetői, valamint rendőri szervei, a „felsőbbség kisegítői" (*Hilfsmänner der Obrigkeit*). A néptanítói hevületben a tervezet még azt is feladatul rótta volna számukra, hogy munkanélküli egyénre találva őt „nyomatékosan dolgosságra és tevékenységre utasítsák, kioktassák arról, hogy a munka és a tevékenykedés nemcsak kenyeret biztosít, hanem az erőkhöz mért elfoglaltság a test egészségének feltétele". A tervezet utolsó paragrafusa hangsúlyozta, hogy a bizalmiaknak tisztüket „méltósággal, mérséklettel és nyugalommal" kell ellátniuk, nem léphetnek fel önkényes bírói szerepben.[165]

[164] Szentiványi Vince utasítása Koller Ferenchez, Buda, 1849. júl. 24. MOL D 77 1849:5.

[165] „...selbe zur Arbeitssamkeit und Thätigkeit nachdrücklich zu verweisen, und sie belehren, daß Arbeit, und Betriebsamkeit nicht nur Brod verschafe, sondern der die den Kräften angemessene Beschäftigung auch die Gesundheit des Körpers bedinge." Koller Ferenc jelentése Szentiványi Vincéhez, Pest, 1849. aug. 27. MOL D 77 1849:861.

A végleges – minden bizonnyal Szentiványi által átrostált – utasítástervezet aztán jóval rövidebb lett, szinte teljesen kimaradtak belőle a népnevelői feladatok, erősödtek viszont a megfigyelői funkciók. Belekerült például a szövegbe a következő megfogalmazás: „Továbbá a bizalmi által lakott városrészbe érkező idegenekre és a magyar kormányhoz előszeretettel ragaszkodó ottlakó helyiekre éber szemmel figyeljenek maguk is, illetve beavatott lakótársak útján tartsák szemmel azokat, s ha gyanúsnak mutatkoznak, jelentsék azt a városparancsnokságon."[166]

Szentiványi iratai között megtalálhatók a névsorok is. A budai listán összesen 77 fő neve szerepel lakcím megjelölésével, kerületenkénti tagolásban: a Várban 10 fő, a Vízivárosban 19 fő, a Tabánban 13 fő, Krisztinavárosban 12 fő, Országúton 9 fő, Újlakon 14 fő. A pesti listán 138 fő nevét találjuk: a Belvárosban: 41 fő, a Lipótvárosban: 34 fő, Terézvárosban: 47 fő, Józsefvárosban: 12 fő, Ferencvárosban: 4 fő, itt a lakcím mellett feltüntették az illetők foglalkozását is.[167] A névsorban túlnyomórészt céhmestereket, kereskedőket, vendéglőtulajdonosokat találunk, akik a helyi társadalom tekintélyes és vagyonosabb tagjai voltak, jelentős részük 1848 előtt már polgárjoggal rendelkezett.[168]

Ezt követően Szentiványi 1849. szeptember 29-i rendeletében értesítette Kollert a bel- és lipótvárosi, terézvárosi, józsefvárosi és ferencvárosi alkapitányságok felállításáról, s a rendkívüli állapot idejére a megbízotti rendszer bevezetéséről. Mellékeli a megbízottak névsorát – mint írja, sokan önként ajánlkoztak –, utasításukat, s megbízza a polgármestert, hogy „a bizalmi férfiak intézetéhez" kinevezett egyéneket tisztükről értesítse, utasításukat kézbesítse, s mind az alkapitányi hivatalokban alkalmazottakat, mind őket tiszti eskü letételére rendelje a tanács elé. Arra is utasítást ad, hogy a megbízottak szükség esetén meghatalmazó levelük felmutatása után bármely őrhelyen katonai segédletet vehessenek igénybe. Eszerint a megbízottak mintegy az alkapitányságok „külső" munkatársai voltak. A tanács október 11-i ülésén tárgyalta és tudomásul vette a rendeletet.[169] Nem derül ki a tanácsülési jegyzőkönyvből, hogy a kinevezett bizalmiak listáját az ülésen felolvasták-e, de mivel a megbízólevél kiküldése is

---

[166] „Ferners auf die in der Stadttheilen, wo der Vertrauensmann wohnt ankommenden Fremden, und auch hierortige, welche der ungarischen Regierung mit Vorliebe angehangen, ein wachsames Auge selbst, und durch vertraute Mitbewohner zu haben, dieselben, insoferne sie sich verdächtig zeigen, dem Stadthauptmannamte anzugeben." Szentiványi Vince utasítása Koller Ferenchez, 1849. szept. 29., melléklet: „Instruktion für die Vertrauensmänner". MOL D 77 1849:861., 1585-1586.

[167] „Verzeichniß der Vertrauens Männer". MOL D 77 1849:1585-1586.

[168] Vö. Illyefalvi–Pallos: Pest sz. kir. város polgárai 1686-1848

[169] Szentiványi utasítása Kollerhez, Buda, 1849. szept. 29. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1303.a, Pest városi tanács közigazgatási iratok 735/1849. és Pest városi tanácsülés jegyzőkönyve, 1849. október 11., uo. IV. 1301.; ismerteti: Wildner: Buda és Pest közigazgatásának története 69. és Vörös: Pest-Budától Budapestig 126.; vö.: Spira: A pestiek Petőfi és Haynau között 637-638.

a polgármesteri hivatali apparátuson keresztül történt, kiszivároghatott az intézmény s annak munkatársainak híre.

„A bécsi mintára szervezett megbízottak a kerületi főispán besúgóiként működtek” – olvashatjuk a történészi értékelést.[170] Érdemes azonban kissé óvatosabbnak lennünk: Egyrészt a bizalmiakat a hatóságok külön kategóriaként kezelték, nem tekintették őket rendőrügynöknek. Mellettük számoltak a rendőrség szervezésénél ügynökök alkalmazásával is, hiszen az alkapitányságok szervezéséről készült összefoglalójában Koller maga is arról szólt, hogy „gyanús személyek állandó megfigyelésére szükség szerint rendőrügynököket” (*Polizei Agenten*) kell majd alkalmazni az utcák felügyeletét ellátó rendfenntartó alakulatok mellett.[171] Másrészt – mint láttuk – a névsor a városi vezetők által összeállított listán alapult, esetenként bizonyosan az érintettek tudomása nélkül készült, s mint Szentiványi fent idézett irata is utal rá, „csak” sokan, tehát feltételezhetően nem mindnyájan ajánlkoztak önként e feladatra.[172] Nem tudjuk, hogy közülük végül hányan közöltek bizalmas információkat a rendfenntartással megbízott szervek számára, de a listán szereplőket áttekintve megállapíthatjuk, hogy alapvetően nem voltak alkalmasak ilyen jellegű feladatokra, hiszen kifejezetten a „jószelleműek”, tehát a bécsi kormányzat iránt nyíltan elkötelezett lakosok közül választották ki őket. Nem klasszikus értelemben vett fizetett rendőrségi informátorokat, hanem „társadalmi megbízottakat” célzott ez az intézmény, akik feladata az volt, hogy éberen figyeljenek.[173] Néhányukról ennek ellenére bizonyítani tudjuk, hogy végeztek konfidensi szolgálatokat:

Lázics Lázár ügyvéd például egy alkalommal jelentette Geringernek, hogy az Aranykéz Vendéglőben egy társaság a fennálló rendszerrel szemben ellenséges dalokat énekelt, sőt egyikük március 15-ét éltette. Egyúttal jelezte, a város nyugalmát zavarják a nagy számban ott tartózkodó politikai amnesztiáltak, ahogy szerinte a lakossággal fraternizáló olasz katonákat is el kellett onnan vezényelni.[174] Tognio Lajosnak a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályához fűződő kapcsolatáról a korábbiakban már

[170] Az idézet: Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 137. Vö.: „…a bécsi «megbízottak» intézményének egy osztályát, magyarán egy Spionage-osztrályt rendszeresített” Szentiványi. Pásztor Mihály: A hatvanesztendős 1879. évi XXVII. Törvénycikk 39.
[171] Koller jelentése Szentiványihoz, Pest, 1849. okt. 14. MOL D 77 1849:4446.
[172] Vörös Károly összefoglalója e tekintetben nem pontos, mivel azt sugallja, mintha az érintettek mindegyike önként ajánlkozott volna. Vörös Károly: Pest-Budától Budapestig 126.
[173] Látjuk majd, 1860 végén az újjáalakult „autonóm” városvezetés is próbálkozik – igaz, immáron a közvélemény támogatását is maga mögött tudva – az állampolgári öntevékenység bekapcsolásával a közrend fenntartása területén a csendbiztosi intézmény meghonosításával.
[174] Lázics Lázár levele Geringerhez, dátum nélkül (1850. nov.) MOL D 51 1850:1915.

esett szó. Geringer későbbi elszámolásaiban a titkos rendőri alapból történt kifizetésekről – melyekről a későbbiekben még részletesen szót ejtünk – feltűnik Ruhdorfer Lipót pesti polgár, cipész, szolgálatai részletesen ismertetésre kerülnek még. Róla tudjuk azonban, hogy a hadseregparancsnokság informátorai között is szerepelt.[175] Erlsbeck Ferenc susztermester, pesti tanácsnok 1858-ban Kempen rendőrminisztertől korábbi érdemeire hivatkozva kért pénzügyi segélyt vagy, ha lehetséges, „bármely bizalmi posztra való alkalmazást". Megbízható voltát ez alkalomból Protmann is megerősítette. Az ő esetében azonban nem tudjuk, a bizalmi szolgálatokat 1849-1850-ben vagy később teljesítette-e.[176]

A csendbiztosok rendszere, mint láttuk, a városi alkapitányságok megszervezéséhez kapcsolódott. Amikor a pesti rendőrigazgatóság megalakult 1851 elején, s átvette a városi kapitányságok korábbi feladatkörének nagy részét, a politikai rendőrségi ügyek teljes egészében átkerültek a hatáskörébe, a bizalmi férfiak tevékenysége – ha egyáltalán valóban megpróbálkoztak a gyakorlatba való átültetéssel – ezzel feltehetőleg megszűntnek tekintetett.[177]

A rendőri ügyekben Geringer legfőbb támasza 1850 februárjától – amint arra már kitértünk – Joseph Protmann volt (bár mint látni fogjuk, időnként keresztezik egymást törekvéseik). Az őszig terjedő hónapokban a rendőri hatóságok szervezetének felállítása vette igénybe energiáikat. Bach – ahogy erről már szó esett – 1850 novemberében tett kísérletet arra, hogy az államrendőrségi információszerzés csatornáiról áttekintést kapjon. Ekkor szólította fel Geringert is, hogy készítsen számára jelentést arról, hogy a titkos rendőri pénzalapból 1849. november és 1850. október vége között (azaz a megelőző pénzügyi évben) milyen összeget költött (belevéve a városparancsnokságokat is). Hangsúlyozta azonban, hogy csakis az összeg érdekli, nem kér részletes adatokat. Elrendelte viszont, hogy a jövőben negyedévenként rendszeres elszámolás készüljön.[178] Ezt megerősítette egy jó félév múlva is, de ekkor is hangsúlyozta, hogy nem előzetesen ellenőrizni és kontrollálni akarja a kifizetéseket, hanem csak az utólagos ellenőrzés jogát tartja fenn magának.[179] Ezzel jelezte azt is, hogy továbbra sem célja az informátori

[175] Maschek 1850. júl. 6-i jelentésének hátoldalára ugyanis rávezették: „Rapport des Agenten Leopold Rudolfer" (!). MOL D 36 5. cs. f. 169.; vö. Spira: A pestiek Petőfi és Haynau között 487.
[176] Geringer viszont kifejtette, tanácsnoksága alatt Erlsbeck iszákossá vált, tönkremenetelét alapvetően ez okozta. Erlsbeck beadványa Kempenhez, Pest, 1858. dec. 8., Geringer levele Kempenhez, Bécs, 1859. jan. 22. HHStA, IB BM 4569/1858.
[177] Anton de la Motte gróf, a helytartóság helyettes elnökének leirata Augusz Antal báró pest–budai kerületi főispánhoz, Buda, 1851. jan. 7. MOL D 77 1851:381.
[178] Bach utasításai Geringerhez, Bécs, 1850. nov. 6., nov. 28. MOL D 51. 51. cs. 1850:2062., 1850:2152.
[179] Bach utasítása Geringerhez, Bécs, 1851. jún. 10. MOL D 51 51. cs. „Centralisierte Verrechnung der Vertrauensgelder" 1851:1321.

hálózat központi nyilvántartása és irányítása. Geringer 1850 novemberében úgy nyilatkozott, hogy az államrendőrségi adatgyűjtés addig teljesen a III. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályán folyt, arra neki semmiféle rálátása nincs.[180] Bach és Geringer világosan úgy tervezte, hogy a rendőri hatóságok felállításával, Geringer ideiglenes helytartóvá való kinevezésével (1850. november 25.) a civil hatóságok ellenőrzése alá vonják az államrendőrségi tevékenységet is, az államrendőrségi tevékenység Geringer irányítása alatt történő „központi vezetése" jelszavával.[181]

A rendőri ügyosztály azonban – Bach és Geringer várakozásai ellenére – nem szűnt meg, a hadseregparancsnokság Geringer ideiglenes helytartói kinevezése után sietett tudomására hozni, hogy fenn kívánják tartani a rendőri ügyosztályt, s az államrendőrségi információszerzést saját szervezetükkel folytatni kívánják.[182] Geringer ennek ellenére időről időre tett erőfeszítéseket arra, hogy elismertesse saját ellenőrző szerepét. 1851 augusztusában például levelet intézett Appelhez, melyben hivatkozva Bach rendeletére kérte, hogy a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya is küldje el neki negyedévenként a jelentéseket a bizalmi pénzköltésről, hogy azokat az összegeket is belefoglalhassa Bach számára készülő jelentéseibe, s kérte a főparancsnokot, utasítsa erre Podolskyt. Augusztus elején Bach közvetlenül is informálta minderről a hadseregparancsnokságot. Ennek ellenére feltehetőleg nem került erre sor, mivel – mint látni fogjuk – Geringer a későbbiekben sem tudott erre vonatkozóan adatokat szolgáltatni. Annyit azonban Geringer láthatóan elért, hogy Podolsky rajta keresztül igényelhessen negyedévenként bizalmi pénzt.[183] Ugyanis míg ezt megelőzően a hadseregparancsnokság rendőri osztálya a hadipénztárból kapott összegeket a titkos államrendőrségi kiadásokra, a rendőri hatóságok megalakulásával az ilyen jellegű kiadásoknak át kellett kerülniük a Bach által felügyelt titkos rendőri alaphoz. Ahhoz pedig Magyarországon Geringeren keresztül lehetett hozzáférni. A centralizált pénzeloszlás révén Geringernek sikerült átrendezni a pénzköltési arányokat úgy, hogy az összeg túlnyomó többsége felett közvetlen ellenőrzést gyakorolhasson. Az 1851. augusztus–október között kapott 4000

[180] Geringer jelentésfogalmazványa Bachhoz, [Pest], 1850. dec. 24. MOL D 51 51. cs. 1850:2152.
[181] Bach utasítása Geringerhez, Bécs, 1850. nov. 6. és Geringer jelentésfogalmazványa Bachhoz, [Pest], 1850. dec. 24. MOL D 51 51. cs. 1850:2062., 1850:2152.
[182] Átirat fogalmazvány aláírás nélkül Geringerhez, Pest, 1850. dec. 13. HL, Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, Normalien Nr. 139.
[183] Geringer levélfogalmazványa Appelhez, Buda, 1851. aug. 17. MOL D 51 51. cs. 1851:2007.; Bach levele a hadseregparancsnoksághoz, Bécs, 1851. aug. 30. (kivonat) Uo. 1851:2278.; a hadseregparancsnokság 1851 májusában elrendelte, hogy a rendőri ügyosztály elkülönítve állítsa össze és küldje be a parancsnokságra a nyilvános, illetve a titkos kiadásokról készült elszámolásokat. MOL D 36 1851:2417 ½. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. máj. 22.

ezüst forintból már csak 500 forint jutott Podolsky számára.[184] (Bár azt gyanítjuk, a katonai főparancsnokon keresztül Podolsky nyilvánvalóan ezt követően is hozzájuthatott további összegekhez más csatornán keresztül is.)

A városparancsnokságok/rendőrigazgatóságok természetesen az őket közvetlenül felügyelő kerületi főispánok közvetítésével szintén Geringeren keresztül igényelhettek összegeket a titkos alapból, s negyedévi elszámolásaikat ugyanezen az úton juttatták el a császári biztoshoz. Igyekeztek azonban lazítani az elszámolási szabályokon. Kankoffer kassai városparancsnok például kifejezetten kérte Forgách Antal gróf kassai kerületi főispántól, hogy az elszámolásokhoz ne kelljen átvételi elismervényeket csatolni, hanem a bizalmi pénz felhasználásáról dönthessen bizalmi alapon saját maga, mondván, évente egyébként is csak 500-600 forintra van szüksége, kisebb kiadásokra. Magasabb célokra – állította – személyes kapcsolatrendszerét sokkal sikeresebben tudja igénybe venni. Állandó informátorok alkalmazását magára a rendőrségre nézve is veszélyes pénzpocsékolásnak minősítette. Jól összefoglalta azt a dilemmát, amely bizonyára minden rendőrigazgató fejében megfordult akkor és később is – ha azután eltérően is döntöttek: „Az az ember, akinek ilyen célokra mérsékelt honoráriumot kell fizetni, nem rendelkezik kellő műveltséggel és pozícióval a polgári társadalomban ahhoz, hogy e területen megbízható és használható teljesítményt nyújthasson, hazugságot, igazságot, buta vacakságot jelent, s csak ritkán használható információt, mivel fél, hogy elveszíti honoráriumát, ha nem szállít megfelelően sok új információt; az olyan, e téren fontos teljesítményre képes embert pedig, akit pénzzel lehet ilyen célokra megnyerni, nagyon jól meg kellene fizetni. Az a legjobb eszköz, ha minden feljegyzést, minden szolgálatot értékének megfelelően illendően honorálunk, mégpedig azzal az egyetlen ígérettel, hogy a jövőben is így fogunk eljárni. Ezért a rendőrigazgatónak lehetőséget kell teremteni, hogy kerületében személyesen orientálódjon, ismeretségeket kössön, az jelentősen kevesebbe kerül, mint fizetett ügynökök alkalmazása, és messze gyümölcsözőbb. Magyarországon e téren magasabb célokra igen alkalmas eszköz a vendégbarátság, különösen azok esetében, akik vidékről jönnek, mivel az ember időt és alkalmat nyer olyan dolgokról is értesülni, amelyek direkt kérdésekkel egy rövid beszélgetés alkalmával nem derülnének ki."[185]

[184] Az országos pénztár elszámolása, Buda, 1851. aug. 8. MOL D 51 51. cs. 1851:2007.

[185] „Ein Mensch, der sich für diese Zwecke für ein mäßiges Honorar brauchen läßt, hat nicht diese Bildung und Stellung in der bürgerlichen Gesellschaft, um in diesem Fache Verläßliches und Brauchbares leisten zu können, er referirt Lüge, Wahrheit, albernes Zeug, selten was Brauchbares, weil er das Honorar zu verlieren fürchtet, wenn er nicht recht viel Neues bringt, und ein Mensch, der hierin leistungsfähig ist, müßte sehr gut honorirt werden, wenn er für ähnliche Zwecke durch Geld zu gewinnen ist. Hierin ist das beste Mittel, jede Notiz, jeden Dienst nach seinen Werth anständig zu taxiren und sogleich mit der einzigen Zusicherung zu

(Kankoffer láthatóan a gyakorlatban is ezt az utat követte, a titkos rendőri alapból általa igényelt összegek valóban alacsonyak voltak.)

A pozsonyi városparancsnok, Vecsera láthatóan más véleményen volt, ő 1851 őszén évi 3600 ezüst forintot igényelt volna a maga számára efféle célokra.[186] A negyedévenkénti jelentésekből általunk szerkesztett táblázat, valamint az 1851–1852-es kiadásokról készült kimutatás Magyarországra vonatkozó adatainak (lásd a 6-7. sz. táblázatot) tanúbizonysága szerint Maschek nagyváradi városparancsnokként – a szintén nagy összegű költés alapján – a Vecsera által követett utat választotta, míg Cihlarz Sopronban láthatóan csak korlátozottan vette igénybe ezeket a forrásokat, vélhetően szintén inkább a személyes kapcsolatokon keresztüli információszerzés híve volt.

Geringer felszólította a kerületi főispánokat is, hogy saját és a megyefőnökök nevében nyilatkozzanak arról, mekkora összeget igényelnének a titkos pénzalapból.[187] Dőry Gábor nagyváradi kerületi főispán kijelentette, hogy szerinte a fizetett ügynököktől „éppen a nyereségvágy miatt gyakran eltorzított és valótlan jelentések érkeznek, miközben rendelkezésére állnak teljes mértékben bizalmat érdemlő egyének, akik nem a pénz kedvéért, hanem a császári-királyi kormányzat iránti igazi odaadástól vezettetve megbízható feljegyzésekkel szolgálnak, s jelentéseik valóságon alapulnak”.[188] Ennek megfelelően az évi háromezer forintot megfelelőnek tartja, abból 2400 forintot szán a nagyváradi rendőrigazgatónak, hatszázat pedig a megyefőnökök között készül szétosztani. Mindeközben viszont Maschek nagyváradi rendőrigazgató a havi 200 forintot nem tartotta megfelelőnek, szerinte neki legalább évi ötezer forintra lenne szüksége. Heinrich Attems gróf pozsonyi kerületi főispán saját maga nevében nem nyilatkozott, de jelezte, hogy 8 megyefőnök (Pozsony, Alsó-Nyitra, Bars, Nógrád, Hont, Liptó, Árva, Trencsén) egyáltalán nem tart igényt keretre, fizetés nélkül is tudnak bizalmas információkat szerezni. Négy megyefőnök igényelt összeget: Felső-Nyitra főnöke

---

honoriren, daß man in Hinkunft eben so verfahren wird. Dann muß dem Polizei Director Gelegenheit verschafft werden, sich im District persönlich orientiren, persönliche Verbindungen anknüpfen zu können, das kostet bedeutend weniger, als gezahlte Agenten, und trägt weit bessere Früchte. In Ungarn ist für höhere Zwecke in dieser Sphäre die Gastfreundschaft ein sehr förderliches Mittel, besonders wenn diese gegen jene geübt wird, die vom Lande kommen, da hat man Zeit und Gelegenheit Manches zu erfahren, was während eines kurzen Geschpräches durch directe Fragen nicht geht.” Kankoffer kassai városparancsnok jelentés Forgách Antal gróf kerületi főispánhoz, Kassa, 1851. aug. 21. MOL D 51 51. cs. 1851:2207.

[186] Attems kerületi főispán jelentése Geringerhez, Pozsony, 1851. nov. 20. MOL D 51 51. cs. 1851:3126.

[187] Egyes megyei vezetők már korábban jelezték effajta igényüket Geringernek. Balogh László, Hont megye kormánybiztosa például 1850 tavaszán kért 1000 ezüstforintot „bizalmiak” felvételére. Geringer 500 forintot bocsátott a rendelkezésére. Balogh jelentése Geringerhez, Ipolyság, 1850. márc. 10. és Geringer levélfogalmazványa Baloghhoz, Pest, 1850. márc. 17. MOL D 51 1850:392.

[188] Dőry Gábor jelentése Geringerhez, Nagyvárad, 1851. aug. 26. MOL D 51 1851:2267.

egymaga évi 1000 forintot, Komárom, Turóc, Zólyom megye főnökei pedig évi 400, 300, illetve 50 forintot. Vecsera igényeit is figyelembe véve a szükséges éves kerületi keretet Attems 6000 forintra taksálta.[189] Sajnos a többi kerületből befutott jelentéseket nem ismerjük. Az ezt követő hónapokban a bizalmi pénzek elszámolásai azonban azt mutatják, hogy valamennyi megyefőnök nagyon kis összegeket költött ilyen célokra.[190]

A hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának kivételével tehát 1851-től egyértelműen Geringer kezében futottak össze a szálak. A teljes országos centralizáció majd Albrecht főherceg megjelenésével következett be, hiszen ő katonai és polgári kormányzóként egyszemélyben felügyelte valamennyi hatóság működését, s a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya a kormányzóság rendőri osztályává alakult át.

Geringer természetesen 1850 ősze előtt is igyekezett a közigazgatási hivatali csatornákon kívül is információkat szerezni az ország állapotáról, ha nem is rendszeresített és fizetett informátorok útján. Példaként idézhetjük Szentpály László esetét, aki az 1840-es évek második felében máramarosi adminisztrátor volt, három alkalommal is Ugocsa megye országgyűlési követe, az 1843–1844-es országgyűlésen az országgyűlési titkos szolgálat munkatársa.[191] 1849. október 20-án kért hivatali alkalmazást Geringertől Ugocsa és Máramaros környékén, egy hónappal később már miniszteri biztosi helyet szeretett volna magának.[192] 1850 elején a Máramaros, Bereg és Ugocsa megyei viszonyokról, illetve Szatmár megyei hivatalnokokról küldött Geringernek információkat.[193] Kapcsolatuk nyilvánvalóan nem szakadt meg, Szentpály 1851 nyarán már mint nagyváradi helytartótanácsos jelent Geringernek a kerület viszonyairól, egy-egy tisztviselőről, illetve néhány kassai kerületi tisztviselőről. Október elején azután kinevezik a nagyváradi adósorozati bizottság elnökévé.[194] Ezután is legalább egy alkalommal biztosan a titkolt adatszerzés eszközéhez folyamodott. 1851 végén ugyanis kérte a helytartóságtól, hogy fedezzék útiköltségét Homonna, Tokaj, Miskolc, Eger és Deregnyő vidékére, mivel bizalmas információkat kell szereznie a

[189] Dőry Gábor jelentése Geringerhez, Nagyvárad, 1851. aug. 26., Maschek jelentése Geringerhez, Nagyvárad, 1851. aug. 25., Attems jelentése Geringerhez, Pozsony, 1851. nov. 20. MOL D 51 1851:2267.
[190] 1851. nov–1852. jan. között például a Felsőnyitra megyei megyefőnökök összesen 20 ezüst forintot. Attems kerületi főispán jelentése Geringerhez, Pozsony, 1852. febr. 4. MOL D 51 51. cs. 1852:254.
[191] Pajkossy Gábor szíves közlése; vö. Nagy: Magyarország nemesi családai X. 661.
[192] MOL D 51 1849:76., 149. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1849. okt. 20., nov. 19.
[193] MOL D 51 1850:40., 140. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. jan. 10., febr. 4.
[194] MOL D 51 1851:1394., 2651., 2995., 3056. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1851. jún. 20., okt. 6., nov. 14., nov. 22.

hivatalához tartozó ügyben.[195] Geringer tehát ez esetben hivatali pozícióval jutalmazta a bizalmas szolgálatokat. Szentpályon kívül is – még bőségesen lesz alkalmunk megfigyelni – már 1849 őszétől kezdve fel-feltűnt Geringer körül néhány önkéntes adatszolgáltató,[196] de a viszonyt velük feltehetőleg csak 1850 őszétől állandósította. Ráadásul létezett egyfajta együttműködés az erdélyi és a magyarországi hatóságok között is e téren. 1850 április elején Geringer közölte a hadseregparancsnoksággal Bach bizalmas közlését, miszerint kívánatos lenne, ha a katonai kerületi parancsnokok közölnék az erdélyi kormányzóval az államrendőrségi szempontból fontos eseményeket. Nyilvánvalóan ugyanezt kérte Bach Ludwig Wohlgemuth báró erdélyi katonai és polgári kormányzótól, mivel az a hónap közepén elküldte Geringernek minden államrendőrségi jellegű ügy iktatókönyvi kivonatát.[197]

Bach 1850. novemberi utasítását mindenesetre Geringer joggal bíztatásként értelmezte arra, hogy aktívabban lépjen fel az államrendőrségi információszerzés terén. Minderről képet alkothatunk magunknak a Geringer által az 1850. november–1851. október közötti időszakban a rendőri titkos alapból fizetett kiadásokról Bach számára összeállított jelentésekből, melyekben név szerint is megjelölte a bizalmi pénzekből részesülőket. E jelentéseket továbbá összevethetjük Geringer iratainak iktatókönyveivel.[198]

Geringernek – Protmann mellett, de az ő szerepéről természetesen az ilyen jellegű források nem árulnak el sokat – három fő segítsége Ossetzky Adolf, Szekrényessy Endre és Zákos Elek volt.

Ossetzky Adolfot Ossetzky későbbi állítása szerint 1850 szeptemberében vette maga mellé Geringer mintegy „magántitkárként". Az informátorokkal való kapcsolattartás az ő feladatai közé tartozott, Geringer egyik jelentése ugyanis ebből a hónapból Ossetzkyről és „az ő ügynökei"-ről szólt.[199] Ossetzky 1795 körül született Triesztben (1853-ban ötvennyolc éves katolikus özvegynek vallotta magát), osztrák

---

[195] Szentpály levele „Excellentissime!" megszólítással, Nagyvárad, 1851. dec. 17. Az útiköltséget a titkos rendőri alapból fizették számára. MOL D 51 51. cs. 1851:3330., 1852:2345.

[196] Hegyessy Pál, Pest és Somogy vármegyék táblabírája, a királyi ügyigazgatóság ügyvéde például 1849. december végén küldött bizalmas közléseket Geringernek, miközben áthelyezését kérte. MOL D 51 1849:301., 325. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1849. dec. 27., dec. 18. Vö. Magyarország Tiszti névtára 1847. 166.

[197] MOL D 36 1850:59. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. ápr. 4.; MOL D 51 1850:578. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. ápr. 14.

[198] Az elszámolásokat a bizalmi pénzekről lásd: MOL D 51 51. cs.

[199] „als qua Privatsekretär": Ossetzky Adolf kihallgatási jegyzőkönyve Csernovics István ügyében, Bécs, 1853. okt. 7. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.; Geringer jelentése Bachhoz, Buda, 1850. nov. 17. HHStA, IB A Akten Nr. 3802.

nemes volt, 1829 óta élt Magyarországon nyelvtanárként (francia, olasz, angol nyelv).[200] Nem tudjuk, pontosan mikor, de a Polizeihofstelle bizalmas levelezőinek sorába lépett, 1836 októberéből ismerjük az első jelentését, feltehetőleg 1848-ig alkalmazták (1844-1846 között ismerjük honoráriumának nagyságát is: havi 30, majd 25 forintos díjazásban részesült).[201] Geringer mellett havi apanázsa 100 ezüst forintot tett ki, emellett időnként (feltehetőleg Pest-Budán kívüli megbízatások esetén) költségtérítést is kapott, 1851-ben például legalább egy alkalommal Pozsonyban látott el feladatokat. Geringer – miközben a bizalmas információszerzés koordinálását Ossetzky kezébe helyezte – láthatóan nem bízott meg teljesen benne, Protmann 1851-ben több alkalommal is jelentést tett neki – de persze nem tudjuk, „megrendelésre"-e avagy saját kezdeményezéséből – Ossetzky működéséről. Bár a jelentések tartalmát nem ismerjük, de feltételezhetően nem voltak dicsérő tartalmúak. Egy 1858-ban született rendőrségi feljegyzés szerint Ossetzky elbocsátására azért került sor, mert külföldi lapokkal tartott fenn kapcsolatot, s dicsekedett ügynöki mivoltával. De hogy erre pontosan mikor került sor, nem tudjuk.[202]

Szekrényessy Endre pesti főtörvényszéki tanácsos a Geringer által 1850. november 2-án felállított ún. Rendkívüli Vizsgáló Bizottság (*Außerordentliche Untersuchung Kommission*) elnöke volt. 1848 előtti városkapitány, majd 1849 elejétől városi tanácsnok, már 1844-től szerepelt a bizalmiak elszámolásaiban.[203] A bizottság feladata hivatalosan a köztörvényes gonosztevők felderítése és elfogatása, a rablások

[200] Pajkossy: Egy besúgó Pesten 5-20.
[201] Pajkossy: Egy besúgó Pesten 5-20.
[202] Vö. MOL D 51 1851:765., 2065. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1851. ápr. 5., aug. 14.; Feljegyzés Ossetzkyről, Bécs, 1858. aug. 24. AVA OPB Präs. I. 2488/1858. Ossetzky 1852 tavaszán Pozsonyban tartózkodott, 1852 szeptemberétől Bécsben élt mint nyelvtanár. 1852 nyarán Kempen elrendelte levelezésének figyelését, Protmann különböző ügyek kapcsán terhelő kijelentéseket tett Ossetzkyre nézve. 1853-ban eljárás indult Ossetzky ellen a hadsereget sértő állítólagos kijelentés miatt (két asszony közötti konfliktus kapcsán a katonaság le akarta tartóztatni szerelmét, ekkor szidalmazta őket), de bizonyíték hiányában felmentették. Engel Sándor jelentése „Excellenz" megszólítással, Pozsony, 1852. ápr. 10. MOL D 41 2. d.; Kempen levélfogalmazványa Albrecht főhercegnek, Bécs, 1852. aug. 10. HHStA, IB BM 301/1852.; Ossetzky kihallgatási jegyzőkönyve Csernovics István ügyében, Bécs, 1853. okt. 7. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.; Ossetzky kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. aug. 26. Kriegsarchiv, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4582. 1853-ban a pénz- és kereskedelemügyi miniszterhez fordult beadvánnyal, amelyben magyarországi vagy itáliai postabiztosi állást kért, de minden bizonnyal nem kapott. 1855-ben ugyanis már Zágrábból jelenti az ottani rendőrigazgató, hogy ott folytat nyelvtanári praxist, rendőrségi múltját azonban nem rejtette véka alá. Zágrábból 1857-ben „erkölcstelen életvitele" (házasságon kívüli élettársi viszony, törvénytelen gyermek megtagadása), illetve hivatalnokok elleni rosszindulatú feljelentései miatt kiutasították, pedig állítólag ott is felajánlotta szolgálatait a rendőrségnek. 1858-ban azután Gratzban élt, egy nyugdíjas katonatisztnél volt felolvasó. Beadványban fordult Kempenhez, s szolgálataiért állandó alkalmazást vagy kitüntetést kért – feltehetően sikertelenül. Ezután elveszítettük nyomát. Vö.: HHStA, IB A Akten Nr. 3321., BM 12/1853., 1072/1855., AVA OPB Präs. I. 2488/1858.
[203] Vö. „Bezeichnung, mit Ende Jänner 1848 an nachbenannte Individuen a conto Februar zu leistenden Zahlungen", Bécs, 1848. jan. 27. AVA Polizei Hofstelle 1247/1848.; Pajkossy: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén 37.

megakadályozása volt – különösen a pesti vásárok idején – a városi biztonsági szervek és a csendőrség segítségével, de tagjainak tevékenysége szorosan összefonódott államrendőrségi jellegű ügyekkel is. A bizottság felállítására Ossetzky tett javaslatot Geringernek 1850. október végén, arra hivatkozva, hogy egyes információk szerint bizonyos városi hivatalnokok összejátszanak a tolvajokkal, Protmann pedig nem elég tájékozott e téren, ezért van szükség a városi hatóságoktól független külön bizottság felállítására. Elnöknek is Ossetzky javasolta Szekrényessyt. Az elnök megbízó levelébe Geringer belefogalmazta, hogy a bizottság tevékenységi körébe tartozik az 1848-1849-ben eltulajdonított kincstári javak utáni nyomozás, ezen a szálon pedig közvetlenül integrálódott a bizottság működése az államrendőrségi adatgyűjtésbe.[204] A bizottság tagjai voltak még Josef Kirchner rendőrbiztos, Hrankay János[205] és Berényi György ügyész, s még három katonatiszt, de ők nagyon ritkán vettek részt a bizottság ülésein. Hrankay János 1850 szeptemberében folyamodott rendőrségi hivatali helyért Geringerhez.[206] Igen tekintélyes, 200 forintnyi utazási költséggel (1850. november–december), 1851. januárban 300 forintos, áprilisban 350 forintos honoráriummal szerepel Geringer pénzügyi elszámolásaiban. Szeptemberben számolt el Nógrád, Hont és Zólyom megyékben tett utazásának költségeivel.[207] Láthatólag ő irányította közvetlenül a Rendkívüli Vizsgálati Bizottság rendelkezésére álló informátorokat. Bizalmi szolgálatait Geringer hivatalnoki hellyel jutalmazta, vágújhelyi járási biztosnak nevezte ki.[208]

Berényi György a pesti ügyészségen működött 1849 után, nem tudjuk, milyen módon került kapcsolatba Geringerrel, illetve Ossetzkyvel.[209]

---

[204] Ossetzky jelentése Geringerhez, Buda, 1850. okt. 26. és Geringer irata Szekrényessyhez, Bécs, 1850. nov. 2. MOL D 61 2. cs.

[205] A Nyitra megyei Hrankay családra lásd: Nagy: Magyarország nemesi családai, Pótlékkötet 283.; az iratok szerint a nyomozásokban alkalmilag részt vett József nevű testvére is, aki nyugalmazott cs. kir. kapitány volt. (1849. január végén Rózsahegyen ő kézbesítette Görgeinek Windisch-Grätz fegyverletételi felszólítását.) 1852 végén viszont arról érkezett jelentés Protmann-hoz, hogy a kapitány nyilvánosan dicsekszik egykori bizalmas megbízatásaival. Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1852. dec. 27. HHStA IB BM 301/1852.

[206] MOL D 36 1850: 1850:599. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. szept. 14.; uo. D 51 1850:1352. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. szept. 3.

[207] MOL D 51 1850:1445. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. szept. 17.

[208] 1852 tavaszán–nyarán azonban leváltották kormányellenes nézetek miatt, majd az óturai község vádolta zsarolással. Ekkor Kempen Hrankay megfigyeltetését rendelte el. A második katonai kerületi parancsnokság jelentése a magyarországi kormányzósághoz, Pozsony, 1852. júl. 22. HHStA, IB BM 301/1852.; MOL D 51 1852:1176., 1232 sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1852. jún. 23., júl. 3. Vö. az 1852:764., 1009., 1133., 1363., 1661. sz. bejegyzésekkel. Nagy Iván szerint később Nagyszombatban ügyvédeskedett. Nagy: Magyarország nemesi családai, Pótlékkötet 283.

[209] A bizottság feloszlatása után Berényi „ügyvédként" 1851 márciusában kérte Geringert, hogy támogassa álláspályázatát az igazságszolgáltatásban. MOL D 51 1851:679. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. márc. 24. Ezzel egyidőben Protmannál is kopogtatott egy fiatalkori barátjától Aleppóból érkezett, 1850 decemberében keltezett levéllel. Protmann azonban nem teljesen megbízhatónak minősítette, mint írta, „nem mentes a

A már említett Újépületben külön helyiségeket különítettek el a bizottság által lefogottak számára (a bizottság üléseit ugyanakkor Szekrényessy lakásán tartották). Geringer 1851. februárban rendelte el a bizottság megszüntetését, de az ténylegesen csak június elején tartotta utolsó ülését, mivel a folyamatban levő ügyeket le kellett zárni.[210] Szekrényessy a bizottság elnökeként informátorokat alkalmazott és koordinált.[211] Ő maga majd a későbbiekben is szolgáltatott bizalmas információkat a legkülönfélébb rendőri és közigazgatási tisztviselőknek, nevével találkozunk még.[212]

A Rendkívüli Vizsgáló Bizottság a lopások megelőzése és felderítésére négy ügynököt alkalmazott, tevékenységükkel mind Szekrényessy, mind Geringer elégedett volt.[213] Az eltűnt kincstári javak utáni szimatolásban már többen részt vettek: Josef Rosenfeld, a már említett Ruhdorfer Lipót, Bayer József, Israel Facher[214], Martin Blaha, Simon Liebner és Sigmund Fried[215]. Ők – ahogy a Geringer alkalmazásában lévő informátorok többsége is – a hadseregparancsnokság rendőri osztályának ügynökeihez hasonlóan a városi kisegzisztenciák közül került ki. Jónéhányukat – a történész szerencséjére – egy 1853-ban lezajlott hadbírósági per jóvoltából alaposabban is megismerhetjük.

Josef Rosenfeld (eredeti neve: Jósef Rosowitz) krakkói születésű izraelita volt, 1847-ben Pesten vizsgálat indult ellene egy berlini zsidó levéltárcájának eltulajdonítása miatt. Protmann is tudta, hogy azt beszélték róla, hogy Kossuthnak is végzett informátori

---

szenvedélyességtől", s nyilván csak azért jelentkezett, mert hivatali helyet szeretne magának, ezért nem hajlott Berényi ügynökként való alkalmazására. Protmann jelentése Bachhoz, Pest, 1851. márc. 25. HHStA, IB A Akten Nr. 5282. Berényi talán azonosítható a ceglédi járás 1859-ben hivatalban lévő szolgabírájával. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 13.

[210] A bizottság iratait lásd: MOL D 61; vö.: Sashegyi: Az abszolutizmus kori levéltár 246.

[211] Szekrényessy és Berényi jelentése Geringerhez, Pest, 1851. febr. 6. MOL D 51 1851:345. Néhány jelentés Szekrényessy ügynökeitől: Uo. 1850: 2087.

[212] Az ő bizalmas információszolgáltató tevékenységére már Tábor Kornél is felhívta a figyelmet. Tábori: Titkosrendőrség és kamarilla 260-264.

[213] Moritz Rotter, Moriz Friedman, Josef Wolf, Leopold Kampf részére Geringer 1851. február 28-án engedélyezte összesen 148 forint 55 krajcár kifizetését. Szekrényessy és Berényi jelentése Geringerhez, Pest, 1851. febr. 6. MOL D 51 1851:345.

[214] Facher számára még Felsenthal adott igazolást, amikor „lázadók" által okozott károk megtérítését kérte Geringertől. 1850 áprilisában Balassagyarmaton a csendőrség politikailag gyanúsnak találta és letartóztatta, de azután szabadon bocsátották. 1850 novemberében Josef Teplanszkyval közösen rendőrügynöknek ajánlkozik, s Geringer Szekrényessyhez irányítja őket. Geringer elszámolásaiban ezután szerepel egy-egy kisebb összeggel Facher neve. MOL D 51 1850:239., 1910. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. febr. 19., nov. 17., HL Absz. kori iratok, K.k. III. Armee-Commando, 70. köt. 898. sz. bejegyzés, 1850. ápr. 7.

[215] Feltűnően nagy összeggel szerepel Geringer elszámolásaiban két alkalommal is Simon Liebner kereskedő (564 forint 1850. nov-dec., 400 forint 1851. jan. elején), aki Sigmund Frieddel együtt december közepén tett feljelentést a Rendkívüli Vizsgálati Bizottságnak özvegy Gotthardt Júlia ellen, mondván, kincstári tulajdont képező katonai ruházatot szállított annak idején a honvéd hadseregnek. A Rendkívüli Vizsgálati Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1850. dec. 20. MOL D 61; uo. D 51 1850:2324. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. dec. 25.

szolgálatokat 1848–1849-ben.[216] S nem is akármilyen szolgálatokat![217] Nem csoda ennek tükrében, hogy a Geringer-féle kimutatások szerint ő is előkelő helyet töltött be az informátorok között, mivel havi 50 forintot kapott, alkalmanként szintén nagy összegű utazási költségtérítéssel. Ossetzky kifejezetten elégedett volt vele 1851 elején, mondván, hibái, mindenekelőtt „utálatos fontoskodása" ellenére használható ember.[218] Rosenfeld 1850 tavaszán kérte, hogy engedélyezzék számára, hogy magánzóként működhessen a fővárosban, de kérését a pesti katonai kerületi parancsnok elutasította. Ezután 1850 végén Geringernél próbálkozott, de Protmann nagyon kedvezőtlen jellemzést adott róla, s határozottan elutasítást javasolt.[219] Az informátori szolgálatokba láthatólag azzal a szándékkal fogott, hogy ezt az engedélyt végre megkapja. Ugyanis 1850 júniusában ajánlotta fel Geringernek szolgálatait Pest „bizalmas megfigyelésére", s Geringer Ossetzkyvel és Hrankayval való konzultálás után úgy döntött, igénybe veszi szolgálatait.[220] Ezt követően küldözgette Rosenfeld jelentéseit: pesti gyermekgyilkosságokról, prostitúcióról, a közhangulatról, és így tovább. 1850. nyár végén egyenesen arról „értekezett", hogy Podolskyban, Protmannban és Alkér tanácsosban senki sem bízik a városban.[221] A Rendkívüli Vizsgálati Bizottság megalakulása után Geringer a kincstári javakkal összefüggő ügyek felderítésére hatalmazta fel, de alkalmilag továbbra is küldött bizalmas feljelentéseket közvetlenül Geringerhez is, 1851 januárjában például arról, hogy a budai katonai ruhaellátmányi hatóságnál csalások történnek.[222] Kutatásait – sikeresen – kiterjesztette Pozsonyra is.[223] Közben 1850 decemberében egy beadványban azt kérte Geringertől, hogy a Pesten már 1842 óta létező Az izraelita mesterembereket képző és az izraeliták közt mesterséget és földmívelést terjesztő Egyesület (*Verein zur Beförderung der Handwerke und des Ackerbaues unter den Israeliten in Ungarn*) működése keretében izraelita árvák nevelése céljából kamarai birtokokat juttassanak bérletként vagy örökölhető területként egyes

[216] Protmann jelentése Geringerhez, Pest, 1851. jan. 18. MOL D 51 1851:3352.
[217] 1848–1849-es hírszerző tevékenységéről lásd: Pilch: A hírszerzés és kémkedés története I. 230-232.; Hermann: A „polgári" hírszerzés 1848–49-ben 57-61.
[218] „die ekelhafte Wichtigthunerei": Ossetzky jelentése Geringerhez, Buda, 1851. jan. 5. MOL D 51 1851:3352.; Rosenfeld informátori tevékenységéről lásd még: Jonas Fleischmann kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. ápr. 14. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.
[219] Rosenfeld beadványa Geringerhez, Pest, 1850. dec. 19. és Protmann jelentése Geringerhez, Pest, 1851. jan. 18. MOL D 51 1851:3352.
[220] MOL D 51 1850:879. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. jún. 27.
[221] MOL D 51 1850:1314. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. aug. 29.
[222] A Rendkívüli Vizsgálati Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1850. nov. 7. MOL D 61; Rosenfeld iratát lásd: uo. D 51 1851:3352.
[223] Vecsera pozsonyi városparancsnok levelét Rosenfeld érdemeiről ismerteti a Rendkívüli Vizsgálati Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1850. nov. 18. MOL D 61

izraelitáknak, akiknél az árvák az egyesület támogatásával tanulhatnának. Amikor azonban 1851 áprilisában a pesti iskolák felelőse szakvéleményt készített Geringer számára, úgy nyilatkozott, nem tudta kideríteni, ki is ez a Rosenfeld, s elutasítást javasolt.[224]

1851 elején azután egy másik informátor, Ruhdorfer Lipót zsarolással vádolta Rosenfeldet. A vizsgálat során fény derült arra, hogy Rosenfeld valóban több alkalommal is a kormányzat „bizalmi és fizetett ügynökeként" fenyegetőleg lépett fel, a Rendkívüli Vizsgálati Bizottság tagjaként bemutatkozva a bizottság többi tagjának állítólagos megvesztegetése céljából kérte a pénzt.[225] A letartóztatott Rosenfeld február közepén kérte Geringertől szabadon bocsátását, továbbra is tagadta a vádakat, s mint üldözött kért segítséget. Belátta – állította –, hogy Pesten tovább már nem lehet hasznát venni, ezért valamely vidéki városban dohány- és bélyegárusítási jogért folyamodott.[226] Február végén azonban újabb feljelentés érkezett Rosenfeld ellen hamis külföldi sorsjegyek árusítása miatt.[227] Rosenfeld feltehetőleg áprilisban szabadult, mivel ekkor szolgáltatta vissza a nála levő „offene ordre"-t, azaz azt a Geringertől kapott felhatalmazó iratot, amely felmutatása után valamennyi magyarországi közigazgatási, stb. hatóságnak a segítségére kellett sietnie.[228] Június–júliusban Rosenfeld új vállalkozással próbálkozott, mint a támadások kereszttüzében álló Begontina von Ehrenberg-féle telepítési program pesti megbízottja tűnt fel. Ehrenberg bevallása szerint pusztán 50 ezüst forinttal látta el, s egyáltalán nem hatalmazta fel arra, hogy az őt ért támadásokra a sajtóban reagáljon, azt Rosenfeld a saját szakállára csinálta. Fel is szólította levélben, hogy a továbbiakban tartózkodjon ettől.[229] Láthatóan ezzel az üggyel betelt a pohár, s Rosenfeldet Krakkóba internálták, Rosenfeld ugyan kérte, hogy engedélyezzék a visszatérést, információkat kért

[224] Nem ez motiválta azonban elsősorban a javaslattal szembeni állásfoglalásra. Kifejtette, „Magyarországon csak olyan zsidók vannak, akik a gazdasággal nem önmagáért, hanem csak spekulatív szándékkal foglalkoznak" („in Ungarn nur solche Juden gibt, die die Oeconomie nicht selbst, sondern nur spekulativ betreiben"), ezért szerinte először inkább Stájerországban vagy a Temesi Bánságban „önálló, munkára kész izraelita földműveseket" („selbststhätige arbeitsame israelitische Landbebauer") kellene kiképezni, s csak utána lehetne tiszta izraelita kolóniát létrehozni. Az ügy iratait lásd: MOL D 55 1851:10 690. Az egyesületre vonatkozóan lásd: Tóth: Önszerveződő polgárok 213-214.

[225] Szekrényessy Geringerhez, Pest, 1851. jan. 19. MOL D 51 1851:3352.; a Rendkívüli Vizsgálati Bizottság üléseinek jegyzőkönyve, 1851. jan. 11., jan. 14., jan. 16., jan. 27., febr. 12., márc. 15. Uo. D 61.

[226] Rosenfeld beadványa Geringerhez, Pest, 1851. febr. 17. MOL D 51 1851:409.

[227] Protmann jelentései Geringerhez, Pest, 1851. jan. 18., febr. 23. MOL D 51 1851:3352.

[228] MOL D 51 1851:912. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. ápr. 26.

[229] MOL D 51 1851:1555., 1640., 1986. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1851. júl. 4., júl. 10., aug. 7.; Ehrenberg kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1851. júl. 24. MOL D 51 1851:3352. A telepítési programról lásd: Deák: „Nemzeti egyenjogúsítás" 137-138.

a galíciai kormányzóság Rosenfeldről, ezután decemberben már a beadvány elutasításáról értesítette Rosenfeld Geringert.[230]

Martin Blaháról (Bécsben született 1812-ben, volt szabólegény) Protmann igen negatív jellemzést adott évekkel később, mint aki „minden rosszra képes". Blaha akkori vallomása szerint ő 1848 előtt évekig a bécsi rendőrigazgatóság titkos ügynöke volt, 1848–1849-ben Windisch-Grätz és Haynau hadseregparancsnoksága alkalmazta, s 1850 végéig állt a III. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának rendelkezésére. Az ügyosztály nyilvántartása szerint 1850 szeptemberében Blahát letartóztatták, hivatalos iratok eltulajdonításával vádolták, de azután szabadon bocsátották. Ezután vette igénybe szolgálatait Geringer néhány hónapig. Geringer elszámolásaiban Blaha név szerint kizárólag 1850. november–decemberben szerepel (háromszor 10 forinttal), utána nem találkozunk a nevével. (Igaz, a meg nem nevezett informátoroknak nyújtott pénzösszegből juthatott neki a későbbiekben is). Blaha 1851 májusában Geringertől „megfelelő alkalmazást" kért, ekkor a császári biztos Protmannhoz irányította, s sikerrel járt.[231] Blahát azonban 1852 februárjában – nem tudjuk, miért – kiutasították a fővárosból, de egy évvel később már ismét ott tartózkodott.[232] Ezután azonban eltűnik a szemünk elől.

Ruhdorfer cipész 1850. október végén Geringerhez intézett beadványában megerősítette egyes városi hivatalnokok és a tolvajok összejátszásának gyanúját.[233] 1850 novemberében a pesti börtönök rossz állapotairól küldött jelentést Geringernek.[234] Decemberben Bayer Józseffel együtt alkalmazást kért a császári biztostól, aki Protmannal szóban „intézte el" az ügyet.[235] Bayer 1850 októberében tett jelentést Geringernek arról, hogy a piaristák (különösen Zimmermann Jakab professzor) milyen rossz szellemű nevelésben részesítik az ifjúságot.[236] Novemberben Ruhdorfer és Bayer közösen tett feljelentést a Rendkívüli Vizsgálati Bizottságnál eltűnt kincstári tárgyak ügyében,[237] egy

[230] MOL D 51 1851:3202. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. dec. 8., az iratokat lásd: uo. 1851:3352.
[231] MOL D 51 1851:978. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. máj. 7.; HL Absz. kori iratok, K.k. III. Armee-Commando, 70. köt. 1850. szept. 27-i bejegyzés
[232] Protmann szerint Blaha a később említendő Csernovics István 1851. novemberi letartóztatásakor, hogy Csernovicsot mentse, hamis esküt tett. Protmann átirata a pesti hadbíróséghoz, Pest, 1853. márc. 17. és Martin Blaha kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. ápr. 8. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.
[233] Ruhdorfer beadványa Geringerhez, Pest, 1850. okt. 31. „No. 21." Jelzéssel. MOL D 61
[234] MOL D 51 1850:1835. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. nov. 8.
[235] MOL D 51 1850:2145. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. dec. 8.
[236] MOL D 51 1850:1759. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. okt. 30. Zimmermann valóban kegyesrendi tanár volt korábban, de 1846-ban kilépett a rendből; a jelentés idején a pesti tanítóképző tanáraként működött, de helyettes tanárként az egyetem bölcsészkarán is tanított esztétikát és irodalmat.
[237] A Rendkívüli Vizsgálati Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1850. nov. 17. MOL D 61

másik közös jelentésükben pedig Podolskyt igyekeztek bemártani Geringer előtt.[238] A letartóztatott Gotthardt Júlia felügyeletével is Ruhdorfert (és szobalányként alkalmazott leányát) bízta meg Szekrényessy.[239] 1851 májusában Ruhdorfer, immáron egyedül, rendszeres fizetést kért Geringertől.[240] A császári biztos elszámolásai szerint havi 32 forintot kapott (1850 novemberétől már biztosan), talán a beadvány eredményeképpen 1851 májusában már 150 forintot.[241]

Voltak azonban természetesen olyan informátorai is Geringernek, akik nem kerültek kapcsolatba a Rendkívüli Vizsgáló Bizottsággal.

Igen kalandos életutat járt be Csernovics István (Csernovics Péter, az ismert magyar érzelmű szerb földbirtokos, az aradi vértanú Damjanich János sógorának rokona). Cs. kir. őrmesterként szolgált Itáliában évekig, majd honvéd hadnagy, Újházy László kormánybiztos mellett tevékenykedett, de 1849 februárjában hadifogságba esett, besorozták, ám megszökött. (1853-ban hadbírósági eljárása során tagadta honvéd múltját, ehelyett azt állította, hogy 1848. november–1849. június között Bécsben teljesített titkos megbízásokat.)[242] Ossetzky szerint 1850 őszén bízta meg Geringer, hogy lépjen vele kapcsolatba, mivel arra ajánlkozott, hogy a magyar korona hollétére vonatkozóan, illetve az Arad megyei Mácsán levő állítólagos fegyvergyár ügyében információkat szolgáltat. Bár az információi nyomán lefolytatott eljárás sikertelenül végződött, Csernovics még körülbelül hat hónapig jelentéseket küldött neki egy fedőcímre, de azok szerinte lényeges információkat nem tartalmaztak, honorálásban nem is részesült. Csernovics maga ezzel szemben évekkel később azt állította, hogy rendszeres alkalmazásban állt mint informátor.[243] Protmann viszont igazolta, hogy Csernovics neki is tett bizalmi szolgálatokat ezzel egyidőben, ugyanakkor megbízhatatlan, kétes jellemként jellemezte őt. Geringer elszámolásaiban Csernovics 1851. május elején tűnik fel 50 forinttal, majd az augusztus–októberi időszakban Szekszárdra utazott, 60 forint költségtérítést kapott. Más forrásból pedig arról értesülünk, hogy Csernovics 1851 nyarán a bánáti és aradi viszonyokról jelentett s a magyar koronáról, Pécsen tartózkodó két emisszáriusról is közölt állítólagos adatokat, illetve szekszárdi tartózkodása alkalmával Bezerédj Istvánról

[238] Bayer és Ruhdorfer jelentése címzett nélkül, Pest, 1850. nov. 28. MOL D 51 1850:2087.
[239] Gotthardt Júlia panaszirata Ruhdorfer ellen a Bizottsághoz, dátum nélkül [az irat hátoldalán dátumozás: 1851. márc. 10.] MOL D 61
[240] MOL D 51 1851:954. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. máj. 4.
[241] Ruhdorfer Anna leánya is szerepelt a kifizetési kimutatásban 40 forinttal, nyilvánvalóan a Gotthard Júlia melletti szolgálat díjaként. Vö. MOL D 61 iratai
[242] Vö. Bona: Századosok I. 249-250.; Pete: A Frangepán-csapat 369.
[243] Ossetzky kihallgatási jegyzőkönyve Csernovics István ügyében, Bécs, 1853. okt. 7. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1852-6/88/1.

igyekezett információkat szállítani.[244] Csernovics 1853-as állítása szerint Geringer Bécsbe való távozása után Podolsky foglalkoztatta őt tovább, azaz a kormányzóság rendőri ügyosztályának konfidensei sorába került.[245] De alkalmanként nyilván magasabb helyen is próbálkozott. Bach belügyminiszer például 1851 júniusában kért információkat a Csernovics által megvádolt aradi Fischer kereskedőről, majd augusztusban már arról érdeklődik, hogy Csernovics információi a magyar koronát illetően helyállóak-e.[246] 1851 őszén azután Csernovicsot letartóztatták rábízott iromány és 50 ezüst forint elsikkasztásának vádjával, s hosszadalmas eljárás indult ellene.[247] A vizsgálati fogságot az Újépületben töltötte, egy ottani rabtárs feljegyzései szerint ott is hamar ismertté vált informátor mivolta, mivel egy fogvatartó tisztnek – pártolást remélve – feltárta azt, az viszont figyelmeztette a rabokat.[248] Az ügyészség a kormányzóságtól is kért információkat róla, mivel Csernovics azzal védekezett, hogy előző év augusztusában, amikor Geringer megbízásából Szekszárdon járt, elveszítette a poggyászával együtt a tőle követelt okmányokat. A kormányzóság válasza szerint az adott hónapban Geringer valóban Baranya megyébe küldte őt, de mivel semmi használhatót nem jelentett, nagyon hamar visszahívták. Egyébként pedig – közlik – Csernovics számos bejelentéséből csak nagyon kevés dolog bizonyosodott be.[249] Azután szabadlábon védekezhetett, de májusban Protmann eléri, hogy megélhetési forrás hiányában Csernovicsot Aradra kiutasítsák.[250] 1852 őszén Csernovics tényleg távozik, ám decemberben már újra Pesten veszik őt őrizetbe, s az eljárás még évekig folyik ellene.

Fleischmann Jónás 1853-ban zsámbéki születésű, negyvenegyéves, nős, két gyermekes izraelitának, pesti üvegesnek vallja magát. Elmondja, hogy 1847-ben egy pénzhamisítási ügyben tudomására jutott információt bocsátott Bécsben a rendőri

---

[244] MOL D 51 1851:1577., 1978., 2029., 2137. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1851. júl. 6., aug. 7., aug. 11. aug. 21.; Csernovics néhány jelentését Geringerhez lásd: MOL D 51 1852:118.

[245] Csernovics István kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. febr. 8. HL Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1852-6/88.

[246] MOL D 51 1851:1353. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. jún. 16.; Bach levele Geringerhez, Bécs, 1851. aug. 5. MOL D 51 1852:118.

[247] Protmann átirata a pesti hadbírósághoz, Pest, 1853. márc. 17. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.; vö. Kovács Ignác szolnoki cs. k. járásbíró közleménye „Óvás és figyelmeztetés!!!" címmel. Magyar Hírlap, 3. évf. 604. sz. 1851. nov. 5.: Csernovics 1851 augusztusában Szolnokon magát hivatalnoknak adta ki, s átvett Kovácstól egy levelet, egy váltót és 50 ezüst forintot, hogy átadja Pesten Miske György pesti cs. k. törvényszéki ülnöknek, amit azonban nem teljesített.

[248] Dessewffy Gyula Mór börtönélményei az Újépületben 190.

[249] Graffay Károly államügyész levele a helytartósághoz, Pest, 1852. jan. 14., a helytartóság válaszlevél-fogalmazványa, Buda, 1852. jan. 22. MOL D 51 1852:118.

[250] MOL D 51 1852:1027. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. máj. 27.

hatóságok tudomására, ezen útja alkalmával ismerte meg a már említett Martin Blahát.[251] Blaha szerint hozzá hasonlóan Fleischmann is először a III. hadseregparancsnokság alkalmazásában állt, s utána került Geringer védőszárnyai alá.[252] Geringer kimutatásaiban Fleischmann mindazonáltal csak egyetlen alkalommal, 1851 júniusában szerepel, csekély, 10 forintnyi összeggel. Az is elképzelhető, hogy őt már korábban Protmannhoz utasította. Fleischmann-nal mindenesetre találkozunk még az 1860–1861-es időszak ügynökeinek tárgyalásakor. Nem tudjuk azonban, hogy a közbeeső években megszakadt-e kapcsolata a rendőri szervekkel, vagy csak nem maradt nyoma annak.

Rendszeres alkalmazásban állt, bár csupán havi 10 forintnyi díjazással Márkus László. Egyetlen konkrét adat áll csak rendelkezésünkre vele kapcsolatban: 1850 végén a Jászságban és Kunszentmiklóson tapasztalható dolgokról küldött jelentést Geringernek.[253] Talán azonosítható ő azzal az 1852-ben a pesti rendőrigazgatóságon foglalkoztatott Márkus napidíjassal, akit akkor csalás gyanújával a járási bíróságnak adtak át.[254]

Nincs arra mód, hogy minden személyt felsoroljunk, aki Geringer elszámolásaiban egy-egy összeg erejéig felbukkan.[255] Láthatjuk, Geringer s vele szoros kapcsolatban Protmann alapvetően önként ajánlkozó informátorokra támaszkodtak, akik túlnyomórészt a városi társadalom alsó néprétegeiből toborzódtak, még azt is leírhatjuk talán, hogy jórészt kalandor elemek, akik igyekeztek – legalább átmenetileg – egzisztenciájukat a rendőrinformátorságra alapozni.[256] Őket a helytartóság irodahelyiségeiben Ossetzky személyesen instruálta, látta el utasításokkal, nem egyszer találkoztak is ott egymással az informátorok; úgy tűnik, jól ismerték egymást, sőt esetenként igen jó ismeretségbe is kerülhettek egymással, miközben időnként egymást is szemmel kellett tartaniuk: Blaha

[251] Fleischmann kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. ápr. 14. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.
[252] Blaha kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. ápr. 8. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.
[253] MOL D 51 1850:2081. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. dec. 3.
[254] MOL D 51 1852:791. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. ápr. 23.
[255] A kassai kerületi főispán 1851 februárjában jelentette, hogy Nikolas Freund leszerelt őrmester feljelentést tett Papp József főszolgabíró ellen útlevélügyben. Ezt követően körülbelül egy hónapig napi negyven krajcár napidíjért Ossetzky alkalmazta (például tizenöt napon keresztül éjjel–nappal megfigyelte „Splény bárókisasszony”-t, a pesti pályaudvart figyelte, rémhírterjesztőket leplezett le). Júliusban kérte azután szolgálatai honorálását. MOL D 51 1851:344. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. febr. 11., Freund beadványa Geringerhez, dátum nélkül [1851. júl. 10.] MOL D 51 1851:1636.; Bogáthy György 1851 márciusában Szatmár megyében feltűnt erdélyi kompromittáltakról jelentett Geringernek. MOL D 51 1851:668., 773. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1851. márc. 22., ápr. 6.; Idrányi János számára Geringer Maschektől kéri, hogy útiköltséggel lássa el 1851 június elején, azután feltűnik egy kis összeggel Geringer elszámolásában. MOL D 51 1851:1222. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. jún. 2.
[256] Úgy tűnik, Geringer minden önként ajánlkozóval próbát tett. Egy ajánlkozóról azonban tudunk, akinek neve nem tűnik fel azután Geringer iratainak iktatókönyveiben, illetve Geringer pénzügyi elszámolásai között: Moritz Kohn 1849 novemberében ajánlkozott ügynöki szolgálatokra. MOL D 51 1849:140. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1849. nov. 16.

bevallása szerint például Csernovicsot is figyelnie kellett, hogy kiderüljön, mennyire megbízhatók az utóbbi információi.[257]

Emellett azonban léteztek postai fedő címek, s az odaküldött jelentések (konkrét megrendelés nélkül) az alkalmazás lazább formáját jelentették. Ebben a formában feltehetőleg a magasabb társadalmi státussal rendelkező informátorokat védték. Zákosról vagy Wassról például Csernovics, Blaha vagy Fleischmann láthatólag nem tudtak, őket teljesen elkülönülten kezelte Geringer. Pedig találkozunk az ő nevükkel is Geringer iratai között. Elszámolásaiban – igaz, csak egy alkalommal, 1851. május elején – Wass gróf neve felbukkan (40 forintos tétellel), úgy tűnik, ő nem került Geringerrel rendszeres „munkakapcsolatba".

Zákos Elek viszont Geringer informátorai között is megőrizte kivételezett státusát. Mutatja ezt az is, hogy Ossetzkyn kívül ő az egyetlen személy, aki kiugróan magas összeggel, havi 100 forinttal szerepel Geringer elszámolásaiban, időnként utazási költségtérítéssel kiegészítve. A bizalmi pénzekről azonban – ahogy azt említettük, csak 1850 novemberétől maradtak fenn kimutatások (Zákos 1850 novemberében kapott december hónapra 100 konvenciós forintot, ezenkívül 50 Ft útiköltséget, január végén szintén 100 Ft-ot. Az 1851. április eleje–július végi elszámolási időszakban április elején 100 további Ft-ot.[258]), ezért arra, hogy mikortól állt Zákos Geringer rendelkezésére, saját állítására vagyunk kénytelenek hagyatkozni, eszerint az alkalmazás 1850 áprilisában kezdődött, s 1851. márciusig tartott.[259] Az bizonyos, hogy 1850 májusában már azt kérte Zákos Geringertől, hogy szolgálatait jutalmazzák, s kapott „kisegítésként" 60 forint.[260] Pontos információink azonban sajnos nincsenek arra vonatkozóan, hogy a Kossuth-archívum feldolgozásán kívül mi is szerepelt Zákos feladatai között. 1851 áprilisában Zákost Temesvárra küldték, hogy ott mint az országos pénzügyigazgatóság kisegítő referense működjék, majd két hónap múltán átmenetileg Bécsbe rendelték, s csak később tért vissza Magyarországra – immáron Albrecht főherceg kormányzó bizalmasaként.

Feltűnt Geringer elszámolásaiban néhány további értelmiségi neve is. Egy alkalommal, az 1851. augusztus–októberi elszámolásokban felbukkan Kecskeméthy

[257] Láttuk Blaha és Fleischmann szoros ismeretségét, de Fleischmann magától értetődően beszélt például „Radorfer volt susztermester"-ről is mint Geringer egykori ügynökéről. Fleischmann kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. ápr. 14., Blaha kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1853. ápr. 8. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/1.
[258] MOL D 51 51. cs. 1851:2333.
[259] Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1852. dec. 24. MOL D 41 2. d. 6. t. 1853:219.
[260] MOL D 51 1850:810. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. máj. 20.

Aurél hadnagy[261] neve is 75 forintos összeggel. Ugyanekkor találkozhatunk egy alkalommal Szenvey József „irodalmár” nevével (20 forint), nem tudjuk, milyen szolgálatok honorálásaként.[262] Ismerjük viszont Lewis Lajos, a pesti egyetem angol nyelvtanárának ügyét, aki 1851 júniusában 100 forint vételét nyugtázhatta, majd Belgrádba küldték, s 200 forintot kapott utazási költségekre. Mivel ő igen színes rendőrségi pályafutást mutatott fel a következő közel két évtizedben, róla a későbbiekben még részletesebben szólunk. Továbbá említhetjük Szilágyi Ferencet, aki 1849 nyarán Erdélyből érkezett Pestre. Geringertől igyekezett hivatali alkalmazást kapni, ennek érdekében több beadványt is eljuttatott hozzá 1849 augusztusában egyrészt az erdélyi református egyház- és iskolaszervezetről, a nemzetiségi egyenjogúság megvalósításának lehetőségeiről az iskolákban, de veszélyesnek ítélt egyénekről is. 1850 tavaszán azután Szentiványi kinevezte iskolafelügyelővé,[263] majd a meginduló hivatalos kormánylap, a Magyar Hírlap (majd Budapesti Hírlap) szerkesztője 1852-ig.

Protmann pest–budai rendőrigazgató 1852-től kétségtelenül a magyarországi államrendőrségi tevékenység legfontosabb koordinátora volt, saját ügynökhálózattal és bizalmiakkal. Az 1850–1851-ből ránk maradt helytartósági, illetve bécsi központi államrendőrségi iratok azonban azt mutatják, hogy ekkor még Geringer irányítása alatt, kevésbé önállóan végezte tevékenységét. Mivel a pest–budai rendőrigazgatóság iratai egyáltalán nem maradtak fenn, nem tudjuk eldönteni, hogy ez a kép mennyire helytálló. Egy-egy személy azonban felbukkan az aktákban, akit kifejezetten Protmann alkalmazott, ezekből a mozaikokból azonban nem tudjuk felrajzolni az ő információszerzési útjait. Egy bizonyos Ignaz Heinrich Karl Rosenfeld (pesti izraelita vagyonos család fia, aki a rendőrségi iratok szerint 1839-ig a császári hadseregben, 1848–1849-ben Görgey hadseregében szolgált hadnagyként, de sikkasztásért közlegénnyé fokozták[264]) 1849–1850-ben Haynau számára teljesített ügynöki szolgálatok után 1851-ben Protmannak ajánlotta fel magát, s az néhány hétre megbízta politikailag kompromittáltak

[261] Ő nem azonos a később említendő Kecskeméthy Aurél újságíróval és bécsi hivatalnokkal.

[262] Szenvey az 1840-es években a konzervatív Világ, illetve Budapesti Híradó szerkesztője volt, 1850. március–július, majd 1855. április–június között a Pesti Napló szerkesztője. Geringer 1851-ben azt tervezte, hogy hivatalos lappá alakítják át a Magyar Hírlapot, s Szilágyi Ferenc helyett a szerkesztéssel Szenveyt bízza meg. Angyal: A magyar hírlapirodalom 79-80.

[263] Szilágyi beadványait (köztük a „Notizen über mehrere sehr gefährliche Individuen” címűt) nem ismerjük, csak az iktatókönyvi bejegyzések maradtak fenn azokról. MOL D 51 1849:9-10-11., 14-17., 1850:277., 312. sz. iktatókönyvi bejegyzések

[264] Rosenfeld nem szerepel Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban című munkájában.

megfigyelésére. Mivel azonban ügynöki voltát zsarolásra igyekezett felhasználni, elbocsátotta.[265]

Mérey Károly (1848 előtt magyar udvari kamarai titkár, 1848-1849-ben a magyar pénzügyminisztérium titkára[266]) Pesten jártakor rendszeresen felkereste Protmannt, eredetileg hivatali alkalmazást kérve. Miután azonban Protmann azt válaszolta, hogy előbb bizonyítania kell „megjavult" nézeteit, „egy ideig nem érdektelen bizalmas feljegyzéseket" küldött a rendőrigazgató számára, pontosan nem tudjuk, mely időszakban. (1852 nyarán Protmann úgy nyilatkozik, hogy hosszabb ideje erre már nem került sor.)[267]

1851 elején „I. Pollak" (Pollák Ignác) nevű ügynökének 40 konvenciós forintról szóló átvételi elismervényét küldi Protmann Geringer számára.[268] Erről azonban további információ nem áll rendelkezésünkre, Pollák viszont mint ismert „kalandor" később vissza-visszatérő szereplője a külföldről érkező jelentéseknek.[269]

A vidéki városparancsnokokról/rendőrigazgatókról még kevesebbet tudunk, mint Protmannról. Maschek nagyváradi rendőrigazgató 1851. nyár végén azt jelentette, hogy az addig költött havi 200 forintból csak két állandó ügynököt tartott (nem nevezi meg őket), egyet Debrecenben, egyet pedig Aradon. Szükségesnek látott Szatmár és Szabolcs megyében is konfidenst keresni.[270] A pozsonyi városparancsnok megbízottai közül egy főt ismerünk – de őt is csak későbbi beadványainak köszönhetően. Josef Lichtenstein (1812–1816 között tábori segédorvos, azt követően könyvtáros és „történész") saját bevallása szerint 1851 augusztusától kezdve állt alkalmazásban.[271]

---

[265] Rosenfeld 1852 nyarán kölcsönkért nagyobb pénzösszeggel eltűnt Pestről, s Londonba távozott. 1853-ban bűntetlen hazatérés reményében titkos pesti jegybanknyomdáról szóló információkat ígért a londoni követségen keresztül. Protmann jelentése után azonban Kempen az elutasítás mellett döntött. Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1853. dec. 23., Kempen levélfogalmazványa Protmannhoz, Bécs, 1853. dec. 29. HHStA, IB BM 5224/1853.

[266] F. Kiss: Az 1848-49-es magyar minisztériumok 568.

[267] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1852. szept. 13. HHStA, IB BM 511/1852.

[268] Protmann jelentése Geringerhez, Pest, 1851. febr. 15. MOL D 51 1851:331.; Pollák pozsonyi izraelita városi szolga fia volt, aki kereskedéssel foglalkozott; 1848–1851 között különböző császári katonai egységeknek, illetve Bécsben, Prágában, majd Pesten végzett bizalmi szolgálatokat. 1852 elején azután külföldre távozott, ezután több nagykövetségen/konzulátuson is felajánlotta ügynöki szolgálatait, sikertelenül. Ehelyett már 1852-ben értesítettek minden külképviseletet, hogy Pollák minden hazatérési, illetve útlevélkérését vissza kell utasítani. Vö. HHstA IB BM 456/1852., 4245/1859.

[269] Pollákra lásd még: HHStA IB BM 71/1853., 4313/1858., 3734/1859.; MOL D 39 4/1851., D 40 202-203/1851.; Kempen naplója, 1851. aug. 1. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 222.

[270] Maschek jelentése Geringerhez, Nagyvárad, 1851. aug. 25. MOL D 51 1851:2267.

[271] Josef Lichtenstein beadványa Kempenhez, Pozsony, 1854. okt. 4. HHStA, IB BM 5912/1854. Vö. Deák: Két pályakép a rendőrbesúgók világából 345-360.

3. Csendőrség az államrendőrség szolgálatában

Nagyon keveset tudunk a csendőrség által végzett államrendőrségi információgyűjtésről azon kívül, hogy az egészen biztosan nagy erőkkel folyt Magyarországon is.

Egy esetről van részletesebb tudomásunk: Ludwik Wański[272] (Vánszky Lajos, az 1850-es évekről ránk maradt hivatalos iratokban közölt névváltozat szerint Ludwig Ernst Wánski, eredeti neve Theofil Klimkiewicz) az 1830-as évek elején érkezett Magyarországra lengyel emigránsként, 1848 őszén Kossuthtal is kapcsolatban állt, majd 1849 februárjában Madarász László, az Országos Honvédelmi Bizottmányon belül a rendőri ügyek felelőse Máramarosba küldte. Mintegy a máramarosszigeti hírszerzőközpont vezetőjeként működött, az ő kezében futottak össze a Galíciából érkező jelentések, s maga is utasításokat adott az ott tevékenykedőknek.[273] 1849 után sikerült elkerülnie a hadbírósági vizsgálatot, Abonyban telepedett le, fakereskedéssel foglalkozott, majd 1851 októberében Szolnokra telepedett át. Először a Szolnokon székelő kormánybiztosnak, Bonyhády Imrének (ő az, akit korábban Franz Aichelburg gróf „Perczel Imre" néven bizalmi levelezőnek ajánlott) jelentgetett ezt-azt, majd 1851 októberében – feltehetőleg levél formájában – fordult a csendőrség főfelügyelőjeként Kempenhez, s külföldi útra ajánlkozott, hogy az emigráció soraiban gyűjtsön információkat. Kempen igyekezett informálódni róla, egyidejűleg Bach figyelmét is felhívta Wańskira mint potenciális ügynökre.[274] Kempen az akkor Bécsben tartózkodó Wańskival személyesen is találkozott november 14-én, s láthatólag elégedett volt vele, annak ellenére, hogy a magyarországi csendőri hatóságoktól kedvezőtlen jellemzést kapott róla.[275] Bach minisztériumában úgy ítélték meg, egyelőre nem tartanak igényt a szolgálataira, s egyébként is inkább magyarországi feladatokra tartották őt alkalmasabbnak.[276] Kempen azonban „offene ordre"-ral látta el, mely minden magyarországi csendőregységet felszólított, hogy a Wański által hozzájuk eljuttatott leveleket azonnal és közvetlenül hozzá továbbítsák Bécsbe.[277] Hogy pontosan milyen

[272] Wańskira lásd: Kovács: A lengyel légió lexikona 525.; Wański rendőrségi kapcsolatait és életútját részletesen lásd: Deák: Egy sikertelen kísérlet 141-154.
[273] Wański jelentése, Máramarossziget, 1849. máj. 17. MOL H 2 1849:7222.; vö. Pilch: A hírszerzés és kémkedés története, I. 220-222. és Kovács: A lengyel légió lexikona 525.
[274] Kempen átirata Bachhoz, Bécs, 1851. okt. 30. HHStA, IB A Akten Nr. 9158.
[275] Kempen naplójegyzetei, 1851. nov. 14., nov. 15., nov. 30. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 232., 235.
[276] Hiersch tanácsos feljegyzései, Bécs, 1851. nov. 22., nov. 24. nov. 30., Wański „Program"-ja, Bécs, 1851. nov. 23. HHStA, IB A Akten Nr. 9158.
[277] Heyntzel jelentése Albrecht főherceghez, Pest, 1852. márc. 29. MOL D 44 1852:211.

feladatokat adott számára, nem tudjuk, Wański később azt állította, hogy Kempen havi appanázst is biztosított számára 1851 őszétől 1853 májusáig, mégpedig nem is kis összeget, az utolsó „fizetése" már havi 200 forint volt.[278] 1852. március végén Bonyhády Joseph Heyntzel von Heynzenhorst vezérezredes pest–budai katonai kerületi parancsnok figyelmét felhívta Wańskira, aki állítólag a „klubbisták" titkos gyűlésén vett részt Pesten, hogy a kormánynak információkat szállítson. Heyntzel erre megfigyelés alá helyezte Wańskit, s kiderült, semmiféle jelét nem adta Wański, hogy valami dolga lenne Pesten (jellemző, hogy Heyntzel Wański minden lépéséről tudott ezeken a napokon!). Közben a magyarországi rendőrhivatalnokok is összegyűjtötték a Wański előéletére vonatkozó terhelő adatokat. Heyntzel maga is kihallgatta Wańskit, aki ekkor igazolásul bemutatta neki a Kempentől kapott felhatalmazó levelet. Erre viszont Heyntzel utasította, hogy minden Kempenhez intézett jelentéséből két példányt készítsen, s a második példányt Albrecht főherceghez juttassa el.[279] Novemberben Bécsben újra találkozott Kempen és Wański,[280] majd Wańskit Miskolc környékére küldték, sajnos nem tudjuk, milyen feladattal.[281] 1853 márciusában azonban Szegedről jelentették, hogy Wánski a bécsi hatóságokhoz fűződő viszonyának fitogtatásával „jóérzelműektől és elégedetlenektől" egyaránt pénzt zsarolt ki azzal a fenyegetéssel, hogy különben feljelentést tesz ellenük.[282] A megindult vizsgálat lefolyását nem ismerjük, de a végeredményét igen. Kempen május 4-én arra utasította a Wánski lakóhelye szerint illetékes csendőrparancsnokot, hogy szakítson meg minden kapcsolatot vele, s tüntesse el annak minden nyomát, hogy az a „kormánnyal" összeköttetésben állt, az ezzel kapcsolatos írásokat – nyilván mindenekelőtt a Kempentől kapott felhatalmazó iratot – „okos úton-módon" szerezze meg tőle, ami meg is történik.[283]

---

[278] Wański beadványa Albrecht főherceghez, Skalat, 1853. dec. 23. HHStA, IB BM 32/1854. Megjegyezzük, ez nem feltétlenül felelt meg a valóságnak, hiszen Kempen – legalábbis a rendőrség vezetőjeként a későbbiekben – egyáltalán nem volt híve a havi fix fizetésnek, továbbá a havi 200 forint igencsak borsos összeg volt. Ellenőrizni azonban nem tudjuk Wański állításának igazságtartalmát.

[279] Protmann jelentése a magyarországi kormányzósághoz, Pest, 1852. febr. 28., Bonyhády Imre jelentése a pest–budai katonai kerületi parancsnoksághoz, Szolnok, 1852. márc. 22., délután 1 óra, Protmann jelentései Heyntzelhez, 1852. márc. 24. márc. 26., Heyntzel jelentése Albrecht főherceghez, Pest, 1852. márc. 29. MOL D 44 1852:211.

[280] Kempen naplójegyzete, 1852. nov. 6. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 267.

[281] Kempen naplójegyzete, 1852. nov. 6., közli Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 267.; levélfogalmazvány Wański számára, Bécs, 1852. nov. 30. HHStA, IB BM 21/1852.

[282] Kempen levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. márc. 4. HHStA, IB BM 21/1852.

[283] Kempen levélfogalmazványa Forgách alezredeshez, Bécs, 1853. máj. 4., HHStA, IB BM 21/1852. Május végén Wańskit „hajléktalanság, megélhetési forrás hiánya és megbotránkoztató életvitel" miatt Szolnokról kiutasították. Ezután néhány hónapig vizsgálati fogságba kerül Pesten, majd 1853 végén Galíciába, szülővárosába toloncolták. A magyarországi kormányzóság átirata a Legfelső Rendőrhatósághoz, Buda, 1853. jún. 5. HHStA, IB BM 12/1853.; Wański kihallgatási jegyzőkönyvei, Pest, 1853. aug. 24., 25., szept.

Nem tudjuk, hány személy működött még Wánskihoz hasonló felhatalmazó levéllel a zsebében Kempen számára. Feltételezhetően az egyes csendőrezredek parancsnokainak is voltak bizalmasaik, akiknek az információira számítottak hetijelentéseik, hangulatjelentéseik összeállításában. Egyetlenegy konkrét információ sem áll sajnos rendelkezésünkre. Az azonban Wánski esete alapján feltételezhető, hogy Kempen csendőrfőfelügyelőként már a szigorú központosítás híve volt: a csendőrparancsnokok az ő engedélyével léphettek csak efféle bizalmas kapcsolatba bárkivel, s igényt tartott a folyamatos és kimerítő tájékoztatásra minden ügyben.

4. Központi megbízottak és levelezők

De nemcsak a csendőr főfelügyelő Kempen, hanem a belügyminiszter és hivatala is igyekezett közvetlen információs csatornákat is kiépíteni. Az 1851. nyári ügynökkimutatás a magyar korona országaiban csak a következő adatokat tartalmazza: a zágrábi levelező valódi neve Tkater (?) volt, a pozsonyi levelező fedőneve „Julius”, a pestiről pedig semmit sem árul el a létén kívül. A szöveges jellemzés szerint Zágrábban két mobil ügynök működött, „Dokteur F.” és „A.”, megbízták őket az ország beutazásával.[284] Az 1852-es kimutatás sem árul el többet annál, hogy a „Pold” fedőnevű bécsi ügynöknek volt egy zágrábi és egy pesti bizalmi levelezője.[285]

Bach azonban – ahogy arról már szó esett – alkalmanként saját személyes küldöttekkel is igyekezett kontrollálni a tartományi szervek által szolgáltatott információkat. Hagyatékában fennmaradt levelek és iratok segítségével csak elmosódott képet alkothatunk arról, kik voltak ebben segítségére, s nem sokkal többet árulnak el erről a fennmaradt hivatali akták sem.

Dr. Heinrich Josef Schielt bécsi udvari könyvtárost, Metternich kancellár egykori magánkönyvtárosát – feltehetőleg saját ajánlkozása nyomán – Bach 1849 őszén hívta Bécsbe, hogy a forradalmi időszakról információkat szolgáltasson, 1849–1860 között azután a belügyminisztérium „publicistája”. Rendszeres juttatásban részesült, 1850 tavaszán például Bach a Schiel által kért 600 ezüst forint előleg helyett csak annak felét

---

21. HL Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-6/88/2., lásd még: Deák: Egy sikertelen kísérlet 149-150.

[284] Kimutatás és jelentés az ágensekről, Bécs, 1851. júl. 26. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26: Polizei: Staatspolizei

[285] Kimutatás és jelentés az ágensekről, Bécs, 1851. júl. 26. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26: Polizei: Staatspolizei; „Uibersicht sämmtlicher mit dem Dienste der staatspolizeilichen Agenturen in In- und Auslande verbundenen Auslagen” címmel kimutatás, Bécs, 1852. ápr. 19. AVA, Nachlass Bach, Kt. 26: Polizei:Staatspolizei

engedélyezi kifizetni számára. Schiel 1850 nyarán pedig azt kéri Geringertől, hogy utasítsa a nagyváradi kerületi hatóságokat, hogy a forradalmi kormányzat idejéből lefoglalt aktákat bocsássák a rendelkezésére. Geringer ír Bonyhády kormánybiztosnak, s nyilván teljesíti a kérést. Feltehetőleg ekkor is Bach állt a háttérben. Schiel a forradalmi időszak történetének megírását ígérte (ehhez Podolsky biztosította számára a Kossuth-iratokhoz való hozzáférést is), de sajnos nincsenek pontos információink Schiel szolgálatairól.[286]

Julius Seelinger, a Tallachini-féle vasútvállalat zimonyi titkárát 1849 késő tavaszán–nyarán küldte Bach Horvátországba, majd külföldre, ezt követően, ahogy egy 1855-ben fogalmazott beadványban írja, hivatali útjait, például Magyarországra, nem mulasztotta el felhasználni arra, hogy észrevételeit közölje.[287]

Az eredetileg énekes Ujlaki Józsefet kezdetben a harmadik hadseregparancsnokság alkalmazta 1849 őszén, miután viddini menekültként hazajött, majd betyárügyek felderítésére a délvidékre küldött Michael Georgević ideiglenes rendőrbiztos mellé javasolta őt Haynau Bachnak. Így került Ujlaki a bécsi belügyminisztériummal kapcsolatba, 1850 végén Szeged, Zenta, Csongrád környékén tett útjáról tudósította a minisztériumot, főképp betyártörténeteket közölve. Joggal úgy ítélték meg megbízói, hogy „nem nőtt fel" feladatához, egyébként is az írásbeli közlés nem tartozik az erősségei közé, ezért a temesvári rendőrigazgató közvetlen irányítása alá rendelték. Ferdinand Mayerhofer báró kormányzó igénybe is vette szolgálatait, nem tudjuk, pontosan meddig. Utódja, Coronini 1852 őszén már inkább elhatárolódott tőle, de azt elismerte Kempennek írt jelentésében, hogy hivatali ideje első hónapjaiban még alkalmazásban állt nála. Mint egy későbbi aktából kiderül, 1853-ban Ujlaki a magyarországi kormányzóságon is jelentkezett, útlevelet kért a dunai fejedelemségekbe titkos szolgálatok fejében, de azután semmit sem teljesített. Nem csoda, hogy amikor egy évvel később újra próbálkozott Kempennél, s az a magyarországi kormányzósághoz utalta volna, Albrecht főherceg elzárkózott.[288] (Az ügy arra is rávilágít, hogy a központi

[286] MOL D 51 1849:98., 1850:416., 815., 934. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1849. nov. 8., 1850. márc. 18., márc. 31., jún. 11. Nincs információnk arról, hogy a tervezett munka megjelent volna. Vö. Österreichisches Biographisches Lexikon X. 114. 1853-ban mindenesetre Kempen 63 Kossuth-levéltárbeli irat visszaszolgáltatását várja tőle Kempen. Kempen levélfogalmazványa Bachhoz, Bécs, 1853. márc. 6. HHStA IB BM 8055/1860.

[287] Előterjesztés Bach számára, Bécs, 1849. jún. 30. HHStA, IB A Akten Nr. 280., Seelinger beadványa Kempenhez, Bécs, 1855. jan. 12. HHStA, IB BM 237/1855. Kempen elutasította Seelinger kártérítési igényét.

[288] Haynau levele feltételezhetően Bachhoz, Pest, 1850. jan. 3. HHStA, IB A Akten Nr. 9529.; levélfogalmazvány feltehetőleg Mayerhoferhez, Bécs, 1850. dec. 20. (melléklet: Ujlaki jelentése „Dr. Nr."

levelezők és a területi hatóságok által alkalmazott, valamint a külföldön fellépő ügynökök között lehetséges volt az átjárás.)

Neuhauser egykori honvéd tisztet a bécsi rendőrigazgatóság ügynökeként megelégedésükre „rendkívüli misszióra" Erdélybe és Magyarországra küldte a belügyminisztérium valamikor 1851 elején.[289]

Beer aláírással található egy levél Bach hagyatékában, amely bécsi keltezéssel, de pesti hírekről, a magyar konzervatívok tevékenységéről számol be a miniszter számára.[290] (Talán ő az, aki 1851 elején Londonból visszatért, de kilétére ez a jelentése sem derít fényt.)

Bach hagyatékában megtalálható két anoním feljegyzés magyarországi viszonyokról, egy jelentést pedig a nyugat-magyarországi helyzetről Štefan Moyses zágrábi kanonok (1850-től besztercebányai püspök), Sedlniczky hatóságának is bizalmi levelezője, küldött el a belügyminiszternek.[291] Bach ezeket az információkat alkalomadtán felhasználta. 1850 februárjában például egy Geringernek küldött bizalmas utasításban közölte, hogy bizalmas jelentések szerint Magyarországon az újjászervezett igazgatásban anomáliák tapasztalhatók: a hivatali helyek betöltésénél az atyafiság dönt, a hivatalnokok nem ismerik az új törvényeket és rendelkezéseket.[292]

Bach láthatólag bizalmas levelezőinek legalább egy részét igyekezett megőrizni a rendőri ügyek elvesztését követően is, hiszen belügyminiszterként is szüksége volt megbízható információkra a birodalom legkülönfélébb részeiből.[293]

---

szignóval, Temesvár, 1850. dec. 11.) HHStA IB A Akten Nr. 5245., Coronini jelentése Kempenhez, Temesvár, 1852. szept. 10. HHStA, IB BM 21/1852.; Ujlaki beadványa a Legfelső Rendőrhatósághoz, Bécs, 1854. ápr. 6., Parrot altábornagy levele (Albrecht főherceg nevében) Kempennek, Buda, 1854. ápr. 14. HHStA IB BM 2283/1854.; 1854 végén azonban szerb ügyekről újabb bizalmas jelentést tett. MOL D 44 1854:4046. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1854. dec. 13.; vö. Ujlaki József kihallgatási jegyzőkönyve, Temesvár, 1849. szept. 15. KA, Alte Feldakten 1848-1849. Kt. 1841. 1849-9-299.

[289] Bach levélfogalmazványa Mayerhoferhez, Bécs, 1851. márc. 31. HHStA, IB A Akten Nr. 5245.

[290] Beer aláírással levél Bachhoz, Bécs, 1851. aug. AVA, Nachlass Bach, Briefe

[291] „Promemoria" címmel utazási beszámoló Felső-Magyarországról, 1850. okt-nov., több anoním utazási beszámoló Magyarország különböző részeiből, ugyanattól a személytől, 1851. jan–okt., jelentés Moyses István zágrábi Canonicus aláírással, Bécs, 1850. ápr. 19. AVA, Bach Nachlass, Kt. 37: Ungarn: Politische Betrachtungen, Politische Berichte; vö. Tábori: Árulók a pesti városházán; a reformkori informátori tevékenységéről lásd: Pajkossy: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe" 342., 344.

[292] „Vertraulich Geringer!" megjegyzéssel utasításfogalmazvány feltételezhetően Geringerhez, Bécs, 1850. február. AVA Bach Nachlass. Kt. 37: Ungarn: Politische Berichte

[293] A Tirolban élő svájci emigráns Wilhelm Amman, egykori luzerni vizsgálóbíró, aki a svájci polgárháború (1847) után települt át Tirolba, például még 1851 őszén ajánlkozott svájci ügynöki szolgálatokra, de Bach úgy döntött, Tirolban juttassák inkább hivatalnoki helyhez. 1851-1856 között kilenc levél maradt fenn tőle Bach hagyatékában Innsbruck mellett alkalmanként németországi helyszínekről is. Bissingen tiroli helytartó és Bach levélváltását (1851. aug.–1852. máj.) lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 9793., Amman leveleit lásd: AVA, Nachlass Bach Kt. 1.: Briefe. Amman ezzel párhuzamosan Kempen számára is végzett bizalmi szolgálatokat.

5. Rivalizálás vagy együttműködés?

Idéztük már Bach véleményét a különböző hatóságok által párhuzamosan összeállított hangulatjelentések funkciójáról 1851 késő nyarán: a különböző állami szerveknek egymástól függetlenül kell hangulatjelentéseket készíteniük, hogy a legfelső szinten össze tudják azokat hasonlítani, s így kontrollálni az azokban foglaltakat. Ez az elv általánosabb tekintetben is jellemezte ennek az időszaknak az államrendőrségi információszerzését: láttuk, legalább négyféle hatóság foglalkozott hivatásszerűen ezzel, azok között az intézményesített együttműködés csak lanyha volt: Geringer közvetítette időnként Bach kívánságát Podolskyhoz egy-egy személy megfigyelésére vonatkozóan, sőt a rendőri ügyosztály iktatókönyve több alkalommal – de csak Geringer ideiglenes helytartósága idején – egyenesen úgy fogalmaz, hogy Geringer „elrendelte" a megfigyelést; másrészt időről időre – nem tudjuk, milyen rendszerességgel – Podolsky kivonatokat küldött a beérkezett ügynöki jelentésekből Geringernek, mégis mintha két szomszédvárként tekintettek volna egymásra.[294] Podolsky a katonai főparancsnoknak küldözgette jelentéseit, az pedig Schwarzenberg miniszterelnöknek, Geringer Bachnak, Protmann Geringernek (de feltehetőleg ezzel egyidőben közvetlenül Bachnak is), a csendőrparancsnokok Kempennek. Az államrendőrségi tevékenység legfőbb felelőse, Bach a katonai és a csendőri hatóságok jelentéseihez intézményesített úton nem jutott hozzá. Azaz miközben folyt bizonyos információcsere Podolsky és Geringer között, feltehetőleg Bach és Kempen között is, de ennek nem épültek ki rendszeresített intézményes csatornái.

A hivatalnokok informátoraikat bizonyos mértékig – ha tehették – saját személyes bizalmasaiknak tekintették – ennek nyilvánvalóan kedvezett Bach álláspontja, hogy az államrendőrségi információszerzés módszereit beosztottjai hatáskörében eldönthető és eldönthető kérdésnek tartotta, s nem kívánt az esetleges ügynökök és alkalmazóik viszonyába beavatkozni. Ennek következtében hivatali poszton történt változás esetén egyáltalán nem volt automatikus a hivatali teendőkkel együtt a konfidensek átadás-átvétele. A legtanulságosabb eset Podolskyé. Amikor elmozdítják kulcsfontosságú posztjáról és Bécsbe utasítják 1852 novemberében, az általa legfontosabbnak és legkényesebbnek ítélt iratokat, köztük Wargha Istvánnak az alkalmazására vonatkozó hivatali iratait egyszerűen magával vitte. Évekkel később, amikor erre fény derült, azzal védekezett, hogy a javaslatot Wargha alkalmazására annak idején mint magánember (!)

[294] MOL D 36 1850:197., 1851:1121. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. jún. 29., 1851. nov. 22.

tette, nem is iktatta a hivatalos iratok közé (nem ez volt az egyetlenegy iktatókönyvbe be nem vezetett, különösen kényes irat!), papírra is csak azért vetette, mert akkor éppen Jakob Parrot altábornagy, Albrecht főherceg illetékes ad latusa Bécsben tartózkodott. Emellett több más Warghát érintő aktát is magával vitt, például Wargha Noszlopy Gáspárt feljelentő iratát, illetve tervét Noszlopy elfogására. Emellett kiemelte az iratok közül 1852. július 31-i jelentésfogalmazványát is, melyben Kempen utasítására első ízben számolt be ügynökeiről (jelentése tartalmát sajnos máig nem ismerjük) – ezt azután, más iratokkal együtt, később megsemmisítette, mivel úgy vélte, már nem használhatók semmire.[295] Mivel nem ismerjük 1852. júliusi kimutatását konfidenseiről, nem tudjuk, azokat mind átadta-e utódjának. Warghát mindenesetre alkalmazta utódja, de csak néhány hónapig, s egyáltalán nem meglepő módon azután alkalmazása véget ért. Hogy fontos iratok Podolsky birtokában maradtak eredetiben vagy másolatban, majd csak évekkel később derült ki, Kempen kérte ekkor a kormányzóságot, hogy vizsgálják át az iktatókönyveket, s derítsék ki, mi is hiányzik pontosan az iratok közül.[296]

Természetesen különösen erős volt ez a bizalmi viszony olyan személyek esetében, akik nem honorárium fejében, hanem időről-időre szívességből jelentgettek ezt-azt felelős hivatalnokoknak. Az utókor történészének is olykor-olykor olyan érzése támad, hogy a fennmaradt rendőrségi iratokból megismerheti a „kishalakat" és – ha szerencséje van – a nagystílű sztárügynököket. De homályban maradnak a szalonokban a rendőrigazgatók fülébe súgó „bizalmi emberek", akik szolgálatait persze szintén honorálni igyekeztek az érintettek, ha más úton-módon is, mint a fizetett konfidensekét.

Egy ügynök alkalmazása olyan hivatali titoknak minősült, amit a hivatalnokok (és politikusok) kollégáikkal szemben is megőriztek – legalábbis a formális hivatali érintkezés folyamán. A rendőri, csendőri vezetők, még ha – bár igen ritkán – hajlandók is voltak más császári hatóságnál, vagy akár magánál az uralkodónál közbenjárni bizalmasaik érdekében, kerülték, hogy írásbeli előterjesztéseikben színt valljanak arról, milyen jellegű szolgálatokat tett számukra az adott személy. (Nem újdonság ez, ez volt a gyakorlat 1848 előtt is.[297]) Erre még egy későbbi fejezetben visszatérünk.

De nemcsak hogy nem folyt intézményesített együttműködés a hatóságok között, hanem kifejezett rivalizálásról beszélhetünk a közigazgatás hivatalnokai, a rendőri és a

[295] Podolsky jelentése Albrecht főherceghez, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA, IB, BM 5239/1854.; Podolsky jelentése Albrecht főherceghez, Pozsony, 1855. jan. 12. (másolat) HHStA, IB BM 391/1855.
[296] Kempen levélfogalmazványa Leiningen gróf altábornagyhoz, Bécs, 1855. jan. 27. HHStA, IB BM 391/1855.
[297] Pajkossy Gábor szíves közlése.

csendőrségi szervezet vezetői között. Láttuk, a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának informátorai – elsősorban nyilvánvalóan nem saját kezdeményezésre – igyekeztek civil hivatalnokokról információkat gyűjteni. Geringer informátorai – Ruhdorfer és Bayer – viszont azzal vádolta Podolskyt, hogy magát kétes erkölcsiségű emberekkel vette körül, s hogy szándékosan hátráltatta a Rendkívüli Vizsgálati Bizottság működését, hogy saját egyébként csekély – teszik hozzá – eredményeit felnagyítsa. Márkus viszont arról számolt be, hogy az egyik tabáni kávéházban egy Mazura nevű egyén azzal kérkedett, hogy a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya alkalmazásában állt korábban, de most már hetente kétszer Bécsbe küldözget jelentéseket, s megvetőleg szólt az ügyosztályról, mondván, egy becsületes ember sincs ott.[298] Podolsky valóban igencsak szemmel tartotta Geringer kétes hírű ügynökeit, s láthatóan örült, ha valami köztörvényes vétség miatt letartóztathatta őket. Wallmoden altábornagy már 1850 szeptemberében jelentette Bachnak, hogy Geringer egy „Ossetzki" nevű egyént alkalmaz ügynökként, aki gyanúsítgatásokkal játszadozik, miközben egyfolytában magasabb alkalmazásra törekedik. Figyelmeztetett, hogy szerinte Ossetzky információit elővigyázattal kell kezelni.[299] Podolsky informátorainak egyike, „Adolf fia" Protmann városparancsnokra is tett legalább egy alkalommal nem éppen hízelgő kijelentést tett: eszerint a fővárosi társaság „krémje" rossz néven vette a városparancsnoktól, hogy az a Klopfinger vendéglőben éjjelig rangján aluli hivatalnokokkal társalgott, ráadásul az egyház függetlenségéről nagyon is „minisztériumellenes" hangnemben nyilatkozott. Így nem lesz tekintélye – tette hozzá.[300] De amikor 1851 őszén Kempen először felhívta Bach figyelmét Wańskira, ő is azt kérte, Bach ne Podolskytól kérjen információkat Wańskiról, mivel az elfogult lehet két ok miatt is: Podolsky viszonyt folytat Pesten egy nővel, aki kapcsolatban áll a Ruttkay családdal (azaz Kossuth egyik nővére férjének családjával), s feltehető, hogy ez a nő rossz színben tűntette fel Wańskit Podolsky előtt, másrészt (s ez már inkább életszagúbb változat) Bonyhády Imre szolnoki kormánybiztos az egyik közhangulatról összeállított jelentésében közölt Geringerrel néhány Wańskitól származó s Podolskyra nézve terhelő adatot azzal, hogy ezt a jelentést az ne juttassa el Podolskyhoz,

[298] Ezen kívül felrótták Podolskynak, hogy Rottenbiller Lipót volt polgármestertől hagyja befolyásoltatni magát („Rottenbiller'sche Wirtschaft"), s Ruhdorfert és Schubert János pesti polgárt, akik Blaskó Antal honvéd alezredest fogolyként annak idején Pestre kísérték, az ezredes feleségének gyanúsítására egy esernyő eltulajdonításával vádolta meg. Ruhdorfer Lipót és Bayer József jelentése címzett nélkül, Pest, 1850. nov. 28. és Márkus László jelentése címzett nélkül, Buda, 1850. dec. 1. MOL D 51 1850:2087. Márkus László feljegyzése, Buda, 1850. dec. 1. Uo.

[299] Wallmoden jelentése Bachhoz, Pest, 1850. szept. 25. HHStA, IB A Akten Nr. 3321.

[300] „Adolf fia" jelentése, Nr. 71. Pest, 1850. máj. 20. MOL D 36 5. cs. f. 14-15.

aki azonban – akár figyelmetlenségből, akár szándékosan (Kempen elképzelhetőnek tartotta, hogy Geringer környezetében szándékosan akartak Bonyhádynak ártani) – ezt nem teljesítette, s a terhelő jelentés Podolsky kezébe került.[301]

De van Wánski történetének egy másik igen tanulságos pontja: amikor ugyanis már említett pesti utazása alkalmával 1852 márciusában Heyntzel pest–budai katonai kerületi parancsnoknak megmutatta a Kempentől kapott felhatalmazó levelet, ahogy már említettük, Heyntzel azonnal utasította Wánskit, hogy minden Kempenhez intézett jelentéséből két példányt készítsen, s a második példányt Albrecht főherceghez juttassa el. Ő tudósította ettől a főherceget, de nem tudjuk, vajon felhatalmazta-e Wánski t arra, hogy ezt Kempen tudomására hozza.[302]

Az is elő-előfordult, hogy egy-egy ügynököt egy másik hatóság gyanúsnak talált s letartóztatott. 1851 őszén például Gyöngyösön a városi kapitányi hivatalban megjelent egy személy, a belügyminisztérium által szabályosan kiállított útlevelet és a harmadik hadseregparancsnokság által kibocsátott „offene ordre”-t mutatott fel. 50 ezüst forintot igényelt azzal, hogy az összeget a pest–budai rendőrigazgatóság néhány napon belül téríteni fogja. Miután erre nem került sor, a megyefőnök nyomoztatni kezdett, s lefülelték Látkóczy Károlyt. Ez alkalommal a be nem avatott alárendelt közigazgatási hatóságok húzták keresztül húzták a rendőri szándékokat, a kormányzóság a letartóztatás kapcsán egyenesen a gödöllői főszolgabíró „tapintatlanságáról” beszélt.[303] Geringer ügynökei közül viszont Blaha Mártont és Israel Fachert tartóztatta le a budai rendőrbiztosság egy – szerintük igencsak kapatos –alkalmazottja, amikor azok letartóztatás foganatosítása céljából éppen rendőri asszisztenciát kívántak volna tőle.[304]

Ezekből az adatokból plasztikusan kirajzolódik az egymást gondosan szemmel tartó, rivális információs központok szövevényes viszonyai. A rivalizálás mögött azonban úgy tűnik, az ügynökök tekintetében volt bizonyos átfedés a hatóságok között: Zákos Elek vagy Wass Imre gróf példája mutatja, hogy az információforrások egyáltalán nem különültek el oly mértékben, mint azután az információközlés csatornái. (Látkóczy

[301] Kempen átirata Bachhoz, Bécs, 1851. okt. 30. HHStA, IB A Akten Nr. 9158.
[302] Protmann jelentése a magyarországi kormányzósághoz, Pest, 1852. febr. 28., Bonyhády Imre jelentése a pestbudai katonai kerületi parancsnoksághoz, Szolnok, 1852. márc. 22., délután 1 óra, Protmann jelentései Heyntzelhez, 1852. márc. 24. márc. 26., Heyntzel jelentése Albrecht főherceghez, Pest, 1852. márc. 29. MOL D 44 1852:211.
[303] Augusz Antal báró, pest–budai kerületi főispán jelentésfogalmazványa Geringerhez, Pest, 1851. nov. 26. MOL D 96 1851:1024.; MOL D 51 1852:78. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. jan. 13.
[304] Blaha Márton irata Geringerhez, Pest, 1850. nov. 18. MOL D 61

Károly is eredetileg Bachnál ajánlkozott titkos kapcsolatok felfedésére, s ezután irányította Pest-Budára Bach.[305])

Ez utóbbi példa is mutatja, hogy folyt ugyanakkor egyfajta informátorcsere a helyi hatóságok és a bécsi hatóságok között is, mégpedig mindkét irányban. Említettük már Ludwig Berndorffot, akit Podolski küldött 1849. szeptember elején küldte Bécsbe, hogy azután az emigrációben tevékenykedő egyik legsikeresebb ügynök legyen.[306] Fordított irányú cserére példaként említhetjük még Stephan Adolph Wilhelmi esetét, aki 1848 előtt a Dunai Gőzhajó Társaság alkalmazottjaként Metternich titkos ügynöke volt a román fejedelemségekben Mayerhofer báró, akkori belgrádi konzul felügyelete alatt. Az utóbbi elégedett volt vele, 1848-1849-ben azonban Wilhelmi pénzt próbált tőle kicsikarni azzal a fenyegetéssel, hogy felfedi titkolt kapcsolatait, ezért Mayerhofer megszakította vele a kapcsolatot. Wilhelmi 1850 nyarán újra ügynöki alkalmazást kért Bachtól, s az Temesvárra küldte az akkor a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzójaként működő Mayerhofer mellé, honoráriumát a központi titkos pénzalapból fedezve.[307]

Szintén Temesvárra irányította Bach a már említett Neuhausert is „rendkívüli misszója” után, a temesvári rendőrigazgatóság kötelékeiben tovább alkalmazni javasolta, igen magas, havi 70-80 forint fizetéssel.[308]

Moses Josef Weinblum eperjesi és David Weiss kassai izraelita kereskedő 1850 elején kérte Bachtól a szabadságharc alatt Franz Schlik gróf altábornagy számára végzett bizalmas szolgálataik honorálását, Bach pedig némi pénz kifizetése mellett felhívta Haynau figyelmét mindkettejükre. Annyi tudunk, hogy 1850 szeptemberében Weinblum valóban Pestre érkezett, de nem tudjuk, azután alkalmazta-e ügynökként Podolsky. David Weiss már tavasszal jelentkezett Podolskynál havi 200 forintos ügynöki alkalmazást kérve, de az azt válaszolta, előtte még bizonyítania kell. Bach is túlzottnak minősítette igényeit, de mint Haynaunak, mind Geringernek ajánlotta Weiss alkalmazását. Nem tudjuk azonban, hogyan folytatódott azután a történet.[309]

Az is előfordulhatott, hogy egy magyarországi informátor a birodalom valamely más tartományában, leginkább Bécsben folytatta tevékenységét. Ignaz Stern pozsonyi

---

[305] Bach levele Geringerhez, Bécs, 1851. júl. 14. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, 1851:2930., ugyanitt több jelentés Látkóczytól az 1851. augusztus és 1852 eleje közötti időszakból

[306] Podolski jelentése Noë Edler von Nordberg bécsi városparancsnokhoz, Pest, 1849. szept. 9. és Berndorff beadványa Bachhoz, Bécs, 1849. szept. 13. HHStA, IB A Akten Nr. 615.

[307] Wilhelmi beadványa Bachhoz, Bécs, 1850. jún. 16., Mayerhofer jelentése Bachhoz, Temesvár, 1850. jún. 27., Bach levélfogalmazványa Mayerhoferhez, Bécs, 1850. júl. 3. HHStA, IB A Akten Nr. 2442.

[308] Bach levélfogalmazványa Mayerhoferhez, Bécs, 1851. márc. 31. HHStA, IB A Akten Nr. 5245.

[309] A két ügyre vonatkozóan lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 1403., 1438., 1680.

izraelit 1848–1849-es felső-magyarországi hírszerzői múlt után 1851. május és 1852. május között volt a bécsi rendőrigazgatóság informátora, teljesítményével azonban nem voltak elégedettek, s elbocsátották.[310] Szintén Bécsben működött a közbiztonság területén Albert Hierschl (1859-ben 44 éves pozsonyi izraelita, ekkor már húsz éve rendőrségi alkalmazásban) és Joseph Schober (1859-ben 42 éve, németóvári születésű, egykor kereskedő, 1850 óta állt a bécsi rendőrség szolgálatában).[311]

6. Az állampolgári „aktivitás" csatornái – nevesített vagy névtelen feljelentések

Ahogy a birodalom többi pontján, így Magyarországon is nagyszámű spontán feljelentés egészítette ki a szervezett információgyűjtést. Geringer így nyilatkozott erről Bachnak 1849. nyár végén: „A feljelentések, melyeket gyakran elvakult pártoskodás és mindenféle kölcsönös szenvedélyek motiválnak, mennyisége oly annyira megnött, hogy a rendelkezésre álló erőkkel nem lehet kézben tartani. Sok esetben elmarad a letartóztatás, ha szökés gyanúja azt nem teszi sürgőssé, mivel a letartóztatottak számának gyors növelésére nem vállalkozhatunk."[312]

Az állampolgárok a legkülönfélébb szervekhez küldhettek feljelentő leveleket. Csak néhány példát idézünk fel. Csépány József uradalmi ügyészi segéd Egerből 1851 tavaszán küldött egy pest–budai kerületi katonatisztnek egy feljelentő levelet. Heyntzel Augusz Antal báró kerületi főispántól kért felvilágosítást a feljelentőről mivel azt az információkat kapták, hogy Csépányt csalásért és lopásért korábban elítélték. De a bejelentést természetesen alaposan kivizsgálták. Csépány ugyanis azt jelentette, hogy az általa bérelt borospince szomszédságában egy másik pincében március 15-e alkalmával forradalmi megemlékezést tartottak, megnevezte a résztvevőket, s hogy azok Petőfi-verset szavaltak, énekeltek.[313] Vékey József Nagyváradon élő vagyonos nemes, korábban a megyei bíróság ülnöke Bachnak ajánlkozott 1851 nyarán, hogy beszámol azokról a hivatalnokokról, akik most hivatalt kaptak, pedig régen is „zsarnokoskodtak" a népen, s a

[310] Ignaz Stern beadványa a Legfelső Rendőrhatósághoz, Bécs, 1852. máj. 10., Weiß von Starkenfels jelentése Kempenhez, Bécs, 1852. aug. 23. HHStA, IB BM 21/1852.
[311] Felsenthal jelentése meg nem nevezett személyhez, Bécs, 1859. dec. 13. HHStA, IB BM 28/1866.
[312] „Die Maße der Anzeigen, welche sehr oft durch Parteiwuth und widrige Leidenschaften aller Art hervorgeruffen [!] werden, mehrt sich dergestalt, daß sie mit den vorhandenen Kräften nicht zu bewältigen ist. Viele Verhaftungen, bey welchen der Verdacht der Flucht nicht dringend ist, müssen unterbleiben, weil die rasche Vernehmung der Verhafteten nicht vorgenommen werden könnte." Geringer jelentése Bachhoz, Buda, 1849. aug. 25. AVA, Min. des Innern, Präs., 3. Kt. 67. 7249/1849.
[313] Csépány József levele Karl von Schwarzer századoshoz, Eger, 1851. márc. 16. MOL D 96 1851:231. és HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 1851:1967. Vö. Sebestény: Csiky Sándor életpályája 66-67.

forradalmi kormányzat is alatt is hivatalnokoskodtak.[314] Az alkalmi feljelentők között szép számmal akadtak nők is. Csány Júlia, Zemplén megyei földbirtokos 1851 elején szintén Bachtól kért személyes audiencián számolt be arról, hogy 1848-1849-ben kompromittálódott személyek töltenek be hivatalnoki posztokat, s szisztematikusan adókivetéssel sújtják a „jó érzelműeket”.[315]

7. Államrendőrségi tevékenység a magyar korona országaihoz tartozó többi tartományban

Mivel kutatásaink során a bécsi központi államrendőrségi iratanyag mellett a magyarországi tartományi vezető szervek iratanyagát dolgoztuk fel, a decentralizált rendszernek köszönhetően szinte semmilyen információ nem áll rendelkezésünkre ebből az időszakból Erdélyre, a Szerb Vajdaság- és Temesi Bánságra, illetve Horvát-Szlavónországra nézve. Amikor az erdélyi kormányzóság beszámolót készített az 1850. évi tevékenységről, a városparancsnokságok működésében az útlevélügy és az idegenrendészet mellett kívánnivalókat találtak a „rendőrségi megfigyelő tevékenység” tekintetében is, amit jórészt annak tudtak be, hogy az állomány jórészt erdélyiekkel töltetett be, akik számára ismeretlen volt ez a típusú tevékenység.[316]

Amint látni fogjuk, Kempen új elvek alapján szervezte újjá az államrendőrségi információszerzés mechanizmusait, ami kétségtelenül megkönnyíti a történész dolgát.

[314] Vékey beadványa Bachhoz, Máriapócs, 1851. ápr. 22. (magyar nyelvű) HHStA, IB A Akten Nr. 5591.
[315] Feljegyzés az audiencián Csány Júlia által tett feljelentésekről, dátum nélkül [1851. febr.] HHStA, IB A Akten Nr. 7381.
[316] Joseph Kalliany de Kallian báró jelentése Bachnak, Nagyszeben, 1851. máj. 10. AVA, Min. des Innern, Präs., 3. Kt. 67. 2784/1851.

„Egység és egyöntetűség” – államrendőrségi működés Kempen báró irányításával

A Legfelső Rendőrhatóság megalakulásával – láthattuk – Kempen teljes mértéken igyekezett a rendőrségi tevékenységet a maga és hivatala kezében összpontosítani. A centralizáció elvét – ha lehet – még szigorúbban kívánta érvényre juttatni az államrendőrségi tevékenység terén az „egység és egyöntetűség” és a „szigorú fegyelem” elve jegyében: „… államrendőrségi téren elsősorban csak akkor lehet megalapozottan hasznos eredményekre számítani, ha a szolgálat felépítése a lehető legegyszerűbb, minden irányban egységesen működik, ha sikerül szigorú ellenőrzés alá vonni az államrendőrségi szolgálatban alkalmazott szervek teljesítményét, az ilyen célokra rendelkezésre álló állami forrásokat, végül és mindenekelőtt pedig szükséges az összegyűjtött anyag éles szemű áttekintése és mérlegelése.”[1] E célok érdekében látott hozzá Kempen a külföldi és belföldi államrendőrségi működés finomításához, s főképpen belföldön annak átszervezéséhez. Támaszkodhatott már meglévő tapasztalataira, hiszen Bécs katonai kormányzójaként, illetve a csendőrség főparancsnokaként már igencsak bepillanthatott az államrendőrségi adatgyűjtés rejtelmeibe.

Az államrendőrségi tevékenység belföldi kereteinek újraszabályozása

Belföldön Kempen centralizáló törekvései – az uralkodó határozott támogatását élvezve – nem ütköztek egyelőre akadályba, itt látványos változásokra kerülhetett sor. Hivatalba lépése után azonnal nagy lendülettel fogott hozzá ehhez. Mindenekelőtt szükségesnek látszott rendszerezett nyilvántartást összeállítani az államrendőrségi szempontból

[1] „Einheit und Gleichförmigkeit”, „…auf staatspolizeilichen Felde auf ersprießliche Resultate vorzüglich nur dann mit Grund gezählt werden kann, wenn der dienstliche Organismus, möglichst einfach durchgeführt, in allen Richtungen einheitliche Thätigkeit entwickelt, eine strenge Controle in Beziehung auf die Leistungen der im staatspolizei Dienste verwendete Organe, wie in Hinsicht der zu dem Ende von Seite des Staates zu Gebote gestellten Mittel endlich und vorzüglich eine scharfe Sichtung u. Abwägung des gewonnenen Materials bewirkt würde.” Kempen levélfogalmazványa Rechberghez, Bécs, 1853. júl. 19. HHStA, IB BM 436/1853.; „strenge Disciplin”, Kempen előterjesztése és annak fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1853. ápr. 14. HHStA, IB BM 436/1853.

veszélyesnek vagy gyanúsnak tekintett s ezért megfigyelendő állampolgárokról. Ezzel párhuzamosan „profi” ügynökhálózatot kellett kiépíteni: a meglevő ügynököket alaposan megrostálni, csak azokat megtartani, akiket érdemes, s nagy körültekintéssel újakat szerezni. Kempen az ügynökök alkalmazását végső soron saját hatáskörébe kívánta vonni s napra kész ügynöknyilvántartást készült saját hivatalában kiépíteni, a változások folyamatos átvezetésével. A központi nyilvántartással el kellett kerülni, hogy ugyanazon személyt több szerv is alkalmazza és fizesse, másrészt így könnyebben lehetett ellenőrizni az információk forrását. A folyamatos kontrolt ő is a rendőri titkos pénzalapból történő kifizetésekről továbbra is negyedévenként összeállítandó elszámolások segítségével kívánta gyakorolni. Pontosan szabályozni kívánta a rendőri hatóságok által nyert információk továbbításának mikéntjét, s azok kiértékelésére kizárólag saját hivatalát tekintette illetékesnek.

1853 első hónapjaiban két esemény is felgyorsította Kempen programjának megvalósítását: egyrészt a Giuseppe Mazzini által kirobbantott sikertelen milánói felkelés (február 6.) és a Libényi János által az uralkodó elleni megkísérelt merénylet (február 18.). A milánói szervek (a katonai parancsnokság és az ottani rendőrigazgató) mulasztásairól a felkelés után készült összefoglalóban tekintélyes helyet foglalt el annak fejtegetése, hogy a rendőrigazgató elhanyagolta az ügynökhálózatot, fizetett ügynökökben nem nagyon bízott, ehelyett inkább személyes bizalmasaira igyekezett az államrendőrség terén is támaszkodni, s ez nem bizonyult hatékonynak.[2] Kempen előterjesztésére az uralkodó a felforgató párt tartományokat átszövő tevékenységére hivatkozva már február 13-án utasította valamennyi katonai és polgári kormányzót (Radetzky, Lombardia–Velence; Albrecht főherceg, Magyar Királyság; Jelačić, Horvát-Szlavónország; Karl zu Schwarzenberg herceg, Erdélyi Nagyfejedelemség; Edmund zu Schwarzenberg herceg altábornagy, Bécs katonai parancsnoka; Coronini, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság; Mamula báró táborszernagy, Dalmácia), hogy valamennyi államrendőrségi információt továbbítsák a jövőben a Legfelső Rendőrhatósághoz.[3]

Kempen 1853 április 14-én előterjesztést készített az uralkodó számára az államrendőrség működéséről, ebben részletesen összefoglalta az általa vallott alapelveket: Nemcsak az információknak kell befutni a Legfelső Rendőrhatósághoz, de minden a birodalom valamely szerve által akár belföldön, akár külföldön alkalmazott ügynök

[2] Kempen jelentése Grünnéhez, Bécs, 1853. dec. 9. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1853. 2. Teil Nr. 1192.
[3] Ferenc József utasítása a katonai és polgári kormányzók számára, Bécs, 1853. febr. 13. (fogalmazvány) HHStA, IB BM 436/1853. Vö. Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung” 327-328.

kilétét ismernie kell a központnak, mivel csak ennek tudatában tudja a beérkezett információkat értékelni, s elkerülni a többszörös alkalmazást (az előterjesztés fogalmazványa azt is hangsúlyozta, hogy a Legfelső Rendőrhatóságon belül is magának Kempennek kell a kezében tartania a szálakat – ez azonban az előterjesztés végleges szövegéből kimaradt). A centralizációnak a tartományokon belül is érvényesülni kell (ez különösen a két észak-itáliai tartományban volt fontos kérdés, ahol, mint láttuk, a két tartományi vezetést összefogó főkormányzóság mellett mindkét tartományi katonai kormányzóság, a két helytartóság, a két rendőrigazgatóság, valamint a katonai parancsnokok is végeztek államrendőrségi adatgyűjtést), az ostromállapotban lévő tartományokban (Csehországot és Alsó-Ausztriát kivéve) a rendkívüli állapot idejére a kormányzóságokon szervezzenek egy külön rendőri ügyosztályt egy törzstiszt vezetésével (s civil rendőrhivatalnok helyettessel), ahol összefuthatnak a tartományon belüli szálak, azaz a rendőrigazgatók az ügyosztálynak alárendelten működnek, a kisebb tartományokban pedig a tartományi székhely rendőrigazgatója töltheti be ezt a funkciót. Szigorítani kell továbbá az ellenőrizhetőség érdekében a titkos pénzalap kifizetéseit (ismét csak elsősorban a két észak-itáliai tartományban uralkodtak e téren némileg kaotikus viszonyok). Megszüntetni azt a gyakorlatot, mely szerint bújtatva kegydíjakat, pótlékokat, színházi páholydíjakat, stb. is fizettek abból. Szigorú elszámolási rendszert kívánt érvényesíteni Kempen. Az uralkodó április 21-én jóváhagyta az előterjesztést,[4] a későbbiekben ez az uralkodói döntés szolgált alapul az államrendőrségi tevékenység terén.

Ezt követően változott az államrendőrségi információk kezelésének módja is. Az, hogy szelektálja, értékelje, mérlegelje, esetleg kommentálja azokat, már nem tartozott a rendőrigazgatók feladatai közé, az ilyen jellegű megjegyzéseket Kempen általában figyelmen nélkül hagyta,[5] sőt ha úgy ítélte meg, hogy késedelmes volt a beküldés, mert például a rendőrigazgató ellenőrizni kívánta előbb az értesülést, azt kifejezetten rosszallta. A czernoviczi rendőrigazgatónak például ezt írta: „…hatáskörén kívül fekszik, hogy azon információk teljes igazságáról és helytállóságáról meggyőződést szerezzen”.[6] A

[4] Kempen előterjesztése és annak fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1853. ápr. 14. HHStA, IB BM 436/1853. Ismerteti: Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung” 329-330. és uő: Kémek a szabadságharc ellen 26.

[5] Lásd például Kempen és a lembergi rendőrigazgató levélváltását 1853 augusztusában, HHStA, IB BM 28/1853.

[6] „…es außer ihrem Wirkungskreise liegt, von der vollen Wahrheit und Richtigkeit jener Revelationen sich die Überzeugung zu verschaffen”, Kempen levélfogalmazványa a czernoviczi rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1855. jún. 16. HHStA, IB BM 1839/1855.

rendelkezésre álló adatokból arra következtethetünk, hogy a területi rendőri hatóságoknak kéthetente kellett jelentést tenniük az államrendőrségi információkról,[7] a lényegesebbnek ítélt adatokat persze azonnal továbbították Bécsbe. Minden esetben meg kellett nevezni az informátort (fedőnevén). A rendkívül fontosnak és bizalmasnak tekintett jelentéseket „kényes" kérdésekben kifejezetten Kempennek címezve a „saját kezű felnyitásra" jelzéssel kellett ellátni (1854 végétől a katonai határőrvidéki rendőrbiztosságok minden kéthetenkénti jelentésüket így kellett, hogy Bécsbe küldjék[8]). Kempen így saját kezében összpontosította a rendőri és a csendőri szervezeten keresztül beáramló információkat. Alkalmanként erre támaszkodva óvatosan bár, de még egyes uralkodói döntéseket is bírálhatott. 1854 októberében például előterjesztést készített arról, hogy az uralkodó esküvője alkalmából adományozott kitüntetéseknek milyen volt a visszhangja a lakosság körében. Két táblázatot is összeállított, egyrészt azokról, akik a közvélemény szerint nem érdemelték meg a kitüntetést. Ezen összesen 62 fő szerepelt (Horvátországból 8, Erdélyből 5, Magyarországról 15 fő). A másik táblázat pedig azokat tartalmazta, akik nem kaptak kitüntetést, pedig érdemesek lettek volna arra, összesen 30 főt (jellemző módon Magyarországról senki sem szerepel ezen a második listán, bár Kempen az előterjesztésben említi, hogy biztosan itt is vannak érdemesek).[9]

A működési és intézményi keretek újraszabályozásának jegyében 1853 őszén sor került a kapcsolódó igazgatási területek újraszabályozására is. Az államrendőrségi információgyűjtés egyik speciális ágaként például a postai küldemények államrendőrségi megfigyelésének rendezése is megtörtént. Erről azonban majd egy külön fejezetben adunk áttekintést. Idekapcsolódott továbbá 1852-ben a sajtóellenőrzés elveit és szervezeti kereteit meghatározó sajtópátens (1852. május 27.), valamint az ún. egyesületi pátens (1852. november 26.) kidolgozása és kibocsátása is, hiszen azok is az államrendőrségi teendők egy-egy érzékeny területét érintették.

Az irányítás átvétele a belügyminisztériumtól a napi ügyekben 1852 nyarán csak fokozatosan ment végbe, a bizalmi pénzekről szóló elszámolásokat például a

---

[7] Lásd például: Maschek jelentése Kempenhez, Nagyvárad, 1854. jún. 18. HHStA, IB BM 3865/1854.; Schroth jelentése Kempenhez, Verona, 1854. dec. 19. Uo. 7024/1854.; Kempen levélfogalmazványa a pancsovai, zenggi, bródi és petriniai rendőrbiztosokhoz, Bécs, 1854. dec. 13. Uo. IB BM 191/1854.

[8] „zur eigenhändigen Eröffnung". Kempen levélfogalmazványa Wenzel Poliak hadnagy, petrinjai rendőrbiztoshoz, Bécs, 1854. márc. 20. HHStA, IB BM 191/1854.; lásd még: Kempen levélfogalmazványa a lembergi rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1853. okt. 28. Uo. 28/1853.

[9] Az érdemtelenül kitüntetettek közül például Babarczy Antalt bárót mint ókonzervatív elégedetlenkedőt említi az irat, míg Járy György ellen nem politikai kifogásokat emel, hanem erkölcstelen és megvesztegethető, tekintéllyel nem rendelkező személyiségként festi le. Kempen levélfogalmazványa Grünnéhez, Bécs, 1854. okt. 8. AVA, OPB Präs. I. 3285/1854.

magyarországi helytartóság még 1852 augusztusában is a belügyminisztériumhoz továbbította, szeptemberben csak Kempen kifejezett utasítására térnek el ettől.[10] 1852 őszére azonban már Kempen kezében futottak össze minden felől az államrendőrségi adatgyűjtés szálai.

Centralizáció a gyakorlatban

Bár az uralkodói döntés csak 1853 tavaszán kanonizálta a centralizáció legfontosabb alapelveit, a gyakorlati megvalósítás Kempen hatalomátvételével egyidőben nagy erőkkel megkezdődött.

1. A megfigyeltek körének kialakítása

A megfigyelendő személyek összeírására két csatornán keresztül került sor. Egyrészt Kempen a rendőri ügyek átvételét megelőzően, még 1852. április 17-én utasította a csendőrparancsnokokat, hogy készítsenek listát a területükön található gyanús, illetve gyanús hírben álló személyekről, s helyezzék azokat feltűnésmentes megfigyelés alá, hogy szükség esetén azonnal őrizetbe tudják venni őket.[11] Hogy pontosan kiket tekintettek a csendőri hatóságok politikailag kompromittált személynek, összefoglalja a pozsonyi katonai kerületi parancsnokság 1853-ban kelt egyik irata. Eszerint Magyarországon a kompromittáltak hat kategóriáját különítették el: a hadbíróságok által elítélt, de amnesztiában részesülteket; a hadbíróságok által rájuk kiszabott büntetést letöltött személyeket; azokat, akik ellen indult ugyan hadbírósági eljárás, de ítélet nélkül ért véget; a hivatalos engedéllyel vagy anélkül külföldről hazatért volt menekülteket; azon személyeket, akik a forradalom utáni időszakban „inkorrekt" felfogásról tettek tanúbizonyságot; valamint a komáromi és pétervárádi kapitulánsokat. Az első kategóriába tartozó személyek mindegyikét, a második kategóriába tartozók közül pedig egyeseket választott lakóhelyük elhagyásának tilalma is sújtotta az uralkodó 1851. december 6-i döntése értelmében, amely bevezette az internálás intézményét olyan politikailag egyértelműen veszélyes személyekre vonatkozóan, akiket konkrét vádak alapján hadbírósági eljárás során nem lehet elítélni. Ezen internáltakra (*Confinirten*) várt a

[10] A helytartóság nevében levélfogalmazvány Bachhoz, Buda, 1852. nov. 11. MOL D 51 1852:2658.
[11] Kempen utasítása a csendőrezredek parancsnokaihoz, Bécs, 1852. ápr. 17. (másolat) HHStA, IB BM 6041/1859.

legszigorúbb rendőrségi megfigyelés. Lakóhelyüket csak a kormányzóság engedélyével változtathatták, de minden lakóhely-elhagyáshoz szükséges volt a kerületi katonai parancsnokság engedélye. Írásbeli kötelezvényt kellett aláírniuk arról, hogy tudomásul veszik az internálás szabályait. Az internálást a Legfelső Rendőrhatóság rendelhette el.[12]

A szigorú megfigyelés alatt álló személyek esetében természetesen a területi rendőri szervek együttműködésére volt szükség a személy utazása esetén, a segítségkérés azonban nem közvetlenül, hanem a felügyeletet ellátó kormányzóságok/helytartóságok közvetítésével bonyolódott.[13] A második kategóriába esők másik része a többi kategória személyeivel együtt szigorú vagy enyhébb rendőri megfigyelés alatt álltak, ami lehetett „nyílt" vagy „rejtett" („offen", „unauffällig"). A katonai kerületi parancsnok a nyílt megfigyelést a notórikus, a kormányzat ellen ismételten és nyíltan fellépő személyek esetében tartotta szükségesnek, mondván, nem érdemelnek kíméletet; a már a „javulás" útjára lépőket ellenben ugyan figyelni kellett, de lehetőleg úgy, hogy ne érezzék. Útlevélre természetesen nekik is – mint minden állampolgárnak ekkoriban – szükségük volt az országon belüli utazáshoz is, de enyhébb eljárási szabályokkal juthattak hozzá ahhoz.[14]

Már ezen a ponton is láthatjuk, Kempen mennyire tudatosan törekedett arra, hogy a csendőrséget integrálja az államrendőrségi tevékenységbe. Magyarországon is visszatérő panasz volt az, hogy hiányzik a csendőrparancsnokokból az együttműködési készség a civil hatóságok irányában, nem lehet effektíven felhasználni a csendőrséget a közigazgatási hatóságok rendeleteinek végrehajtására, elhanyagolják a rendészeti járőrteendőiket (tehetetlenek a betyárok ellen), miközben állandóan az állampolgárok után szaglásznak. Itt sem egyes csendőrparancsnokok túlbuzgóságáról volt szó, hanem Kempen határozott koncepciójáról.[15]

Új hivatalának elfoglalása után 1852 nyarán Kempen szigorú titoktartás kötelezettsége mellett elrendelte a rendőri–közigazgatási hatóságok számára is azok összeírását, akik 1848/1849-ben különös jelét adták az uralkodóház iránti lojalitásuknak,

---

[12] „Instruction für die Comitat- und Polizei-Behörden im Pressburger Distrikte über die Eintheilung und Behandlung der politisch Compromittirten" címmel feljegyzés aláírás nélkül, Pozsony, 1853. ápr. 13. HL Absz. kori iratok, K.k. Militär-Districts-Commando Preßburg 1853:4228.

[13] Coronini szerb vajdasági kormányzó például a magyarországi kormányzóság és Kempen útján kéri az újvidéki nyomdász és kiadó, Daniel Medaković megfigyelését négy hetes balatonfüredi és bécsi tartózkodása alatt. Meg is kapja a kért információkat. MOL X 12 1859:3458., 3463., 3825.

[14] „Instruction für die Comitat- und Polizei-Behörden im Pressburger Distrikte über die Eintheilung und Behandlung der politisch Compromittirten" címmel feljegyzés aláírás nélkül, Pozsony, 1853.ápr. 13. HL Absz. kori iratok, K.k. Militär-Districts-Commando Preßburg 1853:4228.

[15] Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus II. 594., 840.

ahogy a politikailag kompromittáltakét is. Az utóbbiakról szóló kimutatásoknak ki kellett térni az adott személy társadalmi állására, nemzetiségére, előéletére, családi, vagyoni viszonyaira, korábbi és jelenlegi összeköttetéseire, a politikai veszélyesség fokára.[16] A Legfelső Rendőrhatóság második ügyosztályán azután a két szálon befutott információkból egységes nyilvántartást alakítottak ki az állampolgárokról (*politisches Grundbücher*).[17] Egy 1857 elején készült feljegyzés szerint 1856 végéig az egész birodalomban körülbelül tizenötezer személy került nyilvántartásba mint politikailag kompromittált, ennek valamivel kevesebb, mint egyharmada a magyar korona országaiból (lásd a 8. sz. táblázatot). Míg azonban a birodalom többi tartományaiban a nyilvántartottak túlnyomó többsége az 1854 júliusát megelőző időszakban került be a megfigyelés alatt tartottak körébe, Magyarországon a megfigyeltek körülbelül 41%-át azt követően vették nyilvántartásba.

Természetesen – ahogy a táblázat is mutatja – az első összeírást azután folyamatos karbantartás követte. Időnként kifejezetten az uralkodó rendelte el (persze nem kizárt, hogy Kempen kezdeményezésére) a pótlólagos információszerzést. 1853 februárjában például Ferenc József utasítást adott a titkos tanácsosi címmel rendelkezők rendőrségi „átvilágítására", elsősorban arra kellett kiterjednie a vizsgálatnak, hogy az uralkodó ház iránti lojalitásuk kiállta-e az idők próbáját.[18] Ugyanezen tavaszon Kempen feladatul kapta, hogy a polgári és katonai bíróságoktól gyűjtsék össze az információkat a „dinasztia és az állam biztonságát érintő" folyamatban levő ügyekről.[19] 1854 májusában Kempen elrendeli, hogy a rendőrigazgatóságok jelentsék számára, hogy Kempen hivatala és az illetékes helytartóság/kormányzóság mellett kikről és milyen információkat adtak más állami hatóságok (például bíróságok, más rendőrigazgatóságok) számára.[20]

1856 őszén azután enyhítettek a megfigyelési gyakorlaton. Azokat a – főként az alsóbb néposztályokba tartozó „kevésbé rovott múltúakat", akik ellen újabb kifogások nem merültek fel, mentesítették a szigorú rendőrségi megfigyelés alól, s enyhítették az

[16] Kempen levelei de la Motte grófhoz, Bécs, 1852. jún. 14., júl. 31. MOL D 52 1852:2977 („Aufzeichnungs-Anträge"), 1853:462.
[17] Jelentés Hartmann altábornagy számára, Bécs, 1859. ápr. 27. AVA OPB Präs. II. 2776/1859.; vö. „für das Grundbuch der Comprom. Benützt", OPB Präs. II. 2158/1856., idézi: Angyal: A magyar hírlapirodalom 192.
[18] Kempen levélfogalmazványa a tartományi helytartókhoz, a bécsi rendőrigazgatóhoz és Bachhoz, Bécs, 1853. febr. 11. HHStA IB BM 449/1853., vö. Deák: „Az alattomos ellenforradalmi ellenállás szürke eminenciása"?
[19] „dynastische u. staatliche Sicherheit"; Kempen előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1853. nov. 26. HHStA, KAbinettsarhiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 2. Teil Nr. 1143.
[20] A válaszjelentéseket lásd: AVA OPB Präs. I. Kt. 5.

„általános szemmel tartás”-t is.[21] 1857 nyarától kezdve a rendőri hatóságok már nem negyedévente, hanem csak félévente kellett, hogy jelentsenek az internáltakról és a politikailag kompromittáltakról.[22]

A nyilvántartási akarat természetesen nem korlátozódott a saját állampolgárokra. 1853 elején nyilvános rendelet jelent meg arról, hogy a közigazgatási hatóságok és bíróságok naprakész nyilvántartást vezessenek a területükről kiutasított vagy kitoloncolt külföldi állampolgárokról, s jelentsék azt a rendőri hatóságoknak, hogy meg lehessen akadályozni, hogy azok újra az Osztrák Császárság területére lépjenek.[23]

Az új útlevélszabályozás (1856) nehezítette az idegenrendészet teendőit, ezt azzal igyekezett Kempen ellensúlyozni, hogy az idegenek bejelentési kötelezettségét igyekezett a legszigorúbban betartatni.

Az állampolgárok osztályozásának, nyilvántartásának és szemmel tartásának igénye a rendőrhatóságokkal szemben az állandó információgyűjtés követelményét támasztotta, aminek megfelelni minden rendőri vezető egyik legfontosabb feladatának tekintette.

2. A rendőri szervezet részbeni átalakítása

Kempen hivatalának létrejöttével a rendőrhatóságok szervezeti keretei kialakultak. Lényeges újdonságot majd csupán a katonai határőrvidéken öt helységben (Zengg, Bród, Petrinia, Zimony, Pancsova) 1853-ban életre hívott katonai-rendőri biztosságok jelentettek, melyek kizárólag államrendőrségi hatáskörrel rendelkeztek.[24] Ezt követően módosítások az egész birodalmat illetően már nem történtek, egyes tartományokban azonban sor kerülhetett részbeni igazításokra.

Az államrendőrségi tevékenység irányítása a leginkább – nem véletlenül – a két észak-itáliai tartományban módosult: egyrészt itt elsőrendű fontosságú volt az államrendőrségi adatgyűjtés az alapvetően ellenséges lakossági közegben; másrészt nagyon bonyolult volt a közigazgatási és a katonai szervezet is: a két tartomány élén egy-egy helytartóság és katonai kormányzóság állt, őket fogta össze a veronai

[21] Vö. Kempen körirata a milánói és velencei helytartósági elnökségekhez, Bécs, 1856. okt. 31. AVA, OPB Präs. II. 6977/1856.; Czapka bécsi rendőrigazgató 1857 tavaszán közli a mentesített 294 fő listáját. Czapka jelentése Kempenhez, Bécs, 1857. márc. 18. Uo. Präs. I. H 11/1857.
[22] Albrecht főherceg nevében litografált körrendelet, Buda, 1857. júl. 19. MOL D 46 566.VI.a.1857.
[23] Kempen rendelete, 1853. jan. 27. Lásd például: Landes-Regierungsblatt für die serbische Wojwodschaft und das Temeser Banat, 1853. 1. Abtheilung, Nr. 77. 209-210.
[24] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.

főkormányzóság Radetzky vezetésével (az államrendőrségi ügyeket Radetzky mellett a vezérkari főnök, Benedek Lajos vezérőrnagy vitte). Emellett a katonai parancsnokok is elláttak államrendőrségi feladatokat. Az uralkodó 1853 júliusában felhatalmazta Kempent, hogy a két észak-itáliai tartományban az államrendőrségi tevékenységet a két tartományi helytartóságtól újra a veronai főkormányzósági hivatalba centralizálja egy központi rendőri ügyosztály létrehozásával (Radetzky korábbi elnöki irodáját, amely az államrendőrségi tevékenységet koordinálta a panaszok nyomán 1850 júliusában szüntették meg), ami egyúttal persze azt is jelentette, hogy e tartományokban tovább gyengült a miniszterek befolyása a rendőri ügyekre. Kempen az átszervezést a katonatisztek rendőrségbeli szerepének növelésére kívánta felhasználni, de a császár hallani sem akart erről, Lombardia-Velencében és másutt sem.[25]

Az itáliai átszervezés viszont felújította a Bach és Kempen között folyó küzdelmet, mindketten igyekeztek saját bizalmasaikat küldeni Veronába Radetzky mellé. Kempennek – mint oly sokszor – Grünne támogatásával sikerül elérnie, hogy ő jelölhesse a főkormányzó mellett működő rendőri ügyosztály vezetőjét, Bach viszont sikerként könyvelhette el, hogy a rendőri ügyeket, így az államrendőrségi ügyeket is Radetzky civil ad latusa (Johann Bernhard Rechberg und Rothenlöwen gróf) s nem a katonai ügyekért felelős (katona) helyettese felügyelte.[26] Ugyanakkor az uralkodó a főkormányzóság definitív rendezése kapcsán 1853. nyár közepén már szükségesnek minősíti, hogy addig, amíg az ostromállapot fennáll, az államrendőrségi ügyek Radetzky másik ad latusa, a katonai vezető kezében fussanak össze, a hivatali utasítások szerint azután Rechberg számára az adminisztratív rendőrségi teendőkön kívül a sajtó- és színház-ellenőrzés, az egyesületek feletti rendelkezés jutott.[27] De ez sem juttatta nyugvópontra az ügyet, a miniszterek többször is panaszt tettek az uralkodónál az észak-itáliai helyzet miatt, a rendőrségi értesülések használhatatlanságára, a csendőrség szimatolásaira hivatkozva. 1856 elejére készült el a kormányzóság új hatásköri leírása, amely megerősítette a kormányzóság pozícióját, Kempen megelégedésére, bár azt

[25] Kempen átirat fogalmazványa Radetzkynek, Bécs, 1853. jún. 10. HHStA, IB BM 436/1853.; Kempen naplója, 1853. febr. 7., 10., márc. 28., júl. 4., aug. 3. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 277., 284., 294., 298.; 1854 végén Kempen a bécsi rendőrigazgató posztjára kéri katona kinevezését, az uralkodó elutasítása ugyan nem volt kategorikus, de csak arra az esetre minősítette ezt elfogadhatónak, ha nem akad „szakember" a posztra. Kempen naplója, 1854. dec. 28. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 350. Az itáliai szervezeti változásokról lásd: Mazohl–Wallnig: Österreichischer Verwaltungsstaat 339-367.

[26] Kempen naplója, 1853. ápr. 6., 1854. júl. 14., aug. 10. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 286., 334., 337.; Kempen levélfogalmazványa Rechberghez, Bécs, 1853. ápr. 19. HHStA, IB BM 436/1853.

[27] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1853. ápr. 5., aug. 12. Ministerratsprotokolle III/2. 49., 259-260., 265.; Kempen naplója, 1853. júl. 18., aug. 11. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 296., 300.

kifogásolta, hogy a csendőrség és a rendőri őrségek felett a kormányzóság rendelkezési jogot gyakorolhatott.[28]

Az 1853-as szervezeti változtatással mindenesetre csökkent Radetzky főkormányzó közvetlen befolyása az ügyvitelre, ez némileg enyhített a katonai igazgatás szigorú viszonyain. Az ostromállapot feloldása azután nemcsak itt, hanem minden érintett tartományban (1853–1854) szintén némileg átrendezte a viszonyokat. Bach Kempennel való egyeztetés nélkül javasolta az uralkodónak – az érintett kormányzók támogatásával – az ostromállapot feloldását Magyarországon, Galíciában, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban, amivel Kempen láthatólag nem értett egyet, nyilvánvalóan tartva a hadsereg befolyásának gyengülésétől.[29] A két észak-itáliai tartományban a kivételes állapotot 1854. május 1-jén oldották fel. Kempen az ostromállapot feloldása utáni helyzetre katonáknak fontosnak tartott rendőrhivatalnoki posztokra való kinevezésével igyekezett felkészülni – de ebben, mint láttuk, csak mérsékelt sikereket ért el.

1856-ban azután újra változott Észak-Itáliában az államrendőrség irányításának mechanizmusa. Az év elején feloszlatták a főkormányzóság melletti rendőri ügyosztályt, s az államrendőri ügyek a civil helyettes vezette civil osztályhoz kerültek (igen jellemző azonban, hogy a rendőri osztály távozó vezetője, Mathias Schroth von Rohrberg alezredes kormánytanácsos csak Kempen kifejezett utasítására volt hajlandó átadni a titkosként kezelt, külön iktatókönyvezett iratokat a mellékletekkel együtt a civil ad latus Friedrich Thun-Hohenstein grófnak (s egy irat visszatartását még ekkor is szükségesnek látta Kempen). Ezután az államrendőrségi teendők súlypontja a két rendőrigazgatóságra (s nem a két helytartóságra!) esett.[30] Mindezzel Kempen hivatalának közvetlen irányító szerepe tovább nőtt, tehát, fogalmazhatunk úgy is, hogy 1856 újabb centralizáló hullámot hozott magával.

S nem korlátozódott ez természetesen a két észak-itáliai tartományra. Mint látni fogjuk, hasonló átalakulás ment végbe a budai főkormányzóságon is ekkoriban. A bécsi rendőrigazgatóságon belül pedig Kempen elrendelte egy ún. Információs Iroda

[28] Kempen naplója, 1855. nov. 14-15., 17., dec. 8., 10., 1856. jan. 11. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 378-379., 381., 385-386.

[29] Kempen naplója, 1854. ápr. 12. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 325. Magyarországon és a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban szintén 1854. május 1-jén oldották fel az ostromállapotot.

[30] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1856. febr. 21. AVA, OPB Präs. I. H 61/1856; Thun-Hohenstein gróf levele Kempenhez, Verona, 1856. márc. 10. és Kempen levélfogalmazványa Thunhoz, Bécs, 1856. márc. 13. Uo. Präs. I. 718/1856.; Bach előterjesztése az uralkodó számára a lombard-velencei főkormányzóság hatásköréről, Bécs, 1856. jan. 26. HHStA, Kab.Kanzlei, Vorträge, MCZ 302/1856.

(*Informationsbüro*) felállítását kifejezetten az ügynöki ügyek koordinálására, s annak vezetésére az Észak-Itáliából távozó Schrothot jelölte ki, aki egyúttal a rendőrigazgató helyettesének is számított. Ezzel a közvetlen irányítás az államrendőrségi tevékenység terén kikerült a bécsi rendőrigazgató kezéből, s Kempen szerzett újabb pozíciókat a birodalom fővárosában. Az irodát – főképpen az idegenrendészet teendőinek megnövekedett feladataira tekintettel – 1859 kora nyarán megerősítették.[31]

Újabb szervezeti változásokat Észak-Itáliában az 1859-ben elvesztett háború és Lombardiának az Osztrák Császárságból való kiválása hozott magával. Kempen 1859. július végén utasította a milánói rendőrigazgatót az általa foglalkoztatott ügynökök azonnali elbocsátására, az akták lezárására, a titkos rendőri alapból történő kifizetések leállítására.[32] Ezt követően új alapokon igyekeznek majd újjászervezni – immáron külszolgálatként – a lombardiai ügynökhálózatot.[33] Velence tartományban pedig a velencei rendőrigazgatót a kormányzónak alárendelve bízták meg az ügynöki tevékenység további közvetlen koordinálásával.[34]

Kempen átszervezési ambíciója nem hagyta érintetlenül a sajtófelügyeletet sem. A sajtópátens kibocsátásához kapcsolódóan úgynevezett „könyvvizsgálati bizottság”-okat hoztak létre a tartományi helytartóságok mellett, főképpen a külföldről érkező küldemények átvizsgálása céljából, összesen harminc helyszínen, a tartományi székhelyeken kívül a fontosabb közlekedési csomópontokon (a magyar korona országaiban Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Temesvárott, Nagyszebenben, Brassóban, Zágrábban és Fiumében). 1854 őszén azután Kempen javaslatára a bizottságokat feloszlatták, és ez a feladat is a rendőri hatóságokhoz került az „egyszerűsítés és centralizáció” jegyében. Csak Bécsben maradt fenn egy Központi Könyvvizsgálati Bizottság, illetve Krakkóban és Milánóban egy-egy bizottság.[35]

A rendőri szervezetben tett változtatások mellett Kempen igyekezett más igazgatási szervek együttműködésének biztosításával is megalapozni a hatékony

---

[31] Kempen levélfogalmazványa Czapka bécsi rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1856. jún.11., Schroth jelentése Czapkához, Bécs, 1856. jún. 14. HHStA, IB BM 36/1856.; Kempen levélfogalmazványa Czapkához, Bécs, 1859. máj. 12. és Czapka jelentése Kempenhez, Bécs, 1859. máj. 23. Uo. 2541/1859.

[32] Kempen levélfogalmazványa Strobach milánói rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1859. júl. 30. HHStA, IB BM 44/1859.

[33] Thierry 1859 novemberében a trieszti rendőrigazgatótól igyekszik személyi javaslatokat kapni, de eredménytelenül. Martinez trieszti rendőrigazgató jelentése a rendőrminisztérium elnökségéhez, Trieszt, 1859. nov. 5. HHStA, IB BM 44/1859.

[34] „Statut für die Polizei Verwaltung im lombardisch venezianishcen Königreiche”. AVA. OPB Präs. I. 862/1859.

[35] „Vereinfachung und Centralisirung”, Kübeck előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1854. nov. 6. (vélemény Kempen javaslatairól) HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 232/1854.

államrendőrségi tevékenységet. Láttuk, Kempen és a miniszteri konferencia tagjai között távolról sem volt ideális a viszony, de bizonyos institucionált együttműködés természetesen folyt. Zökkenőmentes kooperáció alakult ki például – ahogy látni fogjuk – a Legfelső Rendőrhatóság és a külügyminisztérium között az államrendőrségi információk kölcsönös cseréje terén. 1854 végén Kempen kezdeményezte, hogy az uralkodó rendelje el a kereskedelemügyi minisztérium, a pénzügyminisztérium, az igazságügy-minisztérium, a belügyminisztérium és a hadsereg-parancsnokság vezetőinek, hogy a hivatali csatornáikon keresztül tudomásukra jutó, „rendőrségi vonatkozásban fontos vagy akár csak tudni érdemes" információkat eredetiben, másolatban vagy kivonatban bocsássák a Legfelső Rendőrhatóság rendelkezésére. Az uralkodó jóváhagyta ezt,[36] nem tudjuk azonban, mennyire hatékonyan működött ez a gyakorlatban. Igyekezett Kempen – ahogy azt már korábban láttuk – a tartományokon belül is elérni ugyanezt a kötelező információtovábbítást. De a surlódások e téren nem tűntek el: a tartományok élén álló helytartók/kormányzók igyekeztek érvényesíteni azt a jogukat, hogy rajtuk keresztül érintkezzen a Legfelső Rendőrhatóság a területi rendőri szervekkel, így rajtuk keresztül folyjék az információáramlás; a rendőri vezetők viszont arról panaszkodtak, hogy a tartományi vezetők mellőzik és hátrányosan megkülönböztetik őket. Karl Fischer őrnagy zágrábi rendőrigazgató például tele volt panasszal. Jelačić bán nem rejtette véka alá előtte, hogy csodálkozik, hogy katonatiszt létére elfogadta ezt a posztot, mondván, a rendőrség „kevésbé becsületes és a katonatiszti karakterrel összeegyeztethetetlen foglalkozás".[37] Hasonló sérelmei azonban – ha enyhébb formában is – sokuknak voltak.

3. A megfigyelői hálózat felülvizsgálata, központi nyilvántartása és ellenőrzése

Kempen fokozatos, szisztematikus lépésekkel kezdett hozzá az ügynökhálózat központi ellenőrző mechanizmusainak és szervezetének a kiépítéséhez.

1852 júniusában felszólította a helytartóságokat/kormányzóságokat és a rendőrigazgatókat, hogy az államrendőrségi jellegű információkat – érintsék azok a politikát, a vallást, a közerkölcsöt vagy egyes személyeket – közvetlenül Kempennek, mégpedig „saját kezű felnyitásra" megjelöléssel küldjék el külön jelentésekben. Emellett kérte az általuk alkalmazott ügynökök listáját, bár a katonai kormányzókhoz intézett

[36] Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1854. szept. 20. HHStA, IB BM 5728/1854.
[37] „…minden ehrenhaften und mit dem Offiziers Charakter unvereinbarlichen Beruf". Fischer jelentése Kempenhez, Zágráb, 1854. jan. 20. HHStA, IB BM 572/1854.

levélfogalmazványban ehhez egyelőre még hozzátette, hogy nem kívánja ezzel zavarni a számukra e téren megállapított jogkör gyakorlását.[38]

1852. december elején utasította a rendőrigazgatókat, hogy a titkos ügynökök munkájának ellenőrzése végett minden általuk szállított államrendőrségi információt azonnal továbbítsanak neki. Januárban azután egy újabb köriratban nyomatékosította ezt – nyilván úgy találta, hogy a rendőrigazgatók nem veszik az utasítást elég komolyan.[39] Februárban – a milánói felkelés tapasztalataira hivatkozva, s nem véletlenül a Libényi-féle merénylet után alig néhány nappal – előterjesztést tett az uralkodónak arról, hogy centralizálni kell az államrendőrségi információk felhasználását, Ferenc József erre elrendelte, hogy minden „jelentés, adat, beadvány bármely helyről" közvetlenül beérkezzék a Legfelső Rendőrhatósághoz.[40]

Következő lépésként Kempen az uralkodó április 21-i döntésére hivatkozva értesítette a helytartóságokat/kormányzóságokat és rendőrigazgatókat, hogy a centralizáció jegyében sor kerül az ügynökök és bizalmas levelezők központi listájának összeállítására. Ebben a nyilvántartásban a következő adatok kerülnek (mint látni fogjuk, csak elvileg, mivel az adatszolgáltatók nem minden esetben követik majd pontosan és hiánytalanul az utasítást) rögzítésre: név, nemzetiség, előélet, tulajdonságok és képességek rövid jellemzése, az alkalmazás módja, annak feltételei, alkalmazása időhöz kötött vagy állandó, a honorálás módozata, az ügynök fedőneve vagy kódja.[41] Az 1853 tavaszán–nyarán lezajlott összeírás után – amely ebben az évtizedben a legteljesebb kimutatást tartalmazta a rendőri hatóságok által alkalmazott ügynökökről – újabb generális összeírásra már nem került sor. 1854 elején Kempen már csak arra szólított fel, hogy az 1853-as jelentés óta eltelt időben történt változásokat jelentsék.[42] Az elképzelése feltehetőleg az volt, hogy minden év elején átfogó jelentést kér a folyamatosan beérkező részjelentések mellett. Nincs azonban bizonyítékunk arra vonatkozóan, hogy valóban készült volna egy egyesített ügynöklista Kempen hivatalában. Az 1850-es évekre

[38] „zur eigenhändigen Eröffnung", Kempen utasításfogalmazványai, Bécs, 1852. jún. 12. HHStA, IB BM 21/1852.

[39] Kempen két körirata a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1852. dec. 7., 1853. jan. HHStA IB BM 21/1852.

[40] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről, aláírás és dátum nélkül [1856. október vége], AVA, OPB Präs. I. 3265/1856.; Kempen előterjesztés fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1853. febr. 10. és az uralkodó jóváhagyó levele és döntése, Bécs, 1853. febr. 13. HHStA, IB BM 436/1853.; az uralkodó levele Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. febr. 13. MOL D 44 1853:606.

[41] Kempen levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, a többi helytartóhoz/kormányzóhoz és a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1853. ápr. 30. HHStA, IB BM 436/1853. Ismerteti: Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung" 331.

[42] Kempen levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, a többi helytartóhoz/kormányzóhoz és a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1854. jan. 8. HHStA, IB BM 120/1854.

vonatkozóan efféle aktát sem a területi rendőri hatóságok által alkalmazott ügynökök, sem a Legfelső Rendőrhatóság közvetlen levelezőinek vonatkozásában sem tartalmaz a fennmaradt iratanyag. A befutott jelentéseket azonban minden évben egy aktába rendezték, és abba csatolták be az év során beérkezett, az ügynöki alkalmazás megszűnéséről vagy elindításáról szóló jelentéseket. Ezek az akták azonban már csak a tartományok kisebbségére vonatkozóan s csak mozaikszerű adatokat tárnak elénk.[43]

Mindemellett az 1853-as kimutatások sem tartalmazzák a rendőri hatóságok számára bizalmas szolgálatokat tett személyek teljes állományát. Kempen kezdettől fogva hangsúlyozta ugyanis, hogy a központi nyilvántartás követelménye csak azokra terjed ki, akik akár rendszeresen, akár teljesítmény szerint, alkalmilag honoráriumot kapnak a titkos rendőri alapból. Azaz mintegy „hivatásszerűen" állnak kapcsolatban az adott közigazgatási vagy rendőri vezetővel. A személyes nexusokon keresztül, pénzbeli ellenszolgáltatások nélkül információkat csepegtetők kiléte iránt Kempen nem kívánt érdeklődni.[44] Meggyőződése volt ugyanis, hogy az államrendőrségi információszerzésben és a megfigyelésekhez – mindenekelőtt az esetleges felforgató szervezkedések felgöngyölítéséhez – professzionális ügynökhálózatra van szükség, nem lehet abban bizalmas ismerősökre hagyatkozni. Láttuk már korábban, e tekinteten egyáltalán nem uralkodott egyetértés a közigazgatási, de a rendőri vezetők között sem. A tartományi vezetők közül sokan, s a rendőrigazgatók közül is néhányan azt jelentették 1852–1853-ban is, hogy fizetett ügynökeik leginkább csak a köztörvényes bűnesetek felderítésére vannak, az alacsonyabb néprétegek tagjai közül. Coronini kormányzó 1852 nyarán szinte büszkén jelenti ki, hogy a legértékesebb információkat személyes kapcsolatain keresztül szerzi be azoktól, akik „csupán a jó ügy iránti szeretetből" fordulnak hozzá, s csak nagyon kevés fizetett ügynöke van.[45] A krakkói rendőrigazgató szintén arról számolt, be, hogy nem bízik a pénzéhes fizetett ügynökökben, még esetleg az „ellenségnek" is dolgozhatnak titokban.[46] Ha a rendőri vezetők legtöbbjének nem is voltak ilyen skrupulusaik a fizetett rendőrügynökökkel kapcsolatban, nehézségeiket – még Maltz bécsi rendőrigazgató is hasonló gondokról számolt be! – jól szemlélteti Fischer zágrábi rendőrigazgató 1854. eleji jelentése, melyben kifejti, hogy nem állnak rendelkezésére ügynökök a politikailag gyanúsak megfigyelésére, mivel ügynökei csak az alsóbb néprétegekre korlátozódnak,

[43] Vö. HHStA IB BM 436/1853., 120/1854., 5/1855., 36/1856., 2/1857., 110/1858., 44/1859., 26/1860.
[44] Kempen levele Coroninihez, Bécs, 1852. jún. 12. MOL X 12 1852:807.
[45] Coronini levélfogalmazványa Kempenhez, Temesvár, 1852. aug. 10. MOL X 12 1852:807.
[46] Neusser krakkói rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Krakkó, 1853. jún. 24. HHStA, IB BM 28/1853.; láttuk korábban, Felsenthal rendőr főbiztos is nagy súlyt fektetett a személyes bizalmasok szerepére.

akik legfeljebb csavargók, köztörvényes ügyek felderítésére, vendéglők megfigyelésére alkalmasak. A fő okot a rendőrséggel szembeni ellenséges hangulatban látta, amely még a vezető közigazgatási hivatalnokokat is jellemezte.[47] Ugyanennyire jellemző Kempen Fischernek küldött válasza is, miszerint épp ilyen ellenséges légkörben van a legnagyobb szüksége fizetett ügynökökre. Kempen nem ellenezte persze a személyes bizalmasokon keresztül való tájékozódást, de láthatólag nagy súlyt nem tulajdonított annak, s nagy sikert sem várt attól, s kategorikusan tiltotta, hogy efféle célra pénzt költsenek. Amikor például a krakkói rendőrigazgató kérte 1853-ban, hogy régi ismerősei megvendégelésére, kisebb ajándékok vásárlására igényelhessen szerény átalány összeget – hogy ne kelljen átvételi elismervényt iratni az illetővel – Kempen elzárkózott.[48]

A honoráriumot nem kapó bizalmasok és a valamilyen formában pénzzel honorált konfidensek között így azután ritka volt a dokumentálható átjárás. Mint látni fogjuk, egyedül Fischer temesvári rendőrigazgató jelzi ügynökei felsorolásánál, hogy ketten (két volt katonatiszt) korábban honorárium nélkül már továbbított neki bizalmas információkat. Ugyanakkor olykor-olykor felbukkantak a kimutatásokban honoráriumot nem kapó informátorok is. Ennek oka talán az volt, hogy a későbbiekben gondot okozott, ha a rendőrigazgató olyan információt közölt, amelyet nem fizetett informátorától, hanem személyes bizalmasainak egyikétől kapott. Ez esetben is meg kellett valahogy – például fedőnéven – jelölnie az információforrást, s Kempen persze azonnal észlelte, hogy a fedőnév nem szerepelt a korábbi kimutatásokban.[49] Így jó néhány igazgató már eleve felvette a kimutatásaiba a honorálásban nem részesülőket is (e tekintetben tehát a kimutatások nem egységesek), de ezzel együtt is a bennfentes bizalmasokat ezen ügynöklisták feldolgozásával is csak ritkán és esetlegesen azonosíthatjuk

A meglevő ügynökök nyilvántartásba vétele mellett Kempen elrendelte 1853-ban, hogy új állandó ügynök felvételét és kilépését, elbocsátását is azonnal jelenteni kell neki, s a felvételről a végső döntés jogát magának tartotta fenn. Minden ügynöktől vagy levelezőtől az alkalmazás jóváhagyásának kérésekor legalább egy jelentést eredeti példányban be kellett küldeni Kempenhez. Engedélye nélkül csak próbaidőre alkalmazhatott bárkit is a rendőrigazgató, a felvétel után 2-3 hónappal jelentést kellett tennie Kempennek a konfidens teljesítményéről. A nagyobb összegű honoráriumemelést

[47] Fischer jelentése Kempenhez, Zágráb, 1854. jan. 20. HHStA, IB BM 572/1854. Megjelent: Dietrich: Die Wiener Polizeiakten 91-94.
[48] Kempen levélfogalmazványa Neusser krakkói rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1853. jún. 28. HHStA, IB BM 28/1853.
[49] Egy csehországi példát erről lásd 1854 nyaráról: HHStA, IB BM 4016/1854.

is azonnal a tudomására kellett hozni.[50] Kempen valóban naprakész információkat követelt. Ha egy-egy jelentésben esetleg feltűnt egy ismeretlen fedőnév, vagy arról kapott jelentést, hogy egy-egy településen, vidéken kiket tart a közhiedelem rendőrügynöknek, azonnal jelentéstételre szólította fel az illetékes hivatalnokot. Az állandó ellenőrzés magától értetődő eszköze számára is a titkos alapból folyósított összegekről készült negyedévenkénti elszámolások jelentették.[51] Ezekhez ugyanis csatolni kellett az átvételi elismervényeket, ehhez Kempen ragaszkodott, igaz, ahhoz már nem, hogy az ügynökök saját nevüket írják arra, megelégedett a fedőnévvel, bár több tartományi vezető – s ha óvatosan is, de egy-egy rendőrigazgató is – igyekezett ellenállni az elszámolási kötelezettségnek.[52] Az elszámolásokat Kempen hivatalában gondosan ellenőrizték, s elmaradás esetén bizonyos türelmi idő után elrendelték a titkos pénzalapból való folyósítás felfüggesztését. 1854 tavaszán például Kempen helyettese jelezte Albrecht főhercegnek, hogy a kassai helytartósági osztálytól nem kapják pontosan az elszámolást, ezért kéri hogy az 1853 májusa óta esedékes számlák felküldéséig számukra ne folyósítsanak a titkos pénzalapból.[53] Kempen, ha az elszámolásokban számára ismeretlen fedőnévvel, névvel találkozott, azonnal felelősségre vonta a rendőrigazgatót.

Mindemellett azonban ne higgyük, hogy teljesen naprakész nyilvántartás létezett volna. Igen tanulságos például az, amikor egy Kempen hivatalában készült feljegyzés írója azt fejtegeti, hogy gyanítható, hogy a magyarországi kormányzóság titkos rendőri alap elszámolásai között az 1856 novemberében kezdődött pénzügyi év első negyedévéig szerepelt „L.” szignóval jelölt személy Lewis Lajossal azonosítható, de láthatólag biztos információjuk erről nem volt, s Kempen éber ellenőrző tekintete is átsuhant e többértelműség felett annak idején.[54]

---

[50] Kempen levélfogalmazványa Sacher-Masoch prágai rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1853. ápr. 10. HHStA, IB BM 74/1853.; Kempen levélfogalmazványa a grazi rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1854. júl. 5. Uo.120/1854.

[51] 1856 elején például hat rendőrigazgatót, köztük Protmannt is, felszólította, hogy az elmúlt két negyedévi elszámolásaiban szereplő olyan konfidensekről, akik alkalmazását nem jelentette neki korábban, haladéktalanul részletes jelentést küldjön. HHStA IB BM 36/1856.; 1853 őszén pedig, amikor arról kapott feljegyzést, hogy a nagyváradi közönség arról suttog, hogy Boér Antal, Kieszler Károly és János, valamint Novák Ferenc a helyi rendőrigazgató ügynökei, s az első kivételével a többi nem szerepelt a Maschek által előterjesztett konfidenslistán, azonnal jelentéstételre szólította fel a rendőrigazgatót, aki cáfolta, hogy alkalmazta volna őket. Szerinte csak helyi intrika állt a hír hátterében. Kempen levélfogalmazványa Maschekhez, Bécs, 1853. okt. 17. és Maschek jelentése Kempenhez, Nagyvárad, 1853. okt. 31. HHStA, IB BM 12/1853.

[52] Lásd például: Lazarus Mamula báró táborszernagy dalmáciai kormányzó helyettes átiratát Kempenhez, Zara, 1853. okt. 21. HHStA, IB BM 4871/1853.

[53] Hartmann leirata Albrecht főherceghez, Bécs, 1854. ápr. 15. MOL D 46 Vertrauensgelder 130. d. 1854:7679.

[54] Feljegyzés, Bécs, 1858. júl. 23. HHStA IB BM 27/1858.

A fizetett ügynök és az alkalmazó rendőrigazgató közötti viszony persze továbbra is egyfajta bizalmi viszony volt, az ügynökök irányítása minden esetben a rendőrigazgató személyes hatáskörébe tartozott, amelybe legfeljebb hivatalának egy-két, legmegbízhatóbb hivatalnokát avatta bele. Igen jellemző az, hogy 1853 tavaszán például a milánói rendőrigazgató tartós és súlyos betegsége idején még helyettese sem volt képes Kempennek elküldeni a konfidensekről a kimutatást, mivel ő maga nem ismerte a konfidenseket, és semmiféle kimutatást nem találtak a hivatalban arról.[55] Ezzel szemben igyekezett Kempen az ügynökhálózatot független tényezővé tenni a rendőrigazgatói poszton történt esetleges változásoktól. Elvárta, hogy leváltás esetén a távozó vezető ügynökeit átadja utódjának, mintegy hivatali tartozékul. De ez nem feltétlenül valósult meg. 1854 elején például az új kolozsvári rendőrigazgató arról panaszkodott, hogy elődje semmiféle kimutatást nem hagyott hátra ügynökeiről, ezért erről semmiféle információja sincs, és saját magának kell újra kialakítani az ügynöki kört.[56] Úgy tűnik a rendelkezésre álló adatokból, hogy a rendőrigazgatók is mintegy „saját embereiknek" tekintették ügynökeiket, s egy új rendőrigazgató természetesnek tartotta, hogy elődeinek ügynökeit – ha ismerte is azokat – alaposan megrostálhassa saját szempontjai szerint, másfelől pedig az ügynökök sem feltétlenül vélték úgy, hogy automatikusan folytathatják és akarják folytatni ügynöki tevékenységüket egy új rendőrigazgató megjelenése esetén.

Természetesen még inkább ez volt a helyzet a rendőrigazgatók személyes bizalmasaival, hiszen egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a számukra ismeretlen utóddal is fel kívánták tartani ugyanezt a viszonyt. Igencsak tanulságos a bregenzi rendőrbiztos-váltás 1856-ban, ahol a régi igazgató a fizetett ügynököket rendre átadta utódjának, de személyes bizalmasaival levelezés útján továbbra is fenntartotta a kapcsolatot, s a tőlük kapott információkról időről időre értesítette utódját. Kempen kivételképpen engedélyezte ezt, de hangsúlyozta, hogy csakis a fizetést nem kapó bizalmasok esetében lehet ez elfogadható.[57]

Amennyiben egy eredményes ügynök áttelepült más koronatartományba, alkalmazását Kempen jóváhagyásával átvehette az új területileg illetékes rendőri vezető. Amikor például Aron Siegfried Bettelheim (aki ugyan felső-magyarországi születésű volt, de Prágában szerzett filozófiai doktori címet), miután Kempen hivatalának, majd a prágai rendőrigazgatónak is teljesített fizetett ügynöki szolgálatokat, a temesvári izraelita

[55] Martinez jelentése Kempennek, Milánó, 1853. júl. 16. HHStA IB BM 436/1853.
[56] Leiser jelentése Kempenhez, Kolozsvár, 1854. márc. 3. HHStA IB BM 120/1854.
[57] A salzburgi rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Salzburg, 1856. febr. 15. HHStA, IB BM 487/1856.

hitközség iskoláinak felügyelője lett, kérésére Kempen engedélyezte, hogy a temesvári rendőrigazgató átvegye őt, havi 50 forintos fizetésével együtt.[58] Ez is példa lehet Kempen azon törekvésére, hogy a rendőrügynökséget egyfajta szigorú szabályok által meghatározott „alkalmazotti" viszonynak, s nem személyhez kötött bizalmi pozíciónak tekintsék az érintettek.

A szigorú centralizáció elveiből Kempen majd csak 1859-ben engedett, legalábbis Magyarországon, ahol a háborús viszonyok folytán fokozottan érezhető volt a feszültség növekedése. Ez újra felértékelte a bizalmas személyes kapcsolatok értékét, Kempen 1859 június végén erre külön is felhívta Haller Ferenc gróf altábornagy, Albrecht főherceg katonai ügyekben illetékes ad latusa figyelmét; ezzel összefüggésben Kempen engedélyezte e személyes bizalmiak számára kisebb ajándékok, figyelmességek kifizetését a rendőri titkos alapból.[59]

A centralizációval szemben természetesen kezdettől fogva tapasztalható volt egyfajta vonakodás a helytartók/kormányzók körében. A legmesszebb Radetzky merészkedett, aki részletes beszámolót küldött Kempennek a II. hadseregparancsnokság által alkalmazott ügynökökről, de kijelentette, hogy a felügyelete alatt álló két helytartóság, a rendőrigazgatóságok és az államrendőrségi feladatokkal megbízott katonai parancsnokságok konfidenseiről semmiféle információja nincs, mivel „előzékenységből kerülte, hogy abba betekintsen", s ügynökeik vezetését az érintetteknek átengedte. Kempen azonban, miközben megköszönte a küldött információkat, újra intézkedésre szólította fel, hogy az érintett hatóságok megküldjék Kempennek az adatokat. Radetzky erre alaposabban és részletesebben kifejtette, hogy szerinte egy olyan ellenséges környezetben, mint Észak-Itália, ahol egyébként is nagyon nehéz a magasabb osztályokból ügynököt találni, a hatóságok arra kényszerítése, hogy ügynökeiket megnevezzék, árt az állam érdekeinek. Nem ismerjük ugyan Kempen válaszát, de az a

[58] Sacher-Masoch és Kempen két levélváltását (1853. ápr., 1853. okt.) lásd: HHStA, IB BM 74/1853., 4916/1853.; vö. Kuděla: Duvěrníci, agenti a konfidenti před 150 lety 17.; későbbi életútja is igen kalandos, hiszen Nagyvárad után Bukovinában élt, majd 1860-tól Komáromban, majd Kassán rabbi, s „Der Jude" néven hetilapot adott ki. 1862 végén Amerikába vándorolt ki, s a zsidóság elismert személyiségei között tartják számon napjainkban is. Életrajzát lásd: Zsidó lexikon 114., Kempelen: Magyar zsidó családok 15. A prágai rendőrigazgató helyette Julius Wahrmannt alkalmazta (apja, Wahrmann Dávid József 1852-ig nagyváradi rabbi, de Julius (Gyula) Bécsben, majd Prágában tanult. Fedőneve: Fidelis. Sacher-Masoch jelentése Kempenhez, Prága, 1853. okt. 28. HHStA IB BM 4962/1853. Vö. Vadász: Adalékok 5-6.

[59] Kempen levélfogalmazványa Hallerhez, Bécs, 1859. jún. 21. HHStA IB BM 3512/1859.; HL Absz. kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 113. r. sz. 1859:1030. iktatókönyvi bejegyzés, 1859. jún. 23.

tény, hogy az év végén Radetzky végül megküldte Kempennek a kért listákat, mutatja, hogy végül is kénytelen volt beadni a derekát.[60]

A többi kormányzó – Albrecht főherceget is belevéve – úgy tűnik, nem emelt kifogást az elrendelt összeírás ellen. Ugyanakkor néhányan külön hangsúlyozták, hogy a honorárium nem kapó saját személyes bizalmasaikat semmiféleképpen sem nevezhetik meg, idézzük fel Lazarus Mamula báró, Dalmácia kormányzó helyettesének levelét: „Szavamat adtam azoknak, akik bizalmas szolgálatokat tettek nekem, hogy nem nevezem meg őket. Az efféle szolgálatok sokkal inkább a jó ügy előmozdításának óhaján és az irántam érzett különleges személyes bizalom kifejezni akarásán nyugodnak, mint az érdeken, bár sohasem mulasztom el, hogy azokat valamilyen ügyes, de ugyanakkor nem sértő s a célt nem meghiúsító módon honoráljam."[61] Mecséry csehországi helytartó ugyan jelentést tett 1853 közepén egy ügynökről, de azután hozzátette, hogy van még valaki, akit fontos ügyekben alkalmaz, de ő csak költségtérítést kap, fizetést nem, ezért nem tekinti ügynöknek.[62] Kempen azonban – ahogy erről már szó esett – respektálta, hogy az efféle személyes nexusok kívül esnek a hivatalos nyilvántartás keretein.

A rendőrigazgatók természetesen nem voltak abban a helyzetben, hogy ellenkezhettek volna. Weiß bécsi rendőrigazgató ugyan próbálkozott némi manőverezéssel: 1852 nyarán 117 főt jelentett ügynökként, de közülük csak 4 kapott havi honorárium, s rajtuk kívül, mint kifejtette, neki személyesen is, de a kerületi biztosoknak is a közérdektől vezéreltetve „egy csomó hivatalnok, illetve polgár" állt rendelkezésre, s ha valamelyikük „kevésbé vagyonos", elkerülhetetlennek ítélte Weiß az alkalmi pénzbeli honorálást.[63] Ezt azonban Kempen nem tolerálta: vagy fizetést nem húzó bizalmiakat ismert, vagy fizetést kapó ügynököt. A kettő közötti szürke zónát (akárcsak költségtérítés esetén is) – nyilván az ellenőrizhetőség érdekében – igyekezett felszámolni. Nem tudjuk, Mecséry fentebb említett – szintén költségtérítéses – konfidense háttérben maradásába belenyugodott-e, de feltehetőleg nem. Arra is akadt példa, hogy egy

[60] „…ich es aus Delikatesse vermieden habe…" Radetzky jelentései Kempenhez, Verona, 1852. júl. 13., aug. 20., dec. 12. HHStA IB BM 21/1852.

[61] „…jenen welche mir confidentielle Dienste leisten das Wort gegeben habe, ihr Name nie zu nennen. Diese Dienste beruhen mehr auf den Wunsch die gute Sache zu fördern und mir Beweise des besonderen persönlichen Vertrauens zu geben, als auf das pekuniäre Interesse, obwohl ich nicht unterlasse dieselben auf eine schickliche nicht verletzende Weise, indem sonst der Zweck vereitelt wurde zu honoriren." Mamula jelentése Kempennek, Zara, 1852. júl. 26. HHStA IB BM 21/1852. Vö. Coronini álláspontja: a honorálás nélkül bizalmas információkat szolgáló személyeket „megnevezni aggályosnak találom" („…solche zu nennen finde ich jedoch Anstand…"), Coronini jelentése Kempenhez, Temesvár, 1852. szept. 10. Uo.

[62] Mecséry jelentése Kempenhez, Prága, 1853. júl. 22. HHStA IB BM 12/1853.

[63] „minder bemittelte", Weiß von Starkenfels jelentése Kempenhez, Bécs, 1852. júl. 16. HHStA IB BM 21/1852.

rendőrigazgató nyíltan mentességet kért ügynökének megnevezési kötelezettsége alól: A kolozsvári városparancsnok 1852-ben kérte, hogy azt a két „szeplőtlen hírű" magyart, akit sikerült beszerveznie, ne kelljen megneveznie, mivel a titokban tartást megígérte nekik, s azt Schwarzenberg kormányzó is respektálhatónak vélte, Kempen válaszát nem ismerjük, de nem lehet kétségünk afelől, hogy nemleges volt az.[64] A rendőrigazgatók közül többen – mint látni fogjuk, köztük Protmann is – inkább majd csak 1856–1857 táján kezdik, ha óvatos formában is, de egy-egy konkrét ügy apropóján jelezni a fenntartásaikat a centralizációval kapcsolatban, mindenekelőtt arra hivatkozva, hogy a megnevezés kötelezettsége – ahogy a kapott pénzről kiállítandó átvételi elismervényadás is – nagy mértékben akadályozza az ügynökök toborzását.[65] De nemcsak a sopánkodás maradt számukra. Kempen egy Radetzkyhez intézett levelének tanúsága szerint az 1855/56. évi pénzügyi év harmadik negyedévi (1856. aug–okt.) elszámolásában szereplő észak-itáliai konfidensek között a többség korábban egyáltalán nem szerepelt a Kempennek beküldött listákon, s feltűnően jellemző volt ez Velence tartományra.[66] Ez – ha sokkal kisebb mértékben is – más tartományokban, alkalmanként rendőri szervek esetében is előfordult; a helyi hatóságok vezetői szerették késleltetni a jelentést új ügynökeikről, vagy elfeledkezni arról. S ha jelentettek is, gyakran nem mellékelték a szükséges táblázatos kimutatást, vagy csak hiányosan töltötték ki.

A jelentési kötelezettség ráadásul újabb tápot adott azoknak a vitáknak is, hogy a rendőrigazgatók minden információt – például az ügynökökre vonatkozókat is – a tartományi közigazgatási vezető hatóságon keresztül juttassák-e el Kempen hivatalába. A rendőrigazgatók mind 1852-ben, mind pedig 1853-ban elvileg a helytartóságok/kormányzóságok közvetítésével juttatták el Kempenhez konfidenseik listáját. Tudjuk azonban, hogy például Maltz bécsi rendőrigazgató 1853-ban kifejezetten kérte, hogy a névsort közvetlenül Kempennek küldhesse el, a tartományi helytartóság kikapcsolásával, s Kempen jóváhagyta.[67] A magyarországi igazgatók közül ekkor Cihlarz soproni rendőrigazgató jelezte bizonytalanságát, hogy mit is tegyen, a részletes jelentést küldje-e el a kormányzósághoz, vagy csak az értesítést, hogy Kempennek már megküldte

[64] „…von unbescholtenem Rufe", Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.
[65] Lásd példaképp Päumann prágai rendőrigazgató jelentését Kempenhez, Prága, 1857. júl. 30. HHStA, IB BM 2/1857.
[66] Kempen levélfogalmazványa Radetzkyhez, Bécs, 1857. jan. 26. HHStA IB BM 2/1857.
[67] Az összes jelentést, közte Maltz von Maltenau jelentését Kempenhez (Bécs, 1853. máj. 22.) lásd: „Organisirung des staatspolizeilichen Dienstes" címmel akta, HHStA, IB BM 436/1853.

azt.[68] Nem ismerjük, Kempen erre mit válaszolt, de Albrecht főherceg különleges státusát és tekintélyét ismerve nem engedhette meg magának, hogy megpróbálja ez ügyben kikerülni a főherceget. Kisebb tekintéllyel rendelkező, mindenekelőtt civil helytartók esetében azonban sor kerülhetett efféle manőverre.[69]

4. Az ügynökök kiválasztása – irányelvek és gyakorlat

Friedrich Nečasek, a Legfelső Rendőrhatóság osztálytanácsosa 1859-ben kétféle konfidenst különített el: a közbiztonsági és az állambiztonsági ügyekkel foglalkozó ügynököt. Közös tulajdonságként leszögezte, hogy mindkét típust olyan egyének közül kell „kiválasztani", akik korábban maguk is olyan ügyekben kompromittálták magukat, amelyekben majd nyomozni fognak, maguk is elkövettek hasonló vétségeket, bűntetteket. A teljesítmény szerint díjazottak esetében az ideális az, ha van ügynöki alkalmazásuktól független megélhetési forrásuk. Az állandó alkalmazásban állóknak azonban, akiknek szakadatlanul készen kell állni, ügynöki munkájukból kell megélniük – ezért az ő esetükben a honoráriumot nemigen lehet a mindenkori teljesítménytől függővé tenni, bármennyire is előnyösnek tűnne ez elméletileg. A különleges sikert inkább külön kell honorálni. A közbiztonsági ügyek (élet- és vagyonbiztonság) felelőseinél nem veszélyezteti működésük sikerét, ha a rendőrséghez fűződő bizalmi viszonyuk közismertté válik. Náluk csak azt tartotta Nečasek megengedhetetlennek, hogy ők önállóan, mintegy hivatalos közegként intézkedhessenek, mivel rovott múltjuk aláásná a rendőrség tekintélyét; másrészt – fejtegette – az ilyen ügynököket tilos államrendőrségi célokra felhasználni. Az államrendőrségi céllal alkalmazott ügynököknek viszont a közvélemény előtt ismeretleneknek kell maradniuk, s „tiszteletreméltó egyéniséggel" kell

[68] Cihlarz jelentése Kempenhez, Sopron, 1853. máj. 15. HHStA IB BM 436/1853.

[69] A fennmaradt jelentéseket áttekintve megállapítható, hogy 1852-ben a kormányzók közül csakis Schwarzenberg herceg erdélyi kormányzó foglalta bele jelentésébe a rendőri hatóságok konfidenseit, a magyarországi kormányzóság nem, ahogy Coronini sem. (A bán jelentése nem maradt fenn, a zágrábi rendőrigazgatóé sem.) A nyugati tartományok helytartói közül is csak a tiroli közölt a beosztott rendőri hatóságokra vonatkozó adatokat (igaz, egy svájci ügynökön kívül csak azt, hogy azok hozzá hasonlóan nem alkalmaznak ügynököt). Az 1853-as listákbant Radetzky, Albrecht főherceg és a galíciai helytartó közölte a beosztott rendőri hatóságok konfidenseit. (A magyarországi kormányzósági jelentésben olvasható adatok és a rendőrigazgatók közvetlenül Kempenhez intézett jelentéseiben foglalt adatok megegyeznek egymással. Egyetlen kivétel a kassai rendőrigazgató ügynöklistáján található, amennyiben a kormányzósági összefoglalóban 6 fő helyett csak 4 fő szerepel. Ennek okát nem tudjuk. Parrot altábornagy jelentése Albrecht főherceg nevében Kempenhez, Buda, 1853. júl. 18. HHStA IB BM 436/1853.) A fennmaradt jelentések zöme a rendőrigazgatók által közvetlenül Kempennek címzett jelentések, de nem tudjuk, hogy azokkal egyidőben elküldték-e a listákat a tartományi vezetőknek is, vagy nem. Az 1854-es jelentések között ismét csak nagyon kevés helytartósági/kormányzósági jelentés maradt fenn. Azonban ismét csak Lombardia–Velencéből, Magyarországról és Tirolból közöltek adatokat a beosztott rendőri hatóságokra nézve.

rendelkezniük.[70] Felsenthal rendőrfőbiztos nem különítette el ilyen élesen a két ügynöktípust, szerinte szigorú ellenőrzés mellett az első kategória ügynökei is alkalmasak lehetnek államrendőrségi információszerzésre. A rendőrhivatalnoknak gondosan kell kiválogatni ügynökeit, s azután alaposan mérlegelni jelentéseik esetleges motívumait, kiszűrni a személyes indíttatásokat (bosszú, könnyelműség, stb.). Úgy vélte, az ügynökök sűrű cserélgetése éppúgy káros lehet, mint egy ügynököt hagyni „elhasználódni", s szerinte nem szabad a pénzzel fukarkodni.[71]

Kempen viszont egyetértett a különbségtétellel a köztörvényes ügyekben és az államrendőrségi szimatolás terén alkalmazható egyének között.[72] Minden esetben hangsúlyozta, hogy csak feddhetetlen, megbízható informátorokat lehet államrendőrségi célokra alkalmazni, s el kell bocsátani a nem megfelelőeket. Ugyanakkor naplójának egy-egy elejtett bejegyzése arra is fényt vet, hogy a rendőrügynöki szolgálatokra ajánlkozókról nemcsak minisztertársainak, de neki is megvoltak az erkölcsi ítéletei. Amikor például Ljudevit Gaj, a horvát nemzeti mozgalom elkötelezett újságírója és tekintélye felajánlotta neki szolgálatait pénz ellenében 1857-ben, Kempen naplósorain átüt a megvetés: „Ha a népek vezetőiket lassan kiismernék, undorral kellene elfordulniuk azoktól a férfiaktól, akikre jövőjüket vakon rábízták."[73] Beosztása folytán azonban ezeket a skrupulusokat félre kellett tennie, s megtartani maga és naplója számára. A fennmaradt rendőrségi akták arról tanúskodnak, hogy a rendőrigazgatók – bármit is vallottak elméletben – a mindennapi gyakorlatban nem különítették el szigorúan az ügynöki feladatköröket. A köztereken való fülelésre az elsősorban a közbiztonság területén igénybe vett ügynökök is alkalmasak lehettek, s ezt alkalmazóik igyekeztek is gyümölcsöztetni. A fordított irányban természetesen már nehezebben elképzelhető ez.

Az ügynöki alkalmazás mindkét fél kezdeményezéséből történhetett – Kempen a rendőrigazgatókra bízta, hogyan építik fel ügynökhálózatukat. Kuděla a prágai rendőrigazgatóság iratanyaga alapján úgy látta, hogy a jellemző az aktív beszervezés volt, azaz a kezdeményezés inkább valamely rendőrhivatalnoktól vagy már meglevő ügynöktől indult el, kihasználva a beszervezésre kinézettek szorult pénzügyi helyzetét, családi problémáit, emberi gyengéit, s kisebb részben kerültek ki az ügynökök önként

[70] „ehrenhafter Charakter", Nečasek feljegyzése, Bécs, 1860. jan. 17. HHStA IB BM 245/1860.
[71] Felsenthal jelentése meg nem nevezett személyhez, Bécs, 1859. dec. 13. HHStA, IB BM 26/1866.; Felsenthal: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten I. XLI-XLII.
[72] Vö. Kempen levélfogalmazványai a bécsi rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1855. aug. 8., 19. HHStA, IB BM 3328/1855.
[73] Kempen naplója, 1857. jún. 23. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 435.

jelentkezőkből.[74] Mi inkább hajlunk arra, hogy az önként jelentkezésnek nagyobb szerepet tulajdonítsuk. Csak egy-egy esetet ismerünk, ahol a kezdeményezés egyértelműen a rendőrhivatalnok részéről történt[75] – akkor is inkább egy-egy konkrét külföldi misszióról volt szó. Alkalmanként Kempen kifejezetten utasíthatott egy rendőrigazgatót, hogy egy eredetileg Kempennél – szóban vagy írásban – jelentkező személyt, aki láthatólag kedvező benyomást tett rá, hívassa magához, s ha semmi terhelő adat nem merül fel ellene, alkalmazza.[76]

Arra is találunk, de nem túl sok példát, hogy egy személyt többször is felvesznek az ügynökök közé.[77]

Az alkalmazás megszűnésének indokaként a jelentésekben az elköltözés, halálozás mellett a „kilépett", a „más irányú elfoglaltság" éppúgy szerepel, mint az „elbocsátás" nem megfelelő teljesítmény miatt. A fennmaradt iratokban a rendőrigazgatók csak nagyon esetlegesen jelentették az ügynöki alkalmazás megszűnését, ezért arról nem tehető megbízható megállapítás, hogy annak mi volt a legjellemzőbb oka. Talán az sejthető, hogy – mivel jobbára önként jelentkezőkről volt szó – a legtöbb esetben inkább a rendőrigazgató kezdeményezte az alkalmazás megszakítását.

Akár maga jelentkezett a későbbi ügynök, akár a rendőrigazgató figyelt fel rá, és környékezte meg, az ügynöki alkalmazásra való kiválasztásért természetesen a rendőrigazgató volt felelős.

Mint láttuk, s még a továbbiakban is látni fogjuk, jó néhány ügynök esetében kiderült, hogy méltatlanok voltak a beléjük vetett bizalomra. Kempennek személyesen is volt számos melléfogása, ennek ellenére igen keményen megdorgálta a rendőrigazgatókat ilyen esetben. Amikor például kiderült, hogy Fischer temesvári rendőrigazgató egyik

---

[74] Kuděla: Duvěrníci, agenti a konfidenti před 150 lety 15-16.

[75] Például Fischer temesvári rendőrigazgató egyik ügynöke, Athanas Janković úgy nyilatkozik 1853 májusában, hogy elfogadja a számára szóban felkínált ügynöki megbízást. Alkalmazása azután csak néhány hónapig tartott, mivel Fischer elbocsátotta, bár ezzel kapcsolata a rendőrséggel nem szakadt meg, alkalmi feljelentéseket ezután is tett. Fischer két jelentése Kempenhez, Temesvár, 1853. máj. 16., jún. 26. HHStA IB BM 1315/1853. Vö. Uo. 28/1860.

[76] 1852 nyarán például utasítja Protmannt a pesti lakos Karl Sternberg (Sina báró korábbi alkalmazottja) pesti alkalmazására. Kempen levélfogalmazványa Protmannhoz, Bécs, 1852. júl. 2. HHStA IB BM 21/1852. A rendelkezésre álló ügynökkimutatásokban azonban nem szerepel a neve; 1855-ben pedig Podolskyt szólítja fel a hozzá forduló Anton Huber alkalmazására. Podolsky jelentése, Pozsony, 1855. máj. 29. Uo. 5/1855.

[77] Anton Hubert például Podolsky egyszer alkalmazza Kempen utasítására 1855-ben, majd teljesítmény hiányában és megalapozatlan segélykérések után megszakad a kapcsolat, 1858 végén viszont Podolsky kezdeményezi – nyilván Huber kérése nyomán – újrafelvételét, s Kempen jóváhagyja. Podolsky jelentése Kempennek, Pozsony, 1855. máj. 29., Kempen levélfogalmazványa Podolskyhoz, Bécs, 1855. dec. 22. HHStA, IB BM 5/1855.; Kempen levélfogalmazványa Podolskyhoz, Bécs, 1859. jan. 4. Uo. 44/1859.; Athanas Janković is kétszer került a temesvári rendőrigazgató ügynökei közé (1853, 1860). Uo. 1315/1853., 28/1860.

ügynöke, a nyugalmazott ortodox szerb lelkész, Johann Csokerlyan Vukadinović, titkosügynök mivoltára hivatkozva Újvidék környékén zsarolásba fogott, s letartóztatták csalásért, sőt a fajtalankodás gyanúja is felmerült vele szemben, Kempen így dörren rá beosztottjára: „…Vukadinović bizalmi emberré kiválasztása teljesen helytelen volt, mivel Ön előtt ezen egyén sokszorosan foltos előélete, rossz híre, illetlen és intrikára hajló személyisége nem lehetett ismeretlen. Személyesen felelőssé teszem Önt ezért a bizalmi férfiak kiválasztásáért és alkalmazásáért, és kötelezem, hogy gondoskodjék arról, hogy hasonló kellemetlen és a rendőrség tekintélyét és hitelét megrendítő események a jövőben ne forduljanak elő."[78] Ugyanakkor például az előző fejezetben említett Ludwik Wański példája mutatja, hogy volt egyfajta megértés Kempenben – noha nyilván nem együttérzés, hanem hasznossági megfontolás vezérelte – a megtévedtek irányába. Amikor 1853 végén Wańskit Galíciába, szülővárosába toloncolták, Kempen határozottan elutasította, hogy Magyarországra visszakerüljön, a róla érkező újabb kedvezőtlen hírek eredményeképpen rendőrségi megfigyelés alá helyeztette, mindemellett még mindig használható ügynöknek tekintette. 1853. december végén ugyanis felhívta rá Joachim Chominski lembergi rendőrigazgató figyelmét, mondván, Wański bel- és külföldön számos kapcsolattal rendelkezik, esetleg hasznára lehet, s Wańskit is a kapcsolatfelvételre buzdítja.[79] Ez esetben tehát láthatólag nem tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy államrendőrségi téren csak feddhetetlen ügynököket lehet alkalmazni.

Az ügynökök díjazását illetően Kempen a teljesítmény szerinti bérezést tekintette az általánosan követendő elvnek az állandó havi fixszel szemben, de e tekintetben az adott rendőri vezetők szabadon tehettek javaslatot, s jobbára szabadon dönthettek.[80]

---

[78] „…die Wahl des Wukadinovich zum Vertrauensorgane eine völlig unentsprechende war, da Ihnen das vielfach bemackelte Vorleben, der schlechte Leumund, und der unsittliche und zur Intrigue geneigte Character dieses Subjektes nicht unbekannt seyn konnte. Ich mache Eu. daher für die Wahl und Verwendung der Vertrauensorgane persönlich verantwortlich, und verpflichte Sie, dafür zu sorgen, daß ähnliche unliebsame, das Ansehen und Vertrauen der Polizei beeinträchtigende Vorkommnisse vermeiden werden." Kempen levélfogalmazványa Fischerhez, Bécs, 1855. szept. 7. „Wukadinovic" címmel akta, HHStA, IB BM 1793/1855.

[79] Wański beadványa Albrecht főherceghez, Skalat, 1853. dec. 23., Parrot altábornagy levele (Albrecht főherceg nevében) Kempenhez, Buda, 1853. dec. 30., Kempen levélfogalmazványai a galíciai kormányzóhoz, Bécs, 1854. jan. 6., márc. 14. Uo. 32/1854.; Kempen levélfogalmazványa a lembergi rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1853. dec. 28. Uo. 6145/1853.; Kempen levélfogalmazványa Wańskihoz, Bécs, 1854. febr. 5. Uo. 32/1854. Mindennek ellenére az alkalmazásra nem került sor mivel – Chominski szerint – nyilvánvaló volt, hogy Wański célja kizárólag az internáló rendelet visszavonása volt, s nem bízott benne, Chominski jelentése Kempenhez, Lemberg, 1854. okt. 20. Uo.

[80] Vö. utasítástervezet Fodrigonihoz (?), keltezés nélkül, HHStA, IB BM 44/1852.; levélfogalmazvány Nikolau Schandru századoshoz, a zimonyi rendőrbiztosság vezetőjéhez, Bécs, 1854. dec. 12. Uo. 7037/1854.

Annak megfelelően, hogy az államrendőrségi megfigyelés spektruma lényegében az egész társadalomra kiterjedt, s a társadalom szinte minden rétegében találhatunk megfigyeltet, az ügynökök társadalmi állására vonatkozóan sem léteztek merev előírások. Ahogy megfigyelt is lehetett akárki, ügynök is. Kempen e tekintetben egyetlen tiltással élt: Nem engedélyezte hivatalnokok, akár rendőrhivatalnokok alkalmi ügynöki megbízatását sem, mondván, „az oly annyira különböző állások egyesítése nagyon könnyen a hivatal és munkatársai tekintélyének kompromittálódásához vezet”.[81] Mégis visszatérően megtörtént ez, a rendőrigazgatók kényelmi és pénzügyi okokból nemegyszer fordultak ehhez az eszközhöz. Kempen, ha tudomására jutott ilyen eset, azonnal utasítást adott a kivizsgálásra s e helytelen gyakorlat felszámolására.[82] Ennek ellenére, mint látni fogjuk, a rendőrigazgatók, illetve a kormányzók által a magyar korona országaiból beküldött ügynökkimutatásokban, illetve más jelentésekben bizony előfordultak állami hivatalnokok, leginkább a pénzügyigazgatás, telekkönyvi hivatalok alkalmazottai közül. Ennek egyik lehetséges oka az volt, hogy a tiltás csak az állományban levő hivatalnokokra vonatkozott, a napidíjas kisegítőkre nem.[83] A falusi jegyzők sem számítottak hivatalnoknak.[84] Az sem ütközött akadályba, hogy hivatali posztját már elhagyott személy álljon ügynöknek, sőt ez esetben nyilván a megbízhatóság garanciája lehetett ez. Protmann ügynökei között is felbukkant például volt rendőrhivatalnok, Wilhelm Anton Sennor (a szegedi rendőrbiztosság korábban leváltott vezetője) személyében 1857-ben.[85] A bizalmi levelezői poszt azonban már – főként ha honoráriumfizetéssel nem kötődött össze – összeférhetőnek bizonyult a hivatalnoki méltósággal.

---

[81] „…die Vereinigung so diverser Stellungen sehr leicht zur Compromittirung des Amtes, und des Ansehens seiner Beamten führen könnte.” Kempen levélfogalmazványa Päumann prágai rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1856. júl. 13. HHStA, IB BM 1751/1856.;ugyanilyen érveléssel utasítja vissza Kucsényi Rudolf, a pozsonyi helytartósági osztály tanácsosának ajánlkozását 1859 nyarán. Kempen levélfogalmazványa Kucsényihez, Bécs, 1859. jún. 15. HHStA IB BM 44/1859. Ilyen nevű hivatalnokot azonban nem találtunk az 1859-es tiszti címtárban, Staats-Handbuch, Ungarn, 1859.

[82] Protmann rendreutasítását például lásd: Kempen elnöki irata a Legfelső Rendőrhatóság első osztályához, Bécs, 1856. aug. 31. AVA, OPB Präs. II. 5817/1856.; vö. még például: Fischer temesvári rendőrigazgató és Kempen levélváltását, 1855. jan. HHStA, IB BM 202/1855.

[83] Az Eszék környéki csendőrparancsnoknak például engedélyezte Kempen, hogy a diakovári adóhivatal egy napidíjasát konfidensként alkalmazza. Kempen levélfogalmazványa a 10. csendőr ezred századosához, Bécs, 1855. febr. 9. HHStA, IB BM 5/1855.; Marx rendőrigazgató is alkalmazhatta Anton Scherrethet, a helyi építésügyi hivatal napidíjasát. Marx jelentése Kempenhez, Kassa, 1853. dec. 1. Uo. 436/1853.

[84] Fischer rendőrigazgató például Anton Welitschek lippai jegyzőt alkalmazta 1853 nyarán. Fischer jelentése Kempenhez, Temesvár, 1853. jún. 28. HHStA, IB BM 12/1853.

[85] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1857. febr. 25. HHStA IB BM 2/1857.; az eredetileg a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területén az ideiglenes rendőri szervezetben alkalmazott Nicolaus Astryt elbocsátása után szintén ügynökként alkalmazták 1855-ben. AVA, OPB Präs. II. 3786/1853., HHStA, IB BM 7037/1854.

Ugyanez vonatkozott a katonatisztekre is: aktív katonatiszt csak ritkán (inkább határon túli megbízatások esetén[86]), de kilépett, leszerelt igen gyakran feltűnik a konfidensek között.[87]

Előfordulnak lelkészek is, bár nem jellemző ez, az ügynökök között.[88] Egy-egy konkrét ügyben sem sokszor találkozunk lelkészekkel az államrendőrség aktái között. 1854 elején a velencei rendőrigazgató jelentette, hogy egy plébános jelentkezett nála azzal, hogy egy paptársa megbízására jelenti: egy személy meggyónta, hogy megbízták őt azzal, hogy a muranói üveggyárból gyűjtsön össze arzént és más mérgező anyagokat a csendőrségi laktanyák kútjainak megmérgezése céljából. A gyóntató pap állítólag kikérte az engedélyét arra, hogy továbbítsa az információt, de a megbízók személyét nem volt hajlandó elárulni.[89] Maga Kempen is próbálkozott alkalmanként a gyónási titok megsértésével információkhoz jutni: egy alkalommal például megkörnyékezte a jezsuita elöljáró P. Max von Klinkowströmt a szabadkőművesség elleni fellépésre hivatkozva, de nem járt sikerrel.[90]

5. A rendőri területi hatóságok ügynökeinek száma

A 3-4. sz. táblázatban közöljük a fennmaradt ügynökkimutatások adatait tartományonkénti, illetve rendőrigazgatóságonkénti bontásban. Az egyik adatsor sem teljes: 1852-ben hiányoznak abból elsősorban a magyarországi rendőrigazgatóságok adatai, 1853-ban pedig nagyon sok helytartósági/kormányzósági jelentésről nincs tudomásunk, ahogy hiányzik a bécsi rendőrigazgatóság ügynöklistája is. (1854-ben innen

[86] Stanković hadnagyot alkalmi szerbiai–boszniai küldetésre az Eszék környéki csendőrparancsnok szervezte be. Jelentés Kempenhez, Eszék, 1856. jan. 15. AVA OPB Präs. I. 169/1856.

[87] Fischer temesvári rendőrigazgató például 1854 elején a helyi hadbíróság volt elnökét, Peter Benczek őrnagy felvételét jelentette Kempennek, aki már korábban is jó szolgálatokat tett neki „baráti alapon". Fischer jelentése Kempennek, Temesvár, 1854. jan. 27. és Kempen levélfogalmazványa Fischerhez, Bécs, 1854. márc. 7. HHStA, IB BM 2216/1854.

[88] A bródi határkirendeltség vezetője például alkalmazta Jeronimus Zečević ortodox lelkészt, aki egy év múltán, amikor Boszniába helyezték át, onnan is vállalta alkalmi bizalmi jelentések küldését. Kempen levélfogalmazványa a bródi határkirendeltség vezetőjéhez, Bécs, 1856. júl. 10. HHStA, IB BM 36/1856.; a bródi határkirendeltség vezetőjének jelentése Kempenhez, Bród, 1857. jún. 6. Uo. 2/1857. Ragusában a ferences gvárdián, Szabó páter ajánlkozott a zarai rendőrigazgatónak 1854-ben elsősorban a határmenti, már török területen fekvő katolikus kolostorokkal fenntartott jó kapcsolataira alapozva bizalmas jelentésekre (s a rendőrigazgató úgy tudta, efféle szolgálatokat hivatali elődeinek is tett már korábban). Kempen engedélyezi az alkalmazását. Josef Gariup zarai rendőrigazgató jelentései Kempenhez, Zara, 1854. dec. 12., 1855. febr. 5. Uo. 6836/1854.; a temesvári rendőrigazgató alkalmazta ügynökként a nyugalmazott ortodox szerb lelkész Johann Csokerlyan Vukadinovićot. Kempen levélfogalmazványa Fischerhez, Bécs, 1855. szept. 7. Uo. 1793/1855.

[89] Blumfeld aláírással jelentés a velencei rendőrigazgatóságról Kempennek, Velence, 1854. febr. 9. HHStA, IB BM 1015/1854.

[90] Kempen naplója, 1857. nov. 4., nov. 27. Das Tagebuch Polizeiministers Kempen 446., 452.

144 ügynököt jelentettek, ez némileg orientálhat bennünket.[91]) A hiányok miatt természetesen nehéz a két adatsort összehasonlítani, de az a kijelentés megkockáztatható, hogy számottevő változás az ügynökök számában nem tapasztalható, sőt az 1852-ben kiemelkedő Bécsben még inkább csökkenésnek lehetünk tanúi, Lombardia–Velencében pedig stagnált a konfidensszám.

Láthatjuk, ezekből a listákból összesen körülbelül háromszáz ügynök adatai rekonstuálhatók az egész birodalom területéről 1852-ben és 1853-ban is, ami messze-messze elmarad a közvélemény által vélelmezett nagyságrendtől. A Kempenhez, illetve utódaihoz 1852–1859 vége között beküldött ügynöklisták alapján összeállított adatbázisban összesen körülbelül 880 ügynök adatai szerepelnek (ebből körülbelül 170 a magyar korona országaiból). Tudjuk azonban, hogy ezek a kimutatások csak egy részét (feltehetőleg kisebbik részét) tartalmazzák azon személyeknek, akik valamilyen módon részt vettek az államrendőrségi információszerzésben. Mi az oka ennek? A csendőrség, valamint a hadsereg egyes egységeinek informátorait természetesen nem tartalmazzák ezek az adatok (kivéve Erdélyt), pedig effajta rendszeres adatgyűjtést ezek a szervek is végeztek; továbbá tudjuk, hogy egyes megyei közigazgatási hatóságok is alkalmaztak saját informátorokat. Ráadásul a rendőri hatóságok által informátorként alkalmazott személyek is csak részben szerepelnek ezekben a kimutatásokban, mivel egyes ügynökök saját informátori alhálózatot tartottak fenn, az ő informátoraik közvetlen kapcsolatban nem álltak a rendőri hatóságokkal, így a nyilvántartásban sem szerepeltek. Néhány foglalkozást űzők esetében pedig (például pincérek, hordárok, portások, szobalányok) a rendőrtisztviselők mintegy természetesnek vették, hogy kisebb összegek fejében alkalmanként információkat kaphatnak tőlük, ezért a kimutatásokban csak a tényt rögzítik, létszám-, illetve személyi adatok megjelölése nélkül. Igen beszédes az, hogy a magyar korona országaira vonatkozóan ugyanezen periódusra vonatkozóan egyedül a fennmaradt rendőrségi aktákból körülbelül további 160 olyan személyt tudtunk azonosítani, aki valamilyen formában – legalább egy alkalommal – információt szolgáltatott valamely rendőri hatóságnak.

6. Jogi védelem az informátoroknak

A rendőri vezetésnek gondoskodnia kellett az informátorok jogi védelméről is. Amennyiben ugyanis egy feljelentés nyomán hadbírósági vagy civil bírósági eljárásra

[91] Maltz jelentése Kempenhez, Bécs, 1854. júl. 4. HHStA IB BM 120/1854.

került sor, a feljelentőtől a bíróság vallomásának eskü alatti megerősítését várta. Ekkor azonban fény derülhetett arra, hogy ki volt a feljelentő. Ez történt például a bécsi 1848. októberi forradalomban szerepet játszó lengyel légió egyik prominens tagjának, Julian Goslarnak[92] a feladójával, Anton Rieth-tel is (vasúti mérnök, már 1846-tól dolgozott az osztrák rendőrségnek, 1847 nyarán állítólag Magyarországon is), aki azonban kérte, hogy eskü alatti vallomását ne Krakkóban, hanem Bécsben tehesse le elkerülendő a lelepleződést, amit engedélyeztek is számára.[93] Ez a megoldás azonban nem nyújtott teljes biztonságot egy ügynök számára.

Egy konkrét ügy kapcsán Kempen kérte Karl von Krauß lovag igazságügyminisztert, hogy intézkedjen arról, hogy a bíróságok a nekik küldött bizalmas rendőrségi információkat bizalmasan kezeljék, azokat közvetlenül ne hozzák a vádlottak tudomására. Erre utasítja is Krauß a bíróságokat, ugyanakkor kéri, hogy a rendőri hatóságok a jövőben világosan jelezzék, ha egy információt csak bizalmas háttérinformációként bocsátanak egy bíróság rendelkezésére, erre Kempen felhívta a rendőri és a közigazgatási vezetők figyelmét.[94]

Mindeközben megjelent egy igazságügy-miniszteri rendelet is, mely szerint az állami hatóságok, községek és egyes állami hivatalnokok nem voltak kötelesek megnevezni a büntetőeljárás megindításának alapjául szolgáló információt szolgáltató egyént, amennyiben az egyén nevének titokban tartásához kötötte az információszolgáltatást. Kivételt csak a kifejezett rosszhiszemű feljelentés, illetve felségsértési ügyek esetén tettek, az utóbbiban például azért, mert minden állampolgár köteles volt az arra vonatkozó információit a hatóságoknak jelenteni. Ha azonban valamilyen más úton a bíróság tudomására jutott, hogy az adott ügyben az ügynök tudhat valamit, a tanúvallomást nem tagadhatta meg.[95]

---

[92] Goslarról lásd: Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 90-91.

[93] Vö. HHStA IB A Akten Nr. 8626. Vö. Antonius: Zum Konfidentenwesen des Vormärz 87.

[94] Protmann indította el az ügyet azzal a jelentéssel, miszerint a bécsi bíróságon felségsértés címen perbefogott, de bizonyíték hiányában felmentett Kutkutaky Konstantin saját kérésére a bécsi bíróságon keresztül másolatot készíthetett (a büntetőtörvénykönyvben biztosított rendelkezés alapján) a bécsi és a pesti rendőrség által róla kiszolgáltatott bizalmas információkról, mivel azokat a bíróság korábban csatolta a vizsgálati iratokhoz. Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1855. szept. 9., Krauß átirata Kempenhez, Bécs, 1855. dec. 6., Kempen levélfogalmazványa a helytartókhoz/kormányzókhoz és a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1855. dec. 17. AVA, OPB Präs. II. 9541/1858.

[95] Az igazságügyminiszter rendelete, 1855. nov. 8. Reichsgesetzblatt, 1855. Nr. 194. 633-634.; Krauß igazságügyminiszter átirata Kempenhez, Bécs, 1856. okt. 27. (másolat) HHStA, IB BM 1382/1856.

7. Kempen közvetlen konfidensei és hivatalának levelezői

Egészen biztosan tudjuk – mindenekelőtt Kempen naplójából –, hogy Kempen foglalkoztatott saját ügynököket és bizalmi levelezőket is, s voltak saját személyes bizalmi emberei is.

Hogy az utóbbiakkal kezdjük: fontos lehetett, hogy egy-egy bizalmasa – nyilvánvalóan nem formalizált ellenszolgáltatás fejében – legyen a kormányzóságokon/helytartóságokon. Egyetlen adat bizonyítja például, hogy Hugo Rettich erdélyi helytartósági titkár 1856 végén már tájékoztatja Franz Hell udvari titkáron keresztül Kempent arról, hogy Schwarzenberg kormányzónak milyen szándékai vannak a kormányzóság rendőri ügyosztályának feloszlatásával kapcsolatban.[96] Hogy pontosan mely tartományok vezető hatóságán voltak Kempennek ilyen bizalmasai, nem tudjuk, hiszen az effajta személyes szálak felgombolyítása a legnehezebb a rendelkezésre álló források alapján.

A Bachhal való feszült viszony és rivalizálás folytán természetes volt, hogy Kempen saját bizalmas ügynökökre kívánt támaszkodni, Bach korábbi közvetlen bizalmasai nemigen tűnnek fel nála. Amikor például a Bach által külföldön, majd Galíciában is sikerrel alkalmazott, már említett Anton Rieth 1853 nyarán Kempennel is igyekezett felújítani a kapcsolatot, Kempen elzárkózott (bár nem ellenezte, hogy a galíciai hatóságok, ha akarják, igénybe vegyék információit esetenkénti honorálással), s amikor egy évvel később Rieth kivándorolni készült Belgiumba, úgy nyilatkozott, a kormányzatnak is az lenne a legjobb megoldás, ha elhagyná az országot.[97] Feltehetőleg nem volt tehát „hivatalos” átadás e téren a rendőri ügyek átvételekor, a központi személyes bizalmasok és levelezők rendszere nem intézményesült még annyira, hogy a személycsere a vezetésben ne teremtett volna teljesen új helyzetet. Talán ez a szoros személyhez kötöttség magyarázza részben azt, hogy a központi ügynökökre, levelezőkre vonatkozóan a fennmaradt iratok között semmiféle nyilvántartást nem találtunk.

Kempen központi konfidenseit önkéntes ajánlkozók közül választotta ki (naplójában alkalmanként feljegyezte az ajánlkozókat is[98]), láthatólag gondosan mérlegelte a neki írt levélben vagy audiencián nála személyesen bizalmi szolgálatokra ajánlkozókban rejlő lehetőségeket: érdemes-e elfogadni az ajánlatot, nem lehet-e

[96] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1857. jan. 12. AVA OPB Präs. II. 234/1857.
[97] Rieth 1855. nyár végén jelentkezik újra a követségen keresztül, s információkat ajánl. Riethre vonatkozóan lásd: HHStA IB BM 12/1853., 5454/1853., 120/1854., 421/1855., HHStA IB Actes de Haute Police Kt 39. Vö.: Bőhm: A Hadtörténelmi Levéltár 283.
[98] Vö. Kempen naplója, 1853. nov. 14., dec. 2. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 310-311.

hatékonyabban alkalmazni helyben az illetőt. Amikor például két alkalommal is ajánlkozott nála a korábban már említett Josef Lichtenstein pozsonyi konfidens, mindkétszer elutasította az ajánlkozást azzal, hogy helyben több hasznát lehet venni.[99]

Továbbra is volt természetesen bizonyos átjárás, illetve átfedés a központi hatóság levelezői és a rendőrigazgatóságok/biztosságok konfidensei között, bár talán kisebb mértékben, mint a megelőző években. 1854 végén például Kempen azzal a kéréssel fordult a milánói és velencei rendőrigazgatókhoz, hogy ha tudnak, küldjenek egy megbízható ügynököt, aki hosszabb ideig alkalmazható lenne a Bécsben élő olaszok megfigyelésére.[100] Másrészt viszont a központi levelezőként alkalmazott Szekulits Istvánt Kempen javaslatára később átvette a magyarországi kormányzóság.[101] Ugyanakkor a területi rendőri hatóságok vezetői is tisztában voltak azzal, hogy egy központi bizalmi vagy levelező lehetséges feladatai közé tartozhat a rendőri hatóságok működésének szemmel tartása is, s a rendőrhivatalnokok sem nézték jó szemmel, ha valamelyik társukról elterjedt, hogy a Legfelső Rendőrhatóság bizalmi embere. Velencében például az ottani rendőrigazgatóság hivatalnokai között az egyik rendőrhivatalnokról ezt suttogták (bár Kempen cáfolta, nem tudjuk, hogy megalapozott volt-e a gyanú), s ezért a feleség panasza szerint, ahol lehetett, kitoltak vele (például tizenkét fős katonai rendőregységet szállásoltak be lakásába, s csak egy órával korábban értesítették), s a panasz kivizsgálására bizalmasan megkért helyi csendőrparancsnok is elképzelhetőnek tartotta a tudatos „üldözés”-t, bár bizonyíthatónak nem. Mindeközben elmebeteg hírét is terjesztették.[102]

Kempen naplója elárulja nekünk, hogy Kempen késő esti időpontban, 10 és 11 óra között fogadta általában hivatalában közvetlen ügynökeit,[103] akiket konkrét feladattal látott el. Úgy tűnik, ha kiküldött egy területre informátort, az ott illetékes csendőrparancsnok védőszárnyai alá irányította – nem a rendőri szervekhez. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy így elkerülhette, hogy bármely kerületi vagy tartományi közigazgatási–politikai hatóság avatatlanul bepillanthasson a kártyáiba. Amikor például a már említett Wańskit 1852 késő őszén Miskolc környékére utasította, ugyanígy történt, s

[99] Vö. HHStA, IB BM 19/1852., 5912/1854., 36/1856. Vö. Deák: Két pályakép 354-355.
[100] Kempen levélfogalmazványa a milánói és velencei rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1854. dec. 31. HHStA, IB BM 7047/1854.
[101] Lásd a 122-123. sz. jegyzetet.
[102] Kempen levél fogalmazványa Gräffl őrnagyhoz (15. csendőr ezred), Bécs, 1856. ápr. 1. és Gräffl őrnagy jelentése Kempenhez, Velence, 1856. ápr. 7. AVA OPB Präs. I. 895/1856.; feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1856. júl. 11. HHStA, IB BM 1740/1856.
[103] Mayr: Einleitung 40.

ellátták őt pontos utasításokkal: nem léphetett kapcsolatba a helyi hatóságokkal, a területileg illetékes rendőri hatóságokkal sem, csakis veszély esetén tehetett írásban jelentést a rendőrigazgatónak, de csakis neve megjelölése nélkül. Egyébként közvetlenül Bécsbe kellett eljuttatnia „Teofil" aláírással jelentéseit. A Kempentől kapott „nyílt rendelet"-et (*offene ordre*) csakis szükség esetén mutathatta fel.[104] A normál ügymenet szerint a helyi közigazgatási vezetők előtt természetesen teljesen rejtve kellett, hogy maradjon küldetése. Nem volt azonban minden esetben egyszerű betartani az utasításokat, gondoljunk például Noisser Richárd már említett példájára: miután szegedi tartózkodása alatt 1853 tavaszán feltűnő viselkedése és öltözködése („demokrata körszakállal" és „Kossuth-kalappal" jelent meg a városban, majd hamarosan francia cilindert öltött, gyümölcskereskedőnek állította magát, miközben dologtalan, léha örömifjú életet élt) azonnal rendőrügynök hírébe keverte, nagyszebeni tartózkodása alatt igyekezett minden feltűnést kerülni, mégis a helyi rendőrigazgató felfigyelt rá, s magához kérette, kérdőre vonva ott tartózkodásának célját illetően – mire Noisser elárulta „bizalmas" ügynök voltát, ami bizonyára nem nyerte el bécsi megbízóinak tetszését.[105]

Hasonló utasításokkal ellátva érkezett 1854 nyarán Erdélybe Ráskay Lajos is (a katonai határőrvidékről származott, katonatiszt volt korábban, de egy általunk nem ismert köztörvényes bűntett következtében négy évnyi várfogságot szenvedett) a közhangulat megfigyelésére, forradalmi emisszáriusok felkutatására, esetleges szervezkedések felderítésére. Nem tudjuk, korábban milyen szolgálatokat tett Ráskay Kempennek, de az utóbbi úgy nyilatkozott, már tanújelét adta a rendőrségi ügyeket illető tehetségének. Ráskay is az illetékes 8. csendőrezred parancsnokával tarthatta a kapcsolatot, ő folyósította számára a Kempen által meghatározott, legfeljebb havi 80 forintnyi honoráriumot is. A parancsnok, ha szükségesnek látta, megbízhatta más konkrét feladattal is, de azt jelentenie kellett Kempennek. Az első hónap elteltével jelentést kellett küldeni Ráskay teljesítményéről, eredeti jelentések csatolásával. Kempen Ráskayn keresztül az erdélyi rendőri hatóságok működéséről is információkhoz kívánt jutni. A bizalmi instruálása szigorúan csak a csendőrparancsnokra tartózhatott, amikor az Nagyszebenből való távolléte idejére ezt a feladatot helyettesére átruházta, Kempen megrótta ezért. Ráskay a csatolt elszámolás szerint a nyár folyamán Nagyszeben mellett felkereste

[104] Levélfogalmazvány a Legfelső Rendőrhatóságból Wański számára, Bécs, 1852. nov. 30. HHStA, IB BM 21/1852.

[105] Kivonat Leurs ezredes szegedi városparancsnok Heyntzel pest–budai katonai kerületi parancsnokhoz intézett jelentéséből, Szeged, 1853. máj. 11., Schelker nagyszebeni rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1853. jún. 2. HHStA IB BM 12/1853.

Brassót, Előpatakot, Sepsiszentgyörgyöt, Tamásfalut, s november elején készített egy összefoglalót a tartomány viszonyairól, az egyes rétegekben uralkodó hangulatról, de szervezkedések nyomait nem találta. Nem csoda, hogy e jelentés után Kempen szolgálatait nélkülözhetőnek tartotta, s erről november 20-án a csendőrparancsnok értesítette őt. Nem volt azonban Kempennek nagyobb szerencséje Ráskayval sem, mint Wańskival. Az erdélyi kormányzó ugyanis decemberben arról jelentett, hogy Ráskay Marosvásárhely környékén pénzeket próbált titkosrendőri megbízására hivatkozva kizsarolni, s a járási elöljárótól is előleget kért. Ezután a kormányzóság úgy látta, nyilvánvalóan „csaló szédelgéssel" van dolguk, s Ráskay letartóztatását rendelték el. Ezután viszont a marosvásárhelyi csendőrparancsnokság igyekezett menteni a menthetőt, s Ráskaynak mint „politikai kompromittált"-nak a kiadására szólította fel a kerületi hatóságot, hogy őt az illetékességi helyére szállítsák. (Mindez Kempen utasítására történt – ez számunkra az aktából kiderül, de a kormányzó természetesen ezt nem tudhatta.) Amint arra a csendőri vizsgálat fény derített, különböző rendőri, csendőri és közigazgatási vezetőktől összesen 223 forintnyi „előleget" vett fel Ráskay (az iratból nem derül ki, hogy erre elbocsátása után vagy részben már azt megelőzően került-e sor). Ezután Ráskayt eredeti lakóhelyére, Fiumába toloncolták. Amikor 1856 késő tavaszán újra felbukkant Bécsben, Kempen azonnal kitoloncoltatta onnan.[106]

Ne higgyük azonban, hogy Kempen minden megbízottjának útja ilyen csúfos véget ért. Érthető módon általában csak azon ügynök aktái maradtak ránk, akinek a megbízásából „ügy" lett; ha az ügynök szép csendben teljesítette a rábízott feladatot, az arra vonatkozó iratok sokkal hamarabb kiselejtezésre kerülhettek, a csendőrségi iratanyagba kerülhettek, vagy nem is kerültek be semmiféle hivatali iratanyagba. Tetten érhető ugyanis egy-egy alkalommal, hogy Kempen igyekezett személyes ügynökeit saját hivatali apparátusa előtt is rejteni. 1855 végén például egy a titkos alapból történő 60 ezüst forintnyi kifizetésre úgy adta ki az írásbeli utasítást a rendőri pénztár hivatalnokainak, hogy a jogosultat nem nevezte meg, csak a rendőrhivatalnokot, aki az

[106] „betrügerisches Schwindlersein", Kempen levélfogalmazványai Karl Riebel von Festertren ezredeshez, Bécs, 1854. jún. 4., júl. 14., aug. 8., „Haupt-Relation über das Kronland Siebenbürgen" címmel Ráskay feljegyzése, Marosvásárhely, 1854. nov. 2., Schwarzenberg kormányzó levele Kempenhez, Nagyszeben, 1854. dec. 20., Riebel ezredes jelentése Kempennek, Nagyszeben, 1854. dec. 18. HHStA, IB BM 6967/1854.; az ügy további fejleményeire lásd: Uo. 260/1855., 1323/1856.; vö. Sebess: Két Magyarország 131. Ráskay Kempen bukása után, 1860 tavaszán újra próbálkozik: Bukarestben él ekkor nyelvtanárként, s ügynöki alkalmazást kér. Ráskay beadványa Thierryhez, Bukarest, 1860. ápr. 8. Uo. 28/1860. Nincs nyoma, hogy alkalmazták volna.

előleget átveszi, s csak a csatolt átvételi elismervényen állt ott a bizalmas neve („Seeligmarch hadnagy”).[107]

Egészen biztosan csalóka tehát a kép, amelyet a fennmaradt akták alapján alkothatunk Kempen ügynökeiről. Mutassunk be épp ezért egy sikerrel végződő esetet is: Josef Blatschek bécsi lakos a bécsi rendőrigazgató számára a közbiztonság területén bizonyult nagyon sikeres informátornak, több alkalommal is a magyar korona országaiba (1853-ban Erdélybe, 1855-ben a kassai kerületbe, 1856-ban Budára és az Alföldre) küldte Kempen, elsősorban betyárok után nyomozott. Láthatólag mind a helyi hatóságok, mind Kempen elégedett volt a tevékenységével, jó néhány rablót sikerült letartóztattatnia.[108]

Kempen még egy bizalmasát azonosította már régen a történeti irodalom, legalábbis mint Rechberg gróf „legmegbízhatóbb önkéntes kém”-jét: Báró Inkey Ede császári kamarás feleségét, szül. Cibbini Matildot. Kempen naplójának tanúbizonysága szerint azonban efféle szolgálatai egyáltalán nem 1859 őszén kezdődtek, 1859 végén ugyanis „különleges erőszakossággal” igyekezett bizalmas szolgálatairól Kempentől igazolást kapni.[109]

Az ügynököket általában egy-egy feladatra, korlátozott – bár előre az esetek többségében, úgy tűnik, nem meghatározott – időre alkalmazták. A levelezők feladata ezzel szemben inkább az általános közhangulat jellemzése, háttérinformációk szolgáltatása volt. Az ő alkalmazásuk folyamatos lehetett, havi állandó honorárium vagy esetenkénti díjazás ellenében.

1856 nyarán Kempen egyik hivatalában alkalmazott bizalmasa úgy nyilatkozik, hogy a levelezői hálózat a birodalom többi részéről még nem olyan jól szervezett, mint Erdélyben, ahonnan pontos és helytálló információkat kapnak a közállapotokról, visszaélésekről, a lakosság kívánságairól is.[110] Ebből az iratból kiderül, hogy Kempen

---

[107] Vö. AVA OPB Präs. II. 9777/1855.

[108] A legutolsó említett útja alkalmával azonban a Baja környéki csendőri egységek – melyek nem voltak értesülve megbízatásáról – letartóztatták, mivel egy asszony egy híres magyar rablót vélt benne felismerni. A Blatschek kiküldetéseire vonatkozó aktákat lásd: AVA OPB Präs. II. 5986/1853., 8991/1855., 252/1856., 4072/1856., 6832/1856., Präs. I. 4229/1855., 321/1856., 688/1856., 879/1856., 916/1856.; lásd még: MOL D 44 1856:539., 564., 593., 681., 713., 733., 768., 807., 837., 846., 860., 861., 881., 896., 909., 921., 924., 945., 949., 1077., 1113., 1271., sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1856. márc. 21–szept. 4.

[109] Kempen naplója, 1859. dec. 25. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen. September bis Dezember 1859 107.; vö. Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 77.; Tábori: A női spiclik; Kosáry: Széchenyi Döblingben 250-251. Inkeyné 30 000 forintos kártalanítási beadványát említik a minisztertanács 1849. áprilisi egyik ülésén. Krauß június 30-i előterjesztésére az uralkodó megítél számára 1000 forintos előleget, de nem tudjuk, pontosan mi volt a jogcím. (Kab. Kanzl., MRZ 2173/1849). A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. ápr. 24. Ministerratsprotokolle II/1. 239.

[110] Leopold Edler von Schmidt alezredes jelentése Kempenhez, Bécs, 1856. aug. 9. AVA, OPB Präs. I. 3778/1856. Schmidtet nyugalmazott katonatisztként Kempen 1854-ben nem hivatalos státusban alkalmazta

sem volt maradéktalanul elégedett hivatalának teljesítményével e téren, már 1855 telén felszólította Clanner von Engelshofen tanácsost a megfelelő intézkedések megtételére, aki maga sem tagadta a nehézségeket és hiányosságokat. A levelezők alkalmazása kevésbé kötődött szorosan Kempen személyéhez, ez esetben a Legfelső Rendőrhatóság s nem személyesen Kempen bizalmasairól beszélhetünk. Ennek ellenére természetesen alapvető fontosságú volt, hogy maga Kempen milyen fajta információkat várt a bizalmi levelezőktől. 1858-ban erről a következőképp nyilatkozott: „…az itteni célok szempontjából adminisztratív jellegű események vagy viszonyok csekély érdeklődést keltenek, főképp ha azok a település határain túl egyáltalán nem vagy csak csekély jelentőséggel bírnak. Ellenben olyan ügyek, melyek a közvéleményre és a nép hangulatára hatást gyakorolnak, érintsék azok elsősorban a külföldet vagy a belföldet, mindig tudni érdemesnek tűnnek, és itt az érdeklődést nagy mértékben felkeltik. Az effajta történések, körülmények és eseményekre való figyelemfelhívást ajánljuk Önnek."[111]

A levelezők számáról, struktúrájáról semmiféle információ nem áll rendelkezésre, a magyarországi levelezőket illetően is csak egy-egy fennmaradt aktából felfejthető egyedi eseteket ismerünk.

A korábbról már ismert személyek közül Kempen hivatalának titkos iratai között megtalálható 1852 novemberéből Tognio Lajos egy jelentése – láthatólag egy jelentéssorozat részeként, 4-5. számmal ellátva – a korábban is használt „Otmar Gootin" fedőnévvel, a legkülönbözőbb személyekről, de elsősorban persze egyetemi hírekről közölve információkat.[112]

---

elnöki irodájában. 1859-től évjáradékot kapott a titkos rendőri alapból. Vö. „Personen, welchen bei den Verlagsgeldern des Dp. I. regelmäßige qua Pensionen angewiesen sind" (1867. tavasz). HHStA IB BM 2363/1867.

[111] „…für die hierseitigen Zwecken Vorfallenheiten oder Zustände administrativer Natur geringeres Interesse haben, insbesondere wenn sie außer dem Ortsbereiche keine oder doch nur eine untergeordnete Bedeutung haben. Dagegen werden Angelegenheiten, welche auf die öffentliche Meinung und die Stimmung des Volkes Einfluß nehmen, mögen sie zunächst das Ausland, oder das Inland berühren, stets als wissenswerth erscheinen, und das hierseitige Interesse im höheren Grade anregen. Auf derley Ereignisse, Zustände und Vorfallenheiten das Augenmerk zu richten, glaubt man daher Eu. empfehlen zu dürfen." Kempen levélfogalmazványa Mangesius nyugalmazott őrnagyhoz, Bécs, 1858. jan. 9. HHStA, IB BM 2529/1858.

[112] „Otmar Gootin" aláírással jelentés megszólítás nélkül, Pest, 1852. nov. 30. HHStA, IB BM 1240/1852. Tognio jelentésében többször is egyes szám harmadik személyben szól önmagáról és nézeteiről. Jellegzetes kézírása alapján azonban személyét azonosítani tudjuk. A jelentés nyomán Kempen utasította Protmannt, hogy Dr. Lenhossék József 1848–1849-es tevékenységét vizsgálja ki. Thunnak is írt, hogy megakadályozza professzori kinevezését.

Engel Sándor pozsonyi helytartósági tanácsos 1852. nyár végén kapott Hiersch tanácsostól Kempen megbízására egy bécsi címet, ahova információit várják.[113]

Az évtized derekán Körmöcbányából Soltész Alajos „levelező" küldött jelentéseket a város viszonyairól.[114]

Kempen fentebb említett instrukcióinak címzettje, Mangesius nyugalmazott őrnagy volt Nagyszebenben, aki 1857 végétől állhatott levelezőként Kempen rendelkezésére, de nem tudjuk, meddig.[115]

A bécsi rendőrminisztérium központi levelezőiről készült 1867-es kimutatás megnevezett egy bizonyos „Dr. Schwarz"-ot, aki magán elmegyógyintézetet működtetett Pest-Budán, s csak közvetett kapcsolatban állt a minisztériummal, megfigyeléseit a bécsi rendőrség bizalmasának, a Bécsben élő Leopold Mandl-nak küldte. Őt a jelentés „körültekintő megfigyelő és a politikai viszonyok éleselméjű ítésze"-ként jellemezték, aki konkrét megbízások teljesítésére nem használható. Viszont – ahogy megjegyzik – már 1859 előtt is a minisztérium levelezőihez tartozott.. Feltehetőleg Schwartzer Ferencről volt szó, aki 1850-ben nyitotta meg Vácott magánintézményét, melyet 1852-ben helyezett Budára.[116]

Láthatjuk, nagyon mozaikszerűek a rendelkezésünkre álló ismeretek. Annyit tudunk bizonyosan, hogy számosan lehettek még – akiket nem tudunk azonosítani, vagy egyáltalán nem ismerjük őket.[117]

A legnagyobb „fogás" Kempen hivatalának magyarországi levelezői között feltehetőleg Szekulits István lehetett.[118] Szekulits az ellene folyó 1849. őszi aradi hadbírósági eljárás idején felvett személyi adatok szerint akkor 38 éves volt, katolikus,

---

[113] Hiersch levélfogalmazványa Engelhez, Bécs, 1852. aug. 26. HHStA IB BM 21/1852.

[114] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1856. márc. 29. HHStA, IB BM 907/1856.; Soltész Alajos 1859-ben mint a pozsonyi állami gimnázium tanára szerepel a tiszti címtárban. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 127.

[115] Mangesius őrnagy levele Kempenhez, Nagyszeben, 1857. dec. 23. HHStA, IB BM 2529/1858.

[116] „Aufmerksamer Beobachter, und Scharfsinniger Beurtheiler politischer Zustände". HHStA, IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten" HHStA, IB Annexe, Kt. 21.; Schwartzerre vonatkozóan lásd: Horánszky: A Schwartzer-család a magyar tudományos életben. 8-11.

[117] Az 1856. január–június közötti időszakból például fennmaradt több, ugyanazon személytől származó, különböző erdélyi városokból keltezett jelentés sorozatot, amely hosszan tartó bizalmi levelezői posztra utal: a januári jelentés ugyanis a „No. 130" jelzéssel, a június eleji pedig „No. 213" jelzéssel ellátott. Írója azonban nem tudjuk azonosítani. MOL D 296 2. doboz ff. 543-587.; ugyanebben az állagban még két hasonló jellegű jelentés található: Egy 1857. július 7-i keltezésű jelentés írója Jósika Lajos báróval folytatott beszélgetéséről számol be hosszasan [a hátoldalra rávezetve: Präs. I. 2460/1857.], egy másik jelentés pedig Pestről kelt 1857. júl. 18-i dátummal. MOL D 296 3. doboz (paginálás nélkül); „N.N." szignóval is fennmaradt a Legfelső Rendőrhatóság iratai között egy Pestről keltezett jelentés 1854 nyaráról, amely nem pusztán hangulatjelentés, hanem konkrét információkat is tartalmaz például a vasár- és ünnepnapok megtartásáról szóló rendelet megsértéséről. „N.N." szignóval jelentés, Pest, 1854. jún. 30. AVA, OPB Präs. II. 4175/1854. (Ez azonban lehetett névtelen feljelentő levél is.)

[118] Szekulitsról lásd: Jánossy: A Kossuth-emigráció I. 1.; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 85-86.

nőtlen, a bécsújhelyi katonai akadémia egykori növendéke, majd 1848-ig a császári hadseregben szolgált, mint főhadnagy szerelt le; 1848 nyarán lépett be a honvéd hadseregbe, ott 1849 májusában ezredes lett a második hadtestben. Májustól betegeskedett, de nyáron a minisztériummal együtt Szegedre, majd Görgeyhez Nagyváradra ment. A világosi fegyverletétel nyomán került császári fogságba. Az aradi hadbíróság november elején golyó általi halálra ítélte, majd Haynau ezt vasban töltendő tizennyolc évi várfogságra változtatta.[119] Olmützbe került ezután, s 1850. júniusban teljes amnesztiát kapott. Ezt követően Pesten a József Hengermalom tisztviselőjeként dolgozott, 1851-ben kísérletet tett adóhivatali alkalmazás elnyerésére, de nem járt sikerrel. A rendőrségi feljegyzések szerint többször próbálkozott a bécsi idegenrendészettel megbízott rendőrhivatalnokoknál is, de – mivel nem bíztak benne – elutasították ajánlkozásait.[120] 1852 tavaszán azután a 3. hadseregparancsnokságnak kiszolgáltatta Kossuth egy 1851 novemberében kelt levelét, melyben Kossuth felkérte a bánáti, határőrvidéki és Temesvár környéki szervezkedés vezetésére. Azt állította Szekulits, a levél csak a következő év áprilisában jutott el hozzá, s hogy ugyanebben egy hónapban egy ismeretlen kereste fel a forradalmi szervezkedők megbízásából, de ő – mivel azt hitte, rendőrségi provokátor – elutasította a közeledést. Ezt követően azonban névtelen fenyegető leveleket kapott, s ezután fordult a Kossuth levéllel a katonai hatóságokhoz, bár mint mondta, csak annyit tudott a szervezkedésről, hogy az év-hónap-nap-óra-perc rendszer volt a szervezés alapelve, de a szervezkedők kilétét nem ismerte. A hatóságok persze bizalmatlanok voltak, feltételezték, hogy Szekulits kapcsolatban állhatott Jubál Károlyékkal, s csak Jubál és társai letartóztatásaitól megrettenve szánta el magát a feljelentésre.[121]

1852 nyarán Szekulits a Legfelső Rendőrhatósághoz fordult, a Kossuth-párt szervezkedéseiről fontos információkat ajánlott. Kempen értesítette erről Albrecht főherceget is, aki továbbra is gyanúsnak tekintette személyét, úgy vélte, bizonyos dolgokról mintha hallgatna, s valójában maga is kapcsolatban állna a forradalmi párttal, ezért nagyon óvatosan kell kezelni az információit. Ezzel együtt is úgy ítélték meg

[119] Szekulits István kihallgatási jegyzőkönyve, Arad, 1849. szept. 24. HL, Absz. kori iratok, aradi hadbíróság iratai 2/239/c.; „Világosi fegyverletételnél a magyar tisztek Névjegyzéke”. HL 1848-49-es gyűjtemény 51/17.

[120] Feljegyzés Szekulitsról, dátum és aláírás nélkül [1852. jún.] HHStA IB BM 17/1852.

[121] A katonai és polgári kormányzóság átirata a pesti hadbíróságnak, Buda, 1852. nov. 6. , Szekulits levele „Oberst und Armee corps-Adjutant” megszólítással, Pest, 1852. ápr. 2. (másolat), Kossuth levele Szekulitshoz, London, 1851. nov. 16. (német nyelvű fordítás). HL Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1852-6/88/1.; Kossuth levelét közli: Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában II/1. 1-3.; vö. Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 85.

Bécsben, elfogadják ajánlkozását, s 1852 őszétől–telétől a Legfelső Rendőrhatóság levelezője lett, feladva hengermalombeli állását. Bécsben elégedettek voltak teljesítményével, de mivel Szekulits információi kizárólag Magyarországra, elsősorban is Pest-Budára korlátozódtak, 1853 végén úgy döntött Kempen, illetve Engelshofen tanácsos, hogy célszerűbb lenne, ha a magyarországi kormányzóság alkalmazná. Rottée viszont úgy nyilatkozott, hogy magasabb államrendőrségi feladatra csak teljesítménybérezéssel alkalmaznak személyeket, ezért nem tudják átvenni Szekulitsot. Így hát javaslatát, hogy Szekulitsot egyszeri 400 forintos végkielégítéssel bocsássák el, Kempen is elfogadta.[122] Ezek után meglepő, hogy 1854 márciusában a kormányzóság mégis már saját ügynökeként tett jelentést Szekulitsról, de alkalmazásának konkrét feltételeit nem ismerjük.[123] 4. számú konfidensként tartották számon, jelentéseiről csak annyi tudunk, hogy 1855-ben egy alkalommal Magyarországon utazgató oroszokról, illetve a már említett Nagy Józsefről jelentett.[124] Kempen azonban rajta tartotta a szemét Szekulitson, amikor az 1854-ben, majd 1856-ban újabb kísérleteket tett, hogy állami alkalmazást szerezzen magának (először a központi vasúti igazgatóságon, majd a nagyváradi telekkönyvi hivatalnál), Kempen nem zárkózott el attól, hogy közbenjárjon az érdekében, de azt a magyarországi kormányzóság kezdeményezéséhez kötötte, s úgy tűnik, Albrecht főherceg nem tett lépéseket.[125] Mint látni fogjuk, az 1860-as években Szekulitsot újra mint a rendőrminisztérium levelezőjét látjuk viszont, bár – feltételezhetően – nem szakadt meg kapcsolata a pest–budai közigazgatási és rendőri vezető szervekkel sem.

Az állandó ügynökök és levelezők mellett azonban akadtak továbbra is bőven alkalmi feljelentők is, akik Kempenhez fordulva igyekeztek különböző motívumokból denunciálni. Példaként említhetünk néhány magyarországi újságírót, akik időnként igyekeztek egymást feljelenteni a különféle rendőri – de nemcsak rendőri – szerveknél. Pompéry János (országgyűlési képviselő 1849-ben, az Országos Rendőri Hivatal alkalmazottja) például névtelen feljelentő levelet írt Török János (volt honvéd alezredes) ellen 1854 őszén, amikor maga egy új hírlap engedélyezését kérte, amit azonban Kempen a feljelentő levéltől függetlenül elutasított. A kormányzóság polgári osztálya derítette ki

[122] Hirsch feljegyzése Albrecht főherceghez, Bécs, 1852. jún. 9. HHStA, IB BM 17/1852.; Kempen levélfogalmazványai Rottée-hez, Bécs, 1853. dec. 5., dec. 19. és Rottée jelentése Kempenhez, Buda, 1853. dec. 14. Uo. 5716/1853.; az öszeg folyósítására a kormányzóság közvetítésével került sor. MOL D 44 37. köt. (Névmutató 1853.)
[123] Parrot altábornagy jelentése Albrecht főherceg nevében, Buda, 1854. márc. 8. HHStA IB BM 120/1854.
[124] MOL D 44 39. köt. (Névmutató 1855.)
[125] Vö. HHStA, IB BM 2091/1854., 258/1856.

azután, hogy a levél írója Pompéry.[126] Egy évvel később viszont Szilágyi Ferenc tett feljelentést Török ellen a Legfelső Rendőrhatóságnál, amikor az a Magyar Sajtó bécsi szerkesztésére engedélyt kapott. Kivizsgálták az ügyet, de a már jóváhagyott kiadási engedélyt nem vonta vissza Kempen. Ezt követően Szilágyi – tudva, hogy Török támogatója Bécsben Kecskeméthy Aurél, aki Kempen hivatalában a sajtóosztály hivatalnoka – Kecskeméthy ellen tett bizalmas feljelentést Rottée-nál, mondván, Kecskeméthy feletteseinek engedélye nélkül lett a Magyar Sajtó munkatársa (ami igaz is volt).[127] 1856 tavaszán újra jelentkezett Pompéry is Kempennél, „leleplezéseket" ígért, amelyeket végül írásba foglalva küldött el neki, mivel nem engedélyezte számára Kempen a személyes megjelenést Bécsben.[128] Meg kell azonban említenünk, hogy – mint látni fogjuk – Török János is ápolta a kapcsolatokat a rendőri hatóságokkal, de ő inkább a budai hatóságokat vette célba – bár egyes feltételezések szerint Protmann épp azért nem kedvelte őt, mert az hírlett róla, hogy „a bécsi rendőrséggel van összeköttetésben".[129]

Az alkalmi feljelentéseket, akár nevesítettek, akár névtelen feljelentések voltak, láthatólag igyekezett Kempen minden esetben kivizsgáltatni. Még az olyan abszurdnak látszó bejelentések után is nyomoztak, mint hogy Maria Göbl birtokában van egy olyan gyűrű, amely tulajdonosát megvédi minden támadástól, s az megvédhetné az uralkodót is.[130] Nem tudjuk, Kempen osztotta-e egyik beosztottja, a lembergi rendőrigazgató véleményét, aki meglehetősen becsmérlően szólt a névtelen feljelentések értékéről: az efféle denunciációk mögött egyáltalán nem patrióta célok, hanem csak „ellenséges magánszempontok" állnak.[131] Mindamellett rutinszerűen igyekeztek felderíteni, ki rejtőzik a névtelenség mögött. S alkalmanként ez sikerült is. 1853 elején például Krauß igazságügyminiszter juttatott el egy magyar nyelvű, Aradról érkezett névtelen levelet Kempenhez, melyben az író egy álnéven ott élő veszélyes agitátorra hívta fel a hatóságok figyelmét, további leleplezéseket is ígérve. Néhány napon belül már jelenti is a magyarországi kormányzóság, hogy megvan a levélíró, egy Győry nevű adóigazgatási

[126] Angyal: A magyar hírlapirodalom 122-125.
[127] Angyal: A magyar hírlapirodalom 137., 150-151.
[128] AVA OPB Präs. II. 2158/1856.; Angyal: A magyar hírlapirodalom 192.
[129] Angyal: A magyar hírlapirodalom 105. Az általa szerkesztett Magyar Sajtó mindenesetre 1856 elején 2500 ezüst forint támogatásban részesült. Átvételi elismervényében Török kötelezte magát, hogy lapja teljes egészében az uralkodó kormányzat szellemében fog hatni a publikumra. Török János átvételi elismervénye, Bécs, 1856. febr. 7. AVA OPB Departement-Registratur A/2. Kt. 41: Presse-Quittungen; a támogatásért cserében természetesen magyarázkodni is kellett, ha egy-egy cikk nem nyerte el a kormányzat tetszését. Vö. Török igazoló irata a birodalmi színekről a Magyar Sajtóban megjelent cikk ügyében, 1856. júl. Uo. Präs. II. 6699/1856.
[130] Az ügyről lásd: HHStA, IB BM 990., 1007., 1053., 1444/1857.
[131] „nur feindselige Privatrücksichten"; Chominski jelentése Kempenhez, Lemberg, 1854. márc. 12. AVA, OPB Präs. II. 1378/1854.

hivatalnok, aki feleségének az adott illetővel fenntartott szerelmi viszonyát akarta megbosszulni. A hamis névhasználatra vonatkozó információ igaznak bizonyult, de semmi egyebet nem tudtak a feljelentett számlájára írni. Ez azonban elegendő volt ahhoz, hogy a hatóság tudatos félrevezetése címén eljárást indítsanak ellene, s eredeti lakóhelyére, Pestre toloncolják. Végül is az eltávolítással a megcsalt férj szempontjából az akció sikeresnek minősülhetett, ő azonban megtagadott minden „további leleplezés”-t.[132] A közvetlen személyes bosszú mint motívum nyilvánvaló volt Illés Barbara szolgálóleány esetében is, aki korábbi szerelmesét, a suszterlegény Schwarz Istvánt jelentette fel azzal, hogy az egy évvel korábban kijelentette, hogy lelövi Ferenc Józsefet annak magyarországi tartózkodása idején, vagy ha kell, akár Bécsbe is elmegy, s erre esküt tenni is kész volt.[133] A felderített feljelentők döntő többsége esetében valóban kimutathatók voltak egyéni érdekmotívumok. Akadt azonban kivétel is. A bécsi lakos Andreas Mayer szemorvos halálos ágyán hívatta magához a bécsi rendőrigazgatóság egy hivatalnokát, hogy könnyítsen lelkiismeretén, s feljelentse a Hont megyében élő fivérét és egy Jany nevű szabót, mondván, azok kossuthista összeesküvést szerveznek a környékbeli jegyzőkkel együtt, fegyvert és lőszert rejtegetnek.[134]

Miután láttuk, milyen elvek szerint szervezte újjá Kempen az államrendőrségi információszerzést, nézzük meg, mindez milyen következményekkel járt a magyar korona országaiban.

Államrendőrségi tevékenység a magyar korona országaiban

1. Az államrendőrség vezetésében szerepet játszó személyek

Az államrendőrségi ügyek irányításának szervezeti kerete nem változott Magyarországon 1852–1853-ban: a kormányzóság rendőri ügyosztálya volt hivatott Kempen centralizáló szándékai szerint az államrendőrségi tevékenység koordinálására, az áhított „egyöntetűség” kimunkálására a tartományon belül.[135] A kormányzóság

[132] Krauß átirata Kempenhez, Bécs, 1853. febr. 3., melléklet: „A.B.” szignóval jelentés, a kormányzóság jelentése Kempenhez, Buda, 1853. febr. 19. HHStA, IB BM 392/1853.
[133] A legénynél a házkutatás összesen egy 30 krajcáros Kossuth-bankót talált elrejtve. AVA OPB Präs. II. 3567/1853.
[134] A két személy ellen a házkutatás alkalmával terhelő bizonyítékot nem találtak, de megfigyelés alá helyezték őket. Maltz jelentése Kempennek, Bécs, 1853. jún. 15., jelentés Albrecht főherceg nevében Kempennek, Buda, 1853. júl. 15. HHStA IB BM 2493/1853.
[135] Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1852. okt. 22. MOL D 44 1852:3355.

főkormányzósággá történő átszervezése után 1856 novemberében megszűnik a rendőri és a jogi ügyosztály, s a főherceg elnöki irodája veszi át azok funkcióit. De ahogy korábban, úgy azután is Albrecht főherceg – immáron főkormányzóként – képezte az abszolút középpontot, az ő kezében futottak össze a szálak. Ezt a centrális pozíciót a számok nyelvén világosan mutatják a rendőri titkos alap felhasználásáról készült kimutatások 1851 és 1860 között és egy másik adatsor a birodalomban 1851. november–1852. októbere között kifizetett bizalmi pénzekről (lásd a 9. és a 7. sz. táblázatot): az Albrecht főherceg közvetlen felügyelete alá eső összegek súlya döntő jelentőségű volt, mondhatni, a kormányzóság uralta a pályát. Némi ingadozással ugyan, de a rendőrigazgatóságok összköltése továbbra is csak körülbelül 50%-ot tett ki, amelyen belül – ahogy korábban is – a pesti rendőrigazgató részesedése volt döntő jelentőségű. Egy pénzügyi évtől (1854/55) eltekintve a pest–budai centrumban elköltött bizalmi pénzek aránya így a tartományi összköltéshez viszonyítva 66-72% között ingadozott. S két esztendő kivételével ezen belül is kiemelkedő súlyú volt a főherceg személyes kerete.

Az államrendőri ügyek mindennapi vitelében azonban természetesen segítőkre volt szüksége Albrecht főhercegnek. A magyarországi definitív szervezés folyamán e tartományt illetően is küzdelem folyt Bach és Kempen között, hogy Albrecht főherceg közelébe melyikük bizalmasait tudják kineveztetni. Hauer István báró, a civil ügyek ad latusa 1853 januárjától Bach embere volt, míg Christian Franz Leiningen-Westerburg gróf altábornagy, majd lemondása után Haller Ferenc gróf altábornagy, a katonai ügyek ad latusa Kempen támogatottjának számított. A kötélhúzás itt is többek között azért folyt, hogy melyikük felügyelje a rendőri ügyeket. Hauer szerette volna ezt Leiningentől megszerezni, a császár azonban úgy nyilatkozott 1854 őszén, Magyarországon a rendőri ügyeknek az ostromállapot feloldása után is a katona ad latusnál kell maradni.[136] Leiningen és Haller is úgy ítélte meg, hogy Hauer – Bach eszközeként – ravaszul befolyása alatt tartja Albrecht főherceget, s a főherceg kritikáját a magyarországi rendőri szervezet működését illetően automatikusan Bach machinációinak tulajdonították; nem vélekedett másképp Protmann és maga Kempen sem. 1858 áprilisában Kempen kezdeményezte az uralkodónál Hauer eltávolítását Albrecht főherceg mellől, de az uralkodó nyilvánvalóan kitérő választ adott. Ugyanakkor sor került – Kempen

[136] Kempen naplója, 1854. okt. 6., 9. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 340-341.; vö.: Stickler: Erzherzog Albrecht von Österreich 141.

kívánságának megfelelően – Augusz Antal báró, a pest–budai kerületi helytartósági osztály vezetőjének eltávolítására.[137]

A rendőri ügyosztály vezetője – ahogy azt láttuk – 1852 őszétől Kempen bizalmi embere, Eduard Rottée alezredes volt. A főherceg azonban feltehetőleg nem volt vele elégedett, vagy nem bízott a feltétlen lojalitásában, mivel az ő kifejezett óhaja volt, hogy helyére 1856 közepén Josef Franz von Astrenberg osztálytanácsos kerüljön, aki 1860 júliusáig, a főkormányzóság feloszlatásáig maradt posztján.[138] Nem tudjuk pontosan, mennyire volt állandó a rendőri ügyekkel foglalkozó beosztott hivatalnokok köre, Kempen mindenesetre Rottée-t kinevezésekor bizalmas levélben értesítette az ügyosztály dolgozóiról kapott bizalmas információkról (nem tudjuk, ki a bizalmi ember, de igen korrekt, elfogulatlannak tűnő jellemzéseket készített), hogy tudja, hányadán áll velük. Ekkor hét hivatalnok alkotta az ügyosztályt, ketten közülük magyarok voltak, egy magyarországi rutén, négyen pedig a Lajtán túlról érkeztek. Podolsky „titkos titkára" a Bécsből érkezett segédhivatalnok, Conrad Arlet volt, az egyetlen, aki Podolskyn kívül benn lakott a hivatali épületben. Korábban Bécsben a civil rendőri egység tagja volt, Podolsky nyilvánvalóan még Bécsből ismerte. A két magyar közül a korábban ügyvéd Scherer a postai küldemények titkos átvizsgálását koordinálta, Kovacsovics pedig a titkos akták iktatását végezte. Dobržansky Adolf nevű bátyja, a rutén nemzeti mozgalom ismert alakja volt, ekkoriban már a budai helytartóság hivatalnoka, s baráti viszonyt ápolt Podolskyval. Az ő közbenjárására került öccse az ügyosztályra 1852 ősze előtt néhány hónappal, hozzá tartozott például a befutott feljelentések kivizsgálása.[139]

1859-ben a felsorolt hivatalnokok közül hárman találhatók még a kormányzósági hivatalnokok sorában: ketten a Magyarországon kívülről érkezettek közül (Arleth és Florian Swoboda, mindketten helytartósági hivatalnokokként), a harmadik pedig Joseph Beranek, aki az 1852-es jellemzés szerint a szláv nyelvek ismerője és az útlevélügyek intézője volt. Ezen kívül a pesti rendőrigazgatóságon dolgozott még Scherer György irodatiszt.[140]

1849 óta Albrecht főherceg mellé volt beosztva Schäfer Pál lovag őrnagy, aki bizalmi állásban a kormányzóság legfontosabb ügyeinek vitelében is részt vett. Albrecht

---

[137] Kempen naplója, 1856. jún. 17., 1858. ápr. 28-29., 1859. jan. 17. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 402., 473., 496.
[138] Kempen naplója, 1856. jan. 12-13., jún. 14., 16. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 386., 401-402.
[139] Kempen levélfogalmazványa Rottée-hez („saját kezű felbontásra" megjelöléssel), Bécs, 1852. nov. 6. HHSTA, IB BM 45/1852.
[140] Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 1., 69.

főherceg 1859-ben javasolta, hogy kerüljön át helytartótanácsosként civil szolgálatba, amit engedélyezett az uralkodó. A kormányzóság bizalmi pénz elszámolásai között felbukkan az ő neve is mint titkosszolgálati pénzek kezelője, de pontos feladatkörét e téren nem ismerjük.[141] Az 1860-as évek elején a helytartótanács tanácsosa lett (s ezalatt Worafka pesti rendőrigazgatót látta el onnan belső, bizalmas információkkal), majd valamikor Bécsbe került, 1867-ben már mint a bécsi rendőrminisztérium osztályfőnöke érkezett Pest–Budára, hogy az Andrássy-kormány vezetőivel a rendőri ügyek jövőbeli kezelési módjáról konzultáljon.[142]

A definitív közigazgatási rendezés után a kerületi helytartósági osztályok felügyelték a területükön fekvő rendőri hatóságokat. Így a helytartósági osztályok alelnökei és elnöki irodájuk egyes munkatársai is némi betekintést nyerhettek az államrendőrségi tevékenységbe. Épp ezért szólhatott bele Kempen Augusz Antal eltávolításába a pest–budai kerület éléről.

A legállandóbb elemet a magyarországi rendőri vezetésben 1852 után a rendőrigazgatók képezték, ami pedig a birodalom többi tartományában nem volt feltétlenül jellemző, utalhatunk például a bécsi rendőrigazgató posztjára, ahol, mint láttuk, többször is történt váltás. Az állandóság oka talán abban keresendő, hogy mivel valamennyi rendőrigazgató Magyarországon kívülről érkezett, nem volt könnyű megfelelő helyismerettel rendelkező, szintén tartományon kívüli személyt találni, így felértékelődött az esetükben az évek során felhalmozott tapasztalat.

A legfontosabb személy közöttük egyértelműen Protmann volt. Az 1860–1870-es évek fordulóján egy jóval fiatalabb bécsi hivatalnok munkatársa „bürokrata őskövület”-nek nevezte az akkor a külügyminisztérium állambiztonsági információs osztályát vezető Protmannt,[143] különböző beosztásokban, Pesten, majd Bécsben, de a magyarországi államrendőrségi tevékenység egyik kulcsfigurája volt több, mint két évtizeden keresztül.

Amikor Kempen 1852 nyarán de la Motte helytartó helyetteshez fordult információkért a magyarországi rendőrhivatalnokokról, de la Motte jó jellemzést adott Protmannról, mint tehetséges, igyekvő és megbízható hivatalnokról. Ám hozzátette: „túlzott túlérzékenység és féltékenység” jellemzi hatáskörét illetően, más hivatalokkal

[141] Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1859. aug. 10. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MKZ 2858/1859.; lásd például a kormányzóság 1860. aug.–októberi elszámolását a bizalmi pénzekről, MOL D 161 39.IV.1860.
[142] Worafka jelentése Mecséry rendőrminiszterhez, Pest, 1862. jún. 12. HHStA, IB BM 1207/1862.
[143] Przibram: Erinnerungen eines alten Oesterreichers I. 196-199., idézi: Ress: A kormányzati hírszolgálat átalakulása 94.

szemben hajlamos „szélmalom harcok”-ba bocsátkozni.[144] A Protmann beosztottja, majd utódja, Joseph Worafka már erősebben fogalmazott. Szerinte ugyanis főnökét „nagyfokú önzés és bűnös becsvágy” jellemezte, s fel sem tételezte, hogy „rajta kívül bárki is valamit tudhat és érthet”. Szerinte hivatali féltékenységből tudatosan igyekezett háttérbe szorítani őt és hivatalnoki kvalitásait kétségbe vonni. Olyannyira, hogy Worafka hat évi „tűrés” után magánúton a Legfelső Rendőrhatóság valamely hivatalnokához fordult, hogy védelmet kérjen.[145] Nem tudjuk, lett-e ennek bármiféle következménye.

A magyar közvélemény mindenképpen gyűlölt alakként őrizte meg Protmann emlékét. Tóth Lőrinc például évtizedekkel később „a tigris szelidségü Prottmann”-nak, „sárgafekete–pettyes tigrisem”-nek nevezte.[146] Szilágyi Sándor jellemzése sem volt sokkal hízelgőbb: „…szűk látókörű, ok nélkül dühöngő, goromba, gőgös férfi volt, ki a maga otromba rendszerével soha egy zsiványt, soha egy kompromittált embert nem tudott elfogni, de vérig bosszantá a mívelt osztályt úgy, mint a szegény népet … ki összeesküvések fölfedezésén jártatta eszét, s ezért a nemzeti élet minden nyilvánulása ellen törve demonstrációkat idézett elő, melyek miatt befogatott egy csomó embert, kik nem voltak egyebek ártatlan mesterlegényeknél s aztán előállt, hogy megmentette a társadalmat.”[147] Idézzünk azonban egy a tevékenységére vonatkozóan – igaz, nem kortárs – megértőbb véleményt is: Angyal Dávid némileg védelmébe veszi, mondván, valóban igen hiú, kitüntetésre vágyó hivatalnok volt, de szigorúan ragaszkodott a rendeletek előírásaihoz, s külön magyargyűlölet nem írható a számlájára, ha a rendeletek engedték, „hajlandó volt a méltányosságra a magyarság javára is”.[148]

Erdélyben és a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban a szálakat szintén a katonai és polgári kormányzó, Schwarzenberg herceg, illetve Coronini gróf tartotta a kezében. A titkos rendőri alap kifizetéseiről készült 1852-es birodalmi kimutatás is mutatja, hogy Schwarzenberg kormányzó egymaga a bizalmi pénzek több, mint felével rendelkezett, s a katonai parancsnokok súlya is jelentős volt. Coronini ilyen célú költései viszont nem érték el egész évben az ezer forintot. A horvátországi viszonyokról sokkal kevesebb információt árulnak el a rendelkezésre álló iratok, de úgy tűnik, ott – érthető módon,

[144] „übergroße Empfindlichkeit und Eifersucht”, „windmühlen Gefechte”, de la Motte levélfogalmazványa Kempenhez, Buda, 1852. jún. 20. MOL D 52 1852:1152.
[145] „grosse Selbstsucht, und sündhafter Ehrgeiz”, „Verträgt er schon überhaupt nicht, daß irgend Jemand in der Welt etwas weiß und versteht außer ihm”, Worafka levele „Hochverehrtester Herr und Freund!” megszólítással, Pest, 1856. dec. 23. [ceruzával rávezetve a hátoldalon: Präs. II. 8289/1856.] MOL D 296 2. d. ff. 371-382.
[146] Tóth Kálmán: Az én 1861-iki karácsonyom. In: Irka-firkák 21-22.
[147] Szilágyi: Rajzolatok 70.
[148] Angyal: A magyar hírlapirodalom 47-48.

lojálisnak tekintett tartományról lévén szó – kevésbé volt intenzív az államrendőrségi információgyűjtés, mint a másik három koronatartományban. (Lásd az 5. és 7. sz. táblázatot)

2. A megfigyeltek körének megállapítása

1852 nyarán természetesen a magyar korona országaiban is sor került azok összeírására, akik 1848/1849-ben különös jelét adták az uralkodóház iránti lojalitásuknak, illetve akik részt vettek a politikai és katonai küzdelmekben a bécsi kormányzat ellen. A kompromittáltakról szóló kimutatásoknak ki kellett térni az adott személy társadalmi állására, nemzetiségére, előéletére, családi, vagyoni viszonyaira, korábbi és jelenlegi összeköttetéseire, a politikai veszélyesség fokára. De la Motte júliusban elküldte Kempennek a hadbíróságok által vizsgálat alá vont 1648 személy listáját a legszükségesebb adatokkal. Az adott személyek polgári állásáról, vagyoni, stb. helyzetéről, előéletéről azonban – mint írta – nem tudott azonnali jelentést összeállítani. Az egyes megyékből majd csak a következő év elejére futottak be a részletes adatok.[149]

Már idéztük az 1856 végén összeállított adatsort, melyben szerepel a magyar korona országaiban akkor nyilvántartott politikailag kompromittáltak száma: 4745 (lásd a 8. sz. táblázatot), ezen belüli területi megoszlásról nincsenek adataink. Csupán azt tudjuk, hogy 1858 augusztus végén a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban összesen 161 fő állt megfigyelés alatt.[150] A Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt kartotékrendszerű kimutatás, mely feltehetőleg a kormányzóság rendőri ügyosztályának iratanyaga részeként került oda, a „politikailag gyanúsokról" 5380 kartotékot tartalmaz, a „nem gyanúsokról" pedig 13 355-öt (de egy személyről néha több kartotékot is felfektettek, nem tudjuk, miért, illetve ritkán az is előfordulhatott – például éppen a már említett Wargha István esetében –, hogy mind a „gyanúsak", mind pedig a „nem gyanúsak" között szerepelt), azaz a gyanúsok számának növekedése itt nem állt meg 1856 végén.[151]

Kempen alkalmanként igyekezett kezdeményezni a megfigyeltek körének tágítását. 1855 őszén például puhatolózott Thun vallás- és oktatásügyi miniszternél,

[149] Kempen levelei de la Motte grófhoz, Bécs, 1852. jún. 14., júl. 31. MOL D 52 1852:2977 („Aufzeichnungs-Anträge"), 1853:462.; a megyékből befutott jelentések egy részét lásd: Uo. 1853:462.

[150] Coronini jelentése a Legfelső Rendőrhatóság elnökségéhez, Temesvár, 1858. aug. 31. Melléklet: táblázatos kimutatás a „speciális megfigyelés" alatt álló személyekről (újvidéki kerület: 17 fő, zombori kerület: 48 fő, nagybecskereki kerület: 38 fő, lugosi kerület: 22 fő, temesvári kerület: 23 fő, Temesvár: 13 fő) MOL D 296 3. doboz (paginálás nélkül)

[151] Vö. HL, Absz. kori iratok, Rendőrségi nyilvántartási lapok: „A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai" és „A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt nem gyanús személyek nyilvántartási lapjai"

hogyan lehetne a politikailag kompromittáltnak minősülő magántanítók ellen hatóságilag fellépni – láthatólag Magyarországon tartotta a helyzetet legaggasztóbbnak. Thun a tartományi vezetőkkel való konzultáció után azonban elegánsan elhárította a kezdeményezést, mondván, nem célszerű, hogy bármiféle hatósági erkölcsi bizonyítványhoz, illetve pedagógiai képesítéshez kössék a magántanári tevékenységet, mivel az a családi viszonyokba való belenyúlást jelentené, másrészt könnyen kijátszható (elég a szóban forgó személyt nem magántanítónak, hanem magántitkárnak nevezni). Kempennek meg kellett hát elégednie azzal, hogy felhívta a magyarországi kormányzóság figyelmét a magántanítók működésének veszélyességére. De nem nyugodott ebbe bele, 1856 elején berlini kollégájától érdeklődött a poroszországi gyakorlatról, s azt a választ kapta, hogy ott 1834 óta már csak hatósági engedéllyel lehet magánórákat tartani. Nyilván ezen felbuzdulva felmelegítette az ügyet, s 1856 őszén már arról értesítette a magyarországi kormányzóságot, hogy a Thunnal való megállapodás szerint mint tisztán államrendőrségi kérdésben a kompromittált magántanítók esetén a Legfelső Rendőrhatóság elrendelheti a szigorú megfigyelés alatt tartást, s majd el lehet őket távolítani.[152]

Természetesen a kormányzat Magyarországon is élt az internálás, illetve az eredeti lakóhelyre való toloncolás eszközével. Tudjuk például, hogy Bach 1850 késő nyarán arra szólította fel a hadsereg-parancsnokságot, hogy a fővárosban tartózkodó sok amnesztiában részesült, illetve külföldről hazatért egykori felkelőt szülővárosaikba, sőt szükség esetén akár Magyarországon túlra is internálják. Nincsenek azonban adataink arról, hogy hány személy érintettek az efféle rendelkezések.[153]

1856 novemberében Ferenc József Magyarországra vonatkozóan is döntött a „feltűnő" rendőri megfigyelés, azaz a lakóhely-elhagyási tilalom megszűnéséről a normalizálódó politikai viszonyokra hivatkozva. Ezzel a birodalmon belüli utazás is szabaddá vált a megfigyelés alól feloldottak számára.[154] Ezzel egyidőben elrendelte azt is az uralkodó, hogy a politikailag kompromittáltnak számító hivatalnokok hivatali előmenetelében a jövőben semmilyen módon nem szabad a kompromittáltságot

[152] Thun átirata Kempenhez, Bécs, 1855. szept. 14., Kempen levélfogalmazványa a magyarországi kormányzósághoz, Bécs, 1855. okt. 23. HHStA, IB BM 4271/1855.; Kempen levélfogalmazványa Hinkeldeyhez, Bécs, 1856. jan. 28., Hinkeldey levele Kempenhez, Berlin, 1856. febr. 6., Kempen levélfogalmazványa a magyarországi kormányzóság elnökségéhez, Bécs, 1856. nov. 14. Uo. 288/1856.

[153] Bach irata „Hochgeborner Graf" megszólítással, Bécs, 1850. aug. 25. HL, Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei-Section 1850:499.

[154] Az uralkodó kabinettirata Albrecht főherceghez, Bécs, 1856. nov. 16. (másolat) HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1773/1856.

figyelembe venni. Ez lökést adhatott a megfigyelési láz enyhülésének, hiszen a korábbiakban a megfigyelteken belül láthatólag külön célcsoportot alkottak ők – még akkor is, ha hivatali alkalmazásuk a definitív közigazgatási szervezettel megszűnt.[155]

1857 őszén viszont maga az uralkodó – nyilvánvalóan a nyári magyarországi útja alkalmával az ókonzervatívok által átadni kívánt, de általa át nem vett, politikai kívánságokat megfogalmazó memorandum hatására – utasította Kempent a magyar ókonzervatívok szigorú megfigyelésére.[156]

Az 1860-ban pedig a „veszélyes" egyéneknek az uralkodó által elrendelt összeírása, az internálásra és toloncolásra adott felhatalmazás természetesen Magyarországon is növelte a lakosságra nehezedő rendőri megfigyelés intenzitását. Ahogy azt a 10. sz. táblázaton láthatjuk, 1860. október vége előtt Magyarországon (s ez már magában foglalta az időközben megszüntetett Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság adatait is) 35 internáltat és 3 lakóhelyére toloncolt személyt tartottak számon, Erdélyben 3-3 főt, Horvát-Szlavónországban pusztán 3 internáltat. Pusztán ezekből az adatokból persze nem tudjuk megállapítani, hogy 1860 során hány főt érintett mindez, hiszen ezek az adatok a korábban elrendelt kényszerintézkedések érintettjeit is tartalmazták. Az év folyamán foganatosított internálások megszüntetését – legalábbis a Josephstadtba internált 15 magyarországi érintett esetében az uralkodó csak az 1860. október 20-i diploma kibocsátása után rendelte el.[157] S a korlátozások szinte teljes felszámolásáról csak 1861 májusára beszélhetünk.[158] Erdélyből azonban ismerünk ennél finomabban csoportosított adatokat is (melyek nem csengnek össze a későbbi összefoglaló táblázat adataival): egy 1860. október elején beküldött listán 8 fő szerepelt már internáltként, 32 fő (speciálisan szigorú rendőrségi felügyelet" alatt és 23 fő „feltűnésmentes rendőrségi

[155] Vö. MOL D 44 1856:350., 706., 770., 792., 1717. 1856. febr. 22-nov. 16.
[156] Kempen naplója, 1857. nov. 1. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 445.
[157] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1860. márc. 17-18., okt. 24., okt. 27. , 1861. jan. 23. Ministerratsprotokolle IV/2. 37-38., IV/3. 5., 11. 300-301. Az internáltak közül a legimertebb személyek a szegedi újságíró Kempelen Győző, az irodalmár Sárosi Gyula, a politikus Károlyi Ede gróf voltak.
[158] Az 1861. május 1-jén még internálásban lévő személyek a következők voltak: Magyarországról: Görgey Artúr, Mayerffy Ferdinánd (felségárulásért elítélték, mivel tudott az uralkodó ellen készülő merényletről, sőt feltételezhető volt, hogy maga is merényletet tervezett, 1860-tól kezdve a brünni dologházban tartották fogva; Haach Salamon (miskolci minorita szerzetes, akit egy Kossuth-ügynök rejtegetéséért és segítéséért 1855-ben négy évi várfogságra ítéltek, s bár 1857-ben kegyelmet kapott, akkor Grazba internálták); Erdély: Zsurzs Mihály (alsószolcsvai [Torda-Aranyos megye] lakos, a brünni dologházban tartották fogva). Az erdélyi Vajbel József szabóval szemben pedig, akit Libényi János merénylete nyomán mint „szellemi bűntárs"-at fogtak perbe, a szülővárosába való toloncolás volt még érvényben. Kraus aláírással jelentés, Bécs, 1861. febr. 25. HHStA IB BM 6775/1860.

megfigyelés" alatt.[159] Annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy az internálási hullám Észak-Itália mellett Magyarországot érintette tömegesebb mértékben. Ez természetesen növelte a rendőri hatóságok ez irányú feladatait is.

3. Centralizáció a hétköznapokban

1853 februárjában, miután Albrecht főherceg kézhez kapta Ferenc József fenn említett levelét az államrendőrségi információk teljességének Bécsbe küldéséről, a kormányzóság valamennyi érintett rendőri, csendőri, katonai és közigazgatási tisztviselőt felszólította az utasítás szellemében minden apró ide vágó hírnek a kormányzóságra való továbbítására.[160] Nem tudjuk, a közigazgatási vezetők milyen komolyan tettek annak eleget, de a Bécsbe beérkező információ mennyiségét biztosan növelte ez a lépés. Hogy az információk valójában mennyiben voltak államrendőrségi jellegűek, az már más kérdés. A dabasi járási főszolgabíró például a felszólításra hivatkozva azt a hírt küldte be a kormányzóságra, hogy Czagányi János környékbeli lakos a csárdában azt mondta Szőgyi Sándor szintén odavalósi lakosnak, hogy hallotta, hogy „Olaszországban", miközben Ferenc József felépüléséért hálaadást tartottak, több tisztet is megöltek. Szőgyi erre csak vállat vont, „vétkes megátalkodottság"-ról téve tanúbizonyságot. „Különben – teszi hozzá a főszolgabíró – ezen Szőgyi féltudós paraszt ember, ki forradalmi idők olta politikai jelképpen látszik szakállt hordani, kivált bugyi paraszt embernél ritka szokás ellenére." Feltehetőleg maga sem tulajdonított nagy jelentőséget az ügynek, indítványozta, hogy elintézésként Czagányit „könnyelmű fecsegéseiért szigorúan megdorgálja".[161] Feltételezhető, hogy a járási és megyei vezetőktől beérkező bejelentések zöme hasonló súlyú és jelentőségű hír lehetett.

Láttuk már korábban, hogy a Bach és Kempen közötti vetélkedés az államrendőrségi információk feletti rendelkezésért 1854-1855-ben kiélezte azt a kérdést, hogy a közigazgatási hatóságok milyen lelkiismeretesen küldik be államrendőrségi információikat a rendőrigazgatóságoknak. Kempen 1855 elején úgy nyilatkozott, hogy Bukovina, Karinthia és Galícia társaságában a magyar korona országaihoz tartozó

[159] „Confinirung", „unter speziellen strengen Polizei aufsicht", „Unter unauffälliger polizeilichen Uiberwachung", Friedrich Lichtenstein gróf jelentése a rendőrminisztérium elnökségéhez, Nagyszeben, 1860. okt. 10. HHStA, IB BM 21/1860.

[160] A magyarországi kormányzóság körirata, a csendőr ezredparancsnokokhoz, a katonai kerületi paransnokokhoz, a rendőrigazgatókhöz és a kerületi főispánokhoz, Buda, 1853. febr. 16. MOL D 44 1853:606.

[161] Holecz Pál főszolgabíró jelentése a magyarországi kormányzósághoz, Dabas, 1853. márc. 22. MOL D 44 1853:606.

valamennyi koronatartományban teljesen figyelmen kívül hagyják ezt a kötelezettséget, s a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kivételével ezen tartományok vezetői mind maguk is e kötelezettségek eltörlését látták jónak.[162] Kempen tehát lelkes támogatásra e tekintetben nem számíthatott tőlük.

Kempen azonban igyekezett a jól szervezett ügynökhálózat szükségességének gondolatát a rendőri funkciók ellátásával megbízott közigazgatási vezetők körében is tudatosítani. 1854 nyarán összeíratta minden tartományban, hogy azokban a járásokban, ahol nem működik rendőri hatóság, kik felelnek a rendőri ügyekért a közigazgatási hivatalnokok közül (általában a járást vezető szolgabíró, illetve a település polgármestere).[163] Ezzel egyidőben feltehetőleg elrendelte – legalábbis a politikailag veszélyesebbnek ítélt tartományokban – azt is, hogy ezek a hivatalnokok jelezzék, tartanak-e, egyáltalán szükségesnek látnak-e fizetett konfidenseket. A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzóságának iratai között ugyanis fennmaradt az öt kerületi vezető erre vonatkozó jelentése 1855 nyaráról. Feltételezzük, hogy Coronini kormányzó nem egyéni kezdeményezésből kért tőlük jelentést erről, bár bizonyítani ezt nem tudjuk. Az öt vezető közül egyébként három szükségtelennek ítélte fizetett ügynökök alkalmazását, ketten hasznosnak minősítették ugyan, de mindjárt hozzátették, hogy nekik maguknak nincs efféle ügynökük, mivel nem ismernek olyan személyeket, akiket haszonnal lehetne államrendőrségi információszerzésre használni.[164] Magyarországról egyetlen, 1853-ban született jelentés áll rendelkezésünkre, amelyben a pozsonyi helytartósági osztály vezetője jelentette, hogy több megyefőnök is jelezte, hogy igényt tartana valamennyi összegre a „bizalmi pénzből", ezért pótlólagos összeget kér, mivel eddig az általa kapott összeget teljes egészében a pozsonyi rendőrigazgatóhoz továbbította. Nem tudjuk azonban, hogy mennyire volt ez jellemző az ország többi pontján.[165]

De mutatkozott-e valamiféle ellenállás ezekben a koronatartományokban a Kempen célozta centralizációval szemben? 1852-ben ennek legfeljebb csak halvány nyoma érhető tetten a fennmaradt iratanyagban. Nem tudjuk, miért hiányoznak ebből az évből a rendőrigazgatóságok jelentései az ügynökök kilétére vonatkozóan, de feltehetőleg valamilyen célból utóbb kiemelték azokat, s azután nem kerültek vissza. Így csak a

[162] Kübeck előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. febr. 27. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 64/1855.
[163] Vö. AVA, OPB Präs. II. Kt. 28-29.
[164] Öt kerületi vezető jelentése a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzóságához, 1855. máj. 23. – szept. 9. MOL X 12 1855:656.
[165] Attems gróf, a pozsonyi helytartósági osztály alelnökének jelentése a kormányzósághoz, Pozsony, 1853. nov. 19. MOL D 46 130. d. „Vertrauensgelder-Acten 1853–1854"

kormányzóság jelentését ismerjük, s Albrecht főherceg – ahogy erről már szó esett – nem emelt kifogást az ügynökök központi nyilvántartása ellen. Ugyanakkor a kért személyes adatoknak csak a töredékét küldte be a kormányzóság az ügynökökről (jobbára csak a nevet, foglalkozást, s hogy rendszeres vagy teljesítmény szerinti honorálásban részesül-e, de az állandó honoráriumok összegét már nem közölték), ami arról tanúskodhat, hogy még nemigen vették komolyan a jelentési kötelezettséget. Persze ez esetleg utalhat ki nem fejtett vonakodásra is, de erről bővebbet nem tudunk.

Protmann ellenben 1853 májusában már hangot adott kétségeinek: érezhető akadálynak minősítette, hogy ügynökeinek alkalmazásáról a kormányzóságot is értesítenie kell, mondván, így ahhoz az információhoz a kormányzóság több hivatalnoka is hozzájuthatott, márpedig minden jó ügynök első kívánsága az anonimitás védelme. Hangsúlyozta, hogy a társasági kapcsolatokon keresztül igyekszik az ügynöki rendszer hiányait pótolni, így az információadó személy nem is tudja, hogy ő információszerzésre használja, s ő személyes figyelmességekkel igyekszik viszonzást nyújtani. Augusztusban már más húrokat is megpendített: Nehéz ügynököt találni – fejtegette –, mivel a közvélemény nem bízik a rendszer szilárdságában, általános várakozás az, hogy valami erőszakos eseménysor következtében a kormányhivatalnokoknak menniük kell majd Magyarországról, ezért erős a félelem, hogy a velük együttműködőkre akkor bosszú vár. Különösen fontos lenne a szállodai alkalmazottak közül megnyerni egyeseket, de azok nem hajlandók sajátkezűleg aláírt átvételi elismervényt adni (inkább lemondanak a pénzről), különösen a bérszolgák esetében tapasztalható ez, akik munkájukat veszíthetik el a legcsekélyebb gyanú esetén. Engedélyezni kéri ezért, hogy alkalmi ajándékok céljából kisebb összegeket egy-egy rendőrhivatalnok nevére és aláírására folyósíthasson e célból. Ezt Kempen engedélyezi is számára, minden más esetben azonban csak a fedőnévvel való aláírást tartja elfogadható megoldásnak.[166] Néhány évvel később azután Protmann újra próbálta saját mozgásterét szélesíteni. 1857-ben az új útlevélszabályozás Magyarországon is láthatólag nehézségeket okozott, erre hivatkozva kért a pesti rendőrigazgatóság létszámemelést, hogy az idegenek feltűnésmentes megfigyelését

[166] Protmann jelentései Kempenhez, Pest, 1853. máj. 16., aug. 15. és Kempen levélfogalmazványa Protmannhoz, Bécs, 1853. szept. 13. HHStA, IB BM 436/1853. Részben ismerteti: Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 27. Korábban ismerünk arra példát, hogy a konfidens felmentést kapott az elszámolási kötelezettség alól. Amikor például 1852-ben a már említett Szentpály László felvett 300 forintnyi bizalmi pénzt, hogy a kompromittálódás veszélyét elkerüljék, a helytartóság felmentette a pontos elszámolás kötelezettsége alól. Vö. MOL D 51 1852:2345.

hatákonyabban el tudják látni.[167] Kempen viszont inkább az ügynöki tevékenységet igyekezett megerősíteni, s az idegenrendészet terén azzal ellensúlyozni a kedvezőtlen következményeket. Erre hivatkozva utasította a pest–budai (és a prágai rendőrigazgatót) ügynökeikről való jelentéstételre.[168] Protmann viszont a konfidenseiről adott jellemzések kapcsán 1857 júliusában kifejtette: az amúgy is meglevő nagy nehézségek mellett (melyeket alapvetően a rendőrség intézményével szembeni bizalmatlanságból és gyanakvásból, illetve a fennálló politikai viszonyok stabilitása iránti kételyekből eredeztet ez alkalommal is) a centralizáció tovább nehezíti megfelelő ügynökök szerzését. Több általa szolgálatra felkért személy kijelentette: szóban alkalmanként szívesen szállítanak információkat díjazás nélkül, de nem hajlandók írásos jelentést készíteni, a kapott pénzről átvételi elismervényt aláírni (még fedőnéven sem). S úgy tűnik, nem csak a felsőbb társadalmi rétegekhez tartozóktól, hanem a vendéglői, szállodai alkalmazottaktól is rendre efféle választ kapott Protmann. Ezért ez utóbbiakat kis alkalmi összegekkel saját zsebéből honorálta egy-egy konkrét információért. Ahogy írta, számottevő javulás az ügynökhálózat terén csak akkor várható, ha a rendőrigazgatók külön keretet (az azzal járó szabad rendelkezési joggal együtt, például ügynököket felvenni saját elhatározásból) kapnak, amellyel szabadon gazdálkodhatnak, ezeket az összegeket – veti fel – egy-egy rendőrhivatalnok is átvételezhetné hivatalosan. A másik javaslata ugyancsak ellentétes volt Kempen elveivel, ugyanis azt indítványozta, hogy ugyanebből a keretből szerény honorárium fejében megbízhasson egy-egy feladattal hivatalnokokat és hivatalnoki segélyszemélyzethez tartozókat is. Emellett azt kérte, küldjön Kempen Bécsből egy az idegenrendészet terén jártas ügynököt.[169] Nem ismerjük Kempen válaszát, de nemigen lehet kétségünk az alapvetően elutasító reagálást illetően.

A centralizációval szemben felvethető elméleti és gyakorlati kifogások ellenére az utókor történésze hálás lehet Kempen centralizáló célkitűzéseinek, hiszen a neki küldött összefoglaló jelentések – legalábbis néhány időmetszetben – áttekintést adnak az alkalmazott ügynökökről.

Nézzük tehát ezek után a Kempenhez beküldött ügynöklistákon szereplő állományt! (Lásd még a 11. sz. táblázatot)

---

[167] Rainer főherceg előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1857. jún. 17. HHStA, Kabinettsarchiv, Reichsrat, Allgemeine 870/1857.
[168] Kempen levélfogalmazványa a pest–budai és a prágai rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1857. jún. 24, Kempen levélfogalmazványa a pest–budai rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1857. júl. 29. HHStA, IB BM 2/1857.
[169] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1857. júl. 18. HHStA IB BM 2/1857.

4. A magyarországi kormányzóság rendőri ügyosztályának ügynökei

1852 nyarán összesen tizenhárom fő szerepel a kormányzóság listáján. Ebből jó néhány már régi ismerősünk: az 1849 őszétől a hadseregparancsnokság alkalmazásában álló Dr. Rein, az 1851 nyarától jelentő Wargha István éppúgy, mint Peter Mayerhofer, Látkóczy Károly, Dr. Lewis és Wass Imre gróf[170], valamint J. S. Chrismar (magánzó). Feltűnik a listán „Josef Berndorfer" is, akiről nem tudjuk, csak gyanítjuk, hogy az emigrációból június végén hazatért Berndorf Alajossal azonosítható (bár keresztnevük, mint látjuk, nem egyezik). Heten (ha az előbbi azonosság nem áll, hatan) tehát már korábban is ügynökök voltak. Nem meglepő ez, hiszen a kormányzóság rendőri ügyosztályának élén ekkoriban még Podolsky állt. De feltűnnek természetesen új nevek is: egy Wildmann nevű tanuló (feltehetőleg a később Protmann ügynökei között szereplő Samuel Wildman, akkor már tanult seborvos), Kalb városi szolga[171], egy Ernst nevű ezredes özvegye, Eberle báró írnok és Eckardt József magánzó.[172]

Az ügynökök kiválasztásában láthatóan igyekeztek a felsőbb társadalmi csoportokat megcélozni, például a földbirtokos Látkóczy, a pap Wass gróf, a tanár Lewis és tanuló Wildman, talán a szintén értelmiségi Berndorfer alkalmazásával. A politikai szervezkedések szálait azonban csak egyetlen ügynökük, Wargha István tudta felgomolyítani, de ő annál eredményesebben, mint látni fogjuk.

Öten kaptak állandó fizetést: négyen a régen alkalmazásban lévők (Rein, Berndorfer, Wargha, Mayerhofer) és Chrismar. Wildmannt a jelentés szerint 1852. január végig szintén rendszeresen fizették, azután áttértek a teljesítmény szerinti díjazásra. A honorárium nagyságára vonatkozóan két egymástól nagyon különböző adat áll rendelkezésre. 1853-ban Rein havi 15 forintot kapott csupán, igaz, ezt alkalmankénti költségtérítés egészítette ki, Wargha István viszont 1851 novemberétől már havi 100 forintot kapott költségtérítési ígérettel.[173] A későbbi adatok fényében biztosnak látszik, hogy inkább Rein honoráriuma volt tipikus, Warghá pedig az egyedi pozíciónak szólt.

---

[170] Wasst 1854-ben egy napon az Európa Hotelben találták holtan. Az ekkor született feljegyzés szerint 1850-et követően csak kisebb megbízásokat teljesített. Halálakor igyekeztek iratait gondosan átvizsgálni, nehogy kompromittáló iratok kerüljenek napvilágra. Aktafeljegyzés és Protmann jelentése a kormányzóság számára, Pest, 1854. dec. 9. MOL D 44 1854:3953.

[171] Valószínűleg Joseph Kalb, aki 1848 előtt és az után is a városi rendfenntartó alakulatnál szolgált. D 43 56. cs. Kalb neve mint információt szolgáltató személyé a III. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya iratainak iktatókönyvében is felbukkan. MOL D 36 1851:2056. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. ápr. 2.

[172] Parrot altábornagy jelentése Albrecht főherceg nevében Kempenhez, Buda, 1852. júl. 31. HHStA IB BM 21/1852.

[173] Podolsky jelentése Parrothoz Pest, 1851. november 4. (másolat) és Podolsky jelentése Albrecht főhercegnek, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA, IB, BM 5239/1854.; Feljegyzés Warghárol, Bécs, 1856. dec.

1853 nyarán csak három fő alkalmazását jelentik: Dr. Reint, Kovacsovics Jánost (középiskolát végzett, tanult ember, foglalkozást nem közölnek) és Tüskés Lászlót (végzett jogász, magántanító, volt honvéd).[174] Első látásra is meglepő, hogy ilyen nagy volt a fluktuáció, hiszen láttuk, a megelőző időszakban láthatólag igyekeztek régebben szolgálatban állókra alapozni. A váltást feltehetőleg mindenekelőtt a rendőri ügyosztály élén bekövetkezett személyi változás magyarázza. Wargha alkalmazását 1853 tavaszán ügynöki mivoltának a közvélemény általi sejthetősége folytán szüntette meg Rottée (ezzel párhuzamosan Kempen Londonba küldte őt a magyar koronaékszerek utáni szimatolás feladatával, s miután ez sikerrel járt, Wargha átmenetileg Londonba költözött 1853 őszén). Úgy tűnik, a régiek közül csak Reint tartotta meg. Másrészt Albrecht főherceg személyes döntéseként – ahogy erről Szekulits kapcsán már szó esett – csak kevésbé fontos feladatokra (például a tanulóifjúság, a kaszinó, a kávéházak megfigyelésére) alkalmaztak állandó fizetéssel ágenseket, minden más esetben csak teljesítmény után, alkalmanként fizettek.[175] ami nyilván lényegesen csökkenthette az ügynöki pozíció vonzerejét. Harmadrészt a politikai szervezkedések felgöngyölítése (Jubál Károly–Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna letartóztatása, Gasparich Kilit, valamint Noszlopy Gáspár elfogása) után nem látszott indokoltnak a fokozott éberség. A Wargha kiválásával beálló hiányt majd 1854-ben fogja betölteni a politikailag kompromittáltak megfigyelésében a Kempentől átvett Szekulits. Rein mellett állandó honoráriumot 1853-ban csak Kovacsovics kapott (havi 20 forintot), Tüskést alkalmanként fizették. Az előbbi katolikus, az utóbbi evangélikus volt, 42, illetve 31 évesek. Láthatólag alkalmazásuk nem speciális feladathoz volt kötött.

1854 tavaszán Rein mellett már csak a Kempentől átvett Szekulits István szerepelt a Kempennek küldött kimutatásban. Rajtuk kívül még szegedi központtal három betyárügyekben nyomozó konfidenst jelöltek meg, egyikük a szegedi lakos Weber János (vele még találkozunk), a másik kettőt hamar elbocsátották, s helyettük három „tanyasit" alkalmaztak (de őket nem nevezték meg).[176]

Későbbi időpontból nem ismerünk összefoglaló jelentést a kormányzóság ügynökeiről, az 1860. augusztus–október közötti negyedévre vonatkozó bizalmi pénz

20. AVA, Ob.Polizeibehörde, Präs. I. 3862/1856.; vö. Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 78.; Deák: A „koronás Wargha" 136-137.

[174] Parrot altábornagy jelentése Albrecht főherceg nevében Kempenhez, Buda, 1853. júl. 18. HHStA IB BM 436/1853.

[175] Rottée jelentése Kempenhez, Buda, 1853. dec. 14. HHStA, IB BM 5716/1853.

[176] Parrot altábornagy jelentése Albrecht főherceg nevében Kempenhez, Buda, 1854. márc. 8. HHStA IB BM 120/1854.

elszámolás viszont ránk maradt, eszerint a kormányzóság négy ügynököt sorolt fel: Josef Berndorfert, M. Puhrt, J. Brandot, Nagy Józsefet (nem tudjuk azonban, ezek fedőnevek vagy valódi nevek-e).[177] Emellett a rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvéből megállapítható, hogy Rein fedőneve (No. 11.) még 1857 márciusában is felbukkan a rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvében,[178] az ő esetében tehát hosszú, talán az évtized egészére átnyúló ügynöki alkalmazásról beszélhetünk. Ezt megerősíti egy 1862-ben született jellemzés is, mely szerint Franz alapvetően négy „veszélyes besúgó”-ra hagyatkozott: Reinra, a fakereskedő Mack Gusztávra, Alkér Antal tanácsnokra, valamint Dr. Burghardtra, s igénybe vette emellett a már szintén említett Kalb és Lewis szolgálatait is.[179] További források is tudósítanak arról, hogy legalábbis alkalmanként igénybe vette Albrecht főherceg Lewis szolgálatait, 1854 nyarán például Oroszországba utazott, missziója a krími háborúban hadviselő Oroszországban uralkodó viszonyok feltérképezését célozta; továbbá egy adat szerint 1858 tavaszán Lewis 400 ezüst forint folyósítását kérte a kormányzóságtól – nyilván itt is valami bizalmi szolgálat ellentételezéséről lehetett szó.[180] Berndorfer nevének előbukkanása 1860-ban szintén azt valószínűsíti, hogy az ő esetében is lehetett egyfajta folytonosság, ezért is feltűnő, hogy a Kempennek küldött kimutatásokban 1852 után nem szerepel a neve.

A konfidensek alkalmazása a nagy többség esetében – úgy tűnik – általában egy-két évre terjedt ki, inkább kivételnek számított az ennél hosszabb alkalmazás.

A magyarországi kormányzóság tehát alapvetően – a betyárügyekben alkalmazottakon kívül – pest–budai lakosokat foglalkoztatott. Vidéki információkért is

---

[177] MOL D 161 39.IV.1860. Berndorfer mellett a másik három személyt nem tudjuk azonosítani. Nem tudjuk, ez a Nagy József azonos-e a korábban megfigyeltként szereplő, már említett Nagy Józseffel.

[178] 1855 májusában például jelenti, hogy Hajnik Pál levélben valakinek beszámolt arról, hogy az emigránsok magyar légiót készülnek felállítani. MOL D 44 1855:1410. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1855. máj. 25.; uo. 1857:252. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1857. márc. 14.

[179] Két feljegyzés aláírás nélkül, Olmütz, 1862. nov. 23., nov. 30. (szerző: Dr. Richard Rotter). „Dr. Rein” címmel akta. HHStA IB Annexe Kt. 25. A később- mint látni fogjuk – részben ugyanezen konfidensek szolgálatait igénybe vevő Rotter nagyon sötét képet fest Reinról, eszerint pénzéhes és haszonleső, politikai nézetei még egy öreg púpos nénike nézeteit sem haladják meg, s értelmi felfogóképessége is csekély, így csak az utcákon, stb. felszedett pletykák szállítására alkalmas. Nem tudjuk, mennyire felel ez meg a valóságnak, hiszen ha hitelt adunk a jellemzésnek, nemigen érthető, minek köszönhető hosszantartó alkalmazása. Mack terménynagykereskedő, elsősorban fával kereskedett, a „arany érdemkereszt koronával” kitüntetés tulajdonosa. Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1859 48. „Dr. Burghardt” feltehetőleg Burghardt Ferenc, Pest város tanácsnoka és kórházi felügyelője.

[180] Feljegyzés Lewisről, dátum és aláírás nélkül, HHStA IB BM 2330/61856.; Életrajzírója, feltehetőleg Lewis saját információira hivatkozva azt írja, hogy Volhíniába és az Oroszországhoz tartozó lengyel területekre küldték, hogy figyelje ott az orosz hadak vonulását. Útiköltségként állítólag 2000 váltóforintot kapott. Lasz: Egy agg tudósról 7.; MOL D 44 1858:408. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1858. márc. 28.

őket utaztatta.[181] Ezt alkalmanként a rendfenntartásért felelős helyi hivatalnok is kérhette arra hivatkozva, hogy helyben nincs megfelelő ügynök.[182] Úgy tűnik, ez esetben is a Kempen „utazóügynökei”-re vonatkozó előírásokhoz hasonlóak érvényesültek, s a kapcsolattartásban a területileg illetékes csendőrparancsnokok játszottak szerepet. Felidézhetjük a már említett Weber János misszióját (amely szintén mutatja, hogy létezett ügynökcsere a tartományok között is). Webert Coronini ajánlotta a magyarországi kormányzóság figyelmébe. Az általa különféle nyomozásokkal megbízott ókanizsai Boballich nyugalmazott hadnagy ugyanis jól ismerte az egykor szintén a császári hadseregben hadnagyként szolgáló Webert, aki részt vett a szabadságharcban, ezért tizenkét évnyi várfogságra ítélték, s amnesztiával szabadult 1852-ben. A közvélemény nem gyanakodott rá, mártírként tisztelték. Webert Boballich apósa alkalmazta a szegedi gőzfürdőben, innen figyelte Szeged és Kecskemét környékét 1853 tavaszától kezdve a következő év elejéig egészen biztosan a magyarországi kormányzóság megbízásából. Instrukciói szerint kéthetente kellett a területileg illetékes csendőrparancsnoknak jelentenie a közhangulatról, betyárügyekről és politikai szervezkedésekről havi 60 ezüst forint fejében. Sürgős esetben a szegedi katonai helyőrség parancsnokához fordulhatott szóban vagy írásban. Máskülönben jelentéseit Boballich apósán keresztül küldte el a csendőrparancsnokhoz, az pedig a kormányzósághoz.[183] 1856 tavaszán Szabó János állatorvos ajánlkozott, hogy néhány hónap alatt kézre keríti Rózsa Sándort, ezután Kempen engedélyezi két hónapra 2 forint napidíjért alkalmazását, de láthatólag nagy eredményekkel nem járt, s a két hónap letelte után megszüntetettnek minősítette Kempen az alkalmazást.[184] Mindemellett Albrecht főherceg alkalmanként – mintegy saját személyes tájékozódása végett – külön is megbízhatott egy-egy személyt utazási beszámolóval. Említhetjük például Dr. Sztanojovics Lázárt, a pesti egyetem helyettes professzorát is, aki 1848–1849-ben nyíltan kiállt a bécsi kormányzat mellett, 1852 végén–

[181] Látkóczy Károly 1852 szeptemberében például Balassagyarmatról kért „védlevelet”. MOL D 44 1852:2518. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. szept. 4.; 1859 nyarán a bajai, zombori, újvidéki, szegedi elégedetlenkedőkről szóló hírek felderítésére küldenek oda egy „bizalmi egyén”-t (Vertrauensorgan). Haller altábornagy jelentése (Albrecht főherceg nevében) Kempenhez, Buda, 1859. jún. 17. HHStA, IB BM 270., 3640/1859.

[182] Példaként lásd: Leurs ezredes jelentése a Legfelső Rendőrhatóságnak, Szeged, 1853. febr. 24. AVA, OPB Präs. I. 320/1853.

[183] Az év végén a kormányzóság nem volt elégedett Weber jelentéseivel, mint írták, a közhangulatról amúgy is kaptak jelentéseket, inkább visszaélésekről és politikai szervezkedésekről vártak volna tőle információkat. Weber küldetéséről egy aktagyűjteményt lásd: MOL D 44 1853:668.; a magyarországi kormányzóság jelentése Kempenhez, Buda, 1853. aug. 25. HHStA, IB BM 436/1853., vö. MOL D 44 1853:3355., 3520., 4106., 4218. sz. iktatókönyvi bejegyzéseket, 1853. aug. 10.-okt. 11. között. Weberről lásd: Bona: Tábornokok és törzstisztek 712-713.

[184] MOL D 44 1856:753., 797., 826., 889., 953., 1149., 1160., 1189. 1220.1224., 1274., 1374., 1438., 1506., 1715. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1856. ápr. 29-dec. 21.

1853 elején Albrecht főherceg három hétre vidékre küldte, hogy az országban folyó orosz–lengyel propaganda felderítésében segédkezzen, s 100 ezüst forintot kapott ezért;[185] vagy a Kempen levelezőjeként már említett Engel Sándort, akinek négy utazási beszámolója a felvidéki megyékben 1852 tavaszán tapasztaltakról nem is a rendőri ügyosztály iratai között maradt fenn.[186]

Ezeket az utazó, alkalmi ügynököket annak köszönhetően ismerjük, hogy rendelkezésünkre állnak a Kempennek küldött ügynöklistákon túl még további források is a kormányzóság ügynökeire vonatkozóan, mindenekelőtt a rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvei. Ezeket – ahogy azt a bevezetőben már említettük – igyekeztek az évtized fordulóján szinte használhatatlanná tenni, amennyiben a kényesnek tekintett bejegyzéseket fekete tussal kihúzták, ezért esetleges, hogy milyen bejegyzések kerülték el a „tusoló" éberségét, néhány további ügynököt ennek ellenére tudunk azonosítani. Felbukkan például egy „No. 3." fedőnevű konfidens „Tomaschek Eduard" néven, aki pesti híreket jelent, s minden bizonnyal azonosítható az 1857-es népszámlálás alkalmával készült pest–budai lakónyilvántartásban szereplő Tomaschek Ede volt erdészeti hivatalnokkal. A Kempennek küldött kimutatásokban azonban nem szerepel a neve. Feltehetőleg nem kapott díjazást, ezért nem jelentették, bár a rövid iktatókönyvi bejegyzések szerint leginkább a vendéglőkben, stb. elejtett megjegyzéseket jelentette, s ilyen típusú feladatokat inkább fizetet tügynökök végezték. Az is lehet, hogy rövid ideig tartott az alkalmazása, s ezért nem jelentették azt (persze ez esetben sem tartották be szigorúan az előírásokat, hiszen a felvételt is jelenteni kellett volna). Erre utalhat az, hogy 1855 februárjában már „mint volt ügynökről" szólnak róla – igaz, ekkor is egy általa tett feljelentés kapcsán, s neve, illetve jele hébe-hóba később is feltűnik az iktatókönyvben.[187]

Feltűnik az iktatókönyvekben továbbá egy „No. 4." jelzésű ügynök is[188] – mivel a kormányzóság csak nagyon hiányosan töltötte ki a fedőnevekre vonatkozó részt a Kempennek küldött áttekintő jelentésekben, elképzelhető, hogy e jelzés alatt a Kempennek jelentett személyek közül rejtőzik valaki, de azonosítani nem tudjuk.

---

[185] 1856-ban kapott még 74 forint támogatást, majd 1860 őszén súlyos betegségére való tekintettel 500 osztrák értékű forint segélyt. Vö. HHStA, IB BM 5363/1860. Sztanojovics az 1850-es évektől a fizika tanszék adjunktusa. Szentpétery: A Bölcsészettudományi Kar története 429.

[186] Engel Sándor „Gehorsamse Reisebericht I-IV." 1852. márc. 11.-ápr. 10. MOL D 41 2. d.

[187] MOL D 44 1854:3089., 3325., 3537., 3538., 1855:479., 1539., 1802., 1804. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1854. szept. 23., okt. 17.., [nov. eleje] 1855. febr. 12., jún. 6., júl. 7., júl. 7.; MOL D 43 57. köt.

[188] MOL D 44 1855:777. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1855. márc. 11.

Tognio Lajos sem tűnt el teljesen a pest–budai bizalmiak sorából sem. Láthatólag a kormányzóságnak is szállított – feltehetőleg honorálás nélkül – információkat: 1852 tavaszán például a Kossuth családhoz közel álló Nagy Józsefről, aki az emigráció céljaira gyűjtött pénzt,[189] s egy 1853-ból fennmaradt jelentés kézírása is rá vall.[190] Nyilván nem kapott fizetést az információkért, ezért nem találjuk a kimutatott ügynökök között. Az iktatókönyvekben találkozunk Csorba János nagyváradi polgármester nevével is, aki alkalmanként a városi tanács üléseiről közölt összefoglalókat, de hogy az iratot a rendőri ügyosztály iratai között iktatták, elárulja, hogy nem egyszerű hivatali jelentésekről volt szó.[191] Az ő esetében leginkább bizalmi levelezői pozícióról beszélhetünk. De Nagyváradról nem ő az egyetlen, innen jelent Boér Antal „ügynök", akinek az alkalmazását állandó honoráriummal 1853-ban majd a nagyváradi rendőrigazgató jelenti (ő egyébként egy alkalommal épp Csorba polgármester ellen tett feljelentést, annak tartalmát azonban nem ismerjük).[192]

Egy alkalommal Ján Hlaváč, akkor eperjesi kerületi államügyészség vezetője küldött beszámolót a Sáros megyei hivatalnokokról és a megyei igazgatás hiányosságairól. Nem tudjuk azonban, ez egyszeri alkalom volt-e csupán, vagy ő is a kormányzóság bizalmi levelezőjének számított.[193]

Említettük már Kempen levelezői kapcsán Szilágyi Ferenc nevét, aki az 1849 őszén indult kormánylap, a Magyar Hírlap (majd Budapesti Hírlap) szerkesztőjeként láthatóan és köztudottan bizalmas viszonyt ápolt először Geringer báróval, majd a kormányzóság hivatalnokaival. Alkalmanként Albrecht főherceggel és Rottée-vel is közölt információkat, leginkább újságíró társait denunciálta.[194] De a szintén újságíró Török Jánosról is tudjuk, hogy alkalmanként szolgáltatott bizalmas információkat a

[189] MOL D 44 1852:1789. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852, dátum feltűntetése nélkül [1852. júl. eleje]

[190] Ekkor egy Dr. Alexander Davida által irányított állítólagos összeesküvésről tett bizalmas jelentéseket. Öt jelentés aláírás nélkül, 1853. jún. 1., 12., 15., 24., egy jelentés dátum nélkül ugyanebből a hónapból. MOL D 44 1853:2135.

[191] MOL D 44 1852:2392. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. aug. 27. Csorba 1851-1853 között Nagyvárad, majd 1854-1859 között Debrecen polgármestere. A várostörténeti irodalom mindkét városban pozitívan értékelte a városi igazgatásban, valamint a református kerületi gondnoki poszton szerzett érdemeit. Vö. Lakos: Nagy-Várad 204-210., Szűcs: Szabad királyi Debreczen 1030-1038.., Barta: Debrecen az abszolutizmus korában 20-26.; Csorba az 1860-as években a rendőrminisztérium levelezője, akkor Nagyszombatból, ott is halt meg 1870-ben. HHStA IB Annexe Kt. 22.

[192] MOL D 44 1852:3117. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. okt. 30. „Anton Boér de Lessa". Kővári László szerint Erdélyben közel húsz Boér család élt ekkoriban. Kővári: Erdély nevezetesebb családai 52.

[193] MOL D 44 1855:287. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1855. jan. 25.

[194] Szilágyi levele Albrecht főherceghez, Pest, 1854. nov. 7. MOL D 41 21 770/1854.; Rottée jelentései Kempenhez, Buda, 1855. nov. 4., 14. AVA, OPB Präs. I. 3987/1855.; Szilágyiról lásd: Angyal: A magyar hírlapirodalom 19-28. ; vö. MOL D 44 1852: 3715. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. dec. 24. (Szilágyi feljelentő levele a Losonczi Albummal kapcsolatban)

kormányzóságnak, úgy tűnik, a szerkesztőségébe érkezett fontosabb vagy valami okból kényesebbnek minősülő tudósításokat azonnal továbbította. 1854 áprilisában például átadta a belgrádi Nikola Krstić professzor hozzá intézett levelét, aminek kivonata, illetve híre azután láthatólag Buol-Schauenstein grófhoz és Grünne grófhoz is eljutott; májusban Urházy György levelét szolgáltatta be, aki arról értekezett, hogyan lehetne befolyásunkat növelni Szerbiában.[195]

Bottyán Pál orvostanhallgató 1853 novemberében közvetlenül Albrecht főherceghez fordult (magyar nyelvű levélben!), s a külföldön nyomott Kossuth dollárok értékesítése miatt feljelentette az állatorvosi intézetben tanuló két hallgatótársát, akiket el is ítélnek. 1856-ban már arra panaszkodott, hogy a két hallgató kiszabadulása után az egyetemen széles körben ismertté vált besúgó volta, mivel „egy kapitány" kibeszélte azt.[196] Ezt követően még alkalmanként tett további bizalmas feljelentéseket egyes személyekről.[197]

Kecskés Ede pesti ügyvéd feleségén keresztül Kossuth sógora, Ruttkay József családjával állt rokonságban, erre támaszkodva vállalkozott a „felforgató párt" megfigyelésére. (Neve felbukkant 1849–1850-ben a hadseregparancsnokság egyik ügynökének jelentéseiben is mint hírforrás, de azokból nem világos, hogy Kecskés már akkor is tudatosan mozdította volna elő a rendőrségi adatgyűjtést, avagy sem.[198]). 1854-ben például Eger környékére küldték, nem sok sikerrel – erről a továbbiakban még részletesen szót ejtünk. Az uralkodó magyarországi útja alkalmával viszont 1857-ben megelégedésre alkalmazták, de részleteket erről nem tudunk.[199]

Az 1864-es Nedeczky István–Beniczky Lajos szervezkedés felszámolásakor a letartóztatott Beniczky[200] (1848–1849-ben kormánybiztos és honvédezredes) vallomásában utalt arra, hogy az 1850-es években kapcsolatban állt Franzcal, s az ország állapotáról bizalmas jelentéseket készített a számára. Ezt Franz is megerősítette, szerinte Beniczky ajánlkozott, hogy a kormány érdekében tevékenykedik. Beniczkyt 1850

---

[195] MOL D 44 1854:1178., 1394., 2733. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1854. ápr. 9., máj. 5., aug. 21.; Krstić 1860-as évekbeli magyarországi kapcsolatairól lásd: Katus: A magyar politikai vezetőréteg 153-167.

[196] Bottyán Pál levele Albrecht főherceghez, Pest, 1853. nov. 24. és Bottyán Pál levele „Alezredes Úr!" megszólítással (feltehetőleg Rottée-hez), Pest, 1856. jún. 28. „Vertrauliche Anzeige des Paul Botthyán". MOL D 44 1853:4900

[197] MOL D 44 1854:2519., 1855:1211., 1856:990. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1854. aug. 1., 1855. máj. 2., 1856. jún. 28.

[198] Jelentés „…." szignóval, Pest, 1850. júl. 6. MOL D 36 5. cs. f. 129.

[199] Feljegyzés aláírás nélkül, 1857. okt. 29. HHStA, IB BM 1850/1857.; feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1858. júl. 17. AVA OPB Präs. I. 2179/1858.

[200] Életrajzát lásd: Steier: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései 9-15., 195-223.

februárjában a hadbíróság halálra ítélte, amit Haynau húsz évi, nehéz vasban teljesítendő sáncmunkára változtatott. 1856 decemberében kapott kegyelmet. Nem tudjuk, a Franzcal való kapcsolat mikor kezdődött, mindenesetre 1860 nyarán a kormányzóság rendőri ügyosztályától 4000 forintot kapott abból a célból, hogy „az általa kilátásba helyezett módon a magyarországi közhangulatban a cs. k. kormány számára kedvező változást érjen el". Vállalta, hogy létrehoz egy pártot, amely azt hirdeti, hogy Ausztriával együtt képzelhető el Magyarország jövője az 1860. április 19-i uralkodói kézirat programja alapján. Júliusban Beniczky körutat tett az agitáció érdekében, amit sikeresnek minősített. Az ígéretes együttműködésnek azonban a kormányzóság felszámolása, illetve az októberi diploma megjelenése véget vetett.[201]

A felsoroltakon kívül egy-egy név előfordul még bizalmas jelentéstevőként az iktatókönyvben, de nem tudjuk azonosítani, hogy egyszeri feljelentőkkel vagy esetleg állandóbb bizalmi viszonyban alkalmazott egyénről van-e szó.[202]

Ezek az információk kiegészítik a Kempen számára összeállított ügynöklisták hordozta adatokat, látszik például, hogy voltak a kormányzóságnak bizalmas vidéki levelezői is – de mivel azok vélhetően nem kaptak honoráriumot, teljes egészében kimaradtak a kimutatásokból. Feltűnő továbbá egy személynek a hiánya: Zákos Eleké, akiről pedig tudjuk, hogy 1852–1856 között Albrecht főherceg személyes bizalmasaként működött. Formailag – megtartva pénzügyi tanácsosi beosztását – a kormányzóság elnöki irodájának hivatalnokaként tartották számon, mintegy hivatalnoki státuszban szerepelt, fő feladata azonban rendszeres bizalmas jelentéstétel volt: háttérelemzések, felvilágosítások, hangulatjelentések és konkrét feljelentések formájában egyaránt. A Magyarországot 1852-ben még nem ismerő Albrecht főhercegnek szüksége volt egy háttér-bizalmasra, s ezt a szerepet töltötte be eredményesen – Kübeck javaslatára – Zákos Elek. Életútjáról a későbbiekben még részletesen szólunk.

Zákos említésének hiánya természetesen újra nyomatékosan figyelmeztet bennünket a hivatalos nyilvántartások hiányosságaira, s hogy az államrendőrségi

[201] „um in der von ihm in Aussicht gestellten Weise auf eine der k.k. Regierung günstige Aenderung der Stimmung in Ungarn einzuwirken", Josef Franz osztálytanácsos jelentése Benedek Lajoshoz, Buda, 1860. aug. 22. HHStA, IB BM 917/1860.; Franz jelentése Mecséryhez, Bécs, 1864. máj. 16. HL Absz. kori iratok IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1864. Nr. 312. Vö. Steier Lajos említi két 1860-ban született, Albrecht főherceghez intézett memorandumát és körútját, s úgy véli, tisztán politikai jellegű feladatot vállalt ezzel Beniczky. Steier: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései 720-723.; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 274., 343-346.

[202] 1857-ben iktatnak egy bizalmas jelentést pesti ügyvédekről, zárójelben a szerzőt is megadják: „Jof. Aug. Bayer". Uo. 1857:488. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1857. máj. 15.

információszerzés láncolataiban résztvevő személyek státusa nagyon különböző lehetett, s a nyilvántartások csak bizonyos kategóriára engednek pillantást vetni.

5. Protmann pest–budai rendőrigazgató ügynökei

Bár 1852-ből nem ismerjük Protmann jelentését ügynökeiről, ezt ellensúlyozza az, hogy a pest–budai rendőrigazgatóság konfidenseiről az évtized második feléből is rendelkezésre állnak rendszerezett kimutatások, így több támpont áll rendelkezésünkre.

1853 májusában 7 személy alkalmazását jelenti Protmann: balázsfalvi Orosz Antal (hivatalnok a budai országos pénzügyi igazgatóságon, korábban katonatiszt, 1848-ban Zarában a „radikális" párthoz tartozott[203]), Gábory Ferenc (alkusz, magánzó), Leitner Ferdinánd (kereskedelmi ügynök), Zakkai Antónia (jószágigazgató leánya, lányiskola tulajdonos, a szabadságharc alatt mint „amazón" a honvédhadsereggel tartott), Pálfy Terézia (jegyszedő a Nemzeti Színházban), Kohn Nátán (házaló, lopásért többször állt vizsgálat alatt), Szűcs Rozália (fiatal korában vándorszínész, azután Pesten nyilvános házat tartott fenn). [204]

1853 júliusában még további két személy felvételét jelentette: Stefan Kuller egykori hadi beszállító főpékét és a brandenburgi születésű, aktív katonatiszt Armin Grabow báróét, ám ez utóbbit egy hónap múltán elbocsátani kényszerült, mivel jelentései a „fikció bélyegét" hordták magukon, s egyébként is rendőrügynök mivoltával kérkedve zsarolni próbált. Helyette augusztusban jelentette Tóth Sándor (egykori Vas megyei főszolgabíró, 1847-1852 között Zichy Félix gróf magántitkára) felvételét.[205] Hivatalának négy hivatalnokát (a már említett Joseph Kirchner és Johann Krauss rendőrtanácsosok, Joseph Csechall és Clemens Hiller rendőrbiztostosok) is igénybe vette alkalmanként külön díjazás nélkül.[206]

Összesen három személyt alkalmazott fix havi fizetéssel: Oroszt (havi 50 fr), Kullert (havi 30 fr) és Tóth Sándort (havi 50-60 fr), egyiküknél sem szerepelt a kimutatásban konkrét feladatmeghatározás, mindhárman írásban jelentettek. Kohnt kifejezetten a közbiztonság területén alkalmazta. Zakkai és Pálfy Teréz feladataként elsősorban a „radikálisok", illetve a „rosszszelleműek" megfigyelését irányozta elő Protmann. A három nevezett személyen kívül a többiek mind csak alkalmanként

[203] 1859-ben a pozsonyi országos pénzügyigazgatóság irodatisztje. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 111.
[204] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1853. máj. 16. HHStA, IB BM 436/1853. Zakkai Antóniáról megnevezése nélkül lásd: Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 31.
[205] Protmann jelentései Kempenhez, Pest, 1853. júl. 2., aug. 26. HHStA IB BM 436/1853.
[206] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1853. máj. 16. HHStA, IB BM 436/1853.

részesültek díjazásban; a többségük írásban, szóban csak Zakkai, Pálfy és Kohn jelentett. Egy személy volt hivatalban lévő tisztviselő, s négyen rendelkeztek valamiféle hadseregbeli előélettel. Felekezeti hovatartozás szempontjából a jelentett 10 főből öt katolikus volt, kettő evangélikus, kettő pedig izraelita, egy személyről Protmann nem közölte a felekezeti hovatartozást. Életkoruk 27-52 év között ingadozott, de inkább a negyven évnél idősebbek domináltak, a többség házas (ketten, Gábory és Kuller 5, illetve 6 gyermekkel nagycsaládosok), a három nőből ketten özvegyek.

1854 elején már 14 főből állt a Kempennek beküldött ügynöklista, s mivel Grabow, Tóth, Leitner és Gábory a kilépettek között szerepelt, 9 új név található azon, köztük az általunk már korábbról jól ismert Ernyey Károly (ekkor épp bizományos), Nyilvay György hivatalnok[207], Deutsch Sámuel (bérmunkás, lopás gyanújával már korábban fogságban állt), Holländer Ferdinánd (folttisztító, korábban többszörösen elítélt betörő), Laszke Antal (cipész, korábban tolvaj), Baumgarten Ignác (zsibárus, korábban házaló), Wildmann Sámuel (diplomás seborvos, feltehetőleg ugyanaz, aki korábban a kormányzóság listáján szerepelt), Katharina Grabowska (csehországi katonacsaládból származott szobalány, majd cseléd), Gabler Antal (volt katonatiszt, lókereskedő). Nyáron majd a fürdőszezonra csatlakozik hozzájuk Ludwig Renner német színész.[208]

Összesen két személy szerepel havi fizetéssel, Wildman és Gabler (havi 30 fr). Megugrott a kifejezetten a közbiztonság területén alkalmazottak száma, három főt ugyanis kizárólag ilyen feladattal alkalmazott Protmann, s egy negyedik feladatai között is szerepelt ez a terület. Feltűnő, hogy ők mind a négyen izraeliták (Deutsch, Holländer, Laszke, Baumgarten). A többiek esetében a rendőrigazgató nem jelölt meg speciális feladatkört. Öten katolikusok, öten pedig izraeliták (az előbb felsoroltakon kívül Wildmann). Heten házasok vagy özvegyek (egy nagycsaládos szerepelt öt gyermekkel Nyilvay személyében). Az egyetlen nő viszont hajadon. Egyetlen hivatalnok található közöttük (Nyilvay György), katonai múlttal egy fő rendelkezik (de Grabowskánál sem felejtette el megemlíteni Protmann, hogy apja katona volt). A négy elsősorban a közbiztonság területén alkalmazott ügynökön kívül csak Grabowska jelentett szóban. Az életkor 20-57 év között mozgott, a túlnyomó többség itt is harmincöt évnél idősebb.

[207] Nyilvay 1859-ben a budai állami számvevőség hivatalnoka. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 71.
[208] Protmann jelentései Kempenhez, Pest, 1854. jan. 29., aug. 7. HHStA IB BM 120/1854.

1855-ben egy, **1856**-ban két új ügynök alkalmazását jelenti Protmann, egy nyugalmazott rendőrbiztosét (Kartos János) , egy könyvelőét (Karl Murmann) és egy budai volt szállásmesterét (Josef von Spech).[209]

1857-ben hét személyt nevezett meg Protmann ügynökként, de három esetben nem ismerjük a személyi adatlapot. Egyetlen régi ügynök szerepel a listán, Kuller. Ketten közülük a rendőrségből, illetve hadseregből váltak ki: Wilhelm Anton Sennor egykori rendőrfőbiztos és Stefan Kuller. Újként szerepelt Dr. Johann Christian Seitz orvos (ez utóbbi a protestánsokat figyeli), a szabómester Joseph Schlesz (őt 1859 nyaráig foglalkoztatja) és a volt kiskereskedő Papány Ferenc, az utóbbi kettő tevékenységét alárendelt jelentőségűnek minősítette. Fontosabb lehetett Emanuel Körscher (Csehországból 1841-ben költözött át Pestre, képzett vadász volt, a jelentés időpontjában azonban szállodai alkalmazottként dolgozott) szerepe. Közülük egyedül Sennor volt alkalmas értelmiségiek megfigyelésére, mivel a rendőrségi szolgálatból való kiválása után fordítóként kereste kenyerét, a Pester Lloyd és a Magyar Sajtó vette igénybe szolgálatait.[210]

Mivel a hét személyből háromnak az adatait nem ismerjük, nem érdemes összesítést készíteni a személyi adatokból. A hét fő közül újra Kuller és az idegenek megfigyelésére alkalmazott Körscher számíthatott havi appanázsra (az utóbbi havi 30 ft-ra). A többiek csak teljesítménybérezésben részesültek.

1858-ban négy új ügynököt jelentett Protmann. Egyrészt a budai izraelita hitközség elöljárója, a magánzó Mathias Spitzer szerepel ügynökei között, Erlanger Lajos optikus, Zrometzky Veronika, aki leánytestvérével együtt cselédként arisztokrata házakhoz volt bejáratos, valamint Bizay Miksa. 1859-ben láthatólag igyekezett a rendőrigazgató a tanuló ifjúság szemmel tartását erősíteni a jogi fakultás iskolaszolgájának (Majdán Ferenc) és egy magántanítónak (Kiss János), majd az év végén egy joghallgatónak (az eredetileg klagenfurti Maximilian Sterger) a beszervezésével.[211] 1860 tavaszán azután – mint látni fogjuk – újabb személyek tűnnek fel.

Protmann ügynökei tehát túlnyomórészt a városi kisegzisztenciák soraiból, s inkább a középkorú vagy idősebb generációból kerültek ki, inkább „alulnézetől”

---

[209] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1855. júl. 10. HHStA IB BM 5/1855.; Protmann jelentései Kempenhez, Pest, 1856. ápr. 16., szept. 15. Uo. 36/1856.

[210] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1857. júl. 18. HHStA IB BM 2/1857. Sennort 1855-ben távolították el a szegedi rendőrbiztosság éléről alkalmatlanság miatt. Vö. MOL D 46 783.VI.a.1855., 3354.VI.a.1856.

[211] Protmann jelentései Kempenhez, Pest, 1858. jan. 8., febr. 3., máj. 4., jún. 28. HHStA IB BM 110/1858.; Protmann jelentései, Pest, 1859. márc. 2., jún. 28., dec. 2. Uo. 44/1859.

jelenthettek a fővárosi társadalomról, mivel a városi elit tagjaival csak nagyon behatárolt és vékonyka szálakon keresztül érintkezhettek. A városba való nagy arányú betelepedés miatt az ügynökök között nagy kisebbségben voltak a helyben születettek, ez nyilván befolyásolta a helyi társadalomba való beágyazódottságukat. Létezhetett persze egyfajta tudatos feladatmegosztás is a kormányzóság rendőri ügyosztálya és a pesti rendőrigazgató között e tekintetben. Protmann egy jelentéséből azonban az is körvonalazódik, hogy folyt egyfajta versenyfutás és konkurrenciaharc is a két szerv között. 1853 májusában ugyanis Protmann az ügynökszerzés helyi nehézségei között megemlíti, hogy mivel ő elzárkózik attól, hogy a pénzbeli szolgáltatáson túl másféle ígéretekkel kecsegtesse ügynökeit – ami megfelelt a Kempen által elvártaknak –, azok könnyen odébbállnak, ha kedvezőbb ajánlatot kapnak (nyilvánvalóan a kormányzóság rendőri ügyosztálya, esetleg valamely csendőrparancsnok részéről). Az „ügyes" emberek általában kompromittálódott személyek, s mindig nagy elővigyázattal lehet csak alkalmazni őket, különösen „perfidek" – teszi hozzá – a zsidók. Ezért akadtak, akikkel „rossz magaviseletük" miatt tartós kapcsolatba nem akart lépni, de hébe-hóba egy-egy feljelentést szívesen vett tőlük kis pénzösszegekért cserébe.[212] Feltételezhetően ez a bizalmatlanság tükröződik abban, hogy nagyon nagy volt a fluktuáció az ügynökök között. A három rendelkezésre álló ügynöklistán (1853, 1854, 1857) egyedül Kuller neve szerepelt két alkalommal, olyan személy nem volt, aki mindháromra felkerült volna. A többiek feltehetőleg csak néhány hónapig álltak Protmann alkalmazásában. Egyszerre legfeljebb három személyt alkalmazott állandó fizetéssel, ők egy kivétellel mind katolikusok voltak. A havi 30-50 forintnyi honorárium viszont jó keresetnek számíthatott, látjuk, érezhetően magasabb ez annál, amit a kormányzóság rendőri ügyosztálya fizetett saját ügynökeinek (Wargha Istvánt kivéve). Arra vonatkozóan nincsenek információink, hogy az alkalmi honorálás címén mekkora összegeket fizetett ügynökeinek Protmann. Feltehetőleg azonban nem haladták túl ezek az összegek sem a 30-50 forintot, sőt valószínűleg nem érték el ezt a nagyságot. Az ügynökök többsége katolikus volt, bár az izraeliták részaránya az 1854-es listán feltűnően nagy, ugyanakkor őket elsősorban a közbiztonság területén alkalmazta előszeretettel Protmann. Az alkalmazottak számát illetően 1854 után nem mutatkozik számbeli növekedés, sőt inkább a csökkenés nyomai tapasztalhatók. Protmann ügynökeinek tevékenysége egyáltalán nem korlátozódott a fővárosra és közvetlen területére. Ha a kerületbe tartozó valamely vidéki városban élő személyről kellett

[212] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1853. máj. 16. HHStA, IB BM 436/1853.

információkat szerezni, valamelyik konfidensét küldte oda a rendőrigazgató.[213] Nem találtuk viszont annak nyomát, hogy állandó levelezőket tartott volna a kerületéhez tartozó nagyobb településeken.

6. A vidéki rendőrigazgatók ügynökei, 1853-1854

Marx **kassai** rendőrigazgató **1853**-ban 16 fős ügynöklistát nyújtott be, ebből csak hat főt alkalmazott Kassán pénzbeli honorálás fejében, tíz fő pedig bizalmi levelezőként, honorálás nélkül szerepelt. A legismertebb ez utóbbiak közül a már említett rutén nemzeti vezető, Adolf Dobržansky volt, akkor a beregszászi megyei törvényszék iktatójaként.[214] Igen túlbuzgó volt Marx, hiszen egyáltalán nem lett volna köteles a honoráriumban nem részesülő bizalmasait megnevezni, de láthatólag ez neki nem okozott gondot, igaz, részletes személyi adatokat nem közölt róluk, csak a nevüket és lakhelyüket. Eperjesen, Németsóváron (Sáros megye), Sátoraljaújhelyen, Beregszászon, Munkácson, Máramarosszigeten (a csendőrség egyik ügynökeként már említett Keller Ferdinánd), Tornalján (Gömör megye), Iglón és Lőcsén is tartott levelezőt, azaz igyekezett gondosan lefedni kerülete megyéit. A levelezők túlnyomó része aktív hivatalnok volt az igazgatás és igazságszolgáltatás különböző ágaiban, egy nyugdíjazott ezredes mellett két magánszemély (egy erdész és egy magánzó) szerepelt még. Kassai ügynökeiről többet tudunk, négy izraelita és két katolikus szerepelt közöttük. A két utóbbi, Freund János és Sedlák János kapott csak rendszeres fizetést, igen alacsony összeggel (havi 8, illetve 5 forintot), ők mindketten napidíjasok voltak különböző hivatalban. (Freund korábban altiszt volt.) Érdekes, hogy az izraeliták közül ketten (egy dohányárus s egy kereskedő) is díjazás nélkül, „patrióta elhivatottság”-ból jelentett (egyikőjük azonban 1854-ben már alkalmi fizetéssel szerepelt Marx benyújtott listáján). Nyilván nem véletlen, hogy mindketten már korábban is végeztek efféle szolgálatokat: Moses Stern 1848–1849-ben Schlik altábornagy részére, Isak Weitzenblum pedig még 1846-ban Galíciában.

Az **1854**-ben benyújtott lista Kassán csak négy ügynököt tartalmazott, abból három (a katolikus Freund és a két izraelita, köztük az említett Stern) szerepelt csupán egy évvel korábban is. Egy új ügynököt jelentett az év elején Marx, majd az év végén még egyet. Egyikőjük a meggyengült hivatalnoki vonalat képviselte egy újabb

[213] 1860 elején például „Nagy” fedőnevű ügynökét (=Kiss János) Bonyhádra küldte egy bizonyos Ferdinand Wimmersperg báróról szerzendő információk érdekében. Protmann jelentése Thierrynek, Pest, 1860. jan. 15. HHStA, IB BM 231/1860.

[214] Marx jelentése Kempenhez, Kassa, 1853. máj. 27. HHStA IB BM 436/1853.; 1859-ben már a nagyváradi helytartósági osztály tanácsosa, később helytartótanácsos; vö. Mészáros Károly önéletrajza 58-59., 61., 78.

napidíjassal (havi 10 forint honoráriummal), a másikuk a katonai előélettel rendelkező, itáliai születésű földmérő Franz Ernst von Torgau lovag (havi 5 forinttal), mindketten katolikusok.

Marx ügynökeinek életkora is 36-46 év között mozgott, egyetlen fiatalabb (29 éves) kivételével, túlnyomó többségük házas. Tekintélyes részben felsőmagyarországi születésűek közül kerültek ki. (Mindebben azonban a levelezők nem szerepelnek, hiszen az ő személyi adataikat nem ismerjük!) Nőt egyáltalán nem találunk közöttük.[215] Látjuk, igen szűkmarkúan mérte Marx a honoráriumot a pest–budai centrumban kapható honoráriumokhoz képest. Mivel az 1854 utáni évekre vonatkozóan semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre, nem tudjuk megállapítani, mennyire volt állandó az ügynöki állomány. Annyit tudunk csupán még, hogy 1856-ban Marx jelentette a kormányzóságnak, hogy a fürdőhelyek megfigyelésével Veszter Pál ügyvédet bízta meg.[216]

Maschek **nagyváradi** rendőrigazgató listáján **1853**-ban mindössze három név szerepelt – mindhárman állandó fizetéssel (havi 30-40 fr): A már korábban említett Leopold Robel, aki ekkor a pénzügyigazgatásban alkalmazott kishivatalnok volt, a Kempen levelezői között már említett Boér Antal (nemes, korábban katonatiszt, majd Bihar megyei közbiztonságért felelős hivatalnok, az 1850-es években nagyváradi rendőrhivatalnok) és S. Kohn (kiskereskedő). Közülük a Pestről visszatért Robel debreceni levelező volt, a másik kettő helyben lakott, de Kohn feladata is elsősorban az volt, hogy az üzleti útjai során tapasztaltakat jelentse. A három ügynök itt is a középgenerációból (33, 42, 58 év) került ki, Robel és Boér is katonai múlttal rendelkezett, mindketten katolikusok voltak szemben az izraelita Kohnnal. Helyben viszont csak Boér született. Azt is jelezte Maschek, hogy a környékről sokkal több honorálásban nem rendelkező levelezővel rendelkezik, elsősorban „papokkal, hivatalnokokkal és földbirtokosokkal”, ezek kilétére azonban nem tért ki. [217]

Egy év múlva, **1854**-ben Boér helyett már új ember szerepelt, mivel Boér Maschek szerint szándékosan hagyta ügynöki voltát gyanítani avatatlanok előtt, így méltatlanná vált a bizalomra. Az utód, Nicoledon Vince egykor szintén cs. kir. százados volt, 1848-ban a honvédhadseregben szolgált őrnagyként, esztergomi térparancsnokként, majd az aradi kórházak főparancsnokaként. 1849 után a provizorikus igazgatás alatt

[215] Marx jelentése Kempenhez, Kassa, 1854. jan. 19. HHStA IB BM 120/1854.
[216] MOL D 44 1856:1171. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1856. aug. 12.
[217] „besonders Geistliche, Beamte und Gutsbesitzer”, Maschek jelentése Kempenhez, Nagyvárad, 1853. máj. 28. HHStA IB BM 436/1853.

adószedő lett, de elbocsátották. Mind Boér fizetését, mind pedig fedőnevét megörökölte.[218] Erre a rendőrigazgatóságra vonatkozóan sincsenek későbbi adataink, így nem tudunk a foglalkoztatás állandó vagy változékony voltáról nyilatkozni.

Cihlarz **soproni** rendőrigazgató **1853**-ban 12 főt jelentett, de ezek sem álltak mind állandó alkalmazásban, s valamennyiüket csak teljesítmény szerint honorálta (illetve a hivatalnokok „költségtérítést" kaptak). Hatan laktak Sopronban, a másik hat levelező volt: Nagykanizsáról 3 fő (egy asztalos, egy fogorvos, egy magántanár – az első katolikus, az utóbbi kettő izraelita), Győrben 1 fő (városi hivatalnok, evangélikus, pusztán költségtérítéssel), Sopronkeresztúron (izraelita házaló) és Szegeden levelezőként egy korábban Sopronban lakott s általa ott alkalmazott kompromittált, eredetileg erdész mérnök, Szegeden viszont könyvkötőként szereplő Artner Sándor (hadbírósági eljárás alatt állt, mint aki 1848–1849-ben a császárhűek leveleit bontogatta!). Cihlarz levelezői tehát elsősorban nem hivatalnokok voltak, mint ahogy azt Marx esetében láttuk. A három izraelita és egy katolikus mellett itt két evangélikus szerepelt. A konfidensek életkora 38-53 év között mozgott. Három házas, három egyedülálló található köztük, mindannyian férfiak. A soproni ügynökök életkora 32-47 év volt, egy özvegy kivételével valamennyi házas, négy katolikus, két izraelita. Hárman hivatalnokok, egy színházi szabó, a két izraelita házaló, illetve kiskereskedő. Ketten Magyarországon kívüli születésűek, ezen kívül egy harmadik (az egyik izraelita) bécsi ügynökmúlttal rendelkezett, tehát nyilvánvalóan valamennyi ideig ott élt. Politikai ügyekben láthatólag összesen két személyre számított Cihlarz: egyrészt Fabianics Ignácra, aki korábban a magyar kancellárián, majd a kőszegi kerületi bíróságon volt írnok, s a magyar országgyűlések alatt a Vas megyei megyegyűlésekről tudósító bizalmi levelező egykor, az 1850-es években ülnök a soproni törvényszéken.[219] Másikuk Knöps Ferenc ügyvéd, akkortájt a megyei törvényszéki segéd, mindketten helybeli születésűek.[220]

Cihlarz **1854**-es jelentése szerint két levelező, a szegedi és győri alkalmazása szűnt meg, ahogy Knöpsé is, a többieké továbbra is élt, egyetlen újabb ügynököt, egy külföldi születésű, de soproni lakos bábát vett fel (állítólag 1848-ban Milánóban segítette már hasonló szolgálatokkal a császári haderőt).[221] 1856-ban szűnt meg az egyik

[218] Maschek jelentése Kempenhez, Nagyvárad, 1854. jan. 20. HHStA IB BM 120/1854. Győzey (Nicoledon) Vince életrajzát lásd: Bona: Tábornokok és törzstisztek 368.
[219] 1859-ben a soproni országos törvényszék tanácsosa, úrbéri törvényszéki ülnök. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 152.
[220] Cihlarz jelentése Kempenhez, Sopron, 1853. máj. 15. HHStA IB BM 436/1853.
[221] Cihlarz jelentése Kempenhez, Sopron, 1854. jan. 24. HHStA IB BM 120/1854.

nagykanizsai izraelita levelező, illetve az egyik soproni izraelita alkalmazása, 1857-ben pedig a másik soproni izraelitáé.[222]

Az évtizedben még három további személy alkalmazásáról van tud tudomásunk 1857–1858-ból, két nagykanizsai levelezőéről (egy adóellenőr és egy dohányárus) és egy Sopronban élő, Franciaországból származó francia nyelvtanáréről. Cihlarz továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy ügynökei egyikének se adjon rendszeres havi fizetést.[223]

Podolsky **pozsonyi** rendőrigazgató konfidenseit **1853**-ban csak a magyarországi kormányzóság összefoglalójából ismerjük, pedig feltételezhetően ő is elküldte jelentését közvetlenül Kempennek is, de az valamilyen okból nem maradt fenn. Eszerint Podolsky 7 ügynököt foglalkoztatott, szintén 34-67 év közöttieket (de többségük 50 éven felüli), valamennyien házasok vagy özvegyek, mind férfi. Három helybeli születésű található közöttük, ugyanennyien kerültek azonban valamely más tartományból Magyarországra. Felekezeti szempontból négyen katolikusok, hárman pedig izraeliták voltak. Az utóbbiak egyikét, aki korábban maga is tolvaj hírében állt, kifejezetten a közbiztonság területén alkalmazta, másikuk, aki szintén helyi születésű volt, a pályaudvar megfigyelésével foglalatoskodott. A harmadikat (egyébként a soproni izraelita hitközség morvaországi születésű tollnokát) viszont igen speciális feladattal bízta meg Cihlarz: a levélellenőrzésnél a héber nyelvű levelek feldolgozása volt a feladata. A katolikusok között két szabót, egy irodalmár-festőt s egy vasúti felvigyázót találunk. Feltűnő, hogy Podolsky – Cihlarz ellentéteként – kizárólag havi honoráriummal rendelkezőket jelentett, igaz, mindegyiküknél tól-ig összegeket adott meg, nyilván az adott hónapban mutatott teljesítmény szerint fizetett. A legtöbb esetben ez a honorárium havi 25-50 forint közé esett, de a legkisebb összeg havi 5 forint volt; a legnagyobb összeget Georg Braun helyi születésű szabónak fizette. Öt fő teljesítményével azonban egyáltalán nem volt elégedett, hiszen alkalmazásukat vagy még azon év őszén vagy a következő év elején megszüntette.[224]

Igen nagy volt tehát a fluktuáció Podolsky ügynökei között is, hiszen **1854**-ben már csak ketten álltak alkalmazásban a régiek közül (az irodalmár–festő Josef Lichtenstein[225], aki 1856-os haláláig élvezte Podolsky bizalmát; valamint a pályaudvart felügyelő Josef Löwinger). Az öt elbocsátott ügynök helyett öt új alkalmazását jelentette,

[222] MOL D 44 1856:1142, 1857:93. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1856. aug. 8., 1857. jan. 19.
[223] Haller jelentése (Albrecht főherceg nevében) Kempenhez, Buda, 1857. máj. 27. HHStA IB BM 2/1857.
[224] Parrot altábornagy jelentése Albrecht főherceg nevében Kempenhez, Buda, 1853. júl. 18. HHStA IB BM 436/1853.
[225] Amint arról már szó esett, Lichtenstein kétszer kísérletet tett arra, hogy központi levelezővé váljon, de Kempen elutasította ajánlkozásait. Lásd a 113. sz. jegyzetet

de az is kiderül, hogy a két jelentéstétel közötti időben több személlyel próbálkozott, de úgy tűnik, szeretett rövid úton megválni az elvárásainak meg nem felelő konfidensektől. A fluktuációt azonban az is indokolta, hogy Podolsky még igen frissen került a pozsonyi rendőrigazgató posztjára 1853-ban, nyilvánvalóan időre volt ahhoz szüksége, hogy megismerje a várost, s felderítse a céljaira alkalmas bizalmiakat. Új elem 1854-es kimutatásában az, hogy az új ügynökök között három már csak alkalmankénti fizetéssel szerepelt.[226] Az 1853 után alkalmazottak esetében is némileg magasabb volt a tartományon kívüliek aránya a többi kerülethez viszonyítva: 8 fő közül négyen születtek Cseh-, Morvaországban, Bécsben vagy „Lengyelországban". Láthatóan igyekezett Podolsky olyan ügynököt is foglalkoztatni, aki alkalmas volt hivatalnokok megfigyelésére: 1854-ben a bélyeghivatal egy kishivatalnokát, 1857-ben pedig egy kilépett pénzügyőrt alkalmazott. Két volt katona itt is megjelent a későbbi években az ügynökök között. Az 1854-ben jelentett öt új ember közül az egyik alkalmazása biztosan megszűnt 1855 tavaszán; az egyik 1855 februárjában jelentett volt katonáról pedig tudjuk, hogy 1856 őszén szakadt meg a kapcsolata Podolskyval.[227]

Feltűnő – a többi rendőrigazgatóval összehasonlítva –, hogy Podolsky egyáltalán nem említett jelentéseiben vidéki levelezőket, pedig feltehetőleg rendelkezett effélékkel ő is, de mivel nem kötelezték azok kilétének felfedésére, mélyen hallgatott róluk.

7. Ügynökök az Erdélyi Nagyfejedelemségben

1852-ben Schwarzenberg kormányzónak állandó konfidense nem volt, alkalmanként azonban négy fő szolgálatait vette igénybe: a kisgörgényi földbirtokos székely nemes Bíró Mihályét (róla már a kortársak is sejtették és már sokan bizonyították, hogy 1851 őszén ő volt erdélyi kormányellenes szervezkedés árulója)[228], az egykori császári tiszt főhadnagy, majd honvéd főhadnagy Deéssy Ernő (aki még, mint láttuk, az emigrációban állt az osztrák rendőrség szolgálatába), a csíkszeredai Boross Ignác egykori császári százados, akit honvéd múltja miatt megfosztottak rendfokozatától, és a Háromszék megyében lakó, szintén egykori császári katona Beretzky (keresztnevét nem ismerjük).[229]

---

[226] Podolsky jelentései Kempenhez, Pozsony, 1854. márc. 1., szept. 25. HHStA IB BM 120/1854.
[227] Podolsky jelentése Kempenhez, Pozsony, 1855. febr. 6. HHStA IB BM 5/1855.; Podolsky jelentése Kempenhez, Pozsony, 1857. márc. 1. Uo. 2/1857.
[228] Vö. Konfidensek – árnyképek különféle fénytörésben című fejezet 115. számú jegyzetével.
[229] Schwarzenberg jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.

A kormányzóság listáján 1**853**-ban már 13 fő szerepel, sőt jelzik, hogy ezenkívül még vannak, akik hébe-hóba szállítanak információkat, s azért kapnak némi ellenszolgáltatást (de mivel folyamatos kapcsolatban nem állnak a kormányzósággal, a listára nem vették fel őket). Az egy évvel korábban jelentettek közül csak Bíró és Boross nevével találkozunk újra, mindkettejükről nagyon elismerően szólnak, információikat megbízhatónak és értékesnek minősítik. A bizalmiak zömét azonban új személyek alkották. Meglepő – s a magyarországi kormányzósággal összehasonlítva sajátos – jelenség a földrajzi tagoltság. A következő helységekből jelentenek ugyanis ügynököket: Kolozsvárról (Karl Justi, a 2. román határőrezred volt tisztje, magánzó, aki állítólag már 1848–1849-ben is teljesített a császári hatóságoknak bizalmi feladatokat), Fogarasról (Friedrich Nagler, szász postai alkalmazott), Nagyszebenből (Anton Rudolf Kastner, tiroli születésű színész), Szilágylompértról (Makrai Sámuel, uradalmi alkalmazott, volt honvéd), Bánffyhunyadról (Deák Miklós szabó, magánzó), Sárvásárról (az 1849 óta falusi jegyző Mócsi István), Oláhmonostorról (!) (Peter Lapustyn, román analfabéta paraszt!), Szentgericéről (Simon József nemesi földbirtokos, 1848–1849-ben a forradalom lelkes támogatója), Csíkszentmártonból (Todor Ilyes román „papírgyár bérlő”), Marosvásárhelyről (Bélteki Károly, székely nemes, 1853-ban egy ólombányatársaság tagja – állítólag már 1848 előtt is, majd 1848-ban Puchner Antal báró altábornagy, az erdélyi főhadparancsnok számára teljesített bizalmi szolgálatokat; Orlowska Orszi, szül. Boér, a galíciai hivatalnok férjtől különélő feleség, aki azért lehetett keresett ügynök, mivel testvére, Boér Nina elítéltként szerepelt az 1851–1852-ben felgöngyölített erdélyi forradalmi szervezkedésben).[230] Lapustyn példája azonban jelzi, hogy ebbe a névsorba a kormányzóság felvette a katonai kerületi parancsnokságok bizalmasait is, hiszen az analfabéta falusi román paraszt aligha tarthatta a kapcsolatot közvetlenül a nagyszebeni kormányzósággal. A földrajzi sokszínűség tehát ebből is adódhatott. De az is elképzelhető, hogy Schwarzenberg kormányzó tudatosan törekedett a tartomány területének „lefedésére”, s nem korlátozta az ügynökszerzést a tartományi központra.

A felekezeti összetétel is igen diverzifikált: a 12 fő között (Orlowska felekezeti hovatartozását nem közölték) 5 katolikus, 4 református, 2 ortodox és 1 evangélikus szerepelt. Ez már jelzi a nemzetiségi összetételt is: Két román, egy szász, két valószínűleg tartományon kívüli származású személy mellett a többiek mind magyarok. Ez nyilvánvalóban elsősorban a célcsoporttal állt összefüggésben, hiszen egyértelmű, hogy

[230] Schwarzenberg kormányzó levele Kempenhez, Nagyszeben, 1853. júl. 31. HHStA IB BM 436/1853.

elsősorban a magyar lakosságot kívánták megfigyelés alatt tartani. Érdekes különbség az, hogy míg a magyarok mind anyagi szolgáltatás ellenében működtek, egy román (Ilyes) és a szász (Nagler) esetében jelezték, hogy patrióta elhivatottságból (szükség esetén legfeljebb költségtérítés ellenében) jelentenek.

A 30-40 év közöttiek voltak közöttük túlnyomó többségben, talán egy árnyalattal fiatalabbak voltak tehát, mint ahogy azt a magyarországi konfidenseknél láttuk. Egy főről tudjuk biztosan, hogy tartományon kívüli születésű volt, 7 személynél a születési helyet sajnos nem tüntették fel, a többiek mind Erdélyben születtek – azaz feltehetőleg a tartományon belül születettek voltak többségben.

1854-ben kilépett a szolgálatból Kastner, s az év közepére Makrairól, Deákról, Mócsiról s Lapustynról is ugyanezt jelentik (az utóbbi hármat azonban valójában átvette a kolozsvári rendőri hatóság, s rendőrségi alkalmazásuk nem szűnt meg). Új ügynökökből sem volt azonban hiány, belépett az év folyamán 7 fő: Anton Theil (elbocsátott katona, földmérési munkálatoknál alkalmazott szamosújvári lakos, honorárium nélkül), Georg Hagyi-Gidro (csíkszeredai ortodox román, járási hivatalnok, az udvarhelyi katonai parancsnokság alkalmazta), majd Slábу József (a kolozsvári piarista gimnázium zalaegerszegi születésű igazgatója, honorárium nélkül), Anton Pfenningsdorf (kolozsvári szülész, honorárium nélkül), Karl Oppaun (bukovinai születésű kolozsvári városi seborvos, alkalmankénti fizetéssel és költségtérítéssel), Josef Sandini (Marosvásárhelyen született görög-katolikus sebész, kolozsvári lakos, alkalmankénti fizetéssel), Georg Bacher (1849 előtt hosszú ideig a nagyszebeni rendőri ügyek vezetője). Slábу, Pfenningsdorf és Sandini azonban – ahogy látni fogjuk – szerepelt a kolozsvári rendőrigazgató listáján is, ez ismét csak arra utalhat, hogy a kormányzósági listába felvettek olyanokat is, akik közvetlenül nem a kormányzóságnak jelentettek.[231]

Összesen két személy található a kimutatásokban, akik rendszeres honoráriumban részesültek, egyikük Georg Bacher, a volt nagyszebeni városkapitány, aki feltehetőleg idős korára való tekintettel (1854-ben hatvannyolc éves) részesült abban; a másik a színész Kastner, az ő esetében még találgatni sem tudjuk az okot.

Későbbi jelentésekkel sajnos nem rendelkezünk, de az 1852–1854-es adatokat összevetve talán kijelenthető, hogy az erdélyi kormányzóság konfidensállományára szintén a változékonyság volt jellemző, s a kormányzóság igyekezett itt is olyan konfidenseket szerezni, akik képesek voltak a társadalom közép- vagy felső rétegeit is

[231] Bordolo altábornagy jelentése Schwarzenberg kormányzó nevében Kempenhez, Nagyszeben, 1854. febr. 26. HHStA IB BM 120/1854.

megfigyelés alatt tartani társasági kapcsolataikon vagy foglalkozásukon keresztül. Ezen ügynökök túlnyomó többségének egészen biztosan az államrendőrségi adatgyűjtés volt a fő feladata.

Nézzük ezután az erdélyi rendőrigazgatók konfidens listáit!

A **nagyszeben**i rendőrigazgató **1852**-ben összesen egy fő, Wargha János (csendőrségi szállásmester, alkalmi fizetéssel, személyi adatokat nem közöltek róla) alkalmazását jelentette.

1853-ban állandó fizetett ügynököt nem tartott, mivel nem talált arra alkalmas, teljesen megbízható egyént. Esetenkénti díjazással viszont 7 főt jelentett (sajnos az adatlapot mindegyik esetben nagyon hiányosan töltötte ki): Joseph Casper (nagyszebeni városi hivatalnok, korábban katona, alkalmankénti honoráriummal), Gottlieb Leutschaft (viasztekercseresztő, 1848–1849-ben városi gárdistaként harcolt a magyar felkelők ellen, kitüntetést is kapott, alkalmankénti fizetéssel), Aloys Roemer (lóspekuláns, alkalmankénti honoráriummal), Joseph Krauss (morvaországi születésű főpincér, alkalmankénti fizetéssel), Johann Kalubner (alsó-ausztriai születésű nagyszebeni főpincér, alkalmankénti fizetéssel), Anna Günzburg (helyi születésű szolgáló, alkalmankénti fizetéssel), Regine Wachsmann (egy helybeli polgár árvája, kosztosiskola vezetője, alkalmankénti díjazással), díjazás nélkül pedig 6 főt: Franz Hoessler (a Bécs városához címzett szálloda tulajdonosa, városi polgár, a külső tanács tagja), Carl Pfaffenhuber (levelező, szászvárosi.hivatalnok), Carl Alesius (földmérőhivatalnok írnoka), Carl Hartmann (a kormányzóság írnoka, 1848–1849-ben Puchner számára már teljesített bizalmi feladatokat), Michael Theil (nagyszebeni tanácsnok, adóhivatali hivatalnok), Johann Moeffert (levelező, a besztercei kerületi hatóság írnoka).[232] Az adatlapok hiányos kitöltése miatt csak a születési adatok állnak rendelkezésre (azok sem teljes egészében), eszerint tízen erdélyi születésűek, s ezen belül hatan nagyszebeniek. Mint láttuk, két levelező is rendelkezésre állt Besztercéről, illetve Szászvárosból.

1854-ben a díjazást nem kapó személyek közül két fővel (Hoessler, Hartmann), a díjazottak közül pedig öt fővel (Kasper, Leutschaft, Roemer, Krauss, Kalubner) szakította meg az összeköttetést a rendőrigazgató „nem megfelelő használhatóság” miatt. Új ügynököt pedig nem alkalmazott.[233]

---

[232] Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl 15. HHStA IB BM 21/1852.; Schelker nagyszeeni rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1853. jún. 8. Uo. 436/1853.

[233] „wegen nicht entsprechend befundener Verwendbarkeit”, Schelker jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1854. jan. 20. HHStA IB BM 120/1854.

A **kolozsvári** rendőrigazgató **1852**-ben a már említett két „szeplőtlen hírű" magyar alkalmazását jelentette megnevezésük nélkül, **1853**-ban pedig hat főt foglalt bele jelentésébe: Karl Hegele (kiszolgált altiszt, lovászmester, a költségeit fedező alkalmi honoráriummal), Bogátsi József (a székely huszárezredben szolgált, majd 1851-ig az erdélyi kormányzóság rendfenntartó alakulatához tartozott, ekkor elbocsátották, utána gazdálkodó, alkalmankénti honorálással), Alexander Castiglioni (erdélyi születésű börtönőr, katona, alkalmi fizetéssel), Bánó István (a kolozsvári jogakadémia tanára, bölcselet- és jogtudor, a rendőrigazgatóhoz fűződő baráti viszonyra alapozva, honorárium nélkül), a már említett szülész Anton Pfenningsdorf, valamint Karl Popovits (szabómester, alkalmi honoráriummal).[234]

A kolozsvári rendőrigazgató posztján időközben változás történt, s az új igazgató – ahogy azt már említettük – **1854**-ben úgy nyilatkozott, hogy elődje egyáltalán nem adta át neki ügynökei névsorát. Ezért csak három főt tudott ügynökként megnevezni, Anton Pfenningsdorfot – aki nyilván maga jelentkezett buzgón az új főnöknél – s két új személyt: Slábyt Józsefet és Josef Sandinit – róluk a kormányzóság ügynökei között már szót ejtettünk.[235]

Ha a jelentésekben előforduló nyolc ügynök adatait összesítjük, köztük túlnyomó többségben voltak az Erdélyben született katolikusok (kivételt egyetlen görög-katolikus jelentett, máskülönben pedig két magyarországi születésű magyar), egyetlen kivétellel mind házasok, életkoruk 37-63 év között mozgott, de egy kivétellel mind 40 éven felüliek voltak.

A **brassói** rendőrigazgató **1852**-ben két informátort alkalmazott, mindkettőt fizetés nélkül: L. von Langendorfot (helyi születésű szász ház- és zálogháztulajdonos, honorárium nélkül) és Dillmont adófelügyelőt (keresztnév megjelölése nélkül, szintén honorárium nélkül). **1853**-ban négy fő szerepel az általa beküldött listán, köztük fizetés nélkül az újságíró George Bariţ, a román nemzeti mozgalom ismert vezetője. Dillmont eltűnt a listáról, felbukkant viszont két új ügynök: Franz Brodmann (galíciai születésű fodrász, aki már tizenegy éve a városban élt, alkalmankénti honorálással) és Molnár József (szabómester, havi 15 forintnyi honoráriummal).[236] Láthatóan tehát egy román, egy szász, egy magyar alkalmazásával a nemzetiségi csoportokat kívánta lefedni Dits

[234] Schwarzenberg jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.; Kamienbrodzki kolozsvári rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Kolozsvár, 1853. máj. 13. Uo. 436/1853.
[235] Leiser kolozsvári rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Kolozsvár, 1854. márc. 3. HHStA IB BM 120/1854.
[236] Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.; Dits brassói rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Brassó, 1853. jún. 1. Uo. 436/1853.

rendőrigazgató, a fodrász mesterség pedig alkalmat nyújtott a városban megforduló idegenekről, pletykákról, a közhangulatról stb. alaposabb tájékozódásra. **1854**-ben azután változatlan ügynöklistát terjesztett elő, csak Molnárt sorolta át az állandó fizetésű kategóriából az alkalmanként honoráltak közé.[237]

A három rendőrigazgató mellett még az **udvarhelyi** katonai kerületi parancsnokság ügynökeiről vannak **1852**-ből információink a kormányzósági jelentés jóvoltából. Eszerint a parancsnokság, mint „az ország politikailag legfontosabb pontja" szintén foglalkoztatott alkalmanként ügynököket alkalmi díjazás fejében: ők is a már említett Bíró Mihályt, Hegedűs Jánost (marosvásárhelyi bírósági alkalmazott), Botos Albertet (andrásfalvai földbirtokos). Emellett Raimond tiszteletest Udvarhelyről és Benkő földbecslő inspektort (szintén Marosvásárhelyről) díjazás nélkül.[238]

1854 utáni információ egyetlen erdélyi közigazgatási/rendőri/katonai hatóság konfidenseiről sem áll sajnos rendelkezésünkre.

8. Ügynökök a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban

Coronini **kormányzó 1852**-ben állandóan foglalkoztatott ügynököt egyáltalán nem jelentett, említette ugyan egy bizonyos **Ujházy** (viddini hazatért menekült, honvéd tiszt, színész) alkalmazását, de jelezte, hogy nem bízik benne. (Ujházy minden bizonnyal azonos az előző fejezetben említett Neuhauserrel.[239]) Ezután nem meglepetés, hogy az **1853**-ban foglalkoztatott egyetlen ügynöke már nem ő, hanem Ljubomir Czvetković volt, aki a honvédhadseregben lovassági százados volt, majd törökországi emigráns, s már a belgrádi konzulnak is teljesített bizalmi szolgálatokat, 1853-ban napidíjasként dolgozott a vajdasági kormányzóságon.[240] De őt is csak költségtérítés ellenében alkalmazta Coronini, honoráriumot nem kapott. Emellett többen is Coronini rendelkezésére álltak a „kölcsönös bizalom és feltétlen diszkréció" alapján, honorálás nélkül (őket Coronini természetesen nem nevezte meg). Mivel Coroninitől későbbi jelentés nem maradt fenn, nem tudjuk, Czvetković alkalmazása meddig tartott, s hogy később alkalmazott-e a kormányzó más személyt is.[241]

---

[237] Dits brassói rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Brassó, 1854. jan. 23. HHStA IB BM 120/1854.
[238] Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.
[239] Konfidens jelentés „ „ szignóval, Győr, 1852. jún. 22.: gyanúsan viselkedik egy bizonyos Ujházy viddini menekült, aki Neuhauser név alatt színészként játszott néhány évvel ezelőtt. HHStA IB BM 21/1852.
[240] Bona Gábor adattáraiban nem található a neve.
[241] Coronini levelei Kempenhez, Temesvár, 1852. szept. 10., 1853. máj. 10. HHStA IB BM 21/1852., 436/1853.

1853 májusában a **temesvári rendőrigazgató** is csak egy főt alkalmazott, a hivatalnok Alexander Joanovićot. Jelezte azonban, hogy nagy erőkkel keres további személyeket, s láthatólag valóban ez volt a helyzet, hiszen nyáron már három további személy tűnt fel (Athanas Janković temesvári napidíjas; Anton Welitshek lippai jegyző – ő tehát levelező volt; a stájerországi születésű Felix Zenon volt császári főhadnagy), novemberben pedig – ahogy arról már szó esett – átvette a Csehországból áttelepült konfidenst, Aron Bettelheimet (vitte magával korábbi „Alexius" fedőnevét is). Decemberben azután újabb ügynök jelenik meg Jakob Campi személyében (lipcsei születésű nyelvtanár Temesvárott, aki hébe-hóba önként már korábban is tett bejelentéseket). 1854 elején csatlakozott hozzájuk egy újabb volt katona, a nyugdíjazott ezredes, Peter Benczek (aki korábban is bizalmi viszonyban állt Fischerrel, de honorárium nélkül; alkalmazása Benczek halálakor, 1856 februárjában szakadt meg). Fischer **1854**-es jelentésében is az utóbbi öt fő szerepelt, Joanovićról nem nyilatkozott, nem tudjuk, vele mi lett.[242] Bettelheimet kivéve összes addigi ügynöke katolikus volt, ami a lakosság többségének ortodox voltát figyelembe véve nyilvánvalóan nem volt előnyös. Érthető, ha a későbbiekben igyekezett ezt korrigálni két ortodox alkalmazásával: 1854 nyarán Johann Csokerlyan Vukadinović nyugdíjas ortodox pap (korábban tábori lelkész) lép ügynökei sorába, illetve 1856 tavaszán a temesvári elszegényedett „spekuláns", Johann Stefanović. Benczek halála után igyekezett őt pótolni egy katolikus gyümölcsspekulánssal, majd annak elköltözése után a temesvári városi tanács egyik írnokával. Életkorukat tekintve itt is a negyven éven felüli házas vagy özvegy ügynökök domináltak, túlnyomó többségük a Vajdaság területén született, hárman érkeztek más tartományokból (de ebbe az eredetileg magyar származású, bár az ügynöki adatlapja szerint magyarul nem tudó Bettelheimet is beleszámoltuk). Az ügynökök láthatólag az értelmiség, a hivatalnokok, a „jobb társaság" szemmel tartását célozták. Joanović esetében Fischer közölte, hogy időnként a rendőrségi körzeten kívüli missziókra is küldi (költségtérítéssel).[243] Mindenkit havi fix honoráriummal alkalmazott, méghozzá igen bőkezűen, általában havi 50 forintot fizetett, vidéki misszó esetén alkalmanként költségtérítést is.

[242] Sacher-Masoch prágai rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Prága, 1853. máj. 12. és Fischer jelentései Kempenhez, Temesvár, 1853. máj. 12., nov. 7. HHStA IB BM 346/1853.; Fischer jelentése Kempenhez, Temesvár, 1854. jan. 16. Uo.120/1854.

[243] Coronini viszont láthatólag nem nézte ezt jó szemmel, s igyekezett a rendőrség működését Temesvárra és annak környékére korlátozni annak jegyében, hogy a rendfenntartás azon kívül már a csendőrség feladata. Fischer jelentése Kempennek, Temesvár, 1854. dec. 20. HHStA IB BM 7024/1854.

8. Ügynökök Horvát- Szlavónországban

Jelačić horvát bántól egyetlen jelentés sem maradt fenn alkalmazott ügynökökről a rendelkezésre álló kimutatások között, elképzelhető, hogy 1852-höz hasonlóan ő a későbbiekben sem tartott igényt fizetett konfidensekre – mint látni fogjuk, hivatalának költése a rendőri titkos alapból az évtized egész folyamán elhanyagolható nagyságú maradt.

A **zágrábi** rendőrigazgató **1852** nyarán Bécsből szeretett volna konfidenseket kapni, mivel bár négy alkalmi bizalmast jelentett, egyiküket sem tartotta igazán alkalmasnak az efféle feladatra. **1853** tavaszán már új személy, Karl Fischer őrnagy ült a posztján, s két főt – mindkettejüket alkalmankénti honorálással – nevezett meg: Josef Herzt (miskolci születésű volt őrmester, Milánóban, majd Zágrábban volt a katonai rendőri őrség „ügynöke" [Agent], jelenlegi foglalkozásként is „ügynök" szerepelt a neve mellett), valamint Adolf Hoićot (jurátus volt Zágráb megyében, részt vett a magyar felkelésben, hadifogságba esett, majd Nagyváradon élt, s 1852-ben települt át Zágrábba, a magyar pártiakkal teljesen szakított, ennek ellenére teljesen megbízhatónak nem minősítette a rendőrigazgató).[244] **1854**-ben Fischer Hoić elbocsátását jelentette alkalmatlanság miatt, viszont két új ügynököt nevezett meg: Johann Tschurnt (laibachi születésű volt tizedes, majd a zágrábi katonai rendőri őrség tagja, ezt követően írnok, a jelentés időpontjában a rendőrigazgatóság napidíjasa, nem tudjuk, milyen típusú díjazással alkalmazva) és Ignaz Sternt (zágrábi születésű, elszegényedett kereskedő, tagja volt a katonai rendőri őrségnek, de kilépett, azután kiskereskedő, inkább köztörvényes ügyekre, alkalmankénti fizetéssel alkalmazta), azaz három ügynököt tartott.[245]

A **fiumei** rendőrigazgató összesen öt főt alkalmazott **1853**-ban, s fizetés nélkül kapott még ezen felül információkat levelezőitől Triesztből, Laibachból, Görzből, Zágrábból, Buccariból és Zarából.[246] Egy évvel később a régiek mellett egy új ügynökről jelent, s hogy egy-egy körözött személy elfogásához igénybe veszi a régi városi rendőrség egy-egy tagjának közreműködését csekély összegek fejében.[247]

1854-ből ismerjük az eszéki rendőrigazgató jelentését is, ő azonban azt jelenti, hogy nem tart szükségesnek fizetett ügynököket.[248]

---

[244] Schodek zágrábi rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Zágráb, 1852. jún. 23. HHStA IB BM 21/1852.; Fischer zágrábi rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Zágráb, 1853. máj. 17. Uo. 436/1853.
[245] Fischer jelentése Kempenhez, Zágráb, 1854. jan. 26. HHStA IB BM 120/1854. Sternnel korábban Schodek is kapcsolatban állt, de őt is a nem teljesen alkalmasak közé sorolta.
[246] Achtschin fiumei rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Fiume, 1853. máj. 10. HHStA IB BM 436/1853.
[247] Achtschin jelentése Kempenhez, Fiume, 1854. jan. 24. HHStA IB BM 120/1854.
[248] Az eszéki rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Eszék, 1854. febr. 18. HHStA IB BM 120/1854.

9. A konfidensek nyilvántartása és feladataik

A Kempen által az ügynökökről bekért adatok között szerepelt az is, hogy az adott konfidenst alkalmazója milyen feladat/ok végzésére kívánja igénybe venni. A jelentéstevő hatóságok sajnos gyakran hiányosan vagy egyáltalán nem töltötték ki ezt a részt, de a rendelkezésre álló adatok alapján is körvonalazhatjuk a tipikusnak tekinthető feladatokat: Az elsősorban a közbiztonság (lopások, rablások, betyárügyek) területén és más köztörvényes bűntettek (elsősorban pénzhamisítás) megelőzésére és felgöngyölítésére alkalmazott ügynökök államrendőrségi feladatokra legfeljebb a közterek megfigyelése révén és az idegenrendészet területén voltak alkalmazhatók. A kifejezetten államrendőrségi feladatokkal megbízott személyek egyrészt saját társadalmi közegüket figyelték, de ha foglalkozásuk lehetővé tette, a társadalom más szegmenseit is. Mint megfigyelendő rétegek a rendőrigazgatók a következő kategóriákat jelölték meg: középosztályok (*Mittelklassen*), „alsóbb néprétegek" (*niedere Schichten*), a tanulóifjúság, egyetlen egyszer fordul elő a papság, illetve a katonaság (Podolsky írja ezt elő az említett Josef Lichtenstein számára), ahogy az arisztokrácia is (Protmann egyik 1859-es jelentésében), ennél részletesebb bontásban a nemesi családok, hivatalnokok, ügyvédek, színházi emberek, irodalmárok, kézművesek, zsidók fordulnak elő megnevezett célcsoportként. Ez persze nem jelenti azt, hogy az államrendőrségi megfigyelés a társadalmi hierarchia csúcsain levőkre ne terjedt volna ki, de az ide tartozókat sokkal inkább személyes bizalmikon, mint fizetett ügynökökön keresztül tudták szemmel tartani a rendőrhivatalnokok – ha tudták. Az általános megfigyelési feladatok mellett természetesen külön feladatot jelentett a konkrét kompromittált „veszélyes egyének" (*gefährliche Individuen*), például volt honvédek szemmel tartása, erre vonatkozó megrendeléseket szóban vagy írásban is kaphattak megbízójuktól az ügynökök. Ezen túlmenően minden konfidens köteles volt nyitott szemmel járni a nyilvános tereken, szűk- vagy tágkörű társasági események alkalmával, megfigyelni a közhangulatot, s időről-időre általános hangulatjelentéseket készíteni a mindennapi élet legkülönbözőbb területeire kiterjedően (kenyérárak, kocsmák nyitvatartási ideje, az utcák állapota, stb.), ahogy a településeken járó idegenekre is felhívni a figyelmet. Külön feladatként meg kell említenünk továbbá az esetleges politikai szervezkedések felfedését, leginkább az azokba való beépülés útján – arra azonban nem találtunk példát, hogy a hatóságok valamely ügynököket agent provocateurként használták volna fel.

Ismerünk viszont példákat arra, hogy a megfigyelés a családi otthon legbelsőbb köreibe is igyekezett beférkőzni. Fischer temesvári rendőrigazgató 1854 végén jelenti, hogy „Gabor” nevű ügynökének, azaz (Felix Zenonnak) sikerült Csekonics János gróf angol istállómesterét megnyernie a család figyelésére. A huszonhárom éve a család alkalmazásában álló főlovász állítólag honorárium nélkül kész volt információk szolgáltatására. A ház asszonya, Csekonics Leona „gyanús” magyar barátsága miatt (Teleki László gróf kedvesének, báró Orczyné Lipthay Auguszta bárónőnek a testvéréről van szó!) keltette fel a rendőrigazgató érdeklődését. 1854 végén azután megrendelésre azt igyekezett a rendőrigazgató szintén „Gabor”-on keresztül kideríteni, hogy igazak-e a szóbeszédek, miszerint a hölgy lábát tört férje ágyhoz kötöttsége idején egy katonatiszttel folytatott tiltott viszonyt, s magzatelhajtást végeztetett. A helyszínre utazó ügynök aztán dolgavégezetlenül távozott, csak a szóbeszédet tudta megerősíteni, pro vagy contra bizonyítékok nélkül – ahogy a rendőrigazgató is írta, igencsak kényes kérdés eldönteni, hogy a férj ágyhoz kötöttsége automatikusan megakadályozott-e mindenféle „érintkezést” a férj és feleség között, s azt sem sikerült kideríteni, hogy Leona több napos rosszulléte mi is volt tulajdonképpen. Végül az egész híresztelést a cselédség „pletykagyárának” (*Tratsch-Fabrik*) tulajdonította.[249]

Vizsgálatra érdemes kérdés, hogy milyen korabeli nyilvántartás(ok) létezett(tek) az ügynökökről Magyarországon. Kempen 1853. áprilisi, az uralkodó számára készített és Ferenc József által jóváhagyott előterjesztése után májusban Albrecht főherceghez intézett levelében „elrendelte”, hogy a kormányzóságon készítsenek egy központi nyilvántartást a rendőri titkos alapból fizetett valamennyi magyarországi konfidensről. A központi negyedévi elszámolásokban azonban a nevük elhallgatását feltételül szabó konfidensek esetében elegendőnek minősítette, ha azok csak a fedőnevüket vezetik fel az átvételi elismervényekre.[250] A közvélemény 1860–1861-ben, ahogy 1867-ben is a rendőrség „fekete könyvéről” suttogott, melybe bevezetve ott állnak a konfidensek nevei. Igaz, leginkább a pesti rendőrigazgatóságot jelölték meg effajta nyilvántartás

[249] Fischer jelentései Kempenhez, Temesvár, 1854. júl. 30., dec. 20. HHStA, IB BM 4270/1854., 7024/1854.; a két Lipthay bárónőt 1849 szeptemberében Pesten a 3. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya is gyanúsnak találta, „kémkedés gyanújával” (*Spionerieverdacht*) letartóztatták, de ugyanaznap szabadon engedték őket. HL, K.k. III. Armee-Commando, Polizei Section 70. köt. 483. sz. iktatókönyvi bejegyzés (A 27 éves Leona már ekkor két gyermek anyja.) 1852-ben pedig Tognio Lajos jelentette, hogy a szerinte Nagy József által az emigráció céljaira szervezett pénzgyűjtési akció során Csekonicsné 150 ezüst forintot adományozott. MOL D 44 1852:1789. sz. iktatókönyvi bejegyzés, dátum feltűntetése nélkül [1852. júl. eleje]

[250] Kempen irata Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. máj. 7. MOL D 46 130. d. „Vertrauensgelder-Acten 1853-1854”

színhelyeként.[251] A már említett Joseph Worafka azonban 1860 őszén úgy nyilatkozott, hogy egyetlen kivétellel (feltételezhetően 1853-ban) konfidens lista a pest–budai rendőrigazgatóságon soha nem készült.[252] Kétségtelen, hogy a fővárosban cirkuláló besúgólisták (melyekről egy későbbi fejezetben még részletesen szót ejtünk), bár címükben azt ígérték, valójában nem hivatalos nyilvántartások alapján kerültek összeállításra; másrészt efféle egyesített nyilvántartás nem maradt fenn a rendőrségi iratanyagban. Ez utóbbi azonban nem perdöntő, hiszen – ahogy majd látni fogjuk – 1860–1861 fordulóján nagy méretű iratbegyűjtés és megsemmisítés folyt. A rendőrigazgatók ugyanekkor azt jelentették, hogy ügynöklisták nem találhatók hivatalukban, s nagyobb mennyiségű konfidensjelentést is csak Marx deponált akkor Bécsbe, a többiek mind úgy nyilatkoztak, hogy a szokásos gyakorlat szerint a fontosabb jelentésekről annak idején másolatot készíttettek, a jelentéseket pedig időről időre megsemmisítették. (Erről részletesebben szintén szólunk az évtizedforduló viharos hónapjainak tárgyalásakor.) A rendőrigazgatóságokon tehát nem volt gyakorlat ügynöknyilvántartások vezetése – annál is inkább ez volt a helyzet, hiszen, mint láttuk, az ügynök ügyekbe a rendőrigazgatók legfeljebb néhány, feltétlenül megbízhatónak tekintett rendőrhivatalnokot vontak be.

De mi volt a helyzet a két központi szervvel, a hadseregparancsnokság, majd pedig a kormányzóság rendőri ügyosztályával? Az bizonyos, hogy a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályán valamiféle indexet vezettek az ügynöki jelentésekről, s mint láttuk, legalább bizonyos jelentéseket eredetiben is megőriztek,[253] ugyanakkor konfidens lista létéről nem tudunk. A kormányzóság rendőri ügyosztályának iktatókönyvében viszont található egy 1858-as bejegyzés, mely szerint a soproni rendőrigazgatóság jelentését konfidenseiről így „intézték el": „a konfidens indexbe való

[251] Vö. „A házat felmondták, s a szobákba, hol egy csomó elnyomott gondolat szelleme jár, talán valami békés polgári család fog beköltözködni, víg, nyájas arczok fognak ott mosolyogni, hol torzonborz rendőrhivatalnokok jártak–keltek, s talán épen a »feketekönyv« helyén tartja valamely hamis kis leány rózsásszalagu szerelmes leveleit." *A pesti rendőrigazgatóság*. 1848, 1. évf. 10. sz. 1867. márc. 14.; ugyanakkor a kortárs utalások sem egyértelműek, Kacskovics Lajos például a visszaemlékezéseiben még 1849 ősze kapcsán ír arról, hogy a pest–budai katonai kerület parancsnoka, Florian von Macchio altábornagy a nála megjelenő Kacskovics fogadásakor „a mellékszobába vonult, s hállám [!], miképp forgatta nagy feketekönyvét, nincs-e benne ellenem valami súlyos vád feljegyezve." Eszerint a „feketekönyv" nem a rendőrinformátorok nyilvántartása lett volna, inkább valamiféle iktatókönyv a folyamatban levő ügyekről. Kacskovics Lajos életrajza f. 154.

[252] Worafka jelentése Mecséry rendőrminiszterhez, Pest, 1860. nov. 25. HHStA IB BM 7274/1860.

[253] Fr. Drescher Pozsonyból érkezett jelentéséhez az iktatókönyvbe bejegyezték: „beiktatva a jelentésindexbe" („wurde im Notizen Index vorgemerkt". MOL D 36 Protokollen 1. köt. 1850:33. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. márc. 21.; Medecz József feljelentése mellé pedig bejegyezték: „a feljegyzések között megőrizni" („bei den Notizen aufbewahrt"). Uo. 1. köt. 1850:46. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. márc. 30.

bejegyzés után ad acta, 1858. aug. 7."[254] Eszerint tehát – az eredeti Kempen rendelkezésnek megfelelően – létezhetett valamiféle nyilvántartás a kormányzóságon. Amikor azonban 1860. november elején az uralkodó utasítására a hadseregparancsnokság egykori rendőri ügyosztályának, illetve a megszűnt kormányzóság rendőri osztályának teljes iratállományát az iktató- és mutatókönyvekkel Bécsbe szállítják, az átadott iratok között nem szerepel efféle kimutatás.[255] Talán megsemmisítésre került még ezt megelőzően, további információt sajnos nem sikerült kiderítenünk.

Bármennyire is tudatában vagyunk a fennmaradt nyilvántartások hiányainak, két megállapítást tehetünk: Egyrészt meglepő az ügynökállomány nagy mérvű változékonysága, hiszen néhány személytől eltekintve meglepően rövid ideig tartottak az ügynöki alkalmazások. Dits brassói rendőrigazgató 1854-es jelentése talán az egyetlen példa a Kempenhez beküldött ügynöklisták között, mely nem számol be változásról a megelőző évhez képest! Másrészt a hivatalos kimutatásokban szereplő ügynökök számát tekintve világos – még akkor is, ha tudjuk, hogy a pénzbeli ellenszolgáltatást nem élvező bizalmi levelezők és személyes bizalmiak jórészt nem szerepelnek azokban –, hogy a kortárs becslések és a tényleges adatok távol álltak egymástól, ami mindenképp magyarázatot igényel. Feltehetőleg azok száma volt igen magas, akik önként nevük megjelölésével vagy anélkül feljelentéseket tettek, s így a rendőrséggel „hivatalos" kapcsolatban nem álltak, ahogy azoké is, akik csak esetenként, s nem „foglalkozásszerűen" denunciáltak – ez egy olyan történeti szituációban, amikor a korábbi magatartásnormákat, társadalmi és politikai értékeket először a forradalom, majd a modernizáció bizonyos elemeit megvalósító neoabszolutista kormányzat szétzúzta, könnyen érthető, ha nem is könnyen elfogadható jelenség.

Az alkalmi feljelentők közül eddig jobbára csak újságírókat idéztünk meg. De efféle feljelentések érkeztek szinte minden társadalmi rétegből. Az is előfordulhatott, hogy egy tanár jelentette fel diákjait. Bolla János szentmártoni tanár például jelentette Podolskynak, hogy tanítványai szerint egyik tizenkét éves társuk az uralkodóért mondott

[254] „Nach geschehenen Vormerkung in Confidenten Index, 7/8. 1858. ad acta". MOL D 44 1858:934. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1858. aug. 3.

[255] A következő kimutatások szerepelnek az átadáskor 1860. nov. 7-i dátummal: „Advokaten Protokoll; Advokaten Index; Verzeichniß der von den Kriegsgerichten in Untersuchung gezogenen Individuen; Index der Konfinirten und unter polizeiliche Aufsicht stehende Individuen; Index über polit. Kompromittirte aus der Epoche vom Jahre 1848/49 und der Gegenwart (2 Bände von A. bis Z:); Bögen über polit. komprom. Individuen von I bis XXIX; Eingebundene Zeitungen aus d. J. 1848 u 1849 [48 Stück]; Informations Protokolle v. J. 1844-1847 (:8 Fascikel:); Index aus den ung. revolut. Aktenstücken und Zeitungen No 1 bis 23; Beamtenbögen von I bis XXXIII alphabetisch; Personal-Protocoll Sr Ex. des FZMar. Benedek u Verzeichniß der Emigranten". MOL D 162 1860:101. Ezek közül néhány jelenleg a Hadtörténelmi Levéltárban található.

ima alkalmával kijelentette: „…hiszen az nem Császár, hanem lófasz.” A felelősségre vont tanuló viszont egy tizenegy éves reáliskolait tanulót nevezett meg, akitől ezt hallotta, ő pedig egy harmadik fiút. Podolsky láthatólag buzgólkodott, házkutatást is tartottak az érintett családoknál, megvizsgálták a szülőket is.[256] Az alkalmi feljelentések mögött meghúzódó motívumok persze itt is igen változatosak lehettek. 1858 tavaszán például Löw Lipót szegedi rabbi fordult Leopold Kockenstein zágrábi rabbi hozzá intézett levelével Protmann-hoz, mivel a levél három ortodox rabbit (Pozsony, Nagymarton, Kismarton) a „jezsuitákhoz hasonló szabályos Rend” alapításával, titkos szervezkedéssel vádolt. Protmann szerint azonban emögött csak az ortodox–neológ ellentét állt, mivel a három megnevezett rabbi Thun vallás- és oktatásügyi miniszterhez készült aláírásokkal támogatott iratot eljuttatni az ortodoxia „a zsidók egyedüli igaz vallási tanítás”-a gondolat jegyében és az újítások visszautasítása érdekében.[257] De nemcsak az értelmiséget jellemezte persze a feljelentés készsége.

S idézhetünk néhány példát névtelen feljelentésekre is. 1858-ban a soproni székhelyű 19. csendőrezred parancsnokságához érkezett Szekszárdról egy névtelen feljelentésről, melyben Gárdik József úrbéri törvényszéki hivatalnokot festették exaltált demokratának körszakállára és ügyvédekkel való barátkozására hivatkozva. A csendőrparancsnok azonban védelmébe vette a megvádoltat, mondván, semmi konkrét kivetnivalót nem találtak ellene.[258]

Ismert példa az, hogy 1859 végén az uralkodóhoz érkezett egy névtelen levél, mely magyarországi összeesküvő párt leleplezését ígérte. Kiderült, hogy az írás szerzője Lonkay Antal, az „Uj Idők Tanúja” című lap szerkesztője volt, aki a Szent István Társulatot minősítette összeesküvő társulatnak, eközben például denunciálta Török Jánost, mint felettébb kormányellenes nézeteket képviselő, perfid személyiséget.[259] De persze nemcsak ilyen „ártalmatlan” bejelentések futottak be a rendőri vagy csendőri szervekhez. 1854 májusában az Arad környékén illetékes csendőri egységhez érkezett „J. Zsigmond” aláírású, valójában névtelen levél, amely szerint Csomortány Károly Almásiratos pusztáján Kossuth-dollárok találhatók, a feljelentő mellékelt egy tízdollárost a levélhez. (A feljelentő kilétét a rendőri hatóságoknak nem sikerült megtudniuk, bár az

[256] Podolsky jelentése Kempenhez, Pozsony, 1853. nov. 9. HHStA, IB BM 5160/1853.; Bolla 1859-ben már a pozsonyi alreáliskola igazgatója. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 129.
[257] Kockenstein levele Löwhöz, Zágráb, 1858. márc. 16., Löw levele Protmannhoz, Szeged, 1858. márc. 21. (másolat), Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1858. júl. 4. HHStA, IB BM 1396/1858.
[258] A 19. csendőrezred parancsnokának jelentése Kempenhez, Sopron, 1858. febr. 16. AVA, OPB Präs. I. 458/1858.
[259] Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1860. jan. 15. HHStA IB BM 64/1860.

illetékes csendőrparancsnok nyilvánvalóan tudta, ki rejtőzik a hamis név mögött, de nem fedte fel informátorát a nagyváradi rendőrigazgató előtt.)[260] A meginduló vizsgálat végén azután Csomortányt (két társával együtt) halálra ítélte a hadbíróság, majd az uralkodó életfogytiglani börtönbüntetésre mérsékelte ezt.

Néhány adat rendelkezésünkre áll arról, hogy alaptalannak bizonyult feljelentés esetén a hatóságok igyekeztek fellépni a feljelentő ellen. Keller Ferdinánd máramarosi hivatalnok (találkoztunk már a nevével) jelentéseit 1852-ben még megalapozottnak és értékesnek minősítette Albrecht főherceg ajánlva őt Kempen számára rendőrhivatalnoki alkalmazásra. Később állítólag alaptalan feljelentései nyomán mint „összeférhetetlen, bosszúálló és általános megvetésben részes hivatalnokot" helyezték át Máramarosból Kassára a pénzügyigazgatásba. Amikor azután 1859-ben Keller újra „fontos információk"-at kívánt közölni, Albrecht főherceg nem támogatja az újabb kapcsolatfelvételt, annál is inkább, mivel 1858-ban a kassai rendőrigazgatóság politikailag megbízhatatlannak minősítette Kellert, aki ráadásul 1848 előtti szolgálataiért napidíj és utazási költség igénnyel lépett fel. Hübner rendőrminiszter erre rendőrségi megfigyelés alá helyezte Kellert 1859 szeptemberében.[261] Eisler János mányi lakost pedig – akit az egész község rendőrügynökként félt és időnként pénzzel „támogatott", s akiről többször is bebizonyosodott, hogy feljelentései „alaptalanság és magánbosszú jellegét hordták magukon" – az 1857-1858-ban tett alaptalan feljelentése által „előidézett zavargások" miatt „megbüntették".[262] De hogy ez pontosan mit jelentett, nem tudjuk. Mozaikszerű információk ezek azonban, nem tudjuk, általános megállapítások tehetők-e ezek alapján.

Láttuk, az ügynökök személyéről leginkább csak az 1852-1854 közötti időszakból vannak több-kevésbé rendszeres és megbízható értesüléseink. Ezt követően a már említett iktatókönyveken túl leginkább a rendőri titkos alapból történt kifizetésekről összeállított negyedévenkénti elszámolások állnak rendelkezésre. Ezekből megállapítható (lásd a 9. sz. táblázatot), hogy a pest–budai rendőrigazgatón kívül a többi rendőrigazgató közül továbbra is a pozsonyi és a nagyváradi költött nagyobb mértékben bizalmi pénzeket, a

[260] Az ügy iratait, benne a névtelen feljelentő levéllel lásd: HHStA, IB BM 4848/1854.
[261] Albrecht főherceg levélfogalmazványa Kempenhez, Buda, 1852. nov. 12. MOL D 41 6. d. 8. tétel 1852:8943.; az 1859-es ügyet lásd: HHStA IB BM 44/1859. ; „als einen unverträglichen, rachsüchtigen u. allgemein verachteten Beamten" – amikor Keller 1860 őszén bizalmi szolgálatainak jutalmazására nem kevesebb, mint 8000 forintot kért az uralkodótól, Marx rendőrigazgató egyértelmű elutasítást javasolt ezzel a jellemzéssel. A pénzügyminisztérium előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1860. dec. 10. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge MRZ 4071/1860.
[262] Worafka jelentése Pálffy Mórhoz, Pest, 1862. nov. 16. MOL D 191 20 010.IV.a.1862.

soproni és kassai viszont feltűnően kis összeget használt a többiekhez képest. A nagyváradi esetén magyarázhatjuk talán a nagyobb összeget azzal, hogy ott Debrecenben és Aradon alárendelt rendőrbiztosság is működött, amelyek ilyen irányú költései is szerepelnek abban.

Kérdés persze, hogy önmagában a felhasznált összegek nagyságából lehet-e következtetni az informátori hálózat nagyságára. Az elszámolásokhoz ugyan minden hatóságnak csatolnia kellett az eredeti átvételi elismervényeket, azokat azonban az országos elszámolással együtt Bécsbe küldték, s ott azután megsemmisítették. Igaz, ismerjük az elszámolásokhoz csatolt eredeti átvételi elismervények számát: az országos egyesített jelentésekhez 1854–1858 között 89-129 közötti mellékletet csatoltak, majd 1859–1860-ban növekedett a szám, s a legtöbb átvételi elismervényt, 155-öt az 1860. február–1860. április közötti elszámolási időszakra mellékeltek. Mivel azonban nem volt egységes gyakorlat arra vonatkozóan, hogy rendszeresen vagy alkalmilag, s ha rendszeresen, milyen ritmusban fizetik a megbízók az informátorokat, az átvételi elismervények számából nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. Az is óvatosságra int bennünket, hogy a rendőrigazgatók igen különböző összeget fizettek konfidenseiknek – ebbe Kempen nem kívánt beavatkozni. Láthattuk például, hogy Marx kassai rendőrigazgató nagyon kis összegeket juttatott ügynökeinek, ezért az ő esetében a felhasznált összegek csekély volta nem feltétlenül jelenti azt, hogy ő kevesebb informátort alkalmazott volna. Még kevésbé következtethetünk ezekből az elszámolásokból az ügynökök személyére.

Mennyire működött hatékonyan az államrendőrségi információszerzés a magyar korona országaiban? Láthatóan maguk a rendőrigazgatók, azaz a közvetlen alkalmazók is tisztában voltak azzal, hogy a konfidensek által szállított információkat alaposan meg kell rostálni és ellenőrizni (bár, mint láttuk, Kempen koncepciója szerint ez nem tartozott az ő hatáskörükbe). Protmann például egy az uralkodó magyarországi látogatása kapcsán hozzá érkező jelentést 1852-ben a következőképp értékelt: „Úgy tűnik nekem, hogy ezek a feljegyzések nem mentesek attól a fajta túlfeszített látásmódtól, ami a rendőrügynököket általánosan jellemezni szokta.[263] Egy-egy informátoráról egyébként sem nyilatkozott valami kedvezően, a már többször is említett Ernyey Károllyal például nem lehetett különösebben elégedett, mivel minden jóakarata mellett is „csekély képességű”-ként

[263] „Es scheinen mir diese Notizen nicht frei von jener überspannten Anschauung, welche Polizeiagenten gewöhnlich eigen ist.” Protmann jelentése „Euer Excellenz” megszólítással (feltehetőleg Albrecht főherceghez) Pest, 1852. jún. 30. MOL D 44 1852:1759.

jellemezte őt, s csak alkalmanként honorálta szolgálatait.[264] De rendőrigazgató kollégái sem vélekedtek nagyon másképp. Päumann prágai rendőrigazgató is úgy látta, hogy az ügynököknél gyakori hiba „a túlzás és a minden áron való denunciálás”.[265] Ez azonban, ha igaz is lehetett, nyilván elsősorban nem az ügynökök személyes hajlamán, hanem az állandó teljesítménykényszeren alapult. 1859 végén Protmann – talán az új rendőrminiszterre való hatásgyakorlás érdekében is – különösen sötét képet festett: „A saját maguk ajánlkozó konfidensek általában korrumpált, karakternélküli emberek, akik vagy piszkos érdekből és szenvedélyből vagy azért jelentkeznek e szolgálatra, mert számukra a könnyű kereset, de nem maga az ügy számít, ezért bármelyik pillanatban készek, ha előnyös kilátások nyílnak számukra, a szolgálatot elhagyni, sőt még arra is, hogy annak a pártnak szolgáljanak, melynek megfigyelésére a rendőrség korábban alkalmazta őket. Különösen a magyarokra jellemző, hogy mivel a rendőrség mint olyan gyűlölt számukra, nem végzik odaadóan feladatukat, és a szolgálatra nézve ezért veszélyes lenne egy magyart titkos szolgálatra felszólítani.”[266]

Mivel az egykori konfidens jelentéseknek csak töredéke maradt fenn, nem tudjuk megítélni a jelentések helytállóságának mértékét. Nagy „felsüléseket” persze ismerünk,[267] ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a politikailag valóban veszélyes politikai szervezkedéseket vagy inkább szervezkedés kezdeményeket néhány hónap után rendre felszámolta a rendőrség. Ezt nehéz lenne nem az effektivitás indikátorának tekinteni.

Államrendőrségi adatgyűjtés külföldön

A Legfelső Rendőrhatóság megalakulásával természetesen a külföldön folytatott államrendőrségi tevékenység is – a külügyminisztérium befolyásának megtartásával –

[264] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1854. jan. 29. HHStA, IB BM 120/1854.

[265] „…bei den Agenten sonst nicht ungewöhnlichen Fehler der Uibertreibung und Denunziation um jeden Preis”, Päumann jelentése Kempenhez, Prága, 1857. júl. 30. HHStA IB BM 2/1857.

[266] „Die sich anbietenden Confidenten sind in der Regel korrumpirte charakterlose Leute, die entweder aus schmutzigem Interesse und Leidenschaft oder aber darum sich zu dem gedachten Dienste hergeben, weil es ihnen um einen leichten Verdienst nicht aber um die Sache selbst zu thun ist, und die daher jeden Augenblick bereit sind, sobald sich ihnen Aussicht auf Gewinn darbietet, ihren Dienst zu verlassen, ja selbst jener Partei zu dienen, zu deren Uiberwachung sie polizeilicherseits verwendet worden waren. Was insbesondere die Magyaren betrifft, so geben sich dieselben, da ihnen die Polizei im Prinzipe verhaßlich ist, vollends zu der gedachten Dienstleistung nicht her, und es wäre für den Dienst geradezu gefährlich, eine Magyaren zu geheimer Dienstleistung aufzufordern.” Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1859. dec. 6. HHStA, IB BM 5873/1859.

[267] Néhányat 1859-1860-ból már Károlyi Árpád is ismertetett. Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 59., 71-72.

átkerült az új hivatal és főnöke hatáskörébe. Az új hatóság hatásköri leírásában is szerepelt, hogy a különösen fontos helyeken (Párizs, Torino, Hamburg, Konstantinápoly, New York, Svájc – nem tudjuk, London miért hiányzik a felsorolásból!) titkos ügynökségeket és kirendeltségeket hoznak létre, s hogy számítanak a diplomáciai személyzet közreműködésére is.[268] Kempen korábban sem tartotta teljesen távol magát a külföldi hírszerzéstől, egy jelentés legalábbis arra utal, hogy alkalmanként csendőr főfelügyelőként ő is küldött ki ügynököket külföldre.[269] A folyamatosság személyi feltételét Clannern von Engelshofen átkerülése a Legfelső Rendőrhatósághoz biztosította, feltehető, hogy a korábbi ügynökök átadása—átvevése így zavartalanul megtörténhetett.

A rendőri ügyek vezetésének átvétele után Kempen megtette a lépéseket a külföldön tevékenykedő ügynöki szolgálat irányításának kézbevételére. Július közepén értesítette Mihanovichot, hogy nagyra értékeli tevékenységét a bizalmas információk közvetítése terén, a szükséges pénzforrásokat továbbra is rendelkezésre bocsátják, egyúttal utasította, hogy jelentéseit és az elszámolásait ezek után közvetlenül hozzá (s ne Bachhoz) küldje.[270] A keleti hálózatot amúgy is karcsúsították, erről már április—májusban megállapodás történt.[271]

Az államrendőrség területén a szigorú és teljes centralizáció elvének természetesen nemigen felelt meg az, hogy annyiféle császári hatóság foglalkoztatott ügynököket Európa legkülönbözőbb pontjain. Az erről tanúskodó példák – igaz, leginkább csak határmenti területeket illetően – még bőven jellemzik Kempen hivatali idejének első éveit is, bár legalább annyi igyekezett elérni Kempen, hogy tudomással bírjon az efféle ügyletekről, s formálisan jóváhagyja azokat (legalábbis a civil közigazgatási és rendőri hatóságok ügynökei esetében).[272] Mihanovich például láthatólag

---

[268] „Grundzüge für den inneren Organismus der Obersten Polizeibehörde". HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 120/1852.

[269] A Hamburg környéki Altonából például 1851 őszén jelentik Bachnak, hogy Kempen Franz Pollak ügynököt odaküldte. Ernst aláírással jelentés, Altona, 1851. szept. 8. HHStA, IB A Akten Nr. 8318.

[270] Kempen levélfogalmazványa Mihanovichhoz, Bécs, 1852. júl. 15. HHStA, IB BM 35/1852.

[271] Jasmagy számára évi 1000 forintos fizetéssel fordítói posztot adományozott az uralkodó. De ezt követően is ellátott alkalmi megbízásokat Kempen részére, főként Keleten, de a birodalom területén belül is (ő segédkezett például 1853 késő nyarán Orsova környékén a magyar királyi koronaékszerek utáni kutatásban. 1856-ban pedig legalább 1400, 1857-ben 1450 forintot vett fel a Legfelső Rendőrhatóság központi pénztárából a Szerb Vajdaságba és Magyarországba való utazás céljából. Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. máj. 2. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1394/1852.; Kempen naplója, 1853. jan. 11., 16., jún. 27., 1854. jan. 1., febr. 5. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 274-275., 293., 314., 319., Deák: A koronás Wargha 167-168.; a felvett összegekre lásd: HHStA IB Annexe 20f: Vorschuss-Vormerkbuch 1856-1870.

[272] Mamula báró dalmáciai kormányzó helyettes például Montenegróban, a bregenzi rendőrbiztos Svájcban, a zimonyi rendőrbiztos Szerbiában alkalmazott saját ügynököt. Mamula levele Kempenhez, Zara, 1853. okt. 21. HHStA, IB BM 4871/1853., Joseph Waneczek innsbrucki rendőrigazgató jelentése Kempennek, Innsbruck, 1853. máj. 21. Uo.436/1853., Nikolaus Shandru százados rendőrbiztos jelentése Kempenhez,

hozzászokott ahhoz a Bach irányítása alatti időszakban, hogy viszonylag önállóan szervezze az ügynököket Keleten. 1853 késő tavaszán például Buol-Schauenstein gróf külügyminiszter mellett Kempen is meglepődéssel és rosszallással értesült arról, hogy önálló hatáskörben alkalmazott egy új ügynököt.[273]

Leginkább azonban továbbra is a két észak-itáliai tartományi katonai, rendőri, csendőri hatóságok, s persze mindkét tartomány katonai kormányzóját jellemezte saját ügynökök foglalkoztatása a környező itáliai államokban – de korántsem csak ott.[274] Ezt – igaz, kizárólag katonai hírszerző célokra – még az államrendőrségi tevékenység iránt fogékonynak igazán nem nevezhető Benedek Lajos vezérőrnagy, aki a rendőri ügyek felügyeletét ellátta, is fontosnak tartotta egy esetleges újabb háborúra való felkészülés érdekében, miközben egyetértett a nem katonai célú államrendőrségi információszerzés tartományon belüli központosításával, amire Kempen kísérletet tett.[275] Kempen terve az volt 1853-ban, hogy a veronai főkormányzóság rendőri ügyosztályán centralizálja a bel- és külföldi államrendőrségi tevékenységet is, kiküszöbölendő az esetleges párhuzamosságokat. Az ügyosztályt vezető Schroth alezredes végül átvette a rendőrigazgatók külföldi ügynökeit, a helytartóságok és a katonai kormányzók azonban továbbra is megtarthatták a maguk bizalmasait.[276] Schroth természetesen rendszeresen beszámolt Kempennek az ügynökjelentésekről küldött jelentéseiben a külföldről érkezett információkról is. Úgy tűnik azonban, hogy a rendőrigazgatók is mutattak valamiféle vonakodást, 1855 őszén ugyanis Schroth még mindig arról panaszkodik Kempennek, hogy szerinte felesleges a velencei rendőrigazgatónak Torinóban ügynököket alkalmazni. S láthatólag a vonakodás elérte célját, ez alkalommal már ő is engedékenyebben nyilatkozik, amennyiben szerinte a rendőrigazgatók a saját körzetükkel határos külföldi területeken tarthatnak ügynököket, s maga Kempen is úgy foglalt állást, hogy ha a velencei rendőrigazgató nem is, de a milánói megtarthatja piemonti ügynökeit. De persze

---

Zimony, 1854. dec. 10. Uo. 7037/1854.; Coronini 1854 őszén küldte Bukarestbe a nagyszebeni evangélikus gimnázium román nyelvi tanárát, Samuel Petrit, aki korábban Bukarestben a román liberálisok csoportjához tartozott, részt vett …. Rosetti lapjának szerkesztésében is. Uo. 622/1855.; de emlékeztethetünk itt Lewis Lajosra is, aki 1854-ben Albrecht főherceg megbízásából járt Oroszországban. Feljegyzés Lewisről, dátum és aláírás nélkül, HHStA IB BM 2330/1856.

[273] Buol-Schauenstein levele Kempennek, Bécs, 1853. máj. 23. és Kempen válaszlevél fogalmazványa, Bécs, 1853. máj. 28. HHStA, IB BM 77/1853.; az új, Tóthfalusy nevű ügynök feltételezhetően Tóthfalusy Károly erdélyi altiszt, aki részt vett a krími háborúban, majd Konstantinápolyban szállót nyitott. Csorba: Az 1848-49-es törökországi magyar emigráció 391.

[274] A lombardiai-velencei főkormányzóság 1853-ban például Cesare Carbonelt mint Londonban tartózkodó ügynökét nevezte meg (akit aztán Kempen jóváhagyásával elbocsátottak). Benedek jelentése Kempenhez, Verona, 1853. febr. 18. HHStA IB BM 436/1853. Vö. Uo. 12/1853.

[275] Benedek irata Kempenhez, Verona, 1853. febr. 18. HHStA, IB BM 436/1853.

[276] Kempen levélfogalmazványa Benedekhez, Bécs, 1853. márc. 21. HHStA, IB BM 12/1853.; Schroth jelentése Kempenhez, Verona, 1853. szept. 29. Uo. 436/1853.

nem hagyta szó nélkül, hogy a velencei igazgató számára már rég elrendelte, hogy két külföldi ügynökével a négy fő közül szakítsa meg a kapcsolatot, s ez láthatólag nem történt meg.[277]

1856 elején Kempen azután kísérletet tett a teljes központosításra: minden külföldi ügynök Bécsből való közvetlen irányítására. Ekkor úgy nyilatkozik, hogy ettől kizárólag csak Lombardia-Velencében tértek el, mégpedig csakis három ügynök esetében (a források ismeretében ezt nem tartjuk valószínűnek), s Radetzkyn keresztül Schrothtól bekérte a három ügynök adatait, hogy közvetlen kapcsolatba lépjen velük.[278] Későbbi évekből származó adataink azonban azt bizonyítják, hogy legalábbis Észak-Itáliában nem sikerült a centralizáció elveit szigorúan érvényesíteni, a területi hatóságok – ha nyilvánvalóan kisebb létszámban is, de – továbbra is alkalmazhattak ügynököket Itáliában. Kempen leginkább arra összpontosíthatta az erőfeszítéseit, hogy ezen ügynökök mozgásáról és alkalmazásáról legalább naprakész információi legyenek.[279]

Ahogy belföldön, úgy külföldön is megengedhetetlennek tartotta rendőrhivatalnokok ügynöki megbízatását s tiltotta, úgy tűnik azonban, ezt ezen a területen sem tudta maradéktalanul érvényesíteni.[280] A források arra utalnak, hogy közszolgálatban álló személyek esetén – legyenek azok civilek vagy katonák – személyesen az uralkodó adott engedélyt a külföldi misszióra.[281] Azt sem támogatta Kempen, hogy külföldre tartósan kitelepült volt osztrák állampolgárokat igyekezzenek megnyerni információszerzésre, mondván, nem kívánatos, hogy az illető hazai kapcsolatait erősítsék.[282]

---

[277] Schroth jelentése Kempenhez, Verona, 1855. nov. 17. és Kempen levélfogalmazványa Schroth-hoz, Bécs, 1855. nov. 29. HHStA, IB BM 5/1855.

[278] A három ügynök Carbonel (1854-ben Schroth javaslatára újraalkalmazták), a Párizsban tartózkodó Angelo Toffoli (de ő fizetés nélkül szolgált) és egy Sanporiti nevű ügynök volt. Kempen levélfogalmazványa Radetzkyhez, Bécs, 1856. jan. 12. HHStA, IB BM 36/1856.; Carbonel újraalkalmazására lásd: Uo. 3666/1854.

[279] 1856 őszén például a velencei rendőrigazgató torinói ügynöke Lombardiába „rándult át", s ott is ügynökösködött, nyilván a milánói rendőrigazgató, s ami fontosabb, Kempen előzetes engedélye nélkül. Kempen újra felszólította Radetzkyt, hogy vonják „szigorú ellenőrzés és vezetés" alá a rendőrigazgatóságok ilyen irányú tevékenységét, s a nem feltétlenül szükséges ügynököket építsék le. Kempen levélfogalmazványa Radetzkyhez, Bécs, 1856. nov. 8. HHStA, IB BM 36/1856.; Strobach laibachi rendőrigazgató (korábban milánói rendőrigazgató) 1859 nyarán is levelezőt tartott Luganóban, s úgy tudta, hogy egy ügynököt a velencei rendőrigazgató küldött Svájcba. Strobach jelentése Kempenhez, Laibach, 1859. júl. 15. HHStA, IB BM 44/1859.

[280] Radetzky levele Kempehez, Verona, 1853. szept. 30. és Kempen levélfogalmazványa a milánói rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1853. okt. 10. HHStA, IB BM 12/1853.

[281] 1854 nyarán például Schima főhadnagyot készült Kempen az uralkodó engedélyével Londonba küldeni a Kossuth-emigráció tevékenységének kiszimatolására. Kempen naplója, 1854. júl. 6. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 336.

[282] Vö. Strobach rendőrigazgató és Kempen levélváltását, 1857. jan. HHStA, IB BM 186/1857.

Alkalmanként persze Kempen maga is beavatott egy-egy rendőrigazgatót a külföldi államrendőrségi adatgyűjtés egy-egy akciójába, ha azt szükségesnek látta. Ez leginkább határmenti területek esetén jöhetett szóba. 1854 őszén például a zarai rendőrigazgatónak adta ki feladatul, hogy szervezzen olyan ügynököket, esetleg levelezőket, akik a bosznia-hercegovinai viszonyokról hiteles tudósításokkal tudnának szolgálni,[283] 1855 tavaszán egy lengyel-orosz területen működő állítólagos ügynökközpont ügyeinek kipuhatolására utasította a krakkói rendőrigazgatót.[284] Ha területi rendőri szervek valamely konfidensét külföldre messzebb küldték, akkor általában köztörvényes bűncselekményről, leginkább pénzhamisítási ügyről lehetett szó.[285] Különleges alkalmat és kivételt jelentett természetesen 1855-ben a párizsi világkiállítás, oda is küldtek ki megbízottakat például Bécsből, Prágából, Krakkóból.[286] Esetenként csendőrparancsnokokat is felszólított Kempen egy-egy konkrét feladat kapcsán személyi javaslatok tételére.[287] A végső döntést persze megbízásukról Kempen hozta meg.

Kempen természetesen nagy mértékben számított a külföldi osztrák diplomáciai képviseletek támogatására, és jól működő együttműködést alakított ki a külügyminisztériummal e téren. 1853 tavaszán Buol-Schauenstein gróf külügyminiszter kezdeményezte az ausztriai diplomáciai testületek szerepének tisztázását e téren. Buol határozottan ellenezte, hogy nagykövetségek bármilyen módon kapcsolatba kerüljenek ügynökökkel, de a konstantinápolyi és genovai konzulátus e téren kifejtett közvetítő tevékenységével egyetértett. Azt javasolta, e két testülettel Kempen közvetlenül tartsa a kapcsolatot, a bécsi külügyi irányítás kikapcsolásával. A legszigorúbb centralizációt tartott szükségesnek e téren, ebben Kempennel teljesen egyet értettek.[288] Ugyanakkor

---

[283] Mivel Josef Gariup rendőrigazgató úgy ítélte meg, hogy Bosznia-Hercegovinában az alacsony műveltségi szint folytán nehezen lehetne levelezőket találni, inkább határmentén lakó, de kinti személyes kapcsolatokkal rendelkező ausztriai állampolgárokat igyekezett egy bizalmas ügynöke közvetítésével megnyerni a feladatnak. Kempen levélfogalmazványa Gariuphoz, Bécs, 1854. nov. 29. és Gariup jelentése Kempenhez, Zara, 1854. dec. 12. HHStA, IB BM 6836/1854.

[284] Kempen levélfogalmazványa a krakkói rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1855. márc. 28. HHStA, IB BM 1373/1854.

[285] 1856-ban például egy pénzhamisítási ügy felgöngyölítésére küldték a krakkói rendőrigazgató egy ügynökét Londonba és Manchesterbe. Vö. HHStA, IB BM 11/1856., 3347/1860.

[286] A Párizsba kiküldött ügynökökre való javaslattételre lásd: HHStA IB BM 2053/1855.; Pestről egyedül Bisenti Frigyes rendőrbiztost (későbbi pesti városkapitányt), Karl Bartl főbiztost és Duranik írnokot (székesfehérvári rendőrbiztosság) javasolták, de mivel egyikőjük sem tudott jól franciául, nem küldték ki őket. Feljegyzés a befutott ügynökjavaslatokról, dátum és aláírás nélkül. Uo.

[287] A Galíciában állomásozó 17. csendőrezred parancsnoka 1854 nyarán például tíz főt nevez meg oroszországi, „lengyelországi" és a dunai fejedelemségekbeli megbízatásokra. A 17. csendőrezred parancsnokának jelentése Kempenhez, Krakkó, 1854. aug. 8. AVA, Ob. Polizeibehörde, Präs. I. 2907/1854.; ugyanekkoriban az erdélyi és bukovinai csendőrezred parancsnokoktól is javaslatokat kért Kempen a dunai fejedelemségekbeli misszióra. Uo. 4499/1854.

[288] Buol-Schauenstein levele Kempennek, Bécs, 1853. jún. 9. HHStA, IB BM 77/1853.

Kempen kezdeményezte, hogy a dunai román fejedelemségekben, illetve általában véve az oszmán birodalom területén a konzulátusokat rendőrségi ügyek tekintetében rendelje az uralkodó a Legfelső Rendőrhatóság alá, a külügy- és a kereskedelemügyi minisztérium képviselőivel való tanácskozás után azonban – vélhetően e két utóbbi hatóság vezetőinek ellenkezése folytán – elakadt az ügy.[289] A konstantinápolyi követségnek és a belgrádi konzulátusnak valóban kiemelt szerep jutott ezekben az években is a keleti államrendőrségi adatgyűjtés terén, nem pusztán végrehajtó szervekként működtek Kempen irányítása alatt, hanem maguk is kezdeményezhettek Kempen jóváhagyásával.[290] Emellett – néhány adat erre enged következtetni – a külügyminisztérium saját bizalmasokat is alkalmazott külföldön, akiket saját titkos pénzalapjukból finanszíroztak.[291]

Az ügynökök számára a legszigorúbban tiltva volt, hogy kapcsolatba kerüljenek az adott államban működő osztrák követséggel. Csakis rendkívül sürgős esetben és csak a legmegbízhatóbb ügynökök esetében tartotta azt Buol és Kempen megengedhetőnek, hogy egy előre meghatározott jelöléssel a nagyon sürgős jelentést ne a szokott úton juttassák el Kempenhez, hanem egy nem feltűnő cím közbeiktatásával a nagykövetségre juttassák el, amely azután haladéktalanul, távirati úton (természetesen rejtjelezve) közölje vele annak tartalmát, de az ügynök számára ekkor is tiltott volt kilétének feltárása azonban ebben az esetben is tiltott volt, ahogy a nagykövetség személyes felkeresése is.[292]

Mindemellett új ügynökök felvételében láthatóan továbbra is lényeges közvetítő szerep juthatott a követségeknek, konzulátusoknak – az ügynököket ugyanis az önként ajánlkozók közül választották ki. Az ügynöknek ajánlkozó írásbeli jelentkezése gyakran a követségekre, konzulátusokra futott be (kitartóbb ajánlkozók esetenként több diplomáciai szervnél is próbálkoztak az évek során), s a külügyminiszter továbbította Kempenhez, bármennyire is nem vette ezt jó néven Buol. Ezek után, ha Kempen úgy döntött, igénybe

[289] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA Ob. Polizeibehörde, Präs. I. 3265/1856.

[290] 1853 elején például Radosavlević főkonzul tesz javaslatot Kempennek Justinus Grubić, egy Szerbiában, Jagodina mellett fekvő kolostor horvát előljárójának alkalmazására a keresztülutazó idegenek megfigyelése céljából. Grubićot ráadásul korábban Figyelmessy Fülöp igyekezett a magyar emigráció céljainak megnyerni. HHStA IB BM 12/1853.

[291] 1859 májusában például Recherg külügyminiszter az uralkodónak bejelentette Dr. Georg von Klindworth újra alkalmazását (aki már a Mainzban egykor működő Informationsbüro informátorai között is szerepelt), vele 1848 óta folyamatos kapcsolatot tartott a külügyminisztérium havi fizetéssel és útiköltségtérítéssel ellátva őt. Rechberg előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1859. máj. 15. HHStA Kab. Kanzlei, Vorträge MKZ 1757/1859.; Klindworth 1848 előtti tevékenységére vonatkozóan lásd: Antonius: Zum Konfidentenwesen des Vormärz 84.

[292] Vö. Buol-Schauenstein és Kempen levélváltása, Bécs, 1853. márc. 1-ápr. 5. HHStA, IB BM 602/1853.; Kempen levélfogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1853. júl. 27. Uo. 12/1853.

veszi az ajánlkozó szolgálatait, a Legfelső Rendőrhatóság illetékes osztálya magát újságszerkesztőségnek álcázva értesítette írásban az ajánlkozót, hogy a szerkesztőség szívesen látja tudósításait, mindenféle pénzügyi kötelezettségvállalkozás nélkül. Ha meg lesznek elégedve tudósításaival, honorálni fogják munkáját. Megadtak egy bécsi post restante címet, amelyre az illető a „tudósításait" a jövőben küldhette. Ezt a levelet azonban lezárt borítékban szintén a külügyminisztériumon, majd a követségen/konzulátuson keresztül juttathatták el a címzetthez.[293] Ahogy természetesen az elutasító válasz is ezen az úton vándorolt az ajánlkozóhoz.[294] Még arra is tudunk példát, hogy ha az ajánlkozó nem jelentkezett a követségen a válaszért, a követség munkatársai igyekeztek felderíteni őt – ami már végképp nem fért össze a Buol által felállított elvekkel.[295] Sőt kivételes esetben arra is sor kerülhetett, hogy a genovai konzulátus egy alkalmazottja lásson el Schroth velencei rendőrigazgató számára ügynöki teendőket a konzulátus korábbi vezetőjének javaslatára. Kempen tudomásul vette ezt, de különleges elővigyázatosságot követelt a kompromittálódás elkerülése végett Schroth-tól.[296]

Zökkenőmentes volt az együttműködés az információcserét illetően is Kempen hivatala és a külügyminisztérium között. A saját csatornáikon beérkező jelentéseknek a másik által hasznosítható információit Kempen és Buol kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátották.

Hogy milyen információkat várt Kempen külföldi ügynökeitől, összefoglalja újságszerkesztői levélként álcázott, Gelich Richárdhoz intézett utasítása 1854-ben: „Semmi kombinálás, … semmi frázis, és csakis tények. A személyeket és tényeket, melyek bennünket érdekelhetnek, ismeri. Amennyiben Ön megmondja nekünk, az itt tartózkodik, az ott, ez ezt és azt csinálja vagy részt vesz abban, azt hálásan vesszük, és

[293] Lásd például a krakkói születésű lengyel mérnök, Anton Rieth Londonból kelt felajánlkozó levelére Kempen levélfogalmazványát, Bécs, 1855. aug. 24. HHStA, IB BM 421/1855.; Kempen levélfogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1855. aug. 26. HHStA, IB Actes de Haute Police, Kt. 39 Londoni követség jelentései, 1855.; a piemonti emigráns Emil Elias Lattes is a svájci konzulátuson jelentkezett 1852 nyarán, ügynöki szolgálatokra, Kempen elfogadta az ajánlatot, egy angliai címre kellett információit küldenie, 1853-ban azután az ügynök fontos információkat közöl a követséggel. Kempen átirat fogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1852. jún. 15. HHStA IB BM 21/1852.; Buol-Schauenstein levele Kempennek, Bécs, 1853. márc. 1. Uo. 602/1853.

[294] Lásd például Ferdinand Alt szászországi mérnök elutasított ajánlkozásának ügyét: HHStA IB BM 2/1857.

[295] Packh János esztergomi emigráns 1852 nyarán ajánlkozott ügynöki szolgálatra a londoni követségen keresztül, de akkor elutasította Kempen; amikor azután októberben Kempen mégiscsak kapcsolatba kívánt volna lépni vele, a követség munkatársai nem találták meg őt a korábban általa megjelölt címen. Kempen levélfogalmazványa Buolhoz, Bécs, 1852. júl. 26., Buol levele Kempenhez, Bécs, 1852. okt. 25. HHStA IB BM 21/1852.

[296] Schroth és Kempen levélváltását (1853. okt. 16-nov. 2.) lásd: HHStA IB BM 175/1853.

levonjuk a következtetéseinket. Mi csak szigorú lelkiismeretességet követelünk és a tények lehető legpontosabb közlését. Így azután belátja, hogy egy olyan ember szavainak puszta idézése, aki nézeteit naponta változtatja, s bizonyára mást mond, mint amit gondol és cselekszik, számunkra nem bírhat jelentőséggel."[297] Azaz a belső információszerzéshez hasonlóan puszta tényközlést várt és követelt, bármiféle következtetés levonását saját hivatala számára tartotta fenn.

Természetesen a külföldön működő ügynökök esetében még nehezebb volt annak eldöntése, mennyire bízhatnak benne, hiszen a folyamatos szemmel tartás sokkal nehezebb volt. Nem csoda, hogy e területen még több látványos melléfogásnak lehetünk tanúi. Ifj. Thury Mihály például (Hajdúszoboszló) honvédként Kossuthnak tett bizalmi szolgálatokat, még Kossuth küldte Svájcba – Kempen későbbi összefoglalója szerint –, hogy levelezésének közvetítésében részt vegyen. Pénzzavarai nyomán azonban Svájcból kiutasították 1853 végén, s ekkor Keletre ment, ahol Konstantinápolyban Michanovich konzulnak felajánlkozott, aki Bécsbe küldte. Itt felajánlotta, hogy kiszolgáltatja Kossuth Svájcban hátrahagyott bizalmas levelezésének anyagát. Amikor azonban pénzzel ellátva elhagyhatta a határt, Londonba utazott, s Kossuth köréhez csatlakozott. Közben igyekezett volna még további pénzeket kipumpolni Kempenből, de sikertelenül. 1855-ben újra próbálkozott Kempennél, de – nem csoda – mindhiába.[298]

De természetesen a külföldön folyó államrendőrségi adatgyűjtés nem korlátozódott kinn élő ügynökök tevékenységére. Időről időre Magyarországról Nyugat-Európába utazó alkalmi ajánlkozókat vagy már idehaza is ügynökként alkalmazott személyeket megbízott Kempen efféle feladattal. Változó sikerrel. Moritz Schiff losonci kereskedő, akinek üzlete 1849-ben csődbe jutott, először 1854 tavaszán ajánlkozott Bach

---

[297] „…keine Raisonnements, keine Coujecturalpolitik [?], keine Phrasen, und nur Thatsachen. Die Persönlichkeiten, die Facta, welche für uns ein Interesse haben können sind Ihnen bekannt. Wenn Sie uns sagen, der befindet sich da, jener dort, das und jenes wird unternommen, oder hat sich zugetragen, so werden wir es dankbar anerkennen, und unsere Schlüsse selbst ziehen. Wir verlangen nur strenge Gewissenhaftigkeit und möglichst genaue Angabe des Thatsächlichen. Sie werden daher wohl einsehen, daß bloße Citate der Worte eines Mannes, der seine Ansichten über Nacht ändert, und wohl auch anders spricht, als er denkt und handelt, für uns keine Bedeutung haben kann." Kempen levélfogalmazványa Gelichhez, Bécs, 1854. okt. 24. HHStA IB BM 5864/1854.

[298] Thury beadványa Kempenhez, 1855. ápr. 24. és feljegyzés Thuryról, Bécs, 1855. dec. 9. HHStA, IB BM 2002/1855.; Thury 1861 nyarán Magyarországra érkezett, a rendőri hatóságok már jóelőre várták érkezését. Thaisz Pest városi kapitány június közepén elfogatta, mivel „némelyek" Teleki László gróf meggyilkolásával gyanúsították, de úgy találta, abban ártatlan, s egyébként is jobbára „kéregetésből" tengődik, „inkább közönséges iparlovagnak mint külföldi küldöttnek" látszik. Júliusban azonban Turyt a magyarországi hadparancsnokság mint veszélyes Kossuth-ügynököt letartóztatja Pesten, és illegális toborzás címén Komáromban állítják hadbíróság elé. Mivel közben elterjedt a hír, hogy agyonlőtték, a Sürgönyben készültek cáfolni a hírt. Thaisz levele Majláthhoz, Pest, 1861. jún. 13. MOL D 191 5610.IV.H.1861. (292. d.); Coronini két levele a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. júl. 27., aug. 7. Uo. 2528.IV.H.1861.

belügyminiszternél, majd 1854 októberében, miután Londonból hazatérőben Lübeckben letartóztatták, mivel „forradalmi pénzeket” és kompromittáló iratokat találtak nála, a pesti rendőrigazgatóságon tett részletes beszámolót londoni útjáról, s kimerítően beszámolt az emigráción belüli viszonyokról.[299] Ezzel szemben nagy bakfogásnak bizonyult 1859. március végén a híres énekesnő Schodelné Klein Rozália fiát, Schodel Józsefet saját ajánlkozására – tekintettel anyjának a magyarok körében élvezett egykori népszerűségére – Svájcba és Piemontba küldeni az ott tartózkodó magyarokról való információgyűjtés céljából. Április elején ugyanis a fiút mint üldözési mániában szenvedő elmeháborodottat azonosították a bregenzi határátkelőhelyen, majd apjához kísérték Pestre.[300] Idehaza is sikerrel működött viszont Wargha István, őt Kempen – ahogy arról már szó esett – 1853 tavaszán küldte Londonba a magyar koronékszerek hollétének felkutatására. S miután ezt is siker koronázta, s Wargha 1853 őszén Londonba költözött, egy ideig még biztosan fennmaradt a kapcsolat Wargha és Kempen között, hiszen Kempen 1854 januárjában papírra vetett naplóbejegyzése szerint Wargha Londonból Mazzini és Kossuth működéséről küldött jelentést neki.[301]

Kempen irányításának időszakából nem maradtak ránk külföldi ügynökösszeírások – nem tudjuk, egyáltalán készültek-e efféle összefoglaló kimutatások. Ezért az ügynökök személyére vonatkozóan csakis az egyes ügyiratok információdarabkáinak gondos összeillesztése után lehetne, de feltehetőleg még akkor is csak töredékes képet alkotni. Ezt pedig – ahogy már jeleztük – nem tekintettük feladatunknak.

A szigorú centralizáció – ahogy belföldön, úgy külföldön is – enyhült Kempen leváltása után. 1859 őszén Thierry rendőrminiszter már úgy ítélte meg, az nem felel meg az igényeknek, ezért maga szólította fel például a velencei rendőrigazgatót, hogy kutasson fel a birodalomtól elszakadt Lombardiában, illetve a közép-itáliai területeken megbízható levelezőket a korábbinál jóval nagyobb körültekintéssel, hogy védjék őket a lelepleződéstől.[302]

---

[299] HL, Absz. kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 113. r. sz. Geheim Präsidial Protocoll 1859:1488. sz. iktatókönyvi bejegyzés; „Moriz Schiff” összefoglaló akta, HHStA, IB, BM 5196/1854.; Moritz Schiff ügynökjelentése londoni útjáról, Prága, 1854. okt. 9. Uo. 3664/1854

[300] Az ügy aktáit lásd: HHStA, IB BM 44/1859.; HL Absz. kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 113. r. sz. 1859:181., 306., 461., 493. 1859. febr. 10–ápr. 13.

[301] A korona megtalálásáról lásd: Schlitter: Kempens Denkschrift über die Auffindung der Stephanskrone; Deák: A koronás Wargha 148-178.; Kempen naplóbejegyzése, 1854. január 22. In: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 317.

[302] Thierry levélfogalmazványa a velencei rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1859. nov. 17. HHStA, IB BM 44/1859. A rendőrigazgató Bolognában, Ferrarában, Milánóban és Firenzében keresett ügynököt.

A külföldi államrendőrségi adatgyűjtés terén természetesen Kempen is számíthatott a német államok Rendőrszövetségére (*Polizeiverein*). A résztvevő államok köre 1855 közepére kiegészült Bajorországgal (München), Württemberggel (Stuttgart) és Badennel (Karlsruhe), ami lehetővé tette, hogy a német államok szinte teljes területét ellenőrzésük alá vonják az együttműködő rendőri hatóságok. A bécsi rendőrigazgatóság az egész Osztrák Császárság területét tartotta szemmel, Berlin Poroszország, Hamburg, Lübeck, Mecklenburg, az Anhalt Hercegség területeit, Drezda Szászországon kívül a közép-németországi államokat: a Thüringiai Hercegséget, Hessent, Nassau Hercegségét, Frankfurt am Main szabad várost. Hannover feladata volt saját területén kívül Hessen–Kassel, Oldenburg, Braunschweig és Brema állampolgárainak megfigyelése. A müncheni hatóság Bajorország, a stuttgarti Württemberg, a karlsruhei pedig Baden figyelését vállalta magára.

A kapcsolattartás két formája élt továbbra is, az évenkénti kétszeri konferenciák (*Polizeiconferenzen*) és az írásbeli heti tájékoztatók (*Wochenberichte*). 1851-1866 tavasza között összesen húsz konferenciára került sor, két alkalommal Bécsben (1852. június, 1857. június). 1855-ig rendre megtartották az évenkénti két találkozót (de 1854-ben csak egy alkalommal találkoztak az illetékesek), 1856-tól már csak évente gyűltek össze valamikor nyáron. Egyetlen év maradt csak ki: 1861-ben ugyanis nem került sor találkozóra. Ausztria egy kivétellel (1865. június) valamennyi konferencián képviseltette magát .[303]

A tájékoztató „hetijelentések” számát illetően egy kimutatás áll rendelkezésre: az 1854. január 1. – 1855. június 30. közötti időszakban összesen 95 hetijelentés cirkulált a tagok között, ezekben 861 információs tétel szerepelt, melyek közül 267-et Drezda, 258-at Berlin, 121-et Bécs, 87-et Hannover, 85-öt München, 30-at Stuttgart és 13-at Karlsruhe szolgáltatott.[304] A számadatok jelzik, hogy a szervezett együttműködés motorja továbbra is Poroszország és Szászország volt, Kempen lelkesedése viszont kezdetben meglehetősen mérsékelt maradt. A koordinált információgyűjtés és –csere fókuszában célcsoportként a kommunista és demokrata mozgalmak, a munkásmozgalom, az Észak-Amerikában, Angliában, Svájcban és Franciaországban élő, magyar, lengyel és olasz politikai emigránsok, valamint szabadkőműves páholyok álltak. Kiemelt feladatnak tekintették a sajtó- és röpiratirodalom megfigyelését, az útlevéleljárás egyeztetését, a

[303] Verzeichnis sämtlicher Polizeikonferenzen des „Polizeivereins” (1851-1866). In: Siemann: Der „Polizeiverein” deutscher Staaten 31-32.
[304] Sächsischer Bericht über Entstehung und Wirkungskreis des „Polizeivereins” (1855. aug.–szept.). In: Siemann: Der „Polizeiverein” deutscher Staaten 28-31.

munkásmozgalom térnyerésének megakadályozását a rendőri eszközök mellett szociálpolitikai lépésekkel is.

Továbbra sem volt egységes gyakorlat arra vonatkozóan, hogy a szervezetben az adott államot mely rendőri vezető képviselje. Vagy a főváros rendőrigazgatója volt a kapcsolattartó személy (például Poroszországban, Ausztriában, Bajorországban, Württembergben, Hannoverben) vagy a belügyminisztérium speciálisan ezzel megbízott miniszteri tanácsosa (például Szászországban, Badenben).[305] Kempen hivatalba lépése után próbálta elérni, hogy Ausztriát ne a mindenkori bécsi rendőrigazgató, hanem az ő hivatalának valamely munkatársa képviselhesse, s kérte Buol-Schauenstein külügyminisztertől, hogy hivatalos jegyzékben értesítsék a résztvevő államokat, hogy információikat a jövőben ne Weißhoz, hanem hozzá intézzék. Az ellenvetéseket Dr. Karl Georg Wermuth, a hannoveri rendőrigazgató fejtette ki. Eszerint az 1848 előtti gyakorlat, amely az államrendőrségi irányítást minden államban a legfelső szintre koncentrálta, nem volt sikeres. Mivel a fővárosokban összpontosul a felforgató tevékenység, a fővárosok rendőri vezetőinek közvetlen írásbeli és szóbeli együttműködésére kell alapozni a koordinációt, amit viszont igen sikeresnek minősített.[306] Buol kommentár nélkül továbbította az iratot Kempennek, aki egyet nem értését nyilvánította arra hivatkozva, hogy a legtöbb államban a fővárosi rendőri vezető egyben az országos rendőri ügyek vezetője is, Weiß viszont nem rendelkezik a hatáskörén kívül eső szükséges információkkal. Ennek ellenére egyelőre minden maradt a régiben, 1852. október közepén Kempen kénytelen volt engedélyezni Weiß számára a soron következő konferencián való részvételt.[307] Nem sikerült tehát azonnal érvényesíteni a maga akaratát ebben a kérdésben, láthatóan az, hogy Bécsben önálló rendőri hatóság létezett – mégpedig egy katona vezetése alatt – más államok rendőri vezetői számára nem volt kívánatos minta, s nemcsak praktikus megfontolások rejtőztek a vonakodás hátterében. A berlini osztrák nagykövet például azt jelentette 1853 nyarán, hogy véleménye szerint Hinckeldey hiúságból ragaszkodik ahhoz, hogy az együttműködés keretében fővárosi rendőrigazgatók

[305] Siemann: Der „Polizeiverein" deutscher Staaten 4.
[306] Kempen levélfogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1852. jún. 30., Wermuth levele Buolhoz, Hannover, 1852. aug. 6. „Centralisation der polit. Untersuchungen. Versammlung deutscher Polizei-Chefs. Polizei: Conferenz" címmel akta. HHStA, IB BM 142/1852.
[307] Kempen levélfogalmazványa Buol-Schauensteinhoz, Bécs, 1852. aug. 27., Kempen levélfogalmazványa Weißhoz, Bécs, 1852. okt. 15. HHStA, IB BM 142/1852.

érintkezzenek egymással szigorúan a paritás elve alapján, mert azokat tekintheti magával egyenrangúnak, míg Kempent kénytelen lenne magasabb pozíciójúként kezelni.[308]

A terv, hogy a kooperáció mellett egy közös rendőri csúcsszervet létrehozzanak, nem került le teljesen a napirendről, a kriminálügyekért felelős berlini rendőrigazgató, Wilhelm Johann Stieber például 1854 nyarán ennek szükségességét fejtegette a prágai rendőrigazgató előtt.[309] 1852 őszén Buol-Schauenstein kezdeményezte, hogy hatékonyabbá kell tenni a németországi együttműködést, közös erővel rendezni Frankfurt szabad város rendőrügyeit.[310] A szorosabb integráció azonban nem jött létre. Kempennek jól érzékelhetően – a személyi kérdéseken túl is – fenntartásai voltak a konferenciák és az alkalmi együttműködés hatékonyságát illetően, s naplójának tanúbizonysága szerint az uralkodó is osztotta véleményét.[311] Mindemellett 1853 tavaszától kezdve nagyobb intenzitással vett részt Kempen az együttműködésben, ráadásul Weißnak a bécsi rendőrigazgatói posztról való elmozdítása után elérte, hogy Engelshofen képviselje Ausztriát.

Mindemellett a nemzetközi kooperáció egy új iránya is kialakulóban volt. 1853 tavaszán ugyanis a bécsi nápolyi nagykövet jelezte, hogy kormánya kezdeményezi az államrendőrség terén az együttműködést az Osztrák Császársággal. Kempen kedvezően fogadta az ajánlatot, de feltételül szabta – okulva a német példán –, hogy az együttműködés a két állam központi rendőri szervének kooperációjára épüljön. A nápolyiak viszont azt kérték, hogy a kapcsolattartás közvetlenül a nápolyi és a bécsi rendőrigazgató között történjék. Kempen ugyan nem emelt kifogást, de leszögezte, nem fogadhatja el, hogy a bécsi rendőrigazgató egyfajta univezális közvetítő legyen a külföldi államrendőrségi levelezések lebonyolításában, mert az idegen a birodalomban kiépített rendőri szervezet alapelveitől.[312] Az együttműködési kísérlet az itáliai „baráti” államokkal azután nem bizonyult életképesnek és elhalt, 1856 őszére már mindenképpen. A lombardiai-velencei főkormányzóság korábban kiépített kapcsolatrendszere azonban folyamatosan működött a szomszédos államokkal – bár, mint láttuk, Kempen ezt is

[308] Friedrich Thun und Hohenstein gróf berlini nagykövet jelentése Buol-Schauensteinhoz, Berlin, 1853. máj. 31. (másolat) HHStA, IB BM 2295/1853.
[309] Sacher-Massoch prágai rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Prága, 1854. jún. 28. AVA, OPB Präs. II. 4160/1854.
[310] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.
[311] Kempen naplója, 1855. júl. 12. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 369.
[312] Buol-Schauenstein átiratai Kempenhez, Bécs, 1853. márc. 18. jún. 25., Kempen válaszlevél fogalmazványai, Bécs, 1853. márc. 20., jún. 28. HHStA, IB BM 436/1853.

próbálta leépíteni, s az információs csatornákat saját magához átirányítani –, s ez hivatalos értékelés szerint bizonyos mértékig pótolhatta a közvetlen kapcsolatokat.[313]

Továbbá tudomásunk van még arról, hogy Buol kezdeményezte 1853-ban a közvetlen kapcsolatfelvételt a brüsszeli rendőri vezetővel is – ennek pontos formáját azonban nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy 1856 őszén még tartott az együttműködést.[314]

Alkalmi kooperációra természetesen további országok rendőrségével is sor kerülhetett. A párizsi világkiállítás alkalmából például francia kezdeményezésre – a többi nagy német államhoz hasonlóan – Kempen külön kirendeltséget küldött Párizsba, s a vezető számára összeállított titkos instrukciók hangsúlyozták a „szolgálat számára legmegfelelőbb" együttműködést a francia rendőrséggel, miközben feltűnésmentesen meg kellett figyelniük az olasz, lengyel és magyar emigrációt és az azokkal esetlegesen kapcsolatba lépő ausztriai állampolgárokat, s arról hetente kétszer jelentést küldeniük Bécsbe.[315] Az uralkodó is egyetértett azonban azzal, hogy a francia rendőrséggel való együttműködési készség mellett is önállóan kell tevékenykedniük a kiküldött megbízottaknak.[316]

A Kempen utáni időszak

A Kempen leváltása utáni hónapok nem hoztak lényeges változásokat, bár Hübner báró láthatóan tervekkel foglalta el pozícióját. 1859. október 1-jén a miniszteri konferencia ülésén például felvetette, hogy a kompromittáltak kategorizálásában és megfigyelésük kivitelében a rendőrhivatalnokok önkénye érvényesül, ami szerinte a kormány ellenségeit még keserűbbé teszi és felizgatja, s újabb ellenségeket szerez.[317] Gyors leváltása folytán azonban nem volt ideje semmiféle hathatós módosításra. Az egyébként is kétséges, hogy épp 1859 őszén, a vesztes háború nyomán megrendelült politikai stabilitás,

[313] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.
[314] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.
[315] „dienstfreundlichste", „Geheime Instruction für den Leiter der Mission nach Paris" címmel feljegyzés, Bécs, 1855. máj. 24. HHStA, IB BM 2053/1855.; vö. Kuděla: Duvěrníci, agenti a konfidenti před 150 lety 19.
[316] Kempen naplója, 1855. júl. 12. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 369. Az együttműködés korlátaira mutat rá az a tény is, hogy az ausztriai rendőrmegbízottat a francia rendőrség megpróbálta 24 000 frank ígéretével saját céljaira megnyerni. Kempen naplója, 1855. okt. 26. Uo. 375.
[317] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. okt. 1. Die Ministerratsprotokolle IV/1. 133.

Magyarországon például a Protestáns Pátens kibocsátása után kibontakozó tiltakozó tömegdemonstrációk hónapjaiban megnyerhető lett volna-e az uralkodó a rendőrségi megfigyelés enyhítésének. Épp az ellenkezőjét sugallják a források. Mutatja ezt két tényező is.

Egyrészt miközben a csendőrség átszervezéséről folytatott vita a birodalom politikai vezető testületeiben 1859 őszétől, ahogy előtte is, arról is szólt, mennyire szimatolhat a csendőrség politikai ügyekben, az uralkodó láthatólag a színfalak mögött továbbra is igényt tartott a csendőrség politikai gyanúsakat megfigyelő tevékenységére. 1859. november végén a csendőrség új főfelügyelőjének is a tudomására hozta ezt, mondván, a rendőri és csendőri vezetés elválasztásával felértékelődött a csendőrség információinak szerepe az államrendőrségi információgyűjtésben. Arra is figyelmeztette ugyanakkor, hogy a hadsereg tekintélyének védelmében csak „a magasabb szellemi álláspontón lévő csendőrtisztek" lehetnek hivatottak az efféle tevékenységre, s előterjesztés készítésére utasította. Decemberben azután Crenneville hadsegéd az új csendőr főfelügyelő és a rendőrminiszter tudomására hozta Kempen 1852. áprilisi utasítását a gyanúsak összeírására és megfigyelésére vonatkozóan.[318] 1860. nyár végén már ennek jegyében utasította Crenneville bizalmas úton a galíciai csendőri vezetést, hogy nagy titokban, a csendőrparancsnokokon kívül minden más hatóság értesítése nélkül, állítsák össze a politikailag veszélyesek listáját és gondosan figyeljék azokat, a listát azután a parancsnok „titkos" megjelöléssel októberben küldte el Crenneville-hez.[319]

Ez utóbbi akció azonban nem korlátozódott Galíciára. Az uralkodó utasítására már 1860 elején megkezdődnek az előkészületeket arra, hogy elsősorban a politikailag legkényesebbnek ítélt tartományokban (Magyar Királyság, Erdélyi Nagyfejedelemség, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Horvát-Szlavónország, Dalmácia, Lombard-Velencei Királyság, Tirol) a helytartóságokkal/kormányzóságokkal, illetve a csendőrezredekkel összeiratják a „különleges" rendőrségi felügyelet alatt álló személyeket, három kategóriába osztva. Protmann már 1860 januárjában, a kormányzóság pedig áprilisban küldte a listát. Nyáron már úgy nyilatkozott Thierrry, hogy az összeírásra a többi

[318] „…nur die auf höherem geistigen Standpunkte stehenden Gendarmerie-Offiziere berufen sein dürften"; Crenneville utasítása Steiningen báróhoz, Bécs, 1859. nov. 22. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859-1860. 1. Teil Nr. 856; Crenneville utasítása ugyanahhoz, Bécs, 1859. dec. 21. (másolat) HHStA, IB BM 6041/1859.

[319] Melczer altábornagy jelentése Crenneville-hez, Lemberg, 1860. okt. 9. „Geheim" megjelöléssel. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil Nr. 617. (ellenőrizni a nevet')

tartományban is sor került.[320] Augusztus 27-én azután az uralkodó Crenneville-n keresztül – szóban! – szigorúan titkos utasításként elrendelte, hogy egy esetleges népmozgalom esetén azonnal le kell tartóztatni a politikailag veszélyesek listáján szereplőket, s azokat, akiket nem lehet formális bírósági eljárás során igazolható vád alapján elítélni, a rendőrminisztérium határozatával más tartományba internálják (a korabeli szóhasználattal élve: „belebbezzék"), vagy eredeti lakóhelyükre toloncolják.[321] Ezeket a kényszerintézkedéseket a magyar korona országain kívül még Csehországban, Bukovinában, Galíciában, Tirolban és Velence tartományban alkalmazták. 1861. májusi adat szerint (lásd 8. sz. táblázatot) összesen 153 főt érintett az internálás, további 51-főt a lakóhelyre toloncolás (de mindkét kategóriában találhatók nemcsak politikailag kompromittáltak), s 1861 májusában már csak húsz politikai kompromittáltra vonatkozóan maradtak érvényben a rendelkezések.[322] Mecséry először 1861 júniusában kérte a készenléti rendelkezés visszavonását, de mivel az uralkodó nem döntött, megismételte előterjesztését egy évvel később is.[323] Nem tudjuk azonban, sor került-e végül arra, hogy az uralkodó – nyilvánvalóan újra csak szóban! – visszavonja a rendelkezést.

A rendkívüli rendőri intézkedések életbe léptetése az amúgy is megnövekedett államrendőrségi teendőkkel együtt érezhetően fokozta a rendőri szervekre nehezedő teljesítménykényszert. A Kempen által kialakított rendszer lényeges módosítására Thierry nem készült. Ugyanakkor úgy nyilatkozott, hogy bár szükség van az államrendőrségi ügyek „szigorú centralizációjára", de például a gyorsaság érdekében fel kell hatalmazni a

[320] Protmann két jelentése Thierryhez, Pest, 1860. jan. 13., 15., Haller jelentése Thierryhez, Buda, 1860. ápr. 23., Thierry levélfogalmazványa a csendőrség főfelügyelőjéhez, Bécs, 1860. jún. 20. HHStA, IB BM 21/1860.

[321] Mecséry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1861. jún. 23. (másolat) HHStA, IB BM 21/1860.

[322] A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1860. márc. 17-18., okt. 24., okt. 27., 1861. jan. 23. , máj. 12. Ministerratsprotokolle IV/2. 37-38., IV/3. 5., 11. 300-301., V/2. 38-39.; Ferenc József irata Erdély, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzóihoz és Horvátország bánjához, Bécs, 1860. aug. 31. (másolat) HHStA IB BM 5498/1860.; „Vergleichung des Standes der Confinirten vor dem 20. October 1860 mit jenem vom 1. Mai 1861". Uo. 6775/1860.; a magyarországi három internált: Görgey Artúr, Mayerffy Ferdinánd (felségsértésért elítélték azzal a váddal, hogy tudott az uralkodó elleni merénylettervről, sőt maga is hasonlót tervezett, 1860 óta a brünni dologházban tartották fogva), Haach Salamon (miskolci minorita, egy Kossuth ügynöknek nyújtott segítségért ítélték el 1855-ben négy évi várfogságra, 1857-ben kegyelmet kapott, de Grazba internálták). Haach belebbeztetését végül 1861. decemberében oldotta fel az uralkodó. (MOL D 191 6581.g.1861.) Az erdélyi egy internált Zsurz Mihály (alsószolcsvai lakos, a brünni dologházban tartották fogva). Szülőhelyére való toloncolás volt érvényben Vajbel József szabó ellen, akit a Libényi-féle merénylet „szellemi tettestárs"-aként bélyegeztek meg. Azok között, akik esetében már feloldották az internálást, szerepeltek olyan ismert személyek, mint Bémer László püspök, Vidacs János, Nedeczky István, Ruttkay József, mint ahogy „ógyulai parasztok" is. Vidacs, Nedeczky, Ruttkay, valamint Weisz János „guerilla vezető" és Farkas Erzsébet „kerületi jegyzőné" internálásának feloldására lásd: Majláth irata Vayhoz, Buda, 1860. nov. 20. MOL D 185 1860:348.

[323] Mecséry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1861. jún. 23. (másolat) és Mecséry előterjesztés fogalmazványa Crenneville számára, Bécs, 1862. jún. 2. HHStA, IB BM 21/1860.

rendőrigazgatókat, hogy előzetes bécsi engedély nélkül is kapcsolatban lépjenek rendőrigazgató társaikkal szükség esetében. S bár Albrecht főherceg úgy nyilatkozott, hogy korábban sem volt érvényben efféle tiltás, s a gyakorlat sem ez volt, Thierry szerint Protmann több alkalommal is ilyen kéréssel fordult hozzá.[324] Magyarországon az is a korábbi mechanizmusok továbbfolytatását erősítette, hogy 1860 tavaszáig még Albrecht főherceg állt a katonai és civil igazgatás élén, aki a feszült politikai helyzetben inkább az erős kéz politikáját hirdette (s ehhez persze a rendőrség eszköztárát is igénybe kívánta venni), mintsem reformokat támogatott volna.

A főherceg leváltása (1860. március 30.) után viszont megindult a rendőrségi szervezet magyarországi pozíciójának lassú (átmeneti) gyengülése. Benedek Lajos számára nem volt ismeretlen az államrendőrségi tevékenység, hiszen, mint láttuk, Radetzky mellett a vezérkar vezetőjeként az évtized első éveiben rá hárult az államrendőrségi tevékenység koordinálása. Azonban már ekkor úgy nyilatkozott, hogy „semmi tehetsége sincs" e területen.[325] Láthatólag nem volt valami nagy véleménnyel a Magyarországról begyűjtött államrendőrségi információkról. 1860 júliusában például Thierry egy Pesten járt saját ágense értesüléseit osztotta meg Benedekkel, többek között a következőket továbbította: Vay Miklós báró, Dessewffy (feltehetőleg Emil gróf), Ráday Gedeon gróf, Károlyi Ede gróf, Andrássy (feltehetőleg Gyula gróf) hetente találkoznak valamelyikük birtokán, ahol többek között a fegyveres ellenállásról is tárgyalnak. Az államjogi viszonyra vonatkozó koncepció szerint Magyarország viszonya Ausztriához olyan legyen, mint a dunai fejedelemségeké Törökországhoz. Állítólag néhány hónap óta minden fegyverképes magyart puskával látnak el, már 60 ezret kiosztottak a Belgiumban beszerzett fegyverekből, és így tovább. Nem csoda, hogy Benedek az alárendelt hatóságoknak mindebből csak azt a passzust továbbította, hogy az idegenrendészet nem elég éber Magyarországon.[326] Benedek láthatólag elégedetlen volt a közigazgatási és a rendőri hatóságoktól beérkező hangulatjelentésekkel is.[327]

Természetesen a rendőri vezetők is érezték az új kormányzó részéről megnyilvánuló bizalomhiányt. Protmann már májusban a hivatali utat megkerülve „saját

[324] Thierry levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1860. jan. 21. és Albrecht főherceg válaszlevele, Buda, 1860. jan. 24. HHStA, IB BM 305/1860.
[325] „…ich zu diesem Geschäftszweig leider gar kein Talent habe", „mein eigenes Ungeschick zum hohen Polizei- und Kundschaftsdienst", Benedek irata Kempenhez, Verona, 1853. márc. 25. HHStA, IB BM 436/1853.
[326] A rendőrminisztérium átirata Benedekhez, Bécs, 1860. júl. 23. MOL D 162 1860:27.
[327] Benedek levélfogalmazványa a megyefőnököknek és az öt rendőrigazgatónak, Buda, 1860. okt. 10. MOL D 162 1860:81.

kezébe" megjelölésű levélben tájékoztatja Thierryt a magyarországi szerinte aggodalomra okot adó viszonyokról, a „magyarizmus" erősödéséről, mondván, „a jelenlegi pillanatban nincs olyan állapotban", hogy főnökének „egy hivatalos jelentésben hivatali használatra teljes nyíltsággal írhatna az itteni viszonyokról",[328] azaz nem kívánta Benedek és annak bizalmasai orrára kötni az általa Bécsbe jelentett dolgokat. Már ekkor megkezdődik az a folyamat, amelynek során a rendőrigazgatók igyekeznek a kényesebbnek ítélt kérdésekből kihagyni az országos közigazgatási–politikai vezetést, s a közvetlen kapcsolattartás a rendőrminisztériummal vélhetően gyakoribbá vált. Ez majd – ahogy látni fogjuk – a Schmerling-provizórium beköszöntéig tart majd.

Protmann mindeközben igyekezett saját mozgásterét újra kiszélesíteni. Négy ügynök alkalmazásáról szólt új felettesének 1859 őszén, de azok – mint nyilatkozott – speciális feladatokra nem, csak a mindennapok során tett megfigyeléseik jelentésére voltak alkalmasak. Ezért újra rendőrhivatalnokait igyekezett államrendőrségi információszerzésre mozgósítani. Másrészt újra próbálkozott átalány keretösszeg kijárásával. Kifejtette, az informátorai jutalmazására, kisebb ajándékokra szükség lenne maximum 50 forintra rúgó személyes keretre, amiről egy-egy hivatalnok adna átvételi elismervényt, nem az a személy, aki ténylegesen kapta. Ezt azonban Thierry sem engedélyezte. Viszont megerősítette a miniszter, hogy nagyon fontosnak tartja az ügynökrendszer megerősítését, a magasabb rétegekből – mégpedig a magyarok közül, hangsúlyozza – konfidensek szerzését, s az ezzel járó magasabb költségeket engedélyezte. Néhány hónap elteltével, 1860 februárjában azután jelentéstételre szólította fel Protmannt a megtett lépésekről.[329] Protmann igyekezett is megerősíteni megfigyelői hálózatát, 1860-ban több új ügynök is feltűnik: Kovács-Hamvai Imre újságíró és a jó fogásnak bizonyuló volt honvéd hadnagy, komáromi kapituláns Pethes Antal (róluk a későbbiekben még részletesebben szót ejtünk), Ferdinand Hiller, a József Ipartanoda tanulója, a volt cs. kir. hadnagy Alexander Jelačić von Buzim, ezen kívül Kormos Béla joghallgatótól is kapott több ízben is bizalmas információkat, aki egyike volt azoknak, akik 1860. március 15-én a ferencvárosi temetőben egy emlékkoszorút helyeztek el Noszlopi Gáspár, Jubál Károly és a szintén kivégzett Sárközi Soma sírjára. Május elején azonban Kormos megszakította

[328] „Ich bin in dem gegenwärtigen Momente nicht in der Lage Euer Excellenz einen ämtlichen Bericht mit voller Offenheit über die hiesigen Zustände zum offiziellen Gebrauche erstatten zu können." Protmann levele Thierryhez, Pest, 1860. máj. 3. HHStA, IB BM 105/1860.

[329] Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1859. dec. 6., Thierry levélfogalmazványai Protmannhoz, Bécs, 1859. dec. 9., 1860. febr. 11. HHStA, IB BM 5873/1859.

az érintkezést Protmann-nal, s korábbi lakóhelyére, Egerbe távozott. (Ott persze Protmann kezdeményezésére rendőri megfigyelés alá helyezték.).[330]

A politikai bizonytalanság pedig természetszerűleg fokozta az ügynökök óvatosságát és bizonytalanságát. Természetes reakció volt az, hogy igyekeztek rendőrségi kapcsolataik fokozott fedésére: ennek magától adódó útja lehetett, ha nem valamely területi rendőri hatóság alkalmazásában álltak, így többen megpróbáltak a rendőrminisztérium központi „állományá”-ba bekerülni. Erre törekedett például a már korábban említett Aron Siegfried Bettelheim is, amikor 1860 elején Komáromból a minisztériumhoz fordulva kérte, hogy levelező lehessen, speciális feladatokra is készen. A válasz szerint a „szerkesztőség” (*Redaction*) készséggel várta jelentéseit, amennyiben úgy látta, hogy Komáromból megfelelően értékes jelentéseket tud készíteni, a központi levelezők nyilvántartásában azonban nem találkozunk a nevével.[331] Más példát is ismerünk levelezői ajánlatok kedvező fogadtatásáról ezekből a hónapokból, nyilván nagy szükség volt Bécsben arra, hogy minél több oldalról próbáljanak eligazodni a hirtelen összebonyolódott politikai színtéren.[332]

Természetes reakcióként a rendőrigazgatók is igyekeztek jobban védeni informátoraikat – feletteseik előtt is. Maschek nagyváradi rendőrigazgató például 1860 decemberében jelenti, hogy egyik ügynökének fedőnevét lecseréli, s jelzi, hogy mivel az illető a közönséggel is kapcsolatban álló hivatalnok volt korábban, kézírása ismert lehet, ezért indokoltnak tartja, hogy az ne szerepeljen az átvételi elismervényen. Konkrét javaslatot nem tesz, de nyilvánvalóan ő is azt sugallja, hogy egy rendőrhivatalnok lássa el helyette kézjegyével az átvételi elismervényt.[333] Amint látni fogjuk, az, hogy az ügynök még fedőnevén is megtagadja bármiféle átvételi elismervény kiállítását, a következő években egyáltalán nem számított ritka jelenségnek, s úgy tűnik, a rendőri ügyek vezetői Bécsben lassan kénytelenek voltak belenyugodni ebbe.

Források híján nem tudjuk, a különleges körülmények kívántak-e a rendőrigazgatóktól és közigazgatási vezetőktől módosításokat az ügynökkérdésben,

---

[330] Protmann jelentései Thierryhez, Pest, jan. 3. febr. 16., ápr. 14., máj. 18. HHStA IB BM 26/1860.; Protmann jelentései Thierryhez, Pest, 1860. máj. 8., 14. Uo. 2133/1860.; az 1861. márciusi megemlékezésről lásd: Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 315.

[331] Bettelheim levele Hell kormánytanácsoshoz, dátum nélkül és válaszlevél fogalmazvány Bettelheimhez, Bécs, 1860. jan. 8. HHStA, IB BM 58/1860. Igaz, Bettelheim 1862 végén Észak-Amerikába távozott.

[332] 1859 őszén ajánlkozott Thierrynél Alexander Tompak Eszékről hangulatjelentések közlésére, azonnal kapott egy bécsi nevet és post restante címet. Alexander Tompak beadványa a rendőrminisztériumhoz, Teresovac, 1859. szept. 17. és levélogalmazvány Tompakhoz, Bécs, 1859. okt. 17. HHStA, IB BM 5302/1859.

[333] Maschek jelentése Mecséryhez, Nagyvárad, 1860. dec. 7. HHStA, IB BM 28/1860.

például, hogy továbbra is volt-e elegendő önként jelentkező a kényes feladatra, vagy nagyobb szükség volt arra, hogy a rendőrhivatalnokok maguk kezdeményezzenek.[334]

A részletek lassú átalakulása közepette azonban – az általános politikai útkeresés bizonytalan tapogatózásainak megfelelően – lényeges változások a kialakult mechanizmusokban ezekben a hónapokban nem történtek.

[334] Joseph Sokčević báró, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság katonai és polgári kormányzója? például 1860 tavaszán beszámol arról, hogy Constantin Popović ügyvédet magához hívatta, s megkérdezte, vállalkozik-e egy adott ügyben (sajnos annak mibenlétét nem ismerjük) titkos ügynöki feladatra. Sokčević levele Thierryhez, Temesvár, 1860. márc. 25. HHStA IB BM 28/1860.

dc_588_12

A szorongatottság hónapjai – államrendőrségi adatgyűjtés 1860–1861-ben

Az 1860. október 20-án kibocsátott októberi diploma átalakította az egész magyarországi politikai intézményrendszert, helyreállítva a régi kormányszékeket, újraszervezve a vármegyerendszert, s kilátásba helyezve új országgyűlés összehívását. Történeti szakirodalmunk jól ismert megállapítása, hogy az októberi diploma kiadása utáni politikai irányváltás nem érintette a rendőrségi szervezetet s azon belül az államrendőrség működését. A forrásokból elénk táruló kép azonban jóval árnyaltabb: a csaknem változatlan intézményi keretek között igen intenzív útkeresés és a megváltozott politikai környezethez való intenzív alkalmazkodás körvonalai rajzolódnak ki. A korábbiakban már kitértünk arra, hogy a diploma kiadása után a magyarországi vezető posztokra került magyar konzervatívok indítványozták a rendőrigazgatóságok felszámolását és a rendőri teendőkkel a korábbi hagyományok szerint a megyei–városi hatóságok megbízását a helytartótanácson belül létrehozandó rendőri ügyosztály felügyelete mellett. Ők is úgy vélték ugyanakkor, hogy az államrendőrségi tevékenység szervezése külön intézkedéseket igényel. Majláth György tárnokmester már említett 1860. őszi memorandumában kitér a rendőrség „nem látható" működésére, ami nem fejtett ki részletesen, de iratának befejező bekezdése ebbe is bepillantást enged: „...az államnak magát bizonyos láthatlan rendőrséggel kell ellátnia, mit különben a kifejlendő nyilvános élettel szemközt a kívánt cél elérésére elegendőnek tartok, feltéve azonban, hogy a kormány e téren nem érintkezik aljas jellemű egyéneknek [!], amidőn dacára a legaránytalanabb költségeknek semmi vagy igen kevés haszonra lenne kilátás".[1] Hogy kiket értett „aljas jellemű egyének" alatt, nem volt szükséges fejtegetnie, hiszen a feltételezés egy hatalmas kiterjedésű rendőrségi besúgóhálózat létéről a kor embere számára közhelynek számított politikai nézetektől függetlenül. Igen lesújtó véleményt fogalmazott meg az addig alkalmazott informátorokról, illetve tevékenységük hatásfokáról: „…a lakosság alacsonyabb rétegeiből valók, rossz fizetéssel, semmiféle

[1] Majláth jelentésfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1860. nov. 26. MOL D 191 794.IV.1862. Ismerteti Sashegyi Oszkár : Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 85-86.

kapcsolatban nem állnak a jobb társasággal, és harmad-, negyedkézből származó, nagyon is szegényes, sok tekintetben torzított tudósításokat adnak arról, ami az országban történik, illetve terveztetik". Azt is hangsúlyozza ugyanakkor, hogy informátorok alkalmazását ő is szükségesnek tartja, de – az 1848 előtti minták szerint – inkább kevés számú, de a társadalmi elitből verbuvált bizalmasokra számított.[2]

Mindenekelőtt két alapvető feladat állt a rendőri szervezet hivatalnokai előtt. Egyrészt a rendőrségi szervezet további sorsát illető, a korábbiakban már ismertetett viták és bizonytalan helyzet közepette is biztosítani kellett az államrendőrségi működés folyamatosságát, sőt fokozni kellett azt a megyei ellenállási mozgalom, majd a magyar országgyűlés politikai ellenállása folytán.[3] Másrészt el kellett tűntetni az előző évtized működésének nyomát a magyarországi új kormányzó elit szeme elől, hiszen az ókonzervatívok a megelőző években maguk is a megfigyelés tárgyai voltak, de ettől függetlenül is lehetett tudni, hogy 1847-es államjogi koncepciójuk folytán a birodalmi vezetésű államrendőrség intézményének politikai ellenfelei. A megelőző évtized politikai nyomása alóli szabadulás természetes módon az indulatok és érzelmek felszabadulását hozta magával. A „Bach-rendszer" gyűlölt intézményei sorában persze kiemelt szerep jutott a rendőrségnek. Ráadásul a közhangulat a hivatalos rendőri szervek mellett – talán még nagyobb erővel – a feltételezett besúgók ellen fordult. A leleplezés és megszégyenítés igénye motiválta az érzelmileg igen csak fűtött megnyilvánulásokat. Mindenekelőtt a lelkesen terjesztett, magától értetődőn „hiteles"-nek tekintett spiclilisták kora volt ez, ahogy erről majd egy későbbi fejezetben még részletesen szólunk.[4] E két tényező fényében nem meglepő, hogy Mecséry rendőrminiszter – minden eshetőségre felkészülve – minél előbb igyekezett eltüntetni a rendőrségi informátori hálózat dokumentációját a rendőri szervek irattárából.

---

[2] Majláth jelentésfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1861. ápr. 10. MOL D 191 794.IV.1862. 1861 februárjában például egy Mecséry által küldött konfidensjelentés kivonatát így küldte vissza Vaynak: „…azon megjegyzéssel van szerencsém visszaküldeni, hogy annak felette kevés hitelességet bírok tulajdonítani". Majláth levélfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1861. febr. 11. („saját kezeihez") MOL D 191 1832.IV.a.1861. A kérdéses jelentés egy zempléni konfidens utazási beszámolóját tartalmazta, szerinte Kandó Kálmán kijelentette, hogy már öt hajó fegyverekkel és lőszerrel megrakottan útban van Magyarország felé, stb. Vö: Marx jelentése Mecséryhez, Kassa, 1861. jan. 22. HHStA IB BM 1/1861.

[3] Vö. Deák: Államrendőrség és besúgóhálózat Magyarországon egy rendszerváltás fordulatos hónapjaiban 1551-1573.

[4] Erről bővebben lásd: Szabad*:* Forradalom és kiegyezés válaszútján 214.: Deák: A besúgók és a közvélemény az 1860-as években 3-28.: uő.: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából 31-32.

A múlt nyomainak eltűntetése

Október 30-án Ferenc József utasította Benedek Lajos volt katonai és polgári kormányzót, hogy a feloszlatott helytartóság elnöki iratait a segédletekkel együtt, a hadparancsnokság, majd a katonai- és polgári kormányzó irányítása alatt működő rendőri ügyosztály iratait, a kormányzó elnöki irodájának irataival együtt azonnali hatállyal adja át a rendőrminisztériumnak. Ezután Schäfert bízták meg a kormányzósági iratok átvizsgálásával, s a Bécsbe szállítandó akták kiválogatásával.[5] November első napjaiban Mecséry egy további személyes megbízottat, Franz osztályfőnököt (a kormányzóság rendőri ügyosztályának korábbi vezetőjét) küldte Budára, hogy az iratokat magával vigye Bécsbe.[6] Hamarosan sor került a rendőrigazgatóságok iratanyagára is.

A rendőrigazgatók – a továbbra is fennálló kettős függésük következtében – a korábbinál is kényesebb helyzetbe kerültek. Igyekeztek minél előbb tisztázni a rendőrminiszterrel, milyen mértékben kell betartaniuk a korábbi szolgálati előírásokat, milyen mértékben kell lojálisnak lenniük az új magyar kormányzati szervvel, a helytartótanáccsal és annak vezetőivel szemben, s maguk kezdeményezték a minisztériumnál a kiskapuk megnyitását. November 10-én Worafka kért utasítást arra vonatkozóan, hogy az ügynöki pénzekről szóló negyedévi elszámolást – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – a helytartótanácshoz küldje-e. November 18-án meg is érkezett az igenlő válasz, de azzal a kiegészítéssel, hogy „azon tételeket azonban, melyek kényesebb természetűek, különítse el a többitől, készítsen azokról egy külön elszámolást, s azt közvetlenül ide [azaz Bécsbe] küldje. Hogy pénztári állapota helyes legyen, ugyancsak közvetlenül innen a kiemelt összeget visszatérítjük."[7] Azaz az informátori hálózat egy részét, s persze azzal a szállított információk egy részét is a rendőrigazgatók eltűntethették az újjászervezett magyar szervek szeme elől.

Körülbelül ezzel egyidőben adott hangot Marx kassai rendőrigazgató is kétségeinek. Ő azzal a kérdéssel fordult a rendőrminiszterhez, hogy az államrendőrségi jellegű információkat továbbra is továbbítani kell-e az országos szervekhez. Erre

[5] Thierry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1860. okt. 30. Az uralkodó még aznap jóváhagyja. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil Nr. 685.

[6] Ferenc József irata Benedek Lajoshoz, Schönbrunn, 1860. okt. 30., Mecséry átirata Szalay udvari tanácsoshoz, Bécs, 1860. nov. 2. MOL D 162 1860:101.

[7] „Jene Posten aber, welche heiklicheren Natur sind, wollen Eu. ausscheiden, in einer besonderen Rechnung zusammenstellen, und letztere unmittelbar hieher zu Vorlage bringen. Zur Richtigstellung Ihres Kassastandes wird Ihnen dann der ausgelegte Betrag, ebenfalls unmittelbar von hier refundirt werden." A magyarországi rendőrigazgatók és a rendőrminiszter levelezése, 1860. nov. 10-1861. febr. 25. HHStA, IB BM 7274/1860.

válaszként a miniszter köriratot fogalmazott az öt rendőrigazgatóhoz, „saját kezéhez” megjegyzéssel, amelyben kifejtette: továbbítani kell az információkat, amennyiben a forradalmi szervezkedés az októberi diploma ellen irányul, illetve a közrendet és biztonságot érinti. „Azon államrendőrségi jelentéseket azonban, melyek nem kifejezetten forradalmi szervezkedést érintenek, de alkalmasak arra, hogy pártok és egyes személyiségek törekvéseit ... megvilágítsák, a jövőben szíveskedjék csak hozzám továbbítani, mivel fenntartom magamnak a jogot, hogy az efféle feljegyzéseket megfelelő módon használjam fel.”[8]

S ezen a napon tovább folytatódott az elmúlt évek nyomainak eltűntetése is. A rendőrigazgatóknak kiadott utasítás szerint olyan információk érkeztek Bécsbe, hogy a kormány ellenségei arra készülnek, hogy megszerezzék a rendőrügynökök listáját, hogy bosszút állhassanak. Ennek megakadályozására elrendeli a rendőrminiszter a következő papírok azonnali, feltűnés mentes, lehetőleg személyes összegyűjtését s Bécsbe szállítását: az ügynökök felvételével és elbocsátásával kapcsolatos hivatali levelezést, a Bécsbe küldött ügynöklistákat; az elnöki és az elnöki titkos iratok között található számlákat titkos kifizetésekről, s minden olyan jelentés másolatát, mely ügynöki tevékenységet, annak díjazását érinti; saját kezűleg írt ügynöki jelentéseket, illetve azok másolatát, különösen, ha annak tartalmából lehet következtetni az ügynök személyére, vagy ha az aláírással ellátott; minden hivatali levelezést, melyben valamely ügynök megnevezésre került.[9]

Először Worafka reagált november 25-én. Megerősíti, hogy bár még nem történt atrocitás rendőrintézmények ellen, de erre fel kell készülni, s hogy hajtóvadászat indult az ügynökök ellen. Arra is hivatkozott, hogy állítólag egy „a jelen viszonyok között mértékadó személyiség” kifejezetten kijelentette, hogy az új hatóságok megalakulása után a rendőrség összes aktáját rekvirálják, alaposan átvizsgálják, hogy mindazok nevét megtudják, akik az országnak és híveinek kárt okoztak. Az utasítást illetően a következőket jelenti: Ügynöklistát sohasem vezettek, a minisztérium utasítására egyetlenegyszer került sor efféle összeállítására. Az elnöki és az elnöki titkos akták között ügynöki átvételi elismervények nem találhatók, mivel az ügynökök által bemutatott számlákat egy-egy bizalmas misszió elvégzése után ellenőrizték, de azonnal meg is

[8] „Staatspolizeiliche Notizen dagegen, wobei es sich nicht gerade um revolutionäre Umtriebe handelt, die aber geeignet sind, auf die Bestrebungen der Partheien und einzelner Persönlichkeiten ... Licht zu werfen, wollen Eu. in Zukunft bloß mir vorlegen, indem ich mir vorbehalte, von derlei Notizen den entsprechenden Gebrauch zu machen.” Utasításfogalmazvány az öt rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1860. nov. 19. („saját kezűleg felnyitandó”) HHStA, IB BM 7274/1860.

[9] Uo.

semmisítették. Az összegeket a negyedévi elszámolásban jelezték felsőbb helyre. Az ügynöki leveleket és jelentéseket, miután a fontosabbakról másolatot készítettek, időről-időre megsemmisítették. Az egyes aktákban viszont szerepelnek szép számmal olyan másolatok ügynökjelentésekről, melyekből lehet következtetni az ügynök személyére. De a rendelkezésre álló idő nem elég az akták egyenkénti átvizsgálására. Ráadásul különösen az elnöki titkos iratok között számos olyan akta található, mely egyes magánszemélyekről nagyon értékes információkat tartalmaz, olyan személyektől származó információkat, akik „a rendőrigazgatósággal semmiféle hivatali kapcsolatban nem álltak, csak egyes hivatalnokokkal voltak baráti viszonyban, s azoknak az előfordult nyomozások alkalmával szívességből segítettek". Ezek „a leglojálisabb alattvalókhoz tartoznak, nem fizetségért, hanem a jó ügy érdekében teljesítettek szolgálatot a rendőrségnek", őket különösen meg kellene óvni a lelepleződéstől, hiszen ők minden körülmények között Pesten kénytelenek maradnak, s „a néppel együtt élni". A legtanácsosabb lenne egyenként átvizsgálni az iratokat, de erre nincs idő, ráadásul ilyen nagy számú akta kivétele teljesen használhatatlanná tenné az iratnyilvántartást. Mindezek alapján azt javasolja, hogy a rendőrigazgatóságok teljes elnöki titkos iratanyagát , az iktatókönyvek kivételével, deponálják Bécsbe. Szükség esetén ugyanezt kell tenni gyorsan az elnöki iratokkal is – bár ezt inkább csak mint halvány eshetőséget említi, hiszen eddig még nem történt incidens.[10] A miniszter egyetért a javaslattal, s az elnöki titkos iratokat mind elszállítják.[11] Az elnöki iratok sorsáról nincs pontos adatunk, mivel azonban az elnöki iratok sem találhatók jelenleg a szóba jöhető magyarországi archívumokban, feltételezhető, hogy azok elszállítására is sor kerülhetett a következő hónapokban. (Maschek utóta, Prenninger majd úgy tudja 1862 elején, hogy a nagyváradi rendőrigazgatóság elnöki iratai egy részét elégették, a másik része került a rendőrminisztériumba.[12]) Az iktatókönyveket is – szerencsére sietősen – átvizsgálták, a kényesnek ítélt bejegyzéseket tussal olvashatatlanná tették vagy az egész lapot kimetszették.

Cihlarz szintén azt jelentette, hogy az ügynökjelentéseket felhasználás után azonnal megsemmisítette, s hogy ugyanez vonatkozik azon feljegyzésekre is, amelyek

[10] „eine unter den jetzigen Verhältnißen maßgebende Persönlichkeit", „Mittheilungen von Privatpersonen, die zu der Polizeidirektion in keinerlei dienstlichem Verbande sondern lediglich zu einzelnen Beamten in freundschaftlichen Beziehungen standen, und denselben bei vorkommenden Erhebungen aus Gefälligkeitsrücksichten an die Hand gingen"; „...sie zumeist zu den loyalsten Unterthanen zählen, und nicht um Sold, sondern aus Rücksichten für die gute Sache der Polizei Dienste geleistet haben..."; „...mit dem Volke zu leben". Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1860. nov. 25. HHStA, IB BM 7274/1860.
[11] Mecséry utasításfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1860. dec. 13. HHStA, IB BM 7274/1860.
[12] Prenninger jelentése Mecséryhez, Nagyvárad, 1862. febr. 1. HHStA IB BM 292/1862.

ügynöki információk felhasználására, illetve azok díjazására vonatkoztak. Egyébiránt kommentár nélkül teljesítette a feladatot.[13]

Polatschek eperjesi rendőrbiztos látta legfenyegetőbbnek a helyzetet, egyenesen arról írt november 28-án, hogy a hírek szerint a következő szombaton megostromolni készül a tömeg a rendőrbiztosság épületét, ezért sürgősen Kassára szállíttatja az 1856–1859. évi elnöki iratokat, csak a folyó évi iratokat tartja magánál. Marx kassai rendőrigazgató aztán továbbította azokat saját küldeményével együtt (Marx csatolt 129 informátori jelentést is – ott tehát nem volt gyakorlat az azonnali megsemmisítés) Bécsbe.[14] Február végén aztán, mondván, a politikai légkör tovább éleződött, Marx jobbnak látta az összes elnöki iratot Bécsbe deponálni.[15]

Maschek is jelez további lehetséges intézkedéseket: amennyiben sor kerül a rendőrigazgatóság felszámolására, az elnöki iratok teljes iktatókönyveit és mutatóit is Bécsbe kellene szállítani.[16]

De ez még nem volt elég, hiszen a kerületi–megyei közigazgatási hatóságok vezetőinek iratanyagában is lapultak bizalmas, főként egy-egy személyre vonatkozó információk, többek között olyanokról is, akik az új viszonyok között a politikai–közigazgatási vezető testületekbe kerültek. Mecséry ezért december 4-én már arról értesíti a rendőrigazgatókat, hogy egy megyefőnök bizalmas utasítást kért, mit tegyenek ezekkel az iratokkal, hiszen hamarosan át kell adni teljes iratanyagukat az új megyei hatóságnak. A legjobb lenne a megyefőnököket hivatali úton felszólítani, hogy vizsgálják át irataikat, de ezt csak a magyar helytartótanácson keresztül lehetne megtenni, „ezt azonban éppen a cél érdekében kerülni kell”. Ezért elrendeli, a rendőrigazgatók az általuk megbízhatónak tartott megyefőnökökkel bizalmasan vegyék fel a kapcsolatot, kérve, hogy a kompromittáló hivatali iratokat emeljék ki még időben, szükség esetén égessék el.[17] Két rendőrigazgató jelentését ismerjük az utasítás végrehajtásáról. Marx eszerint értesítette a nem-magyarországi származású megyefőnököket (Sáros, Ung, Máramaros, Szepes), valamint a Gömör megyei Josef Koreskát, aki magyarországi szláv nemzetiségű. Zemplénben és Bereg-Ugocsában – írja – két magyar megyefőnök van, akik lojálisak, de

[13] Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1860. dec. 13. HHStA, IB BM 7274/1860.
[14] Polatschek jelentése Marxhoz, Eperjes, 1860. nov. 28., kimutatást ad az átküldött akták számáról is: 1856: 213, 1857:164, 1858:163, 1859:270 db; Marx jelentése Mecséryhez, Kassa, 1860. dec. 3., hasonló kimutatást közöl az általa kiválogatott akták számáról: 1851-1852:32, 1853:21, 1854:35, 1855:80, 1856:29, 1857:15, 1858:21, 1859:38, 1860:33 db. HHStA, IB BM 7274/1860.
[15] Marx jelentése Mecséryhez, Kassa, 1861. febr. 25. HHStA, IB BM 7274/1860.
[16] Maschek jelentése Mecséryhez, Nagyvárad, 1860. nov. 28. HHStA, IB BM 7274/1860.
[17] „was aber gerade mit rücksicht auf den Zweck vermieden werden muß”; Mecséry utasításfogalmazványa az öt rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1860. dec. 4. HHStA, IB BM 7274/1860.

gyengekezűek, őket ezért nem minősítette teljesen megbízhatóknak. Bereg–Ugocsában egyébként sem sok államrendőrségi vonatkozású akta lehet, Zemplénben annál több, de remélhetőleg a megyefőnöknek lesz annyi esze, hogy a Vay Miklósra és barátaira vonatkozó elmarasztaló jelentéseket ne engedje a szemük elé kerülni. Abaúj megye főnökével Marx személyesen beszélt, de őt Majláth főtárnokmester december 2-án már utasította az elnöki iratok rendelkezésre bocsátására. De sok államrendőrségi jellegű anyag itt sem lehet, effelől nyugodt Marx.[18]

Podolsky is arról számolt be, hogy Majláth november 22-én már utasította a megyefőnököket az elnöki iratok Budára szállítására. A Pozsony megyei főnök például már mindent összecsomagoltatott, amikor Podolsky figyelmeztette, s azután valami kifogással késleltette az elküldést. Ezenkívül a feloszlatott kerületi helytartósági osztály tanácsosát, Franz Winklert kérte meg – aki hivatali ideje alatt közvetlen összeköttetésben állt a megyefőnökökkel vagy a megyei biztosokkal –, hogy magánlevélben hívja fel a megyei vezetők figyelmét az ügyre, az levelét december 6-án szét is küldte. Podolsky jelentéséből úgy tűnik, ő nem tett különbséget a megyefőnökök között.[19]

Ahogy az az imént idézett jelentésekből kiderült, Majláth tárnokmester is szükségesnek vélte a bizalmas akták begyűjtését. November 20-án jelezte Vaynak, hogy a megyehatóságoknál és a szolgabírói hivatalokban előfordulnak „fontos vagy titkosabb természetű ügyek”, nyomozások magasabb rangú személyek után, akik „legközelebb hivatva leendnek a megyék kormányzatában részt venni”. Mint írja, a „netán fölmerülhető személyeskedések kikerülése végett” intézkedni kellene. Ez alkalommal még csak azt javasolja, hogy az efféle elnöki iratokat a főispánok kizárólagos rendelkezésére bízzák, de öt nappal később már kezdeményezi Vaynál, hogy azokat a helytartótanács elnökségéhez rendeljék még az új főispánok székfoglalói előtt, „nehogy azok itt-ott a múlt korszak rovására kíméletlenül kizsákmányoltassanak”. Ha túl nagy mennyiségről van szó, célszerű lenne – teszi hozzá – a „csekélyebb fontosságúak megsemmisítése által segíteni” ezen.[20] A begyűjtött iratokat azután – a későbbi helytartó, Pálffy Mór gróf tanúbizonysága szerint – átvizsgálás után valóban legnagyobb részben megsemmisítették.[21] Majláth igyekezetét tehát egyáltalán nem valami leleplezési szándék motiválta – ahogy attól a rendőri szervek központi és helyi vezetői féltek –, ellenkezőleg! Csak ő egy szinttel

[18] Marx jelentése Mecséryhez Kassa, 1861. dec. 6. HHStA, IB BM 7274/1860.
[19] Podolsky jelentése Mecséryhez, Pozsony, 1860. dec. 8. HHStA, IB BM 7274/1860.
[20] Majláth jelentése Vayhoz, Buda, 1860. nov. 20., nov. 25., Vay egyetértő válaszlevelének fogalmazványa, Bécs, 1860. nov. 24. MOL D 185 1860:328.
[21] Pálffy levélfogalmazványa Mérey Károly Somogy megyei főispánhoz, Buda, 1862. aug. MOL D 191 14 587.IV.a.1862.

lejjebb, az új megyei vezetők elől igyekezett eltüntetni a rendőrségi működés nyomait. Ha a kölcsönös bizalmatlanság nem akadályozza meg, az államrendőrség működése nyomainak eltüntetésében szövetségesek is lehettek volna az újjáalakuló magyar kormányzati férfiak és a rendőri szervek.

Elszórt bizonyítékok azonban valóban vannak arról, hogy egyes akták tartalma kompromittált egy-egy személyt. Buro János Árva megyei volt járási jegyző például azzal fordult Forgách Antal gróf, akkori magyar kancellárhoz 1861 augusztusában, hogy elmozdították állásából, mivel az ő kézírásával fennmaradt egy az 1850-es évek első felében Forgách mint kerületi főispán által elrendelt jellemzés egyes Árva megyei személyiségekről, így őt tartották annak szerzőjének. Ráadásul megmutatták az iratot maguknak az érdekelteknek is. Forgách pártfogásába is igyekezett venni Burot, s bizalmasan kérte Árva megye főispánját, hogy lehetőség szerint valami hivatalt, legalább egy községjegyzői helyet biztosítson számára.[22]

S hogy bizonyos rendőrségi bizalmas információk valóban kiszivároghattak ezekben a hónapokban, bizonyítja Worafka egy 1861. májusi jelentése is, mely szerint Pesten nyilvános helyeken cirkulál a politikailag kompromittáltakról készült korábbi hivatalos jegyzék, nem tudni – teszi hozzá – milyen csatornán keresztül került nyilvánosságra az egykori helytartóság iratai közül, de egyáltalán nem cáfolja hitelességét.[23]

Hasonló iratmegsemmisítő és -begyűjtő akció játszódott le Erdélyben és az 1860. december 27-én megszüntetett Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területén is. Wenzel Martina lovag udvari tanácsos helytartósági elnököt 1861. január 12-én szólította fel Mecséry arra, hogy a titkos elnöki iratokat Bécsbe küldesse, a politikailag kompromittált és veszélyes egyének listáját pedig az ott állomásozó császári katonaság parancsnoksága részére átadja. A többi elnöki iratot, amennyiben megszűnik majd a rendőrigazgatóság, a vajdasági kormányzóság közvetítésével, vagy ha már az sem létezne, közvetlenül Bécsbe kellett küldenie. Az utasítást őrző levéltári aktában a következő tartalmú – minden bizonnyal Martina által beküldött – kötelezvények találhatók. „Kijelentem hivatali eskümre hivatkozva, hogy az általam vezetett hivatal titkos iratainak valamennyiét az

[22] Buró János beadványa Forgáchhoz, Árva-Námesztó, 1861. aug. 10., Forgách levélfogalmazványa Árva megye főispánjának, Bécs, 1861. aug. 16. MOL D 185 1861:622.
[23] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. máj. 4. HHStA, IB BM 1/1861.

iktatókönyvekkel, mutatókönyvekkel, a kompromittáltak listáival, stb. tanú jelenléte nélkül titokban elégettem, s egyetlenegyet sem hagytam ki vagy tartottam meg."[24]

Friedrich Lichtenstein herceg erdélyi kormányzó 1861. április végén küldte el a rendőrminiszter számára a hozzá 1860. november végén érkezett felszólítás szerint az ügynököket érintő aktákat és az elnöki iratok regisztrációját mind a kormányzóság, mind a nagyszebeni rendőrigazgatóság, a kolozsvári és a brassói rendőrbiztosságok anyagából. Mint írja, felszólította a kerületi előljárókat is erre, de csak a székelyudvarhelyi elöljáró küldött be aktákat, a többiek jelezték, már korábbiakban megsemmisítették az iratokat, a regisztratúrából törölték az azon aktákra vonatkozó bejegyzéseket.[25]

Az informátori hálózat működése

Nem meglepő ezután, hogy a helytartótanács, illetve a kancellária iratanyagában 1860. október–1861 ősze között szinte semmiféle közvetlen információ nem található az informátori hálózatra vonatkozóan, a negyedévenkénti elszámolásoknak sincs nyomuk. Hogy hol lappanganak az 1860. november–1861. októberi negyedévi elszámolások, nem tudjuk. A helytartótanács elnöksége elvileg persze ugyanúgy felügyelte a rendőrigzgatóságokat, ahogy azt korábban a kormányzóság, s annak is kötelesek voltak jelentéseiket államrendőrségi ügyekben is megküldeni. Ennek ellenére a rendőrminiszter rendszeresen felhívja a kancellár figyelmét egy-egy fontosabb bizalmas információra tudomásulvétel és intézkedés végett. Azaz a rendőrigazgatók tovább működtették, ha lehet, még nagyobb körültekintéssel, hálózatukat, ám részben kikapcsolták a felügyeletből a magyar kormányzati szerveket. Sőt joggal úgy ítélték meg, hogy a kiélezett politikai helyzetben még inkább szükség van a pontos információkra, s mivel a rendőri szervekkel és azok alkalmazottaival szemben megnyilvánuló nyílt ellenséges hangulat folytán – ahogy Worafka fejtegette Mecsérynek – a rendőrtisztviselők kénytelenek „különösen

[24] „Ich erkläre hiemit mit Berufung auf meinen Diensteis, daß ich sämmtliche bei dem von mir geleiteten Amte vorhandenen Reservatakten sammt Protocollen, Indices, Verzeichnissen der Compromittirten etc. ohne Zeugen geheim verbrannt und keine zurückgelassen oder zurückbehalten habe." Häusler k.k. járási segéd nyilatkozata, Billiet (Bilét, Torontál megye), 1861. jan. 27.; a rendőrminiszter utasításfogalmazványa Martinához, Bécs, 1861. jan. 12. HHStA, IB BM 7274/1860.

[25] Lichtenstein kormányzó átirata Mecséryhez, 1861. ápr. 23. HHStA, IB BM 7274/1860.

visszahúzódni" a figyelem előteréből, még inkább szükség van megbízható informátorokra.[26]

Mutatja az intenzív működést az a tény, hogy a központi titkos rendőri alapból kifizetett összegek lényegesen emelkedtek a megelőző évekhez képest. A rendőrminisztériumi központi nyilvántartás szerint magyarországi kiadásokra a megelőző évek körülbelül évi 12 000 ezüst forintjához képest 1860-ban körülbelül 15 000, 1861-ben 17 000 Ft-ot költöttek. Erdélyben nem nőtt az ilyen jellegű kiadás, 1860-ban 2000, 1861-ben 1000 Ft-ra rúgott az összeg. Horvátországban pedig 1860-ban 1600, 1861-ben 3800 Ft-ot tettek ki az ilyen jellegű kiadások.[27] Más források még magasabb összegeket valószínűsítenek. A pénzügyekre vonatkozó adatokra azonban egy későbbi fejezetben még részletesen visszatérünk.

Az államrendőrség bécsi központi irattárából is csak meglehetősen mozaikszerű információkat szerezhetünk. Nem véletlen ez, hiszen az ügynökök utáni hajsza természetes módon a korábbinál sokkal nagyobb óvatosságra késztette mind az ügynököket magukat, mind pedig alkalmazóikat.

1. A rendőrigazgatók ügynökei

A legnagyobb megrázkódtatás az ügynöki hálózatot érthető módon Pest-Budán érte, itt, úgy tűnik, a korábbi – amúgy sem igen stabil – konfidensállományt a rendőri ügyek helyi vezetésében bekövetkező váltás és a nagypolitikai fordulat és a közvélemény intenzív ügynökkereső hevülete következtében szétzilálódott. Bár részletes adatok nem állnak rendelkezésünkre, de a jelek arra mutatnak, hogy a helyben foglalkoztatott ügynökök állománya jelentősen kicserélődött. Mindezzel együtt a titkos rendőri alap kifizetéseiről rendelkezésre álló adatok szerint a pest–budai rendőrigazgatóság költései alaposan megugrottak. Mecséry külön felhívta a pesti rendőrigazgató figyelmét arra 1862 elején, hogy ilyen jellegű kiadásai az 1860-as igazgatási évhez képest négyszeresére (!) növekedtek,[28] ez jelzi, hogy Worafka igyekezett a megrendült helyzet után nagyobb kiadásokkal stabilizálni információs rendszerét.

Worafka a következőképpen jellemezte a helyzetet Mecsérynek 1861 nyarán: „Mivel továbbá a páni félelem, hogy az emberek rendőrügynöknek ne tartsák, továbbra is él [az emberekben], s a magyarok nemzeti karaktere az efféle szolgálatot mindig is mint

[26] „...ihre Organe sich besonders zurückgezogen halten müssen". Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. júl. 25. HHStA, IB BM 59/1861.
[27] „Vorschuß-Vormerkbuch 1856–1870", HHStA, IB Annexe, Kt. 20f.
[28] Mecséry átirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 18., 1862. márc. 12. MOL D 191 565.IV.1862.

bűnt és hazaárulást bélyegzi meg, csak kettős feltétel mellett lehetséges néhány ügyes ügynök szerzése, mégpedig az egyik az, hogy biztosítani kell őket a kompromittálódás minden veszélye ellen, s nagyon jól meg kell őket fizetni, továbbá olyan helyzetbe hozni, hogy szabadon mozoghassanak, ahol csak szükséges." Ennek alapján három fő konfidensét havi fizetésük alapján csak „300 Ft"-osnak, „200 Ft"-osnak és „120 Ft"-osnak nevezi, mivel azok ragaszkodnak hozzá, hogy soha semmilyen formában meg ne nevezze őket. Hozzáteszi, hogy a „200 Ft"-os nem hajlandó egyetlen tollvonást sem tenni, ezért a honorárium átvételét igazoló bizonylatot is Worafka kénytelen helyette kézjegyével ellátni. Végül Worafka Bécsben szóban fedte fel a miniszter előtt fő konfidenseinek kilétét – de csakis előtte.[29] Ennek következtében azonban az utókor kutatóinak is csak sejtései lehetnek.

Worafka havi 900-1000 forintot költött informátorok fizetésére, mely összeget Mecséry is jóváhagyott 1861 nyarán. A már említett három személy appanázsát fedező 620 Ft mellett a többiek, mint írja, 80, 60, illetve 50 Ft-ot kapnak havonta. Számukat nem határozza meg, de ennek alapján összesen 8-9 fő alkalmazásával számolhatunk. Nem tartotta ezt Worafka elegendőnek, külön kiemelte, hogy a nemesi kaszinó látogatóinak rendszeres megfigyelésére szükséges lenne még megnyerni valakit. A kifizetett összegek – főként a kiemelt három fő esetében – valóban jelentősen magasabbak voltak, mint az a megelőző évtizedben átlagos volt. A nehézségek említése mellett kitért Worafka arra is, hogy önként jelentkezők az informátori szolgálatokra továbbra is akadnak szép számmal, mint írja, a megelőző tizennyolc hónap folyamán tíz személy ajánlkozott nála, nagyobb részük hivatalnok, akit szorult anyagi helyzete szorított rá erre, néhányan még a magyar nyelvet sem ismerték. Worafka azonban tudta, hogy nem vehetné hasznukat.[30]

Nem könnyű feladat nevesíteni Worafka ügynökeit, de néhányuk kiléte mégis kideríthető.

Protmann informátorai közül csupán egy személyt ítélt Worafka 1861 nyarán továbbra is használhatónak: Kovács-Hamvai Imre újságírót „Magyar" ügynöki néven, aki

[29] „Da ferner der panische Schrecken, für einen Polizei Agenten zu gelten, fortan wirkt und nach dem National Karakter der Ungarn eine solche Leistung immer als ein Verbrechen und als ein Verrath an dem Vaterlande gebrandmarkt werden wird, so manche tüchtige Agenten nur unter der doppelten Bedingung zu gewinnen sein, daß dieselben zunächst gegen jede Compromittirung vollkommen sicher sind und daß sie sehr gut gezahlt und in die Lage verwetzt werden, sich frei zu bewegen, wo es nöthig ist." Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. júl. 25. HHStA, IB BM 59/1861. A többi rendőrigazgató által alkalmazott személyekről még kevesebb információ áll rendelkezésemre, de későbbi akták arra utalnak, hogy a többiek nem tartották feltétlenül szükségesnek, hogy még feletteseik előtt is titokban tartsák informátoraik nevét.

[30] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. júl. 25. és Mecséry levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1861. aug. 1. HHStA IB 59/1861.

a Szabó Alajos által szerkesztett Magyar Néplap munkatársa volt, honoráriumot teljesítménye szerint kapott.[31] Ugyanakkor felbukkan még az aktákban Worafka „Nagy" fedőnevű konfidense, akit például 1861 februárjában Veszprémbe küldött, hogy az ott a szegény honvédek segélyezésére irányuló szervezkedésről megbízható információkat szerezzen,[32] ő talán azonosítható a Protmann által 1859-ben felvett Kiss Jánossal (lásd a 11. sz. táblázatot). Továbbá egy 1867-es jelentésben felbukkan még egy személy, akit egykor Protmann vett alkalmazásba: Pethes Antal bizományos „Anton Borhi" néven, de mivel ő 1860-1862 között feltehetőleg külföldön tartózkodott, Worafka valószínűleg csak később vette fel vele a kapcsolatot.[33] Az általam áttanulmányozott akták iratai között Worafka két új ügynök alkalmazásáról számolt be: 1860. október végén jelentette, hogy konfidensként alkalmazza a korábban pesti városi hivatalnok Popovics Simont „Simonffy" néven, valamint a joghallgató ifj Kürthy Jánost „Johann Farkas" néven.[34] Ezen kívül ismerünk alkalmi, végül sikertelennek bizonyult próbálkozásokat is.[35]

A vidéki rendőrigazgatók informátori hálózatáról ebben az időszakban még kevesebbet tudunk.[36] A későbbi évek ügynöklistái alapján azonban úgy tűnik, az ő

---

[31] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. júl. 25. HHStA IB 59/1861. Kovács alkalmazását 1860. január elején jelentette Protmann Thierrynek: Kovács István, született Veszprémben, 29 éves, katolikus, nőtlen, irodalmár. 1848 előtt a gratzi kadétiskola növendéke, 1848-ban honvéd főhadnagy, majd Nagyszombat mellett fogságba esett, és az észak-itáliai frontra küldték. Megszökött és a Manin vezette lázadó Velence katonai szolgálatába állt. A velencei felkelés leverése után Görögországba és Törökországba szökött, ahonnan 1852-ben az uralkodó engedélyével tért haza. Ezután évekig Somogy megyében tartózkodott, 1858-ben költözött Pestre. Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1860. jan. 3. HHStA, IB BM 26/1860. „Magyar" ügynök tevékenységét a személy azonosítása nélkül említi: Sebess: Két Magyarország 138., lásd még: Bona: Hadnagyok és főhadnagyok II. 282.

[32] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. márc. 17. HHStA, IB BM 467/1861

[33] Protmann 1860 februárjában vette nyilvántartásba: született Pesten, 38 éves, katolikus, nőtlen. Négy gimnáziumi osztály elvégzése után kilenc évig a császári hadseregben szolgált, mint főtüzér hagyta el a hadsereget 1847-ben. Ezt követően honvéd tüzér hadnagy, komáromi kapituláns. Ezt követően folyamatosan pesti lakos. Foglalkozásának köszönhetően nemesi társaságba is bejáratos volt, maga is kompromittáltnak számított. Őt is teljesítménye szerint fizette Protmann. Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1860. febr. 16. HHStA, IB BM 26/1860.; vö. Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. márc. 5. HHStA, IB BM 1230/1867.; Alfabethische Namensliste 47. Pethes életére lásd: Bona: Hadnagyok és főhadnagyok II. 663. (Ugyanakkor – Bona információival szemben – Pethes nem szerepel a légió anyakönyveiben. Vö.: Lukács: Az olaszországi magyar légió története); vö. még: Sebess: Két Magyarország 151. (De ő Pethes Sándornak nevezi.)

[34] Popovics ekkor negyven éves, katolikus, nőtlen. A császári hadseregben szolgált, majd 1849-ben városhadnagy volt Pesten. Azután 1859-ig városi szállásmesterként állt alkalmazásban. Akkor azonban a polgármesterrel való összetűzése miatt kilépett, s azt követően nem volt állása. Havonta 60 forintot kapott. Kürthy huszonhét éves, katolikus, nőtlen volt, harmadéves joghallgató, apja pedellus az egyetemen. Havi 50 Ft-ért szállított jelentéseket. Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1860. okt. 28. HHStA, IB BM 26/1860.

[35] 1861. nyár végén például Majláth Kálmán jelentette Worafkának, hogy kiterjedt titkos forradalmi szervezkedés nyomait fedezte fel, kapott is 100 forintot, majd két hét után Worafka már úgy nyilatkozott, hogy Majláth csak általa már ismert dolgokat jelentett, s csak a „szokásos agitációt" fújta fel szervezkedéssé. Vö. Worafka jelentései Mecséryhez, Pest, 1861. aug. 30., szept. 10., 17. HHStA IB BM 5835/1861.

[36] Cihlarz 1861. augusztus végén jelentette Trenter Sándor alkalmazását: Sopronban született, harmincöt éves, evangélikus, nőtlen kereskedősegéd, majd városi piaci felügyelő. Őrvezető a 2. bécsi önkéntes

ügynökeik is nagy mértékben kicserélődtek az 1850-es és az 1860-as évtized közepe között, ami arra vall, hogy 1860-1861-ben az ő ügynökeik nagy része is kilépett vagy alkalmatlannak bizonyult. Az ő hálózatukra azonban lényegében majd csak egy 1866-ból származó összeírás alapján tudunk következtetni, így erre részletesebben majd a következő fejezetben fogunk visszatérni.

2. Központi ügynökök és levelezők

A rendőrigazgatók ügynökein kívül működtek továbbra is központi levelezők is, akikről szisztematikus kimutatást – ahogy azt majd a későbbiekben látni fogjuk – csak 1867-ből ismerünk. A kiegyezési tárgyalások finise időszakában ugyanis Friedrich Ferdinand von Beust báró miniszterelnök – a megszűnt rendőrminisztérium helyett a minisztertanács elnökségén belül alakult egy osztály a rendőri ügyek irányítására – összefoglaló jelentéseket készíttetett a rendőrminisztériumtól addig bármilyen címen segélyben, honóráriumban stb. részesülő személyekről. Ennek keretében maradt fenn néhány lista a központi bizalmi levelezőkről. E listák nem közlik minden esetben, hogy az adott személy mikortól állt a minisztérium közvetlen alkalmazásában, mégis egyes személyeknél megállapítható, hogy 1860-1861-ben is már „bizalmas levelezőként" működtek.[37] Másrészt az államrendőrség bécsi iratai között fennmaradtak kartotékrendszerű kimutatások azon személyekről, akikkel a rendőrminisztérium az 1860-as évek elejétől közvetlen kapcsolatba került, bár sok esetben ezekből sem derül ki az alkalmazás pontos kezdeti időpontja.[38] E két forrásnak köszönhetően a megelőző évtizeddel összehasonlítva sokkal pontosabb képet alkothatunk a bécsi levelezők működéséről.

A központi bizalmiaknak 1860-1861-ben volt egy Pest-Budán működő koordinátora: Dr. Richard Rotter, aki 1855-től 1860. december végig a budai főreáliskola tanára volt, de mivel az októberi diploma után ellenezte a magyar tanítási nyelv

---

zászlóaljnál, majd az 1859-es olasz háború után pápai szolgálatba lépett, de megsebesült, hadifogoly lett, s 1861 júliusában tért vissza Sopronba. Költségtérítést és időnkénti honóráriumot kapott. Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1861. aug. 28. HHStA, IB BM 84/1861.; Franz Bolzano von Kronstadt aradi rendőrbiztos 1861 elején kapott felhatalmazást a Békéscsabán lakó *Julius Masseur* könyvelő informátori alkalmazására Békés és Csanád megye területéről való információszerzés céljából. Bolzano jelentése a rendőrminisztérium elnökségéhez, Arad, 1861. jan. 16. Uo. 514/1861. A többi rendőrigazgató által alkalmazott személyekről még kevesebb információ áll rendelkezésemre, de későbbi akták arra utalnak, hogy a többiek nem tartották feltétlenül szükségesnek, hogy még feletteseik előtt is titokban tartsák informátoraik nevét.

[37] Feljegyzések a bécsi rendőrminisztérium bizalmas levelezőiről, Bécs, 1867. júl. 27. HHStA, IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten" HHStA, IB Annexe Kt. 21.

[38] HHStA IB Annexe Konfidentenberichte Kt. 22-26.

bevezetését az intézményben, s nem magyarországi születésű volt, decemberben felmentették a tanítás alól, majd 1861. július elején rendelkezési állományba helyezték. Nem tudjuk, pontosan mikor, de feltehetőleg 1861 márciusában bízták meg a koordináló tevékenységgel, egyfajta „kirendeltség" (*Expositur*) vezetőjeként, már az országgyűlésre való felkészülés jegyében. Rotter 1861 tavaszán–nyarán csak úgy ontotta a jelentéseket, 1861. március 28. – július 8. között saját honoráriumát (havi 100 forint) is beszámítva összesen 2450 Ft az általa elköltött összeg. Három fő ágensének (*Hauptagent*) jelentésenként 3, 4, illetve 5 Ft-ot fizetett. Volt azonban egy külön levelezője (*Berichterstatter*), aki Baranya és Somogy megye ügyeiről értesítette, havi 6 jelentést várt tőle, azokat 3-3 Ft-tal honorálta. De ezenkívül számolt még további ügynökökkel (*Kundschafter*) és alügynökökkel (*Subagenten*) is, ezekre havi 60 Ft-ot irányzott elő. Havonta 15 Ft-ot tett félre előre nem látható kiadásokra és ajándékokra fizetést nem kapó ügynökei (*Agenten*) részére. Kiket lehet azonosítani ügynökei közül, s hányan voltak is ők? Ez utóbbira nem tudunk határozott választ adni, hiszen kimutatás azokról nem maradt fenn, de feltehetőleg nem is készített effélét. Inkább abban volt érdekelt, hogy hangsúlyozza, ezek az emberek hallani sem akarnak arról, hogy közvetlenül a rendőrminisztériummal kapcsolatba lépjenek, egyfajta bizalmon alapuló kapcsolatrendszer fűzi őket személyesen Rotterhez – akár kapnak rendszeresített díjazást, akár nem. Ezért azután nemigen nevezi meg őket, csak egy-egy konkrét apropó kapcsán, véletlenszerűen:[39] például egy Höffler nevű honvéd hadnagyot[40] vagy egy „Kalb" nevű ügynököt, akivel állandó kapcsolatban állt, s akit „megbízható és hűségesen odaadó ember"-ként jellemez és egy esetleges belgrádi misszióra ajánl.[41] Azonosítható továbbá Alkér Antal tanácsos, valamint Dr. Lewis Lajos. Rajtuk kívül egy alkalommal szót ejt még egy meg nem nevezett örömlányról. De hogy bármelyikük azonosítható-e a korábban általa említett három fő ágensével, nem tudjuk. Emellett állítása szerint néhány jó ismerőse, illetve barátja állt a rendelkezésére, akik anélkül, hogy maguk tudták volna, jó szolgálatokat tettek nekik: Bajzáth,[42] von Becker,[43] Szapáry,[44] a Geringer ügynökei között

[39] Rotter jelentéseit lásd: „Dr. Richard Rotter". HHStA IB Annexe Konfidentenberichte, Kt. 25; részletesebben lásd: Deák: Egy értelmiségi rendőr-informátor identitása(i)

[40] Höffler Pál (szül. 1815.) Baranya megyei önkéntes, 1848 decembertől honvéd hadnagy. 1867-ben a Baranya megyei Honvéd Egylet tagja. Bona: Hadnagyok és főhadnagyok II. 81.

[41] Valószínűleg a már korábban említett Joseph Kalb. D 43 56. cs.

[42] Feltehetőleg Bajzáth Rudolf kir. tanácsos, volt fiumei kir. kormányszéki titkár. Bajzáth Rudolf gyászjelentése, Gyászjelentések, OSZK Mikrofilmtár, FM 8/35797 16. tekercs; MOL D 43 55. cs.

[43] Talán Leopold von Becker, 1857-ben magánzó, belvárosi lakos. MOL D 43 55. cs.

[44] Talán Szapáry Antal vagy Gyula gróf, vö. Deák: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából 31.

már szereplő Jonas Fleischmann és a barátjának nevezett Dr. Burghardt[45]. Szerepelt továbbá ügynökei között Dr. Rein is, de csak alárendelt szerepet játszott. Igen nehéz megbecsülni, közvetve-közvetlenül hány „bizalmi" emberrel állt kapcsolatban, akikből a fenti kategorizálással (*Hauptagent, Agent, Berichterstatter, Kundschafter, Subagent*) láthatóan gondosan végiggondolt hierarchikus hálózatot kívánt teremteni, mondhatnánk, mintegy tudományos alapossággal igyekezett feladatát e téren is ellátni. 1862-ben azonban Rotter úgy nyilatkozott – ahogy erre már hivatkoztunk –, hogy a megelőző évtized végén Franz, a kormányzóság rendőri ügyosztályának vezetője ezek közül öt személyt, Reint, Burghardtot, Alkért, Lewist és Kalbot szintén foglalkoztatott,[46] eszerint Rotter jelentős részben egyszerűen átvette a korábban foglalkoztatottak irányítását, de nyilvánvalóan a feladatai közé tartozott új ügynökök beszervezése is.[47] Később egyébként lesújtóan nyilatkozott Reinról, sőt Burghardtról és a szerinte az 1850-es években szintén alkalmazott fakereskedő Mackról: „…ők az országos és központi kormányzatot az egyik téves útról a másikra vitték, mivel mindhárman politikai tekintetben buta emberek", de nem volt jobb véleménnyel Kalbról sem, akit egyszerűen „iszákos lump"-nak bélyegzett.[48] Nem tudjuk ezek után, mennyire látta saját maga tevékenységét visszatekintve eredményesnek.

Tevékenységét Rotter – az országgyűlés feloszlatása után már jóval kisebb intenzitással – 1862 nyaráig végezte, amikor áttelepült Morvaországba. (A rendőrminisztériumhoz fűződő viszonya azonban ott sem szakadt meg.)[49] Róla azonban az ügynökökkel foglalkozó fejezetben még bővebben szólunk majd. Úgy tűnik, ez a típusú helyi kirendeltség intézménye az 1861-es esztendő rendkívüli politikai viszonyaira adott speciális intézményi reakció volt, nincs nyoma annak, hogy korábban vagy később létezett volna ennek párja Pest-Budán vagy Magyarország bármely más pontján. Nem klasszikus központi levelezőkkel van tehát dolgunk, hanem központi ügynökökkel, akiket

[45] A már említett Dr. Burghardt Ferenc, lásd az előző fejezet 179. jegyzetét.

[46] Két feljegyzés aláírás nélkül, Olmütz, 1862. nov. 23., nov. 30. (szerző: Dr. Richard Rotter). „Dr. Rein" címmel akta. HHStA IB Annexe Kt. 25.

[47] 1861 márciusában például felfigyel mint potenciális levelezőre Ludasi (Gans) Mór Bécsben élő konzervatív magyar újságíróra. Mint írja, meg akarta nyerni őt a szolgálat részére. „Dr. Rotter". HHStA IB Annexe Kt. 25. Nem tudjuk, tett-e konkrét lépéseket. Ludasi mindenesetre legalább 1863-tól a bécsi rendőrminisztérium legjobban fizetett levelezője volt. Vö.: Deák: Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években

[48] „…brachten die Landes- und Centralregierung von einer irrigen Fährte auf die andere: denn alle drei sind politisch blöde Leute", „versoffene Lump". Feljegyzés aláírás nélkül, Olmütz, 1862. nov. 30. (szerző: Dr. Richard Rotter). „Dr. Rein" címmel akta, HHStA IB Annexe Kt. 25.

[49] „Kostenvoranschlag für die in Wien fortzusetzenden staatspolizeylichen Referate des Unterzeichneten", Dr. Richard Rotter aláírással, Pest, 1861. jún. 14. HHStA, IB Annexe Konfidentenberichte Kt. 25.; Entlassene Konfidenten. HHStA, IB Annexe Kt. 21.; Rotter két jelentését Reinról (Olmütz, 1862. nov. 23., 30.) lásd: „Dr. Rein". HHStA IB Annexe, Kt. 25.

azonban nem közvetlenül Bécsből irányítottak. Emellett nyilvánvalóan tovább működtek a megszokott csatornákon keresztül a bizalmi levelezők is.

A jelek szerint azonban nem Rotter volt az egyedüli összekötő a minisztérium és helyi ügynökök között. Az államrendőrség iratai között fennmaradt 1861 májusából egy a minisztérium valamely osztályfőnökéhez írott jelentés Franz Grabner, a pest–budai rendőrigazgatóság biztosának tollából, melyben Grabner egy befolyásos informátorát jellemzi hosszasan, miután elmondja, az illető ragaszkodik hozzá, hogy semmilyen körülmények között sem nevezheti meg őt, mivel bármiféle kompromittálódás semmivé tenné azon „hatalmas befolyást, amelyet ő itt, azt mondanám, csaknem mindenkire gyakorol". Ezért inkább az informátor fog Bécsbe utazni, mihelyt pénzügyi és egyéb viszonyai engedik, s az útiköltséget „finom módon" rendelkezésére bocsátják, s személyesen fog jelentkezni az osztályfőnöknél. A következőképp jellemzi őt: „…rendkívül tehetséges, nagyon megnyerő külső, finom modor, bejáratos Magyarország első házaihoz, Londonban kiterjedt ismeretséggel rendelkezik, tökéletesen beszél németül, magyarul, franciául, angolul", mivel tíz évig Londonban, Párizsban és Hannoverben élt. Többen is javasolták őt több megyében is, például Somogyban országgyűlési képviselőnek, de ő visszautasította, mióta két és fél éve hazatért Magyarországra, teljesen visszavonultan élt. Információkat szolgáltathat az alsóház titkos tanácskozásairól. Több londoni cég ügynökségét szerette volna itt megalapítani, Vay bárónak a közelmúltban memorandumot nyújtott át az angliai borexport ügyében. Vay családjával egyébként közeli viszonyban áll, ahogy Anglia bécsi követségének Pesten tartózkodó megbízottjával, Graham Dunloppal is. Grabner további utasításokat kért. Nem ismerjük a választ, de mindenképpen kaphattak az ajánlaton Bécsben.[50] A levélből egyértelmű, hogy Grabner nem Worafka nevében, őhelyette írja jelentését, elképzelhető, hogy főnöke nem is tudott arról, hogy egyik beosztottja ilyen speciális feladatot is ellát szoros hivatali teendőin kívül, a neki szóló bécsi utasításokat a pesti rendőrigazgatóság címén, de külön neki szóló lezárt borítékban juttatták el hozzá.[51] Sajnos ezen egyetlen adaton kívül nem tudunk mást Grabner működéséről, így azt sem tudjuk, mi volt a kapcsolat – ha volt – Rotter és Grabner ügynökei között.

[50] „sein enormer Einfluß, den er hier, ich möchte beinahe sagen auf Jedermann hat...."; „ein äußerst talentirter Mann, hat ein sehr einnehmendes Exterieure, feine Manieren, Zutritt in die ersten Häuser Ungarns, eine ausgebreitete Bekanntschaft in London, spricht deutsch, ungarisch, französisch, englisch"; „auf eine delicate Weise". Franz Grabner jelentése, Buda, 1861. május 5. HHStA, IB BM 84/1861.

[51] Vö. Nečasek levélfogalmazványa Grabnernek, Bécs, 1861. máj. 27. „sub Couvert der Pol. Dir. In Pesth" megjelöléssel. „Lichtenstein Moritz" címmel akta. HHStA IB BM Annexe Kt. 24.

Grabner befolyásos informátora minden jel szerint Gelich Richárd volt, az 1860-as években 1866-ig a Pester Tageblatt munkatársa – aki valóban szerepel majd a későbbi levelező kimutatásokban. Gelich – amint arról már szó esett – emigrációban töltött évei után 1858 őszén tért vissza Magyarországra. Nincsenek pontos információink arról, hogy 1861 tavasza előtt kapcsolatban állt-e valamelyik magyarországi hatósággal vagy Kempen és utódainak hivatalával, mivel az ide vágó források némileg ellentmondásosak, azonban valószínűsíthetjük azt.[52] Azt már a korábbi szakirodalom is feltárta, hogy 1860–1861 itt tárgyalt hónapjaiban elsősorban a honvédegyleti szervezkedésről szállított információkat, hiszen a pesti honvédegylet vezetőségének tagja volt.[53]

Az 1867-es összeírások segítségével körvonalazni tudjuk azon központi levelezők körét, akik bizonyíthatóan már 1860–1861-ben is a minisztérium alkalmazásában álltak. Talán nem meglepő, hogy a nagy többségük – Gelich-hez hasonlóan – már régi ismerősünk. Így van ez Szekulics István esetében is, aki az 1860-as években az első magyar biztosító társaság alkalmazottja volt. Mint láttuk, Kempen után Albrecht főherceghez igazolt át, de nem tudjuk, meddig tartott ott az alkalmazása, ahogy azt sem, hogy mikor került újra bécsi központi nyilvántartásba. Gelichhez hasonlóan ő is a honvédegyleti szervezkedés aktív résztvevője volt, az 1861 januárjában választott választmány tagja.[54] Utaltunk továbbá már „Dr. Schwarz”-ra is, aki Kempen hivatalának levelezője volt a megelőző évtizedben, nem tudjuk azonban, alkalmazása folyamatosan fennállt-e, vagy volt megszakítás abban.[55] Feltűnt 1861 nyarán Dr. Lewis Lajos is a minisztérium központi nyilvántartásában, amikor is kérik, írjon sűrűbben, s addigi

[52] Károlyi Árpád értesülése szerint Gelich 1858-ban a bécsi „csendőrfőfelügyelőség” (azaz a Legfelső Rendőrhatóság) bizalmas tudósítója volt (Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 40-41.), mi nem találtunk erre vonatkozó forrásokat. Amikor 1859 nyarán a magyarországi kormányzóság egy megbízottat küld az ország déli részébe a politikai elégedetlenkedők felderítésére, az informátor Szegedről Gelichet mint fő agitátort jelöli meg. Ennek nyomán a Legfelső Rendőrhatóságban Gelichről készült feljegyzés felvetette az ő esetleges internálásának szükségességét, mondván, sokat utazik, valószínűleg forradalmi propagandával megbízott személy, s a feljegyzés készítője láthatólag nem tudott az esetében bizalmi kapcsolatról. Haller altábornagy jelentése (Albrecht főherceg nevében) Kempenhez, Buda, 1859. jún. 17. HHStA, IB BM 270/1859.; feljegyzés, aláírás nélkül, Bécs, 1859. jún. 18. Uo. 3640/1859. (Vö: Koltay-Kastner: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 240.) Amikor azonban 1860 tavaszán szintén újra felmerül internálásának terve, Albrecht főherceg, mint írta, joggal azt feltételezte, hogy Gelich a bécsi rendőrminisztériummal kapcsolatban áll, ezért Thierry minisztertől kért információkat. A választ sajnos nem ismerjük. Az internálásra mindenesetre nem került sor, de Gelichet rendőrségi megfigyelés alá helyezték. Albrecht főhereg levele Thierryhez, Buda, 1860. márc. 26., Thierry levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1860. márc. 27. HHStA, IB BM 1757/1860.

[53] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 25.; vö.: Szabad: Forradalom és kiegyezés válaszútján 280.; Steier: Beniczky Lajos élete 708., 710.; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 278.; Farkas: Magyar függetlenségi törekvések 20-21.

[54] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 25.

[55] HHStA, IB BM 2363/1867. A Schwarz számára történt kifizetésekről csak 1865. június – 1867. augusztus között maradt fenn kimutatás, havi 100-110 Ft-ról: „Entlassene Konfidenten” HHStA, IB Annexe, Kt. 21.

küldeményéért küldenek számára 60 Ft-ot. Feltehetőleg ekkor kezdődött levelezői pályafutása, egészen 1867-ig fennálltak kapcsolatai különböző rendőri szervekkel.[56] Szerepelt továbbá a levelezők között Wargha István is, aki 1860 júliusában érkezett újra Magyarországra, s a nyilvántartások szerint informátori tevékenységét folyamatosan gyakorolta. 1860 őszén például nyilván nem véletlenül arra szólítja fel továbbra is Londonban tartózkodó fiát, hogy írjon meg neki minden hírt, ami Kossuth köréről a tudomására jut.[57] Wargha Nagyvárad környékén telepedett le, 1867-ben is még havi 125 Ft-ot küldenek számára.[58]

Bár az 1867-es kimutatásokban már nem szerepel, de ugyanúgy régi ismerősünk a levelezői nyilvántartásban szereplő Szekrényessy Endre is. Jelentései 1860 februárjától kezdve maradtak fenn az iratok között, 1860 novembere és 1861. nyár vége között különösen aktív volt. Thierry, majd Mecséry számára a Pest megyei megyegyűlésekről, a Pest városi választmány tanácskozásairól, a folyó perekről, választási küzdelmekről, sajtótermékekről s természetesen az országgyűlés eseményeiről számolt be. Egyes jelentései saját nevén, a többség azonban a „94.”-es kód alatt maradt fenn. Ez arra vall, hogy jelentéseit két csatornán keresztül juttatta el Bécsbe, esetleg két személyhez, de erről biztos információk nem állnak rendelkezésre. Néhány jelentése bizonyíthatóan az uralkodóhoz is eljutott.[59] Ám a rendőrminisztériummal egyidejűleg Vay kancellárnak is küldözgette a Pest megyei és városi politikai eseményekről szóló bizalmas tudósításait.[60]

A nyilvántartásokban felbukkan még – vele eddig nem találkoztunk – Kozány Pál neve, akivel 1861 januárjában még Párizsba és Londonba leveleztek, majd Kozány Kossuth ajánlólevelével hazatért az Ugocsa megyei Tiszaújlakra. Az ezt követő hónapban több jelentést írt, de leveleit a minisztérium alkalmazottjai érthetetleneknek és teljesen

[56] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 24.
[57] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 26.
[58] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 26., Entlassene Konfidenten. Uo. Kt. 21. 1860-as évekbeli informátori tevékenységéről lásd: Deák: A koronás Wargha 208-209., 213-214.
[59] Jelentései több aktában maradtak fenn: Egyrészt az 1860. dec. 11. – 1861. tavasz közötti időszakból ismerünk huszonöt jelentését a levelezői nyilvántartásban „Euer Excellenz!” megszólítással, feltehetőleg Mecséry számára. Láthatólag elégedettek lehettek jelentéseivel, egy-egy jelentés tetejére ceruzával feljegyezték: „sehr wichtig”, „interessant”. Konfidentenberichte. HHStA IB Annexe Kt. 25.; 13 jelentése maradt fenn továbbá „94.” kóddal az 1861. febr. 4. – aug. 31. közötti hónapokból megszólítás nélkül. Július–augusztusban leginkább az országgyűlés eseményeiről közölt információkat. Uo. IB BM 8486/1861.; 1860. decemberből ismerünk tőle még három tudósítást: HHStA IB BM 28/1860., 6744/1860.; az 1860 decemberét megelőzően született hat jelentését lásd: Uo. 16/1860., 3571/1860.; 12 jelentését 1860. november–decemberből, többek között a Pest városi tanács újjáalakulásáról: HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1860. Nr. 551., 717., 723., 738., 773., 793.; találunk még tőle 3 jelentést saját nevén, illetve 8-at „94.” szignóval 1861 január-februárból, ill. „94.” szignóval 13 jelentést 1861 őszéről: HHStA Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1861. Nr. 1., 52., 103., 635., 663., 701., 743. Jelentéseihez gyakran csatol egy-egy sajtóterméket, a városi tanács nyomtatott felhívásait, nyomtatványait.
[60] Szekrényessy két levele Vay Miklóshoz, Pest, 1861. jan. 1., febr. 11. MOL D 185 1861:15., 1861:194.

használhatatlanoknak minősítették, ezért honoráriumot sem küldtek számára. Alkalmazása így megszakadt.[61] A csurgói járásbíróság napidíjasának, Alois Springernek az ajánlkozását is pozitívan fogadta Mecséry 1860 novemberében (Thierry viszont ez év elején, úgy tűnik, nem élt akkori ajánlkozásával). Mecséry – a megszokott recept szerint újságszerkesztőségi álcában – megírta, milyen jellegű információkat várnak tőle: „pozitív tényeket és eseményeket, ahogy egyes személyiségek kiemelkedő tevékenységé"-ről várják a tudósításokat.[62]

A rendőrigazgató, Rotter, illetve Grabner által foglalkoztatottak, valamint a központi levelezők között minden bizonnyal volt átfedés, azaz Worafka meg nem nevezett informátorai részben lehettek a minisztérium levelezői, esetleg ügynökei is és fordítva is – akár párhuzamosan is. Kovács Imre nevével például találkozhatunk a minisztériumi központi nyilvántartásban is. Eszerint 1861 márciusában „Irma" aláírással Torinóba küldtek számára 20 livr. sterlinget, augusztusban viszont már Pestről jelent Kovács, s érdeklődik, küldjön-e további leveleket. Bíztatják, s nyomatékul 100 Ft-ot küldenek számára. Az 1867-es összeírásokban azonban Kovács már nem szerepel, így nem tudjuk, központi levelezői tevékenysége mennyire volt hosszú életű.[63] Másrészt viszont feltételezhető, hogy Gelich vagy Szekulics – akik Pest-Budán éltek – kapcsolatban állhattak Worafkával is, talán valamelyikük rejtőzhetett a „300 Ft"-os, stb. megnevezések mögött. Hiszen a megelőző évtized elején sem volt az ismeretlen jelenség, hogy egy-egy informátor ugyanazokat az információkat több állami hatóságnak is „eladta", Kempen részben ezért is vezette be a szigorú centralizációt az ügynöknyilvántartásban. 1860–1861 fordulatos politikai eseményei azonban a centralizált rendszert alaposan szétzilálták Magyarországon, a „szupertitkosság" nemcsak az utókor történészének dolgát nehezítette meg, de a bécsi rendőrminisztérium számára is körülményesebbé tette az ügynökrendszer és az általa szolgáltatott információk áttekintését.

Ebben az időszakban – s később is ez volt a helyzet – a rendőrminisztérium élén Mecséry meg sem kísérelte Kempenhez hasonló centralizált nyilvántartást vezetni a területi hatóságok által alkalmazott ügynökökről. Az ellenőrzés és nyilvántartás legfontosabb eszköze továbbra is a rendőri titkos alapból történt kifizetésekről készült

[61] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 24.
[62] „positive Thatsachen und Vorkomnisse, so wie … hervorragenden Thätigkeit einzelner Persönlichkeiten"; Alois Springer levelei, Csurgó, 1860. febr. 18., nov. 4., levélfogalmazvány Springerhez, Bécs, 1860. nov. 29. HHStA IB BM 28/1860.
[63] Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe, Kt. 24.

negyedévi kifizetések, melyekhez továbbra is mellékelni kellett az ügynökök átvételi elismervényét. Azonban éppen Worafka idézett jelentése mutatja, hogy az ügynökök helyett akár valamely rendőrhivatalnok is aláírhatta azokat az ügynök védelme jegyében. Kempen időszakában ez elképzelhetetlen lett volna. A területi hatóságok ügynökeiről átfogó összeírás nem készült. Bár a Kempen által lefektetett működési szabályok formai módosítására nem került sor, a gyakorlat követelményei jelentősen lazították a merev centralizációt a napi működési mechanizmusokban. Az iratokból az rajzolódik ki, hogy a rendőrigazgatók újra nagyobb önállóságot élvezhettek az ügynöki szolgálat megszervezésében, Kempen utódai nem kívánták olyan rövid pórázra fogni őket e tekintetben. Mindazonáltal a Bach időszakát jellemző decentralizált rendszer visszatéréséről nem beszélhetünk.

Nem tudjuk, a megelőző évtizedben a minisztériumi levelezőket milyen módon tartották nyilván – ha volt is efféle nyilvántartás, semmiféle nyoma nem maradt ránk –, 1860-tól kezdve azonban igen rendszerezett nyilvántartást vezettek részben az ügynök részére kifizetett összegekről, részben csatoltak egy-egy jelentést (pontosan nem tudjuk, mi volt a válogatás szempontja). Így e tekintetben a minisztérium gondos adminisztrálást végzett.

Bár a besúgójelentések, illetve az azok tartalmát összefoglaló rendőrtiszti feljegyzések nagyon esetlegesen maradtak fenn a rendőrségi hivatali iratanyagban, de megállapíthatjuk, igen sok információ, köztük jó néhány valóban használható is érkezett Bécsbe.[64] Az országgyűlésről, például a határozati párti bizalmas konferenciákról – legalábbis 1861 augusztusában – igen jól értesült összefoglalók készültek, s jutottak el a rendőrminiszterhez, aki azután továbbította azokat Forgách Antal gróf kancellárnak.[65] De persze igaza volt abban Majláth Györgynek, hogy az információs rendszer – a politikai helyzet változékonysága és bizonytalansága közepette – ontotta a képtelennek bizonyuló hamis híreket is, fegyverszállításról, összeesküvésekről, és így tovább. Egy-egy esetben, ha tisztviselőt ért a hamis vád, felmerült az igény, hogy a hamis feljelentőt törvény elé állítsák, de persze hiába.[66] Mindezzel együtt is a rendőrségi titkos információszerzés

[64] Ügynöki jelentések Magyarországról, 1861. nyár–november. HHStA, IB BM 40/1861.
[65] Mecséry átirata Forgách-hoz, Bécs, 1861. aug. 9., aug. 29. MOL D 185 1861:895., 938.
[66] Tarnóczy Kázmér Bars megye főispánja június elején, majd azt megismételve augusztus elején is kérte a tárnokmestertől, hogy nevezzék meg a Kaldrovics János szentkereszti alszolgabíró elleni fegyveres sereg szervezését panaszló hamis feljelentés szerzőjét. Mint írja, a hamis vádlók elleni 1567: IX., 1604:XVIII., 1723:LXIII. törvénycikkeknek kellene érvényt szerezni. Az aktán 1861. december 5-i dátummal a rendelkezés: „Tudomásul vétetvén, az irattárba teendő.” Tarnóczy Kázmér levele a tárnokmesterhez, Pest, 1861. aug. 5. MOL D 185 1861:890.

hálózata nem működött rosszul, de legalábbis nem működött rosszabbul, mint a megelőző évtizedben.

Természetesen a rendőrségen kívül továbbra is eljutottak feljelentések, észrevételek a bécsi birodalmi központba más csatornákon keresztül is. A csendőrségi szervezet működési feltételeiben az egyes központokba való összpontosítás nyomán lényeges változások történtek, melyek vélhetően megnehezítették, hogy a csendőr egységek külön információs hálózatot működtethessenek, de annak teljes megszűnése feltehetőleg nem következett be. S időről–időre nagyon meglepő intézményekből is érkeztek „bizalmi" jelentések. Ignaz von Plener pénzügyminiszter például 1861 áprilisában – természetesen a „szerző" kilétének megjelölése nélkül – küld egy jelentést Vay kancellárnak, melyben a magyarországi politikai ügyekre, honvédszervezkedésre vonatkozó általános észrevételek mellett konkrét személy elleni feljelentés is található. Minden bizonnyal a magyarországi pénzügyigazgatásban dolgozó valamely tisztviselő látta el többé–kevésbé rendszeresen főnökét ilyesfajta politikai tájékoztató jelentésekkel.[67] S ez nem volt egyedi eset, a tény, hogy a rendőri szervezet mellett a pénzügyigazgatás is központi, bécsi irányítás alatt maradt az októberi diploma kibocsátása után, magyarázza, hogy mintegy a magyarországi közigazgatási, bírói szervek működésének kontrolljaként is számítottak Bécsben a pénzügyigazgatásban dolgozó hivatalnokok efféle közléseire.

[67] Plener átirata Vayhoz, Bécs, 1861. ápr. 11. MOL D 185 1861:402.

A provizórium árnyékában – államrendőrség megváltozott politikai viszonyok között, 1861–1867

Az 1861. őszi új fordulat Magyarországon, az alkotmányos viszonyok felfüggesztése nem okozott nagyobb megrázkódtatást az államrendőrségi feladatok ellátásában. Ugyanakkor az, hogy az általános rendőrségi ügyek, az idegenek nyilvántartása, az útlevélügyek kikerültek a rendőri szervek hatásköréből, azt jelentette, hogy „minden érintkezést a közönséggel, minden arra gyakorolt hatást és így az államrendőrségi feladatok megfelelő ellátásához szükséges minden vonatkoztatási pontot" elveszítettek a hatóságok, a lakosság támogatása híján a rendőri vezetők még inkább úgy érezték, feladataikat csak megbízható informátorok útján láthatják el.[1]

Az államrendőrségi működés alapelvei

Mecséry rendőrminiszter – a megelőző két év bizonytalan tapogatózásai után – igyekezett megerősíteni az államrendőrségi tevékenység szervezeti kereteit. 1862. január 17-i utasítása a magyarországi rendőrigazgatók számára előírta minden megyeközpontban legalább egy „bizalmi" – ahogy a soproni rendőrigazgató nevezte, „államrendőrségi funkcionárius (egyfajta megyei rendőri államügyész)" – megnyerését, mindenekelőtt az 1860. október után tömegesen elbocsátott s ún. rendelkezési állományba került magyar Bach-huszárok között látta lehetségesnek a toborzást. Legsürgetőbb feladatként részletes, minden személyre kiterjedő jelentést kért az 1860 késő őszén szervezett új megyei tisztikarok személyi állományáról. S bár nagyvonalakban értesítette Pálffyt a rendőrigazgatókhoz intézett utasításáról, a rendőrigazgatókat figyelmeztette: csak „általában véve" adott a helytartónak felvilágosítást, a részletek – mindenekelőtt a tisztviselőkről való adatgyűjtés – csak a rendőrigazgatók személyes tudomására tartozik,

[1] „…jede Berührung mit dem Publikum, jeden Einfluß auf dasselbe, und sonach jeden Anhaltspunkt zu einer ersprießlichen Handhabung der Staatspolizei verloren…" Prenninger nagyváradi rendőrigazgató helyettes jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1862. febr. 13. MOL D 191 565.IV.1862.

azaz arról hallgassanak.[2] Négy rendőrigazgató is felhívta a miniszter figyelmét a konfidenstoborzás nehézségeire. Cihlarz azt fejtegette, hogy tizenkét évi magyarországi szolgálatának tapasztalata szerint magyar nemzetiségű alkalmas személy alig-alig vállalkozik még rendőrhivatalnoki posztra is, nemhogy informátorságra, s 1860 októbere óta még inkább ez a helyzet. Azt javasolta, hogy minden rendőrigazgatóval közöljék a minisztériumban, illetve a csendőrség bécsi főparancsnokságán található névsorok alapján, hogy rendőri körzetükön belül kik teljesítettek 1848 előtt rendőrségi bizalmi szolgálatokat, illetve kiket alkalmaztak ilyen célra a csendőrhatóságok 1849 után. Rendőrigazgatósága egyetlen magyar nemzetiségű biztosát, Szakonyi Józsefet azonnal ki akarta küldeni a megyékbe „toborzás" végett. Prenninger nagyváradi helyettes igazgató és Leiser temesvári rendőrigazgató is megerősítette, hogy a közigazgatási hatóságoktól nem lehet együttműködést várni, azok negligálják a rendőrséget. Prenninger helyzetét az is nehezítette, hogy elődje, Maschek – ahogy azt már a korábbi rendőrigazgató cseréknél is láttuk – semmiféle feljegyzést nem hagyott hivatali utódja számára az általa alkalmazott bizalmiakról. Podolsky a megbízható rendelkezési állományú hivatalnokok hiányáról panaszkodott. Mecséry méltányolta a nehézségeket, óvott a sietéstől és kapkodástól. Azt persze visszautasította, hogy bármiféle központi listákat közöljenek, de mint írta, az ellen nem volt kifogása, hogy a rendőrigazgatók a körzetükben személyes ismeretség alapján csendőrtiszteket megkérdezzenek, van-e használható régi konfidensük.[3]

Mecséry az informátori rendszer ellenőrzésére láthatólag elegendőnek tartotta a negyedévenkénti pénzügyi elszámolásokat, nincs nyoma annak, hogy elrendelt volna bármikor is központi összeírást, s mint Worafka példáján láttuk, nem ragaszkodott ahhoz, hogy feltétlenül minden konfidenst ismerjen név szerint, s teljesen naprakész legyen minden pillanatban az ügynökök kilétét, elbocsátásukat vagy felvételüket illetően. Ez persze megnehezíti a történész dolgát.

Változatlanul tovább működött a központi levelezői rendszer, s az erre vonatkozó kimutatások – ellentétben az előző évtizedre vonatkozó adatokkal – fennmaradtak, ami lehetővé teszi pontosabb kép megrajzolását. 1867 tavaszán meglehetősen karcsú külföldi ügynöki–levelezői hálózat képe bontakozik ki az összeírásokból. Eszerint külföldön összesen 18 főt vettek számba, de meglehetősen egyenetlen megoszlásban: míg

[2] „im Allgemeinen", Mecséry levélfogalmazványa a rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1862. jan. 17., Cihlarz soproni rendőrigazgató jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. jan. 22. HHStA, IB BM 292/1862.
[3] Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. jan. 22., Prenninger jelentése Mecséryhez, Nagyvárad, 1862. febr. 1., Leiser jelentése Mecséryhez, Temesvár, 1862. febr. 14., Podolsky jelentése Mecséryhez, Pozsony, 1862. febr. 28., Mecséry levélfogalmazványa Cihlarzhoz, Bécs, 1862. jan. 28. HHStA, IB BM 292/1862.

Londonban egyetlen ügynök tevékenykedett (Loitgarde Pauly-Bizonfy, szül. Kröcher[4]), addig Párizsban hatan is működtek. Feltűnő a németországi hálózat időközben bekövetkezett szűkülése, hiszen összesen négy ügynököt soroltak fel (Berlin, Mainz, München, Hannover). Érdekes, de a külpolitikai viszonyok változása folytán érthető fejlemény egy ügynök megjelenése Szentpétervárott. Velencében két fő állt rendelkezésre, Rómában egy, Milánóban viszont egyetlen egy sem. Ezt egészítette ki a két svájci ágens, a keleti irányból pedig egyetlen athéni megbízott tűnik fel a kimutatásban. Összesen egy névvel találkozhatunk ez alkalommal is az 1850-es évek elején született ügynöklistákról: Johann Eichelberg professzoréval Genfből, felbukkan viszont itt az azokon nem szereplő, de az eddigi szakirodalmi kutatásokból már jól ismert Dr. Mandl neve Párizsból.[5] Igen sokat mondó az a tény, hogy magyar személy egyáltalán nem szerepel ebben a névsorban.

A belföldi levelezők száma 30 volt ugyanekkor, ebből 14-en a magyar korona országaiban működtek (róluk a későbbiekben még részletesen szólunk), kiegészítve egy zágrábi levelezővel (Franz Peyer). Hárman Galícia különböző helységeiről (Lembergről is természetesen) tudósították a bécsi központot, ketten Morvaországból (köztük Brünnből az általunk már jól ismert Richard Rotter), Prágából ketten és Budweisból egy fő. Szintén jó ismerősünk a laibachi bizalmi, hiszen ő nem más, mint Gabriel Jasmagy. Ezen kívül Triestben, Fiumében, Ragusában, Görzben, Salzburgban és Fohnsdorfban (Stájerország) rendelkezett a minisztérium levelezővel. Mindezt kiegészítette a Bécsben különféle nyomozásokra alkalmazott tíz ügynök.[6]

Az államrendőrségi információszerzés szervezeti keretei és működési mechanizmusai Hübner, Thierry, Mecséry és Belcredi irányítása alatt – ahogy azt 1867-ben Beust is megállapította – lényegesen nem változtak.[7]

---

[4] Férje Bizonfy Ferenc orvos, honvédtiszt, londoni emigráns, de rövid házasság után elváltak. Bizonfyra nézve lásd: Szinnyei: Magyar írók élete I. 1094.

[5] „Verzeichniss der gegenwärtig vom Departement I. unmittelbar verwendeten Konfidenten im In- und Auslande nebst charakteristischen Notizen über dieselben", Bécs, 1867. márc. 30. HHStA, IB BM 2363/1867.

[6] Verzeichniss der gegenwärtig vom Departement I. unmittelbar verwendeten Konfidenten im In- und Auslande nebst charakteristischen Notizen über dieselben", Bécs, 1867. márc. 30. HHStA, IB BM 2363/1867.

[7] „Vortrag betreffend des unter der unmittelbaren Leitung des Departement I des PolizeyMinisteriums stehende Konfidentenwesen", Bécs, 1867. ápr. 1. (fogalmazvány) HHStA, IB BM 2363/1867.

Államrendőrségi tevékenység a magyar korona országaiban

Ahogy arról már szó esett, a rendőri szervek közvetlen felügyeletét újra a magyarországi első számú vezető, a helytartó látta el. Pálffy Mór ráadásul a rendkívüli helyzetre tekintettel különleges felhatalmazást kapott rendőri ügyekben. Titkos utasítása ugyanis a gyanús személyek szigorú megfigyelését irányozta elő (gyanú esetén internálásukat engedélyezte), s általában véve is az esetleges kormányellenes szervezkedések szigorú megfigyelését kívánta (miközben a provokációt kifejezetten tiltotta).[8] Az uralkodó tehát nagyon fontos szerepet szánt a helytartónak az államrendőrségi tevékenység újra megerősítésében. Ahogy a megelőző egy évben látványosan meggyengült a tartományi vezető szerv, a helytartótanács vezetőjének felügyelői pozíciója, most újra erősebbé vált az. A rendőrigazgatók számára nem lehetett többé kétséges, hogy kettős függésük újra a mindennapi rutén elemévé vált. Nem jelentette ez persze azt, hogy a kettős függésből származó feszültségek ne jellemezték volna továbbra is a rendszert, de a magas rangú katonatiszt a magyarországi civil ügyek élén szűkítette a rendőrigazgatók önálló mozgásterét. Ennek ellenére ahogy arról már szó esett – a bécsi rendőri hatóságok Pálffyban sem bíztak meg teljesen. A Pálffy vezetése alatt álló helytartótanács 1860-1861-re jellemző kikerüléséről azonban többé szó sem lehetett. A rendőri titkos alapból történt kifizetésekről a negyedévi elszámolásokat újra a helytartótanácson keresztül továbbították a rendőrigazgatók a minisztériumhoz, méghozzá úgy tűnik, az állandó ügynököket név szerint megnevezve. Voltak azonban kivételek, Worafka ugyanis – amint arról még szó esik – egy-egy személyt annyira védett, hogy a pénz felvételéről szóló átvételi elismervényét lepecsételt borítékban jutatta el a helytartótanács elnökségéhez, s az így küldte tovább a rendőrminisztériumba. Sőt nyoma maradt annak is, hogy az ügynöki hálózat egy részét – legalábbis 1865-től – Worafka egyszerűen eltüntette a helytartótanács elnöksége elől, mivel honoráriumukat közvetlenül a rendőrminisztériumtól igényelte, s az elszámolást is oda küldte arról. Nem tudjuk, ez pontosan hány személyt és pontosan kiket érintett, de az arányokat jelezheti, hogy egy kimutatás az 1865. évi államrendőrségi kiadásokról arról tanúskodik, hogy Worafka 6703 Ft-ot kapott a helytartótanács elnökségén keresztül és 1210 Ft-ot közvetlen úton.[9] Ez mutatja, hogy nem elhanyagolható nagyságú összegről volt szó, bár ez leginkább csak egy

[8] Pálffy titkos utasítását közli: Ministerratsprotokolle V/2. 488-490., ismerteti: Sashegyi: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár 93-94.

[9] Belcredi levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1866. ápr. 29. Mellékletben: „Nachweisung über die in Ungarn im Jahre 1865 vorgekommenen Auslagen der Staats-Polizei". HHStA, IB BM 1982/1866.

konfidens évi honoráriumát fedezhette. Nem tudjuk azonban, hogy mikortól élt ez a gyakorlat, elképzelhető, hogy csak a provizórium feloldása után, a magyar konzervatívok újabb kormányzati pozícióba kerülését követően, 1865 nyarától látta ezt szükségesnek Worafka – az sem kizárt, hogy a korábban lepecsételt borítékban küldött átvételi elismervény mögött megbúvó informátorát védte ezzel még fokozottabban Worafka.

Nem követhető teljesen nyomon, hogy az informátori hálózaton keresztül beérkezett államrendőrségi értesüléseket a rendőrigazgatók mennyire osztották meg teljes egészében a helytartótanács elnökségével. Pálffy maga 1861 végén láthatólag nem volt elégedett a kapott információk mennyiségével vagy minőségével, s ezt elsősorban Worafka rovására írta. Kérte Mecsérytől, küldjön mellé egy az államrendőrségi tevékenységben tapasztalt hivatalnokot, mivel szerinte bár Worafka teljes mértékig alkalmas a rutin hivatali teendők irányítására, nem rendelkezik azon tulajdonságokkal, kellő éleseszűséggel és „magasabb felfogóképességgel", melyek elengedhetetlenek a sikeres államrendőrségi tevékenység vezetéséhez. Mecséry elzárkózott a kérés teljesítésétől azzal, hogy nem rendelkezik ilyen személlyel, de azt felajánlotta, hogy az addiginál nagyobb mértékben osztja meg Pálffyval a hozzá eljutott államrendőrségi információkat azzal a feltétellel, hogy azokat Pálffy „nagyon bizalmasan" kezeli, s azokat csak a „legkorlátozottabb használatban" hasznosítja.[10] Mecséry ezután valóban rendszeresen értesíti Forgách kancellárt s aztán tovább Pálffy helytartót egy-egy bizalmas értesülésről, ami azt valószínűsíti, hogy maga a rendőrminiszter sem számolt azzal, hogy minden a rendőrigazgatók tudomására jutott hír egyúttal eljut a magyarországi közigazgatási–politikai vezetők asztalára is.[11] Egy konkrét példát is ismerünk, amikor teljesen egyértelmű, hogy Worafka megkerüli Pálffyt egy ügyben: 1862 februárjában jelenti Mecsérynek, hogy a pest–budai szabadkőműves szervezkedés két vezetőjéről (Lewis Lajos, Pollacsek) elterjedt a gyanú, hogy a kormány ügynökei. Ezt azonban Worafka csak bécsi felettesével közli, hogy az szabadon döntsön arról, mit tegyenek. Worafka ugyanis attól tartott, hogy Pálffy egyszerűen lecsapna a szervezkedőkre, ami talán nem lenne a legcélszerűbb. (Feltehetőleg tudta vagy csak sejtette, hogy Lewis rendszeresen tudósítja a rendőrminisztériumot bizalmi levelező

[10] „Scharfsinn und höhern Auffassung", „höchst vertraulich", „reservirtestes Gebrauch", Pálffy levele Mecséryhez, Buda, 1861. dec. 29. és Mecséry levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 5. HHStA, IB BM 2/1862.

[11] 1862 márciusában például Mecséry átiratban közli Forgáchcsal a pesti izraelita hitközség vezetőinek kormányellenes nézeteiről beérkezett bizalmas jelentést. Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. márc. 6. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 1. MOL D 185 1862:166.

minőségben.) S Mecséry valóban arra utasítja, hogy egyelőre csak figyeljék az eseményeket, ne avatkozzanak közbe.[12]

Pálffy helytartó mellett meg kell azonban emlékeznünk Coroniniről, aki immáron magyarországi hadparancsnokként, a provizórium éveiben a politikai és sajtóperekben eljáró hadbíróságok felügyelőjeként szintén értesült az államrendőrségi információszerzés eredményeiről, ha pontos – hadseregen kívüli – csatornáit nem feltétlenül ismerte is. Ahogy a megelőző évtizedben, úgy ekkoriban is, a katonai kerületi parancsnokok is igyekeztek információs csatornákat kiépíteni – de erről továbbra sem rendelkezünk ismeretekkel.

A helytartótanácson belül pedig rendelkezett természetesen Pálffy segítőkkel, úgy tűnik, elsősorban két személyt vont be az államrendőrségi tevékenység felügyeletébe: Privitzer Istvánt, a helytartótanács helyettes elnökét (1864 tavaszán került majd a kancelláriába „másodkancellár”-ként) és Schäfer Pál lovag helytartótanácsost (ez utóbbi, mint láttuk, Albrecht főherceg mellett már tapasztalatokkal rendelkezett e téren, s 1864 márciusában Mecséry kifejezetten ajánlja Pálffynak a bizalmi ügyekbe való bevonását.[13] A kancellária e tekintetben feltehetőleg inkább csak másodlatos szerepet játszott; Forgách, majd Zichy Hermann gróf kancellárok mellett a rendőri és csendőri ügyek itt Pápay Istvánhoz[14] tartoztak, az ő felügyelete alá tartozó osztályon dolgozott Hiersch Károly és Frankenburg Adolf is.

A negyedévi rendőrségi hangulatjelentéseket (1865 nyarától az uralkodó döntése alapján csak félévenként került sor efféle jelentések összeállítására) a rendőrigazgatók természetesen a helytartótanács elnökségének közvetítésével juttatták el a minisztériumhoz,[15] s Pálffy személyesen nyilvánvalóan rendszeresen kapott államrendőrségi hírösszefoglalókat a hangulatjelentéseken túl is. Emellett is szükségesnek látta azonban a különösen feszült periódusokban, például a Beniczky Lajos – Nedeczky István vezette szervezkedés felgöngyölítése időszakában, 1864 tavaszán, hogy az államrendőrségi észrevételeket, ha szükségesnek látszik, az adott rendőrigazgatók közvetlenül közöljék az érintett megyefőnökökkel és polgármesterekkel is. Jellemző azonban, hogy például Cihlarz soproni rendőrigazgató ezt mindaddig nem teljesítette, míg

[12] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. febr. 4. HHStA, IB BM 426/1862.
[13] Mecséry levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. márc. 2. HHStA, IB BM 2041/1864.
[14] Pápay 1848 előtt a pozsonyi váltótörvényszék hivatalnoka volt, 1849 után a kassai kerületi hatóságon titkár, később Brünnben helytartósági titkár, majd 1860 őszén a helytartótanács tanácsosa, innen került a magyar kancelláriához 1861 őszén. Vö. Forgách előterjesztés fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1861. nov. 25. MOL D 185 1861:838.
[15] Mecséry leirata a helytartótanács elnökségéhez, Bécs, 1865. jún. 16. MOL D 191 3138.IV.a.1865.

a rendőrminisztériumból erre konkrét utasítást nem kapott.[16] Ezzel összefüggésben Pálffy azt is felvetette a rendőrminiszternek 1864 márciusában, hogy a megyefőnökök is kapjanak megfelelő keretet a titkos rendőri pénzalapból, de Mecséry ezt elutasította.[17] Nyilvánvalóan a feszült közhangulat motiválta Pálffy azon javaslatát is ugyanezen év nyarán, hogy a nyári fürdőhelyek megfigyelését szigorítsák. Az 1860 folyamán takarékossági okokból végrehajtani kívánt „karcsúsítás" érintette a fürdőhelyek megfigyelését is, igyekeztek kiküldött informátor helyett inkább egy-egy megbízható helyi lakos szolgálatait igénybe venni. Most Pálffy kezdeményezte, hogy a rendőrigazgatók időről időre rendőrhivatalnokokat vagy rendőrinformátorokat bízzanak meg e feladattal a titkos pénzalap terhére. Mecséry azonban újra figyelmeztetett a takarékosságra, s hogy hirtelen feltűnő „idegenek"-től egyébként sem várhatók megbízható információk. Ezért szerinte továbbra is inkább nyugalmazott katonatiszteket, illetve megbízható helyi lakosokat keressenek szerény díjazás ellenében. Ezután Pálffy a rendőrigazgatók mérlegelésére bízta a felügyeletek megszervezését, de hangsúlyozta, hogy külön pénzügyi keret erre nem áll rendelkezésre.[18]

A Beniczky–Nedeczky szervezkedés, illetve egy évvel korábban a Jámbor Endre-szervezkedés leleplezése magától értetődően „csúcsra járatta" az informátori szervezetet, ezt megelőzően is volt azonban – a titkos alapból történt kifizetésekről készült elszámolások tanúbizonysága szerint – 1862 késő tavaszán–kora nyarán egy olyan időszak, melyben intenzívebbé vált a megfigyelői tevékenység, vélhetően annak eredményeképpen hogy Kossuth dunai konföderációs tervének nyilvánosságra kerülése nyomán megélénkült a hírlapi vita a kívánatos államjogi rendezésről, másrészt pedig Pálffy helytartó is ekkoriban igyekezett saját, anoním formába öntött politikai programjához elkötelező aláírásokat gyűjteni és gyűjttetni, főként a tisztviselői kar tagjai között, ami azonban nem maradhatott titokban, s nagy visszhangot váltott ki. Worafkát Pálffy a megfigyelői tevékenység intenzívebbé tételére utasította.[19] De megfigyelhető még egy harmadik intenzívebb periódus is: 1866 nyara, amikor a háborús viszonyok

[16] Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1864. márc. 4., Mecséry levélfogalmazványa a magyarországi rendőrigazgatókhoz (saját kezű felbontásra), Bécs, 1864. márc. 15. HHStA, IB, BM 2183/1864.

[17] Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. márc. 26. „Rendőrségi bizalmi pénzek". MOL D 191 1301.IV.1864.

[18] Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 11., Pálffy levélfogalmazványa a rendőrigazgatókhoz, Buda, 1864. máj. 15. MOL D 191 3322.IV.a.1864.

[19] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. jún. 17. MOL D 191 565.IV.1862. Worafkát 1862 márciusában állítólag „magyar szűr"-be öltözött, szakállas „bizalmi orgánumok" kiküldésére utasították, panaszkodott is Mecsérynek, hogy honnan is vegyen néhány száz ügynököt. Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. márc. 16. HHStA, IB BM 76/1862. Idézi: Sebess: Két Magyarország 140.

érthető módon ismét csak felértékelték az informátori hálózaton keresztül megszerezhető hírek értékét.

A politikai helyzet időnként szorító szükségei mellett az államháztartási gondok állandó szorítása viszont a titkos rendőri alap költségeinek határozott visszafogását igényelte, ami a csúcsidőszakok kivételével inkább az államrendőrségi információszerzés hálózatának szűkítését követelte vagy követelte volna meg. Az évtizedfordulón Magyarországon költött évi körülbelül 20 000 forint helyett Mecséry 16 000 Ft-ban kívánta maximálni az ilyen jellegű kiadásokat, amit sikerült is betartani, majd 1864-re már 15 000 Ft-ot irányozott elő keretként, ez maradt egészen 1866 végéig a kívánalom.[20] Ahogy azt majd egy későbbi fejezetben látni fogjuk, a tényleges költések persze nem feltétlenül alakultak az elvárások szerint.

Ezekben az években egyértelműen Worafkáé a központi szerep az államrendőrségi tevékenység terén Magyarországon, s szerepe 1866-ban a rendőrigazgatóságok tervezett megszűntével tovább növekedett. Azzal ugyanis az államrendőrségi funkciók irányítása formálisan is Magyarországon a pest–budai rendőrigazgató, Erdélyben és Horvátországban pedig – a többi tartományhoz hasonlóan – közvetlenül a helytartó irányítása alá került. Belcredi 1866 márciusában szólította fel Ludwig Karl Graf Folliot von Crenneville gróf erdélyi kormányzót és Josip von Sokčević báró horvát bánt, hogy a volt rendőrigazgatóktól kérjék be az általuk használt informátorok névsorát, s a továbbiakban ők döntsenek arról, tovább alkalmazzák-e azokat. Egyetlen megfontolandó szempontként azt kötötte lelkükre, hogy az addiginál nagyobb összegekre e célra ne számítsanak.[21] Ezzel egyidőben Belcredi jelezte a magyarországi volt rendőrigazgatóknak, hogy még nem született döntés arról, hogy a rendőrigazgatóságok helyén megszervezik-e a rendőrbiztosságokat. Ha igen, nincs akadálya annak, hogy eddigi informátoraikat tovább alkalmazzák. Ha viszont erre nem kerül sor, az a legcélszerűbb, hogy azokat a személyeket, akik alkalmazása nem igényel napi irányítást, a pest–budai rendőrigazgató vegye át. Ezért részletes jelentést kér tőlük a konfidensekről, honoráriumaikról, annak megjelölésével, alkalmasak lennének-e közvetlen napi irányítás nélkül is ellátni feladatukat. Worafkát is értesítette minderről.[22] Erre válaszként

[20] Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 18. MOL D 191 565.IV.1862.; Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 6. Uo. 1301.IV.1864.; Belcredi levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. jan. 17. Uo. 102.IV.1866.

[21] Belcredi átiratfogalmazványa a tartományfőnökökhöz, Bécs, 1866. márc. 29. és „Organisirung des Confidentenwesens in den ungar. siebenb. croat. Ländern", HHStA, IB BM 1982/1866.

[22] Belcredi levélfogalmazványa a pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradi rendőrigazgatókhoz, Bécs, 1866. márc. 29., „Organisirung des Confidentenwesens in den ungar. Siebenb. Croat. Ländern", HHStA, IB BM 1982/1866.

valamennyi érintett volt rendőrigazgató elküldte jelentését, melyeket aztán Belcredi április 29-én továbbított Worafkához, személyesen általa felbontandó megjelöléssel. Worafka gyakorlatilag teljesen szabad kezet kapott annak eldöntésében, hogyan építi fel a magyarországi konfidenshálózatot, kit „vesz át" közvetlen levelezői minőségben a saját közvetlen irányítása alá, kik további alkalmazását hagyja jóvá a megalakítandó rendőrbiztosságok által, s milyen feltételekkel. Általános elvként Belcredi csak annyit közölt, hogy mindenekelőtt a használhatóság és a megbízhatóság legyen a fő szempont, a múltbeli érdemek csak másodlagosak lehetnek. Lehetőleg az egész országot lefedő hálózatot kellett Worafkának kialakítania, tekintettel a különböző nemzetiségekre és felekezetekre is. Debrecen vidékén például új konfidensek alkalmazását is elképzelhetőnek tartotta Belcredi – persze a szem előtt tartandó lehető legnagyobb takarékosság mellett. Arról is dönthetett Worafka, hogy a konfidensek közül kit kíván a helytartótanács elnökségének szeme elől – ahogy erről már szó esett – „eltüntetni" azzal, hogy honoráriumát nem a helytartótanács elnökségén keresztül, hanem közvetlenül a rendőrminisztériumtól igényli, Belcredi pusztán azt kérte, hogy csak a körülmények egyedi mérlegelése alapján kerüljön erre sor. A rendőrbiztosságok vezetői ezentúl Worafkán keresztül kapták bizalmi pénzeiket. Worafka kötelességévé tette Belcredi, hogy az ügynökrendszer újjászervezéséről majd értesítse a helytartótanácsot 1865. július végétől vezető Sennyey Pál báró főtárnokmestert.[23] A tervezett átszervezés – ahogy arról a korábbiakban már szó esett – végül nem valósult meg, de a centralizáció felé ennek ellenére az első lépések megtétettek.

A rendőri szerveken kívül persze továbbra is foglalkoztattak más hatóságok is bizalmas informátorokat. Elsősorban például a katonai parancsnokok. Az ő informátoraikról a rendőri szerveknek sem volt semmiféle tudomásuk. 1863 őszén például a temesvári rendőrigazgató „Guido" fedőnevű informátora, Jakob Campi jelentette, hogy Újvidék környékén Alexander Popović, a szerb vicclap, a „Gomaraz" egykori szerkesztője nyíltan azzal dicsekszik, hogy a kormány titkos ügynöke, ebbeli minőségében Szerbiában is járt, s bécsi, valamint pesti útjait bőkezűen fizetik. Campi szerint az iszákos Popovićnak valóban volt pénze és valóban sokat utazott. A rendőrminisztérium is tanácstalan volt azonban, aztán az ügyről értesítették a hadügyminisztériumot, mondván, talán valamely katonai hatóság alkalmazza az

[23] Belcredi levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1866. ápr. 29. HHStA, IB BM 1982/1866.

indiszkrét ügynököt.[24] Emellett persze továbbra is számolnunk kell a csendőrséggel is, bár az egyes központokba való összevonás – ahogy arra már uraltunk – lényegesen megnehezítette számukra az információgyűjtést. Elszórt adataink azonban vannak arról, hogy folytatódott ott is az államrendőrségi jellegű információgyűjtés.[25]

Emellett a pénzügyi hatóságok egyes alkalmazottjai továbbra is küldözgettek bizalmas jelentéseket a pénzügyminiszterhez – nem meglepő ez, hiszen, mint látni fogjuk, a rendőr informátorok között is szép számmal szerepeltek például pénzügyőrök –, aki aztán továbbította azokat a rendőrminiszterhez, az pedig a kancellárián keresztül a helytartóhoz.[26]

Mindent összevéve a hivatalos kimutatások alapján 106 főt tudunk azonosítani a helyi rendőri szervek, a helytartótanács, illetve a rendőrminisztérium Magyarországon (is) tevékenykedő ügynökeként. (Lásd a 2. sz. mellékletet)

1. A helytartótanács elnökségének konfidensei

Szinte semmit sem tudunk arról, hogy a rendőri titkos alapról készült negyedéves elszámolásokban a helytartótanács bizalmasaiként megjelenő ügynökök alkalmazása pontosan hogyan történt. Feltételezhetően személyesen Pálffy helytartó alkalmazta őket, Privitzer, illetve Schäfer közreműködésével.

Egyértelműen megállapítható azonban a pénzügyi elszámolásokból, hogy a korábbi évtizedhez képest a központi szerv szerepe az államrendőrségi információgyűjtésben háttérbe szorult, s a súlypont egyértelműen a pest–budai rendőrigazgatóságra tevődött. Mutatja ezt például, hogy miközben az 1861. november–1862. október közötti tizenkét hónapban az összkiadások 20 866 Ft-ot tettek ki, abból több mint 13 000 Ft-ot a pesti rendőrigazgató „fogyasztott el”. Ugyanakkor az évtized során a helytartótanács elnökségének a költéseit illetően fokozatos emelkedés mutatható ki, kivéve a Beniczky–Nedeczky-féle szervezkedés idejét, ahol a hirtelen emelkedés

[24] Leiser jelentése Mecséryhez, Temesvár, 1863. nov. 5. és Mecséry átiratfogalmazványa a hadügyminiszterhez, Bécs, 1863. nov. 12. HHStA, IB BM 10 209/1863.

[25] 1864 februárjában például a csendőrség főfelügyelője arról értesítette Forgách kancellárt, hogy Ugocsa megyében a volt másodalispán, Perényi Károly báró otthonában a volt 1861-1861. évi autonóm tisztviselők összejövetelt tartottak, állítólag már arról tanácskozva, hogy az eljövendő országgyűlésre majd kiket jelöljenek követnek. Ugyanebben a hónapban Kiskunhalasról jelentettek csődületet, ahol az adóbehajtás ellen tiltakoztak lakosok. Steininger átiratai Forgách-hoz, Bécs, 1864. febr. 12., febr. 24. MOL D 185 1864:202., 259.

[26] Plener pénzügyminiszter 1864 márciusában például Arad környékéről küld bizalmas információkat a görög-katolikusok és ortodoxok közötti feszültségről, az ottani „forradalmi párt” üzelmeiről, ugyanekkor a máramarosi ellenzék állítólagos gyűléséről is értesíti kollégáját. Plener átiratai Forgáchhoz, Bécs, 1864. márc. 6. MOL D 185 1864:319., 324.

egyértelműen a szervezkedés felgöngyölítéséhez kapcsolható, hiszen azt maga Pálffy koordinálta. (Lásd a 12. sz. táblázatot)

A helytartótanács informátorainak feltérképezését illetően kedvező helyzetben vagyunk, mivel a pénzügyi elszámolásokhoz csatolt kimutatások az ügynöki átvételi elismervényekről a fogalmazványok mellett fennmaradtak (a rendőrigazgatók kimutatásait viszont a rendőrminisztériumba küldött országos elszámoláshoz csatolták, s azokról másolatokat nem készítettek (legalábbis ilyenek nem maradtak fenn), így efféle forrással a rendőrigazgatóságok ügynökeit illetően nem rendelkezünk, csak a csatolt átvételi elismervények számát ismerjük).[27]

Többé–kevésbé állandó alkalmazásban csupán két fő állt: Egyrészt Josef Berndorffer, akivel a kormányzóság 1852-es ügynöklistáján találkoztunk, nem tudjuk, folyamatos volt-e alkalmazása (1853-ban nem szerepelt a neve), vagy újrakezdődött, nevét mindenesetre valamennyi negyedéves elszámolásban megtaláljuk. A másik személy J. Greifenegg, akiről sajnos nem sikerült további információkat szereznünk (az sem kizárt persze, hogy fedőnévvel van dolgunk), ő az 1862/1863. évi utolsó negyedévben tűnik fel az elszámolásban, s egészen 1866 tavaszáig egy negyedév kivételével mindegyikben szerepel. Mindkettejük számára havonta fizettek, mégpedig honorárium mellett költségtérítést is, hiszen az általuk kapott összegek túlnyomó része krajcáros tételeket is tartalmaz. A költségtérítés feltehetőleg vidéki utazással járó megbízásokra utal.

Rajtuk kívül az 1863. február–április közötti elszámolási időszakban jelenik meg a listákon egy harmadik állandóan alkalmazott, de anoním személy, akit nem neveznek meg, hanem átvételi elismervényét lepecsételt borítékban mellékelik. Havonta 100 Ft-ot utaltak ki számára egészen 1865. harmadik negyedévéig (kivéve az 1863–1864. évi harmadik negyedévet, amikor két alkalommal összesen 800 Ft-ot kapott), azután eltűnik a kimutatásokból. Elképzelhető, hogy a nagyon gondosan fedezett személy Asbóth Lajos volt, hiszen a kiemelt bánásmód és az 1864. május–július között kapott kiugróan magas összeg arra vall, hogy a Beniczky–Nedeczky szervezkedés felszámolása kapcsán teljesített jó szolgálatokat az informátor. Asbóth szerepét Steier Lajos, majd az ő nyomán Lukács Lajos tárta fel, de Asbóth motívumainak alapos feltárásával még adós a történettudomány.[28]

---

[27] Az elszámolásokat lásd: MOL D 191 565.IV.1862., 103.IV.1863., 1301.IV.1864., 35.IV.1865. 102.IV.1866.

[28] Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései 705-744.; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 345-354., 421-424.; vö. Nyárády: Júdáspénzért a bajtársakat 240-241.; Farkas: Magyar függetlenségi törekvések 73-76.

Asbóth huszonkét évi katonai szolgálat után 1842-ben lovassági századosként lépett ki a császári hadseregből. 1848-ban nemzetőr-őrnagy lett, majd 1849 januárjától honvéd alezredes, Debrecen katonai parancsnoka, áprilistól ezredes, majd május 23-tól a második hadtest parancsnoka. Görgei június 20-án leváltotta, július 9-től a tartalék hadosztály, majd hadtest parancsnoka, Világosnál esett fogságba. A hadbíróság kötél általi halálra ítélte, amit Haynau tizennyolc évi vasban letöltendő várfogságra változtatott.[29] 1854-ben az uralkodó felére csökkentette a büntetést, majd 1856-ban teljes kegyelmet kapott kifogástalan magaviseletére, előrehaladott korára (53 év) és betegeskedésére tekintettel.[30] Kiszabadulása után Resicán (Krassó megye) mint vasúti titkár teljes visszavonultságban élt. 1860 őszén fiatalkori barátja, Benedek Lajos akkor már volt kormányzó közvetítésével és támogatásával az uralkodóhoz fordult, s kérte, egykori nyugdíjának összegét, évi hatszáz forintot megkaphassa kegydíjként, mivel szeme romlása miatt a vasúti alkalmazástól meg kellett válnia, s négy kiskorú gyermekével megélhetés nélkül maradt. Ezzel egyidőben azonban a bécsi hatóságok – a titkos postai páholyokon keresztül – kézhez kapták Asbóth egy levelét, melyben szintén beszámol vasúti állásának feladásáról, de itt már azzal indokolta azt, hogy a vasúttársaság ellenséges volt a magyar alkalmazottakkal szemben, másrészt pedig „hazája szolgálatára szabaddá akarta tenni magát". Ezek után nem meglepetés, hogy beadványát az uralkodó elutasította.[31] 1861 tavasza újabb fordulatot és megrázkódtatást hozott az Asbóth család számára: februárban ugyanis az új Krassó megyei főispánt, Gozsdu Manót székfoglalója alkalmával a volt honvédek nevében Asbóth köszöntötte, mely alkalomból a „Kossuth-rend parancsnoki keresztjét" viselte. Február 15-én ezért bírósági eljárás nélkül Josephstadtba internálták. Asbóth levélben fordult Vay kancellárhoz és Deák Ferenchez, egyúttal gróf Batthyány Lajosnétől is segítséget kért. Vay 1861. március elején hivatalos előterjesztésben kérte az uralkodótól Asbóth szabadon bocsátását, amit még két alkalommal megismételt. Az uralkodó azonban csak május közepén oldotta fel az internálást, „megigazított kiadásban".[32]

---

[29] HL Absz. kori iratok, aradi hadbíróság iratai 2/239/c.; „Világosi fegyverletételnél a magyar tisztek Névjegyzéke". Uo. 1848-49-es gyűjtemény 51/17.

[30] Vö. HHStA Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1856. Nr. 396.; MOL D 45 1854-1/53.

[31] „…wollte ich für die Dienste meines Vaterlandes frei sein". Asbóth levele Károlyi Karoline grófnőhöz, Resica, 1860. nov. 1. (másolat), Benedek levele Crenneville grófhoz, Verona, 1860. nov. 21., Asbóth beadványa az uralkodóhoz, Resica, 1860. nov. 14. HHStA Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil Nr. 736.

[32] „Asbóth Lajos szabadon bocsátása iránt" címmel aktacsomó, MOL D 189 VII. kútfő: Rendőri ügyek, útlevél, letelepedés, kivándorlás, közbiztonság, körözések, 96. cs.; vö. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1861. Nr. 195.; vö. még: HHStA IB BM 1137/1861.; Szőgyény László két levele

Ezt követően kezdődött egy látványos közeledés Asbóth és a magyarországi hatóságok között, ebben láthatóan kulcsfontosságú szerepet játszott Pálffy Mór helytartó. Asbóth hozzá intézett leveleiben hol „Kegyelmes Uram”-nak, „Kegyelmes Uram, magas Pártfogom!”-nak (vagy „Mein hoher Herr und Gönner”) szólítja, hol viszont bizalmas tegező formára átváltva nyilatkozik meg. Feltehetőleg egykori katonatisztként álltak valamikor barátságban egymással, s ez a nexus volt az átkötő híd kettejük között. 1862-ben Pálffy jóváhagyásával 660 Ft kártérítést kapott elkobzott „Emlékiratok” című munkájáért. A munka hangvételét egyetlen megjegyzés kivételével, miszerint a magyar nemzetet háromszáz éve „elnyomják”, Worafka is nyugodtnak minősítette, ennek ellenére a munka lefoglalását indítványozta 1861. október végén. Pálffy megítélése szerint is „mérsékelt hang” jellemezte a művet, ennek ellenére az ő véleménye is az volt, hogy a jelen helyzetben kedvezőbb betiltani azt. Mivel azonban Asbóth „terhes anyagi helyzet”-ban van, s körülményei „sok embert részvétnek ürügye alatt pénzbeli gyűjtésre bírhatna”. Így Pálffy maga kérte Forgáchot, az pedig saját források híján Mecséryt a kártérítési összeg folyósítására. Ezt azután levélben köszönte meg Asbóth Pálffynak, s Pálffy szavai szerint „magát rendelkezésem alá bocsájtani kész”. Pálffy szerint Asbóth már ekkor őszintén megbánta forradalmi nézeteit, „politikailag megtért”, „dynasticus érzelmű”, ezért felveti Forgách kancellárnak, hogy esetleg lehetne őt alkalmazni valamely kincstári uradalomnál vagy a megyei közigazgatásban mérnöki vagy építészeti szakágban. Ezt Forgách is jóváhagyta, nem tudunk azonban arról, hogy alkalmazására sor került volna.[33]

Az első nyom Asbóth rendőrinformátori tevékenységéről 1862. szeptember 16-ról áll rendelkezésünkre, ekkor ugyanis Asbóth levélben értesítette Pálffyt a kezdődő szervezkedésről. Egy későbbi Pálffyhoz intézett iratában 1863-ban Asbóth maga is 1862-re teszi bizalmi szolgálatainak kezdetét – ez megerősítheti azt, hogy ezzel a szeptemberi levéllel tette meg az első lépést. Ezután 1863 májusában jelentette Asbóth a Jámbor András és Somogyi Endre-féle szervezkedést, majd decemberben figyelmeztette a kormányzót a külföldről Magyarországba juttatott forradalmi felhívás várható

Majláthhoz, Bécs, 1861. febr. 15., máj. 17. MOL D 191 3630.IV.G.1861., 5149.IV.G.1861.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. máj. 26. Uo. 5400.IV.G.1861.; vö. Tábori: Titkosrendőrség és kamarilla 231-232., Szabad: Forradalom és kiegyezés 284-285.

[33] Worafka jelentése Mecsérynek, Pest, 1861. okt. 28. MOL D 296 3. doboz paginálás nélkül; Pálffy négy jelentése Forgách-hoz, Buda, 1862. jan. 28., máj. 23., jún. 13., nov. 22. MOL D 185 1862:87., 386., 451., 855.; Forgách levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1861. dec. 3. Uo. 1862:855.; Mecséry két átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. jún. 25., dec. 13. Uo. 1862:492., 855.

megjelenésére.[34] Ezeket az iratokat azután – két további, 1863. júniusi, illetve novemberi jelentés, illetve a Magyarország egyes területein a szervezésért felelős személyek neveit tartalmazó, keltezés nélküli német nyelvű ceruzás feljegyzés társaságában – Pálffy a szervezkedők ellen folyó hadbírósági eljárás számára Coronini táborszernagy rendelkezésére bocsátotta 1864. április 9-én, azaz hetekkel a letartóztatások után, jelezve, hogy különleges bánásmód jár Asbóthnak, de kerülni kell kompromittálását. Asbóth jelentései így kerültek a hadbírósági iratanyagba.[35] Pálffy ezekben a jelentésekben nyilatkozik az őt vezető motívumokról is. Az 1863. június 3-i levélben például ekképp: „…őszintén szólva, egyedül a te irántam megnyilvánuló nyílt és szívből jövő részvéted késztetett a múlt évi és a mostani bejelentésekre";[36] majd 1864 tavaszán ezt már kissé átszínezte: „Ha hozzájárulhattam ahhoz, Kegyelmes Uram, hogy hazámtól egy nagyobb szerencsétlenséget még időben elhárítsak, a legkegyelmesebb uralkodó számára megkönnyítettem országainak megnyugtatását, akkor lelkemben nyugalmat találok – még ha ezzel néhány egykori barátomnak nehéz szenvedéseket is okoztam. A remény, hogy Őfelsége a lehető legkíméletesebben fog eljárni, hozzájárul e megnyugváshoz. Egyébiránt, még egyszer, a Te magas személyed iránt érzett pietás volt cselekedetemben az első és fő motívum."[37] Érdekes momentuma a hadbírósági eljárásnak, hogy az iratok tanúbizonysága szerint felmerült Asbóth esetleges elmeháborodottságának lehetősége is – nem tudjuk ennek motívumait.[38] Az viszont tény, hogy a letartóztatások után is tett Asbóth jelentést a letartóztatottak között folyó titkolt kommunikációról, gyanúban álló

[34] Lukács közölte az 1863. májusi és decemberi feljelentő levelet: Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 421-424.

[35] Pálffy levele Coronininek, Buda, 1864. aug. 17. Melléklet, HL IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht Pest, 1864. 1. d. Nr. 144. A jún. 3-i levél még a Somogyi—Jámbor-szervezkedés ügyeit érintette, november 1-jén pedig a pesti Gazdaasszonyok Egyesülete által állítólag követett tiltott célokra (jövőbeli felkelés esetén ruhaneműk és élelmiszerek gyűjtése) hívja fel Asbóth a figyelmet. Vö. Sebess: Két Magyarország 140-143.

[36] „…offen gesagt, nur allein deine ungeheimhalte und herzliche Theilname für mich bewog mich die vorjährigen und die gegenwärtigen Eröfnungen zu machen". Asbóth levele Pálffyhoz, 1863. jún. 3. HL IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht Pest, 1864. Nr. 144.

[37] „Habe ich mein Gnädigsten Herr dazu beitragen können daß meinem Vaterlande größeres Unglück zeitlich genug begegnet – meinem Allergnädigsten Monarchen die Beruhigung seiner Länder erleichtert werde; so finde ich Beruhigung in meiner Seele – durch mein Thun – wenn auch manche meiner ehemaligen Freunde dadurch in schwere Leiden gerathen – –. Die Hoffnung daß Sr Majestät die möglichste Milde üben werde – tragt zu dieser Beruhigung bei. Übrigens, noch einmal, die Piätet welche ich gegen deine h. Person fühle war der erste u Haupt-Hebel meiner Thaten." Asbóth keltezetlen, német nyelvű levele Pálffyhoz [1864. tavasz], HL IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht Pest, 1864. Nr. 183.

[38] A hadbíróság a temesvári rendőrigazgatót kérte bizalmas úton információk gyűjtésére, aki azt válaszolta, hogy Lugos környékén a lakosság széles körében már hosszabb ideje elmebetegnek tartják Asbóthot, mivel többen látták a mezőn karddal, bottal a kezében hangosan vezényelni. Leiser jelentése a pest–budai katonai kerületi városparancsnoksághoz, Temesvár, 1864. jún. 2. HL Absz. kori iratok IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1864. Nr. 347.

személyek ellen terhelő adatokat szolgáltatva.[39] Nem tudjuk, Asbóth valóban nyugalmat talált-e lelkében, a kialkudott évi kegydíjat mindenesetre élete végéig élvezhette – az uralkodó pedig kegyelmet adott a halálra ítélteknek, így a megelőző évtizedhez képest az eljárás valóban jóval „kíméletesebb" volt; úgy tűnik, mintha erről Pálffy előre igyekezett volna Asbóthot meggyőzni.

Nem Berndorffer azonban az egyetlen a helytartótanács konfidensei között, akivel már az 1850-es években is találkoztunk: szerepel ugyanis az elszámolásokban két alkalommal Nagy József is, aki a megelőző évtizedben, majd 1860-1861-ben is feltűnt. (De természetesen továbbra sem tudjuk, hogy azonosítható-e az 1850-es években a forradalmi szervezkedésben részt vett Nagy József kereskedővel.)

Egy alkalommal, az 1862. május–júliusi elszámolási időszakban felbukkan az elszámolásban „egy magasabb állású egyén" 200 Ft-tal, akiről a kísérőlevélben kiderül, hogy Papp-Szilágyi József nagyváradi görög-katolikus püspök, aki román sajtóügyekben igyekezett információkat szerezni.

Nem véletlen, hogy Pálffy Mór éppen a Beniczky–Nedeczky szervezkedés felszámolásának időszakában, azaz az 1864. január–április közötti negyedévben szerepeltette a legtöbb személyt, tíz főt elszámolásában, legtöbbjüket (8 főt: Lukácsy Sándor[40], Josef Niesner, Peskó Medárd[41], Simonffy József (talán még a Protmann által felvett Popovics fedőneve?), Vánig, Volnhofer Gyula[42], Váry Ferenc, Wittelsbach) csak ezen egy alkalommal találjuk a listákon, mégpedig legtöbbjüket egyszeri nagyobb

[39] Július 7-én önként jelentkezett kihallgatásra, s elmondta, hogy Sebess Emil csodálkozott azon, hogy Károlyi Sándort, Podmaniczky Frigyest, Tisza Kálmánt, Thaisz Eleket és Maróthy Jánost nem tartóztatták le, mivel azok is tevékeny részesei voltak a szervezkedésnek, stb. Ezt követően persze szigorítottak a fogvatartás körülményein, hogy ne lehessen a letartóztatottaknak alkalmuk az egymással való érintkezésre. Asbóth kihallgatási jegyzőkönyve, 1864. júl. 7., a hadíróság átirata a városparancsnokság kórházának parancsnokához, Pest, 1864. júl. 8. HL Absz. kori iratok IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1864., Nr. 392-393.

[40] Lukácsy Sándor (1815–1880), a Magyar Kertészeti Társulat alapítója, 1848–1849-ben honvéd hadbiztos volt. Az 1860-as években Rákospalotán mintakertet vezetett. Szinnyei: Magyar írók élete, VIII.. 123-125.; Lukácsy ellen 1854-ben rendőrségi vizsgálat indult a Hajnóczy Sámuel, Csomortányi Károly és Wargha István által szervezett Kossuth-dollár árusítási akció kapcsán. Felmentették, s kiderült, hogy Lukácsy 1852-ben felkereste a területileg illetékes csendőrparancsnokot, feljelentést tett, s ajánlkozott, hogy többet is kiderít az ügyről, de az arra hivatkozva, hogy nem ismeri Lukácsyt, elzárkózott. A Csomortányi–Hajnóczy ügyről lásd a hadbírósági tárgyalás ügyészi összefoglalóját: „Votum informativum zur kriegrechtlichen Aburtheilung der nachbenannten 22 Inquisiten", Wien, 1855. jún. 13. Kriegsarchiv, Gouvernement Wien, Ziviluntersuchen, Nr. 4697. Lukácsy 1852-es feljelentéséről lásd még: Kempen átirata Leiningen gróf altábornagyhoz, Albrecht főherceg ad latusához, Bécs, 1855. ápr. 12. MOL D 45 1855:6956.,; Lukácsy 1864-ben kérte Pálffy helytartótól kinevezését a szolnoki állomású közültetményi felügyelői posztra, hangsúlyozva, hogy a magas kormány intencióinak szolgálatának jegyében állt a Kertészeti Egyesület élén évek óta. Lukácsy beadványa Pálffyhoz, Rákospalota, 1864. aug. 21. MOL D 191 5751.VIII.1864.

[41] Peskó Medárd, Pest megyei központi alszolgabíró főszolgabírói címmel. Országos naptár 1866 48.

[42] Feltehetően azonosítható „Julius von Volnhoffer"-rel, aki az 1857-es népszámlálás idején mint nyugalmazott cs. kir. hadnagy Budán a várban lakott. MOL D 43 57. köt.

összeggel (100-200 forint), feltételezhető, hogy ők mind a szervezkedés feltárásában játszottak valamiféle szerepet. Az előzőekben említett, „szigorúan védett", anoním személy mellett ebben a negyedévben feltűnik egy másik meg nem nevezett személy is mint „fontos államrendőrségi ügyekben több vizsgálódásra" alkalmazott segítő" egyszeri 200 Ft-ot kifizetéssel. Kilétét nem ismerjük.

Steier Lajos kutatásai szerint is azt azonban biztosan tudjuk, hogy Gelich Richárd és Szekulics István is közreműködött a szervezkedés felgöngyölítésében. Mint látni fogjuk, ők ebben az évtizedben a rendőrminisztérium központi levelezői, nevük a kormányzóság elszámolásaiban nem fordul elő, de természetesen feltételezhető a részvételük.[43] Steier igyekszik ugyanakkor Beniczky Lajost tisztázni a felmerült árulóvád alól. Erre vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy az elszámolásokban nincs nyoma Beniczky nevének sem, ugyanakkor Beniczky a vizsgálati fogság idején maga ajánlkozott, hogy fontos felvilágosításokkal szolgáljon, bár – hangsúlyozza – nem a szervezkedéssel kapcsolatban. Kihallgatása során pedig elmondja, hogy az 1850-es években fontos jelentéseket tett Franznak írásban is az ország helyzetéről, s azt állította, hogy kapcsolatuk Franz Bécsbe távozása után is fennmaradt: 1862 nyarán szabadsága idején Franz (akkor már rendőrminisztériumi tanácsos) Magyarországra érkezett, személyesen is felkereste, s beszélt neki a kezdődő szervezkedésről, de mivel azután Franz nem kereste őt, úgy vélte, a kormányzat az ő közreműködése nélkül is informált a szervezkedésről, s közvetlenül letartóztatása előtt készült Bécsbe utazni, hogy ott feltáró feljelentést tegyen. Az 1862-es kapcsolatfelvétel tényét ugyan Franz megerősítette, s hogy akkor Beniczky bizalmi levelezőnek ajánlkozott (miközben úgy nyilatkozott, hogy 1860 augusztusában megszakadt közöttük az érintkezés), de azt tagadta, hogy az általánosságokon kívül bármi konkrét információt jelentett volna neki akkor Beniczky, s hogy bármivel is megbízta volna őt. Mindez persze lehetett egyszerű magát mentő, elterelő manőver is Beniczky részéről, nem állíthatjuk, hogy ez önmagában perdöntő bizonyíték lenne Beniczkyvel szemben vagy az ő védelmében. Beniczky azzal is védekezett, hogy már eleve azzal a szándékkal lépett a szervezkedők soraiba, hogy elárulja őket, a feljelentést bécsi utazására tartogatva (márc. 18.), de két nappal korábban letartóztatták. Az a tény azonban, hogy kezdetben tagadott, s csak április végén jelentkezett vallomástételre, kétségeket kelthetett

[43] Steier: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos, 708.; vö. Nyárády: Júdáspénzért a bajtársakat 255.; minden valószínűség szerint valamelyiküktől származó információkat továbbított Worafka néhány honvédtiszt kirándulásáról 1863-ban. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. júl. 8. MOL D 191 9846.IV.a.1863.

kijelentését illetően. Az viszont igaz, hogy letartóztatása után vallomásában kiterjedten ismertette a szervezkedés eseményeit. [44]

A honorárium ellenében alkalmazott konfidenseken kívül 1863 nyarán Forgách kancellár kísérletet tett arra, hogy saját információs rendszert építsen ki. Arra hívja fel a Privitzert, hogy a megyei kormányzók közül hívja össze azokat, akikben a leginkább megbízik, s „más bizalmat érdemlő egyénekkel" együtt szólítsa fel őket információik folyamatos továbbítására – ahogy majd Privitzer körlevelében fogalmaz – a „forradalmi fondorlatok erélyes, és ha lehet, föl nem tűnő módoni elnyomása" érdekében. Privitzer összeállítja a bizalmi férfiak listáját és bemutatja Forgáchnak (jellemző módon maga a lista az aktához csatoltan nem maradt fenn), s felszólítja őket, hogy alkalmanként „bizalmasan", akár egyszerű magánlevél formájában közöljék vele észrevételeiket. A körlevél végén hozzáteszi mindehhez: „Szíves tudósításai által igen lekötelezendi a kormányt, amelynek nevében ezúttal még csak azt kívánom itt megjegyezni, hogy ezen bizalmas tudósítások elnöki irodámban a legnagyobb őrizet alatt fognak tartatni, s habár azok tartalma s iránya csak nyíltan bevallható kormányszenves érzületéről s jelleméről tanúskodand, mégis gondoskodni fogok, hogy azok tudta s beleegyezte nélkül nyilvános tárgyalásokra ne használtathassanak." S hogy ez valamiféle elégedetlenséget takar a rendőrigazgatók által szolgáltatott információk tekintetében, mutatja, hogy ezzel egyidőben a helytartó nevében felhívták a rendőrigazgatók figyelmét arra, hogy szükséges, hogy az országos kormányzatot „minden … eseményről és jelenségről folyamatosan tájékoztassák".[45] Nem tudjuk, mennyire működött aztán ez a külön információs csatorna, de egyes konkrét ügyekben bizonyíthatóan igyekeztek a megyei vezetők helyi bizalmi embereit információszerzésre és továbbításra használni. 1864 márciusában például Pálffy utasítja a megyei és kerületi kormányzókat, valamint Pest és Buda főpolgármestereit, hogy néhány megbízható, kiválasztott egyénnel derítsék ki, hogy a Beniczky–Nedeczky szervezkedés keretében osztottak-e már ki ott fegyvereket.[46]

---

[44] Beniczky kihallgatási jegyzőkönyve, Pest, 1864. ápr. 29. HL IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1864. Nr. 239.; Coronini magyarországi hadparancsnok átirata Mecséryhez, Buda, 1864. máj. 14. HHStA, IB, BM 2041/1862.; Franz levele Mecséryhez, Bécs, 1864. máj. 16. HL IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gerichte für Pest-Ofen 1864. Nr. 312. Steierrel szemben Lukács Lajos egyenesen „áruló"-nak nevezi Beniczkyt. Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 352.

[45] „...die Landesregierung über alle hierauf abzielenden Vorfallenheiten und Erscheinungen in steter Kenntniß erhalten werde." Forgách levélfogalmazványa Privitzerhez, Bécs, 1863. jún. 12., Privitzer jelentése Forgáchhoz, 1863. jún. 22. MOL D 186 1863:2, 5.

[46] Külön felhívja a figyelmüket arra, hogy ezt nem szabad közhírré tenni. A jutalom egy láda puska vagy lőszer megtalálásáért 50-100 Ft lehet, de egyúttal „rendkívüli tevékenységgel eszközlött különös eredmények magasabb jutalmazását" sem zárja ki. Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz,

Nyilvánvalóan a helytartó információéhsége inspirálta Pálffy azon rendeletét is 1864 végén, hogy a megyei és kerületi kormányzók negyedévente hangulatjelentésekben jelentsék benyomásaikat és megfigyeléseiket.[47]

Török János bizalmi kapcsolata a kormányzati férfiakhoz megmaradt (bár ennek nyomát a „bizalmi pénz" felhasználásáról készült negyedévenkénti elszámolások nem őrizték meg), de immáron a magyar kancellárral, illetve helytartóval. Lapja, a Pesti Hírnök, mely a magyar konzervatívok eszméit hirdette, így sok tekintetben nem felelt meg Anton Schmerling államminiszter politikai irányának, végig a legnagyobb összeggel támogatott nem hivatalos lap volt. Török ápolta is a kapcsolatokat, 1863 őszén lapjában közölt például egy átvett hírt az itáliai magyar légió tagjai közötti zendülésről, s amikor ez ellen tiltakozó magyar nyelvű levél érkezett, azonnal átadta azt a helytartónak.[48]

2. Worafka informátorai

Utaltunk már arra, hogy ezekben az években a magyarországi államrendőrségi tevékenység súlypontja egyértelműen a pest–budai rendőrigazgatóságra tevődött, s ez az összkiadásokon belüli részesedésben világosan látszott. Mecséry 1862. eleji, már említett figyelmeztetése után Worafka ugyan lényegesen visszafogta kifizetéseit, részben néhány ügynök elbocsátásával (míg 1861. november – 1862. januári elszámolásához 62 átvételi elismervényt mellékel, az ezt követő negyedévekben a csatolt mellékletek száma egyre csökken: 49, 52, 47, 37, azután megállapodik 30-35 db között, míg 1865-ben már 27-29 db között mozog – de persze ezekből a számokból nem következtethetünk az informátorok számára), részben pedig a honoráriumok csökkentésével. Ez utóbbit azonban akadályozta, hogy nyár elején, ahogy már említettük, az ügynöki szolgálat erősítésére szólították fel.[49] Ennek ellenére egészen 1866. harmadik negyedévéig évről évre csökkenti költségeit (ha negyedévenkénti bontásban kisebb hullámzás mutatható is ki), bár a számára biztosított keretet alkalmanként ezután is túllépi – ellentétben a vidéki rendőrigazgatókkal. Ezután újra megugranak ilyen irányú kiadásai – ám az időközben

---

Pest és Buda főpolgármestereihez, Buda, 1864. márc. 19. MOL D 191 2322.IV.a.1864. Nem tudjuk, az efféle jutalmat milyen keretből tervezte Pálffy kifizetni.

[47] Pálffy körrendelete minden megyei és kerületi kormányzónak, Buda és Pest város főpolgármestereinek (saját kezébe), Buda, 1864. dec. 4. MOL D 191 7907.IV.a.1864. 1865 januárjából fennmaradtak az ezen utasítás nyomán született első jelentések. Nincs nyoma azonban annak, hogy ez valóban rendszeressé vált volna.

[48] Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 5. MOL D 91 13 766.IV.h.1863.

[49] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. márc. 22., jún. 17. MOL D 191 565.IV.1862.

megváltozott szervezeti rend miatt ezt számszerűen lebontani a pest–budai rendőrigazgatóságra nem lehetséges. (Lásd a 12. táblázatot)

Arról, hogy a rendőrigazgatók milyen módszerekkel toborozták titkos munkatársaikat, nem sokat tudunk. Feltételezhető azonban, hogy az önként jelentkezők aránya továbbra is túlnyomó volt, emlékeztethetünk Worafka 1861. nyári jelentésére, hogy tizennyolc hivatali hónapja alatt tíz személy, jobbára tisztviselők ajánlották fel neki szolgálataikat, amit ő a nyomorúságos hivatalnoki fizetéssel magyarázott, de nem élt az ajánlatokkal.[50] Néha mindenesetre igen regényes módon igyekeztek az önként jelentkezők kapcsolatba lépni a rendőrséggel. 1864 elején például a nagyváradi rendőrigazgatóság egyik biztosa postán egy névtelen levelet kapott tasnádi postabélyegzővel. A levélíró elmondta, hogy Borsod, Heves, Bihar, Zemplén, Szabolcs, Kraszna és Közép-Szolnok megyékben „igen nagy ösmeretségben van a földesúri osztállyal és két megyében a mágnásokkal is”, s ha „titkos rendőrre” van szükség, ő ajánlkozik, ha „a magas kormány is – méltólag jutalmazná e nyaktörő és életveszélyes pályát”. Azt kéri, hogy a Politikai Újdonságok című lapban hirdessenek, ha elfogadják ajánlatát ekképpen: „Gy. úrnak Borsodba (vagy pedig a Borsod el is maradhat), az Ön által tudakolt pálya ilyen és ilyen évi díjjal van összekötve”, s akkor személyesen is jelentkezik majd. Sokat mondó, hogy Prenninger nagyváradi helyettes rendőrigazgató továbbküldi levelét, s láthatóan nem zárkózna el a kapcsolatfelvétel elől, de Pálffy nemet mond, inkább utasítja Worafkát, vizsgálja meg a kézírást, nem azonosítható-e valamely elfogott forradalmi levél, kiáltvány, stb. lejegyzőjének kézírásával. A nyomozás azonban eredménytelenül zárult.[51]

Előfordult az is, hogy nem a rendőri hatóságoknál jelentkeztek önkéntesek. 1861 decemberében például a Schmerling vezetée alatt álló államminisztérium jelezte, hogy latin nyelvű iratban (!) „egyénekről és a közhangulatról szóló bizalmas jelentések tételére” ajánlkozott Jaromisz Antal almási (Bereg megye [?]) görög-katolikus plébános. Az iratokban nincs nyoma, hogy tudomásulvételen túl bármi is történt volna.[52]

Az átszervezési előkészületeknek köszönhetően – ahogy már jeleztük – a vidéki rendőrigazgatók által foglalkoztatott informátorok személyére vonatkozóan elvileg teljes kimutatásokkal rendelkezünk. De Worafka természetesen saját magának nem jelentette ügynökeit, így a pest–budai ügynökökről ekkor nem készült kimutatás. Bizonyos

[50] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1861. júl. 25. és Mecséry levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1861. aug. 1. HHStA, IB, BM 59/1861.

[51] Prenninger jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1864. febr. 4., Pálffy levélfogalmazványa Prenningerhez (saját kezéhez), Buda, 1864. febr. 13. MOL D 191 1635.IV.1864.

[52] Aktafeljegyzés, mellékelve Jaromisz Antal levele az államminisztériumhoz, Almás, 1861. dec. 1. MOL D 185 1861:950.

információkat egy egy évvel későbbi dokumentumból nyerhetünk. 1867. február 22-én ugyanis a hónap elején kinevezett új osztrák miniszterelnök, Friedrich Ferdinand Beust báró utasítja Worafkát, hogy tegyék meg az előkészületeket az ügynökhálózat felszámolására, hiszen a folyamatban levő ügyeket át kell adni a megalakult magyar minisztériumnak, személy szerint Wenckheim Béla báró belügyminiszternek, s várható, hogy a rendőrigazgatóságokat, illetve rendőrbiztosságokat felszámolják. Az ügynökök jórészét sorsukra kell, hogy hagyják, de a leghasználhatóbbakat levelezőként átvenné a bécsi rendőrminisztérium. Ezért részletes jelentést kérnek a rendőrigazgatótól, illetve a rendőrbiztosoktól arról, foglalkoztatott informátoraik közül kit ajánlanak a minisztérium figyelmébe, azok vállalnák-e a bizalmas levelezői feladatot, s ha igen, milyen feltételekkel. Ennek köszönhetjük a rendelkezésre álló újabb összeírást.[53] Ebből nyerhetünk bizonyos információkat Worafka bizalmasairól is.

Worafka 1860–1861 óta különösen óvatosan járt el velük kapcsolatban, amint 1867. tavaszi jelentéséből kiderül, kerülte velük az írásbeli kapcsolattartást, általában szóban referáltak neki, csak két konfidens küldött néha-néha írásbeli jelentéseket (Jager, Ullmann – fedőnevek). A tíz állandó alkalmazottból hatan (Bauer Friederika, Madarász Edm., Martin L., Rummel J., Széki Karl, Ullmann C. – fedőnevek) megígértették vele, hogy engedélyük nélkül senki előtt sem fedheti fel kilétüket, ezért a rendőrigazgatóság alkalmazottjai sem ismerték őket. A fennmaradó négynél (Borhi, Jager, Illés, Muth – fedőnevek) is csak a Worafka elnöki irodájában dolgozó két alkalmazott, a bizalmas ügyekben már Protmann által is igénybe vett Clemens Hiller és Joseph Csechall biztosok tudhattak valamit a rendőrséggel való kapcsolatukról. A titoktartást olyannyira betartotta Worafka, hogy a rendőrminiszternek küldött jelentéseiben sem fedte fel őket. Óvatosságukat teljesen indokoltnak ítélte, mint írta, a leghalványabb gyanú is veszélyeztethette az egzisztenciájukat. Worafka tíz többé-kevésbé állandóan alkalmazott konfidense mellett voltak még mások is, akiket egy-egy konkrét feladatra alkalmazott, de mivel szerinte ezek egyike sem lenne alkalmas a bécsi minisztérium levelezői posztjára, rájuk sajnos egyáltalán nem tér ki jelentésében, számukat sem ismerjük.[54] Így tíz állandó alkalmazottról közölt információkat, mivel azonban közülük csak hatan nyilatkoztak az esetleges jövőbeli bizalmas levelezői viszonyról jelentéstétele időpontjáig – s mindannyian pozitíven (!) –, Worafka lényegében csak hatukról közöl részletesebb

[53] Beust levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1867. febr. 22., Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. ápr. 17. HHStA, IB, BM 1230/1867.
[54] Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. márc. 5. HHStA, IB, BM 1230/1867.

adatokat. Közülük is csak kettőt, két újságírót nevez meg (a Jager fedőnév alatt rejtőző Julius Beermannt[55] és a Muth fedőnevű Karl Czappelt[56]), a fennmaradók közül más források alapján sajnos csak egy személyt tudunk egyértelműen azonosítani (a Borhi név alatt a már korábban említett Pethes Antalt) s egy továbbit (Balogh Viktort[57]) valószínűsíteni. Csak néhány személy esetében körvonalazta Worafka, hogy mire használta az adott ügynököt: Beermannt kizárólag az országgyűlés időszakában alkalmazta az országgyűlési ülésekről készítendő összefoglalásokra. Más vonatkozásban csak rendkívül ritkán és kivételképpen tett szolgálatokat. Volt azonban egy ügynöke az országgyűlési képviselők között is (Ullmann fedőnévvel), aki láthatóan azt a feltételt támasztotta, hogy Worafkán kívül senki sem tudhatja kilétét (a rendőrminiszter sem). Ő szállított információkat az országgyűlési követek között előforduló eseményekről. S elővigyázatossága igen eredményes volt, nem tudjuk felfedni kilétét. Persze indokolt volt az elővigyázat, hiszen, mint látni fogjuk, 1867 tavaszán Pesten egy apokrif spiclilista keringett hetvenhét névvel, feltételezhetően a pesti közgyűlési tagok, illetve a városi tisztségviselők megválasztását előkészítő választási küzdelmek részeként, s a fővárosi közvéleményt igen intenzíven foglalkoztatta az előző rendszert szolgáló rendőrbesúgók kiléte. Pethesre mint volt honvédra és itáliai légionáriusra számított Worafka, nyilván kompromittáltak megfigyelésére. Még annyit tudunk ezen kívül, hogy Beermannon és Czappelen kívül még egy újságíró (Illés fedőnévvel) szerepelt az ügynökök között.

Az 1867. tavaszi kimutatásban szereplők mellett azonban a megelőző évek egy-egy rendőrségi ügye kapcsán fény deríthető további informátorok kilétére is.

Feltűnik az aktákban a már említett Kovács–Hamvai Imre, nem tudjuk, meddig állt fenn alkalmazása, 1866 nyarára azonban már biztosan megszakadt a kapcsolat Worafka és Kovács között.[58]

---

[55] Beermann az Ungarische Nachrichten című újság szerkesztőségének tagja volt, 1864-ben a félhivatalos Sürgöny bécsi tudósítója néhány hónapig. Zichy Hermann gróf levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 7. MOL D 185 1864:1298.; Beermann 1864 előtt állítólag Forgách kancellár bizalmi emberének számított. Vö. Székely: Vesztes harc 179.; Beermannról lásd: Szinnyei: Magyar írók élete I. 751

[56] Volt katonatiszt, több évig Temesvárott raboskodott, majd Heckenast nyomdájában volt korrektor. Ezt követően a Pest-Ofner Zeitung szerkesztőségében dolgozott. 1862-ben hadbírósági eljárás indult ellene, mivel az Ostdeutsche Post pesti tudósítójaként azt a hamis hírt közölte, hogy Szekrényessy Endre (akkor éppen székesfehérvári királyi biztos) megőrült, s Schwarzer Ferenc pesti gyógyintézetébe szállították. Privitzer jelentése (Pálffy helytartó nevében) Forgáchnak, Buda, 1862. jan. 23. MOL D 185 1862:66.

[57] Balogh Viktor neve az államrendőrség bécsi nyilvántartásában bukkan fel mint olyan személyé, akit 1867. szeptember elejétől alkalmaztak központi levelezőként, s aki korábban a pesti rendőrigazgató szolgálatában állt: a barsi híres ellenzéki követ, Balogh János fia, volt cs. huszártiszt, honvéd hadseregben szolgált, emigráns, majd hazatért. „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB, Annexe, Kt. 21.

[58] Worafka jelentése Mecséryhez, 1866. aug. 31. HHStA, IB, BM 7130/1861.

A Beniczky–Nedeczky szervezkedéssel kapcsolatban Asbóthon kívül megnevezett Steier Lajos egy másik informátort: Viola Károlyt.[59] Violát egy „Anton Pajer" (feltehetően fedőnév) konfidens feljelentése nyomán letartóztatták Pesten 1861 őszén, kompromittáló iratokat találtak nála Gál Sándortól, így hadbírósági eljárás indult ellene, 1862-ben a bécsi hadbíróság halálra, majd tizenhat évnyi nehéz vasban töltendő elzárásra ítélte, de az uralkodó 1862. november 19-én kihirdetett amnesztia rendelete következtében szabadult, ezután Pesten lakó édesanyjához költözött, újságírással foglalkozott. 1862 nyarán–őszén ajánlkozott fel több ízben rendőri vezetőknek. 1863 tavaszán már Worafka bizalmasaként működött Pesten, feltehetőleg szerepet játszott a Jámbor Endre–Somogyi József-féle szervezkedés felszámolásában 1863-ban. 1864 tavaszán főként Gelich Richárdtól szerezte információit.[60]

Michael Roth, az Angol királynő szálló egykori portársa 1867 tavaszán kért támogatást a rendőrminisztériumtól, arra hivatkozva, hogy a szervezkedés leleplezésében játszott szerepe köztudott lett, ezért elvesztette állását. Worafka viszont úgy nyilatkozott, hogy bár Roth valóban tett neki alkalmi szolgálatokat pénz fejében, ebben az ügyben szerepe jelentéktelen volt.[61]

---

[59] Az eredetileg Törökbecséről (Torontál megye) származott Viola 1863-ban még csak 29 éves, katonatiszt, majd kilépett a hadseregből. 1860-ban piemonti katonai szolgálata lépett. 1860 őszén Viola Gál Sándorral együtt szervezkedett, Viola Románián keresztül kívánt Erdélybe juttatni felhívásokat, de a román rendőrség – Buda Sándor információinak köszönhetően – elfogta. Lukács: A magyar garibaldisták útja 134.; Steier: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos, 708.; személyi adatait lásd: Worafka jelentése a pest–budai kerületi város- és várparancsnoksághoz, Pest, 1863. júl. 6. HL Absz. kori iratok, IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863-1864. Nr. 191.; Viola neve a kormányzóság rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvében először 1860 februárjában fordul elő, amikor Franz Kröwich alhadnagy (Karl Ferdinand d'Este 32. gyalogezred) tett feljelentést ellene, miszerint Viola katonatisztet katonai esküjének megszegésére próbált rávenni. Az ügyet Protmannhoz továbbították, de a vizsgálat semmi terhelőt nem hozott napvilágra. Júniusban azonban már a pesti főállamügyészség jelezte, hogy a köznyugalom megzavarásáért vizsgálat indult ellene, ezen kívül zsarolással is vádolták, de végül felmentették 1860. október végén. MOLD 44 1860:395., 410., 1383. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1860. febr. 27., márc. 2., jún. 9.

[60] Gyűjtőakta Violáról: HHStA, IB, BM 6408/1861. Vö. még: Uo. 1864:9., 104.; Worafka jelentése a pest–budai kerületi város- és várparancsnoksághoz, Pest, 1863. júl. 6. HL Absz. kori iratok, IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863-1864. Nr. 191.; feljegyzés Violáról, Bécs, 1862. ápr. 30. Uo. II. Nr. 865.; 1861-es letartóztatásához, illetve 1862-es szabadulásához lásd még: MOL D 191 5276.IV.h.1862.; a Pesti Napló szerint 1864 májusában az induló Századunk c. hetilap munkatársa volt. PN 15. évf. 117-4280. sz. 1864. máj. 24.; vö.: Nyárády: Júdáspénzért a bajtársakat 255-256.

[61] A Beniczky–Nedeczky ügy hadbírósági aktái között fennmradt Roth egy vallomása, aszerint valóban nem tudott érdemi információkat szolgáltatni Almásy Pál levelező partnereiről. Roth kihallgatási jegyzőkönyve, 1864. okt. 10. HL Absz. kori iratok IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1864. Nr. 558.; Worafka szerint Roth közismerten lojális személyiség, elbocsátása inkább annak tudható be, hogy a szálló korábbi tulajdonosa, a politikailag lojális Bartl János eladta a szállót, s az új tulajdonos elbocsátotta Rothot. Végül öt kis gyermekére tekintettel egyszeri 50 forint segélyben részesítik. Beust levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1867. febr. 23., Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. febr. 25. HHStA, IB, BM 1224/1867.

Szót kell még ejtenünk a bécsi hivatalnokként már említett Kecskeméthy Aurélról[62], ezekben az években a félhivatalos Sürgöny szerkesztőjéről, akit az utókor emlékezete mint lehetséges konfidenst őrzött meg. 1862 tavaszán–nyarán Worafka valóban igyekezett volna bizalmasául – ha minden bizonnyal nem is informátorul – megnyerni Kecskeméthyt, akinek fő patrónusa Forgách kancellár volt Pálffy helytartóval szemben is. Worafka lehetőséget látott arra, hogy pénzösszegekkel Kecskeméthy „jó ügyhöz" való ragaszkodását biztosítsák (javasolja például Mecsérynek, hogy folyósítsák Kecskeméthynek azt az 1000 Ft-ot, amit a londoni világkiállításra való kiutazás céljára kérvényezett, de Pálffy megtagadott tőle), de Mecséry kétes kimenetelűnek ítélte a pénzbeli nyomásgyakorlást, s nem engedélyezte. Két évvel később pedig, amikor a magyar kancellárián belül tervezték egy sajtóosztály felállítását Kecskeméthy esetleges vezetésével, a rendőrminiszter már meglehetősen kedvezőtlen jellemzést készít Kecskeméthyről, mint aki Széchenyi István gróf irányvonalát követi, elítéli a februári pátenst.[63] Worafka azonban – Kecskeméthy, talán ez is hozzájárulhatott, hogy mindenféle korábbi konfliktusok ellenére Pálffy – Kecskeméthy naplójának tanúbizonysága szerint – 1864 tavaszán arra szólította fel, hogy értesítse őt a kaszinóban elhangzottakról, amit Kecskeméthy visszautasított.[64] A Kecskeméthyvel kapcsolatos besúgóvádakat kutatásaink nem igazolták.

Nem tudjuk, volt-e valamiféle átfedés Worafka ügynökei és a rendőrminisztérium levelezői között, de, ahogy ezt már jeleztük, nem tartjuk kizártnak, hogy a levelezői névsorban szereplő Gelich Richárd vagy Szekulits István egyidejűleg Worafkának is teljesített szolgálatokat. De bizonyítani ezt nem tudjuk.

A fennmaradt iratokból úgy tűnik, a pesti rendőrfőnök hálózata nem volt elég „mobil", vidéken is mozgósítható. 1861 októberében például, amikor a nagykanizsai kerületi pénzügyigazgató jelentette, hogy a dunai gőzhajókon állítólag lőszer- és fegyverkészletek érkeznek az országba, Károlyi László, a helytartótanács akkori helyettes elnöke Forgáchot kéri, Bécsben intézkedjék, azaz értesítse a rendőrminisztériumot, mivel „ily ügyekbeni eljárásra alkalmas, teljes bizalmat érdemlő közegek" nem állanak

[62] Kecskeméthyről vö.: Buzinkay*:* A kitagadott szatirikus 195-213., Gergely: Élvek és érvek vonzásában 7-31. Ahogy már említettük, nem azonos a 2. fejezetben említett Kecskeméthy Aurél hadnaggyal.
[63] Mecséry és Worafka levélváltásait ez ügyben lásd: HHStA, IB BM 1207/1862.
[64] Naplóbejegyzés, 1864. márc. 16.: „E föltevést elutasítám magamtól, nem levén az én metiém e féle. Én nem értek ehhez. Hiszen csak lesz a kormánynak organuma e részben, én sokkal gentlemanebb vagyok, semhogy nem tom minemü agens szerepét elvállalnám. Erre ő nagyon megharagudott..." Kecskeméthy Aurél naplója 167.

rendelkezésére.[65] Azaz továbbra is az volt a helyzet, hogy a rendőrigazgató leginkább csak saját székvárosában tudott jól működő hálózatot a maga mögött, de a hozzá tartozó vidék „lefedése” már nehezebb feladatnak bizonyult. 1866-ra sem sikerül földrajzilag teljesen behálózni az informátorokkal az ország területét. Továbbra sincs nyoma, hogy a pest–budai rendőrigazgató fizetett vidéki levelezői hálózatot épített volna ki.

3. A vidéki rendőrigazgatóságok információs hálózata

A vidéki rendőrigazgatóságok kiadásait illetően enyhe, fokozatos emelkedés mutatható ki a titkos rendőri alapról készült elszámolásokban, vonatkozik ez a mellékelt átvételi elismervények számára éppúgy, mint a felhasznált összegek nagyságára. (Lásd a 12. táblázatot) Nagyobb arányú növelésre azonban csak egyes esetekben került sor: Még 1862. január végén kérte a nagyváradi helyettes rendőrigazgató, hogy a debreceni és az aradi rendőrbiztosság számára pótlólagos forrást biztosítsanak, s respektálják is kérését. Néhány hónappal később pedig Cihlarz jelenti, hogy Mecséry utasította arra, hogy a „Recht” nevű ügynök havi dotációját március 1-jétől emelje fel 60 Ft-ra, s erre pótlólagos forrásként 300 Ft-ot kér, részben visszamenőleg is.[66] (A fizetésemelést azonban valójában Cihlarz kezdeményezte, Mecséry csak jóváhagyta.)[67] Mivel a rendőrigazgatók továbbra is saját hatáskörben, szabadon dönthettek arról, hogy a rendelkezésre álló pénzügyi keretek között hány főt és milyen díjazással foglalkoztatnak, nagyon különböző volt a helyzet az ügynökök által kapott honoráriumot illetően. A legszűkmarkúbban láthatóan Podolsky fizette alkalmazottait (egy-egy negyedéves elszámolásához legtöbbször 15-22 elismervényt mellékelt, miközben Cihlarz átlag 8-10 darabot), másrészről Worafka sokkal magasabb tarifákat fizetett. 1864-ben Marx kért és kapott a fürdőidényre pótlólagos keretet tekintettel az 1863-as sikertelen orosz ellenes lengyel felkelés teremtette feszült helyzetre. A következő évben is igyekezett ezt aztán elérni, de akkor már eredménytelenül.[68] 1866 elején kísérletet tettek a rendőrigazgatók, hogy az összeülő országgyűlésre hivatkozva többletkeretet biztosítsanak maguknak, kérésüket azonban láthatóan nem respektálták Bécsben.[69] A poroszokkal vívott háború s az annak nyomán beköszöntő belpolitikai feszültség és bizonytalanság közepette aztán nem meglepő módon

[65] Károlyi László jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. okt. 13., Forgách levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1861. okt. 15. MOL D 185 1861:721.
[66] Cihlarz jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Sopron, 1862. ápr. 30. MOL D 191 565.IV.1862. Az ügynök Krikler József, lásd részletesen 2. sz. mellékletben.
[67] Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. febr. 21. HHStA, IB, BM 292/1862.
[68] Marx jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Kassa, 1865. márc. 24. MOL D 191 35.IV.1865.
[69] „Bizalmi pénzek”. MOL D 191 102.IV.1866.

újra magasba szöktek a titkos rendőri alap kiadásai – feltehetően a vidéki rendőrigazgatóságoknál is (de amint már említettük, ebből az évből már nem állnak rendelkezésre területileg tagolt adatok a rendőrigazgatóságok költéseiről).

Ahogy már említettük, az 1866. évi összeírásnak köszönhetően a vidéki rendőrigazgatók ügynöki állományát viszonylag pontosan feltérképezhetjük. A jelentésekből összeállítható konfidensnévsorokat a 2. sz. mellékletben közöljük. Látható abból, hogy az egyes rendőrigazgatók igen különböző számú informátort alkalmaztak, de a számok egészen biztosan továbbra is jóval alacsonyabbak, mint amit a közvélemény feltételezett. Összesen 46 fő szerepel a listán (soproni rendőrigazgatóság: 5 fő, nagyváradi rendőrigazgatóság: 4 fő, kassai rendőrigazgatóság: 12 fő, temesvári rendőrigazgatóság: 4 fő, pozsonyi rendőrigazgatóság: 13 fő, aradi rendőrbiztosság: 4 fő, debreceni rendőrbiztosság: 1 megnevezett, 3 anoním személy). Abban azonban megegyeznek a rendőrigazgatók, hogy előszeretettel hagyatkoztak – s ez különösen jellemző volt Podolskyra, s kisebb mértékben Marxra – a pénzügyigazgatásban dolgozó állami tisztviselőkre. Az informátorok között 22 fő volt aktív hivatalnok (köztük 16 fő a pénzügyigazgatásban), de további 10 fő rendelkezett korábban valamilyen hivatali poszttal. A rendőrigazgatók mindenesetre – ahogy korábban is – arról panaszkodtak, hogy nincs elég használható informátoruk. Prenninger is úgy nyilatkozott, hogy a lakosság ellenséges beállítottsága miatt „megbízható bizalmi személyekre csak úgy lehet valamelyest szert tenni, ha ügyes rendőrtisztviselőt vagy egy megbízható ügynököt kiküld a megyékbe”, de ez jóval magasabb költségekkel jár, mint állandó helyi informátor alkalmazása.[70] Nyilvánvalóan ezt próbálták áthidalni hivatalnokok alkalmazásával. Nincs nyoma annak, hogy Kempenhez hasonlóan Mecsérynek kifogása lett volna hivatalnokok alkalmazása ellen efféle megbízásokra. Összességében megállapíthatjuk, hogy – legalábbis vidéken – a konfidensek társadalmi összetételében újra az elit felé való elmozdulás figyelhető meg.

Az ügynökök honoráriuma (zömmel havi 15-30 forint, Podolsky alkalmazottainál inkább csak 10-20 forint) nem mondható túlságosan nagyvonalúnak – de láthatóan arra törekedtek a rendőrigazgatók, hogy a „jobb körökből” toborozzák őket, azaz megfelelő társadalmi állású egyének közül, akiknek nem ez a fő megélhetési forrásuk. Ugyanakkor éppen jórészt hivatalnoki állásuk vagy hivatalnoki múltjuk következtében igen csak

[70] „...es könnte die Aquisition verläßlicher Vertrauenspersonen, nur durch Absendung eines fähigen Polizeibeamten oder verläßlichen Agenten in die Komitate einigermaßen ermöglicht werden...” Prenninger jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1862. febr. 13. MOL D 191 565.IV.1862.

kérdéses, mennyire lehettek titkolt információk gyűjtőiként hatékonyak, bár – mint a mellékletből látható – közvetlen (rendőr)főnökeik jórészt elégedettek voltak tevékenységükkel.

Szembetűnő a névsorban, hogy míg a temesvári rendőrigazgató ügynökei között többségében a megelőző évtizedben is tevékeny ügynököket találunk, a többi rendőrigazgató konfidensei az 1850-es évtized közepéről ismert ügynöklistákon még egyáltalán nem szerepeltek. Mivel azonban az 1866-os összeírásban az adott személy alkalmazásának kezdetére nem tértek ki a rendőrigazgatók, nem tudjuk, hogy az ügynökök milyen hosszan töltöttek be bizalmi állást.

A konfidensek társadalmi státusában érzékelhető változás annak is köszönhető, hogy a vidéki rendőrigazgatók ügynöki hálózatában tükröződik Mecséry 1862. évi utasításának lenyomata: többségben vannak a rendőrigazgatóság székhelyén kívül élő levelezők. Cihlarz 1866-ban 6 főt jelentett, valamennyien levelezők (Mosonnmagyaróvár, Zalaegerszeg, Szekszárd, Pécs, Igal, Szombathely), Marx 12 konfidense közül 8 lakott Kassán kívül (Makranc-Abaúj megye, Eperjes, Lőcse, Vehéc-Zemplén megye, Eger, Máramarossziget, Rozsnyó), Podolsky 13 ügynökéből 10 volt Pozsonyon kívüli lakos (Nagytapolcsa, Privigye, Miava, Pöstyén, Léva, Ipolyság, Trencsén, Turócszentmárton, Besztercebánya, Rózsahegy), a temesvári rendőrigazgatóság 2 temesvári és 2 vidéki (Újvidék, Nagybecskerek) ügynököt alkalmazott, Prenninger négy konfidense viszont mind nagyváradi (ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy az aradi, illetve a debreceni rendőrbiztosság saját konfidensekkel rendelkezett). Az aradi biztosságnak ugyan a 4 ügynöke közül csak egy élt Aradon kívül (Zaránd megyében), de a debreceni rendőrfőbiztosnak volt egy-egy levelezője Szabolcs, Szatmár megyékben, illetve a hajdú kerületben (őket azonban név szerint nem ismerjük). Ez a földrajzilag kiterjedt hálózat mindenképpen új vonása volt az ügynöki szervezetnek a megelőző évtizedhez képest. A rendőrigazgatók ügynökhálózatukat a korábban volt kerületek szerint szervezték, az egyetlen kivételt Marx ügynökei között fedezhetjük fel, hiszen ő Egerben is tartott levelezőt, holott Heves megye korábban nem az ő kerületéhez tartozott.

Worafka, úgy tűnik, nagy átszervezést 1866 tavaszán nem tervezett, az átmeneti időszakban számított a korábbi rendőrigazgatókra az új rendőrbiztosságok vezetőiként, ahogy tapasztalataikra is az ügynökhálózat működtetésében. Egyelőre csak megjelölte a kimutatások alapján, kit tart elbocsáthatónak, s kit tovább alkalmazandónak az ügynökök közül, s a korábbi ügymenet folytatására utasította a volt rendőrigazgatókat, folyósította a

következő negyedévre járó összegeket, kérte viszont az eredeti ügynökjelentések neki való bemutatását.[71]

1867 tavaszán, ahogy említettük, már az ügynökrendszer felszámolásának jegyében újabb összeírásra került sor. S ebből nyomon követhető, hogy az eltelt közel egy év alatt milyen változások történtek, ezt részletesen feltüntetjük a 2. sz. mellékletben közölt névsorban.

A soproni és a nagyváradi rendőrbiztosság viszonyairól azonban sajnos itt nem találhatók információk. Az előbbiről azonban azt tudjuk, hogy a Thobias Uiberall fedőnevű ügynök, Horváth Lajos még biztosan alkalmazásban állt 1867 tavaszán,[72] a többiekről nincs információnk. Prenninger – ekkor már kassai rendőrbiztos – hat bizalmast jelent ekkor, mindannyian szerepeltek egy évvel korábban is, hárman aktív hivatalnokok, a többi három is rendelkezett hivatalnoki múlttal. A többiek (hat fő) ezek szerint ez időre már elbocsátásra kerültek.[73] A temesvári rendőrbiztos – az állandóság jegyében – megtartotta négy konfidensét.[74] Podolsky nyolc régi ügynöke szerepelt a listán a korábbi tizenhárom közül, de

új személyek is feltűntek, azaz 1866-ban számba vett konfidensei közül négy főtől vált meg, de közben kilenc újat (köztük újabb hivatalnokokat is) szerzett – úgy tűnik, ő továbbra is szeretett viszonylag sok személyt kipróbálni, s elég gyorsan megszabadulni az alkalmatlannak látszóktól.[75] Mivel az 1867-es kimutatásokból hiányoznak a soproni és a nagyváradi rendőrbiztosság adatai, nem rajzolhatunk fel pontos képet, mindazonáltal megállapítható: lényeges átrendeződés nem történt a rendőrségi informátori szervezetben.

4. Konfidensek Erdélyben és Horvát-Szlavónországban

Az erdélyi konfidensekről jelenleg sajnos nem áll rendelkezésünkre átfogó kimutatás, csak egy-egy elszórt adattal rendelkezünk. Crenneville altábornagy erdélyi kormányzó 1863 őszén két bizalmasáról tesz említést Mecséry rendőrminiszternek írt levelében: egyrészt Békessi (Friedner) Márkról, akit évek óta alkalmaz, s nagyon meg van elégedve a teljesítményével. Más forrásból tudjuk, hogy Romániába is kiküldte bizalmas misszióval. Békessi néhány évvel később – nyilván nem véletlenül – már mint a

[71] Worafka jelentése Belcredihez, Pest, 1866. máj. 20.. „Organisirung des Confidentenwesens in den ungar. Siebenb. Croat. Ländern." HHStA, IB, BM 1982/1866.
[72] Thobias Uiberall levele ismeretlen személyhez, keltezés nélkül HHStA, IB, BM 1230/1867.
[73] Prenninger jelentése Worafkához, keltezés nélkül (a hátoldalon feljegyzés: 1867. márc. 28.) HHStA, IB, BM 1230/1867.
[74] Leiser jelentése Worafkához, Temesvár, 1867. márc. 27. HHStA, IB, BM 1230/1867.
[75] Podolsky jelentése Worafkához, Pozsony, 1867. ápr. 5. HHStA, IB, BM 1230/1867.

rendőrminisztérium központi bizalmas levelezője tűnik föl. A másik személy Eugen Rudolf (fedőneve: Jenő, korábban katonatiszt a Parma gyalogságnál), akit akkoriban szintén Romániába küldött, de benne nem bízott meg feltétlenül, arról is beszámol, hogy őt majd ki tartja szemmel.[76]

5. Központi levelezők

Miközben a területi rendőri szervek ügynökeiről csak a tárgyalt időszak utolsó két évéből rendelkezünk közel teljes kimutatással, a rendőrminisztérium központi levelezői hálózatának feltérképezését illetően kedvezőbb helyzetben vagyunk, mint a megelőző évtizedre vonatkozóan, mégpedig két tényezőnek köszönhetően.

Egyrészt 1867 tavaszán–nyarán sor került a központi levelezői rendszer felülvizsgálatára is. Ennek köszönhetően ebből az időpontból pontosan ismerjük a levelezők kilétét. Nyolc főt tartanak ekkor nyilván Pest–Budáról, továbbá hat vidéki levelezőt. Közöttük találkozhatunk jól ismert személyekkel, akik már többféle rendőri szervnek is teljesítettek bizalmi szolgálatokat (Gelich Richárd, Szekulics István, Wargha István), s olyan személyekkel is, akik kilétét csak ez a forrás tárja szemünk elé.

A legtöbbjük esetében nem tudjuk pontosan, mikor kezdődött levelezői tevékenységük. A megelőző évtizedben levelezői múlttal biztosan csak „Schwarz" (feltehetőleg Schwartzer Ferenc) és Szekulics rendelkezett. Wargha persze – ha nem is levelezőként – szintén a régi ügynökök közé tartozott. Mindazonáltal Wargha esetében nem volt folyamatos az alkalmazás, hanem megszakítás után folytatódott az új viszonyok között, új bécsi vezetőkkel. A többséget azonban inkább 1860-tól kezdődően szervezhették be. Három főről (Békessi Márk, Franz Ritter von Gyra[77], Terzich László[78]) az összeírások alapján tudjuk, hogy csak 1866–1867-ben kezdték meg levelezői tevékenységüket. Az ügynökök között a nemzeti ellenállási mozgalommal Gelich, Szekulics, Buda Sándor[79] állhatott kapcsolatban. (Wargha ekkoriban Nagyvárad

[76] Crenneville erdélyi kormányzó levele Mecséryhez, Nagyszeben, 1863. nov. 23. és Montenuovo erdélyi hadparancsnok levele Mecséryhez, Nagyszeben, 1864. máj. 17. HHStA, IB, BM 9811/1863.

[77] Volt császári katonatiszt, 1860-ban Piemontba szökött. 1866 augusztusa óta állt kapcsolatban a rendőrminisztériummal, 1866 szeptemberében tért haza. Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA IB Annexe, Kt. 21.

[78] Korábban Győrben kereskedő, majd Újvidéken nevelőintézetet vezet. Már 1848–1849-ben is tett bizalmi szolgálatokat a császári hatóságoknak. A rendőrminisztériummal csak 1867 eleje óta állt kapcsolatban. Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA IB Annexe, Kt. 21.

[79] 1848-ban képviselő, majd sáncfogságra ítélték, amnesztiával szabadult 1856-ban. 1860–1865 között emigrációban élt. 1862 óta állt levelezői kapcsolatban a minisztériummal. Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA IB Annexe, Kt. 21. Vö. Veress: A magyar emigratio a Keleten II. 405-418.; Sebess: Két Magyarország 151.; Farkas: Magyar függetlenségi törekvések 92-93.;

környékén visszavonultan élt – s legalábbis az emigráció soraiban már általánosan elterjedt volt a vélemény róla, hogy rendőrügynök.) Négy újságíró szerepelt közöttük (Békessi, Karl Czappel, Lichtenstein Ferenc Lajos[80], Péterffy József[81]), kettőt közülük a Bécsben a magyar ókonzervatívok megfigyelésével megbízott Ludasi (Gans) Mór szervezett be, aki – az ókonzervatívok bizalmi embereként – messze a legjobban fizetett központi ügynök volt ekkoriban (nemcsak Magyarországon). A vidéki ügynökök között azonban – Wargha és Buda Sándor kivételével – jobbára teljesen ismeretlen, a háttérben meghúzódó személyeket találunk: Nikolas Astry volt határőr tisztet Pancsováról, Anton Flosz volt honvédot Árokszálláson, Szemes György volt cs. kir. hadnagyot, a nagyszombati rokkantmenház lakóját és Terzich László újvidéki nevelőintézeti igazgatót. Az ő alkalmazásukban nehéz valamiféle koncepciót találni, feladatuk nyilvánvalóan a közhangulat figyelése és jelentése volt (ekkoriban már Wargha is csak effélével szolgálhatott). Ennek megfelelően a földrajzi lefedettség is igen esetleges volt: Pancsova, Kolozsvár (Buda Sándor), Árokszállás (Vas megye), Nagyszombat, Újvidék, Kötegyán (Wargha).

Honoráriumuk a havi 40–200 forint között mozgott, a legtöbbet Buda Sándornak (200) és Gelichnek (150) fizettek, Wargha havi 125 forintos honoráriuma is meglehetősen magas volt, Szekulics 80 forinttal is beérte. (A bécsi levelezők között szereplő Ludasi viszont havi 333 forintot kapott.)

Az 1867-ben számbavett, az adott pillanatban aktív alkalmazásban álló levelezők listája mellett fennmaradt – már szintén említett – nyilvántartások alapján megnevezhetünk még további személyeket, akik az 1861–1867 közötti időszakban valamiféle bizalmi kapcsolatba kerültek a minisztériummal. Sajnos a róluk fennmaradt adatok azonban meglehetősen mozaikszerűek, nem nyújtanak pontos képet arról, meddig állt fenn a kapcsolat és milyen intenzitással. Jelentéseik is csak töredékesen és esetlegesen maradtak fenn ebben a nyilvántartásban. E személyek listáját személyi adataikkal szintén közöljük a 2. sz. mellékletben.

Pálmány: Az 1848-1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja 162-164. (Horváth Lajos szócikke)

[80] 1848–1849-ben a honvédhadseregben szolgált, majd Angliában emigráns, az 1860–1870-es években újságíró. Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA IB Annexe, Kt. 21.

[81] Honvédkapitány, 1865-től a Ludasi Mór szerkesztette Die Debatte und Wiener Lloyd című lap munkatársa. Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA IB Annexe, Kt. 21.; egy jelentése (1867. aug. 28.) fennmaradt a központi levelezők nyilvántartásában. HHStA IB Annexe, Kt. 25.

Huszonnégy főt azonosíthatunk, közülük négyen külföldön vagy külföldön is teljesítettek szolgálatot: Bethlen Miklós gróf (1861 őszéig Párizsban, utána Magyarországon), Kovács-Hamvai Imre (1861 tavasza: Torinó, 1862 újra Itália), Kozányi Pál (1861 elején: Párizs, London, tavasszal hazatér) és Zerffi Gusztáv[82]. A korábban már ismert személyek közül még Lewis, Rotter (de 1862-től már Morvaországból) és Csorba János bukkan fel e nyilvántartásban. Korábban Protmann alkalmazásában álló személyként azonosíthatjuk Kovács-Hamvai Imrét és Alexander Jelačić de Buzimot. Nagy többségük vidéki városokból jelentett, igen változatos a települések listája: Szamosújvár, Pozsony, Újvidék, Korpona, Kassa, Tokaj, Nagyszombat, Nagyszeben, Buziás, Tiszaújlag (Ugocsa megye).

Ugyanakkor ez a forrás sem tartalmazza valamennyi személy adatait, akik levelezőként kapcsolatba kerültek a minisztériummal. Példa erre Várady Ádám esete, aki 1859-ben útlevéllel hagyta el Magyarországot, 1860 tavaszán Bukarestben a Magyar Közlöny egyik szerkesztője volt. 1860-tól az itáliai magyar légió tagja létszám feletti őrnagyként, de Türr István elleni szervezkedés miatt kizárták a légióból. 1861 őszén jelentkezett a frankfurti osztrák követségen, büntetlen hazatérést kért és konfidensi szolgálatokat ajánlott Máramarosban (testvére Várady Gábor országgyűlési képviselő volt, a határozati párt ismert alakja). Mecséry azonban a külügy- és a hadügyminiszterrel egyetértésben 1862 elején inkább Genovába küldte féléves próbaidőre. Ennek leteltével azonban elégedetlenek voltak a tevékenységével, a kapcsolat feltételezhetően megszakadt ekkor.[83] Alkalmazását azonban csak egy fennmaradt aktából ismerjük, mindennek nem maradt nyoma a levelezői nyilvántartásban. Nem tudjuk, hány személy lehetett még Váradyhoz hasonlóan próbaidőre alkalmazva valamikor az évtized folyamán, így azután a levelezők összlétszámát sem egy adott időmetszetre, sem az 1861–1867 közötti időszakra vonatkozóan nem tudjuk megközelítőleg sem meghatározni.

Továbbra sem ismeretlen jelenség az, hogy időnként az egyik levelező a másik ellen tesz feljelentést: Csorba kormánytanácsos például 1865 áprilisában (Tacitus fedőnéven!) Ludasi Mór ellen küldött feljelentést, melyben Ludasi 1848-as röpiratának az uralkodóházat támadó kitételeiből szemezgetett.[84]

---

[82] Életútját lásd: Frank: Egy emigráns alakváltásai

[83] Vö. Gyűjtőakta, HHStA, IB, BM 7343/1861.; Váradyra lásd: Szinnyei: Magyar írók élete XIV. 1914. 842-843.; Ács: A magyar légionisták életrajzgyűjteménye 138.; Lukács: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 69., 79.

[84] Csorba. jelentése „Hochwohlgeborner kk. Herrn Sections Rath!" megszólítással, 1865. ápr. 8. HHStA, IB BM Annexe, Kt. 23. G17/2.

Miközben a levelezőkről pontos kimutatás áll rendelkezésre, szinte egyáltalán nincsenek információink a központi megbízásból tevékenykedő utazó ügynökökről. Rájuk mindenesetre, úgy tűnik, ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint korábban: csak a megjelölt kapcsolattartó rendőri (vagy csendőri) hivatalnokkal léphettek kapcsolatba, a közigazgatási vezetőkkel nem. Amikor például 1861. október végén a soproni rendőrigazgató egyik konfidensét, Alexander Trentert Pécs és Diakovár vidékére küldte (természetesen a rendőrminisztérium engedélyével), feltehetőleg nem oktatta ki elég körültekintően, mert Trenter a bánhoz fordult megbízó levelével, felfedve megbízatását és pénzt kért tőle. Erre azonnal visszahívták Sopronba.[85]

A provizórium időszakában az 1860-1861-es nagyobb megrázkódtatás után a magyarországi rendőrségi szervezet s azon belül az államrendőrségi információszerzés hálózata újra visszazökkent a korábbi rendes kerékvágásba. A hatékonyságot illetően megállapítható, hogy a kormányzatra veszélyes politikai–katonai szervezkedések ebben az évtizedben is sorra lelepleződtek, mégpedig túlnyomó részben nem spontán feljelentések (bár annak is jutott szerep például a Jámbor Endre-féle szervezkedés esetében), hanem beépült rendőrségi informátorok (Beniczky–Nedeczky vezette szervezkedés) tevékenységének folytán. Az informátorok túlnyomó többsége fedve maradt a közvélemény előtt, habár néhányakról – amint arról már szót ejtettünk – egyesek már suttogták az igazságot. Az egyes kivételektől eltekintve azonban – úgy tűnik – a rendőri szervek sikeresen védték informátoraikat. A Pest–Budán 1860–1861-ben, majd 1867 tavaszán keringő apokrif besúgólistákon nem találkozunk a hivatalos nyilvántartásokban szereplő személyek neveivel.

Ugyanakkor persze egyáltalán nem volt mindenható és mindentudó ez a rendőrség sem, sőt némely esetben egyenesen rosszul informált volt. 1862 tavaszán Worafka bécsi megbízásra jelenti például, hogy az emigráns Gál Sándor 1857-ben Magyarországra hazatért felesége, Gál Polixena teljes visszavonultságban él Pesten, kerül minden politikai jellegű érintkezést. Ma már azonban tudjuk, hogy éveken keresztül (1857–1863) folyamatosan levelezett – nyilván nem a hivatalos postán keresztül -- angol barátnőjével, Linda White-tal.[86] S nagy felsülésről sem volt hiány. Idézhetjük például azt az 1864. február 13-án Bécsbe befutott jelentést, mely szerint másnapra Magyarország minden városában demonstrációk várhatók, Pesten például a két színházban. Aztán az egész

[85] Vö. HHStA, IB BM 84/1861.
[86] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. márc. 7. (német nyelvű). HHStA, IB, BM 1054/1862.; Steier Lajos információja szerint Viola Károly és Gelich Richárd feladata volt Gál Polixena megfigyelése. Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos, 710.; Evans: Linda White és Gál Polixéna 71-100.

vaklármának bizonyult.[87] Mindezzel együtt is elégedettek lehettek a bécsi rendőri vezetők.

[87] Mecséry rendőrminiszter átirata Forgáchhoz, Bécs, 1864. febr. 13. MOL D 186 1864:1.

Konfidensek – árnyképek különféle fénytörésben

Az eddigiekben már sokat foglalkoztunk a konfidensek számával és alkalmazásuk körülményeivel, mindazonáltal eddig a figyelem fókuszában a konfidensi hálózatnak a rendőri szervezetben betöltött szerepe állt, nem maguk az ügynökök. Az 1849 utáni államrendőrségi tevékenység egyik első kutatója, az újságíró Tábori Kornél nem véletlenül tervezte egy külön könyv írását magukról az ügynökökről: „A földolgozás módszerében is lenne egészen új metódus. Minden konfidens jelentései előtt kettős jellemrajz volna 1. amilyennek eddig a közvélemény látta 2. amilyen a hiteles bizonyságok szerint csakugyan volt. A valódi arc és az álarc között való különbséget minden olvasó közvetlenül ellenőrizheti. Több mint száz eredeti kézirat reprodukálható s utánuk a róluk készült grafológiai analízis. Ma már a grafológia módszerei kérlelhetetlen biztossággal is agyba és lélekbe világítanak, ha autentikus ellenőrző anyag áll rendelkezésre."[1] Rámutatott ugyanakkor Tábori a konfidensek sokszínűségére is: „Tiszteltnevű, mindenképp tekintélyes közéleti faktorok is szerepeltek a konfidensek között. Olyan személyek is, akiknek sajátkezű »Meldung«-ja egyáltalán nem közönséges spionmunka, hanem itt-ott a legsúlyosabb történelmi adalékokkal fölérő anyag, és olykor-olykor a közvetlen szemlélet erejével megalkotott történelmi jellemrajz. Kétlaki emberek: ez a meghatározás is szerepelhet a címben vagy alcímben."[2] Valóban az egyik legérdekesebb kérdés a téma kutatója számára az: kik is ezek az informátorok, akik szomszédaik, ismerőseik, polgártársaik, alkalmanként még akár családtagjaik megfigyelésére, esetleges titkaik kifürkészésére s azoknak az államhatalmi apparátus rendelkezésére bocsátására vállalkoztak. Igen nehéz összefoglalóan „az ügynökök"-ről szólni, hiszen, mint láttuk már eddig is, és látni fogjuk, igen sokféle motívum vezérelte, nagyon is heterogén csoportról van szó. 1848 előtt az államrendőrségi megfigyelés Magyarországon a politikai elit megfigyelését célozta, szintén az elitből, jobbára annak a bécsi kormányzat iránt nyíltan is elkötelezett tagjaiból verbuvált bizalmiakkal. 1848 után

[1] Tábori Kornél levele „Igen tisztelt direktor úr!" megszólítással, Budapest, 1928. dec. 17. OSZK Kt Fond 160/74. ff. 83-84.
[2] Tábori Kornél levele „Igen tisztelt direktor úr!" megszólítással, Budapest, 1928. dec. 17. OSZK Kt Fond 160/74. ff. 83-84.

már az egész társadalom szemmel tartása a cél, ami differenciáltabb működést és mindenekelőtt differenciáltabb „ügynöki kar”-t igényelt. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy az ügynöki kar képzettsége és kifinomultsága csökkent volna,[3] hanem differenciálódott a csoport.

Természetesen több nézőpontból is tekinthetünk az ügynökökre, hiszen egyaránt fontos és érdekes kérdések azok, hogy 1) milyen motívumok vezették az ügynöki megbízatást vállalókat; 2) megbízóik és azok politikus vezetői hogyan vélekedtek róluk, milyen tulajdonságokkal ruházták fel az „ideális” ügynököt, avagy mit tekintettek negatív vonásnak az esetükben, hogyan bántak bizalmasaikkal; 3) elsősorban a társadalom milyen szegmensei voltak beszervezhetők; 4) s nem utolsósorban hogyan vélekedtek a társadalom különböző csoportjai a rendőrügynökök tevékenységéről, milyen védelmi reflexeket alakítottak ki a politikai kontroll semlegesítése és gyengítése, avagy a frusztráltság ellensúlyozásaként egyfajta érzelmi elégtétel céljából.

Az ügynökök sajnos – írásban ránk hagyott forrásokban legalábbis – nem nyilatkoztak meg, az ő önmagukról alkotott képüket, ahogy legtöbbször motívumaikat is csak az alkalmazásukat rögzítő hivatali iratokból tudjuk kifejteni. Ezért ebben a fejezetben együttesen teszünk arra kísérletet, hogy az első három nézőpontból felvázoljuk, ami a konfidensekről kideríthető. Majd egy később következő fejezetben szólunk arról, hogy a társadalom hogyan viszonyult az ügynökkérdéshez a tárgyalt két évtized során.

Mindenekelőtt arra kell választ adnunk, miért vállalkoztak az ügynökök a társadalom nagy része számára gyűlölt császári rendőrség titkos segítőjének szerepére. Ezt mindenekelőtt az ügynöki szolgálatok honorálása jellemző módozatainak ismertetésével közelíthetjük meg.

Motívumok és honorálási módozatok

A leggyakoribb motívum – mely a legkülönfélébb társadalmi állású személyeket vezetett – a megélhetés kényszere volt. 1848 történelmi átalakulása számos társadalmi réteg életfeltételeit gyökeresen átalakította. Mindenekelőtt a nemesség számára jelenthetett ez nehézséget és alkalmazkodási kényszert. Ehhez járult az 1849 utáni kíméletlen megtorlás,

[3] Vö. Oberhummer: Die Wiener Polizei I. 252.

mely a kivégzésekkel és hosszú évekre szóló várfogsággal, kényszerbesorozásokkal családok megélhetését rendítette meg. Az évekig tartó fogság után szabadulók számára sokszor ember feletti erkölcsi és fizikai feladat volt új egzisztenciát teremteni, miközben a politikai kurzus propagandája a neoabszolutizmus változatlan fennállását, a császári és cári fegyverek győzelmére alapozva új Ausztria építését, a régi Magyarország végleges eltűnését sújkolta. Az emigráció viszonyai legalább ennyi megpróbáltatást rejtettek magukban. A politikai emigráció nagyrészt nemesi társadalmi háttérrel rendelkező tagjai teljesen új társadalmi közegben kellett, hogy megélhetési forrást biztosítsanak a maguk számára, s a kísérletek (bor-, csipkekereskedelem, magántanítóskodás, stb.) kudarcai mutatják, milyen embert próbáló feladat előtt találták magukat, amit a politikai kilátások bizonytalan volta is súlyosbított.

A megélhetési kényszer persze párosulhatott az érvényesülésre vonatkozó általános becsvággyal is (Zerffi Gusztáv úgy érezte, mint zsidó előtt a korabeli Magyarországon is el voltak zárva az érvényesülési csatornák; de Wargha István életútjának több sorsdöntő pillanatában is kitapinthatók a tehetséges, ám vagyontalan kisnemes érvényesülési problémái). A hivatalban lévők esetében inkább a hivatali előmenetel hathatós elősegítésére irányuló nagyon is konkrét érvényesülési vágy érezhető és mutatható ki. Egy-egy hatósági engedély (például ügyvédi praxis folytatása érdekében) kijárásának érdekében végzett bizalmi szolgálatok esetén azután össze is fonódhatott e két motívum.

Alkalmanként a bizalmi szolgálatokat felajánlók meglehetősen kalandos óhajokkal is előállhattak, talán nem véletlen, hogy a magyar koronaékszerek rejtekhelye feltalálásának feladata különösen vonzotta a vállalkozókat: 1849 őszén Czigler József (Pest megyei ügyvéd) kért felhatalmazó levelet Bachtól arra, hogy a koronaékszerek utáni nyomozás jegyében politikai foglyokkal négyszemközt beszélhessen, szükség esetén letartóztatásokat rendelhessen el, halálos ítéletek végrehajtását elhalaszthassa, s ne legyen köteles feltárni megbízatásának mibenlétét. A neki fontos kompromittáltak amnesztiát kapjanak (kéri, hogy előre jelöljék meg, hogy kik azok, akiknél amnesztia nem jöhet szóba). Azt is kérte, közöljék vele, hogy milyen más akciók vannak e téren folyamatban.[4] 1850 elején pedig Josip Rajačić szerb patriárka fordult azzal Bachhoz, hogy egy szerb Belgrádban egy magyartól információkat kapott a koronaékszerek hollétéről, s kérte, küldjék őt Erdélybe azok felkutatására. Nem tart igényt díjazásra, de ha sikerrel jár, kéri a

[4] „Pro Memoria" aláírás nélkül, Bécs, 1849. okt. 30. és két jelentés Czigler (Zigler) József ügyvédről. HHStA, IB A Akten 895/1849.

szerb nemzet számára, hogy a Szerb Vajdaság legyen hivatalosan is önálló koronatartomány, vajdáját a lakosság választhassa, saját belső igazgatása, azaz önkormányzata legyen, az 1848–1849-ben károsult vajdasági szerbek kapjanak kártérítést, a Đorde-Maksim Branković despota által Ragusában elhelyezett „szerb nemzeti archívum”-ot pedig adják ki a vajdasági szerbeknek. Bár Bach is „mesebeli”-nek minősítette a dolgot, nem intézte el egyszerű kézlegyintéssel, bár aligha minősíthette magát az „üzlet”-re késznek.[5] Lewis Lajos ügynöki tevékenységében is kitapinthatók bizonyos politikai motívumok, mint látni fogjuk, ő feltehetőleg a szabadkőművesség magyarországi hivatalos engedélyezését is kívánta azzal elősegíteni, hogy bizalmi szolgálataival (köztük persze magáról a szabadkőművességről közvetített bizalmas információival) bizalmat ébreszt a maga személye és az általa propagált szabadkőműves eszmék iránt.

Az ügynöki felajánlkozásban ezen felül szerepet játszhattak nagyon is érthető érzelmi motívumok is, például hogy valaki a kedvesét mentse így. Magyarországról nem tudunk erre példát idézni, de Észak-Itáliában ismerünk egy olyan női konfidenst, aki ügynöki információiért cserébe szerelmese számára kért büntetlenséget.[6] De hogy kapott-e, nem tudjuk.

Azután persze nem zárhatjuk ki, hogy néhányak pusztán politikai meggyőződésből is állhattak a rendőri vezetők szolgálatára, bár – mint láttuk – a ránk maradt források erre a csoportra vonatkozóan nem sok támpontot nyújtanak, azokból őket ismerhetjük meg a legkevésbé.

1. Az ügynöki munka honorálási módjai persze távolról sem fedhették le a motívumok sokszínű kavalkádját. A leggyakoribb honorálási forma a **pénzbeli fizetés** volt, mind Bach, mind Kempen ezt favorizálta. Láttuk azonban, hogy a rendőri ügyek vezetői között alsóbb szinteken nem uralkodott teljes egyetértés. Főként a közigazgatásban működők, de elvétve rendőrhivatalnokok is úgy vélték, igazán megbízható információkat a fizetést nem kapó, ezért saját anyagi érdekei által nem befolyásolt bizalmastól nyerhetnek. De fizetés esetén is dilemmát jelentett az, hogy a teljesítmény utáni bérezésnél nem volt biztosítva az ügynök megélhetése, s a „minél nagyobb mondás” kényszere könnyen terelhette őt valótlan információk szállítása felé. A

[5] Bach előterjesztésfogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1850. febr. 28. és Rajačić beadványa az uralkodóhoz, Bécs, 1850. jan. 21. HHStA, IB A Akten Nr. 1498. Nem tudjuk, elindult-e az informátor a koronaékszerek felkutatására.

[6] Vö. Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 31-32.; hasonló magyarországi példát lásd: HHStA IB A Akten Nr. 2717.

fix havi fizetés viszont elkényelmesíthette a konfidenst, s a teljesítménykényszer, ha másként is, itt is hathatott: újságcikkek, piaci pletykák, stb. tömeges jelentgetésére csábíthatta ót. Az innsbrucki rendőrigazgató például mintegy megoldásként azt látta a legjobbnak, ha alacsony állandó fizetést állapít meg, amit azután teljesítménybérezéssel egészít ki.[7] Hogy végül egy ügynöknek milyen ütemezéssel, mennyit juttatott megbízója, ez az utóbbi hatáskörébe tartozott (de, mint látni fogjuk, egy-egy alkalommal, elsősorban akkor, ha a honoráriumot túl magasnak találta a teljesítményhez képest, Kempen közbeléphetett).

Összeállítottunk a Kempenhez befutott ügynökkimutatások alapján egy adatbázist, amelynek a magyar korona országaira vonatkozó adatait kigyűjtöttük. Mivel – amint azt jeleztük – Horvát-Szlavónországból gyakorlatilag nem állnak rendelkezésre adatok, az adatbázis három tartományban alkalmazott 166 ügynök (Magyarország: 104, Erdély: 50, Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság: 12 fő) adatait tartalmazza. (Ennek egy egyszerűsített változatát lásd a 11. sz. táblázatban). Ha ennek a honorálásra vonatkozó adatait megvizsgáljuk (lásd a 13. sz. táblázatot), megállapíthatjuk, hogy az ott jelentett ügynökök túlnyomó többsége teljesítmény után kapott honoráriumot, kivéve a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot, a rendszeres honoráriumban rendelkezők aránya Erdélyben még ehhez képest is rendkívül alacsony volt. Feltűntettük a táblázatban a honorálás nélkül szolgálókat is – de hangsúlyoznunk kell, hogy mivel az ebbe a kategóriába tartozó személyek alkalmazásának jelentését Kempen nem követelte meg beosztottjaitól, az erre vonatkozó adatokat esetlegesnek kell tekintenünk. (A „Költségtérítés” rovatba csak olyanokat számoltunk, akik – a kimutatás szerint – kizárólag költségtérítésben részesültek, miközben természetesen mind a rendszeres, mind pedig a teljesítmény utáni honorálásban részesülők juttatásait is kiegészíthette alkalmi költségtérítés.)

A rendszeres havi appanázs 5 forinttól akár 100 ezüst forintig terjedhetett, ami azután az 1860-as években tovább emelkedett, Pest-Budán akár havi 300 forintra (igaz, ez akkor már ún. osztrák értékű forint[8]) is. A vidéki rendőrigazgatók azonban általában továbbra is 20-50 forintot fizettek. A legjobban ebben az évtizedben mégis a bécsi központi levelezők jártak, náluk kivételszámba ment a havi 100 forintnál alacsonyabb honorárium, a legjobban fizetett levelező, Ludasi (Gans) Mór havi 333 forintja igazán csúcsfizetésnek számított. Arra, hogy a megelőző évtizedben egy-egy Bécsből – akár

[7] Joseph Waneczek innsbrucki rendőigazgató jelentése Kempennek, Innsbruck, 1853. máj. 21. HHStA, IB BM 436/1853.
[8] 1857-ben pénzreform zajlott le: 1 konvenciós (ezüst) forint = 1,05 osztrák értékű forint.

Bach, akár Kempen által – kiküldött ügynöknek vagy egy központi levelezőnek mennyit fizettek, csak egy-egy példából tudunk következtetni. Amikor például Bach Temesvárra küldi Stephan Adolph Wilhelmit, hogy a kormányzót segítse ügynöki szolgálataival, az utazási költségeken kívül havi 50-60 forint honoráriumot ígér a minisztérium központi titkos keretéből.[9] Feltehető, hogy a központi levelezői státus pénzügyileg ekkoriban is kedvező pozíciónak számíthatott a konfidensek más csoportjaival összehasonlítva.

Hogyan viszonyultak ezek a honorárium összegek a korabeli „alkalmazotti" fizetésekhez? Nézzünk néhány adatot orientációs pontként: A magyarországi közigazgatási tisztviselők fizetési táblázata (1853) szerint egy járási szolgabíró évi 1000-1200 ezüst forint körüli összeget keresett (igaz, emellett szolgálati lakás vagy lakhatási hozzájárulás is megillette), helyettese már csak évi 700-800 forintot, a hivatalszolgák 200-250 forintot, a hivatalsegédek pedig 216 forintot kaptak. A megyefőnök évi 2000-2500 forintot keresett, de a beosztott hivatalnoki és segédszemélyzeti fizetés nem különbözött lényegesen a járási hivatalnokokétól. Ugyanez volt a helyzet a helytartóság hivatalnokai esetében.[10] A jogakadémiák tanárainak fizetése 1850-ben a rendes tanároknál évi 1000-1400 ezüst forint, a rendkívüli tanároké 600-900 forint, a nyelvtanítóké 300-600, a segédeké évi 400 forint volt.[11] Az 1858-as iskolai adatszolgáltatás szerint a falusi iskolai tanítók éves jövedelme a Dél-Dunántúlon maximum évi 700 ezüst forint lehetett, de körülbelül 63%-uk csak 100-200 forint közötti összeget mondhatott a magáénak (feltehetőleg naturális szolgáltatásokkal kiegészítve).[12] Egy magántanító Bécsben, például Greguss Gyula 1854-ben két gyermek nevelőjeként havonta 30 ezüst forintot kapott, emellett egy nevelőintézetben zongoraleckéket adott havi 8 forintért, s ebből a létfenntartását „megfelelő módon" fedezni tudta a birodalmi fővárosban is.[13]

Viszonyíthatjuk tehát az ügynöki honoráriumokat ahhoz is, hogy a megélhetéshez pontosan milyen összegek voltak szükségesek. Pesten az 1850-es években egy lakásbérlet (nagy, világos szoba előfolyosóval, berendezéssel, ágyneművel, de tüzifa nélkül) kiszolgálással havonta 20 forintba került.[14] Fennmaradt néhány konfidens elszámolás is,

[9] Bach levélfogalmazványa Mayerhoferhez, Bécs, 1850. júl. 3. HHStA, IB A Akten Nr. 2442.
[10] „Schema der Gehalte und Diätenclassen für die Beamten und Diener bei den politischen und gerichtlichen Behörden im Königreiche Ungarn. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge MCZ 114/1853.
[11] A vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelete, 1850. okt. 4. Magyarkoronaországot illető Országos Törvény- és Kormánylap, 1850. 387 sz. 537.
[12] Kanyar: Népoktatás a Dél-Dunántúlon 382.
[13] Vö. HHStA IB BM 25/1854.
[14] Splény Béla emlékiratai II. 269.

amely tételesen igyekezett igazolni, hogy a kapott összeget a szolgálat céljaira fordította. A Buziás fürdővárosba 1855-ben kiküldött Felix Zenon részére Fischer temesvári rendőrigazgató indokoltnak találta az 5 forintos napidíjat, mivel egy szoba napi ára (világítással együtt) ott legalább 1 forint 30 krajcár volt, az átlagos ebédár ugyanannyi, egy vacsora ára pedig 1 forint, a kávé ára 20 krajcár, a bálakra vagy koncertekre a belépő pedig legalább 40 krajcár.[15] De felidézhetjük a legalapvetőbb élelmezési cikkek árát: 1864 elején a pesti piacon egy mázsa szalonnát 28-35 forint, egy mázsa zsírt pedig 32-35 forint közötti összegért lehetett vásárolni.[16] Mindezek alapján tehát a havi 30-40 forintos átlagos honorárium mérsékelt hivatalnoki fizetésnek felelt meg, s a havi 100 forintos, kiugróan magas honoráriumok – hogy az 1860-as évekbeli emelt összegekről ne is beszéljünk – valóban kiemelkedően magas bevételt biztosított. Ugyanakkor a havi 3-5 forintos összegek – amelyeket például Marx kassai vagy Podolsky pozsonyi rendőrigazgató fizetett előszeretettel ügynökeinek – leginkább csak az állandó alkalmazás szimbolikus kifejezését, semmint a tényleges megélhetést szolgálta.[17]

A külföldön tevékenykedő ügynökök honoráriuma, mint azt láthattuk, általában véve magasabb volt, Ullmann Frigyes például Törökországban havi 150 ezüst forint illetményt kapott.[18] Zerffi Gusztáv szintén Törökországban alkalmazása első félévében havi 40 forintot, a második félévben 80 forintot, azután pedig már 200-250 forintot tehetett zsebre, s időnként rendkívüli juttatásban is részesült.[19] A honoráriumok nyilvánvalóan az adott ország megélhetési költségeihez is alkalmazkodtak.

A pénzbeli honorálás külön kategóriája volt – ahogy ezt a Buziásba küldött Zenonnál láttuk – speciális kiküldetés esetén költségtérítésként napidíj folyósítása. Ezt Kempen ritka esetben engedélyezte, ennek összege a kevés ismert esetben napi 3-5 forint között mozgott, egységes szabályozás nem létezett, de egy konkrét ügy kapcsán Kempen maximum napi 5 forintot talált megengedhetőnek.[20]

---

[15] Fischer jelentése a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzósága elnökségéhez, Temesvár, 1855. szept. 2. MOL X 12 1855:1231.

[16] Gazdasági és kerek. tudósitások. Pesti Napló, 15. évf. 21-4184. sz. 1864. jan. 27.

[17] Stöltzl könyvében közölt hasonló összehasonlító adatokat, de ő a rendőrügynök fizetését egy kiugróan magasan fizetett ügynök (Karel Sabina) fizetésével (évi 1200 ezüst forint) illusztrálta. Stölzl: Die Ära Bach in Böhmen 343.

[18] Jasmagy levele Geringerhez, Konstantinápoly, 1850. aug. 26. MOL D 51 1850:1464.

[19] Frank: Egy emigráns alakváltásai 72., 90.

[20] 1856 májusában például engedélyezte, hogy az állatorvos Szabó János részére, aki korábban Horgosnál már elfogott egy rablót, s Rózsa Sándor elfogására ajánlkozott, két hónapon keresztül napi 3 ezüst forint napidíjt fizessenek ki. Kempen levélfogalmazványa a magyarországi kormányzósághoz, Bécs, 1856. máj. (sérült, égett irat). AVA OPB Präs. I. 1350/1856.; a napidíj maximalizálásáról lásd: Hartmann levele a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzóságához, Bécs, 1855. szept. 18. . MOL X 12 1855:1231

2. Egy-egy kiugróan fontos eredmény esetén természetesen nagyobb összegű **rendkívüli jutalom** üthette az informátor markát. A pálmát e vonatkozásban bizonyára Wargha István vitte el, aki a magyar koronaékszerek hollétének felderítéséért egy összegben hatvanezer forintot (!) vehetett fel 1853 szeptemberében, amely valóban kisebb fajta vagyonnal ért fel, s páratlanul nagy jutalom volt.[21] Az esetek többségében ennél jóval szerényebb volt a díjazás: A már említett Anton Rieth galíciai ügynök 1848 előtti bizalmi szolgálatok után 1849 őszétől állt újra alkalmazásban (havi 150 ezüst forintos honoráriummal!), de mivel svájci és londoni útja különösebb eredménnyel nem járt, hazarendelték, s másfél évig szünetelt honoráriumának folyósítása, bár jelentéseit küldözgette továbbra is Bécsbe. 1851 szeptemberében azután feljelentése vezetett Julian Goslarnak, az 1848. októberi bécsi forradalom egyik vezetőjének letartóztatásához, s Rieth kérte visszamenőleg az elmaradt másfél évnyi honoráriumot, mire a már korábban kapott előlegek leszámításával átutalják számára a körülbelül 2800 forintnyi összeget.[22] Az 1859-ben a Piemont–Franciaország elleni háború során katonai hírszerzést folytató Giuseppe Venzo, akit a franciák elfogták, halálra ítélték, majd az ítéletet deportálásra változtatták, s csak az osztrák nagykövetség közbenjárására térhetett haza, jutalomként összesen 1000 osztrák értékű forintot vehetett fel Bécsben.[23] De még ez is kiemelten nagy jutalomnak számított. Szintén Wargha István Noszlopy Gáspár feljelentéséért csupán 400 forintot kapott Podolskytól 1852 késő őszén.[24] Jutalmak kifizetésére rendszeresen azonban inkább pénzhamisítási ügyek felderítése után került sor; 1856-ban például egy nemzetközi szálakkal is rendelkező pénzhamisítás felderítője ezer forintot kapott.[25]

A különösen nagy jelentőségű politikai ügyek koronatanúi és besúgói számára a bécsi rendőri hatóság biztosította a lehetőséget, hogy új néven egy **másik koronatartományba áttelepülve** új életet kezdhessen. Nem volt ez ismeretlen 1848 előtt sem, hiszen az 1832–1836-os országgyűlés alatt az országgyűlési ifjúság olvasóegyletéről jelentő Lapsánszky János a vizsgálat után Johann Klein néven élt Bécsben évi 600, majd

[21] Deák: A koronás Wargha 168.
[22] Rieth beadványa Bachhoz, Bécs, 1851. okt. 18. HHStA IB A Akten Nr. 8850.; vö. Antonius: Zum Konfidentenwesen des Vormärz 87.; Bőhm: A Hadtörténelmi Levéltár 283.
[23] Mivel azonban mint „osztrák spion" Velencében nem kaphatott alkalmazást, 1861 elején azt ajánlották, településjön át Triesztbe, hogy ott a rendőrigazgató alkalmazhassa. Nem tudjuk, élt-e ezzel a lehetőséggel.Thierry levélfogalmazványa a velencei rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1860. máj. 11. HHStA, IB BM 2983/1860.; Mecséry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1861. jan. 8. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1861. Nr. 25.
[24] Podolsky jelentése „Eure Erlaucht!" megszólítással, feltehetőleg Kempenhez, Pozsony, 1855. jan. 12. (másolat) HHStA, IB BM 391/1855.
[25] A pénzügyminisztérium előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1856. ápr. 30. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge, MCZ 1543/1856.

1000 ezüst forint évjáradékkal (apja is kapott évi 300 forintot meghatározott időtartamban), miközben elkülönítettek számára 10 000 forint tőkeösszeget (kamatokkal együtt 1848-ra már 15 000 forint felett járt) abból a célból, hogy ha Lapsánszky újra „civil" életet kezd, az évjáradék megszűnik, ezzel az összeggel tudjon új életet kezdeni.[26]

Az 1848–1849-es forradalmi időszakban természetesen az ismert ügynökök ellen a népharag kifejezést nyert, az az elleni védekezés egyik eszköze lehetett az átköltözés: a már említett Dominik Mayer például, miután bécsi háza ablakait kővel beverték, s macskazenét készültek adni neki, 1848 októberében Pozsonyba települt át.[27] Arra azonban, hogy kifejezetten hatósági segédlettel történjen az áttelepülés, az 1849-et követő két évtizedben egyetlen példát ismerünk csupán: Giuseppe Bidischini egy mantovai osztrákellenes összeesküvés leleplezését vállalta magára, miközben ő vezette a forradalmi bizottságot. Ezután Mantovát el kellett hagynia, Laibachba települt át népes családjával együtt, s Carlo Bedin néven élt, egyszeri 1000 forint áttelepülési segély után havi 100 ezüst forintból (miközben persze gondos megfigyelés alatt tartották). Felmerült ugyan az esetében is egyszeri nagy összegű végkielégítés folyósítása, de végül úgy ítélték meg, kívánatos lenne, ha továbbra is igénybe vehetnék szolgálatait, s az erre való hajlamot a végkielégítés nyilvánvalóan csökkenthette volna. Az együttműködés nem szakad meg, de láthatólag nem sikerül egzisztenciáját megalapozni, egy idő után már inkább szabadultak volna tőle a bécsi hatóságok, nem sok sikerrel.[28]

3. Hosszan tartó ügynöki alkalmazás után – főként ha állandó honóráriummal történt az – a rendőrigazgatók méltányosnak tarthatták mérsékelt **végkielégítés** fizetését (de arra persze Bécsből engedélyt és pótlólagos pénzforrást kellett kérniük). Erre vonatkozóan tudomásunk szerint nem létezett általános irányelv. Láttuk, 1848-ban a Polizeihofstelle szélnek eresztett ügynökei két hónapnyi összeget kaptak. De alkalmanként a végkielégítés lehetett annál jóval magasabb is. Johann Ritter von Leliwa-Splawsky Galíciában teljesített 1845-től szolgálatokat, különösen az 1846-os parasztfelkelés idején, majd 1848-ban értékelte nagyra teljesítményét Leopold Rudolf Lažanzkỳ gróf, akkori tartományi helytartó, aki láthatóan később is szívén viselte sorsát.

[26] Menetközben az évjáradék hivatalnoki fizetéssé alakult át, mivel kisegítő hivatalnokként alkalmazták őt. 1848 tavaszán azután Lapsánszky fel is vette a 15 000 forintot. Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. jan. 21. HHStA, IB BM 218/1855. Vö.: Wertheimer: A jurátusok felségsértési pöre 27-33.248-257.; Johann Klein legalább 1866-ig havi 75 ezüst forintnyi összeget vett fel az 1850–1860-as években a külügyminisztérium titkos pénzalapjából. HHStA Staatskanzlei, Interiora, Kassa- und Rechnungswesen Kt. 52-54.

[27] Dominik Mayer beadványa az uralkodóhoz, Pozsony, 1855. ápr. 11. HHStA IB BM 1664/1855.

[28] Radetzky jelentése Kempenhez, Verona, 1855. febr. 9. HHStA, IB BM 735/1855.; lásd még: uo. 124/1856., 60/1858., 209/1859.

Lažanzkỳ, immáron morvaországi helytartóként Bachnak, majd Kempennek is ajánlotta őt alkalmazásra külföldön (1852. nyár végén például Drezdában az ottani magyar és lengyel emigránsok, illetve a magyarbarát angol John Paget megfigyelésére) vagy belföldön (Cseh- és Morvaországban, Bécsben) egyaránt. Amikor 1854 elején a prágai rendőrigazgatót utasítja Kempen, hogy Leliwa időközben már havi 100 forintra felkúszott honoráriumát szállítsa le a felére, s Leliwa kilépéssel fenyegetőzött, Kempen hajthatatlan maradt, de nem zárkózott el attól, hogy Leliwa 500 forintos végkielégítést kapjon új egzisztencia megalapozása céljából.[29]

Éppen Leliwa példája jól mutatja azonban, hogy a kilépett ügynököt egy jó ideig még biztosan gondosan szemmel tarttatta Kempen.[30] Ahogy azt is, hogy egy végkielégítést kapott ügynök újrafoglalkoztatását határozottan ellenezte. Leliwa ugyanis 1854 őszén hiába próbálkozott ismét csak a morvaországi helytartón keresztül, hogy Kempen a román fejedelemségekbe küldje.[31]

Bár Bach, ahogy Kempen is, az ügynöki tevékenység elsődleges honorálási formájának a pénzbeli fizetést tekintette, az ő irányítása alatt gyakrabban előfordult másfajta díjazás is. Kempen vezetése idején ez – benyomásunk szerint – ritkábbá vált. Azt Kempen kifejezetten elfogadhatatlannak minősítette, hogy a leendő informátor az alkalmazást megelőzően „mellékfeltételeket” támasszon, előre kikössön a maga számára pénzfizetésen kívül más ellenszolgáltatást is. Krúdy Gyula volt honvéd hadnagy, komáromi kapituláns (akkor Nógrád megyei lakos, az ismert író nagyapja) például 1853-ban ajánlkozott bizalmi szolgálatokra, s a havi fizetésen és útiköltség térítésen kívül „álcázás”-ként Balassagyarmaton vagy Szécsényben ügyvédi gyakorlat engedélyezését kérte. Kempen ez utóbbiról hallani sem akart (annál is kevésbé, mivel Krúdy arra vonatkozó pályázatát a magyarországi kormányzóság elutasította, s ez után került sor

[29] Leliwáról lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 5132., BM 21/1853., 5386/1854., 96/1859.

[30] Kempen levélfogalmazványa Sacher-Masoch prágai rendőrigazgatóhoz, Bécs, 1854. máj. 20. HHStA, IB BM 5386/1854.

[31] Igaz, Kempen elzárkózásában minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy kiderült, Leliwa németországi útja alkalmával nyíltan dicsekedett rendőrségi kapcsolataival. Leliwa két évig Bécsben, majd Brünnben élt, ezután külföldre távozott: Brüsszelbe majd Angliában ment, itt belépett az angliai német légióba, de azt a krími háború végeztével feloszlatták, ezután hazatért. Lažanzkỳ 1857-ben megpróbálta rávenni Kempent, hogy nyújtsanak neki segélyt ahhoz, hogy Törökországba utazzon, s ott vállaljon katonai szolgálatot, de Kempen még mindig ellenállt. Erre Leliwa újra külföldre utazott, 1859 elején ismét csak Lažanzkỳ közvetítésével Münchenből ajánlott fel információkat. Kempen ekkor megbízott útján kapcsolatba lépett vele, de pénzügyi követeléseit túlságosan magasnak találta, s megszakította vele a kapcsolatot. A hannoveri rendőrigazgatóság átirata Kempenhez, Hannover, 1854. szept. 2. HHStA IB BM 5386/1854.; Lažanzkỳ két levele Kempenhez, Brünn, 1857. febr. 20., 1859. jan. 7. Uo. BM 426/1857., 96/1859. Az 1860-as években Leliwa láthatólag más államokban próbálkozott (Kassel, Oroszország). Vö. Uo. 96/1859. .

Krúdy felajánlkozására).[32] Egy-egy sikeres ügynök esetében azonban utólag Kempen is hozzájárult – ha nem is gyakran – a pénzbeli honoráláson kívül más típusú jutalmazáshoz.

4. Mind Bach, mind Kempen irányításának időszakában felmerült mint lehetséges honorálási mód a kincstári javak állami bérletbe adásakor az egykor bizalmi szolgálatokat teljesítettek előnyben részesítése a pénzügyminisztériumon keresztül,[33] illetve más gazdasági tranzakciók során egyfajta **protekció**.[34] Azon túl azonban, hogy konstatálhatjuk a rendőri ügyek vezetőinek nyitottságát alkalmanként az efféle honorálási módra, nem tudjuk, mennyire gyakran került arra sor, s főként hogy mennyire volt hatékony a közbenjárás más minisztériumok döntéshozóinál. A honorálás efféle módozatát persze a helyi rendőri vezetők is gyakorolhatták saját hatáskörükben. Egyes kortárs visszaemlékezések szerint például Protmann előszeretettel jutalmazta ügynökeit nyilvános házak, tánctermek, éjszakai mulatóhelyek, sőt titkos játékbarlangok működtetési jogával, illetve az azok feletti szemhúnyással – források híján azonban ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk.[35]

5. A pénzbeli honoráláson kívül a második leggyakoribb kérés az ügynöki alkalmazásra ajánlkozók részéről **hivatalnoki hely adományozása** volt. Erre azonban Magyarországon leginkább csak az 1849 őszét követő egy-két évben kerülhetett sor, amíg nem alakult ki a neoabszolutizmus hivatalnoki gárdája, s az ún. definitív közigazgatási szervezés (1853. május) után meglehetősen beszűkültek az efféle lehetőségek. Az első években azonban Bach nem zárkózott el az ilyen igények teljesítésétől,[36] ahogy Geringer

---

[32] Kempen levélfogalmazánya Rottée-hez, Bécs, 1853. szept. 24., Krúdy beadványa, keltezés nélkül (másolat). HHStA, IB BM 12/1853. Krúdy 1848 elején Nógrád megye aljegyzője, honvédszázados, 1859-ben szerepel a nagyváradi kerületi ügyvédek listáján (Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 245.). 1867 után a debreceni honvédegylet tagja. Vö. Bona: Kossuth Lajos kapitányai 352.

[33] Példaként lásd David Weiss kassai izraelita kereskedő már említett ajánlkozó levelét 1850 tavaszán, aki a bécsi vezetőknél még bérleti jogot kér, mondván, a pénzbeli honorálás, akár Pestről, akár Bécsből kapná, hamar kompromittálna, s Bach elképzelhetőnek minősítette a kérés teljesítését. Amikor azonban Weisst Bach Haynauhoz irányította, itt már csak magas havi fizetésigénnyel lépett fel. Az ügy iratait lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 1438., 1680.

[34] Amikor például Friedrich Nagler fogarasi postai alkalmazott még kiskorú fiának beadványát céhen kívüli bádogosüzem alapítására a kereskedelemügyi minisztérium elutasította kiskorúságára hivatkozva, az erdélyi kormányzó Kempenhez fordult a „kipróbált" bizalmi férfiú érdekében, s Kempen láthatólag igyekezett a minisztériummal egyetértésben megtalálni a kiskaput „a szolgálat kompromittálása nélkül" („ohne eine Compromittirung des Dienstes"). Bordolo jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1854. márc. 12., Kempen levélfogalmazványa Schwarzenberg kormányzóhoz, Bécs, 1854. máj. 6. HHStA IB BM 1702/1854.

[35] Kemény: „Hungaria" 28.

[36] Utalhatunk a már említett Ammanra. Bach előterjesztésére az uralkodó engedélyezte 1852 májusában, hogy a politikai hatóságok szervezése során hivatalnoki állást kapjon, s addig is megítélt részére havi 100 ezüst forint támogatást. (Bach nyilvánvalóan gondoskodni kívánt így saját bizalmasáról.) Ammant ezt követően a bécsi könyvvizsgálati osztályon alkalmazták, de emellett továbbra is végzett alkalmi bizalmi szolgálatokat. Bissingen tiroli helytartó és Bach levelezését (1851. aug-1852. máj.) lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 9793., Amman Bachhoz írt levelei: AVA, Nachlass Bach, Kt. 1.: Briefe; Bach előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. máj. 13. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1533/1852.; feljegyzés

is – mint láthattuk – bizonyíthatóan több esetben is hivatalnoki helyhez juttatott bizalmas információk szolgáltatóit.

A legegyszerűbb természetesen az volt, ha a rendőri igazgatáson belül tudtak az ügynöknek alacsonyabb hivatalnoki vagy még inkább segédszemélyzeti posztot biztosítani. Heinrich Rapeport például Párizsban tanult, s ott már 1848-ban szolgálatokat tett a bécsi rendőrségnek (apjához hasonlóan, aki a galíciai katonai parancsnokokat szolgálta 1846-tól kezdve). Amikor hazatért, további szolgálatokra ajánlkozott, s Bach a krakkói városparancsnokságon juttatott számára helyet. (1853-ban ugyan a helyi rendőrigazgató – elégedetlen lévén teljesítményével – elbocsátotta, de Rapeportnak sikerült Bécsben kijárnia, hogy visszahelyezzék.) Emellett láthatólag – legalábbis alkalmanként – ügynöki teendőket is ellátott, egy ízben orosz emisszárius próbálta őt állítólag orosz ügynöknek beszervezni, amit jelentett, mindeközben viszont hébe-hóba nyilvánosan is dicsekedett bizalmi voltával.[37]

De nem tekinthető általánosan jellemzőnek a honorálás e formája Bach irányítása alatt sem. 1851 tavaszán például a magát „S. D." szignóval jelző, Belgrád tevékenykedő ügynök, aki „nagy szolgálatokat" tett már alkalmazói szerint is, arról számolt be, hogy amennyiben információi nyomán meghiúsítják a magyar emigráció tervét, hogy a katonai határőrvidékre Szardíniából fegyvereket juttassanak, lelepleződik, élete is veszélybe kerülhet. Ezért kérte, hogy garantálják megélhetését a jövőre nézve. Bach azonban erre válaszként leszögezte, hogy hivatalt nem ígérhet, csakis pénzbeli ellentételezést. Ha valóban olyan nagy a veszély, ahogy állítja, keressen inkább más utat a cél elérésehez.[38]

A tartományok élén álló vezetők nagyon különböző véleményt vallottak a hivatalhoz juttatásról. Amikor például Lederer Ede (1848-ban állítólag Batthyány gróf titoknoka, majd Szemere alkalmazásában állt, 1849 után Hídalmáson (Kolozs megye) a közigazgatási provizórium idején járási biztosként működött, de nem igazolta a hadbíróság 1848–1849-es tevékenysége miatt, ezért elbocsátották) 1851 őszén ajánlkozott Schwarzenberg herceg erdélyi kormányzónál, hogy kiszolgáltat neki általa még két éve elrejtett titkos iratokat, cserébe pedig a definitív közigazgatási szervezés folyamán hivatalnoki helyet kért, Schwarzenberg elzárkózott. Lederer viszont ragaszkodott ahhoz, hogy pénzért nem „eladók" az iratok. Bach erre azt válaszolta, fogadják el ajánlatát, de a

---

Ammanról, Bécs, 1854. szept. 8. AVA OPB Präs. II. H5/1854.; Amman két átvételi elismervénye, Bécs, 1854. febr. 13. AVA OPB Departement-Registratur, Kt. 41. A/2. Presse-Quittungen

[37] Vö. HHStA, IB A Akten Nr. 1014., BM 3271/1854., 2416/1855., 267/1859.

[38] Kräutner altábornagy jelentése Bachhoz, Zimony, 1851. márc. 13., Bach válaszlevél fogalmazványa Kräutnerhez, Bécs, 1851. márc. 25. HHStA, IB A Akten Nr. 5196.

díjazás formáját és mértékét a majdani eredménytől tegyék függővé.[39] De Geringer sem volt híve a hivatalnoki helyek egyszerű osztogatásának. A már idézett példákban (Szentpályi László, Hrankay János) korábban is hivatalnoki posztot betöltő személyek számára honorálta a bizalmi szolgálatokat hivatali alkalmazással. Amikor viszont 1851 végén Müller Simon pesti fodrász kért 1848–1849-ben teljesített hírszerzői tevékenységének honorálásaként vasúti ellenőri alkalmazást, Geringer álláspontja az volt, hogy mivel Müller vagyonát elpazarolta, erkölcsi értelemben nem örvend a legjobb hírnévnek, alkalmasságát a kért posztra nem bizonyította, nem teljesíthető a kérés, inkább nagyobb összegű jutalmat utaljanak ki számára.[40]

A rendőrségi szolgálat szempontjából persze kifejezetten hasznosnak látszhatott, hogy egy-egy ügynök más igazgatási ágban kapjon alárendelt pozíciót, hiszen az elfedhette a rendőrséghez fűződő kapcsolatait.[41] Azonban nem volt ez könnyen kivihető, hiszen az érintett szakminisztérium közreműködése volt szükséges, s a miniszterek érthető okokból inkább kitérni látszottak az efféle kérések elől – leginkább a nem megfelelő képzettségre vagy hiányzó gyakorlatra hivatkozva –, minthogy készségesen együttműködtek volna. Amikor például a már említett Rieth 1852 elején azzal a kéréssel lép fel, hogy bízzák meg őt egy rövid galíciai vasúti szakasz vasútmérnöki teendőivel, s a szükséges kauciót tegye le a kormány helyette, Bach támogatólag terjeszti az ügyet Baumgartner miniszterhez, de a kereskedelemügyi minisztérium végül elutasította – az eredetileg vasútmérnök – Rieth óhaját.[42] Ahogy látni fogjuk, még Albrecht főhercegnek sem sikerül majd, hogy legfontosabb egykori bizalmasát, Zákos Eleket a pénzügyigazgatásban újra hivatalnoki helyre juttassa.

Kempen irányításának időszakában kitapinthatók bizonyos változások. Először is – ahogy azt már említettük – kategorikusan ellenezte Kempen, hogy egy ügynöknek előre hivatalnoki alkalmazást ígérjenek, s sikeres alkalmazás esetén is csak ő adhatott arra engedélyt. Érdekes módon azonban még kifejezetten kompromittált személy esetén sem

[39] Nincs információnk az ügy kimenetelére vonatkozóan, a rendelkezésünkre álló tiszti címjegyzékekben nem bukkantunk a nevére. Schwarzenberg kormányzó jelentése Bachnak, Nagyszeben, 1851. okt. 15., Bach levélfogalmazványa Schwarzenberghez, Bécs, 1851. okt. 29. HHStA, IB A Akten Nr. 8901. Szinnyei szerint Lederer „kereskedelmi köztanító” volt 1848 előtt. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái VII. 954.

[40] Végül 200 ezüst forintot fizettek ki neki. Geringer két levele Albrecht főherceghez, Buda, 1851. nov. 26., dec. 4. MOL D 39 1. cs. Nr. 80.

[41] 1853 májusában például a zágrábi rendőrigazgató kérte, hogy egyik ügynökének, Adolf Hoićnak Kempen „intézzen el” egy napidíjas posztot a zágrábi országos pénzügyigazgatóságon, mivel a rendőri hivatalnál alkalmazni őt „feltűnő” volna. Nem tudjuk, közbenjárása milyen eredménnyel járt. Fischer jelentése Kempenhez, Zágráb, 1853. máj. 17. HHStA IB BM 436/1853.

[42] Rieth beadványa Bachhoz, Bécs, 1852. febr. 12., Bach levélfogalmazványa Baumgartnerhez, Bécs, 1852. márc. 20. HHStA IB A Akten Nr. 269/1852.; vö. uo. 302/1852.

zárta ki teljesen a hivatali alkalmazás lehetőségét. Emlékeztethetünk ezen a ponton Ludwik Wańskira, akire még csendőr főfelügyelőként egy Szolnok megyei adóbehajtói állás kapcsán felhívta Albrecht főherceg figyelmét 1852. február végén (igaz, március végén azután vissza is vonta ajánlását).[43] Később már mintha óvatosabb lett volna, de azért idézhetünk későbbi példát is, igaz, nem Magyarországról. Karl Rodler Laibachban nevelkedett, több foglalkozást is kipróbált az írnokságtól kezdve és rajz- és olasz nyelvtanárságig, majd a hadseregben tizedes rangig vitte. Iszákosság, lopás, csalás és kétszeri dezertálás miatt azonban elítélték, de kegyelmet kapott. Ezt követően felségsértésért tizenkét évi nehéz vasban töltendő várfogságra ítélték, amit Spielbergben töltött le. Itt megbánást tanúsított, jó magaviselete miatt büntetése egyharmadát az uralkodó elengedte. Spielbergi börtönőrén keresztül jutott el hosszú eszmefuttatása a titkosügynöki tevékenységről egészen a Legfelső Rendőrhatósághoz. Végül 1857-ben szabadult, Laibachba utasították, innen fordult beadványban Kempenhez, felajánlva szolgálatait, kérte, hogy vagy az államvasutaknál vagy egy rendőrigazgatóságon juttassák alkalmazáshoz. A vállalati levelezés formájába öntött válaszlevél kecsegtette is, meg nem is. Egyrészt kijelentette Kempen, hogy szívesen támogatja, ha majd pályázik, amennyiben „Önnek az út ahhoz nincs teljes mértékben zárva, mivel akkor a mi közbenjárásunk is hiábavaló lenne" (tudnia kellett, hogy ilyen előélettel az út igenis zárva lenni látszik), közben viszont bíztatta, hogy bizonyítsa be megbízhatóságát megfelelő közlésekkel, s post restante címre tudósító levelezői alkalmazást ajánlott fel. Sajnos nem tudjuk nyomon követni, mi is történt ezt követően, de egy évvel később Rodler Zágrábból kért utasítást, tehát feltehetőleg elfogadta az ajánlatot, de nem tudjuk, jutott-e, s ha igen, milyen hivatali poszthoz azután.[44]

Csendőrfőfelügyelőként Kempen láthatóan még nem zárkózott el az elől, hogy adott esetben egy-egy ügynöknek a közigazgatásban vagy pénzügyi igazgatásban való hivatalhoz juttatása érdekében közbenjárjon (ezt tette például 1852 februárjában a már említett Wański érdekében Albrecht főhercegnél, szokatlanul kendőzetlenül feltárva annak bizalmi szolgálatait[45]), a rendőri ügyek élén viszont már eltökélten ellenezte, hogy más igazgatási ágak vezetőinél „lobbizzanak" ilyen ügyekben, mivel az az ügynöki tevékenység tényének felfedésével jár volna, s így illetéktelenek előtt lelepleződött volna az ügynök. Amikor például Marx kassai rendőrigazgató 1855 őszén, közel

[43] Kempen átiratai Albrecht főherceghez, Bécs, 1852. febr. 29., márc. 30. MOL D 44 1852:211.
[44] Rodler ügyéről lásd: HHStA, IB BM 97/1957., AVA OPB Präs. I. 2259/1858.
[45] Kempen levele Albrecht főherceghez, Bécs, 1852. febr. 19. MOL D 44 1852:211.; vö.: Deák: Egy sikertelen kísérlet 147.

háromnegyedéves alkalmazás után kéri a kormányzóságot, hogy a földmérő F. E. von Torgau lovagot, aki Tokaj környékén egy adófelügyelői helyre pályázik, a háttérből hivatalosan támogassák, Albrecht főherceg pedig felkéri Kempent, hogy járjon közbe a pénzügyminisztériumban, Kempen egyszerűen kioktatja Marxot eljárásának helytelenségéről.[46] De emlékezhetünk Szekulits kísérletére is, hogy 1856-ban állami alkalmazást nyerjen, Kempen nem zárkózott el attól, hogy közbenjárjon az érdekében, de csak ha azt a magyarországi kormányzóság kezdeményezi.[47] Nem véletlen feltehetőleg ezek fényében, hogy amikor 1856-ban Albrecht főherceg Zákos Eleket kívánja a pénzügyigazgatásban elhelyezni, nem Kempen, hanem Kübeck közbenjárását kéri majd, s még így sem jár sikerrel. Az ügyben referáló Kübeck pedig az uralkodó számára készített előterjesztésében kifejtette, hogy Zákos ügyét nem lehet egy kalap alá venni a definitív szervezésben alkalmazás nélkül maradt más magyar hivatalnokokéval (például Török Bálint gróf, az országos pénzügyigazgatóság egykori elnöke, Eötvös Pál pénzügyi főtanácsos), éppen különleges érdemeire való tekintettel. Ugyanakkor a bizalmi szolgálatok tényét igyekeztek még a döntéshozók, illetve befolyásolók legmagasabb köreiben is titokban tartani. Kübeck például külön kiemelte előterjesztésében, hogy a birodalmi tanács tagjai közül csak azt a két főt (Purkhardt, Krauß volt pénzügyminiszter) informálta Zákos rendőri érdemeiről, akik korábbi hivatali beosztásuk folytán egyébként is tájékozottak voltak, a többieknek viszont nem kell azokról tudniuk, bár természetesen szavaztak az ügyről.[48]

Leginkább csak a rendőri igazgatás kisegítő személyzeti posztjai jöhettek számításba. Ismerünk ugyan olyan példát is Prágából, amikor titkosügynök sikeres működése után a rendőrigazgatóság beosztott hivatalnoka lehetett, s Kempen sem emelt kifogást (azt azonban kategorikusan tiltotta, hogy hivatalnoki volta mellett ügynöki tevékenységét is fenntartsa).[49] Az évtized végén néhány volt ügynököt Protmann is felvett a civil rendőrőrség tagjai sorába mintegy jutalomképpen.[50] Az is előfordult, igaz, már 1860 tavaszán, hogy egy feljelentő, akinek kilétére a feljelentést követő bírósági eljárás

[46] Albrecht főherceg levele Kempenhez, Buda, 1855. szept. 23., Kempen levélfogalmazványa Marxhoz, Bécs, 1855. szept. 28. HHStA IB BM 5/1855. Az 1859-es tiszti címtárban nem találkozunk a nevével. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859.
[47] Vö. HHStA, IB BM 258/1856.
[48] Kübeck előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. aug. 24. HHStA Kabinettsarchiv, Reichsrat, Allgemeine Akten 888/1855.
[49] Päumann prágai rendőrigazgató jelentései Kempenhez, Prága, 1856. júl. 10., aug. 27., Kempen levélfogalmazványa Päumannhoz, Bécs, 1856. júl. 13. HHStA, IB BM 1751/1856.
[50] Vö. Joseph Schlesz példáját, Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1859. jún. 28. HHStA IB BM 44/1859.

során fényt derült, s ezután elveszítette állását, – hogy szorult helyzetén segítsenek – szintén civil rendőri alkalmazást nyert (egyidejűleg ügynökként is tevékenykedve, hiszen Kempen szigorú tekintete ezt akkor már nem tilthatta).[51]

Egy hivatali státusban levő személy előléptetésénél ugyanakkor már kedvező hátszelet biztosíthatott a rendőrségi támogatás. Persze elsősorban itt sem közvetlen közbenjárásról lehetett szó, de az előléptetéseknél, ahogy az alkalmazásoknál is, rendszerint kikérték a területileg illetékes rendőrigazgató véleményét az adott személyről, s ezen a csatornán keresztül a rendőrségi bizalmi szolgálatok elősegíthették az előmenetelt. Szemmel láthatólag erre számított például Szekrényessy Endre, miközben egyre lépegetett felfelé a hivatali ranglétrán.

Nem hivatali poszt volt ugyan, de hivatalos engedélyhez kötött foglalkozás az ügyvédi praxis, mivel a neoabszolutizmus kormányzata tudatosan igyekezett korlátozni a politikailag megbízhatatlannak tekintett ügyvédek számát Magyarországon. Az ügyvédi praxis engedélyezésének óhaja mint a bizalmi szolgálatokra való vállalkozás motívuma jó néhány esetben sejthető. Utalhatunk itt Krudy Gyula kívánságára vagy Kecskés Ede már szintén említett esetére, amikor sikerült is elérnie, hogy engedélyezze számára az uralkodó az ügyvédi praxis újra felvételét.[52]

6. A honorálás speciális formája lehetett továbbá a tartós ügynöki alkalmazás lezárulása után uralkodói **kegydíj** kijárása a már „munkaképtelen" ügynök és családja (esetleg özvegye és árvái) számára. Formálisan természetesen nem járt efféle juttatás, Kempen mindig is hangsúlyozta, hogy az ügynök nem tekinthető hivatalnoknak, törvényes követeléssel bármilyen hosszú alkalmazás után sem állhat elő. Elsősorban a még 1848 előtt huzamosabb ideig alkalmazott, „elaggott" konfidensek számára fordult az elő, leginkább egy-egy átszervezés vagy a rendőrigazgató posztján történt váltás kapcsán. Az 1853-as lombard–velencei államrendőrségi átszervezéskor például az államrendőrségi ügyeket addig vivő Benedek javasolta Kempennek négy sok éven át hűségesen és sikeresen működő ügynök számára havi 80-200 líra közötti kegydíj kieszközlését az uralkodótól, amivel Kempen is egyetértett, s az uralkodó engedélyezte azt.[53] Hasonló

[51] A már említett Athanas Jankovićról van szó, aki így kétszer is bekerült a temesvári rendőrigazgató ügynökei közé. HHStA IB BM 1315/1853., 28/1860.

[52] Feljegyzés aláírás nélkül, 1857. okt. 29. HHStA, IB BM 1850/1857.; feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1858. júl. 17. AVA OPB Präs. I. 2179/1858. Az engedély kiadása után azonban Kempen hivatala Grünne grófhoz juttatott el feljegyzést, melyben kifejtették, kívánatos lenne, hogy az igazságügy-miniszter hasonló előterjesztéseiről az uralkodói döntés előtt a jövőben kikérjék a Legfelső Rendőrhatóság véleményét is. Kraus feljegyzése Grünnéhez, Bécs, 1858. júl. 22. Uo.

[53] Benedek jelentése Kempenhez, Verona, 1853. febr. 18. HHStA, IB BM 436/1853.; Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1853. ápr. 9. HHStA, IB BM 12/1853.; az első általunk ismert esetben

kegydíjakról tudomásunk van bécsi ügynökök esetén is. A kegydíjak összege minden esetben igen alacsony volt (havi 10-20 forint), szorult helyzetben a volt ügynök esetleg kaphatott még alkalmi segélyt, de folyamatos pótlólagos támogatásról nem lehetett szó. 1853 tavasza előtt a kegydíjakat a rendőri titkos alapból fizették, az 1853-as említett uralkodói döntés tiltotta ezt, de az 1867. tavaszi összeírások mutatják, hogy ennek ellenére az efféle kifizetések az alap terhére vagy folytatódtak, vagy legalábbis valamikor újra indultak, hiszen ekkor összesen 47 főt írtak össze (de ebben szerepel néhány volt külföldi konfidens özvegye is).[54]

Kegydíjakról Magyarországon volt ügynökök részére az 1850-es évtizedből nem tudunk – ennek oka minden bizonnyal az, hogy Magyarországon 1848 előtt a bizalmiak a politikai vagy értelmiségi elit soraiból kerültek ki, egzisztenciájuk annak idején sem ezen alapult, nem szorultak rá efféle támogatásra. Az 1867-es listán („Feljegyzések azokról a személyekről, akik az állami rendőrségi pénzalapból nyugdíjban, kegydíjban, időszakos támogatásban vagy ehhez hasonlókban részesülnek") Magyarországról kegydíjat húzóként 6 fő szerepelt.[55] Különböző jogcímeken kapták a kegydíjat, szerepelt a listán például Görgey Artúr (évi 4000 Ft-tal, ami az internálásban élő Görgey létfenntartását fedezte), Péchy Ferenc cs. kir. kamarás (évi 630 Ft, még 1848–1849-ben szerzett érdemek alapján[56]), Karl Štúr (évi 84 Ft-tal – pontosan nincs megnevezve az ok, s mi sem ismerjük[57]). Három személy hozható nyilvánvalóan kapcsolatba az ügynöki tevékenységgel: Asbóth Lajos (évi 1200 Ft, s fiának tanulmányai idejére, 1868 végéig

1849 tavaszán Rohr von Rohraunak ítélt kegydíjat az uralkodó. A bécsi rendőrigazgató jelentése Bachnak, Bécs, 1851. ápr. 16. HHStA, IB A Akten Nr. 5073.

[54] „Verzeichniß jener Individuen, welche aus dem Staatspolizeifonde Pensionen, Gnadengaben und fixe Unterstützungen etc. beziehen", „Notizen über Individuen, welche Pensionen, Gnadengaben, periodische Unterstützungen u. dgl. aus dem Staatspolizeyfonde beziehen", keltezés nélkül. „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB Annexe, Kt. 21.

[55] Notizen über Individuen, welche Pensionen, Gnadengaben, periodische Unterstützungen u. dgl. aus dem Staatspolizeyfonde beziehen", keltezés nélkül. „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB Annexe, Kt. 21.

[56] Péchy Ferenc (1817-1897) 1852-ben Pest-Pilis megye megyefőnöke, az 1860-as években helytartótanácsi alelnök, 1848-ban lojális szolgálatokat tett: 1848 márciusában egy az uralkodóhoz berontani készülő küldöttséget „szelídített" meg, október 6-án pedig ő vitte Schönbrunnba az újabb bécsi forradalom hírét. Elismerésképpen kegydíjként évi 1200, később 1500 Ft-ban részesült, az összeget azonban 1852-ben, vélhetően hivatali alkalmazása következtében, évi 600 Ft-ra mérsékelték. Deák: Egy régi politikai rendszerváltás és az államrendőrség –1867 362. 1848 őszén viszont őt sejtették a bécsi magyar király személye körüli minisztérium munkatársai ellen Windisch-Grätz főparancsnokhoz eljuttatott 1848. november eleji névtelen feljelentés írójának, nem tudjuk, joggal-e. Vö. Deák: A koronás Wargha 105-107.

[57] Karl Štúr a 62. gyalogezred tisztje. A garnizon papjának javaslatára engedélyezte számára Mecséry rendőrminiszter havi 7 Ft kifizetését. A feljegyzésből nem világos, miféle szolgálatokat ismertek el ezzel. A kimutatások tévesen a szlovák nemzeti mozgalom kiemelkedő vezetője, L'udovít Štúr fiaként tartották számon.

még 600 Ft[58]), Gabriel Jasmagy (évi 1050 Ft – a törökországi magyar emigráció körében kifejtett ügynöki összekötő szerepéért) és Lewis Lajos (évi 400 Ft az érdemek pontos megjelölése nélkül).

Az ügynök elhalálozása után kegydíjat kérhetett özvegye is, nem számított kivételesnek ennek engedélyezése az uralkodó részéről egyik évtizedben sem.[59] Arra is tudunk példát – igaz, nem Magyarországról –, hogy egy pénzhamisítási ügyben nyomozó ügynök küldetését veszélyesnek érezve előre ígéretet kért és kapott arra, hogy ha küldetése során baja történnék, „az állam" gondoskodik majd családjáról.[60] Az özvegyek (és árvák) közvetlenül Kempentől alkalmi támogatásban is részesülhettek.[61]

Azt azonban határozottan ellenezte Kempen, hogy kegydíj helyett – mintegy hivatalnoknak tekintve a hosszú ideig szolgáló ügynököt – nyugdíjat kapjon.[62] Igaz, arra ismerünk példát – bár már Mecséry rendőrminisztersége alatt –, hogy rendőrhivatalnokok nyugdíjának meghatározásánál indokolt esetben figyelembe vették hivatalnoki státusának elnyerése előtt teljesített, napidíjas tevékenységgel egybekötött konfidensi szolgálatait is.[63]

7. A külföldön tevékenykedő, eredetileg kompromittáltnak számított ügynök mindenképpen **kedvezőbb hadbírósági elbírálás**ban reménykedhetett hazatérése után, bár annak ára sok esetben az ügynöki tevékenység folytatása volt. Még a „legrovottabb" múltúak is reménykedhettek ebben. A velencei polgárcsalád fia, szabó és kiskereskedő Angelo Toffoli már 1848 előtt is szállított rövid ideig bizalmas információkat a velencei rendőrfőnöknek, 1848-ban azonban „buzgalma Ausztria iránt kihűlt", s a forradalmi mozgalom nyomán megalakult ideiglenes kormányzóság minisztere lett. A mozgalom elfojtása után Párizsba távozott, s ott az osztrák követségnek és a marseilles-i konzulnak

---

[58] Asbóth 1864-ben a Beniczky–Nedeczky szervezkedés leleplezéséért egy összegben már kapott 5000 Ft-ot. Vö. Steier: Beniczky Lajos bányaavidéki kormánybiztos, 727.

[59] Példaként lásd Kempen előterjesztését az uralkodó számára Josepha Kerker beadványáról, Bécs, 1853. nov. 23. HHStA Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 2. Teil Nr. 1118.; Mecséry előterjesztése az uralkodóhoz a volt konfidens Karl Groß özvegyének beadványáról, Bécs, 1863. máj. 4. Uo. 1862-1863. Nr. 270.

[60] Mecséry csehországi helytartó átirata Kempennek, Prága, 1853. ápr. 4. HHStA IB BM 12/1853.

[61] Gondos mérlegelés előzte azt meg azonban. Például Kempen elutasította 1854-ben az egykori konfidens Wolfersdorf báró özvegyének segélykérelmét (Kempen levélfogalmazványa a bécsi rendőrigazgató helyettesének Wolfersdorf báró özvegyének beadványáról, Bécs, 1854. jan. 3. HHStA IB BM 38/1854.), négy évvel később viszont már engedélyezi 25 ezüst forint kifizetését (uo. 3/1858.).

[62] Amikor például a már többször említett Dominik Mayer azt kérte, hogy a számára meghatározott évi 800 forint kegydíj helyett nyugdíjat állapítsanak meg számára, Kempen javaslatára az uralkodó visszautasítja. Vö. Mayer beadványát és Kempen előterjesztését, HHStA IB BM 1664/1855.

[63] Anton Weidel például, aki 1852-től volt a bécsi rendőrigazgatóság alkalmazottja, de már I. Ferenc idejében is teljesített bizalmi szolgálatokat, kérte ezen időszak figyelembe vételét is, s Mecséry támogatása nyomán az uralkodó engedélyezte azt. Mecséry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1860. dec. 19. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 3. Teil—1861. Nr. 800.

teljesített bizalmi szolgálatokat. Ezért 1851 márciusában büntetlen hazatérést kért és kapott az uralkodótól. Hogy a rávetülő gyanút eloszlassák, egy időre megfigyelés alá helyezték, sőt vizsgálat is indult ellene. A későbbiekben Schroth-tal közölt szóban rendszertelenül bizalmas információkat a továbbiakban pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül. 1853-ban ugyan felmerült, hogy állandó, fizetett kapcsolatba lépjenek vele, de Kempen túlzottnak minősítette pénzügyi igényeit. Ezután is fennmaradt azonban kapcsolata Schrothtal, majd 1856-tól talán közvetlenül Kempen hivatalával is, Franciaországból, ahol vasútépítő vállalkozóként működött, küldött továbbra is ellenszolgáltatás nélkül információkat – nem tudjuk, meddig. 1860 elején azonban felmerült a gyanú, hogy Toffoli végig kettős szerepet játszott, mivel egy velencei gyanús személynél tartott házkutatás alkalmával előkerült levél tanúbizonysága szerint 1859-ben III. Napóleonnak nyújtott be egy iratot Velence erődítéséről.[64]

De magyarországi példákat is idézhetünk bőven. Hogy az ismertebbekkel kezdjük, idézzük fel Ullmann Frigyes és Egressy Gábor alakját, akik mindketten Törökországból tértek haza viszonylag hamar, 1850 szeptemberében. Ullmann hazatérés előtt már jó előre értesítette Bach Geringert és nyilvánvalóan a hadbírósági eljárást lefolytató katonai hatóságokat is Ullmann Viddinben, majd Sumlában és Konstantinápolyban szerzett érdemeiről. Emellett Jasmagy is írt Geringernek, azt is felvetve, talán érdemes lenne odahaza is alkalmazni ezt a „kitűnő egyén”-t.[65] Geringer azonban nagyon kedvezőtlen véleményt kapott Ullmannról mint egykor legvadabb kossuthiánusról, aki egy alkalommal a Casino kávéházban válogatott káromkodások közepette letörte az uralkodó mellszobrának fejét. (Geringer Bachhoz írt levelében mindebből csak annyit vetett papírra, hogy Ullmann kijelentette, az uralkodó „anyja az ő szakácsnéja lehetne”, a többit kipontozva a miniszter fantáziájára bízta.) Emellett pénzügyi machinációkkal, hamis csőddel is vádolták Ullmannt. Ezek után érthető, ha Geringer nem kívánta foglalkoztatni ügynökként.[66] Ullmann ellen azután megindult a hadbírósági eljárás, de az uralkodó 1850. augusztus 29-i döntésére hivatkozva, mely szerint csak volt hivatalnokok, papok és katonatisztek ítélhetők el, márpedig Ullmann egyik sem volt, megszüntették ellene az

[64] Schroth és Kempen levélváltása, 1853. máj–júl. HHStA, IB BM 175/1853.; Schroth jelentése Kempenhez, Verona, 1855. dec. 31. Uo. 36/1856.; a velencei rendőrigazgató jelentése Thierryhez, Velence, 1860. febr. 20. Uo. 1109/1860.

[65] „ausgezeichnetes Individuum”, Jasmagy levele Geringerhez, Konstantinápoly, 1850. aug. 26. MOL D 51 1850:1464.

[66] Geringer levélfogalmazványa Bachhoz, Pest, 1850. szept. 27. MOL D 51 1850:1464.

eljárást.[67] Az Ullmannal együtt hazaérkező színész Egressy Gábort a hadbíróság ugyan kormánybiztosi tevékenysége miatt 1851 januárjában kötél általi halálra ítélte, de 1851 szeptemberében uralkodói kegyelmet kapott (a vagyonelkobzás fenntartása mellett), s egyetlen napot sem kellett börtönben töltenie, szabad lábon várhatta ki az eljárás végét, hiszen Jasmagy ajánlólevélben bizonyította Egressy emigrációbeli szolgálatait. Ezután egészen 1860 elejéig nem térhetett vissza Egressy a színpadra, de rendezői állását a Nemzeti Színházban visszakapta.[68] Nem tudunk itthoni ügynöki alkalmazásáról, de annak maradt nyoma – ahogy arra már kitértünk – hogy az eseti érintkezés a hazatéréssel nem szűnt meg.[69] Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hadbírósági eljárás lefolytatása közvetlenül az illetékes tartomány élén álló kormányzó/helytartó hatáskörébe tartozott. S ha a külföldön végzett bizalmi szolgálatok tényét a tudomásukra is hozták, az, hogy – ahogyan Bach Deésy Ernő esetében fogalmaz Schwarzenberg erdélyi kormányzóhoz intézett levelében – az adott illetővel szemben „kíméletes szempont" érvényesítendő-e a hadbírósági vizsgálat során, a kormányzó megítélésére tartozott.[70] Talán Albrecht főherceget akarták ilyképpen kikerülni Gelich Richárd ügyében, akinek hadbírósági eljárását – mint már említettük – nem Magyarországon, hanem Morvaországban folytatták le.

A későbbi években sem változott a hivatali eljárás menete, példaként idézhetjük id. Szirmay Pál esetét. Szirmay 1848-ban a népképviseleti országgyűlés képviselője volt, majd 1848 augusztusában Kossuth megbízásából Bécsbe ment, hogy ott felvegye a kapcsolatot a demokrata mozgalmakkal, az egyetemi Aulával, s igyekezzen a birodalmi fővárosban a magyarok iránti szimpátiát erősíteni. A harmadik bécsi forradalom bukása után, novemberben Windisch-Grätz fogságba vetette, de december elején elengedte azzal a fogadalommal, hogy a jövőben tartózkodik a politikai szerepvállalástól. Májusban azonban Kossuth Oroszországba, illetve Berlinbe küldte. Szirmay viszont Berlin érintésével Londonon keresztül az Egyesült Államokba távozott, majd valamikor

[67] Bach levélfogalmazványa Geringerhez, Bécs, 1850. okt. 2. HHStA IB A Akten Nr. 3322.; de la Motte levele (Geringer nevében) Podolskyhoz, Buda, 1850. okt. 8. HL Absz. kori iratok, K.k. III. Armee-Commando, Polizei Section 834/1850.; a 3. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának jelentése Geringerhez, Pest, 1850. okt. 5. Uo. 748/1850. Ullmannról lásd: Kempelen: Magyar zsidó családok 103.; Bácskai: A vállalkozók előfutárai 152.

[68] HL Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1851-10/109.; a 3. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának jelentése Geringerhez, Pest, 1850. okt. 5. Uo. K.k. III. Armee-Commando, Polizei Sektion 748/1850.; Egressy levelei Egressy Ákoshoz, 1850. szept.-1852. jan. OSZK Kt Levelestár; a hadírósági eljárásról lásd: Gonda: „…Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztosa"

[69] Hiersch tanácsos feljegyzése, Bécs, 1851. okt. 24. HHStA IB BM 1609/1852.

[70] „eine schonende Rücksicht", Bach levélfogalmazványa Schwarzenberghez kormányzóhoz, Bécs, 1851. júl. 4., Radosavljević belgrádi főkonzul levele Schwarzenberg miniszterelnökhöz, Belgrád, 1851. jún. 23. HHStA IB A Akten Nr. 8224.

áttelepült Londonba. 1853 decemberében jelentkezett a londoni osztrák követségen hazatérési engedélyért, egyúttal londoni tartózkodása idejére felajánlotta bizalmi szolgálatait. Kempen ugyan elutasító választ küldött erre a külügyminiszterhez, de Hierschhez utalta az ügyet, aki „gondját viselte" Szirmaynak, s bizonyára mégis együttműködtek vele, hiszen Kempen két hónappal később már Szirmaynak ígért „biztosítékokról és kedvezményekről" szólt. Amikor 1854 nyarán Szirmay hazatért, Hiersch – őszinte megbánására hivatkozva – Albrecht főherceg „legmagasabb kegyébe" ajánlotta őt. A kormányzósági rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyve szerint Szirmay már 1854 júniusában egy emigráns-listát állított össze a kormányzóság részére, majd pedig egy Londonból érkezett borkereskedőre hívta fel a rendőri hatóságok figyelmét.[71] A hadbírósági eljárás azonban elindult, ráadásul 1855 tavaszán külföldről egy koffer érkezett a részére, benne Kossuth-dollárokat és két emigráns listát (az egyik az állítólagos szabadkőművesekről, a másik pedig az 1849. október–1850. szeptember között Hamburgban tartózkodókról) találtak, ami bizonyos gyanakvást ébreszthetett.[72] A hadbíróság végül bűnösnek találta, halálra, nemesi címének elvesztésére és vagyonelkobzásra ítélte 1855 őszén, de a bíróság mindjárt kegyelmi úton az ítélet nyolc évi fogságra módosítását javasolta. Ekkor Kempen legmagasabb helyen, Grünne grófnál járt közben az érdekében, kérve, hogy amikor az igazságügyminiszter az uralkodó elé terjeszti megerősítésre a hadbírósági ítéletet az enyhítési javaslattal, „különleges esetként", a fennforgó „sokféle politikai és államrendőrségi okok" folytán kíméletes megítélést kér.[73] Szirmayt a hadbíróság 1855 novemberében mégis halálra, majd kegyelemből várfogságra ítélte. Négy hónap után azonban 1856 februárjában kegyelmet kapott, s visszavonult sárosi birtokára. Nem tudjuk, Szirmay ezután tett-e, s ha igen, mely rendőri szervnek bizalmi szolgálatokat – csak valószínűsíthetjük azt.

De persze az emigrációban végzett ügynöki tevékenység a hazatérés és a büntetlenség megszerzésének megkönnyítésén túl is érdemesnek látszhatott a hatóságok

[71] MOL D 44 1854:1718., 1767. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1854. jún. 8., 14. Szirmay életéről lásd: Pálmány: Az 1848–1849. év első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja 862-865. (Pálmány Béla és Hermann Róbert szócikke); Szirmay: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története 254-262.
[72] Protmann jelentése, Pest, 1855. márc. 29. MOL D 44 1852:153.
[73] Szirmai rendőrségi kapcsolataira lásd: Buol-Schauenstein átirata Kempenhez, Bécs, 1854. jan. 6. és Kempen válaszlevél fogalmazványa, Bécs, 1854. jan. 8., Hiersch levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1854. jún. 6. jelentés Albrecht főherceg megbízásából Szirmay hadbírósági peréről, Buda, 1854. júl. 24. HHStA IB BM 5603/1854. (Kempen 1854. jan. 8-i levelének eredeti példányát lásd: HHStA, IB Actes de Haute Police, Kt. 36.); HL Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-2/27.; Protmann jelentése a kormányzósághoz, Pest, 1855. márc. 29. MOL D 44 1852:153.; Krauß igazságügyminiszter átirata Kempenhez, Bécs, 1855. nov. 21., Kempen levélfogalmazványa Grünnéhez, Bécs, 1855. nov. 28. AVA OPB Präs. I. 4093/1855. és HHStA IB BM 4093/1855.

jóindulatára. Amikor például Szöllősy Nagy Ferenc[74] 1853 elején – már a hazatérési engedély birtokában – ismételten kérte, hogy feleségének folyósítsanak kétezer forint kártérítést az 1848-ban a szerb komité által jogtalanul kisajátított javak után, Kempen és Bach is támogathatónak minősítette a beadványt.[75]

Az 1860-as években már egyáltalán nem ösztönözték a rendőri vezetők emigránsok hazatérését lehetséges információk fejében. Egy konkrét ügy kapcsán Mecséry kifejtette: az ilyen rovott múltúak odahaza veszélyesek lehetnek, s a tőlük nyert információk szerinte az esetek túlnyomó részében pontatlanok és hiányosak, ha nem egyenesen hamisak.[76]

8. Az eddig tárgyalt honorálási formákon túl volt azonban egy olyan elméletben lehetséges jutalmazási mód, amelyet – igaz, ritkán – egy-egy konfidens a maga számára méltányosnak talált volna, de amitől mind Bach, mind pedig Kempen – de utódjaik is – mereven elzárkóztak: a bármiféle érdemrenddel való **kitüntetés**. Még akkor sem jöhetett ez számba, ha a bizalmi szolgálatok esetleg hivatalnoki érdemekkel társultak. Amikor például Joh. Toffoli velencei országos főtörvényszéki tanácsos több mint negyven évi hivatali – és bizalmi – szolgálat után nyugdíjba vonult, elismerték 1848-ban tanúsított hűségét, de érdemei honorálását már elintézettnek vélték 1852-es tanácsossá való kinevezésével. Nádasdy Ferenc gróf igazságügyminiszter nem javasolta, hogy a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntessék ki, s elegendőnek tartotta az uralkodói elismerés nyomatékos kinyilvánítását.[77] Hiába áhítozott Zákos Elek is kitüntetésre, s kérte azt több alkalommal is, ezt az óhaját még csak komoly megfontolás tárgyává sem tették karrierjének egyébként jóakaratú támogatói (Albrecht főherceg, Kübeck báró) sem.

Egyetlen kivételként említhetjük Schwartzer Ferenc esetét, akinek részére 1866-ban Ferenc József Rendet adományoz az uralkodó. Ám ez a magyar helytartótanács kezdeményezésére történt, nem bizalmas levelezői érdemeiért (amelyekről persze az előterjesztésben egyébként sem eshetett volna szó), hanem azért, mert magán

[74] 1848 előtt Zimonyban tolmács, számos kelet-európai nyelvet beszélt, 1848 májusától magyar ügynök Bukarestben, azt követően Kossuth kormányzói irodájának munkatársa, törökországi emigráns, osztrák ügynök. Vö. Hajnal: A Batthyány-kormány külpolitikája 124-135.

[75] Igaz, Szőllősy 1853 októberében újra kérte ezt, s úgy tűnik, nem jutott végül a kárpótláshoz. Bach átirata Kempenhez, Bécs, 1853. febr. 28., Szöllősy Nagy beadványa, Oravica, 1853. okt. 7. HHStA IB BM 733/1853. Vö. Szöllősy: Kossuth és a magyar emigratió török földön

[76] Berzenczey László hazatérési kérelméről lásd a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1862. jún. 5., aug. 1., Ministerratsprotokolle V/4. 43., 156-157.

[77] Nádasdy előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1859. aug. 20. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MKZ 2977/1859.

elmegyógyintézetében négy alapítványi helyet létesített, kettőt katonák, egy-egyet állami, illetve városi hivatalnokok részére.[78]

Az ügynökök – alkalmazóik szemüvegén keresztül

Lássuk először is, milyen neveken találkozhatunk az ügynökökkel a hivatalos iratokban. A fedőneveket feltételezhetően a legtöbb esetben az alkalmazó s nem az ügynök választotta. Mutatja ezt az, hogy az ugyanazon hatósághoz tartozó ügynökök fedőnevei általában hasonló jellegűek voltak, viszont hatóságonként különböző utakat követhettek. Fischer temesvári rendőrigazgató például előszeretettel választott ókori kultúrához kapcsolódó fedőneveket: Berengar, Leander, Brennus, Agricola, Argus, Floristan, Sulla (de persze nem volt ez kizárolagos, megtaláljuk nála a Dagobert, Guido, Gabor fedőneveket is). A magyarországi kormányzóság ezzel szemben inkább számmal jelölte ügynökeit, feltehetőleg nem folyamatosan számozva. De voltak kivételek is, Wargha István fedőneve például a „Fuchs" (azaz róka) volt; Tüskés László viszont egyszerűen a „T…s" monogrammal jelentett, ami nyilván nem teljesen felelt meg a fedőnév- vagy kódválasztás szándékolt funkciójának. A pesti rendőrigazgató ügynökeinél sokszínű a kép (ez arra vallana, hogy Protmann a fedőnév választást konfidenseire bízta volna?): vannak, akik valódi monogramjukkal jelentettek, de előfordult „fantázia fedőnév" is: Veritas (a volt rendőrbiztos Sennor esetében) vagy Nimród, mégis a valódi neveket utánzó elnevezések az általánosan jellemzők (érdekes módon három esetben is megőrizték a keresztnevet), de elvétve előfordult a számmal való jelölés is. Nem túlságosan élénk képzelőerőről tanúskodott viszont Kiss János fedőneve: „Nagy". Az egyetlen női informátor fedőnévben (Leona) jelezték a női mivoltot (a többi nő feltehetőleg szóban jelentett, mivel Protmann nem adott meg semmiféle azonosítót), igaz, Maximilian Sterger egyetemista fedőneve is női név (Mathilde) volt. Általában a jelentések német nyelvűségének megfelelően a fedőnevek is német jellegűek (a nagyon kevés kivétel egyike a „Michael Kerekes", melyet először Boér Antal használt, majd elbocsátása után megörökölte a helyére felvett Vincenz Nicoledom is; vagy a „Farkas Josef" fedőnév a soproni rendőrigazgató ügynökei között), nyilvánvalóan ezzel is

[78] Majláth előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1866. aug. 23. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge KZ 3158/1866.

igyekeztek fedni az ügynök nemzetiségét, hiszen az azonosításához az is – ha csak halvány – támpont lehetett.[79]

Erdélyben mind a kormányzóság, mind a rendőrigazgatók a fedőnévvel szemben inkább a római számmal vagy a nagy, illetve kisbetűvel való jelölést választották. Az ismert személyek esetében összesen négy fedőnév fordul elő (Stolzenburger, Moldauer, Willibald, Neuman).

Természetesen igyekeztek az alkalmazók a lehető leghatékonyabban védeni ügynökeiket a lelepleződés ellen. Ennek fontos eszköze – a fedőnevek és kódok alkalmazása mellett – az érintkezés mechanizmusának pontos szabályozása volt. Nem tudunk arról, hogy bármiféle központi útmutató létezett volna arra vonatkozóan, hogyan kell a kapcsolatot tartani az ügynökökkel. Kempen törekvései mindenesetre azt is célozták, hogy a rendőri hatóságokon belül az ügynökökkel foglalkozó néhány hivatalnokokon kívül a többi rendőrhivatalnoknak ne legyen betekintése az ügynökügyekbe. Másrészt a post restante címeken keresztüli írásbeli érintkezés nyújtotta a legszilárdabb védelmet a közvélemény előtti lelepleződéssel szemben, de ennek hatékonyságát is fokozandó, ahogy láttunk már erre néhány példát, a bécsi központi hatóság leginkább újságszerkesztőségi levelek álruhájába öltöztette levelezőihez intézett instrukcióit. Tudjuk, hogy a postán keresztül történő kapcsolattartás gyakori lehetett a rendőrigazgatók és ügynökeik közötti kommunikációban is, de erre konkrét példákat bemutatni nem tudunk. A szóbeli jelentést mindenesetre inkább csak a feltétlenül szükséges esetekben – legtöbbször írástudatlan konfidenssel – alkalmazták. Ha azonban folyamatosan konkrét feladatokkal akarták ellátni az ügynököket, szintén nem nélkülözhették a szóbeli instruálást. Mindezekkel szemben Worafka például láthatóan inkább a szóbeliségen látta a nagyobb biztonságot a lebukás ellen. Emlékezhetünk rá, 1867. tavaszi jelentése szerint kerülte informátoraival az írásbeli kapcsolattartást, általában szóban referáltak neki, csak két konfidens küldött néha-néha írásbeli

[79] A kassai rendőrigazgató legtöbb ügynöke esetében nem közölt sem fedőnevet, sem kódot, azaz valószínűleg az ügynökök nagyobb részével szóban érintkezett. Összesen öt ügynöke fedőnevét ismerjük, ezek mindegyike ál személy- és családnév, bár három esetben megtartották valódi keresztnevük: (például: Johann Sedlak helyett Johann Beer stb.). A nagyváradi rendőrigazgatótól szintén kevés ügynökkimutatást ismerünk, az ezekben közölt fedőnevek szintén ál személy- és családnevek voltak. A soproni rendőrigazgató ügynökeinél egyetlen alkalommal előfordult fantázianév (Mars), a legtöbb esetben hamis vezetéknév szerepelt keresztnév monogrammal, de szinte soha nem egyezett meg a kezdőbetű az igazi név kezdőbetűjével sem a családnév, sem a keresztnév esetében. A pozsonyi rendőrigazgató ügynökei között előfordult a számmal jelölés, egyetlen betűmonogram használata (ez esetleg megegyezhetett a családnév első betűjével), de fantázianevek is jelen voltak (Simplex, Világos, Roton, Norg), két alkalommal a valódi név egy elemét megőrizte a fedőnév: „Josef" (=Josef Löwinger), „Johann Wanya" (=Johann Nitschner).

jelentéseket.[80] A pontos eljárás kialakítása tehát a kapcsolattartás útjának–módjának meghatározásában mindenkor a rendőrigazgató hatáskörébe tartozott.

Fontos lépés volt, mint láttuk, hogy 1855-ben Kempen elérte, hogy az igazságszolgáltatás fórumain ne kelljen megjelenniük az informátoroknak. Nem volt ez másként a következő évtizedben sem, konkrét magyarországi példákon keresztül szemléltethetjük az eljárást: A Somogyi József–Jámbor Endre-féle szervezkedés (1863) tagjai ellen folyó pesti hadbírósági eljárás során az iratok közé csatolták egy „Confident No. I”-ként jelölt személy Somogyira nézve terhelő vallomását, aki vallomása végén kifejezetten kérte nevének titokban tartását. Feltűnik ugyanitt a 2. számú konfidens is, s a hivatalos iratok egyikük kilétét sem fedik fel. Coronini országos hadparancsnok azt az utasítást adta, hogy amennyiben a hadbíróság bármelyik konfidenstől valamit pótlólag kérdezni akar, a kérdéseket hozzá küldjék el, s a válasz is majd az ő közvetítésével érkezik.[81] Egyiküket, Viola Károlyt azonban Worafka egy Johann Ritter von Neuwirth vezérőrnagyhoz, a pesti kerületi város- és várparancsnokhoz intézett levélben külön lezárt borítékban megnevezte, kérve, hogy teljes titoktartás mellett hozzák azt a hadbíróság tudomására, hiszen a letartóztatások, házkutatások és az eljárás biztosan érinti majd őt is. Ezután Neuwirth nyilván szóban instruálta a hadíróság vezetőjét.[82] (A másik informátor vélhetően Gelich Richárd volt.)

Másik példánkban Marx kassai rendőrigazgató 1863 nyarán illegális nyomtatott proklamációk ügyében a neki bizalmas feljelentést tett személlyel folytatott kihallgatásról két jegyzőkönyvet készíttetett, a hivatalos változatban nem nevezték meg az informátort, míg készült egy bizalmas változat, amelyet személyesen Neuwirthnek küldött el, az már tartalmazta a feljelentő (Györffy Imre, nemes, rendelkezési állományú császári szolgabíró) személyi adatait is.[83] Ugyanakkor az országos hadparancsnok felé tett bizalmi gesztus nem „járt” automatikusan a kerületi katonai parancsnokságoknak. Amikor ugyanis Marx egyik ügynökéről, Hunyor Mihály vehéci papról jellemzést kért a pest–budai kerületi katonai parancsnokság, Marx nem fedte fel annak ügynök mivoltát, bár

[80] Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. márc. 5. HHStA, IB, BM 1230/1867.
[81] Összefoglaló „Confident No. I.” vallomásáról, Coronini levele a pest–budai katonai város- és várparancsnoksághoz, Buda, 1863. jún. 10. HL Absz. kori iratok IV. 19. K.k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863-1864. II. Nr. g/11. 43.
[82] Worafka jelentése Neuwirthhez, Pest, 1863. júl. 24. (saját kezű felnyitásra „zur eigenhändigen Eröffnung”) HL Absz. kori iratok, IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863-1864. Nr. 310.
[83] Marx jelentése Neuwirthez, Kassa, 1863. aug. 11. HL Absz. kori iratok, IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863-1864. II. Nr. 461.; Györffy Imre 1859-ben a szepesolaszi járás szolgabírája. Staats-Handbuch, Ungarn, 1859. 193.

jellemzésében halvány jelzést adott, mondván, Hunyor „magatartása olyan jellegű, hogy megváltozott felfogásának tartósságára” számítani lehet.[84]

A Kempennek az ügynöki állományról 1852–1854 között küldött jelentésekből kirajzolódik, hogy milyen tulajdonságokat értékeltek a leginkább nagyra a rendőri és közigazgatási vezetők az ügynökök tevékenységében: találékonyság, ravaszság, ügyesség, óvatosság, merészség, vállalkozó szellem, fáradhatatlanság. Eközben a leggyakoribb felrótt negatív tulajdonság az elővigyázatlanság, megbízhatatlanság, jellemtelenség és fecsegésre való hajlam volt.[85] Az ügynökkel szemben elvárás volt továbbá, hogy előzetes engedély nélkül ne kezdjenek magánakciókba, szigorúan az utasításokhoz tartsák magukat. Amikor például a már említett Vukadinović saját szakállára és költségére Belgrádba utazott, hogy egy „pánszláv összeesküvést” leplezzen le, azután ott pénzzavarba kerülve pénzt kért, Kempen kategorikusan megtagadta, hogy közvetlen kapcsolatba lépjen vele, s legfeljebb mérsékelt utazási költség folyósítását tartotta elképzelhetőnek, de csak ha indokolt, mint írta, „egy bizalmi önkényes kirándulásait semmilyen módon nem vehetjük figyelembe”.[86]

Melyek voltak a legjellemzőbb problémák, amelyekkel az ügynökök alkalmazása során az alkalmazóknak meg kell küzdeniük? Egyrészt a hallgatagság láthatólag nem tartozott az informátorok legjellemzőbb tulajdonságai közé. Visszatérő probléma volt az, hogy az alkalmazás lezárulta után dicsekedtek bizalmas kapcsolataikkal. 1855 augusztusában például Győrből jelentették, hogy Domian György vívómester, aki 1849-ben állítólag Schliknek végzett bizalmas szolgálatokat, 1851-ben pedig a soproni kerületi parancsnokság küldte titkos megbízással Konstantinápolyba, majd Franciaországban és Angliában is járt, a jelentés idején pedig a városi árvaügyi hivatal napidíjasa volt, dicsekedett titkosrendőri mivoltával.[87]

---

[84] „…war sein Verhalten der Art, daß auf die Fortdauer seiner Gesinnungsändern geschloßen werden konnte”. Marx feljegyzése a kassai katonai paransnokság számára, Kassa, 1863. aug. 7. HL Absz. kori iratok, IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863-1864. II. Nr. 467.

[85] Vö. Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 28.

[86] „In der Folge kann jedoch auf willkührliche Ausflüge eines VertrauensOrganes, keinerley Rücksicht genommen werden.” Kempen levélfogalmazványa Fischerhez, Bécs, 1855. ápr. 28. HHStA, IB BM 1793/1855.

[87] Kempen levele a magyarországi kormányzóság elnökségéhez, Bécs, 1855. szept. 12., jelentés Albrecht főherceg megbízásából, Buda, 1855. okt. 16. HHStA, IB BM 3256/1855. Csak egy további példa a sok közül: 1852 decemberében Protmann jelenti, hogy az általunk korábban már említett nyugalmazott huszár százados, Hrankay József nyilvános helyen azzal dicsekedett, hogy annak idején Welden megbízásából titkos megbízásokat teljesített. Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1852. dec. 27. HHStA, IB BM 301/1852.

Ennél már csak az volt kellemetlenebb, ha az ügynök alkalmazásával egyidőben fecsegett, akár csak kivagyiságból vagy alkalmilag „felborozva”. De gyakran összekapcsolódott ez zsarolási ügyekkel is, amint azt bőségesen láttuk már az eddigiekben is.

A hatóságok számára továbbá időnként az is gondot okozott, mit csináljanak feleslegessé vált informátoraikkal, pontosabban bizalmasaikkal. Hiszen az alárendelt, pénzben rendre „kifizetett” ügynököket egyszerűen elbocsátották, de azok számára, akik valamelyest beleláttak az államrendőrségi tevékenység struktúrájába, vezetőinek tevékenységébe, biztosítani kellett jövőjüket. Felidézhetjük Adolph Naske példáját, akit ugyan elbocsátottak, de láthatóan igyekeztek gondoskodni számára megélhetési forrásról. Ha nem sikerült a „békés válás”, maradt a fizikai eltávolítás: áthelyezés vagy internálás formájában. S egykori működése színhelyére a volt bizalmast majd csak évekkel később engedik vissza. Részletesen látni fogjuk ezt Zákos Elek példáján.

Kevesen voltak az évekig folyamatosan ügynöki státusban levők, s ez nem véletlen. A fluktuáció az egész rendszerre jellemző elem volt. A rendőri hatóságok dilemmája ugyanis folyamatosan érzékelhető informátoraikkal kapcsolatban. Egyrészt fel-felmerült az a kérdés, vajon az informátor által szállított információk hitelt érdemelnek-e, nem vezetik-e őt személyes érdekek, indulatok, és így tovább. Az állandó honoráriumot kapó informátortól ráadásul természetesen rendszeresen teljesítményt is elvártak, hetente 1-2 jelentést, de a szorgalmasabbak akár kétnaponta is jelenthettek. Ez az állandó teljesítménykényszer azonban, ahogy erről már szó esett, egy idő után önkéntelenül is afelé terelte az ügynököket, hogy az újságok általuk kiszínezett híreit is saját értesülésként prezentálják, piaci pletykákról számoljanak be csupán, és így tovább. Ennek következtében viszont elkerülhetetlen volt a bizalomvesztés az alkalmazó részéről.

A különösen sikeres, a politikai szervezkedések szálaiba is beavatott informátor esetén viszont azt kellett a rendőri alkalmazónak árgus szemmel figyelnie, nem lepleződött-e le ügynöke a közvélemény előtt, hiszen ha ennek jelei mutatkoztak, meg kellett szabadulnia tőle. Néhány esetben tudjuk, igen jól sikerült a konspiráció: Wargha István rendőrséghez fűződő kapcsolatai körülbelül másfél éven keresztül, egészen 1852 végéig rejtve maradhattak annak ellenére, hogy letartóztatások egész sora „száradt a lelkén”. Szekulits István, illetve Gelich Richárd szintén évekig élvezhette a közvélemény bizalmát. Mindazonáltal a helyi lakosság előtt a titkosság megőrzésére csak akkor lehetett mód, ha az érintkezés a megbízó és az ügynök között írásban történt, post restant címek közbeiktatásával. Ha szóban jelentett, akár csak alkalmanként az illető, természetesen

feltűnt előbb-utóbb gyakori látogatása a rendőrség épületében. (Ez történt például Pozsonyban a már említett Lichtenstein Józseffel.) De az utazó ügynökök is lelepleződhettek. 1857. szeptember elején például Albrecht főherceg értesítette Kempent, hogy a kormányzóság Eger és Eperjes környékére küldte egy (általa meg nem nevezett) ügynökét, hogy a londoni emigráns honvéd alezredes Mednyánszky Sándor ott élő testvéréből esetleges információkat szedjen ki. Az ügynök – a már említett Kecskés Ede – azonban nagyon óvatlan volt, magát Kossuth sógorának adta ki, kihívó kijelentéseket tett, s kihívóan viselkedett a csendőrséggel szemben is, amely letartóztatta. Ráadásul néhány nappal azután újra megjelent a környéken, így mindenki számára világossá vált, hogy csak rendőrügynök lehet. A Legfelső Rendőrhatóság hivatalnokaiban még az a lehetőség is felmerült, hogy Kecskés szándékosan viselkedett így, nem akarván a rábízott feladatot sikerrel zárni.[88] Így azután november elején Kempen – egyébként minden kommentár nélkül – elküldte a főhercegnek azt a feljegyzést, amiből kiderül Kecskés lelepleződése a helyi lakosság előtt.[89]

Akár így, akár úgy, néhány év alatt „elhasználódtak" az informátorok, s akkor hirtelen maguk is megfigyeltté váltak. A legtöbb esetben nemcsak elbocsátották őket, hanem igyekeztek őket lakhelyükről a rendőrségi kiutasítás és internálás eszközével eltávolítani. S a legtöbbször – bármennyire is próbálkoznak – már nem volt út számukra vissza a rendőrségi kapcsolatok felé.

Külön problémát jelentettek a rendőri hatóságok számára az „álügynökök", a magukat rendőrinformátornak kiadó szélhámosok. 1851 őszén például Morvaországban akadt egy bizonyos Johann Gartner vasúti alkalmazott (korábban szállásmester a hadseregben), aki Bach nevében és a belügyminisztérium pecsétjével kiállított hamisított felhatalmazólevéllel több városban is megjelent hol elegánsan felöltözve, hol tiszti egyenruhában, s gazdag polgároktól pénzt csalt ki. A hamisított felhatalmazó levél szerint jogosult volt azokat, akik a kormányról illetlenül nyilatkoznak, letartóztatni és hadbíróságnak átadni, a civil, katonai és csendőri hatóságok asszisztenciájával.[90] De Kempennek is bőven jutott az efféle esetekből.[91] Akadt, ha elvétve is, nő is közöttük. A

[88] Feljegyzés aláírás nélkül, 1857. okt. 29. HHStA, IB BM 1850/1857.; feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1858. júl. 17. AVA OPB Präs. I. 2179/1858.

[89] Albrecht főherceg levele Kempenhez, Buda, 1857. szept. 9., Kempen levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1857. nov. 2. HHStA, IB BM 1850/1857.

[90] Az ügy iratait lásd: HHStA, IB A Akten Nr. 9182.

[91] *1853*: Velencéből jelenti Schroth, hogy Candido Stiepan, az ottani törvényszék nyugalmazott hivatalnoka dicsekedik nyíltan azzal, hogy Kempentől személyesen megbízást kapott a katonai és civil hatóságok esetleges visszaéléseiről jelentést tenni, s ezt pénzek kicsalására használja fel. Kempen cáfol, úgy nyilatkozik, a személy Bécsben teljesen ismeretlen, szigorú eljárást rendel el. (Schroth jelentése

csehországi lakos Albert Kupkát az 1848. októberi bécsi forradalmi eseményekben való részvételért elítélték, s már komáromi sáncfogsága idején is szállított információkat, majd amnesztiával szabadult. Kempen 1853 őszén Oravicára küldte Törökországból érkezett forradalmi emisszáriusok felderítésére. Miután azonban a területileg illetékes csendőrparancsnok egy házasságon kívüli szerelmi viszonyon kívül csak azt tudta jelenteni róla, hogy – megszegve az utasításokat – a járási biztosnál felfedte küldetését és útlevelet kért a maga és élettársa részére, Kempen azonnal visszahívta, és Csehországba toloncoltatta. (Ott 1854 tavaszán váltóhamisítással vádolták, gazdag bánáti földbirtokosnak adta ki magát, majd letartóztatása után öngyilkos lett.) 1854 szeptemberében viszont azt jelentették, hogy volt szeretőjét – aki állítólag 1848–1849-ben a honvédseregek kíséretében járta az országot –, Kolozsvár környékén őrizetbe vették, mivel gyanús politikai kapcsolatokkal vádolták, ő pedig erre azzal védekezett, hogy a Legfelső Rendőrhatósággal áll „bizalmi viszony”-ban.[92]

Kempen 1855 nyarán külön rendeletben szólította fel a tartományok helytartóit/kormányzóit, hogy a magukat a Legfelső Rendőrhatóság ügynökeinek kiadó „rossz hírű” egyének ellen, akik dicsekednek állítólagos bizalmas kapcsolataikkal, határozottan lépjenek fel.[93] Ugyanakkor, bár Kempen szinte minden esetben – mondhatni, reflexszerűen, függetlenül attól, hogy az illető magáról megfeledkezett valódi konfidens volt, vagy tényleg egyszerű szélhámos – azonnal cáfolt mindenféle bizalmi kapcsolatot a lefülelt és hivatala között a hatóságának tekintélyét védendő, jó néhány esetben pedig sejthető, hogy inkább az előbbiről volt szó. Idézzünk fel két magyarországi példát! 1855

Kempenhez, Velence, 1853. júl. 12., Kempen levélfogalmazványa von Schroth-hoz, Bécs, 1853. júl. 18. HHStA, IB BM 175/1853.) *1855*: Maltz bécsi rendőrigazgató jelenti, hogy Josef Flatschek kereskedő csalta ki 5 konvenciós forint adósságának meghosszabbítását valakitől a Legfelső Rendőrhatóság ügynökének adva ki magát. (Maltz von Maltenau jelentése Kempenhez, Bécs, 1855. aug. 9. AVA, OPB Präs. II. 6058/1855.), ugyanebben az évben ugyancsak Bécsben egy a katonai rendőrség intézkedésének ellenálló férfi, Anton Hirsch állította magáról, hogy a Legfelső Rendőrhatóság ügynöke. Kempen cáfol, s szigorú kivizsgálást rendel el. (Maltz von Maltenau jelentése Kempenhez, Bécs, 1855. dec. 13., Kempen levélfogalmazványa Maltz von Maltenauhoz, Bécs, 1855. dec. 16. AVA, OPB Präs. II. 9590/1855.; Eminger alsóausztriai helytartó levele Kempenhez, Bécs, 1855. dec. 27. HHStA, IB BM 3256/1855.) *1858*: Bécs: Mathias Spiegel marhakereskedő – aki már 1848 előtt az akkor bécsi polgármester Czapka számára szállított időnként információkat a „marhapiacról” – ellen érkezett feljelentés, hogy magas rendőrségbeli kapcsolataira hivatkozva igyekszik izraelita társaitól pénzt kicsalni. (Kempen levélfogalmazványa Czapkához, Bécs, 1858. okt. 23., Czapka jelentése Kempenhez, Bécs, 1858. dec. 9. HHStA, IB BM 3883/1858.) Morvaországban pedig Franz Moritz katonatiszt állította magáról, hogy Kempen hivatalának ügynökeként kell a pékárukról és italokról s más rendőrségi ügyekről információkat gyűjtenie. Kempen cáfolta, hogy bármiféle alkalmazásban állna. (Lažanzký morvaországi helytartó jelentése Kempennek, Brünn, 1858. júl. 3., Kempen válasz levélfogalmazványa, Bécs, 1858. júl. 5. AVA, OPB Präs. I. 2037/1858.)

[92] Kupkára és szeretőjére vonatkozóan lásd: HHStA IB BM 12/1853., 3775/1853., 3926/1854., AVA OPB Präs. I. 496/1854., MOL D 44 1854:3066.

[93] Kempen levélfogalmazványa a tartományi helytartókhoz/kormányzókhoz, Bécs, 1855. júl. 27. HHStA, IB BM 3256/1855.

őszén Pestről jelentették, hogy Ramsey József volt cs. k. hadnagy részegen egy este elfogatott egy szolgát azzal, hogy az tartozik neki, s arra hivatkozott Protmann előtt is, hogy ő Kempen személyes ügynöke. Kempen – nem cáfolva a megbízás tényét – röviden arra utasította Protmann, hogy „minden kímélet nélkül" lépjenek fel ellene, ha még egyszer hasonló állításokkal állna elő.[94] 1857-ben pedig Pozsonyból jelentették, hogy a részben köztörvényes, részben politikai ügyekben többször elítélt Simonyi (Schima) József a városban telepedett le, s rendőrügynöknek kiadva magát igyekezett megélhetését biztosítani, miközben valóban megkörnyékezte a helyi rendőri hatóságokat, de információit értéktelennek találták. Korábban azonban nyilvánvalóban próbálkozott Kempennél is, mivel Kempen 1856 szeptemberében már mint korábbról jól ismert Simonyiról írt róla.[95]

Hogyan vélekedtek a konfidensekről a kormányzati rendszer vezető férfiai? Sokat elárul erről Krauß pénzügyminiszter kijelentése 1850 elején Zákos Elek kapcsán a minisztertanács ülésén: efféle dolgokra – mondja – tiszteletreméltó személyiség egyébként sem jönne számításba.[96] De Kempen maga sem vélekedhetett másképp, emlékezzünk csak naplósoraira Gajjal kapcsolatban! A közvetlen alkalmazók, a rendőrigazgatók véleményét nem ismerjük, de feltehetőleg az erkölcsi elítélés és megbélyegzés a fizetést húzó ügynökökkel szemben őket is jellemezhette, miközben – s ez persze a rendőri és politikai vezetés magasabb szintjein levőkről is feltehetőleg elmondható – az „elhivatottságból" jelentgető bizalmasokat már effajta értékítélet nem sújtotta.

Az ügynökök társadalmi megoszlása

Mennyire lehet a rendelkezésre álló adatok alapján statisztikai kimutatásokat készíteni az ügynökök társadalmi státusáról? Korábban Wolfram Siemann közölt a foglalkozási megoszlásra nézve egy adatsort az egész birodalomra vonatkozóan az 1853-ban

[94] „ohne alle Nachsicht"; Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1855. okt. 26., Kempen levél fogalmazványa Protmannhoz, Bécs, 1855. okt. 31. HHStA, IB BM 3256/1855.
[95] Kempen levélfogalmazványa Podolskyhoz, Bécs, 1856. szept. 30. HHStA, IB BM 2585/1856.; Attems gróf, a pozsonyi helytartósági osztály vezetője jelentése Albrecht főhercegnek, Pozsony, 1857. jan. 26. (másolat) Uo. 94/1857.
[96] „…auf eine achtungswerte Persönlichkeit komme es dabei ohnehin nicht an", a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. jan. 30. MRZ 464/1848. Közli: Ministerratsprotokolle II/2. 79.

„alkalmazásban” álló személyekről Kempenhez befutott információk alapján. Ő a következő eredményekre jutott:[97]

1.	A régi rendek és az értelmiség:	60 fő
	(köztük 30 egyetemi ember, 6 földbirtokos, 5 egyházi)	
2.	Állami alkalmazottak és az államtól függőek:	109 fő
	(köztük 18 katona, a többi hivatalnok)	
3.	Kereskedelem és ipar:	85 fő
	(köztük 35 kézműves, 31 kereskedő, 14 vendéglős, 1 gyáros)	
4.	Munkások és kereskedősegédek:	21 fő
5.	Különbözők: Nők	11 fő
	Parasztok	2 fő
	Tanuló	1 fő
	Összesen	289 fő

Ez a statisztikai kimutatás is azonban magán viseli az efféle vállalkozás nehézségeinek nyomát. Ezek fő forrása az a tény, hogy a rendőrigazgatók, illetve a kormányzók/helytartók igen gyakran csak hiányosan töltötték ki a Kempen által kért adatlapot, így az „ismeretlen” esetek nagy száma miatt statisztikailag értékelhető eredményeket nemigen állíthatunk elő. A helyzet pedig (a nem meghatározását nem számítva) éppen a foglalkozási megoszlás tekintve a legkedvezőbb. Ez persze nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne lenne érdemes efféle adatsorokat összeállítani, de szem előtt kell tartanunk a bizonytalanságokat a tanulságok levonásakor.

Nézzük, milyen megállapítások tehetők a Kempenhez befutott ügynökkimutatások alapján összeállított adatbázis adatai áttekintése után!

A legteljesebb adatsor természetesen a nemre vonatkozó. Eszerint mind a három tartományban a férfi konfidensek domináltak, a nők szerepe – a közvélemény suttogása ellenére[98] – nem volt jelentős. (Lásd a 14. sz. táblázatot)

Életkorukat illetően talán meglepetés lehet, hogy túlnyomó többségük általában véve a harminc év feletti, idősebb generációból került ki (bár itt viszonylag nagy az ismeretlen korúak száma), ezzel is összefüggésben a nagyobb részük feltehetőleg házas.

[97] Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 29-32.
[98] Vö. Sasku Károly szövegével az őt állítólagosan üldöző rendőrspiclikről: „Nő spion majdnem annyi van, mint férfi.” „A Protman polizei spion cinkosai gaztettei, melyeket főleg két év alatt egy folytában, de egész Ferencz József zsarnoklása alatt elkövettek ugyanazon egy emberen” OSZK Kt Quart. Hung. 2523.

(Az ismeretlen adatok nagy száma miatt nem tehetünk itt kategorikus kijelentést.) Sokkal kevésbé jellemző az „egyedülálló” családi állapot. Ugyanakkor jellemző, hogy a hat ismert státuszú nő közül hárman hajadonok, ketten özvegyek, s csak egy volt férjezett. A gyermekek számára vonatkozó részt végképp nagyon hiányosan töltötték ki az alkalmazók, ezért erre nem térek ki az elemzésben. (Lásd a 14. sz. táblázatot)

A felekezeti megoszlásra vonatkozóan a korabeli közvélemény mindenekelőtt arról suttogott, hogy feltűnően sok izraelita állt az államrendőrség szolgálatába.[99] Nem volt teljesen alaptalan ez a vád (a szabadságharc alatt a császári katonai vezetők által alkalmazottak között például valóban feltűnően sok esetben közülük alkalmaztak katonai ügynököket[100], de ugyanez a hír járta a honvéd hadsereg számára kémkedőkkel kapcsolatban is[101]). Ha azonban megvizsgáljuk az adatokat, alapvetően nem egy, hanem két csoport szerepe válik hangsúlyossá. Egyértelműen a katolikus ügynökök alkották az ügynöki állomány gerincét, mellettük valóban az izraeliták képviseltették magukat nagyobb számban – de kizárólag Magyarországon. Őket minden esetben a rendőrigazgatók alkalmazták, ez feltehetőleg összefügg azzal is, hogy a foglalkozásszerkezetben – amint látni fogjuk – a területileg mozgékony és a lakosság különféle rétegeivel kapcsolatban álló kereskedelmi foglalkozásokat űzők számottevő súllyal szerepeltek. Reformátusok csak elvétve szerepeltek (s csak Erdélyben), ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy a református felekezetet a forradalom bázisaként tartotta számon a bécsi kormányzat, s eleve jól érezhető politikai gyanakvással tekintett híveire. Természetesen a rendőrigazgatók törekedtek arra, hogy a területükön élő lakosság felekezeti megoszlásának megfelelően minden felekezetből alkalmazzanak ügynököket, de ez láthatólag leginkább az erdélyi rendőri hatóságoknak sikerült, s legkevésbé a

[99] Miskolczy Ambrus idézi Kossuth egykori bizalmasának, Vörös Antalnak a feljegyzését: „A forradalom után a zsidó [!] vitték a denunciánsok fő szerepét.” Miskolczy: Szemere Bertalan napja 156.

[100] Felső-Magyarországon a már említett Moses Josef Weinblum, David Weiss mellett az aktákban felbukkan Moses Stern (AVA, Ob. Polizeibehörde, Präs. 133/1856.), Ignaz Stern (HHStA, IB BM 21/1852.). David Herskowitz, Ignaz Schönbrunn és Israel Facher ungvári izraeliták szintén a „lázadás” alatti szolgálataik jutalmazását kérték 1850 nyarán. (HHStA, IB A Akten Nr. 2309.) Facher egy más alkalommal Josef Lichtmann-nal együtt adott be kérvényt. (HHStA, IB A Akten Nr. 3003). David Weiss neve tűnik még fel az aktákban 1850 tavaszán. HHStA, IB A Akten Nr. 1680.; Moses Weinberger Urbannak tett szolgálatainak díjazását kérte később. (HHStA, IB A Akten Nr. 2949.) De természetesen ekkor sem kizárólag izraeliták végeztek efféle szolgálatokat. Bogáthy György nemes (1850-ben Fogaras környékén erdőbiztos) szintén Urbannak és Heydtének végzett hírszerzői tevékenységet. (HHStA, IB BM 31/1853.); Müller Simon pesti fodrászról is igazolta Geringer, hogy 1848–1849-ben hírszerzői tevékenységet végzett a császári csapatok számára. Geringer levele Albrecht főhercegnek, Buda, 1851. nov. 26. (MOL D 39 1. cs. Nr. 80.)

[101] Vö. Windisch-Grätz proklamációja, Buda, 1849. febr. 11.: „…bizonyos tudomásomra esett, hogy a’ pártütők által többnyire épen az izraeliták használtatják magokat kémekül és szálitókul [!] …” Gyüjteménye a’ Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak I. 41.

magyarországiaknak (feltűnő e tekintetben a görög-katolikus és a református ügynökök hiánya az ismert esetekben). (Lásd a 14. sz. táblázatot)

Az ügynökök túlnyomó többsége a magyar korona országaiban született. E tekintetben a közölt táblázat megtévesztő lehet, mivel csak azokat tartja nyilván „tartományon belül" születetteknek, akik az akkori közigazgatási megoszlásnak megfelelően ugyanabban a tartományban születtek, ahol éltek (azaz egy magyarországi születésű erdélyi konfidens már a „tartományon kívül" született kategóriába került, s fordítva). Összesen 27 fő született a magyar korona országain kívül, s egy fő Horvátországban. A tartományi megoszlás azt mutatja (Erdély: 5 fő, Magyarország 20, Szerb Vajdaság- és Temesi Bánság: 3), hogy arányaiban ez leginkább a Szerb Vajdaságban volt jellemző, illetve Magyarországon. Nyilvánvaló előnynek számított persze ezen túl, ha az ügynökök lakóhelyük szülötteként már hosszú ideje az adott település lakói voltak, az erre való törekvés a táblázat adataiból talán kikövetkeztethető. (Lásd a 14. sz. táblázatot)

Nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatokat Kempen nem kért beosztottjairól, így azok arra csak esetlegesen tértek ki, például a „megjegyzések" rovatban. A több nemzetiség által lakott területeken a rendőri vezetők természetesen igyekeztek valamennyi nemzetiség sorából konfidenst alkalmazni, s a nemzetiségi ellentétek lenyomata tetten érhető a jelentésekben, ezt szemléltethetjük a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság példáján. Egyrészt a már többször említett Pollák Móric (törökországi magyar menekültként is rendőrügynök, majd hazatérése után óbecsei informátor) egyik jelentésében a következőket írja: „Szükségesnek tartottam a szerbeket pontosan megfigyelni, mivel ez a nép ravasz, vad, bosszúálló és izzó gyűlöletet táplál Ausztria ellen. Jelenleg legalábbis a császári kormánynak nincs nagyobb ellensége náluk."[102] 1853 tavaszán viszont egy Bécsbe címzett névtelen feljelentés Zomborból azzal vádolta a magyarokat, hogy a milánói felkelés ideje alatt a felkelés sikerében reménykedve gyakrabban húzatják a „Kossuth-indulót" (!).[103] Minderre vonatkozóan azonban nem rendelkezünk adatokkal.

[102] „Ich habe es für nothwendig erachtet die Serben genau zu beobachten, denn dieses Volk ist schlau, wild, rachsüchtig, und bewahrt einen glühenden Haß gegen Oesterreich. Für den Augenblick wenigstens hat die kais. Regierung keinen größeren Feind." Két eredeti jelentés „P.T." szignóval, „Aali" aláírással, 1854. dec. 5., 18-23. HHStA, IB BM 5738/1854.

[103] „Kossuth-Marsch"; Kempen levélfogalmazványa Jablonsky báróhoz, a 9. csendőrezred parancsnokához, Bécs, 1853. márc. 16. AVA, OPB Präs. I. 365/1853. Kempen a területileg illetékes csendőrparancsnokot utasította a kivizsgálásra, az eredményt azonban nem ismerjük.

A foglalkozásszerkezetet illetően az 1857-es népszámlálás megfelelő kategorizálásából indultunk ki,[104] de a „hivatalnok” kategóriából kimetszettük a „tanító, tanár” kategóriát, valamint a „földbirtokos” kategóriából a „bérlő, uradalmi alkalmazott” kategóriát a gazdatisztek, lovászmesterek, stb. számára. Azaz az eredeti 18 kategória helyett 20 kategóriába soroltuk be az ügynököket a „jelenlegi foglalkozásuk”-ként megadott adatok alapján. Így a városi, községi és állami hivatalnokok ugyanazon kategóriába kerültek, s ide sorolták a napidíjas kisegítőket is. Az „egészségügyi személyzethez” tartoztak az orvosok, sebészek, szülészek, bábák, fogorvosok. A „földbirtokos” kategória egyaránt magában foglalta a volt nemesi földbirtokost és a paraszti birtokost is. Nagyon vegyes kategória a „ház- és járadéktulajdonos”, hiszen ide kellett besorolni „járadéktulajdonosként” a nyugdíjat vagy kegydíjat élvezőket, valamikori foglalkozásuktól függetlenül. Igyekeztünk a nőket ismert foglalkozásuk alapján besorolni a táblázatba, csak akkor kerültek a „nők” kategóriába, ha erre nem volt lehetőség.

A rendelkezésre álló adatokból összeállított táblázat (lásd a 15. sz. táblázatot) tanúbizonysága szerint négy csoport tekinthető jelentősnek: Mindenekelőtt feltűnő – Kempen tiltása ellenére – a hivatalnokok viszonylag nagy számú jelenléte az ügynökök között, mégpedig mindhárom tartományban. Számottevő részük azonban napidíjas kisegítő volt csupán, túlnyomó többségük legfeljebb beosztott kishivatalnok. Másrészt számukat növeli, hogy a rendőrigazgatók egy része honorárium nélküli levelezőit is felvette a kimutatott ügynökök listájába (s hivatalnokok szolgálatainak igénybe vételét ilyen feltételekkel Kempen sem helytelenítette). Nem meglepő, hogy a második legnépesebb kategória a kereskedőké, hiszen a foglalkozásuk jelentette előnyök a rendőri ügyek felelősei előtt is nyilvánvalók lehettek. A „gyáros, iparos” kategória tagjai kivétel nélkül olyan kisiparosok voltak (szabók, cipészek, stb.), akik kiterjedt kliensi körrel rendelkezhettek a lakosság körében. A „ház- és járadéktulajdonosok” túlnyomó többsége pedig nyugdíjjal rendelkező volt hivatalnok vagy katona volt. S ez azonnal elárulja, hogy a táblázat adatai nagyon csalókák a „katona” kategóriát illetően, ugyanis míg aktív katona valóban nagyon kevés szerepelt az ügynökkimutatásokban – érthető okokból, hiszen a lakossággal való kapcsolattartásuk csak nagyon ritka és formalizált lehetett –, addig a korábbi életút adatai alapján megállapítható, hogy megközelítőleg 25 fő rendelkezett valamiféle hadseregbeli pályafutással (akár tisztként, közlegényként vagy hadi

[104] Vö. Dányi: Az 1850. év 1857. évi népszámlálás 54.

beszállítóként). Ez nyilván a megbízhatóság egyfajta garanciájának számított a rendőrigazgatók szemében. Azaz az ügynökök több, mint egyharmada vagy hivatalnok vagy katona volt korábban vagy a jelentéstétel időpontjában. Meglepő ugyanakkor az ügyvédek hiánya – hiszen más típusú rendőrségi forrásainkban – ahogy azt már láttuk – egyáltalán nem ismeretlen a bizalmas információkat közlő ügyvéd alakja. Mindenképpen meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a „földbirtokos" kategóriába kerülők között összesen egy parasztot találunk, a többiek mind volt nemesi földbirtokosok – de az ő jelenlétük az ügynökök között inkább Erdélyre jellemző. A „mezőgazdasági segédmunkás" kategória teljesen üres, ez is mutatja, hogy a falusi agrár népesség körében a rendőrségi információszerzés nem volt jelen. (Ha rendelkezésre állnának, ahogy nem állnak, csendőrségi hasonló adatok, azok feltehetőleg némileg más képet mutatnának.) Feltűnő továbbá az „ipari segédmunkás" kategória, azaz a céhlegények, inasok, stb. teljes hiánya a kimutatásokban – ők a rendőrségi jelentésekben inkább mint megfigyeltek tűnnek fel. Ugyanakkor feltehetőleg félrevezető lehet a „kereskedelmi segédmunkás" kategóriába soroltak alacsony száma (pincérek, szállodai alkalmazottak), mivel más forrásból tudjuk, hogy a szobalányok, pincérek, londínerek, stb. részéről az alkalmi csekély összegekért való információszolgáltatást a rendőri hivatalnokok gyakran igénybe vették, de azt nem tekintették „ügynöki" alkalmazásnak, s ezért nem is jelentették.

A fizetett ügynökök túlnyomórésze mindenképpen a középső és als néposztályok soraiból került ki, az elitet leginkább csak egy-egy házicseléden vagy alkalmi házi alkalmazotton (például mosónőn) keresztül tudták figyeltetni – ha tudták. Szőgyény László szerint – aki a birodalmi tanács tagjaként egyáltalán nem vádolható kormányzatellenes nézetekkel, bár a birodalmi centralizáció irányvonalával sok tekintetben nem értett egyet – a 131 aláírással ellátott, a magyar konzervatív vezető férfiak által szervezett „hódolati felirat" szervezéséről az uralkodó 1857-es magyarországi útja alkalmával a Protmann vezette pest–budai rendőrségnek semmiféle tudomása sem volt, a rendőrség, úgy látszik – kommentálja ezt emlékirataiban – „bár milliókba kerül, csak azt tudja meg, mi nélküle sem maradna titokban".[105] Lássuk be, ha ez valóban így volt, igencsak nagy presztízsveszteséget jelentett a rendőri szervezet számára, s világosan mutatja az informátori rendszer társadalmi hatókörének korlátait.

Ha az 1848 előtti levelezők társadalmi összetételével összehasonlítást végzünk, inkább a különbségek dominálnak: a hivatalnokok aránya visszaszorult, s a hivatalnoki

[105] Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 91.

hierarchia alsóbb szintjei kerültek túlnyomó súlyba, s csak kevés egyházi szerepelt a konfidensek között. (A honoráriumot nem húzó bizalmasok, elsősorban levelezők között azonban feltehetőleg többen lehettek egyháziak, de ezt még becsülni sem tudjuk[106]).

Az 1860-as évekből sajnos nem rendelkezünk efféle rendezett adatbázissal, ahogy ügynökkimutatásokkal is alig. Pusztán a magyarországi vidéki rendőrigazgatók és – biztosok konfidenseiről készült 1866-os kimutatás adataival vethetjük össze korábbi adatainkat, de azokat is csak a foglalkozásszerkezet szempontjából (hiszen születésre, családi állapotra, stb. vonatkozó személyi adatokat ez a forrás nem tartalmaz).[107] (Lásd a 2. sz. melléklet 1866-ra vonatkozó adatait.) Összesen 44 főt tartalmaz ez a lista, közülük 25 fő a jelentéstétel időpontjában is hivatalnok volt (feltűnően sokan a pénzügyigazgatás valamely hatóságánál), de rajtuk kívül még szerepelt 7 fő, akik valamiféle hivatali múlttal rendelkeztek, s négyük pályafutásában szerepelt valamiféle katonai (csendőri) múlt. Ez utóbbi elem ezzel együtt is visszaszorulni látszott a korábbiakhoz képest, míg a hivatalnokok alkalmazása tovább erősödött, s már-már túlsúlyossá vált. S úgy tűnik, ebben nagy különbség nem mutatható ki a vidéki rendőri vezetők között.

Ügynöktípusok – ügynöksorsok

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, létezett-e „hivatásos” rendőrügynök, aki egzisztenciáját tartósan erre a tevékenységre tudta alapozni. Az államnak saját polgárai fölött gyakorolt ellenőrzésének igénye a rendőrinformátorok iránti kereslet megnövekedésével járt együtt. Az állami rendőri szervezet állandósulása lehetőséget teremtett arra, hogy a rendőrinformátorság mintegy állandó megélhetési forrássá váljon, fogalmazhatunk úgy is kissé profánul, a mesterség professzionalizálódjon. Ez a folyamat a Habsburg Birodalom nyugati tartományaiban már a 18. század utolsó évtizedeiben megkezdődött és a 19. század első felében kiteljesedhetett. Amikor például Eduard Beer (Ruszek) bécsi rendőrinformátort[108] a hivatalba lépő új bécsi rendőrigazgató 1851-ben

[106] Az alkalmi feljelentők között is elő-előfordult lelkész. 1850 késő nyarán például egy Szűcs nevű szegedi pap tett bejelentést Szomor Imre egykori főszolgabírónál tett látogatásáról. Bonyhádi Imre megyefőnök jelentése az 5. katonai kerület parancsnokához, Szeged, 1850. aug. 21. HL Absz. kori iratok III. Armee-Commando, Polizei Section 1850:551.

[107] „Confidente der Polizeybehörden in Ungarn außer Pesth". Melléklet Belcredi levélfogalmazványa Worafkához (saját kezéhez), Bécs, 1866. ápr. 29. HHStA, IB BM 1982/1866.

[108] Beer saját bevallása szerint 1824-ben a pozsonyi országgyűlés idején kezdte szolgálatát, majd Bécsben működött egészen addig, míg 1848-ban szélnek eresztették az ügynököket. Állítólag Pulszky Ferenc, a magyar király személye körüli minisztérium államtitkára is megkörnyékezte 1848-ban, hogy álljon a

elbocsátotta (felajánlott számára ugyan hivatalában egy napidíjas alkalmazást, de azt Beer gyenge szemeire és beteges voltára hivatkozva visszautasította), sértődötten írta beadványában, hogy közel harminc év alatt tizenkét rendőrigazgatót szolgált ki, s erre hivatkozva, ha nyugdíjat nem is, de kegydíjat kért a maga számára.[109] A bécsi kormányférfiak bizonyos mértékig respektálták is az efféle érvelést, hiszen – ahogy láttuk már – egyes sokat szolgált, már idős (a beadványa idején hatvan éves Beert mindenesetre még nem találták elég idősnek), megélhetési forrás nélkül maradt informátornak, illetve informátor özvegyeknek az uralkodó csekély kegydíjat juttatott.

Magyarországon mások voltak a feltételek 1848 előtt, 1849 után viszont elvileg megnyílt az út, hogy a rendőrinformátorság mintegy önálló foglalkozássá váljon, s egész egzisztenciát lehessen arra alapítani. Ám ez legfeljebb időlegesen sikerült, de még úgy is csak nagyon keveseknek. A legnagyobb akadályt a „professzionalizáció" útjában természetesen a gyakori politikai kurzusváltások jelentették, hiszen 1860–1861 fordulatos hónapjai erőteljesen szétzilálták a rendőrigazgatóságok és a kormányzóság informátori hálózatát, s az átmeneti konszolidáció után 1867 gyökeres fordulata végleg új helyzetet teremtett. Ennek ellenére ismerünk néhány személyt, aki – ha esetleg kisebb megszakításokkal is – mindkét évtizedre átnyúlóan meg tudta őrizni ügynöki alkalmazását, ha esetleg „át is igazolt" menetközben az egyik érintett hatóságtól egy másikhoz. Vegyük őket sorra: Josef Berndorfer (első említés: 1852 [1849?], utolsó: 1866), Wargha István (1851, 1871), Szekulits István (1852, 1873), Gelich Richárd (1851, 1870). Ide tartozott még, bár nem tudjuk, meddig tartott az alkalmazása, Bíró Mihály, illetve bár aktív ügynöki alkalmazása csak néhány évre terjedt ki (1862–1864), de a magának kialkudott életjáradéknak köszönhetően megélhetését tartósan erre a forrásra tudta alapozni, Asbóth Lajos is (élete végéig, 1882 áprilisáig folyósították számára az évi 1200 forintot[110]). Szekulitsnak emellett volt „polgári foglalkozása" is, Gelich újságíráskodással foglalkozott a '60-as években (Pester Tageblatt), Berndorferről nincs információnk, Warghának nem volt állása (majd csak 1867 után került be a nagyváradi városi adminisztrációba), ahogy Bírónak és Asbóthnak sem. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a legsikeresebb informátorok azok voltak, akik a forradalmi emigrációból vagy a

magyar kormány szolgálatába, amit visszautasított. 1849-től a bécsi városparancsnokság újra alkalmazta. Eduard Beer (Ruszek) beadványa a belügyminisztériumhoz, Bécs, 1851. márc. 8. HHStA IB A Akten Nr. 5073.

[109] Eduard Beer (Ruszek) beadványa a belügyminisztériumhoz, Bécs, 1851. márc. 8. HHStA IB A Akten Nr. 5073.

[110] „Entlassungen und Reduzierungen die im Laufe der letzten drei Monate vorgenommen wurden", „Entlassene Konfidenten", HHStA IB Annexe, Kt. 21.

hazai ellenállási mozgalom táborából álltak át titokban, s politikai elvbarátaikat árulták el. Ők voltak azok, akik a legfontosabb információkat szolgáltathatták, akiket a legkevésbé könnyen lehetett mással lecserélni, s akik ennek meg is kérték az árát.

1. Az ügynökök egyik típusát tehát ők, ahogy Tábori Kornél nevezte, a **„kétlaki emberek”** alkották.[111] Nem volt ez persze ismeretlen más tartományokban sem, felidézhetjük a már említett Bidischini vagy Csehországban Karel Sabina, Ferdinand Kopp vagy Franz Břetislav Paul alakját.[112] A rendőri vezetők természetesen tisztában voltak az effajta ügynökök értékével, mind Bach, mind Kempen igénybe vette szolgálataikat, de persze a bizalom irányukban csak lassan és elővigyázattal szilárdult meg. Az önként jelentkezés természetesen a „jó útra térés” egyik indikátora lehetett. Kempen láthatólag elzárkózott attól, hogy politikailag rovott múltúakat a rendőrség környékezzen meg.[113]

Szekulits Istvánról, Gelich Richárdról, ahogy Asbóth Lajosról is korábban már bőven esett szó. Berndorferről (akár két, akár egy személyről van is szó) ugyan szívesen közölnénk rövid portrét, de nem tudunk, mivel a rendelkezésünkre álló források ezt nem teszik lehetővé. Bíró Mihály szerepét az 1851-es erdélyi forradalmi szervezkedés feladásában már a korabeli közvélemény is gyanította, majd a történeti szakirodalom is megerősítette. Kutatásaink során új adatok a már közöltektől eltekintve nem kerültek elő vele kapcsolatban, ezért személyére részletesebben nem térünk ki.[114]

Asbóth mellett mindenképpen Wargha István volt a leghosszabb „eredménylistával” rendelkező rendőrügynök a tárgyalt két évtized során. Informátori pályáját a következő, informátor portrékat felvillantó fejezetben fogjuk részletesen tárgyalni.

Ugyanez a helyzet azzal a Ludasi (Gans) Mórral is, aki ugyan nem a forradalmi szervezkedés köreiből érkezett az informátorok hálózatába, mégis a „kétlaki emberek” csoportjába sorolhatjuk, hiszen a magyar konzervatívok újságíró bizalmasaként szállított „csúcsfizetés fejében” éveken keresztül információkat a bécsi rendőri vezetőknek, ezáltal

---

[111] Tábor Kornél levele „Igen tisztelt direktor úr!” megszólítással, Budapest, 1928. dec. 17. OSZK Kt Fond 160/74. ff. 83-84.

[112] Vö. róluk röviden: Stölzl: Die Ära Bach 62.

[113] Feljegyezte például naplójában, hogy amikor 1851 decemberében Ausztriában elfogták és Bécsbe szállították Piringer-Pataki Mihályt, Grünne terve az volt, hogy próbálják megnyerni őt, hogy kiszimatolják Kossuth terveit. Kempen viszont „felettébb ostobaság”-nak tartotta volna a vele való „paktálás”-t. Kempen naplója, 1851. dec. 7. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 236.

[114] Vö.; Orbán: Székelyföld leírása IV. 23. fejezet 153-162.; Illéssy: Biró Mihály sajtópöre; Sebess: Két Magyarország 130.; Hentaller: A balavásári szüret 150-151.; Berzeviczy: Az absolutismus kori Magyarországon I. 295.; Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 466., 751-802.; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 72-74.; Székely vértanúk 1854 224-225.

feltételezhetően elsőkézből származó információkkal ellátva őket a magyar politikai elit törekvéseiről az 1860-as években.

E csoportnak a szerepfelfogásáról sajnos csak nagyon keveset tudunk, hiszen erről – az egyetlen Asbóth kivételével – egyáltalán nem állnak rendelkezésünkre közvetlen források. Frank Tibor megvilágítja, hogyan igyekezett Zerffi Gusztáv közönséges besúgóból (puszta megfigyelőből) Bach ágensévé (az emigráció tudatos bomlasztójává, politikai hatóerővé) válni. Jelentései messze meghaladták a szokványos jelentéseket, nem csupán adatokat közölt, állást is foglalt, érvanyagot is szállított az osztrák propagandagépezet számára, tudatosan igyekezett befolyásolni „olvasóit", esetenként bírálta az osztrák diplomácia egy-egy lépését.[115] Láttuk, Asbóth egyrészt hazája sorsának javítására hivatkozott mint egy újabb szervezkedés megakadályozásának motívumára, valamint az őt és családját segítő személy iránti hálát. S azt állította, nyugodt lelkiismerettel szemlélte a maga által vállalt szerepet. A többiekről azonban nem tudjuk, hogyan vélekedtek saját magukról.

Voltak persze kevésbé sikeres példák ebben a kategóriában is, utalhatunk itt Beniczky Lajos már említett kacérkodására a rendőrséggel, illetve állítólagos kettős szerepére az 1860-as évekbeli forradalmi szervezkedések idején. De felidézhetjük Ludwik Wański vagy Jósef Rosowitz kísérletét is arra, hogy az 1848–1849-ben a magyar kormány szolgálatában hasznosított hírszerzői kvalitásaikat később a császári kormányzat részére kamatoztassák.

2. De a „kétlaki emberek"-en túl láthatólag volt a rendőrigazgatók alkalmazásában állt ügynököknek egy másik csoportja is, amely megélhetését igyekezett a rendőrügynökségre alapozni, **hivatásos rendőrügynökké** válni. Ők a feladatukkal testestül-lelkestül azonosuló, készséges stréberek, akik pénzügyi kiszolgáltatottságukban maguk is mindinkább áldozatnak érzik magukat, miközben mindenféle skrupulusok nélkül ontják jelentéseit.

Josef Lichtenstein például, akivel mint a pozsonyi rendőrigazgató helybeli ügynökével találkoztunk, 1795 körül született, bátyja a napoleoni háborúk során elesett, ő maga is 1812–1816 között katonafelcserként működött, majd Pozsonyban könyvtáros, festő és „történész". Ahogy egy 1854-es beadványában írta, 1847–1851 (!) között már részt vett az államrendőrség tevékenységében ellenszolgáltatás nélkül (erre vonatkozóan azonban sajnos nem közöl pontosabb információkat), pénzügyi helyzete ekkor arra

[115] Frank: Egy emigráns alakváltásai 63., 72., 75.

szorította, hogy 1851 augusztusától a pozsonyi rendőrigazgatóság fizetett ügynöke legyen „Világos” (Licht!) fedőnévvel. 1852 nyarán ugyan próbálkozott Kempennél is, de ő visszautasította felajánlkozását. Podolsky láthatóan elégedett volt vele, mint gyakorlott, furfangos, szorgalmas, megbízható, lojális és becsületes ügynökkel, eleinte havi 20, majd 40 forintot kapott. Lichtenstein pedig cserébe ontotta a jelentéseket, saját maga listát is összeállított erről. 1853. augusztus 10. és 1854. október között például összesen 453 szóbeli jelentést rögzített, kiegészítve 13 írásos jelentéssel 1853 szeptember-októberében. (Szorgalmát tekintve legfeljebb Zákos Elek vehette fel vele a versenyt.) A lista szerint jelentéseiben a hangulatjelentések és az egyes személyek elleni denunciációk egyaránt szerepet kaptak. A szóbeli kapcsolattartás – nem tudjuk, ahhoz Podolsky vagy Lichtenstein ragaszkodott-e ehhez – azonban azzal járt, hogy túlságosan sokat forgolódott a rendőrigazgatóság épülete körül, s ez szemet szúrt a lakosságnak. Így már 1853 nyarán azt jelentette róla Podolsky, hogy rendőrséghez fűződő viszonya nem ismeretlen a közvélemény előtt, ezért azután kérdéses, mennyire képes valóban „titkos” információkat közvetíteni. Valószínűleg inkább csak a városban keringő híreket öntötte a rendőrigazgató elé. Az viszont egyre kevésbé volt elégedett tevékenységével, csökkentette a honoráriumot, 1856 elején már újra csak havi 20 forintot folyósított, amiből viszont a nős Lichtenstein – ahogy írta – nem tudott megélni. Azzal próbált volna segíteni e helyzeten, hogy kérte, alkalmazzák inkább Bécsben, de ezt Kempen mindannyiszor elutasította. Kétségbeesett próbálkozásként 1856 elején szeretett volna egy magán „Információszerző Ügynökség”-et elindítani Pozsonyban, egyfajta munkaközvetítő és albérlet-közvetítő irodaként, de bármennyire is igyekezett volna ehhez a rendőri hatóságokon keresztül engedélyt szerezni, az állampolgárokat szigorú állami felügyelet alatt tartani kívánó hatóságoknak nem tetszett az ötlet (persze az is kétséges, a pozsonyi polgárok mennyire szerették volna például háztartásuk személyzetét a rendőrség egyik közismert ügynökének közvetítésével toborozni). Az „elhasználódott”, a közvélemény előtt lelepleződött, így hasznavehetetlenné vált ügynökök sorsa elérte őt, mint írja egy kétségbeesett beadványában 1856-ban: „Túlságosan átadtam magam a titkosrendőri tevékenységnek, minden mást elhanyagoltam, ami jövedelmet jelenthetne, s ha gyorsan nem érkezik segítség, úgy a gondok lenyomnak, s a kétségbeesés osztályrészem…” 1856 őszén azután már mint meghaltat törölték az ügynökök nyilvántartásából.[116]

[116] „Ich habe mich zu sehr mit dem Geheim-Polizeiwesen befaßt, alles Andere vernachläßiget was mir einen Erwerb einbringen könnte, und wenn nicht schnell Abhilfe erfolgt, so drücken mich die Sorgen nieder und

Ahogy azt már láttuk a korábbiakban, az első kategóriába tartozó személyeken kívül nemigen sikerült másoknak a tartós rendőrügynöki karrier, e tekintben Lichtenstein esete minden sajátos elem e ellenére is általánosítható.

3. A harmadik csoportot azok az értelmiségiek vagy hivatalnokok testesítik meg, akik eredeti foglalkozásukat félretéve egy időre az államrendőrségi munkának szentelték magukat. Nevezhetnénk őket talán **a rendőri területre „kirándult" értelmiségieknek**.

Általában véve a kormányzat elkötelezett, őszinte hívei ők, még akkor is, ha bármelyikük tevékenységében a haszonszerzés motívuma is kimutatható. A közvélemény előtt is bécsi kormány híveiként viselkednek, ami persze nem jelenti feltétlenül, hogy a közvélemény tisztában van azzal, milyen rendőrségi feladatokat látnak el.

Bizalmi embernek tekintik magukat, nem egyszerű, kézi vezérlésű informátornak, irányító szerepet tulajdonítanak maguknak, s bizonyos fokig valóban efféle funkciót is töltenek be. Az ő szerepfelfogásukban az informátori tevékenység vagy annak koordinálása a dinasztia és a kormány szolgálatának egy lehetséges – esetleg csak átmeneti – formája. Van, akiben felmerül ugyanis, hogy véglegesen „átigazoljon" a rendőri szervezetbe, valamilyen rendőri hivatalnoki beosztást megcélozva (erre tett például kísérletet 1849–1850-ben Zákos Elek, de hiába), de talán gyakoribb az, amikor maga a konfidens is csak átmeneti állapotnak és megbízásnak tekinti ügynöki tevékenységét, amelynek lezárulta után majd, reméli, visszatér eredeti értelmiségi vagy hivatalnoki közegébe – példa lehet erre Richard Rotter esete. Mindkettejük portréját felrajzoljuk a következő fejezetben.

Hosszú távon azonban, úgy tűnik, általában kudarccal záródik az efféle kísérlet: A rendőrségi szolgálat stigmaként ott marad az életút mérföldkövein, s a kísérlet, hogy eredeti közegük visszafogadja őket, vagy teljesen sikertelen marad, vagy sokkal kevésbé lesz sikeres és sima, mint ahogy azt tett szolgálataik öntudatos számbavétele után maguk várták volna.

4. Vannak azután olyanok, akik civil foglalkozásuk mellett vállalkoznak bizalmas ügynöki vagy még inkább levelezői feladatokra. Az értelmiségiek, illetve a hivatalnokok esetében ez az út már láthatóan sokkal inkább járhatónak és sikeresnek bizonyult. Nevezzük őket talán a „**mellékállásos konfidensek"-nek**. Az e csoportba sorolható bizalmasok motívumai igen sokfélék lehetnek. A hivatalnokok esetében – a legtöbbször honorárium nélkül végzett – levelezői tevékenység a leggyakoribb. Nyilván számolhatunk

---

Verzweiflung ist mein Loos…" Lichtenstein beadványa a Legfelső Rendőrhatósághoz, Bécs, 1856. febr. 5. HHStA IB BM 36/1856.; részletesebben lásd: Deák: Két pályakép a rendőrbesúgók világából 354-358.

az ő esetükben is a politikai elkötelezettséggel, s hogy bizonyos fokig hivatalnoki kötelességüknek érezték a kormányzat ilyen eszközökkel való támogatását, tájékoztatását. Emellett azonban természetesen a motívumok között szerepelhetett saját hivatali előlépésük biztosítása és gyorsítása is. Ez a típus a legközvetlenebbül folytatja az 1848 előtti magyarországi bizalmi levelezők hagyományát, leginkább az ő soraikban képzelhetők olyanok, akik már 1848 előtt is a bécsi rendőri vezetők bizalmasai közé tartoztak. Bizalmas viszonyuk lehetett viszonylag formalizált, hosszabb időn keresztül folyamatos, lehetett egy-egy periódusban újra- és újra aktivizálható, de korlátozódhatott pusztán alkalmi megbízások nyomán történő bizalmas információszerzésre.

Ezt a típust a legszemléletesebben a már többször említett Szekrényessy András pályafutásával tudjuk majd illusztrálni a következő fejezetben, akinek a neve természetesen egyetlen ügynökösszeírásban vagy levelezői összeírásban sem szerepel, miközben láthatólag a politikailag bonyolult időszakokban (1849–1851, 1860–1861) aktivizálódik a rendőrségi területen, mindig gondosan arra is felhasználva szolgálatait, hogy valamely általa óhajtott hivatali posztot megszerezzen.

A – feltehetőleg inkább csak – alkalmi megbízásokat ellátók során említhetjük példaként Ján Hlaváčot, akinek életútjára részletesen nem fogunk kitérni, de egy rövid pillantást érdemes vetnünk a személyével kapcsolatban rendelkezésre álló információkra. Hlavač 1848 előtt ügyvéd, a szlovák nemzeti mozgalom támogatójaként 1849 tavaszától élvezte Bach bizalmát, ez is hozzásegítette, hogy az eperjesi kerületi államügyészségen főügyészi poszthoz jusson.[117] Láttuk már, hogy legalább egy alkalommal (1855-ben) a magyarországi kormányzóságot látta el bizalmas információkkal. De láthatólag nem csak Albrecht főherceg, hanem Kempen is fordult hozzá ilyen kérésekkel. 1855 májusában feljelentés érkezett hozzá Marx és a rendőrigazgatóság egy másik hivatalnoka ellen, mint akik nem elég éberek, elhanyagolják tisztüket, felmerült még, hogy némileg kompromittált személy hozzátartozóival tart fenn kapcsolatot a beosztott felesége, stb. E kényes ügyben Kempen Hlavácot kérte fel információszerzésre, aki nem cáfolta minden elemében a feljelentést, de nem is küldött terhelő jelentést a két rendőrhivatalnokról.[118] Hogy nem egyedi esetről lehetett szó, mutatja, hogy Marx 1856-ban azt jelentette főnökének, hogy Hlaváč hivatali elöljárójától, Jansa János főállamügyész helyettestől

[117] 1849 májusában a magyarországi igazgatás alapelveinek kidolgozására összehívandó „bizalmi emberek” sorában Bach a megyék működésének szakértőjeként számított közreműködésére. Vö. a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. máj. 19. Ministerratsprotokolle II/1. 311.

[118] Kempen levélfogalmazványa Hlavaćhoz, Bécs, 1855. máj. 19. AVA, OPB Präs. I. 1909/1855.; Hlavać jelentése Kempenhez, Eperjes, 1855. jún. 4. Uo. 2134/1855.

arról értesült, hogy Hlaváč hivatali kötelességei helyett a Legfelső Rendőrhatóságnak küldözget jelentéseket. Marx ehhez saját véleményként hozzátette, szerinte Hlaváč a helyi megyefőnök ellen intrikál, mivel a „régi" megyei vezetőket szeretné ismét előtérbe állítani. Ahogy írja, egy idő után „közelebbi megfigyelés" alá helyezte a hivatalnokot, ezért is akarta megosztani információit Kempennel, nehogy Hlaváč félreinformálja főnökét, mivel szerinte ő „pártember", aki rosszindulatú a német hivatalnokokkal szemben, mivel azok háttérbe szorították és csökkentették eperjesi befolyását. Igen érdekes volt tehát a helyzet: a helyi rendőrigazgató gyanúsnak minősített megfigyeltje az országos kormányzóság és Kempen bizalmasa volt ezzel egyidőben!!! Kempen persze azonnal részletes jelentést kért Marxtól Hlaváč „üzelmei"-ről, de nem tudjuk, megingatta-e ez benne a Hlavač iránti bizalmat – adatunk mindenesetre nincs a későbbiekben erről.[119]

A valamely rendőri hatósággal többé–kevésbé folyamatos bizalmas levelezői viszonyban állott hivatalnokok közül pedig felidézhetjük Adolf Dobržansky alakját, aki Geringer ideiglenes helytartóságának titkársága után – amint azt már láttuk – 1853-ban a beregszászi megyei törvényszék hivatalnokaként a kassai rendőrigazgató pusztán „patrióta elhivatottság"-ból működő bizalmi levelezője volt. Feltételezhetően ez is elősegíthette, hogy azután visszakerült a pest–budai helytartósági osztályra. Azonban éppen Hlaváč példája mutatja, hogy a rendőri szerveknek végzett bizalmas információgyűjtés összeütközésbe is hozhatta a hivatalnokot közvetlen hivatali feljebbvalóival, ami esetleg más tekintetben hátráltathatta is a hivatali előre menetelt.

Hogy egy szlovák és egy rutén hivatalnok példáját idézzük fel, természetesen nem jelenti, hogy magyar hivatalnokok közül nem kerültek ki bizalmagok (utalhatunk itt például Szentpályra vagy Engel Sándorra), ugyanakkor a bécsi kormányzat iránti elkötelezettség motívumai között a magyar nemzeti mozgalom célkitűzéseivel való szembenállás a nem magyar nemzetiségű értelmiségi elit részéről mindenképpen említésre méltó.

A nem hivatalnok értelmiségiek közül bizonyos tekintetben persze ebbe a csoportba is besorolható Ludasi Mór, hiszen évekig tartó konfidensi tevékenységét újságírói munkásságával párhuzamosan folytatta. Ő azonban a közvélemény előtt konzervatív ellenzéki szerepben tetszelgett. Ugyancsak nem lehetett a közvélemény számára egyértelmű Dr. Lewis Lajos politikai platformja sem (az ő portréját szintén közöljük a következő fejezetben). Ő újra és újra sikerrel építette ki kapcsolatait a

[119] Marx jelentése Kempenhez, Kassa, 1856. jan. 2. AVA, OPB Präs. I. 40/1856.

magyarországi kormányzósággal, majd a bécsi rendőrminisztériummal, s láthatóan sikeres volt abban, hogy nyelvtanári szűkös fizetését időről időre rendőrségi forrásokból érkező kiegészítéssel dúsítsa fel. Emellett – láthatólag a szabadkőművesség legális működésének engedélyezését is remélte a rejtett rendőrségi kapcsolatok ápolásától, e tekintetben azonban már nem volt annyira eredményes.

De természetesen ebbe a típusba tartozhattak mesteremberek, kereskedők, és így tovább, akik a foglalkozásuk adta alkalmakat kihasználva szolgálták ki a rendőri hivatalnokok információéhségét. A vendégeivel fesztelenül csevegő borbély vagy szabó, az országot járó kereskedő vagy apróságokkal üzletelő házaló munkája során feltűnés nélkül érintkezhetett a lakosság széles körével, kommunikálhatott és adhatott-vehetett információkat. Szívesen közölnénk egy efféle pályaképet is, de a rendelkezésre álló források nem teszik ezt lehetővé.

5. Végezetül szót kell említenünk a könnyed **kalandor típusú** besúgókról is, akik magáncéljaik (például pénz- vagy útlevélszerzés) érdekében felajánlják bizalmas szolgálataikat valamely helyi rendőri hatóságnak, anélkül azonban, hogy láthatólag elkötelezettséget vagy elszántságot mutatnának a konfidensi feldatok iránt.

Kertbeny Károly (Karl Maria Benkert) magyarországi német kereskedő fia, az 1840-es évek közepétől a pesti irodalmi élet ismert alakja volt, főként magyar irodalmi művek vitatott színvonalú német nyelvű fordításai közzétételének köszönhetően. 1846-ban külföldre távozott, s majd csak 1851 őszén tért vissza Bécsbe, majd Pestre, külföldön sok adósságot hátrahagyva. 1854 elején Kempennél ajánlkozott szolgálatokra, aki Protmann-hoz utasította. Kertbeny beszámolt egy német kiadónál megjelentetendő kulturális folyóirat tervéről a magyar irodalom, tudomány eredményeinek külföldi bemutatása céljából, amelynek szervezői (Toldy Ferenc, Eötvös József, Csengery Antal, Kemény Zsigmond, stb.) őt kérték fel szerkesztőnek. Kertbeny e vállalkozásra hivatkozva az ókonzervatív csoport megfigyelésére ajánlkozott papírra vetett beadványában. A folyóirat terve feltehetőleg nem volt légből kapott, ugyanakkor Kertbeny sem az irodalmi életben, sem pedig a konzervatív politikai elit köreiben nem rendelkezett tényleges fontos kapcsolatokkal ahhoz, hogy valóban esélye lehetett volna figyelemre méltó információkat szolgáltatni. Láthatólag átmeneti pénzkereset és útlevélszerzés céljára szerette volna a rendőrségi szolgálatot kihasználni. Mivel azonban néhány hónap alatt csak három jelentést juttatott el Protmann-hoz, aki azokat is használhatatlanoknak minősítette, a rendőrigazgató megszakította az érintkezést. Persze a vállalkozás így sem volt teljesen hiábavaló, hiszen legalább egyszeri ötven forintot hozott a konyhára Kertbenynek, ami

néhány oldalnyi álmodozásért és óvatos mellébeszélésért nem is rossz eredmény. Egy hivatásos írónak pedig nem okozhatott problémát néhány, a tetszése szerinti célnak megfelelő írásművet készíteni, majdhogynem a szakmába vágó feladat – gondolhatta.[120]

A következő fejezetben néhány kiemelt szerepet játszott konfidens rövid pályaképét villantjuk fel. Nem célunk teljes életpályájuk nyomon követése, ehelyett informátori tevékenységük fő csomópontjait kívánjuk rekonstruálni és bemutatni.

[120] Kertbenyről lásd: Detrich: Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága; a rendőrséghez fűződő kapcsolatáról részletesen lásd: Deák: Két pályakép a rendőrbesúgók világából 345-354.

dc_588_12

Néhány portré a rendőr konfidensek világából

Wargha István (1808–1876)

A vagyontalan kisnemesi családban született Wargha 1844-től Kossuth Lajos közeli munkatársai közé tartozott, ahogy konzervatív körökben gúnyosan megjegyezték, Kossuth „táskahordozója”-ként vett részt intenzíven a politikai küzdelmekben. 1848 májusában a bécsi magyar király személye körüli minisztérium hivatalnokának nevezték ki, s amikor 1848. november elején az októberi bécsi forradalom katonai leverése után a császári csapatok élén Windisch-Grätz herceg bevonult a városba, Warghát letartóztatták, s hadbíróság elé állították. A vád ellen az volt, hogy Pulszky Ferenc államtitkár közvetlen bizalmasaként részt vállalt a bécsi demokrata körökkel való együttműködésben és a bécsi közhangulatnak az uralkodó és tanácsadói köre, valamint a bécsi kormány ellen való hangolásában. Hosszú hadbírósági eljárás után végül kétévnyi nehéz vasban töltendő börtönre ítélték, de a vizsgálati fogság idejét is beszámítva kegyelem útján 1850. augusztus elején szabadult, s ekkor térhetett haza Magyarországra, de természetesen kezdettől fogva rendőrségi megfigyelés alatt állott.[1] Birtoktalan kisnemesként 1848 előtt újságírói és az Iparegyesületben, illetve az ellenzékhez kötődő más szerveződésekben betöltött funkcióinak jövedelméből biztosította maga és családja megélhetését. Most újra neki kellett veselkednie a társadalmi egzisztenciateremtésnek, tudjuk, hogy több mindennel próbálkozott, de nem sok sikerrel. Nagyon hamar – de pontosan nem tudjuk, mikor – felvette a kapcsolatot a Kossuth-család Pesten lakó tagjaival: Kossuth édesanyjával, Kossuth Lászlónéval és nővéreivel: Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsannával, Ruttkay Józsefné Kossuth Lujzával, valamint Kossuth gyermekeinek egykori nevelőjével, Jubál Károllyal. Rajtuk keresztül pedig bekapcsolódott a forradalmi szervezkedés vérkeringésébe. Azonban már 1851 februárjában befutott az első jelentés erről a rendőri szervekhez, s a harmadik hadseregparancsnokság rendőri ügyosztálya

[1] Wargha reformkori és az utáni életútjára részletesen lásd: *Wargha István (1808-1876) élettörténete*. Második, átdolgozott, helyesbített és kiegészített kézirat. Korabeli dokumentumok, családi levelek és irodalmi adatok alapján összeállította Dr. Asztalos Péter. OSZK Kt Fond 273.; Deák: A koronás Wargha; vö. A Bach korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt 48-asok nyilvántartó lapjai. HL, Absz. kori iratok, Verdächtiger. F2. 76. No. 21.

szigorú megfigyelés alá helyezését rendelte el.[2] Áprilisban házkutatást is tartottak Warghéknál, s három felforgató tartalmú verset találtak – az egyébként szívesen verselgető Wargha persze tagadta szerzőségét, s hogy tudomása lett volna az iratokról. Ennek ellenére Appel elrendelte, hogy Wargha három napon belül hagyja el Pestet, szülővárosában, Pécskán akarták kényszerlakhelyét kijelölni. Júliusban utasították, hogy három napon belül hagyja el Pestet, Wargha személyesen a főparancsnoktól kérte az internálási határozat felfüggesztését, ami elért.[3] Láthatóan ekkor ajánlotta fel szolgálatait Wargha Podolskynak, s ettől kezdve „kettősügynök"-ként működött, a forradalmi mozgalom aktív munkása, ugyanakkor részben annak árulója is a rendőrség informátoraként.[4] Podolsky szerint Wargha nagyon ritkán jelentkezett nála, de akkor mindig nagyon fontos és később sikeresnek bizonyuló információkkal.[5] Joggal lehetett elégedett Wargha teljesítményével, mivel az, hogy a rendőri hatóságok oly hatékonyak voltak ebben az időszakban a magyarországi politikai szervezkedések gyors felgöngyölítésében, legnagyobbrészt Wargha érdeme volt. Neki köszönhették a Simonyi Antal festő és Némethy Imre magántanár körüli pesti szocialista csoport tevékenységének felderítését,[6] majd 1851. augusztus–szeptembertől a Kossuth-családról gyűjtött információkat. A család tagjai persze tudták, hogy lakásukat a rendőrség figyelteti, 1851 augusztusában Kossuth Zsuzsanna három kémről tudott – megnevezésük nélkül –, de úgy tűnik, a legveszélyesebbet, Warghát nem azonosították.[7] A szervezkedők nevében Jubál Károly bízta meg Warghát azzal, hogy a pesti központi bizottság rendőrfőnöke, „politia

[2] 1851 februárjában jelentette a pozsonyi kerületi főispán, hogy Wargha Szécsénybe érkezett egykori minisztériumi kollégája, a szintén elítélt Szontagh Pál meglátogatására, s ezen út alkalmával Imády Károly balassagyarmati plébános előtt meggondolatlan kijelentéseket tett, melyeket a plébános azonnal jelentett a kerületi hatóságoknak. Attems gróf pozsonyi kerületi főispán jelentése a 3. hadseregparancsnokság rendőri osztályának, Pozsony, 1851. febr. 4. és a 2. katonai kerületi parancsnokság jelentése a 3. hadseregparancsnoksághoz, Pozsony, 1851. febr. 9. HL Absz. Kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 1851: 1675., 1687.

[3] A Warghánál talált iratokat lásd: HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 186. cs. Nr. 1675. Vö. Deák: A koronás Wargha, 127-129.; Kihallgatási jegyzőkönyv, Pest, 1851. ápr. 29. és Wargha beadványa Appelhez, Pest, 1851. júl. 16. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 1851:2297., 2931.

[4] Wargha kettős szerepéről lásd még: Wertheimer: Neues zur Wegschaffung und Auffindung der ungarischen Krone; Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 78., 86.

[5] Podolsky jelentése Albrecht főherceghez, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA IB BM 5239/1854.

[6] Podolsky jelentésfogalmazványa Parrot táborszernagyhoz, Pest, 1851. nov. 4. (másolat) HHStA, IB BM 5239/1854.; Simonyit és Némethyt Fourier tanainak terjesztéséért másodfokú felségsértésben bűnösnek találta a hadbíróság 1852. október 16-án, a vizsgálati fogsággal azonban a büntetést kitöltöttnek minősítették. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1852-10/58.

[7] Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna levele Kossuthhoz, Pest, [1851.] aug. 22. MOL R I. 1323.; 1852 tavaszán Kossuth Emília két állandó kémről írt fivérének. Zsulavszky Zsigmondné Kossuth Emília levele Kossuthhoz, Bécs, 1852. márc. 2. Uo. I. 1705.

főnök” legyen, azaz neki szánta a mozgalom szervezeti kereteinek kialakításán túl a belső kémelhárítás és –felderítés feladatát. Kecskére káposztát, mondhatnánk.[8]

Wargha már 1851. november 4-én jelentette Podolskynak, hogy Jubál a mozgalomhoz való csatlakozásra szólította fel,[9] ugyanakkor csak nagyon keveset fedett fel a szervezkedés céljaiból, egyáltalán nem említette a Központi Bizottmány létezését, nem is beszélve a neki szánt feladatokról. Feltehetőleg arra számított, hogy hosszabb ideig szigorított megfigyelés alá vonják majd a Kossuth-családot, ő szállíthatja az általa jónak látott információkat, másokat viszont visszatarthat, ami számára lavírozási mozgásteret jelent, miközben a szállított információkkal abszolút bizalmat szerez Podolskynál. Ez utóbbit illetően nem is csalódott, hiszen november 4-én Podolsky értesítettr Parrot altábornagyot, Albrecht főherceg ad latusát Wargha informátorként való felvételéről. Fedőneve „Anton Fuchs” (azaz „róka”) lett, s havi 100 Ft honóráriumot kapott, ezen felül ígéretet utazgatásai költségeinek térítésére is.[10] Podolsky láthatóan – joggal – kezdettől kiemelt fontosságú ügynöknek és bizonyos tekintetben saját személyes bizalmasának tekintette Warghát (mutatja ezt a már említett meglehetősen furcsa eljárás, amikor Pestről való távozásakor egyszerűen magával vitte a Wargha alkalmazására vonatkozó iratokat[11]).

A rendőri hatóságok azonban áthúzták Wargha számításait, mivel nem a további gondos megfigyelés, hanem a gyors lecsapás taktikáját választották, s november 30-án már sor került Jubál és Meszlényiné letartóztatására.[12] Wargha később az akciót elsietettnek minősítette, e megjegyzése azt sejtteti, hogy ő maga eredetileg nem számolt

---

[8] Ismeretlen [feltehetőleg Jubál Károly] levele Kossuth Lajoshoz, 1851. okt. 20. és „A honmentés tervezete”. MOL R 90 I. 1389. 1577.; Jánossy Dénes és Lukács Lajos tévesen „politikai” vezetőnek nevezik Warghát. Vö. Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 426., Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 78. Hentaller Lajos egyenesen azt állította, hogy az egész szervezkedés Warghától indult ki, erre vonatkozóan azonban nincsenek bizonyítékai. Hentaller Lajos: A balavásári szüret 22.

[9] Podolsky jelentésfogalmazványa Parrothoz, Pest, 1851. nov. 4. (másolat) HHStA, IB BM 5239/1854.; helytelen tehát az a vélemény, mely szerint Jubál és Meszlényiné november végi letartóztatásához a Bécsben elfogott Piringer Pataki Mihálynál talált iratok vezettek, s Warghát csak ezután sikerült Podolskynak „árulásra bírni”. Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 472.

[10] Podolsky jelentése Parrothoz Pest, 1851. november 4. (másolat), Podolsky jelentése Albrecht főhercegnek, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA, IB BM 5239/1854.; feljegyzés Warghárol, Bécs, 1856. dec. 20. AVA, OPB Präs. I. 3862/1856.

[11] Podolsky jelentése Albrecht főherceghez, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA, IB BM 5239/1854.; Podolsky jelentése Albrecht főherceghez, Pozsony, 1855. jan. 12. (másolat) Uo. 391/1855.

[12] Jubál és társai ügyében az ítéletet a bécsi hadbíróság negyedik osztálya hozta meg 1853. febr. 15-én. Három halálos ítélet született: Jubál mellett Andrássfy Károlyt és a szintén elfogott Krivácsy Józsefet is halálra ítélték. Kempen február 26-án az első kettő halálos ítéletét megerősítette, Krivácsynál enyhítette azt tíz évi sáncmunkára könnyű vasban. KA, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4104-4111., lásd még: HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1852-6/88/3.; Meszlényiné Kossuth anyjával és testvéreivel, azok gyermekeivel együtt elhagyhatta az országot 1852 tavaszán.

ezzel a lehetőséggel. A letartóztatások előtt Wargha Arad környékére utazott, Podolsky küldte őt oda – többek között talán azért, hogy fedezze informátorát (de mint látni fogjuk, konkrét feladattal is ellátta). A fedőakció – ha az volt – sikerrel is járt, az emigráció tagjai, köztük Kossuth és Pulszky azt feltételezték, hogy a Kossuth által Magyarországra küldött és Bécs körül elfogott Piringer Pataki Mihály volt az, aki árulóvá vált,[13] s úgy tűnik, Magyarországon sem merült fel gyanú Wargha ellen. Ezután Wargha még a rendőri hatóságok kezére adta a Kossuth családhoz korábban segítségért folyamodó Andrássfy Károlyt, illetve Illés Györgyöt, a pesti rendőrigazgatóság napidíjasát, aki hamis útleveleket állított ki kompromittáltak részére.[14]

Jubálék kikapcsolása és a Kossuth-családtagoknak az országból való távozása után nem maradt integráló központ, sok tekintetben éppen Wargha jelentette az összekötő kapcsot az országban szétszórtan élő, az emigráció támogatására szerveződő mozgalmat támogatni kész személyek között. Podolsky támogatása lehetővé tette számára az utazgatást, ami e tekintetben nagy előnyt jelentett, ugyanakkor azt nem engedélyezték, hogy Wargha külföldre utazzon.[15]

Wargha hamarosan újra hasznosítható információkkal lepte meg Podolskyt a rejtőzködő ferences szerzetes, Gasparich Killit feladásával 1852. február elején.[16] Ezen túl szerepet játszott Noszlopy Gáspár letartóztatásában is, az ő személye után való kutatással Podolsky kifejezetten megbízta Warghát, s ő már említett Arad környéki útja alkalmával is találkozott vele, de akkor még láthatólag nem jelentette hollétét. Egy évvel később viszont megtudta, hogy Noszlopy 1852. november 16-ra beszélt meg találkozót embereivel, s jelentette, tervet készített az elfogására. Az újabb fogásért 400 forintot vehetett át Podolskytól.[17] Wargha ezen felül még a szervezkedés erdélyi ágának

[13] Vö. Thaly Zsigmond levele Kossuthhoz, London, 1852. jan. 5. MOL R 90 I. 1593.

[14] Wargha kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 3. HHStA, IB BM 514/1853.; Podolsky jelentése Kempenhez, Pozsony, 1854. szept. 7. HHStA, IB BM 5239/1854.; Illést tíz évnyi sáncmunkára ítélték nehéz vasban. Votum informativum, Bécs, 1853. febr. 12. HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1852-6/88/3.

[15] MOL D 44 1852:1808. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. júl. 1.

[16] Gasparichról lásd: Zakar: Zala megye vértanúja 7-32.; Wargha január 22-én már jelentést tett Gasparichcsal kapcsolatban, majd részt vett a már letartóztatott Gasparich jegyzetfüzetében monogrammal szereplő személyek azonosításában is. Végül 1853. augusztus 10-én született meg ügyében a kötél általi halálról szóló ítélet, melyet 1853. szeptember 2-án Pozsonyban hajtottak végre. MOL D 44 1852:179., 1720., 1741. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1852. jan. 22., jún. 30., júl. 2.; Wargha kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 3. HHStA, IB BM 514/1853.; KA, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4542. ; vö. Harsányi: Sacra corona 189., Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 106.

[17] Noszlopy Gáspárról lásd: Andrássy: Noszlopy Gáspár; Noszlopy Gáspár és Sárközy Sámuel ügyében a bécsi hadbíróság negyedik osztálya hirdetett ítéletet 1853. febr. 25-án. Mindkettőjüket kötél általi halálra ítélték, s az ítéletet Kempen 1853. febr. 27-én megerősítette. Az ítéletet március 3-án végre is hajtották.

felderítésében is játszott némi szerepet. Hadbírósági vallomása szerint egy ismeretlentől hallott híreket erről Pesten, néhány konkrét résztvevő nevével (például Boér Antal – aki nem azonos a nagyváradi rendőrigazgató konfidenseként korábban említett Boér Antallal), s ezt jelentette is.[18]

Szinte hihetetlen, hogy ilyen sikersorozat után még mindig sikeresen konspirált, s nem vált egyértelművé, hogy ő áll a lebukások mögött. Rottée alezredes néhány hónappal később már azt jelentette, hogy Pesten már nem tudja Warghának igazán hasznát venni, mivel a Noszlopy letartóztatásában játszott szerepe nem maradt egészen titok a közvélemény előtt, s ezért ezt követően tényleges tevékenység nélkül volt kénytelen fizetni havi appanázsát.[19]

Feltehetőleg Wargha is úgy érezhette, hogy szorul a hurok körülötte, s tevékenységének színterét némiképp változtatnia kell. Podolsky novemberi távozása után Rottée ugyan megtartotta őt az informátori állományban, fedőnevét lecserélte, hogy csökkentse a lelepleződés veszélyét,[20] mégis úgy vélte, valami újba kell fognia. Az is elképzelhető, hogy úgy ítélte meg, a Podolsky és közte kialakult „bizalmi" viszony nem vihető át egyszerűen a „főnökváltás" utáni új helyzetre. A motívumokat nem ismerjük pontosan, de azt tudjuk, hogy Wargha levélben ekkor kereste meg az akkor a bécsi rendőrigazgatóság főbiztosaként dolgozó Podolskyt azzal az ajánlattal, hogy ha útlevelet kap, felveszi a kapcsolatot Pulszkyval és Kossuthtal, hogy kitapogassa az emigráció tevékenységének irányát.[21]

Meglepőnek tűnhet – Wargha eddigi rendőrségi informátori sikerlistájának ismeretében – az a kijelentés, hogy a külföldi út terve mögött ugyanakkor talán a forradalmi szervezkedés bizonyos szála előmozdításának szándéka is állhatott. Pedig a lehetséges motívumok között ezzel is számolnunk kell. Volt ugyanis e szervezkedésnek legalább egy olyan vonulata, amelyet Wargha rendőrségi megbízói előtt teljes mértékben eltitkolt, legalábbis egyelőre.

Wargha kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 3. HHStA, IB BM 514/1853.; Podolsky jelentése „Eure Erlaucht!" megszólítással, feltehetőleg Kempenhez, Pozsony, 1855. jan. 12. (másolat) Uo. 391/1855.; Csomortány Károly és társai hadbírósági eljárásának iratait lásd: KA, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4697. és MOL D 44 1854:2973.; KA, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4071-4073. Vö.: HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai 1852-6/88/2.; vö. Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 113.

[18] Podolsky jelentése Kempenhez, Bécs, 1852. dec. 15. HHStA, IB BM 21/1852.; Wargha kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 3. HHStA, IB BM 514/1853.

[19] Rottée jelentése Kempenhez, Buda, 1853. jún. 14. HHStA, IB BM 514/1853.

[20] Rottée jelentése Kempenhez, Buda, 1853. jún. 14. HHStA, IB BM 514/1853.

[21] Podolsky jelentése Kempenhez, Bécs, 1852. dec. 15. HHStA, IB BM 21/1852.

Ugyanis amikor Wargha 1851 novemberében Arad környékére utazott, felkereste Csomortány Károly pusztairatosi földbirtokost Noszlopy társaságában. Informálta őt és barátait a forradalmi mozgalomról, vázolta egy új felkelés előkészítésének programját, elmagyarázta a szervezkedés alapelveit, az évszak-hónap- stb. rendszert, a négyszemközti beszervezés elvét. Ezzel indította útnak a szervezkedés aradi ágát Csomortány vezetésével. Az év végén–következő év elején Csomortány Pesten járt, Wargha akkor beszélt neki a pesti forradalmi bizottmányról, mely vezetőjének, azt állította, Kossuth a már említett Nagy József kereskedőt jelölte ki, akit letartóztattak, ám sikerült elmenekülnie. Wargha Csomortány mellett másokat is igyekezett beszervezni, például Komáromy Györgyöt, akit a Bihar megyei szervezkedés vezetésére törekedett megnyerni. 1852 novemberében Hajnóczy Sámuel kiskéri pap külföldről becsempészett „amerikai kölcsönjegyeket", ún. Kossuth-dollárokat[22] hozott Csomortány és társai számára körülbelül százezer dollár értékben. A Kossuth dollárok értékesítésével a földalatti szervezkedés finanszírozását kívánták biztosítani. A kapott dollárok egy részének értékesítése után Csomortány a költségek levonásával az összeget állítólag Warghához juttatta el.[23] Wargha ezt később, amikor Kossuth Londonban felelősségre vonta, vitatta, de az kétségtelen, hogy a Kossuth-dollárok magyarországi terjesztésében egyfajta koordinációs szerepet játszott.[24] Erről az egész ügyről pedig mélyen hallgatott rendőrségi megbízói előtt, s hogy az végül a rendőrség tudomására jutott, nem rajta múlott.[25]

Kempen felismerte a kínálkozó lehetőséget, s elfogadta Wargha ajánlatát, s konkrét feladattal is ellátta: a magyar koronaékszerek hollétének felderítését tűzte ki célul. A magyar koronaékszereket a szabadságharc végnapjaiban Szemere Bertalan vitte magával, s a Törökországba való távozás előtt Orsova vidékén négy személy közvetlen közreműködésével (Házmán Ferenc, Lórody Ede, Grimm Vince, Fülep Lipót) elásták. A korona lelőhelyéről készítettek egy hevenyészett rajzot, a rejtekhelyet az emigrációban már Batthyány Kázmér gróf Teleki László gróf és Kossuth tudomására hozta.[26] Elvileg

---

[22] A Kossuth-dollárokról lásd: Jánossy: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. 443-444., Wargha részvételéről ebben uo. 473-474.

[23] A bécsi hadbíróság 4. osztályának átirata a magyarországi katonai és polgári kormányzósághoz, Bécs, 1854. aug. 21. (másolat). MOL D 44 1854:2973.; Csomortány Károly és társai hadbírósági eljárásának iratai, Votum informativum, Bécs, 1855. jún. 13. KA, Gouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4697 Ende Kt. 105. ff. 126-231. Vö. Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 120., Andrássy: Noszlopy Gáspár 131.

[24] Wargha levele Kossuth-hoz, London, 1854. márc. 25. MOL R 90 I. 2244. Melléklet

[25] Nem helytálló tehát az az adat, hogy Wargha jelentette fel a rendőrség előtt Csomortányt és társait. Vö.: Andrássy: A kormánybiztos 22-23.

[26] Benda–Fügedi: A magyar korona regénye 202-211.; Katona (szerk.): A korona kilenc százada 278-286..; Wertheimer: Das ungarische Krönungsjubiläum; Schlitter: *Ke*mpens Denkschrift, a forrás lelőhelye:

tehát ők nyolcan voltak a titok birtokában.[27] A bécsi kormányzat rendőrsége már 1849 őszétől kezdve erőfeszítéseket tett a korona megtalálására, jónéhány hamisnak bizonyult feljelentés is érkezett hozzájuk ez ügyben, a siker azonban elmaradt. 1853 áprilisában a Pestre látogató Podolsky közölte Warghával, hogy Kempen hajlandó személyesen fogadni, hogy kifejthesse neki külföldi utazási tervét. Erre Wargha Bécsbe utazott, és sor került a találkozóra s a megbízásra. Wargha ezután 1853. április 26-án hagyta el a határt, felkereste Kossuthot Londonban, aki szívélyesen fogadta, több alkalommal találkoztak. Wargha azután május 9-én indult vissza, s 18-án érkezett meg Bécsbe.[28] Jelentkezett Clannern von Engelshofen osztálytanácsosnál, megírta jelentését (amelynek tartalmát sajnos nem ismerjük), s kérte, hogy azt személyesen adhassa át Kempennek. Jelezte, szóban is szeretne még információkat közölni vele, s papírokat is akar átadni neki a kossuth-i agitációval kapcsolatban (Engelshofen azonban azt állította, papírokról egyáltalán nem esett szó). A jelentést azonban csak az osztálytanácsosnak adhatta át május 21-én, s három nappal később Podolsky Kempen utasítására letartóztatta.[29]

Kempen ugyanis már jóval korábban megtette az első lépéseket Wargha letartóztatására, Gasparich Warghára nézve terhelő vallomásaira hivatkozva, de ez eredetileg lehetett a közvéleményt megtéveszteni kívánó manőver is.[30] Podolsky Wargha letartóztatásakor azonban elrendelte ruházatának és poggyászának alapos átkutatását, s Wargha hálóruhái bélésébe bevarrva tizenkét papírcetlit találtak, amelyekről Wargha korábban hallgatott.[31] Wargha ugyan persze azt állította, hogy azokat Kempennek személyesen akarta átadni, azért hallgatott róluk addig, de felmerült az alapos gyanú, hogy valójában kettős játékot játszott. Feltehetőleg ekkor tette Wargha az első utalást a korona hollétének felderítésére, hogy mentse helyzetét.[32] Ez azt valószínűsíti, hogy

---

Kempen összefoglalója a korona ügyről feltehetőleg az uralkodó számára, Bécs, 1854. ápr. 24. HHStA, Kab. Kanzl., Geheimakten Alt Kt. 5.

[27] Nem tudjuk azonban, valójában hány embert avattak még be a titokba. Egressy Gábor például azt állította családi körben a korona megtalálása után, hogy neki biztos tudomása volt a koronaékszerek hollétéről. Igaz, azt már biztosan nem tudta jól, hogy az elásáskor Nagy Szőllősy Ferenc is jelen volt, akit ő a felfedéssel gyanúsított. Egressy Ákos: Pályám emlékeiből 54.

[28] Wargha kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 3. HHStA, IB BM 514/1853.

[29] Wargha „Promemoria betreffend die Auffindung der ungar. Krone und Reichsinsignien", keltezés nélküli irata (1853. szeptember 13.), HHStA, Kab. Kanzl., Geheimakten, Alt Kt. 5.; Podolsky kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 14. HHStA, IB BM 514/1853.

[30] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1853. jún. 1. HHStA, IB BM 514/1853.; Podolsky kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 14. Uo.

[31] A papírcetlik tartalmának részletes leírását lásd: Feljegyzés Warghárol, Bécs, 1856. dec. 20. AVA, OPB Präs. I. 3862/1856. és Wargha hadbírósági eljárásának iratai között: KA, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4799., valamint: HHStA, IB BM 514/1853.; vö.: Deák: A koronás Wargha 109.

[32] Ezen a napon, május 24-én jegyezte be Kempen naplójába, hogy Wargha a korona felkutatására ajánlkozik. Kempen naplója, 1853. máj. 24. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 291.; vö. Wargha „Das rätselhafte und mich…" kezdetű beadványa német nyelven, aláírás és keltezés nélkül: HHStA, Kab.

eredeti jelentése ezt még nem tartalmazta, s eredetileg talán nem is tervezte ennek az információnak a megosztását a rendőrséggel. Ezt követően, május 26-án került sor Kempen és Wargha újabb személyes találkozójára. A meginduló hadbírósági eljárás során Wargha részletes vallomást tett londoni útjáról, ugyanakkor szembeötlő, hogy vallomásában a magyarországi szervezkedésről egyáltalán nem beszélt (nem denunciált további személyeket), inkább az emigráció viszonyaira vonatkozóan közölt információkat, például hogy Bangya Jánosban, aki – mint láttuk – valóban a bécsi rendőrség ügynöke volt, nem bízik Kossuth, és így tovább.[33] Láthatólag azt a védekezési stratégiát választotta az újabb hadbírósági eljárás során, hogy a korona feltárásával új érdemeket szerez, ezzel megússza a felelősségrevonást a Gasparich-ügyben, nem mellékesen nagy összegű jutalomhoz jut, közben azonban igyekszik a rendőri és hadbírósági hatóságok figyelmét elterelni a hazai szervezkedés más ága-boga felé vezető nyomokról. Ismert hadbírósági vallomásaiban az egész koronaügyet jóformán nem is érintette, csak a lefoglalt papírok egyike kapcsán említette, hogy az azon szereplő népdalszöveg a korona rejtekhelyének feltárásához szükséges, egyébként hallgatott az egész misszióról. Nem akarta feltárni kártyáit a hadbíróság előtt. Kempen megbízásából ugyanakkor Podolsky többször is felkereste, s a korona hollétére vonatkozó információkat vele osztotta meg, de kezdetben csak igen óvatosan. Gondosan adagolta információit, nyilvánvalóan igyekezett elérni, hogy csak az ő személyes közreműködéséel azonosíthassák a pontos helyet a hatóságok. Kempen ezután „titokban" felszólította, hogy írja le neki, amit még esetleg tud a korona hollétéről. Ezután Wargha eljuttatott hozzá egy kis vázlatot, ami első ránézésre teljesen értéktelennek tűnt, azonban Titus Karger őrnaggyal kiértékelve azt (Kempen őt bízta meg a rejtekhely helyszínen való felkutatásával), mégis fontosnak bizonyult. Ennek alapján már jóval bíztatóbb eredményekkel kecsegtetett a keresés, nyilván nem véletlen, hogy Kempen ekkoriban hagyta jóvá Wargha szabad lábra helyezését, s küldte őt is személyesen Orsova vidékére Karger és Jasmagy társaságában. Ezután került sor a koronaékszerek kiemelésére

Kanzl., Geheimakten, Alt Kt. 5., közli: Schlitter: Kempen's Denkschrift, magyar fordításban: Katona (szerk.): A korona kilenc százada 319-320.

[33] Wargha kihallgatási jegyzőkönyve, Bécs, 1853. jún. 3. HHStA, IB BM 514/1853.; Wargha „Promemoria betreffend die Auffindung der ungar. Krone und Reichsinsignien", keltezés nélküli irata (1853. szeptember 13.) HHStA, Kab. Kanzl., Geheimakten, Alt Kt. 5.; ennek a korona hollétére vonatkozó információk megszerzésére vonatkozó részét közli magyar fordításban: Benda–Fügedi: A magyar korona regénye 213-214.

szeptember 8-án. Szeptember 19-én este 10 órakor Bécsben Wargha átvette a jutalomként számára megítélt 60 ezer (!) konvenciós forintot, s átvételi bizonylatot adott erről.[34]

Ezután Wargha – a bécsi rendőri hatóságok nyilvánvaló asszisztenciájával – Londonba szökött, s a következő év áprilisában népes családja is követte őt. Nem ismerjük, pontosan milyen tervekkel érkezett, de Kempen egyik 1854 januárjában papírra vetett naplóbejegyzése szerint Wargha Londonból Mazzini és Kossuth működéséről küldött jelentést neki,[35] a kapcsolat tehát nem szakadt meg. 1854 folyamán azonban fény derült Bécsben Warghának a Csomortány-csoporttal fenntartott kapcsolataira. 1854. szeptember 14-én hivatalos körözést adtak ki Wargha ellen, majd 1855. április 27-én a bécsi hadbíróság felségárulásért vasban töltendő húsz évi várfogságra ítélte.[36] A kettős játék végleges lelepleződésével azonban feltehetőleg szertefoszlott Kempen bizalma (a Kossuth-dollárok értékesítése körüli tisztázatlanságok és a koronaügy egyébként is felkeltették Kossuth gyanúját, s megszakította az érintkezést Warghával[37]), s Wargha angliai pénzügyi romlása a kezdeti látványos jólét után, ahogy az erre vonatkozó források hiánya is arra utal, hogy megszűnt a konfidensi kereseti forrás Wargha számára – átmenetileg. A kapcsolat majd csak Wargha hazatérésével kezdődhetett újra 1860 júliusában – erre vonatkozóan azonban sajnos nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok. Nem sikerült megtalálnunk a hazatérésével kapcsolatos iratokat, az első bizonyítékunk az újra felvett kapcsolatról, egy 250 Ft küldéséről szóló, „virágnyelven" írott levél 1862. áprilisi keltezésű, de az már működő kapcsolatról árulkodik. Ennek ellenére Pestre érkezésekor természetesen „feltűnésmentes megfigyelés" alá helyezték a

[34] Kempen naplóbejegyzése, 1853. máj. 24., 26-27., jún. 2., 5., szept. 1., 13., 19. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 291., 301., 303-304.; Wargha átvételi elismervénye: HHStA, Kab. Kanzl., Geheimakten, Alt Kt. 5.

[35] Kempen naplóbejegyzése, 1854. január 22. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 317.

[36] A szervezkedés felderítéséről lásd: A bécsi hadbíróság átirata a magyarországi katonai és polgári kormányzósághoz, Bécs, 1854. aug. 21. MOL D 44 1854:2973.; Votum informativum, Bécs, 1855. jún. 13. KA Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen, Nr. 4697. Vizsgálat Csomortány Károly és társai ügyében; névtelen feljelentő levél „J. Zsigmond" álnévvel, 1854. máj. 26. HHStA, IB BM 4848/1854.; Wargha hadbírósági eljárásának iratai, ítélete: KA Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen Nr. 4799.; vö. „Aktenauszug, … Stephan von Wargha betreffend". HHStA, IB BM 1908/1860.; vö. Lukács: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 120.

[37] Csomortány a hadbírósági eljárás folyamán is megfogalmazta azt a vádat, hogy Wargha a neki Pesten átadott 6000 konvenciós forintot magáncéljaira használta. Kempen átirata Leiningen gróf altábornagyhoz, Bécs, 1855. márc. 1. MOL D 45 1855:4172.; Wargha levele Kossuth-hoz, London, 1854. márc. 25. MOL R 90 I. 2244.; vö. Tanárky Gyula naplóbejegyzése, 1859. máj. 2. A Kossuth emigráció szolgálatában 50.; „Koronás Varga". Függetlenség, 7. évf. 358. sz. 1886. dec. 28.; G. B.: Az elásott szent koronáról. Kossuth Lajos elbeszélése. Egyetértés, 30. évf. 156. sz. 1896. jún. 7.; Figyelmessy ezredes emlékirata, f. 196., a forrás megjelölése nélkül idézi: Gyalui: Gróf Teleki Sándor regényes élete 68.

magyarországi rendőri szervek.[38] Visszavonult, feltűnésmentes életmódra készült, 1861 nyarán házat vásárolt Kötegyánban (Bihar megye), ahol felesége két testvére is élt, haszonbérbe vette a gróf Waldstein uradalomból a szelezsáni kis pusztát és ott gazdálkodott „nem nagy sikerrel".[39] Mindeközben a bécsi rendőrminisztérium levelezőjeként folytatta informátori pályafutását. Jelentéseit bécsi post restante címre küldte, ha szükséges volt, „Carl" unokaöccs nevében küldtek neki levelet. Fedőneve ekkoriban Adolf (Johnson) volt.[40] A honoráriumot, legalábbis 1862-ben, Aradon keresztül Borossebesre küldték részére a képzeletbeli unokaöccs nevében, úgy tűnik, az összeg eleinte havi 250 Ft volt. Esetenként konkrét instrukciókkal is ellátták őt. Szeptemberben azonban egy más hangvételű levél érkezett: egy lap szerkesztőjének nevében értesítették „Adolf" nevű levelezőjüket, hogy kénytelenek minden levelezőjük honoráriumát az addigi összeg felére csökkenteni. Wargha feltehetően protestált, mert „Carl" 1862 októberében arról értesítette, hogy igyekezete a Warghának folyósított összeg felemelésére sikertelenek maradtak.[41] Az 1867-es nyilvántartások is a havi 125 Ft honoráriumot jegyezték fel Wargha neve mellett.[42]

S hogy visszavonult falusi magányból mit lehetett jelenteni? Először is Wargha Londonban maradt Dani fiát próbálta felhasználni információszerzésre.[43] Nem maradtak fenn Wargha jelentései, de egy-egy elejtett megjegyzésből tudhatjuk, nem pusztán ártatlan kis hangulatjelentésekről lehetett szó.[44] 1864 végén Wargha eladta kötegyáni házát és Nagyváradra költözött – ez a lehetséges jelentenivalók körét is kiszélesíthette. Itt előbb a községi iskolák főgondnoka, majd tanácsnok és árvaszéki ülnök (1872), végül

[38] Wargha levele Wargha Eszterhez, Bécs, 1860. júl. 23. OSZK Kt Fond 273/20.; Levélfogalmazvány Wargha Istvánhoz, Bécs, 1862. ápr. 22. „Carl" aláírással, „Lieber Cousin" megszólítással HHStA, IB, Annexe, Kt. 26.; A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt 48-asok nyilvántartó lapjai. Verdächtiger. HL, Absz. kori iratok, F2 75. No. 47.

[39] A házvételi szerződés Wargha István és Riskó Sándor között, Kötegyán, 1861. jún. 17. OSZK Kt Fond 273/8.; Asztalos Péter: Wargha István 32.

[40] Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA, IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB, Annexe, Kt. 21.

[41] Levélfogalmazványok „Carl" aláírással „Lieber Cousin" megszólítással Wargha részére, Bécs, 1862. ápr. 22., szept. 20., okt. 22.; levélfogalmazvány „Herr Adolf" címzéssel, Bécs, 1862. szept. 15. HHStA, IB Annexe, Kt. 26. Konfidentenberichte

[42] „Notizen über Individuen, welche Pensionen, Gnadengaben, periodische Unterstützungen u. dgl. aus dem Staatspolizeyfonde beziehen". Keltezés nélkül. „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB Annexe Kt. 21.; gyűjtőakta cím nélkül. HHStA, IB BM 2363/1867.; vö. Bajzik: Az „Asbóth-féle" konfidens lista

[43] Wargha István levele Wargha Dánielhez, keltezés nélkül (német nyelvű fordítás), a postabélyeg: Pest, 1860. okt. 26. „Konfidentenberichte". HHStA, IB Annexe Kt. 26.

[44] Egy alkalommal például arra utasítják, hogy tudja meg, „Demény főhadnagy" „kinek a jelenlétében és milyen körülmények között tette a Házunk elleni csípős kirohanásokat", amiről Wargha az előző hónapban beszámolt. „in wessen Gegenwart u. unter welchen Umständen er die bissigen Ausfälle gegen unser Haus vorgebracht hat", „Carl" levélfogalmazványa „Lieber Cousin" címzéssel, Bécs, 1862. ápr. 22. HHStA, IB Annexe, Kt 26.

1875. május 13-tól főjegyző volt, Lukács György polgármester – régi ismerőse – támogatásával.[45] Rendőrinformátor tevékenysége töretlenül folyt tovább a kiegyezés nyomán bekövetkező politikai fordulat után is. A nagyváradi közegben amúgy is nyilvánvalóan nagyobb lehetőség kínálkozott az információszerzésre. Ennek ellenére Bécsben kezdetben nem voltak maradéktalanul elégedettek információival. Amikor 1865. július végén Belcredi átvette a rendőri ügyek felügyeletét, s áttekintette a levelezők teljesítményét is, Warghát komoly figyelmeztetésben részesítették: „Nem hallgathatjuk itt el azt a megjegyzést, hogy az Ön küldeményei hosszú idő óta nem felelnek meg óhajainknak. Eltekintve sok jelentéktelen dologtól, amit nekünk utólag dementirozni kell, tudósításai nagyon sok ismétlést tartalmaznak, oly annyira, hogy azokat nem tudjuk felhasználni. Ha ez nem változik, arra számíthat, hogy az új főszerkesztő, aki ilyen ügyekben láthatólag nagyon szigorúan kíván eljárni, leállítja járandóságát. Ezért arra kérjük, hogy a jövőben tanúsítsa a lehető legnagyobb szorgalmat."[46] Minden bizonnyal nem maradt hatástalan ez a dorgáló levél, ugyanis 1867 tavaszán–nyarán, amikor – immáron Beust vezetésével a legtöbb nem Pest–Budán működő levelezőt szélnek eresztették, Warghát megtartották ugyanazzal a fizetéssel, havi 125 forinttal.[47] A szolgálatban egészen 1871 végéig megmaradt, 1871. november 27-én azután értesítették az elbocsátásról. Talán nem véletlen időbeli egybeesés csupán, hogy néhány nappal korábban, november 14-én nevezte ki az uralkodó Andrássy Gyulát az államrendőrségi ügyeket is felügyelő külügyminiszter posztjára. Wargha könyörgő hangvételű levelet írt december elsején: legalább végkielégítést kapjon, levelére azonban Bécsben valamely döntéshozó 50 Ft-ot végkielégítést jegyzett fel ceruzával, ami a semminél alig volt több.[48] Wargha rendőrségi aktájában ezután már csak egy keltezetlen pénzkérő levél lapul –

[45] Wargha köszönő levele a Bihar megyei nőegyletnek, Nagyvárad, 1869. dec. 24. Bihar, 5. évf. 103. sz. 1869. dec. 25.; A városi közgyülésből. Bihar, 11. évf. 55. sz. 1875. ápr. 10., pályázati felhívás a főjegyzői posztra: Bihar, 11. évf. 57. sz. 1875. ápr. 13.

[46] „Wir können hiebei die Bemerkung nicht unterdrücken, daß Ihre Sendungen unseren Wünschen schon seit längeren Zeit nicht mehr entsprechen. Abgesehen von mehrfachen Unwichtigkeiten, die wir nnachträglich zu dementiren genöthigt sind, leiden Ihre Korrespondenzen auch sehr an Wiederholungen, so daß wir den größten Theil ganz unbenützt lassen müssen. Wenn sich dieß nicht ändern sollte, haben Sie jedenfalls zu erwarten, daß der neue ChefRedakteur, der in solchen Dingen streng vorgehn zu wollen scheint, Ihre Bezüge einstellt. Wir bitten Sie daher, für die Zukunft möglichst viel Fleiß anzuwenden." Levélfogalmazvány Warghához, Bécs, 1865. aug. 23. HHStA, IB Annexe Kt. 26

[47] Vö. jellemzése: „Er ist vom politischen Schauplatze ganz abgetreten,, dermal ein fleißiger Berichterstatter, seine Rapporte sind aber mit Vorsicht aufzunehmen, da er es liebt, bloße Gerüchte als Thatsachen hinzustellen." („A politikai térről teljesen lelépett, szorgalmas jelentéstevő, tudósításait azonban elővigyázattal kell kezelni, mivel előszeretettel tüntet fel híreszteléseket tényként.") Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1867. júl. 27. Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA, IB BM 2363/1867.; vö.: „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB Annexe, Kt. 21.

[48] Wargha levele „Lieber Karl" megszólítással, 1871. dec. 1. HHStA, IB Annexe Kt. 26

feltehetően nem járt sikerrel. Meglehetősen dicstelenül ért véget tehát a legeredményesebb konfidens, a „koronás Wargha” ügynöki pályafutása.

Ludasi (Gans) Mór (1829–1885)

Ludas (Gans) Mórt magyarországi–ausztriai újságíróként, mindenekelőtt az 1867-es kiegyezést előkészíteni szándékozó Die Debatte und Wiener Lloyd című napilap szerkesztőjeként, a magyar ókonzervatívok bizalmi embereként tartjuk számon.[49]

Gans Komáromban született izraelita család gyermekeként, Pesten tanult, majd ott egy leánynevelő intézet tanára volt. 1849 májusában a Pesten megjelenő Esti Lapok szerkesztőjeként tűnt fel Jókai Mór oldalán. Nem tudjuk, mikor kezdte el használni a magyarosított „Ludasi” névalakot. 1849-ben német nyelvű kis röpiratban állított emléket Buda visszavételének (a röpiratot aztán Szilágyi Sándor ültette át magyar nyelvre), melyben az 1849. április 14-i trónfosztásról is patetikus hangon emlékezett meg.[50] Nincs nyoma, hogy bármiféle hadbírósági eljárás indult volna ellene a világosi fegyverletétel után. Pontosan nem tudni, mikor Bécsbe költözött 1849 után, ott újságíróként kereste kenyerét, különböző lapokhoz (Morgenpost, Der Fortschritt, Der Feierabend) kötődött a tevékenysége, ő alapította például az első naponta megjelenő újságot, a Wiener Telegraphot. Emellett magyar témájú német nyelvű történeti regényeket jelentetett meg.

Amikor az 1860. évi októberi diploma kibocsátása után felpezsdült a magyarországi politikai élet s azzal együtt a publicisztika is, 1860 decemberében a Kecskeméthy Aurél által alapított félhivatalos politikai napilap, a Sürgöny, illetve a Pester Lloyd bécsi tudósítójaként tűnik fel. Ekkoriban már igen jó kapcsolatokat ápolt a magyar ún. ókonzervatív csoporttal.

A Schmerling-provizórium beköszönte és a magyar konzervatívok leköszönése a kormányzati pozíciókról nem törte meg Ludasi pályáját. Egyelőre továbbra is a Sürgöny bécsi levelezője volt, a lap kifejezetten élvezhette Forgách kancellár támogatását. Így Ludasi bécsi leveleit Pálffy Mór helytartó – ahogy a közvélemény is – joggal Forgách

[49] Ludasi életrajzára vonatkozóan lásd: Österreichisches Biographisches Lexikon I. 402.; Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs XVI. 134-135.; Nekrolog, Vasárnapi Újság, 32. évf. 36. sz. 1885. szept. 6. 586.; Szász: A pest–budai német irodalom 228.; Deák:. Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években ; vö. Porzó: Por és Hamu 328. és Kecskeméthy Aurél naplója, 240-241. (1867. nov. 26-i bejegyzés)

[50] Ludasi: Das Bombardement der Stadt Pest

sugalmazott „üzenetei”-nek tekintette.[51] Ludasi alkalmanként külön szolgálatokat is tett Forgáchnak, 1862 őszén például ő fordította le németre Kovács Lajos röpiratát (A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint. Pest, 1862.),[52] amely Forgách nézeteit igyekezett az általa kiadott lappal, a Függetlennel együtt népszerűsíteni. Esetenként Forgách Ludasit küldte Pestre egy-egy konkrét megbízással. Úgy tűnik, Forgách engedelmes szócsöve volt, Kecskeméthy Aurél ízlése szerint alkalmanként túlságosan is alázatos módon.[53]

Amikor 1864 tavaszán váltás történt a kancellári poszton, s az uralkodó a Schmerling által képviselt birodalmi alkotmányos centralizáció programjával szemben sokkal inkább készséges Zichy Hermann grófot nevezte ki kancellárnak, Ludasi felmelegítette kapcsolatait az ókonzervatívokkal. Apponyi György gróf Ludasit kérte fel Bécsben megjelenő lapjuk, a Die Debatte (majd Die Debatte und Wiener Lloyd) szerkesztésére november közepétől, amely merészebben fogalmazhatott, mint a provizórium időszakában a katonai bíráskodás hatáskörébe tartozó magyarországi politikai sajtó.[54] 1864 késő ősze egyébként is hirtelen felpezsdítette a birodalom nyugati felének és Magyarországnak a politikai életét is. A döntő lökést ehhez a birodalmi tanács új ülésszaka, azon a felirati vita jelentette, amely alkalmat nyújtott Schmerling államminiszter osztrák–német liberális politikai ellenfeleinek a kormányzat elleni támadásra s a magyar politikai elithez való közeledési készség demonstrálására. Ez Magyarországon is felélesztette a reményeket a megegyezésre

Ludasi újságíróként nem eredeti gondolatairól volt ismert, hanem arról, hogy a rábízott feladatokat szívósan és kitartóan, jó tollal, ügyes stílisztaként eredményesen volt képes propagálni. Ugyanez jellemezte 1864 decemberében megjelent röpiratát is, mely Drei Jahre Verfassungsstreit címmel jelent meg. A röpiratra a magyarországi liberális politikai elit később is úgy tekintett, mint olyan munkára, amely jelentős mértékben hozzájárult a kiegyezési tapogatózások újraindulásához. A röpirat az októberi diploma

---

[51] Pálffy jelentése Forgách-hoz, Buda, 1861. nov. 11. MOL D 185 1861:1126.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 11. Uo. 1862:88.; Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. márc. 16. HHStA, IB BM 76/1862.

[52] A fordításért Ludasi 100 Ft-ot kapott, amit Pálffy a nem hivatalos sajtó támogatására szánt pénzalapból fizetett ki számára Forgách utasítására. Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. okt. 18. MOL D 185 1862:905.

[53] Kecskeméthy elmozdítását a szerkesztői posztról 1863-ban egy olyan közlemény nem közlése eredményezte, amelyet Forgách Ludasival fogalmaztatott meg a Schmerlinghez való óvatos közeledés jegyében. Ahelyett azonban Kecskeméthy egy az 1848-as programhoz közeledő cikket jelentetett meg. Kecskeméthy Aurél naplója, 152. 1863. márc. 14-i bejegyzés

[54] Ludasi levele Kónyi Manóhoz, in: Deák Ferencz beszédei III. 414.; Katus László: A kiegyezést előkészítő konzervatív lapok (1865–1866). In: A magyar sajtó története. II/1. 537.

születésének körülményeit, a diploma kiadása és az ókonzervatívoknak a kormányzati pozíciókról való lemondása közötti időszakot tekinti át. Maga a sugallt program nem volt új: az ókonzervatívok közvetítő szerepét és politikai nélkülözhetetlenségüket kívánta Ludasi propagálni.[55] Ennek ellenére igen nagy feltűnést keltett a munka Bécsben és Pesten is.

A Die Debatte und Wiener Lloyd 1865 tavaszán igyekezett elősegíteni az Augusz Antal báró és Deák Ferenc 1864. végi találkozóival újrameginduló, egyelőre még informális közeledést az uralkodó és a magyar liberális politikai elit között. Amint azt majd Ludasi államrendőrségi jelentéseiből is látni fogjuk, 1864 őszétől kezdve újra intenzívvé vált az érintkezés az ókonzervatív csoport és Deák között is, nem véletlen ennek fényében az sem, hogy a nagy feltűnést kiváltó ún. húsvéti cikk után Deák ún. májusi programja, mely először körvonalazta a szélesebb közvélemény számára Deák konkrét elképzeléseit a lehetséges államjogi megegyezésről, épp a Die Debatte hasábjain, Ludasi tollából jelent meg 1865. május 7-9. között.[56]

1865 decemberében megkezdte munkáját az új országgyűlés, az államjogi küzdelmek színtere egyértelműen Pest lett. Ezért decemberben Ludasi Magyarországon is színre lépett a Magyar Világ című politikai napilap – ahogy Ludasi maga fogalmaz a lap első számában, a Debatte „ikertestvére”[57] – elindításával, melynek tulajdonosa Ludasi volt, szerkesztője Székely József. A háttérben azonban ekkor is napi instrukcióival Apponyi György állt.[58] Elindulásakor 3500 példányban kelt el, de később jelentősen csökkent az érdeklődés. A lap 1866 végén megszűnt, illetve beleolvadt a Sürgönybe.[59]

Nem tudjuk pontosan, mikor és milyen körülmények között vette kezdetét Ludasi szorosabb kapcsolata a rendőrminisztériummal, bár a róla fennmaradt aktagyűjtemény az államrendőrség irattárában sok mindenre fényt vet.[60] Nevével az államrendőrség iratai között először 1861-ben találkozunk, amikor is – ahogy arra már utaltunk – Dr. Richard Rotter mint esetlegesen megnyerendő konfidensjelöltre tekintett rá.[61] Ekkor azonban

---

[55] [Ludasi] Drei Jahre Verfassungsstreit; kortárs liberális értékelésére lásd: Pest, dec. 21. 1864. (vezércikk) Pesti Napló, 15. évf. 292-4455. sz. 1864. dec. 22.

[56] „Zur Situation” I-III. Die Debatte und Wiener Lloyd, no. 125-127. 1865. máj. 7-8-9.; a cikk keletkezési történetét Ludasi részletesen elmesélte Kónyi Manóhoz intézett, már említett levelében. Deák Ferencz beszédei, III. 415-422.

[57] Ludasi Mór: Magyar Világ. Magyar Világ, 1. évf. 1. sz. 1865. dec. 12.

[58] Porzó: Por és Hamu 324.

[59] Katus: A kiegyezéar wlőkéazítő konzervatív lapok. In: A magyar sajtó története. II/1. 538-539.

[60] Az aktagyűjtemény levéltári jelzete: IB, Annexe, Karton 23, g 17. Minden a továbbiakban említendő irat Ludasi és az államrendőrség kapcsolatára vonatkozóan – amennyiben más forrást nem jelölünk meg – itt található.

[61] Rotter jelentése, Pest, 1861. márc. 30. Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe Kt. 25.

feltehetően nem sikerült megnyernie vagy nem is próbálkozott vele – legalábbis erre vonatkozó adatokat nem találtunk.

Amikor 1867 tavaszán–nyarán Beust utasítására felülvizsgálták a rendőrminisztérium bizalmas levelezőit, már Ludasi volt a legjobban fizetett levelező Bécsben, de az egész birodalomban is. Havi appanázsa 333 Ft-ra rúgott.[62] 1867. március végén a következő összefoglalót készítették róla: „Gans Móric, a Die Debatte tulajdonosa, 333 Ft-ot kap havonta, ezen felől 150 Ft értékben fizet két pesti levelezőt. Gans politikai Faiseurként egészen kivételes, egyáltalán kiemelkedő szellemi képességekkel rendelkezik; kapcsolata az első osztállyal[63] mindig is csak másodlagos volt; közvetlenül a miniszterekkel érintkezett. Nem ismert az első osztály előtt, hogy ez a viszony most is fennáll-e, s az sem, hogy ezen drága levelező megtartásának kell-e különös értéket tulajdonítani. Bécs, 1867. március 30."[64] Kiemelt pozíciójához viszonyítva meglepően kevés nyoma maradt fenn Ludasi alkalmazásának az államrendőrségi iratanyag között. Ennek oka feltehetőleg az, hogy – ahogy a fenti jellemzés mutatja – Gans a miniszterek közvetlen bizalmasa volt, tehát tulajdonképpen a levelezőkkel foglalkozó ügyosztály normál hivatali ügymenetébe nem került be a vele való kapcsolattartás (ennek következtében persze erről nem tudunk semmit), így csak egy-egy jelentésére való néhány utalás s csak nagyon kevés saját jelentés maradt ránk.

Az első általunk ismert adat vele kapcsolatban nem az ő saját, hanem a Friebeisz István[65] neve alatt szereplő feljegyzésekben található 1863 augusztusából. Ekkor egy meg nem nevezett udvari titkár arról számol be, hogy Ludasi jelzi, hogy „Rajkay", azaz Friebeisz sürgeti az augusztusi honoráriumot. Gans tehát már ekkoriban is közvetített levelezőket, azaz bizalmi funkciója már ekkor sem lehetett újkeletű.[66] 1864 áprilisából is ismerünk egy feljegyzést Forgách leváltásávalkapcsolatban, amely szerint a kancellár

[62] Az összeírásokat lásd: Feljegyzések a bécsi rendőrminisztérium bizalmas levelezőiről, Bécs, 1867. júl. 27. HHStA, IB, BM 2363/1867.; „Konfidentenberichte", HHStA, IB Annexe, Kt. 23.

[63] Mint láttuk, a rendőrminisztérium első ügyosztálya foglalkozott az államrendőrségi ügyekkel, így az informátorokkal, a bizalmas levelezőkkel is.

[64] „Gans Moritz, Eigenthümer der Debatte, bezieht 333 Fl. monatlich, und verrechnet außerdem für 2 Pester Correspondenten 150 Fl. ÖW. Gans ist als politischer Faiseur eine Spezialität, überhaupt von herrvorragenderen Geistesgaben; seine Verbindung mit dem Dep. I war immer eine sekundäre; er verkehrte unmittelbar mit den Ministern. Es ist dem Dep. I. nicht bekannt, ob dieses Verhältniß noch besteht, und ob auf die Beibehaltung dieses kostspieligen Correspondenten noch im besonderer Werth zu legen ist. Wien, 30. März 1867." IB, Annexe, Karton 23, g 17.

[65] Friebeisz István (1822–1890): 1848 előtt Pest megyében esküdt, 1848–1849-ben honvéd hadnagy, tábori történetíró, a Komáromi Lapok szerkesztője, komáromi kapituláns, ezt követően Pesten újságíró, 1869-től az első magyar színházi ügynökség tulajdonosa. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái III. 761-764., Angyal: A magyar hirlapirodalom 128-129.

[66] Friebeiszről a feljegyzéseket lásd: Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe Kt. 23. Friebeisz az 1860-as évektől kezdve a Rajkay F. István nevet használta. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái III. 764.

leváltását a Sürgöny bécsi levelezője (azaz Ludasi) előtt azzal indokolta, hogy a minisztertanács nem fogadta el javaslatait a magyarországi politikai rendezésről, s részletesen beszámolt a jelentésben meg nem nevezett levelezőnek a leváltása körüli eseményekről. Ez év áprilisában tehát már láthatóan olajozottan haladt az információtovábbítás mechanizmusa.[67]

A Ludasi neve alatt a levelezői nyilvántartásban fennmaradt első feljegyzés 1864. június 8-án született, s a Forgách távozása utáni helyzetben világítja meg Ludasi hirtelen kényessé vált helyzetét. Hiersch minisztériumi titkár írja: Ludasi (a rendőrségi iratok persze rendre „Gans”-ként tartják számon) nála járt, és elmondta, miközben a magyar kancellária teljes bizonytalanságban tartja abban a tekintetben, hogy továbbra is igénybe akarják-e venni újságírói szolgálatait, a magyar konzervatívok, az „Apponyi- és a Barkóczy-párt” arra unszolják, hogy vállalja el egy új, a konzervatívok nézeteit képviselő új magyar lap szerkesztését. Most viszont Privitzer István, illetve Pápay István udvari tanácsosok a kancellária részéről azt kívánják tőle, hogy a Sürgönybe írjon egy „felettébb ellenséges hangvételű” cikket Apponyiról, de ha ezt megteszi, minden hitelét elveszíti a konzervatívok előtt, márpedig azzal „politikai teljesítőképessége” megsemmisülne. Hiersch unokatestvére, Karl Hiersch udvari titkár azonban Pápay irodájában dolgozott, s rajta keresztül bizalmas értesülésekhez jutott a kancellárián folyó dolgokról. Eszerint a kancellárián feltűnt már, hogy Ludasi gyakran ellátogat a rendőrminiszériumba, ezért bizalmatlanok vele szemben, s valóban elbocsátását fontolgatják. Karl Hiersch azonban úgy vélte, hogy nem lenne okos egy olyan gyakorlott és Forgách által minden viszonyba oly mélyen beavatott ember tollától megfosztani magukat. Hiersch mindazonáltal mindehhez hozzáteszi, nem is ártana, ha a kancellárián kevésbé bíznának most benne, hiszen az a legfontosabb, hogy mint rendőrügynököt megóvják attól, hogy hitele az ellenzéknél ellehetetlenedjen. Mecséry véleménye is ez volt, de feljegyezte: Ludasinak magának kell döntenie, melyik irányban indul el, a jövőjéért a felelősséget nem vehetik át tőle.[68]

Összesen négy Bécsből keltezett jelentés maradt fenn Ludasitól az 1864. november–1865. április közötti időszakból, de ezek mindegyike csak aláírás nélküli másolat, illetve tartalmi összefoglaló az eredeti jelentésről. Ezekben részben az ókonzervatívok belső ügyeiről, a magyar konzervatívok és Deák kapcsolatáról, Deák

[67] Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1864. április 21. HHStA, IB BM 639/1864.
[68] „politsche Leistungsfähigkeit”, „ein höchst feindseliger Artikel”, Hiersch feljegyzése, Bécs, 1864. jún. 8. (Mecséry széljegyzetével), HHStA IB Annexe Kt. 23.

egyes kijelentéseiről, illetve a Die Debatte szerkesztőségébe érkezett tudósítások, olvasói levelek információiról számolt be.[69]

Miközben Ludasi küldözgette jelentéseit, egy másik bizalmas levelező, Csorba János (nagyváradi, majd debreceni polgármesterként, illetve bizalmas levelezőként már találkoztunk a nevével) 1865. április 8-i keltezéssel szabályos feljelentő levelet fogalmazott ellene. 1849-es röpiratából – melyet, mint írja a magyarországi könyvárusoknál akkor is lehetett kapni, méghozzá leszállított áron – citált elő a Habsburgokkal szembeni illojális kijelentéseket annak bizonyítékául, hogy nem szabadna Ludasit felelős szerkesztői posztján meghagyni.[70] Ludasi előélete azonban aligha lehetett titok alkalmazói előtt, nincs nyoma, hogy Csorba fellépése bármiféle következménnyel járt volna.

Nem tudjuk, eredetileg mekkora honoráriumot fizettek Ludasinak. Egy feljegyzés szerint 1866 januárjától emelték fel fizetését a már említett havi 333 Ft-ra. Ekkortól ezt az összeget havonta küldték számára a Magyar Világ szerkesztőségére címzett borítékban Pestre, illetve esetenként bécsi látogatásai alkalmával ő maga vette azt fel a minisztériumban.

A feljegyzések mutatják, hogy legalábbis ettől az időtől kezdve folyamatosan alkalmazott „altudósítókat". Persze azt nem tudhatjuk, az illetők minden esetben tudták-e, hogy a Ludasinak küldött információkat ő milyen csatornán keresztül és hova továbbítja. Elképzelhető az is, hogy előttük csak zsurnalisztikai célú információgyűjtést jelölt meg célként. Friebeisz Istvánnak azonban – ahogy arról már szó esett – közvetlenül küldték a pénzt, tehát neki minden bizonnyal tudnia kellett a jelentések címzettjének „kilétéről". 1866 tavaszán Ludasi levelezőjeként két fő nevével találkozunk: a Worafka konfidenseként már említett Julius Beermannéval (egyszeri 45 Ft) és Isidor Hellerével[71] (egyszeri 150 Ft). Nyáron fizettek ki Beermann, Peterfy[72] és Moritz Pilz számára 60 Ft-ot. Az 1866 őszén újra összeülő pesti országgyűlésről Peterfy volt hivatva beszámolni 150 Ft

[69] A jelentésekről részletesen lásd: Deák: Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években 128-129.

[70] Csorba levele a Ludasi neve alatt fennmaradt gyűjtőaktában található: „Konfidentenberichte" HHStA, IB Annexe Kt. 23, g 17.

[71] Isidor Heller (1816–1879) az 1840-es évek második felében Magyarországon az Ungar nevű német nyelvű lap szerkesztője, az 1850-es évek végétől pedig különböző bécsi lapok munkatársa. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái IV. 671-672.

[72] Peterfy – valószínűleg Péterffy József volt honvédkapitány, az 1860-as évek közepétől újságíró, 1865-től a Die Debatte munkatársa. Az 1867-es összeírásokban szerepel mint a minisztérium egyik közvetett, Ludasi által beszervezett és „működtetett" állandó levelezője havi 150 Ft-ért. Péterffyre nézve lásd: Szinnyei: Magyar írók élete és munkái X. 862-866.

(plusz 30 Ft útiköltség) ellenében. 1866 novemberében Bechhöfer[73] számára 50 Ft-ot fizettek ki. S ekkor néhány Drezdából érkező levél költségeire is kapott Ludasi 8 Ft-ot. Decemberben Peterfy és Lichtenstein[74] részére vett fel Ludasi 202 Ft-ot. 1867 elején Peterfy volt az állandó tudósítója, négy alkalommal fizettek neki (december végén 150 Ft-ot, február elején 150 Ft-ot, március elején pontosan nem tudjuk, mennyit, április közepén újra 150 Ft-ot), Lichtenstein már csak április közepén kapott egy kisebb összeget (28 Ft-ot). Április 13-án utasították Ludasit, hogy szakítson meg minden kapcsolatot Peterfyvel és Lichtensteinnel. Május elején azonban még egy utolsó 150 Ft-nyi összeget fizettek ki Peterfynek. Mindemellett az elszámolásokban szerepel még 1867. február elején egy Ludasi számára kifizetett 600 Ft-os tétel „zsurnalistikai célokra", de nem tudjuk, ezt mire is fordította.

Ludasi igazi karrierje azonban csak a kiegyezés után kezdődött. 1867 nyarán az uralkodó nemesi címet adományozott számára – mégpedig Andrássy Gyula gróf magyar miniszterelnök előterjesztésére, mint olyan „elismerésre méltó egyéniség"-nek, aki a megelőző évtizedben „kormányszenves" politikai tevékenységet folytatott, „a hírlapirodalom terén tanúsított sikeres működése elismeréseül".[75] 1867 novemberében pedig őt kérte fel Andrássy miniszterelnöki sajtóirodájának vezetésére évi 3000 forintnyi fizetéssel és 400 forintos lakbér támogatással (az év végén megtoldotta évi 2000 forintos pótlékkal).[76] Ludasi feladata a kormányhoz közel álló sajtó információkkal való ellátása volt, illetve kormányt támogató sajtóközlemények elhelyezése. A sajtóiroda működése természetesen bizonyos bizalmi viszonyok kiépítését igényelte az országos sajtó egyes orgánumaival. A kormánypárti humoros hetilap, a Borsszem Jankó megalapítása a balközép nézeteit tükröző Bolond Miskával és Üstökössel szemben szintén Ludasi nevéhez köthető.[77]

1869 júniusában Ludasi felmentését kérte a sajtóiroda vezetése alól, amit a minisztertanács jóváhagyott, de Andrássy maga láthatólag elégedett volt Ludasi

[73] Bechhöfer az 1860-as évek közepén a Wiener Lloyd művészetekért felelős munkatársa volt, majd 1865 tavaszán a Pesther Lloydhoz került. Vö. Ügynöki jelentés, Bécs, 1865. febr. 27. HHStA, IB BM 565/1865.
[74] Lichtenstein Ferenc Lajos az 1867-es összeírásokban is szerepelt mint a minisztérium közvetett, Ludasi által közvetített állandó központi levelezője, előre meg nem határozott honoráriummal. Vö. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái VII. 1183-1186.
[75] Andrássy levélfogalmazványa Festetics György gróf király személye körüli miniszterhez, Buda, 1867. júl. 4. és Festetics válaszirata Andrássyhoz, 1867. júl. 13. MOL K 26 1867:650.
[76] Andrássy Gyula előterjesztése az uralkodó számára, Buda, 1867. nov. 14. Az uralkodó nov. 18-án hagyta jóvá. MOL K 26 1867:2034.; ktafeljegyzés, 1867. dec. 30. MOL K 26 1867:2266. A sajtóiroda munkatársairól lásd Ludasi hivatali utódjának, Halász Imrének a visszaemlékezését. Halász: Egy letűnt nemzedék 102-105.
[77] Porzó: Por és Hamu 326-327.; Rákosi: Emlékezések. I. 176.

tevékenységével, „a hírlapirodalom s a hivatalos sajtó terén újabban szerzett érdemeinek elismeréseül” a Vaskorona rend 2. osztályának díjmentes adományozását indítványozta számára.[78]

Ludasi munkakapcsolata a bécsi rendőri vezetéssel azonban hivatalnoki posztra kerülésekor sem szakadt meg. 1867 szeptemberétől honoráriumát két bécsi címre (Dr. Lieberberg, Mierkonski) küldve folyósították számára, illetve adandó alkalommal személyesen vette fel a „birodalmi kancellárnál”, Beustnál.

A sajtóiroda éléről való tábozása után Ludasi újra Bécsbe költözött, ott átvette Beust megbízásából a Tagespresse című lap szerkesztését, amelyet a franciabarát, „a németellenes udvari párt” közlönyeként tart számon az utókor.[79] Feltételezhetőleg Ludasi lemondása eredetileg is elsősorban ezzel állt összefüggésben.

Bécsi évei alatt szerkesztői tevékenysége mellett, azzal szoros összefüggésben a közös külügyminisztérium sajtóosztályának külső munkatársa lett, a „politikai információszolgálat” terén szerzett újabb érdemeket.[80] 1878 elején pedig Andrássy – immár közös külügyminiszterként – hivatalnokként alkalmazza Ludasit az osztályon azzal a feladattal, hogy a magyarországi lapokról naponta összefoglaló jelentéseket készítsen, a kormány politikáját támogató közleményeket írasson és helyezzen el a magyarországi sajtóban. Andrássy 1878. szeptemberi előterjesztése szerint Ludasi havonta százötven cikk, illetve tudósítás elhelyezésével számolt.[81] Andrássy ismét csak meg volt elégedve a teljesítményével, 1879 nyarán véglegesíteni javasolja, méghozzá különleges uralkodói kegyként úgy, hogy a vele kötött szerződésbe – Ludasi kívánságának megfelelően – belefoglalták a nyugdíjjogosultságot is.[82] 1881. november végén Ludasi maga kérte felmentését, iratában nem indokolja lépését. Özvegye majd 1886 januárjában fiuk kérvénye nyomán egyszeri 8000 Ft végkielégítésben részesült.

---

[78] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1869. június 9. MOL K 27. Andrássy május 17-én szólítja fel Festetics gróf király személye körüli minisztert, hogy eszközölje ki Ludasi számára a kitüntetést. Andrássy levélfogalmazványa Festeticshez, Buda, 1867. május 17. MOL K 26 1869:684.

[79] A Tagespresse a Die Debatte lapból jött létre, melynek tulajdonosa hivatali pozíciója alatt is Ludasi maradt.

[80] A sajtóosztály Ludasira vonatkozó iratait lásd: HHStA, Ministerium des Äußern, Presse Leitung, Kt. 253. „Personalakten. Verstorbene. Gans–Ludasy, Moriz von”.

[81] Ludasi ez alkalommal is részben 1867 előtti segítőire, például Moriz Pilczre és Isidor Hellerre számított.

[82] Ludasi előterjesztése feltételezhetően Andrássy számára, Bécs, 1878. szept. 15., Andrássy előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1879. aug. 20. Az uralkodó jóváhagyása után a szerződést 1879. aug. 30-i dátummal írta alá Ludasi és Johann Falke von Lilienstein. Eszerint Ludasit évi 4000 Ft fizetés, 800 Ft lakbértámogatás és 3000 Ft speciális pótlék illette meg. Nyugállományba való helyezése után pedig évi 3000 Ft, ami minden a sajtóosztályon töltött egy év után évi 100 Ft-tal emelkedett maximum évi 4000 Ft-os összegig.

A rendelkezésünkre álló források szerint a rendőri titkos alapból 1870 decemberéig fizették számára a havi 333 Ft-ot, azután 1870 elejétől kilép a 2. ügyosztály kötelékeiből, 1871 májusában és júniusában már a sajtóügyekkel foglalkozó harmadik ügyosztály fizet neki összesen 5000 Ft-ot, ez nyilvánvalóan a Tagespresse szerkesztése körüli érdemeire vezethető vissza. Hogy ezt követően maradt-e fenn kapcsolat Ludasi és a bécsi államrendőrségi ügyek vezetői között, nem tudjuk.

Ludasi kétségtelenül a legnagyobb karriert befutott titkos informátor volt a kiegyezést követő években, a „kettős ügynök”-ök előképe, aki mind magyar, mind bécsi megbízói számára bizalmas információkat adott és vett. S bár láttuk, a magyar kancellárián már 1864 nyarán feltűnt, hogy gyakran megfordul a rendőrminisztériumban, mégis sikerült elkerülnie a lelepleződést.

Zákos Elek (1802k.–1881)

1802 körül született Tordán nemesi családban, 1818–1821 között a kolozsvári királyi líceumban végezte tanulmányait.[83] Ezt követően 1822-ben kezdte meg hivatalnokoskodását. 1832-ben mint a dévai kamarai sóhivatal tollnoka tett először feljelentést az udvari kamaránál a hivatalában tapasztalt visszaélésekről, amit felesége meggyilkolt korábbi férjének, a sóhivatali hivatalnok Leopold Bernardnak az iratai között talált olyan levelekkel támasztott alá, melyeket Hunyad megye egyes vezetői intéztek a volt férjhez. A megindult vizsgálat meglehetősen hosszúra nyúlt, az erdélyi kincstartóság hivatalnokai közül egy fő elbocsátásával, többek szigorú figyelmeztetésével zárult, de a vizsgálat Zákosra nézve is terhelő adatokat hozott világra. Az ügy Zákos számára befolyásos erdélyi ellenségeket szerzett, egyik beadványában egyenesen azt állította, az életére törnek. Ezért Zákos családjával együtt Bécsbe költözött, s innen intézte az udvari kamarához támogatáskérő beadványait: pénzbeli juttatást kért (hogy – mint írta – a kényszerű bécsi tartózkodás miatt felhalmozódott adósságai egy részét kifizethesse) és hivatali előléptetést.[84] Az uralkodó erre évi 400 forintnyi támogatást engedélyezett

[83] Varga: A Kolozsvári Királyi Líceum hallgatósága 140. 1785-ben egy évig az intézményben tanult Zákos István is. Nem tudjuk, Zákos rokona-e. Uo. 64.

[84] Zákos és Jakab Rozália hat gyermeket nevelt 1837-ben, de nem tudjuk, hány gyermekkel érkezett a feleség ebbe a házasságba. Az erdélyi kancellária előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1837. febr. 16. HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat 2773/1837.; Purkhart államtanácsos véleménye Zákos beadványáról, Bécs, 1837. szept. 25. Uo. 1885/1838.; Purkhart véleménye Zákos beadványáról, Bécs, 1844. jún. 23. Uo.

számára, azt hamarosan felemelték 125 forinttal. 1837-ben pedig alkalmazták az udvari kamara kiadóhivatalában számfeletti kancellistaként évi 600 forintos fizetéssel és 120 forint lakhatási pótlékkal. Ugyanebben az évben kapott még egyszeri 100 forintos támogatást, 1838-ban betegsége idejére ugyanannyi segélyt, s három hónapos fizetési előleget. Emellett az uralkodó 1838-ban engedélyezte kétezer forint kifizetését. 1840-ben ismét kapott 400 forint segélyt, 1842-ben 500 forintot. 1839-ben maga kérte, hogy mivel Bécsben nem tud megélni családjával együtt, helyezzék a poroszlói sóhivatalba (Heves megye) évi 600 forint fizetéssel, szolgálati lakással, évi 200 forintos személyi pótlékkal.[85] Közben Zákos kérésére az uralkodó 1841-ben engedélyezte Károly fiának a Löwenburg-féle konviktusban történő neveltetését az uralkodó magánkasszájának terhére (évi körülbelül 600 forintos költséggel).[86]

1840-ben vette át az udvari kamara vezetését Kübeck báró, aki egyfajta mentorként sokáig egyengette Zákos pályáját. Ő később úgy nyilatkozott, hogy már az udvari kamarai alkalmazása idején egyes rendőrségi titkos vizsgálatokra küldték Zákost Magyarországra és Erdélybe, de ezek mibenlétét nem részletezte, de egy másik iratában elárulja, Zákos például a pártviszonyokról is jelentéseket készített, azaz tevékenysége egyáltalán nem korlátozódott pénzügyi visszaélések felderítésére.[87]

Zákos tehát a pénzügyigazgatáson belül sajátította el a rendőrségi jellegű információszerzés fortélyait, s megbízói láthatólag teljes mértékben elégedettek voltak vele. Új állomáshelyén is folytatódott ez. A poroszlói sóhivatal pénztárnokaként 1844-ben jelentette a magyar kamara elnökének, Mednyánszky Alajos bárónak, hogy kamarai tisztviselők ellen csalás gyanúja áll fenn, a vizsgálat megindult, de még 1848-ban is folyt. Mindazonáltal feljelentését megalapozottnak találhatták, mivel – mint látni fogjuk – Kübeck jóindulatát továbbra is élvezte, s honorálásban is bőségesen részesült.[88] Sőt 1844 márciusában állítólag Lajos főherceg is igénybe vette bizalmas szolgálatait, de azok mibenlétét beadványaiban sem fedte fel, s a beadványait véleményező magas rangú

Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten, 139/1844.; „Bernard'sche Verlassenschaft Jakab Rosalia, Zákos Alajos". HHStA Esteisches Familienarchiv, Präs., Fasc. 58. fol. 622-699.

[85] Az udvari kamara előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1838. márc. 16. HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat, 1885/1838.; Purkhart véleménye Zákos beadványáról, Bécs, 1844. jún. 23. Uo. Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten 139/1844.

[86] Zákos kérelmét lásd: HHStA Minister Kolowrat Akten 1781/1841.; Scharff udvari tanácsos előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1848. szept. 9. HHStA Kabinettsarchiv, Minister Kolowrat Akten, 1289/1848.

[87] Kübeck levélfogalmazványa Albrecht főhercegnek, Bécs, 1852. jan. 17. HHStA Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 26/1852.; Kübeck levele Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. jan. 12. MOL D 41 1853:718.

[88] Almásy Móric gróf, az udvari kamara egykori alelnökének jelentése Krauß pénzügyminiszterhez, 1850. AVA, Finanzministerium, Präs. 15 204/1850.

hivatalnokok sem voltak informálva a részletekről.[89] A poroszlói feljelentés után Zákos kérte körülbelül 6000 forintnyi adósságának kifizetését, poroszlói állásából való felmentést, s helyettesítőként a győri sóhivatalba vagy a bécsi udvari kamarába való áthelyezését. Az uralkodó engedélyezte számára 4000 forint kifizetését adósságai rendezése céljából. 1845 elején azonban Zákos kérte ugyanilyen célra további 5000 forint átutalását (ahogy később nyilatkozott, a 4000 forint csak a már per alatt álló adósságai kifizetésére volt elegendő) és 1000 forintot új háztartás alapjainak megvetésére, mivel – mint írta – mindenük megsemmisült Poroszlón, mialatt ő távol volt állomáshelyétől. Újabb nagy összegű segélyezésre azonban nem került sor.[90] 1845-ben viszont ígéretet kapott új hivatali alkalmazásra. Zákos maga a következőképp írja le mindezt egyik későbbi beadványában: Kübeck magához hívta, s szóban közölte, hogy az uralkodó megbízásából kérdezi tőle, hajlandó-e valami központi hivatalt vállalni Bécsben vagy Erdélyben, s közben titkos megbízásokat is teljesíteni. Erre Zákos írásban nyújtott be folyamodványát, megjelölve egy bécsi és egy erdélyi posztot. Ezután az uralkodó engedélyezte Erdélyben a sóigazgatásban számfeletti tartományi biztosként való alkalmazását, ám Jósika Samu báró erdélyi kancellár makacs halogató manővereinek köszönhetően a formális kinevezésre csak közvetlenül az 1848-as forradalom kitörése előtt, március 4-én kerülhetett sor.[91]

A bécsi és pesti forradalmak és a nyomukban bekövetkező nagy politikai fordulat után természetesen már nem lehetett szó arról, hogy Zákos új posztját elfoglalja, egyelőre Bécsben maradt, úgy tűnik a nagyon kevés rendelkezésre álló információból, hogy még látszólag sem csatlakozott a forradalom híveinek táborába. Inkább maradt a régi taktikánál, s az új minisztereket ostromolta igényeivel: újra kérte adósságainak kifizetését, de azt júniusban elutasították.[92] Augusztusban azután Zákos újabb igényt jelentett be: az 1846. március 10. és 1848. március 4. közötti időszakra (amíg nem tudta átvenni biztosi posztját) napidíjként 3136 forintot igényelt az uralkodói magánkasszából, amit – beadványa szerint – az Erdélybe való áttelepülés költségeinek fedezésére kívánt

[89] Purkhart államtanácsos véleménye Zákos beadványáról, Bécs, 1844. jún. 23. HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten, 139/1844.
[90] Szakvélemény Zákos beadványáról, 1845. jan. 26. HHStA Kabinetsarchiv, Kabinettskanzleiakten, 97/1845.; Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1859. nov. 6. (másolat) HHStA, IB BM 332/1860.
[91] Kempen levélfogalmazványa Leiningen grófhoz, Albrecht főherceg ad latusához, Bécs, 1854. aug. 24. (melléklet: összefoglaló Zákos beadványáról) HHStA, IB BM 322/1860.
[92] Feltehetőleg személyesen is igyekezett volna kérését előadni a májusban Innsbruckba menekült udvarban, mivel Pulszky Ferenc államtitkártól Innsbruckba szóló útlevelet igényelt augusztus elején. A Zákos részére kiállított útlevelet lásd Pulszky hagyatékában: OSZK Kt, Fond VIII/2030.

fordítani.[93] Mindezzel párhuzamosan azt is kérte, hogy Károly fiát – annak betegeskedése miatt – inkább Magyarországon taníttathassa tovább uralkodói támogatással. Erre V. Ferdinánd engedélyezte számára évi 200 forintnyi nevelési ösztöndíj kifizetését az uralkodói magánkasszából három évi időtartamra.[94]

Láthatóan az új döntéshozók – köztük Krauß pénzügyminiszter – máris megelégelték Zákos rámenősségét, de 1200 forintnyi napidíj utólagos kifizetését javasolták az uralkodónak annak reményében, hogy ennek nyomán megszabadulhatnak Zákostól legalább egy időre. Az uralkodó engedélyezte azt azzal a kötelezettséggel párosítva, hogy Zákos azonnal Erdélybe távozik.[95]

Hogy az ezt követő hónapokban mi is történt, nem teljesen világos. Zákos egy későbbi beadványa szerint Erdélybe sietett, ott Puchner altábornagy maga mellé vette, Andrei Şaguna ortodox püspökkel is összeköttetésben állt. 1849 januárjában Puchner a két román fejedelemségen, Bukovinán és Galícián keresztül (mínusz húsz fokban – teszi hozzá) Olmützbe küldte, hogy az uralkodónak beszámolhasson a dolgok kritikus állásáról Erdélyben, s majd csak Erdély császáriak általi visszafoglalása után küldték őt Wohlgemuth altábornagy mellé. (Feltehetőleg ezzel állt összefüggésben, hogy 1849 márciusában áttelepülési költségtámogatásként újabb 600 forintot kapott.) Mindeközben azonban saját bevallása szerint körülbelül 10 000 ezüst forintnyi vagyont veszített el Gyulafehérvárott, Bécsben hagyott családját pedig súlyos inzultus érte, két leányát majdnem halálosan megsebesítették.[96] Plener pénzügyminiszter hivatali értesülései szerint viszont Zákos 1848 őszén–telén a háborús viszonyok miatt nem tudott eljutni Erdélybe, ezért állt elő 1849-ben újra pénzügyi támogatás igénnyel, aminek nyomán az uralkodó 1849 szeptemberében újabb 1000 forintot ítélt meg számára.[97]

Zákos 1850 elején beadványban kérte Geringertől, hogy kormánybiztosként vagy városparancsnokként nyerjen alkalmazást. A császári biztos Podolskyhoz továbbította a kérést. Január közepe táján viszont már Haynau értesítette a császári biztost arról, hogy a

---

[93] Előterjesztés az uralkodó számára Zákos beadványáról, Bécs, 1848. aug. 16. HHStA Kabinettsarchiv, Minister Kolowrat Akten, 1389/1848.

[94] Scharff udvari tanácsos előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1848. szept. 9. HHStA Kabinettsarchiv, Minister Kolowrat Akten, 1289/1848.

[95] Kübeck előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. aug. 24. HHStA Kabinettsarchiv, Reichsrat, Allgemeine Akten 888/1855.; Plener pénzügyminiszter előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1860. júl. 10. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 2288/1860.

[96] Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1852. dec. 24. MOL D 41 2. d. 1853:219.; Kempen levélfogalmazványa Leiningen grófhoz, Albrecht főherceg ad latusához, Bécs, 1854. aug. 24. (melléklet: összefoglaló Zákos beadványáról) HHStA, IB BM 322/1860.; Zákos Rozália beadványa Mecséryhez, Alservorstadt, dátum nélkül. [1860. dec.] Uo.

[97] Plener előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1860. júl. 10. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge 2288/1860.

főparancsnokságon alkalmazzák Zákost, s hogy Zákos kormánybiztosi vagy városparancsnoki alkalmazást kér.[98] Tárgyalt az ügyről a bécsi minisztertanács is. Haynau ugyanis 1850 elején jelezte, hogy Zákost politikai felderítő útra Erdélybe akarja küldeni, amit Bach határozottan ellenzett, mondván, Zákos „a közvélemény előtt semmiféle megbecsülésben nem részesül, egy intrikus, és bécsi tartózkodása idején (ahonnan szabályosan el kellett küldeni) egyfolytában beadványaival terhelte a minisztereket". Kulmer báró, a horvát ügyek tárca nélküli minisztere is egyetértett Bachhal, Krauß pénzügyminiszter viszont használhatónak minősítette őt, mint mondta, efféle dolgokra tekintélyes személyiség egyébként sem jönne számításba, Thun pedig úgy vélte, nem kellene beavatkozni Haynau rendőri ágenseinek megválasztásába.[99] Ezután Schwarzenberg miniszterelnök levélben figyelmeztette Haynaut, hogy Zákos, bár valóban titkos szolgálatokat is tett korábban az „államigazgatásnak", de nagy adósságcsináló és alapvetően nem megbízható egyén hírében áll, ezért „különleges elővigyázat" szükséges alkalmazásánál, Bach pedig Geringernek jelezte, hogy Zákos alkalmazása „hátrányos következményekkel" járhat. Nem csoda, ha ezután március elején Haynau már azt jelezte, hogy lemond Zákos szolgálatairól, bár láthatólag meg volt elégedve addigi tevékenységével (úgy tudjuk, Erdélybe végül is nem küldte el), s a pénzügyminiszternek a pénzügyigazgatásban Pest-Budán való hivatalnoki alkalmazásra javasolta Zákost.[100]

Zákos erre újra Geringert környékezi meg, március közepén egy „operátumot" nyújt be számára az ausztriai birodalom szervezetéről, egy későbbi beadványaiban úgy nyilatkozott, hogy 1850. április–1851. március között állt a császári biztos alkalmazásában.[101] Az bizonyos, hogy 1850 májusában már azt kérte Zákos Geringertől, hogy szolgálatait jutalmazzák, s kapott „kisegítésként" 60 forint.[102] A bizalmi pénzekről – ahogy azt említettük –, csak 1850 novemberétől maradtak fenn kimutatások, azok tanúbizonysága szerint Zákos 1850 novemberében kapott december hónapra 100 konvenciós forintot, ezenkívül 50 Ft útiköltséget, január végén szintén 100 Ft-ot. Az 1851. április eleje–július végi elszámolási időszakban április elején további 100 Ft-ot.[103]

---

[98] MOL D 51 1850:32., 69. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. jan. 8., 16.
[99] „…der keine Achtung im Publikum genießet, ein Intrigant ist und während seines Aufenthalts in Wien (von wo man ihn förmlich wegschicken mußte) die Minister fortwährend mit seinen Gesuchen belästigte". A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. jan. 30. Ministerratsprotokolle II/2. 79.
[100] „Staatsverwaltung", „mit äusserster Vorsicht", Schwarzenberg levélfogalmazványa Haynauhoz, Bécs, 1850. febr. 13. és Haynau két levele Schwarzenberghez, Pest, 1850. jan. 16., márc. 8. A minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvének melléklete, MRZ 464/1848.
[101] Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1852. dec. 24. MOL D 41 2. d. 1853:219.
[102] MOL D 51 1850:810. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. máj. 20.
[103] MOL D 51 51. cs. 1851:1333.

Ossetzky Adolfon kívül ő volt az egyetlen személy, aki ilyen magas összegeket vett fel. Konkrét feladatairól csak annyit tudunk, hogy 1850 májusában Geringer a Kossuth-levéltár átnézésére irányította át.[104] Podolsky utóbb úgy nyilatkozott, hogy Zákos leginkább csak a mutatókat és a már elkészült kivonatokat használta, kevésbé az eredeti iratokat, s jórészt olyan személyekről, akiket Erdélyből ismert.[105] Zákos állítása szerint az archivum egyes aktáiról többeknek is készített jelentést, például huszonkettőt Schwarzenberg miniszterelnöknek.[106] Ezen kívül – ahogy később állította – Haynau nagyon fontos ügyeket bízott rá.[107]

Mindeközben azonban igyekezett volna visszakerülni a pénzügyigazgatásba, feltehetőleg azt tervezte, hogy ahogy korábban is, most is majd hivatali tevékenysége mellett fogja rendőrségi szolgálatokkal kiegészíteni keresetét. Ezért a bécsi minisztereknél sem hagyta elaludni az ügyet, 1850. április elején Krauß pénzügyminiszter fordult Geringerhez, hogy alkalmazzák Zákost a földadó provizóriummal kapcsolatos munkálatoknál. Krauß láthatólag szívén viselte az ügyet, mivel szeptemberben, majd novemberben újra érdeklődött a fejleményekről. Zákos pedig decemberben kérte, hogy továbbítsák Kraußhoz kérvényét, melyben pesti pénzügyigazgatósági alkalmazást kér a maga számára, de az irat „ad acta" minősítést kapott, nem valószínű, hogy továbbították.[108] 1851 áprilisát követően azonban Zákost Temesvárra küldték két hónapra, hogy ott mint az országos pénzügyigazgatóság kisegítő referense működjék. Nem tudjuk, ez idő alatt valóban a pénzügyigazgatásban dolgozott-e, vagy ez is inkább csak fedőposzt volt-e, későbbi beadványaiban mindenesetre Zákos nem említi, hogy ez idő alatt is teljesített volna rendőrségi megbízatásokat. Ezt követően a bécsi pénzügyminisztériumba rendelték, ahol a még mindig tartományi biztosi minőségében élvezett fizetése mellett havi 80 ezüst forint fizetéskiegészítést is kapott tizenegy hónapon keresztül. Ez idő alatt – állítja Zákos – Kübeck báró ajánlására Schwarzenberg miniszterelnök is bizalmába fogadta, délutánonként megjelenhetett nála. Schwarzenberg terve állítólag az volt, hogy Zákost Budára kinevezik vagy várkapitánynak vagy a királyi

[104] MOL D 36 1850:97. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. máj. 11.
[105] Podolsky jelentése Kempenhez, Bécs, 1853. ápr. 18. HHStA, IB BM 8055/1860.
[106] Zákos jelentése a katonai és civil kormányzósághoz, Buda, 1853. febr. 15. HHStA IB BM 8055/1860.; „Verzeichniß einiger Kossuth's Akten" címmel feljegyzés Zákos kézírásával, 91/1854. számozással, dátum nélkül. MOL D 41 6. d.
[107] Feljegyzés Zákos bizalmas szolgálatairól aláírás, dátum nélkül [érk. 1854. aug. 22.] HHStA, IB BM 322/1860.
[108] MOL D 51 1850:32., 69., 96., 236., 360., 390., 541., 1526., 1787., 2328. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1850. jan. 8., jan. 17., jan. 25., febr. 19., márc. 10., márc. 15., ápr. 8., szept. 27., nov. 3., dec. 26.; MOL D 36 1850:97. sz. iktatókönyvi bejegyzés 1850. máj. 11.

jogügyi igazgatóságon belül az ügynöki javak igazgatójának (*Director der ungarischen k.k. Avitical-Güter*) udvari tanácsosi ranggal és fizetéssel, független állással, hogy akadály nélkül közvetlenül érintkezhessen vele vagy Kübeckkel vagy a rendőrminiszterrel. De a tervet – állította Zákos – Schwarzenberg halála meghiúsította, s ezután fordult Kübeck tanácsára közvetlenül az időközben magyarországi kormányzóvá lett Albrecht főherceghez.[109]

Nem tudjuk ellenőrizni Zákos állításait Schwarzenberg vagy Kübeck vele kapcsolatos terveiről, de a források arról tanúskodnak, hogy Zákos valamikor 1851 végén vagy 1852 legelején (azaz még hónapokkal Schwarzenberg halála előtt) fordult a főherceghez azzal, hogy alkalmazza őt mint „a magyarországi titkosrendőrség vezetőjé”-t (!). A főherceg Kübecktől kért véleményt Zákosról, aki támogató sorokat írt, szerinte „nem közönséges képességei”, kapcsolatai, helyismerete és a császári ház iránti odaadó hűsége folytán Zákost sikerrel lehet alkalmazni a titkos rendőri területen. Ugyanakkor azt is közölte, hogy Zákos állandó pénzzavarral küzd, s közléseit – ahogy az minden efféle ügynök esetében fennáll, tette hozzá – ajánlatos elővigyázattal kezelni.[110] Albrecht főhercegnek mindenképpen kapóra jött Zákos ajánlkozása: egyáltalán nem ismerte Magyarországot, ahogy az uralkodónak 1854-ben kifejtette, „feltétlenül szükségem volt egy bizalmira, aki kiterjedt személyismeretével és az itteni viszonyok ismeretével – az 1848 előtti időszaktól egészen a mostani időkig – a kormányzóságnak alapvető szolgálatokat tenni képes”, ezért választotta Kübeck javaslatára Zákost.[111] Formálisan persze nem lehetett Zákos a titkosrendőrség magyarországi vezetője, de Albrecht főherceg személyes bizalmasaként valóban egyfajta információs központot képezett. Ennek megfelelően Albrecht minden bizonnyal nem azt várta tőle elsősorban, hogy konkrét személyek ellen feljelentéseket tegyen, hanem a közhangulatról tájékoztasson, állandó háttérinformációkat szolgáltasson, s erre Zákos kétségtelenül alkalmas volt. Zákos 1852. április 10-i dátummal kapta kézhez hivatalos pénzügytanácsosi kinevezését a magyar országos pénzügyigazgatóságra (hivatalosan azonban továbbra is rendelkezési állományú hivatalnoknak számított), de a főherceg kérésére a kormányzóság elnöki irodájába rendelték szolgálattételre. Összesen majd három év négy hónapot töltött ebben a

[109] Összefoglaló Zákos beadványáról, 1854. nyár, HHStA, IB BM 322/1860.

[110] „als Leiter der geheimen Polizei in Ungarn”, „nicht gemeine Fähigkeiten”, Kübeck levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1852. jan. 17. HHStA Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 26/1852.

[111] „…war mir ein Vertrauensorgan unbedingt nothwendig, welches durch ausgebreitete Peronal- und die Kenntniß aller hierlandes bestehenden Verhältnisse, – von der vormärzlichen bis auf die neueste Zeit, – dem Gouvernement wesentliche Dienste leisten konnte.” Albrecht főherceg levélfogalmazványa Ferenc Józsefhez, Buda, 1854. jún. 17. MOL D 41 1854:11 051.

státusban, ahogy egy későbbi beadványában írja, kizárólag Albrecht főhercegnek és ad latusának alárendelve.[112] Mint rendelkezési állományú hivatalnok nyilván kapta tovább fizetését, bizalmi szolgálataiért pedig saját állítása szerint csak a korábban is élvezett havi 100 forintot vehette fel, amit saját levelezők tartására fordított.[113]

Mindemellett persze Zákos nem bújhatott ki bőréből, újra elkezdte bombázni a pesti és bécsi döntéshozókat 1848 előtti és utáni szolgálatainak külön honorálása érdekében. Már 1852 decemberében pénzjutalmat, előléptetést és kitüntetést kért Albrecht főhercegtől.[114] 1853 februárjában újra ecseteli Haynau számára végzett szolgálatait.[115] De Andreas Baumgartner pénzügyminiszterhez is beadvánnyal fordult, hogy végre zárják le a poroszlói sóhivatal kapcsán indult vizsgálatot, vagy attól függetlenül kapjon a feljelentésért díjazást.[116]

Nem sokkal ezután Zákos Albrecht főhercegen keresztül újabb bizalmas feljelentést tett, melyet a pénzügyminiszterhez továbbítottak. Eszerint Grassalkovich Antal herceg halálakor 1849-ben egyes hivatalnokok hanyagsága miatt a kincstárt nagy kár érte, de azt ígérte, hogy a herceg egykori titkárának birtokában lévő bizonyos papírok segítségével nagy összegeket még vissza lehetne szerezni a birtokot zálogbirtokként kezében tartó mostani tulajdonostól. A pénzügyminisztérium azonban inkább a volt titkárral lépett közvetlenül kapcsolatba, de mivel az sem állt elő az állítólagos fontos papírokkal, kiegyeztek a zálogbirtokossal 1856 nyarán – Zákos és a titkár teljes kihagyásával.[117]

Mindeközben Zákos a tőle megszokott szorgalommal és kitartással igyekezett a rá ruházott feladatnak megfelelni. Feltehetőleg Zákos különleges, formailag hivatalnoki státusa az oka, hogy jelentéseiből viszonylag nagyobb szám maradt ránk, mivel azokat alkalmanként csatolták egy-egy ügyirathoz (a rendőri ügyosztály iratai között konfidens jelentések egyébként nemigen maradtak fenn). Úgy tűnik, az iktatókönyvi bejegyzések rongálóinak figyelmét is szerencsére elkerülték a Zákos jelentéseit iktató bejegyzések – de biztosak lehetünk benne, hogy a fekete tussal olvashatatlanná tett bejegyzések között is szép számmal szerepeltek Zákostól való jelentések. Összesen 32 jelentést ismerünk

[112] Feljegyzés Zákos bizalmas szolgálatairól, aláírás, dátum nélkül [érk. 1854. aug. 28.] IB BM 322/1860
[113] Zákos beadványa, Pest, 1856. márc. 4. MOL D 41 1856:4351.
[114] Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1852. dec. 24. MOL D 41 1853:219., 1853:718.; Kübeck levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. jan. 12. HHStA Reichsrat, Präs. 6/1853. A főherceg Kübeckkel való konzultáció után elutasította a kérést arra hivatkozva, hogy Zákos csak frissen alkalmazott.
[115] Zákos beadványa a magyarországi kormányzósághoz, Buda, 1853. febr. 15. HHStA, IB BM 8055/1860.
[116] Zákos beadványa Baumgartnerhez, keltezés nélkül, AVA, Finanzminiszterium Präs. 2030/1853.
[117] Plener előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1860. júl. 10. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MRZ 2288/1860.

Zákostól ebből az időszakból, s további 32-nek ismerjük a témáját.[118] De ez is csak jelentéseinek töredéke. Egyik feljegyzése 1854-re 209 saját jelentést sorol fel, többségük eredeti megbízatásának megfelelően háttérinformációkat szolgáltat (például „Nyilvános gondolkodásmódok Magyarországon" vagy „Mit kívánnak a magyarok", „a magyarországi rutének tendenciái"), röpiratokra, újságcikkekre hívja fel a figyelmet, az igazgatás hiányosságairól szól („Az igazságszolgáltatás szervezetének fény- és árnyoldalai", „Visszaélések az adózásban"), külföldről leginkább szerbiai hírekről számol be. Rendszeresen felhívta a figyelmet egy-egy sajtótermékre. Még a politikai szempontból egyértelműen lojális Virozsil Antalnak, az egyetem rektorának 1848 előtt a magyar államjogról írott latin nyelvű munkáját is kifogásolta, mondván, az a magyar különállást propagálja, például azzal, hogy az eredeti jelen idejű igeidőket nem cserélte ki a szerző múlt idejű alakokra, stb.[119] Bőségesen szolgáltatott egyes személyekre vonatkozó terhelő információkat is (például Kecskeméten 1853-ban összeesküvő pártot jelent, konkrétan megjelölve az állítólagos résztvevőket[120]), személyében egyesült a tanácsadó szakértő és a kukkoló feljelentő. Adott esetben még „tanácsokat" is osztogatott, hogyan lehetne kiszedni a terhelő adatokat egy-egy gyanús személyből (egy alkalommal például azt ajánlja, hogy mivel a szóban forgó, másra terhelő vallomást tehető személy házasodni készül, fenyegessék meg azzal, hogy ha nem tesz „igaz" vallomást, besorozzák[121]), más alkalmakkor saját hírforrásainak bevonását (Tomkó, Warga) javasolja az ügy felderítése során. Deák Ferencről szólva javasolja, hogy egy kipróbált ügynököt küldjenek Kehidára időnként, aki beszámolhatna a Deák-házában tapasztaltakról.[122]

Mindemellett igyekezett tanácsokat adni egy-egy intézkedés népszerűvé tételének mikéntjét fejtegetve („Az uralkodóért szóló kibocsátandó ima formájáról", „Az osztrák

---

[118] MOL D 44 1853:3870., 4926., 1854:50., 1263., 3318., 3542., 3581., 3627., 3644., 3753., 3754., 3860., 3873., 3935., 4035., 4036., 4060., 4118., 4186., 1855:1., 11., 12., 21., 45., 153., 155., 169., 292., 299., 362., 480., 512., 682., 694., 695., 776., 795., 880., 881., 1159., 1160., 1161., 1170., 1304., 3248., 3249., 1856:23.; más levéltári állagban is azonosítható egy-egy jelentése: D 41 1856:2856., MOL D 46 8333.X.A.1855. (2 jelentés) Zákos jelentéseire már Nagyrévi György is felhívta a figyelmet a Vörösmarty temetéséről és az árvái javára indított pénzgyűjtésről írt tanulmányában, több, mint húsz 1853–1855-ben íródott jelentés lelőhelyét azonosította. Ugyanerről a témáról korábban László József is közleményt jelentetett meg, az általa hivatkozott akta azonban jelenleg már nem áll rendelkezésre, ezért nem állapítható meg, hogy azok Zákostól származtak-e (László nem azonosította a konfidenst).[118] Nagyrévi: A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története, László: Iratok. A rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvei alapján ezeken felül még legalább 39 jelentés témáját tudjuk többé-kevésbé azonosítani (de közülük csak hét kéziratát ismerjük). A kormányzóság polgári ügyekkel foglalkozó ügyosztályának iratai között is fennmaradt Zákos három irodalmi tárgyú jelentése, a katonai ügyosztály iratai között pedig egy. Vö. Deák: Fülbemászó olvasatok

[119] Zákos jelentése 157/1854. számozással. MOL D 44 1854:2872.

[120] Zákos jelentése 7/1854. számozással. MOL D 44 1854:50.

[121] Zákos jelentése 145/1853. számozással. MOL D 44 1853:3870.

[122] Zákos jelentése 22/1855. számozással. MOL D 44 1854:3873.

politika Magyarországot illetően", „Hogyan lehet az 500 millió forintnyi nemzeti kölcsönt Magyarországon népszerűvé tenni").[123]

Láthatólag időnként vidéki utazásokat is tett, illetve vidékről rendszeres információkat kapott, például Miskolcról (egy alkalommal megemlítette Tomkó Györgyöt, mint akit bizalmiként egy konkrét ügy nyomozásaiba be lehetne vonni, de nem tudjuk, ő Zákos bizalmi levelezője volt-e vagy sem[124]), Kecskemétről (Warga Sámuel egykori főszolgabíróval állt kapcsolatban[125]), Ürömről, Gömör megyéből, Hódmezővásárhelyről. 1852. július végén a kormányzóság civil szekciója kifejezetten arra utasította, hogy meghatározott fürdőhelyeket keressen fel, mivel azokban politikailag elégedetlenkedők találkozóhelyei sejthetők.[126]

Bármennyire is lelkiismeretesen végezte Zákos munkáját, 1854 tavaszára Albrecht főherceg már megismerkedett valamennyire az itteni viszonyokkal, s egyre inkább feleslegessé vált számára külön bizalmas foglalkoztatása. Igyekezett hát megszervezni Zákos számára a pénzügyigazgatásba való visszatérést. A magyarországi politikai hivatalok definitív szervezése már lezárult ugyan, de a pénzügyi szerveké még folyamatban volt, így aktuálisnak látszott Zákost jutalomképpen megfelelő hivatalhoz juttatni. Márciusban Kübeckhez fordult, a főherceg igen pozitív jellemzést adott ez alkalommal Zákosról: „…több mint két éve áll itt alkalmazásban és szakadatlanul igyekezett a belé helyezett bizalomnak tökéletesen megfelelni. Ez idő alatt számos munkát végzett, köztük nagyon érdekes és fontos adatokat is közölt, amelyek a kormány számára szükséges felvilágosítással szolgáltak; működése kétségtelenül elismerésre érdemes."[127] A birodalmi tanács elnöksége részéről azonban az a válasz érkezett, hogy az uralkodó eddig nem engedélyezte, hogy személyi ügyekre közvetlen hatást

[123] „Öffentliche Denk- u. Sinnesweise in Ungarn", „Was wünschen die Magyaren", „Tendenzen der Ruthenen in Ungarn", „Über die Licht- u. Schattenseite der Organisirung des Justizwesens", „Unzukömlichkeiten im Steuerwesen", „Vojkovszky's, des russischen Geistlichen Beziehungen zu manchen Personen", „Über die zu erlassende Gebetsformal für Sr Majestät", „Über die oesterreichische Politik in Bezug auf Ungarn", „Über die Art u. Weise die Anleihe von 500 Millionen Gulden in Ungarn populär zu machen". Albrecht főherceg levélfogalmazványa Bruck pénzügyminiszterhez, Buda, 1855. május, melléklet MOL D 41 1855:7043.; Nagyrévi szerint 1855-ben 130 „hosszú referátumot" adott be. Nagyrévi: A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története 121.

[124] Zákos jelentése 145/1853. számozással. MOL D 44 1853:3870; a Tomkóra vonatkozó ajánlatot említi Nagyrévi: A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története 122.

[125] Zákos jelentése 7/1854. számozással, MOL D 44 1854:50.

[126] Levélfogalmazvány Zákoshoz, M.Vásárhely, 1852. júl. 31. MOL D 41 5. cs. 6. tétel

[127] „…steht nun über 2 Jahre hier in Verwendung und war ununterbrochen bemüht, daß in ihm gesetzte Vertrauen vollkommen zu rechtfertigen. Er hat in dieser Zeit zahlreiche Arbeiten, mitunter auch sehr interessante und bedeutendene Daten geliefert, – welche der Regieungsgelegene Aufschlusse brachten; seine Wirken ist mithin unstreitig der Anerkennung würdig." Albrecht levélfogalmazványa Kübeckhez, Buda, 1854. márc. 21. MOL D 41 1854:5435.

gyakoroljanak, ezért nincs lehetőség közbenjárni Zákos érdekében. Továbbítják azonban a kérést a pénzügyminiszterhez.[128] Baumgartner azonban, ahogy azután – Albrecht főherceg 1855. májusi újbóli próbálkozása után – hivatali utódja, Karl Ludwig von Bruck báró is elzárkózott Zákos alkalmazásától arra hivatkozva, hogy már régen nem dolgozik a pénzügyigazgatásban, nem tudna felnőni a pénzügyi tanácsosi tennivalókhoz, nem is beszélve a Zákos által megcélzott és áhított főtanácsosi pozícióról. Érezhetően azon a véleményen voltak – bár ezt szavakba nem öntötték –, hogy alkalmazzák Zákost inkább a rendőri ügyek terén, akik akarják, ha valóban olyan jó szolgálatokat tett. Albrecht főherceg az év folyamán többször is igyekezett érvelni Zákos előléptetése mellett, mondván, nem ildomos nyugodt időben „ejteni" azokat a hűséges alattvalókat, akikre a legnehezebb időkben is számítani lehetett, ám a miniszterek hajthatatlanok maradtak. A főherceg végül június közepén közvetlenül az uralkodóhoz fordult, Ferenc József azonban „ki nem állhatta, ha valaki olyan dolgokat hozott előtte szóba, melyek nem tartoztak kifejezetten a resszortjába",[129] s láthatóan nem tett kivételt e tekintetben Albrecht főherceggel sem. Ehelyett akceptálta miniszterei véleményét, mindazonáltal engedélyezte még 1854 májusában 5000 forint végkielégítés kifizetését Zákos számára azzal, hogy cserében le kell mondania az 1848 előtti időszakra vonatkozó minden igényéről.[130]

Mindeközben Zákos Kempennél is kopogtatott 1854 augusztusában. Elmondta, hogy főtanácsossá való előléptetésére a javaslat elindult, ki lehetne nevezni őt valamely országos pénzügyigazgatóság élére, s már régen esedékes lenne udvari tanácsossá való kinevezése. Így független állását meg tudná őrizni, s továbbra is bizalmi szolgálatokat tehetne kizárólag Albrecht főhercegnek alárendelve. De – felújítva Schwarzenberg miniszterelnök egykori állítólagos tervét – megfelelőnek minősítette a maga számára a várkapitányi vagy a királyi javak igazgatói posztját is, úgy szintén feltűnés nélkül kapcsolatot tarthatna sok emberrel. De azt a lehetőséget is felveti, hogy Kempen saját hivatalában nevezze ki őt létszám feletti osztálytanácsossá, formailag pedig hagyják meg eddigi budai állásában, s titokban közvetlenül Kempen rendelkezésére állna. Kempen

[128] Eckert udvari tanácsos levélfogalmazványa Albrecht főherceghez, Bécs, 1854. márc. 25. HHStA, Reichsrat Präs. 59/1854.

[129] „…dieser [der Kaiser] es durchaus nicht leiden könne, wenn ihm irgend Jemand von Dingen spreche, die nicht directe in sein ressort gehörten", Andrian-Werburg báró naplóbejegyzése Grünne gróf szavairól, 1854. nov. 21. „Österreich wird meine Stimme erkennen lernen…" III. 145.

[130] Baumgartner irata Albrecht főherceghez, Bécs, 1854. jún. 20. MOL D 41 1854:9260.; Albrecht főherceg levélfogalmazványa Ferenc Józsefhez, Buda, 1854. jún. 17. Uo. 1854:11 051.; Albrecht főherceg levélfogalmazványa Bruckhoz, Buda, 1855. május. Uo. 1855:7043.; Kübeck szakvéleménye az uralkodó számára, Bécs, 1855. aug. 24. HHStA Kabinettsarchiv, Reichsrat, Allgemeine 888/1855.; Plener előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1860. júl. 10. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 2288/1860.

Leininger grófhoz fordult felvilágosításért, az megerősítette Zákos kijelentéseit korábbi szolgálatairól.[131] Kempen ennek ellenére nem tett további lépéseket.

A pénzügyminiszterek ellenállása miatt tehát Zákos nem kapott hivatalnoki posztot a definitív hivatalszervezetben, s Kempen sem kívánta Budára telepített saját bizalmasként alkalmazni. A definitív szervezés után a hivatalnoki poszt nélkül maradt, így rendelkezési állományba került hivatalnokoknak egy évnyi fizetés járt, ez viszont 1855. október végével véget ért. Sürgetővé vált a döntés arról, hogy mi legyen Zákos jövője. Kübeck az uralkodó számára készített előterjesztésében vitatta a miniszterek véleményét, ő akár főtanácsosi posztra is alkalmasnak látta Zákost, de szerinte is az a leghelyesebb, ha egy hivatalnok oda kerül, ahová hajlamai és képességei leginkább húzzák. Ezért azt javasolta, az uralkodó nevezze ki Zákost helytartósági tanácsossá évi 2000 forintos fizetéssel (vagy a Legfelső Rendőrhatóságon tanácsossá), s bízza Albrecht főhercegre alkalmazásának módját. Ha erre már nem tart Albrecht főherceg igényt, tegyen indítványt Zákos más irányú alkalmazására. Kübeck szerint például Erdélyben hasznát vehetnék még Zákosnak. Szerinte nincs szükség arra, hogy a pénzügyi tanácsosi álcát tovább is megőrizzék, mivel illúzió lenne azt hinni, hogy nem tudja mindenki Magyarországon, milyen ügyekben is működik közre valójában Zákos.[132] Nem tudjuk, min bukott meg ez a javaslat, talán Kempen volt az, aki ellenállt.

Egyelőre egyetlen megoldásként az kínálkozott, hogy Zákos marad pénzügyi tanácsos, azonban adnak számára némi fizetésemelést (évi 1800 forint, majd hamarosan 2000 forint) azzal, hogy majd valamikor előléphet főtanácsossá.[133] Zákos azonban láthatólag nem akart ebbe belenyugodni. 1856. januárban beadványban fordult Albrecht főherceghez azzal, hogy a Grassalkovich birtokok ügyében neki járó jutalmat szolgáltassák ki.[134] Albrecht főherceg azonban 1856. február elején kezdeményezte Brucknál Zákos nyugdíjaztatását szolgálataira tekintettel teljes addigi, évi 1600 forintos fizetésével (bár még nem volt meg az ehhez szükséges negyven évnyi szolgálati ideje). Szokatlanul gyorsan működött a gépezet, hiszen Bruck már február 21-én az uralkodó jóváhagyásáról értesítette a főkormányzót.[135] Zákos márciusban – immár a nyugdíjazás

[131] Összefoglaló Zákos beadványáról, 1854. nyár. HHStA, IB BM 332/1860.; Kempen és Leiningen levélváltását lásd még: MOL D 41 1854:16 616.
[132] Kübeck előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1855. aug. 24. HHStA Reichsrat, Allgemeine 888/1855.
[133] Aktafeljegyzés, 1855. máj. 16. MOL D 41 1855:7043.
[134] Zákos beadványa „Eure Kaiserl. Hoheit!" megszólítással [Albrecht főherceghez], „A." szignóval, Bécs, 1859. nov. 6. HHStA IB BM 322/1860.
[135] Albrecht főherceg levélfogalmazványa Bruckhoz, Buda, 1856. febr. 3., Bruck levele a főherceghez, Bécs, 1856. febr. 21. MOL D 41 1856:210.

tudatában – újabb beadványt fogalmazott. Kérte nemzeti kölcsönjegyzési kötelezettségének megszüntetését, másrészt pénzbeli kárpótlást három év és tíz hónapnyi alkalmazási idejére arra hivatkozva, hogy az általa szolgáltatott információk egyáltalán nem korlátozódtak Pest-Budára, hanem kiterjedt levelezői hálózat állt mögötte, s a kapott havi 100 forintnyi bizalmi pénzt kizárólag annak fenntartására volt kénytelen fordítani (erre kész volt egyházi esküt tenni a „legszentebb szentségekre"). Ezen felül kérte, hogy a jövőben is teljesítendő bizalmi szolgálatai fejében továbbra is élvezhesse a havi 100 forint bizalmi pénzt. Nyugdíjként pedig évi 2000 forintot és a pénzügyi főtanácsosi cím használatát igényelte, s hogy a főherceg egy iratban fejezze ki megelégedettségét Zákos szolgálatait illetően.[136] Néhány hónappal később már kitüntetést kért a maga számára, Albrecht főherceg erre egyszerűen rendelkezett, hogy utasítsák el a kérést.[137]

A főhercegnek nyilvánvalóan egyre kellemetlenebbé vált Zákos jelenléte Budán, az viszont nem vonult vissza fegyelmezetten a háttérbe, hanem „levakarhatatlan" volt. Ezután a főherceg már kevéssé szép eszközökkel igyekezett megszabadulni kolonccá vált egykori bizalmasától.

Láthatólag Bécsben is megrendült a Zákosba vetett bizalom. 1856. október végén Kempen utasítja Czapka bécsi rendőrigazgatót, hogy a Bécsbe érkező Zákost gondosan figyeljék, mivel az utóbbi időben feltűnően sokat utazik a Pest–Bécs–Temesvár útvonalon, s útjai feltehetőleg „politikai" jellegűek. Czapka ugyan semmi érdemlegeset nem tudott jelenteni Zákos bécsi napjairól,[138] ennek ellenére november végén Kempen hivatala Zákos megfigyelés alatt tartását kérte a magyarországi kormányzóságtól is, s december elején a két hivatal már a Zákos számára kijelölendő kényszertartózkodási helyről levelezett egymással. Ezt követően a Legfelső Rendőrhatóság december 17-én elrendelte Zákos Brünnbe való internálását, s Zákos december 29-én elhagyta Pest–Budát.[139]

1859 decemberében Albrecht főherceg így nyilatkozott a hirtelen eltávolítás okairól Thierry rendőrminiszternek, nem tagadva Zákos korábbi érdemeit: „…több, mint kétértelmű karakternek bizonyult, a maga által is kompromittált bizalmi állását zsarolásokra kísérelte meg felhasználni, s fondorkodásra való hajlamot táplált magában,

[136] Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1856. márc. 4. MOL D 41 1856:4351.
[137] MOL D 44 1856:914. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1856. jún. 10.
[138] Kempen levélfogalmazványa Czapkához, Bécs, 1856. okt. 22., Czapka jelentése Kempenhez, Bécs, 1856. nov. 4. HHStA, IB BM 332/1860.
[139] MOL D 44 1856:1613., 1636., 1727., 1742., 1752. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1856. nov. 29., dec. 6., dec. 25., 29., 31.

ami a kormány érdekeit veszélyeztette."[140] Thierry összefoglalásában ez úgy hangzott, hogy felmerült az a gyanú, hogy feljelentéseivel „nemtelen célokat" követ, de formálisan nem volt felróható semmi neki, ezért döntöttek az internálás mellett.[141] Nincs azonban nyoma annak, hogy Zákos valóban zsarolással próbálkozott volna, sokkal inkább arról lehetett szó, hogy a főherceg megelégelte az állandó pénzkérést, s fellélegzett, amikor országon kívül tudta Zákost. Ugyanakkor egy-egy fennmaradt jelentés mutatja, hogy az állandó teljesítménykényszer Zákost is túlzásokra, önkényes kombinációkra ragadtatta, ami némileg valóban megingathatta a belé vetett bizalmat. 1854 őszén például Lisznyai Kálmánnak a Pesti Naplóban október 29-én megjelent, Hogy hívták Mátyás királyt című költeményét elemezgette. A vers arról a szokásról szólt, hogy évente egyszer a vidéki nép énekkel hívta országlátogatásra a királyt. Zákos helyesen rámutatott arra, hogy Mátyás alakja a szeretett magyar király szimbólumaként látens ellentétben állt a jelen politikai viszonyaival, de ezzel nem elégedett meg, tudni vélte, hogy a Csehországban raboskodott Mátyás a Prágában tartózkodó V. Ferdinánd megfelelője lehet, s hogy a hírek szerint sokan szeretnék az ő visszatérését a magyar trónra, de ugyanez lehet a miniszterek foglyaként tekintett Ferenc József allegóriája is. A kormányzóság egyik alkalmazottja szakvéleményt készített Zákos jelentéséről, ebben Zákost „gondolatvadász"-nak minősíti, aki beleolvas a versbe ott nem levő dolgokat. Igen kemény hangon fogalmaz: „Az efféle hiperlojálisok sokkal jobban tennék, ha már saját idejüket nem tudják jobbra felhasználni, ha az államigazgatás drága idejét kímélnék, s efféle csekélységekre nem vennék igénybe. Érvényes rájuk V. Károly szólása: »Isten mentsen meg a barátaimtól«!"[142] Ez a jelentés mutatja, hogy a kormányzóságon belül távolról sem volt minden hivatalnoknak jó véleménye Zákos bizalmi szolgálatairól, de nincs nyoma annak, hogy Albrecht főherceg döntését ilyen tényezők is befolyásolták volna. Kübeck időközben bekövetkezett halála viszont minden bizonnyal éreztette hatását, hiszen személyében nagyon befolyásos pártolót vesztett el Zákos.

---

[140] „In der Folge legte er jedoch einen mehr als zweideutigen Charakter an den Tag, versuchte seine durch ihn selbst compromittirte Stellung als Vertrauensorgan zu Erpressungen zu benützen, und entwickelte einen Hang zu Umtrieben, die das Interesse der Regierung zu gefährdeten." Albrecht főherceg levele Thierryhez, Buda, 1859. dec. 2. HHStA, IB BM 322/1860.

[141] „unlautere Zwecke", Thierry előterjesztés fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1859. nov. 17. HHStA, IB BM 332/1860.

[142] „Gedankenjäger", „Solche Hyper-Loyäle, würden – wenn sie schon ihre eigene Zeit nicht besser verwenden können – weit besser thun, die kostbare Zeit der Statsverwaltung zu schonen und nicht für solche Lappalien in Ansprche zu nehmen"; „Gott hütze mich vor meinen Freunden!" MOL D 44 1854:3542.; vö. Deák: Fülbemászó olvasatok 930-932.

Zákost azonban nem olyan fából faragták, hogy könnyen megadja magát. Már 1857. április végén kérte a kormányzóságtól az internálás feloldását, amit októberben megismételt. 1858 márciusában leánya, Terézia (hivatalnokfeleségként) kéri apja számára a hazatérési engedélyt, Zákos pedig engedélyért folyamodott, hogy Bécsben lakó beteg feleségét meglátogathassa. Közben azonban Kempen – feltehetőleg Zákos hozzá benyújtott másik beadványára – jóváhagyta, hogy Brünnből Grazba átköltözhessék, Zákos azonnal újabb beadványban kérte április elején az internálás teljes feloldását, amit megismételt augusztusban.[143] S ez folytatódott 1859-ben is, januárban Zákos, majd februárban leánya kérvényével, amit májusban és júliusban Zákos két újabb beadványa követte.[144] Az őrségváltás a rendőri ügyek élén és a megváltozott politikai helyzet azután végre kedvezett Zákosnak. Hübner rendőrminiszter szeptember 16-án kezdeményezte az internálás feloldását, konzultáció után október 3-án megszületik a minisztériumban a hivatalos felmentő irat, de azzal a kikötéssel, hogy Pest–Budára nem költözhet vissza. Október 13-án Grazból még köszönő iratot küld Zákos a magyarországi kormányzósághoz,[145] de azután a tőle megszokott lendülettel offenzívába lendül.

November közepén már kérte a kormányzóságtól újraalkalmazását a korábbi javadalmazásával. A kormányzóság Thierrynek írt ez ügyben, s azután bizonyára elutasító választ küldtek.[146] Ezzel egy időben Zákos kérte Thierrytől, hogy a Pestről Brünnbe, majd Grazba, s onnan Bécsbe költözésének költségeit (körülbelül 1058 osztrák értékű forintot) térítsék meg számára, amit engedélyez az uralkodó.[147] Ősszel láthatóan Bécsben tartózkodott, novemberben legalább két beadvánnyal fordult Albrecht főherceghez. A hónap elején kérte tőle a Grassalkovich ügyben a kincstár nyereségeként befolyt 400 000 forint tíz százalékát jutalomként. Mint elmondta, nyugdíjának háromnegyedét kénytelen volt adósságtörlesztésre fordítani, a fennmaradó összegből próbált családjával megélni. Beadványa a pénzügyminiszter elé került, majd a pénzügyminiszter javaslata nyomán az uralkodó elutasította igényét.[148] A hónap közepén viszont – a főherceg szerint – már újra

[143] MOL D 44 1857:425., 451., 1050., 1109., 1858:348., 362., 476., 947. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1857. ápr. 28., máj. 5., okt. 14., okt. 25., 1858. márc. 12., márc. 14., ápr. 11., aug. 10.; Lazansky gróf morvaországi helytartó két távirata Kempenhez, 1858. febr. 11., márc. 16. HHStA IB BM 332/1860.
[144] HL Geheim Präsidial Protocoll 1859:19., 104., 248., 694., 1360., 1425. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1859. jan. 6., jan. 22., febr. 20., máj. 16., júl. 27., aug. 4.
[145] HL Geheim Präsidial Protocoll 1859:1809., 1851., 1884. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1859. okt. 4., 11., 16.
[146] HL Geheim Präsidial Protocoll 1859:2058. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1859. nov. 21.
[147] Thierry előterjesztés fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1859. nov. 17. HHStA, IB BM 322/1860.
[148] Plener előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1860. júl. 10. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge MCZ 2288/1860.

bizalmi szolgálatokra ajánlkozott, Albrecht azonban elutasította, sőt tájékoztatta Zákosról és eltávolításának okairól Thierryt is, mivel feltételezte, hogy Zákos neki is felajánlkozik.[149] 1860. január 12-én Zákos valóban Thierryhez fordul, csatolja az Albrecht főherceghez 1859 novemberében benyújtott kérvényét is. Ezt 1860. április 11-én, majd május 24-én újabb beadvány követi, melyekben Zákos pénzügyi segélyt kért, s hogy töröljék el a Pestre költözés tilalmát. Ez utóbbit kérte június elején Benedek Lajos kormányzótól is, aki ugyan nem emelt kifogást az esetleges Pestre költözés ellen, de azt leszögezte, hogy újabb ügynöki alkalmazásról szó sem lehet. Thierry végül nem hagyta jóvá a tilalom feloldását, de 100 forint segély kifizetését engedélyezte.[150]

A Pestre költözést végül az októberi diploma kibocsátása után az új rendőrminiszter, Mecséry engedélyezte. Nem tudjuk, erre pontosan mikor került sor, de egy évvel később, 1861 novemberében a költözés költségeinek fedezésére Zákos már 383 forint 33 krajcárt kért Mecsérytől, sikerrel, de írásban köteleznie kellett magát, hogy minden további követelésről lemond.[151]

Zákos internálás utáni éveiről nem sokat tudunk. 1862 nyarán biztosan Kecskeméten élt. Nehéz elképzelni, hogy ne lett volna köze ahhoz az akcióhoz, melynek során Bécsből egy névtelen levél érkezett Mecséryhez. A levélíró láthatólag jól értesült volt Zákos életútját illetően, s Zákost mint olyan embert ajánlotta a rendőrminiszter figyelmébe, aki az adott helyzetben egyedülálló szolgálatokat tehet a dinasztiának. Azt javasolta, hogy nevezzék ki a budai pénzügyigazgatósághoz, s hogy adósságai ne képezzenek akadályt, utaljanak ki számára hatezer forintot a titkos alapból azok rendezésére.[152] A miniszter persze nem tett lépéseket. 1864-ben azután Zákos fordult Mecséryhez: arra készült, hogy az új kancellárnak, Zichy Hermann grófnak felajánlja szolgálatait a politikai igazgatásban, de mivel az nem ismerte őt, kérte, hogy Mecséry járjon közben az érdekében.[153] Nem valószínű, hogy Mecséry ez alkalommal bármit tett volna.

A továbbiakban Zákosról mint bizalmiról nem maradt fenn irat. Megjelent viszont egy másik bizalmi egyik jelentésében. Lewis Lajos ugyanis a rendőrminisztérium

---

[149] Zákos levele Albrecht főherceghez, „A." szignóval, Bécs, 1859. nov. 6., Albrecht főherceg levele Thierryhez, Buda, 1859. dec. 2. HHStA, IB BM 322/1860.
[150] Zákos beadványait és a Benedek–Thierry levélváltást lásd: HHStA, IB BM 322/1860.
[151] Zákos beadványai Mecséryhez, Bécs, 1860. dec. 18., 1861. nov. 28., Zákos Rozália beadványa Mecséryhez, Alservorstadt, dátum nélkül [1860. dec.] HHStA, IB BM 322/1860.
[152] Pálffy levélfogalmazványa Strobach bécsi rendőrigazgatóhoz, Buda, 1862. júl. 25. MOL D 191 14 914.IV.a.1862.
[153] Zákos beadványa Mecséryhez, Kecskemét, 1864. máj. 25. HHStA, IB BM 322/1860.

levelezőjeként egy keltezetlen, de feltehetőleg 1866. ősz–1867 nyara közötti jelentésében említi, Pesten tartózkodik Zákos nyugalmazott pénzügyi tanácsos, s olyan papírok vannak a birtokában, melyek alátámasztják Erdély, Horvátország, Románia függetlenségét. (!?) Állítólag azt mondta Lewisnek, hogy az orosz követtel már közölte is ezt, s hogy pénzt vár az iratokért cserébe. Lewis szerint ezek a papírok csak „a titkos levéltárból" származhatnak, talán az udvari levéltárat érthette ez alatt.[154]

Ez után teljesen szemünk elől vesztettük Zákos alakját. 1881-ben azonban halála kapcsán egy nekrológnak köszönhetően annyit tudunk, hogy a kiegyezést követő első időszakban az erdélyi szászok elleni írásokkal bombázta az újságszerkesztőségeket, Budapesten élt, majd halála előtt néhány évvel Monorra költözött.[155]

Dr. Richard Rotter (1824–1886)

Rotter 1824-ben született Szilézia Ausztriához tartozó részében. Anyja cseh nemzetiségű volt, fiatalkorát anyai nagyszüleinél, tehát cseh környezetben töltötte, de azután egyáltalán nem használta a cseh nyelvet,[156] már gimnáziumi tanulmányaitól fogva a német nyelv és kultúra körébe került, eszményeit és önképét már az formálta. Pontosan nem tudjuk, milyen intézményekben tanult, egyik hivatalos beadványa szerint mindenesetre németországi egyetemeken is folytatott tanulmányokat.[157] 1842–1844 között a cseh- és morvaországi, sziléziai piarista rendtartomány tagja, ezt követően magántanárként tevékenykedett az 1840-es években.[158] 1845-től lépett a zsurnalisztika területére, s amikor 1861 őszén összefoglalót készített pályafutásáról, igen csak hosszúra nyúlt a sajtóorgánumok listája, amelyekben jelentek meg írásai, a legfontosabb közülük egyértelműen az augsburgi Allgemeine Zeitung volt.[159] Szerkesztőként is tevékenykedett, egy-egy időszakban társszerkesztőként működött a Presse, illetve a Wiener Lloyd

[154] „…Papiere besitzt die für die Unabhangigkeit, Siebenbürgen, Kroatien, Kroatien, Rumänien sprechen sollen", Lewis keltezetlen jelentése, HHStA IB Annexe Kt. 24. f. 480.
[155] Thordai Zákos Elek. Budapesti Hírlap, 1881. júl. 16. 31. sz.
[156] Rotter beadványa „Hochwohlgeborner Herr Regierungsrath!" megszólítással, Pest, 1862. febr. 11. HHStA, IB BM 947/1862. Életére vonatkozóan lásd: Deák: Egy értelmiségi rendőr-informátor identitása(i)
[157] Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.
[158] Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.
[159] A következő lapokat említette még: Frankfurter Postzeitung, Neue Münchener Zeitung, Hannoversche Zeitung, Constitutionelles Blatt aus Böhmen, Prager Zeitung, Grazer Zeitung, illetve a bécsi lapok közül: Wanderer (1849–1850), Reichszeitung, Volkszeitung, Oesterreichischer Courrier. Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.

lapoknál, önálló szerkesztőként működött a Constitutionelles Blatt aus Steiermark című lapnál 1849-ben.

1848-ban, nyilván még a márciusi nagy politikai földindulás előtt a bécsi udvari kamara hivatalnoka lett. E hivatali karriert azonban a forradalmi mozgalmak elsöpörték, s Rotter láthatólag maga is belevetette magát a hirtelen megnyílt politikai cselekvési tér forgatagába, hiszen 1848–1849-ben egy morvaországi választókerület képviselőjeként tagja volt az ausztriai birodalmi gyűlésnek. Erről az időszakáról azonban – nyilván nem véletlenül – igen keveset árult el későbbi hivatali beadványaiban. Feltehetőleg a parlamenti tevékenység lezárultához kötődött a már említett újságszerkesztői munka Stájerországban, ahogy a lap címe is mutatja, még 1848 alkotmányos eszméinek jegyében. A politikai kurzus alkotmányosságtól való eltávolodásához azonban Rotter láthatólag sikeresen alkalmazkodott. E téren a legaktívabb tevékenységet éppen az átalakulás időszakában, 1850–1851-ben fejtette ki,[160] miközben figyelme a pedagógusi és tudósi szerep felé fordult. Ehhez kedvező pillanatot jelentett a Leo Thun gróf vallás- és oktatásügyi miniszter nevével fémjelezhető oktatási reform megindulása.

1850. november 1-jén nevezte ki Thun Rottert a pozsonyi főreáliskola történelem–földrajz helyettes tanárává, mely intézmény volt az első hatosztályos reáliskola az egész birodalomban. A Thun-féle reform koncepciójában fontos szerepet kapott ez az akkor új oktatási intézménytípus a természettudományos, műszaki, közgazdasági műveltség és képzés megerősítése céljából a hagyományos, a humán műveltségre koncentráló gimnáziumi képzés mellett.[161] A Pozsonyban töltött egy év alatt Rotter a hivatalos kormánylapként megjelenő Pressburger Zeitung szerkesztői feladatait is ellátta, ami már önmagában is bizalmi pozíció volt, emellett külön díjazás nélkül cenzori és könyvvizsgálói tevékenységet is végzett a kerületi hatóságok mellett.[162] A bécsi kormányzat nem volt bővében a politikailag megbízhatónak tekintett értelmiségieknek Magyarországon, nyilván ennek áthidalására látta szívesen az értelmiségi–hivatalnoki szerepek egymásba csúsztatását.

1851 őszén a Bécsben megszerveződött első néhány reáliskola egyikében, a schottenfeldi főreáliskolában kapott végleges tanári kinevezést. Nincs nyoma annak, hogy

[160] A következő kiadványokban jelent meg ebben az időszakban írása: Allgemeine Zeitung (Augsburg), Pesth-Ofner Zeitung, Presse, Frankfurter Postzeitung, Oesterreichische Zeitung, Kölnische Blätter, National-Zeitung, Beobachter (Stuttgart), Rheinische Volksblätter, Zeitung für Norddeutschland; Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.
[161] Pablasek: Geschichte der Schule 22., 34., 57.
[162] Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.

Bécsben is a kormányzati értelmiségi holdudvar tagjaként látott-e el hivatalnoki kisegítő feladatokat, de arra a birodalmi centrumban vélhetően nem is volt szüksége a kormányzatnak. Ahogy ez a későbbi iratokból kiderül, az, hogy Rotter távozott ebből az intézményből, leginkább az igazgatóval támadt személyes konfliktusának köszönhető. Az igazgató ugyanis igen kedvezőtlen hivatali jellemzést készített Rotterről: hivatali feljebbvalóinak ellenszegül, a hivatali fegyelmet súlyosan megsérti, „hivatali felforgató". Rotter szerint a pontos vádakat nem is közölték vele, szerinte az igazgató irigységből áskálódott ellene.[163] Feltehetőleg ez a hivatali konfliktus lökte őt ki amúgy kényelmes bécsi pozíciójából.

Már 1855-ben is kísérletet tett a Magyarországra kerülésre, amikor Pesten megnyílt az első főreáliskola kapuja október végén. Rotter az intézmény igazgatói tisztjére pályázott, de akkor sikertelenül.[164] Az iskola történetét összefoglaló Jánosi Béla szerint a tanári helyekre pályázatot hirdettek, s a nagy számmal jelentkezők közül nevezték ki a tanári kart, nagyobb részt Ausztriából, nem Rotter volt az egyedüli, aki a schottenfeldi intézményből került ide. Két fő tárgya mellett két éven keresztül a német nyelv és irodalom oktatását is ellátta a felsőbb osztályokban.[165] Az intézmény oktatási nyelve – ahogy szinte valamennyi reáliskolában – a német volt.[166] Jánosi szerint a tanári kar, bár idegenekből, de „csupa jeles képzettségű és fiatal erőből" állott, mindemellett Rotterről nem a legkedvezőbb képet festette, mondván, ő inkább „hirlapíró-temperamentum",[167] Buzinkay Géza ezzel szemben sokkal pozitívabb képet rajzolt róla.[168]

Az első években az iskolai értesítőben Rotter fejtette ki az intézmény pedagógiai programját, a következő években jó néhány önálló kiadványt is megjelentetett e témában.[169] Meggyőződéssel hirdette, hogy a német kultúra civilizatorikus szerepet tölt

---

[163] Rotter beadványa meg nem nevezett osztálytanácsoshoz, Pest, 1862. júl. 5. HHStA, IB Annexe Kt. 25.

[164] Jánosi: Az intézet története. In: uő.: A budapesti II. ker. állami reáliskola Emlékkönyve. 23.; vö. Rotter: Die feierliche Eröffnung der k.k. Oberrealschule zu Ofen. In: Erster Jahres-Bericht 132-144.

[165] Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.

[166] Az intézményről és történetéről lásd még: Mészáros: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 163.; Buzinkay: Iskola a lovagvárban

[167] Jánosi: Az intézet története 23. Előéletének ismertetése mellett ehhez még hozzáteszi: „Könnyen és sokat írt. Intézetünk értesitői az első évekből tele vannak értekezéseivel. Munkásságának elismeréseül a jénai egyetem doctori címmel ruházta fel."

[168] Buzinkay: Iskola a lovagvárban 27-28.

[169] Erster Jahres-Bericht 74-144.; Dritter Jahres-Bericht der kaiserlich-königlichen Ober-Realschule der königlich freien Hauptstadt Ofen. 18-48.; önálló könyvei: Pädagogische Randzeichnungen aus Ungarn (1859); Pädagogische Tagebuchblätter (1860); Die Realschule als Mitbegründerin eines freien Bürgerthums in Ansehung ihrer geschichtlichen Entwicklung u. ihres Zweckes im Allgemeinen, so wie ihrer Bedeutung für Oesterreich überhaupt u. für Ungarn insbesondern" (1862) Vö. Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.

be Magyarországon, s a bécsi kormányzat ezt közvetíti, munkáiban egyszerre propagálta a kulturális és politikai birodalmi integráció eszményeit és célkitűzését.[170] Vezető és irányadó szerepet szánt magának az intézményen belül, s láthatólag valóban ilyen pozíciót is élvezett, mutatják ezt az iskolai értesítőkben megjelent publikáción kívül az iskola ünnepi megemlékezésein elhangzott beszédei is. Önmagát tudós, humanista értelmiséginek tekintette, 1858-ban a pesti egyetemen filozófiából doktori fokozatot szerzett, a jénai egyetem ugyanebben az évben a filozófia tiszteletbeli doktori címét adományozta számára.[171] Emellett szívesen verselgetett is, az iskola egy-egy nagy eseménye alkalmával költeményeivel szerepelt. De nemcsak ünnepélyes jelszavakban, hanem a mindennapokban is hivatásának tekintette az oktatás színvonalának emelését, ehhez saját adományaival is hozzájárult. Intézményén kívül is igyekezett a kormányzati oktatáspolitikai célkitűzések szolgálatába állni a legkülönfélébb formákban. 1859-ben Albrecht főherceg magánkönyvtárában kért magának könyvtárosi helyet három munkáját eljuttatva a főherceghez, „összbirodalmi felfogásának gyenge bizonyítékaként”.[172] Joggal úgy érezhette: a helyén van. Értelmiségi és állampolgári feladatai összhangban vannak egymással, Magyarországon egyszerre tölt be missziót mindkét minőségében, s ezt a bécsi kormányzat is elismeréssel nyugtázza.

Mindennek fonákjaként ugyanakkor érthető, hogy a magyar közvélemény – ahogy Hauszmann Alajos, a későbbi építész, 1858-tól a budai főreáliskola diákja fogalmaz – Rotterben még a többi „cseh” tanár között is „a legnagyobb magyarfaló”-t látta.[173] A magabiztos és rendíthetetlennek tűnő kormánypárti értelmiségi pozíció így az októberi diploma kiadása után hirtelen megingott. Nem tartozott azonban Rotter a magukat a háttérben meghúzó óvatosak közé, ezekben a hónapokban is igyekezett – saját értékelése szerint – „kollégáira és diákjaira mérséklő befolyást” gyakorolni a „magyar demonstrációk időszakában” 1859 ősze és 1861 eleje között.[174] Amikor az intézmény tanári testülete 1860 novemberében a magyar oktatási nyelv bevezetése mellett döntött, Rotter külön beadványt intézett a helytartótanácshoz, melyben kifejtette, a tannyelvet felülről kell „törvényesen” szabályozni, ezt megelőzően a magyar tannyelv behozatala

[170] Vö. például Rotter: Michael Haas. Biographischer Beitrag zu einer künftigen Geschichte des ungrischen Schulwesen. Vierter Jahres-Bericht 1-31.
[171] Tudományos címeinek felsorolása 1860-ban így hangzott: „A filozófia doktora, a Karintiai Történelmi Társulat tagja, az Oberlausitzi Tudományos Akadémia levelező tagja, a párizsi Nemzeti Mezőgazdasági Akadémia levelező tagja, a Francia Általános Statisztikai Társaság tagja…” Értesítő 1861. 7.
[172] „als einen schwächen Beweis meiner gesammtvaterländischen Gesinnung”, Rotter beadványa, Buda, 1859. márc. 30. MOL D 46 2297.VI.c.1859. Nem tudunk róla, hogy sikerrel járt volna.
[173] Hauszmann: Életem és működésemről 16-17.; Hauszmann Alajos Naplója 14.
[174] Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.

„rend- és törvényellenes”. November 24-én azonban Majláth György főtárnokmester magyar nyelvű rendeletben már a magyar oktatási nyelv helyreállítása mellett foglalt állást, Rotter felterjesztésére pedig az a válasz érkezett, hogy a külön javaslat, mivel lényegében nem tér el az igazgató felterjesztett álláspontjától, elmaradhatott volna.[175]

Ekkor azonban Rotter már nem tanított. Hauszmann visszaemlékezésből kiderül, hogy a magyar érzelmű diákok miképpen vegzálták ezekben a hónapokban a más tartománybeli tanárokat, mint írja, Rotternek „nemegyszer rendeztünk macskazenét, és … azzal bosszantottuk, hogy előadás közben pengő sarkantyúval jártunk ki és be a tanterembe”.[176] Rotter a vallás- és oktatásügyi minisztériumhoz írt, szabadságot kérő kérvényében maga is megemlítette: „…felbérelt emberek nyilvánosan inzultáltak engem, fontnyi kövekkel zúzták be a lakásom ablakait; mi több, az utóbbi időben oly bőszen megfenyegettek, hogy kénytelen voltam a rendőrség katonai védelmét igénybe venni, és, mivel ez nem tűnt átmenetinek, és talán véres konfliktusokhoz vezetett volna, … Budát el kellett hagynom.”[177] Decemberben felmentették az érintett tanárokat a munkavégzés alól, majd 1861 nyarán rendelkezési állományba helyezték. Ez történt Rotterrel is 1861. július 5-én.[178] A nagypolitikában bekövetkező fordulat az ő addig felépített egzisztenciáját is maga alá temette (bár a rendelkezési állományban lévő hivatalnokok – ahogy erre Zákos kapcsán már kitertünk – fizetésüket tovább kapták új alkalmazásuk idejéig) a neoabszolút kormányzati rendszer alappilléreivel együtt. Ezzel együtt vagy éppen ennek ellenére a hűséges alattvaló és állampolgár a bécsi kormányzat szemszögéből nézve igencsak válságos időszakban még inkább úgy érezte, szükség van szolgálataira.

Benedek Lajos, akkor már leváltott katonai és polgári kormányzó volt az, aki alkalmazásra ajánlotta Rottert a bécsi minisztertanács elnökségének, illetve a szerveződő államminisztériumnak, miután Rotter még júniusban Németországba utazott, hogy sajtókapcsolatokat építsen ki az „összbirodalom” érdekében.[179] Emellett 1860 decemberében Rotter maga kapcsolatba lépett a bécsi rendőrminisztérium államrendőrségi ügyekkel foglalkozó osztályának vezetőjével, Hiersch kormánytanácsossal. Egyelőre még csak arról volt szó, hogy az újságírás területén vegye

[175] Sechster Jahres-Bericht 2-3; Jánosi: Az intézet története 40-41.
[176] Hauszmann: Életem és működésemről 17.; Hauszmann Alajos Naplója 14.
[177] Rotter levele a vallás- és oktatásügyi minisztériumhoz, Buda 1860. dec. 27. Idézi: Buzinkay: Iskola a lovagvárban 52.
[178] Sechster Jahres-Bericht 8-9.; Jánosi: Az intézet története 40-41.
[179] Rotter beadványa Benedekhez, Buda, 1860. júl. 30., Benedek levélfogalmazványa Thierryhez, Buda, 1860. júl. 31. MOL D 161 1694.IV.1860.; vö. Rotter beadványa Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.

igénybe szolgálatait a kormányzat, s az augsburgi Allgemeine Zeitungot lássa el folyamatosan Magyarországról szóló, a bécsi kormányzat szemléletét hirdető közleményekkel, s körülbelül három hónapig valóban ez volt tevékenységének fő iránya.[180]

Emellett azonban, láttuk – nem tudjuk, pontosan mikor, de valamikor március hónapban[181] –, a bécsi rendőrminisztérium más fontos megbízással is ellátta: ő lett a minisztérium bizalmas levelezőinek koordinátora 1861 tavaszától a következő több mint egy esztendőben. Rotter feladata az volt, hogy levelezőket szerezzen a minisztérium számára, azokat irányítsa, koordinálja, és saját maga is informátori feladatokat végezzen. Havi honoráriuma 100 forint volt.

Rendszeresen jelentette például a Pest-Budán szállongó híreket, hiteleseket és „kacsákat" egyaránt. A fennmaradt jelentések csekély száma folytán nem tudjuk felmérni, általában véve mennyire voltak helytállóak és pontosak információi.[182] Konkrét feladatokkal is ellátják, például március 30-án azzal, hogy küldjön részletes felvilágosítást arról, hogy igaz-e, hogy a magyarok egy része Plonplon, azaz III. Napoleon francia császár részére kívánja felajánlani Szt. István koronáját. Konkrét személyek megfigyelésével is megbízták, például egy bizonyos „Sch….r"-éval, akit sajnos nem tudunk azonosítani.[183]

Rotter informátorokat szemelt ki, láthatólag azonban nem lépett/léphetett önállóan, jelentéseiben utasítást kért minden esetben, hogy kezdeményezzen-e. Március 30-án például ő figyelt fel – ahogy már említettük, Ludasi (Gans) Mórra, illetve egy másik személyre, akinek – mint írta – 95 ezüst forint tartozása volt, s azt javasolja, indirekt úton kellene beszervezni, úgy, hogy felajánlják számára az összeget, s „amikor már nem lesz rá szükség, a kölcsönzött összeget egyszerűen elengedik neki". Sajnos a személyt nem tudjuk azonosítani, ahogy a Scharff nevű, ugyanebben a jelentésében harmadikként megnevezett személyt sem.[184] Rotter megjegyzései mindenesetre arra

---

[180] Rotter beadványa „Euer Excellenz" megszólítással, Pest, 1861. jún. 14. HHStA, IB Annexe Kt. 25. A későbbiekben minden, Rotter informátori pályafutására vonatkozó, külön forrásmegjelölés nélküli dokumentum itt található.

[181] Első fennmaradt jelentése 1861. március 30-ról keltezett, de az láthatólag nem az első volt.

[182] Talán a legnagyobb ismert melléfogása az, amikor 1861. április 29-én azt jelenti, hogy Madarász László néhány napra Pestre érkezett, rejtőzködik, megbeszéléseken vesz rész, s négy nap múlva készül elutazni. Több erre vonatkozó jelentés után Bécsből értesítik, hogy Madarászra egyáltalán nem illik az általa adott személyleírás. Levélfogalmazvány Rotterhez, Bécs,1861. máj. 8.

[183] Rotter jelentése Pest, 1861. ápr. 23.

[184] Ekkor mind Gansra, mind Scharffra vonatkozóan a bécsi válasz úgy szólt – már másnap, március 31-én –, hogy mindkettő csak sok pénzbe kerülne, de nem lennének megbízhatók, nem tűnik kívánatosnak az alkalmazásuk.

mutatnak, jó szemmel – jó emberismerettel, amiben pedagógusi gyakorlata feltehetőleg segítette – látta meg a jellemhibákat, illetve azon nehéz élethelyzeteket, amelyek a rendőrinformátori pályára terelhetett embereket. Nemcsak bécsi utasításokat közvetít, hanem maga is utasítja saját ügynökeit, április elején például Palotára küldi egyik emberét három napra, mivel úgy értesült, hogy ott „összejövetelek" zajlanak. Egy másikat pedig beköltözteti a Teleki-házba, fizeti számára a bérleti díjat, hogy az ebédlőben zajló dolgokat jelentse; esetenként vidékre is küld embert, május elején például Miskolcra, egy állítólagos fegyverlerakat ügyében nyomozni.

Emellett összekötői feladatokat is ellátott. Május 3-án például értesítik, hogy „Gyertasy M. Ladislaus" szekszárdi lakos szeretne közelebbi kapcsolatba lépni a bécsi rendőrminisztériummal, s már Pestre utazott. Ezért megbízzák, szerezzen információkat arról, hol a szállása, hogy lehetne feltűnésmentesen kapcsolatba lépni vele, s információit saját nevének megnevezése nélkül, lepecsételt borítékban azonnal közölje a magyarországi hadparancsnokkal vagy helyettesével, s aztán más tennivalója nincs.[185]

Az összeköttetés a bécsi minisztériummal közvetlenül három csatornán keresztül zajlott. Egyrészt Rotter felesége ezekben a hónapokban Bécsben élt, jobbára az ő címére küldte Rotter jelentéseit, illetve a minisztérium a maga utasításait. Felesége azután egy bizonyos Ignaz Wallnerhez közvetítette a Rotter által írt leveleket, aki ugyanabban a házban lakott egy emelettel feljebb, s személyesen vitte el azokat a rendőrminisztérium első ügyosztályához. A minisztériumból érkező utasításokat pedig Rotterné saját leveleivel együtt postán juttatta el férjének.[186] Rotter alkalmanként egy bécsi post restant címre is indított küldeményt. A kapcsolattartás harmadik útjának kulcsszemélye pedig Rotter sógora, a Pesten élő Kaan Ágoston köz- és váltóügyvéd volt.[187] Sógora ugyanis kiürített számára egy szobát saját szállásán, hogy Rotter ott őrizhesse bizalmas papírjait, illetve fogadhassa azokat, akiket saját lakásán nem fogadhat. Rotter kicsit kényelmetlenül érezte magát, de Kaan nagyon készséges volt mindvégig, mint írta.[188] A sógor tehát egyértelműen beavatott támogatóként szerepel e történetben.

Rotter 1861 tavaszán–nyarán csak úgy ontotta a jelentéseket, novemberben már a 411. jelentést küldte el Hiersch tanácsosnak, azaz – számította ki – egy hónapban

[185] Levélfogalmazvány Rotterhez, Bécs, 1861. máj. 8.
[186] Rotter jelentése, Pest, 1861. máj. 5. és levélfogalmazvány Rotterhez, Bécs, 1861. máj. 8.
[187] Kaan Ágoston és Kaan Sándor gyászjelentése, Gyászjelentések, OSZK Mikrofilmtár FM 8/35797 221. tekercs
[188] Engedélyt kért, hogy valami nem költséges ajándékkal viszonyozhassa a szívességet, s nem emeltek ez ellen kifogást Bécsben. Rotter jelentése, Pest, 1861. máj. 3., máj. 5., levélfogalmazvány Rotterhez, Bécs, 1861. máj. 8.

átlagosan 57 jelentést írt. Két pénzügyi elszámolását ismerjük. Az április 2-án kelt szerint 820 forintot kapott előre költségeire, s abból egy hónap alatt elköltött 338 forint 97 krajcárt. Június 14-én azután az 1861. március 28. – július 8. közötti időszakra vonatkozóan állította össze elszámolását. Eszerint saját honoráriumát is beszámítva összesen 2450 Ft volt az általa elköltött összeg. Havi kiadásait 473 Ft-ban adta meg ugyanekkor.[189]

Az általa alkalmazott ügynökökről a megfelelő korábbi fejezetben már részletesen szóltunk, azt itt nem ismételjük meg. Mindenesetre közel egy évig az ő kezébe futottak össze az államrendőrségi információszerzés bizonyos szálai Pest-Budán. Igazi bizalmi feladat volt ez. Úgy kezdődött, mint egy begyakorolt politikai megbízatás, a kormánypárti sajtópropagandában való részvétel. Nem tudjuk, mit gondolt Rotter, amikor Bécsben felajánlották számára a rendőrbizalmi feladatát. A kormányzat bizalma talán átmenetileg kárpótolta őt a tudományos–pedagógiai pozícióvesztésért. S őt itt nem egyszerű ügynök volt, hanem szervező, a kormány megbízottja. Feltehetőleg nem jelentett ez számára lelkiismereti problémát, hiszen ugyanazon elveket képviselte, mint korábban. Amikor „ügynökeiről" szólt, sorait átlengte egyfajta lenézés. Ludasiról például a következőket írta: „Ez az ember kétkulacsos, szélkakas, jellemtelen és pénzért mindent megtesz. A legtöbbet kínálónak adja el magát. *Óvatosan* kell vele kezdeni; mindenképp megszerezhető. Az első lépéseket felülről kellene megtenni; ha ez megtörtént, kérem, utasítsák hozzám, mivel megbízni benne nem lenne tanácsos. Rajtam keresztül kellene a jelentéseit adni, s rajtam keresztül kapná honoráriumát. Az efféle fickókat *függő helyzetben* kell tartani: nem szabad hagyni, hogy jellemtelen, kétnyelvű emberek azzal hízeleghessenek maguknak, hogy bizalmi férfiak. A lelkükbe kell ültetni azt az érzést, hogy csak *eszközök* csupán."[190] S itt látott a nagy különbséget saját maga és „alkalmazottai" között: ő magát bizalmi embernek (*Vertrauensmann)* tekintette, aki a kormányzat céljaiba beavatva, saját döntési körrel és cselekvési körrel rendelkezve szabad akaratából tesz szolgálatokat, ha kell, a rendőrségi információszerzés terén is. S aztán majd visszatér saját eredeti közegébe, s ott folytatja, ahol abbahagyta. Ahogy saját

[189] „Kostenvoranschlag für die in Wien fortzusetzenden staatspolizeylichen Referate des Unterzeichneten." Dr. Richard Rotter aláírással, Pest, 1861. jún. 14.

[190] „Der Mensch ist ein Achselträger, charakterlos u. thut für Geld alles. Er gibt sich dem Meistbietenden. *Vorsichtig* ist er zu fangen; zu haben ist er jedenfalls. Die Voreinleitungen könnten mit ihm oben getroffen werden; ist dies geschehen, dann bitte ich, ihn an mich zu weisen, denn ihm sich anzuvertrauen, wäre nicht gerathen. Er soll durch mich seine Rapporte geben u. von mir das Honorar empfangen. Solche Kerle müssen *abhängig* gehalten werden: charakterlose, doppelzüngige Leute dürfen nie sich schmeicheln dürfen, Männer des Vertrauens zu seyn. Ein wenig Gefühl, blos das *Mittel* zu seyn, muss man ihnen in die Seele setzen…." Rotter jelentése, 1861. márc. 30.

maga fogalmazta, „a trón és a birodalom számára egyaránt veszélyes időben szolgálatom nem egyszerű fejből, hanem mindenekelőtt szívből jövő szolgálat”,[191] azaz nem a hideg számítás, hanem a meggyőződés a fő motívum számára. A rendőrinformátorok tollából leírt efféle sorok az esetek nagy többségében igen csak hiteltelenül hangzanak, de Rotter esetében talán hihetünk megfogalmazójának.

Kérdés persze, hogy ha a kortársak nem is sejtették – s a jelekből ítélve nem sejtették – a Rotter és a rendőrség között szövődött intim viszonyt, Rotter személyiségét és addig nyíltan hangoztatott politikai nézeteit ismerve mennyire lehetett alkalmas használható információk szerzésére. Ő maga is tisztában lehetett ezzel a dilemmával, de hogy e tekintetben ellentmondásosan nyilatkozik. Egyik jelentésében azt állította, hogy egy régi ismerősén keresztül igyekeztek „a magyarok” megnyerni őt. Az iránt érdeklődött ez a barát, levelezője-e még az Allgemeine Zeitungnak, mert ha eddig az újságban sokat ártott a magyar ügynek, most használhatna is. A kormány úgysem ajánlhat neki többet, mint egy évi 1800 forintos fizetéssel járó pozíciót. Ezzel mintegy felkínálta Rotter számára a köpönyegváltás lehetőségét – ami a rendőrségi szolgálatok fedezése számára feltétlenül hasznos lehetett volna. Rotter azonban ezt nem vállalta, feltehetőleg saját értelmiségi szerepéről alkotott képével nem fért volna meg az, ha a külvilág előtt magára veszi a köpönyegforgató megvetett szerepét. Így aztán – állítja – azt válaszolta, ha a kormány felajánlana neki egy évi 1800 forintos állást, elfogadná azt, azzal nem kell meggyőződését feláldoznia. „A magyaroknak szintén akar használni, de természetesen csak addig, amíg azok Ausztriával együtt akarnak haladni, s nem saját sírjukat kívánják ásni. Így gondoltam régen, s a továbbiakban is így fogom gondolni. Ausztria *és* Magyarország fennmaradása együttesen óhajtom. A magyaroknak, legalábbis ma, nincs elég pénzük ahhoz, hogy a meggyőződésemet eladjam.” S még hozzáfűzte jelentéséhez kommentárját: „Úgy hiszem, itt jó üzletet lehetne kötni – aposztataként.”[192] Más alkalommal viszont arról számol be, hogy két személy felkereste őt a hónap elején, hogy névnapján felköszöntsék, amit igen különösnek talált. Ő erre az István főherceg szállóban egy vacsorára hívta meg őket azzal, hogy mindegyikük hozhatja magával egy „nagyon

[191] „…in einer für Thron und Reich gleich bedenklichen Zeit mein Dienst nicht bloß ein Kopf- sondern ganz vorzugsweise auch ein Herzensdienst ist”. Rotter jelentése meg nem nevezett Regierungsratnak (Hierschnek), Pest, 1861. november

[192] „Auch den Ungarn will ich nützen, freilich nur soweit sie mit Oesterreich gehen u. nicht an ihrem eignen Grab graben. So hab’ ich’s gehalten früher; so werd’ ich’s auch fernerhin halten. Der Bestand Oesterreich *und* Ungarns fällt mir in Einen Wunsch zusammen. Meine Uiberzeugung zu kaufen, haben die Ungarn, heute wenigstens, nicht Geld genug.” „Ich glaube, man könnte hier gute Geschäfte machen – als Apostat.” Rotter jelentése, Pest, 1861. ápr. 23.

közeli barátját (még ha haladópárti is)". Rotter pedig ez alkalommal „egy ultraliberális magyarbarát szerepét játszotta", s bízott benne, hogy nem marad el majd a siker (persze valahogy indokolni kellett megbízói előtt az ezzel járó 21 forint 48 krajcárnyi kiadást).[193]

Nem tudjuk tehát, hogyan is viselkedett a közvélemény előtt valójában Rotter, de úgy tűnik, azzal, hogy megtagadta, hogy az Allgemeine Zeitungban magyarbarát cikkeket publikáljon, a végképp javíthatatlan birodalmi centralisták táborába sorolták be őt. Április végén jelentette, hogy egy barátja szerint a Nemzeti Körben néhányan élesen agitálnak ellene mint az Augsburger tudósítója ellen, hogy a Magyarországon tartózkodását megkeserítsék. Fenyegetve érezte magát, láthatólag pánikba esett, készült egy revolvert is beszerezni, s kérte a bécsi felső kapcsolat véleményét. Úgy gondolta, az a leghelyesebb, ha két héten belül Bécsbe távozik, s majd onnan szervezi a hálózatot.[194] Nem ismerjük a Bécsből érkezett választ, de a minisztérium nyilvánvalóan abban volt érdekelt, hogy helyén maradjon, s az országgyűlés fűtött vitáinak hónapjai alatt tovább folytassa koordináló tevékenységét. Így azután Rotter – bár nem adta fel a tervet, hogy Bécsbe teszi át székhelyét – maradt. Június közepén azonban újra felveti a tervet (ehhez kapcsolódóan készíti el már említett pénzügyi jelentését – azaz láthatóan komolyan a pesti időszak lezárására készül): három fő ágensével Bécsből tartja a kapcsolatot, s közülük kettőn keresztül közvetve kézben tarthatja az alügynököket is. Javaslatát azonban ez alkalommal sem méltányolták arra hivatkozva, hogy még az sem biztos, hogy a „kirendeltségre" meddig lesz szükség Pesten (ebben már nyilvánvalóan az a várakozás is szerepet játszott, hogy az országgyűlést az uralkodó előbb-utóbb feloszlatja, s akkor majd megkezdődhet a politikai „rendcsinálás" Magyarországon, ami a felpörgetett hírszerzést feleslegessé teszi, s elegendőnek bizonyul a rendőrigazgatók és a kormányzati szervek szokott hálózata).[195] Így azután Rotter ismét csak maradni kényszerült. Pedig most már a helyzet egyre kényelmetlenebbé vált számára.

Tisztában volt azzal, hogy speciális megbízatása csak átmeneti lehet, s ő sem szánta azt másnak. Már 1861. április közepén jelezte, hogy Schmerling államminisztertől új alkalmazást kért az oktatásügy területén. Egyelőre azonban nem történt semmi – pontosabban csak annyi, hogy Schmerling megbízta azzal, hogy időről időre küldjön az ő

[193] „jeder einen *ganz intimen* (wenn auch progressistisch-gesinnten) Freund mitzubringen", die Rolle eines ultraliberalen Ungarnfreundes". Rotter jelentése, Pest, 1861. máj. 18.
[194] Rotter jelentése, Pest, 1861. április 29.
[195] Rotter beadványa „Euer Excellenz" címzéssel (feltehetőleg Mecséry rendőrminiszternek), névvel ellátva, Pest, 1861. jún. 14.; levélfogalmazvány Rotternek, Bécs, 1861. jún. 17.

számára is jelentéseket magyarországi eseményekről.[196] A rendőrminisztériumtól és annak vezetőjétől azt remélhette, hogy Schmerlingnél támogatja majd kérését, annál is inkább, hiszen augusztus 22-én bekövetkezett az országgyűlés feloszlatása, s a Rotter-féle speciális informátori hálózat napjai meg voltak számlálva. Ezért érthető, ha Rotter ősztől fokozottabb erőfeszítéseket tett, hogy biztosítsa jövőjét, s visszatérhessen a „civil" állampolgári életbe.

1861. szeptember elején azt kérte, helyezzék Bécsbe az alsó-ausztriai és bécsi elemi iskolák, ipari és kereskedelmi, valamint reáliskolákat ellenőrző iskolafelügyelői állásra.[197] November végén viszont már arra ajánlkozott, hogy Brünnbe megy iskolatanácsosnak, s nem mulasztotta el megemlíteni, hogy politikai szempontból is hasznát vehetnék a szláv agitációval szemben. Láthatólag egyre tanácstalanabb, kapkod, érzékeli, hogy új alkalmazása valahol akadályokba ütközik, ha okát egyelőre még nem is tudja, miközben érzékeli, hogy Magyarországon egyre inkább tarthatatlan az állása annak ellenére, hogy az országgyűlés feloszlatását követő két hónapos bizonytalankodás után az uralkodó november 5-én bevezette a provizóriumot. A pesti magyar társaság láthatólag igyekezett őt kiközösíteni. 1861. szeptember 18-án azt jelentette, hogy Alkér tanácsos igyekezett neki szállást szerezni, de senki sem mer befogadni egy ilyen nyílt „schwarzgelbet", mint ő, végül egy hivatali épületben szerzett neki szállást, amit kénytelen volt elfogadoni. Rotter láthatólag csapdába esett: szíve szerint már hónapokkal korábban elhagyta volna az országot, de ügye nem haladt előre, s amíg ott volt, továbbvitte az informátori ügyeket is, a fennmaradt iratok tanúbizonysága szerint azonban már egyre lohadó szorgalommal.

De egyelőre inkább csak csalódások érték. Pedig a rendőrminisztérium elégedett volt vele. Egy 1867-ben készült rendőrségi jellemzés így szól róla: „Tudományos tehetség, kiváló stílus, határozott jellem és bátorság jellemzi őt. Meggyőződéses centralista. A politikai viszonyok élesszemű megfigyelőjeként nem veti meg a részletekkel való foglalkozást sem."[198] Épp ezért lehetett használható informátor számukra: a megfelelő műveltség és képességek birtokában sem vetette meg az „aprómunkát", a mindennapi rutinteendőket. Nem tudjuk, a rendőrminisztérium, illetve maga a miniszter milyen erőteljes lépéseket tett Schmerlingnél, hogy elérjék Rotter

[196] Vö. Rotter jelentése meg nem nevezett kormánytanácsosnak (Hierschnek), Pest, 1861. november.
[197] Rotter levele Mecséryhez, Pest, 1861. szept. 7. HHStA, IB BM 947/1862.
[198] „Wissenschftliche Kapazität; vorzüglicher Styl, entschiedener Charakter, Muth zeichnen ihn aus. Überzeugunstreuer Zentralist. Als scharfer Beobachter politischer Zustände verschmählt er auch nicht sich mit Details zu befassen." Feljegyzések a bécsi rendőrminisztérium bizalmas levelezőiről, Bécs, 1867. júl. 27. HHStA, Informationsbüro, BM 2363/1867.

alkalmazását, de a Rotternek írt levelekből úgy tűnik, a felelősséget egyértelműen Schmerlingre hárították. S ez nem meglepő. Láttuk, szinte valamennyi informátorral ez történt, aki az államapparátusbeli „civil" pozíciójából kiszakadva rendőrségi bizalmivá vált. Amikor vissza akart térni eredeti körébe, az adott terület politikai vezetője nem látta szívesen, leginkább arra hivatkozva, hogy már kiesett a hivatali rutinból. Ráadásul Rotter esetében még más tényező is szerepet játszott. Bár már márciusban Rotter is Bécsbe utazott, s felesége személyesen Schmerlingtől kért kihallgatást, Rotter csak nyáron értesül arról, hogy felesége végre megtudta Schmerlingtől, hogy amikor az bekérette Rotter hivatali aktáit, abban a schottenfeldi igazgató egykori negatív jelentéseit találta. Rotter azonnal Hiersch kormánytanácsoshoz fordult, s pártatlan vizsgálóbizottságot kért.[199]

Időközben, talán éppen Rotter Morvaországba való helyezésére vonatkozó ötlete nyomán az ügymenet affelé terelődött, hogy Bécs helyett inkább valamely csehnyelvű tartományban, Morva- vagy Csehországban helyezzék őt el. Nem tudjuk, ebben szerepet játszott-e az a megfontolás, hogy ott informátorként nagyobb hasznát tudnák venni, mint Bécsben.[200] Ezzel egyidejűleg az a kívánsága is teljesítetlen maradt, hogy valamilyen kitüntetéssel ismerjék el „felelős" állását.[201] A hosszú huzavona közepette eltűnt a magabiztos és öntudatos értelmiségi hangja Rotter beadványaiból. Rá kellett jönnie, hogy maga sem más, mint eszköz a hatalom birtokosainak kezében. S talán még kiszolgáltatottabb, mint ügynökei.

Nyárig azonban nem történik semmi, Rotter jelentéseit egészen pesti tartózkodása végéig küldi kötelességtudóan. Nem tudjuk, azután mikor született meg a döntés végre a két minisztérium közötti kötélhúzás eredményeként, de ugyanezen év novemberében Rotter már Olmützből jelentkezett, az ottani reálfőiskolában kapott tanári állást, ezt azonban láthatólag egyfajta száműzetésnek fogta fel, jelentései igencsak panaszosak.[202] Néhány évig azonban ez a helyzet maradt, a rendőrminisztériumban nem voltak fogékonyak Rotter panaszai iránt. A rendőrséggel fenntartott levelezői viszony folytatódott, s továbbra is megkapta havi appanázsát. Egy 1867-ben született

[199] Rotter beadványa meg nem nevezett osztálytanácsoshoz, Pest, 1862. júl. 5.
[200] Rotter beadványa „Hochwohlgeborner Herr Regierungsrath!" megszólítással, Pest, 1862. febr. 11. HHStA, IB BM 947/1862.
[201] Rotter beadványa „Hochwohlgeborner Herr Regierungsrath!" megszólítással, Pest, 1862. febr. 11. HHStA, IB BM 947/1862.
[202] Vö. Rotter jelentése meg nem nevezett osztálytanácsoshoz, Olmütz, 1862. nov. 19.

rendőrminisztériumi feljegyzés szerint Rotter Olmützből is tovább közvetítette pest–budai bizalmiai jelentéseit Bécsbe.[203]

1864 novemberében azután jelezte a minisztériumnak, hogy Olmützből Brünnbe kérte áthelyezését, s hogy egy időre Pestre fog utazni, felújítja ott informátori ismeretségeit is.[204] Azonban ezúttal sem járt szerencsével, kettős értelemben sem. 1865 januárjától valóban Pestről keltezett jelentéseket küldött, ismét sógora volt a közvetítő. Nem tudjuk, pontosan milyen formában elevenítette fel informátori tevékenységét, de az ez alkalommal már egészen biztosan nem maradt titok. Valamikor április eleje táján ugyanis a rendőrminiszterhez névtelen levél érkezett „Pest–Buda sok lakosa" aláírással, amelyben elmondják, a korábban Budán állomásozó Rotter újra ott tartózkodik „mint titkos rendőrügynök", s hogy ebbeli minőségében általánosan „ismert, került és gyűlölt" személy. Legfeljebb „gyenge alügynökökre" támaszkodhat ezért, feladatának biztosan nem tud megfelelni. A levélíró(k) felszólítja(k) a minisztert, hogy hívja vissza Rottert, „ellenkező esetben a pest–budai vicclapok értesítést kapnak erről, és pikáns karcolatokat fognak megjelentetni – ami a magas rendőrminisztériumnak nem lenne kellemes."[205] Erre azután azonnal értesítik sógorán keresztül, hogy önhibáján kívül nem lesz képes önként vállalt feladatát Pesten teljesíteni, ezért felszólítják, térjen vissza Bécsbe, Olmützbe vagy Brünnbe. Persze ha magán okokból Pesten kell maradnia, ezt nem ellenzik, de a szolgálataira ez idő alatt nem tartanak igényt.[206] Rottert ez teljesen váratlanul érte, ő úgy látta, Pesten teljesen visszavonultan élt, szerinte családján és az alkalmazásában álló egyéneken kívül aligha vette észre bárki is jelenlétét, nemhogy sejthetné megbízatását.[207] Bécsi megbízói azonban nem világosították fel a névtelen levélről, közben azonban áthelyezési ügye sem haladt, Rotter úgy érezte, helyzete „vigasztalan". Július végéig, immáron Bécsből, még tartotta a kapcsolatot pest–budai megbízottaival.

Olmützben persze nem kevésbé éles nemzetiségi ellentétek össztüzében találta magát. Az iskola cseh igazgatójával ismét csak konfliktusai támadtak, s a tartományi vezetés konzervatív–föderalista elvekkel rokonszenvező tagjai, élükön Adolf Poche báró helytartóval, nem nézték jó szemmel a birodalmi centralizmus német hívét. Poche báró

---

[203] „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB Annexe Kt. 21.
[204] Rotter jelentése, Bécs, 1864. nov. 19.
[205] „als geheim Polizei-Agent", „ist als socher allgemein bekannt, gemieden und verhaßt!", „auf schwache sub Agenten", „sonst würden auch die hiesigen Witzblätter davon Notiz nehmen und picante Skitzen geben, – was Einem hohen Polizei-Ministerium nicht angenehm sein dürfte!" Anoním levél „Viele Bewohner Pest-Ofen's" aláírással, keltezés nélkül.
[206] Levélfogalmazvány Rotterhez (Kaan neve alatt), Bécs, 1865. ápr. 8.
[207] Rotter jelentése, Pest, 1865. ápr. 9.

indítványozta az államminisztériumnál 1865 elején Rotter nyugdíjaztatását – alig negyven éves ekkor még Rotter. Mecséry rendőrminiszter erre interveniált Rotter érdekében Schmerlingnél. A választ állítólag már fogalmazványban elkészítették az államminisztériumban, mely szerint „amennyiben a rendőrminiszter excellenciája Dr. Rotterben oly erőt ismer fel, saját minisztériumában kellene alkalmaznia", de azután Schmerling megtiltotta a válasz kézbesítését. A rendőrminisztériumi tisztviselők is úgy látták, hogy a háttérben politikai antipátiák játszanak szerepet Rotterrel szemben.[208] Schmerling láthatóan nem érezte lekötelezve magát, s feltételezhetően Rotterben inkább a rendőrminisztérium ügynökét, mint saját, birodalmi centralizációra törekvő politikai irányvonalának hívét látta. A felügyelete alatt működő Oktatási Tanács elutasította Rotter Brünnbe való áttelepülési kérelmét. Erre Rotter közvetlenül Schmerlinghez fordult április elején, s kérte, hogy a Tanács döntése ellenére támogassa kérelmét. Beadványát Hierschen keresztül kívánta Schmerlinghez eljuttatni, s nagyon feldúltan fogalmazott Hierschhez intézett levelében.[209] Nem tudjuk, továbbították-e levelét az államminiszterhez, hiszen az eredeti példány a rendőrségi iratok között maradt fenn, Schmerlingtől mindenesetre július elején megnyugtató sorokat kapott, de konkrét ígéret nélkül.[210]

Rotter kétségbeesetten igyekezett Schmerling közeli bukásának már előrevetülő árnyékában biztosítani jövőjét, júliusban két további levelet intézett hozzá. Lemondóan maga is úgy látta, hogy a dualizmus már aligha kerülhető el, pedig szerinte az veszélyes „pluralizmushoz" vezethet, amely az uralkodó minden jószándéka ellenében arra kényszerítheti őt, hogy visszavegye azt a néptől, amit neki „oly nagylelkűen" adományozott – nyilvánvalóan az alkotmányosságot, s kénytelen lesz az uralkodói abszolutizmushoz visszatérni. Azzal is tisztában volt, hogy a nagypolitika változása az ő életében is változást hoz majd. Saját rendőrségi tevékenységének szubjektív mérlegét is elkészíti, feltehetőleg érezve, hogy Schmerling előtt magyarázkodnia kell: „Önzetlenül, patrióta szeretettel és örömmel működtem, kímélve a politikai meggyőződésből eredő gyengeségeket és elhamarkodást, és nagyon is távol állt tőlem, hogy bárkinek is ártani akarjak. Túlságosan nagyra tartottam a nekem ajándékozott bizalmat ahhoz, hogy ne törekedtem volna lelkiismeretes és pártatlan eljárásra." Azt állította, amit honóráriumként

[208] Rendőrminisztériumi feljegyzés, Bécs, 1865. jan. 21.
[209] Rotter levele Schmerlinghez, Pest, 1865. ápr. 7., Rotter levele Hierschhez, Pest, 1865. ápr. 7. Ráadásul még 1864 nyarán 200 forint kölcsönt kapott, amit egy évvel később kellett volna visszafizetnie a rendőri kasszának, de bizonytalan helyzetében erre nem volt képes. Rotter jelentése, Olmütz, 1865. máj. 21.
[210] Schmerling levelének egyes helyeit idézi: Rotter levele Schmerlingnek, Brünn, 1865. júl. 29.

kapott, azt szinte teljesen a feladat teljesítésére fordította az évek során. Mindezek után hivatali pozíciót kért a maga számára.[211]

Ha hivatali pozícióhoz nem is jutott, elérte, hogy a brünni főreáliskola tanára lehetett. Miután július végével megszakította a „szolgálati" viszonyt pest–budai bizalmasaival, honoráriumát felére, azaz 80 osztrák értékű forintra csökkentették. Brünnben érte őt az 1867-es Kiegyezés, a rendőrminisztérium informátori hálózatának felülvizsgálata azonban Rottert közvetlenül nem érintette, nem szerepel sem az elbocsájtott informátorok listáján, sem a csökkentett honoráriummal megtartottakén, azaz feltehetőleg tovább kapta addigi honoráriumát.[212]

Rotter igyekezett volna más vizekre is evezni – ismét csak rendőrségi hátszéllel, áprilisban a Brünner Zeitung szerkesztőjének megüresedett helyére ajánlkozott.[213]

1867. július végén azután jelenti, hogy egészségügyi kúra címén Pestre utazik, s igyekszik az ottani kapcsolatait kihasználni, újra csak sógora címét adja meg kapcsolattartó címként.[214] Nem tudjuk, meddig tartózkodott itt, ahogy azt sem, pontosan milyen tevékenységet végzett. A fennmaradt rendőrségi feljegyzések szerint 1870 decemberéig folyósították számára honoráriumát, ezután szakadt meg kapcsolata a rendőrséggel.[215]

Ezt követően elveszítjük Rottert a szemünk elől. A rendelkezésre álló mozaikos adatok szerint Ausztriában telepedett le, s még sokáig az oktatási rendszerben dolgozott. 1877-ben Troppauban „cs. kir. nőnöveldei igazgató",[216] 1885-ben pedig Bruckban élt iskolatanácsosként. Jánosi Béla adatai szerint 1886. augusztus 5-én halt meg.[217]

---

[211] „so hochherzig", „Ich wirkte uneigennützig, mit patriotischer Liebe und Freude, schonend in Bezug auf die aus politischer Uiberzeugung entsringenden Schwächen und Uibereilungen und weit entfernt davon, Jemanden schaden zu wollen. Zu hoch hielt ich das mir geschenkte Vertrauen, als daß ich mir nicht Mühe gegeben hätte, gewissenhaft und unparteiisch zu sein." Rotter levelei Schmerlinghez, Brünn, 1865. júl. 12. és júl. 29.

[212] „Entlassene Konfidenten". Vö. HHStA IB Annexe Kt. 21.

[213] Rotter levele „Euer Hochwohlgeboren!" megszólítással, Brünn, 1867. ápr. 21.

[214] Rotter jelentése, Brünn, 1867. júl. 30.

[215] 1870-ből fennmaradt még három jelentése a központi levelezők nyilvántartásában. Rotter jelentése, Linz, 1870. márc. 12., dec. 14., dec. 20.

[216] Kaan Sándor gyászjelentése, Gyászjelentések, OSZK Mikrofilmtár FM 8/35797 221. tekercs

[217] Jánosi: Az intézet története 93.

Szekrényessy Endre (1805–1874)

Szekrényessy Győrben született, apja Szekrényessy János helyi gazdag polgár. Iskoláit ott helyben, Pozsonyban és Pápán végezte.[218] A győri jogakadémián végzett jogi tanulmányokat, majd dicséretes eredménnyel letette az ügyvédi vizsgát 1830-ban.[219] Az ügyvédi praxis mellett két latin nyelvű jogi munkát is magyar nyelvre fordított, az 1830-as évtized derekán a Regélő és a Honművész című lapok munkatársa volt, számos irodalmi kiadvány szerzője, illetve fordítója.[220] A családi hagyomány hó humorú és életvidám emberként tartotta számon. 1838-ban a nagy árvíz után választották be a pesti városi tanácsba, a következő évtizedben betöltötte a főkapitányi, majd a főbírói posztokat is.[221] 1848-ban egy fél évre kikerült a tanácsból, majd 1849 után Budán helytartósági tanácsos, ezt követően pesti főtörvényszéki tanácsosnak nevezték ki. Mindeközben – ahogy azt láttuk – Geringer báró császári biztos közvetlen bizalmasa a Rendkívüli Vizsgáló Bizottság élén.

1854-ben a budai országos törvényszék alelnöke (bár ténylegesen kinevezve nincs), majd 1860-ban az uralkodó hivatalosan is a pesti országos törvényszék helyettes elnökévé nevezte ki évi 3150 osztrák értékű forint fizetéssel. Ő vezette a Rózsa Sándor elleni tárgyalást is. Magyarul, latinul, németül hivatalnokoskodni is tudott, ezen kívül „értett" olaszul, franciául s egy kicsit „tótul". Egyik hivatali beadványában nem felejtette el megemlíteni, hogy mindig 3-4 órakor kel, hogy már korán a hivatalba mehessen, s elég időt fordíthasson az önképzésre: „E roppant végzendőket, természetesen, csak úgy teljesíthettem, hogy (mit mind Budán, mind Pesten az éji őrt állók tanúsíthatnak) korán reggel, 3-4 órakor a hajnal mély csendjében, lámpavilág mellett a hivatalba mentem; mit jelenleg is teszek, s ez által mind hivatalos végzendőimre, mind a korszellem kívánta párhuzamos világi tovább kiképzésemre a szükséges időt magamnak előteremtem." Mint

[218] Szekrényessy életpályáját – ahol más forrást nem jelzünk – két 1861-ben született hivatalos beadványa alapján összegezzük: Szekrényessy beadványa „Euer Excellenz!" megszólítással, Pest, 1861. júl. 28. HHStA, IB BM 8486/1861., mellékeli német nyelvű önéletrajzát; ez utóbbinak magyar nyelvű változatát lásd: MOL D 185 1861:234. Vö. Katona: „…kacérkodni fogok vele" IV. 44.; Szekrényessy: A „kis Széchenyi" oldalán 23.

[219] Vö. MOL O 78 Protocollum Censuratorum Advocatorum, 5. köt.

[220] Munkái közül lásd: Das Lachen (1830, 1831), Democritusi cseppek, 1-2. füzet (1833), Ferencz, Reichstadti herczeg, Napoleon' fija. Magyarázák Illés és Szekrényesy (1833), Ügyvédek' 's perlekedő felek' kézi-könyve (1835), I. Ferencz, austriai császár, magyar király, 's a' t. és korának történeti. Meynert szász író után magyarázák Illés és Szekrényesy (1835), Az ál-halottak vagy is: az elevenen eltemettetésnek borzasztó példáji. Retteg Ferencz, Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyéknek volt főorvosa után újjászerkeszté Sz. E. (1835) Vö. Szinnyei: Magyar írók élete XIII. 622.

[221] Szekrényessy főkapitányi minőségében írt jelentését a Polizeihofstelléhez 1848. március 15-e pesti eseményeiről közli: Spira: A nagy nap 354-355.; 1848-ban játszott szerepéről lásd: uő.: A pestiek Petőfi és Haynau között 13., 24., 154., 226., 266., 287., 432., 487.

szerényen megjegyzi, Pythagorast és Franklint követve iparkodik „egyéni belső valómat … napontai esti számonkérés által az erkölcsi tökély és lelkinyugalom eddig lehetett fokára emelni”.[222] Az irodalmi tevékenységgel az 1840-es évektől kezdve felhagyott, de a nevetésről szóló kis munkáját 1852-ben változatlan formában újra megjelentette.

Tudjuk, hogy Szekrényessy már az 1840-es években a titkos levelezők közé tartozott, 1844-ben szerepelt Ferstl elszámolásaiban, költségtérítéssel, majd 1845-től fél évente 50 forintot kapott.[223] Geringer megbízásából azután – ahogy azt láttuk – a Rendkívüli Vizsgáló Bizottság elnökeként közvetlenül is kapcsolatba került nemcsak a közrend fenntartásának rendőri teendőivel, de az államrendőrségi információgyűjtéssel is. Ezt követően neve nem bukkant fel a rendőrségi iratokban, nem tudunk arról, hogy 1860 eleje előtt akár valamelyik helyi hatóság, akár a központi rendőri szerv bizalmas segítője lett volna. 1860 elejétől viszont egészen az év végéig hirtelen aktivizálódik, ehhez a fő hajtóerőt nyilvánvalóan az 1859 nyarától beköszönő politikai útkeresés és az ellenzéki hangok erősödése jelentette. Jelentéseiben bírósági eseményekről, pest–budai társasági eseményekről, szóbeszédekről, folyamatban lévő politikai perekről, az októberi diploma után megélénkült politikai élet eseményeiről, egy-egy kifogásolható sajtócikkről számolt be. Láttuk, közvetlenül a rendőrminisztereknek küldözgette elsősorban jelentéseit.[224] Ez egészen biztosan hozzájárult ahhoz, hogy 1860. június elején az uralkodó kinevezte pesti országos törvényszéki alelnöknek, Szekrényessy nem is felejtett el köszönetet mondani ezért Thierry rendőrminiszternek.[225]

Az októberi diploma kiadása után azonban Szekrényessy is rendelkezési állományba került, elveszítette hivatalát. 1861 januárjában Mecsérytől a kancellárián kért magának referensi posztot, februárban viszont a kancellárián igyekezett kijárni a királyi táblán bírói alkalmazást, amihez persze szintén kérte Mecséry háttértámogatását.[226] Ezzel összefüggésben láthatólag Vaynak is küldözgetett jelentéseket ugyanazon eseményekről, mint Mecsérynek.[227] 1861 nyarán, amikor elterjedt a hír, hogy Fabiny Teofilt a

[222] Vö. említett beadványát: MOL D 185 1861:234.
[223] Spira: A pestiek Petőfi és Haynau között 287.; Pajkossy: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén 37.; „Bezeichnung, mit Ende Jänner 1848 an nachbenannte Individuen a conto Februar zu leistenden Zahlungen”, Bécs, 1848. jan. 27. AVA Polizei Hofstelle 1247/1848.
[224] Tábori Kornél „Pesti főkonfidens”-nek nevezte, ami azonban biztosan nem volt Szekrényessy. Tábori: Árulók a pesti városházán
[225] Szekrényessy levele „Euer Excellenz” megszólítással, Buda, 1860. jún. 2. HHStA, IB BM 16/1860.
[226] Szekrényessy beadványai Mecséryhez, Pest, 1861. jan. 1., febr. 24. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1860. Nr. 1., 103.; Szekrényessy beadványa, Pest, 1861. febr. 15. MOL D 185 1861:234.
[227] Szekrényessy két levele Vay Miklóshoz, Pest, 1861. jan. 1., febr. 11. MOL D 185 1861:15., 1861:194. A január 1-jei levelet például így kezdi: „Ez új év beköszöntével Excellentziádnak velem éreztetni

hétszemélyes tábláról a magyar kancelláriába fogják áthelyezni, Szekrényessy először inkább a bécsi központi hatóságoknál igyekezett helyezkedni, s Mecséry rendőrminiszteren keresztül elérni, hogy kerülhessen Fabiny Teofil helyére, vagy esetleg a bécsi Legfelső Bíróságra. Természetesen nem felejtette el, hogy hivatkozzon a „nehéz időkben" bizonyított hűségéről az uralkodó dinasztia iránt, ugyanakkor érdekes, hogy közölt életrajzi adatai között egyáltalán nem említette a Rendkívüli Vizsgáló Bizottság elnökeként végzett tevékenységét. Mintha maga sem tartotta volna azt illőnek (méltónak?) az általa felvázolt hivatalnoki karrierívbe.[228] Fabiny azonban nem akart posztot váltani, ezután – állítólag Fabiny bíztatására – Szekrényessy Forgách kancellártól kérte a Fabinynek felajánlott kancelláriai posztra való kinevezését, a kancellár azonban más személy mellett döntött.[229]

Az 1861. novemberében bevezetett rendeleti kormányzás és a megyei, városi autonóm választott képviselői karok feloszlatása után Pálffy helytartó igyekezett az új hivatali helyekre rendelkezési állományú hivatalnokokat is kinevezni, másrészt pedig az igazságszolgáltatás területén bevált hivatalnokokat átirányítani a közigazgatásba. Ezt történt Szekrényessyvel, aki székesfehérvári királyi biztos lett. A városi képviselőtestület az alkotmányosság felfüggesztése elleni tiltakozásként itt is kollektíven lemondott, s Szekrényessy a fogadására szánt macskazenét is csak egy tévedésnek köszönhetően kerülte el.[230]

Ez a beosztott hivatalnoki hely egészen biztosan nem elégítette ki Szekrényessy hivatali ambícióit, már 1862 tavaszán kísérletet tett arra, hogy bekerüljön a helytartótanács hivatalnokai közé, de Pálffy szerint „a folyamodónak jelen állásához mért alkalmaztatása a m. kir. helytartótanácsnál kívánatosnak nem látszik".[231] 1864-ben azután a debreceni váltótörvényszéken igyekezett hivatalnoki helyhez jutni, ennek kapcsán kértek az összes pályázó között róla is jellemzést Worafkától. Worafka pedig kijelentette: Szekrényessy teljes mértékben lojális és megbízható, de „mind írásmódja, mind pedig egész hivatali fellépése egyfajta kaotikus jelleggel bír. Miközben rá jellemző módon mindenki tetszését igyekszik megnyerni, az igyekezete folytán nevetségessé és

méltóztatott magas kegyeiért legforróbb hálámat nyilvánítani bátorkodván: Excellentziádnak további magas pártfogásaért legmélyebb alázattal esedezem."

[228] Szekrényessy beadványa „Euer Excellenz" megszólítással, Pest, 1861. júl. 28. HHStA, IB BM 8486/1861.

[229] Szekrényessy beadványa Forgáchhoz, Bécs, 1861. aug. 20., Forgách előterjesztés fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1861. szept. 7. MOL D 185 1861:648.

[230] Szekrényessy levele Pompéry Jánoshoz, Székesfehérvár, 1861. szept. 24. OSZK Kt Levelestár

[231] Privitzer István aláírásával jelentés Pálffy nevében Forgách Antalhoz, Buda, 1862. márc. 26. MOL D 185 1862:239.

beosztottjai vicceinek céltáblájává válik, így minden más értékes tulajdonsága mellett is vezető posztra nem alkalmas".[232] E jellemzést megerősíti az a Pesti Naplóban még 1861. október végén megjelent rövid hír, mely a bécsi Wanderer nyomán az akkor frissen kinevezett királyi biztoson élcelődött: „Magasabb körökben jól mulattak a biztos úr által Bécsbe küldött távirat laconicus rövidségén. E távirat igy hangzik: «A városi képviselő testület feloszlatva; a kormány tekintélye visszaállitva; veni, vidi, vici! Gott sei Lob, ich bin gesund!»"[233] Egy hónappal később pedig, amikor az Ostdeutsche Post azt az utólag cáfolt hírt közölte, hogy a megtébolyodott Szekrényessyt Schwarzer Ferenc gyógyintézetébe szállították, a Pesti Napló hozzátette: egy idő óta már „szálongott róla e szomoru hir"[234]

Nem tudjuk, Mecséry rendőrminiszter tett-e bármiféle lépést Szekrényessy érdekében, annak mindenesetre nem maradt nyoma. Az 1860-as években azonban a magyarországi vezető szervek autonóm jogköre a magyarországi hivatalnokok alkalmazásával kapcsolatban a korábbi évtizedhez hasonlítva még nehezebbé tette, hogy bécsi intervenciót e téren érvényesíteni lehessen. Márpedig Mecséry egészen biztosan nem kötötte bizalmasainak kilétét Forgách kancellár vagy Pálffy Mór orrára.

Nincs arról információnk, hogy 1861 után küldött-e Szekrényessy, s ha igen, mikor és kinek bizalmas hangulatjelentéseket, a késői leszármazott mindenesetre úgy tudja, a kiegyezésig folytatta ezt a tevékenységet.[235] Bizonyítékot mi erre nem találtunk.

A kiegyezés nem törte ketté Szekrényessy karrierjét, végül királyi tanácsos és a hétszemélyes tábla bírája lett.

---

[232] „sowohl seine Schreibenart, als auch sein ganzes Auftreten im Dienste ein eigenthümlich chaotisches Gepräge hat. Bei dem ihm eigenthümlichen Bestreben, Jedermann gefällig zu sein, fällt er durch seinen Eifer ins Lächerliche, wird dadurch zur Zielscheibe des Witzes der ihm Untergebenen, und ist daher bei all' seinen sonstigen schätzenswerthen Eigenschaften für einen leitenden Posten nicht geeignet"; Worafka jelentése Mecsérynek, Pest, 1864. jan. 17. HHStA, IB BM 44-47/1864.

[233] Különfélék. Pesti Napló, 12. évf. 245-3511. sz. 1861. okt. 24.

[234] Különfélék. Pesti Napló, 12. évf. 269-3535. sz. 1861. nov. 22., 271-3537. sz. 1861. nov. 24. A hírre maga Szekrényessy hívta fel Forgách kancellár figyelmét, kérve, hogy a hír általa azonosított forrását, egykori magántitkárát, Berényi Györgyöt hadbírósági eljárás során vonják felelősségre. Szekrényessy távirata Forgách számára, 1861. nov. 22. MOL D 185 1862:66. Végül – ahogy azt már jeleztük – a hírt közzétevő újságíró, Karl Czappel ellen indult hadbírósági eljárás „a kormány szolgálatában álló egyén lealacsonyítása által elkövetett csend- és rendháborítás vétsége" miatt, de az eljárást „alanyi tényálladék hiányában" megszüntették. Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 7. MOL D 185 1862:266.

[235] Szekrényessy: A „kis Széchenyi" oldalán 23.

Dr. Lewis Lajos (1799–1890)

Lewis Hamburgban született 1799-ben, majd –apja angol lévén – Angliában nevelkedett, de már tizenhárom éves korától német iskolákban tanult. A gimnáziumot Boroszlón végezte, egyetemre Greifswaldban járt, 1838-ban szerzett bölcseleti oklevelet, 1841-ben Danzigban (Gdansk) tett tanári vizsgát, de már 1825-től a francia és a héber nyelv tanára a Liegnitz-i királyi Ritter-Akademien. Hosszabb ideig tartózkodott Franciaországban is, majd 1842-ben Bécsbe érkezett. 1846-ban ideiglenes, majd 1847-ben definitív francia tanári posztra nevezték ki a bécsi mérnöki akadémián. Nem tudjuk, mikor lépett be a szabadkőműves rendbe, 1848 őszén Bécsben megalapította a Szt. József páholyt, annak mestere lett. 1850 márciusában a mérnöki akadémiáról elbocsátották, mivel az a döntés született, hogy a katonai akadémián csak katonatisztek oktathatnak. Ahogy egy beadványában fogalmazott, ezután „a cs. kir. kormány megbízásából" Pestre ment, ahol Geringer kinevezte az angol nyelv- és irodalom rendkívüli tanárává a pesti egyetemen. Díjazást azonban nem kapott (a nem országos nyelveket oktató tanároknak nem járt fizetés az állami alapból, csak a hallgatóktól beszedett óradíj), ezzel párhuzamosan a József Ipartanodában is tarthatott francia és német nyelvi órákat évi 500 forint fizetésért.[236]

Bevallása szerint bizalmas szolgálatokat először 1849-ben Noé von Nordberg bécsi rendőrigazgatónak teljesített, a németkatolikus mozgalom és misszionáriusok megfigyelésével. 1850-ben pedig felfedett egy titkos társaságot, amely Szerbiával és a dunai román fejedelemségekkel állt kapcsolatban.[237] Ezekről a szolgálatokról azonban rendőrségi források nem állnak rendelkezésünkre.

Munkavállalása Pesten sem indult sikeresen, egy év után elbocsátották az Ipartanodából. 1851 nyarán a tanévet záró vizsgák után ugyanis az intézmény megbízott igazgatója, Dr. Lambert Mayer kedvezőtlen véleményt adott Lewis tanári teljesítményéről. A francia nyelvi vizsgákkal meg volt elégedve, de a német nyelvi tanítást teljesen sikertelennek minősítette. Elismerte, hogy Lewisnek nehéz feladattal kellett volna megbírkóznia, mivel a diákok előképzettsége nagyon hiányos volt, de

[236] „auf Veranlassung der k.k. Regierung", Lewis beadványai „Euer Excellenz" megszólítással (feltehetőleg Beusthoz), Bécs, 1867. szept. 13., 19. HHStA, IB BM 5211/1867.; jellemzés Lewisről, dátum és aláírás nélkül, Uo. 2330/1856.; személyes iratait lásd: MOL P 1135 (közte: Dr. Becker aláírással igazolás, Liegnitz, 1825. nov. 15. 1. cs. f. 1.); vö. Szinnyei: Magyar írók élete VII. 1164-1167.; Kuéss/Scheichelbauer: 200 Jahre 101-102.; Berényi: Budapest és a szabadkőművesség 219.

[237] Lewis beadványai „Euer Excellenz" megszólítással (feltehetőleg Beusthoz), Bécs, 1867. szept. 13., 19. HHStA, IB BM 5211/1867.

szerinte Lewis nem megfelelő módszert választott, a feltételeket teljesen figyelmen kívül hagyta. Nem használt tankönyvet, csak arra hagyatkozhattak a diákok, amit ő lediktált nekik. Ezért Meyer azt kérte, hozzáértőbb emberrel töltsék be a német nyelv és hivatali stílus tanári státuszát.[238] Ezek után Lewis Schwarzenberg miniszterelnöktől kért alkalmazást addig élvezett fizetése meghagyása mellett, de Geringer az ügyben bizonyára a miniszterelnök megbízásából érdeklődő Bach számára csak a kedvezőtlen iskolaigazgatói véleményre hivatkozhatott, azt is hozzátéve: kifejezett hátrány az, hogy Lewis nem tud magyarul, ez csökkenti az oktatásban való használhatóságát. Többszöri levélváltás után Bach közli Geringerrel, nem áll módjában teljesíteni Lewis újraalkalmazásra vonatkozó kérelmét.[239]

Lewis maga persze az Ipartanodából való elbocsátást egészen másként magyarázta, szerinte Geringer azzal a céllal nevezte ki, hogy ott „a német elemet erősítse", de hiába igyekezett a fegyelmet megszilárdítani, támadták, s helyére egy magyar pályázott.[240] Mindenesetre igen csalódott lehetett, hiszen mindeközben a pesti hatóságok számára is bizalmas szolgálatokba kezdett, nyilván erre is alapozta a reményt őszi beadványa sikerében. Először Geringernek szállított bizalmas információkat, a császári biztos a hadseregparancsnoksággal egyetértésben a szabadkőművesek megfigyelésére alkalmazta.[241] Feltehetőleg annak kapcsán derülhetett fény szabadkőműves kapcsolataira, hogy három egykori szabadkőműves hadbírósági eljárása során Lewist is kihallgatták 1851 tavaszán, aki ez alkalommal részletesen beszámolt szabadkőműves előéletéről, illetve arról, hogy mit tud a mozgalom akkori amerikai és európai helyzetéről.[242]

Ezek után nyáron Belgrádba utazott Lewis. Későbbi beadványai szerint magához kérette Schwarzenberg miniszterelnök, s ő küldte a szerb fővárosba két alkalommal is.[243] 1867-ben már úgy nyilatkozott, hogy Schwarzenberg megbízásából nemcsak Szerbiában, hanem a dunai fejedelemségekben is járt, hogy titkos társaságok után kutasson életveszéllyel járó út során.[244] A hivatali iratok szerint azonban nem a miniszterelnök,

---

[238] Dr. Lambert Meyer jelentése Geringerhez, Buda, 1851. júl. 9. MOL D 51 1851:2811.
[239] Bach és Geringer levélváltásait ez ügyben, 1851. augusztus–október lásd: MOL D 51 1851:2811.
[240] Lewis beadványa Kempenhez, Pest, 1852. jún. 30. HHStA, IB BM 21/1852.
[241] Lewis beadványa Kempenhez, Pest, 1852. jún. 30. HHStA, IB BM 21/1852.; Geringer levélfogalmazványa Bachhoz, Buda, 1851. aug. 21. MOL D 51 1851:2811.
[242] Heyntzel jelentése a III. hadseregprancsnoksághoz, Pest, 1851. ápr. 14. HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 1851:1558.
[243] Lewis beadványa Kempenhez, Pest, 1852. jún. 30. HHStA, IB BM 21/1852.
[244] Lewis beadványai „Euer Excellenz" megszólítással (feltehetőleg Beusthoz), Bécs, 1867. szept. 13., 19. HHStA, IB BM 5211/1867.

hanem Geringer és Appel küldte ki Belgrádba szabadkőműves ügyekben nyomozni, az ottani állítólagos eklektikus szabadkőműves páholy ügyeinek felderítésére. A belgrádi osztrák konzullal kellett felvennie a kapcsolatot, ellátták a megfelelő megbízólevelekkel. Útiköltségét térítették, s a konzult is kérték előleg folyósítására. Lewis összesen öt napot töltött Belgrádban, a konzul szerint szorgalmas munkát végzett, de a rendelkezésre álló idő túl rövid volt, ráadásul a török Ramadan ünnep is hátráltatta a felderítést. A konzul azonban azt is hozzátette, szerinte egyáltalán nem működik szabadkőműves páholy Belgrádban, inkább csak egy Obrenović-féle titkos tárgyalás lehet a háttérben. Ezt követően a zimonyi határőrparancsnok közvetítésével érkezett Lewis jelentése, abban jelezte, készen áll a további munkára is, ha megkapja a szükséges pénzt, s ígéretet arra, hogy sikeres teljesítés esetén állandó alkalmazást nyer valamely állami oktatási intézményben.[245] A határőrparancsnok javasolta Lewis további alkalmazását, Pesten azonban a visszahívás mellett döntöttek.

Lewis azután jelentését az útról valóban eljuttatta Schwarzenberghez is Geringerhez mellett. A utóbbi szerint az tartalmazott sok figyelemreméltó adatot, de megállapítható volt, hogy Lewis nem rendelkezik a „felfogó és megfigyelőtehetség" olyan fokával, ami az efféle missziók sikeréhez szükséges. Ezért nem kívánta tovább hasonló feladatokra alkalmazni.[246] A jelek szerint Lewis jelentése eljutott Bach íróasztalára is. 1851 októberében ugyanis Bach úgy nyilatkozott, hogy Lewis közleményei a szerb felforgató tevékenységről nem mentesek bár a túlzásoktól, de főbb pontjaik tekintetében helytállónak bizonyultak. Ugyanakkor – nyilván Lewistől – arról értesült, hogy az egyik legfőbb politikai egyéniség rájött céljaira s összeköttetéseire a cs. kormányhoz, s csak különös tekintet bírhatta őt arra, hogy ezt közhírré ne tegye.[247] Ez persze szintén ellenjavallatot jelentett Lewis további hasonló missziókra való küldését illetően.

Mindemellett sem alakulhatott ki kedvezőtlen vélemény Lewisről a pest–budai rendőri s közigazgatási vezetők között, hiszen 1852 áprilisában Protmann javaslatára alkalmazták őt a már említett könyvvizsgálati bizottságban, melynek feladata, ahogy arról már szó esett, a külföldről érkező könyvek ellenőrzése volt. Protmann úgy ítélte meg,

[245] HL Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section 1851:2820., 2943., 3231., Lewis elszámolásai szerint 1851. június–október között összesen 189 forint 30 krajcár útiköltséget kapott. MOL D 51 51. cs. 1851:2333.

[246] „nicht jene Grad von Auffassungs- u. Beobachtungsgabe", Geringer levélfogalmazványa Bachhoz, Buda, 1851. aug. 21. MOL D 51 1851:2811.

[247] Bach levele Schwarzenberghez, Bécs, 1851. okt. 10., Hajnal István jegyzete „1851. Interna I. Interna II." címmel, MTAKKt Ms 5405/12.

Lewis ugyan „magasabb” bizalmi szolgálatokra nem alkalmas, de kiterjedt nyelvtudását ki kell használni. Havi 30 ezüst forintos fizetéssel engedélyezte is alkalmazását a kormányzóság.[248] Szeptemberben Lewis állandó alkalmazást kért a bizottságban,[249] s a testület 1855. tavaszi megszűnéséig tevékeny maradt itt.

Emellett – ha nem is külföldön –, de folytatta konfidensi pályafutását a kormányzóság bizalmasaként, szerepelt a kormányzóság 1852-es ügynöki kimutatásában,[250] 1853-ban azonban már eltűnik a listáról, ennek hátterét nem ismerjük.

Mindemellett 1853-ban Lewis megjelent Kempen közvetlen bizalmasai között is. Már 1852. június végén felajánlkozott, ecsetelve addigi érdemeit, Protmann azonban ez alkalommal kedvezőtlen véleményt adott róla, mondván, szabadkőműves múlttal rendelkezik, Belgrádban igen elővigyázatlanul viselkedett, szeret fontoskodni, s úgy csinálni, mintha nagyon fontos titkok birtokában lenne, s nem támogatta az alkalmazást. Ennek nyomán Kempen is elzárkózott.[251] 1853 augusztusában azonban Lewis újra Kempenhez fordult,[252] s Kempen ez alkalommal láthatólag elfogadta az ajánlkozást. Nem tudjuk, mi változtatta meg véleményét – talán az, hogy a szabadkőművesség megfigyelése kapcsán a bécsi katonai kormányzóság egy jelentéséből fény derült arra, hogy Lewis korábban a belügyminisztériumnak tett feljelentéseket szabadkőműves ügyekben.[253] Ez a tény növelhette a bizalmat Lewis iránt. Arról, hogy pontosan milyen feladatokkal bízta meg Kempen, egyetlen információnk van, az is Lewis egy 1867-es beadványából származik. Eszerint Kempen 1854 nyarán Lengyelországba, Volhíniába és Besszarábiába küldte felderítő útra.[254] Ezenkívül még a sajtó terén vindikált magának szolgálatokat, de minderről hivatalos jelentés nem maradt fenn.

1854 márciusában Lewis konfliktusba keveredett pesti hivatali főnökével: Lewis ugyanis megrendelte legális úton, az egyik könyvkereskedésen keresztül a Lipcsében megjelenő Freimauer Zeitungot, de azt a könyvvizsgálati bizottság vezetője, Weber János elkoboztatta. Lewis Kempennél tiltakozott, arra hivatkozva, hogy a lap nem szerepel a

---

[248] Protmann jelentése de la Motte-hoz, Pest, 1852. ápr. 26. MOL D 51 1852:834.
[249] MOL D 51 1852:1849. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. szept. 4.
[250] Jelentés Albrecht főherceg nevében Kempenhez, Buda, 1852. júl. 31. HHStA, IB BM 21/1853.
[251] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1852. júl. 12. HHStA, IB BM 21/1852.
[252] Lewis beadványa Kempenhez, Pest, 1853. aug. 17. HHStA, Staatskanzlei, Interiora, Bittschriften Kt. 16.
[253] A bécsi katonai kormányzóság jelentése a Legfelső Rendőrhatósághoz, Bécs, 1852. aug. 12. HHStA, IB BM 34/1852.
[254] Lewis beadványai „Euer Excellenz” megszólítással (feltehetőleg Beusthoz), Bécs, 1867. szept. 13., 19. HHStA, IB BM 5211/1867.; feljegyzés Lewisről, dátum és aláírás nélkül, HHStA IB BM 2330/1856.; életrajzírója, feltehetőleg Lewis saját információira hivatkozva, azt írja, hogy Volhíniába és az Oroszországhoz tartozó lengyel területekre küldték, hogy figyelje ott az orosz hadak vonulását. Útiköltségként állítólag 2000 váltóforintot kapott. Lasz: Egy agg tudósról 7.

tiltott kiadványok listáján, ezért a lefoglalása nem törvényes.[255] Akciója azonban nem maradt titok Pesten. Az éppen akkor a rendőrügynöki hivatással kacérkodó Kertbeny Károly a hónap végén jelentette Protmann-nak: Lewis igyekszik aláásni Weber pozícióját, s az elkobzott újság ügyében Kempenhez fordult. Azt is hozzátette – információit feltehetőleg magától Lewistől szerezte –, Lewis már korábban is küldött bizalmas információkat Bécsbe feletteseiről és a pesti hivatal munkájáról (ez nagyon is hihetőnek hangzik). Összeállított egy memorandumot a magyarországi sajtóviszonyokról, azt Kertbenyvel javíttatta nyelvileg, s nagy sikert remél attól. Másrészről igyekszik külföldi szabadkőművesekkel kapcsolatba lépni, s alig várja, hogy adandó alkalommal elhagyhassa a birodalmat, s külföldön Ausztria ellenes munkát készül megjelentetni.[256] Protmann azonnal ellenakcióba kezdett: ő is Kempenhez fordult (nyilván az adott ügytől függetlenül sem lehetett számára vonzó egy a pesti hivatali viszonyokról Kempennek jelentgető bizalmi jelenléte a kormányzóságon). A korábbinál is sötétebb képet festett Lewisről: közismert „kétértelmű karakter", „perfid" jellemű, szerinte a kitűnő hivatalnokként jellemzett Weberrel való konfliktus mélyén valójában felekezeti ellentétek állnak az eredetileg szerinte valószínűleg izraelita, de jelenleg evangélikus felekezetű, lelkész képzettségű Lewis és a katolikus Weber között.[257] Nem tudjuk, Kempen mit gondolt, mindenesetre különösebb következménnyel a konfliktus láthatóan nem járt, de Lewis hivatalbeli pozícióját nem érintette kedvezően. Ráadásul – amint arról már szó esett – 1855-ben a könyvvizsgálati bizottságokat birodalomszerte feloszlatták. Lewis ugyan kérte Albrecht főhercegtől, hogy akár a sajtóirányításban, akár a rendőri szervezetben, akár ügynökként további alkalmazást kaphasson,[258] de az hivatali helyhez nem segítette. Ráadásul a következő években inkább csak konfliktusai támadtak a császári hatóságokkal, s feltehetőleg Kempennel való kapcsolata is megszakadt. 1855 szeptemberében ugyanis már arról érkezett bizalmas jelentés a kormányzósághoz, hogy az elbocsátás miatt elégedetlen Lewis tisztességtelen törekvésekbe kezd – részleteket erről azonban nem ismerünk.[259] Egy évvel később pedig már inkább megfigyeltként tűnik fel az aktákban. Kempen ugyanis információt kért Franztól arról, hogy Lewis milyen céllal tartózkodik Bécsben. Az e kérés kapcsán született feljegyzés tovább erősíthette a gyanakvást vele kapcsolatban: Egy a postai titkos páholyok működése folytán a rendőrség

[255] Lewis levele Kempenhez, Pest, 1854. márc. 24. AVA, OPB Präs. II. 1951/1854.
[256] Kertbeny jelentése „Josef Némedy" aláírással, dátum nélkül: HHStA, IB BM 2141/1854.; vö.: Deák: Két pályakép a rendőrbesúgók világából 353.
[257] Protmann jelentése Kempenhez, Pest, 1854. márc. 24. HHStA, IB BM 2118/1854.
[258] MOL D 44 1855:1086. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1855. ápr. 17.
[259] MOL D 44 1855:2416. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1855. szept. 15.

kezébe került levélből kiderült, hogy Lewis a lipcsei Szt. János szabadkőműves páholy tagja (egy másik rendőri jelentés a hamburgi páholy tagjaként ír róla), s egyáltalán nem hagyott fel a szabadkőművesi tevékenységgel. Rovására írták, hogy bíztatására Thoma M. Ágoston, a Wodianer-ház irodafőnöke 1851-ben hivatalosan engedélyt kért a III. hadseregparancsnokságtól egy szabadkőműves páholy felállítására Pesten[260] (persze eredménytelenül); azt is tudni vélték, hogy Hamburgból azért kellett annak idején távoznia, mert az angol Bibliatársulat megbízottjaként az eladott bibliák árát saját céljaira használta fel. Felrótták neki, hogy egy „közönséges" asszonnyal tizenöt éve házasságon kívüli kapcsolatban él, csalással is vádolták, nyelvtanári kvalitásait kétségbe vonták, miszerint nem megfelelő nyelvtanítási módszerei miatt képtelen arra, hogy magántanítványokat szerezzen. Mindennek tetejében Lewis elbocsátása miatti elégedetlenségének nyilvánosan, sőt fenyegetőzve is hangot adott, mondván, majd elérkezik az idő, amikor nyilvánosság elé tárhatja, milyen gyalázatosan bántak vele. Emellett, folytatta a jelentés, nem rejti véka alá titkos misszióinak tényét sem a közvélemény előtt.[261] 1857 végén is mint megfigyelttel találkozhatunk vele a kormányzóság iratai között, amikor – más személyek mellett – róla is információkat kér Kempen a magyarországi kormányzóságtól.[262]

De az igazi összecsapás éve 1858 volt. Januárban s márciusban a pesti rendőrigazgatótól fut be háromszor is jelentés a kormányzósághoz Lewisről, mivel Ludwig Otto aranyművessel egyetemben titkos társaságokban való részvételről szóló vádak jutottak a rendőrigazgató fülébe. Nyilván ezek is szabadkőműves ügyekkel álltak összefüggésben. Az információkat természetesen jelentették Kempennek és a pesti országos törvényszéknek is.[263] Dr. Josef Hufnagel katonai seborvos szintén feljelentette Lewist, hogy 1856-ban be akarta szervezni őt egyfajta bajtársi társaságba.[264] A törvényszék megkezdte az eljárást, mivel május elején a belügyminisztérium már arról értesítette a kormányzóságot, hogy Lewis panasziratot nyújtott be a nála lezajlott házkutatás miatt, a hónap közepén pedig a pesti főtörvényszék átirata érkezett ugyanide arról, hogy Lewis valóban titkos társaságban vett részt, s ezt június végén is megerősítik.

[260] Thoma az 1840-es években a Komárom megyei Füssön működött szabadkőműves páholy tagja volt, majd később a bajorországi fürthi páholy tagja. Abafi pesti könyv- és zeneműkereskedőként említi. Abafi: A szabadkőművesség története Magyarországon 420.; Berényi könyvárusként és üzletfőnökként szól róla. Berényi: Budapest és a szabadkőművesség 267. Állítólagos 1851-es beadványáról nem tud a szakirodalom.
[261] Kempen levélfogalmazványa Franzhoz, Bécs, 1856. szept. 9., feljegyzés Lewisről, dátum és aláírás nélkül, HHStA, IB BM 2330/1856.
[262] MOL D 44 1857:1381. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1857. dec. 16.
[263] MOL D 44 1858: 42., 334. sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1858. jan. 6., márc. 5.
[264] Protmann jelentése Kempennek, Pest, 1858. júl. 2. HHStA, IB BM 27/1858.

Augusztusban az ügyről a kormányzóság értesítette Thun vallás- és oktatásügyi minisztert is.[265]

Május végén „Egy német arisztokrata” aláírással német nyelvű, nyomtatott betűkkel írt névtelen feljelentő levél érkezett a Legfelső Rendőrhatósághoz Lewis ellen, melynek Lewis életrajzi adatait tekintve nagyobb részben jól értesült írója Lewisről már biztosan állítja, hogy áttért izraelita, szerinte Ausztriába való érkezte előtt is csalásokba bonyolódott, titkos szervezkedésben való részvétellel vádolta őt, s hogy a könyvvizsgálati bizottságban való posztját zsarolásokra és megvesztegetésekre használta fel. A művelt pesti közönség általában mint „magasabb császári királyi udvari rendőrügynököt” tartja számon, folytatta, emberektől pénzt zsarolt ki, házasságon kívüli kapcsolatban él a „legelvetemültebb ágyasokkal”, nem átall katolikus gyermekeket katolikus vallásoktatásban részesíteni. Börzeügyleteken nagy vagyont szerzett állítólag magának. Egy befolyásos pesti embert egy bécsi titkos társaságba próbált beszervezni, sőt igyekezett rábeszélni egy külföldi útra, hogy ott egy titkos társaságba beléphessen. Amikor az vonakodott, gyávának nevezte.[266] Nem tudjuk, e feljelentés mögött is közvetlenül Hufnagel állt-e, avagy sem, csak gyaníthatjuk, hogy igen. Protmannt természetesen utasították a kivizsgálásra, s ő azt jelentette, hogy Lewis valóban szeret ügynöki mivoltával dicsekedni, de zsarolásokat nem tudtak rábizonyítani, életvitele igen takarékos, megalapozatlan az is, hogy katolikus gyerekeket vallásoktatásban részesített volna, továbbá a könyvvizsgálati bizottsági tevékenységével kapcsolatos vádak sem bizonyosodtak be. Megállapítható, vonta le a tanulságot Protmann, hogy Lewis „perfid karakter”, de semmi törvénybe ütközőt sem tudtak rábizonyítani.[267]

A vizsgálat tehát nem talált Lewisszel szemben formálisan felróható dolgot, ha a belé vetett bizalmat tovább gyengítette is. Lewis tehát újra inkább Kempenhez fordult, októberben – feltehetőleg személyesen is felkeresve őt – a román fejedelemségekbe való utazásra ajánlkozott titkos ügynökként.[268] Az eredményről nem tudunk.

A történet érdekessége, hogy mindezen konfliktusok ellenére alkalmilag ezekben az években is megbízta őt a kormányzóság, illetve Kempen egy-egy bizalmi feladattal. Említettük már lengyelországi útját 1854 nyarán, s 1858 tavaszáról is ismerünk olyan adatot, amely bizonyítja, hogy legalábbis alkalmilag fennmaradt a bizalmasi viszony.

[265] MOL D 44 1858:573., 646., 805., sz. iktatókönyvi bejegyzések, 1858. máj. 2., 19., jún. 28.
[266] „Ein Deutscher Aristokrat”, „”als höh. K. k. Hofpolizeyagent”,. Névtelen feljelentő levél a Legfelső Rendőrhatóság elnökségéhez, dátum nélkül, HHStA, IB BM 27/1858.
[267] Protmann jelentései Kempenhez, Pest, 1858. máj. 29., júl. 2. HHStA, IB BM 27/1858.
[268] Lewis beadványa Kempenhez, Bécs, 1858. okt. 8. HHStA, IB BM 110/1858.

Március végén ugyanis 400 ezüst forint folyósítását kérte Lewis, feltehetőleg szóban, s a döntéssel az épp távollévő Albrecht főherceg visszatértét megvárták, de az eredményt sajnos nem tudjuk.[269] A Legfelső Rendőrhatóság illetékes hivatalnokai később is azt gyanították – ahogy ezt már korábban említettük – , hogy a kormányzóság titkos rendőri alap elszámolásai között az 1856. novemberében kezdődött pénzügyi év első negyedévéig szerepelt, „L." szignóval jelölt személy Lewisszel azonosítható (bár, amint azt egy feljegyzés írója állítja, ha így van, az csak „a legutóbbi idők óta" lehetett így, azaz nem számolnak azzal, hogy folyamatos alkalmazásban állt volna).[270]

Mindeközben Lewis megtartotta állását az egyetemen mint egyetlen állandó bevételi forrását. Elérte, hogy 1858 őszén végre Thun engedélyezze számára az állami alapból évi 100 forintos segély folyósítását, mivel az angol nyelvet tanulók száma oly csekély volt (a megelőző években 3-7 fő), hogy az tényleges díjazást nemigen jelenthetett. Lewis azonban a következő évben titkos szolgálataira hivatkozva már kérelmezte a segély megduplázását, amit azonban Thun elutasított. Igényét sem a kormányzóság, sem a Legfelső Rendőrhatóság nem találta megalapozottnak, s elzárkóztak az elől is, hogy hivataluk folyósítson Lewis számára segélyt.[271] A támogatás felemelését (immáron évi 600 forintra), pontosabban évi rendes fizetés folyósítását Lewis 1864-ben újra kérte, de majd csak 1866 nyarán engedélyezte az uralkodó Lewis újabb beadványa nyomán az összeg évi 150 forintra való felemelését.[272] 1864-ben Lewis folyamodott az egyetemhez, hogy alkalmazzák magántanárként a „héber és chaldacai nyelvek" oktatására is, de igazolásait a megfelelő végzettségről és jártasságról nem találták megfelelőnek, ezért a kérelmet elutasították.[273]

Nem csoda, ha Lewis igyekezett volna magának emellett más rendszeres kereseti forrást is biztosítani. Albrecht főherceg leváltása után, 1860 nyarán Benedek Lajosnál is

[269] MOL D 44 1858:408. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1858. márc. 28.
[270] Feljegyzés, Bécs, 1858. júl. 23. HHStA, IB BM 27/1858. Mindenesetre ebben a feljegyzésben nincs nyoma Lewisnek kifizetett négyszáz forintnak, pedig az átvételi elismervényt már májusban be kellett volna nyújtani az esedékes negyedévi elszámoláshoz csatolva.
[271] MOL D 44 1858: 1191. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1858. okt. 15.; Helfert államtitkár átirata Albrecht főherceghez, Bécs, 1859. szept. 19., Albrecht főherceg levél fogalmazványa Thunhoz, Buda, 1859. okt. 7. MOL D 46 6956.X.c.1859.; Thun előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1859. okt. 29. HHStA, Kab. Kanz., Vorträge MCZ 3767/1859.
[272] Lewis beadványa a bölcsészeti karhoz, Pest, 1864. jún. 13. MOL P 1135 1. cs. f. 175.; Privitzer István leirata Péchy Ferenchez, a helytartótanács első elnöki helyetteséhez, Bécs, 1864. jún. 22. MOL D 191 4602.VIII.1864.; a magyar kancellária előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1866. jún. 15. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge KZ 2391/1866., az emelés híre a sajtóban is megjelent: Napi ujdonságok. Sürgöny, 6. évf. 178. sz. 1866. aug. 5.
[273] Kivonat a magyar királyi egyetemi tanács 1864. dec. 15-i üléséből, MOL P 1135 1. cs. f. 173.

jelentkezett, nyilvános és bizalmas érdemeire egyaránt hivatkozva a sajtóirányításban kért akár ideiglenes alkalmazást, Worafka azonban nem tartott igényt a szolgálataira.[274]

Nem nagyon maradt más lehetőség, mint hogy Kempen utódainál próbálkozzék. 1860 novemberében Crenneville főhadsegédnek köszöni meg Thierry rendőrminiszter a Lewis által szolgáltatott információkat. Nem tudjuk azonban, hogy pontosan milyen értesülésekről volt szó, s hogy milyen módon vette fel a kapcsolatot Lewis a főhadsegéddel. Thierry mindenesetre úgy nyilatkozott Lewisről, hogy bár korábban „tapintatlanul" járt el a szabadkőműves ügyek felderítése során, ezért elődje megszakította vele a kapcsolatot, de Lewis „oly tehetséggel rendelkezik arra, hogy magas személyiségek előtt kellemessé és hasznossá tegye magát, később sem szűkölködött befolyásos pártfogókban".[275] Bár nem ismerjük Lewis ezen információit, valószínűsíthetjük, hogy ekkor is elsősorban szabadkőműves ügyekben vártak tőle jelentéseket. Lewis ugyanis továbbra is a mozgalom aktív tagja volt, 1861-ben Pesten ő alapította meg az első magyar szabadkőműves páholyt, a Szt. István páholyt, melynek főmestere Károlyi Ede gróf lett. A páholy létrehozásában több olyan személy is részt vett, akiknek fontos szerep jutott az 1860-as évek függetlenségi szervezkedéseiben, ez persze tovább fokozhatta a rendőrségi érdeklődést.[276] A hamburgi páholytól kívántak alkotmány kapni, de ennek előfeltétele a kormány hivatalos működési engedélye lett volna. Ennek érdekében Lewis az alapítóktól igyekezett kötelezvényt szerezni, hogy tartózkodnak mindennemű politikai és felekezeti kérdések tárgyalásától, s német nyelven működnek, mely utóbbit azonban a magyar tagok visszautasították. 1863 végén azután Lewis újabb kísérletet tesz szintén a hamburgi nagypáholy oltalma alatt szeretett volna egy német páholyt létrehozni. De a hivatalos engedély, bár Worafka korábban kedvezően nyilatkozott, ez alkalommal is elmaradt, hiába fordult 1864-ben Lewis személyesen Schmerlinghez ennek érdekében, majd 1865 szeptemberében Belcredihez.[277] 1867 februárjában hivatalosan kérte, hogy tizenkét részből álló nyilvános előadássorozatot tarthasson az egyetemen a szabadkőművességről, de a helytartótanács válasza elutasító

[274] Lewis beadványa Benedekhez, Pest, 1860. aug. 16., Worafka jelentése Benedekhez, Pest, 1860. aug. 22. MOL D 161 2625.IV.1860.

[275] „taktlos", „er besitzt jedoch eine solche Gabe, hohen Personen sich angenehm und nützlich zu machen, daß es ihm auch später an einflußreichen Gönnern nicht gefehlt hat." Thierry levele Crenneville-hez, Bécs, 1861. nov. 20. HHStA Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil Nr. 729.

[276] Vö. Farkas: Magyar függetlenségi törekvések 33., 52.

[277] Abafi: A szabadkőművesség története Magyarországon 430., 434-437.; beadványát Belcredihez közli: Kuéss/Scheichelbauer: 200 Jahre 111-114.

volt.[278] Páholyalapítási tervei csak a kiegyezés után, 1868 őszében jártak sikerrel, amikor megalakult az „Egyezség a hazában” páholy, melynek főmestere azután az emigrációból hazatért Pulszky Ferenc lett.[279]

Lewis, ahogy azt már jeleztük, 1861 nyarán tűnt fel a minisztérium központi levelezői nyilvántartásában, feltehetőleg ő fordult Mecséryhez, bár csak a hozzá intézett válaszlevél fogalmazványát ismerjük, amely szerint várják információit kötelezettségvállalás nélkül. Lewis Richard Rotter közvetítésével lépett a levelezők sorába, azonban Rotter már 1862 januárjában azt jelentette Bécsbe, hogy hónapok óta csak indirekt módon áll kapcsolatban Lewisszel, mivel nem bízik benne. Lewis ugyanis nyilvánosan dicsekszik azzal, hogy a kormány titkos társaságok alakításával bízta meg, s hogy Crenneville főhadsegéddel „különleges viszonyban” áll, emellett „inkorrekt” emberekkel tart kapcsolatot, információiból is csak keveset minősített használhatónak. Erre azonnal utasították Rottert, hogy szakítson meg minden kapcsolatot Lewisszel.[280] Néhány hónappal később azonban Lewis ellentámadásba lendül. Mecséryhez intézett júliusi beadványában kijelentette: a szerb nemzeti szabadkőműves mozgalomhoz fűződő kapcsolatai máig élnek, tudatosan ápolta azokat. Most újra úgy fejlődtek az események, hogy szükség van nagyobb aktivitásra. Felajánlja, hogy Belgrádba, szükség esetén Szerbia más pontjára is utazik, vagy Romániába, szerinte szabadkőműves kapcsolatain keresztül a társadalom legmagasabb köreihez eljuthat, ezért sokkal fontosabb információkat közölhet, mint az ottani osztrák diplomaták vagy egy másik ügynök. Hivatkozott az olasz szabadkőműves kapcsolataira is (s nem felejtette megemlíteni Giuseppe Garibaldi szabadkőműves nagymester mivoltát).[281] Rechberg külügyminiszter azonban nem ítélte őt alkalmasnak diplomáciai misszióra, ugyanakkor alkalmazását általában véve nem ellenezte. Hát újra alkalmazták levelezőnek (Xojos fedőnévvel) negyedévenkénti 100 forint honorárium ellenében. Egészen 1867 nyaráig folyamatosan tartott a kapcsolat. Két aktában összesen 19 jelentése maradt fenn. Bécsben láthatólag nem voltak teljesen elégedettek vele, 1863 novemberében például köszönettel vették javaslatait arról, hogyan lehetne Magyarországot megnyerni az ausztriai monarchia számára, de – mint írták – tanácsból és javaslatokból van elég. Ugyanakkor a szemére vetették, hogy az „ismert ügy”-ben „úgy tűnik nekünk, hogy magatartása nem olyan nyílt

[278] Lewis beadványa Sennyey főtárnokmesterhez, Pest, 1867. márc. 4. MOL D 191 1667.IV.a.1867.; Bartal György aláírásával értesítés, Buda, 1867. jan. 8. (másolat) MOL P 1135 1. cs. f. 207.
[279] Abafi: A szabadkőművesség története Magyarországon 437.; Kuéss/Scheichelbauer: 200 Jahre 118-129.
[280] „besondere Connexion”, „incorrecte Leute”, Rotter jelentése, Pest, 1862. jan. 24. és Levélfogalmazvány Rotterhez, Bécs, 1862. jan. 25. (!) HHStA, IB Annexe Kt. 24.
[281] Lewis beadványa Mecséryhez, Pest, 1862. júl. 9. HHStA, IB BM Annexe, Kt. 24. ff. 476-478.

és fenntartások nélküli, ahogy mi ezt, úgy véltük, joggal várhatjuk Öntől. Éppen azt illetően, ami a legfontosabb számunkra, hagy bennünket sötétben tapogatózni…”[282] A legfontosabb ügy minden bizonnyal a szabadkőművesség lehetett. Lewis fennmaradt jelentéseiben valóban nem esik sok szó a szabadkőművességről, inkább sok általánosság a közhangulatról, titkos összejövetelek, honvéd egyesületek veszélyeiről, stb., ennek ellenére vannak adataink arról, hogy a szabadkőművességről is közvetített információkat levelezői tevékenysége során.

Mecséry első alkalommal 1861 szeptemberében értesítette Forgách Antal gróf magyar kancellárt a pesti szabadkőműves páholy megalakulásáról, a későbbiekben is küldött hasonló információkat a kancellárnak.[283] De nem korlátozódtak Lewis információi Magyarországra. 1862 januárjában bécsi tartózkodása idején a rendőrminisztérium hivatalnokának, a már említett Joseph Nilius tanácsosnak jelentette, hogy Bécsben Leopoldstadtban egy titkos szabadkőműves páholy működik, melynek még rendőrhivatalnok tagja is van. (Ez utóbbi információt a vizsgálatok nem erősítették meg.)[284] Mecséry persze érthető módon nem kívánt a pesti szabadkőműves szervezkedést illetően kizárólag Lewis információira hagyatkozni. 1862 elején például a Bécsben tartózkodó Lewist a bécsi rendőrigazgatóval figyeltette, 1863 őszén pedig kifejezetten ösztönözte, hogy az e témában információszolgáltatásra ajánlkozó, Pesten tartózkodó Pöhl német kereskedelmi ügynök ajánlkozását Pálffy fogadja el.[285]

A szabadkőműves szervezkedés magában véve is érdekelte a bécsi rendőri vezetőket, még egy tényező azonban külön is fontos lehetett számukra: a szervezkedésben ugyanis a magyar politikai ellenzék néhány prominense is fel-felbukkant, tehát Lewistől politikai jelentőségű információkat is remélhettek. Károlyi Ede gróf például a rendőrségi megfigyelés egyik legfontosabb célszemélye volt az évtized elején a határozati párt tekintélyes tagjaként, aki a magyar emigrációval tartott fenn politikai és személyes kapcsolatokat. Mecséry információi szerint 1861-ben a páholyszervezés idején néhány összejövetelen pedig Csáky Tivadar gróf elnökölt, aki a következő években Kossuth ellenében a külföldi emigráns szervezkedés egyik ismert vezetője lett. Mecséry azt is

[282] „bewußte Angelegenheit”, „In dieser Richtung will es uns scheinen, daß Ihr Verhalten kein so oftenes und rükhaltsloses ist, wie wir es erwarten zu können berechtigt zu seyn glauben. Gerade über dasjenige, was das wichtigste für uns ist, lassen Sie uns im Finstern tappen…” Levélfogalmazvány Lewishez, Bécs, 1863. nov. 24. HHStA, IB BM Annexe Kt. 24.
[283] Mecséry átiratai Forgáchhoz, Bécs, 1861. szept. 28. , 1863. szept. 16. MOL D 191 1428.IV.a.1866.
[284] Strobach bécsi rendőrigazgató jelentése Mecséryhez, Bécs, 1862. jan. 4. HHStA, IB BM 2719/1861.
[285] Strobach bécsi rendőrigazgató jelentése Mecséryhez, Bécs, 1862. jan. 4. HHStA, IB BM 2719/1861.; Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. nov. 12. MOL D 191 1428.IV.a.1866.

tudni vélte, hogy 1863-ban felmerült az olasz páholy égisze alatti szervezés terve, melynek az élére nagymesterként a szintén emigráns Türr Istvánt remélték megnyerni.

1864 táján láthatóan már elégedettek voltak a rendőri vezetők Lewis teljesítményével, ugyanis októberben újabb beadványára Mecséry érdemei elismeréseként engedélyezett számára évi 400 osztrák forint értékű szubvenciót élete végéig azzal a kikötéssel, hogy továbbra is a kormányzat érdekében tevékenykedik, ahogy maga nyilatkozott, ennek a kikötésnek meg is felelt, mutatják jelentései és a kormányzat érdekében angol lapokban megjelentetett cikkei.[286] Ezt az összeget mintegy az „életmű" jutalmaként is kapta, hiszen – bár az ezt követő évekből is számos jelentés található a levelezői nyilvántartásban Lewistől – a számára folyósított összeget a kegydíjak között tartották számon, s 1867 tavaszán Lewis ennek megfelelően nem számított aktív levelezőnek, azok akkori listáján már nem szerepelt.[287] S Lewis rászolgált a bizalomra, 1867 elején például a minisztérium vezetői már nagyon jól értesültek voltak a pesti szabadkőműves szervezkedést illetően. Amikor februárban a Wiener Sonntags-Zeitung egy cikket tett közzé e témában, Protmann és Nečasek tanácsosok feljegyzésükben úgy nyilatkoztak, hogy a szerző minden bizonnyal Lewis, s a cikkben semmi olyan nincs, amit Lewis a rendőrségnek ne jelentett volna már korábban.[288]

Nem kerülte el azonban Lewist sem a Beust által elrendelt leépítés 1867 tavaszán. Szeptemberben ugyan kérte a hatvankilenc éves „aggastyán" a négyszáz forintnyi „szubvenció" további folyósítását,[289] de egyik beadványa utolsó lapjára szeptember végi dátummal feljegyezték: Lewisszel szóban közölték, hogy ügyében nincs mit tenni, azaz feltehetőleg beszüntették az összeg fizetését.

Lewis beszédes és magát középpontba állítani kívánó természete mellett nem meglepő, hogy ebben az évtizedben sem maradtak titokban rendőrségi kapcsolatai a pesti közönség előtt. Worafka már 1862 februárjában arról számol be Mecsérynek, hogy a pest–budai szabadkőműves szervezkedés két kulcsalakja, Lewis és „Pollacsek" kapcsán is

---

[286] Lewis beadványai „Euer Excellenz" megszólítással (feltehetőleg Beusthoz), Bécs, 1867. szept. 13., 19. HHStA, IB BM 5211/1867.

[287] „Notizen über Individuen, welche Pensionen, Gnadengaben, periodische Unterstützungen u. dgl. aus dem Staatspolizeyfonde beziehen". Keltezés nélkül. „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB Annexe Kt. 21.; aktacsomó cím nélkül. HHStA, IB BM 2363/1867.

[288] Protmann és Nečasek feljegyzése, Bécs, 1867. febr. 13. HHStA, IB BM 946/1867.

[289] Lewis beadványai „Euer Excellenz" megszólítással (feltehetőleg Beusthoz), Bécs, 1867. szept. 13., 19. HHStA, IB BM 5211/1867. Beadványaihoz csatolta Franz von Haasz k.k. Finanz Sektr. támogató nyilatkozatát is, Pest, 1867. szept. 6. HHStA, IB, BM 5211/1867. (A támogató talán Franz Haasz von Ehrenfelddel, a pest–budai cs. kir. adóbizottság titkárával azonosítható. Vö.: Magyarország tiszti névtára 1863. 218.

felmerült a gyanú, hogy ők a kormány ügynökei.[290] Úgy tűnik azonban, hogy ez tartósan nem vetett árnyékot a Lewisről alkotott képre. A kortársak mint „pap”-ot és a „szabadkőművesek nagymester”-ét tartották őt számon.[291]

Még nagyon hosszú élet állt előtte, hiszen csak 1890-ben halt meg, Szinnyei információi szerint 1867 után egy ideig nyomorral küzdött, bár egy ideig még tovább tanított az egyetemen, majd 1879-ben az uralkodó engedélyezett számára évi 200 forint kegydíjat, melyet 1887-ben kérésére 300-ra felemelt, s a nagypáholytól szintén 300 forintot kapott, s ennek köszönhetően „utolsó éveit nélkülözésektől menten töltötte”.[292]

[290] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. febr. 4. HHStA, IB BM 426/1862. „Pollacsek”-et nem sikerült azonosítanunk.
[291] Vö.: Marczali: Emlékeim 812.
[292] Szinnyei: Magyar írók élete VII. 1167.; a kegydíjról lásd: Trefort Ágoston aláírásával igazolás, Budapest, 1880. júl. 6. (másolat) MOL P 1135 1. cs. f. 705., Berzeviczy Albert aláírásával igazolás, Budapest, 1887. febr. 12. Uo. f. 845.; Gróf Csáky Albin aláírásával értesítés,, Budapest, 1890. ápr. 17. Uo. 989. (1890-ben újabb kérelmét az összeg emelésére vonatkozóan az uralkodó elutasította.)

A titkos postai páholyok hálózata

A rendőrségi információszerzés magától értetődően fontos forrását jelentette a postai küldemények megfigyelése és titkos átvizsgálása. Nem véletlen, hogy szinte a postai szolgálat megjelenésével egyidejűleg felmerült az a félelem, hogy az új intézmény a mindenkori államigazgatás vezetőinek túlságosan nagy lehetőséget nyújt a lakosság ellenőrzésére. Német területeken, de Magyarországon is már a 17. században is kimutatható, hogy a postával szembeni ellenérzések fő motiválója ez a nem alaptalan félelem volt, s a lakosok igyekeztek bizalmasabb küldeményeiket inkább magánutakon eljuttatni címzetteikhez.[1] 1723-ban törvénycikk is született (1723:59. tc.), mely leszögezte, hogy a levelezések „a közbizodalomban" gyökereznek, s azok késleltetése a levelezőknek ártalmára lehet, ezért elrendelte, hogy a magánleveleket elfogók, letartóztatók, elsikkasztók és megsértők büntetése 100 forint bírság legyen.[2] Háborús időkben ezzel szemben különösen fontosnak tűnt a kormányférfiak számára az alattvalók szemmel tartása. A 19. században ráadásul a postai forgalom a megelőzőhöz képest sokkal intenzívebbé vált, a társadalom egyre nagyobb részét hálózta át, az új eszköz, a távíró pedig a század második felében tovább gyorsította az információáramlást a társadalom tagjai között (is).[3] Mindez új kihívások elé állította a rendőrséget.

A titkos postai páholyszolgálatnak (*Logendienst*), illetve koordináló szervének, az ún. titkos kabinetirodának (*Geheime Kabinets-Kanzlei*, vagy ahogy a közvélemény nevezte: *cabinet noir*) 1848 előtti működéséről az Osztrák Császárságban már jó néhány összefoglalás született, az 1848-at követő periódusról azonban átfogó áttekintés még nem látott napvilágot. Ennek okaként feltétlenül meg kell említeni, hogy csak nagyon esetlegesen maradtak fenn az erre vonatkozó források, s ez nem véletlen. Ahogy arra már a korábbi szakirodalom is rámutatott, több ízben is sor került kiélezett politikai szituációkban (1805-ben, amikor a franciák elfoglalták Bécset; az 1848-as forradalom idején; s talán 1866-ban is, amikor tartani lehetett arról, hogy a vesztes königgrätzi csata

[1] A 17. századi magyarországi félelmekre vonatkozón lásd: Horváth: „…Postán izentem vala nagyságodnak" 37-39.
[2] Magyar törvénytár. 1657-1740. évi törvényczikkek 619.
[3] Vö. Briggs–Burke: A média társadalomtörténete 128-140.

után a porosz csapatok folytatják az előrenyomulást Bécsig) az iroda iratanyagának megsemmisítésére. Az iroda egyik tisztviselőjének, Alois Cobelli udvari tanácsosnak a kimutatása szerint 1852-ben az iroda irattára összesen 74 iratot tartalmazott (azok nagy része azonban már az 1930-as években sem állt többé rendelkezésre).[4] Így e tekintetben különösen mostoha forrásadottságok mellett kell rekonstruálnunk a hálózat 1849 utáni működését.[5]

Titkos postai páholyok működése 1848 előtt

A 19. század első felében az európai államok szinte mindegyikében ismert és alkalmazott eszköz volt a titkos postai megfigyelés,[6] nem volt ez másképp Ausztriában sem. A titkos kabinetiroda létrejöttének pontos időpontját homály fedi, Cobelli már említett irata szerint III. Károly bizalmasa, Rochus Stella, Santa Croce grófja volt az, aki az uralkodóval Spanyolországból érkezve megszervezte az intézményt összesen három fővel az 1710-es években, amely azután 1763-ban nyerte el végleges hivatalos elnevezését (a 19. század folyamán azonban gyakran nevezték „Geheimes Ziffernkabinett”-nek vagy „Geheime Ziffernkanzlei”-nak is).[7] Feladataihoz tartozott a külföldi diplomácia levelezés megfigyelése, desifrírozása.[8] A saját diplomácia kar részére küldött és azoktól érkezett üzenetek rejtjelezése, illetve a rejtjelek feloldása viszont nem ebben a hivatalban, hanem a Államkancellária ún. „Ziffernkabinett”-jében folyt (ugyanakkor új rejtjelek kimunkálásban részt vett a titkos kabinetiroda is), s a két iroda csak laza kapcsolatban állt egymással.[9] A titkos kabinetiroda háttérintézményét a postai titkos páholyok hálózata jelentette, amely magánlevelek másolataival látta el az irodát.

II. József idején átszervezték az irodát Josef Stephan Edler von Kronenfels udvari tanácsos vezetésével. Kronenfels ugyan azt javasolta, hogy az intézményt vonják össze az

[4] Cobelli jelentését Buol-Schauenstein külügyminiszterhez, Bécs, 1852. okt. 5. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1853. Nr. 457., ismerteti: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 137. Cobelli irata ma már nem áll rendelkezésre.

[5] Ami kevés forrás így az 1849 utáni működésről rendelkezésünkre áll, jobbára az uralkodó számára államrendőrségi ügyekben elkülönített irategyüttesben, az ún. Gendarmeriedepartement állagban (HHStA) található.

[6] Vö. Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 18-20.

[7] Cobelli jelentését Buol-Schauenstein külügyminiszterhez (Bécs, 1852. okt. 5. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement. 1853. Nr. 457.) idézi: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei. 132-133.; vö.: összefoglalóan lásd még: Hubatschke: Geheime Briefüberwachung 364-388.

[8] A kriptográfia tudományáról magyarul lásd: Révay: Titkosírások

[9] A Ziffernkabinettről lásd: Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 30-31.

Államkancelláriával, de az uralkodó és Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg herceg kancellár attól tartott, hogy ezzel veszélyeztetnék az észrevétlenségét és titkosságát, mivel az Államkancellária személyzetének az állami sematizmusokban időről időre megjelenő felduzzadása szemet szúrhatott volna. Kronenfels gondoskodott az időközben megalakult rendőri szervekkel való együttműködés fejlesztéséről. Előterjesztése nyomán az uralkodó utasította a bécsi rendőrigazgatóságot, hogy időről időre állítsa össze azon gyanúsak listáját, akik postájának megfigyelését a postai páholyok tudomására kell hozni. Emellett elérte újabb külföldi páholyok (például Kölnben) létrehozását is. 1787 februárjában sor került a titkos kabineti iroda és a bécsi főpostahivatal közötti szervezeti kapcsolat szabályozására is: ettől kezdve a titkos szolgálat két alkalmazottja a postaépületbe költözött, hogy a postai küldemények titkos átvizsgálását éjszakai műszakban végezhesse. Utasították a Bécs környéki postamestereket, hogy minden átutazó, fuvaros, illetve idegen által feladott küldeményt először a főpostahivatalba küldjenek be.[10]

Pergen gróf mint a rendőrügyek irányításával megbízott legfőbb hivatalnok – ahogy arra már utaltunk – 1784 júliusában az uralkodó számára összefoglalta az újonnan megbízandó vidéki rendőrigazgatók titkos feladatait, köztük kifejtette, hogy szükséges „a kis posták tulajdonosait megbízhatóan magunkhoz vonni, felhasználni ezt a csatornát, azonban különleges elővigyázattal, anélkül, hogy a levelezés menetét a legkisebb mértékben is akadályoznánk, vagy még akár látszólag is gyanússá tennénk…”[11] Az 1786-ban a tartományi főnökök számára a titkos rendőri tevékenységről készült (titkos) instrukció is kitért a postaszolgálat teendőire: „Ha az ország egy fontos városában úgynevezett kis posta már működik vagy talán fel lehet állítani, nem kevésbé hasznos lehet, ha azt olyan személyek kezébe játsszuk, akik becsületességéről és odaadásáról a rendőrség már meggyőződött. Felesleges útbaigazítást adni arról, milyen jól lehet ezt az intézményt bizonyos tudakozódásokra használni, s hogy milyen nagy elővigyázatra van itt szükség, hogy az ügybe ne avatkozzunk be túlságosan, nehogy az intézmény hitelét és a polgári szabadságot veszélyeztessük.”[12]

A titkos kabinetiroda végül 1787 februárjában jóváhagyott statútuma elvben egészen 1848-ig meghatározta az iroda működését, ám II. József halála után jó időre szétzilálódott a korábban olajozottan működő szervezet, tevékenysége esetlegessé és

[10] Már Stix sem találta Kronenfels összefoglalóját a működés javasolt elveiről, csak Kaunitz 1787. január 27-i, azt véleményező előterjesztését az uralkodó számára. A II. József időszakában történt változásokat összefoglalja: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 134-135.
[11] Pergen előterjesztését idézi: Walter: Die Organisierung der staatlichen Polizei unter Kaiser Joseph II. 45.
[12] Pergen titkos utasítását közli: Walter: Die Organisierung der staatlihen Polizei unter Kaiser Joseph II. 49. és Fournier: Kaiser Josef II. und der „geheime Dienst” 14.

koordinálatlanná vált, a postai alkalmazottak, illetve a rendőrség saját hatáskörben tevékenykedett, a titkos kabinetiroda működése leginkább csak a külföldi diplomaták jelentéseinek desifrírozására szorítkozott. Az újjászervezésről I. Ferenc 1806-ban hozott határozatot, de majd csak Metternich herceg külügyminiszter, később kancellár színre lépése után valósult az meg, de alapvető szervezeti változásokra nem került sor.[13] 1812-ben az addig önállóan működő intézményt a császári kabinetirodával egyesítették, az Államkancellária külügyi szekciójának részeként működött, s egészen 1848-ig a Stallburg épületében székellt.[14] Ettől kezdve a Polizeihofstelle egyre nagyobb befolyást gyakorolt az iroda működésére: a Polizeihofstelle egy udvari tanácsosa mindennap megjelent az irodában, hogy betekintést nyerjen a megszerzett levélmásolatokba. I. Ferenc 1815. március 3-án elrendelte, hogy a Polizeihofstelle vezetője állítsa össze azon tárgyak listáját, amelyekről minden megszerzett információra szüksége van, illetve azon személyek listáját, akik levelezésének ellenőrzését szükségesnek tartja, hogy az a titkos kabinetiroda vezetőjén keresztül eljuthasson a postai páholyok vezetőihez. A kért tárgyakban, illetve a kért személyektől beérkező információkat pedig naponta el kellett juttatni a rendőri ügyek vezetőjéhez a fent említett udvari tanácsoson keresztül.[15] Maga I. Ferenc is naponta órákon át tanulmányozta a jelentéseket, mielőtt az információkat továbbította volna.[16] 1814–1815-ben, a bécsi kongresszus idején az iroda különösen sok feladatot látott el.[17]

A történeti irodalom már részletesen leírta az iroda munkarendjét, melyet a posta Bécsbe érkeztének, illetve a posta Bécsből való elszállításának időpontjai határoztak meg.[18] Az alapelvek szerint ugyanis a küldemények átvizsgálásának nem volt szabad késleltetnie vagy akadályoznia a normális postai forgalmat. Eszerint reggel 7 óra körül érkeztek meg az első postazsákok az irodába. Azok átvizsgálása után kiemelték a gyanúsnak talált küldeményeket, s a záró pecsétek manipulálása után kinyitották a küldeményt. Az iroda helyettes vezetője átolvasta – ha az adott nyelvet nem bírta, a megfelelő irodai alkalmazottnak fordítás végett átadta a levelet –, s döntött arról, hogy arról teljes másolat, esetleg csak kivonat készüljön. A másolatot gyorsírással készítették

[13] A 19. század első felére vonatkozóan lásd: Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst című munkáját
[14] Vö.: Mayr: Geschichte der Österreichischen Staatskanzlei im Zeitalter des Fürsten Metternich 83-85.
[15] A császári utasítást idézi: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 136-137. 4. jegyzet
[16] Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 4.
[17] Fournier: Gentz und das Geheime Kabinett 222-230.; uő.: Einleitung. In: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress 1-90.
[18] Az ügymenetet részletesen ismerteti Cobelli 1852-es irata alapján: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 138-141.

diktálás után. Esetenként akár négy tisztviselő is diktált egy-egy szövegrészt négy másik kollégájának. Miután a másolat elkészült, a pecsétet visszazárták, s azonnal visszakerült a küldemény a megfelelő postazsákba. Délelőtt fél 10 körül már vissza is küldték a zsákokat a főpostára. Ezután következett a Bécsben feladott küldemények átvizsgálása, hogy délután 2 óra körül azok már elhagyhassák Bécset. Délelőtt 11 óra körül befutottak az irodába azok a levelek is, melyeket a Polizeihofstelle a postahivatalokban közvetlenül lefoglalt, elsősorban titkos rendőri megfigyelés alatt állott személyek, illetve menekültek küldeményei. Ezeket az átvizsgálás után az azokról készült másolatokkal együtt a rendőrhatóságra küldték vissza. Délután 4 körül érkeztek a délután Bécsben feladott levelek, melyeknek ½ 7 körül már újra a főpostahivatalban kellett lenniük. Naponta átlagosan 80-100 levelet „kezeltek", „manipuláltak" az irodában, a nagy sietségben előfordult – állítólag csak nagyon ritkán –, hogy a nagy sietségben egy-egy pecsétet elcseréltek, rosszul zárták vissza a leveleket. Az iroda alkalmazottai a legkülönfélébb nyelvekben voltak járatosak, szükség esetén az igazgató utasíthatott egy-egy tisztviselőt újabb nyelv, például az örmény, néhány hónap alatti elsajátítására.

Az elkészült másolatokat a vidéki postahivatalokból beérkezett másolatokkal együtt az iroda igazgatója (*Kabinettsdirektor*) átolvasta. A rendőri szempontból információkat tartalmazó másolatokat egy csomagban átküldte a Polizeihofstelléhez, a többit pedig az uralkodóhoz irányította. A Polizeihofstelle egy nappal később azonban visszaküldte a másolatokat (feltehetőleg saját másolatokat készítettek előzőleg azokról), s azok is az uralkodó elé kerültek. Az iroda kezdettől fogva a mindenkori uralkodó közvetlen felügyelete alá tartozott, az információk további hasznosítását is az uralkodó szabta meg. Mária Terézia például állítólag, miután felolvastatta magának a szerzett információkat, maga határozta meg, hogy melyeket közöljék Kaunitz kancellárral vagy az udvari hatóságok vezetőivel. Így volt ez a 19. században is: az uralkodó juttatta el a másolatokat a kancellárhoz (I. Ferenc például 1815-ben budai látogatása alkalmával is gondosan szabályozza, mely másolatokat kerülhetnek közvetlenül Metternich elé, s melyeket kell mindenképpen Budára küldeni a számára), aki egy idő után visszaküldte azokat a titkos kabinetirodába. Ott egy ideig még őrizték azokat, majd elégették. 1815-től kezdve azonban fokozatosan elfogadottá vált, hogy az iroda Metternich kancellárral közvetlenül is kapcsolatba léphessen, s az 1840-es években a legfontosabb másolatokat már azonnal három példányban készítették el, hogy késlekedés nélkül egyidejűleg küldjék el az uralkodó mellett Metternich herceghez és Sedlnitzky grófhoz. V. Ferdinánd láthatóan már kevésbé őrködött árgus szemekkel afelett, hogy az információk első

olvasója kizárólag ő maga lehessen Az 1848-at megelőző években a magyar vonatkozású iratokat közölték a már említett Gervay Frigyes báróval, ahogy a pénz-, hitel és vasútügyekkel kapcsolatos szövegeket Kübeck báróval, az udvari kamara akkori elnökével.[19]

A bécsi jól szervezett ügymenet mellett Lombardia–Velence (Milánó, Velence, Udine, Padova, Verona, Mantova, Badia del Polesine) kivételével azonban nem beszélhetünk jól kiépített titkos postai páholyhálózatról a tartományokban, páholyok jobbára csak a tartományi igazgatás székhelyein és a fontosabb fürdővárosokban (Zara, Trieszt, Spalato, Bregenz, Innsbruck, Salzburg, Linz, Prága, Marienbad, Karlsbad, Teplitz, Brünn, Peterswalde, Teschen, Podgorize, Lemberg, Brodi, Graz, Laibach, Troppau, Bécs) működtek.[20]

Mindezzel párhuzamosan folyt a külföldi diplomáciai kar rejtjelezett küldeményeinek megfejtése, amiben – állítja a szakirodalom – Bécs minden más európai nagyhatalommal szemben kiállta a próbát.[21] Ezt a tevékenységet a mindenkori uralkodók érthető módon kiemelten fontosnak tekintették, egy-egy rejtjelkulcs megoldásáért külön pénzjutalom járt az iroda hivatalnokának (az adott ország fontosságától és a megfejtett szöveg hosszúságától függően akár 1000 forint is!!), s azt például III. Károly minden alkalommal személyesen nyújtotta át. S hogy legyen idő és energia a rejtjelek megoldására, minden hivatalnok minden második héten mentesült a napi rutinmunkák végzése alól.[22]

A 19. században a németországi és az itáliai postahálózattal is kiépültek a kapcsolatok (Frankfurt, Toscana) egy-egy megbízotton keresztül.[23]

Az iroda költségeinek finanszírozása az Államkancellária pénztárán keresztül történt a kancellár közvetítésével, az irodaigazgató negyedévenként közvetlenül az uralkodónak nyújtott be elszámolást az összeg felhasználásáról. Az éves költségekre vonatkozóan az 1820-as évek közepétől állnak rendelkezésre adatok, eszerint azok – kisebb ingadozásokkal – fokozatosan emelkedtek, 1847-ben évi 66 366 ezüst forintot tettek ki.[24]

---

[19] Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 140., 142-145.
[20] Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 4.; Benna: Die Polizeihofstelle 100.
[21] Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 142.
[22] Cobelli 1852-es irata mellékeli a részletes jutalomtarifát, közli Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 155-156.
[23] Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 10-11., 16-18.
[24] Az 1824–1848 közötti kimutatásokat közli: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 159.

Az alkalmazott hivatalnokokkal szemben igen nagyok voltak a követelmények, elsősorban a nyelvtudás (legalább franciául és spanyolul mindannyiuknak tudniuk kellett) és természetesen a politikai megbízhatóság és a titoktartás terén (de például a matematika, elsősorban az algebra alapjaival is tisztában kellett lenniük). Előfordult egyszerre több családtag (leginkább apa és fiú) alkalmazása is a meglehetősen patriarchálisan működő, összezárt csapat tagjai között. A felvétel elvei még II. József idején alakultak ki: a kiválasztott, húszas éveiben járó fiatalembert egy tapasztalt munkatársra bízták, aki (külön díjazásért) fokozatosan beavatta a rejtjelezés és rejtjelfejtés titkaiba, anélkül, hogy az illető betette volna a lábát a titkos irodába, illetve bármit is tudott volna a levélbontogatás napi gyakorlatáról. Ha hónapok alatt kiderült, hogy a rejtjelezéshez nincs tehetsége, de amúgy tehetséges hivatalnoknak bizonyult, az igazgatás valamely más ágába helyezték át. Ha viszont a rejtjelezésben jó eredményeket ért el, igazi beavatást nyert az iroda működésének egészébe. Újabb nyelvek tanulását finanszírozták számára, esetenként az adott országba küldték követségi alkalmazotti státusban. A hivatalnoki fizetések meglehetősen alacsonyak voltak (abba persze a desifrírozásért járó jutalmak nem számítottak bele), amit szolgálati lakás egészített ki a Stallburgban (még a hivatali kisegítő személyzet nagy része is ott lakott), s tűzifajárandóságot is kaptak, alkalmanként ruhapénzt. Hivatali státusuk több tekintetben is igen speciális volt: az iroda elöljárója közvetítésével közvetlenül a császár felügyelete alá tartoztak, hogy kivonják őket bármely más hivatal fennhatósága alól, az adófizetés alól is mentesítették őket. Az alacsony rendszeresített fizetések miatt a nyugdíj megállapítási szabályok is eltértek az ő esetükben a hivatalnokokra érvényes általános rendelkezésektől, s a magasabb javadalmazás privilégiuma kiterjedt özvegyeikre és árváikra is. Biztosabban számíthattak esetenként egyszeri nevelési segélyre vagy hivatali kölcsönre is. Az iroda élén udvari tanácsosi rangban (az 1840-es években évi 4000 ezüst forintos, igen magas fizetéssel) a mindenkori igazgató állt, akit az uralkodó nevezett ki. A tisztviselők kinevezésére ő volt jogosult, utólag kellett arról az uralkodó számára jelentést tennie. 1838-tól 1848-ig az igazgatói tisztet Adalbert von Zaremba töltötte be, aki 1807-ben tette le hivatali esküjét. A magyar nyelvű iratok felelőse az irodai tisztviselők listája szerint az 1830–1840-es években Zaremba, Josef Schneid és Ferdinand Prantner volt.[25] 1847-ben az iroda 15 főből állt,

[25] A hivatalnokokról lásd: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 145-154.

többségük azonban a hivatalos hivatalnoki névsorokban egyáltalán nem szerepelt.[26] 1848-ban összesen 22-en dolgoztak az irodában a kisegítő személyzettel együtt.

A napi 80-100 manipulált levéladatot alapul véve 1848 előtt az egész rendszerben készült levélmásolatok számát Mayr évente 15 ezerre becsülte. 1812-ben például még az uralkodó harmadik felesége, Maria Ludovika főhercegnő levelei sem menekültek meg az átvizsgálás elől![27]

A vidéki postahivatalokban működő páholyok ügymenetéről sajnos nem állnak rendelkezésre információk, az biztos, hogy a postai páholyokban alkalmazottaknak – a titkos kabinetiroda alkalmazottjaihoz hasonlóan – titoktartási esküt kellett tenniük.[28] A magyarországi postaszolgálat történetével foglalkozó szakirodalomban vissza-visszaköszönő megállapítás az, hogy az osztrák postaigazgatás megbízható postamesterekből „valóságos kémszervezetet" igyekezett szervezni, amely alkalmanként még a vármegyék hivatalos leveleit is lefoglalta.[29] Az 1843–1844-es országgyűlésen a sérelmek között egy konkrét ügy kapcsán az ellenzék a felsőtáblán Batthyány Lajos gróf vezetésével napirendre kívánta tűzni a levéltitok megsértését a postahivatalok, közvetve a kormányzat részéről.[30] Pontos adatok már kevésbé állnak rendelkezésünkre. A magyar korona országainak területén Metternich korában postai páholy működött Zimonyban, amelyet Temesvárra (megbízott: Josef Faccea) helyeztek át az 1820-as évek végén, fő feladata a Törökország felé irányuló levélforgalom ellenőrzése volt. A központi területeken elhelyezkedő páholyok sokkal kisebb jelentőséggel bírtak; Pest-Budán (megbízott: Johann Posch), Kassán, Debrecenben, Eszéken, Nagyszebenben és Kolozsvárott működött titkos postai páholy, illetve Pozsonyban az országgyűlések ideje alatt (1847–1848-ban a két megbízott: Vrabély Károly és Hentscher Antal).[31]

---

[26] Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 30.
[27] Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 20-21., 25.
[28] Vö. Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 4., 7., 9.
[29] Vajda Endre: A posta története 302-303.; vö.: Takáts Sándor: A posta a kémrendszer szolgálatában. In: Uő.: Kémvilág Magyarországon 64-83.
[30] „Nachtrag zu den Verhandlungen in der oberen Tafel über das Post-Gravamen" címmel feljegyzés, dátum nélkül. MOL N 119 Fasc. 73. ff. 556-566., vö: Takáts Sándor: A posta a kémrendszer szolgálatában 65.
[31] Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 12-13.; Benna: Die Polizeihofstelle 100.; Hentscher már Sedlnitzky bizalmasainak 1827-es listáján is szerepelt! Pajkossy: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe" 337. 351., 357.; Pajkossy: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén 36.; Vrabélyt mint „a pozsonyi schwarzgelbek fejé"-t 1848 decemberében a magyar kormány letartóztatta. Urbán: A rendőrség országos megszervezése 528.; amikor 1850 májusában a budai főpostaigazgatóság három alkalmazottjának nyugdíjáról tárgyalt a minisztertanács, feltehetően nem volt véletlen, hogy első menetben épp Posch esetében találták méltányosnak, hogy teljes fizetését kapja nyugdíjként a 35 évi postai szolgálat után. Júliusban pedig az uralkodó „arany érdemkereszt" kitüntetést adományozott a számára. A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1850. máj. 3., júl. 24. Ministerratsprotokolle II/3. 9., 172.

Az 1848. tavaszi forradalmi mozgalmak a birodalom számos pontján természetesen a postai páholyszolgálat működését is megakasztotta egy időre. 1848 márciusában a bécsi forradalom napjaiban a központi iroda azonnal beszüntette működését néhány napra. Március 19-én az udvari kamara elnöksége jelezte, hogy a szolgálat újraindítása ellen két postai alkalmazott páholytag kifogást emelt, mivel félnek a népharagtól. (Nem volt ez véletlen, a bécsi főpostahivatalban inzultusok érték azokat a hivatalnokokat, akik a leveleket szortírozták. A postahivatal épületén és a város más pontjain is plakátok jelentek meg, melyek felhívták a közönség figyelmét a „fekete kabinet" működésére.[32]) Az előterjesztő is úgy vélekedett, hogy épp a bécsi események mutatják, mennyire kevéssé volt hatékony ez a megfigyelői hálózat, s teljes feloszlatását javasolta. Kolowrat gróf miniszterelnökként egyetértett ezzel, de hangsúlyozta, hogy a külügyminisztérium számára továbbra is szükséges lehet az iroda fenntartása, másrészt egyes büntetőperekben folyó nyomozásnál sem nélkülözhető. Ezért azt javasolta, hogy az iroda munkatársait osszák szét az Államkancellária és a postai hatóságok között, a postai hatóságokat pedig utasítsák a levéltitok szigorú tiszteletben tartására, egyes köztörvényes vizsgálatok eseteit kivéve.[33] Végül az uralkodó április 4-én hivatalosan is feloszlatta a titkos kabinetirodát, a még ott tárolt levélmásolatokat elégették, ahogy a rejtjelarchívum anyagát is. A levélmanipulációhoz használatos segédeszközöket pedig biztonságba helyezték. Az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a már nem használható hivatalnokokat nyugállományba kell helyezni, a többieket máshol alkalmazni, elsősorban az udvari könyvtárban és a titkos udvari és állami levéltárban (*Geheimes Haus- und Staatsarchiv*). 1848. június 1-jétől számítva egy évig még tovább kapják addigi járandóságukat, de ha egy év leteltével még mindig nem nyernek új alkalmazást, nyugállományba kell vonulniuk. Mindezzel egyidejűleg Pillersdorff báró belügyminiszter rendeletben utasította a postai alkalmazottakat a levéltitok tiszteletben tartására.[34] A Pillersdorff által kidolgozott s április 25-én kihirdetett alkotmányban az állampolgári jogok felsorolásában

[32] Cseremiszky Miklós naplója, 1848. márc. 25-i, márc. 28-i bejegyzés

[33] Az udvari kamara elnökségének előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1848. márc. 19. és Kollowrat véleménye, 1848. márc. 24. (Lajos főherceg láttamozásával, 1848. márc. 25.) HHStA, Kabinettsarchiv, Staatskonferenzakten, 364/1848.

[34] Az uralkodó rendeletét Cobelli már említett irata alapján idézi: Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 151-152., lásd még: 137.

a 20. paragrafus kinyilvánította: „A levéltitok sérthetetlen”.[35] Az állampolgárok persze hitték is, meg nem is a levélellenőrzés megszűnését.[36]

Magyarországon 1848 tavaszán a posták felügyeletét Klauzál Gábor minisztériuma látta el.[37] Klauzál április 29-én rendeletben kinyilvánította, hogy „a leveleknek a postahivatal által feltöretése bármicsoda ürügy alatt, vagy bármicsoda parancs következtében szigorúan tiltatik”, s az ez ellen vétő postai alkalmazottakat a törvényes eljáráson kívül azonnali elbocsátással fenyegette. Ugyanakkor nem került sor a postai alkalmazottak elmozdítására.[38] 1848 őszétől kezdve azonban, a politikai és katonai küzdelem kiéleződése nyomán az Országos Honvédelmi Bizottmány és a katonai vezetés tagjai, mindenekelőtt az OHB rendőri ügyekkel megbízott tagja, Madarász László már szükségesnek látta az ellenséghez intézett vagy csak gyanús levelek begyűjtését és átvizsgálását, s ebben támogatta őt a politikai vezetés is.[39] Nem tudjuk azonban, hogy pontosan kik és milyen szervezetben végezték a postai alkalmazottak közül ezt a tevékenységet akkor.

A titkos kabinetiroda és egyes postai páholyok újjászervezése 1849 nyarán

A titkos kabinetiroda újjászervezése már 1849. április 7-én szerepelt a minisztertanács napirendjén, de mivel ezen tanácskozás jegyzőkönyve hiányzik a sorozatból, a tárgyalás tényén kívül mást nem tudunk.[40] Az események az egykori irodatagok számára megállapított készenléti egy év leteltével gyorsultak fel. Schwarzenberg miniszterelnök javaslatára az uralkodó 1849. június 8-án döntött az egykori munkatársak sorsáról: Zarembát és két helyettesét egy további tisztviselő társaságában nyugdíjazták. A külügyminisztériumban a külügyminiszter felügyelete alatt viszont megszervezték az új irodát Rejtjelező és Fordító Osztály (*Sektion für Ziffernwesen und translatorische*

[35] Bernatzik: Die österreichishen Verfassungsgesetze 77. Vö.: Bauer: Vergleichende und kritische Darstellung der neuen und alten Verfassung der österreichischen Monarchie 10.

[36] Cseremiszky Miklós Bécsben Trefort Ágostonhoz és Klauzál Gáborhoz írt leveleit ismerősre bízta, mert mint írja, „nem hisz a Chiffre-Kabinett feloszlatásában”. Cseremiszky Miklós naplója, 1848. máj. 29-i bejegyzés. (német nyelvű) Később Cseremiszkyt 1849 tavaszán éppen Magyarországon tartózkodó feleségéhez írt levelei miatt fogták vizsgálat alá. Vö. Fazekas: Egy kisember a nagy napokban

[37] Összefoglalóan lásd: Siposné: A független magyar postaigazgatás és a tábori postaszolgálat története 1848–1849

[38] Idézi például: Hencz: A magyar posta története és érdemes munkásai 113.; Hennyey: A magyar posta története 153.

[39] Madarász rendeleteit idézi: Vajda: A posta története 316., 318.; összefoglalóan lásd: Urbán: Postaellenőrzés 1848-ban; Hermann Róbert: A „polgári hírszerzés” 1848-49-ben 45-46.

[40] Vö. Ministerratsprotokolle II/1. 214.; vö.: Hubatschke: Geheime Briefüberwachung 389.

Arbeiten, röviden azonban továbbra is csak *Chiffrenkabinett*ként emlegették) néven, vezetőjévé az egykori harmadik helyettest, Anton von Schweiger-Dürnsteint (1818-ben tette le a hivatali esküt) nevezte ki az uralkodó. Két tanácsos véglegesen a Házi-, Udvari és Állami Levéltárba került, a többiek közül pedig heten (Prantnert és Schneidot is beleértve) az új osztály munkatársaiként folytathatták munkájukat. Alapfizetésük megegyezett az 1848-ban kapott juttatással, de javadalmazásuk némileg átalakult, mivel a szolgálati lakás, illetve tűzifa járandóság elvesztése fejében évi 400 forint lakhatási, illetve 150 forint favásárlási támogatásra számíthattak, míg évi 200 forintos pótlék volt hivatott pótolni a megszüntetett rejtjelmegoldási jutalmat (1853 tavaszán ugyan felmerült a rejtjelmegoldási jutalom visszaállítása, de az uralkodó nem engedélyezte, ehelyett inkább arra hatalmazta fel az iroda vezetőjét, hogy év elején az általa szükségesnek látott személyeket, akik önhibájukon kívül nem tudták a 200 forintos pótlékot elérni, külön jutalomra felterjeszthesse[41]). Meglehetősen nagy volt tehát a folytonosság a személyzet tekintetében is a régi és az új iroda között, a feladatkör is hasonló maradt, azzal az egyetlen különbséggel, hogy immáron a saját diplomáciai testület céljaira szánt rejtjeleket is itt dolgozták ki. A szervezeti alapelvek ez alkalommal is kiemelték, hogy az igazgatót minden esetben személyesen az uralkodó nevezi ki. A munkatársakra vonatkozóan minden döntést az iroda igazgatójának előterjesztése és annak a külügyminiszter által történt véleményezése után szintén az uralkodó hozott. Az 1848 előtt alkalmazottak elsőbbsége mellett szükségesnek nyilvánították a fiatalítást is, a következő követelményeket fogalmazták meg: jogi–politikai stúdiumok elvégzése, kiterjedt nyelvismeret vagy megalapozott feltételezés, hogy az illető különleges tehetség a rejtjelezés terén. Az alkalmazást speciális vizsga letételéhez kötötték.[42] Az iroda a külügyminiszteri posztot is betöltő Schwarzenberg miniszterelnök és az uralkodó irányítása alatt működött, a külügyminisztérium épületén belül, de a többi osztálytól megfelelően elkülönítve. Nem ismerjük pontosan az információtovábbítás útjait ebben az időszakban: nem tudjuk, Schwarzenberg csak az uralkodón keresztül kapta-e meg az

[41] Buol-Schauenstein előterjesztés tervezete az uralkodó számára (töredék), Bécs, 1853. máj. 27. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil, szám nélkül

[42] „Entwurf. Personal-Status und Behandlung der gegenwärtigen und zukünftigen, mit der Vollziehung des geheimen Dienstes beauftragten Beamten der Section «für Zifferwesen und translatorische Arbeiten» im Ministerium des Äussern". HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, Varia (Kt. 13) szám nélkül; vö. Stix: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei 152.; természetesen minden alkalmazott több nyelvet is beszélt a németen kívül. Amikor például 1858-ban újabb munikatárssal bővült az állomány, a győztes jelölt, a morvaországi születésű Joseph Pelz vizsgát tett cseh, lengyel, szerb, horvát nyelvből, ezen kívül „megfelelően" tudott franciául, olaszul és angolul. Schweiger előterjesztése, Bécs, 1858. jún. 22. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1857–1858. Nr. 510.II.

információkat, s az uralkodó döntötte-e el, hogy a felső vezetés tagjai közül ki milyen információhoz jusson hozzá, vagy Schwarzenberg is döntési pozícióban volt. Az azonban biztos, hogy Bach belügyminiszternek nem volt közvetlen befolyása erre a szervezetre. Esetenként rosszallással kellett konstatálnia, hogy saját külföldi ügynökeinek jelentései a levélbontogatókon s azután az uralkodón (esetleg Schwarzenbergen) keresztül eljut a felső vezetés egy-egy más tagjához.[43]

Nem került sor ezzel egyidőben a postai páholyok centralizált rendszerének újjászervezésére. Az újjászervezett iroda a még 1848 előtti postai alkalmazottakkal vette csak fel a kapcsolatot (Kempen egy későbbi előterjesztése szerint Nagyszebenben, Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Milánóban, Veronában, „stb."), s utasították őket, hogy konkrét megnevezett levelezéseket bontsanak fel.[44] Bécsben emellett a katonai városparancsnokság bizalmas úton felszólította a postaigazgatóságot konkrétan megnevezett levelek beküldésére az irodába. Gottfried von Giuliani bécsi postaigazgató állt az ügyek élén, aki korábban a milánói postai páholy vezetője volt.[45] A politikai szempontból kiemelt fontosságúnak ítélt tartományokban a tartomány élén álló katonai vezetők gondoskodtak a helyi páholyszolgálat újjáélesztéséről. Észak-Itáliában például Milánóban, Comóban, Velencében és Veronában működtek titkos páholyok.[46]

A titkos postai páholyok újjáalakítása Magyarországon 1849 után

A postaügyek élén kereskedelemügyi miniszterként Karl Ludwig Bruck állott, aki ambiciózus reformokat vezetett be: egyesítette a levél- és a kocsiposta igazgatást, a vasutat is bekapcsolta a postai forgalom lebonyolításába, kerületi postaigazgatóságokat szervezett, az igazgatást mindenhol átvették az állami hivatalnokok, csak a levélszállítást végezték a postamesterek, akiket meghatározott időre szóló szerződésekkel alkalmaztak.

[43] Kempen például 1851. november 18-án feljegyezte naplójába, hogy Bach felkereste, hogy tárgyaljon vele mint Bécs katonai parancsnokával a gyanús levelek vizsgálatával kapcsolatos problémák megbeszélése céljából, mivel Kempen is kézhez kapta Bach külföldi ágenseinek jelentéseit. Kempen naplója, 1851. nov. 18. 233.

[44] Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. jún. 15. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1852. 1. Teil Nr. 28..

[45] Feljegyzés „Euer Excellenz" címzéssel, feltehetőleg Kempen számára, Bécs, 1853. jan. 5. HHStA, IB BM 67/1853.; Giuliani 1848 előtti működéséhez lásd: Mayr: Metternichs geheimer Briefdienst 13. Giuliani tevékenységével nagyon elégedettek voltak, 1850 nyarán az uralkodó a Ferenc József érdemrend kiskeresztjével tűntette ki. Vö. a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1850. febr. 1., ápr. 1. Ministerratsprotokolle II/2. 89., 266.

[46] Radetzky levele Kempenhez, Verona, 1853. márc. 2. HHStA, IB BM 67/1853.

A modern postaforgalom intézményeit (például a postabélyeget) bevezették Ausztriában. A levélforgalom megtöbbszöröződött, a ciszlajtán területeken 1848-ban 20 737 levelet kézbesített a posta, 1857-re ez 50 011 küldeményre, majd 1867-ben már 106 904-re nőtt. (A magyar korona országaira nézve hasonló statisztikai kimutatást nem ismerünk.)[47] Mindez Magyarországon is teljesen átformálta a postaszolgálatot. 1849 tavaszán Windischgrätz főparancsnok utasítása szerint a postaügy még a területileg illetékes katonai parancsnok felügyelete alatt állott,[48] de Bécsbe igen kedvezőtlen hírek érkeztek a postai szolgálat szervezetlenségéről.[49] 1849 őszétől azután itt is megkezdődött az átszervezés. 1850. december 26-án uralkodói pátens kiterjesztette az 1837. évi ausztriai postapátens hatályát Magyarországra, Erdélyre, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságra, Horvát-Szlavónországra és a katonai határőrvidékre 1851. február 1-jei kezdettel.[50] A kereskedelemügyi miniszter 1850. október 21-i rendelete rendelkezett arról, hogy az új közigazgatási kerületi tagoltságnak megfelelően kell kialakítani a postai szervezetet is.[51] A magyar korona országaiban nyolc postaigazgatóság jött létre, az öt kerületi központban, Temesvárott, Nagyszebenben és Zágrábban. Ezzel egyidőben igazolási eljárásnak vetették alá a postai alkalmazottakat.[52]

A postai szervezet átalakulásával párhuzamosan azonnal megjelentek a panaszok is a titkos levélbontogatásra, s nem csak Magyarországon.[53] Itt is a hadseregparancsnokság vette kezébe az ügyet, s 1850 folyamán kialakította azt a személyes megbízotti kört a postai alkalmazottak között, amelyre majd a későbbiekben is épül a postai titkos páholyok működése. Haynau 1850. június végén például felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar emigráció levelezése Bécsen keresztül igen intenzív Magyarországra, s kéri, hogy Bécsben szigorítsák a postai ellenőrzést. Eközben elmondja, hogy Pesten egy postai alkalmazott végzi a bizalmas munkát, Pozsonyban az ottani postaigazgató (feltehetőleg Vrabély Károly – ő töltötte be még az 1860-as években is ezt

[47] Vö.: Bachinger: Das Verkehrswesen. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. I. 316-319., itt: 317.
[48] Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. Függelék 171.
[49] Vö. a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. szept. 25. Ministerratsprotokolle II/1. 707.
[50] Ferenc József pátense, 1850. dec. 26. Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn, Jg.. 1. Nr. 17. 100-113.
[51] Bruck rendelete, 1850. okt. 21. Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn. Jg. 1. Nr. 410. 690-691.
[52] A szervezetet ismerteti: Hencz: A magyar posta története és érdemes munkásai 116-123; Hennyey: A magyar posta története 154-155., 160-161.; Vajda: A posta története 321.
[53] 1850 januárjában például a krakkói kormánybiztos nyújtott be panaszt Bach belügyminiszterhez, miszerint a levéltitkot a helyi postai–rendőri hatóságok feltűnő módon megsértik, még a neki címzett leveleket is felbontják. Bach a minisztertársak egyetértésével szigorú vizsgálat lefolytatására hatalmazta fel a biztost biztosítva arról, hogy a központi kormányzat tudta nélkül került minderre sor, s ne tekintse azt a megingott bizalom jelének. A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. jan. 29. Ministerratsprotokolle II/2. 75.

a posztot), s a többi kerületben sem jobb a helyzet. A pesti egyetlen alkalmazott a kassai születésű, akkor 32 éves Hentscher volt, aki 1833-tól volt postai alkalmazott Pozsonyban. A rendőrségi feljegyzések szerint a magyar kormány leváltotta, elfogatta, s Pestre vittette, de nem ismerjük a konfliktus okát. 1849 májusában bízta őt meg a III. hadseregparancsnokság a tábori posta- és a titkos postaszolgálat vitelével.[54]

Haynau utódjaként Wallmoden altábornagy sem ítélte kedvezőbbnek a helyzetet, ő a nagyváradi kerületben látta legsürgetőbbnek, hogy intézkedjenek, mivel egészen odáig a nagyváradi postaigazgató, Árvay Károly az utasítására a gyanús küldeményeket felbontatlanul Pestre küldte, s ott nyitották ki azokat, de Wallmoden szükségesnek vélte a helyi „szakszolgálat" megszervezését. Egy hónappal később már döntés született a kereskedelemügyi minisztériummal való konzultációt követően arról, hogy Josef Horvatich nagyváradi gondnok (a postahivatal vezetője) (Verőce megyében született, 1832-től postai alkalmazott, a forradalmi időszakban éppen Győrött, de igazolták) bízzák meg a bizalmas feladattal, küldtek egy betanító postai alkalmazottat, illetve egy „ládácskát" a szükséges eszközökkel. Wallmoden egyúttal Hentscher postatisztnek is igényelt eszközöket (tíz különböző nagyságú fapálcát, egy gyertyatartó pajzzsal [Schild] együtt).[55] 1850 augusztusában Pesten újabb személyt bíznak meg, Bagoly Károlyt (eszéki születésű, 1832 óta postai alkalmazott; 1848-ban a forradalmi kormány Péterváradra helyezte, ezért később hadbírósági eljárás indult ellene, de Haynau megkegyelmezett neki, ezután 1851 februárjában nevezték ki postatisztnek Pestre). 1851 tavaszán–nyarán további megbízottak kezdték meg páholytagságukat: Pesten Wilhelm Wachsmann gondnok (prágai születésű, 1827 óta postai alkalmazott a birodalom különböző pontjain) és Budán Anton Oberhammer postaellenőr (magyarországi születésű, 1833 óta postai alkalmazott, 1840 óta megszakítás nélkül Budán), valamint Pozsonyban Robert Lang postaigazgatósági titkár (magyarországi születésű, de rokonoknál Bécsben nevelkedett, 1846-ban ott kezdte meg postai alkalmazotti pályáját is, onnan helyezték át 1849 végén Pozsonyba). 1851 őszén a szerveződő kormányzóság is tovább bővítette a stábot: 1852 tavaszán Pesten megbízták Jakab Pokorny postatisztet (csehországi születésű, 1846 óta szolgált, 1849 őszén érkezett Pestre). Az 1852 őszén Kassára áthelyezett Hentscher ott is továbbfolytatta levélbontogató működését. A fent említett személyek mellett Pesten még

[54] Haynau levele „Euer Durchlaucht" megszólítással, Pest, 1850. jún. 22. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, Kt. 2. 168/1850. Reservat, a jelentést részben ismerteti: Tábori: Titkosrendőrség és kamarilla 171.; Parrot altábornagy,jelentése Kempenhez, Buda, 1853. júl. 18. HHStA, IB BM 436/1853.
[55] Wallmoden levele a kereskedelemügyi miniszterhez, Pest, 1850. júl. 28. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge, MRZ. 3267/1850.; Wallmoden levele ugyanahhoz, Pest, 1850. aug. 22. Uo. MRZ. 3269 1/2/1850.

két kisegítő személy dolgozott, 1853 nyarán már biztosan – nem tudjuk titkos megbízásatásuk dátumát –, Josef Kain málházó (ausztriai születésű, de 1834-től már Budán, majd Pesten szolgált), valamint Johann Georg Notthaas járulnok (prágai születésű, a napóleoni háborúk idején katonaorvos), ők kizárólag a gyanús küldemények kiemelésében vettek részt.[56] Egy jelentésben 1853 májusában feltűnt még a „lojális, körültekintő és nagyon megbízható" Lachmann gondnok is, aki a hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályán végezte Budán a „levélmanipuláció"-t, de úgy tűnik, az ő megbízatása inkább ideiglenes és informális lehetett.[57]

Láthatjuk, hogy két kivétellel jobbára tapasztalt, idősebb postai hivatalnokok közül toborozták a személyzetet (nem tudjuk, 1848-at megelőzően Vrabély és Hentscher mellett végzett-e bármelyikük hasonló bizalmi feladatot), akik – ha nem is voltak feltétlenül magyarországi születésűek, de – már hosszú évek óta itt szolgáltak. Oberhammerre azonban bizonyos árnyék vetült, amennyiben az 1849 nyarát követő hadbírósági igazolási eljárás során szemére vetették, hogy 1848 decemberében a magyar kormány postagazdasági ellenőrnek (*Postoconomie Controlleur*) nevezte ki, így letette a hivatali esküt a magyar kormányra. Mivel azonban a fizetése az új beosztásban alacsonyabb volt, mint eredeti postatiszti fizetése, úgy ítélték meg, hogy nem tekinthető ez kedvezőnek Oberhammerre nézve. Ennek ellenére 1849 végén csak „elégséges" („*hinlänglich*") minősítéssel igazolták.[58] Általában véve az igazolási eljárások néhány kivételtől eltekintve megfelelőnek minősítették a postai alkalmazottak magatartását, jobbára csak a szolgálatban maradást és a kormány támogatására magukat kötelező kötelezvény aláírását tudták a számlájukra írni. A kivételek közé tartozott azonban például Árvay, akit a forradalmi kormány szorgos támogatójaként jellemeztek, aki Madarász főnöksége alatt a Magyar Postairodát (*Ungarisches Post-Cours Bureau*) is vezette Pest-Budán évi 1200 forint fizetéssel. Ennek ellenére igazoltnak minősítették, s hivatalban maradhatott.[59] Az érintett postai alkalmazottak esetenként egymásra nézve is szállítottak terhelő adatokat, Hentscher még Pestről 1852 nyarán például feljelentést tett

[56] Parrot altábornagy jelentése Kempennek, Buda, 1853. júl. 18. HHStA, IB BM 436/1853.
[57] Feljegyzés dátum nélkül, HHStA IB BM 67/1853.
[58] Vizsgálóbírói előterjesztés, Pest, 1849. dec. 17. „Postbeamte deren Purifizierung". HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1849-2/221.
[59] „Namens-Verzeichniß der Beamten und Dienern, bei der k.k. Ober-Post-Verwaltung zu Ofen und Pest, deren Gehalte nicht vorbehalten waren". „Postbeamte deren Purifizierung". HL, Absz. kori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1849-2/221.

„rosszszellemű” postai alkalmazottakra, köztük Árvayra.[60] Úgy tűnik azonban, a „szaktudás” ez esetben fontosabbnak minősült, mint az előélet esetleg vitatható pontjai.

A pontos mechanizmusról csak annyit tudunk, hogy a megbízottak közvetlenül a területileg illetékes katonai kerületi parancsnoknak szállították az információkat, azok pedig az általuk fontosnak ítélt híreket a hadparancsnokhoz, illetve majd a kormányzóhoz továbbították. A titkos postai páholyok alkalmazottai a magyarországi kormányzóságtól kapták honoráriumukat.[61]

Ugyanakkor a hivatalos kimutatásokban szereplő páholyok mellett – nemcsak a katonai parancsnokok ösztökélésére – máshol is folyt a postahivatalokban ellenőrzés. 1851-ben például a pesti hadbíróság eljárást indított Karl August Ritter (Felső-Ausztriában született) kőszegi postamester ellen többek között nyilvánosság előtti izgató beszéd miatt, ugyanis kijelentette egy kocsmában, hogy felhatalmazták arra, hogy a gyanúsnak talált magánleveleket, sőt a megfelelő címzéssel el nem látott hivatali csomagokat is kinyissa. A vizsgálat során azután pontosított: nem ő egyszemélyben, hanem egy „bizottság” jogosult a felnyitásra – s ebben a változatban már nem találták a kijelentését törvénybe ütközőnek, azaz feltehetőleg az megfelelt a tényleges gyakorlatnak.[62] Forgách Antal gróf kassai kerületi főispán is azt jelentette Geringernek 1850 márciusában, hogy a levelek átvizsgálásánál a lehető legnagyobb elővigyázattal járnak el.[63] Arról is van információnk, hogy a Csongrád megyei megyefőnök 1852 őszén utasította a szegedi postahivatal egyik alkalmazottját, hogy a szőregi paphoz Amerikából érkező leveleket visszatartsa, s neki adja át, ezek egyikét azután beküldte a pest–budai katonai kerületi parancsnoksághoz. Erről a kormányzóság értesítette Augusz Antal báró kerületi főispánt, utasítva őt arra, hozza a megyefőnök tudomására, hogy tartania kell magát az előírásokhoz, a gyanúját a felettes hatóságokkal közölje, önállóan nem intézkedhet ebben.[64] Ezek az adatok alapján úgy tűnik, nemcsak a katonai parancsnokok,

[60] MOL D 44 1852:1570. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1852. jún. 15.
[61] Albrecht főherceg levele Schweigerhez, Buda, 1853. nov. 4. (másolat) HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1853. II. Teil Nr. 1056.
[62] HL, Absz. kori iratok, a pesti hadbíróság iratai, 1851-8/39. A vizsgálóbíró megítélése a következőképp hangzott: „Die commissionelle Eröffnung jener Briefe, welche eine Beeinträchtigung der Postregeln besorgen lassen, zu verlangen, steht nun den Postbeamten allerdings gesetzlich zu; würde sich aber auch der Angeklagte in Beziehung auf diese Befugniss in seinen Ausserungen etwas Gesetzwidriges angemaßt haben; so hätte er sich dieserwegen immer nur auf dem administrativen Wege gegen die kk. Post-Direction zu verantworten gehabt, aber keiner zum kriegsgerichtlichen Verfahren eignender That schuldig gemacht.”
[63] MOL D 51 1850:327. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. márc. 4.
[64] Parrot levele (Albrecht főherceg megbízásából) Augusz Antalhoz, Buda, 1852. okt. 13. MOL D 96 1852:1358.

hanem a közigazgatás helyi vezetői is felhatalmazva érezték magukat a postaellenőrzés módszereinek alkalmazására.

Erdélyre vonatkozóan 1852 decemberéből áll rendelkezésünkre egy jelentés, amely az akkori állapotokat összefoglalja. Eszerint négy postai alkalmazott kezében összpontosult a titkos megfigyelés, Árvay Károly postaigazgató koordinálta a műveletet, Kolozsvárott Joseph Hayder gondnok, Nagyszebenben Szilágyi József postatiszt, Brassóban pedig Theodor Petrovich postatiszt végezte a munkát.[65]

Hogy a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban milyen postai titkos páholyok léteztek, nincs információnk, a szálak minden bizonnyal itt is a katonai kormányzó, Coronini gróf kezébe futottak össze, s Temesvárra összpontosult a működés.

1852 végéről rendelkezünk az egyetlen információval arra vonatkozóan, hogy mekkora volt a páholytagok javadalmazása. Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg erdélyi katonai és polgári kormányzó informális csatornákon keresztül szerzett értesülései szerint Magyarországon – ahogy a többi tartományban is – a vezető szerepet játszó páholytagok évi 300 forintot, a beosztott hivatalnokok pedig 200 forintot kaptak.[66]

Az 1853. évi átszervezés

A rendőri ügyek legfelső vezetésében lezajlott változás 1852 nyarán természetesen a postai küldemények ellenőrzési rendszerében is éreztette hatását. Kempen ambíciózus újraszervezési kísérlete kiterjedt erre a területre is, láthatóan biztosítani kívánta a Legfelső Rendőrhatóság és a saját maga intézményes befolyását e téren is. Bécs katonai kormányzójaként feltehetőleg egyébként is már korábban kapcsolatba került a páholyszolgálattal.

1852. június elején Kempen felkereste Buol-Schauenstein gróf külügyminisztert, aki megígérte neki, hogy a központi iroda személyzetének egy részét a levelezések bontogatása céljából átengedi Kempennek. Néhány nappal később azután – nyilván Buol megbízásából – Joseph Werner báró külügyminiszteri államtitkár és Anton Schweiger

[65] Schwarzenberg herceg erdélyi katonai és polgári kormányzó levele Kempenhez, Nagyszeben, 1852. dec. 30. HHStA, IB BM 67/1853.

[66] Az értesülés minden bizonnyal helytálló volt, mivel Kempen respektálta a kérését, hogy Árvay számára 300, Szilágyi, Hayder és Petrovich számára pedig 200 forintot utalványozhasson. Schwarzenberg kormányzó levele Kempenhez, Nagyszeben, 1852. dec. 30., Kempen levélfogalmazványa Schwarzenberg kormányzóhoz, Bécs, 1853. jan. 7. HHStA, IB BM 67/1853.

jelent meg nála, s „rendkívül érdekes” megbeszélést tartottak minderről.[67] Ezek után vetette papírra javaslatait Kempen az uralkodó számára: Pozitív példaként szólt az 1848 előtti gyakorlatról, s Franciaország, Anglia és a német államok gyakorlatára hivatkozva érvelt a postai levélforgalom rendőri ellenőrzésének szükségessége mellett. Kifejtette, hogy itt is egységes irányítás szükséges, s hogy túlságosan sok szerv avatkozik bele a titkos postai ellenőrzésbe. Javaslata elválasztotta volna a postai ellenőrzést és a rejtjelezést egymástól. A külügyminisztériumban maradt volna a már fennálló iroda, de a titkos postai páholyok irányítása átkerült volna egy a Legfelső Rendőrhatóságban létrehozandó új osztályhoz, amelyet természetesen Kempen felügyelt volna. Kiterjedt postai titkos páholyhálózatot tervezett a birodalom minden pontján, lehetőleg ilyen jellegű munkát már 1848 előtt is végzett s megbízhatóságukat 1848–1849–ben igazolt postai alkalmazottakkal, akik a levélmásolatokat ehhez a központi osztályhoz küldték volna, ahol azután döntenek arról, mely információ mely hatóságokhoz kerüljön el.[68]

Az uralkodó azonban hónapokig csak halogató választ adott, Kempen szerint ennek fő oka az volt, hogy az uralkodó a *Chiffrenkabinett*et leginkább saját, az első hadsegéd Grünne gróf irányítása alatt működő irodájával szerette volna egyesíteni s így a lehető legközvetlenebb módon az irányítása alatt tartani. Nem volt meglepő az uralkodói habozás, hiszen láttuk, a titkos kabinetiroda mindig is közvetlenül az uralkodó alárendeltségében működött, Kempen javaslata pedig ezt megszüntette volna. Kempen másfelől monopolizálni szerette volna az információk feletti ellenőrzést, – ahogy azt a korábbiakban láttuk – a csendőrségi, rendőrségi csatornák centralizálása mellett a közigazgatási hatóságokat is arra akarta bírni, hogy információikat azonnal továbbítsák a rendőri szerveknek, s mindemellett igényelte a maga számára a postai páholyhálózat felügyeletét. Az uralkodó viszont láthatólag saját személyében akarta az információs csatornákat egyesíteni, s ezzel persze kontrollt gyakorolni. Ezért ezen a ponton nem engedett Kempen nyomásának. Csak november végén adta elvi beleegyezését az újjászervezésbe, de azzal, hogy a postai páholyok felügyeletének a külügyminisztériumban működő iroda kezében kell maradnia.[69]

Hónapokig tartó egyeztetések következtek, 1853. április 4-én született meg az uralkodó döntése a Chiffrenkabinett újjászervezéséről, illetőleg jóváhagyta a titkos

[67] Kempen naplója, 1852. jún. 6., jún. 10. 255.
[68] Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1852. jún. 15. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1852. 1. Teil Nr. 28.
[69] Kempen naplója, 1852. júl. 11., 1852. okt. 20., nov. 20. 256., 264., 268.

páholyszolgálat működésének alapelveit.[70] Kempen, bár eredeti elképzelését nem tudta keresztülvinni, elégedett volt: „…bármennyire is a külügyminisztériumban maradt az egész intézmény irányítása, saját reszortom a legmesszebbmenő figyelemben részesült.”[71] A politikai döntés meghozatala után a gyakorlati szervezés teendőit megvitatandó bekapcsolódott a konzultációkba Andreas Baumgartner kereskedelemügyi miniszter is.

Az uralkodói döntés legfontosabb alapelveket határozta meg:[72]

A rejtjelfejtés felügyelete, a nyert információk hasznosítása módjának meghatározása a külügyminisztert illette meg. Ha azonban rendőrségi szempontból releváns információk jutottak így birtokába, arról köteles volt a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjét tájékoztatni. Külföldi rejtjelek megfejtéséről Schweiger eseti jelentéseket tett a külügyminiszternek, aki jutalom kifizetését engedélyezte. A jutalom nagyságának meghatározása is Schweiger feladatkörébe tartozott, de az irányelvek az 1848 előtti ide vonatkozó honorálási irányelvek figyelembe vételét nem zárták ki, s a jól dolgozó irodatagok más tekintetben is remélhettek anyagi előnyöket.[73]

A postai páholyok működésének legfőbb koordinátora Schweiger maradt, mind a külügyminisztertől, mind Kempentől független státusban. Az iroda és személyzete csakis Grünne gróf és az uralkodónak a felügyelete alatt állt. Egyfajta patriarchális viszony fűzte az iroda alkalmazottjait az uralkodóhoz, ahogy egy az akkori első hadsegédhez, Folliot de Crenneville grófhoz 1866 decemberében az iroda tisztviselői nevében intézett újévi üdvözlő irat fogalmaz, az uralkodó „atyai szemeit” magukon érezhették.[74] Patriarchális belső viszonyok uralkodtak, ami bizonyos fokú védettséget is jelentett a hivatalnokok számára.[75]

---

[70] Vö. Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon II. 20. (Berzeviczy azt sejteti, mintha Libényi János Ferenc József elleni merényletének valamiféle hatása lett volna ezen ügyre, ami azonban téves.); vö. még: Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 44-45.

[71] Kempen naplója, 1853. ápr. 4. 285.

[72] „Entwurf eines Organisations-Statutes für die Vollziehung des geheimen Dienstes durch die im Ministerium des Äußern bestehende Section «für Zifferwesen und translatorische Arbeiten»” címmel előterjesztés, Bécs, 1853. ápr. 3., egy hiányos irat, ugyanazon dátummal HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil, szám nélkül és Schweiger előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1853. júl. 3. Uo. szám nélkül. Tartalmát ismerteti: Hubatschke: Geheime Briefüberwachung, 392. illetve részben ismerteti: Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 44-45. és Kazbunda: Organisace 23-24.

[73] Giuliani bécsi postaigazgató például leánya férjhezmenetelekor kérte, mégpedig sikerrel, a kiszemelt katonatiszt házasságkötéskor kötelező hatezer forintnyi kauciójának elengedését. Kempen jelentésfogalmazványa Grünnéhez, Bécs, 1856. márc. 3. AVA, OPB Präs. I. 569/1856.

[74] „Sein väterliches Auge”, Cobelli irata Crenneville-hez, Bécs, 1866. dec. 31. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1864–1867. Nr. 568.

[75] A már említett Ferdinand Prantner például, akit Schwarzer nagyon tehetségesként jellemzett a külföldi diplomata rejtjelek feltörésében, immáron udvari titkárként – feltehetően pénzkereset céljából vagy csak írói elhivatottságot érezve – három kötetes regényt jelentetett meg Leo Wolfram álnéven, Dissolving views

„A trón és az állam legfőbb érdekeinek” védelmét és az „uralkodói akarat” végrehajtását jelölte meg a legfontosabb működési alapelvekként az uralkodó. A Legfelső Rendőrhatóság vezetője és a külügyminiszter állította össze rövid indoklással azok listáját, akik postájának megfigyelését szükségesnek tartották, s a lista az uralkodó jóváhagyása után került Schweigerhez. Ez utóbbinak is jogában állt azonban előterjesztést tenni az uralkodónak új személy felvételére erre a listára (s természetesen az arról való lekerülésre is). Elvileg tehát csakis az uralkodó engedélyével lehetett valakinek a postáját felbontogatni (júliusban majd Schweiger uralkodói állásfoglalást kér arról, hogy mi legyen az eljárás, amikor a címzett szerepel ugyan az uralkodó által jóváhagyott listán, de a levélíró nem – az uralkodó döntését azonban nem ismerjük). Mindemellett meghatároztak olyan kategóriákat, amelyekbe való tartozás esetén a személyre való tekintet nélkül szükségesnek minősült a postai megfigyelés, de róluk is listát kellett készíteni, s negyedévenként az uralkodó elé terjeszteni tudomásul vétel végett. Schweigernek egy naprakész listát kellett vezetnie az uralkodói jóváhagyás dátumának feltüntetésével a postai megfigyelés alatt álló személyekről. Ettől az elvtől való eltérést a hivatali instrukció csakis „nagyon sürgős” esetben engedélyezett, de akkor is csak egyidejű jelentéstételi kötelezettséggel az uralkodónak.

Schweiger határozta meg a kereskedelemügyi miniszterrel való konzultáció után, hogy mely postahivatalban állítsanak fel titkos postai páholyt, s azok irányítása szintén az ő hatáskörébe tartozott. (A konzultációra minden esetben bizalmas úton, az írásbeliség mellőzésével került sor.) Az irányelvek Triesztben, Prágában, Lembergben, Krakkóban és Innsbruckban irányoztak elő új postai páholyokat, illetve a bécsi főpostán egy kirendeltséget, későbbi előterjesztést ígértek Magyarország, Erdély, Horvátország, Lombardia–Velence vonatkozásában. (Azt azonban, ha készült is azután, sajnos nem ismerjük.) Schweigernek szintén a nevezett miniszterrel való konzultáció után kellett javaslatot tennie a páholyok alkalmazottaira (egy-egy postai alkalmazottról szükséges esetben a rendőrség rendelkezésére álló információkat is segítségül hívhatta), minden személyi változást kizárólag az uralkodó engedélyezhetett.

---

címmel 1861-ben, melynek előszavában igencsak csípősen kifigurázta a könyvvizsgálattal megbízott hivatalnokokat. Felettesei egészen biztosan nem dicsérték meg ezért, s 1864-ben, amikor pályázott az iroda helyettes vezetőjének posztjára, a már nyugdíjban lévő Schweiger nem javasolja, elsősorban azért nem, mert hárman is álltak előtte a nem hivatalos rangidősségi sorban, akik sértve érezhették magukat. Ugyanakkor szükségesnek látta, hogy pótlólagos honoráriumforráshoz juttassák – s ezzel elvonják az irodalmi tértől is –, s bízzák meg a megoldani nem tudott régebbi diplomáciai rejtjelezett szövegek feloldásával. Schweiger feljegyzése, Bécs, 1864. jan. 12. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1864–1867. Nr. 86.; röpiratát említi: Mayr: Einleitung. In: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 70.

A páholyokban készült másolatokat és kivonatokat az elöljárók a bécsi központi irodába küldték.[76] Ezek után Schweiger döntött arról, hogy mely másolatokat juttassák el a külügyminiszterhez vagy a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjéhez (de mindkettőjüknek csak azokat, amelyek hivataluk folytán megilletik őket), szükséges esetben azonnal. A legfontosabb ügyekről (melyekben olyan személyek, viszonyok vagy tárgyak voltak érintve, melyek kizárólag vagy elsősorban az uralkodóra tartoztak) kizárólag az uralkodó számára volt köteles Schweiger másolatot készíttetni. A páholyok vezetői, ha úgy ítélték meg, hogy a szerzett információt sürgősen a tartományi helytartó/kormányzó tudomására kell hozniuk, továbbíthatták az iratot annak „sajátkezű (kizárólag sajátkezű) felbontásra" megjelöléssel[77] (visszaküldési kötelezettség mellett), de az iratról másolatot kellett készíteniük, s azt külön jelentéssel továbbítani Schweigerhez is. Ha azonban más államigazgatási szerv tudomására akartak valamely információt hozni, tilos volt magát a másolatot kiadni, csak tartalmi összefoglalót közölhettek „biztos forrásból tudomásomra jutott" vagy „szigorúan bizalmas úton értesítettek, hogy" típusú általános bevezetővel.

Ezúttal is hangsúlyozást nyert a lelepleződés elkerülése végett, hogy az átvizsgálás ne eredményezzen késlekedést a postai küldemények normál menetében, a lehető leggyorsabban és feltűnésmentesen kell azt végrehajtani. Az alkalmazottakat természetesen szigorú titoktartás kötelezte az idegenekkel, de a titkos működésbe be nem avatott postai alkalmazottakkal szemben is. A páholyok munkatársai számára a következőképp határozták meg a követendő magatartási mintát: „higgadt, szerény, nyugodt és minden tekintetben makulátlan viselkedés, iparkodás és szorgalom a szolgálatban és szükséges esetben egymás kölcsönös kollegiális támogatása".[78]

Az alapelvek alapján került sor a titkos páholyok munkatársai számára kibocsátott instrukciók kidolgozására Cobelli és Schweiger által. Eszerint minden titkos páholyalkalmazott Schweiger közvetlen felügyelete alatt állt, tőle kaptak instrukciókat a megfigyelendő személyekről, stb. Kizárólag az ő utasítására kerülhetett sor egy személy levelezésének megfigyelésére, kivéve „nagyon sürgős" eseteket, de ezekről azonnal

[76] Az észak-itáliai két tartományban azonban némileg más volt a helyzet, itt a főkormányzóság rendőri ügyosztálya, majd annak megszűnte (1856) után a főkormányzó civil helyettese közvetlen felügyeleti joggal bírt, a páholyok neki (vagy Schweigerrel egy időben neki is?) küldték jelentéseiket. Vö. Feljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1856. febr. 21. AVA, OPB Präs. I. H 61/1856.

[77] „Entwurf einer Information für Seine Kaiserliche Hoheit den durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Carl Ludwig, Statthalter in Tyrol" címmel feljegyzés, töredék, dátum nélkül. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859–1860. 1. Teil, szám nélkül

[78] „ein gesetztes, bescheidenes, ruhiges und in jeder Beziehung unbescholtenes Betragen, Eifer und Fleiß im Dienste, und, erforderlichen Falle, gegenseitige collegialische Unterstützung". Hiányos irat, Bécs, 1853. ápr. 3. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil, szám nélkül

jelentést kellett tenni. A megfigyelt és felbontott levelekről kimutatást kellett vezetni, a másolatokat Schweigerhez küldeni, rajta keresztül lehetett javasolni újabb személyeket is a megfigyelt listára Az adott páholy vezetője dönthetett arról, hogy sürgős esetben a másolatot a kormányzóhoz/helytartóhoz továbbítja (használat után az köteles volt visszajuttatni azt), de ezzel egyidejűleg egy másik másolatot ekkor is továbbítani kellett a bécsi rendőrigazgatóhoz. A munkatársakkal szemben a fent már idézett követelményeket fogalmazták meg.[79] A postai páholyok alkalmazottainak kilátásba helyezték – amit azonban az írásba foglalt instrukciók nem tartalmaztak –, hogy a titkos honoráriumot nyugdíjazásuk után életük végéig kapni fogják,[80] sőt haláluk után majd özvegyeik is számíthattak a titkos honorárium felére mint kegydíjra.[81] A naptári év elején közülük is felterjeszthetett Schweiger néhányat az uralkodónak rendkívüli jutalomra, általában 50-100 forint közötti összegben.[82] Szorult anyagi helyzetben segélyt is kérhettek, s Schweiger, ahogy egy alkalommal kifejtette, szívesen segített a „titokba beavatott" s a segítséget megérdemlő hivatalnokoknak.[83] Az is alapelv volt, hogy az alkalmazottak alkalmazotti voltát igyekezzenek más állami ágak vezetői előtt is rejtve tartani. Amikor például 1856-ban a mantovai postaigazgató, Josef von Zaremba kitüntetést kért a maga számára, s közvetlen felettese támogató iratába beleszőtte Zaremba érdemeit is a titkos postaszolgálat terén, gondot okozott, hogy ezt az iratot a szokott szolgálati úton, legalább öt hivatalnok közbeiktatásával kellett volna Radetzky főkormányzó elé terjeszteni. Ehelyett a főkormányzóság rendőri ügyekért felelős vezetőjéhez, Schroth kormánytanácsoshoz küldte, aki viszont Kempentől azt az utasítást kapta, hogy a postai

[79] „Entwurf einer geheimen Instruktion für die Ausübung des Postlogendienstes" címmel feljegyzés, dátum nélkül. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1857–1858, szám nélkül

[80] 1857-ben például Karl Weber kassai postaigazgató nyugdíjaztatásakor az uralkodó engedélyezte az évi 100 ezüst forint további folyósítását számára a titkos alapból. Schweiger előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1857. jún. 7. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1857–1858. 2. Teil Nr. 380. Ugyanez volt a helyzet 1860-ban Giuliani bécsi, valamint még két postai páholyalkalmazott nyugdíjba vonulásakor, még magasabb összegekkel. Schweiger előterjesztése, 1860. dec. 25. Uo. 1860. 3. Teil–1861. Nr. 812. Sőt amikor 1862-ben Josef Stainringer veronai postaellenőrt, aki az ottani postai páholy alkalmazottja volt, sikkasztásért öt évi nehéz vasra ítéltek, s ő 1864 elején bekövetkezett haláláig megtartotta az esküjében vállalt hivatali titoktartást, a fogság idején is folyósították számára az évi 200 forintnyi honoráriumot olyan feltétellel, hogy annak egy részét fogságának enyhítésére használhatja, a fennmaradó részt pedig büntetésének letöltése után kapja meg. Halála után ezt a fennmaradó részt két leánytestvére örökölte Ferenc József jóváhagyásával. Cobelli előterjesztése, Bécs, 1864. jan. 17. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1864–1867, szám nélkül

[81] Ez történt például Hentscher esetében is, 1860 végén özvegye részére évi 105 forint osztrák értékű forintot ítélt meg az uralkodó. Schweiger előterjesztése, 1860. dec. 25. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 3. Teil–1861. Nr. 812.

[82] Vö. például Schweiger előterjesztése Crenneville-hez, Bécs, 1860. dec. 27. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 3. Teil–1861.Teil Nr. 816.

[83] Anton Pokáz temesvári postatiszt például 1861 tavaszán folyamodott 60 osztrák értékű forint segélyért. Schweiger levele Crenneville-hez, Bécs, 1861. márc. 20. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1861. Nr. 240.

felettes készítsen egy új támogató nyilatkozatot a titkos szolgálatok kihagyásával, azt terjesszék fel a szolgálati úton, az eredeti levelet pedig közvetlenül Schweigerhez küldjék. A két jelentés azután nyilvánvalóan az uralkodó asztalán találkozott össze újra.[84]

A működési elvek a centralizáció jegyében születtek, a központban azonban itt nem Kempen, hanem – Schweiger közvetítésével – az uralkodó állt. Ezt még nyomatékosabbá teszi az irat 27. paragrafusa, amely így szól: „Őfelsége fenntartja magának a jogot, hogy az igazgatónak a titkos szolgálatot illetően közvetlen utasításokat is adjon, melyeket a legszigorúbban teljesíteni és *mindenkivel* szemben titokban tartani köteles."[85] (kiem. az eredetiben) Ezt azután tovább erősíti a záró rendelkezés, mely szerint az igazgató s valamennyi alkalmazott a legcsekélyebb mértékben sem térhet el a kiadott instrukcióktól, még a külügyminiszter vagy más, például rendőri vezető utasítására sem. Az uralkodó tehát a postai páholyszolgálatot autonóm szervezetként kívánta látni, s ezzel Kempennel szemben is egyfajta információs monopóliumot összpontosítani saját személyében. Schweiger alkalomadtán hangsúlyozta is, ha valamely információt kizárólag csak az uralkodó elé terjesztett, láthatólag erre akkor került sor, ha a levélíró vagy a címzett vagy valamilyen módon érintett személy a birodalmi hivatalviselő elit valamely illusztris tagja volt, egy alkalommal Kempen is egy őt is érintő levélkivonatot kapott megtekintésre Grünne gróftól.[86] Az is nyomon követhető az iratokból, hogy az uralkodó az elé terjesztett és általa aláírt listákat gondosan áttanulmányozta, egyáltalán nem csak formális jóváhagyóként kívánt szerepelni a folyamatban. 1853. szeptember végén például megkapta Schweiger és Grünne közvetítésével a Legfelső Rendőrhatóságtól a megfigyelendők listáját, amit október 10-én hagyott jóvá, ezzel egyidejűleg azonban Kempentől további felvilágosítást kért a névsorban szereplő néhány itáliai tisztviselőről, hogy lássa, érdemes-e őket állami szolgálatban tartani.[87] Nyilvánvalóan a kényes ügyekhez tartozott egy magas rangú

[84] Schrott jelentése Kempenhez, Verona, 1856. jan. 6., Kempen levélfogalmazványa Schrothhoz, Bécs, 1856. jan. 13. AVA. OPB Präs. I. 78/1856.

[85] „Seine Majestät behalten Sich vor, dem Director auch unmittelbare Befehle im geheimen Dienste zu ertheilen, die er strengstens zu erfüllen und gegen *Jedermann* geheim zu halten hat." „Entwurf eines Organisations-Statutes für die Vollziehung des geheimen Dienstes durch die im Ministerium des Äußern bestehende Section «für Zifferwesen und translatorische Arbeiten»" címmel előterjesztés, Bécs, 1853. ápr. 3. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil, szám nélkül

[86] 1853 júliusában például Schweiger az uralkodó elé tárja Leiningen herceg levelét a „régi diplomataként" jellemzett Blittersdorff báróhoz. Schweiger előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1853. júl. 3. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. I. Teil szám nélkül; Kempen naplója, 1853. júl. 29. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 297-298.

[87] Schweiger előterjesztése Grünnéhez, Bécs, 1853. szept. 29., levélfogalmazvány Schweigerhez, Bécs, 1853. okt. 10., levélfogalmazvány Kempenhez, Bécs, 1853. okt. 10. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil ad Nr. 926. II.

katolikus egyházi személyiség bevonása is a megfigyeltek körébe, Kempen például 1854 szeptemberében Schweiger megkerülésével egyenesen Grünnéhez fordul azzal a kéréssel, hogy támogassa majd az uralkodónál Joseip Juraj Strossmayer diakovári püspöknek mint a „szláv-nemzeti párt egyik legfontosabb reprezentánsának" felvételét a megfigyeltek listájára, ezzel kívánta előkészíteni az erre vonatkozó valamikor hivatalos javaslatot.[88]

Kempen eredeti javaslata szerint ugyanakkor az átszervezés azt is célozta, hogy megakadályozzák, hogy a titkos postai ellenőrzésbe sok állami szerv beavatkozzék, „hogy az előfordult visszaélések és túlkapások – fogalmazott Kempen egy Albrecht főherceghez intézett irata – a politikai szempontból veszélyes levelezések szemmel tartásában megszűnjenek". Korábban ugyanis nem ritkán panaszok érkeztek: Baumgartner például 1852 őszén közvetítette Kempenhez az innsbrucki postaigazgató panaszát, aki arról számolt be, hogy a helyi rendőrigazgató és a helyileg illetékes csendőrparancsnok felszólították, hogy szolgáltassa ki nekik azoknak a leveleit, akik külföldi lapokkal állnak kapcsolatban. A postaigazgató úgy vélte, ez megrendítené az állampolgárok bizalmát a postai szolgálatban, amit kerülni kellene, ehelyett inkább postai páholy felállítását javasolta megoldásként, amit a miniszter is támogatott.[89] Az is előfordulhatott, hogy a csendőri szervek a postahivatalokban egyszerűen lefoglaltak és visszatartottak gyanús személyekhez intézett leveleket, s azokat az illető ellen indított eljárás indítására leplezetlenül felhasználták.[90]

A postahivataloknak az átszervezés után szigorúan megtiltották, hogy felsőbb felhatalmazás nélkül bármely levelet kiadjanak bármely „politikai vagy rendőri hatóságnak vagy felügyelő szervnek", ez alól csakis a bírósági eljárás alatt álló személyek levelezése képezhetett kivételt.[91] Azaz a katonai hatóságok, a csendőrség, a közigazgatási és rendőri hatóságok ezentúl az előírások szerint a postapáholyoktól közvetlen információkat nem kaphattak. Az utóbbiak kompetenciája szigorúan csak addig terjedhetett, hogy figyeljék meg, hogy a politikailag gyanús személyek folytatnak-e levelezést s esetleg milyen címekre, s ezt jelentsék a felettes hatóságnak, de beavatkozni

[88] „einer der gewichtigsten Repräsentanten der slavisch–nationalen Partei", Kempen levele Grünnéhez, Bécs, 1854. szept. 22. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1854. Nr. 875.II.

[89] „die hie und da vorgekommenen Unzukömmlichkeiten und Uibergriffe bei der Uiberwachung politisch bedenklicher Correspondenzen abzustellen seien", Kempen irata Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. okt. 26. (másolat) HHStA, KAbinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. Nr. 1056. II.; Baumgartner levele Kempenhez, Bécs, 1852. nov. 23. HHStA, IB BM 67/1853.

[90] Általános titkos instrukció fogalmazványa, Bécs, 1853. júl. 11. HHStA, IB BM 67/1853.

[91] Kempen levele Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. okt. 26. (másolat, részlet) HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. Nr. 1056. II.

nem avatkozhattak be.[92] 1853 nyarán Kempennek kifejezetten az uralkodó utasítására köriratban meg kellett tiltania, hogy csendőrparancsnokok „gyanús" személyek leveleit a postahivatalokban lefoglalják.[93] A helytartókat/kormányzókat 1853. október 25-én értesítették az átszervezés alapelveiről s az azzal együtt járó korlátozásokról.[94]

A szigorúan centralizált információáramlás mellett természetesen az egyes páholyok között közvetlen információcsere nem folyt, sőt az szigorúan tilos volt.[95] A centralizáció persze nemcsak a hatalomkoncentrációt volt hivatott szolgálni, hanem a konspirációt is, hogy minél kevésbé legyen helyben feltűnő a titkolt tevékenység, minél inkább el lehessen azt rejteni a közvélemény szeme elől.

Az általános alapelvek meghatározása után elsőként a bécsi postaigazgatóságon belül került sor az átszervezésre, 1853. április–májusban konzultált Schweiger és Kempen a számba jöhető személyekről. Az irányítás továbbra is Giuliani postaigazgató kezében maradt, a beavatott kilenc hivatalnok és a segédsegélyzet közül hatan már 1848 előtt is végeztek hasonló tevékenységet, a három újonnan bekerült postatisztet gondosan megvizsgáltatta Kempen megbízhatósági szempontból, s bár Preu és Pöschl postatisztről megállapították, hogy 1848-ban kezdetben rokonszenveztek „a szabadság ügyével", sőt egyikőjük még az egyetemi légió tagja is volt (ráadásul ő kettejükre várt a magyar nyelvű küldemények szemmel tartása), de további terhelő adatot nem találva, végül nem emelt Kempen kifogást alkalmazásuk ellen. Novemberben már kevésnek találták az alkalmazottak számát, s az uralkodó engedélyezte az egy fővel való bővítést.[96] A helyi postaszolgálatok szervezésében láthatólag mindenhol törekedtek, amennyire csak lehetséges, az 1848 előtt is páholytag postai alkalmazottak „reaktiválására".

Sor került új páholyok felállítására is. 1853 tavaszán Radetzky lombardiai–velencei főkormányzó javasolta a korábbi négy mellett további két titkos páholy felállítását Észak-Itáliában, mégpedig Padovában és Mantovában.[97] Az uralkodó június 6-

[92] Általános titkos instrukció fogalmazványa, Bécs, 1853. júl. 11. HHStA, IB BM 67/1853.
[93] Kempen utasításfogalmazványa, Bécs, 1853. júl. 11. HHStA, IB BM 67/1853.
[94] Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.
[95] Az olasz kérdés kiéleződése az évtizedfordulón ott átmeneti változást hozott ebben: amikor Tirolban Feldkirchenben új postai titkos páholyt állítanak fel, utasítják az itáliai páholyokat, hogy a Tirolt érintő információkat küldjék meg az új páholynak is, de tudomásunk szerint ez az alsószintű információcsere a rendkívüli, háborús szituáció termékeként szigorú kivétel maradt. Ferenc József levélfogalmazványa Károly Lajos főherceghez, Tirol helytartójához, dátum nélkül, HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859–1860. 1. Teil, szám nélkül
[96] Schweiger levele Kempenhez, Bécs, 1853. ápr. 15., Kempen válaszlevélfogalmazványa Schweigerhez, Bécs, 1853. máj. 7. HHStA, IB BM 67/1853.; Schweiger előterjesztése, Bécs, 1853. nov. 10. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853 1. Teil Nr. 1052. II.
[97] Radetzky levele Kempenhez, Verona, 1853. márc. 2. HHStA, IB BM 67/1853.

án hagyta jóvá az észak-itáliai hálózatra vonatkozó előterjesztést, ennek szövegét sajnos nem ismerjük. Szeptember közepe táján újraaktiválták a Brünnben és Salzburgban korábban működő két páholyt két, illetve egy fővel, s Zarában egy új páholy (egy fő) felállításáról határozott az uralkodó.[98] 1854 májusában 18 páholy működéséről szól egy összefoglaló: Prága, Brünn, Salzburg, Krakkó, Lemberg, Trieszt, Velence, Verona, Milánó, Mantova, Padova, Zimony, Orsova, Pozsony, Pest, Nagyszeben, Temesvár és Zágráb.[99] (Mint látni fogjuk, más forrásból további magyarországi helyszínekről is tudomásunk van, feltehetőleg más tartományokban is fennállhattak további páholyok is.) 1859–1860 táján Tirolban Feldkirchenben állítottak fel egy újabb páholyt az olasz agitáció szemmel tartása céljából.[100]

A magyarországi átszervezés 1853-ban

Kempen az átszervezés előkészítéseként 1853 nyarán bekérette a magyarországi kormányzóságtól a titkos postai páholy alkalmazottak adatlapjait, amit Albrecht főherceg nevében Jakob Parrot altábornagy küldött el július közepén.[101] Augusztus elején Schweiger kért összefoglalót a kormányzóságtól a titkos postai szolgálat működéséről.[102] Ezt követően 1853. szeptember 12-én terjesztette elő Schweiger az uralkodónak javaslatát a magyarországi postai páholyok szervezéséről. Pozsonyban, Pesten, Kassán és Nagyváradon látott indokoltnak titkos páholyt működtetni (Pozsonyban 1, Pesten 6, Kassán 1, Nagyváradon 1 fővel). A páholyok munkatársai valamennyien a III. hadseregparancsnokság vagy a kormányzóság által már korábban is megbízott személyek voltak. Egyikük sem volt az adott postaigazgatóság igazgatója (bár a fenti létszám mellett a pesti postaigazgatót, Philipp Jägerbauert is szükségesnek látta Schweiger beavatni a titkos működésbe), tevékenységükért évi 72-560 forintnyi fizetéskiegészítést kaptak. Az évi összköltséget így az előterjesztés 2656 forint 48 krajcárra becsülte. Emellett kötelezni kívánta Schweiger a soproni, győri, budai, debreceni, pécsi és székesfehérvári

[98] Schweiger előterjesztése az uralkodónak, Bécs, 1853. szept. 12. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil, Nr. 854. II.
[99] Schweiger előterjesztése Kempen számára, Bés, 1854. máj. 5. HHStA IB BM 6706/1854.
[100] Ferenc József levélfogalmazványa Károly Lajos főherceghez, Tirol helytartójához, dátum nélkül, HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859–1860. 1. Teil, szám nélkül
[101] Parrot jelentése Kempenhez, Buda, 1853. júl. 18. HHStA, IB BM 436/1853. Vö: Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon II. 20.
[102] MOL D 44 1853:3203. sz.. iktatókönyvi bejegyzés, 1853. aug. 3.

postahivatalt, hogy megfigyelje a leveleket, s a gyanúsnak ítélt küldeményeket kezelésre a legközelebbi páholyba szállítsa. A magyarországi kormányzóság eredetileg javasolta még Győrben és Pécsett is páholy felállítását, de Schweiger ezt egyelőre nem támogatta, bár a jövőre nézve nem zárta ki. Ahogy azt sem, hogy a tervezett vasútvonal elkészülte után Nagyvárad helyett inkább Szeged legyen majd a negyedik páholyközpont. Az uralkodó október 10-én jóváhagyta a javaslatot.[103] Ezután hozzáláttak a szervezéshez, mind a négy érintett postaigazgatót beavatták a titkos páholy működésének irányelveibe, s nekik is le kellett tenniük a titoktartási esküt. Az alkalmazottak egy kivétellel a már addig is alkalmazott – már ismertetett – személyekből állt. Horvatichot pénzügyi elszámolási szabályok megsértése és a beosztottak nem kellő felügyelete miatt alig egy hónappal az átszervezés után lefokozták postatisztté és Nagyváradról áthelyezték Pestre, utódja a páholyszolgálatban Nagyváradon Bóka János postatiszt lett.[104]
Novemberben tette meg előterjesztését Schweiger a zágrábi páholy felállítására (Josef Klempay postaigazgató és Gedeon von Seethal gondnok részvételével), ahol korábban nem működött ilyen intézmény, de most szükségesnek ítélték.[105] Nem tudjuk, Erdélyben, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban milyen változások történtek, nem maradtak fenn erre vonatkozó iratok.

Nemcsak a páholyok száma körül bontakozott ki vita Schweiger és Albrecht főherceg között. 1853. november 4-én a főherceg levélben fejtette ki nézeteit Schweigernek: Egyrészt tisztázni kérte, hogy melyik időpontban kerül át a postai páholyok alkalmazottainak honoráriumfizetése a külügyminisztérium pénztárához a magyarországi kormányzóságtól (1853. november 1-je lett azután a dátum), de leginkább azt nehezményezte, hogy a páholyok vezetőinek mérlegelésére volt bízva, hogy mely információkat továbbítsák a kormányzóhoz, s melyeket nem. Ugyanezt találták sérelmesnek a katonai kerületi parancsnokok, akik az új rendszerben már nem juthattak hozzá a páholyok útján szerzett információkhoz, legfeljebb a katonai és polgári kormányzó útján. Albrecht főherceg először Kempenhez fordult október végén, ezt követően írt Schweigernek. Mind Kempen, mind Schweiger igyekezett megnyugtatni, hogy saját csatornáikon keresztül beosztottjaikat utasították arra, hogy minden esetben,

[103] Schweiger előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1853. szept. 12. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. Nr. 927.II.
[104] Parrot jelentése Kempenhez, Buda, 1853. szept. 30., Kempen levélfogalmazványa a magyarországi kormányzóság elnökségének, Bécs, 1853. okt. 5., Baumgartner kereskedelemügyi miniszter átirata Kempenhez, Bécs, 1853. okt. 8. HHStA, IB BM 67/1853.
[105] Schweiger előterjesztése, Bécs, 1853. nov. 10. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil Nr. 1054. II.

amikor Albrecht főherceg felvilágosításért hozzájuk fordul, készségesen válaszoljanak – amennyiben az hivatali utasításukkal összefér. De ha Albrecht főherceg saját és a tartomány különleges státusára hivatkozva azt igényli, hogy minden államrendőrségi szempontból fontos információ átadására kötelezzék a páholyok vezetőit, azaz eltérjenek az uralkodó által jóváhagyott alapelvektől – jelentette ki határozottan Schweiger –, kezdeményezze azt ő maga az uralkodónál. Ez meg is történhetett, mivel november 10-én Schweiger már az uralkodó számára fejtette ki véleményét az ügyben. Ferenc József azután „ad acta" tette az ügyet, s maradt az eredeti utasítás, Albrecht hercegnek bele kellett ebbe nyugodnia.[106]

Más tartományokban is történt kezdeményezés arra, hogy a helyi közigazgatási—rendőri vezetés befolyását a helyben folyó levélvizsgálati mechanizmusba valamilyen mértékben érvényesítsék. A trieszti postaigazgató például indítványozta, hogy a levélvizsgálattal megbízandó postai tisztviselők névsorát közöljék a helytartóval és a rendőrigazgatóval is, s „rendőri szempontból" azoknak rendeljék őket alá. Ezt azonban sem Schweiger (mint írta, Kempen közvetlen irányításával a kézbentartás „sokkal biztonságosabb és precízebb" lehet), sem Kempen nem támogatta.[107] Az észak-itáliai titkos postai páholyhálózat vezetője, Luigi Zanoni veronai főpostaigazgató is kissé zavarodottan kért Schweigertől felvilágosítást a nyár derekán arról, hogy az észak-itáliai főkormányzó, Radetzky tábornagy kapott-e már felvilágosítást az átszervezésről, s jelezte, hogy a „kivételes állapot" viszonyai között a főkormányzónak mégis csak „közvetlen befolyást" kellene biztosítani az ügymenetre, s Radetzky sem gondolta ezt másképp. Schweiger az uralkodóhoz fordult.[108] Schweiger és Kempen nem meglepően nem támogatta az ő esetében sem az engedékenységet, mivel, mint Kempen az uralkodónak szánt előterjesztésében kifejtette, különben le kellene mondani a centralizáció minden előnyéről. Végül az uralkodó október 10-én szignálta a Radetzkyhez szóló elutasítást azzal a megnyugtatással, hogy a postapáholyok vezetői jogosultak minden kivonatot

[106] Schweiger előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1853. nov. 10. és mellékletei, HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. Nr. 1056. II.; Albrecht főherceg mellett Radetzky emelt még kifogást az átszervezést illetően, az ő álláspontját azonban részletesen nem ismerjük. Vö. Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről aláírás és dátum nélkül [1856. október vége] AVA OPB Präs. I. 3265/1856.

[107] Schweiger levele Kempenhez, Bécs, 1853. jún. 21. (melléklet: kivonat Fischer trieszti rendőrigazgató leveléből, Trieszt, 1853. jún. 18.) és Kempen válaszlevél fogalmazványa Schweigerhez, Bécs, 1853. jún. 23. HHStA, IB BM 67/1853.

[108] „der Ausnahms-Zustand", „einen directen Einfluß", Schweiger előterjesztése „Hochgeborner Graf" címzéssel, feltehetőleg Grünne grófhoz, Bécs, 1853. júl. 9. (melléklet: Zanoni főpostaigazgató levelei Schweigerhez, Verona, 1853. jún. 18. és júl. 5.) HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil, szám nélkül

közölni vele, indokolt esetben „kivételesen sürgősen” is, másrészt pedig Radetzkynek jogában áll megfigyelésre előterjeszteni neveket az uralkodó elé.[109] Ezzel együtt is az észak-itáliai főkormányzónak is bele kellett törődnie, hogy a rendőri ügyek ezen csatornája kikerült a közvetlen felügyelete alól.

Az eredeti utasításoktól való eltérésre az uralkodó csakis különleges esetben adott engedélyt, összesen két példáról tudunk: 1854 novemberében a czernoviczi páholy esetében (de sajnos ennek részleteiről nem sokat tudunk), illetve 1855 februárjában, amikor a Bukarestben felállítandó páholy kapcsán maga Schweiger kérte, hogy a lózsai szolgálatokkal megbízott személyek – a czernoviczi esethez hasonlóan – nagyobb szabadságot kapjanak az külföldiek által feladott átvizsgálandó postai küldemények körének a meghatározásában, mivel nincs abban a helyzetben Schweiger, hogy már jó előre pontos listát tudna készíteni a megfigyelendő személyekről.[110] Az eltérés az eredeti utasításoktól azonban láthatólag itt is csak a megfigyeltek körének meghatározására terjedt ki, nem a szerzett információk továbbításának szigorúan behatárolt irányára. A változásokat e téren majd csak 1859–1860 szorongatott katonai és politikai helyzete hozza magával. Klempay zágrábi postaigazgatót például Schweiger akkor felhatalmazta, hogy jelentéseit közvetlenül eljuttathassa a rendőrminisztériumba.[111]

Az első hatásköri viták lezárultával azonban nem szűntek meg a kísérletek arra, hogy a kormányzók/helytartók legalább egy-egy ügyben érvényesítsék befolyásukat e téren. Schelker nagyszebeni rendőrigazgató például 1854 decemberében azt jelentette Kempennek, hogy bizalmas úton „fülest” kapott arról, hogy a kormányzóság elnöki osztályának vezetője utasította a nagyszebeni távíró hivatal vezetőjét (a távíró hivatalok forgalmának ellenőrzésére a későbbiekben még kitérünk), hogy terjessze elé a rendőrigazgató által személyesen Kempennek vagy a Legfelső Rendőrhivatalnak feladott rejtjeles táviratok szövegét desifrírozva. Erre a távíró hivatal vezetője (azzal párhuzamosan, hogy tudatta ezt valamilyen úton-módon Schelkerrel) felügyeleti szervéhez, a kereskedelemügyi miniszterhez fordult, s tőle azt az utasítást kapta, hogy csakis írásbeli felszólításra szolgáltassák ki Schelker táviratait. Nem ismerjük sajnos az

[109] Kempen előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1853. okt. 4. és határozat Ferenc József kézjegyével, Bécs, 1853. okt. 10. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil Nr. 928.II.

[110] A Bukarestből érkező információk kezelésével ugyanakkor a Legfelső Rendőrhatóság egy hivatalnokát bízták meg. Schweiger jelentése Grünnéhez, Bécs, 1855. febr. 20. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1855–1856. Nr. 160. II.; összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának tevékenységéről, aláírás és dátum nélkül (1856. okt. vége) AVA OPB Präs. I. 3265/1856.

[111] Klempay jelentése a rendőrminisztérium meg nem nevezett hivatalnokához, Zágráb, 1860. júl. 17. HHStA, IB BM 28/1860.

ügy további fejleményeit, de a háttérben vélhetően a tartományi vezetés és Schelker helyi konfliktusai álltak, s Schwarzenberg kormányzó ezen az úton kívánta ellenőrizni, hogy a rendőrigazgató milyen információkat közöl az ő háta mögött bécsi feletteseivel. Feltehetőleg a kormányzóság óvakodott hivatalos formában iktatva előterjeszteni kívánalmát a távíró hivatal vezetőjének, úgyhogy vélhetően elmaradt a táviratok kiszolgáltatása. Azt sem tudjuk sajnos, Kempen tett-e valamilyen lépést eközben a kereskedelemügyi miniszternél.[112]

Különösen pikáns eset volt az, amikor 1856 elején Marx kassai rendőrigazgató – ahogy arra már kitértünk – jelentette Kempennek, hogy értesülései szerint az utóbbi időben Eperjesről postai úton sok magánlevelet adtak fel Kempen számára, s hogy a feltételezett feladót Ján Hlavač államügyész személyében azonosította. Kempen láthatóan nem kapott abban az időben Eperjesről küldeményeket – sem Hlavačtól, sem mástól –, de azonnal kérte Schweigertől, derítse ki, hogy a kassai és eperjesi postai alkalmazottak hogyan továbbíthattak ilyen információt a rendőrigazgatónak, aki hivatali instrukcióik alapján nem juthatott volna hozzá efféle értesüléshez (hiszen sem Kempen, sem Hlavač nem szerepelt a megfigyelendők listáján, ahogy a rendőrigazgatók sem voltak jogosultak levéltitok megsértésére kérni/utasítani a postai alkalmazottakat), s utasítsa a tisztviselőket a hivatali instrukciók szigorú követésére.[113] Az ügy későbbi fejleményeit nem ismerjük, de feltehetőleg nem dicsérték meg a hivatalnokokat ügybuzgalmukért.

Milyen elvek szolgáltak alapul a gyanús levelek kiszűrésére? Mi számított gyanúsnak?

A postai megfigyeltek listájára felveendő neveket illetően – ahogy erről már szó esett – előzetesen kategóriákat állapítottak meg, például: a külföldről érkező levelek elítélt, de amnesztiában részesült személyekhez, emigrációból hazatértekhez, rendőri megfigyelés alatt álló személyekhez, valamint olyan állami hivatalnokokhoz, akik az 1848–1849-es mozgalmakban részt vettek; post restante címre érkező levelek, melyeket ugyanaz a személy hoz el rendszeresen a postahivatalból; „megbízhatatlan” cégekhez (amelyek 1848–1849-ben a felkelők részére fegyvert és lőszert szállítottak, az emigráció tagjaihoz pénzutalásokat teljesítettek, a levelezésüket bonyolították, vagy ilyen cégekkel álltak üzleti kapcsolatban – ide került például Wodianer Mór cége[114], Pesten a Kircherer

[112] Schelker jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1854. dec. 22. HHStA, IB BM 6997/1854.
[113] Kempen átiratfogalmazványa Schweigerhez, Bécs, 1856. jan. 9. AVA, OPB Präs. I. 40/1856.
[114] A Wodianerekre lásd: Kövér: A pesti kereskedő-bankár „ezüstkora” 141-142.

& Sohn[115]) intézett üzleti levelek; Ausztriából külföldre küldött levelek Ausztriával szemben ellenséges egyénekhez, feltételezett álnevekre. Ilyen megfontolások alapján kerülhetett rá valaki a megfigyeltekről uralkodó elé terjesztett listára. Voltak azonban olyan esetek, amikor a küldeményt azonnal át kellett vizsgálni: külföldi leveleket például, ha azok internált, bírósági vagy rendőri eljárás alatt álló személyhez vagy annak közeli családtagjához/barátjához érkeztek; olyan post restante leveleket, melyek átutazó külföldiek részére érkeztek; nyomtatványokat tartalmazó leveleket; olyan belföldön feladott, külföldre küldött küldeményeket, amelyek ott élő ausztriai politikai menekültekhez vagy külföldi újságszerkesztőségekhez szóltak.[116] A megfigyelésre ajánlottak között főképp magánszemélyek szerepeltek, de Kempen szükségesnek tartotta például a bécsi, párizsi és londoni Rothschildok felvételét is az uralkodó elé terjesztő listára „a zsidó ügyekkel összefüggésben és külföldi diplomatákkal való egyesülések" folytán.[117]

Egyetlen időpontban sem ismerjük a Magyarországon ilyen módon megfigyeltek létszámát. Fennmaradt néhány 1853-as lista a megfigyelésre javasoltakról,[118] de összegző kimutatás nem áll rendelkezésre. Erdélyből összesen 61 fő levelezésének megfigyelését irányozták elő ekkor, ezek túlnyomó többsége olyan személy volt, aki 1848–1849-ben országos vagy helyi szinten szerepet vállalt (Berzenczey László volt magyar kormánybiztos esetében szükségesnek látták felesége, testvére és édesanyja postájának megfigyelését is), összesen három román szerepel a listán (közülük ketten mint a dákoromán eszmék szimpatizánsai), szász egyetlen sem. Az Erdélyből emigrációba távozott személyek közül 10 fő került fel a listára (ismertek és kevésbé ismertek egyaránt – szerepel Teleki László gróf, de barátnője, az akkor Badenben élő Orczyné Lipthay Auguszta bárónő is).[119] Más tartományok adatait sem ismerjük: az erdélyi listával együtt engedélyezésre került dalmáciai névsoron 58 fő szerepelt (plusz 4 fő emigrációban).[120]

---

[115] Nem találtunk ilyen nevű céget Pesten, nem tudjuk azonosítani.

[116] „Kategorien der durch die geheimen Post-Logen zu überwachenden Korrespondenzen" címmel feljegyzés, Bécs, [1853] máj. 29. HHStA, IB BM 67/1853.

[117] „in Beziehung auf die Juden-Angelegenheit und wegen Einschlüssen an fremde Diplomaten", Schweiger előterjesztése Grünnéhez, Bécs, 1853. okt. 26. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil Nr. 1004. II.

[118] A még említetteken kívül lásd: Schweiger előterjesztése Grünnéhez, Bécs, 1853. okt. 26. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 1. Teil Nr. 1004. II.; „Beilage 3." felirattal lista, Uo. 1853. 2. Teil Nr. 1197. II.

[119] „Correspondenzen" c. lista. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement 1853. 1. Teil ad. Nr. 926. II.,"I. Siebenbürgen" c. táblázatos kimutatás mellékletként csatolva Schweiger előterjesztéséhez Grünnéhez, Bécs, 1853. nov. 16. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 2. Teil Nr. 1082.II.

[120] Schweiger előterjesztése Grünnéhez, Bécs, 1853. nov. 16. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. 2. Teil Nr. 1082. II.

A töredékesen fennmaradt megfigyelt listák elárulják, hogy az évtized második felében – a protestáns egyházak helyzetének rendezéséről folyó viták nyomán – felkerültek a listákra a magyarországi evangélikus egyház vezetői is, 1856 augusztusában összesen tíz fő a lévai esperesség és a pest–budai egyházközségből, lelkészek és világiak egyaránt (az utóbbiból például Podmaniczky László gróf, Székács József, Török Pál és Georg Bauhofer).[121] Nem meglepő, hogy 1857 őszén pedig az ókonzervatívok vezető személyiségeinek fokozott megfigyelésére hívta fel Kempen Schweiger figyelmét.[122]

A rendelkezésre álló adatok fényében annyi bizonysággal megállapítható, hogy a titkos postai páholyrendszer folyamatosan működött az évtized folyamán, ennek alapján nehezen értelmezhető Károlyi Árpád azon megállapítása, hogy az intézmény „alig pár év alatt a ritka alkalmazás következtében megrozsdásodott", s majd csak 1859 tavaszának különleges körülményei fogják „fölelevéniteni".[123] Az azonban igaz, hogy Bécsben nem voltak elégedettek a magyarországi páholyokkal. 1857 októberében a Legfelső Rendőrhatóság jelezte a magyarországi kormányzóságnak, hogy feltűnt számukra a magyarországi páholyok „kevéssé szorgalmas" működése, s felszólítanak arra, hogy az ókonzervatív párthoz tartozók levelezését különösen körültekintő ellenőrzés alatt tartsák.[124] Nem tudjuk, ennek volt-e azután közvetlen eredménye, de az hihető, hogy az alapjáraton működő szervezet 1859–1860-ban nagyobb sebességre kapcsolt. Ezt mutatja az az adat is, hogy ekkoriban csak Arad városában állítólag 45 fő levelezését figyelték meg.[125]

Nem tudjuk, milyen hatásfokkal dolgozott a páholyhálózat. Erre vonatkozóan nem ismerünk kortárs kimutatást. Az azonban bizonyos, hogy a közvélemény elől nem sikerült elrejteni a levélmanipulációkat, ekkoriban is köztudott volt, hogy postai küldemények helyett tanácsos inkább személyes ismerősökön keresztül bonyolítani a meghittebb levélváltásokat. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a szigorú előírások ellenére, nyilván időhiányban, időnként hanyagul kezelték az „illetékesek" a postai küldeményeket, a felnyitás után elmaradt a gondos visszazárás. Coronini kormányzó például jelezte Kempennek 1853 májusában, hogy a páholyszolgálattal Zimonyban megbízott

---

[121] Cobelli előterjesztése Grünnéhez, Bécs, 1856. aug. 15. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1855–1856. Nr. 565. II.

[122] Schweiger jelentése Grünnéhez, Bécs, 1857. nov. 19. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1857–1858. Nr. 841. II.

[123] Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 45.

[124] „die wenig eifrige Thätigkeit der Postlogen in Ungarn", MOL D 44 1857:1117. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1857. okt. 25.

[125] Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 46.

hivatalnokok többször is találtak Pesten keresztül érkező, „feltűnően hanyagul manipulált” leveleket, még az a gyanú is felmerült, hogy „rosszakaratból” végeztek ilyen hanyag munkát. Felelőst azonban nem sikerült találni Pesten.[126]

A távíró szolgálat rendőrségi szabályozása

A postai küldemények ellenőrzésére – mint láttuk – kisebb módosítással jól alkalmazhatók voltak a már 1848 előtt kialakított módszerek és hálózatok. Új kihívást jelentett ugyanakkor a távíró megjelenése. Többféle módon történt a távíróforgalom kiépítése a különböző országokban. Franciaországban vagy Belgiumban kezdettől fogva állami monopólium volt a távolsági hírközlés, azt a politika s nem a kereskedelem eszközének tekintették. Angliában a Brit Posta felügyelte tulajdonosként a hálózatot, az USA-ban magántársaságok építették ki.[127]

1847-ben Bécs és Pozsony között létesítették hivatalos célra az első távíró összeköttetést. 1849 májusában az uralkodó jóváhagyta a tervet az egész birodalom területén kiépítendő távíró hálózat felállításáról, ami által, ahogy Bach fogalmazott, a kormány „bizonyos fokig mindentudó és mindenhol jelenlevő” lehet. Novemberben az uralkodó jóváhagyta a fővonalak tervét.[128] 1850-ben Bécset Pesttel és Zágrábbal kapcsolták össze, 1851-ben a távíró hálózatot is a postaszervezetbe tagolták, de azután 1856-ban Bécsben Központi Távíró-igazgatóságot állítottak fel s annak alárendelt távíró-felügyelőségeket: egyet Magyarországon, egyet Erdélyben és egyet Horvát-Szlavónországra, a határőrvidékre, illetve Dalmáciára. 1859-ben már 50 távíró állomás működött, emellett 1858-ban 39 vasúti távírót is nyitottak a magán távirati forgalom részére.[129] 1853-ban a belügy-, külügy- és hadügyminisztérium után a Legfelső Rendőrhatóság is saját távíró hivatalt állíthatott fel épületében.[130]

---

[126] Coronini levele Kempenhez, Temesvár, 1853. máj. 2. HHStA, IB BM 67/1853.; vö. Jósika Miklós báró levele, melyben 1852 nyarán beszámol arról, hogy Karacsay Sándor több levele közül az egyik „a bécsi kajtárok által minden *feszély* nélkül felvágatott”. (kiem. az eredetiben) Jósika Miklós levele Szemere Bertalanhoz, Brüsszel, 1852. júl. 27. OSZK Kt Levelestár. Vö. Szemere Bertalan leveleskönyve 60-61., idézet: 60.

[127] Briggs–Burke: A média társadalomtörténete 135-139.

[128] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. máj. 18., aug. 11. Ministerratsprotokolle II/1. 308-309., 576-577., idézet: 309.

[129] Hennyey: A magyar posta története 155.; a távíró hálózat fejlődésére vonatkozó pontos adatokat lásd: Malfèr: Einleitung. In: Ministerratsprotokolle IV/1. XXV.

[130] Baumgartner kereskedelemügyi miniszter előterjesztése az uralkodóhoz, 1852. dec. 13. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge MCZ 4020/1852.

A két legfontosabb alapkérdés az volt, hogy engedélyezzék-e, hogy magánszemélyek is igénybe vegyék a távíró hivatalok szolgáltatásait, s milyen feltételekkel, másrészt pedig hogyan lehet az információáramlás feletti ellenőrzést a táviratok esetében biztosítani. A minisztertanács tagjai maguk is megosztottak voltak az első kérdésben. 1849 szeptemberében az igencsak szűkszavú jegyzőkönyvi szövegeken keresztül is érzékelhető heves és hosszas vita alakult ki. Kulmer báró, a horvát ügyek tárca nélküli minisztere kategorikusan ellenezte, hogy magánszemélyek is élvezhessék a távíró előnyeit, mint mondta, azzal a kormány „hatalmának nagy része elvész", mivel a magánszemélyek hamarabb hozzájutnak a legfontosabb hírekhez, mint maga a kormányzat. Krauß pénzügyminiszter némileg másképp érvelt, ő csak elhalasztani kívánta mindezt, arra hivatkozva, hogy Lombardia–Velencében, Magyarországon vagy Galíciában a politikai helyzet nem alkalmas arra. A miniszterek többsége azonban Bruck kereskedelemügyi miniszterrel együtt engedélyezni kívánták magánszemélyek számára is a távíró használatát a birodalom nyugati felének tartományi központjaiban, szigorúan korlátozott terjedelemben (maximum 100 szó), azzal, hogy a „nyugtalanító hamis híreket vagy közveszélyes tartalmakat" nem továbbítják. Bruck előterjesztése azt is tartalmazta, hogy „mozgalmas időkben" bármikor fel lehet majd függeszteni a magántávirati forgalmat. A távíró hivatal alkalmazottait szigorú titoktartásra kívánta kötelezni, s hogy a továbbított táviratok protokollumába csakis az adott tartomány vezetője kaphasson betekintést. Ennek nyomán az uralkodó 1849. október 9-én jóváhagyta Bruck javaslatát, német nyelvű magántáviratok felvételére megnyílt a lehetőség.[131]

1852 áprilisában, a Legfőbb Rendőri Hatóság megalakulásakor a hatásköri leírásába bekerült, hogy az állami távíróvonalak magánszemélyek általi igénybevételének szabályozására az új hivatal is befolyást gyakorolhat.[132]

1853 nyarán felmerült, hogy Bécshez, Prágához, Brünnhöz és Trieszthez hasonlóan engedélyezzék Pest-Budán is, hogy a távíró hivatalok angol nyelvű privát táviratokat is továbbíthassanak, de Albrecht főherceg nem járult hozzá, mondván, az angliai magyar emigráció olyan tényező, amely egészen sajátos helyzetet teremt Magyarországon a birodalom többi tartományához képest.[133]

---

[131] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1849. szept. 19. Ministerratsprotokolle II/1. 695-697.; Bruck előterjesztése az uralkodónak, 1849. szeptember. HHStA Kab. Kanzl. MRZ. 3487/1849.
[132] „Wirkungskreis der k. k. Obersten Polizei-Behörde", 11. §. Közli: Kazbunda: Organisace 46.
[133] Parrot jelentése Kempenhez (Albrecht főherceg nevében), Buda, 1853. aug. 12. AVA, OPB Präs. II. 3552/1853.

Az 1853–1856 között folyó krími háború különösen fontossá tette a távírati forgalom ellenőrzését, illetve a hivatalok közötti rejtjeles távirati forgalom titkosságának megőrzését, annak megakadályozását, hogy hivatlanok, akár távíró tisztviselők, hivatali, mindenekelőtt katonai titkok birtokába jussanak. Márpedig hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a hadseregmozgással kapcsolatos titkos döntések kiszivárgása időnként megtörtént, bár nem volt világos, milyen csatornákon keresztül.[134] Nem véletlen, hogy 1854-től kezdve néhány évig ez állt az érdeklődés előterében.

Kempen 1854 áprilisában tette meg előterjesztését az uralkodónak arra, hogy a már egyébként is rendőri megfigyelés alatt álló diplomáciai táviratforgalom mellett a magántáviratok megfigyelését is építsék ki: a postai pháholyok mellett a tartományi fővárosok távíró hivatalában, ahogy a bécsi Központi Távíró-igazgatóságon is egy-két hivatalnokot alkalmazzanak e célra, azok másolatokat készítsenek, s azonnal referáljanak a postai vizsgálat már bejáratott csatornáin keresztül. Az uralkodó azonban – vélhetően takarékossági szempontoktól vezetve – inkább azt preferálta, hogy egyszerűen rendeljék el, hogy minden privát táviratot ezentúl két példányban kell felvenni a hivatalban, s csak ha ez valamilyen okból nem lehetséges, akkor engedélyezte új hálózat kiépítését. Ezután Kempen, Schweiger és Baumgartner lázas konzultációba kezdett. Schweiger május végén még úgy foglalt állást, hogy a havonta több, mint tízezer feladott magántávirat (a három legnagyobb forgalmat lebonyolító távíróállomáson, Bécsben havonta 2500, Triesztben 1800, Velencében 1000 magántávirattal) egyenkénti átvizsgálása nem megoldható, ezért csak ott vezessék be a két példányban való kiállítás utáni ellenőrzést (bár természetesen a két példányban való kiállítást a külföldről érkező táviratok esetén nem rendelhették el), ahol egyébként is működik postai pháholy, összesen 18 helységben (Magyarországon Pozsonyban és Pesten, ezen kívül Nagyszebenben, Zágrábban, Temesvárott, a határőrvidéken pedig Zimonyban és Orsován). Ahol pedig távíró hivatal működik, de pháholy nincs (Magyarországon Szegeden, Szolnokon, Érsekújvárott, a katonai határőrvidéken Péterváradon), ott a postaigazgatókon keresztül lehetne az ellenőrzést megszervezni. Június folyamán azonban a kereskedelemügyi miniszter leszögezte, hogy a dupla példányos variációhoz nemzetközi szerződéseket kellene módosítani, ha pedig azt csak az idehaza felvett táviratoknál vezetik be, nem hatékony az ellenőrzés, ráadásul nagy feltűnést keltene, s nyilvánvalóvá tenné az intézkedés motívumát. Így aztán Kempen

[134] Kempen például naplójában 1854 októberében feljegyezte, hogy a legtitkosabb döntések is kiszivárognak. Ő akkor arra gyankodott, hogy az uralkodó katonai központi irodájában kellene keresni az „árulókat”. Kempen naplója, 1854. okt. 27. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 343.

olyan kereskedelemügyi minisztériumi utasítástervezetet készített, mely arra utasította a postaigazgatókat, hogy a beosztottak minden olyan távirat továbbítását függesszék fel, amelynek tartalma „törvénybeütköző vagy a közjó és az erkölcs szempontjából” kifogásolható. Ezt a távirat feladója és címzettje nevének, valamint a távirat tartalmának közlésével azonnal jelenteni kellett a távíró-hivatal elöljárója útján a felettes postaigazgatónak. Ezen kívül egyes, különösen fontosnak ítélt hivatalok esetében (ezek listája sajnos nem maradt fenn) további intézkedések léptek életbe: Az iroda vezetője vagy helyettese kötelességévé tették az összes feladott vagy a hivatalon csak átmenő üzenet átolvasását, s azokról a táviratokról, melyek tartalma „gyanús”-nak tűnhetett, vagy úgy ítélték meg, hogy annak „ismerete a kormány számára érdekes lehet”, másolatot kellett készíteniük, s még aznap a felettes postaigazgatóhoz beküldeni, aki a szokott úton Schweigerhez továbbította. Ha szükségesnek látta a postaigazgató, valamely értesülést ezzel egyidőben eljuttathatott a kormányzóhoz/helytartóhoz is. Az uralkodó június 29-én tudomásul vette mindezt.[135]

A háborús viszonyok különösen fontossá tették, hogy a hivatali távirati forgalom megbízható csatornákon keresztül folyjon, s ebben a tekintetben nem ment minden zökkenőmentesen. 1855 tavaszán alaposan felborzolta a kedélyeket bécsi politikusok és katonák között, az uralkodót sem kivéve, a lembergi, tarnopoli és czernoviczi távíró-hivatalnokok körében tapasztaltak, akik puszta kíváncsiságból egy Olmützből odahelyezett társuk vezetésével rendszeresen desifrírozták a katonai hatóságok által használt titkos táviratokat – bár azt állították, az információkat senkivel nem közölték, s ezt tulajdonképpen el is hitték nekik. A titkos kulcs, mint kiderült, mind Olmützben, mind Lembergben gondatlanul ott hevert a távíróhivatalok íróasztalain. Ráadásul jónéhány érintett hivatalnok több magánszemély, köztük magas rangú orosz hivatalnokok magántáviratainak a gondozását is magukra vállalták, pénzbeli fizetség ellenében persze. Egyikőjük pedig kapcsolatba került Leo Gerbel publicistával, aki a sajtóban is bejelentette, mindenféle hivatalos engedély nélkül egy távirati levelező iroda (*telegraphisches Correspondenz-Bureau*) alapítását, ezen kívül külföldi lapoknak ígért távirati tudósításokat Keletről, a dunai fejedelemségekről, Oroszországról, a krími háború színtereiről, nyilvánvalóan a távíró hivatalnokok körében kiépített jó kapcsolataira

[135] „der Inhalt derselben gegen die Gesetze verstößt oder aus Rücksichten des öffentlichen Wohles und der Sittlichkeit”, „bedenklich”, „deren Kenntniß für die Regierung von Interesse erscheint”, Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1854. ápr. 10., az uralkodó döntése, Bécs, 1854. ápr. 24., Schweiger levele Kempenhez, Bécs, 1854. máj. 5., Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1854. jún. 24. HHStA, IB BM 6706/1854.

számítva. Bécsben a felháborodás óriási volt, Gerbelt azonnal Csehországba internálták (majd csak 1856 februárjában térhetett vissza Czernoviczbe), a távíróhivatali hivatalnokokat elbocsátották, s eljárás indult ellenük. Az uralkodó maga is az azonnali eltávolításukat kívánta, de úgy tűnik, hadbírósági eljárásra azután nem került sor ellenük. Kempen nem is volt elégedett az intézkedések szigorával.[136]

A konkrét eseten kívül is szükségesnek látszott az általános szabályozás szigorítása. A magyarországi kormányzóság is kezdeményezte márciusban a magántávirat-formalom korlátozását és szigorúbb ellenőrzését, de Bach és Buol-Schauenstein külügyminiszter nem támogatta a magántávirati forgalom komoly megszorítását.[137] Megalakult egy minisztériumok közötti bizottság a kereskedelemügyi minisztérium, a Legfelső Rendőrhatóság és a Chiffrenkabinett képviselőjének részvételével 1855 tavaszán. A megvitatott javaslatokat azután Kempen hivatalában dolgozták ki: Egyrészt pontosították és szigorították a távíró-hivatalok alkalmazottai számára kiadott hivatali instrukciókat. A leteendő hivatali eskü például tiltotta, hogy bármely felvett vagy kapott távirat tartalmát „illetékteleneknek" elárulja. Ezt azonban pontosítani kellett, hiszen világos volt, hogy a hivatalnokokat nem egyszer arra kötelezték „magasabb állami hivatalnokok", hogy akár állami, akár privát táviratok tartalmát felfedjék előttük, s az instrukciók nem tartalmaztak előírásokat arra nézve, hogy kiknek és milyen feltételek mellett kötelesek azt megtenni. Leszögezték tehát, hogy hivatali táviratok tartalmát kizárólag csak a címzett hivatalnak szolgáltathatják ki. Másrészt igyekeztek megakadályozni, hogy a távíró-hivatalok munkatársai a náluk csak áthaladó üzenetekbe belenézhessenek, a feladott, illetve fogadott hivatalos táviratok szövegének szigorú elzárását írták elő, s megtiltották magánszemélyek táviratainak pénzért való gondozását, ahogy azt is, hogy a rejtjelek feloldásával kísérletezzenek (másfelől az állami hivatalokat felszólították, hogy ne könnyen feloldható rejtjeleket használjanak, s azokat időről-időre változtassák). Szigorúan tiltották illetékteleneknek a távíró-hivatalokba való belépését. Kempen emellett a jövőbeli távíró hivatalnokok gondos kiválasztásában látta a legszilárdabb biztosítékot arra, hogy csak megbízható, erkölcsös és a hivatali titkokat

[136] Chominski lembergi rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Lemberg, 1855. febr. 25 HHStA IB BM 1847/1855.; Kempen naplója, 1855. jan. 29., márc. 13., márc. 21. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 354., 359-360.

[137] Vö. Kempen átirata a magyarországi kormányzósághoz, Bécs, 1855. máj. 20. MOL D 44 1855:696. Albrecht főherceg például javasolta (I. Miklós cár halálhíre kapcsán), hogy a „különlegesen fontos" híreket táviratilag közöljék a kormányzókkal/helytartókkal, s csak akkor kézbesítsék a hírt tartalmazó magántáviratot, ha azt egy állami távirat is megerősíti. Vö. Feljegyzés, dátum nélkül, AVA OPB Präs. I. 3314/1855.

szigorúan őrző személyek kezében legyen a kommunikáció ezen fontos csatornája. Nem meglepő, hogy ennek érdekében nyugdíjazott, de katonai státusukat és egyenruhájukat megőrző altisztek és tisztek tömeges alkalmazását vetette fel, s hogy kívánatos lenne viszonylag gyakran változtatni a távíró hivatalnokok szolgálati helyét. A kereskedelemügyi minisztérium szakértője azonban – bár nem ellenezte egyes volt katonák alkalmazását – rámutatott arra, hogy a távíró szolgálat speciális képességeket igényel, a kéz hajlékonyságát, az ifjúkorban való begyakorlást, kitartó figyelmet, a savkipárolgást és a gyakori éjszakai szolgálatot bíró egészséget, amelyek nem feltétlenül biztosíthatók volt katonák tömeges alkalmazása esetén. Ezért a javaslat e pontját nem támogatta, inkább a már kipróbált postai alkalmazottak közül kívánta kiválasztani a jövőbeli távírászokat. Ehhez azután Kempen is a hozzájárulását adta.[138] Ezt követően május 3-án bocsátotta ki a kereskedelemügyi miniszter utasítását a táviratok kezelési rendjéről, aminek tudomásul vételét minden alkalmazottnak aláírásával kellett igazolni, ezenfelül a távíró hivatalok vezetőinek kötelességévé tette, hogy gondosan felügyeljék munkatársaik magaviseletét a szolgálati időben és azon kívül is.[139] A maga csatornáin keresztül Kempen eljuttatta például a magyarországi kormányzósághoz is az információt a szigorításokról.[140] Júniusban pedig arra is felszólította a postaigazgatókat, hogy minden olyan táviratról, melyek felkeltik a gyanút, hogy a szöveg valami titkos jelentést hordoz, másolatot készítsenek, s továbbítsák Schweigerhez.[141] Októberben Kempen kifogásolta Toggenburg akkori kereskedelemügyi miniszternél, hogy egy alkalommal egy veszélyesnek talált táviratról az illetékes távírász ugyan másolatot készített, s továbbította hivatali úton, egyidejűleg értesítve a címzett lakóhelyének legfőbb közigazgatási–politikai hatóságát, de mivel azzal egyidejűleg továbbította a táviratot a címzetthez, már nem volt ideje a hatóságoknak megfelelő intézkedéseket tenni. Kérte Kempen minisztertársát, hogy hívja fel beosztottjai figyelmét, hogy megfelelő „játékteret” kell biztosítani a szükséges „elővigyázatossági intézkedések” számára, azaz arra kell

[138] Kempen levélfogalmazványa Ritter von Toggenburg kereskedelemügyi miniszterhez, Bécs, 1855. ápr. 28., a szakértői bizottság 1855. ápr.21-i ülésének jegyzőkönyve, az ülés által megvitatott javaslat, HHStA, IB BM 1847/1855.

[139] A kereskedelemügyi miniszter rendelete a postaigazgatókhoz, Bécs, 1855. máj. 3. (másolat) AVA, OPB Präs. II. 3314/1855.

[140] Kempen átirata a magyarországi kormányzósághoz, Bécs, 1855. máj. 20. Melléklet. MOL D 44 1855:696.

[141] A kereskedelemügyi minisztérium utasítása a postaigazgatókhoz, Bécs, 1855. jún. 24. (másolat) HHStA, IB BM 2620/1855

felszólítani a távírászokat, hogy ebben az esetben némileg késleltessék a távirat továbbítását.[142]

Változások a titkos postai páholyok hálózatában 1867-ig

A postaszervezet irányítása némileg átalakult, mivel 1859-ben megszűnt a kereskedelemügyi minisztérium, ezt követően a pénzügyminisztérium felügyelte a postaügyet 1863 novemberéig, amikor újra felállt a kereskedelemügyi minisztérium. 1859 őszén így a kereskedelemügyi minisztériumból az 1853. április 3-i utasítás egy példányát a titkos postai szolgálatról, illetve az összes ide vonatkozó aktákat át kellett adni a pénzügyminiszternek. (Schweiger 1860 szeptemberében kérte a minisztériumban egy állandó összekötő hivatalnok kijelölését.[143]) A titkos postai páholyok működésének alapelveiben nem történt változás, továbbra is az 1853. áprilisi uralkodói iratot tekintették irányadónak.[144] Ugyanakkor – ahogy láttuk – a rendőri igazgatás élén is változás történt három alkalommal is, s a főhadsegéd teendőit is új személy látta el. A kormányzat tagjai – a gyakran elvesző levelekről szóló panaszok kapcsán – a bécsi postaigazgatóság élére is friss, fiatalabb erőket kívántak, 1859 végén így Giuliani nyugállományba került.[145] Az 1862 tavaszán Schweigert is nyugdíjazták, utódja a már említett Cobelli udvari tanácsos lett. Az uralkodón kívül tehát a titkos postai páholyokat közvetve vagy közvetlenül felügyelő valamennyi vezető távozott a posztjáról. A *Chiffrenkabinet* tisztviselői állományáról nincs információnk ebből az évtizedből, de feltehetőleg lényeges változások nem történtek.[146]

A levéllellenőrzés azonban változatlanul tovább folyt. Igen jellemző az a tény, melyet Károlyi Árpád kutatásaiból ismerünk, hogy leváltása után néhány hónappal még a volt rendőrminiszter, Hübner báró levelezését is megfigyelték Velencében utódjának

[142] „ein angemessener Spielraum zur Ergreifung der nöthiger Vorsichtsmaßregeln", Levélfogalmazvány a kereskedelemügyi miniszterhez, Bécs, 1855. okt. 20. HHStA, IB BM 4654/1855.
[143] Schweiger előterjesztéstervezete, Bécs, 1860. szept. 18.
[144] Berzeviczy Albert szerint 1859. október 30-án bizalmas császári kézirat megújította és újraszabályozta a titkos postai páholyok működését. Erre vonatkozóan azonban saját kutatásaink nem nyújtanak támpontot. Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon III. 30.
[145] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. okt. 15. Ministerratsprotokolle IV/1. 154.
[146] Pöschl például feltűnik a rendőrminisztérium nyilvántartásában: 1866. január és 1867. március között havi 30 Ft-ot fizettek számára Cobelli udvari tanácsoson keresztül a titkos pénzalapból., nem tudjuk, milyen szolgálatokért cserébe. „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB, Annexe, Kt. 21.

indítványára.[147] 1860 folyamán – részben feladva a szigorú centralizáció elvét – az uralkodó lehetővé tette, hogy egyes tartományokban (Magyarországról, illetve Erdélyből vannak erről információink) a kormányzók újra közvetlen felügyeletet gyakorolhassanak a páholyok működése felett, s a begyűjtött információkat ne csak kivételes esetben kapják meg a páholyok vezetőitől. Ezzel egy időben egyes katonai hatóságok előtt is megnyílt az út. 1860 januárjában az uralkodó felhatalmazta Albrecht főherceget, hogy a súlyos politikai helyzet enyhüléséig utasítást adhasson valamely személy postájának megfigyelésére (de csakis közvetlenül léphetett érintkezésbe az illetékes páholyvezetővel, az uralkodó hangsúlyozta, hogy kerülni kell bármely rendőri szerv bevonását), s az utasítás alapján beérkező információkat automatikusan neki kellett (de ismét csak a rendőri hivatalok kikapcsolásával) továbbítani. Az információk eljuttatását a helyi rendfenntartó szervhez (rendőrség, csendőrség) csakis abban az esetben engedélyezte az uralkodó, ha ez a megoldás az egyedüli eszköznek látszik az államérdeket sértő veszély elhárítására. A postai páholy alkalmazottak pedig ezzel egyidejűleg felhatalmazást nyertek arra, hogy a külföldről érkező gyanús küldeményeket külön engedély nélkül kinyithassák, de arról – ahogy a kormányzótól kapott különutasításokról is – haladéktalanul jelentést kellett tenniük a *Chiffrenkabinet* vezetőjének. Ezen utasítás szerint a külföldről érkező pénzutalványokat is ellenőrzés alá lehetett vonni, ha a feltűnésmentes lebonyolításra a körülmények adottak voltak az adott postahivatalban. Ezt a kiterjesztett jogkört azután Albrecht főherceg leváltása után az uralkodó utódjára, Benedek Lajosra is kiterjesztette. Ugyanakkor nem véletlen, hogy Benedek számára csak az 1853. áprilisi statútum kivonatát s nem a teljes szöveget mellékelték, feltehetőleg ez volt a bevett gyakorlat korábban is a legtöbb kormányzó/helytartó esetén. A teljes statútum valószínűleg kizárólag a legszűkebb birodalmi vezetés érintett személyei és Albrecht főherceg számára válhatott csak ismertté.[148]

Az észak-itáliai katonai hatóságok jól értesültségének biztosítása érdekében Ferenc József 1860 márciusában elrendelte, hogy a titkos postai szolgálat eredményeinek katonai vonatkozású információit Schwarzer továbbítsa August Franz Degenfeld-Schonburg gróf táborszernagynak is, a II. hadsereg parancsnokának (Velence tartomány, a Tengermellék, Karinthia és Krajna vezénylő tábornokának), de csak kivételes helyzet szülte rendkívüli rendelkezésként, hangsúlyozva, hogy továbbra is kívánatos, hogy az

[147] Károlyi: Történeti bevezetés. In: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. 46-47.

[148] „Auszug aus dem an Hofrath Ritter von Schweiger untern 8ten Jänner 1860 erlassenen Ah. Handschreiben" címmel feljegyzés, melléklet Ferenc József Benedek Lajoshoz intézett iratához, Bécs, 1860. ápr. 23. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil Nr. 659.

ilyen jellegű információk kiszolgáltatása katonai egységeknek korlátozott maradjon, s inkább az illető kormányzón/helytartón keresztül jussanak el hozzájuk a szükséges értesülések.[149]

Az októberi diploma kiadása Magyarországon nem hozott magával lényeges változást a páholyok működésében, hiszen a postai hálózat irányítása birodalmi ügy maradt. A közigazgatási kerületek megszűnésével ugyan elvileg megszűnt a kassai, nagyváradi, pozsonyi és soproni postaigazgatóság is, s területük a pesti postaigazgatósághoz került. Ez a rendelkezés azonban csak papíron maradt, 1863. szeptember 1-jén meg is semmisítették.[150] Az azonban szinte biztos – bár nem maradtak ránk erről szóló iratok –, hogy visszaállt a szigorú centralizáció a titkos postai páholyok működésében. Láttuk már korábban, hogy a magyar konzervatívok felügyelete alatt álló új kormányszékekkel szemben nagy volt a bizalmatlanság a rendőrség központi vezetésében, s igyekeztek a rendőrigazgatók segítségével a rendőrségi titkos információs hálózat működését elfedni előttük. A postai páholyok, bár tovább működtek, feltehetőleg nem szolgáltattak információkat a magyar kormányzati szerveknek. Apponyi György gróf országbíró maga is leveleit egy pesti szállodai bérszolga útján küldte a posta helyett az 1861-es országgyűlés végnapjaiban.[151] A megfigyeltek közé esetenként bekerülhetett a kormányszékek egy-egy tisztviselője is, 1860 végén például Frankenburg Adolf, a helytartótanács titkára, mivel „a magyarországi mozgalom kiemelkedő személyeivel levelezés útján értekezik és az emigrációval kapcsolatban áll”. Ugyanekkor került fel a megfigyeltek közé Danielik János egri kanonok is.[152]

Nem tudjuk azt sem pontosan, milyen jogkört gyakoroltak e tekintetben az újabb politikai fordulat után a tartományok élére kinevezett vezetők. Erdélyben 1861 őszén a leköszönt Mikó Imre gróf erdélyi kormányzó helyére átmenetileg kerülő Ludwig Folliot de Crenneville gróf vezérőrnagyot és az erdélyi főhadparancsnokot, Wilhelm Albrecht Montenuovo herceg altábornagyot felhatalmazta Ferenc József a páholyok által szerzett

---

[149] Aktafeljegyzés aláírás nélkül, Bécs, 1860. márc. 18. HHStA, Kabinettsarchiv, Gensdarmeriedepartement, 1859–1860. 1. Teil Nr. 178.

[150] Hennyey: A magyar posta története 157.

[151] Ghyczy Kálmán visszaemlékezése szerint: „Hogy a levéltitok mily tiszteletben állott akkor Bécsben, abból tetszik ki, hogy Gr. Apponyi György maga szólított fel, hogy leveleimet postán ne küldjem – s evégre egy pesti szállodai bérszolgát ajánlott, ki által ő szokta leveleit küldeni – és csakugyan megtörténhetett, hogy Tiszának írt egy vagy több levelem a postán felnyittatott, mert Zsedényi Edére csak ily okból neheztelhettek meg azért, hogy nekem az akkor folyt tárgyalások némely titkait elárulta.” Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata. MTAKKt Ms 4856/79. f. 169.

[152] „soll mit hervorragenden Männern der Bewegung in Ungarn einen Briefwechsel unterhalten und mit der Emigration in Verbindung stehen”, Schweiger előterjesztése Crenneville-hez, Bécs, 1860. dec. 17. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 3. Teil – 1861. Nr. 788.

információkba való betekintésre, de utasításokat nem adhattak a páholyok elöljáróinak. Arról azonban semmiféle információnk sincs, hogy Magyarországon Pálffy helytartó és Coronini magyarországi hadparancsnok milyen jogosítványokat bírt.

1861 őszétől a bécsi birodalmi tanács – a személyi szabadságról és a házitűzhely védelméről szóló törvényjavaslattal együtt tárgyalt a levéltitok védelméről hozandó törvényről is (a magyar sajtó már eleve igen szkeptikusan nyilatkozott arról).[153] A kormány tagjai azonban már kezdettől fenntartásuknak adtak hangot, s igyekeztek szabad kezet biztosítani a maguk számára az esetleges törvény alóli „kivételes" felmentés lehetőségének törvénybe foglalásával. Maga az uralkodó is deklarálta, hogy nem szentesít olyan törvényt, amelyet a kormány majd az államérdekek védelmében amúgy is átlépni kényszerül. Végül aztán sikeresnek bizonyult a lassító, halogató taktika, nem született törvény erről egészen 1870-ig.[154]

A páholyok működése tovább folytatódott. Személyi állományukról egy 1860. őszi összeírás tanúskodik. Eszerint 23 titkos postai páholy működött akkor: Bécs (9 fő), Brünn, Prága (5 fő), Salzburg, Feldkirchen, Trieszt, Verona, Velence, Mantova, Padova, Krakkó, Lemberg, Pozsony, Pest, Buda, Kassa, Arad, Temesvár, Zimony, Nagyszeben, Kolozsvár, Zágráb, Zara városokban. Ismerjük ennek köszönhetően a hivatali állományt is, a magyarországi adatokat a 3. sz. mellékletben közöljük.[155] A fővárosban és Pozsonyban a régi nevek köszönnek vissza, ahogy Zágrábban és Kolozsvárott is, máshol új hivatalnokok kerültek be a stábba. Összességében míg az 1853. nyári kimutatásban kilenc személy szerepelt, addig az 1860-ban született lista állománynövekedésről tanúskodik (igaz, az irat jelzi, hogy a névsorban feltüntetett postaigazgatók csak az általános felügyeletet gyakorolják). Az 1863-as tiszti címtár tanúsága szerint legtöbbjük akkor is helyükön álltak.[156]

Nem szűntek meg azonban az „illetéktelen" beavatkozások sem a közigazgatási tisztviselők részéről. 1862 elején például Sárosi Gyula Aranytrombitáját másolta le egy bizonyos Mezey Lajos, s küldte el postán Kovács Lajos számára, aki 1860 októbere után megyei tiszti ügyész volt Békés megyében. A postai küldeményt azonban a makói postamester és megyei pénztárnok lefoglalta. Csörgeö Antal Csongrád megyei főispáni helytartó kérte Pálffy helytartót, hogy mentesítse a nagyváradi postaigazgatót a küldemény elveszítése miatt esetlegesen meginduló vizsgálat alól. Pálffy intézkedett is,

[153] Vö.: Pest, november 20. 1861. Pesti Napló, 12. évf. 268-3534. sz. 1861. nov. 21.
[154] Lásd erről: Klaus Kloch bevezetője, in: Ministerratsprotokolle V/4. XXXIII-XXXV.
[155] Schweiger feljegyzése, Bécs, 1860. szept. 18. Melléklet. AVA, Finanzministerium Präs. 4396/1862.
[156] Magyarország tiszti névtára 1863. 284-294.

hogy a makói postahivatalt ne vonják felelősségre, megköszönte az éberséget, ugyanakkor helyre is igazította a helyi vezetőket: „...jövőre nézve ily gyanús tartalmú csomagoknak vagy leveleknek minden ellenőrzés nélküli fölbontása ebből eredhető kellemetlen fölszólalások elkerülése végett mellőzendő, ahelyett azonban azon eddig is – kivált külföldi postai gyanús szállítmányoknál gyakorolt eljárás lesz követendő, hogy ilyes küldemények fölbontása s elolvasása az illető félnek a törvényes bizonyság jelenlétében tétessék kötelességébe, amidőn is a tiltottnak mutatkozó iratok rendes politicai úton lefoglalandók."[157] De nem volt ez egyedi eset. 1863. június végén egy Pestről Beleznay Ferenc grófhoz Pilisre küldött levél került a Pest megyei főispáni helytartó kezébe, mely levelet kézbesítettek ugyan, de a pesti rendőrigazgatót Privitzer István helyettes helytartótanácsi elnök azonnal utasította a nyomozás megkezdésére, s hogy e célból lépjen érintkezésbe a postaigazgatósággal is. Nem derül ki pontosan, hogyan is került a levél a hatóságok kezébe, de nem a címzett útján, még előbb lefülelték azt.[158] 1863 decemberében aztán Hont megyei tisztviselők kutatták át az ipolysági postahivatalban a „postanyalábokat és magánleveleket" Pálffy helytartó utasítására hivatkozva, hogy akadályozzák meg forradalmi proklamációk terjesztését. A kereskedelemügyi miniszter panasszal fordult a magyar kancelláriához. Pálffy maga a rendelet „túlbuzgó s így némileg menthető" teljesítéséről beszélt, amikor figyelmeztette az alispánt, hogy a postai küldemények átvizsgálása csakis törvényszéki határozat alapján eszközölhető.[159] Adott esetben azonban ő is kész volt a hivatalos előírások semmibevételére, s ha felmerült a gyanú, hogy egy postai alkalmazott nem elég megbízható, hogy levélmegfigyelésre meg lehessen kérni, azonnal az elmozdítására gondolt.[160]

---

[157] Csörgeö Antal Csongrád megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, keltezés nélkül (a hátoldalra rávezetve: érkezett 1862. jan. 19-én), Pálffy levélfogalmazványa Csörgeöhöz (saját kezéhez), Buda, 1862. MOL D 191 1454.IV.c.1862.

[158] Privitzer jelentése Forgách kancellárhoz, Buda, 1863. júl. 2. MOL D 185 1863:782.

[159] A kereskedelemügyi miniszter átirata a magyar kancelláriához, Bécs, 1864. márc. 22. MOL D 185 1864:398.; Károlyi László alkancellár leirata Pálffy Mórhoz, Bécs, 1864. márc. 31., Pálffy válaszlevélfogalmazványa, Buda, 1864. ápr. 13., Pálffy levélfogalmazványa Hont megye alispánjához, Buda, 1864. ápr. 13. MOL D 191 2609.IV.a.1864.

[160] Földváry János Heves megyei főispáni helytartó jelenti például 1864 márciusában, hogy Szederkényi Nándor, a Mátra című lap szerkesztője Pestről levelet kapott egy bizonyos Kormos Béla ügyvédtől, melyben az tudósított arról, hogy Almásy Pált, Beniczky Lajost letartóztatták. Kéri, hogy Kormos postáját figyeltessék Pesten, mivel ő a helybeli ifjú postai kezelőben nem merne teljesen megbízni. Pálffy azonnal megteszi a szükséges intézkedéseket, s kéri egyúttal, indokolja meg bizalmatlansága okát, hogy intézkedhessen a postai alkalmazott eltávolításáról vagy áthelyezéséről. Földváry azonban kitérő választ ad, miszerint nincsenek „világos tények", az ifjúnak, de leginkább édesanyjának vannak olyan összeköttetései és ismeretségei amelyek miatt „teljesen megbízhatónak" nem tekintheti őket. Földváry János jelentése Pálffyhoz, Eger, 1864. márc. 18. és Pálffy levélfogalmazványa Földváryhoz, Buda, 1864. márc. 20. MOL D 191 2271.IV.a.1864.

Az államrendőrségi kiadások finanszírozása

Arról, hogy a rendőrség és a csendőrség működtetése s azon belül az államrendőrségi információs hálózat fenntartása mekkora összegeket emésztett fel, többféle forrásból tájékozódhatunk.

1861 előtt az állami költségvetés nem került nyilvánosságra (ezt megelőzően egyetlen alkalommal, 1848 tavaszán hozták nyilvánosságra az 1847. november–1848. február vége közötti költségvetési adatokat, akkor a rendőri kiadások az 56 065 744 ezüst forintnyi összkiadások között 838 800 forinttal szerepeltek.[1]). A pénzügyminisztérium elnöki iratai között – ha nem is hiánytalanul, de – fennmaradtak a költségvetési előirányzatokról és a tényleges költésről készült korabeli kimutatások, de a különböző célokból készült kimutatások összehasonlítása nem mindig egyszerű feladat. Tovább nehezíti az adatok összehasonlítását az, hogy – ahogy azt már említettük – 1857-ben pénzügyi reformot vezetett be a bécsi kormányzat, s a hivatalos kimutatások is áttértek a korábbi konvenciós (ezüst) forint helyett az osztrák értékű forintra (1 konvenciós forint = 1,05 osztrák értékű forint). 1861 után a költségvetési és zárszámadási adatok nyilvánossá váltak, azonban a rendőri titkos alapból történt kifizetések nyomon követése ennek ellenére nem egyszerű feladat. Ráadásul – mint látni fogjuk – az 1860-as évekből a megelőző évtizedhez képest kisebb számban maradtak fenn a pénzügyminisztériumi bizalmas akták, így erre az évtizedre vonatkozóan kevesebb adattal rendelkezünk.

A rendőri és csendőri szervezet fenntartásának költségei

A Legfelső Rendőrhatóság megalakulása előtti időszakból nem rendelkezünk pontos adatokkal a rendőri igazgatás költségeire vonatkozóan. Az 1851. évi zárszámadás szerint a belügyminisztérium éves költségvetése 26 136 811 ezüst forintot tett ki, de ezen belül

[1] Az udvari kamara elnökségének előterjesztése, Bécs, 1848. márc. 31-i dátummal: az uralkodó engedélyezte a jelenlegi év pénzügyi mérlegének megjelentetését a Historische Blätter der Wiener Zeitungban. Közli a fő tételeket: eszerint az 56 065 744 forintot kitevő kiadások között a hadügyek 21 801 724 forinttal szerepeltek, a közigazgatás 10 899 916 forinttal, a külügyminisztérium 853 825 forinttal. HHStA, Kabinettsarchiv, Minister Kollowrat Akten, 927/1848.

csak a csendőrségre fordított 1 934 825 forintot különítette el a kimutatás (de ez utóbbi a csendőri szervezet fenntartása költségeinek csak egy részét fedezte, a másik, nagyobb rész nyilván a hadsereg költségvetésének részét alkotta).[2]

1858-ban a pénzügyminisztériumban összeállítottak egy kimutatást, amely tartalmazta az 1852–1859 közötti adatokat a Legfelső Rendőrhatóság részére a költségvetésből előzetesen előirányzott összegekről, illetve a tényleges költésekről 1857-ig.[3] (Lásd a 16. sz. táblázatot) A pénzügyi év minden év november 1-jétől a következő év október végéig tartott, a megadott évek tehát mindig az előző év november 1-jén kezdődtek. (1864 végén tért át a császári adminisztráció a naptári években való nyilvántartásra.) Külön érdeme ennek a kimutatásnak, hogy 1854-től a titkos rendőri alap tételeit is feltünteti, ugyanakkor sajnos nem közli, hogy a pénzreform utáni változást milyen módon vette figyelembe a táblázat összeállítója. A táblázatban feltűntetett egyes tételek nem teljesen egyeznek meg a más forrásokból általunk felkutatott adatokkal,[4] az eltérések azonban csak kisebb volumenűek, nem érintik az összegek nagyságrendjét.

A táblázat szerint a rendőri és csendőri szervezet fenntartására fordított összeg az adott időszakban 8,7 millió forinttól 10,9 millió forintig terjedt. Ebben a csendőrségre fordított összeg több, mint a felerészt tette ki. A rendőrségi kiadások tartalmazták a bécsi központi hatóság mellett a tartományi rendőri szervek keretében a katonai rendőri őrségek költségeit is. A táblázatból jól látszik, hogy az előirányzatot egyetlenegy évben sem sikerült betartani, mindig túllépés történt. Ez nem csoda, hiszen más forrásokból tudjuk, hogy a költségvetés összeállításakor a Legfelső Rendőrhatóság által igényelt összegek rendre nagyobbak voltak, mint az uralkodó által jóváhagyott előirányzatok, bár az előterjesztő Kempennek eleve részletesen indokolnia kellett a többletigényeket, s végül az

[2] Baumgartner pénzügyminiszter előterjesztése az uralkodónak, 1852. jún. 14. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge MCZ 1888/1852. Az előterjesztés szerint ez megközelítőleg 5,5 millió forinttal volt több az előző évinél. A hadsereg kiadásai ugyanakkor 1851-ben csaknem 133 millió forintot tettek ki!

[3] „Tabellarische Uibersicht der Präliminarien und der Erfolge der Polizeiverwaltung und der Gensdarmerie in den Jahren 1852 bis 1859." AVA, Finanzministerium Präs. 1995/1858. (Az összeadási hibákat az általunk közölt táblázatban korrigáltuk.) Hasonló adatsort közölt a költött összegekről Johann Perthaler lovag egy röpiratában 1860-ban. Ő azonban a titkos rendőri kiadásokat összevonta a központi rendőri kiadásokkal, másrészt adatai szinte minden esetben kissé magasabb összegeket tartalmaztak. Forrását (bár feltételezhetően ő is pénzügyminisztériumi adatokból merített) nem ismerjük. Palingenesis [Perthaler]: Denkschrift über Verwaltungs-Reformen in Österreich 132-133.

[4] Néhány példa eltérő adatra: Uralkodói irat Kempenhez, Bécs, 1855. nov. 30.: az 1856-ra rendelkezésére bocsátott összeg 10 506 770 ezüst forint; uralkodói irat Kempenhez, Bécs, 1856. okt. 22.: az 1857-re rendelkezésére bocsátott összeg 10 487 724 ezüst forint. AVA OPB Präs. II. 3446/1855., 6877/1856.

uralkodón múlott, hogy az igényelt összegek indoklása és a költségek lefaragását tanácsoló pénzügyi szakemberek véleménye között egyensúlyozva hogyan döntött.[5]

Látható a táblázatból az is, hogy 1854-től kezdve erősödött a pénzügyi fegyelem, kisebb lett a túllépések mértéke, sőt a csendőrségi kiadások ezután rendre kisebbek maradtak az előirányzott összegeknél. A Legfelső Rendőrhatóság kiadásait is jobbára sikerült Kempennek kordában tartania, kevésbé volt viszont sikeres a területi rendőri szervek költéseinek visszafogásában. Az uralkodó pedig a legszigorúbb „takarékosságra" hívta fel a költségvetési előirányzatok közlésekor hivatalnokait, köztük Kempent is.[6] Az 1857-es pénzügyi év elején egyenesen „nem átléphető" keretösszegről szólt az uralkodó, ennek ellenére az 1858-as táblázat tanúbizonysága szerint az év végén ismét csak túllépéssel kellett számolni, pedig az uralkodó a csökkentés érdekében 1857 végén döntött a katonai rendőri őrségek, illetve a csendőrség létszámának csökkentéséről is.[7] A pénzügyminisztérium 1858 tavaszán arra szólította fel Kempent, hogy a következő évi előirányzatában a csendőrség költségeinek, illetve a rendkívüli kiadásoknak a csökkentésével igyekezzen igényét 9 000 000 ezüst forintra mérsékelni. A végleges előirányzatba azonban az 1858-as kimutatás tanúbizonysága szerint végül Kempen eredeti igénye, 9 678 099 forint került bele. Úgy tűnik, ezúttal erősebb érdekérvényesítőnek bizonyult, mint a pénzügyminisztérium.[8] Az évtized végén azután – érthető okokból – újra tízmillió fölé emelkedett az összeg (bár az 1859-es pontos adatoknak nem sikerült nyomára bukkannunk), de az 1860. évi zárszámadási adatok már újra 9,9 milliós kiadási tételt rögzítettek (s ez már Lombardia korábbi rendőrségi kiadásait persze nem tartalmazta).[9]

---

[5] Lásd például az 1855-ös költségvetés előkészítéseként a pénzügyminisztériumban készült kimutatást arról, hogy 1853-ban mekkora összeget tett ki a területi rendőri szervek fenntartása, az 1854-es előirányzat erre a célra mekkora összeget engedélyezett, s ehhez képest Kempen 1855-re mekkora összeget kér, s a többletigényt (mely Stájerország kivételével minden tartománynál megjelent) mivel indokolja. Ezen irat szerint Kempen 1855-re ilyen célra 2 862 983 forintot igényelt. Az 1858-ban készült táblázat szerint viszont csak 2 806 555 forintot kapott. amihez képest azután ténylegesen 3 079 000 forintot költöttek. „Vergleichungs-Ausweis bezüglich des öffentlichen Sicherheitsfondes in den Kronländern pro 1855 gegenüber dem Erfordernisse pro 1854 und dem Erfolge pro 1853". AVA, Finanzministerium, Präs. 12 320/1854.

[6] Lásd példaképp uralkodói irat Kempenhez, Bécs, 1855. nov. 30. AVA, OPB Präs. II. 9446/1855.

[7] Az uralkodó irata Kempenhez, Bad-Ischl, 1856. okt. 22. AVA, OPB Präs. II. 6877/1856.; Kempen átirata Bruck pénzügyminiszterhez, Bécs, 1858. ápr. 17. AVA, Finanzministerium Präs. 1995/1858.

[8] Aktafeljegyzés, keltezés nélkül (Bécs, 1858. április). AVA, Finanzministerium, Präs. 1995/1858.; vö. Kempen naplója, 1858. febr. 26., máj. 9. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 465., 474.

[9] Bruck pénzügyminiszter előterjesztése az uralkodó számára, 1859. júl. 30. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge, MCZ 2829/1859.; jelentés az 1860. évi zárszámadási adatokról, dátum nélkül. AVA, Finanzministerium, Präs. 87/1861.

Összességében megállapítható, hogy a közbiztonságra fordított évi összeg nagy ütemben nőtt az évtized folyamán.[10] Igen magasnak látszik az évente rendőrségi és csendőrségi célokra fordított összeg, azonban hozzá kell tennünk, hogy más igazgatási ágakkal összehasonlítva az összegek nem voltak kiugróan magasak. Jól mutatják ezt például az 1859/60-as pénzügyi év előirányzatai, illetve az 1861/1862-es évre vonatkozó zárszámadási adatok. (Lásd a 17-18. sz. táblázatot).

A tartományok közötti megoszlásra vonatkozóan kétféle forrás áll rendelkezésünkre. Egyrészt egyes éves költségvetési előirányzatok tartalmaznak tartományokra leosztott keretszámokat. Másrészt a pénzügyminisztérium elnöki iratai között kimutatások találhatók arról, hogy egy-egy hónapban mekkora összegeket utaltak át az egyes tartományokba. Az 1856-os költségvetési előirányzat például Magyarországon a rendőri rendszer fenntartására körülbelül 339 ezer forintot irányzott elő, miközben a csendőrségi költségek 1 millió 926 ezer forintot tettek ki! A magyar korona országaiban mindenhol ehhez hasonló volt az arány. (Horvát-Szlavónország: 39 ezer forint: 423 ezer forint; Szerb Vajdaság és Temesi Bánság: 32 ezer forint: 289 ezer forint; Erdélyi Nagyfejedelemség: 64 ezer forint: 436 ezer forint – az adatokat kerekítve közlöm.) De körülbelül ugyanez volt a helyzet Csehországban vagy Morvaországban is. Azokban a tartományokban viszont, ahol a városiasodás már előrébb járt, nem volt ilyen szembetűnő a különbség, sőt Lombardia tartományban a rendőri igazgatás költségei meg is haladták a csendőri igazgatás költségeit (543 ezer forint:519 ezer forint).[11]

Még két évből, 1853-ból és 1854-ből állnak rendelkezésünkre adatok a tartományi keretekről, igaz, 1853-ból a ténylegesen költött összegről, míg 1854-ből a költségvetési előirányzatról. A rendőri szervek kiadásait tekintve Horvát-Szlavónországban és Erdélyben ezekben az években is körülbelül az előbb említettekhez hasonló összeget költöttek (Erdélyben 64 698 forint 1853-ra, 52 896 forint 1854-re, Horvát-Szlavónországban viszont az 1853-as 37 042 forint összeg 1854-re 44 764 Ft-ra nőtt, majd 1856-ra az előirányzat 39 ezer forint körülire csökkent). A Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban viszont az 1853-as költött összeg még 72 263 forint volt, míg az 1854-es előirányzat már csak 41 247 forintot tartalmazott, ez azután láthatólag tovább csökkent.[12]

[10] Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus II. 594.
[11] „Staatsvoranschlag für 1856." AVA, OPB Präs. II. 7074/1856.
[12] „Vergleichungs-Ausweis bezüglich des Erfordernisses des öffentlichen Sicherheitsfondes in den Kronländern pro 1855 gegenüber dem Erfordernisse pro 1854 und dem Erfolge pro 1853". AVA,

A Magyarországon belüli megoszlásra vonatkozóan ismét csak 1853-as (tényleges költés), illetve 1854-es (költségvetési előirányzat) adatok állnak rendelkezésre. Eszerint 1853-ban az egész Magyarországra jutó 377 934 forintnyi rendőrségi költésből 257 526 forint a pest–budai kerületre esett, a pozsonyi kerület követte 44 465 forinttal, majd a nagyváradi 31 267 forinttal. A soproni, illetve a kassai kerületben körülbelül ugyanannyiba került a rendőri szervezet működtetése (22 803, illetve 21 873 forint). Az 1854-es előirányzat lényeges változásokat nem tartalmazott, a pest–budai kerületi keretet igyekeztek körülbelül tízezer forinttal megkurtítani.[13]

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a rendőri szervezet fenntartása valójában többe került, mint ami ezekből a kimutatásokból kiderül, mivel a „közbiztonsági alap”-ba (*Öffentliche Sicherheitsfond*) hozzájárulást kellett fizetniük azoknak a településeknek, melyekben civil vagy katonai rendőri őrség állomásozott, amely részt vett a belső rendfenntartásban is. Nem kis megterhelést jelentett ez az érintett városoknak. 1860-ban például a pest–budai kerület településeire a kirótt összeg 54 341 forint, Pozsony városában 3503 forint, Sopronban 389 forint, a kassai kerületben 3325 forint (Kassa, Eperjes), Nagyváradon 260, Debrecenben 263, Aradon pedig 299 forint körül volt. (Az erdélyi 394 forinton egyenlő arányban osztozott Nagyszeben, Kolozsvár és Brassó, Horvátországban Zágrábra 520, Fiuméra pedig körülbelül 950 forint jutott, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban Temesvárra 350 forint). Kiugróan magas volt a pest–budai kerületi városokra (Pest, Buda, Szeged) kirótt összeg (egész Csehországé ugyanekkor 37 ezer forint körül mozgott; Bécs adatait ez a kimutatás nem tartalmazta).[14] Ez a városokra nehezedő teher majd csak 1861 nyarán szűnt meg, amikor a közbiztonsági feladatokat átvették a városi rendfenntartó hatóságok.[15]

Az 1859-es vesztes háború végleg romokba döntötte a birodalmi államháztartást. 1859–1860-ban a miniszteri konferencia napirendjén állandóan szerepelt a lehetséges

---

Finanzministerium, Präs. 12 320/1854. A forrás nem tünteti fel, milyen forinttal számolt, de feltételezhetően konvenciós, ezüst forinttal.

[13] Vergleichungs-Ausweis bezüglich des Erfordernisses des öffentlichen Sicherheitsfondes in den Kronländern pro 1855 gegenüber dem Erfordernisse pro 1854 und dem Erfolge pro 1853”. AVA, Finanzministerium, Präs. 12 320/1854. A forrás nem tünteti fel, milyen forinttal számolt, de feltételezhetően konvenciós, ezüst forinttal.

[14] Oberleitner aláírással levélfogalmazvány 21 helytartósághoz, illetve helytartósági osztályhoz, Bécs, 1859. okt. 20. AVA, OPB Departement-Registratur A/3. 9228II.b/1859.; 1854-ből ismerjük a két város közötti megoszlást is: Pest évi 45 000 forint, Buda 8471 forint. Vö. Czaga: Az önkényuralom pest–budai rendőrsége 152. Hivatkozása: Wildner: Buda és Pest közigazgatásának története 77., Budapest története IV.130. 1860-ban Pest összesen 48 731 forintot fizetett be e célra. Vö. Pestváros előleges költségvetése 1861-2-ik évre. Pesti Napló, 13. évf. 18-3584. sz. 1862. jan. 23.

[15] 1862-ben azonban még mindig vitatott kérdés volt, hogy az 1861. első félévre eső hozzájárulást kötelesek-e a városok a kincstárba befizetni.

takarékosság. 1859 novemberében – ahogy már említettük – költségvetés-takarékossági bizottság alakult a minisztériumok megbízottaiból. Az elsődleges célpontot a katonai kiadások képezték, azok lefaragását tekintették a pénzügyminiszterek, Karl Ludwig Bruck báró, annak halála (1860. tavasz) után pedig Ignaz Plener elsődleges feladatnak. A takarékossági program azonban – ahogy azt már szintén érintettük – természetesen kiterjedt az összes igazgatási ágra, a rendőrségre is. 1859 novemberében az uralkodó maga is kijelentette, hogy a rendőri szervek, illetve a katonai rendőri őrségek tekintetében még további jelentős megtakarításokra kell és lehet sort keríteni. Thierrynek 1860 nyarán igen kemény vitákat kellett folytatnia az említett bizottság javaslataival, illetve Plenerrel hadakozva. Nagyobb arányú csökkentést azonban csak rendőrigazgatóságok és biztosságok megszűntetésével lehetett volna elérni, de mint láttuk, a nagyobb arányú szervezeti átalakítás lekerült ekkor a napirendről, ahogy megfeneklett a csendőri szervezet nagyobb mértékű átalakítása.[16]

Az 1860 tavaszán felállított ún. megerősített birodalmi tanács jogkörében szerepelt a költségvetés elfogadása. E testületben a konzervatív arisztokrácia politikusai jutottak politikai túlsúlyba, így a költségvetési kritika hangsúlyai is átrendeződtek. A birodalmi tanács tagjaiból alakult 21 fős bizottság szeptemberben készítette el végjelentését. Ez a dokumentum nem a katonai kiadások csökkentésére irányította az össztüzet – sőt Harm-Himrich Brandt egyenesen „hadseregbarátnak" minősíthette –, a kritika éle inkább a belügyi, rendőrségi és bírósági kiadásokra ellen irányult, messzeható igazgatási reformok mellett érvelve.[17]

Az 1860-as években csak a rendőri szervezet költségvetése szerepelt külön tételként a költségvetésben, de mivel az ekkor már nem tartalmazta a csendőrség költségeit, nem lehet a kétféle adatsort mechanikusan összehasonlítani. A költségvetési előirányzatok betartása azonban nyilvánvalóan ekkoriban sem volt egyszerű feladat. 1861-ben a pénzügyi év vége előtt körülbelül egy hónappal például Mecséry kérte az általános előirányzat összegének felemelését 228 400 forinttal, amit az uralkodó jóváhagyott.[18]

---

[16] Thierry előterjesztése az uralkodó számára, 1860. máj. 5. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil, Nr. 376.; a miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. nov. 24., 1860. jún. 1. Ministerratsprotokolle IV/1. 260., Ministerratsprotokolle IV/2. 224. Vö.: Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus II. 845-923.

[17] A bizottság vitáit és iratát ismerteti: Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus II. 944-956., idézet: 945.

[18] Mecséry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1861. szept. 26. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1861. 2. Teil Nr. 706.

Egyetlen időmetszetből rendelkezünk adattal magának a rendőrminisztériumnak a költségeiről. 1860 májusában Thierry ugyanis úgy nyilatkozik, hogy a minisztérium fenntartása évi 127 728 forintba fog kerülni (a Legfelső Rendőrhatóság fenntartásának költsége – nyilván 1859-ben – 155 908 ft volt), azaz a megtakarítás 28 180 forint lesz.[19]

Nem tudunk átfogó képet rajzolni a tartományok rendőri és csendőri szerveinek költségvetéséről sem.

1860-ban a magyarországi rendőri szervezet fenntartásának költségei a helytartótanács által 1861-ben közölt adatok alapján a következő volt: pest–budai kerület: 215 000 forint, soproni kerület: 13 000 forint, pozsonyi kerület: 24 000 forint, kassai kerület: 13 000 forint, nagyváradi kerület: 33 000 forint, szerb vajdasági terület: 18 000 forint, azaz összesen 316 000 forint.[20] Összehasonlítva ezt a korábbi adatokkal, úgy tűnik, sikerült valamelyest csökkenteni a kiadásokat. Egyetlen adattal rendelkezünk ebből az évtizedből a csendőrségi kiadások tekintetében is. Ez viszont nem arra vall, hogy e téren sikerült lett volna megtakarítást elérni. Az 1862-es költségvetési előirányzat ugyanis az öt csendőrezred (5-9. ezred) magyarországi állomásoztatásának költségeként 1 486 741 forintot tartalmazott.[21]

Az államrendőrségi adatgyűjtés költségeit, mindenekelőtt a konfidensek honoráriumát az esetek túlnyomó többségében a titkos rendőri alapból fizették.[22]

A titkos rendőri alap nagysága és rendeltetése

A titkos rendőri pénzalapot az 1850-es évek elejének litografált költségvetési kimutatásai „rendkívüli szolgálati kiadások”-ként (*außerordentliche Dienstesauslagen*) tüntették fel a belügyminisztérium költségvetésén belül, konkrét célmegjelölés nélkül (bár a költségvetés mellékleteként a magyarázó szövegben alkalmanként előfordult a „titkos

[19] Thierry előterjesztés-fogalmazványa az uralkodó számára, 1860. máj. 5. AVA Polizeiministerium Präs. 2326/1860.

[20] A helytartótanács előterjesztése Károlyi László aláírásával az uralkodóhoz, Buda, 1861. 1861. márc. 8. MOL D 189 3496.VII.c.1861.

[21] Feljegyzés a hadügyminisztérium átiratáról a csendőrség kérdésében a magyar kancellárhoz, 1861. máj. 10. MOL D 189 5666.VII.c.1861.

[22] Kivételeket azonban elszórtan ismerünk: A Bécsből Magyarországra küldött, betyárok után kutató, már említett Blatschek ügynök számára például legalább egy alkalommal a közbiztonsági alapból (*Öffentliche Sicherheitsfond*) fizettek ki 200 forintot. MOL D 44 1856:949. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1856. jún. 18.

szolgálati költségek" megnevezés is[23]). Az előirányzatok mindig egy összegben jelölték meg ezt a tételt, tartományi keretek meghatározása nélkül. Az elnevezésben 1858-ban történt változás, amikortól az uralkodó döntése alapján „államrendőrségi kiadások"-ként vették fel a Legfelső Rendőrhatóság költségvetésébe az erre a célra szánt összeget.[24] Meg kell jegyeznünk, hogy titkos pénzalapja természetesen más központi szerveknek is volt (például a külügyminisztériumnak, a főudvarmesteri hivatalnak, 1861-től az államminisztériumnak). Tudomásunk szerint soha nem készült olyan kimutatás, amely összegezte volna ezen titkos alapok összegét akármelyik évre vonatkozóan is.

A titkos rendőri pénzalapot (*Geheimpolizei-Fonds*) 1852-től 1861-ig a Legfelső Rendőrhatóság rendőri pénztára kezelte a rendőri/csendőri célokra történt más jellegű kiadásokkal együtt. 1860 nyarán az államháztartás fenyegető állapotában Plener pénzügyminiszter – ahogy arról már szó esett – indítványozta az akkor már rendőrminisztériummá alakult szerv külön pénztárának megszüntetését. Thierry ugyan éppen a titkos kiadások kezelése miatt vonakodott, de végül a rendőri titkos kiadások nyilvántartása a külügyminisztérium pénztárához került.[25]

A rendőri titkos pénzalapba került éves keret nagyságáról 1852 nyarát megelőzően csak egyetlen adat áll rendelkezésünkre: egy kimutatás, amely tartalmazza, hogy a belügyminisztérium az 1851-es költségvetés összeállításakor 200 000 ezüst forintot igényelt „központi tartalék" (*Central-Reserve*) címén. Mire azonban a minisztertanács elé került az ügy, az előirányzat már 300 000 forintról szólt. A pénzügyminiszter ugyan magasnak találta ezt, de Bach úgy nyilatkozott, hogy „ilyen időkben, melyeket most élünk", nem lehetséges a csökkentés.[26] Nem tudjuk sajnos, hogy a végleges költségvetésbe végül milyen összeg szerepelt, ahogy azt sem, végül mennyit költöttek ilyen célra. Az 1852-es költségvetési előirányzat „közbiztonság" (*Öffentliche Sicherheit*) rovatában a „rendkívüli szolgálati kiadások" (*Ausserordentliche Dienstauslagen*) címszó

[23] Kempen átirata Baumgartner pénzügyminiszterhez, Bécs, 1853. máj. 28. AVA, Finanzministerium, Präs. 8864/1853.
[24] Pénzügyminisztériumi feljegyzés, dátum nélkül (Bécs, 1858. április). AVA, Finanzministerium Präs. 1995/1858.
[25] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. jún. 1. Ministerratsprotokolle IV/2. 224.
[26] „Voranschlag des Ministeriums des Inneren für das Verwaltungs-Jahr 1851." AVA, Finanzministerium Präs. 1284/1851.; Bach 1850. december végén a keretösszegből 60 ezer ezüst forintnyi összeg kifizetését kérte, abból 36 000 forintnyit bankjegyekben. Bach átirata Krauß pénzügyminiszterhez, Bécs, 1850. dec. 27. AVA, Finanzministerium Präs. 18 321/1850.; a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1851. jan. 20. Ministerratsprotokolle II/4. 202.

alatt mindenesetre már 350 000 ezüst forint szerepelt (ismét csak sajnos tartományi leosztás nélkül).[27]

A Legfelső Rendőrhatóság rendelkezésére álló titkos pénzalap évenkénti nagysága szintén 350 000 ezüst forint volt. A takarékosság jegyében időről időre láthatóan szóba került ugyan a titkos alap esetleges csökkentése is (feltehetőleg ezért érvelt Kempen az 1854-es költségvetés előkészítésekor is határozottan amellett, hogy az alap kiadásait „a jelen politikai viszonyai között" lehetetlen csökkenteni[28]), de Kempennek láthatóan ezt sikerült visszavernie. (Ugyanakkor tekintetbe kell vennünk, hogy a külügyminisztérium is rendelkezett saját titkos pénzalappal, 1859-ben például erre a célra 82 000 forintot irányzott elő a költségvetés.[29])

Az 16. sz. táblázatunk mutatja, hogy kisebb mértékű túllépésekre a rendőri titkos alapból történt kifizetések tekintetben így is sor került – legalábbis 1856-ig, de az előirányzat nem változott. 1859 őszén azonban Thierry a rendőrminisztérium önálló pénztárának megszüntetéséről folytatott miniszteri konferencia-vitán már 360 000 forintnyi titkos pénzalap kezeléséről szólt.[30]

A rendőrségi titkos pénzalapból nagyon különböző jellegű kiadások fedezésére került sor. Egyetlenegy évből sem rendelkezünk olyan forrással – ha egyáltalán készültek valaha is ilyen jellegű kimutatások –, amely tájékoztatna arról, mire is fordították pontosan az alapot. A legfontosabb funkciókat azonban a következőképp összegezhetjük:

Mindenekelőtt számba kell venni a titkos hírlapi támogatásokat (a külföldi hírlapi szubvenciókat azonban a külügyminisztérium fizette a saját titkos pénzalapjából[31]). Kempen 1852 szeptemberében Grünne hadsegéd útján azt a javaslatot terjeszti az uralkodó elé, hogy elsősorban a belföldi sajtó kézbentartására összpontosítsanak, mivel a külföldi sajtó befolyásolására tett kísérletek korábban csak kompromittálódáshoz vezettek, valódi eredmények nélkül. Összességében a sajtótámogatásra évi 100 000 ezüst

[27] Kimutatás a belügyminisztérium 1852-es költségvetési előirányzatáról, AVA, Finanzministerium Präs. 13 507/1851.

[28] Kempen átirata Baumgartner pénzügyminiszterhez, Bécs, 1853. máj. 28. AVA, Finanzministerium Präs. 8864/1853.

[29] Rechberg előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1859. máj. 15. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge MCZ 1757/1859.; A külügyminisztérium éves költségvetése 1860–1862 táján nyolcvanezer osztrák értékű forintot tartalmazott „titkos szolgálati kiadások"-ra, a korábbi évekre vonatkozóan azonban nem rendelkezünk adatokkal. Feljegyzés a külügyminisztérium 1862-es költségvetési előirányzatáról, összehasonlítva az 1860-as és 1861-es adatokkal. AVA, Finanzministerium Präs. 1337/1861.

[30] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. jún. 1. Ministerratsprotokolle IV/2. 224.

[31] 1850 áprilisában például Friedrich Landolin Karl Blittersdorf báró, a Frankfurter Oberpostamtszeitung szerkesztője kért anyagi támogatást osztrákbarát publicisztikai tevékenységének honorálásáért, a minisztertanács meg is ítélt számára negyedévenként 1000 ezüstforintot. A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1850. ápr. 29. Ministerratsprotokolle II/2. 338.

forintot javasol a rendőrminiszter és a külügyminiszter irányítása (hangsúlyozottan nem a belügyminiszter felügyelete) alatt.[32] Az uralkodó jóváhagyta a javaslatot, s az évtized derekáról már rendelkezünk olyan forrásokkal, melyekben a Legfelső Rendőrhatóság évi 66 660 konvenciós forinttal, a külügyminisztérium pedig 33 333 forinttal szerepel sajtótámogatások címén. Eszerint a titkos alap kiadásainak körülbelül egyötödét sajtószubvenciók tették ki egészen 1862 májusáig, amikor az uralkodó döntött a sajtótámogatás leállításáról (pontosabban a kiválasztott nem hivatalos sajtóorgánumokat belföldön ezt követően a Schmerling felügyelete alatt álló államminisztérium keretéből támogatták).[33]

1853 őszéig, ahogy láttuk, Magyarországon legalábbis a titkos rendőri alapból fizették a postai titkos páholyhálózat helyi költségeit is. Hogy a birodalom más tartományaiban mi volt a helyzet, azonban nem tudjuk. (A központi iroda költségvetése természetesen a külügyminisztérium költségvetését terhelte, 1860-1862-ben ez körülbelül évi 29 ezer osztrák értékű forintot tett ki – nem világos azonban, hogy ez tartalmazta-e a postahivatalokban működő páholytagok fizetéskiegészítését is, csak feltételezhetjük, hogy igen.[34])

A titkos rendőri alapból került sor a külföldön tevékenykedő informátori hálózat finanszírozásának fő részére is (a nagykövetségeken keresztül azonban minden bizonnyal a külügyminisztérium titkos alapjából is jelentős összegeket fizettek ki), amire vonatkozóan sajnos egyetlen időszakból sem rendelkezünk számszerű kimutatással, az erre a célra fordított összeg nagyságát becsülni is csak óvatosan becsülhetjük.[35] Tudjuk például, hogy 1853 júniusára Kempen a titkos alapból 20 000 ezüst forintot igényelt külföldi kifizetésekre, 10 000 ezüstforintnyit bankjegyekben.[36] Ebből az egy hónapra vonatkozó adatból azonban természetesen messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le.

Ebből az alapból fizették természetesen a Legfelső Rendőrhatóság központi levelezőinek és ügynökeinek honoráriumát. Mivel – ahogy arról már szó esett – az 1850-

[32] Kempen előterjesztése Grünne számára, Bécs, 1852. szept. 14. HHStA, Kabinettsarchiv Gendarmeriedepartement, 1852. 2. Teil számozás nélkül

[33] AVA OPB Präs. II. 2773/1856.; HHStA Staatskanzlei, Interiora Kt. 52-53.

[34] Feljegyzés a külügyminisztériu 1862-es költségvetési előirányzatáról, összehasonlítva az 1860-as és 1861-es adatokkal. AVA, Finanzministerium Präs.1337/1861.

[35] Elképzelhető, hogy a külföldi követségek–konzulátusok iratanyagának áttekintése szolgáltathatna erre vonatkozóan támpontokkal, vizsgálataink azonban erre nem terjedtek ki. Csak egy cseppként a tengerben említhetjük például a korfui konzult, aki kérte 1859-es ügynöki költségeinek, 33 régi osztrák tallér értékben történő térítését a külügyminisztériumon keresztül. Rechberg átirata Thierryhez, Bécs, 1860. febr. 16. HHStA, IB BM 53/1860.

[36] Kempen átirata Baumgartnerhez, Bécs, 1853. máj. 20. AVA, Finanzministerium Präs. 8384/1853.

es évekre vonatkozóan sajnos csak töredékes adatok állnak rendelkezésre, nem szolgálhatunk még becsült adatokkal sem. Bonyolítja a tisztánlátást az is, hogy a Legfelső Rendőrhatóság egyes hivatalnokainak is fizettek rendszeresen a titkos alapból, igaz, egy 1860-as kimutatás szerint összesen hét főnek, általában fizetés kiegészítésként, két fő esetén pedig „extra statum" státusmegjelöléssel egyetlen összegként.[37]

A titkos rendőri alapból igényelhették negyedéves bizalmi pénzeiket a kormányzók/helytartók, ahogy a rendőrigazgatók és –biztosok is.

Ebből az alapból fizették továbbá a régi (jórészt 1848 előtt aktív), de már alkalmatlan ügynököknek, özvegyeiknek, árváiknak megítélt kegydíjakat is. Kempen javaslatára ugyan az uralkodó 1853 tavaszán elrendelte az efféle kiadások átirányítását más alapba,[38] de, mint láttuk, nem sok sikerrel.

Magyarországi iratok alapján tudjuk, hogy a német színházaknak nyújtott szubvenciókat is alkalmanként – ha már az országos alapból való finanszírozás nem tűnt járhatónak – a titkos alapból fizették[39], erre vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok sem Magyarországra, sem pedig a birodalom egészére vonatkozóan. (Magyarországon azután az 1860-as években ez a támogatás – leginkább csak a pesti és budai német színházak esetében – már nem a rendőri titkos alapból, hanem az országos alap maradványösszegeiből történt.)

Végezetül ebből az alapból fizettek esetenként rendkívüli kiadásként jótékony célú adományokat is – 1853 tavasza után is.[40] Coronini például 1859 tavaszán javasolta, hogy az Obrenović-féle hatalomátvétel (1859. január) után Szerbiából elűzött volt osztrák alattvalók: Janković és Marković volt szerbiai miniszterek és még két másik tisztviselő, akik mindig is képviselték Ausztria érdekeit is, s most megélhetési forrás nélkül maradtak, kapjanak az uralkodótól évi 800-1200 osztrák értékű forintnyi támogatást arra az időre, míg más kereseti forrásuk nem lesz. Mint írja, 1857-ben a Montenegróból

---

[37] Thierry kimutatása, 1860. máj. 5. AVA Polizeiministerium, Präs. 2326/1860.; 1858-ban a Legfelső Rendőrhatóság kiadásai 198 055 ezüst forintot tettek ki, s ebből 5920 forintot fedeztek a titkos alapból. Purckhardt birodalmi tanácsos feljegyzése, Bécs, 1859. ápr. 1. HHStA, Kab. Kanzl., Reichsrat Präs. 119/1858.

[38] Kempen előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1853. ápr. 14. HHStA, IB BM 436/1853.; Kempen átirata Albrecht főherceghez, Bécs, 1853. máj. 7. MOL D 46 130. d. „Vertrauensgelder"

[39] 1859 januárjában például a kassai német színház számára fizettek ki 1500 osztrák értékű forintot. Adolph Poche báró kassai helytartósági osztály vezető, Albrecht főherceg és Kempen levélváltása, 1859. január. MOL D 46 298.VI.a.1859., 697.VI.a.1860.; 1860 nyarán a temesvári német színház hasonló segélyezéséről van biztos tudomásunk. Thierry átirata St. Quentin grófhoz, Bécs, 1860. aug. 17. HHStA IB BM 1114/1860. Vö. Dietrich: Die Wiener Polizeiakten 160-166.

[40] Lásd például: Mecséry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1860. nov. 9.: az uralkodó engedélyezzen a titkos alapból 5000 ezüstforintot a nevében végrehajtandó jótékonysági adományokra. Az uralkodó engedélyezte. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1860. 2. Teil Nr. 704.

elűzött Petrović testvérek is részesültek ilyenfajta támogatásban. Az uralkodó engedélyezte a segélyt Grünne hadsegéden keresztül, majd Thierry 1860 elején a segély további folyósítását javasolja, sikerrel.[41] Magyarországról is említhetünk hasonló példát: amikor Szeberényi János selmecbányai evangélikus lelkész az 1859. szeptember 1-jén kibocsátott Protestáns Pátens híveinek oldalára állt, s ennek következtében elveszítette lelkészi hivatalát, Albrecht főherceg a titkos rendőri alapból utalt ki számára 300 forint támogatást megélhetésének biztosítása céljából.[42] Arra is ismerünk példát, hogy Kempen a titkos alap megtakarításaiból uralkodói jótékony adományokra felajánlott nagyobb összeget, aminek a felhasználásáról persze már nem ő döntött.[43]

A rendőri pénztár által a titkos rendőri alapból kiutalt előlegekről és oda beérkezett kimutatásokról vezetett, 1856–1867 közötti feljegyzések (*Vorschuß-Merkbuch* – Előlegkönyv), ha arra nem is alkalmasak, hogy rendszerezett és pontos kimutatásokat állítsunk össze, jelzik, hogy a titkos rendőri alapból a döntő részt a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztálya költötte Clanner von Engelshofen udvari tanácsos vezetésével. 1856-ban is közel 100 000 ezüst forintos költést jegyeztek fel, 1859-re az már megközelítőleg 170 000 osztrák értékű forintra kúszott fel.[44] Nem tudjuk, hogy a Legfelső Rendőri Hatóság költségvetésén belül a rendőri és a csendőri részleg részesedése a titkos alapból mekkora volt, egyetlen adatsort azonban ismerünk. Eszerint az 1859/60-es pénzügyi évben a rendőri rész kiadása 244 972 forint tett ki, a csendőrfőfelügyelőség 91 456 forintot kapott. Azaz a részesedés 2,7:1 arányú volt. Nem tudjuk persze, ezt mennyire általánosíthatjuk.[45]

1852-ből (azaz az 1851. november – 1852. október közötti időszakról) ismerjük az egyetlen kimutatást a rendőri célokra a titkos alapból az egyes tartományokban történt kifizetésekről, ennek végösszege 117 175 konvenciós forintot tett ki. (Lásd az 5. sz. táblázatot) Ez a titkos rendőri alap összegének körülbelül egyharmadát tette ki, ebből arra következtethetnénk, hogy a kétharmadnyi összeg felett közvetlenül Bécsben döntöttek.

[41] Feljegyzés, Bécs, 1859. ápr. 4. dátummal. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859-1860. 1. Teil Nr. 1625.; Thierry előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1860. febr. 9. HHStA, IB BM 244/1860.

[42] Thun vallás- és oktatásügyi miniszter átirata Thierrynek, Bécs, 1860. aug. 20. HHStA, IB BM 5282/1860. Szeberényi tábori pap lett ezután Bécsben, majd ugyanott teológiai tanár, 1869-től „protestáns katonai superintendes”. Szinnyei: Magyar írók élete XIII. 486-487.

[43] Kempen naplója, 1856. ápr. 11. , 30., 1858. márc. 4. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 393.. 396., 465.

[44] „Vorschuß-Vormerkbuch 1856-1870”. HHStA, IB Annexe 20f.

[45] „Summarischer Ausweis über alle Einnahmen und Ausgaben der Innen benannten Fonde für das Verwaltungs Jahr 1860” Bécs, 1861. szept. 9.. Ugyanez az arány az 1857/58-as pénzügyi évben 233 858:86 933 forinthoz volt. „Summarischer Ausweis über alle Einnahmen und Ausgaben der Innen benannten Fonde für das Verwaltungs Jahr 1858” Bécs, 1860. aug. 4. HHStA IB Annexe 20b Polizeikasse

De a területi szervek rendelkezésére bocsátott összeg ennél jóval magasabb is lehetett, legalábbis egy 1853-as feljegyzés szerint a lombardiai–velencei főkormányzóság részére minden félévben [!] 100 000 forintot folyósítottak ilyen célokra, s a mellékelt tételes kimutatás, amiben valamennyi a titkos alapból fedezett összeget kimutatták (a fizetéspótlékokat, színházi páholybérletet, stb.) e két tartományban, erre az esztendőre már 184 550 forintot tartalmazott.[46] Eszerint az 5. sz. táblázatban közölt adatok tisztán az államrendőrségi ügynökhálózatra költött pénzösszegeket foglalták magukban.[47]

Eszerint a tartományi költségek körülbelül felét a két észak-itáliai tartomány hatóságainak kifizetései tették ki, s kiemelkedő volt a birodalmi főváros szerepe is. A magyarországi költés 1852-ben – ahogy erre már kitértünk – 13,21%-ot tett ki, a két észak-itáliai tartomány és Bécs mellett érthető okokból itt költöttek a legtöbbet erre. A kimutatás adatai – a magyarországi adatokat illetően – tartalmaznak bizonyos pontatlanságokat, de alapvetően összecsengnek a magyarországi kormányzóság kimutatásaival.

Sajnos további évekből nem került elő ehhez hasonló rendszerezett kimutatás.[48] De részlegesen pótolhatjuk a hiányt az előzőekben már említett Előlegkönyv segítségével. Eszerint a legtöbb tartományban lényegesen nem változott a kiadások nagyságrendje 1859-ig (kivéve azt a néhány tartományt, ahol 1852-ben szinte semmit sem költöttek: Bukovina, Karinthia, Krajna, Szilézia – de a növekedés lényegesen nem növelte az összkiadásokat). A bécsi rendőrigazgatóság költései például 8000-10 000 forint körül maradtak, ami az alsó-ausztriai helytartó szinte elhanyagolható összegű költéseivel együtt körülbelül megfelel az 1852-es kimutatásban szereplő alsó-ausztriai összegnek. Ehhez képest a rendőrigazgatóság 1859-ben már 11 500 osztrák értékű forintot költött, egy évvel később pedig 18 000-et. Két tartományt említhetünk, ahol érezhetően többet költöttek az évtized második felében, mint 1852-ben: Dalmáciát és a Tengermelléket – a költés

[46] Joseph Mohl udvari titkár, a rendőrségi pénztár hivatalnokának feljegyzése, dátum nélkül: „Vergleichung der in den Jahren 1851 und 1852 im lombardisch-venezianischen Königreiche stattgehabten geheimen Auslagen nach den einzelnen Rubriken und Rechnung legenden Behörden” címmel táblázatos kimutatás, Bécs, 1853. febr. 6. HHStA, IB BM 436/1853.

[47] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez utóbbi táblázatos kimutatás erre az évre a „támogatások”, „színházi páholyok”, „irodai kiadások”, „egyéb kiadások” levonása után is mint „tényleges szolgálati kiadások” 144 336 forintot tartalmaz!!! Ez erősítheti gyanakvásunkat a hivatalos kimutatásokat illetően, ugyanakkor világossá teheti, milyen nehéz lehetett – talán még az uralkodó számára is – áttekinteni, valójában mennyibe is került az államrendőrségi információszerzés a birodalmi költségvetés számára.

[48] A Legfelső Rendőrhatóság fennmaradt iratanyagában csak elvétve találhatók erre vonatkozó iratok. A linzi rendőrigazgató például 1852-ben 702 forintot költött, 1854-ben fél év alatt 352 forintot. Mindeközben a helytartó egyáltalán nem használt fel efféle összeget. „Ausweis über die von dem Polizeidirektor in Linz in den Monaten Mai bis einschlüssig October 1854 für geleistete geheime Polizeidienste verausgabten Beträge” címmel kimutatás: AVA, OPB Präs. I. 376/1855.

fokozatosan kúszott fölfele, s 1858-ban Dalmáciában már évi 8000 ezüst forintot, a Tengermellék hatóságainál pedig 2000 forintot tett ki. Sajnos az Előlegkönyv a két észak-itáliai tartományra vonatkozóan csak részadatokat közöl, de úgy tűnik, ott is számottevően tovább emelkedtek a költségek. Az Előlegkönyv tanúsága szerint a határőr rendőri biztosságok is tekintélyes részt költöttek: a katonai határőrvidéken fekvő öt határkirendeltség (Zimony, Pancsova, Zengg, Petrinia, Bród) 1856-ban például közel 32 000 ezüst forintot.[49] (A magyar korona országaira a következő alfejezetben még részletesen kitérünk.)

Nézzük, Kempen utódai mekkora összegből gazdálkodtak!

Az évtizedforduló háborús viszonyai és a belpolitikai feszültség a birodalom számos tartományában természetesen a titkos alap kiadásait is megszaporította. Az 1860-as államháztartási előirányzat előmunkálatai során a rendőrminisztérium, immáron „államrendőrség" megjelöléssel a korábbi stabil összeg helyett 400 000 forint előirányozását kérte.[50] 1860 februárjában azonban már arról döntött az uralkodó, hogy további 30 000 ezüst forintos keretet engedélyez.[51]

A következő évtizedben a rendőri titkos pénzalap előirányzata rendre évi 360 000 forint volt, s a túllépés továbbra sem volt ritka. 1862/63-ban például a tényleges költés 380 000 forintra rúgott. A következő esztendőben szinte sikerült tartani az előirányzatot: 363 303 forint volt a titkos pénzeket kezelő külügyminiszteri pénztár idevágó forgalma.[52]

A titkos rendőri alap nagyobbik részének felhasználása továbbra is a központban történt. A már említett Előlegkönyv adatai szerint ebben az évtizedben 1867-ig egyetlenegyszer sikerült a minisztérium saját költését 150 000 osztrák értékű forint alá szorítani (1863-ban: 145 528 forint), az évek nagy részében ennél lényegesen többet költöttek, a csúcsot az 1866-ban kiadott 190 817 forint jelentette.[53] Ekkor az első ügyosztály kiadásai (saját konfidensek és levelezők finanszírozására belföldön és

[49] „Vorschuß-Vormerkbuch 1856–1870". HHStA, IB Annexe 20f.
[50] Thierry átirata Bruck pénzügyminiszterhez, Bécs, 1860. jan. 7. AVA, Finanzministerium Präs., 136/1860.
[51] Karl Liechtenstein gróf lovassági tábornok főudvarmester átirata Bruck pénzügyminiszterhez, Bécs, 1860. febr. 10. AVA, Finanzministerium, Präs., 628/1860.
[52] „Central-Rechnungs-Abschluss über den gesammten Staats-Haushalt der österreichischen Monarchie im Verwaltungs-Jahre 1862". AVA Finanzministerium Präs. Fasz. 3/3. 4883/1864. (ugyanakkor 1862-ben sikerült az össz rendőrségi kiadásokban a költségvetési előirányzathoz képest 64 646 forintnyi megtakarítást elérni).; „Voranschlag des Ministerium des Äußern für das Solarjahr 1865". Uo. 2720/1864.; „Staats-Voranschlag für die Finanzperiode 1864." K.k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1864. Uo. 656/1864.; „Staats-Voranschlag für das Jahr 1865 im Vergleiche mit jenem für das Verwaltungsjahr 1864. (Polizei-Verwaltung)". Uo. 2242/1864.
[53] „Vorschuß-Vormerkbuch 1856-1870". HHStA, IB Annexe, 20f.

külföldön) önmagában 173 990 forintot tett ki.[54] Ezen belüli finomabb tagolást nem tudunk tenni, de Beust 1867 nyarán úgy nyilatkozott, hogy az ügynöki elbocsátások nyomán a központi levelezői rendszerre fordított összeget évi 90 000 forintra kell redukálni.[55]

A területi hatóságok kifizetéseit illetően nem lehet általános tendenciáról beszélni: a tartományi vezető közigazgatási hatóságok többsége általában stabil összegeket költött. Ide tartozott például Morva- és Csehország is, az utóbbit illetően az egyetlen háborús 1866-os esztendő kivételével, amikor a csehországi helytartóságnak 10 600 forinttal kellett elszámolnia. Volt azonban néhány tartomány, ahol megfigyelhető lényeges emelkedés. Karinthiában például a korábbi évi 450-500 forintos költés helyett 1862-től már jobbára 2000 forinton felüli kifizetéseket regisztrálhatunk (mivel a kimutatás nem tünteti fel külön a tartományi központ rendőrigazgatóságának költését, nem tudjuk, melyik hatóságnál költöttek többet). Tovább folytatódott a növekedés a Tengermelléken és Dalmáciában is. Az előbbiben az 1861-es csúcsköltés után (9200 forint) csak egyetlen évben tudták a kiadásokat 5000 forint alá szorítani; Dalmáciában pedig 1864-ben a folyósított összeg nagysága elérte a 10 000 forintot. Az olasz kérdés kiéleződésével Tirolban szinte egyenletesen emelkedtek a titkos rendőri alap kifizetései, 1867-ben már évi 4000 forint előleg kifizetést tartottak nyilván. Az 1864-es lengyel felkelés fényében természetesen nem meglepő, hogy Galíciában is megtöbbszöröződtek a kiadások: Már 1861-ben is 5000 forint előleget folyósítottak a tartományi helytartóságnak, ez 1863-ra 9300 forintra emelkedett, hogy 1864-ben felugorjon az egyszeri 19 000 forintra. Ezt persze a következő évek összegei meg sem közelítik, de így is többszörösei voltak a megelőző évtized adatainak. Természetesen a legnagyobb összegeket a Velencei Királyság helytartóságának utalták át, a kiadások két év (1863, 1864) kivételével 40 000 forint körül jártak, vagy azt meghaladták. Látványosan volt az emelkedés a birodalmi központban is: A bécsi rendőrigazgató 1861–1867 között évente mindig többet költött 20 000 osztrák értékű forintnál, a legtöbbet, 27 000 forintot.1864-ben[56]

Összefoglaló adatsort az 1866-os költésekről ismerünk, eszerint ekkor a bécsi rendőrigazgató 24 000 forintos költése mellett a tengermelléki (7500 forint) és a csehországi helytartó (6600, kiegészülve a prágai rendőrigazgató 900 forintos tételével) forintos költése emelkedett ki, de jellemző, hogy egyedül a Hofburg és környékének

[54] Feljegyzés aláírás és dátum nélkül (1867. nyár). „Entlassene Konfidenten", HHStA IB Annexe, Kt. 21.
[55] Beust előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1867. júl. 26. HHStA IB BM 2363/1867. Az uralkodó jóváhagyta, Laxenburg, 1867. aug. 1.
[56] „Vorschuß-Vormerkbuch 1856-1870". HHStA, IB Annexe, 20f.

megfigyelésére Bécsben még további 6800 forintot használtak fel. A területi hatóságok költéseként a kimutatás összesen 62 855 forintot tartalmazott, ami meglehetősen alacsony összegnek tűnik[57] (még akkor is, ha az időközben kivált Velencei Királyságra, illetve a magyar korona országaira vonatkozó adatokat már nem tüntette fel), s nehezen egyeztethető össze az Előlegkönyv előbb ismertetett adataival. A rendőrminisztérium vezetői mindenesetre a takarékossági átvilágítás során, 1867 tavaszán–nyarán ezen a területen nem láttak szükségesnek lényeges kurtítást, s elsősorban a központi kiadások visszafogásától reméltek megtakarításokat.

A határkirendeltségek költéseiről nem tartalmaz adatot az Előlegkönyv, viszont képet alkothatunk a Galacban működő konzulátus államrendőrségi tevékenységének intenzitásáról a kapott titkos rendőri alap pénzek nagyságrendjén keresztül: eszerint ugyanis 1862–1863-ban évi 15 000 forintnyi összeget utaltak ide át, ezt követően ugyan fokozatosan csökkent az összeg, de még 1867-ben is 8000 forintot tett ki.[58]

A titkos levélellenőrzés költségeit illetően arra vonatkozóan vannak adataink, hogy a külügyminisztérium pénztárából Schweiger, majd Cobelli irodaigazgató mekkora összeget vett fel évente a minisztérium titkos alapjából 1849–1865 között. Ez meglepően nagy fokú ingadozást mutat: a legkisebb összeg, körülbelül 8800 forint 1851/52-ben szerepel, 1854–1859 között viszonylag stabil összeg volt ez, 22-28 ezer forint között mozgott, de 1859-ben már megkezdődött a csökkenés, ami a pénzreform következtében valamivel több is volt, mint a nominál értékben kifejezhető háromezer forintos csökkenés. Azután éles zuhanást mutatnak az adatok három éves időtartamban 1862 végéig, 14-15 ezer forintos értékre. Ez – ahogy már az az 1851/52-es kiugróan alacsony összeg is – felkelti a gyanút, hogy ez a kimutatás nem tartalmazza valamennyi kifizetést, hiszen igen kevéssé valószínű, hogy a háborús 1859-es évben a titkos levélvizsgálati hálózatot ilyen drasztikus finanszírozás megvonás sújthatta volna. Nem tudjuk azonban az összeg csökkenésének okát, ahogy azt sem, hogy miért ugrott azután fel a kifizetés az 1862/1863-as pénzügyi évtől újra lényegében az 1851-es évek derekának szintjére.[59]

[57] Protmann feljegyzése, Bécs, 1867. ápr. 8. HHStA IB BM 2363/1867.
[58] „Vorschuß-Vormerkbuch 1856-1870". HHStA, IB Annexe, 20f.
[59] 1849/1850: 12 170, 1850/51: 9840, 1851/52: 8812, 1852/53: 11 402, 1853/54: 22 000, 1854/55: 27 000, 1855/56: 27 000, 1856/57: 28 000, 1857/58: 28 000. ezüst forint, 1858/1859: 25 000, 1859/1860: 14 470, 1860/61: 13 800, 1861/62: 15 200, 1862/63: 24 000, 1863. nov.–1864. december: 26 000, 1865: 26 000 osztrák értékű forint. HHStA, Staatskanzlei, Interiora, Kt. 52-53.

Kifizetések a titkos rendőri alapból a magyar korona országaiban

A magyarországi kifizetések meghatározására alapvetően három forrástípus áll rendelkezésünkre. Egyrészt felhasználhatjuk a már sokat említett Előlegkönyvet, ennek a magyar korona országaira vonatkozó kimutatásait kigyűjtöttük és táblázatba foglaltuk (lásd a 17. sz. táblázatot). Ezt kiegészíthetjük a már szintén említett 1852-es kimutatással, mely az 1851 novembere–1852 októbere közötti egy év adatait tartalmazza.[60] (Lásd a 7. sz. táblázatot) Emellett felhasználhatjuk a titkos alap kifizetéseiről készült negyedévenkénti elszámolásokat, amelyek a legtöbb évből rendelkezésre állnak. A kimutatások 1865-ig a pénzügyi év ritmusában készültek háromhavonta, 1864 novemberében egy két hónapos átmeneti időszak következett, majd 1865. január 1-jétől tért át a pénzügyigazgatás a naptári évenkénti elszámolási rendszerre. (Lásd a 9. és 12. sz. táblázatokat)

Nézzük most időszakonként, mit tudunk a magyarországi kifizetések nagyságáról és tagolódásukról.

Szinte hiánytalanul fennmaradtak azok az elszámolások, melyeket Geringer báró, majd a megalakult kormányzóság negyedévenként küldött a titkos rendőri alapból történt kifizetésekről, miközben természetesen ezek a kimutatások is tartalmazzák, hogy negyedévenként Bécsből milyen összegek érkeztek Budára e célra.[61] A bécsi központban tárolt s ránk maradt adatok egy részét így ellenőrizhetjük a magyarországi kormányzóság iratanyaga alapján, de – amint látni fogjuk – főképp a kormányzóság megalakulását megelőző időszakból adataink meglehetősen hiányosak. Nem véletlen ez, hiszen a Bach irányítása alatti decentralizált irányítási elveknek köszönhetően más tekintetben is csak mozaikos adatok állnak rendelkezésünkre.

Semmiféle adat nem maradt fenn az 1849. ősz–1850. vége közötti periódusból arról, hogy Bécsből mekkora összegeket utaltak át a titkos rendőri alapból, ahogy arról sem, hogy abból mekkora összeget s pontosan mely szervek használtak fel. Ahogy arról már szó esett, Bach először 1850 novemberében szólította fel Geringert, hogy közölje vele, hogy 1849. november 1. és 1850. október vége között a titkos alapból mekkora összeget költött ő személy szerint és a városparancsnokok (azaz a rendőrigazgatók), de

[60] „Ausweis über die zu polizeilichen Zwecken verwendeten geheimen Fonds nach den einzelnen Kronländern und Rechnungslegern". HHStA, IB BM 436/1853.
[61] MOL D 51 51. cs. „Centralisierte Verrechnung der Vertrauensgelder 1850-1853". MOL D 46 130. d.; „Centralverrechnungen der Vertrauensgelder 1853-1854"., 170. d. 1854-1856., 171. d. 1856-1858., 172. d. 1859-1860.

külön hangsúlyozta, hogy csak összegszerű kimutatást kér, „minden részlet nélkül” Ekkor rendelte el, hogy a jövőben jelenteni kell a költéseket negyedévenkénti egyesített jelentésben, mellékelve az átvételi elismervényeket, melyeket a jelentéstévő hivatal vezetőjének láttamoznia kellett, valamint hivatali pecséttel ellátni az elszámolást, s a megalakuló rendőri hatóságok költéseire is ki kellett terjednie az elszámolásnak. December elején azt is nyomatékosítja, hogy csakis azon kiadásokat fizessék a titkos alapból, melyek a közbiztonsági alapból nem finanszírozhatók.[62] Ezután egészen 1852. nyár végéig a belügyminisztériumba személyesen Bachnak küldte fel a helytartóság/kormányzóság a negyedévi elszámolásokat. Szeptember végén szólította fel Kempen a kormányzóságot, hogy az elszámolások ellenőrzése kizárólag a vezetése alatt álló hatóság hatáskörébe tartozik, így a negyedik negyedévi elszámolást már hozzá juttatták el.[63]

Geringer 1850 végén nem küldött részletes beszámolót Bachnak, hanem – ahogy arról már szintén szó esett –, csak azt jelezte, hogy addig csak jelentéktelen összegeket költött, azt is jobbára újságtámogatásra, mivel minden bizalmi pénzköltés a harmadik hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályán összpontosult, s abba neki semmiféle betekintése nincs. Ez feltehetőleg valóban így volt, mivel a rendőri ügyosztály titkos kiadásait 1850. november előtt nem a rendőri titkos alapból, hanem a katonai költségvetésből fedezték.[64] Semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre arról, hogy ez mekkora összeg volt, de emlékeztethetünk Vecsera pozsonyi rendőrigazgató példájára, aki a hadipénztárból (*Kriegskassa*) havi 200 forintot (!) kapott ilyen célokra (amit egyébként 1851-ben kevesellt, s még többet igényelt).[65] Geringer sem tudhatott sokkal többet nálunk, ezért még ahhoz is segítséget kért Bachtól, hogy javaslatot tudjon tenni a következő évi szükséges keretre, de ezzel együtt mégis megtette a saját javaslatát, s igen csak megnyomta a ceruzáját. Saját részére ugyanis 4500 forintot igényelt (eredetileg 2500 forint szerepelt a fogalmazványon, de az áthúzásra került), a pest–budai rendőrigazgatóság számára 6000 forintot (eredetileg 3000 forintot), minden kerületi főispánság részére 2000 forintot (összesen 10 000 forintot), a többi rendőrigazgatóság és

[62] Bach utasításai Geringerhez, Bécs, 1850. nov. 28., dec. 6. MOL D 51. 51. cs. 1850:1832., 1850:2152.; Bach utasítása Geringerhez, Bécs, 1851. jún. 10. Uo. 1851:1321.
[63] A helytartóság nevében levélfogalmazvány Bachhoz, Buda, 1852. nov. 11. MOL D 51 51. cs. 1852:2658.
[64] Bach levele a III. hadseregparancsnoksághoz, Bécs, 1851. aug. 30. (kivonat) MOL D 51 51. cs. 1851:2278.
[65] Windischgrätz levele Felsenthalhoz, Buda, 1849. márc.10. HL, Absz. kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Section, Normalien, 115. cs. Nr. 6.; Attems kerületi főispán jelentése Geringerhez, Pozsony, 1851. nov. 20. MOL D 51 51. cs. 1851:3126.

rendőrbiztosság részére egyenként 1500 forintot (eredetileg 2000 forintot, összesen 10 000 forintot, azután ez áthúzások után 8000-re, majd 7500-ra, majd ceruzával 6000 forintra módosult), előre nem látható kiadásokra 1900 forintot, a *Pressburger Zeitung* támogatására 1600, más újságok számára 400 forintot. A többszöri áthúzgálás után végül a fogalmazványon ceruzával feltüntetett végösszeg 28 500 forintot tett ki.[66] A kért összegnél jóval kevesebbet kapott csak, de ettől kezdve az ilyen célú kifizetések felhasználásában látványosan megerősödött Geringer pozíciója.

1850. november–1851. október között Geringer saját maga csaknem 7000 forintot költött, amit kiegészített a Rendkívüli Vizsgálati Bizottmány körülbelül 1700 forintos költése. A pénzügyi évről szóló elszámolásaiban összesen megközelítőleg 10 500 konvenciós forint szerepelt, de mivel a kimutatások csak 1851 áprilisától térnek ki az egyes rendőrigazgatóságok kiadásaira, az éves összköltségeket nem tudjuk megállapítani. A hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának kiadásairól azonban ebből a forrásból egyáltalán nem tájékozódhatunk. Azt azonban valószínűsíthetjük, hogy egyértelműen Geringer és a hadparancsnokság kezében futottak össze a szálak, hozzájuk képest még a pesti rendőrigazgató költése is sokkal kisebb volumenű maradt. (Lásd a 7. sz. táblázatot)

A helyi rendőri hatóságok megszervezése után a hadsereg rendőri ügyosztályának költése is a titkos rendőri alaphoz került, ami az ellenőrzés lehetőségét jelenthette (volna) a civil hatóságok számára. Ezt ugyanis Geringernek nem sikerült elérnie. 1851 augusztusában levelet intézett ugyan Appel lovassági tábornokhoz a harmadik hadsereg ideiglenes főparancsnokához, melyben hivatkozott Bach augusztus eleji utasítására, aki bár nem ellenezte, hogy a rendőri ügyosztály keretét elkülönítsék, ahhoz ragaszkodott, hogy az elszámolásban mellékletként foglalják bele az ügyosztály költéseit is, s kérte Geringer, hogy a rendőri ügyosztály küldje el neki negyedévenként a jelentéseket a bizalmi pénzköltésről, hogy azokat az összegeket is belefoglalhassa jelentésébe. Annyit Geringer ugyan elért, hogy Podolsky rajta keresztül igényelhessen negyedévenként bizalmi pénzt (az 1851. aug.–okt. közötti három hónapra például 500 forintnyit), de továbbra sem biztosítottak számára betekintést a rendőri ügyosztály ilyen célú elszámolásaiba, mivel jelentései később sem tartalmaztak erre vonatkozó információkat.[67]

Az arányokra némileg következtethetünk talán abból az egyetlen adatból, hogy milyen megoszlásban részesültek a felek az 1850/1851-es pénzügyi év utolsó

[66] Geringer jelentésfogalmazványa Bachhoz, [Buda], 1850. dec. 24. MOL D 51 51. cs. 1850:2152.
[67] Bach levele Geringerhez, Bécs, 1851. aug. 8. és Geringer levélfogalmazványa Appelhez Buda, 1851. aug. 17. MOL D 51 51. cs. 1851:2007.

negyedévére kapott 4000 ezüst forintnyi „bizalmi pénz”-ből. Geringer 2000 forintot tartott meg a maga, illetve a pest–budai rendőrigazgató számára, 1200 forintot utalt át a másik négy rendőrigazgatónak, 300 forintot kapott a helytartóság elnöki titkára, Anton Ritter von Stahl pontosan nem tudjuk, milyen célra, s 500 forint maradt Podolsky számára. Ez alapján úgy tűnik, a centralizált pénzeloszlás révén Geringernek sikerült számottevően átrendeznie a pénzköltési arányokat.[68]

Hogy pontosan mire fordították az elszámolásokban szereplő összegeket, nem tudjuk, mivel mellékletekként az átvételi elismervényeket Bécsbe küldték, ott pedig megsemmisítették azokat, de túlnyomórészt nyilvánvalóan bizalmiak honoráriumát fedezték azok. Ugyanakkor feltehetőleg – a szigorú tiltás ellenére – a rendőrigazgatók időnként másféle kiadásokat is igyekeztek ezen keret terhére elszámolni, például Vecsera pozsonyi rendőrigazgató, akinek folyó kiadásai fedezésére semmiféle más keret nem állt rendelkezésére még 1852 késő tavaszán sem.[69]

Albrecht főherceg megjelenése a magyarországi kormányzat élén egyfelől, másfelől pedig a birodalmi rendőrügyek vezetésében történt személyi és szervezeti változások másfelől a történészek nagy szerencséjére rendet teremtettek a pénzügyi kimutatásokban is. (A szigorú elszámolási szabályok, mindenekelőtt az eredeti átvételi elismervények mellékelése alól csak 1859 nyarán adott Kempen felmentést.[70]) Ezek a kimutatások, mivel nem a kormányzóság titkos iratai között tárolták – mely iratokat, amint láttuk, 1860 őszén megtizedeltek, Bécsbe szállítottak és megsemmisítettek –, gyakorlatilag hiánytalanul ránk maradtak. Mivel Albrecht főherceg személyében egyesítésre kerültek a katonai főparancsnoki és a civil helytartói funkciók, természetesen megszűnt mindenféle vonakodás a katonai hatóságok részéről is a bizalmas elszámolások előterjesztésére.

Az 1851 novembere és 1852 októbere közötti pénzügyi évben a kormányzóság 14 100 ezüst forintot kapott bizalmi pénzként.[71] A Bécsből átutalt összegek nagysága ezt követően nem változott: 1852 novemberétől kezdve egészen 1860 tavaszáig minden negyedévben – két kivétellel (1856. aug–okt., 1857. nov–1858. jan.) menetrendszerűen 3000 konvenciós forint érkezett a magyarországi kormányzóság számára. (1855 augusztusában is elmaradt ugyan az utalás, de azután novemberben 6000 forint érkezett

[68] Az országos pénztár elszámolása, Buda, 1851. aug. 8. MOL D 51 51. cs. 1851:2007.
[69] Attems kerületi főispán jelentése de la Motte grófhoz, a helytartóság helyettes elnökéhez, Pozsony, 1852. máj. 6. MOL D 51 51. cs. 1852:899.
[70] MOL D 44 1859:1030. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1859. jún. 23.
[71] MOL D 51 51. cs.. „Centralisierte Verrechnung der Vertrauensgelder, 1851-1853”.

utólag), a változatlan összeg ugyanakkor 1858 végétől – a pénzreform miatt – némileg csökkentett értéket jelentett, hiszen ettől kezdve a kimutatásokban szereplő 3000 forint már nem konvenciós, hanem osztrák értékű forint volt.[72]

Hogyan alakultak a költségek? Igen tanulságos az 1851. november–1852. október közötti időszak vizsgálata, hiszen ennek adatait két forrásból is ismerjük. A kormányzóság kimutatásaiban szereplő éves 13 522 forint a birodalmi kimutatásban már 15 219 forint, aminek alapvető oka az, hogy ez utóbbiban szerepel egy, kifejezetten Albrecht főherceghez rendelt 1861 forintos kiadás, amelyről a tartományi negyedévenkénti kimutatások teljesen hallgatnak. (Lásd az 9. és a 7. sz. táblázatokat) Az 1853. február–1857. októbere közötti kimutatások ugyan jeleztek összegeket, melyeket a kormányzó (illetve a kormányzó *ad latusa*) költött el, de azután az ilyen jellegű tételek egy időre ismét hiányoznak (igaz, ezzel együtt a kormányzó irányítása alatt álló rendőri ügyosztály által elköltött összegek megugrottak), így nem tudjuk, hogy ezekben az években – az 1852-es évhez hasonlóan – nem költött-e még a kormányzó olyan összegeket, melyeket ezek a kimutatások nem tartalmaznak.

A rendelkezésre álló adatok szerint 1852–1853-ban még évi 15 000 konvenciós forint felett mozogtak a tényleges kifizetések, ezután azonban – a birodalmi államháztartás súlyos állapota folytán elrendelt szigorú takarékossági elveknek megfelelően – lényegesen megkurtították az ilyen jellegű magyarországi kiadásokat, 1853 novemberétől kezdve az éves összkifizetések körülbelül évi 10 000-11 500 ezüst forint között ingadoztak. Érezhetően igyekeztek még lejjebb szorítani az összeget, ennek nyomán az 1857/58-as pénzügyi évben sikerült azt 10 000 alá tornászni. 1859 és 1860 viharos viszonyai azonban érezhetően újra megugrasztották a költségeket, főképp 1860-ban, amikor az 1859. november és 1861. április közötti fél év alatt közel 10 000 forintot költöttek (konvenciós forintba átszámítva is). (Lásd a 9. sz. táblázatot)

Nyilvánvalóan nem kis összegek ezek, ugyanakkor meg kell említenünk, hogy Bécsben például az évtized második felében a rendőrségi „rendkívüli" pénzalap egy 1858-as kimutatás szerint önmagában évi 10 000 ezüst forintot tett ki.[73]

Ha a titkos alapból történt kifizetések arányait tekintjük, szembeötlő a kormányzóság rendőri ügyosztályának, személy szerint a kormányzónak és a pesti

[72] MOL D 46 130. d. „Central Verrechnungen der Vertraunsgelder 1853-1854"., 170. d. 1854-1856., 171. d. 1856-1858., 172. d. 1859-1860.

[73] „Vergleichende Übersicht der Kosten für der Polizeiverwaltung in Wien, Berlin, London, Paris" címmel táblázatos kimutatás, Mohl aláírással, 1858. április 10-i dátummal. „Polizei-Verwaltung" címmel gyűjtőakta. HHStA, IB BM 1407/1858.

rendőrigazgatónak a túlsúlya. A rendőrigazgatók közötti igen nagy eltérés is kitűnik a táblázat adataiból: a pozsonyi és a nagyváradi rendőrigazgató számottevő költekezése mellett a soproni és kassai rendőrigazgató továbbra is nagyon szerény kereteket igényelt.

Sajnos a magyarországi kormányzóság negyedéves kimutatásaihoz hasonló források sem Erdélyből, sem a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, sem pedig Horvátország vonatkozásában nem áll rendelkezésünkre. Ezen koronatartományokat illetően némi betekintést nyújt azonban az 1852-es kimutatás a titkos rendőri alap tartományonkénti kifizetéseiről. Eszerint Erdélyben az éves költés akkor 4 364 forint, míg a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban összesen 895 forint volt. (Lásd az 5. sz. táblázatot). Részletesebb adatokat a kimutatás csak Erdély esetében tartalmaz, amely szerint az összeg túlnyomó részével, 2626 forinttal az erdélyi katonai és civil kormányzó rendelkezett, rajta kívül főképp a marosvásárhelyi kerületi katonai parancsnok járt élen az efféle költésben. (Lásd a 7. sz. táblázatot) A Szerb Vajdaság esetében a kimutatás kizárólag a kormányzóhoz rendeli hozzá a kiadásokat, pontosabb információkat nem közöl. Horvátországban pedig, úgy tűnik, a horvát bán nem igényelt efféle összeget.[74] Az 1852 utáni időszakra csak az Előlegkönyv adatait használhatjuk. Eszerint mindhárom koronatartományban igen korlátozott kereteket vettek igénybe a titkos rendőri alapból. Erdélyben egyenesen csökkent az ilyen célra átutalt összeg az 1852-es adathoz képest, a másik két tartományban nőtt, de ezzel együtt is a magyarországi viszonyokhoz képest feltűnően kis volumenűek maradtak a keretek.

Sajnos az októberi diploma kibocsátása és Pálffy Mór helytartó 1861. novemberi kinevezése közötti időszakból nem állnak rendelkezésünkre negyedéves kimutatások, ami természetesen nem véletlen, hiszen, mint láttuk, a bécsi rendőri hatóságok ebben az időszakban igyekeztek a magyar kormányzati szervek elől a lehető legnagyobb mértékben elrejteni az államrendőrségi működést. 1860/1861-re vonatkozóan tehát csak a Bécsből Budára átutalt összegek nagyságára vonatkozóan alkothatunk képet az Előlegkönyv segítségével. Eszerint az évtizedfordulón – érthető körülmények folytán – hirtelen megugrott hirtelen az átutalt összeg: 1860-ban 22 000, 1861-ben pedig már 23 000 forint volt (de már osztrák értékű forint). (Lásd a 19. sz. táblázatot)

1861 novemberétől viszont már újra összevethetjük a kétféle forrást (Előlegkönyv, helytartótanácsi kimutatások). A vidéki rendőrigazgatóságok formai megszüntetésével azonban 1866. második negyedévétől átalakult az elszámolási rendszer, s mivel a vidéki

[74] „Ausweis über die zu polizeilichen Zwecken verwendeten geheimen Fonds nach den einzelnen Kronländern und Rechnungslegern" HHStA, IB BM 436/1853.

szerveket ezután közvetlenül Worafka felügyelte, az elszámolásokban többé nem részletezték azok kiadásait, hanem Worafka kiadásaihoz csapták oda kifizetéseiket. Ettől kezdve tehát nem rendelkezünk területileg bontott adatokkal.

Míg az 1850-es évek második felére vonatkozóan a kétféle forrástípus adatai jobbára összecsengtek, az 1861–1867 közötti adatok közül két évben, 1864-ben és 1865-ben lényegesen különböznek. A központi kimutatás ugyanis lényegesen magasabb összegeket tartalmaz, mint a helytartótanácsi negyedéves jelentések: 1861/1862: 17 000–17 000; 1862/1863: 16 300–16 000; 1864: 21 000–18 000; 1865: 18 000–13 000; 1866: 16 700–16 500 osztrák értékű forint. Ráadásul az Előlegkönyv az 1860 végén megszüntetett Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot egészen 1866-ig külön egységként kezeli, ami a mutatkozó különbséget csak tovább növeli. (Lásd a 12. és 19. sz. táblázatokat) Mi lehet ennek az oka? Elképzelhető, hogy olyan költéseket is tartalmaz a központi nyilvántartás, melyek közvetlenül nem rendőrségi célokat szolgáltak (például eseti szubvenció német nyelvű színházak vagy kormánypárti újságok számára, melyekkel külön számoltak el). Rendelkezésünkre áll egy Bécsben készült külön összegzés az 1865-ös magyarországi kifizetésekről, amelynek végösszege (18 021 osztrák értékű forint) körülbelül megegyezik a másik központi nyilvántartásban szereplő összeggel (18 000 Ft). Ebből kiderül, hogy szerepeltették a magyarországi negyedévenkénti elszámolásokban nem szereplő temesvári rendőrigazgatósági kiadásokat, másrészt a soproni és kassai rendőrigazgató külön elszámolása alapján fizettek ki két összeget (ahogy a pesti rendőrigazgató is kifizetett az év folyamán 1210 forintot, melyet elkülönítve térítettek meg számára, s az elszámolásba ezt a tételt nem is vették fel).[75] Ezek a tételek feltehetőleg azért nem kerültek be a negyedévenkénti elszámolás rendszerébe, mert azokat nem kívánták a helytartótanács orrára kötni (Protmann kifizetése például – ahogy arra már utaltunk – feltehetőleg Asbóth Lajos appanázsát takarta). De az még mindig megoldatlan, hogy mit takarnak a „Szerb vajdasági kormányzóság” neve alatt az Előlegkönyvben feltűntetett összegek ezekben az években, legfeljebb a temesvári katonai parancsnokság vagy az ottani rendőrigazgatóság ilyen irányú kiadásaiból lehetett külön kategóriát „előállítani” (de mint láttuk, a temesvári rendőrigazgatóság adatait a magyarországi adatokhoz számolták!).

[75] „Nachweisung über die in Ungarn im Jahre 1865 vorgekommenen Auslagen der Staats-Polizei”. „Organisirung des Confidentenwesens in den ungar. siebenb. croat. Ländern” címmel gyűjtőakta. HHStA, IB BM 1982/1866.

Lássuk, mit mutatnak a kifizetésekről készült helytartótanácsi kimutatások (az előbbiek fényében azonban gyanakodnunk kell, hogy a tényleges bizalmi pénz kifizetések összege nagyobb volt, mint amit ezek a kimutatások elénk tárnak)! Az 1861/62-es pénzügyi évben továbbra is húszezer osztrák értékű forinton felüli kifizetésekre került sort, amit azután a következő évben drasztikusan csökkentettek tizenötezer forint körüli összegre. 1864-ben azonban a Nedeczky–Beniczky-féle szervezkedés felszámolásának hónapjaiban érthetően újra megugrottak a költségek, amit újra megszorítás követett, ám 1866-ban a háborús viszonyok ismét nem kedveztek a takarékosságnak. Ezzel együtt is a költekezés eszerint az 1860–1861-es feltételezett csúcsot már messze nem érte el. Ugyanakkor Beust báró 1867 tavaszán úgy nyilatkozott, hogy 1864–1866 között államrendőrségi célokra átlagosan 23 000 forintot költöttek Magyarországon, ami ismét csak figyelmeztethet bennünket arra, hogy a tényleges kiadások magasabbak lehettek.[76]

Amikor a költségek nagyobb összegűek a helytartótanácsi kimutatásokban, mint a Bécsből kapott összeg, a felgyülemlett maradványpénzből finanszírozták a többletkiadásokat. Példa lehet erre az 1862-es pénzügyi esztendő, amikor a Bécsből kapott összeg 17 000 forintot tett ki mindkét rendelkezésre álló forrás szerint, miközben a kiadások 20 866 forintra rúgtak (lásd a 12. és 19. sz. táblázatokat, 1864 végén két átmeneti hónap beiktatásával áttértek a pénzügyi évről a naptári év szerinti kimutatási rendszerre).

Erdélyre és Horvátországra vonatkozóan ismét csak az Előlegkönyv adataira vethetünk egy pillantást. Eszerint Erdélyben egészen 1864-ig nem történt lényeges változás, bár a tartományi vezetőgárda teljesen kicserélődött, az igénybe vett összeg nagyságrendje lényegesen nem változott. Feltűnő azonban, hogy 1864-től már nem tud ez a forrás ilyen típusú költségekről ebben a tartományban. Horvátországban viszont Jelačić bán utóda, Josip Šokčević báró láthatólag jóval nagyobb összegeket vett igénybe a titkos rendőri alapból. (Lásd a 19. sz. táblázatot)

Mennyiben alkothatunk tehát mindezek alapján pontos képet az államrendőrségi célú magyarországi összkiadásokról az 1849–1867 közötti időszakra vonatkozóan?

A kormányzósági/helytartótanácsi kimutatások tanúbizonysága szerint ebből a forrásból az egyes katonai parancsnokok nem költhettek (hacsak nem a harmadik hadseregparancsnokság, illetve a kormányzóság rendőri ügyosztályán keresztül), azaz ha gyanítjuk, hogy a területi katonai szervek nemcsak az első években működtettek saját

[76] Beust levélfogalmazványa Wenckheim Béla báróhoz, Bécs, 1867. ápr. 19. HHStA, IB BM 1230/1867.

mini információs hálózatot, akkor konstatálnunk kell, hogy annak költségei ezekben a kimutatásokban nem szerepelnek.

Ugyanez a helyzet a csendőrség esetén is. A csendőrségi informátorok fizetésének költségei ezekben a kimutatásokban természetesen szintén nem szerepelnek.

Mint láttuk, kevés és némileg bizonytalan információnk vannak a titkos postai páholyok működési költségeiről, mivel a páholytagok nem a kormányzóság/helytartótanács közvetítésével kapták honoráriumukat, azok ezen elszámolásokban nem szerepelhetnek. 1860 előtt, mint láttuk, a Legfelső Rendőrhatóság és a külügyminisztérium által kezelt titkos pénzalap kezelése teljesen elvált egymástól, ezután elvileg a központi kimutatás adatai tartalmazhatnak a postai páholyra vonatkozó költségeket is, de ez – a nyilvántartott adatok nagyságából ítélve – nem valószínű.

Nem utolsó sorban meg kell említenünk, hogy a vizsgált kimutatások természetesen nem tartalmazzák a Legfelső Rendőrhatóság, illetve a rendőrminisztérium központi bizalmi levelezői hálózatának magyarországi költségeit sem. Ahogy azt már érintettük, legfeljebb az 1860-as évekből vannak adataink arról, hogy egy-egy központi bizalmi levelező foglalkoztatása mennyibe került, szisztematikus kimutatásunk pedig kizárólag 1867 tavaszáról áll rendelkezésre. Eszerint a magyarországi (ebbe most már Erdélyt és az egykori Szerb Vajdaságot is belefoglalva) 14 bizalmi levelező évi honoráriuma 19 780 osztrák értékű forintot tett ki (ehhez még hozzászámíthatjuk az ekkor Bécsben élő, de a magyar konzervatívok megfigyelésére alkalmazott Ludasi (Gans) Mór évi négyezer forintját). Azaz ekkoriban a közvetlen levelezők honoráriuma majdnem ugyanakkora összeget emésztett fel, mint az efféle célra a tartományokban kifizetett keret. Ez persze még mindig eltörpült amellett, amit a közvélemény feltételezett (mint látni fogjuk, az 1867 tavaszán Pesten terjesztett, hitelesnek hirdetett besúgólista szerint évi 120–130 ezer forintot tettek volna ki a költségek[77]).

Mindezt tekintetbe véve megállapíthatjuk, hogy arról képet alkothatunk, hogy a titkos rendőri alapból milyen kifizetések történtek, de azt hozzávetőlegesen sem tudjuk megbecsülni, hogy a csendőri és katonai szervek titkos magyarországi információszerzése mekkora összegekbe került a központi költségvetésnek, más szervek titkos pénzalapjairól nem is beszélve. S hogy a rendőrségi titkos alap mellett nem elhanyagolható nagyságú összegek kerültek évről évre „titkos” kiadásokként kifizetésre a birodalom különféle szerveinél, mutatja az, hogy az 1857/58-as pénzügyi évben összesen 1 307 236 forint, az

[77] Vö. Deák: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából 38.

1859/60-as évben pedig 1 759 620 forintot tartalmazott a „titkos pénzalap”-ról az uralkodó számára készült hivatalos kimutatás, amely feltehetőleg magában foglalta már a titkos rendőri alapba utalt összegeket is.[78] A helyzetet bonyolította, hogy 1860 tavaszán a megerősített birodalmi tanács jogkörébe utalta az uralkodó a költségvetés jóváhagyását és a zárszámadás ellenőrzését, ami némi betekintést engedett a képviselőknek az efféle költségek nagyságrendjébe, s ez láthatólag nehezítette a miniszterek helyzetét. A birodalmi tanács ugyanis – 1861 februárja után különösen – nem bizonyult e téren engedelmes, kezes báránynak. Az 1865-ös költségvetési előirányzat vitái során például „rendelkezési alap”-ként a birodalmi kormány 500 000 forintot kért, de a birodalmi tanács csak 200 000-et hagyott jóvá. Igaz, az érintett miniszterek láthatólag nem zavartatták magukat, a nyári nagy személycserék után az új miniszterek már azt konstatálhatták, hogy az év első felében elődeik Schmerling irányításával 46 500 forinttal már túllépték az egész évre jóváhagyott összeget. Novemberben azután az uralkodó engedélyét kellett kérni, hogy 80 ezer forinttal túlléphessék a keretet. (Az eredeti többletigényhez, 60 000 forinthoz képest Majláth György kancellár javasolta az emelt összeget, s a miniszterek többsége – a pénzügyminiszter kivételével támogatta, s az uralkodó is jóváhagyta.)[79] 1866-ban sem sikerült tartani az előirányzatot. Már májusban meg kellett emelni az általános rendelkezési keretet 50 ezer forinttal, hogy azután szeptemberben Belcredi újabb 20 ezer forintos emelést legyen kénytelen kérni az uralkodótól. Ehhez nagyrészt hozzájárult az, hogy a magyar kancellár – Belcredi állítása szerint –„tetemes részt” vett igénybe az alapból. Az uralkodó ez alkalommal is jóváhagyta a keretemelést.[80] A miniszterek (de elmondható ez a magyar vagy a horvát kancellárról is) nem riadtak vissza attól, hogy a titkos kiadásokról készült elszámolásukat elrejtsék a birodalmi tanács megbízottainak szeme elől, s arról alkalmanként, a többi költségvetési tételtől különválasztva, külön elszámolást nyújtsanak be az uralkodónak.[81]

Így azután titkos kifizetések természetesen a magyar korona országaiban sem csak a rendőri, csendőri vagy katonai szerveken keresztül történtek. Az országgyűlések előtti időszakban például a kormányzat nagy összegeket költött a választások során (a

[78] A Legfelső Számvevőszék jelentései az uralkodónak, Bécs, 1860. szept. 22., 1861. okt. 7. HHStA IB Annexe 20b: Polizeikasse: Akten 1856-1871.

[79] Belcredi előterjesztése az uralkodónak, 1865. nov. 7. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge KZ 3395/1865.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1865. nov. 7. Ministerratsprotokolle VI/1. 176.

[80] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1866. máj. 4. Ministerratsprotokolle VI/2. 89..; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1866. szept. 5. Ministerratsprotokolle VI/2. 235.; Belcredi előterjesztése az uralkodónak, 1866. szept. 5. HHStA, Kab. Kanzl., KZ 3163/1866.

[81] Vö. Rechberg külügyminiszter átirata Plener pénzügyminiszterhez, Bécs, 1863. márc. 19. AVA, Finanzministerium, Präs. 1232/1863.

korteskedés 1848 előtti hagyományait követve) a kormánypárti választóknak a választás helyszínére történő beszállítására, ellátásukra. 1861 márciusában Šokčević például kérte 15 000 forint folyósítását egy sajtóorgánum megindítására „illír nyelven”. Ugyanekkor Vay Miklós 100 ezer forintot igényelt, hogy „.a küszöbön álló országgyűlési tárgyalásoknál a császári kormány részére barátokat tudjon toborozni". Mecséry az előbbi kérést támogatta, míg Vayét nem.[82] 1865 tavaszán Ivan Mažuranić horvát kancellár 30 000 forintot igényelt efféle célokra, Majláth magyar kancellár pedig a küszöbön álló országgyűlés egészére nézve 500-600 ezer forintra becsülte a szükséges összeget! Plener pénzügyminiszter ugyan az igényeket nem utasította kategorikusan vissza, de mindjárt jelezte, hogy már a horvát kancellár által igényelt összeggel is átlépik 200 000 forintnyi éves keretösszeget, s csak részletenkénti folyósítást tartott elképzelhetőnek. Az is kiderült, hogy az efféle kiadásokat korábban is igyekeztek könyvelési manőverekkel eltüntetni az ország- és tartománygyűlések, illetve a birodalmi tanács képviselőinek szeme elől: előlegként fizették ki azokat, majd utólag kértek költségtúllépésre engedélyt a birodalmi tanácstól. A Legfelső Számvevőszék elnöke úgy nyilatkozott 1865-ben (nem tudjuk, mennyire hihetünk neki), hogy 1862–1863-ban több mint két millió forintot költöttek el Magyarországon efféle könyvelési technika mellett!!! Az 1863-as erdélyi országgyűlés ideje alatt Nádasdy kancellár 100 ezer forinttal rendelkezett, a birodalmi tanács 1865-ben tárgyalta az elszámolást, s nem hagyta jóvá, hogy azt teljes egészében központi forrásból fedezzék, az országos alapot kívánták igénybe venni efféle célra. A horvát és a magyar kancellár azonban ezt ellenezte, mivel az országos alapokról elszámolást kellett az adott országgyűlések elé tárni, s ezt el akarták kerülni. Az uralkodó engedélyezte, hogy külön titkos pénzalapot hozzanak létre kifejezetten a magyar országgyűléssel összefüggésben lévő titkos kiadásokra, s 20 000 forint előleget ennek terhére a kancellár felhasználhasson.[83] Nem tudjuk azonban, végül mekkora összegre rúgtak a teljes ilyen jellegű kiadások az elnyúló országgyűlési tárgyalások idején 1867 tavaszáig. Ezen adatok fényében majdhogynem eltörpülni látszanak a rendőri titkos alap kiadásai.

[82] „..bei den bevorstehenden Landtags-Verhandlungen für die kaiserliche Regierung Freunde werben zu können", Mecséry előterjesztéstervezete Ferenc Józsefnek, Bécs, 1861. márc. 27. HHStA, IB BM 59/1861.
[83] A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1865. márc. 20., márc. 30. Ministerratsprotokolle V/9. 229-230., 248-250.

A rendezett visszavonulás – az államrendőrségi hálózat felszámolása Magyarországon 1867-ben

1867 januárjában már intenzív tárgyalások folytak Bécsben, melyek közvetlenül előkészítették az Andrássy Gyula gróf vezette magyar kormány kinevezését február 17-én és annak nyomán a politikai intézményrendszer teljes átalakítását. A rendőri szervezet azonban már csak tehetetlenségi nyomatéka folytán is egyelőre a régi mederben folytatta működését. Worafka ontotta a bécsi minisztérium számára a bizalmas forrásból származó információkat az országgyűlési tárgyalásokról, az elégedetlenségről tanúskodó lakossági megjegyzésekről és így tovább. E napi rutin sodrásában február 20-án még azt is kérte a már éppen csak létező, az ügyek átadásával bajlódó helytartótanács elnökségétől, hogy mivel 400 forint híján elköltötte a január eleje óta számára átutalt 3000 forintnyi bizalmi pénzt, további 3000 forintot utaljanak ki a részére. A rendőrminisztérium azonban közölte a helytartótanács elnökségével, hogy az új viszonyok között ezt nem látja indokoltnak, sőt a megmaradt 400 Ft-ról is sürgősen kérték az elszámolást. Erről értesítették közvetlenül Worafkát is, azonban azt is hozzátették, hogy a jövőben az államrendőrségi alapból közvetlenül a minisztériumtól – azaz a helytartótanács, illetve a magyar minisztérium megkerülésével – részesedhet majd.[1] Ez persze közvetett bíztatást is jelentett az informátori hálózat további működtetésére.

De más vonatkozásban is igyekezett a rendőrminisztérium intézkedni a magyar kormány háta mögött. Február 22-én Andrássy és a belügyminisztérium vezetője, Wenckheim Béla báró szóban arra utasította a magyarországi rendőri szervezet első embereként Worafkát, hogy további utasításig folytassa hivatali működését.[2] Ugyanezen a napon azonban Protmann és Nečasek a következő utasítást vetette papírra Worafka számára: „Ahogy Magyarországon a körülmények alakulnak, könnyen meglehet, hogy

[1] Hogy milyen intenzív információgyűjtés folyt, mutatja, hogy január elején kapta Worafka az első részletet, 1200 Ft-ot, s a hónap közepén már igényelte a további 1800 Ft-ot. Jelentése szerint az összesen 3000 Ft-ból összesen 1200 Ft-ot utalt ki az aradi, temesvári, kassai és debreceni rendőrbiztosságnak, illetve a pozsonyi rendőrigazgatóságnak. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1867. febr. 20., a helytartótanács levele a rendőrminisztérium elnökségéhez, Buda, 1867. febr. 22., levélfogalmazvány a helytartótanács elnökségéhez, illetve Worafkához, Bécs, 1867. febr. 25. HHStA IB BM 1230/1867. A február 25-i levelet lásd még: MOL D 191 24.IV.1867. Részletesen lásd: Deák: Egy régi politikai rendszerváltás és az államrendőrség

[2] Worafka jelentése a rendőrminisztériumhoz, Pest, 1867. márc. 10. HHStA, IB BM 1572/1867.

bekövetkezik az a pillanat, amikor a még létező császári–királyi rendőri hatóságoknak azonnal be kell szüntetniük tevékenységüket. Erre az esetre tekintettel szükséges, hogy az ügynökkérdésben már most előkészületeket tegyünk, hogy a használható és megbízható ügynököket zavar nélkül azonnal innen közvetlenül át tudjuk venni. Ezért felkérem Önt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket arra, hogy adott esetben késlekedés nélkül képes legyen az ilyen levelezők átadását lebonyolítani. … A kevésbé használható ügynököket egyébként is kénytelenek vagyunk sorsukra hagyni."[3] Ezzel felkészültek arra, hogy a leghasználhatóbb ügynököket központi levelezővé átminősítve átmentsék az ügynöki hálózat töredékét az új periódusra.

Ezután Worafka – ahogy arra már utaltunk – március folyamán bekérte a helyi rendőri hatóságok vezetőitől az általuk alkalmazott ügynökök adatait, annak feltűntetésével, közülük ki lehet alkalmas arra, hogy közvetlenül, napi irányítás nélkül a bécsi rendőrminisztérium levelezője legyen, azt vállalja-e az illető, s ha igen, milyen feltételekkel.

Közben a bécsi kormányzat igyekezett gondoskodni a használhatónak ítélt magyarországi rendőrhivatalnokok jövőjéről. Március 8-án Beust báró osztrák miniszterelnök–külügyminiszter Andrássyhoz intézett iratában kifejtette: a magyarországi rendőri szerveket utasította, hogy amúgy is csak az államrendőrségi ügyekre korlátozódó tevékenységüket a jelenlegi tényállás „tapintatos figyelembevétele mellett" Andrássy későbbi rendelkezéséig folytassák. Emellett Andrássy jóindulatába ajánlotta a nehéz helyzetbe került rendőrségi hivatalnokokat, hivatkozva arra, hogy a közel 80 fő közül 35-en magyarországi születésűek, bírják a magyar nyelvet, praktikus ismeretekkel rendelkeznek, így alkalmasak lennének arra, hogy a megalakuló magyar rendőri–közigazgatási szervek alkalmazzák őket.[4]

Március 9-én a magyar minisztertanács ülésén Wenckheim bejelentette, hogy Worafkát Bécsből utasították, hogy a magyar kormány rendelkezéseit várja, aminek folytán Worafka a belügyminiszter „rendelkezése alá helyezte" magát. A minisztertanács

[3] „Wie sich die Verhältnisse in Ungarn gestaltet haben, könnte leicht ein Moment eintreten, in dem die dermal noch bestehenden kk. Polizeybehörden ihre Thätigkeit augenblicklich einstellen müßten. Es scheint für einen solchen Fall nothwendig, in Bezug auf das Konfidentenwesen schon jetzt Vorbereitungen zu treffen, damit die verwendbarere und verläßlichern Agenten ohne Störung sofort hier unmittelbar übernommen werden könnten. Ich ersuche daher E…, das Entsprechende einzuleiten, damit Sie in der Lage wären, im gegebenen Falle ohne Verzug Ihre bestimmte Anträge wegen Übernahme solcher Korrespondenten zu erstatten, …. Die minder brauchbaren werden wohl allerdings ihrem Schicksale überlassen werden müssen." HHStA, IB BM 1230/1867.

[4] „unter taktvoller Beachtung der gegenwärtigen Sachlage", Beust átirata Andrássy Gyulához, Bécs, 1867. márc. 8. MOL K 148 1867-IV-523.

ekkor arról határozott, hogy egyelőre valamennyi rendőri szerv folytassa tevékenységét.[5] A külső szimbólumokban azonban már észrevehető volt e téren is a rendszerváltásra való előkészület: a pesti rendőrigazgatóság épületéről levették a sasos császári címert, a kapu előtt már nem állt őr, megszűnt az időszaki sajtó rendőri ellenőrzése is.[6]

A korábbiakban ismertettük már az állami rendőri hatóságok feloszlatásának menetrendjét március–április folyamán, arra most részletesen nem térünk ki. Beust április közepe táján értesítette a magyar vezetőket arról, hogy intézkedett, hogy a császári rendőrhivatalok irataiból szolgáltassák ki a magyar miniszterelnöki hivatal részére az „iktatókönyveket a mutatókönyvekkel együtt, az államrendőrségi ügyekre általában vonatkozó feljegyzéseket, különösen azokat, melyek az olaszországi magyar légió tagjaira, az emisszáriusnak minősített személyekre, stb. vonatkoznak, továbbá a sajtó-, az egyesületi és a fegyverügyekre vonatkozó rendelkezésre álló aktákat”.[7] Nem került tehát sor a teljes iratanyag átadására, az informátori rendszer működésével közvetlenül összefüggő iratok minden bizonnyal ekkor is Bécsbe vándoroltak.

A színfalak előterében zajló igen mozgalmas események mellett a háttérben észrevétlenül folytatódott az ügynökhálózat átalakítása és részleges leépítése.

Worafka a maga jelentését Beustnak a Pest–Budán alkalmazott ügynökökről március 5-én küldte el.[8] Ebben elmondta, hogy tíz állandó alkalmazottja közül a jelentés megírásának időpontjában csak hat személy válasza állt rendelkezésre, de jellemző, hogy közülük mind a hatan készen álltak a további szolgálatokra. Közülük azonban Czappelt közismert szószátyársága és közlékenysége miatt kevésbé használhatónak minősítette, illetve Pethes esetében jelezte, hogy ő nem rendelkezik kellő gyakorlattal az írásbeli érintkezésben, vele csak szóban lehetne a kapcsolatot tartani, ahogy „Madarasz”-nál is megjegyzi, hogy nem gyakorlott tollú író.

Érdemes egy pillantást vetni arra is, ezek a személyek milyen feltételekkel vállalták a levelezői szerepet: egy bécsi magáncímre kívántak levelezni, s hogy megbízatásukról Worafkán kívül senki sem tudjon Magyarországon. Honoráriumként „Ullmann”, „Madarasz” havi 200 Ft-ot, Beermann, „Illés” havi 80 Ft-ot kért, Czappel a minisztériumra bízta volna érdemeinek megfelelő honorárium megállapítását. De „Illés” a honoráriumot csak személyesen lett volna hajlandó negyedévenként átvenni Bécsben, ezért útiköltségtérítést is kért. Worafka azzal a megjegyzéssel zárta jelentését, hogy maga

[5] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867. márc. 9. MOL K 27
[6] A pesti rendőrigazgatóság. 1848 1867. márc. 14. 4.
[7] Beust átirata Wenckheim Bélához, Bécs, 1867. ápr. 17. MOL K 148 1867-IV-813.
[8] Worafka jelentése a rendőrminiszterhez, Pest, 1867. márc. 5. HHStA IB BM 1230/1867.

is igen óvatosan járt el az ügynökeivel fenntartott viszonyban, ezért bármely ügynökkel bármely pillanatban képes megszakítani a kapcsolatot anélkül, hogy az bármiféle kellemetlen bonyodalommal járna.

A többi rendőri szerv jelentését Worafka csak jóval később, április 17-én, csaknem a rendőri szervek felszámolásával egyidőben juttatta el főnökeihez.[9] Prenninger, a kassai rendőrbiztosság vezetőjének mind a hat ügynöke késznek nyilatkozott a levelezői feladatra, az addigi szerény honorárium fejében is. Podolsky ügynökei közül már többen (például Gallina Frigyes rózsahegyi adóalfelügyelő, Róth Mór komáromi főjegyző) jelezték, nem vállalják a további szolgálatot, akadt olyan személy (Anton Robel, akkor éppen a miavai cs. kir. adóhivatal pénztárnoka), aki csak honorálás nélkül volt erre hajlandó. Néhány ügynökét maga Podolsky nem tartotta alkalmasnak a levelezői posztra. A többség mindemellett készen állt (de közülük egy – mint Podolsky írta – félreértette Podolsky levelét, s azt hitte, a magyar kormány részére kellene bizalmas jelentéseket írnia, s hogy hajlandó lenne-e Bécs levelezője lenni, még meg kell újra kérdeznie!), a legmagasabb árat a pozsonyi főreáliskola tanára, Eduard Mack szabta (havi 120-150 forint). Leiser temesvári rendőrigazgató ügynökei közül kettőt (Zenon, Janković) nem ajánlott, a másik kettő készen állt a további szolgálatra. Azt ajánlotta Leiser, hogy a pétervárádi várparancsnokot lehetne egyfajta közvetítői feladatra felkérni. Az aradi rendőrbiztos csak egy konfidenst ítélt alkalmasnak a levelezői feladatokra (Hamvay Józsefet), s ő kész is volt arra negyedévenkénti 120 forint honorárium ellenében. A debreceni rendőrbiztos egyetlen ügynökét sem minősítette alkalmasnak levelezői posztra, mivel valamennyiüket esetről–esetre instruálnia kellett, felhívni figyelmüket a megfigyelendő dolgokra.[10] Összesen tehát körülbelül huszonöt főt ajánlottak biztosan a magyarországi rendőri vezetők a rendőrügyek bécsi vezetőinek figyelmébe (nem tudjuk, hogy Worafka fennmaradt négy ügynöke végül milyen választ adott, s az iratok között nem maradt fenn a soproni rendőrbiztosság vezetőjének jelentése sem).

---

[9] Worafka jelentése a rendőrminiszterhez, Pest, 1867. ápr. 17. HHStA IB BM 1230/1867.

[10] Az ajánlott személyek a következők (megtartva a jelentésekben szereplő németes névalakot): Franz Pawliček, Franz Reipal, Ignaz Krutsay, Gustav Seemüller, Tobias Klein, Stefan Kövesdy (a kassai rendőrbiztos javaslata); Anton Robel, Johann Hniliczka, Johann Kucharz, Alexander Konisch, Franz Russig, Eduard Krschka, Josef Vohanka, illetve Eduard Mack professzor (a pozsonyi rendőrigazgató javaslata); Jakob Campi, Peter Jäger (a temesvári rendőrigazgató javaslata); Josef von Hamvay (az aradi rendőrbiztos javaslata). Ezen kívül ugyanitt fennmaradt ugyanebben az aktában egy levél Thobias Uiberall aláírással keltezés nélkül ismeretlen személyhez, amiben a levélíró vállalkozik a Zala, Somogy, Sopron és Vas megyei levelező posztjára legalább évi 600 Ft-ért. A levélre ceruzával ráírva a levélíró valódi neve: Ludwig von Horváth. A vidéki rendőri szervek vezetőinek jelentéseit Worafkához (1867. március–április) lásd: HHStA IB BM 1230/1867.

Miközben megtörténtek az előkészületek az informátori hálózat feloszlatására, zavartalanul folyt tovább a megszokott csatornákon keresztül az informátorok „működtetése", egészen április elejéig küldte Bécsbe Worafka az ügynöki jelentésekre alapuló összefoglalóit a magyarországi helyzetről: mindenekelőtt természetesen Pest–Budáról (köztük az országgyűlési tárgyalásokról), de Trencsénből, Nyitrából, Szatmárból, Nagybecskerekről keltezett jelentésekkel is találkozunk. Érthetően nagy figyelmet szenteltek a honvéd egyleti szerveződésnek.[11] Külön számon tartották a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmakról beérkező híreket.[12]

Worafka április közepi jelentését a rendőrbiztosok személyi javaslatairól valószínűleg még meg sem kapták azonban felettesei, amikor egy nappal később, április 18-án utasították őt, hogy a rendőrbiztosokat és Podolsky rendőrigazgatót is utasítsa az ügynökökkel való kapcsolat azonnali megszakítására. Worafka 20-án jelenti, az utasítást végrehajtotta.[13] A magyarországi rendőri szervek április 30-án szüntették be tevékenységüket, addigra tehát a helyi rendőri szervek helyben alkalmazott ügynökeit szélnek eresztették. Nem állnak rendelkezésünkre források arra vonatkozóan, pontosan mi történt a megszűnt rendőrigazgatóságok iratanyagával, de mivel azok nem maradtak fenn, biztosak lehetünk, hogy azokat részben vagy egészben sürgősen Bécsbe szállították, ami pedig fennmaradt, azt helyben megsemmisítették.

Április folyamán azonban – ahogy erről már szintén szó esett – a meglévő bécsi központi levelezőket illetően is nagy revíziót rendelt el Beust, aminek a fő motívuma az államháztartás helyzetének javítása, a kiadások lefaragása volt, közvetve függött az csak össze a magyarországi politikai átalakulással. Beust részletes kimutatásokat kért a titkos rendőri pénzalapból a birodalom egyes tartományaiban kifizetett pénzekről, részletes listákat a külföldön és belföldön alkalmazott bizalmi levelezőkről, valamint a bármilyen jogcímen ebből a pénzalapból kegydíjat, nyugdíjat, stb. húzó személyekről.[14] A levelezőként számon tartott személyekről már részletesen szót ejtettünk a korábbiakban. Ki kell még térnünk azonban a kegydíjat kapók listájára. Közöttük találjuk a linzi internálásban élő Görgey Artúrt, Asbóth Lajost, Lewis Lajost, továbbá Péchy Ferenc

[11] „Honvéd-Umtriebe" címmel gyűjtőakta. HHStA, IB BM 749/1867.
[12] Például „Siebenbürgen" címmel gyűjtőakta 1867 elejéről. HHStA, IB BM 212/1867.; Worafka jelentései, 1867. jan–febr. Uo. BM Kt. 392.; „Croatien (mit Militärgrenze)" címmel gyűjtőakta 1867 tavaszáról. Uo. 694/1867.
[13] Utasításfogalmazvány, Bécs, 1867. ápr. 18., Worafka jelentése a miniszterhez, Pest, 1867. ápr. 20. HHStA, IB BM 1230/1867.
[14] Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA, IB BM 2363/1867.; „Entlassane Konfidenten" HHStA, IB Annexe, Kt. 21.

császári kamarást, aki még 1848–1849-ben szerzett magának érdemeket,[15] valamint Gabriel Jasmagyot[16] és Karl Šturt[17].

Az összeírás persze csak további intézkedések előkészítése volt: egyes levelezőket elbocsátottak, mások fizetését redukálták.[18] Az elbocsátottak közé kerültek a magyarországi vidéki levelezők mindannyian Wargha kivételével. A pestiek közül Schwarzer szintén ebbe a kategóriába tartozott. Lichtensteinről és Péterffyről nincs információnk, az utóbbi egyébként 1875–1882 között a házi ipar és az ipari oktatás szervezésének kormánybiztosa volt. Fenntartották viszont a kapcsolatot Czappellel (1877-ig van nyoma számára történő kifizetéseknek), Békessivel (egészen 1875-ig), Gelichcsel (őt 1867. augusztus 1-jén a honvédelmi minisztérium egyik osztálytanácsosává nevezte ki az uralkodó Andrássy előterjesztésére,[19] 1870-ben honvédezredes, 1878-ban vezérőrnagyi címmel nyugalmazták; 1867 augusztusában úgy nyilatkozott, készen áll a további titkos levelezői tevékenység folytatására. 1868. márciusig egészen biztosan küldik neki Bécsből a havi 150 Ft-ot, a nyilvántartás szerint 1870 májusában szép csendesen kimaradt), Gyrával (1868-ig tavaszáig biztosan), Szekulits Istvánnal (1873-ig maradt fenn nyoma a kapcsolattartásnak – érdekességképpen megjegyezzük: Szekulits 1867 nyarán rendkívüli segélyt kért a magyar pénzügyminisztériumtól, amely Wenckheim Bélához továbbította a kérvényt, s bár az iratokból egyértelműen nem derül ki, de feltételezhetően kapott segélyt[20]). Mint láttuk, Ludasi Mórral is folytatódott a kapcsolat, magas honoráriumát továbbra is hiánytalanul folyósították 1870 végéig.

A nyilvántartásokból az is kiderül, hogy az elbocsátások mellett jöttek új bizalmi levelezők is, feltételezhetően szerepel köztük a magyarországi rendőrigazgatók által javasolt személy is, de ennek pontos kimutatása még további szisztematikus vizsgálatokat igényelne. Említhetjük a korábban megnevezett Balogh Viktort, aki a reformkori híres barsi ellenzéki követ, Balogh János fia, a honvéd hadseregben szolgált, majd törökországi

---

[15] Pest-Pilis megye volt főispánja 1848 előtt, 1848-ban lojális szolgálatokat tett, 1848 márciusában egy az uralkodóhoz berontani készülő küldöttséget „szelídített" meg, október 6-án pedig ő vitte meg Schönbrunnba az újabb bécsi forradalom hírét. Ennek elismeréseként évi 1200, illetve később 1500 Ft-ban részesült. Az összeget azonban 1852-ben évi 600 Ft-ra mérsékelték.

[16] Jasmagy még 1867-ben is évi 1250 Ft-ot kapott, Laibachban (Ljubljana) élt.

[17] Štur a 62. gyalogezred kadetja volt, még Mecséry rendőrminiszter engedélyezett számára Dr. Szebereny garnizonlelkész indítványára havi 7 Ft összeg kifizetését. A rendőrségi feljegyzésből nem világos, miféle szolgálatokat végzett ezért cserébe.

[18] Az erre vonatkozó forrásokat lásd: „Entlassene Konfidenten". HHStA IB Annexe, Kt. 21.; „Konfidentenberichte". HHStA, IB, Annexe Kt. 22-26. A takarékosság érintette a nyugdíjban, kegydíjban részesülőket is.

19 Andrássy előterjesztése az uralkodó számára, Buda, 1867. júl. 12. Ferenc József augusztus 1-jén hagyta jóvá. MOL K 26 1867: 780.

[20] BM aktafeljegyzések, 1867. júl. 15., júl. 16. MOL K 26 1867:808, 818.

menekültként kapott kegyelmet. Őt hivatalosan 1867. szeptember 1-jével vették „állományba”. A kimutatásokban nyomon követhető módon 1867 augusztusa és 1868 februárja között kapott havi 100 Ft-ot. Balogh minden bizonnyal Worafka valamelyik meg nem nevezett ügynökének egyike volt.[21]

S voltak ebben az időszakban is önként jelentkezők. 1867 szeptemberében például Karl August Haász ajánlkozott az uralkodónak arra, hogy mivel 300 mérföldnyi körutat tett Magyarországon, észrevételeiről szívesen beszámolna neki személyesen is. Szekulicstól kértek információkat róla, a válasz beérkezett, de tartalmát nem ismerjük. A rendőrségi nyilvántartásokban mindenesetre nincs nyoma, hogy kapcsolatba léptek volna vele.[22]

A kapcsolattartás a levelezőkkel a megszokott utakon és módokon történt, a levelezők bécsi post restante címekre küldték jelentéseiket, amennyiben pedig konkrét információk beküldésére kívánták a levelezőt felszólítani, a levelet egy meg nem nevezett újságszerkesztőség nevében fogalmazták, mintha valami hírlapi tudósítást kértek volna be megbízottjuktól.[23]

A titkos rendőri alapból folyósított összegek kifizetéséről készült kimutatások szerint 1869-ben a következő levelezőket tartották számon Magyarországról: Birnbaum (havi 80 forint, Birnbaum Gusztáv irodalmár Pesten, 1868 októberétől alkalmazzák), Czappel (100), Gelich (150), Szekulits (100), Ujváry (200 forint, feltehetőleg továbbra is Franz Ritter von Gyra fedőneve ez), Wargha (125), Békessi (100), Fiebich (80 forint, őt nem tudjuk azonosítani). Az egy évvel későbbi lista csak kevés változást tartalmaz: Békessi már csak havi 50 forinttal szerepelt, eltűnt Gelich, viszont megjelent „Julius Lang” havi 150 forinttal. Eszerint 1870-ben évente 10 620 forintot költött a bécsi rendőri vezetés a magyarországi levelezők honoráriumára. Emellett egy listán („*Als mit Honoraren aus den Verlägen des Dep. II. der Pr. S. betheilte, jedoch zu demselben in keinen Beziehungen stehende Personen können bezeichnet werden*”) feltűnik Ludasi neve is (még mindig a havi 333 forinttal), nem tudjuk, érdemeire való tekintettel teljesítmény

[21] „Entlassene Konfidenten”. HHStA, IB, Annexe, Kt. 21.; az iratok között fennmaradt Balogh egyik 1867. novemberi jelentésének német nyelvű kivonata is hamis bankjegyek terjesztőiről. HHStA, IB, BM 6035/1867.

[22] Karl August Haász beadványa az uralkodóhoz, Debrecen, 1867. szept. 3. és levélfogalmazvány Szekulics Istvánhoz, Bécs, 1867. szept. 17. Az iratra ceruzával rávezetve: „Antwort eingelangt.” HHStA, IB BM 5052/1867. Az 1863-ban kiadott tiszti címtár szerint Haáz Károly Debrecenben szállásolási főbiztos volt, feltehetőleg vele azonosítható a levélíró. Magyarország tiszti névtára 1863 165.

[23] „Kedves barát! A szerkesztőség, amelynek alkalmazásában állok, szeretne…” („Lieber Freund! Die Redaktion bei der ich in Verwendung stehe, wünscht…”) Levélfogalmazvány Szekulicshoz, Bécs, 1867. szept. 17. HHStA IB BM 5052/1867.

nélkül folyósították számára továbbra is a honoráriumot, avagy a korábbi gyakorlatnak megfelelően Ludasi a rendőri ügyekkel megbízott legmagasabb vezetőnek személyesen szállította bizalmas információit.[24]

Az uralkodó 1867. június 3-án döntött a hangulatjelentések intézményének megszüntetéséről. Ezután Beust arra utasította a német-szláv tartományok vezetőit és a belügyminisztert, hogy s jövőben időről-időre küldjenek neki információkat a fontos eseményekről, s fenntartotta magának a lehetőséget, hogy egy-egy fontosabb ügyről külön is tájékoztatást kérjen majd tőlük.[25] Ezzel az államrendőrségi információgyűjtés egyik állandó motorja megszűnt.

Zökkenőmentesen kialakult 1867 tavaszától a bécsi és a pesti kormányzat együttműködése a rendőri ügyek területén. 1867. március 27-én a magyar minisztertanács határozott arról, hogy az érintkezés a magyar miniszterek és a bécsi szakminisztériumok között a két miniszterelnök útján történik. Ha mégis szükséges és sürgős a közvetlen érintkezés, az a király személye körüli miniszteren keresztül történhet. De mindazon kérdésekben, melyek eddig Bécsben voltak összpontosítva – azaz a rendőri ügyekben is –, a határozat 1867 végéig megengedte az illető szakminiszterek közvetlen kapcsolatfelvételét is.[26]

1867 tavaszán mindenekelőtt a kiegyezési tárgyalások ellenében kifejtett aktív propagandával szembeni fellépés jelentette a közös nevezőt. 1867 januárjában például értesítette Beust a magyar kancellárt és Worafkát, hogy egy pesti levelező közölte velük a londoni emigráns Simonyi Ernő 1866 decemberében Perczel István szélbalhoz tartozó képviselőhöz intézett levelét, melyben azt írja, mindenképpen meg kell akadályozni a kiegyezést, mivel Poroszország meg akarja szerezni Észak-Sziléziát, így újabb háború várható. Klapka élvezi a poroszok bizalmát, s február 15-e körül K. D. (a konfidens szerint valószínűleg Kászonyi Dániel) Pestre utazik majd szóbeli közlés végett.[27] Az Andrássy-kormány megalakulása után is rendszeresen értesíti Beust Andrássyt vagy Wenckheimet a magyar emigrációnak a kiegyezés zavartalan lefolyását és azt követően a teljes politikai konszolidációt esetlegesen megzavaró tevékenységéről. 1867 őszén folyamatosan tájékoztatják magyar kollégáikat Berlinből és Párizsból szerzett értesüléseikről (Napóleon herceg éles Ausztria ellenes kirohanásairól, a Párizsban

[24] „Auslagen des geheimen Dienstes 1867–71". HHStA IB Annexe 20b Polizeikasse
[25] Beust levélfogalmazványa a német-szláv tartományok vezetőihez és a belügyminiszterhez, Bécs, 1867. jún. 5. HHStA, IB BM 3217/1867.
[26] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1867. márc. 27. MOL K 27
[27] Besúgójelentés, Pest, 1867. jan. 27. HHStA, IB BM 649/1867.

tartózkodó Vidacs János ebben játszott lehetséges szerepéről; Szilágyi Virgil berlini útjáról, stb.).[28]

Felhívták a figyelmet egy-egy hazai gyanús személyre is. Augusztusban például „bizalmas értesülésre" hivatkozva beszámoltak arról, hogy egy bizonyos Moritz Schindler, aki korábban állítólag Bécsben vasúti és omnibusz ügynökséget tartott fenn, Pesten Andrássy és Deák ellen agitál, Deákot nyilvánosan hazaárulónak nevezi, s állítólag orosz és francia ügynök.[29] Andrássyék számára is világosnak kellett lennie, hogy az információk egy része csak magyarországi ügynököktől állhat Bécs rendelkezésére, de ezt – legalábbis a fennmaradt iratok tanúsága szerint – nem tették szóvá.

Külön feladatot jelentett a koronázási ünnepség biztosítása, melyben természetesen a magyarországi bizalmiaknak is jutott szerep. Beust június elején Pest–Budára küldte Albert Lefler rendőrségi tanácsost, a bécsi rendőrigazgatóság hivatalnokát a biztonsági intézkedések koordinálására, aki a közvetlen szervezésbe nem kapcsolódhatott be, csak „megfigyelő tevékenység"-et folytathatott. A bécsi központi levelezők közül négy főt, vélhetően Békessit, Szekulicsot, Gyrat és Czappelt levélben felszólították, hogy bármiféle észrevételükkel Leflerhez forduljanak.[30]

A magyarországi belügyminisztérium is megosztotta információit Béccsel. 1867. március végén például Andrássy Gyula arról számolt be a bécsi külügyminisztérium elnökségének, hogy egy bizonyos Andreas Breberin (a Pétervárad melletti Ireg lakosa) arról tett bejelentést, hogy Mihály herceg szerb fejedelem ellen Szerbiában egy összeesküvés van folyamatban, s hogy az összeesküvők Szerbiát és Magyarországot egyesíteni kívánják. Andrássy szerint nagy jelentőséget nem kell a közlésnek tulajdonítani, valószínűleg puszta pénzszerzés a motívuma, de azért továbbítja az információt. A külügyminisztérium viszont az osztrák miniszterelnökség rendőri ügyosztályához fordult, ahol Ladislaus Terzich levelezőt utasították, hogy szerezzen információkat Breberinről.[31] Június 6-án Ráday értesítette Schäfert, hogy Gál József, „egy

[28] Levélfogalmazványok Andrássy Gyulához, illetve Wenckheim Bélához, 1867. szept–okt. HHStA, IB BM 64/1867.

[29] Levélfogalmazvány Wenckheimhez, Bécs, 1867. aug. 2. HHStA, IB, BM 4241/1867.; 1867 szeptemberében pedig Beust arra hívja fel Andrássy figyelmét, hogy Kiss Károly nagyszebeni ügyvéd a szélbali Magyar Újság előfizetője, s a földtehermentesítési kötvények kapcsán a magyar kormány ellen agitál. Beust átirata Andrássyhoz, Bécs, 1867. szept. 27. HHStA IB BM 64/1867.

[30] Jelentésfogalmazvány Crenneville grófhoz, az uralkodó első hadsegédjéhez, Bécs, 1867. jún. 2. és levélfogalmazvány „M. B….y", „St. Sz….cs", „F. v. G….a" és „K. Cz..l." részére, Bécs, 1867. jún. 4. HHStA, IB BM 3255/1867.

[31] Meysenburg, a külügyminiszter államtitkárhelyettesének átirata a rendőrminisztérium elnökségéhez, Bécs, 1867. márc. 29. és levélfogalmazvány „Ladisl. T…ch" részére, Bécs, 1867. ápr. 1. HHStA, IB BM 2160/1867.

exaltált gépfeltaláló" feljelentést tett, miszerint egy ismeretlen bécsi egyéntől azt hallotta, hogy merénylet készül az uralkodó ellen a koronázás alkalmával. Bár – mint írta – nagy jelentőséget nem tulajdonítanak az információnak, de azért Gált őrizettel Bécsbe küldik. A bécsi kihallgatás alkalmával aztán nem derült ki semmi érdemleges információ, amiről viszont Bécsből értesítették Wenckheimet.[32] Más alkalmakkor a magyar belügyminisztérium kért és kapott információkat egyes személyekről.[33]

Külföldi emisszáriusok tevékenysége a birodalmon belül ismét csak kínálkozó alkalom lehetett az együttműködésre: 1867 nyarán több személyt kiutasítottak, mivel a birodalom több tartományában, köztük Magyarországon is hivatalosan nem engedélyezett gyűjtést folytattak egy Palesztinában felépítendő katolikus templom építése céljára.[34] Augusztusban arról kérnek Bécsből információt Wenckheimtől, hogy igazak-e az újságok – mi már tudjuk, „kacsa" – hírei, miszerint Garibaldi Pöstyénben fürdőzik s Pestre készül.[35] Szeptemberben arról írnak Andrássynak, hogy bizalmas jelentés szerint Pesten tartózkodik Georg Athanasi, a szerb hadsereg tisztje, aki volt honvéd tiszteket a szerb hadseregbe való belépésre buzdít.[36] Szintén szeptemberben Beust egy bizonyos Schöllerre hívja fel Andrássy figyelmét, aki feltehetően porosz ügynökként Párizsból Ausztria–Magyarországra érkezik. Kandó Kálmán miniszteri tanácsos értesítette erről Wenckheimet, aki a megyei főispánokat és a főkapitányokat, a szabad királyi városi polgármestereket és az erdélyi királyi biztost tudósítja majd erről.[37] Egy hónappal később egy Pesten tartózkodó fiatal moszkvai jogászra, Basil Gubinra (Kubin) hívják fel Bécsből a figyelmet mint orosz emisszáriusra.[38]

A két birodalomfél rendőri szervei tehát zökkenőmentesen alakították ki a kiegyezést követő első hónapokban az együttműködés csatornáit és lehetséges terepeit. Az együttműködés mellett azonban – amint azt láttuk – Bécs továbbra is fenntartotta levelezői hálózatát, s újabb emberekkel tovább is építette. Ráadásul Ludasi Móron

[32] Ráday átirata Schäferhez, Buda, 1867. jún. 6., Beust levélfogalmazványa Wenckheim Béla báróhoz, Bécs, 1867. jún. 16. HHStA, IB BM 3345/1867., 3422/1867.
[33] 1867 szeptemberében például a prágai helytartóság információi alapján küldenek Bécsből Wenckheim kérésére adatokat a Szegeden lakó, Wenzel Knesch névre szóló papírokkal rendelkező Josef Woronieckiről. Levélfogalmazvány Wenckheimhez, Bécs, 1867. szept. 14. HHStA, IB BM 4841/1867.
[34] Levélváltás Beust–Wenckheim, illetve az utóbbi nevében eljáró Szlávy József között, Bécs–Buda, 1867. július–november, HHStA, IB BM 3847/1867.
[35] Levélfogalmazvány Wenckheimhez, Bécs, 1867. aug. 7. HHStA, IB BM 4300/1867.
[36] A bizalmas jelentés szerint az illető bajai születésű, Esztergomban volt kereskedő, aztán 1848–1849-ben honvéd, sumlai emigráns, s azután lépett szerb katonai szolgálatba. Levélfogalmazvány Andrássyhoz, Bécs, 1867. szept. 15. HHStA, IB BM 5061/1867.
[37] Beust nevében átirat Andrássyhoz, Bécs, 1867. szept. 14., Kandó Kálmán átirata Wenckheimhez, Buda, 1867. szept. 17. MOL K 150 1867-III/R-16-3937.
[38] Levélfogalmazvány Wenckheimhez, Bécs, 1867. okt. 6. HHStA, IB BM 5354/1867.

keresztül a magyar kormányzati elit legbelsőbb köreibe is bepillantást nyerhetett 1869 nyaráig. Nem tudjuk, a magyar kormány rendelkezett-e hasonló bizalmasokkal a birodalom másik felén, erre vonatkozóan a fennmaradt hivatalos iratanyag nem nyújt semmiféle támpontot. De az valószínűsíthető, hogy az ugyanazon birodalom két felének rendőrsége közötti viszonyt a motivációk és érdekek sokszínű és bonyolult hálózata alakította a későbbiekben is.

1867 tavaszán tehát – ahogy az 1860-1861-ben is történt – a bécsi kormányzat sikeresen igyekezett eltűntetni korábbi rendőrségi informátori hálózatát a megalakuló magyar kormányzati szervek elől, sőt központi levelező hálózatának legfontosabb személyeit továbbra is „működtetni” tudta a lelepleződés veszélye nélkül. Az Andrássy-kormányzat láthatóan nem tett különösebb erőfeszítéseket a korábbi informátori rendszer „leleplezésére”, pedig a „közvélemény” nyomása igen nagy volt e tekintetben, legalábbis a fővárosban 1867 tavaszán. A hatalomra kerülő régi–új politikai elitek reakciói a besúgók terhes örökségével, s tegyük hozzá, aktív tevékenységükkel kapcsolatban is nagyon hasonló volt ebben az évtizedben. Ahogy az októberi diploma utáni rendszerváltás ókonzervatív elitje érdekeltnek érezte magát a múlt nyomainak eltűntetésében, s a közvélemény egyáltalán nem kapott tőlük segítséget a múlt feltárásához, az 1867. tavaszi, radikalitásában az addigiakat felülmúló újabb politikai fordulat utáni időszakban – s igaz ez az 1875 utáni időszakra is, amikor Tisza Kálmán miniszterelnök személyében az ellenzék egyik korábbi csoportja is kormánypozícióba kerül – sincs jel a politikai színpad előterében a feltárás és rámutatás igényének. Nem tudjuk, a dualizmus szélbali ellenzéke hatalmi pozícióba kerülve hozzájárult volna-e a múlt kompromittált szereplőinek nyilvánosság elé citálásához – az 1906–1909 közötti rövid időszakban, amikor a korábbi ellenzék adta a kormányt, mindenesetre nem történtek látványos „leleplezések” –, de úgy tűnik, a 19. század kormányzati pozícióba jutott politikai elitjei inkább a fátyolvetés, mint a szembenézés politikáját választották. A mindenkori politikai ellenzék vallotta csak magáénak a rámutatás és a társadalmi megbélyegzés igényét.

„Zsandáros és policzájos idők” – társadalmi védekező mechanizmusok

A rendőri ügyek felelősei természetesen jól tudták, hogy a magyar korona országaiban már önmagában a cs. kir. rendőrhatóságok felállítása gyanakvást kelt, s az állampolgárok azonnal veszélyeztetve érzik magukat. Ennek megfelelően a propaganda eszközeivel történtek kísérletek a szervezet népszerűsítésére és az aggályok eloszlatására. Az akkoriban még az alkotmányos birodalmi centralizáció híveként fellépő Pesti Napló szerkesztői például 1850. november végén tárgyalták a „minden alap nélkül szűkölködő többnemű valótlan állitások és hirek”-et és „aggodalmak”-at, „mellyeket egy nagyobb hatáskörrel bíró rendőrségi hivatal felállításánál, főleg a magyar érezni szokott, ki eddig a rendőrséget csak a magános élet titkainak kutatásával szokta ugyanazonosítni”, s meggyőzni igyekezett a közvéleményt a cikk írója, hogy az új hatóság kizárólag a „személy- és vagyonbátorság biztosításá”-t fogja feladatának tekinteni, s hogy „a hivatalában szigorú és pontos, de [azt] egyszersmind a szigorú humanitással olly ritka harmoniába hozni tudó derék Protman ur” személyisége egyébként is kezeskedik arról, hogy a rendőrség saját körén belül marad, s nem téved az állampolgárokat gyanakodva fürkésző titkolt leselkedő szerepébe.[1] Ezt persze az 1849 késő nyara óta a politikai megtorlás és megfélemlítés légkörében élő közönség aligha hitte el. A kormányzati propaganda ellenére kezdettől ellenséges várként tekintettek a rendőrségre, bár dokumentálni ezt nem sok forrással tudjuk, hiszen épp a szigorú rendőrségi megfigyeléstől tartva a kor embere kerülte a kompromittálónak ítélhető gondolatok leírását. A kevés kivétel közül idézhetjük Waltherr Imre pesti lakos naplóját 1850 elejéről: „A kormányzat legzsarnokiabb tettei közé tartozik az alattvalók magáncselekedeteinek titkos kémkedő vizsgálata; és e piszkos intézmény minélinkább [!] nyomja az alattvalókat, annál inkább vész és csökken a kormány iránti tisztelet és ragaszkodás.”[2] Az 1860–1861-ben vagy később született visszaemlékezések már

[1] „Pest, nov. 24.” „:g:” szignóval, Pesti Napló, 1. évf. 215. sz. 1850. nov. 26. Gulyás írói álnév lexikona szerint ezt a szignót Greguss Ágost használta a lap hasábjain, ismereteink szerint azonban ő csak 1852-től lett a Pesti Napló munkatársa. Gulyás: Magyar írói álnév lexikon I. 173.
[2] Waltherr Imre naplója 83.

tömegesen számot adnak a kortársak véleményéről. Igen ellentmondásosan nyilatkoznak azonban több tekintetben is. Mindenekelőtt hangsúlyozzák ugyan az állandó fenyegető „argusz-szemek" jelenlétét a mindennapokban, de azt is hozzáteszik, hogy ezt nehézségek nélkül ki lehetett játszani: „A társadalom minden rétege el volt árasztva kémekkel, kik argusz-szemekkel kísérték a »gravirozottak« minden lépését. Azonban ezek mégis kijátszották őket. Volt számtalan hely a városban, hol teljes biztonságban érezhették magukat azok, kik nem csüggedtek…"[3] Másrészt magukról a rendőrbesúgókról is igen ellentmondásos képet festenek. Egyrészt átsüt a gyűlölet és megvetés soraikból (idézhetjük a későbbi határozati, majd balközép párti politikus, Várady Gábor 1851-ben papírra vetett naplósorait: „…a magyarokból vált s honfitársaink ellen kémkedő politikai spiczliket irgalmatlanul pusztitanám. Ezek a nyomorultak, ha, Istennek hála! csekély számuk el nem enyésznék a nagy tömegben, a legrutabb bélyeget üthetnék fajunk jellemére!"[4]), másrészt retrospektív megvilágításban a rendőrbesúgók már kevésbé veszélyesnek, sokkal inkább nevetséges, szánalmas figuráknak tűnnek. Fontos még rámutatnunk, hogy a közvélemény nemcsak a „zsandáros és policzájos" ötvenes évek jellemzőjének tekintette az intenzív rendőrségi megfigyelést, a hatvanas években sem tapasztalt változást ebben. Sőt Várady szerint ekkor még „sokkal erősebben járta a spiczliskedés", mint a Bach-korszakban, de – teszi hozzá – „annál ügyetlenebbül", s persze, folytatja, a „kémkedéssel" karöltve járt a „titkos feladás", azaz a „spontán" feljelentgetés gyakorlata is.[5] Hogy milyen képzetek éltek a kor emberének fejében a rendőrségi konfidenshálózat kiterjedtségére vonatkozóan, jól mutatja, hogy 1860 őszén arról suttogtak a fővárosban, hogy egy spicli lista terjed országszerte tizenháromezer [!] névvel Magyarországból és Erdélyből.[6] S az évtized végén legalábbis a fővárosi lakosság körében terjedő besúgólista az informátori rendszer éves magyarországi összköltségét

[3] Egressy Ákos: Pályám emlékeiből 54.; vö. Szilágyi Sándor például az „Arany ökör" fogadóban találkozó írói kör kapcsán írja: „Ennek a kaszinónak sem törvényei, sem restauratiói nem voltak, mégis minden jól ment. Hanem kémei s irigyei sem voltak – épen azért sem a rendőrség nem tudott róla semmit, sem a világ nem adott rá semmit. Pedig a szabad szó épen úgy nem volt kizárva, mint a critica." Szilágyi: Rajzok a forradalom utáni időkből 41.

[4] Várady: Hulló levelek 2. füzet 68. (Csak emlékeztetünk arra, hogy Várady testvére, Várady Ádám az 1860-as évek elején maga is a bécsi rendőrminisztérium, igaz, külföldön tevékenykedő ügynöke volt!)

[5] Várady: Hulló levelek, 2. füzet 224., 230.; vö. Vö. Egressy Gábor levele Ákos fiához, Pest, 1863. márc. 4.: „A gazdag emberek, a legjobbak is, vagy gyávák vagy igen óvatosak. Tudnotok kell azt is, hogy nálunk a kémrendszer tökéletesebb, mint bárhol a világon. Egyik barátom, kinek legszélesebb ismeretsége van, azt mondá, hogy e hazában nincs két ember, akiben megbízhatna avégett, hogy ez ügyet [az 1863-as levert lengyel felkelés menekültjeinek segélyezése céljából pénzgyűjtési akció indítását] vele közölje." OSzK Kt. Quart. Hung. 3064.

[6] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1860. nov. 25. HHStA, IB BM 7274/1860.

százezer forinton felüli tételnek becsülte.[7] Milyen védekezési stratégiákat alakított ki a társadalom a hatósági figyelő szemekkel szemben?

Egyrészt a kor embere igyekezett a magánélet köreibe visszavonulni, a köztereken pedig csak óvatosan vagy egyáltalán sehogyan sem véleményt nyilvánítani politikai vagy politikainak tűnő kérdésekben. Az ilyen értelmű rejtőzködés bizonyára a magától értetődő túlélési stratégiák közé tartozott. Ennél aktívabb védekezési lehetőségek is nyitva álltak azonban.

Mindenekelőtt éles szemmel figyelve próbálták azonosítani a rendőrség titkolt bizalmasait. Milyen tényezők segíthettek ebben? Idéztük már többször is a pozsonyi konfidens, Josef Lichtenstein esetét, aki, mivel túlságosan sűrűn látogatta a rendőrigazgatóság épületét, hamar lelepleződött a városi lakosság körében.[8] De nem volt feltétlenül szükség ilyen direkt bizonyítékra, hiszen a gyanakvás légkörében nagyon sok minden alkalmat adhatott a gyanúra, a túl kihívó magatartás éppúgy, mint a feltűnő visszahúzódás. Amikor például Szöllősy Nagy Ferenc 1853 április végén hazaérkezett az emigrációból Oravicára, de május elejéig nem mutatkoztak az utcán a feleségével, azonnal felröppent a hír, hogy „mindketten közléseket tettek a magas kormánynak a forradalom embereiről és törekvéseikről, valamint Meszlényinéről”.[9] Másrészt újra utalhatunk Noisser Richárdra: míg Szegeden feltűnő viselkedése, „demokrata körszakáll”-a és „Kossuth-kalap”-ja, majd francia cilindere keverte hamar – s megalapozottan – rendőrügynök hírébe, Erdélyben visszavonult életmódja szúrt szemet a helyi rendőrtisztnek.[10] De hogy minden apróság jelentéssel telítődhetett, mutatja az is, hogy a pesti lakosság körében némelyeknek azonnal feltűnt, hogy Wargha Istvánt 1853 szeptember elején nem katonai, hanem rendőrségi kísérettel szállították a Délvidékre a koronaékszerek után kutatva (s a gyanút azután megerősítette, hogy onnan visszatérve hamarosan elbocsátották), hiába terjesztette Wargha családtagjain keresztül azt, hogy

[7] Vö. Deák: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából 38.

[8] „Lichtensteint, ahogy a legtöbb itteni rendőrügynököt, a pozsonyi publikum széles körben ismeri, mivel naponta legalább egyszer megjelenik a rendőrigazgatóságon.” (Lichtenstein ist, wie die meisten der hiesigen Polizei-Agenten beim Presburger [!] Publikum allgemein bekannt, nachdem er täglich wenigstens einmal bei der Polizei Direction erscheint.”) Gosztonyi őrnagy jelentése Kempennek, Pozsony, 1854. márc. 24. AVA, OPB Präs. I. 1079/1854.

[9] „…sie beide der hohen Regierung Mittheilungen über die Revoluzions-Männer und deren Bestrebungen, wie auch über die Frau von Meszlenyi gemacht hätten”. A 9. csendőrezred parancsnokának jelentése Kempenhez, Temesvár, 1853. máj. 5. HHStA, IB BM 733/1853.

[10] Kivonat Leurs ezredes szegedi városparancsnok Heyntzel pest–budai katonai kerületi parancsnokhoz intézett jelentéséből, Szeged, 1853. máj. 11., Schelker nagyszebeni rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1853. jún. 2. HHStA, IB BM 12/1853.

Bajára szállították szembesítés céljából.[11] Forrásaink szerint nem volt ritka, hogy maga a konfidens lebbentette fel a fátylat titkos megbízatásáról. Az eddig említett példák mellett bizonyíthatjuk ezt azzal a példával is, hogy az emigráns Jósika Miklós báró felesége, Podmaniczky Júlia bárónő 1862 őszén figyelmeztette Jósika Kálmán báró szerkesztőt, hogy Bethlen (Bolnai) Miklós rendőrügynök. Ezt Bethlen korábban Teleki László gróf és Almásy Pál társaságában maga vallotta meg, bár megígérte, megszakítja kapcsolatait a rendőrséggel. A bárónő tudomására jutott azonban, hogy nem váltotta be ígéretét.[12] Az efféle vallomások motívumait nem ismerjük, lehetett egyszerű óvatlanság éppúgy, mint „felborozott" őszinteség, de, mint láttuk, gyakran a zsarolás eszközeként is használták ezt igazi vagy álkonfidensek.

Ha pedig sikerült azonosítani a vélt vagy igazi besúgót, a vele való társadalmi érintkezés minimalizálása lehetett a legkézenfekvőbb magatartás. A már szintén említett Bottyán Pált a Kossuth-dollárok vásárlásáért általa feljelentett két egyetemista társa fogságból való kiszabadulásuk után felelősségre vonta, mondván, „egy kapitány"-tól tudják, hogy Bottyán volt a feladó, s hogy ötven forintot kapott a feljelentésért. S persze ezt az információt nem rejtették véka alá. „Becsületes honfiságomért a romlott néptől számtalan mocskokat és kínokat szenvedek" – panaszolta. A diákok és a tanárok is elfordultak tőle, a diákok mindenkit figyelmeztettek besúgó voltára, hogy ne álljanak vele szóba, stb. De két jóakarója is volt, folytatta, aki mindezt elárulta neki, s figyelmeztette.[13] Bottyán panaszos sorai azt is megvilágítják, hogy nem csak a csöndes elkerülés, de a hangosabb szidalmazás is osztályrésze lehetett az ügynökként azonosított személynek.

A lakosság közvetlenül akkor tudta „megtorolni" az ügynöki mivoltot, ha a konfidens egzisztenciája a lakosságnak nyújtott valamiféle szolgáltatáson alapult, hiszen akkor egyszerűen nem vették igénybe azt. Erre magyarországi példát nem tudunk felmutatni, de demonstrálhatjuk ezt a lehetőséget egy csehországi kocsmáros példájával, aki egy nemzetközi szálakkal rendelkező pénzhamisítási ügyet leplezett le, s mivel a bírósági tárgyaláson fény derült személyére, elveszítette kuncsaftjait[14] – pedig ő nem is saját polgártársai politikai nézetei után szimatolt.

Az 1860-as évektől megjelent egy újabb társadalmi tiltakozási forma: névtelen fenyegető levelek küldése a kormány ágenseinek tekintett személyek számára. 1864.

[11] Vörös Antal: „Adalék a magyar korona eltalálásának történetéhez". MOL R 123 2. tétel
[12] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. szept. 23. HHStA, IB BM 4213/1862.
[13] Bottyán Pál levele „Alezredes Úr!" megszólítással (feltehetőleg Rottée-hez), Pest, 1856. jún. 28. „Vertrauliche Anzeige des Paul Botthyán". MOL D 44 1853:4900.
[14] A pénzügyminisztérium előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1856. ápr. 30. HHStA, Kab. Kanzl., Vorträge MCZ 1543/1856.

április elején Török János kapott egy magyar nyelvű fenyegető levelet, amit először felbontatlanul vissza akart juttatni a postára, mivel gyanúsnak találta a küldeményt, de azután kiszolgáltatta Worafkának.[15] 1867. január 2-án Mórocz István, a Gazdasági Egyesület titkára vett át egy pesti bélyegzővel ellátott anoním fenyegetőlevelet „te érdemjeles Gazember bitang honáruló!" megszólítással, mely szerint Mórocz „titoknoka, azaz spiclije" a „zsarnok kormánynak", s ezért nyilvános huszonöt botütéssel fenyegetik „bitang Gelics cimborájá"-val együtt.[16] Természetesen, mint látjuk, a névtelen levélben való fenyegetőzés egyáltalán nem csak a rendőrbesúgókként azonosított személyeket sújtotta,[17] s 1864-től kezdődően legalábbis 1867 tavaszáig „divatos" jelenség volt.

Rendőrügynöknek tekintett személy fizikai bántalmazásáról egyébként egyetlen eset kivételével nincs tudomásunk, abban az 1860 végén történt összetűzésben is talán inkább az érintettek alkoholfogyasztása és hirtelen felindultsága játszhatott szerepet, mint maga a besúgóvád, amely inkább spontán sértegetésnek tűnik, mint valódi meggyőződésnek.[18]

A védekezés egyedi, igen szélsőséges formája volt a mérnök–irodalmár Sasku Károlyé, aki az 1850–1860-as évek Pest-Budájának közismert alakja volt, ahogy jellegzetes öltözékében (magyar öltöny, vörös nadrág, hosszúszárú csizma, gombos kis sarkantyúval, télen-nyáron piros prémes kucsma), fokossal a kezében úton-útfélen akár órák hosszat is hevesen szónokolt az állampolgárokat figyelő rendőrspiclik ellen, naponta több alkalommal is. Még a legelmerültebb munka közepette is hirtelen végigjárta lakása épületének felső emeleteit, a padlást, hogy a rejtett megfigyelőkre leljen. Hetivásárok

---

[15] „Nyomorult ön, meghal! Nagy lesz a kín, melyben részesülend. De gyávának, gaznak mindennél iszonyúbb a halál tudata: ez okból értesíttetik felőle. Mi pedig isten kegyelméből mondjuk ki: Le jour quarait!!!! Pest Marz 27^{én} 1864. a titkos Comité Elnöke." Worafka jelentése a pesti hadbírósághoz, Pest, 1864. ápr. 7. HL IV. 19. Militär-Bezirk-Gericht 1864. 1. d. Nr. 147.

[16] Worafka jelentése a rendőrminisztériumhoz, Pest, 1867. jan. 2. HHStA, IB BM 20/1867. Mórocz nevével – Gelichtől eltérően – nem találkoztunk a rendőrségi aktákban. Elképzelhető azonban, hogy Gelich rossz híre annak volt köszönhető, hogy 1866 nyarán elterjedt a hír, hogy ő, Csermelyi ezredes és Gergye Gábor volt honvédtisztek felajánlották katonai szolgálataikat az osztrákoknak a porosz–osztrák háború idején. Vö. Tanárky Gyula naplója 339. 1866. aug. 5-i bejegyzés. Worafka szerint ezzel egy időben szintén fenyegető levelet kapott több, szerinte az államjogi kiegyenlítést támogató polgár, például Hajós József királyi tanácsos, takarékpénztári igazgató, Havas Ignác orvos és Sztupa gyógyszerész, a városi tanács tagjai.

[17] 1864 tavaszán névtelen fenyegető levelet kapott Pálffy helytartó, de Mihail Hodža szlovák evangélikus lelkész is. HL IV. 19. Militär-Bezirk-Gericht 1864. Nr. 184., 338.

[18] Bubelay István szabólegény tett panaszt Rottenbiller Lipót pesti főpolgármesternél Kunszt Ferenc, a Zrínyihez címzett sörház kimérője ellen, mondván, egy decemberi késő este nem engedte be a sörházba, „kémnek csúfolta s lábbal nehányszor megrúgta, mire ő a jelen volt vendégek által hajánál fogva hurcoltatott és fokossal megveretett". Kunszt szerint viszont a részeg ismeretlen egy cs. kir. rendőrtiszt társaságában akart fenyegetőzve a már zárófélben lévő sörházba bemenni, s amennyiben a megvert egyén azonos ezen ismeretlennel, akkor „azt kell feltennem, hogy a nép figyelmessé tétetett az említett egyén kétértelmű szavai s kihívó magaviselete által". De tagadta, hogy ő kémnek nevezte volna. Rottenbiller jelentése Majláthnak, Pest, 1861. jan. 8. MOL D 191 284.IV.a.1861.

alkalmával pedig „korán kelt, a piaczra sietett, maga köré gyüjté a falusi pórnépet, s a policzei-spionokról szónokolt nekik órahosszakon át."[19] Az 1850-es évek elején valamikor konfliktusba került egy csendőr őregységgel, amelynek tagjai súlyosan bántalmazták, de úgy tűnik, ezt követően elnézték Sasku extrém viselkedését.

A besúgó mivoltra vonatkozó vád természetesen a szigorú sajtóellenőrzés viszonyai között csak elvétve kerülhetett nyomtatott formában a nyilvánosság elé. Egressy Gábor például törökországi emigrációja után hazatérve könyvet jelentetett meg a hontalanság hónapjairól, s igen kedvezőtlen színben tüntette fel Szöllősyt, de a róla kinn terjedő besúgó vádat kerülte – persze tudjuk, hogy máskülönben is jó oka volt erre.[20] Az 1850-es években így azután csak egy példát tudunk említeni, de akkor is csak az érintett cáfolata láthatott napvilágot a magyarországi sajtóban. A magyar koronaékszerek Bécsbe szállítását követően a külföldi sajtóban azonnal a legkülönfélébb találgatások bukkantak fel, s a sok hamis feltételezés közepette az augsburgi Allgemeine Zeitung bécsi levelezője közölte, hogy a Bécsben keringő hírek közül az egyik az, hogy egy „Varga" nevű magyar volt a feladó. „Mivel a Varga családnév Magyarországon olyan gyakori, mint Németországban a Müller vagy a Mayer, ez nem sokat jelentene. Időközben ez alkalomból sok bécsi emlékezik az egykori magyar udvari kancellária egy Varga nevű hivatalnokára, aki 1848 nyarán Pulszky úrral együtt s annak beosztottjaként itt szerepet játszott."[21] Wargha István a vizsgálati fogságból való szabadulása után cáfoló nyilatkozat közzétételét kérte az augsburgi lap szerkesztőségétől.[22] A nyilatkozatot azután – bécsi lapok közvetítésével – összefoglalta a Pesti Napló is: „…azon hir, hogy ő mint Kossuth agense fogatott légyen el a birodalom határán, és hogy a magyar szent korona feltalálására az első lényeges útmutatást ő adta volna, merőben alaptalan. E nyilatkozatra Varga István urat valószinüleg azon tarka mende-monda ösztönzé, mely Varga urnak szabadon bocsáttatása után s a szent korona feltalálása idejére eső aldunai utazása s azután pedig Pestről történt rögtön eltávozása miatt az avatatlan közönségben felmerült." Azt is hozzátették, feltételezik, hogy ha igazak volnának a hírek, Wargha

[19] Egervári: Sasku Károly; Saskuról lásd: Szinnyei: Magyar írók élete XII. 266-269.; Deák–Kövér: Egy sorsüldözött rögeszméi. Sasku Károly (1807-1869). (megjelenés előtt)

[20] Egressy Gábor törökországi naplója 69-70.; Szöllősy hazaérkezése után levélben vonta felelősségre Egressyt, amit az utóbbi kioktató és felháborodott hangnemben utasított vissza. Kijelentette, Szöllősy jelleme nem érdemli meg a kíméletet, s hogy „gyarlóságai eltitkoltassanak az emberi társaság előtt, melynek azokat ismerni érdekében áll". Egressy Gábor törökországi naplója, 69-70.; Szöllősy Egressyhez írott levelét lásd: Szöllősy: Kossuth és a magyar emigratió török földön 48-55.; Egressy levele Nagy Szöllősi Ferenchez, Pest, 1853. aug. 29. OSZK Kt Levelestár. Nem tudjuk, Szöllősynek volt-e tudomása Egressynek a bécsi rendőrséghez fűződő kapcsolatairól.

[21] „Wien, 12. Sept." Allgemeine Zeitung, 1853. szept. 16. Nr. 259. 4134.

[22] Neueste Posten c. rovat, Allgemeine Zeitung, 1853. okt. 2. Nr. 275. 4392.

„álszerénységből” nem tagadná érdemeit.[23] Talán nem hibázunk nagyot, ha némi iróniát is felfedezni vélünk a lap soraiban.

1860 őszén azután az októberi diploma kibocsátását és a magyarországi politikai rendszerváltást követően a sajtóellenőrzés átmeneti lazulása idején az írott sajtó is nagyobb részt vállalhatott a rendőrügynökökkel szembeni társadalmi ellenállásban. A megelőző évek politikai nyomása után mindenekelőtt a nagy megkönnyebbülés volt jellemző, s ezzel együtt a „kibeszélés” szükséglete. A „Bach-rendszer” sötét éveire visszaemlékezve a zsandár, a finánc, a policáj és az „idegen” Bach-huszár mellett a spicli volt a kortársak számára a letűntnek hitt kor leginkább jellemző figurája. Ennek jegyében a „zsandáros és policzájos időkről”[24] bőségesen közöltek spiclitörténeteket is, mégpedig, ahogy erről szó esett, a sötét és a mulatságos sajátos vegyületével jellemezve a hátuk mögött tudott éveket: a rettegett rendőrség balfogásai és velük a „titkos fülelők” anekdotikus motívummá, illetve figurává (is) váltak, ahogy a mindenhol, még a legrejtettebb zugokban is besúgókat sejtő óvatoskodók is.[25] Jókai Mór Üstökös című lapjában, amely már a neoabszolút rendszer megingásának kezdetén, 1859 kora tavaszán kezdte megszellőztetni e témát,[26] 1860. október végén külön sorozatot indított „Titkos denunciációk. A policzájnak titokban besúgja Kakas Márton” címmel.[27] A leggyakrabban ezen az őszön mégis a Tóth Kálmán szerkesztette Bolond Miska jelenítette meg a rendőrkonfidens alakját. Decemberben például e hirdetéssel: „Leszállitott ár!!! Alólirottak rögtöni továbbköltözés miatt önkénytes *végeladást* rendeznek s legjobban fölszerelt *fülraktárukat* a t. c. közönség figyelmébe ajánlják...«Már a falaknak is vannak fülei», hallottuk még csak néhány hét előtt, s igy cikkeinket, mint a falakat különösen

[23] Fővárosi és vidéki ujdonságok című rovat, *Pesti Napló*, 4. évf. 1072. sz. 1853. okt. 6.

[24] Historiai adomák. Üstökös, 10. köt. 2. sz. 1861. szept. 14. 13.

[25] Vö.: „Reszketi ur – írja a Bolond Miska 1860 végén –, mielőtt kinyitja a száját, előbb jobbra néz, nem látja e Lesi urat, aztán balra tekint, valjon nincs-e közel Sutyi ur, végre hátrafordul, hogy nem sompolygott-e utána Kullogi ur, mikor aztán eképen jól körülnézett, s nem látja sem Lesi, sem Sutyi, sem Kullogi urakat, akkor füléhez hajol és szólni készül; de meggondolva, hogy hátha magad is oly hivatalt viselsz, minővel senki sem dicsekedik, megsimogatja az állát (Reszketi ur nem növeszt szakált) és azt mondja: «ejnye beh szép idő van» (notabene csak ugy omlik a zápor), «bizony jól esik sétálni, a ki nincs bezárva!».” „Okos Péter Bolond Miskának I.” Bolond Miska, 1. évf. 27. sz. 1860. dec. 2. 106. Bővebben lásd: Deák: A besúgók és a közvélemény az 1860-as években

[26] Vö. Korcsmai diplomaták. Üstökös, 1859. febr. 12. 7. sz. 62.; vö. „Azért vannak ilyen apró betűvel nyomtatva, mert ezeket csak suttogva kell elolvasni.” Legtitkosabb hirek. Üstökös, 1859. márc. 12. 11. sz. 91., ugyanilyen címmel lásd még: Uo. 1859. márc. 19. 12. sz. 104., 1859. márc. 26. 13. sz. 112.

[27] Példaként idézzük fel a sorozat X. darabját: „Valami Gólya nevezetű rejtélyes utazó minden útlevél nélkül kijár Olaszországba, s onnét vissza. Tudva levő dolog, hogy az ősapja már Attila idejében Aquiléja ostrománál titkos tudósitójuk volt a hunnusoknak. A határon fel kellene tartóztatni és megvizitálni.” Üstökös, 7. köt. 11. sz. 1860. nov. 10.

ékesitő tárgyakat is ajánlhatjuk. Spitz Lipót & Co."[28] Az első virágkorukat élő vicclapok és az évtizedben végig igen népszerű anekdotagyűjtemények sorozatosan közöltek spicli-írásokat, melyekben a besúgó szinte mindig tudatlan, nevetséges és jelentéktelen információk továbbítója, inkább cirkuszi bohóchoz, mint veszélyes ellenséghez hasonlít. Egy példa „egy pesti dilettáns spicli" leveléből: „A posta directio épületén ujra diszlik az aranyos sas; órákig állok ott, s nézem az átmenöket. Oh ha voltaképen megirhatnám, mennyi mindenfélét kiolvastam az itteni rakoncátlankodó ifjak arcvonásából. Soknak a szájmozgását is megvigyáztam, s állithatom, hogy nem egynek jutott eszébe a pemzli meg a kulimász"; „a szinháztéri kioszkban megvesztegettem egy kellnert: éjjel kikapartuk a földet a legnagyobb oleander edényből s belebujtam hallgatózni: mintha megszagolta volna ezt az itt lebselő néhány exkövet, mert ez óta az egy lélek sem jár oda. A költség megint nyakamon marad?"[29] A történetek szerint, mint látjuk, a spiclik kiléte nem maradhatott titokban a lakosság előtt, már csak ezért se lehettek nagy ártalmukra.[30]

A vicclapok közleményei nagy mértékben hozzájárultak a társadalomban felgyülemlett feszültség és frusztráció levezetéséhez, de arra persze nem voltak alkalmasak, hogy a besúgók iránt érzett gyűlöletet teljes egészében kedélyeskedő, bár keserű derűbe szublimálják. Annál is inkább, mivel a felszabadultság közepette is fel-felmerült a gondolat: még visszatérhetnek a kiszolgáltatottság évei. A Bolond Miska 1861 tavaszán például már elővetítette az országgyűlés feloszlatását, „egy kis provisorium"-ot, s hogy a régi Bach-hadnál is „desperátabb, csürhe nép" kerül elő, s nem feledkezhettek meg a konfidensekről sem:

„És a zsandár és a finánc
És policáj szaporodott,
Sőt még ők is előbujtak:
Kiknek – hittük – magja veszett –
A szép drágalátos spiclik."[31]

---

[28] Nem csoda, hogy a lap e példányára felfigyelt a rendőrminisztérium is, megtalálhatjuk azt az államrendőrség irattárában: HHStA, IB BM 6744/1860.

[29] Egy pesti dilettans-spitzli leveleiből. II-III. „Kotró Lőrinc" aláírással. Bolond Miska, 2. évf. 37. sz. 1861. szept. 15. 146-147. Egy másik példa ugyanebből a lapból: „Egy elszökött civilizátor itt felejtett kalucsnija talpába bevarrt titkos utasitás hű másolata". Bolond Miska, 2. évf. 23. sz. 1861. jún. 9. 90. De idézhetjük az Üstökös „Ominosus dolgok. Denunciatió a bécsi politzia számára" című cikkét is. Üstökös, 8. köt. 12. sz. 1861. márc. 23. 95.

[30] Vö. például: „Tinaut=tinó". In: A Bach-korszak adomákban. 138-139.: 1859-ben a bécsi rendőrminiszter a magyar főurak forradalmi szimpátiái kitudása végett „valami Tinaut nevü franczia embert" küld Pestre, de még érkezése előtt tudtak róla, és sehol nem fogadták, még a Nemzeti Kaszinóba sem engedték be. Ez a példa is mutatja hogy az efféle történetek az évtized későbbi éveiben sem tűntek el.

[31] „Két álom. Bolond Miskától". Bolond Miska, 2. évf. 21. sz. 1861. máj. 26.

Miközben a kor embere felszabadultan nevetett a titkosrendőrség ágenseinek ügyetlenségén és ártalmatlanságán, haraggal szívében és az igazságtétel igényével igyekezett pellengérre állítani és megbélyegezni a rendőrügynököket – így volt ez a birodalom többi tartományában is.[32] Mialatt a bécsi rendőri hatóságok és a kormányzati pozícióba került magyar ókonzervatívok a múlt nyomainak eltűntetésével, a bizalmas rendőrségi akták begyűjtésével és biztonságba helyezésével voltak elfoglalva, az ország közvéleménye, de mindenekelőtt Pest lakossága elszánt szembenézést remélt a múlt rendszer rendőrségi informátoraival.[33] November közepe táján előbb egy kéziratban terjedő lista tűnt fel, amely a Haynau előtt 1849-ben egy díszalbummal állítólagosan hódoló személyek neveit tartalmazta[34], majd decemberben újabb listák bukkantak elő rendőrségi besúgók állítólagos névsorával. A spontán elégedetlenség fűtötte leleplezési láznak akadt egy intézményes motorja is: a Nemzeti Kör (korábbi nevén: Pesti Kaszinó), mely Kemény Zsigmond báró elnöksége alatt működött, s 1862-ben 1129 taggal rendelkezett. Tekintélyes városi polgárok, írók–művészek és egyetemisták, illetve néhány hónappal később az országgyűlésre Pest–Budára sereglő politikus elit társasági gyülekező pontja volt ez, ahogy az ekkoriban egyetemi hallgató Vezerle Gyula fogalmaz, „a budapesti társadalmi középosztály casinója", melyet alapítói az 1848-as Ellenzéki Körhöz hasonló szerepre szántak.[35] Az alapszabály szerint minden hónap első csütörtök délutánján tartottak közgyűléseket, de a kör termei könyvtárral, hírlapokkal, tekeasztalokkal és étteremmel minden nap a tagok rendelkezésére állt.[36] A korabeli források megjelölnek még egy másik „gócpontot", a Fillinger Kávéházat (Sebestyén utca; Fillinger János kávés 1847–1849 között a Pilvax kávésa volt!), az egyetemi ifjúság találkozóhelyeként. Egy rendőrségi jelentés szerint egy listát az állítólagos rendőrbesúgókról „nemrégiben a Pesti Kaszinóban, azután pedig a Fillinger Kávéházban

[32] Lembergben például egy főhadnagy tett feljelentést két tudós ellen azzal, hogy azok utcai találkozásuk alkalmával egymás között beszélgetve spionnak nevezték, s miután felelősségre akarta vonni őket, sietve távoztak, ő pedig követte őket egy ismeretlen házba. Ebből azután utcai sokadalom lett, s egy katonai rendőrnek kellett kimenekíteni a tisztet a házból. Jelentés Mecséryhez, Lemberg. 1860. dec. 2. Közli: Dietrich: Die Wiener Polizeiakten 168-170.

[33] Erről részletesen lásd: Deák: A besúgók és a közvélemény az 1860-as években.; uő.: Rendőrbesúgók nyomában… (1860-as évek) (megjelenés előtt)

[34] „Hajnau Tábornoknak hodoltokat nyilvánitották a következendők:" feliratú lista „Pest 1849" keltezéssel. Janus Pannonius Múzeum, Új- és Legújabbkori Történeti Osztály, I. 77. 333. A listát mint a Haynaut hódolatuk kifejezése céljából személyesen is felkeresők névsorát kezeli, elemzi s a rajta szereplők közül jó néhányat meg is nevez: Spira: A pestiek Petőfi és Haynau között 662-665.

[35] Vezerle: Gróf Teleki László f. 5r.; „Itt, a Nemzeti Körben colportálták az absolut korszak titkos rendőreinek névsorát, mely azonban, némelyek lelkiismeretlensége folytán, ártatlanokat is sújtott." [Vezerle]: Visszaemlékezések 66., 111-112.

[36] A Nemzeti Kör évkönyve 1860/1-re

is felolvasták azon megjegyzéssel, hogy a lista autentikus és a rendőri hatóság egy személyétől származik".[37] A városi középosztály, illetve a tanuló ifjúság tehát elsősorban e két intézmény kínálta lehetőségeket kihasználva adta–vette, cserélte információit, másolta, felolvasta és továbbadta a hitelesnek minősített besúgó listákat. S bár egy-egy személy ügynök voltát illetően lehettek kételyei egyeseknek, mégis láthatólag a kortársak meg voltak győződve az ügynök névsorok hitelességéről. A már említett Vezerle visszatekintve is jórészt hitelesnek tekintette azokat, bár elismerte, néhányan ártatlanul is felkerülhettek a listákra. (Mivel, ahogy arra korábban már utaltunk, egyes bizalmas iratok, például a kompromittáltnak tekintett személyek rendőrségi nyilvántartása tényleg kiszivárgott ezekben a hónapokban, hihetőnek tűnhetett, hogy ez esetben is ez a helyzet.) Azt is Vezerlétől tudjuk, hogy a Körben elhangzott az a javaslat is, hogy a Haynau–listán szereplőket egyszerűen zárják ki a Körből.[38]

Hogy kiknek neve szerepelt a listákon, nem tudjuk pontosan. Egyetlen támpontunk azonban van erre vonatkozóan, mivel Mecséry rendőrminiszter – nyilván egy központi levelező vagy Worafka valamelyik konfidense útján szerzett információira hagyatkozva – közölt 39 nevet Majláth főtárnokmesterrel, kérve a magyarországi hatóságok aktív fellépését a listák terjesztése ellen, s természetesen azonnal cáfolva bármiféle kapcsolatot az érintettek és a rendőri hatóságok között. Ez a lista a helyi társadalom tekintélyes polgáraiból foglalt magában némelyeket: az arányokat tekintve nagy számban céhmestereket, kereskedőket, kávésokat és ügyvédeket.[39] De természetesen nem egyetlen lista létezett (például az azonnal említésre kerülő író Vas Gereben nevével a Mecséry által közölt névsorban nem találkozunk), már csak ezért is nehéz körvonalazni, hogy pontosan kiket érintett mindez.[40]

---

[37] „...jüngst im Pesther Casino, dann auch im Fillinger'schen Kaffeehause mit dem Bemerken vorgelesen worden, daß das Verzeichniß authentisch sei, und von Einem Organ der Polizeibehörde herrühre", Mecséry átirata Mailáth-hoz, Bécs, 1860. dec. 19.: MOL D 191 8071.IV.a.1860. Említi: Szabad*:* Forradalom és kiegyezés válaszútján 214. A Fillinger Kávéházról lásd: Gundel–Harmath: A vendéglátás emlékei 189-190.
[38] [Vezerle]: Visszaemlékezések 66., 111-113.
[39] Mecséry átirata Majláth-hoz, Bécs, 1860. dec. 19. MOL D 191 8071.IV.a.1860.
[40] „A' pesti policia titkos könyvében bejegyzett pesti denunciansok névlajstroma – 1850-böl" című listát egyetlen forrásból ismerjük, Kossuth egykori közeli munkatársának, magánlevéltárnokának, Vörös Antalnak az irathagyatékában maradt ránk. 121 személy nevét és foglalkozását tartalmazza. Mivel ez a lista bizonyíthatóan az 1849 őszén kinevezett „csendbiztosok" névsorára vezethető vissza, feltehető, hogy 1860 őszén szivároghatott ki az a városi igazgatás irattárából. Bizonyíték azonban e lista terjesztésére ebben az időszakban nem áll rendelkezésre. A listáról bővebben lásd: Deák: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából 23-27.

A listákon szereplők közül a többség feltehetőleg csak mérgelődött (joggal vagy anélkül),[41] néhányan azonban a sajtónyilvánosság előtt igyekeztek védelmezni magukat.[42] Ezen hónapok érzelmileg fűtött hangulatára egyébként is jellemző, ahogy 1860 decemberében egymást érték a Pesti Naplóban a nyíltan és titokban terjesztett vádakkal szembeni önigazoló nyilatkozatok.[43] Minden bizonnyal finom szálakon keresztül összefüggött ez a Pest városi képviselőtestület és tisztikar ekkor zajló újjáalakulásával is, az új képviselőtestület tagjainak listáját a Pesti Napló december 25-én hozta nyilvánosságra. Talán az sem véletlen, hogy legalábbis a hírlapok hasábjairól januártól kezdve már eltűntek az éles pengeváltások.

A felhevült indulatok sodrában nem hiányoztak a figyelmeztető hangok sem. Tóth Kálmán például a Bolond Miska hasábjain 1860 végén így írt: „Napjaink legcsunyább eseménye az, hogy most minden embert gyanusitanak. Valami dologtalan fickók spicli-listát csináltak, a min ott áll akárhány ismert, derék, becsületes ember neve. Az olcsó hazafiság gondolta e ki ezt, mely mások gyanusitásával akar emelkedni, vagy a politikai blazirtság, melynek inger kell? annyi bizonyos, hogy igen kis emberek lehetnek azok, a kiknél a puszta hazafiság is érdem, mert az legalább előttem oly természetes kellék, mint a hallás, látás, szaglás, a mivel nem lehet senkinek dicsekedni, a ki meg nem birja, az nyomorék; valamint az is bizonyos, hogy mikor nem volt annyi sajtószabadságunk mint most s a cifrábbnál cifrább hireket nem az ujságból olvastuk, hanem vacsora mellett sugdostuk el egymásnak, akkor nem értünk rá senkit gyanusitani."[44] A város frissen hivatalba lépett vezetése Rottenbiller Lipót polgármesterrel az élen szintén nem nézhette tétlenül a lakosságot izgalomban tartó listák terjedését. Rottenbiller december 14-i keltezéssel hirdetményt tett közzé: „A városban pár nap óta aláírásnélküli levelek küldöztetnek részint hozzám, részint egyes magánosokhoz, melyekben minden osztálybeli polgárok nemcsak gyanusíttatnak, hanem különféle fenyegetődzésekkel nyugalmuktól is megfosztatnak. Hír szerint pedig oly névlajstromok keringenek, melyeken a gyanusítottak pellengére állíttatnak ki. Ha ezen aljas gyanusítgatás tovább harapódzik, maholnap tőle a

[41] Vezerle visszaemlékezése elmondja, hogyan „kékült, zöldült dühében" Vas Gereben, amikor a titkos rendőrök elleni „vad kifakadása" közepette a Nemzeti Körben nevetve mutattak neki egy listát, amin maga is szerepelt, s azután kikacagták. [Vezerle]: Visszaemlékezések 66.

[42] Emmerling Károly, az István főherceghez címzett szálloda tulajdonosa*:* Nyilatkozat. Pesti Napló, 11. évf. 289-3254. sz. 1860. dec. 14. (Megemlékezett erről Vezerle is: Visszaemlékezések, 113.); Holovich Boldizsár nyilatkozata, Pest, 1860. dec. 24. Pesti Napló, 11. évf. 299-3264. sz. 1860. dec. 28.

[43] Petrovics András nagyváradi városi tanácsos nyilatkozata. Pesti Napló, 11. évf. 289-3254. sz. 1860. dec. 14.; Jurenák Károly ügyvéd nyilatkozata, uo. 11. évf. 290-3255. sz. 1860. dec. 15., majd „Több ügyvéd" aláírással ellennyilatkozat, uo. 11. évf. 292-3257. sz. 1860. dec. 18.

[44] Gyanusitások (Elgorombáskodja: Bolond Miska) Bolond Miska, 1. évf. 30. sz. 1860. dec. 23.

legbecsületesebb hazafi sem lehetend biztos. ... Nyilt sisakkal lépjenek tehát föl a vádlók s tények és bizonylatok alapján. Ellenben az álarcos gyanusítgatók s koholt rágalmak terjesztői egyiránt legyenek a közmegvetés tárgyai."[45] Ezzel egyidőben Rottenbiller vizsgálatot indított a Haynau-album keletkezése ügyében, melynek eredménye az volt, hogy az Album kéziratában nem autográf aláírások szerepeltek – ezt megerősítették a nyomdászok –, tehát az érintettek tudomása nélkül is odakerülhetett a nevük – arról persze senkinek nem lehetett hiteles információja, hogy pontosan kiknek a nevét tartalmazta az akkor már Kempen leánya tulajdonában levő nyomtatott díszalbum. A vizsgálat eredményét a Pesti Napló hasábjain kérte közzétenni Rottenbiller.[46]

Az 1861 őszén bekövetkező újabb politikai kurzusváltás, a „provizórium" időszaka újra kiszorította az államrendőrségi megfigyelést mint témát a szóbeli és írott nyilvánosság tereiről,[47] ennek ellenére a már napvilágot látott besúgó listák kéziratos terjesztése tovább folyhatott, bár erről adatok nem állnak rendelkezésünkre. Nem meglepő, hogy amint bekövetkezett 1865 nyarának óvatos irányváltása után 1867 tavaszán az új politikai fordulat, mintegy hetek alatt újra a közvélemény figyelmének előterébe kerültek a rendőrkonfidensek. A politikai sajtó ez alkalommal mintha távol tartotta volna magát az újra beindult vádaskodásoktól és leleplezésektől, a vicclapok közül is a szélbal nézeteit hirdető Ludas Matyi emlékeztette leginkább olvasóit a múlt sérelmeire, például a császári rendőrtisztek lehetséges belügyminisztériumi alkalmazása kapcsán így: „Azt hallani innen is, onnan is, hogy mióta Pulcz alias volt policzájbiztos a magyar miniszteriumnál fungál, a budapesti *spiczlik* (titkos fülelők) testületileg akarnak folyamodni a kormányhoz, hogy a hazának tett 19 évi hű szolgálatukért illőleg megjutalmaztassanak."[48] Az év folyamán azután többször is vissza-visszatért a lap erre a témára.[49]

A fővárosi nagyközönség, ahogy 1860–1861-ben, úgy 1867-ben sem kapott segítséget az éppen hatalomra kerülő, immáron liberális politikai elittől a rendőrségi

[45] Rottenbiller hirdetménye a sajtóban is megjelent, lásd például: Vegyes ujdonságok. Magyar Sajtó, 6. évf. 289. sz. 1860. dec. 15. Közli: Wildner: Buda és Pest közigazgatásának története II. 23.

[46] „Nagy [!] alkalmat vettem magamnak e vizsgálatom eredményeit méltóságoddal közölni, annak oka azon körülményben keresendő, hogy az emlitett albumban följegyzett egyének épen azon társulatban gyanusitattak nagyobb mértékben, melynek elnökét méltóságodban van szerencsém tisztelni. Ennélfogva kérem tehát méltóságodat, hogy vizsgálatom eredményét a hazafi kebleknek lecsillapitására, és a becsületökben megtámadottaknak megnyugtatására mind az elnökségéhöz tartozó körben, mind a sajtó útján bölcs belátása szerint felhasználni méltóztassék." Rottenbiller levele Kemény Zsigmondhoz, Pest, 1860. dec. 27. Haynau Album. Pesti Napló, 12. évf. 1-3267. sz. 1861. jan. 1.

[47] Garabonciás Diák: Denunciációk! Bolond Miska, 4. évf. 1. sz. 1863. jan. 21.

[48] Tigriskörmök. Ludas Matyi, 1. évf. 5. sz. 1867. máj. 5. 35.

[49] Vö. Egy titkos kém (spiczli) elfogott levele. (Kuriozumul azoknak, kik még titkos referádát nem olvastak.) Ludas Matyi, 1. évf. 39. sz. 1867. dec. 29. 306.

ügynökök kilétének felfedéséhez, így az 1860 végéhez hasonló, érzelmileg felfokozott hangulatban újra hasonló eszközökhöz folyamodhatott. Az új fővárosi képviselőtestületek és tiszti karok választása körüli politikai csatározások tovább fokozták az izgatott közhangulatot. Rottenbiller visszalépése után (nem mellesleg: szerepelt a neve az ekkoriban terjesztett rendőrügynök listán), Szentkirályi Mór és Vidacs János versengett a polgármesteri posztért a Deák-párt, illetve a szélbal programjának jegyében. S nem hiányoztak a gyanúsítások – a besúgó vád bekerült a politikai küzdelmek eszköztárába. Egy kávéházban például állítólag fekete betűkkel sárga papíron nyomtatva a következő választási listát nyomták a vendégek kezébe: „Polgár mester Szentkirályi; alpolgármester Worafka, városkapitány Protmann."[50] Az ekkoriban terjesztett spiclilistán szereplők közül nem meglepő módon néhányan aktív szerepet játszottak a választási küzdelmekben: Déry (Mráz) Mihály, a Rókus kórház plébánosa a Józsefvárosi választási bizottmány elnöke volt, Havas Ignác az országgyűlési képviselők választását intéző központi bizottmány elnöke, Medecz József a Szentkirályi-párt jelölő bizottmányának tagja. A végül megválasztott tisztviselői, illetve városi képviselői karból összesen 10 fő neve került fel erre a listára, köztük Thaisz Elek városi főkapitányé. Halász Géza belvárosi tiszti orvos megbízásának megújításáról is ezekben a hónapokban folyt vita. Úgy véljük, a helyi választási küzdelmek lenyomata egyértelműen kivehető a lista összetételén. A besúgó hírbe hozottak társadalmi státuszát illetően bizonyos fokig más jellegű volt ez a lista a korábbiakhoz képest, mivel a súlypont itt a provizórium idején vezető állami hivatalt vállalókra esett. A helytartótanács 21 világi tanácsosa közül 8 szerepelt azon, a hétszemélyes tábla bírái közül négyen s még jó néhány további bíró, közigazgatási vagy rendőr hivatalnok. Nem hiányoztak persze a főváros tekintélyes polgárai, vendéglősök, kocsmárosok, kávések sem. A kereskedők száma viszont a korábbi listákhoz viszonyítva nem volt jelentős. Hogy nagyon intenzív, gyors és kiterjedt lehetett a lista terjesztésének hatóköre, mutatja az a tény, hogy ebből a listából több is fennmaradt, de megközelítőleg azonos tartalommal, s a dualizmus időszakában is kimutatható terjedése és búvópatakként való jelenléte. Mivel az Andrássy Gyula gróf vezette új magyar kormányzat nem tett semmit a császári államrendőrség megelőző két évtizedes tevékenységének feltárása érdekében, a magyarországi társadalom számára a besúgólisták terjesztése maradt az

[50] Hírharang c. rovat. 1848, 1. évf. 48. sz. 1867. ápr. 30. Erre a hírre a lap később is visszatér: „Mi vélekedésben lehet Vidacs pártja a pesti polgárság értelmiségéről, midőn az által hiszi félrevezethetni, hogy Szentkirályi nevét olyanokkal köti össze, melyekkel eddig még a gyanu sem merte érintkezésbe hozni?" A pesti polgárság kötelessége. 1848, 1. évf. 53. sz. 1867. máj. 5.

egyetlen eszköz, amivel a társadalmi jóvátétel iránti igényét valamelyest kielégíthette a kor embere.

De mennyire pontosan tudták azonosítani a besúgókat? Láttuk a korábbiakban, hogy alkalmazóik természetesen igyekeztek gondosan fedezni bizalmasaikat, s lehetőség szerint elkerülni lelepleződésüket. Mennyire volt sikeres ez a törekvés? Sebess Dénes így fogalmazott: „Jámbor, «passzív resszisztenciában élő» birtokosoknak, polgároknak látszanak, pedig díjazott besugók, sokszor ázsán provokatőrök. Katonák és civilek, magyarok és más nemzetiségűek, sőt volt honvédtisztek is vannak szerződtetve. Mindenütt ott vannak a fórumon és a családban. Álarcos küzdelem ez, mely ellen a társadalom csak ösztönösen, sokszor alaptalan gyanuval védekezik. A «spiclik» legtöbbször felismerhetetlenek."[51] De valóban felismerhetetlenek voltak? Igen ellentmondásos választ adhatunk erre a kérdésre.

Egyrészt jó néhány konfidenst említhetünk, akikről kortársaik jól tudták, hogy bizalmi viszonyt ápolnak a rendőri hatóságokkal: A pesti Simon Müller bajorországi születésű fodrászt például 1849–1850-ben,[52] a katonai és polgári kormányzóság konfidensei közül Dr. Reint és Dr. Lewist.[53] Ahogy arra már kitértünk, Wargha Istvánról is suttogta a pesti utca, hogy az ő lelkén szárad a koronaékszerek kiszolgáltatása a császári kormányzatnak.[54] De nem volt ez kizárólag fővárosi jelenség. A már többször megidézett pozsonyi Josef Lichtenstein mellett Boér Antalról is tudjuk, hogy 1853 őszén Nagyváradon a lakosság körében terjedt a hír, hogy ő Maschek rendőrigazgató ügynöke

[51] Sebess: Két Magyarország 145.

[52] A III. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának egyik ügynöke jelentette, hogy kiket gyanúsít besúgással a pesti közvélemény, s egy bizonyos Steiner nevű mérnök mellett Müller Simont nevezte meg. Az előbbivel nem találkoztunk az iratokban, Müllerről azonban tudjuk, hogy 1848–1849-ben valóban teljesített hírszerzői szolgálatokat. Jelentés „ " szignóval, Pest, 1850. jún. 22. MOL D 36. 5. cs. f. 152.; Geringer levele Albrecht főherceghez, Buda, 1851. nov. 26. MOL D 39 Nr. 80.

[53] Richard Rotter 1862-ben úgy nyilatkozott hogy mindketten „azon személyekhez tartoztak, akikre Pesten mint a legmocskosabb szellemű denunciánsokra ujjal mutogatnak … akiket mint provokáló és szimatoló «spicliket» a legalávalóbb fajtából általában kerülnek" („zu denjenigen Personen, auf die man, als auf schmutziggesinnte Denuncianten in Pesth mit dem Finger weist... als provocirende und ausforschende «Spitzel» der untersten Sorte allenthalben gemieden werden." Jelentés aláírás nélkül, Olmütz, 1862. nov. 30. (szerző: Dr. Richard Rotter) „Dr. Rein" címmel akta, HHStA, IB Annexe Kt. 25. Lewisről dualizmus kori életrajzírója is megemlítette, hogy rosszakarói a „kém" bélyeget sütötték rá. Szerinte azonban „Lewis nem titkolódzott senki előtt; elment Belgrádba, a reá bizott dologban eljárt. Küldetéseivel a kormányhivatalnok, a hazafiu kötelességének tett eleget. S ime rosszakarói, ellenségei irigy szava a: »kém« bélyegét sütötte nevére, szeplőtlen jellemére." Lasz: Egy agg tudósról 7.

[54] A már említett Vörös Antalon kívül egy másik kortárs, a szintén Pesten élő Thaisz Elek ügyvédről (későbbi pesti városkapitányról) is tudjuk, hogy 1853 végén kijelentette, hogy köztudott, hogy a korona hollétét Wargha árulta el. A bécsi hadbíróság átirata a magyarországi katonai és polgári kormányzósághoz, Bécs, 1854. aug. 21. MOL D 44 1854:2973.; Votum informativum, Bécs, 1855. jún. 13. Kriegsarchiv, Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchen, Nr. 4697. Vizsgálat Csomortány Károly és társai ügyében.

(aki azonban természetesen tagadta ezt).[55] S az 1860-as évtized sem szűkölködik efféle példákban. Worafka arról számolt be 1863 decemberében, hogy egy névtelen levél érkezett Forgách kancellárhoz, amely szerint az újabb felkelésre felszólító röplapokat, felhívásokat maga a rendőrség terjeszti, mégpedig ágense, Viola Károly útján.[56] Czappelről is feltehetőleg sejtették-tudták, hogy a rendőrséggel milyen viszonyban áll. Az újságíró Kecskeméthy Aurél mindenesetre 1862-ben már mint „egy ismeretes agent provocateur”-ről szól róla naplójában.[57]

Persze nem minden esetben jó helyen tapogatózott a közvélemény. 1864 tavaszán a pest–budai lakosság többeket is ártatlanul gyanúba kevert a forradalmi szervezkedést leleplező letartóztatások után: Almásy Pált, Thaisz Eleket vagy Almásy egyik szolgáját.[58] S később is, bár megtelepedett a gyanú, hogy Asbóth Lajos mindebben valamilyen szerepet játszott, inkább azt feltételezték, hogy letartóztatása után vallott terhelőleg társaira, s valódi szerepét nem gyanították.[59]

A politikai emigráció köreiben, úgy tűnik, még biztosabban azonosították a bécsi rendőrség ágenseit. Nem csoda ez persze, hiszen például a törökországi emigránsok szűk körű és összezárt társaságában nagyon is szem előtt volt mindenki, ahogy Egressy Gábor fogalmaz némi túlzással, „ott mindenkinek élete nyitott könyv volt, s az egyeseknek szintoly kevessé [!] lehetett a nyilvánosság előtt eltitkolniok saját életmozgalmaik minőségét, mint ezeket másoknak a közvéleményben elferdíteni; e közvélemény pedig ön felől [Szöllősy Nagy Ferenc felől] ott egy és osztatlan volt.”[60] Ullmann Frigyes, Egressy Gábor és Pollák Móric ügynökvoltáról a magyar emigráció köreiben 1850 őszén már nyíltan beszéltek.[61] 1851 májusában Sumlában Pollák Móricot közrefogta néhány magyar

---

[55] Kempen levélfogalmazványa Maschekhez, Bécs, 1853. okt. 17. és Maschek jelentése Kempenhez, Nagyvárad, 1853. okt. 31. HHStA, IB BM 12/1853.

[56] Worafka természetesen tagadta a vádat, s Violáról csak annyit közölt, hogy tizenhat évre elítélték, de az 1862. november 19-én hirdetett uralkodói amnesztiarendelet folytán szabadult, azóta szigorú megfigyelés alatt tartják. Worafka jelentése, Pest, 1863. dec. 28., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. jan. 11. MOL D 191. 140.IV.a.1864.

[57] Kecskeméthy Aurél 1862. júl. 26-i naplóbejegyzése. Kecskeméthy Aurél naplója 159.

[58] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1864. márc. 18. HHStA, IB BM 2041/1864.; Steier: Beniczky Lajos bányaavidéki kormánybiztos 716. Thaiszt az emigráció és maga Kossuth is árulónak és rendőrügynöknek tartotta. Vö. Kossuth Lajos iratai VII. 102. Thaisz esetleges rendőrügynöki voltáról azonban mindez ideig nem kerültek elő adatok. Thaisz szerepéről a függetlenségi mozgalmakban legújabban lásd: Farkas: Magyar függetlenségi törekvések 50-53., 55-56., 81., 89.

[59] Lónyay Menyhért például a következőket írja naplójában 1864. november 27-én: „…azt is beszélték, hogy Beniczky és Asbóth vallottak volna oly dolgokat, melyek Almásyt nagyba[n] compromittálták…” Jegyzetek. 1864. f. 5.; a Honvédek könyve pedig 1867-ben így ír: Asbóth ellen „egy idő óta mélyen sértő gyanusitást szórnak többen azok közől is, kik azelőtt legjobb barátai voltak.” Honvédek könyve 2. füzet 107.

[60] Egressy levele Szöllősy Nagy Ferenchez, Pest, 1853. aug. 29. OSZK Kt Levelestár

[61] Wallmoden altábornagy jelentése Bachhoz, Pest, 1850. szept. 26. HHStA, IB A Akten Nr. 3322.

menekült a lakásához közel a sötétben, s ütlegelték, állítólag a karja is eltört, s az osztrák konzul házába menekült. Két nappal később Jasmagy is csak gyors menekülés nyomán kerülhette el a verést, miután többen a nyílt utcán szidalmazták és arcul köpték.[62] Augusztusban pedig azt jelentették Konstantinápolyból Bécsbe, hogy Kossuth nyíltan hazaárulónak nyilvánította korábbi bizalmasai és kegyeltjei közül Lórodit, Házmánt és Szöllősyt, állítólag egy Kossuth levél lemásolása közben leleplezték őket.[63] Néhány hónappal később, októberben viszont az a hír érkezett ugyanonnan, hogy egy ott tartózkodó horvátot egy honfitársa a nyílt utcán meggyilkolt, mivel az a hír járta róla, hogy az ausztriai kormány ügynöke.[64] A különböző nyugat-európai nagyvárosokban letelepedett emigránsok között persze nem volt ennyire könnyű azonosítani az ügynököket, de Csernátony Lajosról, Szarvady Frigyesről és Bangyáról már nagyon gyorsan elterjedt a hír.[65] (Egy 1862-ben megjelent kiadványban nyomtatásban is megnevezésre került Zerffi Gusztáv és Bangya.[66]) Warghát már 1853 őszétől, de legalábbis 1854 tavaszától kísérte a gyanú árnyéka. Hirtelen kiszabadulása osztrák vizsgálati fogságából és felbukkanása Londonban eleve kétkedésre adott okot – nemcsak belföldön.[67] S az ügynök mivoltról szóló hírek alkalmanként a nagy távolság ellenére hazulról is eljutottak az emigráció köreibe: Az Angliában élő magyarok már 1860 elején arról beszéltek, hogy Lichtenstein Ferenc Lajos „osztrák spion" Pesten,[68] ahogy Bethlen Miklósról is suttogták ezt (láttuk, elsősorban saját vallomásának köszönhetően).[69] A Beniczky–Nedeczky szervezkedés leleplezését követően külföldön is megindultak a találgatások a lehetséges informátorokról. A magyar emigráció 1866 májusában azonban már biztosan tudta, hogy Asbóth Lajos volt az áruló[70] – de természetesen alaptalannak tűnő gyanúsítgatások ott sem voltak ismeretlenek.

---

[62] Hetijelentés Bach számára, 1851. máj. 3. AVA, Nachlass Bach, Kt. 23: Politische Berichte II.; vö. Veress: A magyar emigratio a Keleten I. 96-99.
[63] Hetijelentés Bach számára, 1851. aug. 16. AVA, Nachlass Bach, Kt. 24. Politische Berichte III.
[64] Hetijelentés Bach számára, 1851. okt. 25. AVA, Nachlass Bach, Kt. 24: Politische Berichte III.
[65] Bangya és Wargha rendőrségi múltjáról mint tényről ír Szemere Bertalan 1857-ben. Vö. Szemere: A magyar emigratio f. 7.
[66] Vandermeulen: Enthüllungen
[67] „Moriz Schiff" címmel összefoglaló akta, HHStA, IB, BM 5196/1854.; Szemere: A magyar emigratio ff. 1-8.; Szedlák: Leleplezések a magyar szabadságharcz és a magyar emigráció idejéből 94.; Jósika Miklós levele Fejérváry Miklóshoz, Brüsszel, 1856. jún. 1. In: Jósika: „Idegen, de szabad hazában" 190.; Tanárky Gyula naplója, 50.
[68] Tanárky Gyula naplója, 122.
[69] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. szept. 23. HHStA, IB BM 4213/1862.
[70] Ludvigh János levele Kossuthhoz, 1866. máj. 20. Ismerteti: Farkas: Magyar függetlenségi törekvések 83.; Steier: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos, 706-707., 726.

Miközben sorolhatjuk a hitelesnek bizonyult spicli vádakat, elbizonytalaníthat bennünket az, hogy a különböző időpontokban terjesztett besúgólistákon szereplő személyek közül csak a nagy kisebbség esetében tudjuk bizonyosan megerősíteni a vádat.

A Vörös Antal hagyatékában fennmaradt, a csendbiztosok 1849. őszi névsorán alapuló, 121 nevet tartalmazó névsor, ahogy arra már utaltunk, hiteles ugyan, de nem rendőrügynökök listája. Kitértünk már azonban arra, hogy négy személy esetében bizonyíthatóan szó volt informátori „érdemekről". Közülük ketten, Ruhdorfer Lipót és Erlsbeck Ferenc susztermesterek szerepeltek Vörös Antal listáján is, sőt talán „Lusitz László" is azonosítható „Lázits Lázár"-ral, ha az esetleges másolási pontatlanságokat is figyelembe vesszük. A többiek esetében azonban nem áll rendelkezésre efféle információ.[71]

Az 1860 végéről ismert besúgólistáról ismert 39 személy közül háromról tudjuk megállapítani kétséget kizáróan, hogy valóban kapcsolatban álltak valamely rendőri szervvel: Alkér Antalról, Mack Gusztávról és Ruhdorfer Lipótról.

Az 1867-ben felbukkant listán a legjobb a „találati arány". Az ott szereplő 77 fő közül ugyanis kilenc esetben meg tudjuk erősíteni a rendőrséggel való szorosabb kapcsolatot: Alkér Antal, Burghardt Ferenc, Adolf Dobržanszky, ifj. Kürthy János, Szekrényessy Endre, valamint Török János lapszerkesztő neve már mind ismerősként csenghet (ez utóbbi esetében ugyan formális ügynöki tevékenységről minden valószínűséggel nem beszélhetünk). Rajtuk kívül szerepel még a listán Marczigali Ignác pesti polgár, szabómester, aki egy 1853. nyári beadványban ajánlkozott ügynöki szolgálatokra, egyúttal pénzügyi segélyt kért, miközben korábbi ilyen jellegű tevékenységére hivatkozott. Kempen további információkat kért róla Protmanntól (bár a segélyezésről persze hallani sem akart), s bár Marczigali nevére később nem bukkanhatunk a rendőrségi aktákban, valószínűsíthető, hogy Protmann végül alkalmazta bizalmi szolgálatokra.[72] Találkozhatunk még a listán „Baier József" kocsmáros nevével, akiről nem tudjuk, azonos-e a Geringer számára főképp Ruhdorfer társaságában jó szolgálatokat tett személlyel, de 1857-ből is rendelkezésünkre áll egy adat, mely szerint Bayer József bizalmas jelentést tett pesti ügyvédekről.[73] Továbbá „Popovics S." „tanácsnok" is minden bizonnyal azonosítható a már említett Popovics Simonnal. Egy tizedik személy sem véletlenül került fel a listára: Michael Küche kávés (a listán:

[71] Szerepel ugyan a névsorban „Fleischmann J." kereskedő, de ő feltehetőleg nem azonosítható a Geringer konfidenseként már tárgyalt Fleischmann Jónás üvegessel.
[72] Kempen levélfogalmazványa Protmann-hoz, Bécs, 1853. június 18. HHStA, IB BM 12/1853.
[73] MOL D 44 1857:488. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1857. máj. 15.

„Kukka”) ugyanis 1864-ben májusában Zichy Hermann gróf kancellárnak ajánlkozott bizalmas szolgálatokra. Hogy azután igénybe vette-e ezt Zichy, vagy nem, nem tudjuk, mindenesetre Worafkától felvilágosítást kért az ajánlkozóról.[74]

Mindent egybevéve is meglehetősen kevés hírbe hozottról szolgáltatnak kutatásaink terhelő bizonyítékot, még akkor is kevesellhetjük számukat, ha forrásaink elsősorban a pénzbeli honorálásban részesülő, mintegy profi besúgók felderítéséhez szolgáltatnak támpontokat. A lelkesen terjesztett és hitelesnek tekintett besúgólistákkal a közvélemény saját erejére hagyatkozva sokkal inkább arra volt képes, hogy a megelőző kurzus népszerűtlen, joviális támogatóit kompromittálja, minthogy titkolt kollaboránsait felfedje. A bécsi rendőrminisztérium és a helyi rendőri szervek informátorainak túlnyomó többsége sikeresen elkerülte a lelepleződést, miközben kétségtelenül sokan találhatták a listán magukat politikai, személyes, stb. antipátiák nyomán. Az apokrif listák leginkább arra deríthetnek fényt, milyen kép élt a besúgókról a közvéleményben, kiket gyanúsítottak leginkább efféle tevékenységgel, s nem arra, kik is szolgáltattak „hivatásszerűen” információkat polgártársaikról a rendőri hatóságoknak.

Az 1867-es közjogi rendezés, a magyar kormányzati szervek megalakulása, a korábbi császári hatóságok, köztük a rendőri hivatalok feloszlatása után a közvélemény nagy önbizalommal és diadalittasan nyilatkozhatott a rendőrség egykori ágenseiről, például ekképp: „Ti spiczlik széles e világon! Vegyetek példát, kinek pályáját ti ma meg akarjátok rontani, az holnap sorsotokról fog rendelkezhetni.”[75] S hangosan hirdethette a már korábban is megfogalmazott liberális jelszót: „A szabad sajtó, még egyszer mondjuk el, a legjobb rendőrség.”[76] De a diadal nem lehetett teljes, hisz bármennyire is igényelték volna a korábban megfélemlítettek és óvatoskodásra kényszerítettek, intézményesített „múlt feltárás” még csak szóba sem került. Így azután fontos szereplők elkerülhették a lelepleződést a nagy nyilvánosság előtt. Amikor például Wargha István leánya, Wargha Eszter tiltakozó levelet írt Tóth Bélának, aki 1896-ban megjelent könyvében Warghának a korona megtalálásában játszott szerepét részletesen tárgyalta, Tóth, bár visszautasította a kritikát, kijelentette, hogy Gelich Richárdot és Csernátony Lajost fogja megkérdezni ellenőrzés végett!! Feltehetőleg egyáltalán nem volt információja arról, hogy mindketten bizalmas kapcsolatban álltak egykor a bécsi rendőrséggel, Gelich legalább oly szorosban,

[74] Michael Küche kávéháztulajdonos (Egyetem u. 1.) levele Zichyhez, Pest, 1864. máj. 28. és Zichy levélfogalmazványa Worafkához, Bécs, 1864. jún. 21. MOL D 185 1864:870.

[75] Így kommentálja a Bihar című lap újságírója a hírt, hogy Brünnben egy „kis eszü szaglász”, aki egykor a város szabadelvű polgármesteréről, Giskráról jelentgetett, megőrült arra a hírre, hogy Giskrából belügyminiszter lett. Ujdonságok és vegyes c. rovat. Bihar, 4. évf. 18. sz. 1868. márc. 1.

[76] „Die freie Presse, noch einmal sei’s gesagt, ist die beste Polizei.” [Tuvora]: Briefe aus Wien II. 257.

mint Wargha.[77] De említhetjük Ludasi Mórt is. A kortársak is éreztek egyfajta ambivalenciát személyiségében, az ausztriai életrajzi lexikon szócikk-szerzője például ekképp fogalmaz a Gans–Ludasi név németes–magyaros alakjának kettősségére célozva: „…ez a kettősség megnyilvánult a nyilvános életben való fellépésében is, mivel az ember hosszú kabátban és frakkban, majd rövidesen attilában és kalpakkal fején találkozott vele, mindig annak megfelelően, ahogy a politikai konstellációk a viselet efféle fordulatát szükségessé vagy legalábbis tanácsossá tették."[78] Ennek ellenére tudomásunk szerint az ausztriai rendőrséggel való együttműködés leghalványabb gyanúja sem merült fel a személyét illetően.

Mindemellett is az új politikai intézményrendszerben lehetségessé vált egyes személyek pellengérre állítása a nyomtatott sajtó eszközeivel a széles nyilvánosság előtt: Az egri Csépány József uradalmi ügyészsegéd feljelentését említettük a megfelelő korábbi fejezetben. Tóvölgyi Titusz „Bach korszak. Siralmatos historia" című művében (1868) megemlékezett róla és feljelentett áldozatairól: „Lakott akkor abban a városban egy Csépán nevü akasztófáravaló gazember és ugy meg volt hizva, hogy a ki nem ismerte, tisztességes embernek nézte."[79] Nem kerülte el ezt a sorsot Bíró Mihály sem, aki már 1861-ben önvédelmi nyilatkozatot tett ugyan közzé, de Marosszék közgyűlése erkölcsi halottnak nyilvánította. Orbán Balázs Székelyföld leírása című művében azután nyomtatásban is nekiszegezte a vádat, ami ellen körömszakadtáig, még sajtóper indításával is védekezett – mindhiába.[80] 1871-ben az Üstökös egyik száma címoldalán „Biró Mihály" című „népballadá"-val jelent meg a perre utalva:

„Mit a szél zúg, a levél súg,
Mit minden fűszál tud:
«Te adtad el a hősöket,
Te voltál haláluk!»"[81]

A közjogi ellenzék soraiban politizáló Csernátony Lajos ellen a Deák-párti vicclapban, a Borszem Jankóban jelent meg egy karikatúra, amely 1872 őszén az akkor

[77] A levélváltást ismerteti, illetve Tóth Béla levelét közli: Asztalos Péter: Wargha István 56-58.
[78] „…diese Doppelgestalt gibt sich auch in seinem Auftreten im öffentlichen Leben kund, indem man ihm bald im Gehrock und Frack, bald im Attila und Kalpak begegnet, je nachdem die politischen Constellationen diesen Wandel der Tracht nothwendig, oder doch räthlich machen." Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XVI. 135.
[79] Tóvölgyi: Bach korszak 67-76., idézet: 67.
[80] Orbán: Székelyföld leírása IV. 23. fejezet 153-162.; Illéssy: Biró Mihály sajtópöre
[81] Biró Mihály. Népballada. Üstökös, 23. köt. 10. sz. 1871. márc. 4.

miniszterelnök Lónyay Menyhért elleni parlamenti támadás kapcsán „a spiczliből ordassá vált «veszett ebes» kutyá”-t simogató és dicsérő Tisza Kálmánt örökítette meg.[82]

A visszaemlékezések szerint Wargha Istvánt Nagyváradon széles körben csak „koronás Wargha”-ként emlegették,[83] sőt sokan szemtől szembe is vádolták, jó néhány ismerőse nem akart kezet fogni vele, „kerülték, mint a bélpoklost”.[84] Az azonban, hogy Nagyváradon köztiszteletben álló hivatalokat tölthetett be, ellentmond annak, hogy egyöntetű és nyílt társadalmi megvetés lett volna osztályrésze. Tudomásom szerint a besúgóvád nyomtatásban első alkalommal csak Wargha halála után, 1877-ben került újra nyilvánosságra. Az Abaúj-Kassai Közlöny hasábjain Pétery Károly, földbirtokos, író, 1848-ban nemzetőr kapitány, 1861-ben, majd 1865-től 1872-ig két cikluson keresztül határozati párti, majd balközéphez tartozó országgyűlési képviselő osztotta meg állítólag magától Warghától származó információit a koronaügyről. Pétery írása azonban jó néhány évig elkerülte a nagyközönség figyelmét, 1886-ban emlékeztetett arra egy cikk a Függetlenség hasábjain.[85] Ezzel párhuzamosan 1880-ban Jókai Mór is megszellőztette az ügyet,[86] de az országos sajtó figyelme majd csak az 1880-as évek közepén fordult a koronaügy felé.[87]

Az államrendőrség szervei azonban Magyarországon – hogy 1860–1861-ben, úgy 1867-ben is – sikeresen konspiráltak, eltűntették a besúgóhálózat működtetéséről árulkodó legfontosabb iratokat, melyek nagy része azután soha nem került vissza a magyar kormányzati szervekhez. A hatalomra kerülő régi–új magyar politikai elitek reakciói a besúgók terhes örökségével, s tegyük hozzá, aktív tevékenységükkel kapcsolatban is, nagyon hasonló volt: ők is inkább a múlt nyomainak elsimítását, a fátyolvetés, semmint a szembenézés szükségességét vallották. Tegyük persze hozzá: a kompromisszumra épülő közjogi kiegyezés bázisán nehezen is képzelhető el a birodalmi vezető elittel s mindenekelőtt az uralkodóval magával elkerülhetetlenül éles konfliktust generáló s ezért kényes kérdésnek számító államrendőrségi megfigyelés ügyeinek és

[82] Az ur és az ő kutyája. Borszem Jankó, 5. évf. 256. sz. 1872. nov. 24. 3.
[83] Wertheimer: Gróf Andrássy Gyula élete és kora I. 355. Wertheimer Dr. Karácsony János nagyváradi kanonok szóbeli közlésére hivatkozott ehelyütt.
[84] Tóth: Mendemondák 173.; vö. Boross Mihály: Ki árulta el a koronát? id. mű: Arad környékén Wargha csak „mint bérlő vonta meg magát, csak éjjel mert előjönni, mivel mint árulót mindenki megvetette…”; „Koronás Varga”. Függetlenség, 7. évf. 358. sz. 1886. dec. 28.: „…kerülte mindenki. Meggyalázva és megvetve élt és így halt meg”. Tóth Béla szerint Wargha temetésén a polgármesteren és négy tanácsoson kívül senki sem jelent meg a tisztviselők közül, mivel múltja közismert volt. Tóth: Mendemondák 173.
[85] Timkó József. A magyar korona. Timkó József kassai városi tanácsos levele. Függetlenség, 7. évf. 312. sz. 1886. nov. 11., majd Pétery eredeti cikkét közölte később Tóth Béla: Mendemondák 174.
[86] Jókai Mór: A' ki még a királyon kívül viselte a szent István koronát. A Hon, 18. évf. 127. sz. 1880. máj. 21.
[87] Vö. Deák: A koronás Wargha 148-153.

egykori ágenseinek őszinte és kérlelhetetlen feltárása – a nyilvánosság előtt pedig még kevésbé. Így azután csak a mindenkori politikai ellenzék vallotta magáénak a rámutatás és a társadalmi megbélyegzés szükségességét. A közjogi ellenzék egyes csoportjai tartották életben az egykori konfidensek kilétének kérdését, s nem engedték a feledés homályába merülni, mivel ez alkalmasnak látszott a kormányzati tábor egyes személyiségeinek kompromittálása révén a kormányzat politikai presztizsének gyöngítésére. Így a néhány látványos „leleplezés" ellenére a dualizmus időszakában mindenekelőtt a politikai küzdelmek háttérelemeként találkozunk a rendőrbesúgó vádakkal.

A kor embere örülhetett részsikereknek, de éreznie kellett, hogy összességében az államrendőrség közel két évtizedes működését utólag sem sikerült megismerni és a megismerés erejével legalább részben uralni.

Összegzés

Áttekintettük az eddigiekben a cs. kir. rendőri hivatalok államrendőrségi adatgyűjtésének jellemzőit Magyarországon a szabadságharc leverését követő közel két évtizedben. Néhány ponton úgy tűnhetett, vizsgálataink részben megerősítik a kortársak és nyomukban a történeti irodalom megállapításait, részben azonban korrigálják vagy egyenesen cáfolják azokat. Mindenekelőtt egyet kell értenünk Wolfram Siemann megállapításával, miszerint „az osztrák titkosszolgálat gondoskodott arról, hogy a felügyelet nyomasztó élménye a társadalom széles és mélyrétegeiben általánosan elterjedjen."[1] Nem véletlenül érezte a kor embere a mindennapjaiban, magánéletének legmeghittebb perceiben is, hogy a lehetőség, hogy a politikai hatalom titkolt ágensei útján szemmel tartsa és ellenőrizze állampolgárait, az ő személyes biztonságát és szabadságát is korlátozza. S ebben osztozott a városi iparos segéd, a vidéki földbirtokos vagy a pesti palotájában estélyt adó arisztokrata egyaránt. A rendőr konfidensek társadalmi összetétele is bizonyítja, a politikai hatalom közegei „a lakosság valamennyi szociális rétegébe be kívántak hatolni, rendkívül szerteágazó tevékenységre törekedtek, s nem csupán a politikailag aktív értelmiségiek kis köreiben és szalonjaiban. A lakosság a hétköznapok szintjén is megélhette a szigorú megfigyelés nyomasztó élményét…"[2]

Nem volt ez persze Magyarországra vagy akár az Osztrák Császárságra speciálisan jellemző jelenség. Az 1848–1849-es forradalmi mozgalmak, a szilárdnak hitt politikai rendszerek és trónok megingása a liberális és demokrata mozgalmak szorításában a forradalmi apályt követően ráébresztette az újra hatalmi pozícióba került politikai eliteket arra, hogy a forradalmak eredményeinek szelektív és részleges tudomásul vétele mellett a dinasztikus jogok és a konzervatív hatalomgyakorlási módszerek megerősítésére van szükség. A „Biztonság, Nyugalom és Rend" lett a forradalmakat követő évtized három talán legtöbbet hangoztatott hivatalos politikai célkitűzése szinte valamennyi európai államban. Ennek egyik legfőbb biztosítékát pedig az állami rendőri szervezet megszilárdítása, mindenekelőtt pedig hatékonyan működő államrendőrségi információs hálózat kiépítése jelenthette.

[1] Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 33.
[2] Siemann: Kémek a szabadságharc ellen 33.

Az Osztrák Császárság nyugati tartományaiban 1848 előtt már kialakult a rendőrség mint a közigazgatástól különvált szakigazgatási szervezet intézményrendszere: a közvetlenül az uralkodónak alárendelt központi irányító hatóság, valamint a kettős függésben, részben az illetékes tartományi közigazgatási vezetőnek, részben pedig a bécsi Legfelső Cenzúra- és Rendőri Hatóságnak alárendelt területi rendőrigazgatóságok/biztosságok hálózata. 1848-ban kísérlet történt a rendőrség alkotmányos kontroll alá helyezésére a belügyminisztériumba való beolvasztással, de az alkotmányosság illuzorikussá válásával, az alkotmányozó birodalmi gyűlés feloszlatásával 1849 tavaszától kezdve a rendőri ügyek egyre inkább, egy ideig még csak informálisan, az uralkodó közvetlen felügyelete alá kerültek. Ennek első lépcsője a csendőrség felállítása volt, hiszen a csendőri szervezet felett a belügyminisztériumnak és a területi közigazgatási hatóságoknak kezdettől fogva csak korlátozott volt a fennhatósága. Az uralkodói abszolutizmus kormányzati rendszeréhez való visszatérés jegyében azután helyreállították a rendőri ügyek tekintetében az 1848 tavasza előtti modellt: a Legfelső Rendőrhatóság közvetlenül az uralkodónak alárendelve működhetett, élén Kempen báró altábornaggyal, aki a minisztereket jobbára csak hívatlan kiváncsiskodóknak tekintette a rendőri ügyek területén, s magán kívül csupán Grünne grófot és az uralkodót tekintette a rendőri ügyek hivatott vezetőjének. Láttuk, egyes kortársak egyenesen „rendőrcsászár”-nak nevezték az uralkodót. S ha némileg túlzónak is tartjuk ezt az értékelést, az kétségtelen, hogy a fiatal Ferenc József maga is meg volt győződve a lakosságot gyanakvással méregető, represszív rendőri megfigyelés és rendszabályozás szükségességéről és hatékonyságáról. Biztosak lehetünk abban, hogy minden nap gondosan áttanulmányozta a Kempen és utódainak napi összefoglaló jelentéseit az előző napon történt, rendőrségi szempontból említésre méltó bel- és külföldi eseményekről. Ő volt az államrendőrségi adatgyűjtés első számú megrendelője és eredményeinek első olvasója.

Európában az állami rendőrségi szervezetnek az államhatalom többi hatóságaihoz való viszonyát illetően több modell létezett. Franciaországban a rendőri szervezet az „állam-, biztonság- és jóléti rendőrség” funkcióknak ugyanazon hivatalokban való egyesítésének alapelvére épült. Vidéken a rendfenntartás a csendőrség mint speciális katonai alakulat feladata volt. Csak Párizsban és Lyonban létezett külön államrendőrségi feladatokra szakosodott szervezet. Emellett a belügyminiszter politikai osztálya is működtetett saját titkos informátori hálózatot, illetve III. Napoleon uralkodása idején kiépült egy harmadik államrendőrségi információs hálózat is Párizsban, közvetlenül az

uralkodó felügyelete alatt.[3] Oroszországban 1811–1819 között működött az első rendőrminisztérium, majd ezt követően 1826-tól a császári kancellária harmadik osztálya látta el az államrendőrségi feladatokat, melynek vezetője egyúttal felügyelte a csendőrséget is, amely vidéken szintén végzett ilyen jellegű tevékenységet. A helyi rendfenntartás funkciói viszont nem tartoztak a harmadik osztályhoz, azaz itt a „biztonság- és jóléti rendőrség" különvált az államrendőrségi információs rendszerektől, csak a fővárosi rendőrség rendelkezett 1842-től úgynevezett detektívekkel.[4] Angliában nem létezett centralizált országos állami rendőrségi szervezet, a rendfenntartás kizárólag a helyi közigazgatási hatóságok feladata volt. A politikai jellegű információkat – elsősorban a chartista mozgalom számított a fő ellenfélnek – szintén a helyi hatóságok jelentésein, a postamesterek közreműködésével, illetve a hadseregen belüli információáramláson keresztül szerezték be a politikai döntéshozók. A postai küldemények átvizsgálása viszont itt is gyakorlatban volt, ám törvényi szabályozás mellett, hiszen az 1837-es postai törvény szükséges esetben engedélyezte ezt (s persze ezzel egy időben korlátozta is).[5] Poroszországban 1806-ban, Bajorországban 1817-ben állították fel a titkos államrendőrséget, 1848 mozgalmainak hatására azután a rendőrséget itt is a belügyminisztérium felügyelte. Az 1850-es években ezekben a német államokban azonban megfigyelhető a politikai rendőrség önállósítása, óvatos elválasztása az általános rendőrségi funkcióktól és közvetlenül az uralkodó alá rendelése, de ez a folyamat nem mutatkozott meg a belügyminisztériumtól teljesen független önálló rendőri hatóság létrehozásának formájában.[6] Ausztriában a rendőrség szervezeti felépítését illetően – ahogy láttuk – a 18. században kétféle koncepció létezett: Pergen gróf kezdettől amellett érvelt, hogy olyan rendőri hatóságokra van szükség, melyek egyesítik magukban valamennyi rendőri funkciót, míg a tartományi közigazgatási vezetők, saját hatáskörüket féltve, igyekeztek volna a különálló rendőri hivatalok hatáskörét pusztán államrendőrségi funkciókra korlátozni. A birodalom bonyolult politikai struktúrájának és területi nagyságának következtében azután egy hibrid szervezet alakult ki: A nagy közigazgatási központokban vagy közlekedési csomópontokban felállított rendőrigazgatóságok az adott településen valamennyi rendőrségi funkciót gyakorolták (beleértve a közbiztonságot és jóléti rendőri feladatokat is), ezeken a centrumokon kívül viszont a rendfenntartás a helyi

[3] Payne: The Police State of Napoleon Bonaparte
[4] Hingley: Die russische Geheimpolizei
[5]. Mather: Public Order in the Age of the Chartists; Bunyayn: The Political Police in Britain
[6] Obenaus: Die Entwicklung der preussischen Sicherheitspolizei.; Stieber: Spion des Kanzlers; Siemann: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung"; Funk: Polizei und Rechtsstaat.

közigazgatási szervek feladatköre maradt, miközben államrendőrségi funkciók tekintetében a rendőrigazgatóságok hatóköre székhelyüknél távolabbi területekre is kiterjedt. Ez a struktúra élt tovább 1849 után is, kiegészülve a csendőrséggel, illetve az első években az ostromállapot viszonyai között általában véve a hadsereg befolyásával. Az általános elveket tekintve leginkább a franciaországi rendőrséghez hasonlított ez a szervezet, ugyanakkor az uralkodó meghatározó szerepe az államrendőrségi működés közvetlen felügyeletében az oroszországi modellre is emlékeztethet bennünket. Az 1850–1860-as évek fordulóján azután bizonyos mértékig változott a helyzet. Egyrészt az államháztartás egyensúlyi zavarai, másfelől az 1860. októberi diploma kibocsátása után az 1848 tavaszát megelőzően működött külön kormányszékek részleges újra felállítása és a helyi municipális jogok megerősödése a magyar korona országaiban együttesen vezetett a területi rendőri hatóságok számának csökkenéséhez, ami viszont megnövelte a közigazgatási szervek szerepét a „biztonság- és jóléti rendőrség" funkcióinak gyakorlásában, a magyar korona országaiban pedig intézményesen különvált az államrendőrségi tevékenység e másik kettőtől. Az itt működő cs. kir. rendőri hivatalok ettől kezdve kizárólag államrendőrségi teendőkkel foglalkozhattak.

Mennyiben tekinthető az 1852-től, a Legfelső Rendőrhatóság felállításától kialakult rendőrségi szervezet az 1848 tavaszát megelőző viszonyokhoz való visszatérésnek? Az alapvető szervezési elveket tekintve a hasonlóság szembetűnő, ugyanakkor lényeges változást jelentett az állami rendőri hatóságok rendszerének kiterjesztése a magyar korona országaira, másrészt pedig a hadsereg, illetve magas rangú katonák intenzív részvétele a rendőrségi szervezet legkülönbözőbb fokain. Ezen túlmenően az uralkodó szerepe is sokkal meghatározóbb volt, nemcsak V. Ferdinánd, hanem I. Ferenc uralkodásának idejével összehasonlítva is. A magyar korona országaiban továbbá az államrendőrségi adatgyűjtés korábban a hivatali és politikai elitre korlátozódó körének kiterjesztése a társadalom középső és alsó rétegeire mindenképpen említésre méltó módosulás.

E szervezet magában hordozott rendszerszerű konfliktusforrásokat, melyek időről időre elkerülhetetlenül feszültségeket generáltak, alkalmanként a hatékonyságot is csökkentve.

Egyrészt a területi rendőrségi hatóságok kettős függése vezetett súrlódásokhoz a tartományi közigazgatási vezetők és a helyi rendőrhivatalnokok, áttételekkel azután a belügyminiszter és a Legfelső Rendőri Hatóság vezetője között. Nem volt ez azonban új keletű probléma, mondhatni, kialakulásától kezdve jellemezte ez a rendőri szervezetet a

Habsburg Birodalomban. A tárgyalt időszakban utalhatunk példaként Coronini altábornagy, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzójának konfliktusára a temesvári rendőrigazgatóval, melynek során a kormányzó ellenezte, hogy egyfajta „rendőrkormányzat" maga alá gyűrje a közigazgatás felelős vezetőit. A történet különleges bája, hogy mindkét szereplője egy civil vagy részben civil hivatali posztot betöltő katona volt. S ez már átvezet bennünket a második konfliktusforrás tárgyalásához, mely már sokkal inkább e korszak speciális jellemzőjének tekinthető.

A hadsereg az 1848–1849-ben a civil lakosság megrendszabályozásában szerzett pozícióit az ostromállapot viszonyainak köszönhetően még néhány évig, ha változó formában és intenzitással is, de megőrizte. A katonai és civil a közigazgatási hatóságok hatásköri villongásai mellett a civil vezető és civil posztokon alkalmazott katona beosztottak konfliktusaira is utalhatunk, melyekben a katonák eleinte kétségtelenül erősebb pozícióval rendelkeztek. Nem véletlen, hogy még Coronini is inkább civilt akart látni a temesvári rendőrigazgató székében, mivel úgy vélte, vele szemben ellentmondás vagy vonakodás nélkül érvényesítheti feljebbvalói jogait. A katonák meghatározó befolyása a rendőri ügyek birodalmi szintű vezetésében is érvényesült, feltehetőleg még erősebben, mint ahogy azt a hivatalos tiszti címtárak mutatják – gondoljunk csak például a titkos államrendőrségi ügyleteket intéző első elnöki irodában alkalmazott Leopold Edler von Schmidt nyugalmazott alezredesre, akit hiába is keresnénk a hivatalos állománykimutatásokban.

Voltak továbbá olyan speciális konfliktus- és működési zavarforrások, melyek kifejezetten az államrendőrségi működést érintették.

A bevezetőben már említettük, hogy eltekintve a külföldön folyó államrendőrségi adatgyűjtéstől öt egymástól független államrendőrségi információs hálózat működött ezekben az években (rendőrség, csendőrség, hadsereg, titkos postai páholyok, közigazgatási hatóságok), sőt egyes szakigazgatási szervek (Magyarországon leginkább különböző pénzügyigazgatósági hivatalok egyes munkatársai, elsősorban az 1860-as években) szintén továbbítottak hébe-hóba államrendőrségi információkat bécsi feletteseiknek. Ezek a rendszerek egyenként szigorúan centralizált elvek alapján működtek. Kizárólag a legfelső szinten (a Kempen–Grünne–Ferenc József háromszögben) kapcsolódhattak össze rendszerszerűen a különböző csatornákon beérkező államrendőrségi információk. S e szintről lefele juthattak el azután a más információs hálózatokból származó értesülések például a területi rendőri hatóságokhoz. Ennek köszönhetően azonban ezek a hálózatok között nem folyt szervezett

együttműködés, egymáshoz fűződő viszonyukat inkább a rivalizálás, mint a kooperáció jellemezte. A ránk maradt iratanyagból azonban tudjuk, hogy e nagyon is papírosízű, merev centralizáció szabályait például a rendőri hatóságok legalábbis alkalmanként átlépték: utalhatunk itt a postai alkalmazottakat levélnyitogatásra kényszeríteni akaró rendőrhivatalnokokra vagy közigazgatási vezetőkre, vagy házkutatásokat saját hatáskörben elrendelő és foganatosító katonai parancsnokokra. Az effajta „illetéktelen" beavatkozást azonban az érintett hivatalok persze nem kooperációra való törekvésként, hanem a másik hivatal erőpozícióval való visszaéléseként és saját hatáskörük megsértéseként értelmezték, s hangosan tiltakoztak. A rivalizálást csak fokozta a birodalmi politikai vezetés csúcsain a miniszterek és Kempen közötti személyi ellentét. Az uralkodó láthatóan igyekezett egyensúlyban tartami politikusait és katonáit, mégis az évtized utolsó éveiig inkább Kempen az, aki a maga oldalára tudta billenteni a mérleg nyelvét az uralkodó döntéseiben. Helyi szinteken a feszültségeket, például rendőrhivatalnokok és csendőrparancsnokok között az is szíthatta, hogy Kempen az utóbbiakat (ahogy alkalmanként akár központi levelezőket is) felhasználta a rendőri hatóságok működésének ellenőrzésére, és hivatalnokokat s így rendőrhivatalnokokat ért vádak esetén leginkább az illetékes csendőrparancsnokokhoz fordult bizalmas felvilágosításért.

A szigorú centralizáció továbbá azzal is járt, hogy az információk kiértékelése olyan szinten történt, ahol egyrészt persze rendelkezésre állt a tágabb perspektíva és a több helyről beözönlő információrengeteg, másrészt azonban a körülmények és szereplők konkrét ismerete már hiányzott. Az áttételekből eredő lehetséges torzulások kiküszöbölésére szolgált az, hogy kiépítették a központi levelezők és ügynökök stábját. A levelezők jobbára a hivatali, politikai és szellemi elit soraiból verbuválódtuk. Tőlük elsősorban általános politikai körképet vártak időről–időre, de természetesen jelentéseik nagyon sok egyes személyekre vonatkozó információt is tartalmaztak (utalhatunk itt Szekrényessy Endre beszámolóira). A levelezőknek létezett egy másik csoportja is, amely főképp a forradalmi mozgalmak álcázott árulóiból állt, őket már inkább központi ügynököknek tekinthetjük, akiket konkrét feladatokkal bíztak meg. S ismerünk azután a központi utazó ügynököket, akiket egy-egy megbízatással néhány hétre, esetleg hónapra kiküldhettek a birodalom különböző pontjaira, alkalmazásuk az adott feladat teljesítésének idejére szólt, ami persze nem zárta ki új feladatokra ismételt aktivizálásukat. E központi állomány tevékenysége kiegészítette, adott esetben segítette, de egyben kontrollálta is a területi rendőri szervek államrendőrségi adatgyűjtését. A

rendőri ügyek vezetői (Bach, Kempen s valamennyi rendőrminiszter) igényt tartottak azonban emellett saját személyes bizalmasokra is, gondoljunk csak például Ludasi Mórra, akinek konfidensi tevékenységéről – honoráriumának folyósításán túl – az államrendőrségi ügyek napi irányítását végző rendőrminisztériumi tisztviselőknek sem voltak értesüléseik. Zákos Elek is efféle pozícióban láttatta magát Schwarzenberg miniszterelnök mellett 1851-ben, s Szekrényessy Endre is törekedett arra, hogy a „94." kóddal ellátott levelezői jelentései mellett időnként magát a rendőrminisztert szólítsa meg.

Szintén a szigorúan centralizált információáramlási modell vezetett ahhoz, hogy a rendőri vezetők egymás közötti érintkezése is esetleges volt, emlékezzünk csak arra, hogy Protmann előzetes bécsi engedélyt látott szükségesnek ahhoz, hogy kapcsolatba léphessen a többi magyarországi rendőrigazgatóval. Ez kétségtelenül gyengítette a működés hatékonyságát és lehetetlenné tette az információcserét alsóbb szinteken a rendőri hatóságok között is. Nem véletlen, hogy a formális elvek látványos felülvizsgálata helyett ugyan, de a napi működési mechanizmusokban az erre vonatkozó előírások betartása már kevésbé volt merev.

Az ügynöki rendszer kiépítése mindenhol a rendőrigazgató vagy rendőrbiztosságot vezető hivatalnok személyes feladatkörébe és felelősségi körébe tartozott, hivatalának beosztottjai közül is csak kevesen voltak beavatottak, így az a helyi rendőrigazgató személyiségének, habitusának lenyomatát viselte magán. Igaz ez még akkor, ha Kempen – amint láttuk – igényt tartott arra, hogy ő hagyja jóvá az ügynöki alkalmazást, illetve tudomással bírjon az elbocsátásokról. Alig-alig létezett központi irányelv az ügynökök kiválasztását illetően, például, hogy hivatalnokot ne alkalmazzanak efféle feladatra, de azt sem feltétlenül tartották be a rendőrigazgatók. Ráadásul a rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, ők, ahogy Kempen is, főképp önként jelentkezők közül válogattak. A még oly gondos válogatás sem előzhette meg azonban azt, hogy így a véletlenszerűség az ügynöki hálózat összetételében ne legyen jelen. A rendőrigazgatók bizalmasainak stábjai is hierarchikus csoport volt. A rendőrigazgató fülébe ezt–azt súgó bizalmasokat maga az igazgató nem tekintette konfidenseknek, inkább olyan „társadalmi aktivisták"nak, akiket a császári családhoz és birodalmi kormányzathoz fűződő lojalitás motivál. A legtöbb igazgató (érdekes módon legkevésbé Protmann, illetve Worafka) a kerületéhez tartozó nagyobb városokban igyekezett levelezőket tartani (általában szintén a helyi elit soraiból), helyben pedig rendelkezésére állt a konkrét megfigyelési feladatokkal ellátható ügynökeinek kis csapata. Kempen az

államrendőrségi információgyűjtés súlypontját a fizetett, „profi” rendőrügynökök alkalmazására helyezte, jóval kevesebb figyelmet fordítva a személyes bizalmasoktól beérkező értesülésekre, mint a rendőrigazgatók/biztosok. A szigorú előírások a titkos rendőri alap kifizetéseinek dokumentációját illetően lényegesen szűkítették a rendőrigazgatók önálló mozgásterét e tekintetben, hiszen a bizalmi viszonyokat ajándékokkal, figyelmességekkel is olajozni kellett a hivatali előzékenységen kívül, s Kempen erre nem sok tekintettel volt. Ez viszont – a rendőrigazgatók megítélése szerint – eleve behatárolta a rendszeres és intézményesített információszerzés társadalmi terepét s ezzel együtt hatókörét is.

Nehéz egyértelmű ítéletet alkotni arról, hogy a konfidensek tekintetében milyen fokú volt a kontinuitás a magyar korona országaiban az 1848 előtti politikai bizalmi hálózatokkal. Láthattuk, a külföldi ügynökök közül jó néhányan felújították az 1848-ban megszakadt kapcsolatokat a bécsi rendőrséggel, s elsősorban a birodalmi fővárosban ismerünk erre belföldi példákat is. A magyar korona országait illetően ezt nehezebb dokumentálni, mivel az 1848 előtti bizalmi levelezők természetesen 1849 után is jobbára ugyanebbe a kategóriába tartoztak, általában honorárium nélkül küldözgették jelentéseiket, így tevékenységükre vonatkozóan csak véletlenszerűen fennmaradt adatokkal rendelkezünk. Néhány példát persze (Franz Aichelburg gróf, Drescher Frigyes, Friedrich Lang, Szekrényessy Endre, Szentpály László) említettünk, de ismereteink e téren csak hiányosak lehetnek.

Kutatásaink nem tudják pontosan feltárni, a különböző információs csatornákon keresztül hány személy szállított rendszeresen információt a különböző hatóságoknak, még csak a rendőri hatóságok tekintetében sem szolgálhatunk hasonló adatokkal, de azt megállapíthatjuk, hogy a korabeli közvélemény vélekedéseihez viszonyítva a rendőri hatóságok meglepően kevés informátort (ügynököt és levelezőt egyaránt) alkalmaztak, pusztán azok segítségével egészen biztosan nem tarthatták szemmel a lakosságot olyan intenzitással, ahogy azt a kor embere a mindennapjaiban érezte. Ki kell térnünk ezen a ponton arra, hogy bár meglehetősen csábító, hogy a császári rendőrség kontra „magyarországi társadalom” értelmezési keretben tárgyaljuk témánkat, de ennek az államrendőrségi információs hálózatnak szerves részét alkották a spontán feljelentések, ahogy arra Várady Gábornak az előző fejezetben idézett sorai is emlékeztetnek bennünket a fennmaradt rendőrségi iratanyag mellett. Ehhez viszont a társadalom egyes tagjainak a császári hatóságokkal való együttműködési készsége és kollaborálása volt szükséges. ami

jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az állampolgárok állandóan megfigyelteknek érezzék magukat.

Mennyire voltak az államrendőrség működésének speciálisan Magyarországra jellemző sajátosságai? Az első évtized neoabszolút kormányzata a birodalmi centralizáció nagy programja jegyében egyértelműen egységes működési elvekben gondolkodott a kormányzati politika minden területén, s nem volt ez másként a rendőri igazgatást illetően sem. Nem az államrendőrségi működés szervezetében vagy működési mechanizmusaiban keresendők speciális jegyek, inkább a működés intenzitása volt fokozott – Lombardia–Velence tartományokhoz és a birodalmi fővároshoz, Bécshez hasonlóan. A következő évtizedben az államélet számos területén le kellett számolni az „egységbirodalom" (*Gesammtmonarchie*) illúziónak bizonyult ideáljával, az államrendőrségi működés azonban továbbra is egységes elvek szerint és a korábbi években kialakított csatornákon keresztül folyt tovább.

Mennyire sikeresen töltötte be az államrendőrség a neki szánt funkciókat? A kortárs „álladalomtan" így értékel – igaz, nem térve ki külön az államrendőrségi tevékenységre: „Az osztrák birodalmi rendőrség (Polizei) egyike a legszemesebb, s legrendszeresebb európai rendőrségeknek."[7] Kétségtelen az, hogy a legfontosabb feladatot, a politikai szervezkedések felszámolását hatékonyan és gyorsan elvégezte – sikeresen felderítette és integrálta működésébe a politikai bajtársaikat elárulni kész egykori forradalmárokat vagy hazafiakat. Mivel az informátori jelentések csak nagyon esetlegesen maradtak fenn (nem ismerjük sem egy informátor jelentéseinek nagy többségét, sem egy időszak informátori jelentéseinek termését), csak benyomásokat lehet megfogalmazni abban a tekintetben, hogy mennyire volt képes az államrendőrségi adatgyűjtésre támaszkodva a rendőri szervezet hiteles és használható információkkal ellátni a politikai döntéshozókat arról, melyek a lakosságot foglalkoztató legfontosabb problémák, hogyan vélekednek a kormányzat vagy a helyi hatóságok egy-egy intézkedéséről, milyen a politikai közhangulat. A rendőrségi hangulatjelentések tendenciáiban megfelelő jellemzést adtak minderről, egyáltalán nem idealizált képet tártak a politikusok elé, bár kétségtelen, hogy másfelől az efféle összefoglalók jellegükből fakadóan inkább a negatívumokra helyezték a hangsúlyt. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az egyes konfidensjelentésekben ne találnánk sok-sok hamis információt, mendemondát, a korabeli pletykák, újsághírek, esetleg személyes motívumokból

[7] Az Osztrák Birodalom álladalomtana 239.

megfogalmazott alaptalan vádaskodások és a mindennapi életről alkotott helytálló észlelések, egyes értesülések sajátos vegyületét. A több szintű szűrés és kontroll azonban általában különválasztotta ezeket az elemeket – mindemellett persze kétségtelenül hír adhattunk látványos baklövésekről is. A politikai konszolidáció hiányát természetesen nem ellensúlyozhatta a rendőrségi eszközök intenzív használata a társadalom ellenőrzése és sakkban tartása útján. Sőt emlékezzünk csak Waltherr Imre soraira: minél inkább nyomja az alattvalókat a magáncselekedetek titkos kémkedő vizsgálata, írja, „annál inkább vész és csökken a kormány iránti tisztelet és ragaszkodás". A pillanatnyi hasznok árnyékában végül inkább kontraproduktívnak bizonyult mindez, hosszú távon nehézzé téve a bizalom kialakulását a magyarországi lakosság nagy tömegei és az uralkodó között, ami pedig majd a közjogi konszolidáció és kompromisszum elengedhetetlen feltételének bizonyul a tárgyalt időszak végén.

1867 politikai rendszerváltása egy csapásra megszüntette a rendőri hatóságokat és korlátozott számú központi levelező tevékenységét nem számítva szétzilálta a korábban gondosan építgetett és rendezett információs szálakat. A társadalom fellélegezhetett, s a kor embere végre elhihette, nem térnek vissza a „zsandáros és policzájos idők". A megfigyeltség nyomasztó társadalmi élménye azonban bizonyára egy időre még ott hagyta lenyomatát a következő évek társadalmi és politikai arculatán.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. Területi rendőri hatóságok az Osztrák Császárságban, 1857

2. A külföldön alkalmazott ügynökök listája, 1850-1852

3. A helytartóságok/kormányzóságok által alkalmazott ügynökök (1852-1853)

4. A rendőrigazgatóságok által alkalmazott ügynökök (1852-1853)

5. Tartományonkénti kimutatás a rendőri titkos alapból történt kifizetésekről (1851. nov.-1852. okt.)

6. Titkos rendőri alap kifizetései Magyarországon (1850. nov.-1851. okt.)

7. Részletes kimutatás a rendőri titkos alapból történt magyarországi és erdélyi kifizetésekről
(1851. nov.-1852. okt.)

8. Kimutatás a politikailag kompromittáltakról összeállított nyilvántartásba felvettek számáról
(1857. január 6.)

9. A titkos rendőri alap kifizetései Magyarországon (1851-1860) (konvenciós forintban)

10. Internáltak 1860. október 20. előtt és 1861. május 1-jén

11. Konfidensek névsora (Magyarország, Erdély, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság)

12. A titkos rendőri alapból történt kifizetések Magyarországon (1861-1867)

13. A konfidensek honorálási módjainak megoszlása

14. A konfidensek csoportosítása személyi adataik szerint

15. A konfidensek társadalmi összetétele

16. A rendőri és csendőri igazgatás költségvetése (1852-1859) (frt)

17. Bruck pénzügyminiszter előterjesztése az uralkodó számára az 1859/60. év költségvetési előirányzatáról, (Bécs, 1860. jan. 14.)

18. Az Osztrák Császárság államháztartási zárszámadása az 1861/62-es pénzügyi évre. (Bécs, 1864. szept. 30.)

19. Központi kimutatás a titkos rendőri alapból történő kifizetésekről (1856-1867)

1. táblázat

Területi rendőri hatóságok az Osztrák Császárságban, 1857

Tartomány	*Rendőrigazgatóságok*	*Rendőrbiztosságok*	*Határkirendeltségek*
Alsó-Ausztria	Bécs	Baden	
Felső-Ausztria	Linz		Schärding, Engelhardszell, Braunau
Salzburg	Salzburg		
Csehország	Prága		Bodenbach
Morvaország	Brünn (Brno)	Olmütz (Olomouc)	
Szilézia	Troppau		Oderberg
Galícia	Lemberg (Lviv)		Brody
Krakkó	Krakkó	Podgorze	Szczakowa
Bukovina	Czernovicz		Suczawa (Suceava)
Magyarország	Pozsony	Selmecbánya, Komárom	
	Kassa	Eperjes	
	Pest-Buda	Szeged	
	Sopron	Nagykanizsa	
	Nagyvárad	Debrecen, Arad	
Erdély	Nagyszeben	Kolozsvár, Brassó	
Szerb Vajdaság	Temesvár	Szabadka, Újvidék	
Horvát- és Szlavónország	Zágráb	Fiume	
	Eszék		
Katonai határőrvidék			Bród, Pancsova, Petrinia, Zimony, Zengg
Tengermellék	Trieszt		
Krajna	Laibach (Ljubljana)		
Karintia	Klagenfurt		
Stájerország	Graz		
Tirol és Vorarlberg	Innsbruck	Trient (Trento)	Bregenz
Lombardia	Milánó	Pavia, Lodi, Cremona	Sesto Calende, Ponte nuovo presso
		Mantova, Como	Magenta, della Becca, Luvino
		Bergamo, Brescia, Sondrio	Lavena, Ponte Tresa
			Bote Chiasso, Porlezza,
			Moglie di Gonzaga, Casalmaggiore
			Carosso, Chiavenna
Velence	Velence	Padova, Treviso, Udine	Vallice, Sa Maria Magdalena
		Belluno, Rovigo, Verona	
		Vicenza	
Dalmácia	Zara (Zadar)	Cattaro (Kotor)	

Forrás: HHStA, IB BM Akten, 2/1857.

2. táblázat

A külföldön alkalmazott ügynökök listája, 1850-1852

Sorsz.	Név	Fedőnév	Származási orzág	Állomáshely	Alkalm. kezd.	1850. jún.	1851. jan.	1851. júl.	1852. ápr.	Havi fizetés (ezüstfrt)
1	Lizius, Bernhard	Dr. Schäfer	Bajorország	Párizs	1836. nyár	x	x	x	x	200
2	Lassmann		Kurhessen*	Párizs		x				
3	Czendrovicz, Paul		Orosz-Lengyelország	Párizs, New York	1844	x		x	x	80 (100)
4		Dr. Beer	Magyarország	London		x	x			
5		Moor		London, mobil ügynök		x				
6	Dr. Eichelberg, Johann	Dr. Berg		Zürich, Basel	1849. március	x	x	x	x	145 (130)
7		Sarma	Lengyelország	Genf		x				
8		Dr. I.	Szászország	Svájc, mobil ügynök		x				
9		Lowski	Lengyelország	Torino		x				
10		Dr. Hermann		Frankfurt		x				
11		egy közvetítő		Frankfurt		x				
12	Heller	Hell	Darmstadt	Mainz, Worms, Mannheim, Frankfurt	1844	x		x	x	(30) 40
13		egy levelező		Mainz		x				
14		J. B…ring		Stuttgart, mobil ügynök		x				
15		Dr. Lorenz		Leipzig		x				
16	Dr. Fischer, Wilhelm	Dr. Wilhelm	Berlin	Augsburg, Lipcse, Svájc	1838	x	x	x	x	145 (140)
17	Gross, H.	Arnold	Bécs	Berlin,Breslau, Krakkó, Brüsszel	1848	x	x	x	x	200 (120)
18	Jasmagy, Gabriel	Zeichner Δ		Konstantinápoly		x		x		200
19	Kohn	Ali	Magyarország	Konstantinápoly		x		x		150
20	Gevey(?)	Murat	Magyarország	Konstantinápoly, Korfu, Genova	1850. nyár	x			x	150
21	Kolmar(?)	Mehmed	Magyarország	Kiutahia Brussa		x		x		150
22		Abdula		Kiutahia		x				
23	Nemegey	Carabel	Magyarország	Aleppo		x		x		120
24		Mohamed		Szmirna		x				
25	Schlesinger	Said	Br. Staaten(?)	Siracusa		x		x		120
26	Virágh	Kiamil, Marr	Magyarország	Athén, Párizs, London	1849. ősz	x	x	x	x	200
27	Fransich	Haffiz	Magyarország	Korfu, Brussa		x		x		150
28	Kolmar(?)	Ahmed	Magyarország	Sumla, Kiutahia		x		x		150
29	Nagy	Suleiman	Magyarország	Tulcea, Konstantinápoly		x		x		150
30	Hassnien	Ismael	Örményország	Galacz, Kiutahia		x		x	x	150 (200)
31		Mustafa		Bukarest, Szmirna		x		x		150

2. táblázat (folytatás)

Sorsz.	Név	Fedőnév	Származási orzág	Állomáshely	Alkalm. kezd.	1850. jún.	1851. jan.	1851. júl.	1852. ápr.	Havi fizetés (ezüstfrt)
32		Perisi		Belgrád		x				
33	Recassy	Ressy		Belgrád, mobil ügynök		x				
34	Petrovics		Magyarország, Bánát	Konstantinápoly				x		150
35	Fio(?)	Anastasius	Adrianopolis	Bulgária				x		150
36	Utassy György.	.	Magyarország	Konstantinápoly, Korfu, Genova, Marseilles			x	x		150
37		Freund	Itália	Athén				x		150
38	Wolaiński		Lengyelország	Konstantinápoly				x		80
39	Uetz		Bécs	Konstantinápoly				x		40
40	Zerffy Gusztáv	Dr. Pially	Magyarország	Málta, Párizs	1850. tavasz		x	x	x	200
41	Majewski	Dr. Moreau	Lengyelország	Belgrád				x	x	60
42	Bangya János	Sturm	Magyarország	Párizs, London	1850. tavasz			x	x	400 (350)
43	Berndorff Lajos	Bern, L.	Magyarország	London	1849. ősz		x	x	x	200
44	Szöllősy Nagy Ferenc	Stephenson	Magyarország	Kiutahia, Párizs, Marseilles			x	x		250
45	Dr. Binder, Wilhelm		Würtemberg	Strassburg	1833			x		100
46	Dr. Ebner, Hellwig		Hannover	Frankfurt	1833			x		42
47		egy közvetítő	Mannheim	Frankfurt				x		20
48	Dr. Hecht			Berlin, Genf	1851. nyár			x	x	80 (100)
49	Noisser, Richárd		Magyarország	Sumla, Konstantinápoly, Svájc, Róma,			x	x		150
50	Lindner, Ferdinand		Würtemberg	Romagna				x		200
51	Landan		Bécs	Hamburg				x		80
52		O. F.	Bécs	Belgium				x		200
53		B.	Bécs	Belgium						
54		M.	Bécs	Belgium						
55	Michalowski, Heinrich	Mich, H.	Lengyelország	Itália, London	1849-1850, 1851			x	x	80
56		Dr. With		Basel, Augsburg	1849. nyár				x	100
57		**		Hamburg					x	70
58		Dr. Licht		Frankfurt	1834				x	60
59	Perczel?	N. P.	Magyarország	Kiutahia, New York	1850. nyár				x	100
60	Lórody	L.	Magyarország	Kiutahia, New York	1850. nyár				x	

Forrás: AVA, Nachlass Bach, Kt. 26

3. táblázat

A helytartóságok/kormányzóságok által alkalmazott ügynökök (1852-1853)

Helytartóság / kormányzóság	1852	1853
Alsó-Ausztria	0	0
Felső-Ausztria	0	0
Salzburg	0	n.a.
Csehország	1	n.a.
Morvaország	n.a.	n.a.
Szilézia	0	n.a.
Galícia	n.a.	6*
Krakkó	n.a.	n.a.
Bukovina	0	n.a.
Magyarország	13	3
Erdély	4	13
Szerb Vajdaság és Temesi Bánság	1	1
Horvát-Szlavónország	n.a.	n.a.
Tengermellék	n.a.	0
Krajna	0	n.a.
Karinthia	n.a.	n.a.
Stájerország	0	n.a.
Tirol és Vorarlberg	0	n.a.
Lombardia-Velence	14	50**
Összesen	33	73

*a két kerületi hatóság ügynökei
**a katonai parancsnokságok ügynökeivel együtt

Forrás: HHStA IB BM Akten 21/1852, 436/1853.

4. táblázat

A rendőrigazgatóságok által alkalmazott ügynökök (1852-1853)

Rendőrigazgatóságok	1852	1853
Bécs	117	n.a.
Linz	6	11
Salzburg	8	8
Prága	15	14
Brünn	13	11
Troppau	n.a.	1
Lemberg	5	3
Krakkó	2	0
Czernovicz	n.a.	n.a.
Pozsony	n.a.	7
Kassa	n.a.	17
Pest-Buda	n.a.	10
Sopron	n.a.	12
Nagyvárad	n.a.	3
Nagyszeben	4*	13
Kolozsvár	2	6
Brassó	2	4
Udvarhelyszéki kat. parancsnok	5**	n.a.
Temesvár	n.a.	2
Zágráb	4	2
Fiume	n.a.	5
Trieszt	0	12
Laibach	7	14
Klagenfurt	0	n.a.
Graz	8	8
Innsbruck	0	1
Milánó***	31	26
Velence***	47	49
Összesen	276	239

* Ebből 3 fő szerepel a kormányzóság listáján is
** Ebből 1 fő szerepel a kormányzóság és a nagyszebeni rendőrigazgatóság listáján is.
*** A vidéki rendőrbiztosságok adataival együtt

Forrás: HHStA IB BM Akten 21/1852, 436/1853.

5. táblázat

Tartományonkénti kimutatás a rendőri titkos alapból történt kifizetésekről (1851. nov.-1852. okt.)

Tartományok	konvenciós frt	%
Alsó-Ausztria	12 685	11,01
Felső-Ausztria	1 429	1,24
Salzburg	797	0,69
Stájerország	2 306	2,00
Karinthia	50	0,04
Krajna	48	0,04
Tengermellék	879	0,80
Tirol	1 243	1,08
Csehország	8 523	7,40
Morvaország	2 552	2,22
Szilézia	142	0,10
Galícia	2 405	2,09
Bukovina	0	-
Dalmácia	2 403	2,10
Magyar Királyság	15 219	13,21
Erdélyi Nagyfejedelemség	4 364	3,80
Horvát-Szlavónország	0	-
Szerb Vajdaság és T. Bánság	895	0,78
Lombard-Velencei Királyság	59 203	51,40
ÖSSZESEN	115 203	100,00

Forrás: HHStA, IB BM Akten. 436/1853.

6. táblázat

Titkos rendőri alap kifizetései Magyarországon (1850. nov.-1851. okt.)

	1850. nov.-dec.	1851. jan.-márc.	1851. ápr.-júl.	1851. aug.-okt.	ÖSSZESEN
Geringer báró	1782	1558	1370	2137	6847
Rendkívüli Vizsgálati Bizottmány	804	550	410	0	1764
Hadseregpk. Rendőri Ügyosztály			0	0	
Rendőrigazgatóságok			622	1227	1849
Pozsony	nincs adat	nincs adat	0	0	0
Sopron	nincs adat	nincs adat	0	230	230
Kassa	nincs adat	nincs adat	19	69	88
Nagyvárad	nincs adat	nincs adat	133	344	477
Pest	nincs adat	nincs adat	470	584	1054
Mindösszesen	2586	2108	2402	3364	10460

Forrás: MOL D 51 51. d. 1851:1333; 1851:2918; 1852:254; 1852:899; 1852:1737; 1852:2658; „Centralisirte Verrechnung der Vertrauensgelder, 1850-1851”

7. táblázat

Részletes kimutatás a rendőri titkos alapból történt magyarországi és erdélyi kifizetésekről
(1851. nov.-1852. okt.)

Magyarország	konvenciós frt	Erdély	konvenciós frt
Kormányzó	1861	Kormányzó	2626
Hadseregpk. Rendőri ügyosztály	6385	Kolozsvári kerületi katonai pk.	154
Helytartósági alelnök	69	Marosvásárhelyi kerületi katonai pk.	888
Pesti rendőrigazgató	3181	Nagyszebeni ideiglenes várospk.	43
Pozsonyi rendőrigazgató	1445	Kolozsvári ideiglenes várospk.	473
Soproni rendőrigazgató	430	Brassói ideiglenes várospk.	40
Kassai rendőrigzgató	358	Marosvásárhelyi ideiglenes várospk.	140
Nagyváradi rendőrigazgató	1126		
Pozsonyi kerületi főispán	35		
Szentpály adóbizottsági elnök	329		
ÖSSZESEN	15 219		4364

Forrás: HHStA, IB BM Akten. 436/1853.

8. táblázat

Kimutatás a politikailag kompromittáltakról összeállított nyilvántartásba felvettek számáról
(1857. január 6.)

Nyilvántartási könyv száma	Koronaországok	1854. 06. 30-ig	1854. 07. 01 - 1856. 12. 31.	Összes
I.	Magyarország, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Horvát-Szlavónország, Erdély	2800	1945	4745
II.	Lombardia, Velence, Dalmácia	4668	378	5046
III.	Galícia, Krakkó, Bukovina	1498	112	1610
IV.	német koronaországok	3308	546	3854
	Összes	12 274	2981	15 255

Forrás: „Summarischer Ausweis über die bisher in die Grundbücher der politischen Compromittierten aufgenommenen Individuen”, 1857. jan. 6. AVA, Oberste Polizeibehörde, Präs. II. 258/1857.

9. táblázat

A titkos rendőri alap kifizetései Magyarországon (1851-1860)
(konvenciós forintban)*

	1851.X.-1852.X.	1852. XI.-1853. X.	1853. XI.-1854. X.	1854. XI.-1855. X.	1855. XI.-1856. X.	1856. XI.-1857. X.	1857. XI.-1858. X.	1858. XI.-1859. X.	1859. XI.-1860. X.
Kormányzó ad latus	60	2 831	3 245	3 021	2 986	1 091			1 695
Kormányzóság Rendőri ügyosztály	6 495	5 260	2 264	1 035	3 029	3 733	4 300	5 249	4 466
Rendőrigazgatóságok	6 638	7 082	5 735	5 954	5 514	5 368	5 697	6 294	9 320
Pozsony	1 480	2 133	1 236	1 652	1 480	1 168	901	890	1 207
Sopron	430	735	855	786	810	820	895	875	786
Kassa	420	159	375	414	324	474	477	713	2 089
Nagyvárad	1 126	1 102	992	1 188	1 148	931	1 133	997	906
Pest	3 182	2 953	2 277	1 914	1 752	1 975	2 291	2 819	4 332
Pozsonyi helytartósági osztály									64
Nagyváradi helytartósági osztály									160
Mindösszesen	13 193	15 173	11 244	10 010	11 529	10 192	9 997	11 543	15 705

* Az 1858. november - 1860. október közötti adatokat az eredetileg megadott osztrák értékű forintból konvenciós forintra számoltuk át.
(1 konvenciós forint = 1,05 o, é. frt)

Forrás: MOL D 51 51. d. 1852:254; 1852:899; 1852:1737; 1852:2658; 1853: 387; 1853:749; D 46 130. d. „Centralverrechnungen der Vertrauensgelder 1853-1854”; 170. d. 1854-1856; 171. d. 1856-1858; 172. d. 1859-1860.; D 161 15. d. 39.IV.1860.

10. táblázat

Internáltak 1860. október 20. előtt és 1861. május 1-jén

Tartomány	Internáltak				Szülőhelyre internáltak			
	1860.10. 20-ig	azután elbocsátott	növekedés	1861. 05. 01-i adat	1860.10. 20-ig	azután elbocsátott	növekedés	1861. 05. 01-i adat
Csehország	3	2	0	1	1	1	0	0
Bukovina	1	0	0	1	0	0	0	0
Horvát-Szlavónország	3	3	0	0	0	0	0	0
Dalmácia	1	0	0	1	0	0	0	0
Galícia	0	0	0	0	44	33	1	12
Lombardia--Velence	99	36	12	75	0	0	0	0
Erdély	3	2	0	1	3	2	0	1
Tirol	8	0	0	8	0	0	0	0
Magyarország	35	32	0	3	3	3	0	0
Összesen	153	75	12	90	51	39	1	13

Forrás: „Vergleichung des Standes der Confinirten vor dem 20. October 1860 mit jenem vom 1. Mai 1861”. HHStA IB BM Akten 6775/1860.

11. táblázat

Konfidensek névsora (Magyarország, Erdély, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság)

Év	Tartomány	Családnév	Keresztnév	Kód	Fedőnév	Születési hely	Élet-kor	Felekezet	Családi állapot	Lakhely	Foglalkozás (jelenleg)
1852	Erdély	Benkő								Marosvásárhely	földmérő felügyelő
1852	Erdély	Beretzky								Háromszék	
1852	Erdély	Biro	Michael	A		Erdély	39	ref.		Kisgörgény	földbirtokos
1852	Erdély	Boros	Ignaz	D. K.		Erdély	39	kath.	házas	Csíkszereda	
1852	Erdély	Botos	Albert							Andrásfalva	földbirtokos (nemes)
1852	Erdély	Deési									
1852	Erdély	Dillmont								Brassó	adófelügyelő
1852	Erdély	Hegedüs	Johann							Marosvásárhely	büntetőtörvényszéki hivatalnok
1852	Erdély	Langendorf, von	Ludwig	Y		Brassó	59	evang.	házas	Brassó	háztulajdonos, záloghivatal
1852	Erdély	Raimond						kath.		Udvarhely	főpap
1852	Erdély	Warga	Johann							Nagyszeben	szállásmester (csendőrség)
1853	Erdély	Alesius	Carl	III		Segesvár				Nagyszeben	földmérő felügyelő
1853	Erdély	Banno	Stefan		Belgrad	Kecskemét	56	kath.	házas	Kolozsvár	
1853	Erdély	Baritz	Georg	Z		Brassó	36	gr. keleti		Brassó	irodalmár, jegyző
1853	Erdély	Bélteki	Karl	Z		Erdély		ref.	nőtlen	Marosvásárhely	
1853	Erdély	Bogátsi	Josef		Buda	Csíkmadaras	37	kath.	házas	Kolozsvár	gazdálkodó
1853	Erdély	Brodmann	Franz		Stolzenburger	Lemberg	31		házas	Brassó	fodrász
1853	Erdély	Casper	Joseph	CI.		Brassó				Nagyszeben	városi hivatalnok
1853	Erdély	Castiglioni	Alexander		Castelnuovo	Erdély, Szenttelke(?)	59	kath.	házas	Kolozsvár	
1853	Erdély	Deák	Nikolaus	K d		Erdély	30	kath.	házas	Bánffyhunyad	
1853	Erdély	Günzburg	Anna	A.		Nagyszeben				Nagyszeben	kézi munkás
1853	Erdély	Hartmann	Carl	IV		Erdély				Nagyszeben	hivatalnok
1853	Erdély	Hegele	Karl		Hartzfeld	Muzsna	42	kath.	házas	Kolozsvár	lovászmester
1853	Erdély	Hoessler	Franz	I.		Erdély				Nagyszeben	szállodatulajdonos
1853	Erdély	Ilyes	Todor	l			40	gr. keleti		Csíkszentmárton	papírgyár bérlő
1853	Erdély	Justi	Karl		Willibald		60	kath.	házas	Kolozsvár	magánzó

Év	Tartomány	Családnév	Keresztnév	Kód	Fedőnév	Születési hely	Élet-kor	Felekezet	Családi állapot	Lakhely	Foglalkozás (jelenleg)
1853	Erdély	Kalubner	Johann	CV		Alsó-Ausztria				Nagyszeben	főpincér
1853	Erdély	Kastner	Anton Rudolf			Tirol	33	kath.	házas	Nagyszeben	színész
1853	Erdély	Krauss	Joseph	CIV.		Morvaország				Nagyszeben	főpincér
1853	Erdély	Lapustyn	Peter			Erdély	30	gr. keleti	házas	Oláhmonostor	paraszt
1853	Erdély	Leutschaft	Gottlieb	CII.		Nagyszeben				Nagyszeben	viasztekercseresztő, mézeskalácsos
1853	Erdély	Makrai	Samuel	X. X.			22	ref.	nőtlen	Lompért	gazdatiszt
1853	Erdély	Moeffert	Johann	VI.		Nagyszeben				Beszterce	hivatalnok
1853	Erdély	Mollnár	Josef		Moldauer	Brassó	37		házas	Brassó	szabómester
1853	Erdély	Motsi	Stefan	im			50	kath.	házas	Sárvásár	falusi jegyző
1853	Erdély	Nagler	Friedrich	P. Y.			55	evang.	házas	Fogaras	postai alkalmazott
1853	Erdély	Orszi (szül. Boér)	Orlowska	Y			40			Marosvásárhely	
1853	Erdély	Pfaffenhuber	Carl	II						Szászváros	városi hivatalnok
1853	Erdély	Pfenningsdorf	Anton		Piski	Marosvásárhely	63	kath.	házas	Kolozsvár	sebész, szülész
1853	Erdély	Popovits/Rapovits	Karl		Paris	Brassó	43	kath.	házas		szabómester
1853	Erdély	Roemer	Aloys	CIII.		Nagyszeben				Nagyszeben	lóspekuláns
1853	Erdély	Simon	Josef	n			36	ref.	házas	Szentgerice	földbirtokos
1853	Erdély	Theil	Michael	V.		Nagyszeben				Nagyszeben	hivatalnok
1853	Erdély	Wachsmann	Regine	B.		Nagyszeben				Nagyszeben	kézi munkás
1854	Erdély	Bachner	Georg			Nagyszeben	68	evang.	házas	Nagyszeben	
1854	Erdély	Hagyi-Gidro	Georg				54	gr. keleti	házas	Csíkszereda	hivatalnok
1854	Erdély	Oppaun	Carl			Bukovina	37	kath.	házas	Kolozsvár	városi seborvos
1854	Erdély	Pfennigsdorf	Anton			Marosvásárhely	61	kath.	házas	Kolozsvár	
1854	Erdély	Sandini	Josef			Marosvásárhely	46	gr. kath.	házas	Kolozsvár	sebész
1854	Erdély	Slába	Josef			Zalaegerszeg	57	kath.	nőtlen	Kolozsvár	pap, gimnázium igazgató
1854	Erdély	Theil	Anton				33	kath.	nőtlen	Szamosújvár	földmérő hivatalnok
1852	Mo.	Berndorfer	Josef								
1852	Mo.	Chrismar	J. S.								magánügynök
1852	Mo.	Eberle, báró									írnok
1852	Mo.	Eckardt	Josef								magánügynök

Év	Tartomány	Családnév	Keresztnév	Kód	Fedőnév	Születési hely	Élet-kor	Felekezet	Családi állapot	Lakhely	Foglalkozás (jelenleg)
1852	Mo.	Ernst							özvegy		
1852	Mo.	Kalb									városi szolga
1852	Mo.	Latkoczy, von	Karl								földbirtokos
1852	Mo.	Levis, Dr.									
1852	Mo.	Mayrhofer									
1852	Mo.	Rein, Dr.	Josef	Dr. R..n, No. 11		Komárom	52			Pest	nyugdíjas orvos
1852	Mo.	Varga	Stefan								
1852	Mo.	Was, Graf									pap
1852	Mo.	Wildmann									tanuló
1853	Mo.	Artner	Alexander		E. Méres	Sopron	47	evang.	házas	Szeged	könyvkötő
1853	Mo.	Bauer	Moriz		C. Mátra	Esztergom	38	izr.	nőtlen	Nagykanizsa	magán tanító, szépíró
1853	Mo.	Boer de Lessa	Anton		Michael Kerekes	Nagyvárad	58	kath.	házas	Nagyvárad	városi rendőrhivatalnok
1853	Mo.	Bolberitz								Eperjes	hivatalnok
1853	Mo.	Braun	Georg		Norg	Pozsony	52	kath.	házas		szabó
1853	Mo.	Dobransky								Beregszász	hivatalnok
1853	Mo.	Dolmai								Máramarossziget	hivatalnok
1853	Mo.	Dominkovitz								Sóvár	hivatalnok
1853	Mo.	Eisner	Moises			Morvaország	60	izr.	házas	Pozsony	hitközségi tollnok
1853	Mo.	Eperiessy	Gobert							Sátoraljaújhely	államügyész
1853	Mo.	Fabianics	Ignaz		Farkas Josef, Fr. Schant (?)	Sopron megye	45	kath.	özvegy	Sopron	hivatalnok
1853	Mo.	Freund	Johann		Janos Kovats	Hatvan	36	kath.	házas	Kassa	napidíjas hivatalnok
1853	Mo.	Gábory	Franz	F. G.		Vác	41	kath.	házas	Pest	alkusz
1853	Mo.	Grabow, báró	Armin		H. Nimrod	Brandenburg	30	evang.	házas	Pest	katonatiszt
1853	Mo.	Gudlin	Franz		Josef Fűzér, J. Fabél	Nagykanizsa	42	kath.	házas	Nagykanizsa	asztalosmester
1853	Mo.	Holczmann	Johann		H. Fach	Nyitra megye	47	izr.	házas	Sopron	kiskereskedő
1853	Mo.	Kaiser	Ignaz	x		Pozsony megye	34	izr.	házas	Pozsony	kiskereskedő
1853	Mo.	Karpel	Heinrich		J. Selten	Sopron megye	46	izr.	házas	Sopronkeresztúr	házaló (díszműáru)
1853	Mo.	Keller								Máramarossziget	hivatalnok
1853	Mo.	Kisserda, báró								Lőcse	
1853	Mo.	Klein	Johann							Igló	magánzó

Év	Tartomány	Családnév	Keresztnév	Kód	Fedőnév	Születési hely	Élet-kor	Felekezet	Családi állapot	Lakhely	Foglalkozás (jelenleg)
1853	Mo.	Knöps	Franz		Mars	Sopron	36	kath.	házas	Sopron	hivatalnok
1853	Mo.	Kohn	Nathan			Óbuda	36	izr.	házas	Pest	házaló
1853	Mo.	Kohn	S.	W.	Willy	Bánát	42	izr.			kereskedő (gyümölcs, bőr)
1853	Mo.	Kottaun	Johann		L. Jammer	Bécs	34	kath.	házas	Sopron	színházi öltöztető
1853	Mo.	Kovacsovics	Johann	No. 9.		Dunaszekcső	42	kath.	házas	Pest	
1853	Mo.	Kuller	Stephan	St. K.		Galánta	53	kath.	házas	Pest	pékmester
1853	Mo.	Küche	David		W. Gruber, W. Grádics	Buda	53	izr.	nőtlen	Nagykanizsa	fogorvos
1853	Mo.	Lang	Josef			Zemplén megye	46	izr.	házas	Kassa	dohányárus, patkányírtó
1853	Mo.	Lehner	Johann	R. B.		Győr	40	evang.	nőtlen	Győr	városi hivatalnok
1853	Mo.	Leitner	Ferdinand	L.	Leitner	Pest	34	izr.	nőtlen	Pest	Handlungsagent
1853	Mo.	Lichtenstein	Josef	oo	Világos	Pécs	58	kath.	házas	Pozsony	irodalmár, festő
1853	Mo.	Lőwinger	Josef		Josef	Pozsony	63	izr.	özvegy	Pozsony	
1853	Mo.	Mikusch	Josef							Tornalja	erdőkerülő
1853	Mo.	Nagel	Mathias			Alsó-Ausztria	52	kath.	özvegy	Pozsony	vasúti pályaőr
1853	Mo.	Orosz von Balásfalva	Anton		Blasendorf	Körmend	45	kath.	házas	Pest	hivatalnok
1853	Mo.	Pálfy	Theresia			Cegléd	41		házas	Pest	színázi jegyszedő
1853	Mo.	Robel	Leopold		Franz Staub	Galícia	33	kath.	házas	Debrecen	hivatalnok
1853	Mo.	Rohm	Anton		Roton	Csehország	49	kath.	házas	Pozsony	szabómester
1853	Mo.	Scherreth	Anton		Anton Terresch	Velence	29	kath.	házas	Kassa	napidíjas hivatalnok
1853	Mo.	Sedlak	Johann		Johann Beer	Abony	38	kath.	házas	Kassa	napidíjas
1853	Mo.	Steinhof	Philipp		Franz Auer, S. Math	Szentmáté	42	izr.	házas	Sopron	házaló (rövidáru)
1853	Mo.	Stern	Moses			Abaúj megye	45	izr.	házas	Kassa	dohányárus
1853	Mo.	Szücs	Rosalia			Marosvásárhely	40	kath.	özvegy	Pest	nyilvánosház vezető
1853	Mo.	Toth	Alexander	A. T.		Vas megye	52	evang.	házas	Pest	
1853	Mo.	Tourneur	Anton							Munkács	megyei segédhivatalnok
1853	Mo.	Tüskes	Ladislaus	T....s		Győr	31	evang.	házas	Pest	magántanító
1853	Mo.	Weber	Johann	1						Szeged	
1853	Mo.	Weiss	Gottlieb		Leon Gattibule	Sáros megye	36	izr.	nőtlen	Kassa	cipész
1853	Mo.	Weitzenblum	Isack			Sáros megye	45	izr.	házas	Kassa	terménykereskedő
1853	Mo.	Wurzer	Carl		G. Vind, F. Stosznich	Bécs	32	kath.	házas	Sopron	hivatalnok
1853	Mo.	Zakkai	Antonia			Pest	27	kath.	hajadon	Pest	magániskola vezető
1854	Mo.	Baumgarten	Ignaz			Pest	22	izr.	nőtlen	Pest	zsibárus

Év	Tartomány	Családnév	Keresztnév	Kód	Fedőnév	Születési hely	Élet-kor	Felekezet	Családi állapot	Lakhely	Foglalkozás (jelenleg)
1854	Mo.	Csenkey	Adalbert	Cs		Mo.	24	kath.	nőtlen	Pozsony	magánírnok
1854	Mo.	Deutsch	Samuel			Óbuda	20	izr.	nőtlen	Pest	napszámos
1854	Mo.	Ernyei	Carl	C. E.		Pozsony megye	54	kath.	házas	Pest	bizományos
1854	Mo.	Gabler	Anton	A. G.		Buda	57	kath.	özvegy	Pest	lóalkusz
1854	Mo.	Grabovska	Katharina			Csehország	37	kath.	hajadon	Pest	kézi munkás
1854	Mo.	Hollaender	Ferdinand			Pozsony	46	izr.	házas	Pest	folttisztító
1854	Mo.	Kulczicki	Eduard	777		Lengyelország	48	kath.	házas	Pozsony	lövészmester
1854	Mo.	Laszke	Anton			Pest	36	izr.	házas	Pest	cipész
1854	Mo.	Lippar	Benjamine		B. Reich	Stuttgart Milánó (?)	46			Sopron	bába
1854	Mo.	Nicoledom	Vincenz		Michael Kerekes	Eperjes	58	kath.	házas	Nagyvárad	
1854	Mo.	Nyilvay	Georg		Georg Perl	Körmend	51	kath.	házas	Pest	hivatalnok
1854	Mo.	Redlinger	Anton	K.		Pozsony	34	izr.	házas	Pozsony	ezüstműves
1854	Mo.	Renner	Ludwig		L. Kammer	Po. Szilézia	49	kath.	nőtlen	Pest	színész
1854	Mo.	Scherreth	Anton		Anton Terresch	Lombardia, Velence	29	kath.	házas	Kassa	napidíjas
1854	Mo.	Stern	Philipp	123		Mo.	29	izr.	nőtlen	Pozsony	bizományos
1854	Mo.	Torgau, Ritter von	Franz Ernst		Stefan Lichtenstamm	Lodi Itália	36	kath.	házas	Kassa	földmérő
1854	Mo.	Wildmann	Samuel	10		Paks	33	izr.	házas	Pest	seborvos
1854	Mo.	Wunsch	Josef		Simplex	Csehország	33			Pozsony	bélyeghivatali alkalmazott
1855	Mo.	Kartos	Johann		Carl Schwarz	Bánát	40	kath.	házas	Pest	
1855	Mo.	Nitschner	Johann		Johann Wanya	Bécs	41	kath.		Pozsony	
1856	Mo.	Murmann	Karl		Max König	Pozsony	56	evang.	házas	Pest	
1856	Mo.	Spech, von	Josef		Carl	Zemplén megye	52	kath.	házas	Pest	nincs
1857	Mo.	Apfelthaler	Johann			Morvaország	30	kath.	házas	Pozsony	
1857	Mo.	Berger	Jakob		J. Deiner	Nagykanizsa	44	izr.	házas	Nagykanizsa	dohányárus
1857	Mo.	Körschner	Emanuel		Emerich Korn	Csehország	39	kath.	házas	Pest	szállodai hordár
1857	Mo.	Rosenthal	Josef			Mo.	36	izr.	nőtlen	Pozsony	
1857	Mo.	Schlesz	Joseph		Otto Braun	Pest	41	kath.	nőtlen	Pest	szabómester
1857	Mo.	Sennor	Wilhelm Anton		Veritas	Nagyszeben	32	kath.	házas	Pest	fordító
1857	Mo.	Worbesz	Joseph							Pest	
1858	Mo.	Bizay	Max							Pest	magánzó

Év	Tartomány	Családnév	Keresztnév	Kód	Fedőnév	Születési hely	Élet-kor	Felekezet	Családi állapot	Lakhely	Foglalkozás (jelenleg)
1858	Mo.	Erlanger	Ludwig							Pest	
1858	Mo.	Manginet	Stefan		E. Weisz	Fo., Strassburg	32		nőtlen	Sopron	tornász, magántanító
1858	Mo.	Plichta	Mathias		Karlovsky	Újvidék	58	kath.	házas	Kanizsa	hivatalnok
1858	Mo.	Spitzer	Mathias		Eduard	Pápa	58	izr.	házas	Buda	magánügynök
1858	Mo.	Zrometzky, von	Veronika		Leona	Nógrád megye	45	kath.	hajadon	Pest	bizományos
1859	Mo.	Kiss	Johann		Nagy	Szeged	31	kath.	nőtlen	Pest	magántanító
1859	Mo.	Majdán	Franz		Franz Ernest	Győr megye	48	kath.	házas	Pest	iskolaszolga
1859	Mo.	Sterger	Maximilian		Mathilde	Klagenfurt	21	kath.	nőtlen	Pest	egy. hallgató
1852	Sz. Vajd.	Ujházy									
1853	Sz. Vajd. II	Czwetkovics	Ljubomir								napidíjas
1853	Sz. Vajd.	Joanovits	Alexander		Argus		41	kath.	özvegy	Temesvár	
1854	Sz. Vajd.	Csokerlyan Vukadinovic	Johann		Floristan	Nagybecskerek	32	gr. keleti	nőtlen	Temesvár	nyugdíjas
1856	Sz. Vajd.	Stefanovits	Johann		Sulla	Nagyszentmiklós	54	gr. keleti	házas	Temesvár	spekuláns
1853	Sz. Vajd. I	Campi	Jakob		Guido	Szászország, Lipcse	58	kath.	özvegy	Temesvár, Újvidék	nyelvtanár
1854	Sz. Vajd. I	Benczek	Peter		Dagobert	Ho., Varasd	58	kath.	házas	Temesvár	nyugdíjas
1854	Sz. Vajd. I	Jankovits	Athanas		Brennus	Temesvar	53	kath.	házas	Temesvár	napidíjas
1854	Sz. Vajd. I	Welitschek	Anton		Agricola	Versec	44	kath.	házas	Lippa	
1854	Sz. Vajd. I	Zenon, herceg	Felix		Gabor	Stájerország, Graz	47	kath.	nőtlen	Temesvár	
1856	Sz. Vajd. I	Klein	Josef		Leander	Temesvár	46	kath.	házas	Temesvár	városi hivatalnok
1856	Sz. Vajd. I	Lindner	Alois		Berengar	Lugos	37	kath.	házas	Temesvár	gyümölcsspekuláns

Forrás: Forrás: HHStA, IB BM Akten 21/1852, 436/1853, 120/1854, 5/1855, 2/1857, 44/1859.

12. táblázat

A titkos rendőri alapból történt kifizetések Magyarországon (1861-1867)

Év:	1861.XI.-1862.X.	1862.XI.-1863.X.	1863.XI.-1864.X.	**1864.XI.-XII.*	1865.I.-1865.XII.	1866.I.-1866.XII.	1867.I-II.
Pesti rendőrigazgatóság	13478	8117	7374	*1799*	6703	12909	3000
Kassai rendőrigazgatóság	1061	1080	1516	*214*	1116	**252	
Nagyváradi rendőrigazgatóság	1204	1178	1586	*232*	1315	**257	
Soproni rendőrigazgatóság	1370	1510	1370	*200*	1070	**250	
Pozsonyi rendőrigazgatóság	753	752	893	*164*	875	**247	
Helytartótanács elnökség	3000	3065	4124	*456*	2870	2662	
Összes kiadás	20866	15702	16863	*3065*	13949	16577	

* Áttérés a katonai évről a naptári évre.
** 1866 áprilisától a pesti rendőrigazgatóság alá rendelve.

Forrás: MOL D 191 3860.IV.1862, 103.IV.1863, 1301.IV.1864, 35.IV.1865, 102.IV.1866, 24.IV.1867.

13. táblázat

A konfidensek honorálási módjainak megoszlása

Tartomány	A honorálás módja				
	rendszeres	teljesítmény után	honorálás nélkül	költségtérítés	nincs adat
Magyarország	37	48	12	3	4
Erdély	3	29	17	0	2
Szerb Vajdaság	11	0	0	1	0

Forrás: Lásd a 11. táblázatot

14. táblázat

A konfidensek csoportosítása személyi adataik szerint

Tartomány	Nem		Életkor						Születési hely			
	F	N	20-ig	21-30	31-40	41-50	50 felett	ismeretlen	alkalm. helye	tart. belül	tart. kívül	ismeretlen
Magyarország	97	7	1	9	26	24	18	26	13	40	25	26
Erdély	48	3	0	3	12	4	10	22	9	17	7	18
Szerb Vajdaság	12	0	0	0	2	4	4	2	2	4	3	3
Összes	157	10	1	12	40	32	32	50	24	61	35	47
Tartomány	Felekezet								Családi állapot			
	r. kat.	gör. kat.	evang.	ref.	gör. kel.	izr.	ismeretlen		egyedülálló	házas	özvegy	ismeretlen
Magyarország	42	0	6	0	0	25	31		15	53	6	30
Erdély	16	1	3	4	4	0	23		4	22	0	25
Szerb Vajdaság	8	0	0	0	2	0	2		2	6	2	2
Összes	66	1	9	4	6	25	56		21	81	8	57

Forrás: Lásd a 11. táblázatot

15. táblázat

A konfidensek társadalmi összetétele

Tartomány	Magyarország	Erdély	Szerb Vajdaság	Összes
Foglalkozás				
Pap, lelkész	1	2	0	3
Hivatalnok	23	13	3	39
Tanító, tanár	6	1	1	8
Katona	1	1	0	2
Író, művész	3	2	0	5
Ügyvéd	0	0	0	0
Eü. dolgozó	3	3	0	6
Földbirtokos	1	5	0	6
Bérlő, uradalmi alkalm.	1	2	0	3
Ház- és járadéktulajdonos	5	7	3	15
Gyáros, iparos	10	6	0	16
Kereskedő	21	1	2	24
Hajós, halász	0	0	0	0
Mezőgazdasági segédm.	0	0	0	0
Ipari segédm.	0	0	0	0
Kereskedelmi segédm.	1	2	0	3
Másféle szolga	3	0	0	3
Napszámos	1	0	0	1
Egyéb férfi	6	0	0	6
Nők	1	2	0	3
Ismeretlen	17	4	3	24
ÖSSZES	104	51	12	167

Forrás: lásd a 11. táblázatot

16. táblázat

A rendőri és csendőri igazgatás költségvetése (1852-1859) (frt)

	Előirányzat	Eredmény	Előirányzat	Eredmény	Előirányzat	Eredmény	Előirányzat	Eredmény
Legfelső Rendőrhatóság		46 007	139 663	575 477	182 546	192 100	223 663	255 000
Titkos rendőri alap	2 943 318	2 844 514	370 993		350 000	365 947	350 000	352 170
Tartományi rendőri igazgatás			2 652 679	2 976 157	2 699 683	3 204 102	2 806 555	3 079 000
Csendőr főfelügyelőség			38 926		45 950	64 751	59 442	59 400
Csendőrezredek	5 748 283	6 385 634	6 542 298	6 836 027	6 829 122	6 705 527	7 028 560	6 708 121
Összes	8 691 601	9 276 155	9 744 559	10 387 661	10 107 301	10 532 427	10 468 220	10 453 691
	1856		1857		1858	1859		
	Előirányzat	Eredmény	Előirányzat	Eredmény	Előirányzat	Előirányzat		
Legfelső Rendőrhatóság	236 287	221 700	222 800	208 407	220 800	212 658		
Titkos rendőri alap	350 000	356 300	350 000	350 000	350 000	350 000		
Tartományi rendőri igazgatás	2 808 826	3 009 000	2 817 900	2 952 363	2 528 600	2 485 640		
Csendőr főfelügyelőség	65 737	80 400	69 600	82 292	80 500	87 588		
Csendőrezredek	7 045 920	7 235 800	7 027 400	7 065 732	6 529 800	6 542 213		
Összes	10 506 770	10 903 200	10 487 700	10 658 794	9 709 700	9 678 099		

Forrás: AVA, Finanzministerium, Präsidial, 1995/1858. „Tabellarische Uibersicht der Präliminarien und der Erfolge der Polizeiverwaltung und der Gensdarmerie in den Jahren 1852 bis 1859”

17. táblázat

Bruck pénzügyminiszter előterjesztése az uralkodó számára az 1859/60. év költségvetési előirányzatáról, (Bécs, 1860. jan. 14.)

Minisztériumok	Összeg
Katonai igazgatás	140 204 300
Belügyminisztérium	40 552 500
Pénzügyminisztérium	27 329 400
Igazságügyminisztérium	17 163 600
Külügyminisztérium	2 457 300
Vallás- és oktatásügyi Minisztérium	5 598 200
Tengerészeti igazgatás	6 055 000
Rendőrigazgatás	10 288 700
Ellenőrző hivatalok	3 902 900
Egyéb	1 425 100
Államadósság	117 182 800
Rendes kiadások	*342 025 300
Rendkívüli kiadások	64 715 600
Összkiadás	406 740 900
Összbevétel	336 218 800
Hiány	70 522 100

* Számszaki hiba az eredeti forrásban

Forrás: AVA Finanzministerium, Präs. 17. Fasc. 3/2. (Kt. 2333.) 1187/1860.

18. táblázat

Az Osztrák Császárság államháztartási zárszámadása az 1861/62-es pénzügyi évre. (Bécs, 1864. szept. 30.)

Minisztériumok	Összeg (o. é. frt.)
Császári udvar	6 983 665
Kabinets Kanzlei	74 636
Államtanács	167 588
Minisztertanács	70 725
Külügyminisztérium	2 747 356
Államminisztérium, közigazgatás	26 983 214
Államminisztérium, vallás- és közoktatás	4 364 875
Magyar udvari kancellária	12 570 131
Erdélyi udvari kancellária	2 885 600
Horvát-szlavón udvari kancellária	1 971 944
Pénzügyminisztérium	23 007 183
Igazságügyminisztérium	9 256 124
Rendőrminisztérium	2 562 754
Kereskedelemügyi minisztérium	295 945
Ellenőrző hivatalok	4 751 212
Egyéb kiadások	1 862 182
Hadügyminisztérium	121 744 636
Tengerészeti Minisztérium	17 264 447
Szubvenciók és kamatgaranciák	4 590 336
Államadósság	118 372 866
Adósságtörlesztés	18 008 733
Tőkebefektetés	3 880 445
Érme- és váltóárfolyam-veszteség	10 195 846
Összkiadás	394 612 443

Forrás: „Central-Rechnungs-Abschluss über den gesammten Staatshaushalt der österreichischen Monarchie im Verwaltungs-Jahre 1862. Von der k. k. Obersten Rechnungs-Controlbehörde”. AVA, Finanzministerium, Präs. Fasc. 3/3. (Kt. 2347.) 4883/1864.

19. táblázat

Központi kimutatás a titkos rendőri alapból történő kifizetésekről (1856-1867)

	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
Magyarországi kormányzóság/ Helytartótanács	12 000	12 000	12 000	12 000	15 000	17 000	17 000	16 300	21 000	18 000	16 700	3 000
Erdélyi kormányzóság	1 000	1 000	1 000	2 000	2 000	1 000	500	1 400				
Horvát bán	1 100	600	600		1 600	3 800	3 000	4 000	3 900	1 600	5 600	
Szerb vajdasági kormányzóság	2 200	1 800	1 800	1 600	3 973	1 200	2 600	2 300	3 000	2 200	1 245	
Összesen	16 300	15 400	15 400	15 600	22 573	23 000	23 100	24 000	27 900	21 800	23 545	3 000

Forrás: HHStA, IB Annexe, Kt. 20.f: „Vorschuss-Vormerkbuch 1856-1870”

FÜGGELÉK

1. számú függelék
Formanyomtatvány a napi- és hetijelentések elkészítéséhez, 1851

1069 851
pres.

Wochen
Tages-Bericht

vom 185

Arrestanten

eingebracht		behandelt	
A. von den eigenen Organen		**A.** übergeben oder angezeigt	
1. wegen Verbrechen		1. den Gerichten	
2. „ Vergehen		2. „ Finanzbehörden	
3. „ Uebertretungen		3. „ Kommunalbehörden	
4. „ polizeiwidrigen Verhalten, als: Betteln, Erzeß, Liederlichkeit u. s. w.		a) zur Abschiebung	
		b) „ Armenversorgung	
5. zur Ausweisleistung		c) zu anderen Verfügungen	
		4. „ Militärbehörden	
B. von andern Behörden übernommen		**B.** Polizeiverfügungen unterzogen	
		1. durch Wegweisung	
C. vom vorigen Tage verblieben		2. „ Militär-Assentirung ex offo	
Summe		3. „ Abgabe in das Zwangsarbeitshaus	
		4. „ Anweisung in die freiwillige Arbeitsanstalt	
D. nebenstehend behandelt		5. „ Polizeistrafe	
		C. entlassen	
Verbleiben zur Behandlung		Summe	

Namentlich bemerkenswerthe Verhaftungen

384

Forrás: MOL D 51 1851:1069.

2. számú függelék

I. A magyarországi rendőri hivatalok által alkalmazott konfidensek (kivéve Pest), 1866-1867[1]

Soproni rendőrigazgatóság

1. *Krikler József*[2]

1866: Moson megyei főügyész Magyaróvárott, ügyvéd, tudományosan képzett, korrrekt politikai felfogás, jelenleg Győrött megyei törvényszéki fogalmazó. Megtartásra javaslott. Havonta 40 Ft-ot kap.

1867: nincs adat.

2. *Horváth Lajos*

1866: volt zalaegerszegi megyei iktató, iskolázott és megbízható, havonta 25 Ft-ot kap. Megtartásra javaslott. 1866-ban Keszthelyre készül költözni.

1867: Thobias Uiberall fedőnévvel aláírt levelében vállalkozik a Zala, Somogy, Sopron és Vas megyei levelező feladatára, legalább évi 600 Ft-ot kér.

3. *Alois Auerhammer*[3]

1866: a szekszárdi cs. kir. adóhivatal pénztárnoka, ház- és földtulajdonos, Horvátországból származik, Tolna megyében kiterjedt ismeretségi köre van. Nem kap rendszeres honoráriumot, esetenként egyes nyomozásokhoz veszik igénybe, s annak megfelelően honorálják. Nem igényel közvetlen irányítást.

1867: nincs adat.

4. *Franz Satter*[4]

1866: volt járási jegyző és pécsi háztulajdonos, korábban csendőr őrmester, kiterjedt ismeretségi köre van, megbízható és lojális. Auerhammerhez hasonlóan esetileg alkalmazzák. Megáll a saját lábán.

1867: nincs adat.

5. *König Ferenc*

1866: rendelkezési állományban lévő szolgabíró Igalon (Somogy megye). Alkalmazása Auerhammerhez hasonló.

1867: nincs adat.

---

[1] „Confidente der Polizeybehörden in Ungarn außer Pesth". Melléklet Belcredi levélfogalmazványához Worafkához (saját kezéhez), Bécs, 1866. ápr. 29. HHStA, IB, BM 1982/1866. és Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. ápr. 17., Thobias Uiberall levele keltezés nélkül ismeretlen személyhez HHStA, IB, BM 1230/1867.; Magyarország tiszti névtára 1863. A személyneveket, amennyiben a családnév és a közölt adatok egyértelműen magyar személyre vallanak, magyaros alakban közlöm. Minden más esetben a jelentésben szereplő németes alakot hagytam meg. Állami hivatalnokok esetén amennyiben korabeli tiszti címtárakból a személyt nem tudtam azonosítani, (?) jelöléssel láttam el a nevet.

[2] Felvételét 1862. február végén jelentette Cihlarz, akkor negyven éves, katolikus, nős. Fedőneve: Recht. Havi honoráriuma 60 Ft. Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. febr. 21. HHStA, IB BM 292/1862.

[3] Felvételét 1862. május végén jelenti Cihlarz. Akkor ötvenkét éves, katolikus, huszonnégy évi katonai szolgálat után főhadnagyként lépett 1852-ben civil szolgálatba. Fedőneve: C. Popp. Akkor havi honoráriumként legalább 50 Ft-ot kért. Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. máj. 30. HHStA, IB BM 292/1862.

[4] Felvételét 1862. május végén jelenti Cihlarz. Akkor harmincnyolc éves, stájerországi születésű, katolikus, nős. Hat és fél évig szolgált a hadseregben, legutóbb csendőr őrmesterként. Ezt követően volt Baranya megyében járási jegyző. Fedőneve: A. Kirschberg. Havonta 30 Ft honoráriumot kért. Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. máj. 30. HHStA, IB BM 292/1862.

6. *Selaabak Adalbert* (?)
1866: cs. k. útmester (*Wegmeister*) Szombathelyen, alkalmazása Auerhammerhez hasonló.
1867: nincs adat.
1866-ban kommentár: A 3-6. szám alatt említettekkel a kapcsolatot bármelyik pillanatban meg lehet szakítani mindenféle formális felmondás vagy hasonló nélkül.
7. *Kaspar Wortschadla*[5]
1866: nincs adat
1867: nincs adat

Nagyváradi rendőrigazgatóság
1. *Kerekes Mihály*[6]
1866: volt császári százados Nagyváradon, jelenleg nem kap fix honoráriumot, hanem esetről esetre 10-30 Ft-tal honorálják tevékenységét. 72 éves, de jó erőben van és jól használható. Jól fogalmaz, szükséges esetben Debrecenbe átköltözne.
1867: nincs adat.
2. *Fekete Jakab*
1866: alkusz, Erdélybe akar áttelepülni.
1867: nincs adat.
3. *Klein*
1866: pincér, eltávozott Nagyváradról.
1867: nincs adat.
4. *Keresztes Ede*
1866: megyei írnok, letartóztatták.
1867: nincs adat.
1866-ban kommentár: A 2-4. szám alatt megnevezett személyekkel már megszakadt a kapcsolat. Prenninger főbiztos egyébként is valamennyi konfidensének teljesítményét meglehetősen középszerűnek minősítette.

Kassai rendőrigazgatóság
1. *Földváry János*[7]
1866: földbirtokos Makranc községben, Abaúj vármegyében, volt jurátus, korábban a forradalmi párt buzgó híve, 1855-ben sikkasztás miatt elítélték, jó stílusa van, pontosan ismer minden forradalmi vezetőt és a nemesi családokat Abaúj, Torna, Zemplén és Gömör megyékben. Kevésbé megbízhatósága miatt csak közvetlen irányítás mellett alkalmazható. Legutóbbi időkben havi 20 Ft-ot kap.
1867: nem szerepel a listán

[5] Felvételét 1862. május végén jelenti Cihlarz. Akkor harminchét éves, csehországi születésű, katolikus. Tizenegy évi katonai szolgálat, majd nyolc évnyi csendőrségi szolgálat állt mögötte. A zalaegerszegi adóhivatal napidíjasa volt. Fedőneve: Todor László. Havi honoráriumként 25 Ft-ot kért. 1862 végéig biztosan alkalmazásban állt. Nem tudjuk, Zala megyei konfidensként mikor váltotta őt fel Horváth Lajos. Cihlarz jelentése Mecséryhez, Sopron, 1862. május 30. HHStA, IB BM 292/1862.
[6] Prenninger felvételekor azt jelenti, hogy Kerekest még Maschek alkalmazta 1852-től 1860 végéig, havi 42 Ft fizetéssel. 1862 januárjában újította fel alkalmazását Prenninger Bihar megyei bizalmiként. Prenninger jelentése Mecséryhez, Nagyvárad, 1862. febr. 1. HHStA, IB BM 292/1862. A „Kerekes Mihály" azonban a megelőző évtizedben Boér Antal „de Lessa" és Nicoledon Vince fedőneve volt, s – legalábbis a kimutatások szerint – egyikük sem állt 1852-től 1860-ig Maschek alkalmazásában.
[7] Vö. Vizsgálat Földváry ellen, HL Absz. kori iratok, kassai hadbíróság iratai, 1852:623.

2. *Franz Pawliček*

1866: a csehországi Neuhausból származik, a kassai pénzügy-ügyészségen irodasegéd, szigorúan lojális, szorgalmas hivatalnok, jó stíliszta és buzgó megfigyelő, tökéletesen alkalmazható. Honoráriuma havi 15 Ft Kassán.

1867: fedőneve: Kovács István, nős, négy gyermek apja, tíz éve lakik Kassán és jól ismeri az Abaúj megyei viszonyokat. Az év végén várhatóan nyugdíjazzák, de utána is Kassán marad, késznek nyilatkozik a további szolgálatra.

3. *Krieger János*

1866: kassai főkapitány, Josef Sedlnitzky gróf 1848 előtti rendőrminiszter Lang nevű ügynökének mostohafia. Korábban Eperjesen polgármester; nagyosztrák szellemű, a kormány és közegei bizonyított híve, jó stíliszta. Eddig díjazás nélkül szolgált, most azonban szeretne körülbelül havi 40 Ft-nyi honoráriumot kapni, mivel attól tart, hogy a viszonyok további fordulata esetén osztrák szelleműsége miatt kenyér nélkül marad. Kiválóan alkalmazható, levelezőként talán az intelligencia megfigyelésére lenne használható.

1867: nem szerepel a listán

4. *Markusz és Batizfalvai Máriássy Hieronim*

1866: a kassai cs. kir. pénzügykerületi igazgatóság irodasegédje, a volt borsodi adminisztrátor Máriássy Ádám fivére. Nagyosztrák szellemű, nagyon tevékeny, pénzügyekben némileg könnyelmű és jelentéseiben nem mindig megbízható, ezért csak közvetlen irányítás mellett alkalmazható. Honoráriuma havi 20 Ft.

1867: nem szerepel a listán.

5. *Gustav Katniczky von Katina und Pielecz (?)*

1866: jelenleg Kassán, korábban Máramarosszigeten főkönyvelő, onnan vétség nélkül elbocsátották. Lojális szellemű és intelligens. Kassán most nélkülözhető, de előjegyzésben tartható. Honoráriuma havi 20 Ft.

1867: nem szerepel a listán.

6. *Seemüller Gusztáv*

1866: az eperjesi cs. kir. pénzügykerületi igazgatóság adófőfelügyelője, nagyon megbízható, gyakorlott tollú, nagyon jól kiismeri magát Sáros megyében és a Szepességben, ahol korábban működött. Havi 20-25 Ft-ot kap.

1867: vállalkozik a Sáros és Szepes megyei levelező tisztére, havi 40 Ft honoráriumot kér.

7. *Thobias Klein*

1866: korábban Késmárkon, most a lőcsei járásbíróságon dolgozik, 1852 óta áll alkalmazásban, a szepességi Iglón állomásozik. Jó személy- és helyismerettel rendelkezik a Szepességben, már bizonyos fokig "lejáratta magát", és közvetlen irányításra is szüksége van. Csak jobb hiányában tartandó meg. Honoráriuma havi 20 Ft.

1867: rendelkezési állományban lévő megyei törvényszéki segéd Lőcsén. Kész a levelezői szolgálatra havi 30 Ft-ért.

8. *Kövesdy István*

1866: volt kerületi törvényszéki hivatalnok, Eperjesen lakik, jó szellemű, szorgalmas hivatalnok, magas kora folytán azonban nem nagyon alkalmazható már. Ő maga is indítványozta, hogy bizonyos végkielégítés fizetése esetén kiválna.

1867: Kész a további szolgálatokra.

9. *Hunyor Mihály*[8]
1866: katolikus pap Vehécen Zemplén megyében, korábban tábori pap és püspöki titkár. A forradalom alatt erősen kompromittálta magát, tíz év várfogságra ítélték, 1859 és 1861 között a legjobb szolgálatokat tette, amiért átmenetileg nagyobb díjazást kapott. Később további követelésekkel állt elő, ezért megszüntették a honorárium folyósítását. Újra hajlandó lenne azonban szolgálni.
1867: nem szerepel a listán
10. *Ignaz Pittlak*
1866: adóhivatali segéd Egerben, Heves megyében, korábban csendőrhadnagy. Az osztrák kormány elhatározott és eltökélt híve. Minden szolgálattételre teljesen kész, eddig a postai díjak térítésen kívül nem részesült javadalmazásban.
1867: nem szerepel a listán
11. *Krutsay Ignác*[9]
1866: máramarosszigeti megyei törvényszéki ülnök, akit Mán József főispán ok nélkül elbocsátott. Korábban díjazás nélkül szolgált, elbocsátása óta havi 20 Ft-ot kap; a honorárium felemelése esetén átvenné a Bereg, Ung, Ugocsa megyei levelezést. Nagyon megbízható.
1867: Fedőneve: Johann Kováts Máramaros megyére, Karl Szentpétery Bereg–Ugocsa és Ung megyékre, negyedévente 100 Ft-ot kap. Jelenleg Máramarosszigeten ügyvéd. Kész a további szolgálatra.
12. *Franz Reipal*
1866: a rozsnyói cs. kir. adóhivatal segédje Gömör megyében. Teljes bizalomra méltó és megbízható. Nem igényel közvetlen irányítást, korábban díjazás nélkül, most havi 20 Ft-ért szolgál.
1867: fizetése ugyanannyi, ezzel a továbbiakban is elégedett lenne, kész a további szolgálatokra. Fedőneve: Franz Erős

Belcredi megjegyzése 1866-ben: Krieger Kassára és környékére, Seemüller Sáros megyére és a Szepességre, Reipal Gömör megyére, Krutsay Máramaros, Ung, Ugocsa és Bereg megyékre mindenképpen elegendő lenne.

Temesvári rendőrigazgatóság
1. *Jakob Campi*
1866: Fedőneve: Guido, állítólag már 1831 óta alkalmazásban áll, 1853 óta a temesvári rendőrigazgatósághoz tartozik. Újvidéken lakik, francia nyelvtanár, teljesen megbízható, és bár már idős, még mindig jól használható. Havonta 50 Ft honoráriumot kap.

---

[8] Hunyort a forradalom lelkes támogatásáért, lázító templomi beszédekért és a nép felfegyverzésében való részvételért ítélték 1852 tavaszán tíz évi nehéz vasban töltendő várfogságra ítélte, amit az uralkodó két évi vas nélküli fogságra változtatott. Josephstadtban töltötte büntetését a vizsgálati fogság beszámításával. Szabadulása után több hetes egyházi penitenciát kellett letöltenie mielőtt visszatérhetett az egyház kebelébe. Ezután egy „megbízható” pap felügyelete alatt segédlelkészi szolgálatra került 1855-ben. HL Absz. kori iratok, kassai hadbíróság iratai, 1852:1223.; újraalkalmazásáról lásd Fábry Ignác kassai püspök és Lazansky helytartósági osztály vezető levélváltásait, 1855. aug., 1856. febr. MOL D 46 20 382.XIg.1855., 2288.XIg.1856.

[9] Marx már 1862 márciusában jelenti alkalmazását honorárium nélkül. Mint írja, Krutsay 1849 után ideiglenes államügyész volt, de a definitív rendezésnél ellenségei áskálódása folytán majdnem elesett a hivatali alkalmazástól. Végül Marx járt közben érdekében a kormányzóságnál. Marx jelentése Mecséryhez, Kassa, 1862. márc. 3. HHStA, IB BM 292/1862. Marx később is igyekezett egyengetni Krutsay hivatali előre menetelét, 1863-ban a leváltott főispáni helytartó, Dolinay Péter áldozataként igyekezett felhívni rá feletteseinek figyelmét. Mecséry átirata Forgách Antalhoz, Bécs, 1863. febr. 28. MOL D 185 1863:294.

1867: már hetven évnél idősebb, minden kereset nélkül, kizárólag a konfidensi fizetéséből (évi 600 Ft) él, megbízható, korrekt, nem fecsegő, jelentései azonban csak a helyi eseményekre korlátozódnak. Ennek ellenére mindenképpen szükséges lenne megtartása a szerb elem fővárosában. Kész a további szolgálatokra, pénzét a pétervárádi várparancsnok közvetítésével tudná felvenni.

2. *Peter Jäger*

1866: Fedőneve: Ehrenhaft. Nagybecskereken, Torontál megyében, 1856-ig járási hivatali tollnok, majd Pancsován titkár, akit 1861-ben lojális magatartása miatt az akkori kormány felmentette állásából, lojális, megbízható, havi 40 Ft-ot kap.

1867: jelenleg Nagybecskereken könyvelő helyettes, valamikori temesvári magisztrátusi titkár. 1861-es elbocsátása, majd a konfidensi megbízatás elvállalása után jutott a jelenlegi könyvelői álláshoz. Honoráriuma továbbra is havi 40 Ft. Hetente küld jelentést a folyó ügyekről egy temesvári post restante címre. Kész a további szolgálatokra.

3. *Felix Zenon herceg*

1866: Fedőneve: Gabor. Volt császári főhadnagy, 1853 óta évi 600 Ft fizetéssel alkalmazásban áll konfidensként. Megbízható, igyekvő és jól használható.

1867: Nem ajánlják levelezőként alkalmazni.

4. *Athanas Jankovics*

1866: Temesvárott lakik, korábban Parácon jegyző, 1860 óta áll alkalmazásban, egyúttal a civil őrszemélyzet tagja, ügynöki szolgálataiért havi 20 Ft pótlékot kap. Négy nyelven beszél, a rendőrigazgatóság számára tolmácsként is nélkülözhetetlen.[10]

1867: Nem ajánlják levelezőként alkalmazni.

Pozsonyi rendőrigazgatóság

1. *Josef Putschalko*

1866: nyugalmazott pénzügyigazgatósági irodasegéd. A kormány lelkes híve, a pozsonyi viszonyokat igen jól ismeri. Már hetven éves, jelenleg havi 10 Ft-ot kap.

1867: Továbbra is lehetne alkalmazni, évi 50-60 Ft fizetéssel.

2. *Joachim Stern*

1866: korábban a rendőrségi civil őrszemélyzet ideiglenes tagja, jelenleg a pozsonyi városparancsnokságon napidíjas. Jó helyismerettel rendelkezik, időről időre kap 5 Ft-ot.

1867: nem szerepel a listán.

3. *Ferdinand Beutelhauser*

1866: a főgimnázium tanulója, a tanulók szemmel tartására alkalmazzák. Időről időre kap 8-10 Ft-ot.

1867: nem szerepel a listán.

4. *Johann Novotny*

1866: pénzügyőrbiztos Nagytapolcsán, 1866 januárjában 15, márciusban 12 Ft-ot kapott.

1867: Nagyon használható volt, de áthelyezték Nagyszőllősre, megszakadt vele a kapcsolat.

[10] Jankovics 1860 júniusában beadvánnyal fordult az uralkodóhoz, melyben elpanaszolta, hogy Šokčević altábornagy korábbi temesvári kormányzónak titkos feljelentést tett, s az azt követő bírósági eljárás során kiderült, hogy ő volt a feljelentő, ezért elvesztette állását. A rendőrminiszter ezután Karl Bigots de S. Quentin gróf, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság akkori kormányzójának figyelmébe ajánlja őt. 1860 augusztusában aztán a temesvári rendőrigazgató alkalmazta a polgári őrszemélyzet tagjaként és ügynökként. A több oldalú levélváltást ez ügyben lásd: HHStA, IB BM 28/1860.

5. *Josef Vohanka*
1866: adóhivatali ellenőr Privigyén, igen jól használható, 1865 decemberében és 1866 márciusában kapott 15-15 Ft-ot.
1867: Fedőneve: Kulifay. Érdekes jelentéseket küld, a klérussal jó kapcsolatai vannak. Kész a további szolgálatokra, a minisztériumra bízza a honorárium meghatározását.
6. *Anton Robel*
1866: a miavai cs. kir. adóhivatal pénztárnoka, javadalmazást nem kap.
1867: Fedőneve: Birnbaum. Miava környékére korlátozódnak információi. Kész a további szolgálatokra, de továbbra is csak honorárium nélkül.
7. *Vinzenz Unger*
1866: a pöstyéni cs. kir. adóhivatal pénztárnoka, nagyon jó szolgálatokat tesz, de készpénz fizetést feltétlenül visszautasítana.
1867: csak a fürdővendégek vonatkozásában alkalmazható, s a közléseiben "nagyon merev" volt.
8. *Anton Bernkopf*
1866: a nyitrai cs. kir. pénzügykerületi igazgatóság lévai biztosa Bars megyében, eddig nem kapott honoráriumot, kész további szolgálatokra.
1867: nem szerepel a listán.
9. *Johann Kucharg* (?)
1866: pénzügyőrbiztos Ipolyságon Hont megyében, jóakaratú és használható. Csak 1866 márciusában kapott egyetlen alkalommal 12 Ft-ot.
1867: Fedőneve: Kseh. Igen szorgalmas. Vállalkozik a további szolgálatra, a minisztériumra bízza a honorárium meghatározását.
10. *Anton Jelinek*
1866: adóhivatali tisztviselő Trencsénben. 1866 januárjában kapott 15 Ft-ot, nagyon készséges, de kevésbé használható.
1867: nem szerepel a listán.
11. *Alexander Konisch*
1866: a turócszentmártoni cs. kir. adóhivatal pénztárnoka. Szorgalmas, megbízható, használható. Költségeinek térítéseként 1866 első negyedévében kétszer kapott 15 Ft-ot.
1867: fedőneve: Franz Wix. Szorgalmas levelező. Vállalkozik a további szolgálatra, a minisztériumra bízza a honorárium meghatározását.
12. *Eduard Krschka*
1866: pénzügyőrségi biztos Besztercebányán. Egyike a legjobb levelezőknek, csaknem minden hónapban kap 15 Ft-ot. Azonban ki akar lépni, először még rá kellene beszélni a további szolgálatra.
1867: Fedőneve: Oeganas. Szorgalmas, de kiemelkedő képességek nélkül. Jó kapcsolatai vannak a „szláv" vezetőkkel. Késznek nyilvánította magát a további szolgálatra, de félreértette Podolskyt, azt hitte, az a megalakult magyar minisztérium részére toboroz bizalmas levelezőket. Konkrét összeget nem nevezett meg honoráriumként.
13. *Friedrich Gallina*
1866: Liptó és Árva megyei adóalfelügyelő Rózsahegyen. Egy évi szolgálat után 1866 januárjában kapott 25 Ft-ot. Szorgalmas és intelligens.
1867: Fedőneve: Göbl. Nem vállalkozik a további szolgálatra.
14. *Johann Hniliczka*
1866: nem szerepel a listán

1867: Fedőneve: Prager. A nyitrai cs. kir. pénzügykerületi igazgatóság irodasegédje, szorgalmas levelező, különösen alkalmas bizalmas megbízásokra. Vállalkozik a további szolgálatra, havi 80-100 Ft honóráriumot kér.
15. *Franz Russig*
1866: nem szerepel a listán
1867: Fedőneve: Meyer. Nagyszombaton él, volt cs. kir. hadnagy, rokkant. Kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik, de nem elegendő iskolázottsággal. A tüzetes vizsgálatok több alkalommal nem erősítették meg információit.
16. *Franz Waniek*
1866: nem szerepel a listán.
1867: a rózsahegyi pénzügyőrség adófőfelügyelője Trencsén megyében, de nem régiben Pestre helyezték át, megszakadt vele a kapcsolat.
17. *Prasler levelező*[11]
1866: nem szerepel a listán
1867: Trencsén megyében Fritsch borkereskedőnél üzletvezető. Nem vállalkozik a további szolgálatokra.
18. *Josef Pospischil*[12]
1866: nem szerepel a listán
1867: Fedőneve: Josef Klein, Nyitra megyében eddig használhatónak bizonyult.
19. *Johann Huschka*
1866: nem szerepel a listán.
1867: balassagyarmati adófelügyelő, barátságból levelezett Podolskyval, honorárium nélkül lehetne rá számítani Podolsky véleménye szerint a jövőben is.
20. *Róth Mór*
1866: nem szerepel a listán.
1867: komáromi főjegyző, személyes ismeretség alapján küldött Podolskynak információkat honorárium nélkül. Nem vállalkozik a további szolgálatokra.
21. *Eduard Mack* professzor[13]
1866: nem szerepel a listán
1867: a pozsonyi főreálgimnázium tanára, már egyébként is kapcsolatban áll a rendőrminisztériummal, jelenleg fizetés nélkül, de nagyon meg lenne elégedve évi 120-150 Ft honóráriummal, mivel vagyontalan és népes családja van. Kiterjedt helyismerettel és kapcsolatokkal rendelkezik itt.
22. *Franz Beutelhauser*
1866: nem szerepel a listán
1867: a pozsonyi rendőrbiztosság biztosa, javasolja őt is abban az esetben, ha nyugdíjaznák.

Aradi rendőrbiztosság
1. *Jászfy József*
1866: városi tanácsos Aradon, korábban lippai járásfőnök, 1857-ben csalás és hivatali hatalommal való visszaélés miatt elítélték, de 1861-ben felülvizsgálati

[11] Nem tudjuk, ez fedőnév-e.
[12] 1862 márciusában jelentette Podolski, hogy a vágújhelyi pénzügyőrbiztos feljelentést tett feletteseinél egy személy ellen Garibaldi proklamációk birtoklása miatt. A pénzügyi hatóságok Podolskihoz továbbították a feljelentést, bizonyára ekkor kezdődött a bizalmi kapcsolat. Podolski jelentése Mecséryhez, Pozsony, 1862. márc. 4. HHStA, IB BM 473/1862. Az 1863-as tiszti címtár szerint Pospischil akkor a pozsonyi cs. kir. pénzügyőrség biztosa volt.
[13] Eduard Mack (1821–1884) Brünnben született, orvosi tanulmányokat folytatott Bésben, 1850–1868 között a pozsonyi főreálgimnázium kémia tanára. Szinnyei: Magyar írók élete VIII. 185-186.

perben ártatlannak találták.Vizsgázott ügyvéd, kiterjedt személyes ismeretségi köre van Aradon, Csanád és Békés megyében és a Bánátban. Igyekvő és használható. Havonta 40-50 Ft-ot kap.
1867: nincs említés róla
2. *Makovetz József*[14]
1866: Rokkant, az Arader Zeitung munkatársa, fordító Goldscheidernél, jól ír, és nagyon használható. Havi 15-30 Ft-ot kap.
1867: nincs említés róla.
3. *Peter Stupnicki, Ritter von Saturnau* (?)
1866: nyugalmazott pénzügyőrségi tisztviselő, 1864 előtt Körösbányán írnok, jelenleg az első magyar biztosító társulat ügynöke Zaránd megyében. Havi 25-30 Ft-ot kap, kevésbé használható, közvetlen irányítást igényel.
1867: nincs említés róla.
4. *Lang Ignác*
1866: konflistulajdonos Aradon, jó helyismerete van, de alacsonyabb képzettségű, s nem tudna megállni a saját lábán. Havonta 25-30 Ft-ot kap, minden hátrány nélkül el lehetne bocsátani.
1867: nincs említés róla.
5. *Hamvay József*
1866: nem szerepel a listán.
1867: egyedül őt javasolja a levelezői posztra az aradi rendőrbiztos Arad, Csanád és Zaránd megyei levelezőnek, kész a további szolgálatokra, negyedévenként 120 Ft honoráriumért.

Debreceni rendőrbiztosság
1. *Pálfalvy István*
1866: Debrecenben alkalmazzák, alacsonyabb iskolázottság jellemzi, csak havonkénti közvetlen irányítás mellett alkalmazható.
1867: nincs említés róla.

A Szabolcs és Szatmár megyei, valamint a hajdú kerületi bizalmi emberét nem nevezte meg 1866-ban Franz Ruth rendőrfőbiztos. Ketten közülük havi 5 Ft-ot kapnak, a harmadik pedig időnként ajándékot.

II. A helytartótanács elnökségének a titkos pénzalapból történő kifizetésekről készített elszámolásaiban szereplő személyek, 1861. november–1866. március[15]

1. *Asbóth Lajos*: 1861/1862. évi első negyedévben 660 Ft kártérítés
2. *Josef Berndorffer*: 1861. november–1866. március között folyamatosan, negyedévenként 210-526 Ft közötti összeggel
3. *J. Greifenau*: 1861/1862. évi első és harmadik negyedévben 159., illetve 170 Ft-tal
4. *J. Greifenegg*: 1862/1863. évi negyedik negyedévtől szinte folyamatosan 1866. második negyedévéig, negyedévenként 138-324 Ft közötti összeggel
5. *Lukácsy Sándor*: 1863/1864. évi második negyedévben egyszeri 100 Ft

[14] Helyesen: Makovetz János (1827–?) hírlapíró, 1848–1849-ben a honvédhadseregben harcolt, az 1850-es években Pesten újságíró, 1858–1873 között Goldscheider Henrik kiadó–tulajdonos hívására az Arader Zeitung szerkesztője. Szinnyei: Magyar írók élete VIII. 433-434,; Lakatos: Arad története. Függelék. III. 113-114.
[15] MOL D 191 565.IV.1862., 103.IV.1863., 1301.IV.1864., 35.IV.1865. 102.IV.1866. Nem zárható ki, hogy a kimutatásokban szereplő nevek némelyike fedőnév.

6. *Nagy József*: 1861/1862. év első negyedéve, 100 Ft, 1865. negyedik negyedév
7. *Josef Niesner*: 1863/1864. évi második negyedévben egyszeri 50 Ft.
8. *Papp-Szilágyi József*: 1861/1862. évi harmadik negyedévben egyszeri 200 Ft
9. *Pesko* szolgabíró: 1863/1864. második negyedévében egyszeri 49 Ft
10. *J. Reiff*: 1861/1862. évi második negyedévben egyszeri 100 Ft[16]
11. *Simonffy József*: 1863/1864. évi második negyedévben kétszer 20 Ft
12. *Vánig*: 1863/1864. évi második negyedévben egyszeri 100 Ft
13. *Volnhofer Gyula*: 1863/1864. második negyedévében egyszeri 100 Ft
14. *Váry Ferenc*: 1863/1864. évi harmadik negyedévben egyszeri 200 Ft
15. *Wittelsbach*: 1863/1864. évi harmadik negyedévben egyszeri 20 Ft

III. A pest–budai rendőrigazgató által 1867-ben alkalmazott tíz állandó konfidens[17]

1. Bauer Friederika (fedőnév)
2. Borhi Anton (fedőnév), volt honvéd és itáliai légionárius, ilyen körökben alkalmazható. Amennyiben biztosítja őt a rendőrminisztérium bármiféle kompromittálódás ellen, kész a további szolgálatokra, de csak szóban lehetne vele érintkezni, mivel nem rendelkezik a kellő stílisztikai gyakorlottsággal.[18]
3. Michael Jager (fedőnév), valódi neve: *Julius Beermann*, újságíró, a pesti „Hungaria" című, nem politikai lap szerkesztője. Őt kizárólag az országgyűlés időszakában alkalmazta Worafka az országgyűlési ülésekről készítendő összefoglalásokra. Más vonatkozásban csak rendkívül ritkán és kivételképpen tett szolgálatokat. Havi 80 Ft honoráriumért szívesen küld tudósításokat a jövőben a minisztérium számára is. Az újságszerkesztőségekbe beérkező hírekről nagy áttekintése van, nincs kifogása az ellen, hogy megnevezze őt.
4. Illés S. (fedőnév), szintén újságíró, kész a minisztérium levelezője lenni, ha minden kompromittálódástól megóvják, negyedévenként személyesen utazna Bécsbe a honorárium átvételére, havi 80 Ft honoráriumot és útiköltség-térítést kér. Intelligenciája nem túlságosan nagy. Feltűnésmentes nyomozásokra különösen alkalmas.
5. Madarasz Edm. (fedőnév) kész a levelezői szolgálatra, ha minden kompromittálódástól megóvják, havi 200 Ft honoráriumot kér. A dinasztia hűséges híve, nagyon tevékeny, teljesen megbízható, hely- és személyismerete nagyon értékes, de az írásban nem nagyon gyakorlott. Feltűnésmentes nyomozásokra különösen alkalmas.
6. Martin L. (fedőnév)
7. Muth (fedőnév), ő a Pesten leginkább újsághirdetés-gyűjtőként ismert *Karl Czappel* újságíró. Kész a levelezői szolgálatra, honoráriumát egy hónap próbaidő után a minisztérium állapíthatná meg. Feltűnésmentes vizsgálatokra kevésbé alkalmas, mivel közismert, hogy azt, ami tudomására jut, igyekszik saját hasznára fordítani.
8. Rummel J. (fedőnév)
9. Széki Karl (fedőnév)

[16] Talán azonosítható Reif Jakabbal (szül. 1844), aki a pesti főreáliskolában, majd a műegyetemen és a tudományegyetemen tanult. Szinnyei: Magyar írók élete XI. 703-704.; Bricht: A budapesi Kereskedelmi Akadémia története 121-122.
[17] Worafka jelentése Beusthoz, Pest, 1867. márc. 5. HHStA, IB BM 1230/1867.
[18] A Borhi álnév mögött Pethes Antal rejtőzött. Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1860. febr. 16. HHStA, IB BM 26/1860.

10. Ullmann C. A. (fedőnév), ő hajlandó a minisztériummal levelezni egy bécsi post restante címre, de konkrét megbízásokat, ahogy a honoráriumot is csak Worafkán keresztül hajlandó átvenni. Ragaszkodik hozzá, hogy Worafkán kívül senki sem tudhat konfidensi tevékenységéről. Ő szállít információkat az országgyűlési követek között előforduló eseményekről. Havi 200 Ft honoráriumot kér.

IV. A bécsi rendőrminisztérium közvetlen bizalmas levelezői Magyarországról 1867 tavaszán[19]

Pest–Buda:

Békessi (Friedner) Márk, volt honvédtiszt, hírlapíró. Az erdélyi hadparancsnokság már 1862-ben is bizalmas misszióval Romániába küldte, maga a minisztérium azonban csak 1866 óta állt vele közvetlen kapcsolatban. Fedőneve: Friedner. Havonta 100 Ft-ot kapott.[20]

Karl Czappel újságíró, 1865 óta levelező, havonta 100 Ft-ot kapott.

Gelich Richárd, volt honvéd őrnagy, az 1861 elején Pesten megalakult honvédegyleti választmány tagja, fedőneve: Gruber, havonta 150 Ft-ot kapott.

Franz Ritter von Gyra, Adam Ritter von Gyra honvédőrnagy fia, volt császári hadnagy, 1859-ben útlevéllel Nyugat-Európába utazott, majd onnan kérte leszerelését, de ezt nem engedélyezték számára, mivel nagyon sok tartozása volt ezredénél. Ezután a hadbíróság távollétében négy évi nehéz vasban töltendő börtönre és nemesi címének elvesztésére ítélte, ezután Piemontba távozott, a magyar légióban Türr István adjutánsa volt, majd a poroszországi légió szervezésében is részt vett. Időközben azonban már 1864-ben hazatérési engedélyt kért, sikertelenül. 1866 augusztusában újra kérte, de ekkor még Mecséry is elutasítást javasolt. Ennek ellenére az uralkodó személyesen adott engedélyt a hazatérésre.[21] Ezután lépett Gyra bizalmi kapcsolatba a rendőrminisztériummal, 1866 szeptemberében tért haza. Fedőneve: Ujváry, havonta 400 Ft-ot kapott.

Lichtenstein Ferenc Lajos, aki közvetlenül Ludasi (Gans) Mórral állt bizalmas levelezői kapcsolatban, nem kapott előre meghatározott összegű honoráriumot. 1848–1849-ben a honvédhadseregben szolgált, majd Angliában emigráns, az 1860–1870-es években újságíró. 1865 nyarán Pesther Correspondez címmel politikai napilapot indított Pesten.

Peterfy, aki szintén közvetlenül Ludasival állt levelezői kapcsolatban, honoráriumát is rajta keresztül vette el, havonta 150 Ft-ot. Valószínűleg *Péterffy József* volt honvédkapitánnyal azonosítható, aki 1865-től a Ludasi által szerkesztett Die Debatte című lap munkatársa volt.

Szekulics István, volt honvédezredes, az első magyar biztosítótársaság alkalmazottja, havonta 80 Ft-ot kapott.

Schwarz, magán elmegyógyintézet tulajdonos Pesten – valószínűleg *Schwarzer Ferenc* orvossal azonosítható.

---

[19] Gyűjtőakta cím nélkül, HHStA, IB BM 2363/1867.; „Entlassene Konfidenten". HHStA, IB, Annexe, Kt. 21.

[20] Crenneville erdélyi kormányzó, ahogy említettük, 1863 novemberében már felhívta Mecséry rendőrminiszter figyelmét Békessire, mint írja, már évek óta tapasztalta megbízhatóságát, lojalitását, s Békessinek a képességei is lehetővé teszi, hogy a „legjobb és legfontosabb szolgálatokat" tegye. Crenneville levele Mecséryhez, Nagyszeben, 1863. nov. 23. HHStA, IB BM 9811/1863.

[21] Meysenburg külügyminisztériumi államtitkár helyettes átirata a rendőrminisztériumhoz, Bécs, 1866. aug. 20. „Ritter von Gyra" címmel gyűjtőakta („szigorúan bizalmas", „strengvertraulich" megjelöléssel) HHStA IB BM 7840/1861.

Vidék:

Nikolaus Astry volt határőr tiszt, 1860 óta volt a minisztérium levelezője, Pancsováról. Havonta 60 Ft-ot kapott.

Buda Sándor, 1848-ban képviselő, 1849–1856 sáncfogságra ítélt, amnesztiával szabadult, 1860–1865 között emigrációban élt. 1862 óta állt levelezői kapcsolatban a minisztériummal. Kolozsvárról jelentett, teljesítményét azonban jelentéktelennek minősítették. Havonta 200 Ft-ot kapott.[22]

Anton Flosz, galíciai születés, 1849-ben a honvédhadseregben szolgált, majd emigrációban élt 1852-ig, amnesztiával tért haza. 1860-ig telekkönyvi hivatalnok, 1861-ben Belgrádba küldték, majd később Galíciában alkalmazták. 1865 eleje óta Árokszálláson élt. Teljesítményével elégedetlenek voltak. Havonta 120 Ft-ot kapott.

Szemes György, a császári hadseregben hadnagy volt, Nagyszombaton rokkantmentház lakója, alkalmanként küldött jelentéseket. Negyedévente kapott 40 Ft-ot.

Terzich László korábban Győrben kereskedő, azt követően Újvidéken nevelőintézet vezető. Már 1848-1849-ben is jó szolgálatokat tett, de közvetlenül csak 1867 eleje óta állt vele kapcsolatban a rendőrminisztérium. Fedőneve: Szabó. Havonta 50 Ft-ot kapott.

Wargha István, 1860-ban tért haza. Ettől kezdve folyamatosan fenntartotta kapcsolatait a rendőrséggel. Fedőneve: Adolf (Johnson), havi 125 Ft-ot kapott. Nagyváradon élt.[23]

V. A bécsi rendőrminisztérium további bizalmas levelezői, 1860-1867[24]

Bethlen Miklós gróf, Párizsban tartják vele a kapcsolatot 1861 ősze előtt, akkor hazatér, konkrét megbízásokkal is ellátják.[25]

Alexander Boric, Újvidék, Temerin utca. 1866. március–november között havi 50 Ft-ot kapott, majd decemberben megszakították vele a kapcsolatot.

Johann Georg Czerny, csehországi születésű, 1848-ban Magyarországon Alfred zu Windischgrätz táborszernagy és Franz Heinrich Schlick részére titkos szolgálatokat teljesített, 1861-ben Tokajban építésvezető. 1861 tavaszán jelentkezik a minisztériumnál, hogy információk birtokában Bécsbe jönne. 1866-ban is kapcsolatban állnak vele, de akkor már Csehországban tartózkodik.

Csorba János cs. kir. helytartósági tanácsos, jelentések találhatók tőle 1862-ből Nagyszombatból.[26]

Friebeisz István neve alatt a kimutatásokban Ludasi (Gans) Mór levele található meg nem nevezett udvari titkárnak 1863 augusztusában, amely szerint „Rajkay” sürgeti

---

[22] Buda Sándor, a Magyar Nemzeti Igazgatóság hivatalos bukaresti megbízottja, Kővárvidéki román nemes, 1848-ban népképviseleti képviselő, 1850-ben halálra ítélték, ezt tizenötnyi nehéz vasban töltendő sáncmunkára enyhítették. Buda 1860-ban szökött külföldre, s a magyar légióba lépett be. Vö. Borsi Kálmán: Együtt vagy külön utakon 92-93.; Bajzik: Az „Asbóth-féle” konfidens lista

[23] Lásd a „Néhány portré a rendőr konfidensek világából” című fejezetet.

[24] „Konfidentenberichte”. HHStA, IB, Annexe, Kt. 22-26. , „Entlassene Konfidenten”. Uo. Kt. 21. Az ebben a névsorban szereplő személyek esetében sajnos nem tudjuk megállapítani az alkalmazás kezdetét és végét, csak a valamikori kapcsolat ténye bizonyítható.

[25] Bethlen (Bolnai) Miklós, gróf (1831-1899): a bécsi hadmérnöki akadémián, majd a kolozsvári jogakadémián tanult, 1848-1849-ben honvéd százados. 1855-től Bolnai néven a Nemzeti Színház színésze. Bona: Kossuth Lajos kapitányai 116-117. és Szinnyei: Magyar írók élete I. 1028-1030. Bethlen kapcsolatban állt a Külügyminisztérium sajtóosztályával is, 1864–1894 között különféle levélváltások és kifizetések nyomait lásd: HHStA, Ministerium des Äußern, Presse Leitung, Kt. 253. Personalakten. Verstorbene.

[26] Csorba János 1854-1858 között Debrecen polgármestere volt, az 1860-as években pedig a nagyszombati kerületi tábla ülnöke. Szinnyei: Magyar írók élete II. 430.; Magyarország tiszti névtára 1863, 22.

az augusztusi honoráriumot. Ezt követően Gansra hivatkozva küldenek számára 100 Ft-ot Nagyszebenbe. Értesítést kérnek a vételről. Azaz Friebeisz ebben az időben feltehetőleg Gans levelezője volt.[27]

Josef Heger, a soproni országos főtörvényszék irodasegédje, azután a bécsi igazságügy-minisztérium alkalmazottja; rendkívül rossz anyagi helyzete miatt „alamizsnaként" mindenféle kötelezettség nélkül kapott 20 Ft-ot 1865. szeptember – 1867. május között.

Alexander Jelačić de Buzim, volt cs. kir. százados, 1861 őszén Albertirsára írnak neki, majd 1861–1862 telén Buziásra, a Bánátba.[28]

Kosteletzky Viktor, volt katonatiszt, egy Vág melletti településen lakik. 1866-ban próbaidőre alkalmazzák, 100 Ft-ot kap, de októberben már megszakad a kapcsolat.

Kovács József (fedőneve: Porfi v. Sedlak) 1861 októberében Rozsnyó környéki gimnáziumi tanulóként tett feljelentést egy Ferenc József ellen tervezett merényletről. Pestre ment először a hírrel Deák Ferenchez, aki Apponyi György gróf országbíróhoz küldte, az pedig a királyi ügyek igazgatójához. Kovács azonban időközben Bécsben személyesen tett feljelentést. Ezt követően novembertől Pesten jogot tanult, Worafka próbaidőre konfidensként alkalmazta havi 100 Ft honoráriummal, de nem volt elégedett a teljesítményével. Úgy tűnik, 1861 végével megszakadt a kapcsolat. Kovács aztán miskolci ügyvédként 1866 augusztusában újra ajánlkozott Mecsérynél itáliai utazása során tudomására jutott „titkok" felfedezésére. Worafka ekkor már nem is emlékezett rá. Ennek ellenére információit meghallgatták, de végül nem alkalmazták újra őt.[29]

Kovács–Hamvai Imre, akit már említettünk Protmann, majd Worafka informátorai között is, felbukkan a minisztérium levelezőinek nyilvántartásában is. 1861 tavaszán Torinóba leveleztek vele, de 1861 augusztusában már Pestről küldött jelentést a közhangulatról, Teleki Sándor gróf neki írt leveléről. Bíztatták a további írásra és 100 Ft-ot küldtek számára. 1862 elején Itáliába küldték, ott Türr Istvánnal lépett kapcsolatba, aki megbízásokkal is ellátta.[30]

Kozányi Pál, 1861 elején Párizsba és Londonba leveleznek vele, azután Kossuth ajánlólevelével tér haza. 1861 tavaszán–nyarán több jelentést küld Ugocsa megyéből, Tiszaújlagról, de leveleit érthetetlennek és információit használhatatlannak minősítik, 1861 október végén vélhetően megszakad ezért a kapcsolat. 1863 áprilisában még feltűnik Kozányi egy levele, melyben útlevelet és pénzt kér egy bécsi utazáshoz.[31]

Lászlóffy Antal, szamosújvári tanácsos és főbíró, 1866 márciusában 200, áprilisban 100 Ft-ot kap, de arra utasítják egyúttal, hogy szüntesse be tudósításait.[32]

Dr. Lewis Lajos[33]

---

[27] Friebeisz István (1822–1890): 1848 előtt Pest megyében esküdt, 1848–1849-ben honvéd hadnagy, tábori történetíró, a Komáromi Lapok szerkesztője, komáromi kapituláns, ezt követően Pesten újságíró, 1869-től az első magyar színházi ügynökség tulajdonosa. Szinnyei: Magyar írók élete III. 761-764.

[28] Eredetileg Protmann alkalmazta Pesten 1860 májusában. Protmann jelentése Thierryhez, Pest, 1860. máj. 18. HHStA IB BM 26/1860. Mecséry 1861 elején Romániába küldte őt konfidensként titkos fegyvervásárlások és csempészet kifigyelésére. 1861 nyarán viszont Hercegovinában merültek fel zsarolási vádak vele kapcsolatban. Vö. Mecséry levélfogalmazványa Rechberghez, Bécs, 1861. febr. 17. és Rechberg nevében átirat Mecséryhez, Bécs, 1861. nov. 14. Uo. 351/1861.

[29] Vö. HHStA, IB BM 958/1861., 5198/1861., 7130/1861.

[30] Vö. Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. febr. 25. és Pest, 1866. aug. 31. HHStA, IB BM 1244/1862., 7130/1861. Worafka információi szerint Kovács felesége neves énekesnő volt Rotterdamban. Kovácsról lásd még: Szinnyei: Magyar írók élete VI. 1252-1253.; Bona: Hadnagyok és főhadnagyok II. 282.

[31] 1863-ban Kozányi Pál Ugocsa megyei számvevő volt. Magyarország tiszti névtára 1863, 130. 1863 tavaszán azonban csalás és oklevélhamisítás vádjával eljárás indult ellene. Pálffy Mór jelentése Forgách Antalhoz, Buda, 1863. márc. 26. MOL D 185 1863:335.

[32] Vö. Szinnyei: Magyar írók élete VII. 841.

Ernst von Malévacz cs. kir. főmérnök részére Pozsonyban küldenek 80 Ft-ot 1860.

Peter Ninkovits, újvidéki gimnáziumi tanár, a Srbobran című lap szerkesztője. 1866 májusában és augusztusában kiutalnak számára 1000-1000 Ft-ot.

Pintér Károly Korponáról, Zólyom megyéből, levélváltás zajlik közte és a minisztérium között 1861. áprilisban. 1861 novemberében 60 Ft-ot küldenek részére. 1861 októberében például az adóvégrehajtásokról küldött jelentést, amit aztán (az informátor megnevezése nélkül) Mecséry Forgách Antalhoz továbbított.[34]

Dr. Richard Rotter.[35]

Aurel Schiller, Kassáról keltezett levelek 1861 őszéről.

George von Stratimirović volt tábornok, Leopold Mandl-on, a minisztérium bécsi bizalmas levelezőjén keresztül fizetnek neki 1866. augusztus–1867. március között havi 300 Ft-ot.

Szeberényi levelező, jelentéseket küldött 1860 ősze–1861 ősze között, illetve 1866 nyarán.[36]

Szekrényessy Endre.[37]

Várady Ádám 1859-ben útlevéllel hagyta el Magyarországot, 1860 tavaszán Bukarestben a Magyar Közlöny egyik szerkesztője volt. 1860-tól az itáliai magyar légió tagja létszám feletti őrnagyként, de Türr István elleni szervezkedés miatt kizárták a légióból. 1861 őszén jelentkezett a frankfurti osztrák követségen, büntetlen hazatérést kért és konfidensi szolgálatokat ajánlott Máramarosban (testvére Várady Gábor országgyűlési képviselő volt). Mecséry azonban a külügy- és a hadügyminiszterrel egyetértésben 1862 elején inkább Genovába küldte (fedőneve: Mada) féléves próbaidőre. Ennek leteltével azonban elégedetlenek voltak a tevékenységével, a kapcsolat feltételezhetően megszakadt ekkor.[38]

Wass Sámuel gróf – neve alatt egy részletes életrajz áll mindenféle utalás nélkül arra, hogy miért szerepel a levelezők anyagában a feljegyzés. Más levéltári fondokban nem találtunk adatokat arra, hogy Wass a rendőrség bizalmi embere lett volna, egy alkalommal inkább megfigyeltként tűnik fel.[39]

---

[33] Lásd a „Néhány portré a rendőr konfidensek világából” című fejezetet.

[34] Mecséry levélfogalmazványa Forgách Antalhoz, Bécs, 1861. okt. 17. HHStA, IB BM 6929/1861.

[35] Lásd a „Néhány portré a rendőr konfidensek világából” című fejezetet.

[36] Tudósításait Bécsből, Pest–Budáról, illetve egy alkalommal Békéscsabáról keltezte. Levelei ugyanakkor főképp a Felvidékről származó információkat továbbítottak. Feltehetőleg azonosítható a már említett Szeberényi János Mihály selmecbányai protestáns lelkésszel.

[37] Lásd a „Néhány portré a rendőr konfidensek világából” című fejezetet.

[38] Gyűjtőakta, HHStA, IB BM 7343/1861. Vö. Szinnyei: Magyar írók élete XIV. 1914. 842-843.; Ács: A magyar légionisták életrajzgyűjteménye 138.; Lukács: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 69., 79.

[39] Vö. Wass Sámuel, gróf (1814–1879) 1848-ban képviselő, főispán, 1858-ig emigrációban él, ekkor hazatér, az 1860-as években újságíró. Szinnyei: Magyar írók élete XIV. 1439-1443.; Deák Farkas: Gr. Wass Samu emlékezete. 1853 decemberében Lažanzký gróf morvaországi helytartó jelentést tett Wass ottani utazásával kapcsolatban (Wass ugyanis 1853–1854-ben az emigrációból hazalátogatott). Lažanzký jelentése Kempenhez, Brünn, 1853. dec. 9. AVA OPB Präs. II. 5807/1853.

3. számú függelék

I. A magyarországi postai titkos páholyok személyzete (1853. nyár)

Pest

Wilhelm Wachsmann gondnok	(díjazás, pótlék fára, világításra, stb.)	évi 558 ft 48 x
Anton Oberhammer ellenőr	(díjazás)	évi 350 ft
Johann Pokorny tiszt	(díjazás)	évi 150 ft
Bagoly Károly tiszt	(díjazás)	évi 300 ft
Joseph Notthaas járulnok	(díjazás)	évi 120 ft
Joseph Kain málházó	(díjazás)	évi 72 ft

Pozsony

Robert Lang igazgatósági titkár	(díjazás)	évi 350 ft

Kassa

Hentscher Antal tiszt	(díjazás, pótlék fára, világításra, stb.)	évi 522 ft

Nagyvárad

Josef Horvatich gondnok	(díjazás)	évi 234 ft
	Összesen	2 656 ft 48 x

Forrás: Anton Schweiger-Dürnstein udvari tanácsos előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1853. szept. 12. HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1853. Nr. 927. II.

II. Feljegyzés a titkos postai páholyok személyzetéről (1860. szeptember)

Pest

Philipp Jägerbauer igazgató*
Wilhelm Wachsmann gondnok
Anton Oberhammer ellenőr
Jakob Pokorny tiszt[1]
Bagoly Károly tiszt

Buda

Emil Kugelmayer gondnok

Pozsony

Vrabély Károly igazgató*
Robert Lang igazgatósági titkár

Kassa

Szendey János tiszt

Arad

Ferdinand Prochaska hivatalvezető tiszt

[1] Az 1863-as tiszti címtár szerint Pokorny a pesti vasúti pályaudvaron működő postahivatal postatisztje volt. Magyarország tiszti névtára 1863. 285.

Rezy Béla tiszt

Temesvar
Karl Waniczek igazgató*
Virgil Marinovich gondnok
Anton Pokasz tiszt

Zimony
Josef Merker gondok
Franz Putz tiszt

Nagyszeben
Anton Hoffmann igazgató*
Anton Weissl tiszt

Kolozsvár
Joseph Hayder gondnok
Szilágyi József tiszt

Zágráb
Josef Klempay igazgató*
Gedeon von Seethal Seethal gondnok

* A postaigazgatók általában véve csak a felügyeletet látják el.

Forrás: Anton Schweiger-Dürnstein udvari tanácsos feljegyzése, Bécs, 1860. szept. 18. Melléklet. AVA, Finanzministerium Präsidial, 4396/1862.

Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Kabinettkanzlei, Ministerratsprotokolle
Kabinettkanzlei, Vorträge
Kabinettkanzlei, Reichsrat, Präsidialakten
Kabinettkanzlei, Reichsrat, Allgemeine Akten
Kabinettkanzlei, Interiora, Kassa- und Rechnungswesen, Kt. 52-54.
Kabinettkanzlei, Geheimakten
Kabinettkanzlei, Jüngere Staatsrat, Präsidialakten
Kabinettkanzlei, Jüngere Staatsrat, Allgemeine Akten (Gremial)
Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement,
Kabinettsarchiv, Staatsrat
Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten,
Kabinettsarchiv, Staatskonferenzakten
Kabinettsarchiv, Minister Kolowrat Akten,
Ministerium des Äußern, Informationsbüro (=IB), A Akten, BM Akten
Ministerium des Äußern, Informationsbüro, Actes de Haute Police
Ministerium des Äußern, Presse Leitung
Staatskanzlei, Interiora, Bittschriften
Staatskanzlei, Interiora, Kassa- und Rechnungswesen
Habsburgisch-Lothringische Familienarhive, Esteisches Familienarchiv, Präsidialakten
Österreichische Akten, Österreichischer Reichstag, 1848-1849

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv
Oberste Polizeibehörde, Präs. I., Präs. II. (=OPB)
Polizeiministerium, Präsidialakten
Polizei Hofstelle
Nachlass Bach
Ministerium des Innern, Präsidialakten
Finanzministerium, Präsidialakten
Adelsarchiv

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
Militärgouvernement Wien, Ziviluntersuchungen
Alte Feldakten K 1616 Die Wiener Nationalgarde 1848-13-31.: Tagebuch des Nic. Cseremiski Secret. Minist. D. Äussern 23/2–29/10. 1848.

Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár

D 36 K.k. (III.) Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen, Polizei Section, Titkos iratok (iratok és 4 kötet segédlet)
D 37 K.k. (III.) Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen, Polizei Section, Általános iratok
D 39 K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Elnöki iratok
D 41 K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Militär Section

D 43 K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Polizei Section: általános iratok
D 44 K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Polizei Setion: titkos iratok
D 45 K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Justiz Section
D 46 K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Civil Section
D 51 Der Bevollmächtigte kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K.k. Statthalterei für Ungarn), Elnöki iratok
D 52 Der Bevollmächtigte kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K.k. Statthalterei für Ungarn), Elnöki titkos iratok
D 55 Der Bevollmächtigte kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K.k. Statthalterei für Ungarn), Általános iratok
D 61 K.k. Außerordentliche Untersuchungs-Commission zu Pest
D 77 Szentiványi Vince pesti kerületi főbiztos iratai
D 96 K.k. Districts-Regierung Pest, elnöki iratok
D 113 K.k. Districts-Regierung Kaschau, Elnöki iratok
D 161 K.k. Staathalterei für Ungarn, Elnöki iratok
D 162 K.k. Staathalterei für Ungarn, Elnöki titkos iratok
D 185 Magyar királyi udvari kancellária, elnöki iratok
D 186 Magyar királyi udvari kancellária, elnöki titkos iratok
D 189 Magyar királyi udvari kancellária, általános iratok
D 191 Magyar királyi helytartótanács, elnöki iratok
D 216 Magyar királyi helytartótanács, közigazgatási iratok
D 296 K.k. Polizei-Ministerium, Oberste Polizeibehörde
H 2 Az 1848–49-i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség, általános iratok
H 6 Király személye körüli minisztérium, elnöki iratok (1848)
K 26 Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai
K 27 Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek
K 148 Belügyminisztérium, elnöki iratok,
K 150 Belügyminisztérium, általános iratok
N 119 Takáts Sándor hagyaték
O 78 Protocollum Censuratorum Advocatorum
P 1135 Szabadkőműves szervezetek levéltára, Lewis Lajos iratai
R 90 Kossuth Gyűjtemény
R 123 Vörös Antal hagyaték, 2. tétel: Történeti adatok kivonatokban, másolatokban és jegyzetekben
X 9572 Mikrofilmtár: Lónyay Menyhért politikai naplója
X 12 Mikrofilmtár: K.k. Landesverwaltung der Serbischen Woiwodschaft und des Temescher Banats, Präsidial Akten

Hadtörténelmi Levéltár

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc katonai iratai
Abszolutizmus kori iratok, pesti hadbíróság iratai
Abszolutizmus kori iratok, kassai hadbíróság iratai
Abszolutizmus kori iratok, III. Armee-Commando, Polizei Sektion
Abszolutizmus kori iratok, III. Armee Commando
68. köt.: Auszug aus dem Index der k.k. Armee-Polizey Section in Ungarn von 1849-1850.
69-70. köt.: Index sämmtlicher Arrestanten der Polizey Section des III^{ten} Armee Commando's

Abszolutizmus kori iratok, Rendőrségi nyilvántartási lapok: „A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai” és „A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt nem gyanús személyek nyilvántartási lapjai”
Abszolutizmus kori iratok, IV. 19. K. k. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen, 1864.
Abszolutizmus kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 113. r. sz. Geheim Präsidial Protocoll, 1859. (=a MOL D 44 iratanyag 1859. évi iktatókönyve)

Budapest Főváros Levéltára

IV. 1303.a, Pest városi tanács közigazgatási iratok
IV. 1301. Pest városi községtanácsának jegyzőkönyvei

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

Fol. Hung. 1259. Vezerle Gyula: Gróf Teleki László. Ifjúkori emlékezések
Fol. Hung. 1329. Kacskovics Lajos m. tud. Akademia l. tagjának életrajza 1806-1888.
Fol. Hung. 3185. Figyelmessy ezredes emlékiratai (Egy viharos élet története). Figyelmessy Fülöp tollbamondása után leírta Figyelmessyné Haldeman Eliz. Az eredeti angol kéziratból fordította és jegyzetekkel ellátta Dr. Kacziány Géza.
Quart. Hung. 2361. Szemere Bertalan: A magyar emigratio (Paris, Jun. 29. 1857.) ff. 1-8.
Quart. Hung. 2523. ff. 235-240. „Néhai Sasku Károly nagy tudós rögeszméi, melyeket saját kezűleg leírt”
Quart. Hung. 3064. Egressy Gábor levelezőkönyve
Quart. Hung. 3185. Naplóm az emigratióból. Idb. Perczel Miklós. 1-2. köt.
Fond 160. Tábori Kornél és Pál hagyatéka
Fond 273 Wargha család hagyatéka
Fond VIII. Pulszky Ferenc
Levelestár

Országos Széchényi Könyvtár

Gyászjelentések, Mikrofilmtár, FM 8/35797

Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár,

Ms 4856/79. Ghyczy Kálmán emlékiratának gépelt másolata
Ms 5306/4. Lónyay Menyhért: Jegyzetek. 1864. Töredékek.
Ms 5405/12. Hajnal István hagyaték
Ms 10 044/1-4. köt. Óváry-Avary Károly: Gr. Teleki László. Magyarország 1848/49. évi párizsi követének élete és katasztrófája. Budapest, 1944/50. (kézirat)

Nyomtatott források

- 1849–1866. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. Az Asbóth-család irataiból. Ráth Mór, Pest, 1871.
- A Bach-korszak adomákban. Összegyűjté egy Bach-huszár. Heckenast, Pest, 1869.
- A Központi Államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában. 2. rész. Összeállította Székely Vera. Bp. 1980. Kézirat

- A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. Összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Andics Erzsébet. 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- A Nemzeti Kör évkönyve 1860/1-re. Emich, Pest, 1862.
- Az Osztrák Birodalom álladalomtana. Prasch után fordítá Vincze István Paulin. Müller Gyula, Pest, 1854.
- [Ágai Adolf] Porzó: Por és Hamu. Barátim s jó embereim emlékezete. Athenaeum, Budapest, 1892.
- Albert Gábor: Lidérc minden, mi homályba vezet. Szemere Bertalan leveleskönyvét olvasom (1849–1865). Maecenas, Budapest, 1999.
- Albert Gábor (szerk.): Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865). Balassi Kiadó, Budapest, 1999.
- Andrian-Werburg, Viktor Franz Freiherr von: „Österreich wird meine Stimme erkennen lernen wie die Stimme Gottes in der Wüste". Tagebücher 1839-1858. Eingeleitet und herausgegeben von Franz Adlgasser. Bd. 1-3. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2011.
Arnstein, Ignaz Baron: Ein Wiener an die künftige constitutionelle Polizei. Wien den 21. März 1848. HHStA Reichstagsarchiv, 13. Abt. Fasc. 155.
- Angeli, Moriz Edler von: Wien nach 1848. Wilhelm Braumüller, Wien–Leipzig, 1905.
- Austriaca. Bd. 2. Philipp Reclam jun., Leipzig, 1845.
- Bauer, Anton: Vergleichende und kritische Darstellung der neuen und alten Verfassung der österreichischen Monarchie. Ein praktisches Handbüchlein für den österreichischen Staatsbürger. J. G. Heubner, Wien, 1848.
- Becher, Siegried, Dr. Jur.: Album der glorreichen Ereignisse der Woche vom 12. bis 18. März 1848, nebst einer Sammlung aller in dieser Zeit erschienenen Reden, Aufrufe und Gedichte. Braumüller und Seidel, Wien, 1848. 2. Abtheilung
- Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Sajtó alá rendezte Steier Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1924.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Budapest és a szabadkőművesség. A szerző kiadása, Budapest, 2005.
- Bernatzik, Edmund Dr.: Die österreichishen Verfassungsgesetze. C. L. Hirschfeld, Leipzig, 1906.
- Botos János: A Magyar királyi Belügyminisztérium a dualizmus korában. Belügyminisztérium, Budapest, 1994.
- Buchinger Manó (szerk.): Titkos akták a negyvennyolcas emigránsokról. Népszava, Budapest, é.n.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 5. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1870.
- Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
- Deák Farkas: Fogságom története. Heckenast Gusztáv, Pest, 1869.
- Dessewffy Gyula Mór börtönélményei az Újépületben, 1851. S. a. r. Bihari Anikó. Aetas, 27. évf. (2012) 1. sz. 177-197.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. I. Abteilung: Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien, 1996.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 1. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka. Öbv @ hpt, Wien, 2002.

- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 2. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka–Anatol Schmied-Kowarzik, unter Mitarbeit von Andreas Gottsmann. Öbv & hpt, 2005.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 3. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka–Anatol Schmied-Kowarzik, unter Mitarbeit von Andreas Gottsmann. Öbv & hpt, Wien, 2006.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates. 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 4. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka, unter Mitarbeit von Anatol Schmied-Kowarzik. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2011.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 1. Bearbeitet von Waltraud Heindl. Österreichisher Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1975.
- Die Protokolle des österreihischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 2. Bearbeitet von Waltraud Heindl. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1979.
- Die Protokolle des österreihischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 5. Bearbeitet von Waltraud Heindl. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien, 1993.
- Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung: Das Ministerium Rechberg. Bd. 1. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Öbv & hpt, Wien, 2003.
- Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung: Das Muinisterium Rechberg. Bd. 2. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Öbv, Wien, 2007.
- Die Protokolle des österreichishen ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung: Das Ministerium Rechberg. Bd. 3. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung: Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Bd. 2. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Österreihisher Bundesverlag, Wien, 1981.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Bd. 4. Bearbeitet von Horst Brettner–Messler und Klaus Koch. Wien, 1986.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung: Die Ministerien Erzherzog Raine rund Mensdorff. Bd. 8. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien, 1994.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung: Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Bd. 9. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. ÖBV Pädagogisher Verlag, Wien, 1997.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. VI. Abteilung: Das Ministerium Belcredi. Bd. 1. Bearveitet von Horst Brettner-Messler. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenshaft und Kunst, Wien, 1971.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. VI. Abteilung: Das Ministerium Belcredi. Bd. 2. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1973.
- Dietrich, Margret (Hrsg.): Die Wiener Polizeiakten von 1854–1867 als Quelle für die Theatergeschichte des Österreichischen Kaiserstaates. Hermann Böhlaus Nachf. Graz-Wien-Köln, 1967.

- Dritter Jahres-Bericht der kaiserlich-königlichen Ober-Realschule der königlich freien Hauptstadt Ofen. Veröffentlicht vom Director, Ofen, 1858.
- Egervári Ödön: Sasku Károly († 1869. jul. 22.). Vasárnapi Ujság, 16. évf. 35. sz. 1869. aug. 29.
- Egressy Ákos: Pályám emlékeiből. (1849-Világos után). Magyar Hírlap, 14. évf. 356. sz. 1904. dec. 25. 49.
- Egressy Gábor törökországi naplója, 1849-1850. Kozma Vazul, Pest, 1851.
- Ehersberg, Julius: Ein Neustädter von 1809. In: Kempen-Album. Hrsg. von B. Zajaczkowski. Wallishausser'sche Buchhandlung, Wien, 1859. 3-18.
- Enthüllte Geheimnisse der Wiener Polizei. Herausgegeben und bearbeitet nach den aufgefundenen Papieren eines Vertrauten. Benedikt'sche Buchhandlung, Wien, 1848.
- Erdély Nagyfejedelemséget illető Országos törvény- és kormánylap, 1850-1859.
- Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer. Bd. 1. Carl Sartori, Wien-Pest, 1875.
- Erster Jahres-Bericht der k.k. Ober-Realschule der königlich freien Haupstadt Ofen. Veröffentlicht vom prov. Director, Ofen, 1856.
- Evans, R. J. W.: Linda White és Gál Polixéna. Egy barátság, 1857–63. Aetas, 10. évf. (1995) 4. sz. 71-100.
- F. Kiss Erzsébet: Az 1848-49-es magyar minisztériumok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Faccea, Josef: Der hinkende Vampyr. Eine Sage aus Ungarns neuester Zeit. HHStA IB BM 876/1853.
- Fazekas Csaba: Egy kisember a nagy napokban. Cseremiszky Miklós levelei feleségéhez 1849-ből. Fons, 5. évf. (1998) 1. sz. 37-64.
- Felsenthal, Rudolph Edler von, k.k. Polizeirath: Aus der Praxis eines österreichischen Polizeibeamten. Bd. 1. Der Banknotenfälscher Peter von B***. Fr. Manz, Wien, 1853.
- Fogarasi D. János: Diákmagyar Müszókönyv a' magyarhoni törvény- és országtudománybul. Kilian György, Pest, 1833.
- Groß-Hoffinger, A. J. Dr.: Fürst Metternich und das österreichische Staats-System. Bd. 1. Philipp Reclam jun., Leipzig, 1846.
- Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. 1-2. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.
- Gyüjteménye a' Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a' cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott Hirdetményeknek. 1. füzet. Egyetemi Nyomda, Buda, 1849.
- Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának ujabb korszakából. Nyugat, Budapest, 1911.
- Hauszmann Alajos Naplója. Építész a századfordulón. A kötetet összeállította és jegyzetekkel ellátta Dr. Seidl Ambrus. Gondolat, Budapest, 1997.
- Hauszmann Alajos: Életem és működésemről. In: Hauszmann Alajos. Válogatta és szerkesztette Gerle János. Holnap Kiadó, Budapest, 2002. 15-57.
- Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Történeti rajz a kötélkorból. Magyar Nyomda, Budapest, 1894.
- Hock, Stefan (Hrsg.): Erinnerungen von Ludwig August Frankl (=Bibliothek Deutscher Schriftsteller aus Böhmen, Bd. 29.) J. G. Calve'sche Buchhandlung, Prag, 1910.
- Honvédek könyve. Új folyam. Kiadja Vahot Imre. 2. füzet. Kertész nyomda, Pest, 1867.
- Illéssy Györgyné: Biró Mihály sajtópöre báró Orbán Balás mint a „Székelyföld leirása" szerzője ellen. Noséda Gyula, Pest, 1871.
- Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. Összegyűjtötte Koltay-Kastner Jenő. Acta Universitatis Szegediensis, series Nova T. III. Szeged, 1949.
- Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában". Szerk. Kokas Károly – Szajbély Mihály. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1988.

- Kalchberg, Josef Freiherr von, Dr.: Mein politisches Glaubensbekenntniß, in Gedenkblättern aus einer achtzigjährigen Pilgerfahrt. Th. Grieben's Verlag, Leipzig, 1881.
- Karvasy Ágoston: A politicai tudományok rendszeresen előadva. 1. köt. Özv. Streibig Klára, Győr, 1843.
- Katona Csaba (szerk.): „…kacérkodni fogok vele". Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1842-1843. 4. köt. Mediawave Alapítvány, Győr, 2007.
- Katona Tamás (szerk.): A korona kilenc százada. Történelmi források a magyar koronáról. Magyar Helikon, Budapest, 1979.
- Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878. S. a. r. Rózsa Miklós. Franklin, Budapest, 1909.
- „Kelen": Szőllősy Ferencz. (Életrajz). Napkelet, 1. évf. 1857. 10. sz. (1857. márc. 12.) 156-159.
- Kertbeny Károly: Alfabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848–1864. Redigirt von K. M. Kertbeny. Kiessling und Comp., Brüssel–Leipzig, 1864.
- Kónyi Manó (szerk.): Deák Ferencz beszédei. 2. kiadás, 1-6. köt. Franklin-Társulat, Budapest, 1903.
- Kossuth Lajos iratai. 7. köt. S. a. r. Kossuth Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1900.
- Kővári László: Erdély nevezetesebb családai. Barráné és Stein bizománya, Kolozsvár, 1854.
- Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn, Ofen 1850-1859.
- Lichtenstein F. Lajos: Emlékeimből. In: Szabadságharczunk Emléke. Nemzeti diszmű. Szerk. Boross Vilmos. Schenk Ferenc, Budapest, 1898. 54-56.
- Ludasi, Moritz: Das Bombardement der Stadt Pest und die Erstürmung Ofen′s. Geschichte der Tage vom 24. April bis 22. Mai 1849. Heckenast, Pest, 1848. (magyar nyelven: Ludasi Mór után Szilágyi Sándor: Pest ágyuztatása és Buda megostromlása. Az 1849. april 24-től május 22-ig terjedő napok története. Heckenast, Pest, 1849.)
- [Ludasi Mór]: Drei Jahre Verfassungsstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs. Von einem Ungar. Brockhaus, Leipzig, 1864.
- Magyar törvénytár. 1657–1740. évi törvényczikkek. Kiadja Dr. Márkus Dezső. Franklin-Társulat, Budapest, 1900.
- Magyar Törvénytár. 1740–1835. Kiadja Dr. Márkus Dezső. Franklin-Társulat, Budapest, 1901.
- Magyarország különböző egyletei. Statistikai Közlemények, szerk. Hunfalvy Pál. 4. köt. 1. füzet, Pest, 1862.
- Magyarország Tiszti névtára 1847. Magyar Kir. Tudományegyetem, Buda, 1847.
- Magyarország tiszti névtára 1863. Lauffer és Stolp, Pest, 1863.
- Marczali Henrik: Emlékeim. IV. Az egyetemen. Nyugat, 22. évf. 1929. 1. köt. 810-815.
- Márton József: Német–magyar–deák szótár. 1-2. köt. Heckenast, Pest, é.n. (1823)
- Mayr, Josef Karl von (Hrsg.): Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst. Wien-Leipzig, 1931.
- Mayr, Josef Karl von (Hrsg.): Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen. September bis Dezember 1859. Historische Blätter, 4. Heft (1931) 77-108.
- Mészáros Károly önéletrajza. Bevezette, sajtó alá rendezte Csorba Csaba. (=Hajdú-bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12.) Debrecen, 1974.
- [Moering, Karl]: Sibyllinische Bücher aus Oestreich. Bd. 1. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1848.
- Müller Gyula nagy naptára 1852^{dik} szökő évre. Szerk. Friebeisz István. 1. évf. Müller Gyula, Pest, 1852.

- Müller Gyula nagy naptára 1854re. Hivatalosan beküldött országos tiszti-czím és névtárral. Szerk. Friebeisz István. 3. évf. Müller Gyula, Pest, 1854.
- Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 1-12. köt. Beimel és Kozma Vazul, Ráth Mór, Pest, 1857–1868.
- Naske, Adolph Carl: Das Todtenlied für die Polizei-Spione. Zeitgemäße Reflexion über die alte und die neue Polizei. Wien am 31. März 1848. HHStA Reichstagsarchiv, Abt. 13. Fasc. 155.
- Obenaus, Walter Dr. jur.: Die Entwicklung der preussischen Sicherheitspolizei bis zum Ende der Reaktionszeit. Walter de Gruyter, Berlin, 1840.
- Obermayer, Johann Georg–Weckbecker, Hugo Freiherr von: Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Hrsg. von Wilhelm Weckbecker. Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1929.
- Orbán Balázs: Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. 4. köt. Ráth Mór, Pest, 1870.
- Országos naptár 1866. Szerk. Ökröss Bálint. Pest, 1866.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 1-13. köt. Böhlau, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1957–2010.
- Pablasek, Matthias: Geschichte der Schule. In: Erstes Programm der öffentlichen städtischen Realschule der k. Freistadt Presburg. Öffentliche Städtische Realschule, Presburg, 1851. 1-11.
- Palingenesis [Perthaler]: Denkschrift über Verwaltungs-Reformen in Österreich. Franz Wagner, Leipzig, 1860.
- Pálmány Béla (szerk.): Az 1848-1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002.
- Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból. S. a. r. Závodszky Géza. 1-2. köt. Tankönyvkiadó, Budapest, é.n.
- Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1859. Pester Lloyd Gesellschaft, Pesth, 1859.
- Handschriftlicher Nachlaß des Freiherrn von Pillersdorff. Wilhelm Braumüller, Wien, 1863.
- Przibram, Ludwig Ritter von: Erinnerungen eines alten Oesterreichers. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Leipzig, 1910.
- Rákosi Jenő: Emlékezések. 1. köt. Franklin, Budapest, é. n.
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 1850–1859.
- Rommel, Otto Dr. (Hrsg.): Der österreichische Vormärz 1816-1847. (=Deutsche Literatur. Reihe Politische Dichtung, Bd. 4.) Philipp Reclam jun., Leipzig, 1931.
- Rotter, Richard: Pädagogische Randzeichnungen aus Ungarn. Pichler, Wien, 1859.
- Rotter, Richard: Pädagogische Tagebuchblätter. Ofen, 1860.
- Rotter, Richrd: Die Realschule als Mitbegründerin eines freien Bürgerthums in Ansehung ihrer geschichtlichen Entwicklung u. ihres Zweckes im Allgemeinen, so wie ihrer Bedeutung für Oesterreich überhaupt u. für Ungarn insbesondern." 2. vermehrte Auflage. Pichler, Wien, 1862.
- S., E.: Die Geheimnisse von Wien. Sedlnitzky, der Mädchenverfuehrer. HHStA Reichstagsarchiv, Abt. 13. Fasc. 157.
- [Schirnding, Leopold Ferdinand Graf von]: Oesterreich im Jahre 1840. Staat und Staatsverwaltung, Verfassung und Cultur. Bd. 1. Otto Wigand, Leipzig, 1840.
- Schlitter Hanns Dr.: Kempens Denkschrift über die Auffindung der Stephanskrone (24. April 1854). Holzhausen, Wien 1919.
- Schmitz, Severin von: Die Vertrauten. Wien am 28. März. HHStA Reichstagsarchiv, 13. Abt. Fasc. 155.
- [Sealsfield = K. A. Postl]: Austria as it is, or Sketches of Continental Courts. By an Eye-Witness. Hurst, Chance and Co., London, 1828.

- Sechster Jahres-Bericht der königlichen Ober-Realschule in der königlich freien Hauptstadt Ofen. Veröffentlicht vom Director, Ofen, 1861.
- Siemann, Wolfram (Hrsg.): Der „Polizeiverein" deutscher Staaten. Eine Dokumentation zur Überwachung der Öffentlichkeit nach der Revolution von 1848/49. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1983.
- Splény Béla emlékiratai. S. a. r. Fábri Anna. 1-2. köt. Magvető, Budapest, 1984.
- Sporschil, Johann: Oesterreich und die Broschürenschmiede gegen dieses Kaiserthum. Ignaz Jackowitz, Leipzig, 1847.
- Staats-Handbuch der sämmtlichen Verwaltungsgebiete des Königreiches Ungarn, für das Jahr 1859. (=Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859. 4. Theil) Wien, 1859.
K.k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1859.
- Stieber, Wilhelm J. C. E.: Spion des Kanzlers. Die Enthüllungen von Bismarcks Geheimdienstchef. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1981.
- Szedlák Mátyás: Leleplezések a magyar szabadságharcz és a magyar emigráció idejéből (1848–1861). Szt. Gellért Nyomda, Budapest, é.n. [1897]
- Székely vértanúk 1854. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Károlyi Dénes. Kriterion, Bukarest, 1975.
- Szilágyi Sándor: Rajzok a forradalom utáni időkről. Az első magyar katonai tanintézet. Athenaeum, Budapest, 1876.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1-14. köt. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1891–1914.
- Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai. 1. köt. Kiadják fiai. Budapest, 1903.; 2. köt. Kiadja fia. Budapest, 1917.; 3. köt. Kiadja fia. Budapest, 1918.
- Szöllősy Ferencz: Kossuth és a magyar emigratió török földön. Lipcse, 1870.
- A Kossuth emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849-1866). S. a. r. Koltay-Kastner Jenő. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1961.
- Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. Athenaeum, Budapest, 1896.
- Tóth Gyula (szerk.): A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. 1-2. köt. Szépirodalmi, Budapest, 1985.
- Tóth Kálmán: Irka-firkák. Elbeszélések, emlékjegyzetek, novellák, jellemvázlatok s több efélék. Aigner Lajos, Budapest, 1877.
- Tóvölgyi Titusz: Bach korszak. Siralmatos historia. Szerző kiadása, Pest, 1868.
- [Tuvora, Joseph]: Briefe aus Wien. Von einem Eingebornen. Bd. 2. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1844.
- V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. 2-4. köt. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952., 1955., 1965.
- Vandermeulen, A.: Enthüllungen aus der höheren Region der politischen Spionage, in Berichten eines ungarischen Judas Ischarioth. Nebst sonstigen Aufdeckungen in Bezug auf das Treiben der geheimen Polizei. Verlag von Reinhold Schlingmann, Berlin, 1862.
- Várady Gábor: Hulló levelek, 2. füzet. Máramarosi Részvény-nyomda, Máramarossziget, 1894.
- Varga Júlia: A Kolozsvári Királyi Líceum hallgatósága. MTA Egyetemtörténeti Albizottság: ELTE Levéltár, Budapest, 2000.
- [Vezerle Gyula]: Visszaemlékezések. Korrajz az 1860-61-iki időszakról. Irta Viola. Vácz, 1878.
- Vierter Jahres-Bericht der k.k. Ober-Realschule der königlich freien Hauptstadt Ofen. Veröffentlicht vom Director, Ofen, 1859.
- Waltherr Imre naplója 1846-1850. Pallas Részvénytársaság nyomdája, Budapest, 1888.

- [Wattmann, Freiherr von, K.k. Oberst]: 53 Jahre aus einem bewegten Leben. Vom Verfasser der Memoiren eines österreichischen Veteranen. Bd. 1. Wilhelm Braumüller & Sohn, Wien, 1903.
- Welden, Ludwig Freiherr von: Episoden aus meinem Leben. Damian & Sorge's Universitäts-Buchhandlung, Wien, 1853.
- Wertheimer, Eduard von: Denkschriften Erzherzog Rainers aus den Jahren 1808 und 1809. Archiv für Oesterreichische Geschichte, Bd. 78. Wien, 1892. 297-375.
- Wertheimer, Eduard von: Ungedruckte Briefe eines geheimen Wiener Agenten aus dem Jahre 1856. Deutsche Revue, Jg. 32. (1907) Bd. 3. Juli-Sept.
- Wirkner Lajos: Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő, nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Stampfel Károly, Pozsony, 1879.
- Wurzbach, Constant von Dr.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs. Bd. 1-60. K.k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1856-1891.

Sajtóforrások

1848
Allgemeine Zeitung (Augsburg)
Bolond Miska
Charivari
Ludas Matyi
Magyar Újság
Pesti Hírnök
Pesti Napló
Sürgöny
Üstökös
Wiener Katzen-Musik (Charivari). Politisches Tagsblatt für Spott und Ernst mit Karrikaturen

Szakirodalom

- Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Reprint kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. (Schmidl, Budapest, 1900.)
- Ács Tivadar: A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. Magyar Risorgimento Emlékbizottság–Hazafias Népfront, Budapest, 1961.
- Andrássy Antal: (Noszlopy Gáspár (1820-1853). Somogyi almanach, 43-44. Kaposvár, 1987.
- Andrássy Antal: A kormánybiztos. Magyarország, 18. évf. 1981. 44. sz. 22-23.
- Angyal Dávid: A magyar hírlapirodalom 1849-1860. In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Angyal Dávid. Pesti Lloyd Társulat—Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925. 3-222.
- Antonius, Fritz: Zum Konfidentenwesen des Vormärz. Historische Blätter, 7. Heft (1937) 79-88.
- Wargha István (1808-1876) élettörténete. Második, átdolgozott, helyesbített és kiegészített kézirat. Korabeli dokumentumok, családi levelek és irodalmi adatok alapján összeállította Dr. Asztalos Péter. OSZK Kt Fond 273.
- Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Magvető, Budapest, 1989.

- Bajzik László: Az „Asbóth-féle” konfidens lista és más abszolutizmus kori besúgók. Magyar Nemzet, 35. évf. 278. sz. 1979. november 28.
- Ifj. Barta János: Debrecen az abszolutizmus korában (1849-1867). In: Debrecen története 1849-1919. (=Debrecen története 3.) Szerk. Gunst Péter. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 9-39.
- Beidtel, Ignaz Dr.: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740–1842. Bd. 2. Wagner'sche Universtiäts-Buchhandlung, Innsbruck, 1898.
- Beksics Gusztáv: I. Ferencz József és kora. In: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10. köt. Athenaeum, Budapest, 1898. 397-834.
- Benda Kálmán – Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Magvető, Budapest, 1979.
- Benedek Gábor: A bürokratizáció történetéhez: az 1853-54. évi definitív rendezés személyi következményei. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest, 2006. 240-252.
- Benna, Anna Hedwig: Die Polizeihofstelle. Ein Beitrag zur Geschichte der Oesterreichischen Zentralverwaltung. Phil. Diss. Wien, 1942.
- Benna, Anna Hedvig: Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle (1793-1848). Mitteilungen des Österreichischen Statsarchivs, Bd. 6. (1953) 197-239.
- Berger Waldenegg, Georg Christoph: Mit vereinten Kräften! Zum Verhältnis von Herrschaftspraxis und Systemkonsolidierung im Neoabsolutismus am Beispiel der Nationalanleihe von 1854. Böhlau Verlag, Wien—Köln—Weimar, 2002.
- Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon. 1. köt. Franklin Társulat, Budapest, 1922., 2. köt. Franklin Társulat, Budapest, é.n., 3. köt. Franklin Társulat, Budapest, é.n.
- Bettelheim, Anton: Literarische Kundschafter Metternichs. In: uő.: Wiener Biographengänge. Wiener Literarische Antalt, Wien–Leipzig, 1921. 65-80.
- Bibl, Viktor: Die Wiener Polizei. Eine kulturhistorische Studie. Stein-Verlag, Leipzig–Wien–New York, 1927.
- Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1-3. köt. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998–1999.
- Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. jav. kiadás. Heraldika Kiadó, Budapest, 2000.
- Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi Katonai kiadó, Budapest, 1988.
- Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1-2. köt. Heraldika Kiadó, Budapest, 2008.
- Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Borsi-Kálmán Béla: Egy írástudó metamorfózisa. In: Uő.: A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből. Osiris, Budapest, 1999. 299-306.
- Bőhm Jakab: A Hadtörténelmi Levéltár őrizetében levő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből. Hadtörténelmi Közlemények, 27. (1980) 2. sz. 263-292.
- Brandt, Harm-Hinrich: Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848-1860. Bd. 1-2. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1978
- Brettner-Messler, Horst: Probleme der edition. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. VI. Abteilung. Bd. 1. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1971. LXIV-LXXVI.
- Bricht Lipót: A budapesi Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig. Budapest, 1896.

- Briggs, Asa – Burke, Peter: A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Bunyayn, Tony: The Political Police in Britain. St. Martins Press, New York, 1976.
- Buzinkay Géza: Történelem villanófényben. Magyar Nemzet, 33. évf. 65. sz. 1977. március 10.
- Buzinkay Géza: A kitagadott szatirikus: Kecskeméthy Aurél. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. Somogyi Éva. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1991. 195-213.
- Buzinkay Géza: Iskola a lovagvárban. A budai toldy Ferenc Gimnázium 150 éve. Toldy Ferenc Gimnázium, Budapest, 2005.
- Csapó Csaba: A szegedi királyi biztosság. In: Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből. Tanulmányok. Szerk. Gergely Jenő. ELTE, Budapest, 2006.
- Csorba György: Az 1848-49-es törökországi magyar emigráció története. Hadtörténelmi Közlemények, 112. évf. (1999) 2. sz. 352-397.
- Czaga Viktória: Az önkényuralom pest-budai rendőrsége (1849–1860). In: A fővárosi rendőrség története (1914-ig). Budapesti Rendőr-főkapitányság, Budapest, 1995. 131-155.
- Czaga Viktória: Házmán Ferenc. Buda utolsó polgármestere (1810-1894). Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1997.
- Deák Ágnes: Fülbemászó olvasatok, avagy hogyan olvas irodalmat egy rendőrbesúgó? Holmi, 13. évf. (2001) 7. sz. 922-932.
- Deák Ágnes: Két pályakép a rendőrbesúgók világából. Holmi, 10. évf. (1998) 3. sz. 345-360.
- Deák Ágnes: Államrendőrség és besúgóhálózat Magyarországon egy rendszerváltás fordulatos hónapjaiban (1860–1861). Századok, 140. évf. (2006) 6. sz. 1551-1573.
- Deák Ágnes: Az egyesületek és a Schmerling-provizórium kormányzata. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica, Tom. CXXIX. Szeged, 2009. . 3-25.
- Deák Ágnes: A besúgók és a közvélemény az 1860-as években. Századvég, új folyam 39. sz. 2006. 1. sz. 3-28.
- Deák Ágnes: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából. AETAS 21. évf. (2006) 4. sz. 21-44.
- Deák Ágnes: Egy régi politikai rendszerváltás és az államrendőrség. Történelmi Szemle, 49. évf. 2007. 3. sz. 351-371.
- Deák Ágnes: Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években. Történelmi Szemle, 49. évf. 2007. 4. sz. CD melléklet (=A Lajtán innen és túl. Jenseits und diesseits der Leitha. Elektronikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára. Szerk. Ress Imre – Szabó Dániel. Budapest, 2007. 119-136.)
- Deák Ágnes: Államrendőrség Magyarországon a Schmerling-provizórium időszakában. Századok, 142. (2008) 3. sz. 727-771.
- Deák Ágnes: Egy értelmiségi rendőr-informátor identitása(i). In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Argumentum, Budapest, 2010. 166-180.
- Deák Ágnes: A koronás Wargha. Egy kettősügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- Deák Ágnes: Egy sikertelen kísérlet a rendőrinformátori professzionalizáció rögös útján. In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.) História mezején. A 19. század emlékezete. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 141-154.
- Deák Ágnes: „Az alattomos ellenforradalmi ellenállás szürke eminenciása”? Szőgyény László 1848 őszén Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Tomus CXXXIII. Szeged, 2011. 5-14.

- Deák Ágnes: Pest-Buda utcáin egy rendőrinformátor nyomában, 1849-1850. In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780-1948. Szerk. Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya. ELTE BTK, Budapest, 2012. 31-41.
- Deák Ágnes – Kövér György: Egy sorsüldözött rögeszméi. Sasku Károly (1807–1869). (Megjelenés előtt)
- Deák Farkas: Gróf Wass Samu emlékezete. MTA, Budapest, 1880. (Értekezések a természettudomány köréből 10. köt. 2. sz.)
- Deák Imre: A száműzött Kossuth. I. Törökországban. Ker. főisk. hallgatók Centrum fogy. szöv. kiadása, Budapest, é.n.
- Detrich Márta: Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága. Szeged, 1936. (Germanisztikai füzetek 5.)
- Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hg. von Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch. Bd. 1.: Die Wirtschaftliche Entwicklung. Hg. von Alois Brusatti. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1973.
- Ernst, Otto Dr. (Hrsg): Franz Joseph I. in seinen Briefen. Rikola Verlag, Wien–Leipzig, München, 1924.
- Fábiánné Kiss Erzsébet: Az országos rendőrség ügye 1848–1849-ben. Levéltári Közlemények, 44-45. évf. (1974) 187-207.
- Farkas Katalin: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések (1859–1866). Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 45-70.
- Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1867. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–LineDesign, Budapest, 2011.
- Farkas Katalin: Perczel Mór az emigrációban. Hadtörténelmi Közlemények, 125. évf. (2012) 1. sz. 41-90.
- Dr. Flaxmayer József: Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig. Statisztikai Közlemények, 79. köt. (é.n.) 4. sz.
- Fournier, August: Kaiser Josef II. und der „geheime Dienst". Ein Beitrag zur Geshichte der österreichischen Polizei. In: uő.: Historische Studien und Skizzen. 3. Reihe. F. Tempsky–G. Freytag, Wien–Leipzig, 1912. 1-16.
- Fournier, August: Gentz und das Geheime Kabinett. In: uő.: Historische Studien und Skizzen. 3. Reihe. F. Tempsky–G. Freytag, Wien–Leipzig, 1912. 222-230.
- Fournier, August: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress. Eine Auswahl aus ihren Papieren. F. Tempsky–G. Freytag, Wien–Leipzig, 1913.
- Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820-1892. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Friedjung, Heinrich: Österreich von 1848 bis 1860. Bd. 1-2. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart–Berlin, 1908–1912.
- Funk, Albrecht: Polizei und Rechtsstaat. Die Entwicklung des staatlichen Gewaltmonopols in Preussen 1848-1918. Campus Verlag, Frankfurt–New York, 1986.
- Gebhardt, Helmut: Die Gendarmerie in der Steiermark von 1850 bis heute. Leykam, Graz, 1997.
- Gergely András: Élvek és érvek vonzásában. In: Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála 1849–1860. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1987. 7-31.
- Gonda György: „…Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztosa" (Egy év eseménytörténete – emigráció után). Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 115-126.
- Gundel Imre – Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. 2. kiad. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1982.
- Gyalui Farkas: Gróf Teleki Sándor regényes élete. Franklin Társulat, h.n., é.n.

- Hajnal István: Bevezetés. In: A Kossuth-emigráció Törökországban. Kiadja: Hajnal István. Budapest 1927. 1. köt. 7-437.
- Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. 2. kiad. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
- Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Nyugat, Budapest, 1911.
- Harsányi Zsolt: Sacra corona. A magyar szent korona regénye. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt, Budapest, 1938.
- Heindl, Waltraud: Aktenkundliche Studien zur regierungspraxis des Neoabsolutismus. In: Die Protokolle des österreichischen Minsiterrates 1848-1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 1. Bearbeitet von Waltraud Heindl. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1975. XXVIII-LXIII.
- Heindl, Waltraud: Einleitung. In: Die Protokolle des österreihischen Ministerrates 1848-1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 5. Bearbeitet von Waltraud Heindl. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien, 1993. I-XLIII.
- Hencz Lajos: A magyar posta története és érdemes munkásai. Merkantil-Nyomda, Budapest, 1937.
- Dr. Hennyey Vilmos: A magyar posta története. Wodianer F. és fiai, Budapest, 1926.
- Hermann Róbert: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 17.) Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, é.n.
- Hermann Róbert: A „polgári" hírszerzés 1848-49-ben. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785-2011). Szerk. Csóka Ferenc. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 43-70.
- Hingley, Ronald: Die russische Geheimpolizei, 1565–1970. Hesta–Verlag, Bayreuth, 1972.
- Horánszky Nándor: A Schwartzer-család a magyar tudományos életben. Biobibliográfia. Plantin, Budapest, 2000.
- Horváth Hajnalka: „…Postán izentem vala nagyságodnak". Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén. Fons, 17. évf. (2010) 1. sz. 3-58.
- Horváth J. András. A fővárosi rendőrség az 1860–1873. közötti időszakban: közrendészet az önkormányzat irányítása alatt. In: A fővárosi rendőrség története (1914-ig). Budapesti Rendőr-főkapitányság, Budapest, 1995. 157-194.
- Horváth Zoltán: Teleki László. 1-2. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Hőgyész Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Athenaeum, Budapest, 1896.
- Hubatschke, Harald: Die amtlihe Organisation der geheimen Briefüberwachung und des diplomatischen Chiffrendienstes in Österreich (Von den Anfängen bis etwa 1870). Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 83. (1975.) 352-413.
- Hugelmann, Karl: Österreich von 1848 bis 1860. In: Uő.: Historisch-politische Studien. Josef Rotler & Co., Wien, 1915. 72-156.
- Illyefalvi I. Lajos – Pallos Jenő: Pest sz. kir. város polgárai 1686--1848. Budapest, é.n. [1940] 1-2. rész
- Jánosi Béla (szerk.): A budapesti II. ker. állami reáliskola Emlékkönyve. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1905.
- Jánossy, Dénes: Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient. (=Ostmitteleuropäische Bibliothek 19.) Archivum Europae Centro-Orientalis, V. (1939) Fasc. 1-4. (különlenyomat)
- Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. 1-2/1-2/2. köt. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940., 1944., 1948.
- Kanyar József: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770-1868). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

- Károlyi Árpád: Történeti bevezetés. In: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Károlyi Árpád. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1921. 1. köt. 3-272.
- Dr. Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1936.
- Katona Tamás: Történelem villanófényben. Magyar Nemzet, 33. évf. 89. sz. 1977. április 17.
- Katus László: A magyar politikai vezetőréteg a délszláv kérdésről 1849 és 1867 között. In: Fried István (szerk.): Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből 1848-1867. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 147-184.
- Kazbunda, Karel: Organisace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. (1852-1867). In: Časopis Archivní školy 1, 1923, S. 13-30; német nyelvű fordítását lásd gépiratos formában HHStA könyvtárában: Organisierung und Archiv der Obersten Polizeibehörde und des Polizeiministeriums (1851-1867).
- Kemény, Julius: „Hungaria". Ungarische Mädchen auf dem Markte. Enthüllungen über den internationalen Mädchenbande. Sachs & Pollák, Budapest, é.n.
- Kempelen Béla: Magyar zsidó családok. Makkabi, Budapest, é.n.
- Kiss Károly: Történelem villanófényben. Magyar Nemzet, 33. évf. 55. sz. 1977. március 6.
- Koch, Klaus: Generaladjutant Graf Crenneville. Politik und Militär zwischen Krimkrieg und Königgrätz. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1984. (=Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten, Bd. 3.)
- Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): A magyar sajtó története. II/1. 1848—1867. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Kováč, Dušan – Suppan, Arnold – Hrabovec, Emilia (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867. AEP. Bratislava, 2001.
- Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848-1849. Az 1848-1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. História, MTA Tört. tud. Intézet, Budapest, 2007.
- Kövér György: A pesti kereskedő-bankár „ezüstkora" 1847–1873. In: Uő.: A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok. (=Várostörténeti tanulmányok) Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2012. 111-172.
- Kuděla, Jiří: Duvěrníci, agenti a konfidenti před 150 lety. Dějiny a Současnost, 1996. Nr. 4. 14-19.
- Kuéss/Scheichelbauer: 200 Jahre Freimauerei in Österreich. Verlag O. Kerry, Wien, 1959.
- Lábán Antal: Egy „Hazafias dal" megy egy „Hiszekegy" 1824-ből. Történeti Szemle, 7. (1918) 254-266.
- Lábán Antal: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról. Századok, 55-56. (1921-1922) 308-329.
- Lakatos Ottó: Arad története. Függelék. 3. köt. Szerző kiadása, Arad, 1881.
- Lakos Lajos: Nagy-Várad Múltja és Jelenjéből. A városi levéltár adatai alapján. Ifj. Berger Sámuel, Nagyvárad, 1904.
- Lasz Samu: Egy agg tudósról. Emlékezés Dr. Lewis Lajosról. H. n., é. n.
- László József: Iratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 59. évf. (1955) 466-473.
- Lengyel, Zsolt K.: Österreichischer Neoabsolutismus in Ungarn. Grundlinien, Probleme und Perspektiven der historischen Forschung über die Bach-Ära. Südost-Forschungen, Bd. 56. (1997) 213-278.

- Lengyel, Zsolt K.: Neoabsolutismus-Probleme. Verwaltungsgeschichtliche Aspekte zum Fall Ungarn. Levéltári Közlemények, 70. évf. (1999) 1-2. sz. 79-105.
- Lengyel, Zsolt K.: Neoabsolutismus oder Willkürherrschaft? Anmerkungen zur neueren Historiographie der Bach-Ära in Ungarn. Südost-Forschungen, Bd. 67. (2008) 295-320. (magyarul: Neoabszolutizmus vagy önkényuralom? Megjegyzések a magyarországi Bach-korszak újabb historiográfiájához. Aetas, 23. évf. (2008) 3. sz. 237-256.
- Lengyel, Zsolt K.: Az országképviselet problémája a neoabszolutizmus-kori Magyarországon. Aetas, 27. évf. (2012) 1. sz. 31-52.
- Loew, Hans: Alexander Freiherr von Bach. Phil. Diss., Wien, 1947.
- Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-1867. Művelt Nép, Budapest, 1955.
- Lukács Lajos: Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben. (=Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 24.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
- Lukács Lajos: A magyar garibaldisták útja Marsalától a Porta Piáig 1860–1870. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849-1867. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- Mályuszné Császár Edit: Schedius Lajos politikai magatartásának ürügyén. Irodalomtörténet, 59. (1977) 1. sz. 201-204.
- Mályuszné Császár Edit: Bevezetés. In: Megbírálták és bírálók. A cenzúra hivatal aktáiból (1780-1867). S. a. r. Mályuszné Császár Edit. Gondolat, Budapest, 1985. 5-57.
- Mather, F. C.: Public Order in the Age of the Chartists. Manchester University Press, 1959.
- Matsch, Erwin: Geschichte des auswärtigen Dienstes von Österreich(–Ungarn) 1720-1920. Böhlaus Nachf., Wien–Köln–Graz, 1980.
- Mayr, Josef Karl: Einleitung. In: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859. Hg. von Josef Karl Mayr. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien-Leipzig, 1831. 9-82.
- Mayr, Josef Karl: Metternichs geheimer Briefdienst. Postlogen und Postkurse. Inventare des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs V. Adolf Holzhausens Hachfolger, Wien, 1935.
- Mayr, Josef Karl: Geschichte der Österreichischen Staatskanzlei im Zeitalter des Fürsten Metternich. Inventare Österreichischer Staatlicher Archie. V. Inventare des Wiener Haus-, Hof- und staatsarchiv. Bd. 2. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 1935.
- Mazohl–Wallnig, Brigitte: Österreichischer Verwaltungsstaat und Administrative Eliten im Königreich Lombardo-Venetien 1815–1859. Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1993.
- Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Miskolczy Ambrus: Szemere Bertalan napja: 1849. július 28. Aetas, 13. évf. (1998) 2-3. sz. 143-159.
- Miskolczy Gyula: A házi, udvari és állami levéltár Bécsben. Levéltári Közlemények, 4. (1927) 44-79.
- Molnár András – Deák Ágnes: Utószó. In: Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek. S. a. r. Molnár András—Deák Ágnes. Osiris, Budapest, 2001. 2. köt. 615-695.
- Nagy Csaba: Dr. Mandl Lajos a francia diplomácia szolgálatában (1848-1849). In: Adalékok a 16-20. századi magyar művelődés történetéhez. Szerk. Bálint István János (AZ OSZK Kiadványai, új sorozat 2.) Budapest, 19876. 179-194.

- Nagyrévi György: A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története. Irodalomtörténet, 46. évf. (1958) 113-122.
- Németh G. Béla (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- Neubauer, Franz: Das Gendarmerie in Österreich 1849–1924. Gendarmerie-Jubiläumsfond-Hofburg–Steiermärkische Landesdruckerei, Wien–Graz, é.n.
- Nyárády Gábor: Júdáspénzért a bajtársakat… Adatok az Almásy–Nedeczky szervezkedés történetéhez (1864) Hadtörténelmi Közlemények, 110. évf. (1997) 2. sz. 229-285.
- Oberhummer, Hermann: Die Angehörigen der Wiener Polizeidirektion (1754–1900). Gerold & Co., Wien, 1937.
- Oberhummer, Hermann: Die Wiener Polizei. 200 Jahre Sicherheit in Österreich. Bd. 1-2. Gerlach&Wiedling, Wien, 1938.
- Pajkossy Gábor: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe." Sedlnitzky magyarországi esúgói a reformkor hajnalán. In: Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Budapest, 1997. 335-357.
- Pajkossy Gábor: Kölcsey – ahogy az országgyűlési titkosszolgálat 1836-ban látta. Irodalomtörténeti Közlemények, 105. évf. (2001) 3-4. sz. 458-459.
- Pajkossy Gábor: Toldy Ferenc pályaképéhez. In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert (szerk.): Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Argumentum, Budapest, 2002. 180-198.
- Pajkossy Gábor: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt. In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005. 338-344.
- Pajkossy Gábor: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. Levéltári Közlemények, 77. (2006) 1. sz. 49-72.
- Pajkossy Gábor: Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839) Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 5-20.
- Pajkossy Gábor: A kormányzati „terrorizmus" politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. Századok, 141. (2007) 3. sz. 683-721.
- Pajkossy Gábor: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. Levéltári Közlemények, 77. (2006) 1. az. 49-72.
- Pajkossy Gábor: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785-2011). Szerk. Csóka Ferenc. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 31-41.
- Pap József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Belvedere, Szeged, 2003.
- Pásztor Mihály: A hatvanesztendős 1879. évi XXVII. Törvénycikk. Statisztikai Közlemények 89. köt. 4. sz. 3-85.
- Payne, Howard C.: The Police State of Napoleon Bonaparte 1851–1860. University of Washington Press, Seattle, 1966.
- Pete László: A Frangepán-csapat. In: Hermann Róbert – Zakar Péter (szerk.): A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára. Belvedere, Szeged, 2007. 365-388.
- Pilch Jenő (szerk.): A hírszerzés és kémkedés története 1. köt, Franklin Társulat, Budapest, é. n.,
- Poros András: A pesti iparos- és kiskereskedőpolgárság részvétele az ellenzéki irányítású szervezetekben az 1840-es években. In: Nyolc tanulmány a XIX. századi

magyar történet köréből. ELTE BTK XIX. századi Magyar Történeti Diákkör kiadványa. Acta Iuvenum 1978/1. Budapest, 1978. 88-94.
- Rayman János: Adatok a Kossuth-dollárok magyarországi történetéből. Éremtani Lapok, 2002. 76. (12.) 15-20.
- Redlich, Oskar: Kaiser Franz Josef. In: uő.: Ausgewählte Schriften. Amalthea-Verlag, Zürich–Leipzig–Wien, é.n. [1928] 53-71.
- Reinöhl, Fritz: Die österreichischen Informationsbüros des Vormärz, ihre Akten und Protokolle. Archivalische Zeitschrift, Bd. 38. (1929) Dritte Folge Bd. 5. 261-288.
- Ress Imre: Andrássy Gyula és a közös külügyminisztérium hírszolgálatának változásai 1867–1872. Történelmi Szemle, 52. (2010) 4. sz. 543-557.
- Ress Imre: A kormányzati hírszolgálat átalakulása az Osztrák-Magyar Monarchiában a kiegyezés után 1867-1873. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785-2011). Szerk. Csóka Ferenc. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 93-124.
- Révay Zoltán: Titkosírások. Fejezetek a rejtjelezés történetéből. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2001.
- Rogge, Walter: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart. Bd. 1-2. F. A. Brockhaus, Leipzig–Wien, 1872.
- Rumpler, Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Ueberreuter, Wien, 1997. (=Österreichische Geschichte 1804–1914. Hg. von Herwig Wolfram)
- Sashegyi Oszkár: Bevezetés. In: Az abszolutizmus kori levéltár. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 11-132.
- Sashegyi, Oskar: Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach (1849–1860). (Zur Kunde Südosteuropas II/7.) Institut für Geschichte der Universität Graz, Graz, 1979.
- Sebess Dénes: Két Magyarország. Az elmult század politikai eszményei. Könyvbarátok Szövetsége, Budapest, é.n.
- Sebestény Sándor: Csiky Sándor életpályája (18051892). Heves megyei Levéltár, Eger, 1981. (=Tanulmányok Heve megye történetéből 6.)
- Seiderer, Georg: Liberalismus und Neoabsolutismus. Studien zur Verfassungspolitik und Verwaltungsreform in der Habsburgermonarchie unter Alexander Bach, 1848-1859. Habilitationsschrift, Ludwig-Maximilians-Universität München (2004)
- Seiderer, Georg: Liberalizmus és neoabszolutizmus. Alkotmánypolitika és igazgatási reform a Habsburg Birodalomban Alexander Bach minisztersége idején, 1848-1859. Aetas, 27. (2012) 1. sz. 5-30.
- Siemann, Wolfram: „Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung”. Die Anfänge der politischen Polizei 1806-1866. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1985.
- Siemann, Wolfram: Kémek a szabadságharc ellen. Államrendőrségi elnyomás az 1848—49-es forradalom után a Habsburg Monarchiában. In: Cséve Anna (szerk.): Forradalom után. Vereség vagy győzelem? Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001. 25-33.
- Siposné Seregi Zsuzsanna: A független magyar postaigazgatás és a tábori postaszolgált története 1848-1849. Magyar Posta Rt. Budapest, 1999.
- Somlyói Tóth Tibor: Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”. Magvető Kiadó, Budapest, 1985.
- Soós István: József főherceg-nádor titkos rendőri megfigyelése, 1805-1812. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785-2011). Szerk. Csóka Ferenc. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 11-30.

- Spira György: A nagy nap. In: Lukácsy Sándor – Varga János (szerk.): Petőfi és kora. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 309-361.
- Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1998.
- Stickler, Matthias: Erzherzog Albrecht von Österreich. Selbstverständnis und Politik eines Konservativen Habsburgers im Zeitalter Kaiser Franz Josephs. (Historische Studien, Bd. 450) Matthiesen Verlag, Husum, 1997.
- Stix, Franz: Zur Geschichte und Organisation der Wiener Geheimen Ziffernkanzlei. (Von ihren Anfängen bis zum Jahre 1848.) Mitteilungen des Österreichischen Instituts für geschichtsforschung, Bd. 51. (1937) 131-248.
- Stölzl, Christoph: Die Ära Bach in Böhmen. Sozialgeschichte Studien zum Neoabsolutismus 1849-1859 (=Veröffentlichungen des Collegium Carolineum, Bd. 26) Oldenbourg, München–Wien, 1971.
- Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860-61). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- Szapáry, Marianne Gräfin: Carl Graf Grünne. Generaladjutant des Kaisers Franz Joseph 1848-1859. Ph. D. Diss. Wien, 1935.
- Szász Ferenc: A pest-budai német irodalom (1850–1945). In: Németek Budapesten. Szerk. Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, Budapest, 1998.
- Székely György: Vesztes harc a Nemzeti Színházért. Az 1863-as petíció. In: Uő.: Mozaikok. Hét évtized színháztörténeti írásaiból, 1940–2006. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2009. 169-183.
- Szekfű Gyula: A házi, udvari és állami levéltár Bécsben. Levéltári Közlemények, 2. (1924) 18-54.
- Szekrényessy Attila: A „kis Széchenyi" oldalán – „Szekrényessy-Slachta Etelka" asszonyi hétköznapjai. In: „…kacérkodni fogok vele". Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1842–1843. 4. köt. Mediawave Alapítvány, Győr, 2007. 17-25.
- Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi Kar története 1635-1935. (=A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története IV.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
- Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. (=Régi magyar családok 9.) Jav., bővített kiadás. Tiszántúli Történész Társaság, Debrecen, 2010.
- Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. 3. köt. Ifj. Csáthy Károly, Debrecen, 1872.
- Tábori Kornél: Titkosrendőrség és kamarilla. Akták–adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezetőjét írta: Marczali Henrik. Athenaeum, Budapest, 1921.
- Tábori Kornél: A női spiclik. Világ, 14. évf. 73. sz. 1923. márc. 30.
- Tábori Kornél: Árulók a pesti városházán (kiadatlan levéltári aktákból). Világ, 14. évf. 207. sz. 1923. szept. 15.
- Takáts Sándor: A halálfejes gyűrűk. Budapesti Hírlap, 52. évf. 110. sz. 1932. máj. 20.
- Takáts Sándor: Hangok a múltból. Athenaeum, Budapest, é.n.
- Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon. Szépirodalmi Könyvkiadás, Budapest, 1980.
- Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. 2. bővített kiadás. Haladás nyomta Rt, Pécs, 1925.
- Tóth Árpád: Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'Harmattan, Budapest, 2005.
- Török Pál: Pest-Buda 1850-ben. Statisztikai Közlemények, 80. köt. 4. sz. 3-121.
- Ujvári Péter: Zsidó lexikon. A Zsidó lexikon kiadása, Budapest, 1929.
- Urbán Aladár: Perczel Mór, a rendőrfőnök. Századok, 145. (2011) 3. sz. 637-654.
- Urbán Aladár: A rendőrség országos megszervezése és Madarász László rendőrminisztériuma 1848-ban. Századok, 146. (2012) 3. sz. 517-542.

- Urbán Aladár: Postaellenőrzés 1848-ban. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785-2011). Szerk. Csóka Ferenc. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 71-80.
- Vadász Ede: Adalékok a Wahrmann-, Gorlicei Weiss-, Szófer–(Schreiber) és Fischmann-családok származási adataiból. Athenaeum, Budapest, 1907.
- Dr. Vajda Endre: A posta története. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1967.
- Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten. 1-2. köt. Athenaeum, Budapest, 1879.
- Viszota Gyula: Censurai különösségek a XIX. század második negyedében. In: Adatok a Magyar T. A. és a XIX. század első felének történetéhez. MTA, Budapest, 1926. 61-100.
- Vörös Károly: Pest-Budától Budapestig 1849-1873. In: Spira György – Vörös Károly: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Szerk. Vörös Károly. (=Budapest története IV.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 119-320.
- Wagner, Walter: Die k. (u.) k. Armee-Gliederung und Aufgabenstellung. In: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. V: Die Bewaffnete Macht. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987. 142-663.
- Walter, Friedrich: Die Organisierung der staatlichen Polizei unter Kaiser Joseph II. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien. Bd. VII. Verlag des Vereines für Geschichte der Stadt Wien, Wien, 1927. 22-53.
- Walter, Friedrich: Die österreichische Zentralverwaltung. III. Abteilung. Von der Märzrevolution 1848 bis zur Dezemberverfassung 1867. Bd. 2-3. Adolf Holzhausens Nachfolger, Wien, 1964.
- Walter, Friedrich: Beiträge zu einer Biographie Eduard Bachs. Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs. Bd. 8. (1964) 326-329.
- Wellmann Dóra: A Habsburg-Birodalom titkosrendőrségének kiépülése és működése I. Ferenc uralkodása idején. In: Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből. Szerk. Csorba Csilla–Gerő András. ELTE BTK Acta Iuvenum 1978/1. ELTE, Budapest, 1978. 51-87.
- Wertheimer, Eduard von: Das ungarische Krönungsjubiläum. Neue Freie Presse, Nr. 15 370. 1907. jún. 7.
- Wertheimer Ede: A jurátusok fölségsértési pöre (1834-1837) I-II. Budapesti Szemle, 169. köt. 1908. 18-58., 225-262.
- Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 1. köt. MTA, Budapest, 1910.
- Wertheimer, Eduard von: Neues zur Wegschaffung und Auffindung der ungarischen Krone (1848-1853) II. Pester Lloyd, Jg. 74. Nr. 8. 1927. jan. 12.
- Dr. Wildner Ödön: Buda és Pest közigazgtásának története az 1849–1865. évi abszolutizmus és provizórium alatt. 1. köt. Statisztikai Közlemények, 87. köt. (1937) 3. sz., 2. köt. Uo. 88. köt. (1939) 1. sz.
- Zakar Péter: Zala megye vértanúja: Gasparich Kilit. In: A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig. Deák Ferenc emlékezete. Szerk. Béres Katalin. Zala megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2004. 7-32.